

VEDA

vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied

**HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED**

Adepti moci a úspechu

Etablovanie elít v moderných dejinách

© **Historický ústav SAV**

© **Autorský kolektív:** Juraj Benko, Dušan Čaplovič, Vojtech Dangl, Bohumila Ferenčuhová, Ľudovít Hallon, Matej Hanula, Maroš Hertel, Roman Holec, Katarína Mešková Hradská, Adam Hudek, Vlasta Jaksicsová, Ivan Kamenec, Ľubica Kázmerová, Dušan Kováč, Róbert Letz, Miroslav Londák, Elena Londáková, Slavomír Michálek, Miroslav Michela, Jan Němeček, Linda Osyková, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ondrej Podolec, Zuzana Poláčková, Jaroslava Roguľová, Jan Rychlík, Miroslav Sabol, Alžbeta Sedliaková, Dušan Segeš, Michal Schvarc, Stanislav Sikora, Karol Sorby, Štefan Šutaj, Michal Štefanský, Martin Vašš, Jozef Žatkuliak

Kolektívnu monografiu zostavili: PhDr. Jaroslava Roguľová, PhD.

Mgr. Maroš Hertel, PhD.

Recenzenti: PhDr. Edita Ivaničková, CSc.

PhDr. Igor Baka, PhD.

Jazykový redaktor: PhDr. Ľubor Hallon, CSc.

Návrh obálky a grafická úprava: Jozef Hupka

Vydal Historický ústav SAV vo Vede, vydavateľstve SAV.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644. Jednotlivé štúdie vznikli v rámci ďalších projektov, uvedených pri kapitolách.

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať ani prenášať prostredníctvom nijakých médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu autorov a Historického ústavu SAV.

Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV, 2016

ISBN: 978-80-224-1503-3

Poradové číslo 4187

ADEPTI MOCI A ÚSPECHU ETABLOVANIE ELÍT V MODERNÝCH DEJINÁCH

*Jubileum
Valeriána Bystrického*

Jaroslava Rogul'ová, Maroš Hertel a kol.

Veda, Bratislava 2016
ISBN 978-80-224-1503-3

Naumovich Dushnichy

OBSAH

Predhovor <i>(Jaroslava Rogul'ová, Maroš Hertel)</i>	15
Valerián Dobrotivý <i>(Dušan Čaplovič)</i>	17
KTO ŤAHÁ ZA NITKY	21
Vzostupy a pády Floriána Tománka <i>(Maroš Hertel)</i>	23
Učiteľ v politike. Školská a politická činnosť Jozefa Siváka v rokoch 1918 – 1936 <i>(Lubica Kázmerová)</i>	37
Jozef Rudinský a denník <i>Slovenský hlas</i> v rokoch 1938 – 1939 <i>(Róbert Letz)</i>	51
Tido J. Gašpar a jeho chápanie slovenského národného socializmu <i>(Martin Vašš)</i>	65
Sovětofil, nebo sovětský agent? K úloze Zdeňka Fierlingera v zahraničném odboji za druhé světové války <i>(Jan Němeček)</i>	79
NÁSTRAHY A MALEBNOSTI ŽIVOTA	95
Obraz dôstojníka v dobových súvislostiach (1850 – 1914) <i>(Vojtech Dangl)</i>	97
Život na Slovensku v medzivojnovom čase a priestore – symbióza archaizmu a modernosti <i>(Vlasta Jaksicsová)</i>	111
Hry o život, alebo partnerské vzťahy v medzivojnových rokoch <i>(Jaroslava Rogul'ová)</i>	125
Výstavba škôl a zdravotníckych zariadení v Trnave v medzivojnovom období <i>(Linda Osyková)</i>	139

Československé morálne víťazstvo nad Mussolinim. Prvá finálová účasť čs. futbalistov na majstrovstvách sveta na stránkach slovenskej tlače (<i>Matej Hanula</i>)	151
Memorandum okresu Bratislava – vidiek, žiadajúce v decembri 1938 vrátenie obce Petržalka Slovenskej krajine (<i>Ivan Kamenec</i>)	167
ČESKOSLOVENSKO ZVONKU A ZVNÚTRA	179
K vzťahom medzi Talianskom a ČSR v rokoch 1918 – 1920 vo svetle diplomatického archívu Ministerstva zahraničných vecí Talianska (<i>Bohumila Ferenčuhová</i>)	181
Prvé reakcie francúzskej tlače na pripravovanú <i>Zmluvu o priateľstve a spolupráci medzi Francúzskom a Československom</i> (<i>Pavol Petruf</i>)	189
Dve výročia „dňa slobody“. K oficiálnemu pripomínaniu 28. októbra 1918 na Slovensku v rokoch 1918 – 1938 (<i>Miroslav Michela</i>)	207
Židovská emigrácia z Rakúska na Slovensko po anšluse v roku 1938 (<i>Zuzana Poláčková</i>)	219
Internácia československých politikov vo Veľkej Británii v období druhej svetovej vojny ako prostriedok boja s opozíciou, alebo „...všichni musíme do jednotné fronty a intriky a malicherné pomlavy musí přestat.“ (<i>Dušan Segeš</i>)	231
Problematika revizionizmu a príprava mierovej zmluvy s Maďarskom po druhej svetovej vojne (<i>Štefan Šutaj</i>)	247
Z VOJNOVEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY	267
Úloha medzištátnych vládnych výborov v slovensko-nemeckých hospodárskych vzťahoch 1939 – 1945 (<i>Ludovít Hallon</i>)	269

Sicherheitsdienst a slovenská secesia 1938/1939 (<i>Michal Schvarc</i>)	287
Obnova župného zriadenia v roku 1939 (<i>Ondrej Podolec</i>)	303
Dislokácie Židov z Bratislavy na jeseň 1941 (<i>Katarína Mešková Hradská</i>)	315
NA SVETOVEJ ŠACHOVNICI	325
Viedenský kongres a vývoj myšlienky národného štátu v strednej Európe (<i>Dušan Kováč</i>)	327
Miesto, funkcia a význam politického katechizmu v slovenskom socialistickom a komunistickom hnutí v prvej štvrtine 20. storočia (<i>Juraj Benko</i>)	337
Čo majú spoločné Maďari s Japoncami vo vzťahu k vlastným dejinám? (<i>Roman Holec</i>)	351
Plánované hospodárstvo vo vybraných krajinách po druhej svetovej vojne (<i>Miroslav Sabol</i>)	373
San Francisco 1945 – zrod <i>Charty Organizácie Spojených národov</i> (<i>Slavomír Michálek</i>)	383
Unáhlené zjednotenie Sýrie a Egypta (<i>Karol Sorby</i>)	401
Vznik samostatné Makedonie a její vývoj v letech 1992 – 2001 (<i>Jan Rychlík</i>)	413
OPRATY KOMUNISTICKÉHO REŽIMU	437
Členstvo, organizácia a vedenie Komunistickej strany Slovenska v rokoch 1948 – 1968 (<i>Jan Pešek</i>)	439

Vyhnanie z utópie. Slovenskí komunistickí intelektuáli ako budovatelia a obeť komunistického režimu <i>(Adam Hudek)</i>	455
Rok 1969, tzv. Šikova ekonomická reforma a Slovensko <i>(Miroslav Londák)</i>	469
K druhej etape rehabilitácií v slovenskej kultúrnej obci v roku 1968/1969 <i>(Elena Londáková)</i>	481
Obnova neostalinského režimu po roku 1968 <i>(Michal Štefanský)</i>	491
Vznik česko-slovenskej federácie a normalizačná politika vedenia KSČ/KSS v prvom polroku 1969 <i>(Jozef Žatkuliak)</i>	503
Zo strany von! Čistky radového členstva KSČ na Slovensku v roku 1970 <i>(Stanislav Sikora)</i>	521
Výberová bibliografia PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc. <i>(Alžbeta Sedliaková)</i>	539
Pramene a literatúra	551
Menný register	585
Autori	597
Summary	599

CONTENTS

Foreword <i>(Jaroslava Rogul'ová, Maroš Hertel)</i>	15
Valerián the Gracious <i>(Dušan Čaplovič)</i>	17
WHO PULLS THE STRINGS	21
Highs and Lows of Florián Tománek <i>(Maroš Hertel)</i>	23
The Teacher in Politics. Educational and Political Activities of Jozef Sivák from 1918 till 1936 <i>(Lubica Kázmerová)</i>	37
Jozef Rudinský and the <i>Slovenský hlas</i> Daily in 1938 – 1939 <i>(Róbert Letz)</i>	51
Tido J. Gašpar and his Understanding of Slovak National Socialism <i>(Martin Vašš)</i>	65
An Admirer of Soviet Union or a Soviet Agent? To the Role of Zdeněk Fierlinger in the Foreign Resistance during the World War II <i>(Jan Němeček)</i>	79
PERILOUS AND PICTURESQUE SIDES OF LIFE	95
Portrait of an Officer in the Context of the Given Time-period (1850 – 1914) <i>(Vojtech Dangl)</i>	97
Life in Slovakia in the Inter-War Time and Space – Symbiosis of Anarchism and Modernism <i>(Vlasta Jaksicsová)</i>	111
Games of Life or Partnerships during the Inter-War Period <i>(Jaroslava Rogul'ová)</i>	125

The Construction of Schools and Medical Facilities in Trnava during the Inter-War Period (<i>Linda Osyková</i>)	139
Czechoslovak Moral Victory over Mussolini. The first Final Match of Czechoslovakia at the Football World Cup and its Picture in Slovak Press (<i>Matej Hanula</i>)	151
Memorandum of the Bratislava-country District form December 1938 Demanding the Return of Petržalka Municipality to Slovakia (<i>Ivan Kamenec</i>)	167
CZECHOSLOVAKIA FROM INSIDE AND FROM OUTSIDE	179
To the Relations between Italy and Czechoslovakia in 1918 – 1920 According to the documents from the Diplomatic Archive of the Italian Ministry of Foreign Affairs (<i>Bohumila Ferenčuhová</i>)	181
The first Reactions by French Press to the Preparations of the <i>Treaty of Friendship and Cooperation between France and Czechoslovakia</i> (<i>Pavol Petruf</i>)	189
The two Anniversaries of the „Liberty Day”. To the Official Memorialization of the October 28 th in Slovakia from 1918 till 1938 (<i>Miroslav Michela</i>)	207
Jewish Emigration from Austria to Slovakia After the Anschluss in 1938 (<i>Zuzana Poláčková</i>)	219
Custody of Czechoslovak Politicians in Great Britain during the World War II as a Measure Against the Opposition or „... <i>We Must Be All United in One Bloc and the Intrigues and the Petty Gossips Must Stop.</i> ” (<i>Dušan Segeš</i>)	231
To the Problem of Revisionism and the Preparations of the Peace Treaty with Hungary after the World War II (<i>Štefan Šutaj</i>)	247

FROM THE WAR SLOVAK REPUBLIC	267
The Role of Inter-state Committees in Slovak-German Economic Relationships 1939 – 1945 <i>(Ludovít Hallon)</i>	269
Sicherheitsdienst and the Slovak Secession 1938/39 <i>(Michal Schvarc)</i>	287
The Restoration of the District System in 1939 <i>(Ondrej Podolec)</i>	303
Displacement of Jews from Bratislava in the Autumn of 1941 <i>(Katarína Mešková Hradská)</i>	315
ON THE WORLD'S CHESSBOARD	325
The Congress of Vienna and the Development of the National State Idea in Central Europe <i>(Dušan Kováč)</i>	327
Place, Function and Significance of Political Catechism in Slovak Socialist and Communist Movement during the 1 st Quarter of the 20 th Century <i>(Juraj Benko)</i>	337
What do Have Hungarians in Common with Japanese in Relationship to their own History? <i>(Roman Holec)</i>	351
Planned Economy in Selected Countries after the World War II <i>(Miroslav Sabol)</i>	373
San Francisco 1945 – the Birth of the <i>United Nations Charter</i> <i>(Slavomír Michálek)</i>	383
Premature Unification of Syria and Egypt <i>(Karol Sorby)</i>	401
Formation of Independent Macedonia and its Development in 1992 – 2001 <i>(Jan Rychlík)</i>	413

THE REINS OF THE COMMUNIST REGIME	437
Membership, Organization and Leadership of the Communist Party of Slovakia in 1948 – 1968 <i>(Jan Pešek)</i>	439
Expulsion from Utopia. Slovak Communist Intellectuals as Builders and Victims of the Communist Regime <i>(Adam Hudek)</i>	455
Year 1969, the so Called Šik Economic Reform and Slovakia <i>(Miroslav Londák)</i>	469
To the 2 nd Stage of Rehabilitations in the Slovak Cultural Community in 1968/1969 <i>(Elena Londáková)</i>	481
The Restoration of the Neo-Stalinist Regime after 1968 <i>(Michal Štefanský)</i>	491
The Creation of the Czecho-Slovak Federation and the Normalization Policy of the Communist Leadership during the 1 st Half of 1969 <i>(Jozef Žatkuliak)</i>	503
Out of the Party! Purges among the Common Members of the Communist Party in Slovakia in 1970 <i>(Stanislav Sikora)</i>	521
The Selected Bibliography of PhDr. Valerián Bystrický, PhD. <i>(Alžbeta Sedliaková)</i>	539
Sources and Literature	551
Name Index	585
Authors	597
Summary	599

Predhovor

O kolo Valeriána Bystrického bolo vždy rušno. Nie je tomu inak ani teraz. Aj dnes si v jeho pracovni podávajú kľučky jeho priatelia, kolegovia i odchovanci. Pracujú nielen v jeho domovskej inštitúcii v Historickom ústave SAV, ale aj na iných odborných pracoviskách a vysokých školách. Prichádzajú sa priateľsky porozprávať, diskutovať o odborných veciach, očakávajúc jeho názor a radu. Autori, ktorí sa podieľali na tejto knihe venovanej jeho životnému jubileu, sú malou vzorkou z nich. Rovnako ako obzor a odborná erudícia Dr. Bystrického aj témy obsiahnuté v tejto knihe sú veľmi široké a pestré. Nie je veľmi účelné uvádzať všetky oblasti, ktorým sa venoval. Možno ich nájsť vo výbere z jeho bohatej práce na konci knihy. Či už išlo o všeobecné alebo slovenské dejiny, prvú i druhú Československú republiku, vojnovú Slovenskú republiku, pohľady na politiku, osobnosti alebo spoločnosť, jeho prácu charakterizuje prehľad, nadhľad a vynikajúca znalosť pramenných materiálov. Nie je typ teoretika či špekulatívneho metodológa rôznych systémov a -izmov. Vo svojich prácach vhuol do problematiky vždy *in medias res*. Jeho metódou je precízne dokumentovanie historických procesov a dôsledná znalosť skúmanej problematiky i prameňov. Takto vznikli jeho vecné a argumentačne podložené práce. Mnohé z nich patria k základným a priekopníckym prácam našej historickej vedy.

Na Dr. Bystrickom je obdivuhodná jeho zvedavosť a zaujatie pre vec. Možno si povedať, že človeka s jeho prehľadom a nadhľadom máločo prekvapí. Je to dar alebo výsada, že ho stále niečo zaujíma, stále sa vie zahĺbiť a s interesom uvažovať nad historickými i spoločenskými otázkami. Je zástancom toho, že ku kľúčovým otázkam treba vždy zaujať jasné a rozhodné stanovisko. Svoje súhlasné i nesúhlasné názory vie dať razantne najavo. V tom druhom prípade sa zrodilo mnoho historiek, príležitostných dobromyseľných uštipačností i stále živých bonmotov. Pramenili z toho, že je známym nepriateľom malicherností a žabo-myších vojen. Ved' ako často hovoríeva: „*Vždy sa niečo stane.*“

Na vedcovi formátu Dr. Bystrického je obdivuhodná aj jeho veľkorysosť, ktorá má vo vedeckých kruhoch zvlášť veľkú hodnotu. V spojení s jeho prirodzenou autoritou má osobitnú cenu hlavne pre strednú generáciu súčasných historikov. Vždy k nej pristupoval s ľudským pochopením a oni mali možnosť spolupracovať s múdрым a ochotným človekom.

Jaroslava Rogul'ová
Maroš Hertel

Valerián Dobrotivý

Dušan Čaplovič

Bol som krstným otcom tohto oslovenia PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc., osobnosti slovenskej histórie a vedy, ešte v časoch, keď sme spolu pôsobili v Predsedníctve Slovenskej akadémie vied (SAV) a na oddelení vied o spoločnosti, človeku, dejinách a kultúre v rokoch 1992 – 1998. Myslím si, že bolo a stále je výstižné, lebo charakterizuje jeho výraznú povahovú črtu. Tak som ho poznal v toku ponovembrového času. Neviem, či mi dá za pravdu jeho manželka i deti, ale ja na svojom hodnotení jeho osobnosti i krokov, podstupených pri nie vždy jednoduchom rozhodovaní, trvám a priklincujem ho aj dnes.

Poznal som ho po našom spoločnom zvolení do Predsedníctva SAV v máji 1992 a neskôr po vymenovaní na Úrade vlády Slovenskej republiky (SR). V zastúpení predsedu vlády SR Jána Čarnogurského nám vtedy dekrétu odovzdal jej prvý podpredseda Martin Porubjak. Takto, akosi bezstarostne, s optimistickými predsavzatiami transformácie SAV, sme vstupovali do nasledovných turbulentných čias. Vtedy sme si mnohé ohrozenia neuvedomovali, ale sľúbili sme si, že budeme SAV obhajovať nielen v predpokladanom spore s autokratickou vládou Vladimíra Mečiara, ale aj s netransformovanými vysokými školami a že budeme brániť jej inštitucionálnu slobodu vedeckého bádania. Napokon, bola to práve naša akadémia, ktorá vytvorila domov vyhodeným vysokoškolským profesorom, vedcom po roku 1948, v časoch totalitného režimu. Bola to práve naša akadémia, ktorá bola azylom mnohým prednovembrovým disidentom. A bola to naša akadémia, kde sa rodilo slobodné bádanie a vytvorilo sa prostredie aj pre mnohých ponovembrových politických lídrov. Žiaľ, niektorí z nich na to veľmi rýchlo zabudli a začali sa hlásiť k likvidácii našej celonárodnej vedeckej ustanovizne len a len preto, že bola akadémiou sovietskeho typu a predovšetkým veľkým konkurentom vysokých škôl v oblasti vedeckého bádania, jeho výsledkov a ich prenosu do vysokoškolského vzdelávania. Možno dnes sa to zdá smiešne, ale na Slovensku to bolo tak. A práve tento odborný zápas, prízvukujem odborný, nie politický, nás oboch čakal a spoločnými rokmi pôsobenia vo vedení SAV nás i náležite zomkol.

Valerián Bystrický mi bol veľkou oporou, keď som pravidelne, takmer dennodenne, dochádzal do Bratislavy z Nitry, kde som mal svoje materské pracovisko: Archeologický ústav SAV. Vždy som sa tešil najmä na stretnutia s ním, a to nielen v pracovnom prostredí, v Predsedníctve, v Grémiu, na oddelení, ale tešil som sa aj na neformálne stretnutia, tak sme im zvykli hovoriť. Prebiehali pri dobrom chladenom pive či pri voňavom víne s pridanou hodnotou dobrého koňaku a múdreho slova. Bavili sme sa i sporili o vede, o nových poznatkoch, o problémoch v dialógu s tzv. novou politickou elitou a vysokými školami, ale aj o politike okolo nás i vo svete, priznávam aj o nežnom pokolení, veď inak to ani nemohlo byť. Najčastejšie sme vedno sedávali s Jankom Knoppom, Julkom

Rajčánim a Františkom Hindákom, priateľmi do mariáša, pri mojej absencii. Valerián bol vždy usmiaty, málokedy nahnevaný. Ak tak bolo, tak len v súvislosti s ľudskou hlúposťou a tej bolo niekedy neúrekom, čo dokázal prekonávať s vierou a presvedčením, že tento hmyz je prirodzenou súčasťou každej spoločnosti.

Veľmi mi pomáhal presadzovať ocenenie tých osobností z oblasti spoločenských vied, ktoré boli v minulosti prenasledované a často z vedeckého prostredia vytláčané, a to nielen v akadémii, ale aj na vysokých školách a v kultúre. Kultúre rozumel, vedť, napokon, svoju profesionálnu kariéru začal v Považskom múzeu a galérii v Žiline a pokračoval v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. Náš predseda SAV Branislav Lichardus a neskôr Štefan Luby si museli zvyknúť, že sme nešetrili návrhmi na ocenenie Zlatou a Striebornou Medailou SAV Ľudovíta Štúra a často sme výrazne prekračovali stanovené kvóty pre všetky tri oddelenia. Nielen že si na to zvykli, ale pravdivo treba napísať, že to aj chápali, lebo najviac prenasledovaných vedeckých osobností pred rokom 1989 bolo z oblasti spoločenských vied. A to je nepopierateľné.

Nezabúdam na jeho zásluhy pri akreditáciách pracovísk SAV, keď stál v rokoch 1994 – 1998 na čele Akreditačnej komisie. Musel byť nielen zásadový, ale musel aj konať s istou mierou pokory a pochopenia pre jednotlivé špecifiká vedných odborov. Vedť práve SAV, ako prvá inštitúcia vo vedeckom prostredí, začala presadzovať pravidelné hodnotenie kvality a internacionalizácie vedy, keď vysoké školy o tom takmer vôbec neuvažovali, samozrejme, česť výnimkám.

Zvlášť cennú pomoc mi Valerián Bystrický poskytol v dvoch dosť zásadných sporoch: pri ochrane a obhajobe existencie spoločenskovedných pracovísk v spojitosti s atakom vedenia Matice slovenskej pod taktovkou Jozefa Markuša (v minulosti tiež pracovníka SAV) s nepopierateľnou podporou vtedajšieho predsedu vlády Vladimíra Mečiara, a takisto neskôr v spore s Úradom pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR pod vedením Rastislava Tótha, spočiatku veľkého priaznivca mečiarizmu na Slovensku. Neboli to jednoduché spory. Išlo o tvrdé nátlaky na začlenenie Historického ústavu a Ústavu slovenskej literatúry SAV pod Maticu slovenskú s jediným cieľom – zrušiť pluralitu historického a literárneho vedeckého bádania na Slovensku a prispôbiť ho neoľudáckej interpretácii. Vedť práve Valerián Bystrický, ktorý sa profesionálne zaoberal najnovšou históriou prvej polovice 20. storočia, veľmi dobre a rýchlo pochopil toto úsilie. Nakoniec sme to vďaka mocnému hlasu odbornej, domácej i zahraničnej verejnosti ustáli. Hra o akadémiu však pokračovala, najmä so spomínaným Úradom pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky, ktorý bol svojím spôsobom súdobou tragédiou v rozhodovaní o vede na Slovensku. Aj tento zápas sa napokon skončil obhajobou rozpočtovej kapitoly SAV a neskôr zánikom tohto tragikomického štátneho úradu.

Keď sa Valerián Bystrický roku 1998 rozhodol nekandidovať do Predsedníctva SAV, bolo to pre mňa spočiatku prekvapením. No neskôr som pochopil, že pre jeho materské vedecké pracovisko to bolo správne rozhodnutie. Bol zvolený za riaditeľa Historického ústavu SAV. Na jeho čele opäť stála vedecká osobnosť a predovšetkým človek, ktorý

chápal potreby nezávislého vedeckého bádania, hľadania a poznávania historickej pravdy nielen o našich dejinách. Uvedomoval si nutnosť klásť otázky a hľadať odpovede v sporoch o interpretáciu mnohostranného historického procesu a o jeho rokmi zamlčovaných či ponižovaných historických osobnostiach. Práve v jeho funkčnom období sa začalo výraznejšie systematické generačné omladenie štruktúry ústavu, nástup mladých doktorandov, z ktorých sa mnohí po úspešných obhajobách stali jeho pracovníkmi. A práve k mladej generácii bol Valerián veľmi žičlivý a chápvavý. Pochopil som to aj z jeho vzťahu a podpory môjho syna Miloslava, ktorému sa venoval priam otcovsky.

Už keď bol vo vedení Predsedníctva SAV a stál na čele Edičnej komisie, presadzoval rozsiahlu oponovanú vedeckú monografickú a zborníkovú spisbu, vydávanie vedeckých periodík, najmä v prostredí vied o spoločnosti, človeku, dejinách a kultúre. Vášnivo to obhajoval a presviedčal kolegov v Predsedníctve o význame týchto konkrétnych výstupov pre oblasť spoločenských vied. Rozsiahly edičný plán, osobitne historickej spisby jeho materského pracoviska bol toho skvelým príkladom. A tejto zásade zostal verný aj ako riaditeľ a neskôr vedúci vedecký pracovník do dnešných dní.

Keď som vstúpil do politiky, boli naše stretnutia už zriedkavejšie. Ale nemôžem zabudnúť na každoročné posedenia na Klemensovej, medzi Vianocami a Novým rokom, v Kabinete orientalistiky SAV. Mnohí z ich aktérov už nie sú medzi nami, spomeniem aspoň Lacka Deáka a Milanka Podrimavského. Boli to krásne prekáračky a úžasné možnosti na získanie čerstvých, jedinečných poznatkov z prostredia historického a spoločenského bádania, i z prostredia najnovších spoločensko-politických zmien.

Milý jubilant, vzácnny priateľ Valér, ešte jedna osoba nás spájala vedno v jedno desaťročie. Bol to nezabudnuteľný Štefan Fano, ktorý nám, a mne osobne veľmi, bol oporou na oddelení spoločenských vied. Ďakujem chvíli, keď si mi dal na neho tip. Bol to stopercentný človek, večne s cigaretou v ústach. Vravel som mu, že žije, dýcha z nikotínu. Bol zásadový, niekedy až priveľmi tvrdohlavý, ale pracovitý a verný našim cieľom.

Valerián Dobrotivý, bol si a si mužom skutkov, nápadov, podnetov a dobrého slova. Napokon, v detstve ťa formovalo Považie, neľahký život dotváral tvoj charakter, pevnú vôľu a oddanosť cieľu. Ďakujem, že som ťa stretol, mohol s tebou súzvučne spolupracovať a teraz tak nezávisle na spoločné časy zaspomínať. Dokázal si nežiť pre seba. Patíš ku generácii, ktorá vedela urobiť dačo, čo sa veľmi vážilo a bolo kontrastom dneška, keď je dôležité len niečo znamenať. Teším sa vedno s tebou, s rodinkou, priateľmi, kolegyňami a kolegami a ver mi, že napriek tomu, že hlúpi sú plní sebaistoty a my plní pochybností, oplátilo sa žiť pre druhých. Okrúhle jubileum dovoľuje nielen zaspomínať, ale aj vysloviť k tebe zdravicu, nech um, dobro, láskavosť a zdravie kráča vedno s tebou do ďalších rokov.

Ad multos annos!

Kto ťahá za nitky

Vzostupy a pády Floriána Tománka¹

Maroš Hertel

Životná púť Floriána Tománka, katolíckeho kňaza a politika Slovenskej ľudovej strany (SLS) obsiahla najzložitejšie obdobie moderných dejín Slovenska prvej polovice 20. Storočia – od rozpadu Rakúsko-Uhorska cez medzivojnové Československo, Slovenský štát až po komunistický prevrat vo februári 1948. Tománek patril k tomu typu politikov, ktorý už svojím prirodzeným zjavom a vystupovaním zaujal široké publikum poslucháčov, resp. spoločnosti ako takej. Súdobé pramene ho označovali za veľkého fešáka, so zápalom pre vec, ktorý si svojim emotívnym prejavom dokázal získať priazeň verejnosti a presvedčiť široké vrstvy pospolitého ľudu o správnosti svojho boja za jeho práva.

V tomto smere mu bol povahovo blízky najmä Ferdiš Juriga. Obaja pochádzali zo Záhoria, poznali sa od mladosti, boli dlhoročnými spolupracovníkmi a vzniklo medzi nimi priateľstvo na celý život. Tománek, podobne ako Juriga, sa v časoch perzekúcie predstaviteľov slovenského národného hnutia v prvom decéniu 20. storočia ocitol v hľadáčiku svetskej, no predovšetkým cirkevnej vrchnosti. Viackrát bolo proti nemu vedené vyšetrovanie kvôli jeho „panslávskej“ činnosti a buričskej povahe. Doslovne poslednou kvapkou v pohári bolo doručenie anonymného listu kancelárii ostrihomskej arcidiecézy 10. septembra 1911. Anonymy dnes rovnako ako v minulosti slúžili na očiernenie povesti osoby, a to už z akýchkoľvek dôvodov. Svetské i cirkevné inštitúcie ich dostávali pravidelne, väčšinou ostali bez povšimnutia. Toto udanie však cirkevná vrchnosť považovala za natoľko závažné, že sa ním začala vážne zaoberať. Poukazovalo totiž na civilnú stránku osobnosti Tománka, jeho bohémsky spôsob života, džentrické maniere a vážne morálne poklesky, neprislúchajúce duchovnému. Anonym znel nasledovne:

„Vysokodôstojná diecézna vrchnosť!

Florián Tománek, kňaz v Bratislave a redaktor Ľudových novín, bez akéhokoľvek cirkevného dozoru a disciplíny vedie spustlý a nemravný život. Jeho opilstvá, behanie za ženami, vyspevovanie po putikách, vyhrávanie s cigánmi sú všeobecne známe a vzbudzujú po celom meste verejné pohoršenie. Naposledy 23. augusta [1911] ho nad ránom okolo štvrtej museli dvaja priviesť do bytu, bol ožratý ako sviňa, nevedel stáť na nohách, preto ho museli vyzliecť a potom uložiť do postele. Napriek tomu o ôsmej ráno odišiel slúžiť omšu k sv. františkánom. Kostolníkovi povedal, že je unavený, pretože musel dlho robiť a písať do novín.“ Anonym ako svedkov uviedol Ignáca Lobraisza, úradníka Úverovej banky v Bratislave, a manželov Mikuláškových, ktorí boli domovníkmi v budove, kde sídlila redakcia *Slovenských ľudových novín* a býval tam aj F. Tománek. Ohľadom získania bližších informácií anonym odporúčal vypočuť vajnorského farára Ferdiša Juriga. Ako ďalej uviedol: *„Ráďte sa povypytovať*

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644.

a povyzvedať na Tománkov spôsob života v bratislavských kňazských kruhoch. Poverte niekoho zozbieraním údajov, ktorý by sa neostýchal opýtať cigánskych primášov v kaviarňach a nočných podnikoch, koľkokrát Tománek muzicíroval na čele bandy, koľkokrát sa škandaločne zabával s pouličnými slečnami...“ Tománka anonym obviňoval, že často ráno, ešte nie v triezvom stave po bujarej nočnej zábave, predstúpil pred oltár a slúžil omšu. Udanie sa končilo žiadosťou o nápravu daného stavu, pretože nebolo možné naďalej znášať, „aby medzi nami žil jeden farár na hanbu diecézy a celého katolicizmu. Ráďte prosím pátrať po pravdivosti mojich údajov a potom napomôcť k náprave. Prosím o zachovanie mlčanlivosti, aby sa voči mne z pomstychtivosti neobrátila tá spoločnosť, ktorej ozdobou je Tománek. Popriprade by sa prostredníctvom polície dalo tajne zistiť viac.“²

Informácie uvedené v citovanom liste tvorili len špičku ľadovca. Tománkovo angažovanie sa v politike, v slovenskom národnom hnutí a jeho redaktorská činnosť bola všeobecne známa. Podobne ako Andrej Hlinka začal svoju politickú dráhu na pôde Katolíckej ľudovej strany. Kvôli aktívnej účasti v hnutí „za tú našu slovenčinu“ a za úzku spoluprácu so *Ludovými novinami* bol prakticky v permanentnom spore so svojim biskupom Alexandrom Párvym. Dôsledkom bolo pravidelné presúvanie Tománka z jednej farnosti do druhej. Nešlo o samoúčelný krok. Mal viesť k jeho zlomeniu, podriadeniu a získaniu kontroly nad jeho činnosťou. Uvedeným opatrením bol pod neustálym dohľadom kňazov oddaných Párvymu, ktorí mali biskupa informovať o prípadných Tománkových národných či cirkevných prešľapoch. Z tohto dôvodu v priebehu rokov 1903 až 1912 Tománek vystriedal 21 farností, pričom až v roku 1912 získal svoju prvú stálu faru v Karlovej Vsi.³

Arcibiskupská kancelária spustila na základe anonymu vlastné vyšetrovanie. K dispozícii už mala dostatočný materiál, ktorý sa týkal Tománkovej redaktorskej a politickej činnosti, porušovania cirkevnej disciplíny, ignorovania nariadení predstavených atď. Sústredila sa preto na overenie pravdivosti údajov o jeho prehreškoch proti mravnosti. Na základe získaných informácií sa podarilo zistiť, že Tománek často navštevoval viaceré bratislavské kaviarne a zábavné podniky ako napr. Seccesia, Korzo a Zelený strom. Tu sa zabával, „mulatoval“ vo väčšej spoločnosti a v prítomnosti dám. Častokrát sa stalo, že už v lepšej nálade vytrhol cigánskemu primášovi husle z rúk, sám na nich vyhrával a zabával prítomných. Vzhľadom na zistené skutočnosti žiadala arcibiskupská kancelária, aby sa Tománek vyjadril k nasledujúcim trom obvineniam:

1. V *Ludových novinách* bol redaktorom, ale bez oficiálneho cirkevného povolenia.
2. Ako kňaz prislúchajúci pod iné biskupstvo slúžil omše bez celebretu.⁴

2 Zbierka mikrofilmov Historického ústavu SAV, Primási Levéltár Esztergom (Zb. m. HÚ, PL) C/21., 474/1916.

3 HOLEC, Roman. *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin : Matica slovenská 1997, s. 210 – 211.

4 Osvedčenie vydané biskupskou kúriou alebo rehoľnou kongregáciou, že určitá osoba je kňazom a môže slúžiť omšu.

3. Hlboko urážlivým spôsobom porušil cirkevnú disciplínu návštevou podnikov, ktoré boli kňazom zakázané.⁵

Tománek na obvinenia odpovedal seabedome a arogantne v rozsiahlom liste. Prekvapilo ho, že sa cirkevná vrchnosť vôbec anonymným udaním zaoberala. Ako poukázal, už sama forma anonymu prezrádzala, že jeho autor bol závistlivý bezcharakterný človek. Tománek ho bez okolkov pomenoval – mal ním byť Dr. Augustín Ráth, bratislavský advokát. Išlo o jeho bývalého nadriadeného v *Slovenských ľudových novinách*, ktorého Tománek sám na stránkach novín pranieroval pre krádeže a spreneveru. Preto sa mu vraj Ráth chcel týmto spôsobom pomstiť, pomáhal pri cirkevnom vyšetrowaní a zhromažďoval proti nemu svedecké výpovede. Tománek bol sklamaný z toho, že cirkevná vrchnosť v obvinení neuviedla mená svedkov. Chcel sa im totiž pozrieť rovno do očí a spochybníť ich vierohodnosť. Podobne zlomyseľným spôsobom mu podľa jeho vyjadrenia už viackrát chcela dokázať vinu aj svetská vrchnosť, no nepodarilo sa jej to.

Ako ďalej uviedol, v inkriminovaný deň bol v Seredi, kde zakladal katolícku banku. Celý deň pracoval, chodil po obciach, kde rečnil k ľudu. Unavený sa vrátil neskoro v noci vlakom domov, čo „udavač bez mena“ označil za flámovanie a pijanstvo. Ako svedkov uviedol Ferdiša Jurigu, Ignáca Lobpreisa a Vendela Kunera, ktorí s ním boli na tejto pracovnej ceste. Spolu sa vrátili a spali uňho v byte. Sotva vypil dve pívá pri večeri v Seredi „...a tu čítam, že som bol opitý!! Takto to prekrútiť, k tomu je potrebnej veľkej podlosti a zlomyseľnosti. Dám tisíc pengö tomu, kto ma dakedy videl opitého alebo podnapitého. Ráďte uviesť mená svedkov, aby som ich mohol rad radom zažalovať pre urážku na cti.“⁶

Tománek odporúčal cirkevnej vrchnosti, aby si prečítala Jurigov článok z októbra 1911 uverejnený v *Slovenských ľudových novinách*.⁷ Pochopila by, o kom bola vlastne reč. Pokračoval výčitkou „...s nadľudskou silou a obetavosťou bojujem za našu vieru proti luteránom, sociálnym demokratom a bezbožníkom. Chcete, aby sa celá moja práca stala korisťou takéhoto človeka?“⁸

Tománek nepopieral, že niekoľkokrát navštívil kaviarne, no nikdy nespôsobil nijaký škandál. Vášnivo rád hral na husle, ale v jeho byte to nebolo možné. Raz-dvakrát však neodolal, keďže po únavnej a sužujúcej práci si potreboval upokojiť nervy aj dušu, zahral si na husle, len tak pre potešenie. Nikdy však nehral verejne pred ľuďmi. Aby ho nik nevidel, utiahol sa do separé, pričom to nepovažoval za nič hriešne. Práve to, naopak, potvrdzovalo, že nechcel nikoho pohoršovať. Obsluhu „kasírkami“, teda ženským personálom vyberajúcim prepitné, nepovažoval za hriech, bolo to bežné v každej kaviarni. Pretože uvedené

5 Zb. m. HÚ, PL C/21., 474/1916. List datovaný v Ostrihome 29. 9. 1911 adresovaný F. Tománkovi. Pri vyšetrowaní sa zistilo, že podniky *Secessia a Korzo* patrili k tým, čo mali najhoršiu povosť a do ktorých mali zakázané vstupovať dôstojníci v uniforme.

6 Zb. m. HÚ, PL C/21., 474/1916. List F. Tománka arcibiskupskej kancelárii z 13.10. 1911.

7 *Slovenské ľudové noviny*, roč. 2, č. 41, 13. 10. 1911, s. 3. Článok Ferdiša Jurigu *A vidám svedectvo o pravde*, v ktorom obvinil A. Rátha z krádeže a sprenevery v redakcii *Slovenských ľudových novín*.

8 Zb. m. HÚ, PL C/21., 474/1916. List F. Tománka arcibiskupskej kancelárii z 13. 10. 1911.

dôvody viedli k takémuto zlomyseľnému anonymnému udaniu, prisahal, že už nikdy v budúcnosti sa takéhoto konania nedopustí.

Ohľadom obvinenia slúženia omši bez celebretu vychádzal Tománek z predpokladu, že hoci bol oslobodený od kňazských povinností v Spišskej diecéze, mohol slúžiť omše inde. Ako uviedol, celebret mu spišský biskup odoprel udeliť, resp. udelenie stále odkladal, čím sa sám Párvy dopustil protiprávneho konania. No aj v tejto záležitosti malo dôjsť podľa Tománka v najbližšom čase k náprave. Párvy totiž zmenil svoj názor založený na mylných informáciách a uznal „...že konám veľkú službu pre cirkev. Prislúbil, že všetko dá do poriadku tak, aby som mohol pokračovať v práci a boji proti nepriateľom cirkvi. Veľmi ma bolí, keď so mnou cirkev zaobchádza tak, ako s tými, proti ktorým bojujem“. Týmito nepriateľmi boli luteráni, socialisti a hodžovci, ktorí ho považovali za svojho neoblomného a nezmieriteľného nepriateľa.

K svojej redaktorskej činnosti uviedol, že sa usiloval viesť noviny v katolíckom smere. V článkoch vystupoval čo najostrejšie voči svojim oponentom a tí sa ho preto na oplátku usilovali za každú cenu vyštvať z redakcie. Dokonca ho obvinili, že v tomto smere nakazil aj Jurigu, ktorého považovali za poddajného a pekným slovom ovplyvniteľného človeka. Na záver listu Tománek uviedol: „*Nechajte ma pracovať a bojovať za našu vieru. Nie je to moja obživa, nie je ňou ani moje kňazstvo. Mám dosť majetku na to, aby som mohol žiť doma ako pán. Žiadal som o povolenie slúžiť omše, aby som mohol každý deň úpenlivo prosiť nášho Pána o milosť. Láska k môjmu slovenskému ľudu, katolíckej cirkvi a nenávisť voči zlomyseľnosti ma sprevádza po mojich cestách.*“⁹

Tománkovmu listu chýba akákoľvek vecná argumentácia. Celú svoju činnosť, osobné konflikty a údajné morálne prehrešky¹⁰ zdôvodňoval emocionálne ako boj na obranu cirkvi a práv slovenského národa, pričom osobné urážky a nenávisť k jeho politickým oponentom vyznievali ako prirodzený a vedľajší produkt tohto boja. Tománkovo ego a presvedčenie o účelnosti jeho konania mu neumožňovali, aby si zachoval chladnú hlavu vo vypätých osobných sporoch, či už s politickými oponentmi alebo blízkymi spolupracovníkmi. Tento typický rys Tománkovej povahy si všimli už jeho súčasníci. Jozef Sivák napr. uviedol: „*Katolícky duchovný mimo služby Tománek bol redaktorom Slovenských ľudových novín, vychádzajúcich týždenne v Bratislave. Časopis sui generis – a tomu primerane i redigovaný.*

9 Tamže.

10 Literárny archív spolku sv. Vojtecha (LA SSV) Trnava, fascikel (fasc.) 125. Tománkove morálne defekty boli „použité“ už v predvolebnej kampani pred prvými demokratickými voľbami do Národného zhromaždenia ČSR v roku 1920. V letáku s názvom *Milí bratia Slováci!* sa uvádzalo: „*Florian Tománek bol v r. 1911 či 12 uznaný vikariátom trnavským a arcibiskupom ostrihomským za „sacerdes vagabundus“ a bol suspendovaný zo všetkých kňazských funkcií, ba snád aj nosenia reverendy a to prečo?? Pre nemravný život! Počujte ľudia! Idúc ráno do roboty z verejného domu, kde sa do pol 4. zabával s nevestkámami, v nachmelenom stave robil rámos na ulici, tak že ho polícia v Bratislave chcela zatvoriť, on ale utiekol, ukryl sa v kláštore, kde – počujte, ľudia! – spáchal lotrovstvo najväčšie, obliekol na seba rúcho posvätné, k omši slúžiace, a chcel sv. omšu slúžiť, bol však klášterným bratom, ktorý bol spravený o tom, čo sa stalo, v úmysle prekazený, a vďaka mu, že z tohto lumpa strhli ornát a vyhodili ho z kláštora a oznámili ho.*“

*Aj frazeológiu používal veľmi rázovitú, samovoľnú, vlastnej výroby. Obzor svoj lokalizoval výhradne na sféru osobných záujmov dvoch ľudí: svojho redaktora a Ferdiša Jurigu. Z tohto zorného uhla posudzoval a pristrihoval aj všetky celoslovenské a celoštátne udalosti, v dôsledku čoho z konfliktov ani nevychádzal. Čitateľ sa musel poriadne poušťať, ak chcel spoznať smer a vyznať sa ako tak v taktike týchto novín.*¹¹

Sebavedomie Tománkovi rozhodne nechýbalo. Vyplývalo zrejme z podpory, ktorú mu prejavovali vládne kruhy v Budapešti a niektorí biskupi. Berúc do úvahy „úplatkársku aféru“, ktorá vypukla na jeseň v roku 1911 a jej dôsledkov na slovenskú politickú scénu, má tento predpoklad svoju logiku. Aféra mala korene v predvolebnom roku 1910. Milan Hodža a Ferko Skyčák mali na základe poverenia Slovenskej národnej strany (SNS) rokovať s predstaviteľmi vlády Károlya Khuen-Héderváryho.¹² Vláda z taktických dôvodov prejavila ochotu rokovať o možnosti uzákonenia všeobecného volebného práva, aplikácie národnostného zákona v praxi a zabezpečenia vládnej podpory na zvolenie slovenských poslancov vo volebných okresoch Liptovský sv. Mikuláš (Matej Metod Bella), Moravský sv. Ján (Pavol Blaho), Vrbové (M. Hodža), Bobrov (F. Skyčák) a Stupava (F. Juriga). Slovenskí politici mali na základe dohody podporovať vládnych kandidátov v slovenských volebných okresoch a nie nominantov opozičných strán.¹³ Dohodu okrem iných dodržal aj Tománek, ktorý sa aktívne zapojil do predvolebnej kampane vládneho kandidáta vo volebnom okrese Čadca, L. Lévyho. Voľby dopadli z pohľadu SNS neúspešne. Zvolení boli len traja poslanci hlásiaci sa k platforme ľudovej strany: F. Skyčák, F. Juriga a P. Blaho. Predvolebná dohoda s vládou teda neprinesla nijaké konkrétne výsledky. Faktickým dôsledkom bolo ďalšie štiepenie dovtedy aspoň formálne jednotného slovenského politického tábora.

Druhým dôležitým faktorom, ktorý mal priamy vplyv na „úplatkársku aféru“, bola situácia okolo *Ľudových novín*, tlačového orgánu SLS.¹⁴ Redakcia neustále zápala s finančnými problémami. Aj z tohto dôvodu sa z iniciatívy Andreja Hlinku presťahovala v apríli 1910 zo Skalice do Bratislavy. Tu začali noviny vychádzať pod novým názvom *Slovenské ľudové noviny*. Ich vydavateľom sa stal novozaložený Nakladateľský, kníhtlačiarsky, kníhkupecký spolok, akciová spoločnosť. Predsedom sa stal A. Hlinka a členmi boli F. Juriga, P. Blaho, F. Skyčák, Jozef Novák, A. Ráth, a Ján Vojtaššák. Súčasne došlo k personálnym zmenám v redakcii: hlavným redaktorom sa stal A. Ráth, zodpovedným redaktorom F. Tománek. Spočiatku sa pridržiavali umiernennej línie, no postupom času a predovšetkým s príspevom článkov F. Tománka sa noviny zradikalizovali a začali útočiť proti martinským *Národným novinám*, liberálnemu *Slovenskému denníku* a sociálnodemokratickým *Robotníckym*

11 SIVÁK, Jozef. *Z mojich pamätí*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 242.

12 Bližšie PODRIMAVSKÝ, Milan. Organizácia Slovenskej národnej strany v rokoch 1900 – 1914. In *Historické štúdie*, roč. 22, 1977, s. 193 – 199.

13 Bližšie POTEMLA, Michal. K vývinu slovenskej politiky v rokoch 1901 – 1914. In *Historický časopis*, roč. 27, 1979, č. 1, s. 99 – 101; LETZ, Róbert. Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1948*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 22 – 23.

14 Od roku 1905 sa stali oficiálnym tlačovým orgánom SLS.

novinám. Polemiky sa zmenili na vzájomné útoky a osobné urážky medzi predstaviteľmi slovenského politického spektra. V tomto období sa noviny jednoznačne konfesiónálne vyhranili, v dôsledku čoho došlo k ostrým výpadom voči slovenským evanjelikom, hraničiacim s náboženskou neznášanlivosťou. Tento stav trvalo poškodil vzájomné vzťahy medzi slovenskými politikmi, ktoré sa prejavili vo vzájomne indiferentnom postoji počas prvej Československej republiky (ČSR). Neostalo však len pri útokoch na politických oponentov, rozpory sa preniesli aj do redakcie novín.

Andrej Hlinka si uvedomoval vážnosť stavu. Z dôverných zdrojov sa dozvedel, že cirkevná vrchnosť opäť prešetrovala Tománkovu činnosť. Obával sa opakovania situácie z roka 1907, keď spišský biskup A. Párvy zakázal čítať *Ludové noviny* kňazom aj veriacim. Rok predtým cirkevná hierarchia zakázala redakcii používať názov *Katolícke noviny* a došlo k zmene názvu na *Ludové noviny*.¹⁵ Hlinka chcel, aby noviny ostali naďalej katolícke, slúžiace záujmom cirkvi. Preto požiadal cirkevnú vrchnosť, aby ho dôvernou cestou informovala o námietkach voči redaktorstvu Tománka, pričom ako sa vyjadril, aj on sám bol nespokojný s jeho účinkovaním. V prípade, ak by to cirkevná vrchnosť požadovala, bol pripravený odvolať Tománka z funkcie zodpovedného redaktora už na najbližšom zasadnutí správnej rady Nakladateľského spolku 9. marca 1911.¹⁶

Dňa 17. marca 1911 sa Tománek vzdal funkcie zodpovedného redaktora a na jeho miesto nastúpil F. Skyčák. Tománek tak vyhovel žiadosti A. Párvyho. Svoj krok však okomentoval slovami: „*Viem, že ak ja nebudem zodpovedným redaktorom, tak sa na mojich oltárnych bratov zosype zármutok ľudu.*“¹⁷ Ešte týždeň pred tým sa vzdal funkcie hlavného redaktora A. Ráth¹⁸ a jeho funkciu prevzal F. Juriga. Uskutočnené zmeny nemali nijaký dosah na zmiernenie uverejňovaných článkov v *Ludových novinách*. Podľa Rátha to bolo spôsobené tým, že uvedené rozdelenie funkcií v redakcii novín bolo len formálne. Tománek vraj naďalej neoficiálne vykonával funkciu zodpovedného redaktora a to na základe podpory budapeštianskej vlády, „*ktorá mu pomohla u biskupa Rajnera, keď ho chcel biskup preč zahnať od novín, lebo nemal jako kňaz ani od svojho territorialne kompetentneho biskupa dovolenie na redigovanie. Oni síce s Jurigom tak vyhúťali, že oklamú biskupa, že figurantom na novinách bude Skyčák, ale plat brať a redigovať bude Tománek s Jurigom, pretože sú Ludové noviny práve machináciou Tománkovou zapredané vláde, nuž si vybehal u ministra Khuena a tí zakročili v Ostrihome, aby dali Tománkovi pokoj... Dnes znovu behá do Pešte a tie isté vládne kruhy svojich protektorov prosí aby ho ratovali... nech Esztergom sám*

15 HOLEC, *Tragédia v Černovej*, c. d., s. 209.

16 Zb. m. HÚ, PL C/21., 474/1916. List A. Hlinku arcibiskupskej kancelárii z 2. 3. 1911.

17 Tamže. List F. Tománka A. Párvyemu z 15. 3. 1911.

18 *Slovenské ľudové noviny*, roč. 2, č. 10, 10. 3. 1911, s. 4. Ráth si uvedomoval, že aj on sám sa nevyberaným spôsobom vyjadroval o svojich slovenských politických oponentoch. V abdikácii na post hlavného redaktora uviedol: „*Pri mojom redaktorstve ma na každom kroku viedla láska k národu, úprimná snaha pomáhať nášmu tak veľmi zaostalému ľudu. Mal som tú najlepšiu vôľu dobre činiť. Prosím dp. Karola Nečesálka a p. Dr. Ivána Déreera, aby mi prestrelky spáchané odpustili.*“

*pokračuje a žiada biskupské zakročenie proti redaktorstvu Tománkovi, ktoré redaktorstvo je s takou perfídiou prevádzané, že sa ani falzifikácie neštíti.*¹⁹

Podľa správy Ödöna Zanda, člena bratislavskej mestskej rady, ktorý pre cirkevnú vrchnosť zhromažďoval informácie o Tománkovej činnosti v Bratislave, za odstúpením Rátha z funkcie hlavného redaktora stál Tománek, ktorý ho odtiaľ doslova vyšťval. Logicky boli preto vzájomné vzťahy medzi oboma bývalými spolupracovníkmi nepriateľské, navyše bývali v tom istom dome.²⁰ Uvedenú informáciu potvrdil aj Hlinka v liste Martinovi Kollárovi, kde uviedol: „*Dr. Ráth buďto je blázon, buďto má mnoho masla na hlave. Vedel, že za ním stojíme všetci a predsa sa dal tým dvom vyhrýzť z redakcie. Ja som d'aleko a bezprostredne nevlývam na časopis. Ovšem, že trniem preci. Už som päťkrát sa vzdal predsedníctva [v Nakladateľskom spolku – pozn. M. H.], ale čo robiť, aká pomoc? V rade večne zavládne akási malomyselnosť, a zlostné úmysle Jurigove musím svojou osobou paralyzovať.*“²¹

Z vyššie uvedeného vyplýva, že Tománek s Jurigom mali neobmedzené pole pôsobnosti pri redigovaní *Ludových novín*. Ani Hlinka, ani správna rada Nakladateľského spolku na nich nemala prakticky nijaký vplyv. Zrejme tu zohrával rozhodujúcu úlohu fakt, že ľudáci chceli aspoň navonok pôsobiť jednotne. Z tohto dôvodu si nemohli dovoliť odvolať oboch redaktorov z funkcie, pretože ich nemali ani kým nahradiť.²²

„Úplatkárska aféra“ sa prevalila na jeseň 1911. V *Robotníckych novinách* bola uverejnená správa, že za útočnými článkami v *Slovenských ľudových novinách* stáli peniaze maďarskej vlády. Už vyššie som uviedol, že Tománek sa aktívne zapojil do predvolebnej kampane L. Lévayho. Náklady spojené s predvolebnou kampanou Lévay uhradil prostredníctvom štátnej pokladne a zaslal 2 500 korún na adresu *Slovenských ľudových novín*, a nie priamo Tománkovi. Národníari, hodžovci a sociálni demokrati, aspoň podľa uverejnených novinových článkov v ich periodikách, to považovali za úplatok od vlády.²³

Na ukončenie vzájomnej štvavej kampane a na urovanie rozporov v slovenskom politickom tábore bol zriadený osobitný súd na čele s predsedom SNS Matúšom Dulom. Po vypočutí svedkov bol F. Tománek 19. novembra 1911 súdom pokarhaný za prijatie finančnej odmeny prevyšujúcej náklady spojené s predvolebnou agitáciou. Ako iniciátor následnej nenávisťnej kampane mal opustiť redakciu novín. Súčasne mali prestať vzájomné útoky medzi katolíckym a evanjelickým táborem. Napriek dohode však nedošlo k zlepšeniu situácie. Vedenie SNS sa preto v novembri 1912 rozhodlo dať *Slovenské ľudové noviny* na národný index, teda neboli považované za periodikum slúžiace slovenskému národu. Po

19 Zb. m. HÚ, PL C/21., 474/1916. List A. Rátha zrejme K. Nečasákovi zo 16. 9. 1911.

20 Tamže. Správa Ödöna Zanda biskupskému úradu z 15. 9. 1911.

21 LASSV, fasc. 22, č. 24. Hlinkov list M. Kollárovi z 19. 3. 1911.

22 Cit. list Hlinku M. Kollárovi. Hlinka sa v ňom vyjadril nasledovne: „...*Floro je praobyčajný herec! Je škrapina bez jadra. Noviny redigovať ani súcosti ani schopnosti nemá. Ale čo robiť? Kde vziať redaktora.*“

23 HOLEC, *Tragédia v Černovej*, c. d., s. 235; DANIŠ, Vladimír. Slovenská ľudová strana a začiatky politickej činnosti Andreja Hlinku. In LETZ, Róbert – MULÍK, Peter a kol. *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 96 – 97.

tomto kroku sa konzervatívna katolícka platforma na čele s A. Hlinkom rozhodla organizačne osamostatniť založením, resp. obnovením Slovenskej ľudovej strany 29. júla 1913 v Žiline. Oficiálnym tlačovým orgánom sa stali *Slovenské ľudové noviny*.²⁴

Po ukončení prvej svetovej vojny a vzniku ČSR sa Tománek znovu aktívne zapojil do činnosti SLS. Stal sa členom Revolučného Národného zhromaždenia v Prahe (1919 – 1920) a vo voľbách v rokoch 1920 a 1925 poslancom ľudovej strany v parlamente. Na ďalšiu Tománkovu činnosť v rámci strany mala vplyv jej postupná vnútorná diferenciacia. SLS trpela akútnym nedostatkom kvalifikovaných pracovníkov v straníckom aparáte na všetkých úrovniach, čo možno považovať za dedičstvo zo starých čias. Bolo preto nevyhnutné, aby sa navonok otvorila a do svojich radov prijímala aj ľudí, ktorí sa k svojmu národnému presvedčeniu prihlásili až po vzniku republiky. V ľudovej strane platilo nepísané pravidlo, že funkcie v strane mali zastávať len overení národní, zväčša predprevratoví členovia či prívrženci strany. Tento stav bol však z dlhodobého hľadiska neudržateľný. Strana, ktorá mala ambíciu stať sa celoslovenskou, nevyhnutne musela uvedené pravidlo porušiť.

Práve príchodom „novoslovákov“ sa v ľudovej strane začali vytvárať rôzne krídla, frakcie, prípadne opozičné skupiny. V tlači a policajných správach boli pomenované rôzne: maďarofílske (maďarónske), umiernené, radikálne, bratislavské, ružomerské, svetské, kňazské, Jurigova skupina atď. Toto rozdelenie, niekedy zámerné, mohlo poslúžiť na demonizovanie jednotlivých osôb (napr. Vojtecha Tuku) a ich činnosti, a *a priori* aj celej strany. Mohla tak byť označovaná ako promaďarská, protištátna, protičeská atď. Existencia rôznych krídel zároveň navonok poukazovala na domnelú nejednotnosť ľudovej strany, čo mohlo viesť k mylným úvahám o jej slabosti či roztrieštenosti. Tieto informácie však tlači a polícii mohli podsúvať aj samotní ľudáci ako prostriedok na zahmlievanie informácií o vlastných cieľoch a zámeroch. Frakcie sa nevyznačovali osobitnou ideovou vyhranenosťou, boli skôr záujmovými skupinami sledujúcimi konkrétne politické ciele alebo splnenie osobných ambícií ich členov. Nemožno však hovoriť o ich stabilnom zložení, aspoň nie v 20. rokoch, pretože často dochádzalo k ich preskupovaniu podľa momentálnej situácie v strane, resp. reakcií na aktuálne problémy.²⁵

K výraznejšiemu stretu dvoch krídel strany došlo až po parlamentných voľbách v roku 1925, ktoré sa skončili víťazstvom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) na Slovensku. Pred ľudákmi sa tak otvorila možnosť prvýkrát zasadnúť vo vláde. Rokovania o vstupe do vlády viedli predstavitelia ľudovej strany najprv s M. Hodžom a po vymenovaní úradníckej vlády v marci 1926 s jej predsedom Janom Černým, resp. od októbra 1926 s vládou Antonína Švehlu. Problémom bola požiadavka predstaviteľov HSLS, ktorí trvali na zachovaní a rozšírení právomocí Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Česká strana preferovala zavedenie krajinského zriadenia. Novým impulzom, ktorý posunul rokovania vpred, bol

24 PEKNÍK, Miroslav. Ferdinand Juriga v politických súradniciach doby. In PEKNÍK, Miroslav a kol. *Ferdinand Juriga ľudový smer slovenskej politiky*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 2009, s. 28 – 31.

25 Bližšie HERTEL, Maroš. Rozpory v HSLS v 20. rokoch 20. storočia. In LETZ – MULÍK – BARTLOVÁ, *Slovenská ľudová strana*, c. d., s. 181 – 195.

odchod A. Hlinku na Eucharistický kongres do USA. Iniciatívy sa chopil Jozef Tiso, ktorý dohodol predbežné podmienky vstupu ľudovej strany do vlády s M. Hodžom. Čakalo sa len na príchod Hlinku a jeho súhlas. V rokovaníach ľudáci ustúpili od svojej pôvodnej požiadavky a súhlasili so vstupom do vlády za prísľub postu budúceho slovenského krajinského prezidenta.²⁶ Klub poslancov a senátorov HSĽS na svojom zasadnutí v Prahe rozhodol o vstupe ľudovej strany do vlády 15. januára 1927, proti hlasovali len Tománek s Jurigom.

Dôvodov, ktoré viedli oboch starých ľudáckych pracovníkov k tomuto kroku, bolo viacero. Za prevažujúci možno považovať neuspokojené politické ambície Tománka, Jurigu a ďalších predprevratových Slovákov. Svoj nesúhlas vyjadrili v liste adresovanom A. Hlinkovi. Predsedovi strany vyčítali obsadzovanie vedúcich funkcií v strane ľuďmi, ktorí pred rokom 1918 dostatočne neprejavili a neobhajovali svoje národné presvedčenie. Išlo o Vojtecha Tuku, Viktora Ravasza, Štefana Polyáka a Jozefa Tisa. Ako autori listu ďalej uviedli, došlo k tomu na základe dohody Hlinku s istou neslovenskou skupinou, ktorá „nabídla značnú hmotnú podporu strane za istých podmienok. Údajná vecná podmienka bola miernenie prekotného prevádzania pozemkovej reformy. Osobné podmienky boli: napred odstránenie posl. dr. Budayho a zvolenie dr. Tisu. A Vy, Pane Predsedo, ste sa i pokúšali napred pripraviť a potom i nakloniť dr. Budayho k tomu, aby ohľadom na numerus clausus kňazov miesto svoje prepustil dr. Tisovi. Až keď Buday nepreukázal náchylnosť k tomu a keď táže podporu poskytujúca skupina videla, že dr. Tiso bude volený i tak postavila za svojho kandidáta p. Bubniča. No p. Bubnič stal sa biskupom, odpadlo jeho kandidovanie. Prišiel rad na p. dr. Polyáka.“²⁷ S uvedenou podmienkou súhlasili aj autori listu a to kvôli potrebe získania finančných prostriedkov pre stranu. Hlinkovi ďalej vyčítali, že pri otázke výberu kandidátov na prípadné ministerské posty boli vynechaní všetci predprevratoví Slováci. List popri Tománkovi a Jurigovi podpísali: Marko Gažík, Gejza Fritz, Štefan Onderčo, Ľudovít Labay, Róbert Kubiš, Jozef Buday, Ignác Grebáč-Orlov, Pavol Macháček a Jozef Sivák.

Tománek sa v danej situácii mohol cítiť nedocenený a urazený, čo v nasledujúcom období do značnej miery ovplyvnilo jeho postoje k politike strany a k A. Hlinkovi. Vzhľadom na jeho dlhoročné pôsobenie v ľudovej strane aj pre seba očakával výhody plynúce z účasti HSĽS vo vláde. Karol Sidor si vo svojom denníku, aj keď s odstupom času, zaznačil nasledovné: „...Tománek je nespokojný a vraj Juriga hovoril Tománkovi, že ľutuje svoj návrat do strany, kde ho chladne prijali. Tománek čakal, že Jurigovi strana dá nejakú sinekúru. Opozičná strana a – sinekúra. Kde tí ľudia ešte trčia?“²⁸

26 Bližšie ŠUCHOVÁ, Xénia. Od povolebného provizória k vláde občianskej koalície. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan (eds.). *Slovensko v 20. storočí. Tretí zväzok. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012, s. 321 – 338; HOLÁK, Martin. Vstup Hlinkovej slovenskej ľudovej strany do vládnej koalície. In *Historický zborník*, roč. 14, 2004, č. 2, s. 30 – 41.

27 LASSV, fasc. 10, fólia č. 3. List predprevratových Slovákov datovaný v Prahe 9. 12. 1926 adresovaný A. Hlinkovi.

28 SIDOR, Karol. *Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 266. Záznam z 24. 1. 1937.

V súvislosti s kandidátmi HSLS na posty ministrov v československej (čs.) vláde zaujímavé informácie uviedol V. Tuka pri rozhovore s Františkom Jehličkom vo Viedni. Podľa Tuku záujem o tieto posty mali Tománek, Ravasz, Krčméry a Sivák. Ako ďalej uviedol, keď sa začalo uvažovať o prípadnej Tománkovej kandidatúre na post ministra, bol horlivým prívržencom vstupu do vlády. No odkedy sa dozvedel, že farár nemôže byť ministrom, bol zúrivým odporcom vstupu do vlády.²⁹

Hlinka do istej miery akceptoval výhrady uvedené v citovanom liste, keďže na základe rozhodnutia Klubu poslancov a senátorov HSLS boli kandidátmi strany na post ministra unifikácie navrhnutí V. Ravasz, G. Fritz, M. Gažík; na post ministra zdravotníctva J. Tiso, Š. Onderčo a J. Buday.³⁰ Ministrami sa nakoniec, po akceptovaní zo strany prezidenta ČSR T.G. Masaryka, stali M. Gažík a J. Tiso.

Uvedené riešenie však neupokojilo situáciu v ľudovej strane. Podľa dôverných policajných správ došlo k rozporom v jej vedení. Radikálne krídlo vedené Tománkom a Jurigom údajne nesúhlasilo s oficiálnou politikou strany. Narazili tak na odpor umierneného (provládneho) krídla reprezentovaného Hlinkom, Tukom, Macháčkom, Polyákom a Eugenom Filkomom. Opozícia poukázala na nedostatočný záujem predstaviteľov strany o hospodárske problémy robotníkov a roľníkov na Slovensku. Hlinkovi ďalej vyčítala, že vstupom do vládnej koalície a súhlasom so zákonom o reforme politickej správy (krajinskom zriadení) sa strana vzdala svojej hlavnej programovej požiadavky – autonómie Slovenska. V memorande zaslanom Hlinkovi preto žiadala okamžitý odchod z vlády, návrat k pôvodnému programu a odvolanie P. Macháčka z funkcie generálneho tajomníka strany. Hlinka v reakcii na memorandum údajne odmietol ďalej finančne podporovať *Slovenské ľudové noviny*, ktoré boli po *Slováku* druhým oficiálnym tlačovým orgánom HSLS. Tománek sa údajne vyjadril v tom zmysle, že v prípade zastavenia vydávania novín predloží verejnosti materiály kompromitujúce ľudovú stranu.³¹

K ďalšiemu prehlbeniu vnútrostraníckych rozporov došlo v súvislosti s uverejnením známeho článku V. Tuku *V desiatom roku Martinskej deklarácie* s podtitulom Štátnofilozofická úvaha na Nový rok 1928. Tuka vo svojej argumentácii vychádzal z desaťročnej prechodnej doby, určenej na upravenie štátoprávneho pomeru medzi Čechmi a Slovákmi v spoločnom štáte, uvedenej v tajnej klauzule *Martinskej deklarácie* z 31. októbra 1918. Ak by však v tejto otázke nedošlo k vzájomnej dohode a po uplynutí uvedenej lehoty sa slovenský národ mohol slobodne rozhodnúť, či naďalej zostane v spoločnom zväzku s Čechmi, či vytvorí samostatný štát, alebo sa spojí s iným národom.³² Zarážajúce bolo, že článok vyšiel z pera poslanca ľudovej strany, ktorá bola v tomto čase súčasťou vládnej koalície a zároveň v jubilejnom desiatom

29 Magyar Nemzeti levéltár-Országos levéltár (MNL-OL), Küm K64, 1926, 7. tétel, 17, csomó. Hlásenie Františka Jehličku o situácii na Slovensku z 11. 10. 1926.

30 *Slovák*, roč. 9, 16. 1. 1927, s. 1.

31 Národní archiv ČR (NA ČR) Praha, fond (f.) Prezídium ministerstva vnútra (PMV), 1925 – 1930, sig. 225-471-10, zložka X/L/27. Správa Prezídia Policajného riaditeľstva v Bratislave z 18. 9. 1927.

32 *Slovák*, roč. 10, č. 1, 1. 1. 1928, s. 3, 4.

roku vzniku Československa. Práve kvôli nejednoznačnému stanovisku k Tukovmu článku zo strany vedúcich predstaviteľov HSLS sa Tománek s Jurigom začali definitívne rozchádzať s oficiálnymi stanoviskami strany, Klubu poslancov a senátorov či výkonného výboru. Udalosti nabrali rýchly spád, keď Milan Ivanka v máji 1928 podal na Policajnom riaditeľstve na Vojtecha Tuku trestné oznámenie.³³ Po začatí vyšetrovania, zbavení poslaneckej imunity a zatknutí Tuku 3. januára 1929 sa vnútrostranícka kríza ešte prehĺbila.

O stanovisku ľudovej strany v Tukovej záležitosti rokovali predáci strany 16. januára 1929 v bratislavskom Kapucínskom kláštore. Na schôdzi bola odhlasovaná rezolúcia, vyjadrujúca jednohlasnú podporu Klubu poslancov a senátorov HSLS Tukovi. Podľa dôvernej policajnej správy však proti rezolúcii hlasovali Tománek, Juriga, Tiso a Gažík. Po prvom hlasovaní vraj Hlinka vyhlásil, že uznesenie Klubu musí byť jednohlasné a prinútil k podpisu aj tých, čo s rezolúciou nesúhlasili.³⁴

Tománek spolu s Jurigom v *Slovenských ľudových novinách* uverejnili sériu článkov kriticky namierených voči vnútorným pomerom v HSLS a jej postoj k Tukovej otázke.³⁵ Došlo k paradoxnej situácii – vznikla ľudácka opozícia voči ľudákom. Hlinka oboch vyzval, aby s touto činnosťou prestali. Tománek s Jurigom argumentovali tým, že ich kritika nebola namierená proti strane samotnej, ale proti neslovenským elementom v strane, ktoré ju vnútorne rozkladali a oslabovali. Pre svoj kritický postoj voči strane, resp. k Tukovej afére boli obaja 18. februára 1929 výkonným výborom zo strany vylúčení.³⁶

Tománek s Jurigom sa však naďalej chceli aktívne angažovať v politike a tentokrát v rámci vlastnej strany: Jurigovej slovenskej ľudovej strany, ktorá vznikla tesne pred voľbami do Národného zhromaždenia v októbri 1929. Zaujímavé boli okolnosti vzniku, resp. motivácia oboch zakladateľov nového politického subjektu. Dňa 25. januára 1926, v čase začatia rokovaní o vstupe HSLS do vlády, sa M. Hodža stretol s poslancami Tománkom a Jurigom a neskôr aj s A. Hlinkom. Hoci nie sú známe podrobnosti vzájomných rozhovorov, podľa správy policajného riaditeľa v Bratislave Jaroslava Klímu, hneď na druhý deň po stretnutí zašli Tománek s Jurigom za Hlinkom, ktorému oznámili, že ich Hodža proti nemu štvá a vyzýval ich k separatizmu, tzn. k samostatnej politickej činnosti namierenej

33 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, nespracovaný f. V. Tuka a spol., škatuľa (š.) 4. Zápisnica spísaná s Dr. Milanom Ivankom na Prezídium policajného riaditeľstva v Bratislave 26. 5. 1928. V trestnom oznámení sa M. Ivanka odvolával na ustanovenia Zákona na ochranu republiky týkajúce sa: ohrozenia bezpečnosti republiky, rušenie obecného mieru, výzva k neplneniu zákonných povinností alebo k trestným činom, šírenie nepravdivých správ, hrubá neslušnosť a zvädzanie alebo napomáhanie k vojenským zločinom.

34 SNA, f. Policajné riaditeľstvo – Bratislava (PR – B) 1920 – 1950, Správa T-356. Porada Klubu poslanců a senátorů Slovenské lidové strany 16. 1. 1929; *Slovák*, roč. 11, 17. 1. 1929, s. 1. Článok *Spoločný klub poslancov a senátorov slov. ľudovej strany stavia sa jednomyselne za uväzneného Tuku*.

35 Pozri tiež JURIGA, Ferdiš. *Blahozvesť kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*. Nakladateľstvo Urbánek a spol. v Trnave, 1937, s. 226 – 240.

36 NA ČR, f. Prezídium ministerskej rady (PMR), š. 107. Správa Prezídia krajinského úradu ministerstvu vnútra z 18. 2. 1929.

proti HSLS.³⁷ K podobnému kroku vyzýval Tománka aj František Jehlička. Vo svojom liste z novembra 1927 požiadal Tománka, aby sa v prípade zotrvania HSLS vo vláde pokúsil „*spraviť secesiu a založiť novú stranu, radikálnu, pre budúce snemové voľby*“.³⁸ Nezanedbateľným dôvodom bol aj fakt, že úmysel založiť vlastnú stranu podporoval aj predseda čs. vlády František Udržal.³⁹ S finančnou podporou vládných kruhov a možnosťou získať takmer sto tisíc hlasov, ktoré HSLS stratila pri obecných voľbách v októbri 1927, bolo možné uvažovať o úspechu vo voľbách. So ziskom 5 395 hlasov však voľby pre túto stranu dopadli katastrofálne.

Po tomto neúspechu sa Tománek prestal politicky angažovať. Rozchod s Hlinkom znamenal aj zastavenie prísunu finančných prostriedkov pre *Slovenské ľudové noviny*, ktorých posledné číslo vyšlo 25. apríla 1930. Podľa dôvernej policajnej správy mala na zániku novín najväčší podiel „...*hrabivosť obou poslanců bývalých Dr. Jurigy a Tománka. Byli přesvědčeni, že obdrží pro svůj list větší subvenci, z které jim samým snad vyplyne nějaký zisk, počevši však této listu se nedostalo a skoro všichni předplatitelé v poslední době list vraceli – též v důsledku úspěšné agitační činnosti slov. lidové strany – nechtěli z vlastních prostředků na časopis nic obětovati.*“⁴⁰

V druhej polovici 30. rokov pôsobil Tománek ako duchovný vo väznici Krajského súdu v Bratislave. V hľadáčiku bezpečnostných zložiek sa opäť ocitol až po vzniku Slovenského štátu v marci 1939. Miestne veliteľstvo Hlinkovej gardy (HG) vo Veľkých Levároch dostalo informáciu od Jozefa Špetku, že 8. septembra 1940 v popoludňajších hodinách v miestnom hostinci popíjal s bývalým poslancom HSLS Floriánom Tománkom a ďalšími dvoma osobami. V druhej debatae pri stole sa Tománek vyjadril: „*že bývalý poslanec p. Ferd. Juriga dostal od pána ministerského predsedu Vojtecha Tuku rozkaz, aby sa zo Slovenska vysťahoval. Juriga mu vraj odkázal, aby sa vysťahoval on buď do Maďarska, lebo Nemecka, alebo do riti. Ďalej sa vyslovil p. Tománek, „Čo Šaňo Mach môže, veď bol niekedy mojim sekretárom a bol rád, keď dostal päť korún, tu vyskočil od radosti na meter. Keď bol upozornený p. Tománek, aby nekričal, tak povedal, že sa on nebojí, nech ho zavrú, že on už sedel v Ilave.*“⁴¹ Podľa Hlavného veliteľstva HG išlo v tomto prípade o osočovanie vládných činiteľov a Ústredňu štátnej bezpečnosti požiadalo o jeho prísne vyšetrenie.

Bezpečnostné zložky monitorovali Tománkove aktivity minimálne od decembra 1939. Podľa dôverných správ ministerstva vnútra Tománek svojim autom cestoval po okolí Bratislavy, medzi miestnymi obyvateľmi rozširoval nepravdivé správy, znevažoval predstaviteľov vlády a svojou podvratnou činnosťou narúšal konsolidačný vývoj Slovenského

37 NA ČR, f. PMV, 1925 – 1930, sig. 225-471-10, zložka X/L/27. Správa Prezídia PR – BA z 27. 3. 1926.

38 LASSV, fasc. 213, fólia A, č. 2. List F. Jehličku Tománkovi zo 4. 11. 1927.

39 KLIMEK, Antonín. *Boj o hrad. Kdo po Masarykovi? (1926 – 1935)*. Praha : Panevropa, 1998, s. 196.

40 NA ČR, f. PMV, š. 1444. Správa T-126. Jurigova slovenská strana ľudová, zánik z 6. 5. 1930.

41 SNA, Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB), f. 209, š. 10. Správa Hlavného veliteľstva HG adresovaná ÚŠB zo 16. 9. 1940.

štátu. Na prešetrenie uvedených skutočností bol určený policajný orgán, ktorý svoje vyšetrovanie začal netradične, v zábavnom podniku Maskott na Lörencovej ulici v Bratislave okolo druhej hodiny nad ránom. Keďže vyšetrojúci orgán bol prítomným v lokále dobre známy, pozval ho Tománek, už v patričnej nálade, k stolu, kde sa zabával s istým pánom Silaveckým a jeho manželkou. Na ich žiadosť im kapela vyhrávala slovenské a maďarské piesne. Pri spoločnej zábave Tománek presviedčal spolustolujúcu úradnú osobu, aby sa vzdala svojej zodpovednej funkcie v politickom oddelení, čím sa mala vyhnúť zápisu na zoznam osôb, ktoré mali byť v najbližšej dobe obesené. Za Slovákov pokladal len seba, Jurigu a Hlinku. Nepovažoval zaň Tuku, „...ktorý zradil nielen Slovákov, ale celé Slavianstvo Germánom. Prijímal odo mňa Telo Božie, čo som jako kňaz tomu zradcovi dať musel a myslel si, že ja prídem ešte aj za ním, čoho sa však ten zradca nikdy nedočká. Ten pajzák Tiso aj s ostatnými to bude všetko viseť a o ich sviňstve voči Slovákom sa dozvie celé Slavianstvo o čom sa píše kniha. Amerika v najkratšom čase vystúpi vojensky proti Nemecku a taktiež aj balkánske štáty. Nemecko vojnu prehrá i keď by trvala 7 rokov. Slováci sa musia spojiť so slavianskymi národmi Čechmi alebo Poliakmi.“⁴²

Vyšetrovanie Tománkovej „protišťátnej“ činnosti však neprinieslo nijaké výsledky. Potvrdili sa len informácie o jeho cestách po okolí Bratislavy, no bez konkrétnych dôvodov. Nevystopovali nijakých svedkov, ktorí by dosvedčili jeho hanlivé výroky voči vládnym predstaviteľom, iné aktivity, alebo ozrejmili jeho aktuálne postoje či názory. Jediným výsledkom bolo, že na príkaz podpredsedu vlády Vojtecha Tuku Tománkovi zabavili auto, čím mu znemožnili využívať ho na cesty po vidieku. Naďalej ho však sledovali, pričom on väčšinu času trávil vo svojej vile v Karlovej Vsi.⁴³

Akcie policajných a bezpečnostných zložiek napriek nulovým výsledkom vyšetrovania Tománkovi komplikovali život. V liste adresovanom prezidentovi Jozefovi Tisovi sa sťažoval na neohrabané spôsoby žandárov, ktorí ho navštívili v sprievode starostu Karlovej Vsi v jeho dome a požadovali od neho cestovný pas. Zabavenie auta mu sťažilo výkon funkcie duchovného vo väznici Krajského súdu v Bratislave. Na príslušných úradoch sa usiloval zistiť, prečo bol pod policajným dozorom a z akého dôvodu mu odmietli vydať nový cestovný doklad. Tie sa však odvolávali na príkazy ministerstva vnútra. Rozhodol sa preto navštíviť priamo túto inštitúciu, kde, ako dúfal, dostane odpoveď na otázku, čo protišťátne vykonal, keď sa s ním takto zaobchádzalo. Dočkal sa tu však len hrubej surovosti, údajne od duševnej bolesti sa takmer zrútil. Minister vnútra Ferdinand Ďurčanský napriek tomu, že Tománka videl v predsieni, neprijal ho a ani ho nevypočul. Na záver listu preto Tománek poprosil pána prezidenta, aby mu v mene pravdy a práva udelil audienciu, pri ktorej „*chcem Vám podať podrobnejšie vysvetlenie a poprosiť Vás o obranu proti krivde na už šedivom, starom*

42 Tamže. Prípis prednostu ÚŠB Kancelárii prezidenta republiky z 20. 5. 1940.

43 V tejto súvislosti je zaujímavé, že Tománek si projekt vily roku 1929 objednal u architekta Friedricha Weinwurma. Bližšie BUJNA, Tomáš a kolektív. *Slávne vily Slovenska*. Vydavateľstvo Foibos, 2010, 288 s.

kňazovi slovenskom spáchanej“.⁴⁴ Bola to už len Tománkova labutia pieseň. Po skončení druhej svetovej vojny sa ešte angažoval v Strane Slobody, no bez väčšieho úspechu.

Florián Tománek patril k politikom, ktorí sa riadili skôr svojimi emóciami než chladnou hlavou a vopred premysleným konaním. Na ľudových zhromaždeniach, pri obrane národných práv, v boji za „tú našu slovenčinu“ jeho oduševnenie a zápal pre vec boli hnacím motorom, ktorým mohol dosiahnuť cieľ. No neplatilo to pri rokovaní, rozhovoroch či polemikách s politickými oponentmi. Tu Tománek nedokázal udržať na uzde svoje emócie, čím do značnej miery poškodil vzájomné vzťahy medzi formujúcimi sa prúdmi slovenskej politickej scény. Zrejme nedokázal, resp. nebol schopný viesť konštruktívny dialóg ako základný predpoklad fungovania politikov a politických strán v demokratickom režime. Jeho angažovanie v ľudovej strane pred a po prevrate do značnej miery nieslo pachuť prosperchárstva a uprednostňovania osobných výhod pred záujmami a cieľmi strany či programu, ktorý sám reprezentoval.

---

44 SNA, ÚŠB, f. 209, š. 10. List F. Tománka J. Tisovi z 8. 4. 1940.

Učiteľ v politike. Školská a politická činnosť Jozefa Siváka v rokoch 1918 – 1936¹

Lubica Kázmerová

„...doznieval svet starý a rodil sa nový,“² konštatoval vo svojich pamätiach Jozef Sivák, povolaním učiteľ, na konci októbra 1918. Vznik Československej republiky (ČSR) ho zastihol v obci Likavka pri Ružomberku. Sivák patril medzi tých nepočetných učiteľov na Slovensku, ktorí boli pripravení pokračovať vo svojej pedagogickej práci aj po zániku Rakúsko-uhorskej monarchie.

V čase, keď sa vzdelávanie a výchova v školách podriadilo Apponyiho zákonom (1907), na základe ktorých sa vyučovací proces na všetkých stupňoch škôl uskutočňoval v maďarskom jazyku, Sivák mal už ukončené štúdium na učiteľských ústavoch v Temešvári a Kluži (obe mestá sú v súčasnom Rumunsku) a rok pôsobil v školských službách na Liptove v Smrečanoch, neskôr v Liptovskej Teplej a spomenutej Likavke. Materský jazyk – slovenčina sa v tomto období praktizoval väčšinou v prostredí rodín. Obyvateľstvo, v prevažne rurálnom prostredí Liptova, si udržiavalo nárečovú slovenčinu, čo všeobecne podporovalo slovenské národné povedomie a povzbudzovalo aj Sivákovu činnosť v prospech slovenského národa. Sivák písal aj po slovensky a jeho literárna kreativita nebola len pre „zásuvky“. Publikoval na stránkach slovenských časopisov *Včielka* a *Živena*, prispieval do katolíckej *Svätej rodiny*, kde mu články vychádzali od roku 1914. Básnickú tvorbu uverejňoval v *Slovenských pohľadoch*.

Jednou z osobností, ktoré výrazne politicky ovplyvnili mladých ľudí v prvom a druhom decéniu minulého storočia, bol ružomerský kňaz Andrej Hlinka. Mladý Sivák sa dostal tiež do jeho spoločnosti. Práve na Hlinkov podnet začal koncom prvej svetovej vojny s prípravou slovenských učebníc. A tak, v čase vzniku Československa, v roku 1918 mal pripravenú prvú z nich, čítanku *Lastovička*.

Po vzniku Československa sa postupne konštituoval centrálny riadiaci orgán pre kultúru a školstvo – Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO)³ so sídlom v Prahe,

1 Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0122/13: *Stratégia a priority československého štátu v oblasti vzdelávania, národnej osvety na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. (Aktivity centrálnych ministerstiev v kultúrnej a školskej politike čs. štátu a kompetencie Referátu Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, osobnosti)*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Lubica Kázmerová, CSc.

2 SIVÁK, Jozef. *Z mojich pamätí*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 191.

3 SCHELLE, Karel. *Organizace Československého štátu v meziválečném období (1918 – 1938)*. Praha : Eurolex Bohemia, 2006, s. 155 – 156. Zákon, ktorý bol právnym podkladom pre budovanie novej štátnej správy ČSR, zriadil najprv, s ohľadom na odpor k rakúskym ministerstvám, Úrad pre správu vyučovania a národnej osvety, ktorý bol neskôr zákonom č. 37/1918 Sb. zák. a nar. a Uznesením vlády z 18. 11. 1918 premenovaný na Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO). In Digitální palamentní knihovna, Národní výbor československý 1918, Stenoprotokoly, 5. 11. 1918. Správa prezidia o zasadnutí školskej, kultúrnej, tlačovej, finančnej, štatistickej

s pomerne rozsiahlymi kompetenciami. Základ kompetencií ministerstva tvorila starostlivosť o výchovu a vyučovanie, vedu, ochranu pamiatok, múzejníctvo a archívniectvo, starostlivosť o umenie, o školské a kultúrne styky so zahraničím a veci kultové. Na ministerstve pôsobilo V. oddelenie, tzv. slovenské, na čele s Jaroslavom Vlčkom.

Školstvo v Československu, zdedené z monarchie a poškodené vojnou, potrebovalo zásadnú rekonštrukciu. Proces oživovania a zmien uhorského vzdelávacieho systému na Slovensku v prvom povojnovom roku významne podporilo zriadenie pobočky pražského MŠaNO – Školského referátu⁴ podľa zákona č. 64/ 1918 Sb. z. Sídлом referátu sa po stabilizácii zahranično-politických pomerov stala Bratislava. Referát predstavoval prvýkrát zriadenú slovenskú inštitúciu. „*Pod týmto skromným názvom (Školský referát MŠaNO), ktorý by sme mohli pomenovať zvučnejším titulom: prvé ministerstvo školstva na Slovensku, začali vznikať školy jazykom i sluchom slovenské,*“ píše vo svojich spomienkach Anton Štefánek, ktorý v prvej slovenskej Dočasnej vláde od novembra 1918 zodpovedal za oblasť školstva a o niekoľko mesiacov ho poverili viesť bratislavský referát ministerstva školstva.⁵

V rámci školskej politiky československého (čs.) štátu k základným úlohám referátu MŠaNO patrila slovakizácia existujúceho školského systému, zriaďovanie slovenských škôl všetkých stupňov s dôrazom na elementárne vzdelávanie, likvidácia negramotnosti. Záujmom štátu bola unifikácia v právno-legislatívnej, ekonomickej, hospodárskej a taktiež kultúrnej sfére života spoločnosti. Postupne malo dôjsť k unifikácii školského systému v celom Československu, pretože zdedený školský systém reprezentovali dve rozdielne školské sústavy – rakúsky v Českých zemiach a uhorský na Slovensku.

Kategorickým imperatívom školskej politiky v republike sa stalo prevzatie škôl a riadenia školstva na celom území štátu do svojej správy. Školstvo na Slovensku sa borilo s nedostatkom pracovných síl, tak učiteľov, ako aj ostatného školského personálu, zriaďencov a pod. Všeobecne prevládal nedostatok pracovníkov v školstve s primeraným, resp. požadovaným vzdelaním, na základe ktorého by mohli zastávať posty vo sfére riadenia školstva a vyučovacieho procesu. Mnohí učitelia, ktorí pôsobili v období monarchie, sa však nestotožnili s novým štátnym útvarom a nezložili sľub vernosti republike. Jozef Sivák v tomto zmysle prináležal skutočne medzi ojedinelé osobnosti. Patril medzi tých učiteľov, ktorí chceli pokračovať v pedagogickej činnosti na území Slovenska a legislatívne potvrdzovali ďalšie pôsobenie sľubom vernosti čs. štátu, ktoré znelo: „*Sľubuji na svou čest a svědomí, že československé republice budu vždy věren a její vlády poslušen, že budu veškery její zákony zachovávatí, své úřední povinnosti podle platných zákonů*

komisie. [online]. [cit. 8. 9. 2012]. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/19181105/19181105_01.htm>).

4 Písanie názvu inštitúcie referátu nebolo jednotné a v priebehu jeho existencie sa menilo. Počas Štefánkovho pôsobenia používali názov referát MŠaNO a Školský referát MŠaNO.

5 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Anton Štefánek, škatuľa (š.) 15.

a nařízení vykonávati pilně, svědomitě a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a zájmu služby budu dbáti.“⁶

Sivák už v úvodníku prvého čísla *Slovenského denníka* z 9. novembra 1918 s názvom *Slovenskému učiteľstvu*, uverejnenom pod pseudonymom Martin Podbanský, vyzýval učiteľskú obec k podpore čs. štátu. Úvodník zaujal presvedčivosťou vyjadrení a vzbudil záujem politických kruhov o osobnosť J. Siváka. Na začiatku decembra 1918 ho referent pre katolícke a cirkevné záležitosti ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska Karol A. Medvecký⁷ pozval do výboru, ktorý mal za úlohu pripravovať učebnice pre ľudové školy, pre žiakov 1. až 5. ročníka. Členmi výboru pre tvorbu učebníc boli Karol Bielik, Jozef Hajduk, František Jehlička a Ján Damborský. Jehličku a Damborského poverili zostavením učebnice náboženstva. Sivák rozšíril knižnicu učebníc v roku 1919 o *Abecedár pre ľudové školy*, postupne ďalšie čítanky, šlabikáre a tiež učebnice z prírodných vied.

Sivákovo vzdelanie, literárne nadanie a pedagogické skúsenosti spojené s ovládaním hovorovej slovenčiny a pravopisu slovenského jazyka podľa *Rukoväte spisovnej reči slovenskej* od Sama Czambela,⁸ sa stali významnou devízou pre formujúce sa slovenské školstvo. Jazyková otázka úzko súvisela s politickou otázkou osvojenia si čs. štátnosti, nielen lojálnosti k štátu, ako tomu bolo za monarchie. Podľa Antona Štefánka, ako uviedol v spomienkach, v roku 1919 po slovensky hovoriacich vyučujúcich malo byť dovedna „...asi 20 profesorov, z ktorých asi polovica vedela dokonale, ostatní obstojne slovensky hovoriť.“⁹ Aj napriek tomu, že nepoznáme Štefánkove kritéria hodnotenia znalosti učiteľmi, resp. profesormi používaného slovenského jazyka, údaj i tak naznačuje nepriaznivú situáciu v poznaní a úrovni slovenského jazyka krátko po skončení prvej svetovej vojny.

Znalosť jazyka sa na Slovensku spájala v prvých rokoch po vzniku Československa s otázkou ďalšieho zamestnávania učiteľov, ktorí pôsobili v období monarchie. Situáciu riešil bratislavský školský referát organizovaním kurzov slovenského jazyka pre pracujúcich v štátnom aparáte a pre učiteľov. Referát poveril Siváka organizovaním kurzov slovenského jazyka v Ružomberku. Trojtýždňové kurzy sa všeobecne tešili záujmu verejnosti. Osadenstvo kurzov tvorili väčšinou úradníci, záujemcovia o prácu v štátnej správe a učelia. Do kurzov sa prihlásili s predpokladom nadobudnutia dokladu o jeho

6 *Zbierka zákonov a nariadení*. Roč. 1919. Nariadenie vlády ČSR č. 495 § 1 z 26. 8. 1919 o služobnej prísaha učiteľstva škôl obecných a občianskych.

7 Karol A. Medvecký bol v roku 1918 tajomníkom Slovenskej národnej rady. V rokoch 1918 – 1920 členom Revolučného národného zhromaždenia a pôsobil aj ako referent pre katolícke a cirkevné záležitosti na ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline a Bratislave.

8 Po vzniku Československa bola vyhľadávanou knihou na Slovensku *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* Sama Czambela (1856 – 1909), ktorá vyšla po prvýkrát v roku 1902. Jej tretie vydanie z roku 1919 redigoval a upravoval na základe tzv. martinského úzu Jozef Škultéty. Tretie vydanie sa stalo základom súdobej spisovnej slovenčiny až do vydania *Pravidiel slovenského jazyka* v roku 1931.

9 Štefánek sa stretol napr. v Skalici a Prešove s jedným slovenským učiteľom, v Levoči, Žiline, Banskej Štiavnici a v Košiciach s dvoma. In ŠTEFÁNEK, Anton. *Školstvo na Slovensku*. Bratislava 1926, s. 8.

absolvovaní, pomocou ktorého si mohli upevniť svoje pracovné postavenie, prípadne získať nové. Tu však dochádzalo k problémom. Boli i prípady, keď sa záujemcovia včas nedozvedeli o konaní kurzov a učitelia o dátume skúšok zo slovenského jazyka. Po úspešnom absolvovaní skúšky mohli učitelia získať oprávnenie vyučovať na niektorom zo stupňov školského systému. Zmeškaním termínu, keď si štátna správa nespĺnila oznamovaciu povinnosť, prišli o túto možnosť. Od roku 1919 boli na Slovensko, najskôr do štátnej správy a hospodárstva a aj na učiteľské pozície, prikazované pracovné sily z Čiech a Moravy. Na stránkach stavovských učiteľských časopisov sa oneskorené uverejnenie oznamov o kurzoch a skúškach stalo súčasťou diskusií o oprávnení pôsobenia českých učiteľov. Počas prvej ČSR Sivák bol vo vedení Krajinského učiteľského spolku (KUS). Členovia spolku upozorňovali na situáciu v prijímaní záujemcov na učiteľské miesta a nedôsledný postup štátnej správy. Prostredníctvom Siváka žiadali nápravu.¹⁰

Sivákovu činnosť na začiatku 20. rokov minulého storočia neustále sprevádzalo váhanie vo voľbe priority jeho aktivít, učiteľstva alebo práce v Slovenskej ľudovej strane (SLS). Tak, ako v rokoch prvej svetovej vojny, opäť zohrala v jeho rozhodovaní významnú úlohu osobnosť A. Hlinku, ktorý ho oslovil listom. V ňom ho požiadal o zastupovanie Slovenska v Revolučnom národnom výbore v Prahe.¹¹ V marci 1919 sa stal poslancom Revolučného národného výboru v Prahe, neskôr v Revolučného národného zhromaždenia (RNZ), ale naďalej pôsobil v školských službách. V októbri 1919 Sivák vstúpil do SLS a aktívne pôsobil v Klube slovenských poslancov. A tak sa napriek počiatočnému váhaniu predsa etabloval aj v politike. V nasledujúcich rokoch bola jeho dilema účinkovať či neúčinkovať v politike vyriešená.

Počas poslaneckého pôsobenia v RNZ ho spisovateľ Jozef Škultéty, ktorého si Sivák nesmierne vážil, pozýval pracovať do redakcie *Národných novín*. Sivák sa vzdal v tomto čase funkcie podpredsedu SLS. Ľudová strana začala v polovici januára 1919 vydávať tlačový orgán *Slovák*, neskorší denník, do druhého čísla ktorého prispel autorsky, úvodníkom. Predsedovi SLS A. Hlinkovi vysvetlil odstúpenie z funkcie zainteresovanosťou na redakčnej príprave *Slováka* a pokračovaním činnosti v školských službách. V poprevratovom období v školách chýbali slovenské učebnice a Sivák mal viaceré rozpracované. Hotový mal rukopis učebnice pre ľudové školy *Abecedár*, ktorý odovzdal na posúdenie bratislavskému referátu školstva. Hlinkovi a Baťkovi Škultétymu za ponuky zdvorilo poďakoval.¹²

10 V kritike spôsobu prijímania učiteľov do práce Sivákovi výrazne napomáhal Anton Hancko kontinuálne pôsobiaci v školských službách a stavovských organizáciách na Slovensku až do 40. rokov minulého storočia. Dvadsať rokov minulého storočia boli aj rokmi prvej poveljovej polarizácie politického spektra na Slovensku, s čím úzko súvisela aj polarizácia a vznik nových profesijných učiteľských organizácií. Sivák s Hanckom podľa hodnotenia ich súputníka Pavla Čarnogurského neurobili zo spolku modernú stavovskú organizáciu učiteľov tak, ako ňou bol protipól spolku Zväz slovenských učiteľov. Do vedenia nepustili nové sily. In ČARNOGURSKÝ, Pavol. *14. marec 1939*. Bratislava : Veda, 1992, s. 90.

11 SIVÁK, *Z mojich pamätí*, c. d., s. 224 – 227.

12 SIVÁK, *Z mojich pamätí*, c. d., s. 213.

Krátko po vzniku Československa prechádzali do správy štátu zároveň so školami aj školské inšpektoráty. Inšpektorov, dobovo povedané škôldozorcov, menovalo pražské ministerstvo školstva. Situáciu na postoch inšpektorov zisťoval bratislavský referát. Na rozdiel od monarchie, kde školské inšpektoráty existovali len v sídlach žúp, po prevrate sa tieto inštitúcie zriaďovali v každom väčšom politickom okrese.¹³ Záujem o aktívneho Siváka, okrem už spomenutého výboru pre vydávanie učebníc, opäť prejavil bratislavský referát školstva. V prvej polovici januára 1919 ho vyzvali, „*aby sa osobne hlásil na školskom referáte ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline*“.¹⁴ A. Štefánek sa na neho obrátil s otázkou, či by bol ochotný stať sa školským inšpektorom, samozrejme, po príslušnom úradnom schválení a vymenovaní ministerstvom školstva. Ponúknutým miestom pôsobenia mala byť Prievidza. Oslovili aj Sivákovho kolegu zo školských služieb z Ružomberka Jozefa Klimku. Obaja si považovali za česť organizovať školstvo na Slovensku a ponuku prijali. Klimko dostal dekrét do Ružomberka a Sivák odišiel do Prievidze v Nitrianskej župe. Prievidzu a jej okolie často porovnával s rodným Liptovom.

Na vymenovaní Siváka a Klimku do funkcie inšpektorov je zaujímavá ich aktívna stránica príslušnosť. Obaja boli členmi SĽS, ktorá už v roku 1919 opozične vystupovala voči školskej politike¹⁵ reprezentovanej napr. na školskom referáte centralisticky orientovaným Štefánkom, ideovo sa hlásiacemu k agrárnej strane. Ľudová strana mala záujem o väčšie zastúpenie svojich členov a sympatizantov v školských orgánoch štátnej správy, napr. aj na postoch inšpektorov. Ministerstvo školstva dávalo prednosť vo výbere inšpektorov učiteľom z vyššieho stupňa školského systému aj s krátkou školskou praxou, pred učiteľmi ľudovej školy. Uchádzačov spĺňajúcich uvedené kritérium bolo málo. Sivák s Klimom tak vlastne patrili k výnimke medzi 37 novými inšpektormi.

Napriek rozdielnej stránickej príslušnosti sa Sivák a vedenie bratislavského referátu, v ktorom prevládali úradníci orientovaní na centralistické politické strany, zhodne vyjadrovali o stave školstva na Slovensku. Spoločne konštatovali prevládajúcu zanedbanosť škôl všetkých stupňov po stránke materiálnej i vzdelávacej. Ministerstvo školstva prostredníctvom bratislavského referátu malo záujem čo najskôr začať s vyučovaním na Slovensku. Preto aj jeho pracovníci pri osobných návštevách mapovali situáciu na jednotlivých inšpektorátoch a školách. A. Štefánek so spolupracovníkmi na referáte vypracovali pokyny na zisťovanie situácie na školách a inšpektorátoch. Po nástupe na inšpektorát Sivák zisťoval v intenciách týchto pokynov osobný a vecný stav školstva v Prievidzi a ďalších okresoch Nitrianskej župy. Poprevratoví inšpektori vymenovaní ministerstvom školstva často dostali za úlohu zriadiť samotný úrad inšpektorátu na stanovenom mieste, a zároveň zostaviť úradný súpis škôl. V čase rozbiehajúcej sa činnosti okresných úradov,

13 KÁZMEROVÁ, Lubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodamu, 2012, s. 13 – 14.

14 SIVÁK, *Z mojich pamätí*, c. d., s. 206.

15 Ľudová strana podporovala výchovu a výučbu v slovenskom národnom a kresťanskom duchu a nesúhlasila s implementáciou fiktívneho čs. jazyka do vyučovacieho procesu.

obvodných notárstiev, ale i farských úradov v povojnových podmienkach kladenia základov nového štátu to boli zložité úlohy.

Inšpekčné stanice, pre ktoré sa používal počas prvej ČSR aj názov školské inšpektoráty, zohrali v školskej správe v rokoch 1918 – 1939 významnú úlohu. Tvorili prvý stupeň školskej správy na Slovensku a bratislavský referát, ktorému sa zodpovedali okresní inšpektori, bol druhým stupňom priamo podriadeným MŠaNO v Prahe.¹⁶

Tak, ako viacerí noví inšpektori aj Sivák sa stretával s váhaním učiteľov – zložiť či nezložiť sľub vernosti ČSR. Spoločensko-politické pomery na Slovensku sa len postupne konsolidovali, čo sa odrazilo aj na postojoch učiteľov ku novému štátu. Inšpektori sa stretávali aj s reakciou, kde zo strachu pred možnou zmenou politickej situácie učiteľia „...*Slováci odopreli vôbec slúžiť republike*“.¹⁷ Nebolo to však ojedinelé váhanie spo- medzi tých, ktorí boli požiadaní, resp. vymenovaní do úradu budovanej štátnej správy. Nerozhodnosť prejavili napr. aj župani. Napriek úľave z konca vojny a zániku monarchie sa mnohí obávali, či je existencia ČSR stabilná, kade bude prebiehať hraničná čiara a pod. Šepkaná propaganda vo svojich správach šírených v radoch obyvateľov hovorila hlavne o zmenách hraníc. V Sivákovom novom pôsobisku v Prievidzi prevažovali správy šepkanej propagandy o pripojení územia celej Nitrianskej župy k Maďarsku, čo medzi miestnym obyvateľstvom vyvolávalo pochybovačnú atmosféru o budúcnosti Československa. Sivák si uvedomoval nutnosť čeliť invektívam šepkanej propagandy, ktorá nahlodávala dôveru k novému štátnemu útvaru a tiež sa usiloval posilňovať pozitívny vzťah k ČSR. Vládni komisári v tomto období len ťažko mohli vypátrať pôvodcov šepkanej propagandy. Jej vznik Sivák videl v neinformovanosti miestneho obyvateľstva o spoločensko-politickej situácii. S účelom eliminácie správ šepkanej propagandy koncipoval a vydával vysvetľujúce letáky. Na požiadanie bratislavského referátu pokračoval v organizovaní a vedení kurzov slovenského jazyka tak, ako to robil na Liptove v Ružomberku. Aj tu záujemcov o kurzy tvorila nepočetná skupina bývalých úradníkov, živnostníkov a učiteľov, ktorí dostávali na konci kurzu potvrdenie o jeho absolvovaní.

Počas pôsobenia v Klube slovenských poslancov¹⁸ Sivák nadviazal bližší kontakt s Jaroslavom Vlčkom, pôvodcom z rodiny českého profesora pôsobiaceho v Banskej Bystrici a slovenskej matky. Vlček absolvoval Filozofickú fakultu na Karlovej univerzite a od roku 1901 na nej pôsobil ako profesor českého jazyka a literatúry. V Klube slovenských poslancov zasadal za slovenskú reprezentáciu.¹⁹ Sivák ho považoval za človeka starajúceho sa radšej „*o slovenské vzdelanostné pomery ako o politiku*“.²⁰ Z pozície ministerského radcu MŠaNO sa stal Vlček spoluorganizátorom školstva na Slovensku. Prvé

16 KÁZMEROVÁ, *Premeny v školstve*, c. d., s. 14.

17 ŠTEFÁNEK, *Školstvo na Slovensku*, c. d., s. 8.

18 SES mala v roku 1920 šesť poslancov – Floriána Tománka, Štefana Onderča, Jána Kovalika, Jozefa Siváka, Jozefa Budaya a Karola Kmeťka.

19 V parlamentných voľbách roku 1920 získal senátorské kreslo za agrárnu stranu. Roku 1925 zasadal v senáte.

20 SIVÁK, *Z mojich pamätí*, c. d., s. 241.

Sivákove kontakty s J. Vlčkom sú z obdobia preberania škôl čs. vládou. Prievidzskému piaristickému gymnáziu hrozilo v tomto období zatvorenie. Tak, ako iné školy, ani gymnázium v Prievidzi nemalo potrebný počet vyučujúcich a začiatok výučby ohrozovalo nedostatočné materiálne vybavenie školy. Sivák, znalý školskej praxe, si uvedomoval stav, v akom sa nachádzalo piaristické gymnázium, ale aj nepriaznivú spoločensko-politickú situáciu v meste, keď existenciu čs. štátu miestne obyvateľstvo vnímalo ako neistú. Reštaurovanie vyučovania na gymnáziu s novými pročeskoslovensky orientovanými učiteľmi mohlo byť nápomocné upevňovaniu novej štátnosti a rastu miestnej, slovenskej inteligencie. Preto apeloval na ministerstve, aby zachovali gymnázium, v čom našiel výraznú podporu práve u Vlčka. Obaja vychádzali z predpokladu postupného obsadenia učiteľských miest a doplnenia materiálneho vybavenia.

Sivákova školská služba sa prelínala s parlamentným pôsobením. Patril medzi tých slovenských poslancov, ktorí sa aktívne zúčastňovali na činnosti Klubu slovenských poslancov. Vzhľadom na svoju kvalifikáciu a skúsenosti požiadal predsedu Klubu slovenských poslancov Matúša Dulu, aby mu prideloval na riešenie problematiku z rezortu ministerstva školstva, osvetu a kultúry. Sivák očakával podnety k otázkam školstva zo strany učiteľov a širokej verejnosti. Tie na adresu Klubu neprichádzali v takom počte, napriek existencii mnohých problémov súvisiacich so školstvom a kultúrou na Slovensku. Nebol to však výsledok *a priori* laxného prístupu verejnosti k školským otázkam, ale skôr nedostatočného politického povedomia a neznalosti občianskym práv. Málokto na Slovensku vedel o kompetenciách Klubu slovenských poslancov. Podľa Siváka aj tí, ktorí o činnosti Klubu vedeli, stratili v jeho činnosť dôveru pre „jeho meravé centralistické stanovisko“.²¹

***

Vznik ČSR vytváral v nových politicko-spoločenských podmienkach predpoklady pre rozvoj kultúry a vzdelávania v dovtedy nepoznanom rozsahu. Demokratický štát sa usiloval o odstránenie prekážok vo vzdelávaní pre všetky vrstvy obyvateľstva. V tomto období priamoúmerne, tak ako rástol počet vzdelávajúcich sa detí na ľudových školách a obľúbených meštiankach, vzrastal záujem študentov o stredné školy a pokračovanie štúdia na vysokých školách. Absolventi stredných škôl mali na území Slovenska len jednu možnosť študovať na vysokej škole, a to na Univerzite Komenského v Bratislave.

Univerzita Komenského vznikla v roku 1919 a disponovala postupne fakultami lekárskou, filozofickou a právnickou. Zákon o univerzite zakotvil aj štvrtú, prírodovedeckú fakultu, ktorá však nebola zriadená a činnosť začala až v roku 1940. Univerzita sa od začiatku borila s problémami obsadzovania miest vyučujúcimi, s nedostatkom financií a tiež s chýbajúcimi vhodnými priestormi. Väčšinu z nich zdedila po uhorskej Alžbetínskej univerzite (1912 – 1919). Ďalšie nové priestory získala až v roku 1934.²²

21 SIVÁK, *Z mojich pamätí*, c. d., s. 242.

22 FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan a kol. *Slovensko v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2012, s. 168.

Dynamicky sa rozvíjajúcu oblasť kultúry a vzdelávania na Slovensku v 20. a 30. rokoch minulého storočia okrem iného charakterizuje záujem akademickej verejnosti, študentských spolkov, profesijných organizácií a časti slovenskej politickej reprezentácie, o posilnenie Univerzity Komenského prírodovedeckou fakultou. Rovnocenné s týmto úsilím boli tiež ich aktivity, spojené s presadzovaním vzniku vysokej školy technického zamerania na Slovensku. Ako som už uviedla, v priebehu druhého decénia minulého storočia sa Jozef Sivák stal tvorcom a reprezentantom zámerov ľudovej strany v školskej politike. Jeho prejavy v problematike kultúry a vzdelávania boli postojmi zrelého človeka, pričom v mnohom mohol vychádzať z nadobudnutých pracovných skúseností.

Ľudová strana vnímala negatívne vstupovanie štátu do školského systému poštátňovaním cirkevných škôl. Zásadne odmietavo reagovala vo svojej tlači na jazykovú otázku reprezentovanú na vysvedčeniach slovenských škôl čs. jazykom. Ľudáci podrobovali v tomto zmysle kritike účinkovanie časti českých učiteľov na všetkých stupňoch slovenských škôl. Permanentne upozorňovali na nekomplexnosť školského systému, v ktorom absentovala vysoká škola technického zamerania. Po prevrate ministerstvo školstva neobnovilo vyučovanie na Baníckej a lesníckej akadémii v Banskej Štiavnici, hoci v odborných kruhoch pretrvával záujem o zachovanie školy aj po odchode maďarských vyučujúcich. Zriadenie technickej vysokej školy na Slovensku, ako riešenie nedostatku slovenskej technickej inteligencie sa stalo od začiatku 20. rokov minulého storočia súčasťou programov slovenských politických strán. S dôraznejšou dikciou sa tieto požiadavky prejavovali v predvolebných kampaniach.²³

Jozef Sivák v roku 1924, teda po 4 rokoch, opäť zasadol do poslaneckých lavíc a zastupoval ľudovú stranu v Národnom zhromaždení. Tak, ako v čase krátko po prevrate, aj v nasledujúcich rokoch dokázal opäť skĺbiť politickú v prácu v rámci ľudovej strany so svojím profesionálnym zameraním na školstvo a vzdelávanie. Ľudová strana od začiatku sporov o ďalšiu existenciu banskoštiavnickej vysokej školy kriticky reagovala na situáciu vo vzdelávaní technickej inteligencie zo Slovenska. Ľudáci mali záujem o odborníkov z radov slovenských stredoškolských študentov, ktorí by v slovenskom prostredí pokračovali v štúdiu na vysokej škole technického smeru na Slovensku. Sivák argumentoval v parlamentných výboroch oprávnenosť zriadenia techniky na Slovensku existenciou dvoch českých technických vysokých škôl a dvoch nemeckých vysokých škôl technického zamerania s vyučovacím jazykom nemeckým na území Čiech a Moravy. V protiklade k tomu sa neustále odmietali návrhy na založenie polytechniky či inej vysokej školy pre štúdium technickej inteligencie so slovenským vyučovacím jazykom.

Vo februári 1926 publikoval prof. Michal Ursíny na stránkach *Slovenskej pravdy*, východoslovenského regionálneho týždenníka Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) tri články o histórii vývoja návrhov na zriadenie techniky na Slovensku a o

23 O volebných programoch politických strán pozri OSYKOVÁ, Linda. *Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR*. Bratislava : Veda, Historický ústav SAV, 2012.

postojoch slovenských politikov v tejto otázke od roku 1919.²⁴ M. Ursíny – významný slovenský vedec a vysokoškolský pedagóg v 20. a 30. rokoch minulého storočia vyučoval a zastával post rektora na Českej vysokej škole technickej v Brne, bol tiež zakladateľom vysokej školy technickej v Záhrebe (Chorvátsko).²⁵

Ursíny bol zástancom obnovenia výučby na Baníckej a lesníckej akadémii v Banskej Štiavnici. Po vzniku Československa osobne upozorňoval ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára, aké môže mať následky nečinnosť v otázke vzdelávania technickej inteligencie na Slovensku, ak sa nebude vyučovať na vysokej škole v Banskej Štiavnici. Na Šrobárovu žiadosť vypracoval odborné zdôvodnenie, ktoré postúpili ministerstvu školstva. Ursíny svoje návrhy adresoval tiež Klubu slovenských poslancov. V nasledujúcich dvoch desaťročiach sa z realizácie myšlienky vysokej školy technického zamerania na Slovensku stala kauza, pertraktovaná až do zániku prvej ČSR.²⁶

Sivákovou prioritou v poslaneckej činnosti boli otázky kultúry, a teda aj rozvoja slovenského školstva. Spoločne so spolustraníkmi vypracoval v polovici 20. rokov minulého storočia návrh na zriadenie vysokej školy technického zamerania. Jej predpokladaným sídlom boli Košice. Návrh predložil v parlamente. V dôvodovej správe sa zmienil o odbornosti návrhu a jeho synchronizácii s predchádzajúcimi návrhmi, ktoré pochádzali z dielne profesora Ursínyho. Predložený návrh obsahoval študijný odbor strojnícky, elektrotechnický, kultúrny, stavebný, chemický a dvojročný zememeračský kurz. Predpokladaným začiatkom vyučovania bol školský rok 1926/1927. Prvé rokovania k návrhu boli vo februári 1926. V máji toho istého roka sa Sivákov návrh za ľudovú stranu dostal do kultúrneho a rozpočtového výboru. Predsedníctvo ho však nezaradilo do programu rokovania.²⁷

Politická situácia pre akceptovanie požiadavky zriadenia vysokej technickej školy sa zdala byť priechodnejšou po vstupe HSLŠ do vládnej koalície v januári 1927. Aktivity na zriadenie techniky dostali širšiu politickú podporu od zastupiteľských zborov viacerých slovenských žúp. Senát Národného zhromaždenia 1. júla 1927 prijal rezolúciu MŠaNO adresovanú vláde ČSR. Rezolúcia obsahovala požiadavku začatia príprav na otvorenie vysokej školy zememeračskej na Slovensku v Košiciach. Tým bola akceptovaná len jedna z požiadaviek z návrhu predloženého Sivákom za HSLŠ, uvedená na poslednom mieste – požiadavka štúdia zememeračstva.

Rokovania o technike pokračovali na pôde Národného zhromaždenia. Poslanecká snemovňa prijala v otázke jej zriadenia ďalšiu rezolúciu na 101. schôdzi 14. júla 1927.

24 SULÁČEK, Jozef. *Zápas o slovenskú techniku v rokoch 1919 – 1938*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1996, s. 70 – 71.

25 KÁZMEROVÁ, Ľubica. Prof. Michal Ursíny a úsilie o vysokoškolské technické vzdelávanie na Slovensku v 20. rokoch 20. storočia. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín. Pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodam, 2014, s. 132 – 141.

26 SIKOROVÁ, Tatiana. Zápas o obnovenie baníckej akadémie a zriadenie vysokej školy technickej na Slovensku. In *230 rokov akadémie v Banskej Štiavnici*, s. 131.

27 SULÁČEK, *Zápas o slovenskú techniku*, c. d., s. 71.

Poslanci v nej opäť vyzývali vládu, aby urýchlila priebeh prípravných prác na otvorenie vysokej školy zameranej na zememeračstvo so sídlom v Bratislave. Nezohľadnenie požiadavky na odbory uvedené v návrhu ľudovej strany a hlavne zmena sídla školy z Košíc do Bratislavy, vyvolali rozpory v radoch podporovateľov myšlienky zriadenia techniky. Realizácia zámeru zriadenia zememeračstva v Bratislave, ako súčasť nedobudovanej Univerzity Komenského, mala vytvoriť predpoklady pre budúcu samostatnú existenciu vysokej školy technického zamerania s viacerými odbormi. Pretože Univerzita Komenského naďalej chýbala zákonom z roku 1919 stanovená prírodovedecká fakulta, časť akademickej verejnosti považovala za nereálnu existenciu technických odborov v rámci univerzity. Ani v tomto období sa nepodarilo presadiť vznik techniky na Slovensku, hoci sa obe komory Národného zhromaždenia zhodli na urýchlennom konaní pre zriadenie vysokej školy.²⁸ Kompenzáciou zo strany vlády bola finančná čiastka 50 tisíc Kč zo štátneho rozpočtu pre 15 štipendistov zo Slovenska, študujúcich zememeračstvo na iných vysokých školách. Pätnásť štipendistov, samozrejme, nemohlo pokryť potreby Slovenska po technicky vzdelaných vysokoškolských odborníkoch.²⁹ Prístup vládných miest k riešeniu problému techniky na Slovensku prostredníctvom štipendistov predpokladal stlmenie akcií na podporu vzniku techniky. Minul sa však sa účinku. Neuspokojil verejnú mienku, ani tých politikov, ktorí požadovali zriadenie vysokej školy technickej. Ministerstvo školstva, v tom čase pod vedením agrárnika Milana Hodžu, nakloneného návrhu na vznik techniky, pokračovalo na príprave vládneho návrhu zákona o zriadení vysokej školy technického zamerania na Slovensku. V roku 1928 postúpilo návrh na medzirezortné pripomienkovanie pod číslom 130 206/28-IV. Z návrhu HSLS predloženého Sivákom v roku 1926 akceptovali študijné odbory staviteľský, ako odbor inžinierskeho staviteľstva vodohospodárskeho smeru, odbor kultúrny a oddelenie zememeračského inžinierstva.

Ak v predchádzajúcom desaťročí vstupovali do riešenia otázky vzniku vysokej školy technického zamerania politické záujmy ľudovej a neskôr aj agrárnej strany, v roku 1929 stanovisko vládných reprezentácií ku zriadeniu technickej vysokej školy začala okliešňovať celosvetová hospodárska kríza. V čase krachu na newyorskej burze ľavicovo orientovaný Zväz slovenského študentstva v Bratislave vydal 30. októbra 1929 propagačnú brožúrku *Chceme Slovenskú techniku!*. Brožúrka obsahovala myšlienky na zriadenie technickej školy na Slovensku, ktoré boli totožné s návrhom zákona podaného MŠaNO z roku 1928 a tiež s požiadavkami ľudovej strany. Akademická verejnosť, bez ohľadu na politickú orientáciu, dávala do súvisu chýbajúcu slovenskú technickú inteligenciu s negatívnym dopadom hospodárskej krízy na hospodársku situáciu v štáte a s tým súvisiacu znižujúcu sa sociálnu úroveň obyvateľstva.

28 SULÁČEK, *Zápas o slovenskú techniku*, c. d., s. 73.

29 Národní archiv České republiky Praha, f. Ministerství školství a národní osvěty 1918 – 1949, š. 348.

V roku 1929 nahradil ministra školstva Milana Hodžu Anton Štefánek³⁰, ktorý však počas polročného pôsobenia na tomto poste nepodnikol žiadne kroky v prospech slovenskej techniky. Aj ďalší z ministrov školstva – Slovákov, poslanec za Československú socialnodemokratickú stranu robotnícku Ivan Dérer v roku 1930 odmietol možnosť zriadenia vysokej školy technického zamerania.³¹

Sivák, z pozície poslanca za ľudovú stranu, stupňoval aktivity za vznik vysokej školy technickej. Po štyroch rokoch od podania prvého návrhu predložil 24. júna 1930 parlamentu v poradí druhý návrh zákona z prostredia HSLS na zriadenie technicky zameranej vysokej školy. Podľa druhého návrhu zákona mala mať vysoká škola odbor inžinierskeho staviteľstva dvoch smerov, ďalej odbor elektroinžiniersky, zememeračský, mechanického a chemického spracovania dreva a neskôr zriadený odbor poľnohospodársky, lesnícky a bansko-hutnícky. Predpokladaným sídlom školy boli opäť Košice. Návrh zákona podpísalo 18 poslancov z ľudovej strany. Na jeho podanie však potrebovali dovedna 21 hlasov. Ďalšie tri podpisy získali od poslancov Jiřího Stříbrného, Radolu Gajdu a Karla Perglera, ktorí predstavovali v politicko-straníckom spektre prvej ČSR v druhej polovici 20. rokov minulého storočia radikálnu opozíciu k centralistickým politickým stranám. Cesta realizácie tohto návrhu zákona sa znovu skončila bez schválenia, tentoraz jeho zaevidovaním v iniciatívnom výbore parlamentu.³²

K situácii a dôvodom, prečo je pre Slovensko nutná existencia vysokej školy zameranej na techniku, sa vyslovil v roku 1930 bratislavský Krajinský úrad, vtedy na čele s Jozefom Országhom, stranícky a názorovo spriazneným s Milanom Hodžom. Uznesenie Krajinského zastupiteľstva z 30. októbra 1930, ktoré začalo činnosť po vstupe do platnosti zákona o Slovenskej krajine (1928), ako verejnoprávneho subjektu, bolo jedno z prvých zásadných vyjadrení tejto inštitúcie ku školskej politike štátu. Krajinský úrad požiadal vládu ČSR, aby čo najskôr predložila Národnému zhromaždeniu návrh zákona o zriadení vysokej školy technickej „*v záujme hospodársko-technického a kultúrneho vývoja Slovenska a cieľom získania potrebného technického dorastu pre štátnu stavebnú, zemedelsko-technickú službu, ako aj pre službu pozemkového katastra na Slovensku, taktiež aj pre súkromné podnikanie považuje za nezbytné akútne, aby na Slovensku bola čím skoršie vybudovaná vysoká škola technická.*“³³

Uznesenie Krajinského úradu predpokladalo štúdium v odboroch inžinierske staviteľstvo konštruktívneho a dopravného smeru, inžinierske staviteľstvo vodohospodárskeho a kultúrneho smeru, a zememeračské inžinierstvo. Neodkladnosť zriadenia školy zdôvodňovali hospodárskymi perspektívami Slovenska: „*Vývoj hospodársko-technického a kultúrneho života na Slovensku je podmienený splnením všetkých naliehavých úkolov spojených s budovaním a preorientovaním komunikačných sietí, výstavbou do 2 000 školských budov pre školy ľudové, ako aj stredné a vysoké, do 100 budov pre pohraničných*

30 Anton Štefánek od roku 1923 zastával funkciu radcu na MŠaNO v Prahe.

31 *Robotnícke noviny*, roč. 12, 15. 6. 1930, s. 1.

32 SULÁČEK, *Zápas o slovenskú techniku*, c. d., s. 85.

33 Uznesenie Krajinského zastupiteľstva Slovenskej krajiny z 30. 10. 1930, č. 69.

*finančných strážnikov a colné úrady pri novej štátnej hranici, výstavbou budov pre okresné a iné úrady, ako aj iné verejné účely (nemocnice, zdravotné sociálne domy atď.), ďalej využitím vodných síl, výstavbou dunajských prístavov, úpravou riek, potokov a bystrín, prevedením plošných meliorácií v rozlohe 120 000 ha, z čoho pripadá na odvodňovanie 969 000 ha a na zavodňovanie 251 000 ha, zcelovaním pozemkov na ploche takmer 1 950 000 ha urovnáním slovenského pozemkového katastra atď.*³⁴

V máji 1936 Sivák predložil predsedníctvu parlamentu v poradí tretí návrh zákona na zriadenie „*samostatnej slovenskej techniky*“³⁵ z dielne ľudovej strany. Obsah návrhu konzultovali po odbornej stránke s prof. Jurajom Hroncom, ktorý, tak ako iniciátor presadzovania technického vzdelávania na Slovensku prof. M. Ursíny³⁶, prednášal matematiku na Českej vysokej škole technickej v Brne (1924 – 1939). Návrh obsahoval odbor poľnohospodársky, lesnícky, chemický pre spracovanie a vedecké skúmanie dreva, stavebný odbor s konštrukčným, dopravným, vodohospodárskym smerom. Sivák v dôvodovej správe opäť zopakoval naliehavú potrebu technickej inteligencie pre Slovensko, zaostávajúce v industrializácii v porovnaní s ostatnými časťami štátu.³⁷ Návrh zákona nebol v parlamente prerokovaný.

V októbri 1936 začal činnosť Akčný výbor pre vybudovanie slovenskej techniky. Predsedom výboru sa stal prof. Juraj Hronec. Členom akčného výboru bol aj J. Sivák. Predstavitelia výboru žiadali predsedu vlády Milana Hodžu a ministra školstva Emila Frankeho neodkladať riešenie otázky zriadenia techniky.³⁸

Dôkazom nevyhnutnosti doriešiť problém techniky na Slovensku boli čoraz častejšie stretnutia verejnosti na manifestáciách a početné spolkové aktivity podporované stránkou tlačou. Na začiatku novembra 1936 usporiadal Akčný výbor pre dobudovanie vysokých škôl na Slovensku manifestačnú schôdzu v Košiciach, teda v mieste, kde mala byť technická vysoká škola lokalizovaná. Na nej sa zástupcovia okresov a miest východného a stredného Slovenska i Podkarpatskej Rusi spolu s národohospodárskymi odborníkmi, kultúrными a politickými zástupcami obyvateľstva uzniesli na požiadavke, aby sa od školského roka 1937/1938 začalo s postupným budovaním vysokej školy technickej. Ministerstvo školstva zvolalo na 17. novembra 1936 prvú schôdzu odborníkov, ktorí sa vyjadrili k možnosti zriadenia techniky na Slovensku. Zo série porád vzišiel návrh zákon, ktorý predložili na rokovanie parlamentným výborom. Osnovu zákona o vysokej škole technickej Sivák považoval za výsledok húževnatého až urputného zápasu, ktorý trval bezmála dve desaťročia. Na zasadnutiach kultúrneho a rozpočtového výboru prezentoval

34 Tamže.

35 <http://www.psp.cz/eknih/1935/ps/stenprot/101schuz/s101001.htm>. *Správa výboru kultúrneho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona (tisk 898) o zriadení vysokej školy technickej v Košiciach (tisk 932)*.

36 Prof. Michal Ursíny (1865 – 1933).

37 Poslanecká sněmovna Národního shromáždění republiky Československé. Tisk, č. 454/IV/1936, s. 1 – 4.

38 SULÁČEK, *Zápas o slovenskú techniku*, c. d., s. 102 – 103.

názor ľudovej strany k návrhu zákona. Po vysvetlení počiatkov problému technického školstva na Slovensku vyslovil nesúhlas s predpokladanou existenciou len troch oddelení z požadovaných. Podľa ministerského návrhu zákona mali to byť oddelenia inžinierskeho staviteľstva konštruktívneho a dopravného, oddelenie inžinierskeho staviteľstva vodného a kultúrneho a oddelenie zememeračského inžinierstva. Návrh zákona vychádzal z predpokladu postupného dotvárania odborov podľa hospodárskych potrieb. Vzhľadom na fakt 20-ročnej absencie vzdelávania technickej inteligencie na slovenských školách Sivák hodnotil oddelenia ako nedostačujúce.³⁹

Prísľuby zo strany vládnych orgánov, resp. predložená možnosť rozširovania vysokej školy v Košiciach o ďalšie študijné oddelenia či vyššie odbory podľa potrieb hospodárstva po rokoch problémov s dosiahnutím samotného zriadenia techniky na Slovensku, neboli pre HSLS dôveryhodné. Technické vzdelávanie potrebovalo ďalšie študijné špecializácie, ak sa počítalo s rozvojom priemyselných odvetví na Slovensku. Sivákom oponovaný zákon č. 170 Sb. z. a n. o zriadení Vysokej školy technickej v Košiciach, schválený Národným zhromaždením, nadobudol platnosť 25. júna 1937.

Skôr než sa začalo s vyučovaním na Vysokej škole technickej Dr. Milana R. Štefánika v Košiciach⁴⁰, rozhodnutím prvej Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 odňali Česko-Slovensku, okrem iného územia, aj Košice. Vtedy sa však už odvíjala ďalšia kapitola života Jozefa Siváka, spojená so vznikom Slovenského štátu (14. marca 1939) a jeho pôsobením na poste ministra školstva a národnej osvety.

39 Zpráva výboru kultúrneho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona (tisk 898) o zriadení vysokej školy technickej v Košiciach (tisk 932).

40 Miesto pôsobenia vysokej školy technickej sa stabilizovalo až v roku 1939. Novozriadená technická vysoká škola sa sťahovala do Prešova, neskôr do Turčianskeho Sv. Martina. Nakoniec bola roku 1939 presídlená do Bratislavy. Dňa 25. 7. 1939 Snem Slovenskej republiky schválil nový zákon o Slovenskej vysokej škole technickej.

Jozef Rudinský a denník *Slovenský hlas* v rokoch 1938 – 1939

Róbert Letz

Osobnosť Jozefa Rudinského (30. júl 1891 Turzovka – 13. marec 1972 Dorfen, Nemecko) je pomerne málo známa a azda najviac sa spomína v súvislosti s cestou Andreja Hlinku na mierovú konferenciu do Paríža v roku 1919. Pritom tento rímsko-katolícky kňaz bol aktívne prítomný v slovenskom spoločenskom a politickom živote prakticky až do 60. rokov 20. storočia. Hral úlohu „sivej eminencie“. Prívrženec A. Hlinku, intimus M. Hodžu, od roku 1939 exulant v Palestíne, Veľkej Británii, Kanade, USA a napokon v Nemeckej spolkovej republike. Na tomto mieste sa sústredím na vrchol Rudinského životnej dráhy, ktorým bolo založenie a vedenie prvého nadstraníckeho denníka *Slovenský hlas* v roku 1938. Tento denník možno právnom pokladať za dobový vrchol slovenskej žurnalistiky.

Rudinský sa pokúsil realizovať myšlienku slovenského zblíženia bez ohľadu na politickú príslušnosť prostredníctvom nového denníka. Išlo aj o širšiu otázku slovenskej kultúry, veď stranícke politické denníky uverejňovali tendenčné, často skreslené informácie a slúžili ako tribúna na vychvaľovanie vlastnej straníckej politiky a na dehonestáciu politického protivníka. O správnosti tohto projektu sa usiloval presvedčiť Milana Hodžu a napokon našiel preň porozumenie. Už 10. augusta 1934 bola založená novinárska a nakladateľská spoločnosť s názvom *Slovenský hlas*, ktorej cieľom bolo vydávať denník. Rovnaký názov síce niesol týždenník slovenských vystaľovalcov vo Francúzsku, vychádzajúci v rokoch 1932 – 1937, no na Slovensku tento názov nebol obsadený. Šéfredaktorom nového denníka sa mal stať J. Rudinský. Podľa správy *Lidových novin* „O vydávaní slovenského deníku v Praze jednalo se již několikrát. Tentokrát podařilo se ministru Hodžovi opatřit v dohodě s Legiobankou potřebný kapitál, takže deník bude moci od podzimu vycházet. List nebude organizačně spojen s agrární stranou, chce vystupovat jako slovenský list stranicky nezávislý. Politicky ovšem bude v oblasti vlivu ministra dra Hodži.“¹ Nemaľý kapitál, potrebný na vydávanie nového denníka závisel od Legiobanky. Ako sa čoskoro ukázalo, táto banka chcela prostredníctvom *Slovenského hlasu* realizovať vlastný zámer. Išlo jej o dosiahnutie fúzie s Tatra bankou. To bol podstatný dôvod pre nesúhlas M. Hodžu a rozhodnutie počkať s vydávaním denníka na vhodnejšiu ponuku. Československá tlačová kancelária uverejnila 12. septembra 1934 správu, podľa ktorej Hodža odriekol svoju morálnu podporu pre nový denník.² Podľa iniciátorov založenia denníka išlo o to, „aby chystaný list mohl zachovati svou úplnou neodvislost od obchod-

1 *Lidové noviny*, roč. 42, č. 400, 11. 8. 1934, s. 2.

2 -jh.-. Okolo pražského slovenského listu. In *Národní listy*, roč. 74, č. 179, 14. 9. 1934, s. 3.

ních zájmů peněžních ústavů.“³ Bol tu však ešte ďalší, skrytý dôvod – nesúhlas časti vedenia agrárnej strany s vydávaním nového denníka. Hoci toto tvrdenie agrárici dementovali,⁴ malo svoje logické opodstatnenie. Vynaložená energia a finančné prostriedky sa mohli použiť na posilnenie pozícií strany pred blížiacimi sa parlamentnými voľbami. Pomery sa stali priaznivejšie pre realizáciu nového denníka až po parlamentných voľbách v máji 1935. M. Hodža sa ako prvý Slováč stal predsedom vlády Československej republiky (ČSR). Vzťahy ČSR s Nemeckom sa zhoršovali. Ukazovala sa naliehavá potreba riešiť slovenskú otázku a získať slovenských autonomistov najmä z Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLS) do vlády a otupiť v nej radikálnejšie tendencie. Navyše sa na Slovensku sformovala silná mladá generácia, ktorá sa hlásila o svoje miesto. *Slovenský hlas* preto treba chápať v dobovom kontexte volania po slovenskej spolupráci, tak ako k tomu vyzýval legendárny článok Tida J. Gašpara *Dajme sa do kopy!* uverejnený v máji 1932 v mesačníku *Pero*, ale aj zjazd mladej slovenskej generácie v Trenčianskych Tepliciach v júni 1932 a kongres slovenských spisovateľov na prelome mája a júna 1936 v Trenčianskych Tepliciach. Všetky tieto faktory vytvárali vcelku priaznivú konšteláciu pre vydávanie nového nadstraníckeho denníka. Dôležitým impulzom bola audiencia predstaviteľov mladej slovenskej generácie u premiéra Milana Hodžu, ktorá sa uskutočnila pravdepodobne v roku 1936. RCDr. Ing. Peter Zaťko, Martin Benka, Jozef Branecký, MUDr. Pavel Viskup, Ján Smrek, prof. Imrich Karvaš, Doc. Jozef Fundárek, Doc. Július Ladziarsky (Ledényi) a ThDr. Jozef Rudinský predstavili Hodžovi svoje plány, týkajúce sa nového denníka. Hodža túto iniciatívu privítal a poveril zástupcov mladej slovenskej generácie, aby projekt uskutočnili. Súčasne dal garancie jeho nezávislosti a finančného zabezpečenia. Svedectvo o rokovaní predstaviteľov mladej slovenskej generácie s M. Hodžom zanechal básnik Ján Smrek: „*Nový denník vznikol zo spojenej iniciatívy zástupcov mladšej generácie slovenských verejných pracovníkov i publicistov na jednej strane a samého predsedu vlády na strane druhej. Oni predstúpili s myšlienkou, on sa s ňou stotožnil a umožnil jej realizáciu: sprostredkoval kapitál... Postarané je, hovoril nám dr. Hodža, aby časopis bol finančne zaistený pomocou slovenského hospodárstva... Chcete byť – pokračuje dr. Hodža – časopisom na všetky strany, aj od vládnej koalície nezávislým. Nebudete teda žiadať, ani dostávať nijaké subvencie. Máte však svoj vydavateľský vzťah so slovenskými hospodárskymi skupinami. Tento vzťah nastálo zabezpečuje existenciu vášho časopisu a neuberá z vašej nezávislosti... Keď však zdôrazňujem vašu nezávislosť od politických strán, to neznamená, že máte ignorovať ich existenciu, alebo dokonca púšťať sa s nimi do boja... Ide o to, aby vo veciach, týkajúcich sa celku, uplatňoval sa a víťazil celok, a nie jeho skupiny alebo skupinky. Schvaľujem, sú ďalšie slová dr. Hodžu, že sa chcete pričiňovať o uskutočnenie slovenskej spolupráce. Opakujem: spolupráce.*

3 -jh.-: Okolo pražského slovenského listu. In *Národní listy*, roč. 74, č. 179, 14. 9. 1934, s. 3.

4 Okolo pražského slovenského deníka. In *Slovenský deník*, roč. 17, č. 208, 13. 9. 1934, s. 2.

*Znášanlivosť nedostačí.*⁵ Smrek si odniesol z audiencie u Hodžu dojem uzavretia *gentleman's agreement* a pocit, že sa začína nová éra slovenskej žurnalistiky.

Získať finančné prostriedky na nový denník nebolo jednoduché. Veci sa výraznejšie pohli až v priebehu roka 1937. M. Hodža poskytol prvú dotáciu vo výške 280 000,- Kč, ktorá slúžila na zakúpenie budovy, rotačky a lisov. Na sádzacie stroje a chod redakcie vypožičal Hodža od Zväzu slovenských cukrovarníkov asi 1,5 milióna Kč.⁶ Hlavná redakcia sa vytvorila v Prahe so sídlom na Panskej ulici 2. Pracovali v nej bratia Peter a Jozef Prídavkovci. Za spolupracovníka pražskej redakcie, ktorý mal na starosti literárnu rubriku bol vyhladený slovenský básnik Ján Čietek-Smrek, zastupoval ho Ján Okál'. Všetci menovaní sa osvedčili už ako Rudinského spolupracovníci v časopise *Nový svet*. Výtvarnú rubriku mal na starosti akademický maliar Štefan Bednár. Šéfredaktorom deníka sa podľa pôvodného plánu stal Jozef Rudinský, zodpovedným redaktorom najprv Milan Hanko a neskôr Fedor Jesenský. Š. Bednár azda najvýstižnejšie pomenoval pražskú redakciu *Slovenského hlasu* panskou. Nebolo to len tým, že sídlila na Panskej ulici, ale charakterizoval ju duch panskej noblesy. P. Prídavok bol veľmi solidný a zdvorilý človek, abstinenc a nefajčiar. Jeho brat Jozef zasa vysoký, chudý s tmavou pleťou a čiernymi fúzikmi pripomínal rumunského oficiera, grófa alebo riaditeľa opery. Aristokratický výzor a spôsoby mali aj ďalší redaktori.⁷ Samotný Rudinský bol úplne osobitným typom človeka, ktorý dodával celej redakcii korunu panskej noblesnosti: „*Pôsobil na mňa skôr dojmom diplomata, ako novinára: výzorom i dokonalým správaním. Byť mal prepychový, zariadený ťažkým masívnym nábytkom. Po privítaní sa mi prihovoral francúzsky a ponúkol mi aj francúzsky koňak... Vlasy si česal tak, že ich prehol cez ľavý spánok nad čelo, tam ich skrútil na pravý spánok a stade na temeno hlavy, tam sa končila vlna vlasov poslednou kudrlinkou. Tak si zakryl takmer celú plešinu. Pravdaže, umná frizúra musela zabrať hodne času, ale možnože mal na každodenný účes osobného kaderníka, uvažoval som v duchu... Plešinová maličkosť ma zaujala preto, lebo prezrádzala čosi o márnomyseľnosti človeka. Jeho správanie bolo dôstojné a korektné. Nemohol som sa zbaviť dojmu, že rokujem s kardinálom alebo s generálom jezuitov, a nie so šéfredaktorom novín.*“⁸ K aristokratickým manierom redakcie *Slovenského hlasu* patrila návšteva známeho pražského baru U piaristů v historickej budove, ktorá pôvodne patrila rádu piaristov.

Denník *Slovenský hlas* sa tlačil v Žiline v novej kníhtlačiarňi Knihospol. Kvôli racionalizácii sa tu od januára 1938 tlačil aj týždenník *Nový svet*, v ktorom pôsobil Rudinský ako hlavný redaktor. Žilina mala pre nový denník strategický význam. Bolo to moderné, dynamické, rýchlo sa rozvíjajúce priemyselné mesto. Žilinskú filiálnu redakciu *Slovenského hlasu*, ktorá mala osobitné postavenie, sídlila na Rajeckej 61, viedol M. Hanko a pracoval tu aj spisovateľ a básnik Tóno Menkina. Ďalšie filiálne redakcie

5 SMREK, Ján. Verejná mienka a tlač. In *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 1, 1. 1. 1938, s. 2.

6 RUDINSKÝ, Jozef. *Československý štát a Slovenská republika*. Mnichov : Akademische Verlag Dr. Peter Belej, 1969, s. 276.

7 BEDNÁR, Štefan. *Bohém hľadá vlasť I*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1984, s. 369 – 370.

8 Tamže, s. 372.

denníka sa vytvorili v Bratislave (Lazaretská 4c) a v Košiciach (Zvonárska 19). Predseda vlády Milan Hodža, ktorý stál v pozadí *Slovenského hlasu* sprostredkoval kontakt medzi Rudinským a skupinou záujemcov o vydávanie denníka s osobnosťami z radov slovenských podnikateľov, ktoré mali byť zainteresované do vydávania denníka. Aby sa celonárodný princíp nedostal do konfliktu s konfesijným princípom, správna rada denníka bola zostavená podľa kľúča, ktorý zohľadňoval zastúpenie katolíkov a evanjelikov.⁹ Okrem správnej rady sa vytvoril redakčný výbor denníka, ktorý sústreďoval jeho spolupracovníkov z radov významnejších osobností slovenského kultúrneho, spoločenského a hospodárskeho života s prevažujúcim zastúpením mladej generácie.¹⁰ Je to zaujímavá a reprezentatívna vzorka osobností, ktorá dokazuje ambíciu sústrediť skutočnú kvalitu. Denník *Slovenský hlas* s podtitulom *Nezávislý denník* začal vychádzať od 1. januára 1938 so základným kapitálom 4 milióny Kč.¹¹ Moderný grafický dizajn, obsahová a informačná pestrosť, pútavosť správ a pokus o nadstranicky pohľad mu čoskoro otvorili cestu k širokému okruhu čitateľov. Jeho denné domáce a zahraničné spravodajstvo sa vyznačovalo nadstranickosťou a úsilím preberať články z rôznych svetových agentúr, ale aj od vlastných korešpondentov v zahraničí. Denník si vytvoril stále rubriky: Historický kalendár, Zápísnik, Umenie-Veda-Literatúra, Národné hospodárstvo, Besednica, Voľná tribúna, Ostrým perom. Pozoruhodné je, že denník kládol zvýšený dôraz na kultúrne dianie doma i v cudzine, s čím sa nestretávame v inej dobovej dennej tlači na Slovensku.¹²

9 Za evanjelikov Milan Žuffa – predseda Ústredného združenia slovenských priemyselníkov, Viliam Paulíny – riaditeľ Národnej banky v Banskej Bystrici, za katolíkov Jozef Slezák – veľkostatkár, predseda spoločnosti Agra a Matej Muriň – riaditeľ žilinskej továrne na celulózu. Predsedom správnej rady bol katolík Andrej Bacher – riaditeľ filiálky Slovenskej banky v Žiline. Členom správnej rady bola aj Karol Helmuth – predseda správnej rady liehovarov v Malackách, jeho konfesijnú príslušnosť sa nepodarilo zistiť. Rudinský tu však zaznamenáva aj vážnu krízu v správnej rade *Slovenského hlasu*, ktorá vznikla od príchodu Hodžovho zaťa Jána Pálku. Odvtedy podľa neho nastal „odklon od koncepcie národného podniku k podniku súkromnému“. Hodža na Rudinského znepokojené otázky v tejto veci odpovedal, aby sa venoval redakcii a nemiešal sa do financií. Katolícki členovia správnej rady si uvedomili „prestavbu podniku“ a viac sa na zasadnutiach správnej rady nezúčastňovali. RUDINSKÝ, Jozef: *Československý štát*, c. d. s. 277.

10 Členovia redakčného výboru: Henrich Bartek – jazykovedec, Martin Benka – akad. maliar, Janko Borodáč – šéf činohry SND, Viktor Buchta – štátny inšpektor, Vojtech Budaváry – hl. komisár v Štátnom archívnom ústave, Jozef Branecký – provinciál rádu piaristov, spisovateľ, Štefan Čačko – gen. tajomník Zemedelskej rady, Konštantín Čársky – univ. profesor, Konštantín Čulen – spisovateľ, Juraj Čečetka – univ. docent, Dobroslav Chrobák – spisovateľ, Jozef Fundárek – univ. docent, Tido J. Gašpar – spisovateľ, Anton Granatier – tajomník Národnej rady, Štefan Hoza – člen SND, Štefan Ihrský – akad. sochár, Imrich Karvaš – univ. profesor, Anton Kompánek – rím. kat. kňaz, spisovateľ, Dalibor Krno – gen. riaditeľ, Július Ledényi, univ. docent, Andrej Mráz – literárny kritik, Stanislav Mečiar – literárny kritik, Frico Motoška – akad. sochár, Jozef Rudinský – prof. na Svobodnej škole politických nauk, Ján Smrek – básnik, Ján Stanislav – univ. docent, Pavel Viskup, Peter Zaťko – gen. tajomník Ústredného združenia slov. priemyslu. Program Slovenského hlasu. In *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 1, 1. 1. 1938, s. 2.

11 Tamže, s. 1.

12 KIPSOVÁ, Mária a kol. (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968, s. 64.

Príťažlivé a novátorské boli aj nedeľné prílohy: Ženský hlas, Detský hlas a Rozhlas. Denník *Slovenský hlas* stál 80 halierov. Bola to relatívne prístupná cena, ak zoberieme do úvahy jeho vysokú obsahovú a grafickú úroveň a rozsah. Pre porovnanie denník HSES *Slovák* stál 80 halierov, *Slovenský deník*, orgán agrárnej strany 60 halierov a sociálnodemokratické *Robotnícke noviny* 50 halierov.

Kľúčový význam pre pochopenie ideového obsahu denníka *Slovenský hlas* malo jeho programové vyhlásenie, uverejnené v prvom čísle. Podpisali ho členovia redakčného výboru. Na texte cítiť rukopis Rudinského. Vyhlásenie prízvukovalo, že „*Slovenský hlas je orgánom tvorivej slovenskej spolupráce*“. Slovensko podľa neho tvorí národno-kultúrne, sociálne i hospodársky jednotku v pomere k štátnej moci a jej ústredným orgánom. „*Z toho vyplýva ako taktická zásada premyslený sústavný postup Slovákov, teda spolupráca. Ona je prejavom kolektívnej vôle a prýšti zo spoločného mravného a duchovného zdroja.*“¹³ *Slovenský hlas* vo svojom programovom vyhlásení ďalej prízvukoval, že štátoprávnu otázku a vzájomný pomer „národa českého a slovenského“ a ich pomer k spoločnému štátu je dostatočne vyriešený v platnom ústavnom poriadku ČSR.¹⁴ V podstate sa slovenská otázka chápala ako „*náležitá účasť Slovákov na československej štátnej moci za tým účelom, aby dostali primeraný podiel na všetkých duchovných a hospodárskych statkoch.*“¹⁵ To znamenalo, že noviny budú celoslovenské, budú spájať slovenské sily pod heslom spoločných slovenských záujmov, ale nebudú konkrétne presadzovať program legislatívnej autonómie Slovenska ani federalizácie ČSR. V programovom vyhlásení sa viackrát prízvukovala potreba nadstraníckosti a nezávislosti ako stmelujúca myšlienka. Argumentom bolo, že politický život tak, ako sa odzrkadľoval v jestvujúcich politických stranách, nebol „verným odleskom“ zmýšľania a záujmov slovenského národa a skôr oslaboval definovanie spoločného záujmu. Pritom sa prízvukovalo, že „*najmä takzvané celoštátne strany zostali na okraji slovenského národného prúde; no ich dorast bol ním zachytený*“.¹⁶ Vyhlásenie sa dištancovalo od „stranícko-záujmového prifarbenia“ a viazanosti na politické strany a osobnosti. Na druhej strane však ako garanta tohto úsilia o nadstraníckosť označilo osobnosť predsedu vlády Milana Hodžu: „*Tieto úvahy nás viedli k prvému Slovákov – predsedovi vlády, dr. Milanovi Hodžovi, aby sme mu v úcte a otvorene pripomenuli, že nastala preňho i pre nás chvíľa starať sa o stredisko, okolo ktorého by sa zoskupili všetci národne a štátotvorne zmýšľajúci kultúrni, národohospodárski a národnopolitickí pracovníci.*“¹⁷ Hodža, ako skúsený novinár a politik, mal byť „nezištným radcom“, schopným povzniesť sa nad „stranícku márnomyseľnosť“. Programové vyhlásenie sa venovalo aj v tom čase veľmi diskutovanej téme postavenia národnostných menšín, pričom zdôrazňovalo platnosť ústavných záruk pri rešpektovaní ich práv a slobodu v ich kultúrnom a hospodárskom vývine. Menovite sa uvádzala

13 Program Slovenského hlasu. In: *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 1, 1. 1. 1938, s. 2.

14 Tamže.

15 Tamže.

16 Tamže.

17 Tamže.

maďarská a židovská menšina. Súčasne však upozorňovalo, že nie je v záujme ČSR ani samotných menšín „vytvoriť z nich štát v štáte“. „Treba vybudovať alebo – ak jestvujú – uvoľniť a obľahčiť cesty, ktoré vedú k vzájomnému zblíženiu, aby i menšiny cítili sa byť súčasťou väčšej zložky nielen politickej, ale i mravnej.“¹⁸ Vyhlásenie sa pokúsilo bližšie definovať aj ideovo-filozofické východiská nového denníka, a to v duchu demokracie, sociálnej spravodlivosti a kresťanskej morálky: „Svojím svetovým náhľadom hlásime sa k individualistickému chápaniu sociálnej funkcie človeka, ale s ohľadom na to, že moderný demokratický štát má i sociálnu misiu, pripúšťame zásah štátneho kolektíva v záujme sociálne slabého. Povahove i historicky patrime k tým národom, ktoré svoju verejnú i súkromnú morálku upravujú podľa príkazov pozitívneho kresťanstva. Je len prirodzené, že budeme i v tomto ohľade zachovávať svoje národné tradície.“¹⁹

Rudinský venoval *Slovenskému hlasu* najviac energie. Preto od januára 1938 takmer úplne prestal prispievať do *Nového sveta*, hoci v ňom ostal aj naďalej hlavným redaktorom. Do *Slovenského hlasu* písal väčšinou zásadnejšie úvahové články. V nich častejšie rozoberal postavenie Slovenska v ČSR a prihovárал sa za prestavbu štátu v duchu regionalistických argumentov zrovnoprávnenia Slovenska s Českom. Bolo to potrebné z toho dôvodu, že „Demokracia, určená v duchu ústavy za záštitu všetkých svojich občanov, v politickom živote a následkom toho i v administratívnej praxi stala sa záštitou hospodárskej a sociálnej prevahy jednej časti obyvateľstva. Demokracia konkrétne znamená vládu väčšiny, a táto vláda bola vcelku v rukách českých... Je povinnosťou štátnej moci pri zasahovaní do hospodárskej a kultúrnej sféry svojich občanov, sledovať cieľ celého štátoobčianskeho kolektíva. Avšak pretože zásada majority zaisťuje skutočnú politickú prevahu len jednej časti tohto kolektívu, môže sa stať – a uplynulých dvadsať rokov nás svedčí o tom, že tu nejde len o hypotézu – že táto prevaha je použitá v prospech tých, ktorí tú majoritu tvorili... Slováci, hoci tvoria polovicu štátneho národa, v ohľade sociálnom a hospodárskom boli nejedyn raz tým úbohým Lazarom, ktorému sa nedostalo miesta pri prestretom stole.“²⁰

Politické strany, vrátane agrárnej, prijali vznik nového denníka *Slovenský hlas* rezervovane až kriticky. Videli v ňom nebezpečnú konkurenciu a možné zmätenie svojich prívržencov a straníckych línií. Ved' tento denník hlásal myšlienku nadstraníckosti, slovenskej solidarity a súčasne kritizoval úroveň straníckej politiky a žurnalistiky straníckych denníkov. Agrárici podrobili kritike hneď prvé číslo *Slovenského hlasu* v *Slovenskom deníku*. Autor skrytý pod značkou H., pravdepodobne šéfredaktor Karol Hušek, polemizoval s článkom básnika Jána Smreka *Verejná mienka a tlač – dohovor s predsedom vlády*. Podľa neho Smrek, aby mohol pochváliť nový denník, sa opovržlivo vyjadril o denníkoch, ktoré vychádzajú už dlhšie a „vykonali kus poctivej roboty“. Pisateľa podráždili aj Smrekove výroky o zakliatí slovenskej žurnalistiky v nedostatočnosti, diletantizme,

18 Tamže.

19 Tamže, s. 2.

20 RUDINSKÝ, Jozef. Vnútna prestavba štátu. In *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 128, 4. 6. 1938, s. 1.

prostrednosti a provinčnosti, pričom nemecké alebo maďarské denníky majú európsku fazónu a pružnosť, ale aj výrok o obligátnom pestovaní straníckej politiky na škodu iných rubrik. Túto kritiku považoval za neobjektívnu a pokus o vytvorenie nadstraníckeho denníka hodnotil ako neistý experiment, ktorý – ak bude ignorovať politické strany a ich tlač – môže viesť k tomu, že „*nový časopis stane sa novým zbytočným prednášateľom ešte jednej mienky medzi mienkami slovenskými a nie výrazom jednej verejnej mienky slovenskej, ako sľubujú. A dodávame, že pri politickej a ideovej rôznosti, ktorá je zistená medzi zakladateľmi nového denníka v prítomnosti a je menovite zreteľná v minulosti (pán Bartek napríklad a inž. Žuffa sú si preca príliš ďalekí), takéto neporozumenie týchto slov predsedu vlády je docela možné. Ináč poznamenávame, že nová európska úroveň divne začína v časopise, kde si poplietli hneď v prvom čísle mená a povolanie samých zakladateľov.*“²¹

Ludáci vnímali *Slovenský hlas* ako podozrivý pokus o oslabenie vplyvu ich strany a programu autonómie Slovenska. Ich denník *Slovák* sa vyjadril s veľkou rezervou, pričom mu prekážalo najmä obídanie otázky legislatívnej autonómie Slovenska: „*V programovej stati nový časopis uvádza, že chce spojiť slovenské sily a nie ich trieštiť. Chce svojou úrovňou a obsahom reprezentovať celé Slovensko. V politickom ohľade uvádza, že sa bude chovať voči všetkým stranám na Slovensku kladne. Slovenský problém uznáva, ale chce ho riešiť bez narušenia slova a ducha dosavadnej ústavnej listiny nášho štátu. Aké by to mohlo byť riešenie, nevieme si predstaviť. Slovenský problém totiž vo všetkých svojich odvetviach rozrástol sa už natoľko, že jeho riešenie bez zmeny ústavnej listiny nebude možné. Z toho vidíme, že nový časopis chce chodiť za riešením tejto otázky po starých cestách, ktoré sa za 20 rokov ukázali byť zlými a k cieľu vôbec nevedli.*“²² Vo svojej kritike *Slovák* ďalej spájal vydávanie *Slovenského hlasu* v Žiline s prenesením filiálnej redakcie maďarského aktivistického denníka *Magyar ujság* do Žiliny. Pritom poukazoval, že oba denníky sú zrejme platené z tých istých peňazí, teda majú blízko k agrárnikom. Je zaujímavé, že totožný názor na obidva denníky ako spojené nádoby financované z rovnakého zdroja vyslovili aj hradné *Lidové noviny*.²³

Veľmi kriticky sa k vydávaniu nového denníka postavili *Robotnícke noviny*, orgán čs. sociálnej demokracie na Slovensku. Vydávanie denníka odmietli zo stranícko-triednych, štátoprávnych a národnostných dôvodov. Podľa nich bol *Slovenský hlas* prepojený so slovenskými kapitalistami, vnímali ho ako odklon od centralizmu a nevyhovoval im aj pre otvorené hlásanie slovenskej národnej svojbytnosti. Pisateľ, ukrytý pod značkou –an, pravdepodobne redaktor *Robotníckych novín* Michal Korman, sa vyjadril, že nezávislosť *Slovenského hlasu* je „hodne problematická“ a pokračoval v kritike: „*Nechce sa nám veriť, že by naraz boli páni slovenskí kapitalisti tak štedrý a z rukáva sypali len tak za nič, bez akejkoľvek služby milionky. Toľko o tej nezávislosti. Po stránke ideovej má „Slovenský hlas“ ako povedané, stáť nad stranami a spojiť všetky tvorivé sily.*

21 H. Nový denný časopis slovenský. In *Slovenský denník*, roč. 21, č. 2, 4. 1. 1938, s. 4.

22 Nové dva denníky v Žiline. „Slovenský hlas“ a „Magyar ujság“ chcú reprezentovať Slovensko. In *Slovák*, roč. 20, č. 1, 1. 1. 1938, s. 3.

23 mo: Magyar ujság přesídlil do Prahy. In *Lidové noviny*, roč. 46, č. 6, 5. 1. 1938, s. 2.

V programovom úvodníku však až okato jednostranne vyzdvihuje slovenský nacionalizmus a vo výpočte predprevratových ideových prúdov na pr. slovenskú sociálnu demokraciu jednoducho nebere na vedomie... Redakčný výbor tvoria skoro sami známi autonomisti, alebo aspoň len poloautonomisti a nie je medzi nimi ani jeden t. zv. Čechoslovák a už vôbec nie ľavicár. Hlavným redaktorom je pán dr. Jozef Rudinský, známy svojou pravičiarско-autonomistickou orientáciou z časopisu „Nový svet“.²⁴ Nie je isté, či Rudinský pri zakladaní *Slovenského hlasu* oslovil aj slovenské ľavicovo orientované osobnosti. Rudinský si vyberal do redakčného výboru spomedzi osobností, ktoré boli dostatočne reprezentatívne, ktoré poznal a s ktorými už predtým spolupracoval. Faktom je, že medzi nimi chýbali predstavitelia ľavicovej inteligencie. Je možné, že niekoho z nich oslovil, ale svoju účasť odmietli. To jeho koncepciu integrálneho slovenského nacionalizmu oslabovalo. Na druhej strane ľavicoví intelektuáli spomedzi sociálnych demokratov patrili k otvoreným hlásateľom etnického čechoslovakizmu, centralizmu a nez dôrazňovali osobitne slovenskú otázku. Nepočetni komunistickí intelektuáli boli až priveľmi ponorení do straníckej politiky a prosovietskych vízií. Nestretli sme sa s dokladom o tom, že by sa niektorý z predstaviteľov ľavicovej inteligencie pokúsil dostať do redakčného výboru *Slovenského hlasu*.

Za najpriaznivejšiu reakciu spomedzi slovenskej straníckej tlače na vydávanie *Slovenského hlasu* možno považovať článok v *Národných novinách*, orgáne Slovenskej národnej strany (SNS). Autor krátkeho článku hodnotí ciele, ku ktorým sa nový denník hlási, za pokus o realizáciu myšlienky, ktorú SNS už dávno hlásala v rámci svojho programu: „Cieľ je teda pekný. O združenie všetkých slovenských síl usiluje sa každá politická strana, pravda, vo vlastnom tábore. Slovenská národná strana so zosnulým Martinom Rázusom hlásala vždy potrebu duchovnej jednoty všetkých Slovákov ponad rámeč politických strán. Malo by nás tešiť, že toto sústavné volanie má svoj ohlas. Jednako musíme vyčkat', lebo vnútropolitický program Slovenského hlasu nie je ešte dost' určitý, nie je najmä fixovaný jeho pomer k otázke autonómie Slovenska... „Slov. hlas' môže byť, pravda, bez ohľadu na politické úspechy jeho nejasného programu dobrým nepartajným časopisom informačným, aký nám dosiaľ chyboval.“²⁵ Z hodnotenia prvého čísla *Slovenského hlasu* pisateľovi článku vyplynulo, že nový denník je väčšmi politicko-hospodársko-literárnou revue, než informačným denníkom. Súčasne vyjadril názor, že denník bude nezávislý od agrárnej strany a bude sa vyvíjať skôr pod vplyvom osobnej politiky Milana Hodžu.

Dňa 12. januára 1938 sa Jozef Rudinský stretol s poslancom HSEŠ a šéfredaktorom denníka *Slovák* Karolom Sidorom. Okrem iného hovorili aj o *Slovenskom hlase*. Podľa záznamu zo Sidorovho denníka: „Rudinský: Ako šéfredaktor *Slovenského hlasu*, ktorý 1.

24 -an: Nová éra slovenskej žurnalistiky. In *Robotnícke noviny*, roč. 35, č. 2, 4. 1. 1938, s. 2.

25 Novoročný dar Slovensku – nové slovenské denné noviny. In *Národné noviny*, roč. 69, č. 2, 4. 1. 1938, s. 2.

tohto mesiaca vyšiel v Žiline, cíti sa zle. Je to ťažká práca.“²⁶ V tom čase bola v súvislosti s rýchlym zhoršením zdravotného stavu Andreja Hlinku čoraz aktuálnejšia otázka nástupníctva v predsedníckej funkcii HSĽS. Veľa sa diskutovalo o Sidorovi a Tisovi ako dvoch najreálnejších kandidátoch. V tejto súvislosti sa Rudinský počas rozhovoru so Sidorom vyjadril, že bude podporovať v *Slovenskom hlase* Sidora v jeho ambícií na post predsedu v HSĽS: „*Chce mi pomôcť k predsedníctvu. Podporuje moje krídlo, prosí o dôveru. Ja: Dokiaľ nepôjde Slovenský hlas proti zásadám autonómie, budeme ho pardonovať. Ináč bude boj. Osobne ja málo získam tou podporou, ale mi bude milá a vítaná.*“²⁷ Rudinskému sa nedôvera činiteľov ľudovej strany k *Slovenskému hlasu* nepodarilo prekonať najmä pre nezáväzný postoj k otázke legislatívnej autonómie Slovenska a pre otvorenú kritiku spolupráce HSĽS so Zjednotenou maďarskou stranou a s Nemeckou stranou vo veci autonómie Slovenska.²⁸ Na druhej strane HSĽS mala z vychádzania *Slovenského hlasu* istý úžitok. Jej tlačové orgány totiž preberali niektoré články z tohto denníka. S odvolaním sa na pôvodný zdroj, kde ich cenzúra prepustila, nemohli byť cenzurované ani v tlači HSĽS.

Keď sa na jar 1938 vášnivo diskutovalo o slovenskej otázke a širšie o národnostných problémoch, Rudinský nestál bokom a do diskusie sa zapojil veľmi podnetnou úvahou *Generačný problém a jeho následky*. Svoju úvahu najprv začal východiskovým konštatovaním, že „*československý štátny národ je verejnoprávnym následkom prejavu vôle etnického národa českého a slovenského.*“²⁹ Túto tézu, ktorú obhajoval, postavil do protikladu s názormi sociológa Antona Štefánka, aktívneho v agrárnej strane, a sociálneho demokrata Ivana Dérera. Dospel k záveru, že Štefánek i Dérer nelogicky hovoria o etnickom slovenskom i československom národe, pritom československému etnickému národu chýbal podstatný znak – vlastné národné povedomie. Príčinou etnického čechoslovakizmu oboch politikov bolo podľa Rudinského najmä ich retrospektívne myslenie.

Dňa 4. júna 1938, teda v predvečer konania slávnostného zjazdu HSĽS v Bratislave, uverejnil Rudinský v *Slovenskom hlase* zaujímavý článok, v ktorom poukázal na potrebu vnútornej prestavby štátu. Daný stav považoval za nevyhovujúci, pretože vychádzal iba z formálneho dodržiavania demokratických občianskych práv, ktoré v praxi viedlo k zvýhodneniu českej majority v štáte: „*demokracia, určená v duchu ústavy za záštitu všetkých svojich občanov, v politickom živote a následkom toho i v administratívnej praxi stala sa záštitou hospodárskej a sociálnej prevahy jednej časti obyvateľstva. Demokracia konkrétne znamená vládu väčšiny, a táto vláda bola vcelku v rukách českých.*“³⁰ Tieto princípy sa v pomeroch ČSR vyvíjali v neprospech Slovákov, hoci, paradoxne, tvorili súčasť štátotvorného národa. Rudinský došiel k záveru, že „*vnútorná prestavba nášho štátu je*

26 VNUK, František (ed.). *Karol Sidor – Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 317.

27 Tamže, s. 317 – 318.

28 RUDINSKÝ, Jozef. Generačný problém a jeho následky. In *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 89, 17. 4. 1938, s. 1.

29 Tamže.

30 RUDINSKÝ, Jozef. Vnútorná prestavba štátu. In *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 128, 4. 6. 1938, s. 1.

*potrebná v tom smere, aby na minimum boli znížené sociálne a hospodárske diferencie medzi príslušníkmi vládnej majority a proti nej stojacej politickej menšiny. Konkrétne to znamená, že sú potrebné určité zákonité opatrenia a dozorné inštitúcie, ktoré majú zaručiť primeranú účasť všetkým občanom a ich sociálnym a hospodárskym zložkám na hospodárskych a duchovných statkoch, ktoré je štát povinný dať svojim občanom.*³¹

Rok 1938 síce znamenal z hľadiska Rudinského života vyvrcholenie jeho snažení v založení denníka *Slovenský hlas*, na druhej strane však súčasne znamenal zásadný prelom v medzinárodnom diani i vo vnútornej politike ČSR, ktorá sa dostávala do otvorenej konfrontácie s nacistickým Nemeckom. Rudinský zasiahol svojím spôsobom do historického diania v rozhodujúcom roku 1938. Predseda vlády Milan Hodža od leta 1938 vyhľadával intenzívnejšie kontakty s predstaviteľmi HSLS a rokoval s nimi o možnostiach vstupu HSLS do vlády. Od konca augusta 1938 prebiehali rokovania medzi zástupcami HSLS na jednej a prezidentom Benešom na druhej strane o podmienkach, za akých by HSLS vstúpila do vlády. Rudinský pokračoval v dorozumení s predsedom vlády Milanom Hodžom v pôsobení na niektorých vedúcich činiteľov HSLS, aby vstúpili do vlády. Dňa 18. septembra 1938 z poverenia Hodžu navštívil úradujúceho podpredsedu HSLS Jozefa Tisu na jeho fare v Bánovciach nad Bebravou a presviedčal ho v osobnom rozhovore o potrebe vstupu HSLS do vlády. Rokovania Beneša a Hodžu s predstaviteľmi HSLS, ktorí trvali na garanciách pre autonómiu Slovenska, nevedli k cieľu. Po prijatí tzv. anglo-francúzskeho plánu vládou ČSR 21. septembra 1938 o odstúpení územia ČSR obývaných prevažne nemeckou menšinou na druhý deň 22. septembra 1938 podal predseda vlády Hodža demisiu. K tomuto kroku ho nabádal Rudinský už oveľa skôr dôvodiac, že vzhľadom na danú situáciu by nebolo dobré, aby bol predsedom vlády Slovák. „*Zodpovednosť za debakel treba posunúť ta, kde patrí: na Hrad.*“³²

Po prijatí Mníchovskej dohody štyrmi európskymi mocnosťami sa otvoril priestor pre realizáciu zámeru HSLS na vyhlásenie legislatívnej autonómie Slovenska. Blížil sa termín konania výkonného výboru HSLS a klubu poslancov a senátorov HSLS na 5. a 6. októbra 1938 do Žiliny. Hodža sa usiloval ovplyvniť dianie prostredníctvom Petra Zaťka a Jána Ursínyho. Zmobilizoval aj Rudinského. Rudinský bol práve v Prahe, keď v noci 5. októbra dostal telefonický odkaz od Milana Hodžu. Podľa neho mal výkonný výbor HSLS žiadať plebiscit na Slovensku: či má byť Slovensko ďalej súčasťou ČSR, alebo vyhlásiť samostatnosť. Hodža žiadal Rudinského, aby ihneď odcestoval do Žiliny a stretol sa s Tisom. Rudinský ráno 6. októbra odcestoval lietadlom do Piešťan a odtiaľ pokračoval autom do Žiliny. Na miesto rokovania pricestoval cez obed. S ťažkosťami, ale predsa sa mu podarilo stretnúť s Tisom. Podľa Rudinského: „*Dokazoval som, že samostatné Slovensko bude visieť vo vzduchu a zoči-voči so susedmi, ktorí – s výnimkou Rumunska – aspirujú na slovenské územie. Tiso na to odpovedal: nie, nebude nijaký*

31 Tamže.

32 RUDINSKÝ, *Československý štát*, c. d., s. 155.

*plebiscit.*³³ Dňa 6. októbra 1938 bola v Žiline vyhlásená autonómia Slovenska v rámci ČSR. Rudinský ostal ďalej v kontakte s Jozefom Tisom, ktorý sa stal predsedom slovenskej autonómnej vlády. Keď sa pripravovali voľby nového prezidenta ČSR, Rudinský telefonicky kontaktoval Tisa a sondaľoval uňho, či by HSĽS bola ochotná kandidovať za prezidenta Slováka – M. Hodžu a či by v prípade ochoty za to neprijala tlačové podniky v Žiline. Tiso tento návrh odmietol.³⁴ Za prezidenta bol zvolený Emil Hácha, významný český právnik bez politickej minulosti. Nevieme, či Rudinský pri kontaktovaní Tisa konal z vlastnej iniciatívy, alebo z poverenia M. Hodžu.

Pred Rudinským sa v zmenených politických pomeroch čoraz nástojčivejšie vynárala otázka, čo ďalej. Oklieštená ČSR sa ocitla úplne vo sfére vplyvu nacistického Nemecka. Celý bývalý stranický systém sa rozložil. Namiesto parlamentnej demokracie nastúpil autoritatívny politický systém, v ktorom mala na Slovensku rozhodujúcu úlohu HSĽS. Rudinský prijal platformu autonómie Slovenska ako danú realitu. Odrazilo sa to aj v jeho článkoch, ktoré boli odlišné od polemických vyjadrení na podobné témy v predchádzajúcich rokoch. Napr. v článku, venovanému 20. výročiu prijatia Martinskej deklarácie poukázal na štátoprávny význam *Deklarácie slovenského národa* z 30. októbra 1918: „*Martinskou deklaráciou slovenský národ sa spojil na základe práva samourčenia, uznaného štátoprávnu autoritou, s národom českým v jeden štát... V tomto slovensko-bratskom zápale martinskí deklaranti pominuli upraviť štátoprávny pomer slovenského národa k českému a Slovenska k česko-slovenskému štátu. To sa stalo po 20-ročnom boji 6. októbra 1938 v Žiline. Takzvaná Žilinská dohoda je doplnkom Martinskej deklarácie a tvorí s ňou jednotný právny dokument.*“³⁵ Rudinský sa v tomto článku zaoberal názormi profesorov Chaloupeckého, Tomsu a Jelínka, ktorí slúžiac ideológii jednotného česko-slovenského národa odmietali právny význam *Martinskej deklarácie* a redukovali ho výlučne na politický význam.

Rudinský sa ďalej dôsledne pridržiaval štátneho rámca ČSR. Keď pricestoval 6. decembra 1938 z Piešťan do Bratislavy Vojtech Tuka a verejne na zhromaždení vyhlásil, že mať vlastný štát je povinnosťou každého národa a to pod trestom zahynutia,³⁶ Rudinský na tento prejav reagoval článkom v *Slovenskom hlase*, ktorý však cenzúra skonfiškovala.³⁷ Napriek tomu vyšiel bez úprav 13. decembra 1938 v *Národných novinách* ako úvodník pod názvom *Slovenský samostatný štát?* Rudinský písal: „*Nám je sa načim zamyslieť nad manifestáciou pred Carltonom už aj preto, že je to po prvý raz v histórii slovenského národa, čo sa ozvali verejne skandované výkriky, volajúce po samostatnej*

33 Tamže, s. 158.

34 Tiso, Jozef. Zápisnica napísaná s dr. Jozefom Tisom. In BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939*. Diel 1. Bratislava : AEP, 2007, s. 267.

35 RUDINSKÝ, Jozef. Právny význam Martinskej deklarácie. In *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 249, 30. 10. 1938, s. 1.

36 Z „vlastizradcu“ a „špióna“ – oslávenec národa. In *Slovák*, roč. 20, č. 280, 8. 12. 1938, s. 4.

37 ČARNOGURSKÝ, Pavol. *6. október 1938*. Bratislava : Veda, 1993, s. 288.

*armáde a samostatnom štáte slovenskom. Musíme to urobiť už aj preto, že tieto výkriky počúvala nielen Bratislava, ale aj celé Slovensko, ba mnohí ľudia v republike a v zahraničí... Zástupcovia Slovenska, p. predseda vlády dr. Tiso, štát. min. Sidor a poslanec dr. Sokol a iní súhlasili pri rokovaní s Čechmi o novú ústavu. Teraz, keď niektorí ľudia žiadajú samostatnú armádu a samostatný štát, protestujú vlastne proti našej slovenskej vláde a proti tým zástupcom, ktorí pristúpili na takúto dohodu s Čechmi. Za týmto protestom sa skrýva dobrovoľná smrť Slovákov pod jarmom odvekeého nepriateľa... Reč prof. Tuku a skandované výkriky nerozumných ľudí uvítali s ohromnou radosťou v Maďarsku i Poľsku – to je nám pochopiteľné, no v Nemecku... neboli jeho rečou nadšení. Príčina je nám jasná. Nemci spriatelení s nami dobre vidia, kde cieľi maďarská propaganda a kto u nás je jej nádejou. Nemci dobre chápu, čo bude nasledovať a ak sa my Slováci budeme domáhať samostatného slovenského štátu.*³⁸ Táto výzva bola veľmi jasne formulovaná s cieľom odhaliť a zastaviť rýchle sa šíriaci radikalizmus, vychádzajúci z Vojtecha Tuku a okruhu jeho priaznivcov. Podľa Rudinského by bolo vyhlásenie slovenského štátu v danej chvíli skokom do neznáma, ktorý by Slovensko poškodil a prosperel Maďarsku a Poľsku. Je pozoruhodné, že Rudinský sa odvoláva na Nemecko, no dostatočne neodhadol jeho zámery týkajúce sa Slovenska, keď predpokladal, že mu ide iba o udržanie *status quo* po Mníchovskej dohode a Viedenskej arbitráži. Veľký význam má Rudinského článok *Príčiny našej štátnej katastrofy*, ktorý analyzuje, prečo došlo k Mníchovskej dohode. Chybou podľa neho bola najmä doktrínárska povaha zahraničnej politiky E. Beneša, vyznačujúca sa ideologickým mesianizmom v boji „stoj čo stoj“ za demokraciu, hoci takýto boj „*môže viesť iba mocnosť s veľkou vojenskou a diplomatickou silou.*“³⁹

Nové politické pomery na Slovensku a v ČSR charakterizovalo budovanie autoritatívneho systému. Padol pražský centralizmus a iniciatívna, dovtedy opozičná HSES uchočila politickú moc. Zanikali, zlučovali sa a likvidovali politické strany a ich organizácie. Otáznou sa stávala budúcnosť periodickej politickej tlače. HSES ako politický víťaz mala vlastnú tlač. Iná stranícko-politická tlač bola postupne zastavená (*Ludová politika*, *Robotnícke noviny*, *Slovenský denník*, *Slovenské zvesti*), alebo ju HSES prevzala (*Slovenská politika*). Určitú výnimku tvoril orgán Slovenskej národnej strany *Národné noviny*, ktoré aj po vynútenom zlúčení strany s HSES vychádzali aj ďalej ako tradičná značka. Otáznym bol ďalší osud denníka *Slovenský hlas*. Rudinský sa všemožne usiloval o jeho záchranu. V českom denníku *Národní listy* sa 1. novembra 1938 objavila správa, že Rudinský sa vzdal funkcie šéfredaktora, pretože do redakcie bol dosadený dozorný komisár.⁴⁰ Rudinský sa vo veci ďalšieho vydávania *Slovenského hlasu* 21. decembra 1938 stretol s predsedom slovenskej autonómnej vlády J. Tisom. Podľa Rudinského: „*Tiso a autonómna vláda chceli Slovenský hlas zachrániť, ale pri rokovaní s Tisom vyskytli sa určité ťažkosti, pokiaľ išlo o právomoc v zadrigovaní a vydávaní časopisu; ja som trval na*

38 -A-. Samostatný slovenský štát? In *Národné noviny*, roč. 69, č. 172, 13. 12. 1938, s. 1.

39 RUDINSKÝ, Jozef. Príčiny našej štátnej katastrofy. In *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 294, Vianoce 1938, s. 2.

40 *Národní listy*, roč. 78, č. 300, 1. 11. 1938, s. 2.

tom, aby Slovenský hlas zostal tým, čím bol: nie vládnym orgánom, ale hlasom národa. No Mederly, hospodársky diktátor ústredia Ludovej strany, chcel sa zmocniť našej peknej tlačiarne v Žiline. Hodža si vypožičal poldruha milióna korún od Zväzu slov. cukrovarov, Mederly prevzal túto pôžičku a tak stal sa pánom tlačiarne i časopisu. Iné neostávalo, ako Slovenský hlas zastaviť.“⁴¹ Na tomto mieste si však treba uvedomiť, že k zachovaniu Slovenského hlasu chýbala dostatočná politická vôľa a nemal miesto v zmenených pomeroch autoritatívneho režimu. Rudinský dokonca v úvodníku z 1. januára 1939 optimisticky napísal, že „Slovenský hlas zostane i naďalej orgánom spolupráce národnej a štátnej, aby týmto spôsobom svojimi skromnými silami pomáhal slovenskej vláde v budovaní šťastného Slovenska a novej Republiky“.⁴² Tento optimizmus sa ukázal neopodstatnený. V roku 1939 vyšlo celkovo 6 čísiel Slovenského hlasu, posledné s dátumom 7. januára 1939. Uprázdnené miesto po jeho zániku už nenahradilo svojím zameraním iné periodikum. Rudinského rozsiahla úvaha v novoročnom čísle Slovenského hlasu bola súčasne zopakovaním hlavných východísk a zásad, ale súčasne aj rozlúčkou. Tento článok obsahuje kritiku vedúcich politických činiteľov prvej ČSR, najmä E. Beneša, ktorí popierali vôbec existenciu slovenskej otázky a využívali demokratický politický systém na majorizáciu Slovákov. Rudinský v tomto článku *a priori* nevylučoval možnosť existencie samostatného Slovenska, no v danej situácii videl perspektívnu budúcnosť Slovenska v spoločnom federalizovanom štáte s Čechmi: „Akademicky rečeno, *conditio sine qua non* našej národnej existencie nie je štátny zväzok s Čechmi. Avšak môžeme kombinovať ako chceme, keď uvážime všetky dôvody historické, sociologické, kultúrne a geopolitické, dostaneme sa vždy k jednému záveru. Spoločný štát s národom českým je najistejšou a najtrvácnejšou záštitou slovenskej národnej jednoty.“⁴³ Vývoj udalostí však išiel iným smerom. Dňa 14. marca 1939 vznikol Slovenský štát. Rudinský, ktorý sa vrátil z Prahy na Slovensko, bol vyšetrovaný a väznený v zaisťovacom tábore v Ilave. Po prepustení sa v roku 1940 rozhodol pre exil, ktorý sa napokon stal jeho osudom až do smrti.

J. Rudinský sa mimoriadnym spôsobom zaslúžil o vznik denníka *Slovenský hlas* v roku 1938. Hoci tento denník vznikol vďaka osobnej autorite predsedu vlády ČSR M. Hodžu, usiloval sa o nadstranícku žurnalistiku. Denník dokázal rýchlo, kvalitne a vecne informovať čitateľov. Ukázal, že dennú tlač možno viac otvoriť kultúre a vede. *Slovenský hlas* nemohol za krátky čas jedného roka splniť svoje poslanie, nepochybne dostal slovenskú žurnalistiku na kvalitatívne vyšší stupeň a ukázal na nové možnosti jej rozvoja.

41 RUDINSKÝ, Československý štát, c. d., s. 161.

42 RUDINSKÝ, Jozef. Meditácia o minulosti a budúcnosti. In *Slovenský hlas*, roč. 2, č. 1, 1. 1. 1939, s. 1.

43 Tamže.

Tido J. Gašpar a jeho chápanie slovenského národného socializmu

Martin Vašš

Tido J. Gašpar začal popri svojej umeleckej tvorbe produkovať politicky angažovanú publicistiku už v období prvej Československej republiky (ČSR). Postupne, najmä v priebehu 30. rokov sa politicky angažovaná publicistika dostávala do centra jeho tvorivých a publikačných aktivít. Paralelne so zvyšovaním počtu politicky angažovaných článkov sa jeho vlastná spisovateľská tvorba začala radikálne umenšovať, až sa napokon po etablovaní ľudáckeho režimu po 6. októbri 1938 vytratila takmer úplne. V našom príspevku sa chceme zamerať na poslednú etapu Gašparovej politickej publicistiky, ktorú tvorilo obdobie existencie Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 a v rámci nej sa venovať jej dominante, ktorú predstavovala ideologická konštrukcia slovenského národného socializmu. Gašpar bol totiž prívržencom pokračovania tzv. slovenskej revolúcie v národno-socialistickom duchu a v tomto smere sa zaraďoval do radikálneho krídla Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) pod vedením Vojtecha Tuku a Alexandra Macha. V tejto súvislosti je zaujímavou skutočnosť, že do aktívnej politiky Gašpar nevstúpil v období demokratickej 1. ČSR, ale až v podmienkach ľudáckeho režimu. Svoj vstup do politiky Gašpar aspoň retrospektívne vnímal ako nevyhnutný kvôli potrebe „slúžiť národu“: „*Pudila nás láska k národu. Boli sme ľudmi ťažkej dejinnej chvíle. Chceli sme národ zachovať!*“¹ Jednou z motivácií Gašparovho vstupu do aktívnej politiky teda bolo podľa jeho vyjadrenia úsilie „zachovať národ“ vo vtedajších neistých podmienkach, keď geopolitická situácia nevyznievala pre ČSR pozitívne.

Pre komplexnejšie pochopenie Gašparovho príklonu k ideológii národného socializmu bude nevyhnutné poukázať na súbor jeho názorov ešte z obdobia existencie 1. ČSR, ktoré v tomto ohľade tvorili východiská. Príznačnou črtou Gašparovej vízie slovenskej politiky, ale i slovenskej spoločnosti, bola v tejto súvislosti jednota a opustenie straníckosti a „rozbitosti“, ktoré spájal s demokratickým režimom 1. ČSR: „*Kde som mohol, dbal som, aby stará straníckosť neprekážala vytvoriť zo Slovenského štátu celonárodné dielo. Ani odtlačanie starých národovcov som nijak neschvaľoval. Nedarilo sa to.*“² Gašparov dôraz na jednotu, ktorým sa vyznačoval už v podmienkach 1. ČSR, tvoril jeden z jeho základných prienikov s ideológiou národného socializmu, ktorá ho v tomto a v mnohých iných aspektoch oslovila. Ďalšou stabilnou črtou Gašparovej politickej publicistiky bolo už v období 1. ČSR jeho odmietanie kapitalizmu, čo bol ďalší styčný bod pri jeho neskoršom hlásení sa k ideológii slovenského národného socializmu. V tomto kontexte Gašpar

1 Slovenská národná knižnica – Literárny archív (SNK – LA) Martin, osobný fond (o. f.) 83 (Tido J. Gašpar), signatúra (sign.) 83 F 12, s. 9 (strojopis).

2 Tamže.

už v období 1. ČSR odmietal kapitalistických zbohatlíkov a oligarchov, proti ktorým sa postavil na ideologicky extravagantnú syntézu kresťanstva a marxizmu, keď v článku z roku 1932 s príznačným názvom *Dajme sa dokopy!* uviedol: „*Skutočne v tom šturme ducha proti pevnosti kapitalistických nerestí, môžu sa naše smery* (rozumej ako politickú pravicu a ľavicu – pozn. M. V.) *solidárne oprieť o seba a stretnúť vo vyššej syntéze, – áno i v syntéze: Ježiš a Marx.*“³

Zjednocujúcim činiteľom pri kreácii tejto syntézy mal byť spoločný ťaživý údel vo vtedy prebiehajúcej svetovej hospodárskej kríze. Gašparov dôraz na aktuálne sociálne otázky a problémy Slovenska nebol náhodný, a to nielen s ohľadom na všeobecnú inklináciu slovenských spisovateľov k intenzívnejšiemu sociálnemu cíteniu, keďže väčšina z nich pochádzala zo skromných sociálnych pomerov. Tido J. Gašpar bol totiž hneď od 2. februára 1928, keď bola v Bratislave založená Spoločnosť pre hospodárske a kultúrne zblíženie s Novým Ruskom, jedným z jej zakladajúcich členov a v polovici 30. rokov mal v rámci nej niekoľko prednášok.⁴

Gašparov zvýšený dôraz na národné a sociálne problémy Slovákov tak mali svoj základ ešte v podmienkach existencie 1. ČSR a sformovali sa v atmosfére dôsledkov prebiehajúcej veľkej hospodárskej krízy. Z jeho hľadiska bolo úlohou každého slovenského intelektuála, aby sa bez ohľadu na jeho politické a ideové presvedčenie usiloval zabezpečiť národnú a sociálnu spravodlivosť: „*Tí slabší, či národne, či sociálne a to nielen v svetovej, ale i vnútrozemskej relácii, – to sme my Slováci. Stát tu o spravodlivosť a sa jej domáhať, to je predsa úloha, ktorá predovšetkým nám padá na plecia.*“⁵ Gašpar vo svojej prvorepublikovej publicistike podroboval silnej kritike drahotu, korupciu a korupčníkov, zbohatlíkov (resp. „ziskožravcov“ alebo obchodníkov). Kapitalizmus sa mu vtedy javil ako „*nemožná a prestárla konštrukcia*“ a drahotu vnímal ako nepriateľa spoločnosti číslom jeden.⁶ Korupciu Gašpar prirovnával k vzduchu: bola všade prítomná a pri tom neviditeľná.⁷ V kontexte Gašparovej kritiky neduhov kapitalizmu bolo charakteristické, že všetky negatíva kapitalizmu v podmienkach 1. ČSR kritizoval z pozícií kresťanského chápania protikladu duchovných hodnôt a kapitalistického materializmu. Gašpar pochopiteľne vo svojej publicistike stál na kresťanských idealistických pozíciách, ktoré sa usiloval na problémy kapitalizmu aplikovať ako zrkadlo. Súčasťou Gašparovej kritiky kapitalizmu v období 1. ČSR boli aj kritické vyjadrenia na adresu demokracie, najmä v súvislosti s korupčníkmi a zbohatlíckou oligarchiou, ktorú vnímal ako priemyselnú a obchodnú novodobú aristokraciu.⁸ Za najväčších „škodcov života“ v tomto kontexte považoval

3 GAŠPAR, J. Tido. *Dajme sa dokopy!* In LETZ, Róbert a kol. *Slováci vo víre tridsiatych rokov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov zv. XII b.* Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2014, s. 176.

4 VRTEL, Ladislav. Medzinárodné kultúrne mosty. In MEDVECKÝ, Matej (ed.). *Fenoméni Bratislava.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 445 – 446.

5 GAŠPAR, *Dajme sa dokopy!*, c. d., s. 176.

6 GAŠPAR, J. Tido. *Drahota.* In GAŠPAR, J. Tido. *Ziskožravci.* Bratislava : ČAS, 1941, s. 16 – 20.

7 Tamže, s. 23.

8 Tamže, s. 27.

úžerníkov.⁹ Gašpar sa teda odmietaním negatívnych javov kapitalizmu vyznačoval ešte v období demokratickej 1. ČSR, v čom zostal konzistentný aj po etablovaní ľudáckeho režimu a následnom obracaní sa k nemeckému „vzoru“ v podobe národného socializmu. Gašparov odpor k obchodníkom – „aktovkárom“ vyplýval z jeho úplne opačnej životnej stratégie, keď sa v kontexte jeho bohémstva označoval za vyznávača krásy a tuláka ducha, čo bolo pre neho v príkrom rozpore s kapitalistickým materializmom. Za symbol rozmachu kapitalistického materializmu napr. považoval prienik nosenia aktoviek do širokých vrstiev spoločnosti. Gašpar sa, naopak, štylizoval do pozície nepraktického idealistu, čo malo podľa neho vyjadrovať aj každodenné nosenie kvetu na chlopni jeho saka.¹⁰

Tido J. Gašpar už v roku 1934 vo svojej prednáške v rámci večierka mladých slovenských spisovateľov zoskupených okolo časopisu *Postup* apeloval na potrebu zapojenia spisovateľov do vytvorenia novej sociálnej skutočnosti, ktorej hlavným predpokladom malo byť pestovanie kolektívneho ducha a opustenie „dedičného hriechu slovenskej rozkydanosti“. Slovákom podľa Gašpara chýbal cit spolupatričnosti, ktorý mal mať „svoj základ v sociálnej vyrovnanosti a spravodlivosti“.¹¹ Gašpar už v tomto období používal termín „ziskožravci“, ktorý sa v súvislosti s jeho osobnosťou stal povestným v období Slovenskej republiky. Pod „ziskožravcami“ v období 1. ČSR chápal kapitalistickú oligarchiu a plutokraciu, ktorá bola podľa neho skutočným držiteľom moci a demokratický systém tak nepredstavoval vládu ľudu, ale vládu „ziskožravcov“, ktorí uplatňovaním princípov ekonomického liberalizmu transformovali demokratický ideál bratstva na „*boj všetkých proti všetkým – v hnusné hryzovisko*“.¹² Rozpor medzi demokratickou rovnosťou občanov a ekonomickou nerovnosťou či delením na bohatých a chudobných boli pre Gašpara zdrojom jeho dezilúzií z praxe demokratického systému a vytvárali tak podhubie pre jeho neskorší príklon k ideológii národného socializmu v zmenených geopolitických podmienkach.

V tomto kontexte je dôležité poukázať aj na Gašparov obdiv ku kolektivismu, ktorý by sledoval dobro celku, t. j. celého národného kolektívu na úkor osobných a parciálnych záujmov jednotlivca. Tento obdiv môžeme v Gašparovej publicistike opäť vysledovať v prvej polovici 30. rokov a je evidentné, že tento princíp bol vlastný aj ideológiám fašizmu, nacizmu a v neposlednom rade komunizmu. V tomto období je totiž oveľa pravdepodobnejšie, že Gašpar hľadal inšpiráciu v Sovietskom zväze, pretože bol aj členom Spoločnosti pre hospodárske a kultúrne zblíženie s Novým Ruskom. V zmenených podmienkach po vzniku Slovenského štátu však tento kolektivistický princíp mohol rovnako vidieť aj v prípade nacistického Nemecka. Bolševizmus aj nacizmus (aj fašizmus) totiž vo svojich ideologických rámcoch rovnako brojili proti liberálnemu kapitalizmu. Gašpar podobne odmietal liberálny kapitalizmus, ktorý podľa neho umocňoval egoizmus,

9 Tamže, s. 33.

10 Tamže, s. 38 – 40.

11 GAŠPAR, J. Tido. Amor Comunitatis. In GAŠPAR, J. Tido. *Za dobro celku*. Bratislava : ČAS, 1942, s. 9 – 12.

12 GAŠPAR, J. Tido. O ľuďoch novej vôle. In Tamže, s. 16.

individualizmus a rezignáciu na spoločné záujmy celku. V roku 1935 v tejto súvislosti napísal: „*Gruntom dnešnej spoločnosti je amor proprius – samoláska, vtelená do takého sebeckého individualizmu, ktorý liberalistickou praktikou umožnil svetovládu kapitalistov.*“¹³ Prejavy svetovej hospodárskej krízy Gašpar vnímal ako začiatok konca svetového kapitalizmu: „*Čas a svet obracajú sa čím ďalej, tým vehementnejšie proti tomuto prežitku, nesúcemu slúžiť ľudstvu a pracujú za víťazstvo kolektivistického smeru.*“¹⁴

Podľa Gašpara sebecký individualizmus, ktorý odmietal sledovať záujmy celku, bol hlavnou príčinou „rozkydanosti“ v slovenskom národe, pričom živnou pôdou bol preň politický a ekonomický liberalizmus.¹⁵ Gašpar ako idealista túžil po jednote slovenského národa a za hlavnú prekážku v tomto smere považoval individualizmus ako produkt politického a ekonomického liberalizmu.¹⁶ V ekonomickej rovine bolo podľa neho neriešiteľným problémom zladit' záujmy dobra celku a jednotlivcov, ktorí sa usilovali vo svojich rukách koncentrovať čo najväčší kapitál: „*Trieda chamtivcov vládne nadbytkom uprostred úžasnej chudoby ostatných.*“¹⁷ Jediným východiskom tak v jeho ponímaní bolo zrieknutie sa egoistického individualizmu „*slovenskou vospolnou vôľou*“. Už v období 1. ČSR tak bolo zrejmé, že Gašpar mal vážne výhrady proti politickému a ekonomickému liberalizmu, proti straníckosti a fragmentarizácii slovenskej spoločnosti v spolkoch. Slovenskej mládeži tak podľa neho chýbal v tejto politicko-spoločenskej atmosfére idealizmus, ktorého najlepší príklad Gašpar videl v osobnostiach Štúrovcov.¹⁸ Politický systém 1. ČSR ešte počas jej trvania vnímal ako „hryzovisko“, v rámci ktorého bolo hlavným cieľom získať čo najväčší podiel na moci. Gašpar v tomto období už používal termín národný a sociálny organizmus a za jeden z kľúčových cieľov na zaistenie sociálneho zmiernu v spoločnosti považoval právnu ochranu práce, pričom argumentoval kresťanskou spravodlivosťou obsiahnutou vo vtedy aktuálnej pápežskej encyklike Pia XI. *Quadragesimo anno*.¹⁹

Uvedené Gašparove názory, ktoré prezentoval vo svojich článkoch v období 1. ČSR sa stali východiskovou bázou, na ktorej postavil svoju neskoršiu ideovú konštrukciu slovenského národného socializmu. Gašpar dokonca uvedené články neskôr vyselektoval a uverejnil vo svojej antológii článkov s tematikou slovenského národného socializmu *Za dobro celku*, ktorá vyšla v roku 1942. V sprievodnom texte k antológii sa usiloval poukázať na kontinuitu jeho názorov na „dobro celku“ pred i po vzniku Slovenského

13 GAŠPAR, J. Tido. Za dobro celku. In Tamže, s. 19.

14 Tamže, s. 20.

15 Tamže, s. 24.

16 V článku s príznačným názvom *Idea a košťal'* sa zaradil medzi idealistov, ktorým ide o záujem a prospech národného celku: „*A kto by veril, že chvalabohu, áno, aj medzi Slovákmi sa najdú ešte idealisti, – ľudia novej vôle, ktorým nejde o ich osobný, ale o prospech národného celku a ponad hryzovisko planstva, i za cenu osobných nevýhod, týmto smerom hľadajú a ukazujú cestu?*“ In GAŠPAR, J. Tido. *Idea a košťal'*. In Tamže, s. 29.

17 GAŠPAR, J. Tido. Za dobro celku. In Tamže, s. 25.

18 GAŠPAR, J. Tido. *Idea a košťal'*. In Tamže, s. 32 – 33.

19 GAŠPAR, J. Tido. Za spravodlivú plácu. In Tamže, s. 35 – 36.

štátu.²⁰ V tomto bode sa súčasne odhaľuje jeho tendencia dopĺňať „obsah“ ideologického konštruktu slovenského národného socializmu komponentmi, ktoré boli pocitované ako aktuálne ešte v demokratických podmienkach 1. ČSR. Tido J. Gašpar, podobne ako Milo Urban, ktorému venoval svoju knihu *Za dobro celku*, ale i mnohí ďalší slovenskí umelci a intelektuáli vo svojej publicistike z obdobia 1. ČSR pocitovali ako kľúčové národné a sociálne otázky. V tom sú zrejme zárodky neskoršieho príklonu niektorých z nich k ideologickému konštruktu slovenského národného socializmu a hľadania vzorov v nacistickom Nemecku.

Tido Jozef Gašpar sa po etablovaní ľudáckeho režimu stal po slávnostnom otvorení 18. januára 1939 poslancom Snemu Slovenskej krajiny, ktorý sa po 14. marci 1939 pretransformoval na Snem Slovenskej republiky. Gašpar svoj poslancový mandát zastával počas celej existencie tohto orgánu. V období od júna 1940 do mája 1941 zastával funkciu vyslanca *chargé d'affaires* vo Švajčiarsku. V máji 1941 sa stal šéfom Úradu propagandy a na tomto poste zotrval až konca marca 1945.²¹ Gašpar ešte pred Salzburgom používal vo svojich článkoch pojem „slovenská pospolitost“, ktorým jasne naznačoval svoj odklon od princípov občianskej spoločnosti v tej dobe zdiskreditovanej demokracie. Od spoločenstva Slovenskej republiky s nacistickým Nemeckom si sľuboval možnosť podieľať sa na budovaní novej Európy s novým hospodárskym a sociálnym poriadkom, ktorý by podľa jeho názoru zabezpečil „*slušné živobytie pre každého Slováka*“. Opieral sa pritom o postuláty nacistickej ideológie, ktoré boli v tomto ohľade postavené na práci, výkone a produkcii a nie na „*náhodnom držaní zlata a kapitálu*“. V tejto súvislosti Gašpar vo svojom článku *Slovenská práca* z 23. júla 1940 v atmosfére nemeckých víťazstiev napísal: „*O tento nový európsky systém, o túto novú Európu, vedie dnes Nemecko poslednú fázu svojho gigantického zápasu. Verili sme od začiatku a veríme, že tento zápas skončí sa víťazstvom. Nástup novej Európy je nezadržateľný.*“²² Kým v publicistike z obdobia pred vznikom Slovenského štátu Gašpar pod expresívnym pojmom „ziskožravci“ chápal kapitalistické oligarchie a nespomínal v tejto súvislosti Židov, po vzniku Slovenského štátu nastal v tomto smere obrat a Židov uvádzal na prvom mieste: „*Nový systém, ktorý nebude spočívať na náhodilom držaní zlata a kapitálu, ale na práci a výkone, poskytne i nám záruku, že slovenská práca nestane sa, ako doteraz, korisťou židovských a iných zlatovládov, ale že bude obohacovať vospolné dobro slovenského celku.*“²³

Gašpar tiež apeloval na príslušníkov slovenského národa, že o nový európsky poriadok sa budú musieť usilovať celou svojou kolektívnou vôľou a silou, pričom predpokladom jeho nastolenia bude likvidácia všetkých pozostatkov liberálnej demokracie v politickom i ekonomickom zmysle. Gašpar pritom používal jemu povestný preexponovaný jazyk: „*Keď treba, musí tak urobiť i zbavením sa vlastných ziskožravcov, židožoldnierov*

20 Tamže, s. 40.

21 HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan a kol. *Slovenská republika 1939 – 1945. Slovensko v 20. storočí. IV. zväzok*. Bratislava : Veda, 2015, 448 – 454.

22 GAŠPAR, J. Tido. *Slovenská práca*. In GAŠPAR, *Za dobro celku*, c. d., s. 44.

23 Tamže, s. 44 – 45.

a kompromitovaných servilistov starého, hnilého poriadku.“²⁴ Pod uvedeným expresívnymi označeniami Gašpar identifikoval úhlavných nepriateľov pokračovania tzv. slovenskej revolúcie, pod ktorými myslel domáce nežidovské i židovské podnikateľské elity a predstaviteľov prvorepublikových politických i úradníckych elit, ktorí získali možnosť udržať si svoje pozície aj po zmene režimu a vzniku Slovenského štátu.

Pretože podľa Gašpara sa slovenský národ dal označiť ako národ práce, mal byť preň výhodný národno-socialistický program s dogmou, že nie kapitál tvorí prácu, ale práca tvorí kapitál. V tomto duchu už nemala slovenská práca slúžiť „cudziemu“ kapitálu, pod ktorým Gašpar vnímal v prvom rade český a židovský kapitál, ale že slovenské pracujúce vrstvy by vytvárali vlastný slovenský kapitál, na ktorom by mohli primerane participovať. Uvedený „slovenský kapitál“ už nemal slúžiť len vládnucim elitám, ale celej slovenskej pracujúcej spoločnosti.²⁵

Tido J. Gašpar sa preto po Salzburgu aktívne zúčastnil na zjazde kultúrnych pracovníkov, ktorý sa konal 31. augusta 1940 v Tatranskej Lomnici. Hlavnými cieľom zjazdu bolo úsilie aplikovať princípy slovenského národného socializmu do slovenskej kultúry pod heslom „socializácie kultúry“.²⁶ Tido J. Gašpar zaujal na zjazde čestnú pozíciu moderátora rokovaní. Okrem neho sa na zjazde zúčastnili Dr. Jozef Ambruš, Andrej Žarnov (vlastným menom František Šubík), Ján Smrek, Dr. Henrich Bartek, Dr. Juraj Ččetka, Frico Motoška, Dr. Stanislav Mečiar, Dr. František Hrušovský, Dr. Jozef Cincík, Milo Urban, Valentín Beniak, Jozef Kúttník Šmálov, Vladimír Rolko a Alojz Miškovič.²⁷ Po jednotlivých referátoch vždy nasledovala diskusia, do ktorej sa okrajovo ako moderátor zapojil aj Tido J. Gašpar. Na kľúčový Urbanov referát, ktorého hlavnou tézou bola požiadavka „socializácie slovenskej kultúry“ (aplikácia princípov slovenského národného socializmu do slovenskej kultúry) reagoval tvrdením, že je stanoviskom všetkých zúčastnených kultúrnych pracovníkov. Vysvetlil aj príčiny salzburských rokovaní z júla 1940. Gašpar tiež reagoval na potrebu väčšieho zapojenia žien do slovenského kultúrneho života poukázaním na potrebu ujasnenia, „čo znamenajú krdle oduševnených slovenských žien pre slovenský život“.²⁸

Tido J. Gašpar začal závery Lomnického manifestu propagovať bezprostredne po konaní zjazdu v Tatranskej Lomnici článkom s príznačným názvom *Nedebatovať, ale konať!*, ktorý už sám osebe vyjadroval jeho pochybnosti, či prijatá rezolúcia a prezentované myšlienky zúčastnenej časti predstaviteľov slovenského umenia a kultúry nezostanú len na papieri. Lomnický manifest sa totiž v slovenskej umeleckej a kultúrnej obci nestre-

24 Tamže, s. 45.

25 Tamže, s. 46.

26 JAKSICOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarač prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2012, s. 258.

27 SNK – LA, o. f. 131 (Valentín Beniak), sign. 131 AH 29. Zápisnica zo zjazdu slovenských kultúrnych pracovníkov v Tatranskej Lomnici 31. 8. 1940; KAMENEC, Ivan. Lomnický manifest z augusta 1940. In *Romboid*, roč. 47, 2012, č. 2, s. 32.

28 SNK – LA, o. f. 131 (Valentín Beniak), sign. 131 AH 29. Zápisnica zo zjazdu slovenských kultúrnych pracovníkov v Tatranskej Lomnici 31. 8. 1940.

tol so zďaleka jednoznačným prijatím.²⁹ To bola aj príčina uvedených Gašparových slov: „*Koľko ráz sme už žalostili nad smutnou skutočnosťou, že toľko nejednotnosti v nazeraní na vlastný víťazný program nebolo vari ani v jednom národe ako v slovenskom. Aj teraz!... No rozpor je dnes inde! Dnes zas v tom sa rozchádzajú mienky, či národný socializmus je na nás šitý a či nie? Či na jeho fazónu máme si utvárať budúcnosť a či sa držať inej? A keď už národný socializmus, tak pokiaľ, do akej miery a podľa akého chápania ho uskutočňovať?*“³⁰ Podľa Gašpara sa mali z nemeckého vzoru prevziať do variantu slovenského národného socializmu všetky podstatné znaky: 1. demokratickú pluralitu mal nahradiť autoritatívny systém a princíp jednoty, 2. v hospodárskej oblasti malo ísť o odklon od kapitalistického liberalizmu smerom k „novej spravodlivej distribúcii“ založenej na stupňovaní práce, 3. v sociálnej rovine sa musel záujem jednotlivca podriaďovať záujmom a dobru celku na pozadí kresťanskej etiky. Gašparova vízia slovenského národného socializmu tak bola akási syntéza kapitalizmu a komunizmu s prímiesou sociálne orientovaných pápežských encyklik v tom zmysle, že kapitalistický systém a princíp osobného vlastníctva síce nemal byť odbúraný, ale mal byť nastolený silný autoritatívny štát, ktorý by prerozdeľoval bohatstvo v prospech (resp. pre dobro) celku – v Gašparovej terminológii v prospech „pospolitosti“ ako akéhosi „osudového spoločenstva“ v protiklade k občianskej spoločnosti demokratického pluralizmu.³¹

Gašparovi tak z tézy liberálneho kapitalizmu a demokracie na jednej strane a komunistického totalitarizmu na strane druhej vznikla identická syntéza ako v prípade národného socializmu, akurát s tým rozdielom, že ako jeden zo zdrojov sociálnej náuky čerpal z pápežských encyklik a kresťanskej etiky. Uvedené úsilie napĺňať pôvodný nemecký vzor zásadami katolíckej sociálnej etiky nebola vlastná len Tidovi J. Gašparovi, ale poznáme ju napr. aj z prác „dvorného“ ideológa ľudáckeho režimu a slovenského národného socializmu filozofa Štefana Polakoviča.³² Nie je preto prekvapujúce, že Gašpar označil princípy národného socializmu za kompatibilné s „*večnými sociálnymi pravdami evanjelia*“.³³

S aplikovaním zásad nemeckého národného socializmu do politického systému Slovenskej republiky Gašpar spájal vyhliadky na jej „*vybudovanie a trvalé umiestnenie v organizácii novej Európy*“ pod vedením nacistického Nemecka. Národný socializmus v tejto súvislosti považoval za integrujúci a zjednocujúci činiteľ tejto „novej Európy“ a bolo podľa neho vylúčené, aby si niektorý zo štátov „novej Európy“ pod nemeckým vedením mohol dovoliť zostať „*bielou vranou, alebo nedotknuteľným ostrovom neja-*

29 KAMENEC, Lomnický manifest, c. d., s. 36.

30 GAŠPAR, J. Tido. Nedebatovať, ale konať! In GAŠPAR, J. Tido. *Za dobro celku*, c. d., s. 48 – 50.

31 Tamže, s. 50 – 51.

32 V tomto kontexte asi najviac vyniká verejný výrok prezidenta Dr. Jozefa Tisa, ktorý zásady pápežských sociálnych encyklik označil za totožné so zásadami nemeckého národného socializmu.

33 Tamže, s. 51.

kej večnej plutokracie“. Predstavitel'ov ľudáckeho režimu v tomto kontexte označil za zodpovedných vodcov národa, ktorí správne pochopili „*potreby času*“. Gašpar pritom operoval motívom ohrozenia existencie slovenského národa v prípade, že by sa režim Slovenskej republiky neprebudoval na princípoch národného socializmu.³⁴ Gašparove vízie o budúcej Európe slobodných národov pod nemeckým protektorátom pochopiteľne z dnešného hľadiska vyznievajú sarkasticky, no pokiaľ vezmeme do úvahy jeho systém uvažovania o liberálnom kapitalizme a demokracii, tak potom vyznievajú ako Gašparove (naivné) presvedčenie, že nacistická Európa by bola lepším riešením ako demokratická, resp. boľševická Európa. Samozrejme, nesmieme zabúdať na čas vzniku týchto článkov a vízií, ktoré boli silne poznačené vtedajšími nemeckými vojenskými víťazstvami a víťazstvo nacistického Nemecka sa vtedy javilo takmer ako samozrejme.³⁵

Gašpar sa súčasne usiloval v súvislosti s predstaviteľmi slovenskej kultúry a ich vzťahu k slovenskému národnému socializmu vyvolať pred verejnosťou zdanie, ako keby táto ideológia bola slovenskými kultúrnymi pracovníkmi všeobecne prijímaná: „*Aj kultúrni pracovníci svojim známym stanoviskom, na ktorom sa uzniesli v Tatrách, vyslovili v tomto smere svoje vodivé slovo. Oni, ktorých obecná reč nazýva ‚svedomím národa‘ nie pre nejaké osobné výhody, – ale jedine z dobre pochopeného záujmu národa, cítili sa pohnutí vysloviť to, čo podľa najlepšieho svedomia pokladajú za potrebné urobiť, aby sa národ zachránil a zaistil si v spoločenstve slobodných európskych národov svoju lepšiu budúcnosť.*“³⁶ Demokraticky ladenú opozíciu bolo, podľa Gašpara, potrebné v prípade ich odporu umlčať a program slovenského národného socializmu mal byť presne formulovaný, vydaný tlačou a autoritatívne nariadená jeho realizácia. Mala sa úplne vylúčiť možnosť diskusie a jedinou rozhodujúcou inštanciou mal byť autoritatívny systém a malo sa uplatňovať heslo „*Nedebatovať, ale konať!*“³⁷

Aj v tomto článku bol u Gašpara evidentný vedomý odklon od pojmu „spoločnosť“ smerom k pojmu „pospolitosť“, čo bolo v plnom súlade s princípmi nemeckého národného socializmu. Každý člen slovenskej pospolitosti mal mať nárok na prácu a nárok na slušnú odmenu práce. Kapitalistický systém oproti tomu hodnotil ako starý a skrachovaný poriadok, ktorý zavinil svetovú hospodársku krízu. Národný socializmus mal podľa neho naopak priniesť ľudstvu pokoj, rozmach, nový blahobyt a novú šťastnejšiu epochu. Program slovenského národného socializmu tak mal byť príkazom času: „*Nové poriadky budú a nový svet i tak nezadržateľne zvíťazí!*“³⁸

34 Tamže, s. 51 – 52.

35 Gašpar najviac takto ladených článkov napísal v rokoch 1940 a 1941.

36 Tamže, s. 52.

37 Tido J. Gašpar na adresu demokraticky ladených odporcov slovenského národného socializmu uviedol: „*Kto sú títo ľudia? Ti istí ako vždy! Smutné kópie tých samých odvekých spiatocníkov, ktorým staré demokratické poriadky dopomohli k všelijakým osobným výhodám, k mnohoobročníctvu, a teraz zo strachu, že ich azda stratia, broja proti príchodu nového, spravodlivejšieho sveta.*“ In Tamže, s. 53.

38 Tamže, s. 54.

V článku *Zmok medzi ľuďmi* sa Gašpar venoval reinterpretácii obdobia 1. ČSR, v ktorej prvorepublikové politické elity demagogicky označil značkou „*Beneš et. Comp.*“ a ktoré podľa neho dvadsať rokov vykorisťovali národy prvej republiky. Podrobil pritom kritike spolenectvo s Veľkou Britániou, ktorú demagogicky označoval ako „*anglo-judskú plutokraciu*“ a narážal aj na Mnichovskú dohodu. Liberálny kapitalizmus 1. ČSR tak Gašpar hodnotil ako vykorisťovateľský a materialistický systém, ktorý exponentov identifikoval aj v rámci Slovenskej republiky, čo odmietal: „*Toto úžasné podľahnutie brutálnej sile materializmu, toto zapredanie sa v hodnotu matérie zakuklenému démonovi a slepé odhodlanie pokračovať v hromadení bohatstva až po smrteľné orgie, je čímisi osudným. Je to vleklá dedičná choroba, ktorá sa často prenáša z jednej vládnucej triedy na druhú... Oni sa jednoducho prenesú, pretiahnu zo starých skrachovaných útvarov do nových poriadkov.*“³⁹ Protiklad v liberálnom kapitalizme, ktorý expresívne označil ako „*podľahnutie brutálnej sile materializmu*“ videl v „*novom poriadku*“, ktorým označoval systém národného socializmu. Gašpar vo svojej publicistike udržiaval pri živote aj mýtus o slovenskej revolúcii s piesňou na perách, ktorú prisudzoval rovnako vyhláseniu autonómie 6. októbra 1938 ako i vyhláseniu Slovenského štátu 14. marca 1939.

V demokratickom období sa podľa neho uplatňovala smernica „*Každý bude mať toľko, koľko si vydobyje*“, čo malo byť v príkrom rozpore so zásadami slovenského národného socializmu, ktorý hlásal, že národný dôchodok má slúžiť všetkým a nemá sa stať korisťou niekoľkých „ziskožravcov“. Pojmom „ziskožravci“ pritom Gašpar označoval skupinu ľudí, ktorí sa v chorobnej baživosti zapredali mamone a chamtivcov, ktorí boli proti skutočnej slovenskej národno-socialistickej revolúcii. Z jeho hľadiska malo ísť o záujmovú sociálnu skupinu, ktorá sa neriadila princípmi etiky a zodpovednosti za národnú pospolitosť. Slovenská revolúcia, pod ktorou Gašpar striedavo označoval vznik Slovenského štátu a národno-socialistickú revolúciu, mala priniesť odstránenie zvyškov „korupčného bahna“ demokratického systému: mnohoobročnictva, nepotizmu a korupcie. Slovenský národ (resp. slovenská pospolitosť) sa už nemal deliť na vykorisťujúcich a vykorisťovaných.

Predpokladom dosiahnutia tohto ideálneho stavu bola podľa Gašpara eliminácia Židov a dravých materialistov, pod ktorými chápal exponentov bývalého demokratického režimu a ktorých aj nazýval „pirátmi hmotárstva“. Zmyslom slovenskej revolúcie tak v Gašparovom chápaní mala byť eliminácia „ziskožravcov“, ktorý by bohatli na úkor práce a výnosov celku. Tento proces metaforicky prirovnával k vyhánaniu démonov z pomysleného tela národného organizmu, keď kríž označil za zbraň a štít slovenskej revolúcie. Hoci to znie paradoxne, výsledkom slovenskej národno-socialistickej revolúcie malo byť kresťanské a šťastnejšie Slovensko.⁴⁰

Slováci sa v podmienkach budovania „novej“ Európy mali zbaviť svojej najväčšej neresti – egoizmu, ktorý bol podľa Gašpara hlavnou príčinou nepriaznivého postavenia

39 GAŠPAR, J. Tido. *Zmok medzi ľuďmi*. In GAŠPAR, *Za dobro celku*, c. d., s. 57, 59.

40 Tamže, s. 60 – 69.

Slovákov v rámci Uhorska a po roku 1918 aj v rámci Československa. V tomto kontexte bolo pre Gašpara príznačné, že Uhorsko aj Československo vnímal negatívne analogicky a rovnako i hlásenie sa k maďarskému štátnemu národu v podmienkach Uhorska ako i k československému národu v podmienkach 1. ČSR. Gašpar ako hlavnú motiváciu v oboch prípadoch videl v hmotárskych a kariéristických osobných záujmoch: „*Pýtame sa, v ktorom národe by sa to mohlo ešte stať? A pýtame sa, prečo? Pre kariéru a hnusnú mamonu! Pre osobné obohacovanie!*“⁴¹ Gašpar však nebol proti zlepšovaniu finančnej a sociálnej situácie Slovákov a proti formovaniu podnikateľskej vrstvy, odmietal však v súlade so zásadami nemeckého národného socializmu, aby obohacovanie prebiehalo na úkor záujmov celku a štátu: „*Chceme, aby sa Slováci mali dobre a boli majetní. No, práve preto, v záujme spoločného dobra, musíme byť proti kapitalistickým hyenám, ako ich nazval Hitler.*“⁴² Gašparovi tak išlo o to, aby sa kapitalistické elity dostali pod kontrolu štátu a mali neustále pri svojich aktivitách na mysli záujmy národnej pospolitosti. Národný socializmus bol v jeho očiach garantom „vítazstva národa“ proti kapitalistickým oligarchom.

Gašpar svoju ideálnu predstavu slovenského kapitalistu v národno-socialistickom systéme upresnil na inom mieste: „*Opakujeme, nie sme proti bohatým a majetným Slovákom! Žiadame len od nich plnú a dôslednú zodpovednosť voči slovenskej pospolitosti. Takú, ktorú z ich imania robí požehnanie a nie škodu pre celok! To znamená, že kto sedí na jednom koni, v jednej pozícii, nech druhým pomáha do sedla a nech si neosedláva pre seba desať koní vtedy, keď jeho bratia v národe postrádajú i to najpotrebnejšie. V ďalšej dôslednosti to znamená absolútnu vernosť k národu a k jeho spoločným životným cieľom i vtedy, keď by to od nás vyžadovalo aj najväčšie obete, čiže, i keď by sme museli obetovať vlastné ‚hrdlá a statky‘ za dobro celku!*“⁴³ V praxi to malo znamenať, že majetnejší Slovák mal v prípade potreby menej majetného Slováka oddeliť časť financií alebo svojho majetku na jeho pomoc. Uvedený model sa prekrýval aj so zásadami pápežských encyklik a tiež i fašizmu: každý jednotlivec mal sledovať záujem celku a v prípade potreby bol povinný aj obetovať na svojom majetku s cieľom zabezpečenia dobra celku. Dôležitým zastrešujúcim pojmom bol v tomto smere solidarizmus, ktorým Gašpar operoval už v podmienkach 1. ČSR.⁴⁴ Majetní i nemajetní Slováci si nemali vzájomne škodiť, ale mali sa riadiť princípom solidarity, aby neoslabovali národ. Gašparovým priáním bolo, aby Slováci prešli druhou svetovou vojnou ako „*očistcom*“ a mohli sa „*vítazne umiestniť v novej Európe*“.⁴⁵

41 GAŠPAR, J. Tido. Ďalej za dobro celku. In GAŠPAR, *Za dobro celku*, c. d., s. 76.

42 Tamže.

43 Tamže, s. 79 – 80.

44 Gašpar v tejto súvislosti písal: „*Voláme po duchovnom a praktickom solidarizme slovenskom! Predovšetkým po solidarizme všetkých slovenských pracujúcich rúk a tiež po solidarizme všetkých slovenských pracujúcich mozgov. Krátko povedané, po takom národnom súručenstve, v ktorom by každý statočne pracujúci Slovák bol spoľahlivou garanciou životných práv každého statočne pracujúceho Slováka...*“ In Tamže, s. 80.

45 Tamže, s. 82.

Obdobie svetovej hospodárskej krízy a druhej svetovej vojny vnímal ako prelom v histórii, keď očakával nástup nového sveta a koniec starého sveta, ktorý prirovnal k nástupu kresťanstva v rímskej ríši.⁴⁶ Je nepochybné, že pod novým svetom mal na mysli národno-socialistický poriadok a pod starým svetom liberálnu demokraciu a kapitalistický systém. V tomto rámci vnímal aj československú exilovú vládu v Londýne, keď hovorcov londýnskeho vysielania československého rozhlasu označil za hlas „*živých mŕtvol*“: „*To je mátanie z podzemných krytov, kde sa prepadáva starý svet... Nie, nie, to nie je ozyv života! To sú stony, posledná zlosť a blúznenie dokonávajúcich. To je minulosť!*“⁴⁷

V období trvania liberálno-kapitalistického systému boli Slováci podľa Gašpara vykorisťovaní a slobodu mohli očakávať len od nastolenia národno-socialistickej novej Európy. Tým zdôvodňoval aj potrebu obetí v podobe aktívnej účasti Slovákov vo vojne po boku nacistického Nemecka.⁴⁸ V rámci svojho príhovoru k slovenským vojakom na východnom fronte Gašpar medziiným uviedol: „*Tam ste, kde sa o spoločný európsky osud bojuje. Vo vás, vo svojich hrdinských synoch, zúčastňuje sa slovenský národ, vo veľkom počte spojeneckých národov, na tvorení novej Európy a jej budúcnosti.*“⁴⁹ Podľa Gašpara tak slovenskí vojaci na východnom fronte bojovali za nový a lepší svet. Súčasťou tohto boja bola aj motivácia zachovania samostatného slovenského štátu: „*Každý slovenský vojak, každý účastník veľkého európskeho boja, je bojovníkom za novú Európu a je tvorcem lepšej budúcnosti samostatného slovenského štátu.*“⁵⁰

Gašpar očakával v Európe príchod epochy národného socializmu, čo vnímal ako výsledok práce „božieho ducha“ a dokonalejšiu vývinovú etapu ľudstva. Rozšírenie systému národného socializmu v Európe sa však podľa neho mohlo uskutočniť len na základe víťazstva v boji proti starému svetu kapitalistov a plutokratov. Až potom mala v Európe nastať nová epocha národnej a sociálnej spravodlivosti. Gašpar sa súčasne usiloval v rámci jeho propagandistickej stratégie marginalizovať pôsobenie československého zahraničného odboja a domácej opozície proti ľudáckemu režimu: „*Platí to, že cez tento zmätok zmätených, nevíšajúc si londýnskeho rádia a roznášateľov jeho zvestí doma, nedbajúc na hlúpe povedačky falošných veštcov, cynikov, alebo ustrašencov, ani na židovské vtipy, – dôsledne, s istotou, víťazne a nezadržateľne napreduje nový duch, duch novej národnej a sociálnej spravodlivosti, aby na ruínach plutokratického sveta formoval nový svet a upravoval vývin budúcich storočí.*“⁵¹

V tomto zápase Gašpar pripisoval slovenskej armáde rozhodujúcu úlohu a kládol ju za príklad domácim civilistom – nadchýnal ho totiž moment obetí, ktorý bol preňho najlepším vyjadrením potlačenia osobných záujmov pre dobro celku: „*Áno, slovenský vojak*

46 Gašpar uviedol: „*Výmena dvoch svetov sa odohráva v kríze, v krvi a s bolestným rachotom pred nami.*“ In GAŠPAR, J. Tido. Hlas mladosti. In GAŠPAR, *Za dobro celku*, c. d., s. 84.

47 Tamže, s. 85.

48 Tamže, s. 86.

49 GAŠPAR, J. Tido. Vojsko, naše vojsko! In GAŠPAR, *Za dobro celku*, c. d., s. 88.

50 Tamže, s. 90.

51 Tamže, s. 95.

predstavuje nám vrcholný príklad v prinášaní obetí za národ. On bojuje za našu budúcnosť! Jeho verné kamarátstvo, ktoré ho spája s vojakmi nemeckej armády a s vojakmi ostatných spojeneckých armád, hotuje nám najlepšie predpoklady k trvalému priateľstvu s víťaznými národmi novej Európy.“⁵² Účasť vo vojne proti Sovietskemu zväzu po boku nacistického Nemecka bola pre Gašpara dôkazom životaschopnosti Slovenskej republiky a slovenského národa. Súčasne sa mali tak získať garancie existencie samostatného štátu aj v prípade víťazstva nacistického Nemecka a nastolenia novej Európy.

Gašpar pritom operoval s termínmi nacistickej propagandy, keď v súvislosti s vojnou proti Sovietskemu zväzu hovoril o krížovom ťažení proti „židobolševizmu“, ktorý označil za najväčšieho nepriateľa ľudstva a za nástroj „židovských svetovládnych cieľov“. Gašpar tak len opakoval závery nacistickej propagandy, ktorá sa usilovala argumentovať iracionálnou predstavou, že Židia stoja aj za západným kapitalizmom i sovietskym bolševizmom. Gašpar očakával, že pôjde o najťažšie dejstvo „veľkej krvavej drámy, v ktorej so zbraňou vystupujú všetky svetadiely a v ktorej sa zápasí o víťazstvo medzi starým hynúcim a novým rodiacim sa svetom“.⁵³ Vo svojom propagandistickom diskurze považoval, samozrejme, za nepochybné, že „nový rodiaci sa svet“ – t. j. nový svetový poriadok postavený na národnom socializme, bude víťazom tejto vojny.⁵⁴

V tejto súvislosti bolo príznačné, že Gašpar si víťazstvo nacistického Nemecka a jeho spojencov želal s výrazným ohľadom na zachovanie samostatnej slovenskej štátnosti aj po skončení vojny. Bol si pritom dobre vedomý skutočnosti, že z hľadiska zachovania slovenskej štátnosti aj po vojne neexistovala iná alternatíva: „Vedúcim mužom samostatného Slovenska stalo sa preto od prvej chvíle jasným, že slovenská štát. samostatnosť natrvalo a bezpečne bude zaistená len vtedy, keď vo veľkom dejinnom zápase medzi starým a novým poriadkom zvíťazia sily, ktoré bojujú o nový poriadok. V opačnom prípade, ak by tieto sily, na čele s Nemeckom, ako garantom slovenskej štátnej samostatnosti, mali súčasný boj prehrať, vtedy by i samostatnosť Slovenska podľa všetkého stala sa vážne ohrozenou.“⁵⁵

***

Zárodky neskoršej ideologickej konštrukcie slovenského národného socializmu sa dajú v Gašparovej publicistike vypozerovať už v období 1. ČSR. Gašparov koncept slovenského národného socializmu z rokov 1940 – 1942 sa vyznačoval, podobne ako jeho nemecký vzor, odmietaním demokratickej plurality, ktorú mal nahradiť autoritatívny systém a princíp jednoty. V hospodárskej oblasti Gašpar odmietal kapitalistický liberalizmus, ktorý nahrádzal víziou novej spravodlivej distribúcie založenej na stupňovaní práce, pričom v sociálnej rovine sa musel záujem jednotlivca podriaďovať záujmom a dobru celku na pozadí kresťanskej etiky. Gašparovu víziu slovenského národného socializmu tak

52 GAŠPAR, J. Tido. Borbou a žertvou k víťazstvu. In GAŠPAR, *Za dobro celku*, c. d., s. 97.

53 Tamže, s. 102.

54 Tamže.

55 GAŠPAR, J. Tido. *Slovenská vôľa a slovenský boj*. Bez udania miesta a času vydania, s. 8.

tvorila syntéza kapitalizmu a komunizmu s prímiesou sociálne orientovaných pápežských encyklik. Podobne, ako niektorí iní vtedajší slovenskí intelektuáli a politickí predstavitelia ľudáckeho režimu, aj Gašpar sa usiloval zastrešovať obsah ideologickej konštrukcie slovenského národného socializmu kresťanskými rámcami. Gašpar si želal víťazstvo nacistického Nemecka v druhej svetovej vojne nielen kvôli očakávanému „*novému svetovému poriadku*“, postavenom na národno-socialistickom systéme, ale i kvôli vedomiu, že nacistické Nemecko je jediným možným garantom zachovania samostatnej slovenskej štátnosti aj po skončení vojny. V kontexte preferovaného princípu sebaobetovania v prospech celku vyzdvihoval zásluhy slovenskej armády na východnom fronte a slovenských vojakov dával v tomto smere za vzor obetavosti pre dobro celku. Účasť slovenskej armády po boku Nemecka vo vojne proti Sovietskemu zväzu zároveň považoval za vklad Slovenska do budovania „*novej Európy*“ pod vedením nacistického Nemecka.

Sovětofil, nebo sovětský agent? K úloze Zdeňka Fierlingera v zahraničním odboji za druhé světové války

Jan Němeček

Osoba československého (čs.) politika a diplomata Zdeňka Fierlingera vzbuzovala, vzbuzuje a bude vzbuzovat celou řadu otázek, spojených zejména s jeho kontroverzním vystupováním v roli čs. (vel)vyslance v Sovětském svazu za druhé světové války. Je s podivem, že ač jeho úloha v posilování sovětského vlivu na Československo je zcela nepopíratelná, až doposud nevznikla na toto téma žádná větší práce, ba neexistuje ani žádná jeho biografie.

Fierlingerovu životní kariéru odstartovalo jeho působení v rámci čs. legií v Rusku za první světové války, kde dosáhl hodnosti plukovníka. Od října 1917 byl nominován jako styčný důstojník do Spojených států amerických a poté k Československé národní radě v Paříži. Na konci roku 1918 vstoupil do řad čs. diplomacie, kde pomáhal budovat rodící se zahraniční úřad nového státu. Jeho vyslanecká kariéra začala v roce 1921 v Nizozemí, odkud se přemístil do Rumunska, USA, Švýcarska, Rakouska, aby po krátkém intermezzu v pražském ústředí odejel v říjnu 1937 do Sovětského svazu, který se stal jeho osudovou misí.¹ Nelze opomenout ani politickou stránku jeho života: v roce 1925 vstoupil do Československé strany sociálně demokratické.

Jeho politické zpravodajství z předválečných let lze označit jako diplomaticky seriózní,² i když kladný vztah k Svazu sovětských socialistických republik (SSSR) se prolíná všemi jeho zprávami, jejichž řada se objevila již na stránkách jeho poválečných pamětí.³ Nelze říci, že by se dikce jeho zpráv nějak vymykala z diplomatických zvyklostí a úzu tehdejší doby, těžko jej lze obviňovat, že kupříkladu neodhalil pozadí zmanipulovaných moskevských procesů, i když k tzv. čtvrtému procesu poznamenal: „*Veřejný, též diplomatům přístupný proces činí dojem procesu do značné míry tendenčně zahroceného.*“⁴ Vzhledem k událostem, které

1 Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV) Praha, personální spis Z. Fierlingera. Srov. jeho heslo In DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan – MICHÁLEK, Slavomír. *Diplomacie Československa, díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918 – 1992)*. Praha : Academia, 2013, s. 62 – 63.

2 Srov. příslušné vydané svazky projektu Dokumenty československé zahraniční politiky z let 1936 – 1938: DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan. *Československá zahraniční politika v roce 1936. Sv. 1 (1. leden – 31. srpen)*. Sv. 2 (1. září – 31. prosinec). Praha : ÚMV, Karolinum, 2003; Tižba, *Československá zahraniční politika v roce 1938. Sv. 1 (1. leden – 30. červen)*. Sv. 2 (1. červenec – 5. říjen). Praha : ÚMV, Karolinum, 2001.

3 FIERLINGER, Zdeněk. *Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje*, díl 1. Praha : Dělnické nakladatelství, 1947.

4 DEJMEK, Jindřich. *Československá zahraniční politika v roce 1938. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. A/20/1. Praha : ÚMV, Karolinum, Historický ústav Akademie věd ČR,

následovaly v letech druhé světové války, je třeba zmínit i jeho blízký vztah k ministru zahraničních věcí a poté prezidentu Edvardu Benešovi, který rozhodně nespočíval jenom v tom, že si postavili vedle sebe vily v Sezimově Ústí. Asi nebylo náhodou, že nabídka na zakoupení sousední parcely pro stavbu vyšla od Beneše a Fierlingerův bratr Otakar, architekt, se podílel na výstavbě obou vil.⁵

Mnichov 1938 přinesl i změnu ve Fierlingerově diplomatickém postavení. V pražském tisku, zejména v agrárním listu *Venkov*, se objevily proti němu útoky. Vyslanec opakovaně upozornil ministerstvo, že složí svůj úřad, pokud čs. zahraniční politika opustí demokratické principy.⁶ Při lednové návštěvě Prahy jej však ministr zahraničních věcí František Chvalkovský ujistil, že dobrý poměr k SSSR zůstane zachován a že se Československo nepřipojí k paktu proti Kominterně.

Obrat však přišel po německé okupaci českých zemí 15. března 1939, kdy s vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava přišla i likvidace česko-slovenské zahraniční služby. Stejně jako ke všem ostatním zastupitelským úřadům, i do Moskvy dorazil telegram (nyní již bývalého) ministra zahraničních věcí Chvalkovského, aby čs. úřady v zahraničí byly předány do rukou příslušným úřadům německým.⁷ Fierlingerova reakce se příliš nelišila od reakcí řady jeho kolegů v jiných zemích: snažil se zjistit další informace o situaci a posléze ještě téhož dne, 15. března, ohlásil sovětskému lidovému komisaři zahraničních věcí Maximu Maximoviči Litvinovovi svoji demisi z funkce vyslance u sovětské vlády, doplněnou protestní nótou, v níž zdůraznil že „*okupace československého území německou armádou byla uskutečněna pomocí nejhrubší lsti a podvodu a proti ústavnímu právu a proti skutečné vůli celého československého národa*“.⁸ Nato vyhlásil svoji rezignaci také veřejně pro tisk a předal úřad svému zástupci Bohumilu Rojíčkovi.

Svůj postup nerevidoval ani po sovětském odmítnutí německé agrese vůči Československu 18. března 1939 a teprve na výzvu bývalého prezidenta E. Beneše se rozhodl změnit své původní rozhodnutí a notifikoval sovětské vládě návrat do funkce. Jeho rozhodnutí odstoupit však již přineslo fatální následky: na jedné straně jeho zástupce Rojíček předal část spisů německému velvyslanectví v SSSR, na straně druhé sovětská vláda se rozhodla ponechat jeho nótu o návratu do funkce bez odpovědi s Litvinovovou poznámkou: „*Později uvidíme, jak s tím naložit.*“⁹ Pravdou tak byla kritika jeho kolegy, vyslance ve Francii Štefana Osuského, že pro diplomatický sbor v Moskvě Fierlinger zůstal víceméně soukromou osobou, což ostatně potvrdil Fierlinger sám, když Litvinovovi *de facto* nabídl řešení, když mu řekl, že „*chceme udržet úřad alespoň symbolicky a že jim s tím nechceme dělat*

2000, dok. č. 81, s. 164.

5 OLIVOVÁ Věra. *Vila Edvarda Beneše v Sezimově Ústí*. Praha : Společnost Edvarda Beneše, 2001, s. 9 – 10.

6 KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *K počátkům druhého exilu Edvarda Beneše*. In *Český časopis historický*, roč. 96, 1998, č. 4, dok. č. 2.

7 Blíže viz NĚMEČEK, Jan. *Soumrak a úsvit československé diplomacie. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*. Praha : Academia, 2008.

8 AMZV, Londýnský archiv-důvěrný (LA-dův.), karton (k.) 129.

9 *Dokumenty vněšnej politiky*, díl 22, svazek I. Moskva, 1992, dok. č. 168, s. 221.

mnoho starostí“.¹⁰ To je, ostatně, červená nit, která se táhne celým Fierlingerovým působením na sovětské půdě: vždy vyjít v maximální míře vstříc sovětským přáním, často dříve, než je sovětská strana vůbec vyslovila. Nicméně je třeba zmínit malou poznámku Sergeje Sergejeviče Alexandrovského, meziválečného sovětského vyslance v Československu, z jeho rozhovoru s prof. Zdeňkem Nejedlým 19. dubna 1939, který sovětskému diplomatovi řekl, že se po svém příjezdu do Moskvy nechce přestěhovat k Fierlingerovi do budovy bývalé čs. mise, protože „*se tam bude cítit pod kontrolou Čechů benešovského ražení*“.¹¹ Zdá se tedy, že zpočátku nemělo Fierlingerovo jméno mezi levicovými čs. politiky v Moskvě úplně nejlepší pověst.

Sovětský postoj se nezměnil ani po radikálním obratu zahraniční politiky SSSR, který vyústil v podpis sovětsko-německého paktu o neútočení 23. srpna 1939, kdy se kormidlo sovětské zahraniční politiky otočilo po bok Německa. Ačkoliv se Fierlinger snažil o další fungování svého úřadu, stále více cítil odtažitosť a vyhýbavost sovětských diplomatů z Lidového komisariátu zahraničních věcí. To pak umocnily i zprávy o navázání diplomatických vztahů mezi SSSR a Slovenskem v září 1939. Bylo zřejmé, že Fierlingerova mise v Moskvě se chýlí ke svému konci.¹² Vše vyvrcholilo 14. prosince, kdy mu šéf diplomatického protokolu NKID (Narodnyj komissariat inostrannyh del) Vladimír Nikolajevič Barkov oznámil, že sovětská vláda nemůže dále uznávat jeho diplomatický charakter a ani mu nemůže prodloužit nájemní smlouvu a že se svými spolupracovníky může v Moskvě zůstat jen jako soukromá osoba. Proto se Fierlinger rozhodl (přes Benešův pokyn, aby v Moskvě zůstal) k odjezdu ze Sovětského svazu a 25. prosince 1939 odcestoval přes Oděsu, Cařihrad a Marseille do Paříže, kde se zapojil do práce Československého národního výboru. Čs.-sovětské vztahy pak sice na dlouhou dobu ochladly na bod mrazu, ale nikdy nedospěly do stadia vzájemných kontroverzí.

Obrat v politice Sovětského svazu po německém útoku na SSSR 22. června 1941 znamenal i proměnu postavení ve vztahu sovětské velmoci k čs. exilové vládě. Prostřednictvím sovětského velvyslance ve Velké Británii Ivana Michajloviče Majského byla čs. zahraničnímu vedení nabídnuta obnova přerušovaných diplomatických vztahů, s čímž souvisela i výměna vyslanců obou zemí. Dne 8. července Majskij nabídl Benešovi návrat diplomatického zástupce čs. exilové vlády do Moskvy.¹³ Prezident velvyslanci navrhl, aby se vyslancem stal opět Fierlinger. Nebyla to výjimka: obdobně prezident postupoval i v případě navazo-

10 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM) Praha, EB II, fond (f.) 40, signatura (sign.) IV/32/19b, Z. Fierlinger E. Benešovi 27. 3. 1939.

11 Archiv vnější politiky Rossijskoj federacii (AVP RF) Moskva, f. 0138 (Referentura po Československu), opis 20, papka 130, dělo 1, l. 74.

12 Podrobněji NĚMEČEK, Jan. Zdeňk Fierlinger a likvidace československého vyslanectví v SSSR. In ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária a kol. *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojenskopolitickým udalostiam*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 173 – 194; též edice telegramů, které si Fierlinger vyměnil se zbylými zastupitelskými úřady ČSR po 15. 3. 1939: NĚMEČEK, Jan. Československá diplomatická mise v Moskvě (březen – prosinec 1939). In *Moderní dějiny*, 4, Praha, 1996, s. 221 – 277.

13 NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (eds.). *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty*. díl 1. Praha: Státní ústřední archiv, 1999, dok. č. 88, s. 201 – 204.

vání kontaktů s dalšími zeměmi: stalo se tak v duchu kontinuity s předmnichovským čs. státním zřízením, kde byla snaha vracet na svá místa původní čs. diplomaty, kteří v dané zemi působili již před válkou (pokud se ovšem po německé okupaci nezpronevěřili svému diplomatickému poslání).¹⁴ Teprve pozdější vývoj ukázal, jaká chyba byla jmenovat tohoto diplomata na tak významnou diplomatickou funkci. Už při jeho prvním setkání s náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí Andrejem Januarjevičem Vyšinským po svém příjezdu do Moskvy 19. srpna 1941 prohlásil, „*što prosit jeho sčítat' svoim čelovekom, u kotorogo ot nas nēt nikakich sekretov. V svojej rabotě on budět stremiťsja byt' nam poleznym*“, jak si zapsal Vyšinskij slova čs. diplomata.¹⁵ Už v této době se však vyskytly námitky proti návratu Fierlingera coby vyslance do Moskvy. Když se později, v létě 1944, projednávalo jeho odvolání z Moskvy, prohlásil Jan Masaryk, že „*když byl Fierlinger jmenován podruhé do Moskvy, prohlásil jsem v přítomnosti Ripkově, že zodpovědnost nepřijímám*“.¹⁶

Záhy se činnost staronového čs. vyslance v Moskvě (který se v říjnu 1941 přesídlil spolu s ostatními diplomaty z ohrožené sovětské metropole do bezpečného Kujbyševa) začínala dostávat do rozporu s některými prvky oficiální linie zahraniční politiky čs. vlády v Londýně.

Prvním takovým případem byla otázka poválečné čs.-polské (kon)federace. Jednalo se o přípravná jednání, která probíhala mezi čs. a polskou exilovou vládní reprezentací od konce roku 1939 až do léta 1942 o vytvoření společného státního svazku Československa a Polska a která vyvrcholila 10. listopadu 1940 podepsáním čs.-polské deklarace, v níž obě vlády vyhlásily, že „*jsou rozhodnuty po ukončení této války vstoupiti jakožto nezávislé a suverénní státy do užšího politického a hospodářského sdružení, které by se mohlo státi základnou nového řádu ve střední Evropě*“. Na přelomu roku 1941/1942 dospěla čs.-polská jednání k dalšímu kvalitativnímu pokroku: k podpisu čs.-polské deklarace z 19. ledna 1942, která v 18 bodech obsahovala základní principy, na nichž měla být založena čs.-polská konfederace.¹⁷

Na cirkulární telegrafickou zprávu ministerstva zahraničních věcí, která po podpisu druhé deklarace resumovala stav čs.-polských jednání, reagoval Fierlinger obsáhlou zprávou, která se velmi kriticky vyjadřovala k čs.-polskému projektu. Vyslanec prosazoval těsnější sblížení se Sovětským svazem, k čemuž nemůže přispět společná zahraniční politika s „*konzervativním polským režimem*“. Taková politika by v Československu podle něj vyvolala krajní opozici v lidových vrstvách.¹⁸

V Londýně se však dočkal tvrdé kritiky. Prezident Beneš mu v reakci napsal: „*Tvé tvrzení, že se vzdáváme samostatnosti ve prospěch nejisté politické kombinace je nehorázné.*

14 Blíže viz NĚMEČEK, *Soumrak a úsvit československé diplomacie*, c. d.

15 *Dokumenty vnějšej politiky*, díl 24 (22. 6. 1941 – 1. 1. 1942). Moskva, 2000, dok. č. 171, s. 245, Vyšinského záznam o rozhovoru se Z. Fierlingerem 19. 8. 1941.

16 AÚTGM, EB II, V 176 e, k. 184, zápis 150. schůze vlády 25. 8. 1944.

17 Blíže NĚMEČEK, Jan. *Od spojení k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939 – 1945*. Praha : Academia, 2003.

18 *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních*, díl 1, c. d., dok. č. 155, s. 286 – 288.

Udivuje mne, jak můžeš docházet k takovému závěru, když znáš celou mou politiku... My ovšem své jednání s Poláky myslíme vážně, majíce upřímnou vůli dospět s nimi k dohodě... Soudím, že během tří-čtyř měsíců všechny všeobecné zásady celé konfederace dohodneme“. Prezident v závěru vyslance upozornil, aby si dal pozor na své rozmluvy s Američany a Angličany, že je západními diplomaty v Moskvě vnímán jako „papežštější než papež“.¹⁹ Fierlingerova obrana z 9. února nepostrádá zajímavé údaje. Jeho slova „mlčení [sovětských diplomatů] Majského a Bogomolova ohledně konfederace nesmíme si vykládat jako souhlas – bylo by to iluzí“;²⁰ vzbuzují otázky: věděl o názorech sovětské velmoci na tento projekt více, než zatím předpokládáme? Nebo byl jen dobrým pozorovatelem sovětských záměrů? Každopádně znal místní prostředí lépe, než většina západních diplomatů. Svá tvrzení pak doprovodil i dalšími argumenty, kde se mj. snažil vyzdvihnout údajné nadšení polských komunistů pro myšlenku konfederace.

V této době se totiž začínalo rýsovat sovětské stanovisko jak vůči středoevropské, tak i balkánské federaci. Možnost mocného spojení menších států v podobě středoevropské a souběžně připravované balkánské (kon)federace za přistoupení dalších evropských zemí, kde probíhaly sondáže o úzké spolupráci obou svazků s vládami Norska, Nizozemska, Belgie a Lucemburska, prezentované na stránkách tisku jako plánovaná poválečná spolupráce osmi zemí, vyvolala na jaře 1942 negativní reakci Sovětského svazu, pro který byla myšlenka jak čs.-polské (kon)federace, tak i obdobně připravované jugoslávsko-řecké unie nepřijatelná, neboť je vnímán jako vytváření nového *cordon sanitaire*.

Negativní názor Sovětů se zprvu projevoval v podobě diplomaticky opatrných projevů sovětských představitelů, vyjadřujících nedůvěru k těmto jednáním. Ty však byly brzy – po sovětsko-britských vzájemných jednáních počátkem léta 1942 a podpisu sovětsko-britské dohody – vystřídány otevřeným a rezolutním projevem sovětského nesouhlasu s přípravou (kon)federačního svazku Československa a Polska v červenci 1942. Čs. strana sovětský postoj akceptovala, když jejím představitelům bylo jasné, že sovětské veto je pro ně nezmenšitelným faktem.

Následující měsíce roku 1942 byly poznamenány snahami o modifikaci a redukcii myšlenky konfederace na uzavření čs.-polské spojenecké smlouvy. Ale i v tomto ohledu se Fierlinger postavil proti, směřujíc jakékoliv snahy o čs.-polské spolenectví až na dobu poválečnou. Odmítl smlouvu jako jakýsi závdavek svého druhu k uskutečnění konfederace: „Sovětská politika musí dosud čeliti nepřátelským vlivům v celém světě, které by chtěly Svaz opět izolovati nebo alespoň dnešní válku usměrniti v jejich prospěch. Je pochybné, zda my máme právo ztěžovat mu jeho situaci a přidávat mu starosti.“²¹ Dovedeno do důsledků, jeho slova víceméně naznačovala, že by čs. vláda měla rezignovat na suverénní zahraniční politiku a podřídit se přáním a požadavkům Sovětského svazu.

19 AMZV, Telegramy odeslané (TO) 1942, č. 266, E. Beneš Z. Fierlingerovi 3. 2.

20 Tamtéž, Telegramy došlé (TD) 1942, č. 195, Z. Fierlinger E. Benešovi 7. 2.

21 *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních*, díl 1, c. d., dok. č. 214, s. 429 – 432, Fierlingerův telegram Benešovi ze 17. 1. 1943.

Je otázkou, zda výrazně prosovětsky a protipolsky zaměřené Fierlingerovy úvahy, které zcela vycházely z intencí sovětské zahraniční politiky, byly nějak inspirovány. Vyslanec se svou odpovědí ihned seznámil lidový komisariát zahraničních věcí. O sovětském stanovisku informoval také západní diplomacii. Britský diplomat Lacy Baggallay poslal z Moskvy do londýnského ústředí v polovině března 1943 zprávu, v níž sděloval toto stanovisko čs. velvyslance v SSSR o sovětském postoji k myšlence čs.-polské konfederace: „*Podle Fierlingera sovětská vláda výslovně nezakázala, ale řekla československé vládě (možná, že to bylo pouze jemu), že by mohla sama přijít na to, že pokud se budou tak úzce vázat na polskou vládu, že bude muset polskou vládu podporovat i v nárocích, které nyní není možné odhadnout a které mohou uvést konfederaci do konfliktu se SSSR. Chce toto československá vláda? Ne, určitě ne.*“²² V tomto je možno spatřovat i Fierlingerovu snahu, aby byla oslabena zodpovědnost sovětské strany za přerušení čs.-polských jednání o konfederaci, protože to, co sdělil britskému zástupci, bylo v rozporu se skutečností. Přítom čs. vyslanec znal nekompromisní stanovisko Sovětů vůči čs.-polské konfederaci.

Není divu, že si polská diplomacie stále častěji stěžovala na jeho činnost, když Józef Retinger, jeden z blízkých spolupracovníků gen. Władysława Sikorského sdělil za americké návštěvy polského premiéra na přelomu let 1942/1943, že „*vyslanec Zdeněk Fierlinger pracuje proti nim a proti československo-polské spolupráci. Vraj hovoril, že plány dr. Beneša a gen. Sikorského sú bláznovstvom, že hovoril o víťaznom komunizme...*“, napsal o jeho sděleních čs. diplomat Ján Papánek prezidentu Benešovi.²³ I Stanisław Kot, který od září 1941 do září 1942 zastával funkci polského velvyslance v Sovětském svazu, se ve svých vzpomínkách velmi kriticky vyjadřuje o činnosti Fierlingera již v této době, když konstatoval ve svých vzpomínkách, že u tohoto čs. diplomata dobře viděl, za jakou cenu by mohl získat sovětské sympatie. Na Kotův dotaz, proč zaměstnává ve svém úřadě uniformované funkcionáře NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennich del), čs. velvyslanec reagoval, že „*Čechy tu nemá a vozit z Londýna je nechce*“. Stejně tak při jiné příležitosti, kdy se ho Kot ptal, zda by neintervenoval ve prospěch Podkarpatských Rusínů, strádajících v sovětských gulazích, Fierlinger odpověděl: „*Vůbec kvůli tomu neintervenuji, proč mám kazit vztahy se sovětskými úřady? I v táborech přispívají vojenskému úsilí Sovětského svazu.*“²⁴ Takřka totožnou výpověď nalezneme v záznamu ministra vnitra Juraje Slávika z 6. května 1943, kterému Kot sdělil: „*Fierlinger, keď som ho upozorňoval na tisíce vašich spoločne uväznených s našimi, odpovedal, že sa s nimi vo väzení dobre nakladá a vyhlásil, že vám záleží na dobrom styku so Sovietmi. Kvôli nejakým Rusinom si ich nebudete kazit.*“²⁵

22 The National Archives, Londýn, FO 688 (British Embassy to Poland), f. 28/16, L. Baggallay F. Robertsovi 17. 3. 1943.

23 MICHÁLEK, Slavomír (ed.). *Ján Papánek za vojny Edvardovi Benešovi. Dokumenty 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 1997, s. 106, dopis J. Papánka E. Benešovi 7. 1. 1943.

24 KOT, Stanisław. *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego*. Londýn, 1955, s. 559 – 560.

25 NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan – BÍLEK, JAN. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, díl III. 1 (leden – červen 1943)*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, s. 284.

To byl další problém, kde se čs. vyslanec přinejmenším liknavě stavěl k pokynům, které dostával od své vlády. Po napadení Sovětského svazu došlo k dohodě o vzniku čs. vojenské jednotky na sovětské půdě. Závažným handicapem však byl nedostatek čs. občanů v SSSR, kteří by mohli naplnit předpokládané stavy této jednotky. Jedním z potenciálních zdrojů mohli být i Podkarpatsí Rusíni, kteří ještě před 22. červnem 1941 uprchli do SSSR a zde byli (jako nepřátelští cizinci – Maďaři) odsouzeni do pracovních táborů – gulagů, přičemž podle odhadů Československé vojenské mise v SSSR jich mělo být kolem 20 000. Čs. vláda se dohodla s vládou sovětskou na jejich postupném propouštění a Státní výbor obrany SSSR pak 3. ledna 1942 schválil amnestii pro vězněné a internované čs. státní příslušníky. Příslušné sovětské orgány NKVD však s jejich propouštěním nikterak nespíchaly. To se stalo zdrojem intervencí nejen Čs. vojenské mise, ale v důsledku příslušných instrukcí čs. vlády také tamního čs. vyslanectví.

O přinejmenším rezervovaném přístupu Fierlingerově k této věci svědčí nejen polské svědectví, ale i jeho vlastní: „*Věc není tak jednoduchá při zdejších poměrech, jak by snad pozorovatel z Londýna mohl soudit. Tvrdí se, že je asi 15 000 těchto našich občanů dosud v internaci, ale jsou to zprávy vesměs kusé a nespolehlivé. Také zprávy o poměrech, v kterých internovaní pracují, jsou velmi individuálně zabarveny. V některém táboru jsou poměry dobré, v některém jiném samozřejmě horší. Ale buďte ujištěni, že se o věc zde staráme, pokud můžeme.*“²⁶ Je přitom dobře známo, jak tvrdé poměry v gulazích existovaly, ostatně zdravotní stav přeživších Podkarpatských Rusínů (o němž přesvědčivě referoval náčelník mise plk. Heliodor Píka), kteří přicházeli k čs. jednotce, toho byl dokladem: řada z nich dříve, než byli zařazeni do výcviku, skončila v místní nemocnici.

Již tehdy vznikaly pochyby v čs. vládě (diskutované právě na základě Kotova výroku) a ministr národní obrany gen. Sergej Ingr k tomu konstatoval: „*Když jsem byl ještě v Rusku, měl jsem dojem, že Fierlinger se o to nestará, jak by měl. Asi myslel, že Rusové aspirují na Podkarpatskou Rus. On se snaží vždy uhádnout, co si Rusové přejí, a dle toho jedná. Jsou o tom i doklady. Když Američané udělovali pomoc cizincům v Rusku, žádal jejich vyslanec o sdělení, kolik je tam našich lidí. Pani Benešová totiž žádala přes Washington Červený kříž o pomoc. Fierlinger řekl, že v Rusku není československých příslušníků. Steinhardt podáváje o tom zprávu pro washingtonský Červený kříž řekl, co děláme, když žádáme podporu pro neexistující československé lidi. Jisto je, že Fierlinger má zvláštní stanovisko. Chtěl uhádnout, co si Rusové přejí ohledně Podkarpatských Rusů, a též tak postupoval. To je ovšem jen můj výklad.*“²⁷

Je třeba se zastavit i u dalšího závažného kroku, kterým byl podpis čs.-sovětské spojevecké smlouvy v prosinci 1943 v Moskvě. Ani v tomto případě se Fierlinger nezdržel zásahů do jejího přípravného procesu, které překračovaly jeho pravomoci. Již v přípravné fázi této smlouvy prezident Beneš v říjnu 1943 Fierlingera varoval: „*Buďte velmi opatrný, Angličané*

26 *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních*, díl 1, c. d., dok. č. 188, pozn. č. 2, Fierlingerův dopis předsedovi Státní rady Prokopu Maxovi 9. 9. 1942.

27 *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, díl III.1 (leden – červen 1943)*, c. d., s. 272, zápis 87. schůze vlády.

*Vám nedůvěřují, pokládají Vás za nekriticky proruského a neobjektivního.*²⁸ Co je však závažnější – jak ukazuje telegrafická korespondence – velvyslanec zřejmě nepřipustně zasahoval do procesu textace smlouvy, když měl ještě před podáním oficiálního čs. konceptu sovětské straně – jak sdělil náčelníkovi Čs. vojenské mise v SSSR plk. H. Píkovi a veliteli čs. jednotek v SSSR gen. Janu Kratochvílovi – z vlastní iniciativy zahrnout do smlouvy poválečnou výměnu vojenských misí mezi oběma zeměmi. Fierlinger sice ve své reakci po upozornění ministerstva národní obrany tento svůj výrok označil jen za akademickou zmínku, kterou údajně nikomu jinému nekomunikoval, nicméně – jak víme z jiných jeho přehmatů – není jisté, zda návrh skutečně sovětské straně nesdělil.²⁹ Ostatně záznamy sovětských diplomatů naznačují, jak daleko byl velvyslanec ochoten zajít ve své kritice poměrů v čs. exilu a to nejen v případě jeho více soupeřů než spolupracovníků, plk. Píky i gen. Kratochvíla. Jak sovětské záznamy ukazují, Fierlinger se nezastavil ani před opakovanou kritikou E. Beneše a čs. zahraničního vedení, což je u vyslance (resp. velvyslance, kterým se stal na podzim 1942), neslýchaná věc.³⁰ Fierlingerova iniciativa byla výsledkem dřívější korespondence s Londýnem, kde si prezident vyžádal od velvyslance návrh (skicu) čs.-sovětské smlouvy. Objevil se v něm i (později nerealizovaný) požadavek zvláštního protokolu, v němž by byla vyslovena ochota k vzájemné poválečné výměně vojenských misí, jejichž úkolem mělo být „zajištění koordinace vojenského průmyslu, dopravy a vybudování dopravních spojů mezi oběma státy, dále vzájemná výměna informací“, který, jak už bylo řečeno, se velvyslanec pokusil posléze zařadit do oficiálního čs. návrhu, což ovšem bylo bezprecedentním porušením jeho pravomocí.³¹

Významnou roli sehrávala ve Fierlingerových plánech i jeho podpora vedení Komunistické strany Československa v Moskvě, která se nezdá stávala terčem tvrdé kritiky z Londýna. Komunisté vděčili velvyslanci za mnohé v tomto směru, a zdaleka se to netýkalo jen zprostředkování komunikace mezi moskevským a londýnským komunistickým centrem. Čs. komunisté měli díky němu řadu svých úkolů na cestě k moci velmi usnadněnu.

Nezdá se však, že by u představitelů komunistické strany požíval za všechny své služby plnou důvěru, a to i v pozdější době, kdy se stal předsedou první poválečné čs. vlády. V záznamech nového sovětského velvyslance v Československu Valeriána Alexandroviče Zorina je i rozhovor s Klementem Gottwaldem 14. dubna 1945, kde je ústy nového náměstka předsedy košické vlády nastíněn program čs. komunistů pro poválečné období. Nesporně

28 AMZV, Telegramy odeslané – tajné (TO-T) 1943, č. 2536, E. Beneš Z. Fierlingerovi do Moskvy 18. 10.

29 Srov. výměnu telegramů mezi Moskvou a Londýnem uloženou v AMZV, Londýnský archiv – tajný (LA-T), k. 144, počínaje Píkovou zprávou z Moskvy 22. 7. 1943.

30 Srov. Kornejčukův záznam o rozhovoru A. J. Bogomolova se Z. Fierlingerem 30. 9. 1943, v němž si čs. diplomat stěžoval na napjaté vztahy s plk. H. Píkou a gen. J. Kratochvílem. AVP RF, f. 06 (Sekretariát V. M. Molotova), opis 5, papka 34, dělo 403.

31 AMZV, TD-T 1943, č. 1424, Z. Fierlinger E. Benešovi do Londýna 26. 6.

zajímavé je zde Gottwaldovo hodnocení Fierlingera, kterého označoval „*jako ne dost pevného člověka, jehož ovlivňují i reakční živly*“.³²

Býval však považován za prodlouženou rukou sovětské diplomacie a to jak v řadách čs., tak i dalších západních spojeneckých diplomatických kruhů. Jak trefně poznamenal po válce jeden z tehdejších úředníků ministerstva zahraničních věcí Ivo Ducháček, u Fierlingerových telegramů z Moskvy byl vůbec problém poznat, kde končí názor Fierlingerův a začíná názor sovětských činitelů a naopak.³³

V sovětské politice ve vztahu k Polsku se Fierlinger angažoval až do samého konce války. 21. července 1944 se v Chelmu představil Polský výbor národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – PKWN), složený z polských levicových politiků, žijících v SSSR, pod předsednictvím Edwarda Osóbky-Morawského. O den později vyhlásil v osvobozeném Lublinu svůj manifest, kterým se ujímal moci na osvobozeném území Polska.³⁴ Vzápětí Josif Vissarionovič Stalin informoval telegramem Winstona Churchilla, že sovětská vláda navazuje kontakty s PKWN.³⁵ Stejně bezprostředně reagovala i polská exilová vláda, která prostřednictvím své tiskové agentury PAT vydala prohlášení, kterým odmítala PKWN jako „*uzurpátorský*“ orgán, který nikoho nereprezentuje a je pouze výrazem pokusu vnutit Polsku politické vedení, které se neshoduje s vůlí „*naprosté většiny*“.³⁶ Nastala velmi komplikovaná situace i pro čs. vládu, neboť celá záležitost se bezprostředně dotýkala jak čs.-polských, tak i čs.-sovětských vztahů.

A v tomto okamžiku zasáhl do sovětsko-polských vztahů mimořádně nevhodným způsobem právě Fierlinger: 25. července 1944 bez vědomí čs. vlády odeslal předsedovi PKWN pozdravný telegram.³⁷ Pro PKWN oficiální telegram velvyslance sousedního státu znamenal velké povzbuzení a reklamu v zahraničněpolitickém ohledu. Fierlingerův dopis se stal předmětem prudkých reakcí na mezinárodní úrovni. Sovětská vláda jej totiž s radostí využila propagandisticky, když celý dopis čs. velvyslance byl čten v moskevském rozhlasovém vysílání. Protesty nepřišly jen od polské vlády v Londýně, ale i od britské a americké vlády. V britském *Foreign Office* se dokonce začalo mluvit o tom, že Fierlinger je velvyslancem ve stavu vzpoury proti vlastní vládě.³⁸ Masaryk proto Fierlingerovi rozhořčeně telegrafoval: „*Anglická vláda důrazně protestovala proti Vašemu telegramu polskému komitétu domnívající se, že jste tak nemohl učinit bez svolení Vaší vlády. Musel jsem jim sdělit, že jsme zde o tom*

32 PREČAN, Vilém. „Iz dnevnika V. A. Zorina“. Záznamy o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2000, dok. č. 5, s. 260.

33 DUCHÁČEK, Ivo. *Jak Rudá armáda mapovala Střední Evropu: Těšínsko a Podkarpatsko*. B. m. : Svědectví, 1981, č. 63, s. 575.

34 STANISŁAWSKA, Stefania (ed.). *Sprawa Polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*. Varšava, 1965, dok. č. 2, s. 539 – 544.

35 *Korespondence předsedy rady ministrů SSSR s prezidenty USA a ministerskými předsedy Velké Británie za Velké vlastenecké války 1941 – 1945*. Praha, 1981, dok. č. 301, s. 257 – 258.

36 STANISŁAWSKA, *Sprawa Polska*, c. d., dok. č. 6, s. 546.

37 Archiv Národního muzea (ANM) Praha, f. Z. Fierlinger, inv. č. 1329, k. 35.

38 AÚTGM, EB II, V 176e, k. 184, protokol ze schůze 150. vlády z 25. 8. 1944.

nic nevěděli. Hlásí se mi Američané v téže věci. Sděluji Vám to bez poznámek a instrukcí. Zajisté víte, že takovými zákroky Benešovi a mně práci neulehčujete..., sděluji Vám, že den po jeho odeslání Vámi byl celý čten v moskevském rozhlase, zde to přinesly všechny noviny, stejně v Americe a německá služba to důkladně rozmázla.“³⁹ Čs. velvyslanec však z Moskvy Masarykovi odpověděl, že incidenty takové se stávají a možná, že později se interview ukáže správným.⁴⁰ Za podobný výrok by za normální situace hrozilo velvyslanci okamžité odvolání.

O původu jeho iniciativy, zda byla opravdu jen neuváženým činem, či naopak velmi dobře připravenou akcí ve prospěch sovětské strany, se zatím bez sovětských dokumentů můžeme jen dohadovat. Každopádně znovu vyvolala velmi negativní ohlas v řadách čs. zahraničního odboje, prezidenta Beneše nevyjímaje, jak si zaznamenal jeho tajemník Eduard Táborský: „Podle hlášení moskevského rozhlasu poslal Fierlinger předsedovi polského národního výboru blahopřejný telegram. Udělal to bez svolení a vědomí prezidenta a vlády. Prezident tím byl velmi rozzloben.“⁴¹

Fierlinger se v polských otázkách angažoval – samozřejmě ve prospěch polských komunistů – i nadále. Patřil k prvním, kteří začali naléhat na uznání lublinského výboru čs. vládou. Již počátkem září zaslal do Londýna telegram, kde dával v úvahu, „zda by nebylo nutné do Lublina a pak do Varšavy vyslat našeho zástupce a zřídit tam diplomatické zastoupení“.⁴² Ministerstvo zahraničních věcí s odpovědí na tento podnět nijak nespěchalo, teprve v polovině listopadu 1944 naznačovalo ve svém telegramu Fierlingerovi, že otázka diplomatického zastoupení začíná být v souvislosti s postupným osvobozováním Polska stále naléhavější a bude nutno ji v budoucnu řešit: „Myslíme ovšem i na potřeby našeho zastoupení, také konzulárního a doufáme, že vše bude nám ulehčeno, až sovětská vojska osvobodí Varšavu a až se tam vytvoří nová vláda“.⁴³ Fierlinger však ve svém nátlaku na uznání PKWN v průběhu podzimu a zimy 1944 neustával.⁴⁴ Když se k tomu přidal počátkem roku 1945 i tvrdý sovětský diplomatický tlak, uznala čs. vláda 30. ledna 1945 prozatímní polskou vládu, dosazenou Sověty ve Varšavě.

Fierlingerova vzdorovitost vůči příkazům čs. vlády v Londýně se však zdaleka netýkala jen oblasti zahraničněpolitické. Zasahoval i do dalších věcí, které takřikajíc procházely jeho rukama. A vzhledem k tomu, že řadu přípravných opatření pro osvobození Československa bylo nutno dohodnout přes sovětskou vládu, sehrál negativní úlohu např. i při vyjednávání ohledně otázek finančních. Když 12. května 1944 vláda na svém zasedání projednala a schválila návrhy ministra financí Ladislava Feierabenda na vydání tzv. invazních peněz pro

39 AMZV, TO 1944, č. 1903, J. Masaryk Z. Fierlingerovi 19. 8.

40 AÚTGM, EB II, V 176e, k. 184, protokol ze 150. schůze vlády z 25. 8. 1944.

41 Hoover Institution Archives (HIA) Stanford, Táborský Collection, k. 2, záznam z deníku E. Táborského 9. 8. 1944.

42 AMZV, TD 1944, č. 245, Z. Fierlinger do ústředí 1. 9.

43 ŠTOVÍČEK, Ivan. Diplomatické pozadí uznání polské lublinské vlády. Dokumenty. *Sborník archivních prací*, roč. 43, 1993, č. 1, dok. č. 7, s. 12.

44 Tamtéž, dok. č. 11, s. 14 – 15, Fierlingerův telegram do ústředí z 15. 12. 1944.

osvobozené území, musela – ne poprvé – znovu zkritizovat neudržitelnou politiku velvyslance v Moskvě, který se v této věci odmítal podřídit pokynům své vlády.⁴⁵

Výsledkem neustávající série incidentů čs. velvyslance v Moskvě na všech stranách bylo usnesení vlády z 28. července 1944, kterým se vláda „*usnesla navrhnout panu prezidentovi odvolání velvyslance Fierlingera z Moskvy*“.⁴⁶ Stanoviska ministrů byla zcela jednoznačná: nehledě k poslednímu kroku čs. velvyslance v Moskvě vůči PKWN bylo konstatováno, že další setrvávání Fierlingera v jeho funkci je „*nevýhodné, škodlivé, ba přímo nebezpečné pro republiku a vývoj*“, jak konstatoval sám premiér.⁴⁷

Ačkoliv premiér Msgre Jan Šrámek sdělil prezidentovi toto usnesení, odpověď ho jistě nepotěšila: „*Víceméně souhlasím, ale musím ho tam zatím nechat do konce války.*“⁴⁸ Nepotěšila ani zbytek vlády, kde se ozvaly hlasy (J. Masaryk, H. Ripka) řešit konflikt demisi ministrů. S odůvodněním, že konflikt, který byl bedlivě sledován jak britskou, tak i americkou diplomacií, vážně poškozoval prestiž čs. exilové vlády.

Procházíme-li zápisy čs. vlády z roku 1944, Fierlingerova kauza je v nich reflektována stále častěji a stále častěji se v debatách objevovala tvrdší a tvrdší kritika. Stále více se však v debatách objevovala i myšlenka, že nátlak na jeho odvolání povede ke konfliktu vlády s prezidentem.⁴⁹ Vláda i prezident Beneš na Fierlingerovo odvolání nakonec rezignovali, neboť ze sovětské strany přišly intervence, aby velvyslanec nebyl z Moskvy odvolán. Ačkoliv se zatím nenalezl žádný přímý záznam o sovětské intervenci, podle deníků Jana Opočenského 27. října 1944 Beneš sdělil Feierabendovi, že nemůže Fierlingera odvolat, protože zde byla intervence od Rusů, aby ho neodvolával (k čemuž dodal, že na to nezapomene a že si tyto účty srovná).⁵⁰ Když se koncem října 1944 znovu ve vládě jednalo o odvolání moskevského velvyslance, J. Masaryk a H. Ripka na schůzi prohlásili, že „*nejsou zodpovědni za to, co Fierlinger dělá, protože již před 3/4 rokem prohlásili, že Fierlinger není československým zástupcem v Moskvě, ale zástupcem československé vlády a sovětské vlády v Moskvě*“.⁵¹ Tato kritika se pak prolíná dalšími zápisy exilové vlády, ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský si na zasedání 24. listopadu 1944 povzdechl: „*Ví pan prezident o tom, jaké obtíže se vyvíjejí pro vládu i v domácí správě, když se zdráhá vyhovět našemu návrhu o Fierlingerovi v Moskvě?*“⁵²

To však již nemohlo nic změnit na tom, že odvolání čs. velvyslance z Moskvy neprojde: prezident nechtěl očividně i proti názoru čs. vlády riskovat střet se sovětskou stranou kvůli

45 NĚMEČEK, Jan – ŠŤOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan – BÍLEK, Jan. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně*, díl IV/1 (leden – červen 1944). Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, zápis 138. schůze vlády, s. 601 a n.

46 Usnesení 147. schůze vlády 28. 7. 1944. AÚTGM, EB II, V 176e, k. 184.

47 Tamtéž.

48 Viz Šrámkovo vyjádření ve 150. schůzi vlády 25. 8. 1944. Tamtéž.

49 Viz např. Ripkovo vyjádření ve 150. schůzi vlády 25. 8. 1944. Tamtéž.

50 ČECHUROVÁ, Jana – KUKLÍK, Jan – ČECHURA, Jaroslav – NĚMEČEK, Jan (eds.). *Válečné deníky Jana Opočenského*. Praha : Karolinum, 2001, záznam z 27. 10. 1944, s. 379.

51 AÚTGM, EB II, V 176e, k. 184.

52 Tamtéž, zápis 171. schůze vlády z 24. 11. 1944.

jeho odvolání. Pozdě prohlédl dvojakost jeho hry. Jak však při příležitosti diskusí o jeho odvolání prohlásil ministr Ján Lichner, Fierlinger začínal jaksi porážet vládu, jejímž zástupcem byl. A věc došla tak daleko, že Masaryk dokonce postavil jako eventuální východisko krajní řešení: buď vláda, nebo Fierlinger. Nakonec však to byla vláda, která musela ustoupit s konstatováním, že si velvyslanec dělá, co chce. Když jej vláda povolala do Londýna k ústnímu jednání, odmítl přijet ze zdravotních důvodů, načež odjel na frontu. Tedy způsob chování, jaký byl v čs. diplomatických službách do té doby naprosto nemyslitelný, odporující všem zásadám fungování diplomatického aparátu.

Fierlingerovo postavení bylo v té době již natolik pevné díky podpoře sovětské strany a čs. komunistů v Moskvě, že snaha o jeho odvolání vyzněla naprázdno. Sovětské vedení pochopitelně nemělo zájem na odvolání velvyslance, který spíše zastupoval zájmy sovětské než československé. Výmluvná je i poznámka prezidentova kancléře Jaromíra Smutného, který k Fierlingerovi napsal: „*To je také teze Fierlingerova a tak máme jako vždy sovětskou tezi hájenou oficiálním sovětským vyslancem u naší vlády, jenž je v tom hodně brutální, jenž je placen naší vládou, aby v Moskvě uplatňoval její politiku. Myslím Fierlingera*“.⁵³ Tato skutečnost však byla o to horší, že v této době šlo o jedno z nejdůležitějších, možná v souvislosti s blížícím se koncem války vůbec nejdůležitější čs. diplomatické zastoupení. To se pochopitelně negativně promítlo i do čs.-sovětských vztahů, kde tolik záleželo, jak aktivně dokáže velvyslanec v Moskvě prosazovat čs. požadavky, týkající se zejména příprav souvisujících s koncem války.

Návrh vlády na odvolání Fierlingera z funkce velvyslance však našel nejen zastánce, ale i odpůrce, zvláště pak v řadách londýnských sociálních demokratů, kde měl velvyslanec podporu. Ne u všech – sociální demokrat a ministr pro hospodářskou obnovu a později vládní delegát František Němec také hlasoval pro odvolání, nicméně konference sociálně-demokratického hnutí v Londýně se usnesla na tomto stanovisku: „*Konference funkcionářů sociálně demokratického hnutí v zahraničí s rozhořčením vzala na vědomí zprávu, že československá vláda se dne 28. VII. 1944 jednomyslně usnesla, aby velvyslanec s. Zdeněk Fierlinger byl odvolán ze svého místa v Moskvě. Toto usnesení odmítáme jako lehkomyšlné a zájmy československého státu poškozující. Současně je považujeme za útok na národní jednotu a celistvost lidového hnutí doma*“.⁵⁴ Jeho osoba našla velké zastání u dalších sociálnědemokratických předáků, např. bývalý ministr a člen Státní rady Bohumil Laušman podle Feierabendových slov „*vynášel našeho vyslance Zdeňka Fierlingera a měl nelíčenou radost z jeho rozhodnutí, že se po válce chce věnovat politice*“.⁵⁵ Není v možnostech tohoto rozboru přinést analýzu Fierlingerova působení na čs. vnitropolitické scéně, zejména v otázce přípravy společného postupu sociálních demokratů a komunistů. Ale i to byla jedna z kapitol jeho moskevského působení, možná jedna z klíčových pro posouzení nástupu čs. komunistů k moci. Leccos naznačuje již jediná apologetická minibiografie z roku 1945, která charak-

53 OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (eds.). *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943*, díl 1. Praha : Academia, 1966, dok. č. 316, s. 387.

54 FIERLINGER, *Ve službách ČSR*, c. d., s. 325 – 326.

55 FEIERABEND, Ladislav Karel. *Politické vzpomínky*, díl III., Brno : Atlantis, 1996, s. 15.

terizuje v závěru Fierlingera takto: „*Přitom není ovšem straníkem starého typu. Maloduché, úzkoprsé stranicví je zcela cizí jeho povaze, přesvědčení i jeho pracovním metodám. Jeho nedogmatický, podnětný a všem podnětům zvenčí přístupný duch je nejlepší zárukou toho, že sociální demokracie neustrne, ale že z ní vyrůstá a za pomoci všech spolupracovníků vyroste strana lidová, strana socialistická, strana práce v nejširším a nejlepším slova smyslu...*“⁵⁶ Slova jak vystřížená z publikací 50. let.

Jmenováním do čela první čs. poválečné vlády Fierlingerova mise v Moskvě formálně neskončila: teprve 7. září 1945 jej zprostil prezident republiky funkce velvyslance v SSSR dnem 14. srpna 1945.⁵⁷ Je dějinným paradoxem, že právě člověk, který se takovými činy prohršel za války proti úsilí čs. zahraničního odboje o obnovu demokratického čs. státu, se stal ministerským předsedou osvobozeného státu. Odstupující ministr financí L. Feierabend k tomu 29. března 1945 podotkl: „*Ministerským předsedou bude člověk, kterého prezident i vláda pokládali za nespolehlivého představitele ČSR a za zrádce československé demokratické věci. Beneš mi několikrát dal najevo svou nelibost vůči Fierlingerovi a nejednou mi řekl, že pro něho v nové republice nebude místo...*“⁵⁸ Ostatně to poté dal prezident najevo pozdějšímu ministerskému předsedovi Klementu Gottwaldovi, když po smrti Jana Masaryka 10. března 1948 odmítl nominaci Fierlingera do křesla ministra zahraničních věcí a dal přednost druhému kandidátovi, Vladimíru Clementisovi.

Bez diskusí bylo chybou čs. zahraničního vedení, že jej nedokázalo odstranit. Ačkoliv se exilová vláda opakovaně usnesla na jeho odvolání, prezident Beneš jej přes všechna naléhání svých spolupracovníků ponechal ve funkci až do vzniku košické vlády. Příliš pozdě prezident poznal svou chybu. V závěru svého života, v srpnu 1948, v jednom z mála otevřených rozhovorů se zeptal švédské spisovatelky Amelie Posse-Brázdové, jaké je ve Švédsku mínění o Československu. „*Odpověděla jsem, že je to škoda, že tak schopný a slušný malý demokratický národ se dal potlačit a řídit skupinou quislingů a fierlingerů, což on doplnil ‚zbabělými vlastizrádci‘. Stává se nenávidným, když myslí na Fierlingera, ale i na Slánského, Zápotockého a Kopeckého a některé jiné, kteří stojí za nimi,*“ napsala Brázdová Eduardu Táborskému.⁵⁹

Jeden z úředníků amerického State departmentu v reakci na Fierlingerovo jmenování premiérem prohlásil, že podle „*zdejších zpráv je Fierlinger radikálnější než Stalin sám*“. A velmi blízko pravdě byla slova ministra J. Masaryka, který na schůzi vlády 25. srpna 1944 prohlásil: „*K tomu Fierlingerovi. Kdyby sovětský vyslanec u československé vlády se provinil*

56 KOJECKÝ, Zdeněk. *Zdeněk Fierlinger a naše revoluce*, Brno : Zář, 1945, s. 31.

57 AMZV, personální spis Z. Fierlingera.

58 Tak se měl vyjádřit E. Beneš již dříve v rozhovoru s L. K. Feierabendem 29. 11. 1944: „*Fierlinger je jeden z těch vyslanců, kteří v příštím státě nebudou možni. On je bohužel trpěl v jejich činnosti a lituje toho.*“ ČECHUROVÁ – KUKLÍK – ČECHURA – NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, c. d., s. 384.

59 Library of Congress Washington, Jan Papánek Papers, folder 7, kart. 8, A. Posse-Brázdová E. Táborskému 19. 8. 1948.

jen setinou toho, co dělal Fierlinger u vlády československé, musel by být odstřelen.“⁶⁰ Jak z historie sovětské diplomacie víme, příkladů by se v tomto ohledu našlo víc než dost.⁶¹

Byl Fierlinger skutečně sovětským agentem? Na tuto otázku nám definitivní odpověď mohou dát pouze – v tomto ohledu nepřístupné – ruské archivy (zejména archiv Federální bezpečnostní služby). Můžeme si však položit otázku: jaký význam by pro sovětskou stranu takový závazek od Fierlingera měl? Vždyť pokud sledujeme jeho vztah k Sovětskému svazu, vždy byl jednoznačně pozitivní. Tato studie přinesla o tom řadu důkazů a je nutno dodat, že plný výběr dostupné dokumentace a její interpretace by si vyžádaly spíše knihu, než skromné rozměry tohoto článku: nebylo možno analyzovat nekompromisní Fierlingerovu podporu sovětského stanoviska v tzv. teheránském incidentu, kde Sověti projeví v letech 1941 – 1942 zájem o teheránskou pobočku firmy Škoda (*Skoda Sociétés Iranienne*), samostatnou kapitolou by také byly vztahy (vel)vyslanectví a Čs. vojenské mise v Moskvě a mnoho dalších záležitostí, které by jen dotvrdily Fierlingerova prosovětská stanoviska.

A ani tehdy, když Fierlinger vystoupil mnohem později kriticky proti sovětské expanzivní politice po sovětské invazi do Československa v srpnu 1968 (kdy odmítl přímý zásah „*spojeneckých vojsk do našich svrchovaných práv*“), nebylo to z důvodu ztotožnění se s idejemi Pražského jara, jako z toho, že viděl negativní důsledky sovětské invaze na čs.-sovětské přátelství: „*Srpnové události zanechaly ve mně pocit nesmírné, upřímné lítosti, neboť jsem byl toho názoru, že my sami jsme byli povinni udělat pořádek v našem vlastním domě a všechny kontrarevoluční pokusy v zárodku udusit. Obával jsem [se] také oprávněně, že tyto události na dlouhou dobu naruší naši upřímnou družbu se Sovětským svazem, která předtím byla sdílena velikou většinou našeho lidu a která se pojednou obrátila v otevřené nepřátelství... Musím se také bez váhání přiznat, že srpnové události těž mne bolestně překvapily a vyvolaly ve mně hlubokou lítost, neboť jsem se obával, že události nebudou u nás správně pochopeny a zanechají v našem lidu dlouhodobé nežádoucí důsledky...*“ napsal ve svém memorandu z roku 1969.⁶²

Z toho vyplývá, že sovětofilství u něj přetrvávalo i v okamžicích, kdy se jeho vlast stala terčem agrese ze strany sovětské velmoci. Odpověď na otázku, zda byl sovětofil, nebo sovětský agent, může být jednoznačná pouze v první části: ano, Fierlinger byl vždy, od samého počátku svého působení z dob prvního čs. odboje u čs. legií na Rusi, příznivě proruský a prosovětsky naladěný. Faktem zůstává, že v průběhu druhé světové války se v tomto ohledu jeho postoje zradikalizovaly natolik, že se v řadě ohledů postavil proti zájmům země, kterou v Moskvě zastupoval. Řečeno slovy Jana Masaryka: „*On nás prodává Sovětům.*“⁶³ Na zodpovězení druhé části otázky však musíme počkat na otevření ruských archivů.

Závěrem možno ocitovat Fierlingerovo vyjádření v rozhovoru s náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí SSSR A. J. Vyšinským z 22. ledna 1942: „*Hovoře o budouc-*

60 AÚTGM, EB II, V 176e, k. 184, zápis 150. schůze vlády.

61 Stačí připomenout jen tragický osud sovětského vyslance v ČSR v meziválečném období Alexandra J. Aroseva.

62 ANM, f. Z. Fierlinger, k. 1, Fierlingerovo memorandum pro Evžena Erbanu.

63 AÚTGM, EB II, V 176e, k. 184.

*nosti Československa, Fierlinger mezi jiným poznamenal, že doufá, že v budoucnu budou v Československu dva státní jazyky – československý a ruský.*⁶⁴ K tomuto prohlášení není třeba nic dodávat.

---

⁶⁴ AVP RF, f. 06 (sekretariát V. M. Molotova), opis 4, dělo 22, papka 2, Vyšinského záznam o rozhovoru z 22. 1. 1942.

Nástrahy a malebnosti života

Obraz dôstojníka v dobových súvislostiach (1850 – 1914)¹

Vojtech Dangl

Dôstojnícky zbor armády Habsburskej monarchie druhej polovice 19. storočia spoločenské vrstvy v Uhorsku i v Rakúsku dlhodobo vnímali ako výnimočný subjekt so zvláštnymi pravidlami vnútorného života, s privilégiami nedostupnými iným kategóriám society. Podobne, ako to bolo v Prusku či Rusku, dôstojníci boli vysoko uznávaní, oficiálna propaganda ich vykresľovala ako vzor spoločenských cností, ako skutočných mužov, ktorí sú v každej chvíli ochotní obetovať svoje životy za monarchiu, panovníka a chrániť pokojamilovné obyvateľstvo krajiny pred vonkajším nepriateľom. Považovali ich a v skutočnosti aj boli, najspoľahlivejšou oporou dynastie. Zároveň hrali významnú úlohu pri vytváraní spoločenského kódexu, životného štýlu, morálnych zásad, ako aj v rozvoji kultúrno-spoločenských a športových ustanovizní a pod.

Prestíž dôstojníckeho zboru v samotnom Uhorsku vzrástla najmä po okupácii Bosny a Hercegoviny, k čomu prispel aj nástup obdobia relatívnej politickej stabilizácie a hospodárskeho vzrastu, zvyšujúca sa úroveň, a tým aj rast významu uhorského honvédstva a v neposlednom rade začiatok nástupu dlhšieho mierového obdobia. Často citovaná publikácia o ozbrojených silách monarchie z konca 19. storočia o dôstojníkoch píše, že sú skutočnou dušou armády, obdarení tými najvznešenejšími vlastnosťami, stojaci nad politickými a národnostnými trenicami a slúžiaci predovšetkým panovníkovi, ktorý je nielen prvým a najvyšším reprezentantom vlasti, ale aj jednotiacim prvkom monarchie. Dôstojník je hlásateľom a reprezentantom obrany Uhorska a Rakúska proti vonkajšiemu nepriateľovi a požiadavky kladené na plnenie týchto úloh zákonite určujú aj postavenie dôstojníkov v štáte a spoločnosti.²

Už samotný tento dôstojnícky status zahalený do akejsi polotajomnej výnimočnosti, ako určité kastovníctvo, často kritizované v intelektuálnych kruhoch v Uhorsku³, pôsobil motivujúco na vytváranie obrazu a vzťahu k dôstojníckemu zboru monarchie v mierových časoch v rôznych spoločenských vrstvách. Romantické príbehy publikované v tlači

---

1 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0119-11.

2 DANCZER, Alfons. *A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar monarchia népei fegyverben és zászlók alatt*. Budapest : Franklin Társulat 1889, s. 145. Publikácia vyšla aj nemeckom jazyku.

3 Medzi inými toto kastovníctvo verejne v parlamente kritizoval aj Milan Hodža a rumunský poslanec Štefan Vajda (Pozri DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda. 2006, s. 59 – 61). M. Hodža v uhorskom parlamente túto črtu dôstojníckeho zboru zhodnotil takto: „*Je nepopierateľné, že dôstojnícky zbor, tak ako je, v skutočnosti tvorí, aj keď nie štát v štáte, ale na všetky prípady kastu v spoločnosti.*“ (*Országgyűlési Értesítő*, 36. zas., 24. 7. 1906.) Tento fenomén kritizoval aj mladý Endre Ady, ktorý ho v jednom časopiseckom článku nazval „*hriechom*“ uplynulých storočí (*Debreceni Hírlap*, 7. 1. 1899).

s hrdinami v uniformách, dobové idealizované obrázky, operety, kde dôstojníci hrali zásadne kladných hrdinov, dievčenské romány, jazdecké preteky, správy o zničujúcich súbojoch na obranu cti, plesy s účasťou dôstojníkov a iné spoločenské akcie, ako aj príbehy hrdinstva na bojiskách, to všetko ovplyvňovalo obrazotvornosť najmä príslušníkov šľachtických a meštianskych rodín, predovšetkým ženského pohlavia a najviac s dcérami pripravenými na vydaj.⁴ Publicista Adolf Frankenburg vo svojich spomienkach o spoločenských výhodách, ktoré dôstojnícke povolanie so sebou prinášalo, napísal: „*Je ťažké opísať tú spokojnosť a radosť, ktoré sa ma zmocnili pri oblečení dôstojníckej uniformy. Všade, kde som sa ocitol, ma prijímali s mimoriadnou prívetivosťou a láskavosťou... Pohyboval som sa v najvznešenejších kruhoch kraja, ku ktorým som sa predtým nemohol ani priblížiť. Dvojaké súkno mi otvorilo všetky sály a ešte aj veľmi pekné budoáry, ktoré pred ‚civilistom‘ zostali navždy uzavreté.*“⁵ Dôstojnícka uniforma pôsobila, najmä v mestách mimo centra ríše, elektrizujúcim dojmom. Popredný znalec doby a dobových vojenských reálií Joseph Roth v románe *Radeckého pochod* v súvislosti so spoločenským životom svojho hrdinu nadporučíka Trottu píše: „*Ako každý večer, aj teraz svietili všetky okná na námestie, na mestské korzo. Ponáhlal sa a šikovne obchádzal husté skupiny mešťanov a ich žien, čo sa prechádzali po korze. Deň čo deň mu bolo priam utrpením prejsť v pestrej parádnej uniforme medzi tými civilmi a vystaviť sa ich zvedavým, závistlivým i žiadostivým pohľadom, ktoré ho sledovali až po osvetlený vchod kasína.*“⁶

O prítlačivosti dôstojníckeho povolania, resp. jeho spoločenského uznávania predovšetkým v meštianskych kruhoch svedčí aj to, že napriek vtipom o „profesionálnej dôstojníckej obmedzenosti“ sa najmä nižšie a stredné meštianske vrstvy veľmi rady honosili svojimi hodnosťami záložného dôstojníka. Pri niektorých povolaniach sa stalo nepísaným zákonom získať hodnosť dôstojníka v zálohe. Štátni zamestnanci, právnici, lekári, sudcovia a pod. často na svojich navštívenkách uvádzali aj svoju vojenskú hodnosť ako zábezpeku spoločenského uznania. A naopak, získanie takejto hodnosti sa nepriamo viazalo na určitý spoločenský status a malo často dopad aj na výšku príjmu.

Armáde sa darilo vytvárať ideálny obraz dôstojníka ako smelého, trošku síce arrogantného, ale vždy dobre naladeného, galantného a korektne konajúceho, vyšportovaného mladého muža, ktorý zastane svoje miesto na cvičisku, v boji, ale aj v spoločnosti. Predstavoval vzor muža, ktorý je vždy, v akejkoľvek situácii ochotný brániť svoju česť, česť armády, svojich blízkych i svojho panovníka a v prípade potreby obetovať svoj život na bojisku.

Nebol to však iba vonkajší lesk, nimbus hrdinskosti, výnimočnosti, tajomna, mužnosti a romantických úvah, niekedy veľmi vzdialených realite, ktoré sa skrývali za idealizovaným pohľadom postavenia dôstojníka v spoločnosti. Už vzdelanostná úroveň stavala príslušníkov dôstojníckeho zboru rakúsko-uhorskej armády na relatívne vysokú priečku

4 Pozri DANGL, Vojtech. Dôstojník, manželstvo a rodina v Uhorsku (1850 – 1914). In *Vojenská história*, roč. 15, 2011, č. 1, s. 3 – 32.

5 FRANKENBURG, Adolf. *Emlékiratok*, zv. I. Pest, 1868, s. 182 – 183.

6 ROTH, Joseph. *Radetzského pochod*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975, s. 12.

spoločenského postavenia. Najvyššiu prestíž mali absolventi Vojenskej akadémie vo Viedenskom Novom Meste a Technickej vojenskej akadémie vo Viedni, ktorí po skončení štúdia mali vytvorené predpoklady na to, aby ako dôstojníci generálneho štábu si vybudovali sľubnú kariéru. Do týchto najprestížnejších vojenských škôl boli prijímaní najmä nadanejší, ale zároveň dobrými konexiami disponujúci jednotlivci, čo samo osebe už predurčovalo, že až na výnimky pochádzali z lepšie situovaných, prevažne šľachtických a dôstojníckych rodín, neskôr najmä z dôstojníckych a meštianskych rodín.⁷ Absolventov vojenských kadetiek vychovávali predovšetkým na službu v poľných útvaroch, ale nebolo výnimkou, že boli po určitom čase preraďovaní aj na iné miesta a dostali sa aj do generálneho štábu armády. Po prehratej prusko-rakúskej vojne roku 1866 prestíž vojenských akademií vzrástla a viac-menej dosiahla úroveň vysokých škôl.⁸

Váhu prestíže dôstojníckeho zboru znásobovali aj vyhliadky na kariéru, civilnému obyvateľstvu bežne neprístupnú. Týkalo sa to nielen aktívnej služby v armáde, ale aj prípadov nevynúteného odchodu zo služieb armády do civilnej sféry. Predovšetkým išlo o oblasti verejnej a štátnej správy až po kreslo v parlamente, ale v mnohých prípadoch aj o úradnícke posty v samotných ozbrojených silách. Vo všeobecnosti bývalých dôstojníkov uprednostňovali pri prijímaní do civilných služieb, najmä keď počas vojenskej kariéry dosiahli vyššie hodnosti. Štát sa usiloval nájsť pre bývalých dôstojníkov neschopných vojenskej služby zamestnanie v štátnom aparáte, sprostredkovať im umiestnenie na pošte, železnici a pod. Dobová atmosféra bola naklonená tomu, že vyššia vojenská hodnosť, hoci už penzionovaného dôstojníka, zvyšovala spoločenskú prestíž daného úradu či spoločenstva i samotného zamestnávateľa.

Aj deti dôstojníkov mali viaceré výhody v prípadoch, keď sa rozhodli pokračovať v otcových šľapajach v armáde. Boli uprednostňované aj pri prijímaní na vojenské školy, na vojenských vyšších reálkach mohli študovať na základe určitých podmienok bezplatne a mali značne uľahčenú situáciu pri získavaní hodnosti záložného dôstojníka. Dcéry z dôstojníckych rodín v prípade potreby mohli nastúpiť do zvláštnych vojenských dievčenských zariadení, internátov, a tým odbremeniť rodinný rozpočet.

Osobitne príťažlivá bola pre voľbu dôstojníckeho povolania, najmä v poslednom desaťročí pred vypuknutím prvej svetovej vojny, aj dôstojnícka penzia. Vo svojej podstate nepredstavovala vysokú sumu a podmienky na jej získanie sa v druhej polovici 19. storočia viackrát zmenili, treba si však uvedomiť, že v tomto období štátny penzijný systém nebol všeobecný a vzťahoval sa prakticky iba na štátnych a verejných zamestnancov, ktorých v tom čase nebolo veľa. Veľký počet dôstojníkov odchádzal do penzie v relatívne

7 Číselné údaje pozri DEÁK, István. *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918*. Budapest : Gondolat 1993, s. 115 – 116.

8 Pozri *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, zv. V. *Die Bewaffnete Macht*. Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften 1987, s. 494 – 524. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že boli rozdiely, a to často výrazné, medzi dôstojníkmi podľa druhov zbraní i podľa sociálneho pôvodu (Pozri DEÁK, *Volt egyszer egy tisztikar*, c. d., s. 124 – 125). K vojenským školám na území dnešného Slovenska pozri DANGL, *Armáda a spoločnosť*, c. d., s. 65.

mladom veku, nevyčkájúc predpísaný počet odslúžených rokov, takže dostali minimum penzie. Nebolo výnimočným javom, že dôstojník vychovával svoje deti už ako dôchodca, dokonca ani to, že sa ženil už ako dôchodca.⁹ Po reorganizácii penzijného systému dôstojníkov roku 1855 sa penzia ešte viazala na 50-ročnú služobnú povinnosť. U tých, ktorí taký dlhý čas neslúžili, bolo potrebné vybaviť prekvalifikovanie na invalida, aby sa dostal k penzii. Výška ich dôchodku sa potom vypočítavala podľa zvláštneho kľúča na základe odslúžených rokov. Vojnové roky sa rátali dvojnásobne, pri zraneniach, strate niektorého telesného orgánu v dôsledku účasti na bojoch a pod. boli kompenzovaní pridaním viacerých služobných rokov, pričom žiadny dôstojník vo výslužbe nemohol mať menšiu penziu ako 200 zlatých. Po roku 1868 sa požadovaný minimálny počet odslúžených rokov znížil na 40 a na penziu mali dôstojníci automaticky nárok po dosiahnutí 60 rokov života.

Po prelome storočia sa opäť zlepšili podmienky pre vojenských dôchodcov a stalo sa zvykom, že dôstojníci boli preradení do dôchodku s vyššou hodnotou o jeden stupeň. Táto hodnota udeľovaná *ad honorem* však nebola viazaná na výšku dôchodku, ale zvyšovala prestíž vojenského dôchodcu, a tým i jeho rodiny.¹⁰ Penzionovanému dôstojníkovi nebránili v tom, aby si vojenský dôchodok vylepšil vedľajším zárobkom, no jeho zamestnanie muselo byť „spoločensky prijateľné“. Nemohol napr. vykonávať fyzickú prácu, nemohol pracovať v obchode či ako remeselník, dokonca aj ako učiteľ na svoju prácu musel získať povolenie od ministerstva vojny. Systém dôstojníckeho dôchodku smeroval k dlhodobej službe a kariére, ale po jej naplnení aj k vcelku slušnej úrovni života.

Od vdov po dôstojníkoch sa očakávalo, že budú žiť z úrokov svojej manželskej kaucie, a iba v krajných situáciách zasahoval štát v podobe daru z milosti (*Gnadengabe*), najmä udeľovaním tabakových trafik. Od roku 1887 manželky dôstojníkov padlých v boji, alebo tých, ktorí prišli o život v rámci vykonávania vojenskej služby, prípadne sa stali obeťou epidémie pustošiacej v mieste dislokácie posádky, takisto mali nárok na dôchodok. Ten však bol nižší než dôchodok odovolených žien civilných štátnych zamestnancov a závisel aj od platovej triedy hodnostného zaradenia zosnulého dôstojníka. Ak sa vdova znova vydala, strácala nárok na vdovský dôchodok.¹¹

9 HAJDU, Tibor. *Tisztikar és középosztály 1850 – 1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1999, s. 222.

10 Pozri DEÁK, *Volt egyszer egy tisztikar*, c. d., s. 189 – 192; tiež HAJDU, *Tisztikar és középosztály*, c. d., s. 222 – 226. Deák uvádza aj výšku dôchodku po roku 1900 u niektorých hodností. Napríklad stotník II. triedy s platom 1 200 zlatých po 20 rokoch služby mal nárok na 600 zlatých dôchodku, po odslúžení 30 rokov na 900 zlatých a po odslúžení 40 rokov alebo dosiahnutí 60 rokov života 1 200 zlatých. Major so zárobkom 2 004 zlatých po 20 rokoch odslúžených v armáde mal nárok taktiež na 50 % svojho zárobku, teda 1 002 zlatých, po 30 rokoch služby na 1 503 zlatých a po 40 rokoch služby na 100 % svojej bývalej gáže, teda 2 004. Major s posledným zárobkom 3 600 zlatých, ak odslúžil 20 rokov, dostal 50 % svojho zárobku, po 30 rokoch služby 2 700 zlatých a po 40 rokoch služby, alebo dosiahnutí 60 rokov veku 3 600 zlatých.

11 1887. évi XX. törvénycikk. In *Corpus Iuris Hungarici. Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadótól*. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6250>. Porov. tiež *Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Zv. II. Hadügy*. Budapest : Légrády testvérek könyvnyomdája, 1911, s. 382 – 398.

Ten istý zákon určoval aj príspevok na siroty zosnulých dôstojníkov. Pri sirotách mužského pohlavia sa vzťahoval na potomkov do 20 rokov, pri dcérach do 18 rokov, a to na základe podmienok, aké boli stanovené pri priznaní vdovského dôchodku. Pod pojmom príspevok pre potomkov mužského pohlavia sa chápalo aj zamestnanie vo finančne ohodnotených službách, v službách získaných prostredníctvom armády, či v iných verejných službách vrátane vojenských výchovných zariadení. U dievčat sa dokonca zohľadňoval aj vydaj, vstup do kláštora, prijatie do dievčenských internátov a pod. Ročný výchovný príspevok, v rozpätí tých istých 12 tabuľkových tried ako to bolo pri vdovskom dôchodku, sa pohyboval od 40 do 250 zlatých. Súčet príjmu sirotských príspevkov v jednej rodine nesmel byť vyšší než vdovský dôchodok matky. Z tejto sumy bola matka povinná vydržiať aj deti z prípadného predošlého manželstva zosnulého dôstojníka, ak tento žil s ňou v jednej domácnosti. V prípade úmrtia matky touto sumou disponoval tútor, resp. poručník.¹²

V roku 1896 možnosť poberať dôchodok rozšírili aj na tie dôstojnícke vdovy, ktorých životný partner zomrel v čase mieru pri plnení vojenskej služby, alebo na taxatívne vyznačené choroby, ktoré mohli byť spájané s jeho povolaním. Nárok na poberanie dôchodku, resp. finančného príspevku sa rozšíril aj na manželky a siroty vojenských úradníkov a do vojenských platových tried nezadelených dôstojníkov, pokiaľ poberali od armády mesačný plat. Siroty dostávali na hlavu 30 korún. Finančné rozpätie dôchodku podľa hodnostných tried zostávalo v platnosti.¹³

Ďalšia náprava sa v tomto smere urobila po roku 1907. Platové rozpätie podľa hodnostného zaradenia sa podstatne zvýšilo.¹⁴ Vdova po dôstojníkovi, ktorý zomrel v boji alebo následkom útrap vojenského ťaženia, dostala navyše 50 %-ný vdovský príplatok. Vdova po dôstojníkovi nezaradenom do hodnostných tabuliek dostávala ako vdovský dôchodok vo výške jednej tretiny naposledy poberaného platu manžela, ale najmenej 400 korún. U sirôt sa vek možnosti vyplatenia výchovného príplatku zvýšil na 24 rokov, čo v praxi znamenalo, že štát, resp. vojenský erár sa sčasti postarali aj o vysokoškolské štúdium detí zosnulých dôstojníkov. Aby sa v tomto smere odľahčilo štátnej pokladni, armáda sa usilovala čo najviac sirôt získať pre profesionálnu vojenskú službu a dievčatá umiestniť v dievčenských výchovných zariadeniach. Výchovný príspevok na každú sirotu predstavoval jednu pätinu vdovského dôchodku, ale výchovný príspevok pre jednu rodinu nesmel prekročiť sumu tohto dôchodku.¹⁵ Tieto úpravy sa vzťahovali nielen na spoločnú armádu, ale aj na príslušníkov uhorskej vlastibrany a domobrany. Najmä v posledných

12 Tamže.

13 *1896. évi IV. törvénycikk.* In *Corpus Iuris Hungarici. Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadódtól.* <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6621>. Porov. tiež *Magyar közigazgatási törvények*, c. d., s. 400 – 403.

14 Zákon z roku 1907 a príslušnú tabuľku platových tried pozri tamže, s. 404 – 411.

15 DEÁK, István. *A zsoldtalanságtól a nyomorúságos zsoldig.* In *A magyar katonatiszt (1848 – 1945)* zserk. Hajdu T. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1989, s. 36 – 38.

desaťročiach pred prvou svetovou vojnou teda manželka dôstojníka či jeho vdova, podobne ako aj deti, mali zabezpečené najnutnejšie minimum na svoje živobytie.¹⁶

Zvláštnym inšpirujúcim podnetom pre vojenskú kariéru nepochybne bola aj skutočnosť, že od čias Márie Terézie oproti iným spoločenským skupinám umožňovala získať šľachtický titul. Mať v rodine príslušníka šľachtického stavu nielen zvyšovalo jej prestíž, ale výdatne pomáhalo aj podnikateľským a obchodným aktivitám celej rodiny. Šľachtický titul spočiatku mohli získať dôstojníci po nepretržitom odslúžení 30 rokov v armáde, keď službu vykonávali so zbraňou v ruke na bojisku, dosiahli tu vyššiu vojenskú hodnosť, svoju úlohu plnili bezchybne a neboli proti nim vznesené žiadne odborné ani morálne výhrady. Pridelenie tejto výsady bolo spravidla spojené aj s udelením záslužných vojenských radov a vyznamenaní. Nositelia najvyšších vyznamenaní, akými boli Rad Márie Terézie a Leopoldov rad či Rad Svätoštefanskej železnej koruny, ak o to požiadali, mohli byť automaticky povýšení do šľachtického stavu. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní síce udeľovanie šľachtického titulu za tieto rady zrušili a uchádzať sa oň mohli iba nositelia Radu Márie Terézie, ale na druhej strane, s prihliadnutím na mierové časy, mohli už takýto titul získať aj dôstojníci, ktorí sa nedostali do bezprostredného kontaktu s nepriateľom na bojisku, slúžili v armáde nepretržite 40 rokov a spĺňali požadované morálne kritériá. Posledná reforma upravujúca získanie šľachtického titulu dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády sa uskutočnila počas prvej svetovej vojny roku 1916.¹⁷

K vyššie naznačeným činiteľom treba pripočítať aj úzku prepojenosť dôstojníckeho zboru na panovníka a dynastiu a z toho vyplývajúce výhody a možnosti. Táto nadväznosť bola daná nielen tradíciou, výchovou na vojenských školách a v armáde vôbec, ale aj pôvodom a zložením veliteľských kádrov, pričom boli historicky a veľmi umne vybudované viditeľnými i neviditeľnými pákami nadväznosti na najvyššieho veliteľa branných síl a cisára a kráľa v jednej osobe. O záležitosti dôstojníkov, najmä vyšších hodností, sa panovník vždy zaujímal a vo viacerých prípadoch osobne zasahoval do služobného postupu jednotlivcov. František Jozef I. v určitom zmysle považoval armádu za dedičný majetok svojho rodu a v záležitostiach armády sa riadil heslom: „*Suprema lex regis*

16 Výšku dôchodkov vdov po rakúsko-uhorských dôstojníkoch porovnaj tamže, s. 36 – 38; tiež DEÁK, *Volt egyszer egy tisztikar*, c. d., s. 192 – 196.

17 Doterajšie výskumy ukazujú, že v interese o získanie šľachtického titulu v samotnom dôstojníckom zbore je možné v nami skúmanom období zaznamenať značnú premenu. Kým ešte v druhej polovici 19. storočia to bola vytúžená meta väčšiny profesionálnych dôstojníkov, po prelome storočia, najmä v období prvej svetovej vojny, rástol počet tých, ktorí nevyužili ponúknutú možnosť napriek tomu, že spĺňali požadované podmienky. V globále medzi rokmi 1867 a 1914 jedna štvrtina udelených šľachtických titulov v Uhorsku sa ušla príslušníkom dôstojníckeho zboru. V rakúskej časti monarchie toto číslo predstavovalo okolo 40 %. Faktom však zostáva, že aj toto privilegium bolo výrazom zvláštného postavenia dôstojníkov v monarchii. Okrem iného malo zvyšovať ich lesk, zvýrazňovať spolupatričnosť stredných a vyšších vrstiev spoločnosti, nadväznosť na dynastiu. HAJDU, Tibor. A hivatásos és tartalékos tisztiek a monarchia hadseregében. In *A magyar katonatiszt (1848 – 1945)*. Szerk. Hajdu, T. Budapest : MTA Történettudományi Intézet 1987, s. 49 – 55.

voluntas“ – najvyšší zákon je panovníkova vôľa.¹⁸ Vysoko sa hodnotilo, že okrem iného napr. dôstojníci mali právo žiadať v osobných veciach audienciu u panovníka, dôstojníci slúžiaci vo viedenských posádkach sa mohli každý rok zúčastniť na dvorskom plese, čo sa v danej dobe považovalo za mimoriadnu vymoženosť, s určitými obmedzeniami za zľavnené lístky mali možnosť navštevovať viedenskú operu a Burgtheater, ktorých hlavným patrónom bol panovník a pod.¹⁹

V daných súvislostiach sa žiada pripomenúť aj výnimočné postavenie dôstojníkov pred súdom. V trestnoprávných záležitostiach dôstojníci podliehali vojenskej jurisdikcii, pričom základným postulátom vojenského súdnictva bola idea, že previnenia proti morálnemu kódexu, ale aj všetky trestné činy, a to aj tie, ktoré boli namierené proti civilným osobám, sa mali riešiť v rámci armády. Pri vyšetrovaní týchto káz cítiť úsilie o čo možno „najpriateľnejší“ dosah prípadu v záujme ochrany armády a jej príslušníka pred verejným odsúdením. Uzavretosť súdnych rokovaní, spôsobov vyšetrovania i dokazovania pred vojenským tribunálom, snaha o čo najmenšiu publicitu, relatívne nízke tresty v porovnaní s previneniami, ktoré udeľovali v podobných prípadoch civilné súdy a pod., to všetko viedlo k tomu, že okolo dôstojníkov sa vytvárala akási bariéra nedotknuteľnosti, čo vzhľadom na úzku väzbu dôstojníckeho zboru na panovníka vyvolávalo opäť špecifický dojem výnimočnosti a nutnej akceptovateľnosti. Napríklad niektoré trestné činy dôstojníkov, ktoré viedli k zmračeniu, k pracovnej neschopnosti, dokonca vo výnimočných prípadoch k trvalej invalidite či dokonca k smrti a udiali sa v rámci vojenských cvičení či prispením nadriadených, sa riešili iba znížením či stratou hodnosti alebo premiestnením k inej posádke.²⁰

Jedným z najvýraznejších prejavov kastovníctva bol svojský kódex dôstojníckej cti, ktorý v armáde monarchie mal hlboké korene a bol odvodený zo stredovekých rytierskych

18 Postavenie panovníka v hierarchii ozbrojených síl vystihuje pasáž z už citovanej dobovej publikácie o ozbrojených silách monarchie: „*V osobe najvyššieho veliteľa, ako pomazanej hlavy monarchie, je stelesnená jednota armády, lebo on je tou osobou, ktorej slávnostne prisahá vernosť a poslušnosť každý jeden príslušník rôznych častí ozbrojených síl. Bez rozdielu hodnosti či služobného zaradenia, nech je to generál, dôstojník, vojak alebo vojenský úradník, každý z nich zložil zvlášť osobný sľub najvyššiemu veliteľovi. To je aj príčina, prečo je najvyšší veliteľ v takom bezprostrednom vzťahu s brannými silami, pričom nielenže on sám osobne je majiteľom všetkých vojenských hodností, vyznamenaní..., ale aj rôzne donácie, vymenovávanie a tresty sú realizované bezprostredne prostredníctvom jeho osoby alebo v jeho mene. Rovnako jeho vôľa rozhoduje o všetkých záležitostiach spravovania a riadenia armády. Cisár a kráľ je najvyšší veliteľ, ktorého iniciály zdobia strapce na mečoch, poľný opasok a ostatné vojenské odznaky, on je živým predstaviteľom štátnej výsosti, prvý a najvyšší symbol idey vlasti.*“ DANCZER, *A mi hadseregünk*, c. d., s. 24.

19 AUFFENBERG-KOMARÓW, Moritz. *Aus Österreichs Höhe und Niedergang*. München, 1921, s. 38; HAJDECKI, Alexander. *Officiers-Standes-Privilegien. System und Praxis des geltenden Officiersrechtes der k. u. k. bewaffneten Macht*. Wien, 1897, s. 58 – 61; DEÁK, *Volt egyszer egy tiszttakar*, c. d., s. 140 – 141.

20 Podrobnejšie číselné údaje s konkrétnymi príkladmi pozri DANGL, *Armáda a spoločnosť*, c. d., s. 73 – 74.

ideí. Medzi jeho najviditeľnejšie súčasti patrili súboje.²¹ Tie v 19. storočí nadobudli prísne meravé formy a v Uhorsku boli spracované desiatky kníh a príručiek zaoberajúcich sa umením súboja, jeho pravidiel, morálneho kódexu s ním spojeného či obrany tohto spôsobu riešenia osobných sporov. Boli adresované dôstojníkom, ale aj civilistom, ktorí vďaka svojmu pôvodu alebo spoločenskému postaveniu patrili do kategórie „súbojaschopných“. V Uhorsku tento fenomén dostal nový impulz v 70. rokoch 19. storočia, podľa niektorých údajov najmä v dôsledku násilného riešenia bosnianskej krízy. Dôležitú úlohu tu však zohral aj proces pomešťančovania uhorskej spoločnosti, keď k skupine nositeľov šľachtického titulu a skupine dôstojníctva sa čoraz vehementnejšie priradovalo aj meštianstvo, ktorého príslušníci si túto „výsadu“ presadzovali ako uznanie vyššieho spoločenského statusu. Dôstojníci však i naďalej hrali kľúčovú úlohu pri súbojoch, a to nielen ako jeho aktéri, ale aj ako sekundanti, príslušníci čestných súdov, poradcovia, cvičitelia.

Dôstojnícka etika si vyžadovala prijať výzvu na súboj, resp. vyzvať na súboj v prípade urážky dôstojníckej cti. A to nielen vlastnej osobnej cti, ale aj cti dôstojníckeho stavu, poprípade cti armády. Naplnenie týchto predpokladov, hoci v príslušných príručkách rozsah ich závažnosti bol podrobne rozvedený, záviselo od mnohých, často náhodných komponentov a situácií, od osobných vlastností a temperamentu dotyčného, v praxi bolo v podstate veľmi vágne. To viedlo k možnosti túto inštitúciu v značnej miere zneužívať, čoho dôsledkom boli mnohé tragédie so smrteľným koncom. Hoci súbojové predpisy, ktoré v Uhorsku poznali výkon súbojov iba mečom alebo pištoľou, resp. mečom a pištoľou, zakazovali siahnúť k tomuto prostriedku len zo zábavy, zo snahy sa predvádzať, ukazovať svoju šikovnosť a fyzickú nadradenosť a pod., v praxi sa nedalo vyhnúť tomu, aby nedošlo k súboju aj pre úplne malicherné, neúmyselné činy.²²

21 K problematike dôstojníckych súbojov: DANGL, Vojtech. Dôstojnícky súboj ako osobitý spôsob riešenia cti a spravodlivosti (1850 – 1914). In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 2, s. 9 – 38; DANGL, Vojtech. Súboj ako osobitý druh výkonu spravodlivosti. In *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského 2007, s. 255 – 259; DOLÍNEK, Vladimír. *Knihy o soubojích*. Praha : Naše vojsko, 2009; ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Šermíři, rváči, duelanti. Encyklopedie evropského šermu*. Praha : Ivo Železný, 1994; Tenže. *Velká kniha o soubojích a duelantech*. Praha : Regia, 2004; KIERNAN, Victor Gordon. *The Duel in European History*. Oxford University Press, 1988; LETOŠNÍKOVÁ, Libuše. *Zbraně, šerm a mečíři*. Praha : Albatros, 1983; SCHOPENHAUER, Arthur. *A becsületről és a párbajról*. Budapest : Hornyászkzy, 1894; CLAIR, Vilmos. *Magyar párbajok Attila hun király idejétől az 1923. év végéig*. In *Magyar párbaj*. Budapest : Osiris Kiadó, 2002; CLAIR, Vilmos. *Párbajkódex. In Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex* (zost. Ságvári, Gy.) Budapest : Osiris Kiadó, 2002; DEÁK, István. *Katonatiszti becsület és párbaj*. In *História*, roč. 1985, č. 3; HAJDU, Tibor. *A tiszt párbaj*. In *História*, roč. 1999, č. 7, s. 25 a n.; Tenže. *Párbajdivat a század végén*. In *Mozgó Világ*, 1996, č. 3, s. 31 – 40; BOLGÁR, Ferenc. *A párbaj szabályai*. Budapest, 1907; HERGSELL, Gustav. *Duell-Codex*. Wien-Budapest-Leipzig, 1897; SEBETIC, Raimund. *Párbajszabályok*. Pozsony – Budapest, 1905; TEPPNER, Friedrich. *Duell – Regeln für Offiziere und Nachschlagebuch in Ehrenangelegenheiten*. Graz, 1898.

22 Stalo sa, že výzvu na súboj tlmočili sekundanti vyzývateľa za upretý „drzý“ pohľad, za to, že v dopravnom prostriedku alebo na ulici neúmyselne sotili do dôstojníka či s ním sa rozprávajúcej osoby, že nepozdravili s náležitou úctou dámu v prítomnosti dôstojníka, nelichotivo sa

Prípravy na súboj, jeho samotný akt prebiehali podľa zaužívaných pravidiel. Významnú úlohu pri nich hrali sekundanti a tzv. čestné vojenské sudy, ktoré sa zaoberali zložitou problematikou satisfakcie v prípade urážky, najmä medzi dôstojníkmi navzájom, rozhodovali o miere previnenia a odporúčali, či k súboju medzi dôstojníkmi má, alebo nemá dôjsť. Paradoxnou bola skutočnosť, že súboj bol síce podľa platných civilných zákonov protiprávny akt, nevyhovieť výzve na súboj však pre dôstojníka znamenalo nielen stratu cti, ale často aj degradáciu a niekedy aj koniec vojenskej kariéry. Takíto jedinci sa ocitli v izolácii vo vlastných kruhoch a ich problém sa v najlepšom prípade riešil preložením do inej, podľa možnosti vzdialenej posádky.

Zákon síce zakazoval riešiť osobné spory so zbraňou v ruke, ale vžitý spoločenský kódex od príslušníkov vyšších vrstiev spoločnosti a predovšetkým dôstojníkov vyžadoval, aby vo veciach cti zobrali zákon do vlastných rúk. To viedlo k tomu, že mnohí mladí dôstojníci sa usilovali svoju spoločenskú prestíž vy dobyť práve takýmto spôsobom. Každá doba mala potom svojich súbojových hrdinov, ktorí súboje priam vyhľadávali a do značnej miery terorizovali aj svoje okolie. Pri takomto prístupe sa súboje stali akousi kastovou výsadou, ktorú František Jozef I. nielen toleroval, ale ako absolutistickú tradíciu, vyvierajúcu z feudálnych výsad určitých vrstiev spoločnosti, predovšetkým dôstojníkov, aj podporoval.

Na prelome storočia aj v Uhorsku vznikla Liga proti súbojom, ale dôstojnícky zbor korporatívne protestoval proti odbúraní najexkluzívnejšej výsady, ktorá ju stavala nad zákon. Ríšsky minister vojenstva sa pridal na ich stranu a dokonca zakázal aj dôstojníkom v zálohe, aby sa stali členmi ligy. Aký morálny postoj zaujímala spoločnosť voči súbojom, odzrkadľuje aj to, že napr. trestaný jedinec sa nemohol stať dôstojníkom a nebol prijatý do armády ani ako jednoročný dobrovoľník. Ale na tých, ktorí boli odsúdení pre opilstvo alebo súboj, sa tieto paragrafy nevzťahovali. Kurióznym je v tomto smere prípad, keď predseda Klubu proti súbojom Štefan Rakovszky bol pod tlakom verejnej mienky prinútený prijať výzvu na súboj od Štefana Tiszu.

V duchu zachovania osobnej prestíže sa pred prvou svetovou vojnou množili súboje príslušníkov vysokých aristokratických rodín, ktoré mali predovšetkým politický podtext. Autor jednej z publikácií o súbojoch v týchto súvislostiach píše: „*Súboj v Uhorsku patrí medzi tie previnenia, za ktoré aj v prípade zabitia protivníka trestajú iba niekoľkomesačným väzením. Takpovediac ide o rytiersku záležitosť a trest je gavalierska väzba.*“²³ Tomuto prístupu zodpovedal aj výkon trestu, ktorý sa odpykával v štátnej väznici, zabez-

---

v jeho prítomnosti vyjadrovali o dôstojníckom povolaní či armáde a pod. K súbojom dochádzalo aj za domnelé krivdy, keď si duelanti ani len nevysvetlili príčinu svojho sporu, niektoré duely sa dokonca uskutočnili až po rokoch od danej udalosti a pod. Kódex cti užívaný v monarchii v teoretickej rovine rozoznával tri stupne urážok, ktoré mohli byť dôvodom výzvy na súboj. Lhká urážka – napr. neslušné správanie v prítomnosti dôstojníka, ťažká urážka – napr. ohováranie, otvorené nadávanie na armádu, telesné ublíženie – napr. facka, úmyselné postrčenie a pod. čo sa už chápalo ako priama výzva na súboj. Samozrejme, urážka panovníka v prítomnosti dôstojníka patrila medzi tie najťažšie urážky.

23 Cit. podľa HAJDU, *Tisztikar és középosztály*, c. d., s. 251.

pečujúcej slušné zaobchádzanie v kruhu politických väzňov a odsúdených pre novinárske delikty. V Rakúsku boli vo všeobecnosti prísnejšie zákonné nariadenia namierené proti súbojom, ale práve z týchto dôvodov tu bolo vynaložené väčšie úsilie o menej konfliktné riešenie sporov. Z toho istého dôvodu sa často stávalo, že napr. z Viedne chodili dôstojníci vykonať súboj do Bratislavy. Pre dané obdobie je symptomatické, že podľa generality a panovníka súboje pomáhali upevňovať prestíž vyšších spoločenských kruhov a určovali viditeľnú deliacu čiaru medzi „panskou spoločnosťou“ a spodnou hranicou stredných vrstiev. Tak sa súboje medzi dôstojníkmi navzájom, ale najmä medzi dôstojníkmi a civilnými dualentmi vnímali ako čosi kladné. Zaujímavý údaj v tomto smere poskytuje Tibor Hajdu, keď konštatuje, že prekvapivo vysoký počet súbojov bol registrovaný u vojenských lekárov. Tieto súboje totiž zvyšovali aj ich odbornú prestíž a klientelu väčšmi než kvalitný lekársky zákrok.²⁴

Dôstojník bol povinný reagovať na urážku aj v prípade, keď druhá strana nebola „súbojaschopná“ osoba, a to ihneď, použitím svojho meča. Po vydaní nového vojenského kódexu cti roku 1908, usmerňujúceho riešenie urážok najmä prijatím rozhodnutia čestných výborov, počet súbojov medzi dôstojníkmi navzájom poklesol. Ani tento zákaz sa však plne a do dôsledkov nerešpektoval. V dôvernom nariadení ešte aj roku 1917 veliteľ uhorského kráľovského honvédskeho obvodného veliteľstva v Bratislave apeloval na podriadené veliteľstvá, aby osobným príkladom, svojím správaním a prednáškami pôsobili na dôstojníkov nastupujúcich do útvarov v zmysle správne chápanej otázky cti dôstojníka, ako aj reakcie na urážky, ktoré boli neadekvátne k závažnosti urážky a v rozpore s príslušnými predpismi.²⁵

V duchu dôstojníckeho kódexu, ktorý vyžadoval dôstojnícku česť brániť za každých okolností a za každú cenu a nadradovať ju kariére, osobnému šťastiu, rodine a v krajných prípadoch aj životu, viacero dôstojníkov našlo východisko z dilemy medzi naplnením tohto ideálu a vlastného života v samovražde. Zachovali sa podľa pravidiel kódexu dôstojníckej cti, ktorú dobový autor charakterizoval tak, že táto česť je „*najcennejším a najmajestátnejším pokladom dôstojníka, lebo česť tvorí najdôležitejší prvok rešpektu dôstojníka*“.²⁶

Ženba a s tým spojené predpísané náležitosti takisto patrili medzi výrazné znaky rakúsko-uhorského dôstojníckeho zboru, odlišujúce ho od ostatných vrstiev spoločnosti a v civilných kruhoch do značnej miery chápané ako symptóm kastovníctva. Ženbychtivých nositeľov dôstojníckej uniformy obmedzovali požiadavky, ktoré museli splniť, ak chceli predstúpiť s vyvolenou pred oltár. A ani po ich splnení nemuseli povolenie dostať, stačilo, ak mu z nejakých dôvodov nadriadení nepriali. Armáda prísne kontrolovala a obmedzovala v každej jednotke počet tých, ktorým povolila založiť si rodiny, pričom toto povolenie viazala na zloženie kaucie, teda na záruku predpísanej finančnej

24 HAJDU, A tiszti párbaj, c. d., s. 25.

25 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, LSBK Trenčín, 11730 eln/1918, škatuľa (š.) 3.

26 DANCZER, *A mi hadseregünk*, c. d., s. 118.

či majetkovej garancie a na prijateľné etické a hospodárske zabezpečenie spoločenského statusu budúcej rodiny, teda na morálny, spoločenský a majetkový profil budúcej nevesty. Spravidla povoľovala uzavretie manželstva so ženami, ktoré vzhľadom na svoj pôvod a majetkové pomery neznamenal pre vojenský erár zaťaženie. Výnimku tvorili majetní dôstojníci obvykle z kruhov šľachty, veľkostatkárov, bohatých mešťanov, ktorí boli sami schopní finančne či svojím majetkom túto požiadavku naplniť. Morálna bezúhonnosť budúcej manželky však aj v týchto prípadoch musela byť preukázaná. Pritom každý dôstojník musel prejsť sitom obávaného *numerus clausus*, inými slovami dostať sa do zoznamu tých, ktorým armáda na daný rok povolila uzavrieť manželstvo. Do určitej miery boli uvedené podmienky na ženbu uľahčené iba pri honvédstve, a to v počiatočných fázach jeho vznikania, kde vzhľadom na vymenovanie množstva už starších dôstojníkov, zloženie povinnej kaucie zaviedli až roku 1887 a povolenie na ženbu sa dalo získať o niečo jednoduchšie, než tomu bolo pri spoločnej armáde.²⁷

Určité prvky výnimočnosti vo vzťahu dôstojníckeho zboru a civilného obyvateľstva badať aj v ďalších sférach každodenného života, predovšetkým v posádkových mestách. Výrazne sa prejavili v rôznych oblastiach spoločenského života, v spolkovvej a športovej činnosti a pod. Rôzne inštitúcie takéhoto charakteru sa usilovali o účasť príslušníkov dôstojníckeho zboru. Najčulejší spolkový život s účasťou dôstojníkov na území Slovenska prebiehal v Bratislave a v Košiciach, kde boli aj najväčšie posádky. V hláseniach posádok o činnosti vojenských, resp. dôstojníckych kasín sa vždy zdôrazňoval aj fenomén ich významu nielen pre armádu, ale aj pre civilné obyvateľstvo a pre rozvoj vzájomných vzťahov medzi civilmi a príslušníkmi armády.²⁸ Veľkomestské prostredie, jeho kultúrne, športové, spoločenské predpoklady poskytovali širšie možnosti pre aktivitu príslušníkov dôstojníckeho zboru miestnych posádok, čo zase vŕahovalo do svojho okruhu miestnych obyvateľov.

Na území dnešného Slovenska pre rozvoj kultúrneho života veľa znamenali aj rôzne vojenské spolky vykazujúce činnosť napr. v Bratislave, Komárne, Nových Zámkoch, Košiciach, Trenčíne, Leviciach, Nitre, Prešove, Spišskej Novej Vsi, Banskej Bystrici. Organizovali rôzne kultúrne posedenia, koncerty, prednášky odborného charakteru, obľúbené tanečné zábavy, zoznamovacie večierky, spolupodielali sa na prípravách plesov, amatérskych divadelných predstavení a pod. Do kategórie podporných spolkov patrili aj spolky vojenských vyslúžilcov.

Zvlášť obľúbené v mestách boli posádkové vojenské orchestre. Účinkovali pri rôznych oslavách, hrali na promenádnych koncertoch, dokonca aj v divadelných sálach a na plesoch vyššej spoločnosti a boli schopné reprodukovať aj vážnu hudbu. Napríklad vojenská kapela bratislavského 72. pešieho pluku a spojené vojenské orchestre 71. trenčianskeho a 72. bratislavského pešieho pluku s veľkým úspechom predviedli aj skladby

27 DANGL, Dôstojník, manželstvo a rodina, c. d., s 18 – 19; Tenže, *Armáda a spoločnosť*, s. 72 – 73.

28 VHA Bratislava, IV. HKP, 4515/1913 eln.

Mozarta, Griega, Masseneta a Wagnera. Vystupovali na dobročinných akciách, na ich koncertoch sa zúčastňovali aj príslušníci panovníckeho rodu. Ich prispôsobivosť a fakt, že boli schopní obstáť aj v konkurencii komorných telies, zahrať do tanca, koncertovať na promenádach, podfarbiť slávnostné prehliadky, ako aj panychídy či pôsobiť ako operetný orchester, zvyšoval ich obľubu vo všetkých vrstvách mestskej spoločnosti. Prístupnosť produkcie týchto hudobných telies mala v čase doznievajúcej stavovskej spoločnosti a rozvoja meštianskych priorít veľký význam. V niektorých mestách sa stávali postupne tradíciou, súčasťou mestského koloritu, kulisou pre jeho vonkajší lesk a ich prítomnosť vytvárala vhodné podmienky na to, aby sa dôstojníci mohli stretávať s miestnymi obyvateľmi, nadväzovať s nimi styky a pod.²⁹

V posledných desaťročiach 19. a začiatkom 20. storočia sa v známych kúpeľných strediskách postupne budovali moderné dôstojnícke zotavovne a pavilóny, ktoré okrem zdravotnej starostlivosti poskytovali opäť možnosti kultúrneho a spoločenského vyžitia. Stávali sa centrami „stretávok“ mondénnej spoločnosti a poskytovali možnosti uzatvárania „osožných“ známostí. Takéto zotavovne na území Slovenska sa budovali v Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach a iných kúpeľných mestách. V roku 1904 sa pri príležitosti rozšírenia a modernizovania pavilónu pre dôstojníkov v Piešťanoch uskutočnili veľkolepé oslavy, a to aj v Trenčíne i v samotných Piešťanoch.³⁰

Úlohu, akú dôstojnícky zbor zohrával v spoločenskom živote miest, veľmi farbisto a podrobne opisovali denníky i časopisy a boli predmetom aj dobovej krásnej literatúry či divadelných hier. Dalo by sa povedať, že v posledných desaťročiach 19. a začiatkom 20. storočia sa v Uhorsku sformoval celý prúd literárnej tvorby, ktorý sa mimo iného venoval aj problematike úlohy a vnímania rakúsko-uhorského dôstojníckeho zboru v spoločnosti a medzi ktorých patrili aj významní predstavitelia maďarskej literatúry.³¹

29 Podrobnejšie k vzťahu miest a posádok na Slovensku pozri LIPTÁK, Lubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky). In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 3, s. 3 – 19; DANGL, Vojtech. Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti) – Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig. (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. Bratislava : VHU, MO, 2002, s. 259 – 283; HAJDU, Tibor. Hadsereg és város a dualizmus korában. Tamže, s. 248 – 258. DANGL, *Armáda a spoločnosť*, c. d., s. 80 – 101; Tenže. Bratislava ako posádkové mesto (1867 – 1914). In *Vojenská história*, roč. 17, 2013, č. 2, s. 6 – 31.

30 *Az Ujság*, 25. 5. 1904.

31 Medzi nich patrili napr. Zoltán Thury, Ferenc Herczeg, Kálmán Mikszáth, Gyula Krúdy, Gyula Pekár, György Rutkai a ďalší. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že postoj k rakúsko-uhorskej armáde a zvlášť k jej dôstojníckemu zboru bol v maďarskej spoločnosti po revolúcii 1848 – 1849 odmietavý a podozrievavý a literárny život ho viac-menej ignoroval. Tento stav sa začal meniť po vybudovaní uhorského honvédsťva v roku 1868 a najmä v posledných troch desaťročiach pred vypuknutím prvej svetovej vojny. Množili sa časopisecké články a poviedky, veľmi často ľúbostné, v ktorých sa objavovali dôstojníci spoločnej armády, pričom boli prevažne vykresľovaní ako kladné postavy. Boli zakomponovaní aj do vznikajúcich divadelných hier a operiet a stále viac boli akceptovaní nielen v šľachtických a meštianskych kruhoch, ale aj v nižších vrstvách spoločnosti.

Podobnú funkciu ako kultúrne a spoločenské aktivity zohrávali aj športové podujatia pod vedením dôstojníkov alebo s ich účasťou. Predovšetkým to boli tradičné športové disciplíny ako strelba, šerm a jazdectvo. Obľubu u obyvateľstva získavali jazdecké preteky a ukážky drezúry koní, ktoré boli v Uhorsku obvyklé najmä v miestach dislokácie husárskych plukov, strelecké a šermiarske krúžky, ktoré úzko spolupracovali s armádou. Tieto krúžky často viedli aktívni dôstojníci, z ktorých viacerí zastupovali dokonca miestnu posádku na krajinskej súťaži šermiarov v Budapešti alebo na jazdeckých súťažiach Uhorska v Budapešti a v Debrecíne, kde sa robil aj výber pre budúcu olympiádu.³² Účastníci týchto podujatí, predovšetkým mladí dôstojníci, sa stávali miestnymi hrdinami. Na týchto podujatiach sa s obľubou zúčastňovali rodiny dôstojníkov a civilných osôb z vyššej spoločnosti. Bolo tu vídať aj niektorých príslušníkov panovníckeho rodu, v Bratislave napr. arcivojvodu Albrechta či arcivojvodkyňu Izabelu.³³

V príspevku som sa usiloval poukázať na zvláštnosti dôstojníckeho zboru rakúsko-uhorskej armády na území Uhorska, ktoré sa výraznejšie zapísali do vzťahu armády a civilného obyvateľstva, predovšetkým meštianstva a šľachty, v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. Tento prehľad predstavuje iba prvotný náčrt problematiky, ktorý bude potrebné doplniť predovšetkým prvkami, ktoré medzi civilným obyvateľstvom vyvolávali jednoznačne negatívne reakcie. Ide o mimoriadne zložitý komplex otázok, ktorý sa výraznejšie prejaví, ak ho budeme skúmať cez prizmu národných, spoločenských, kultúrnych, sociálnych, politických súvislostí a neobídeme ani významný emocionálny aspekt, pretavujúci sa v historickom vedomí, historických skúsenostiach a v spoločenských i národných tradíciách. Takýto výskum na nás ešte čaká.

32 Hadtörténeti Levéltár Budapest, HM, 8604/1913 eln; VHA Bratislava, IV. HKP, 1832/1914 eln; Tiež *A m. kir. kormány 1905. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, 1906, s. 185.

33 *Nyugatmagyarországi Híradó*, 27. a 28. 4. 1912.

Život na Slovensku v medzivojnovom čase a priestore – symbióza archaizmu a modernosti¹

Vlasta Jaksicsová

Pojem modernej civilizácie sa všeobecne spája predovšetkým s mestským prostredím, lebo v meste boli civilizačné zmeny najviac očividné. Faktom však je, že zmeny spojené s modernou industriálnou spoločnosťou (komunikačné siete, elektrifikácia, telegraf) prirodzene začali meniť aj vidiek a územie mimo mesta. Modernizácia tak postupne priniesla najmä zmenšovanie tradičných rozdielov medzi mestom a dedinou, pričom iniciátorom zmien a impulzov zo sveta bolo predovšetkým mesto.

Prejavy moderného života v krajine takmer bez priemyslu s prevládajúcim vidieckym osídlením, a teda aj s prevládajúcou konzervatívnou vidieckou mentalitou, akou Slovensko zostalo aj po vzniku Československa, sa preto presadzovali iba postupne, zdĺhavo a neraz v protirečivých súvislostiach. V kontexte turbulentných politických dejín 20. storočia, zdanlivo diskontinuitných, proces modernizácie slovenskej spoločnosti spájaný najmä s medzivojnovým československým dvadsaťročím paradoxne kontinuálne pokračoval aj v období vojnovnej Slovenskej republiky, keď v istom protiklade s oficiálnou štátnou propagandou, založenou na tradičnom, ale už dožívajúcom modeli života, sa nezadržateľne rozvíjali aj jeho moderné formy. V reči dobových propagandistických hesiel sa tak „nové“ Slovensko“ menilo na „usmievavé“, pričom zrýchlené „budovateľské“ tempo nebolo iba výsadou neskoršej komunistickej propagandy.

Komíny tovární, telegrafné stĺpy i línie železničných tratí a značkových ciest ako dominanty industrializácie z čias záverečných desaťročí moderného Rakúsko-Uhorska boli väčšinou ukryté v hlbokých dolinách a kotlinách, oddelených strmými horami a zdanlivo príliš nenarušovali topografiu typickej slovenskej horskej a podhorskej krajiny, ani neurčovali jej charakter. Z optiky dobového vizuálu slovenskej krajiny – ako ju zaznamenali v kompozícii krajinomalby umelci Martin Benka, Karol Ondreička, Miloš Alexander Bazovský, Zolo Palugyay, Štefan Bednár, Edmund Gwerk a i., ale aj amatérski fotografi (Miloš Dohnány, Ján Galanda, Viliam Malík) či Karol Plicka vo filme *Zem spieva*, z ktorého napriek národopisnej téme vyžaroval silný avantgardný étos – tak vznikal akýsi paradoxný dojem dvoch koexistujúcich civilizácií, archaickej a modernej.²

Pltníci, zápasiaci s vodným živlom vedľa železničnej trate, roľníci a pastieri v rázovitých krojoch putujúci peši či na vozoch za svojím živobytím sa na kľukatej serpentíne

1 Kapitola vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/0071/15: *Slovensko za medzivojnovnej ČSR a za vojnovnej Slovenskej republiky – otázky diskontinuity a kontinuity v politike, hospodárstve, spoločnosti a kultúre*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Jaroslava Rogul'ová, PhD.

2 Pozri bližšie HRABUŠICKÝ, Aurel. Úvodom. Civilistická krajina. Nové v starom svete. In *Nové Slovensko (ťažký) zrod moderného životného štýlu 1918 – 1949*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2011, s. 7 – 16.

horskej cesty vyhýbajú autu, symbolu novej krásy, predovšetkým však nového rýchleho dopravného prostriedku, ktorého „*lakovaná karoséria sa vyníma na pozadí domov so slamenou strechou...*“³

Naznačené kuriózne spojenie v princípe nespojiteľného – vzniká prevažne vtedy, keď moderný životný štýl vstupuje do prostredia, ktoré naň nie je pripravené a také bolo väčšinové Slovensko v sledovanom období. No na prekvapenie mnohých súčasníkov sa vonkajškovým požiadavkám moderného životného štýlu vedelo viac-menej rýchlo prispôbiť.

Kým voľné (alebo oficiálne) umenie (vo všetkých jeho zložkách) ako najvyššia intelektuálna sebareflexia spoločnosti sa vrátilo viac dozadu a hľadájú duchovnú podstatu Slovenska či jeho modernú kultúrnu identitu, doháňalo zmeškané, v konkrétnom každodennom živote spoločnosti sa moderna či skôr moderná civilizácia prejavila oveľa zreteľnejšie, naliehavejšie a vlastne už neodvolateľne. Moderný vzhľad (oblečenie, zariadenie, reklama) nielen časovo predstihol moderné umenie, ale v istom zmysle ho aj nahradil, čo napokon býva častým javom. Preto zrejme nie je náhodné, že výsostne modernistické postupy sa aj u nás prejavili skôr v tzv. aplikovanom, úžitkovom umení, spojeným s reálnym životom, ako vo voľnom „akademickom“ umení.

Napríklad moderný vynález – fotografia, nestrácajúc zo zreteľa pôvodné dokumentaristické určenie, sa významne podieľala na formovaní nového videnia, novej vízie moderny. Obraz života moderného mesta, zaznamenávajúci nielen jednoduchú krásu (nová vecnosť, civilizmus) moderných objektov, ale aj pouličný mestský život s ostrým sociálnokritickým tónom, zostal väčšinou témou fotografov (azda s výnimkou košickej moderny 20. rokov, ktorá však bola skôr maďarskou či českou záležitosťou).⁴

Vizuálny vzorec moderny sa teda viac uplatnil napr. vo fotografii, scénografii, grafickom, úžitkovom a inom dizajne a vari najvýraznejšie vo funkcionalistickej architektúre⁵, lebo „nové Slovensko“ bolo v čulom stavebnom ruchu.

Akýmsi *spiritus movens* spomínaného bola rovnako „nová“ Škola umeleckých remesiel (ŠUR) a jej iniciatívne (väčšinou české prostredie), ktorá „*úzkym prepojením výtvarnoumeleckej výchovy s dielenskou prácou*“ mala „*povzniesť domácu slovenskú výrobu a obchod na súčasnú európsku úroveň*“.⁶ Jednoducho na program dňa sa dostala výchova

3 Tamže, s. 15.

4 Nové umenie v zmysle avantgardných zásad sa na Slovensku objavovalo viac-menej sporadicky a ak, tak oneskorene a slovensky modifikovane. Výnimkou boli Fulla s Galandom, ktorých sen o „čistom umení“ ostal nenaplnený. Slovensko sa teda na hnutí avantgárd priamo nepodieľalo, skôr možno povedať, že avantgardistov „iba“ hostilo. Bolo to tak v prípade východoslovenských Košíc, ktoré sa v 20. rokoch stali medzinárodným centrom moderného umenia a útočiskom viacerých (maďarských i českých) predstaviteľov ľavicovej avantgardy, ako aj v prípade Školy umeleckých remesiel v Bratislave známej aj ako „bratislavský Bauhaus“ alebo „Bauhaus na východe“ s českou iniciatívou. Cit. podľa HRABUŠICKÝ, Úvodom, c. d., s. 9; BAJCUROVÁ, Katarína. Priemyselné stavby, konštrukcie. In *Nové Slovensko*, c. d., s. 26.

5 Pozri bližšie tamže, s. 7 – 13.

6 Cit. podľa MOJŽIŠOVÁ, Iva. *Škola moderného videnia. Bratislavská ŠUR 1928 – 1939*. Bratislava : Artforum, Slovenské centrum dizajnu, 2013, s. 49, 46.

vkusu, ktorý chýbal domácim výrobcom i spotrebiteľom. Z emblematických hesiel doby, ktoré žiadali zblížovanie umenia, remesla a architektúry s každodenným životom, novú kultúru bývania a bytového zariadenia, užitočné a lacné umenie pre všetkých a vôbec modernizáciu životného štýlu, vyžarovala novosť, progresívnosť a elán, spojené s neprenosnou dobovou atmosférou.

***

Keď roku 1930 vyšlo prvé číslo nového kultúrno-umeleckého časopisu veľkomestského strihu s optimistickým názvom *Elán* priamo v metropole štátu, Karel Čapek to komentoval frapantnou a v podtexte azda aj ironickou poznámkou: „*Slováci sestupujú ze salaši na bulváry...*“.⁷ No spokojný a nadšený redaktor nového mesačníka Ján Smrek, ktorému sa splnil sen, sa neurazil a pražskému intelektuálovi seabedome replikoval: „*Áno, Slováci si obuli mĺľové čižmy, dívajme sa na nich, je to vzrušujúce divadlo.*“⁸

Hoci to už boli možno čižmy vyrobené konfekčne „u Baťu“ a nie originálne, poctivo na mieru ušité tradičným obuvníkom, naznačená príhoda (aj s pointou o rozprávkových mĺľových čižmách) pôvabne a vtipne ilustruje dobovú atmosféru Slovenska, prežívajúceho svoju modernizačnú národnú emancipáciu v časovom úseku medzivojnového obdobia. Slovensko, tradične vnímané ako konzervatívne, sa práve v tomto období nachádzalo v ére zániku alebo dožívania mnohých sociokultúrnych fenoménov, spojených s agrárnou spoločnosťou a razantného nástupu moderných, ohlasujúcich novú industriálnu éru. Inými slovami povedané, bolo to Slovensko, ktoré chcel zakladateľ bratislavskej ŠUR Josef Vydra takpovediac „vyliečť z kroja“.⁹

Keďže predvojnový *Fin de siècle* (európsky dobový pocit „zlatého veku“) sa na Slovensku neprežíval (ak, tak len individuálne, nie ako celospoločenská nálada spojená s neprenosným psychologickým pocitom istého sociokultúrneho naladenia), teraz ho bolo treba prekonať jedným razom a za celú národnú pospolitosť. Ako som však už v úvode naznačila, aj tu bolo treba rozlišovať. Slovensko, tradične dobiehajúce nové európske vnemy a impulzy, malo svoje vlastné tempo vývinu, a preto aj slovenský príbeh moderny mal osobitú špecifiká. Preto ani „bláznivé 20. roky“ (*les années folles*) spojené s uvoľneným životným pocitom povojnovej európskej bohémy, ktorá v duchu hesla „žiť a nechať žiť“ milovala džez, ragtaime, šansón a kuplet, sa na Slovensku „nekonali“. Aj netrpezlivému arbitrovi oficiálnej slovenskej kultúry Štefanovi Krčmérymu sa v 20. rokoch zdalo,

7 SMREK, Ján. *Poézia moja láska* 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1989, s. 116.

8 Tamže.

9 Josef Vydra (1884 – 1959), výtvarný pedagóg, znalec ľudového umenia a organizátor. Z jeho iniciatívy vznikla nielen Škola umeleckých remesiel v Bratislave, ale aj prvá moderná organizácia zameraná na výroby umeleckého priemyslu (Spoločnosť umeleckého priemyslu, SUP, 1920) a neskôr aj jej úspešnejšia nasledovníčka Detva (1924). Ich produkcia bola sústredená predovšetkým na rozvoj už tradične silného remeselného zázemia na Slovensku. K najrenomovanejším značkám slovenského moderného dizajnu patrili najmä textilné výrobky Detvy. Úspešne sa rozvíjala aj produkcia slovenskej keramiky v Modre a kovové predmety každodennej potreby z továrne Sandrik patrili rovnako k módnym hitom. V kombinácii s výrobkami slovenských sklárni sa stali nevyhnutným doplnkom moderného bývania a bežného života.

akoby Slovensko ešte stále „*mátožne spalo*“. No v 30. rokoch už „*dávalo o sebe vedieť*“. Bolo to aj vďaka nástupu novej, minulosťou nezaťaženej generácie, ktorá už vyrastala v nových pomeroch a netrpezlivo sa hlásila o slovo.

Obdobie medzi druhým a tretím desaťročím sa nieslo v duchu atribútov ako „pohyb“, „zmena“, „otváranie okien“, „dobré je to, čo je nové“, a „tradícia je prinajmenšom pochybná a málo presvedčivá“, pričom v dobovej terminológii sa prívlastok „nový“ vnímal ako synonymum moderného, progresívneho. „Nové“ boli časopisy (*Nové Slovensko, Nová Bratislava, Nový svet, Nová žena*), ale aj umenie, architektúra, aeroplán, zaoceánsky parník či elektrická žiarovka. Keďže novosť, ako som už uviedla, bola azda najviditeľnejšia v spôsobe života i v každodennej konvenčnej realite obyvateľov poprevratového Slovenska, v nasledujúcom texte sa výberovo (vzhľadom na rozsah kapitoly) sústredím práve na ne.

V kontexte času a priestoru danej témy je pritom zároveň nutné mať na pamäti, že historikmi obľúbené charakteristiky rôznych časových a prelomových úsekov dejín treba vnímať iba ako konvenciu, ústupok nástojčivej potrebe ľudí usporiadať a sprehľadniť tok času.¹⁰ Zvyčajne ich akceptujeme ako zásadné medzníky oficiálneho „výkladu dejín“, no keď na dané obdobie nazrieme cez optiku každodenného života obyčajných ľudí, pohľad na takto definované časové úseky a výrazné medzníky sa dostáva do celkom iného interpretačného poľa. S troškou fantázie si vieme celkom dobre predstaviť „zhrozenú“ reakciu dobových súčasníkov, majúcich ešte v čerstvej pamäti dôsledky „poslednej vojny“, že žijú vlastne v medzivojnovom dvadsaťročí vymedzenom tzv. osudovými osmičkami, fabuluje autor „*storočia dlhšieho ako sto rokov*“.¹¹

Pri historickej reflexii spôsobu života v spomínanom období je – napriek hore uvedenému – orientácia v čase a priestore dôležitá, a to pre niektoré zásadné fakty, ktoré nemožno obísť.

Predovšetkým je to skutočnosť, že život na Slovensku po roku 1918 sa nezačínal vo vzduchoprázdne ani v „kultúrnej púšti“. Neprehliadnuteľne bol poznamenaný vyše polstoročnou modernizáciou uhorskej a vôbec rakúsko-uhorskej spoločnosti, ktorá zasiahla, i keď v rôznom stupni, celú krajinu i spoločnosť. Zanechala ešte aj dnes využívané materiálne dedičstvo v podobe železníc, železničných budov, ciest, tzv. kamenných škôl, secesných i moderných stavieb a obytných domov, ale aj v podobe sústavy zákonov, inštitúcií, úradov, vzdelávacieho a zdravotníckeho systému. No ako je známe, Uhorsko, navonok sebavedomý a arogantný štát, nedokázalo prekonať rozpory a problémy modernizačného pohybu, ktorého súčasťou bol najmä prechod od stavovskej k triednej spoločnosti. Vznikol tak akýsi paradox, či uhorská zvláštnosť: na jednej strane zjavné úsilie otvárať sa vonkajšiemu svetu, na druhej strane vnútorná uzavretosť v prospech konzervatívnych síl.¹²

10 LIPTÁK, Eubomír. *Storočia dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 13.

11 LIPTÁK, Eubomír. *Neprežité dejiny*. Bratislava : Q111, 2008, s. 76.

12 Tamže, s. 76, 77.

Ďalším dôležitým faktorom je, že časovým a riadiacim východiskom medzivojnového obdobia bola predovšetkým vojnová skúsenosť, ktorá zasiahla celú spoločnosť – mužskú populáciu na frontoch, ženy, deti a rodiny v zázemí – veľmi intenzívne, osobne, fyzicky i emocionálne.¹³ Otrasy z vojny a z neho vygenerovaný politický systém, politická kultúra i spoločenské hodnoty a konvencie pôsobili po roku 1918 ako akcelerátor predchádzajúcej modernizačnej fázy. Rozdiel bol „iba“ v tom, že ak pred vojnou mal moderný človek dilemu medzi zmenou a pretrvávaním overeného, tradičného, po vojne už o zmene vôbec nepochyboval, išlo skôr o to, ako ju uskutočniť – má to byť evolúcia alebo revolúcia?¹⁴

A napokon medzivojnové dvadsaťročie, ktoré spoločnosť i odborná verejnosť vníma cez spoločenské zmeny sprostredkované demokratizáciou a modernizáciou v podmienkach Československej republiky, je, podľa Ľubomíra Liptáka, z hľadiska významu a dopadu samotných týchto zmien dlhé i krátke zároveň.¹⁵ Dlhé je v tom zmysle, že mnohé javy, ktoré mali zásadný vplyv na formovanie spoločnosti v druhej polovici 20. storočia, teda v povojnovom období, korenili práve v rozporuplnej ére medzivojnového obdobia. A krátke je preto, že v tejto ére sa prejavili ešte iba ako náznak, prísľub, nie determinant,¹⁶ dodáva historik k základným časovým súradniciam skúmaného obdobia.

***

Dôležité z hľadiska reflexie medzivojnového obdobia sú okrem časových i priestorové faktory, a to zmena geopolitického postavenia Slovenska, zmena regionálnych vzťahov vnútri Slovenska a posuny v tradičnom vzťahu mesta a dediny.

Administratívne vymedzenie hraníc Slovenska po roku 1918 znamenalo svojim spôsobom jeho identifikačné vystúpenie zo stáročnej anonymity hornouhorskeho regiónu, ktoré sa prejavilo najmä v psycho-sociálnej štruktúre slovenskej spoločnosti. Slovensko nadobudlo vlastný referenčný priestor s problémami integrácie, vzťahov centra a „vidieka“, plošného rozšírenia národných symbolov, identifikačných rituálov a mýtov, ktorých nespornou funkciou bolo mentálne zjednocovanie Slovenska s postupným vytváraním vedomia spolupatričnosti. Predstava vlasti „od Dunaja k Tatrám“ sa stala práve v tomto čase programovou súčasťou spoločenského vedomia.¹⁷

Zmena ekonomickej a politickej osi zo smeru sever – juh na východ – západ priniesla nielen oslabenie vplyvu Viedne a Budapešti a posilnenie (pred vojnou skôr marginálnej)

13 Hoci vojna vznikla v Európe, tu prebiehali rozhodujúce boje, bola to prvá vojna v dejinách, ktorá dostala názov svetová, pretože prebiehala na rôznych kontinentoch a svojimi dôsledkami zasiahla celý svet. Najviac však postihla práve Európu, rozvrátila jej ekonomiku a staré väzby, zničila monarchie a režimy, ktoré existovali po stáročia, nálady, ba aj mravy. V tejto vojne zanikla stará mapa Európy, jej starý duch i poriadky. V západnej a strednej Európe nebolo azda rodiny, z ktorej by otec či syn nebol narukoval, padol alebo sa stal invalidom. Bola to nesporné prvá „industriálna“ vojna a súčasne i posledná, v ktorej sa bojovalo s „predindustriálnou“ mentalitou.

14 LIPTÁK, *Nepretržité dejiny*, c. d., s. 77.

15 Tamže, s. 78.

16 Tamže.

17 Tamže, s. 89.

Prahy, ale aj ekonomickú, politickú a civilizačnú regionálnu nerovnováhu krajiny v prospech západných častí Slovenska a v neprospech stredoslovenskej oblasti, o východných regiónoch ani nehovoriac.

Na rozdiel od etnicky i nábožensky pomerne homogénneho agrárneho vidieka, slovenské mesto v prvej polovici 20. storočia v mnohom pripomínalo multikultúrnu strednú Európu, predovšetkým svojim pestrým nacionálnym a konfesijným zložením. Tradičná škála Slovákov, Maďarov, Nemcov, konfesijne predstavujúca pestrú zmes katolíkov, evanjelikov a židov, sa po roku 1918 rozšírila najmä o Čechov,¹⁸ ktorí boli väčšinou neveriaci alebo vyznávali exotické náboženstvá, čo predstavovalo pre domácich istú zvláštnosť. Národnostná a náboženská symbióza v živote malého slovenského mesta však nebola vôbec bezproblémová ani idylická, ako sa to neraz nostalgicky pripomína. Faktom je, že po roku 1918 začínajú slovenské mestá dobývať na všetkých úrovniach aj slovenskí občania, ktorí sa zapájali do plnenia politických, administratívnych, správnych i kultúrno-spoločenských úloh.

Počtom obyvateľov i fyzickou veľkosťou slovenské mesto (vrátane historického jadra, robotníckych štvrtí a kolónií na jeho periférii), nemalo viac ako 10 tisíc obyvateľov, samozrejme s výnimkou Bratislavy a Košíc. Do roku 1940 počet miest nad 20 tisíc obyvateľov vzrástol na 23, tesne nad 20 tisíc mali napr. Nitra, Trnava, Nové Zámky¹⁹ a Prešov. Sociálny status obyvateľov mesta bol pomerne stabilný – išlo najmä o vyššiu a strednú triedu zamestnávateľov, štátnych zamestnancov, inteligenciu a príslušníkov slobodných povolání.

***

Bratislava – aj názvom nová metropola Slovenska – sa rýchlo poslovenčovala i počešťovala (no výraznejšie slovenskou bola až za druhej vojny) a stala sa neformálnym administratívno-politickým, hospodárskym, ale predovšetkým kultúrnym centrom trojmiliónového Slovenska.²⁰

Prílev nových obyvateľov Bratislavy²¹ – odborníkov z Čiech, ale aj zo slovenského vidieka a menších mestečiek – nastolil problém akútneho riešenia bytovej otázky novej

18 Už za bývalej monarchie vzdelaní Česi nachádzali dobré uplatnenie v štátnych službách a zastávali početné miesta v správnom aparáte v rôznych provinciách ríše. Po roku 1918 prichádzali Česi na Slovensko v desaťtisícoch. Niektorých lákali možnosti podnikania, obživy, iných organizovane povolávali a vysielali na miesta uprázdnené po maďarských úradníkoch, žandároch, financoch, poštároch, železničiarov, učiteľov, profesorov. Roku 1921 bolo na Slovensku 71 733 Čechov, roku 1930 už 120 926 a tento počet neskôr ešte stúpol. Cit. podľa LIPTÁK, Eubomír. *Slovensko medzi dvoma vojnami*. In Kol. autorov. *Dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2000, s. 230.

19 Nové Zámky pripadli na základe Viedenskej arbitráže z novembra 1938 Maďarsku.

20 Mesto získalo názov Bratislava v marci 1919, dovtedy malo úradný maďarský názov Pozsony a zaužívaný bol aj nemecký názov Pressburg, resp. od neho odvodená slovenská podoba Prešporok. Slogan „jazykom Nemci, srdcom Maďari“ sa vzťahoval najmä na starých Prešpo(u)rákov.

21 Počet obyvateľov Bratislavy sa od roku 1918 do roku 1936 takmer zdvojnásobil, vzrástol z 85 tisíc na 150 tisíc. V roku 1930 mala Bratislava 123 800 obyvateľov, pričom na 100 bytov pripadlo priemerne 422 obyvateľov. Cit. podľa OBUCHOVÁ, Viera – JANOVIČKOVÁ,

strednej vrstvy úradníkov a inteligencie. Rozsiahly stavebný *boom* sa začal nielen za hranicami Starého mesta, ale novú tvár dostali aj ulice v jeho centre. Od roku 1930 v súvislosti so sociálnym zákonom o bytovej výstavbe sa riešila tiež bytová situácia sociálne slabých vrstiev výstavbou malobytových komplexov a mestských domov. Cieľom bolo zabezpečiť kultúrne bývanie s vyhovujúcimi hygienickými požiadavkami aj pre túto skupinu Bratislavčanov.²²

V sérii fotografií (*Špatné bydlení*) Jaromíra Funkeho,²³ uverejnených v časopise *Nová Bratislava*, sú otrasné obrázky príbytkov zo Starého mesta i periférie, najmä zo štvrte chudoby Trnávky (Dornkappel), pôsobiace zanedbane, zdevastovane, ako by ich obyvatelia už dávno opustili. Funkeho zábery sa pripájajú k širokému prúdu sociálno-kritickej fotografie (prevažne ľavicovo orientovaných fotografov), upozorňujúcej na neúnosný spôsob života najchudobnejších mestských vrstiev, čím sa tento problém stával celospoločenským a vyžadoval si naliehavé riešenie.

Bola to jednoducho doba, ktorá priala stavebníkom a architektom, pričom bývanie v mestách bolo relatívne zhodné na celom území Slovenska i v celom stredoeurópskom priestore. Napokon staviteľia a architekti študovali na tých istých školách a pracovali s rovnakými materiálmi. Nebola náhoda, že aj v kuratóriu Školy umeleckých remesiel pôsobili viacerí slovenskí architekti, napr. Dušan Jurkovič, ale aj mladí či mladší ako Emil Belluš, Friedrich Weinwurm, Klement Šilinger a Juraj Chorvát.

Napriek stavebnému *boomu* vybavovanie miest základnou infraštruktúrou ako kanalizácia, elektrifikácia, dláždenie ulíc a chodníkov prebiehali v poprevratových zmätkoch a v čase hospodárskej krízy pomaly a neraz sa realizovali až v druhej polovici 20. storočia.

Najpočetnejšiu skupinu obyvateľov Bratislavy predstavovala stredná, prípadne vyššia stredná vrstva (napr. vyšší úradníci, lekári, obchodníci, advokáti, živnostníci). S istým zjednodušením možno konštatovať, že jej hodnotová orientácia zostávala poznačená tradičnými vzormi z meštianskej spoločnosti. Pretrvávala v nej existenčná závislosť na fungovaní trojgeneračnej rodiny v zmysle odovzdávania znalostí a stavovskej etiky, predovšetkým v oblasti profesií, akými boli napr. lekári, advokáti, živnostníci.

Na životný štýl starousadlíkov Bratislavy sa akoby nabaľoval spôsob života tých, ktorí sa sem prisťahovali. A tak sa popri kontinuitne pretrvávajúcich nemeckých a maďarských vrstvách obyvateľov do nových mestských štruktúr etablovali príslušníci slovenskej, resp.

Marta. *Každodenný život a bývanie v Bratislave v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 176 – 178.

22 Najmä v komunistickej tlači (napr. *Pravda chudoby*), ale aj v časopise *Nová Bratislava* sa sústavné poukazovalo na „hroznú“ bytovú krízu a jej dôsledky, keď chudobné, ale i stredné vrstvy bývali v pivniciach, na povalách, v nehygienicky preplnených „nemravných“ bytoch, kde často dochádzalo k bitkám, krádežiam, vraždám a k iným trestným činom len preto, že jeden chcel druhého vytlačiť z bytu. Cit. podľa tamže, s. 178.

23 Jaromír Funke (1896 – 1945) patril k najvýznamnejším českým fotografom prvej polovice 20. storočia. Medzinárodne uznávaný priekopník avantgardnej fotografie vyučoval na bratislavskej Škole umeleckých remesiel.

československej národnosti, ktorí cítili potrebu demonštrovať obhájené alebo získané postavenie.

Najvýraznejšie sa to prejavovalo práve v bytovej kultúre a každodennom živote, kde nehrala úlohu konfesia, ani nacionalita, ale statusové postavenie. Možnosti rodiny sa odvíjali od jej ekonomického zázemia, vlastníctva domu či bytu, vzdelania jej členov, profesie žiteľa a výrazným indikátorom bolo tiež kvalitné využívanie voľného času jej členov.²⁴

Výkladnou skriňou osvetly moderného bývania a zároveň ako výstavno-predajné reklamné miesto slúžil od roku 1928 Dom umeleckého priemyslu v Bratislave na Štefánikovej ulici. Táto moderná funkcionalistická budova²⁵ bola pôdorysne uspošobená tak, že jednotlivé bunky – „izby“ demonštrovali zariadenie miestností podľa ich konkrétnej funkcie, od farebnosti stien, cez účelný a konštrukčne správny nábytok a praktické svietidlá až po bytový textil. Praktický typizovaný nábytok, jednoduchý a hygienický textil mal ženám uľahčiť prácu s prevádzkou domácnosti.

Napriek širokej propagácii moderného bývania (výstavy, odborná publicistika v časopisoch *Nová Bratislava*, *Nový svet*, *Žijeme*), dobová realita bola skôr taká, že obyvatelia novostavieb si zapratali byty pseudohistorickým mobiliárom či imitovaným luxusom najrozličnejších ozdobných predmetov. Stále ešte totiž pretrvával názor, že dom bol pre meštiaka meradlom blahobytu a plnil predovšetkým reprezentatívnu funkciu svojho majiteľa.

Bytová kultúra, reprezentujúca významnú súčasť medzivojnového životného štýlu, ktorý sa tradične vníma ako obdobie noblesy a elegancie, bola teda poznačená istou dvojkofajnosťou – popri prevládajúcich konzervatívnych prvkoch v nej boli obsiahnuté aj modernizačné prvky. Napokon, ľudia si vždy ponechávajú predmety po predkoch a niečím novým si svet svojho bytu zasa dopĺňajú.

V životnom štýle medzivojnových Bratislavčanov sa preto môžeme stretnúť vo výbave domácnosti s nábytkovými zostavami v štýle secesie, historizmu, *alt deutsch* či *art deco*, ale aj s praktickým moderným nábytkom s odľahčenou hmotnosťou a kombinovaný s konštrukciou z ohýbaných kovových rúrok. Na druhej strane príslušníci strednej vrstvy mohli realizovať svoju túžbu po praktických a funkčných moderných artefaktoch (najmä pri bytových doplnkoch), ktorými si dotvárali bytový interiér a uľahčovali prácu v domácnosti.

Technická vybavenosť domácností bola usmerňovaná popri finančných možnostiach majiteľa tiež lákavou ponukou obchodu, ako aj nikdy sa nekončiacou túžbou priblížiť

24 V najväčšej stálej zbierke „kultúry všedného dňa“ (v Múzeu mesta Bratislavy), ktorou sa podarilo zdokumentovať domácnosti strednej vrstvy Bratislavčanov medzivojnového obdobia, nachádzame širokú škálu predmetov úžitkového a dekoračného charakteru, produkty sériovej výroby (jedálenské, nápojové súpravy, kuchynský riad, hygienické a sanitárne potreby, fajčiarske a písacie súpravy, pamiatkové predmety, hračky, ale aj prístroje spojené s ženskou vlasovou a telovou kozmetikou). Cit. podľa *Bratislava v období noblesy a elegancie*. Rozhovor s PhDr. Elenou Kurincovou, kurátorkou novších dejín z Múzea mesta Bratislavy. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, roč. 8, 2008, č. 4, s. 42 – 43.

25 Postavená podľa projektu brnianskeho architekta Jana Viška.

sa možnostiam elity. Sortiment výrobkov, ktoré sa začali podieľať na uľahčení práce v domácnosti rozširovali elektrospotrebiče (napr. elektrické vysávače švédskej firmy Elektrolux, elektrické rúry AEG či kávovary Siemens, predmety osobnej a bytovej hygieny i zábavy. Dokonca sa objavili aj ľadničky (nie chladničky), v súvislosti s ktorými si ešte dnes starší Bratislavčania spomínajú, ako chodili do Starej tržnice po kocky ľadu, ktoré sa jednoducho vkladali dovnútra.²⁶ Samozrejme, že tieto pomôcky na uľahčenie domácich prác boli dostupné iba majetným, hoci práve oni mali k dispozícii aj lacné pomocnice v domácnosti (služky), práčky či nádenníkov.

K bežnej výbave dobre situovanej rodiny patrilo tiež telefón (vidlicový, stolový alebo bytové telefónne prepojovalce na miestne batérie značiek Mikrofona, Telegrafia). Od polovice 20. rokov pribudol aj rádioprijímač, „zázračná skrinka“ napr. holandskej firmy Philips alebo nemeckých firiem AEG či Telefunken. Druh kvalitného rádioprijímača vyjadroval spoločenské postavenie majiteľa a vzhľadom na kúpnu cenu (10 tisíc korún) bol pre bežného občana nedostupný. Ceny klesali až so zdokonalením výroby a jej zavedením v domácom prostredí. Kým ešte roku 1937 pripadalo na sto domácností iba dvanásť prijímačov, krátko pred vojnou zaregistrovali na Slovensku stotisíceho koncesionára. Rádio sa stalo masmédiom *par excellence* až v období vojny. Reklama na rozhlasový prijímač, na Slovensku vyrobenej značky Tungsram,²⁷ sa objavovala v každom obrázkovom časopise. No v tomto čase idea „rádioprijímača v každej slovenskej rodine“ mala už dvojité účel, jednak mala podporiť domáci priemysel a jednak bola vizitkou propagandy, ktorá sa práve rozhlasom šírila najefektívnejšie. Významným zdrojom reprodukovanej zábavy sa stali kľukové prenosné gramafóny značiek Klingsor, Decifón alebo luxusné His Master´s Voice.²⁸

***

Starostlivosť o vlastný výzor, oblečenie, doplnky, bytové a iné zariadenie – to boli oblasti, kde sa moderna prejavovala samovoľne bez toho, aby narážala na estetické predsudky. No na rozdiel od premien v bývaní, náročných na čas a financie, sa oveľa citlivejším barometrom zmien spôsobu života stalo obliekanie, ktoré sa týkalo doslova „všetkých“. Stačí si zalistovať v rodinných albumoch, aby sme zistili, o akú radikálnu zmenu išlo. Najmä ženská móda zaznamenala priamo kultúrny šok, pričom zmeny v ženskom odievaní, ktoré súviseli so zmenami ich postojov k životu v prevažne mestskej spoločnosti, možno sledovať v celoeurópskom kontexte už na prelome storočí. Vojna, ktorá radikálne zasiahla do každodenného praktického života žien, tento proces, dobovým termínom nazvaný „oslobodenie ženy“, iba urýchlila, pričom s istým zveličením možno povedať, že antikoncepcná pilulka v 50. rokoch 20. storočia ho zavrášila. Keď si porovnáme obrázok ženy z doby potopenia Titanicu (roku 1912! či už z prvej, druhej,

26 KURINCOVÁ, *Bratislava v období noblesy*, c. d., s. 43.

27 Prvú slovenskú výrobu rádioprijímačov otvorila v Bratislave firma Tungsram až roku 1938. Cit. podľa DRAXLER, Vladimír. *Zázračná skrinka*. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, roč. 6, 2006, č. 4, s. 20.

28 KURINCOVÁ, *Bratislava v období noblesy*, c. d., s. 42 – 43.

tretej triedy alebo z podpalubia) a ženu z 20. rokov s krátkym športovým účesom odetú v ľahkých, takmer frivolných šatách bez rukávov s odhalenými ramenami i chrbtom, ako v precíznom geste dvíha ruku s cigaretou (zrejme obľúbený dobový topos), máme dojem, že ide o bytosť z dvoch odlišných svetov. Pritom časový rozdiel bol iba desať rokov. Samozrejme aj v prípade módného obliekania hral dôležitú úlohu sociálny status. Inak sa obliekala mobilná moderná mestská žena, možno aj pracujúca, a inak vidiecka, ktorá svoj tradičný ľudový kroj iba postupne nahrádzala polokrojom s prvkami mestského oblečenia.

Podobné, hoci nie natoľko revolučné tendencie možno pozorovať aj v tradične konzervatívnej pánskej móde, kde nastupuje oblečenie, ktoré sa pred vojnou pokladalo skôr za „športové“.

Napriek výraznej demokratizácii v kultúre odievania, keď sa prísna etiketa predchádzajúcej éry výrazne uvoľnila, tak v odievaní, ako aj v iných oblastiach každodenného života, sa prejavovala výrazná sociálna diferenciacia. Preto i ženská móda, spojená prevažne s mestskou ženou, mala u nás svoje špecifiká. Blízkosť tradičných módných centier Budapešti i Viedne a po roku 1918 aj Prahy bola pre slovenské ženy, najmä Bratislavčanky výhodou, lebo „...naše dámy sa obliekali“ (podľa správy v časopise *Nový svet* z roku 1936) „jednak vo Viedni, jednak si chodili po toalety do Budapešti“.²⁹ Pre rozvoj miestnej odevnej výroby a vôbec kultúry odievania to však bola, paradoxne, nevýhoda. Módné periodiká, ktoré využívali módné salóny i domáci krajčíri, boli prevažne nemeckej proveniencie, ale aj maďarské, české, zriedkavejšie anglické a francúzske, pričom módné rubriky s kresbami a fotografiami módných noviniek sa príležitostne objavovali aj v slovenských časopisoch ako *Živena*, *Nový svet*, *Ozvena*, *Nová žena*, *Dennica* či v denníkoch.³⁰ Z bohatej inzercie a reklamy dobových časopisov sa dozvedáme, že na jednej strane bol nepochybne záujem aj o odevy špičkových francúzskych značiek, na strane druhej finančné možnosti väčšiny slovenského obyvateľstva neumožňovali kúpu bežného odevu šitého na mieru. Preto väčšina slovenských žien si šila či prešivala odev doma (a to nielen v čase hospodárskej krízy), alebo využívala službu miestnej krajčírky a páni zasa miestneho krajčíra. Svedčí o tom aj množstvo bratislavských populárnych obchodov a obchodíkov s textilnou metrážou (napr. predajne Pavúk, Weis & Fürst či Lyoner Seidenhaus Weiss).³¹

Až v 30. rokoch s rozvojom priemyselnej výroby s odevnou konfekciou (podľa vzoru Baťa) sa aj na Slovensku otvorili prvé filiálky Neheru a Rolného, ktoré si mohli dovoliť predávať konfekčný odev za nižšie ceny ako módné salóny orientované na zákazkovú tvorbu.

Absolútnou novinkou v obchode s odevmi boli však módné domy či módné paláce. Patril sem napr. obchodný palác S. Braun na Suchom mýte v Bratislave (1925), najvyhľadanejší

29 ŠIDLÍKOVÁ, Zuzana. Kam za módou. Z estetiky života medzivojnovovej Bratislava. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, roč. 8, 2008, č. 4, s. 18.

30 Tamže.

31 Tamže.

dávanejšia firma Tausky a synovia s dlhoročnou tradíciou (založená roku 1846) si otvorila v Bratislave na Hurbanovom námestí obchodný dom (1933), ktorý podobne ako žilinský módný dom Spitzkopf (1926), ponúkal okrem vlastných modelov aj parížsku i viedenskú konfekciu. V priestoroch obchodných domov (no príležitostne aj v budove vlády či v hoteli Carlton) sa konali pravidelné módné prehliadky.

Prototypom nového obchodného priestoru bola päťposchodová budova odevnej firmy Schön architektov F. Weinwurma a Ignáca Vécseia na dnešnej Obchodnej ulici, ktorá okrem šatstva ponúkala aj iný doplnkový tovar.³² V podobnom duchu racionalizácie a ekonomizácie predaja mal fungovať aj vari najznámejší obchodný dom Bohuslav Brouk v Bratislave (dnešný Dunaj). Jeho otvorenie (roku 1938), zachytené objektívom dobových fotografov aj s „útokom“ davu netrpezlivých zákazníkov, emblematicky naznačuje nový rozmer moderného človeka – homo spotrebiteľa a konzumenta.

Jednoduchosť a racionálna účelnosť to bola základná šifra modernizmu nielen v odevnej kultúre, ale vo všetkých sférach života spoločnosti vrátane estetického vnímania. Jednoducho obidve pohlavia aj v súvislosti so zvýšenými nárokmi na osobnú hygienu uprednostňovali v oblečení ľahkosť a praktickosť, čo si vynucovalo aj čoraz aktívnejšie trávenie voľného času pri športe či turistike. Napokon, spoločenská dôležitosť, aká sa prikladala oblečeniu – naliehavá potreba doby reprezentovať – mala aj významný sociálny rozmer. A v neposlednom rade taký náhly posun od prudérnosti k oslobodeniu, ba až kultu tela nemohol neovplyvniť spoločenskú morálku vrátane sexuálneho správania oboch pohlaví, čo nepochybne tiež súviselo s prelomom v myslení moderného človeka.

Ideál, spojený s kultom telesnej zdatnosti stelesňovala a propagovala najmä Československá obec sokolská, ktorá nebola len organizačnou základňou hromadného cvičenia, ale symbolizovala najmä občiansky ideál prvej republiky, a preto mala aj veľký spoločenský a politický vplyv. Oživenie antického ideálu kalokagatie bolo medzi širokou verejnosťou natoľko populárne, že podľa vzoru sokolstva vznikli na Slovensku podobne zamerané katolícke a robotnícke združenia (Česko-slovenský katolícky Orol). Celorepublikovo medializované masové všesokolské slety na strahovskom štadióne (podobne ako neskoršie spartakiády) mali v mnohých slovenských mestách a mestečkách aj svoj skromnejší miestny rozmer sokolských slávností. Okrem „sokolov“ bolo populárne aj skautské hnutie, YMCA, YWKA a ďalšie, ktoré sa snažili usmerniť život najmä mladých ľudí, rozvíjať ich morálne a fyzické vlastnosti, napr. aj pravidelnými pobytmi – tábormi vo voľnej prírode. Turizmus, spojený s vyhľadávaním a zaznamenávaním „krás Slovenska“ (upevňoval nielen pocit vlastenectva), ale, ako napovedajú aj amatérske fotografie z rovnomenného časopisu, získaval si čoraz väčší počet priaznivcov.

***

Azda netreba zdôrazňovať, že dôležitou súčasťou života je práca, rodina, a nespornou stránkou jeho kvality je voľný čas a zábava, či ako sa dnes hovorí – aktívne trávenie

32 Tamže, s. 19.

voľného času. Aj v týchto javoch ľudskej každodennosti došlo v medzivojnovom období k zásadným zmenám.

Po roku 1918 skrátenie dĺžky pracovného času ovplyvnilo každodenný rytmus človeka (samozrejme, nie všade a tiež s výnimkou poľnohospodárov, ktorým pracovný rytmus diktovala ročná sezóna) v duchu (pôvodne americkej) zásady, zachovanej do súčasnosti: osem hodín spánku, osem hodín práce a osem hodín oddychu.

Početnejšie a silnejšie boli organizované odbory, ale aj zamestnávateľia, ktorí, snažiac sa predchádzať konfliktom, boli ochotní viac ku kompromisom a vyjednávaniu. Pre pracovnú klímu bolo dôležité aj to, čomu dnes hovoríme „firemná kultúra“. Konkrétne sa to prejavilo napr. v oslovení – pán, pani, slečna, u vyššie postavených milostivá pani, slečna či milostivý pán. Aj v bežných osloveníach štandardné uhorské onikanie, v prípade sedliakov zasa bežné tykanie sa postupne nahrádzalo vykáním, k čomu vyzývali aj nápisy vo verejných miestnostiach – „na Slovensku si vykáme“.

Štandardné rámce každodenného života rodiny – vzťah manželov, detí, starých rodičov sa menili iba veľmi pomaly. Status rodiny, na Slovensku pestovaný a udržiavaný tradičným kresťanským svetonázorom, sa naďalej upevňoval novými hodnotami kolektívnej, no „kultivovanej“ kapitalistickej práce a života (tak, ako to zachytil neznámy autor na fotografii z Baťovan – Partizánskeho, kde v uniformovanom prostredí novej výstavby zamestnancov firmy vidíme rovnako uniformovaný „sprievod“ matiek s detskými kočíkmi).³³

Čo sa však v dôsledku vojny a zrovnoprávnenia žien pred zákonom (volebné právo) nenávratne zmenilo, a to v európskom kontexte, bolo postavenie ženy, ktorá sa nezvratne vydala na cestu k väčšej samostatnosti. Prejavilo sa to nielen vyššou zamestnanosťou žien, ale aj ich vzdelaním. Žena s univerzitným vzdelaním – lekárka alebo stredoškolská profesorka – už nebola vnímaná ako exotický jav. Napriek tomuto posunu v postavení žien muž naďalej zostával hlavou rodiny a jej živiteľom, rovnako deľba práce v domácnosti „na mužské“ a „ženské“ vrátane výchovy detí ostávala nedotknutá. Brzdiacim prvkom generačnej emancipácie – tradičná revolta synov voči otcom – bola ovplyvňovaná či brzdená pretrvávajúcou existenčnou závislosťou na fungovaní trojgeneračnej rodiny (firma, pole, remeslo).

Pre medzivojnové obdobie bolo charakteristické dynamické (v kvalite i v kvantite) rozširovanie spôsobov trávenia voľného času a jeho záber na väčšiu skupinu ľudí, čo samozrejme umožnil aj 8-hodinový pracovný čas. Rovnako ako svoju prácu začali ľudia čoraz viac plánovito a cieľavedome využívať aj svoj voľný čas, dokonca do tej miery, že stále väčšiemu počtu ľudí to umožnilo cestovať, dovolenkovať v prímorských (talianska a francúzska Riviéra) či horských strediskách, vyhradených predtým len pre úzku vrstvu obyvateľstva. Hoci platená dovolenka bola vzácna a privilegiom menšiny obyvateľstva, obľúbeným rekreačným cieľom našincov boli najmä liečebné alebo klimatické kúpele. Bol to „zlatý vek“ slovenských sanatórií, kúpeľníctva i kúpalísk, pričom vari najzná-

33 Cit. podľa BAJCUROVÁ, Katarína. Láska v meste, rodina, samota jej svedčí. In *Nové Slovensko*, c. d., s. 139.

mejším miestom letného oddychu bol unikátny areál lesného kúpaliska Zelená žaba v Trenčianskych Tepliciach, projektovaný českým architektom Buhoslavom Fuchsom. Súčasťou životného štýlu mestskej strednej vrstvy bol aj tzv. letný byt.

Prijemným vytrhnutím z každodenného stereotypu boli predovšetkým nedeľné bohoslužby a cirkevné obrady spojené s náboženskými sviatkami ako Vianoce, Veľká noc, fašiangy a iné cirkevné obrady, ktoré okrem duchovného rozmeru poskytovali i príležitost' pobudnúť v spoločnosti.

Obľúbenou formou ľudovej zábavy, ktorá spájala mešťanov aj vidiečanov, bola návšteva lunaparkov, cirkusov a kolotočov. Popri pasívnych formách konzumu civilnej zábavy a kultúry, ako návšteva kina, divadla, koncertu, športového podujatia, bolo aj veľké množstvo aktívnych foriem ako účasť na podujatiach spolkov, stavovských organizácií a telovýchovných združení. Spoločné priestorové zážitky obyvateľov mesta umožňovali napr. aj prechádzky korzom, posedenie pod viechou, obyčajné tancovačky, návšteva kaviarne, plesov alebo sprievody ulicami mesta pri príležitosti cirkevných, štátnych sviatkov, spolkových a profesijných slávností či podujatí. Tvrdý a relatívne krátky život podporoval schopnosť ľudí tešiť sa z maličkostí. Nedeľný rodinný výlet za mesto, vystúpenie hereckej divy z hlavného mesta, amatérske divadlo miestnych či cesta fanúšikov za futbalovým zápasom do vedľajšieho okresu boli zážitkom a udalosťou, na ktorú sa dlho spomínalo.³⁴

Bály a plesy po roku 1918 plnili dôležitú formu reprezentácie, ale aj stavovskej hrdošti a spolupatričnosti organizátorov. Známe boli plesy živnostníkov, akademikov, umelcov, hasičské plesy a pod. V súčasnosti môžeme pozorovať návrat k výraznej reprezentačnej forme plesov s dôrazom na výlučnosť účastníkov.

Kým „zlatý vek kina“ je spojený až s obdobím po druhej svetovej vojne, 30. roky na Slovensku boli obdobím „zlatého veku kaviarní“ a „korza“, priestoru na nadväzovanie kontaktov či iba príležitost' „vidieť a byť videny“.³⁵ Stredné vrstvy navštevovali kaviareň najmä preto, že ich bytové podmienky im neumožňovali prijímať hostí v salónoch, ako to bolo u príslušníkov vyšších vrstiev. Návšteva určitej bratislavskej kaviarne (Astorky, Štefánky, Luxorky, Savojsky, Metropolky) v obvyklý deň a hodinu sa stala rituálom spoločensky názorovo blízkej skupiny. Pre intelektuálov, redaktorov, vydavateľov, spisovateľov bola kaviareň miestom, kde sa klebetilo, pracovalo, politizovalo, kde sa v zime dalo zohriať a biela káva s pečivom, ktorú majitelia podávali zadarmo, bola pre mnohých začínajúcich chudobných umelcov jediným teplým jedlom dňa. Kaviareň bola miestom, kde sa dalo nielen počúvať živú hudbu dobových hviezd (Lehára, Kálmána, Straussa, Nedbala či najnovší hit domácej proveniencie ako napr. „slovenské tango“ (cigánska hudba bola skôr vo viechach). Bola tiež miestom, kde bolo možné zadarmo si prečítať domácu i zahraničnú tlač (počet slovenských periodík sa od prevratu zdesaťnásobil).

34 LIPTÁK, Eubomír. Život na Slovensku v medzivojnovom období. In *Nepretržité dejiny*, c. d., 76 – 96.

35 Tamže.

Medzivojnové obdobie bolo charakteristické nielen sociálnym programom modernistov, internacionalizáciou produkcie a globalizáciou vizuálnej komunikácie, ale najmä vznikom a formovaním základných pravidiel masmediálneho prostredia. Prostredníctvom vydavateľských aktivít, štandardizácie propagácie a reklamy, toto prostredie reagovalo okamžite. A to nielen spätne. „Majitelia“ masmédií postupne preberali iniciatívu a s výdatnou podporou printových médií a rozhlasu sami spoločenské vedomie aktívne modelovali. Popri klasických médiách, akými boli noviny, sa typickým medzivojnovým produktom stával formát populárneho časopisu, vychádzajúci aj na Slovensku vo veľkých nákladoch. Grafická podoba časopisu tohto typu naplňajúca zásady funkcionalistickej typografie – typograficky výrazné titulky, mierne provokujúci obsah a fotografia (akési vizuálne oko moderny), ktorá expandovala nielen z obálok a stránok časopisov, ale aj z kníh, propagačných brožúr, pozvánok, plagátov – podporila vznik aktuálneho grafického dizajnu, ktorý ešte aj dnes odborníci oceňujú.³⁶

***

Do akejkoľvek stránky každodenného života slovenskej spoločnosti v sledovanom čase nazrieme, zistíme, že súčasníci mali pocit, že život je pestrejší, rušnejší a uvoľnenejší ako v minulosti, čo samozrejme vyvolávalo pohoršenie a lamentácie dobových mravokárcov, ktorí sa nájdu v každom čase. Už len vydláždené mestské ulice osvetlené elektrickými lampami pôsobili veselšie ako svetlo sliepňajúcich plynových lúčok. No a prvé reklamné neóny pripomínali súčasníkovi vzdialený, ale už nie nedostupný svet.

Hoci zmeny spôsobu života predstavujú dlhodobý proces, ktorý súvisí s historickými udalosťami, s odstupom desaťročí možno konštatovať, že medzivojnová spoločnosť bola nielen politicky, ale aj svojím cítením, vnímaním sveta i svojej každodennosti, otvorenou spoločnosťou.

---

³⁶ Reprezentatívnou „učebnicou“ slovenskej typografie bol unikátny odborný časopis *Slovenská grafia* (1929).

Hry o život, alebo partnerské vzťahy v medzivojnových rokoch¹

Jaroslava Roguľová

Autor článku v periodiku *Slovenská krajina*, realista alebo skeptik, roku 1931 napísal: „Jednou z najväčších kríz našej doby je bezpochyby kríza manželstva. Mohli by sme žiť celkom izolovane od sveta, nevedieť, čo sa robí za hranicami našej dediny, mestečka a vo väčšom meste dokonca už za stenami činžáku, v ktorom bývame, nečítali by sme žiadnych novín – a predsa by sme i v tomto obmedzenom a uzavrenom kruhu nášho života videli trebárs až niekoľko príkladov nešťastného manželstva. A rozšíriť svoj obzor, vziať do ruky noviny, to znamená, že na každej strane najdeme zprávu o nešťastnom manželstve, o podvádzaní sa manželov a o tragédiách z toho vyplývajúcich, ktorými často končí kríza manželstva. Priznajme si otvorene: je to vec veľmi zlá.“² Na týchto vetách prekvapuje, že by sa hodili asi do každej éry modernej doby vrátane súčasnej. Ľudské cnosti a neresti síce nepatria medzi prioritné problémy historiografie, no aj tak sú nepochybne zaujímavou a hlavne autentickou súčasťou dejín. Rezonujú v každej dobe bez ohľadu na politiku, vojny či hospodársku situáciu a hrajú významnú rolu v manželských aj partnerských vzťahoch. Tie patrili, patria a aj budú patriť k stabilným každodenným problémom ľudského života.

Z hľadiska pramenného materiálu je manželstvo a partnerstvo nevyčerateľná téma. Jeho výber v tomto príspevku sa odvíjal od presvedčenia viacerých pozorovateľov sociálneho života v medzivojnovom období, že po prvej svetovej vojne sa zmenila morálka a prejavila sa v naštrbených, až krízových manželských a partnerských vzťahoch. Ide tu skôr o mozaiku rôznorodých názorov, postrehov, úvah, štatistických údajov i ľudských príbehov, ktoré sa týkali týchto výsostne ľudských fenoménov. V odborných publikáciách, filozofických dielach, náučných i bežných periodikách možno nájsť analýzy príčin zmien morálky, ale zároveň čerpať napr. návody, ako a prečo sa treba dopracovať k šťastnému manželstvu, kde a ako si nájsť správneho životného partnera, alebo práve naopak, kde a ako si ho nehládať. Doboví analytici sociálnych javov sa zaoberali aj príčinami manželských kríz a pokúšali sa nájsť liek na ich riešenie. Autor hore citovaného článku nazval manželstvo hrami o život.³ Pri tomto prirovnaní mal na mysli skôr jeho reprodukčnú funkciu. Iný uhol pohľadu na partnerstvo však prinášali čierne kroniky v novinách,

1 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0628-11. Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0071/15: *Slovensko za medzivojnovovej ČSR a za vojnovnej Slovenskej republiky – otázky diskontinuity a kontinuity v politike, hospodárstve, spoločnosti a kultúre*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Jaroslava Roguľová, PhD.

2 *Slovenská krajina*, roč. 1931, č. 114, 19. 5. 1931, s. 2.

3 Tamže.

policajné zápisnice i súdne spisy. V tomto poňatí bolo manželstvo hrou o život v zmysle holej existencie, ako ukáže aj tento príspevok s príchut'ou bulváru medzivojnových rokov.

***

O význame manželstva a potrebe jeho ochrany sa v medzivojnových rokoch v podstate nepochybovalo. Roku 1936 slovenská tlač informovala o zasadnutí Americkej psychologickej asociácie v New Yorku, na ktorom sa diskutovalo o manželstve, o jeho výhodách aj nevýhodách. Účastníci kongresu sa na základe pozorovaní a štúdia zhodli na tom, že najzdravším obdobím ľudského života je čas strávený v manželstve. Asociácia za predpoklad manželského šťastia považovala fyzické, ako aj duševné zdravie oboch partnerov, ktorému venovala značnú časť výskumu. Dospela k záveru, že štatisticky najviac choromyseľných ľudí pochádzalo z radov slobodných, potom z rozvedených a nakoniec spomedzi vdovcov a vdov. Najmenšie percento choromyseľných vykazovali ženatí alebo vydaté. Závery členov asociácie potvrdzovali aj zistenia, že na jedného ženatého choromyseľného pripadali dvaja choromyseľní vdovci, traja slobodní a štyria až piati rozvedení. U žien asociácia zaznamenala podobné výsledky. Účastníci kongresu sa zhodli na zaujímavom fakte, že manželstvo prináša viac prospechu mužom než ženám. Dôvody, žiaľ, neobjasnili.⁴

O potrebe podpory a ochrany manželstva bola presvedčená aj skupina ľudí prevažne okolo tridsiatky z Bratislavy. V máji 1933 si podali žiadosť o registráciu nepolitického dobročinného *Spolku pre podporovanie a ochranu manželstva v ČSR*. Medzi 11 zakladateľmi boli 7 slobodní, z toho 3 ženy. Z hľadiska profesie išlo z dvoch tretín o úradníkov. Najstarší člen mal 44 a najmladší 18 rokov, všetci boli politicky a mravne bezúhonní. Podľa zápisnice z ustanovujúceho zhromaždenia takýto spolok nemal v republike obdobu, hoci bol podľa zriaďovateľov nadmieru potrebný. Za hlavné ciele si stanovili zamedzovať manželským rozlukám a rozvodom, prispievať k udržiavaniu harmónie rodinného života a spolupôsobiť pri odstraňovaní manželských hádok. Za týmto účelom chceli organizovať prednášky, dávať vhodné rady, poučovať o manželských veciach a organizovať klubové večery. Spolok mal ambíciu pôsobiť aj prakticky. Chcel pomáhať pri zabezpečovaní dokladov potrebných na uzavretie sobáša, alebo pomáhať manželom pri zariadovaní ich vlastných domácností. Zlá ekonomická situácia podľa pozorovaní členov spolku ohrozovala uzavretie manželstva hlavne u mladých mužov, z ktorých niektorí ani v 40. roku života neboli natoľko finančne zabezpečení, aby sa mohli oženiť. Spolok chcel preto slobodným mužom dopomôcť k dosiahnutiu finančnej stability v záujme ženby. Hoci ministerstvo vnútra nepovolilo zriadenie spolku pre formálne nedostatky v stanovách, predsa len išlo o zaujímavý počin.⁵

Oprávnenosť obáv týchto aktivistov o osud manželských zväzkov v republike potvrdzovali aj demografické údaje o sobášnosti na Slovensku. Zatiaľ čo po skončení prvej svetovej vojny jej krivka narastala, napr. v dôsledku návratu mužov z vojny, od polovice

4 Najzdravší život je život manželský. In *Slovenská politika*, roč. 17, č. 159, 14. 7. 1936, s. 2.

5 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Policajné riaditeľstvo (PR), škatuľa (š.) 38.

20. rokov klesala. Pokiaľ v roku 1919 pripadalo na Slovensku na tisíc obyvateľov 16,5 sobáša, v nasledujúcom roku tento počet klesol na 11,9. Alarmujúce údaje vykazovala sobášnosť v 30. rokoch, kedy sa pohybovala priemerne okolo 7,5 sobáša. Najväčší podiel na tom mala veľká hospodárska kríza najmä v prvej polovici desaťročia.⁶

Odborníkov z rôznych odborov v súvislosti s manželstvami zamestnávala otázka výberu vhodného životného partnera. Tento záujem neprekvapoval u tých, ktorí sa zaoberali spoločenskými oblasťami. Pozoruhodnejšie však bolo to, že do diskusie prispeli aj predstavitelia exaktných vied. Riešenie rébusu ponúkol napr. zástupca takého odboru, akým bola matematika. Istý profesor z Kalifornskej univerzity vypracoval matematickú rovnicu na šťastné manželstvo. Dopátral sa k nej na základe pozorovania úctyhodnej vzorky 50 000 manželských párov. Určovala najvhodnejší vekový rozdiel partnerov, ktorí majú vstúpiť do zväzku. Podľa profesora mužov vek treba vydeliť dvoma a k výsledku prirátať 7. Takto sa získa ideálna číslica veku ženy. Napr. ak sa chce ženiť 24-ročný muž, mal by si nájsť nevestu podľa rovnice $24:2=12+7=19$. Teda 24-ročný by sa mal oženiť s 19-ročnou ženou, 30-ročný s 22-ročnou. U starších mužov sa vek rovnako vydelením dvoma, no mení sa prirátované číslo. V štyridsiatke treba namiesto sedmičky pridať 13, v päťdesiatke 18, v šesťdesiatke 23. Podľa toho by sa za štyridsiatnika mala vydať 33-ročná, za päťdesiatnika 43-ročná a za šesťdesiatnika 53-ročná žena. Profesor dospel aj k pozoruhodnému záveru, že mužom nad 60 rokov by sa mala ženba zákonom zakázať.⁷

V medzivojnových rokoch si ľudia okrem tradičných ciest hľadali partnerov aj prostredníctvom zoznamovacích inzerátov. Noviny mali na to zriadené špeciálne rubriky. Nájdeme v nich romantiku, túžbu po partnerstve, požiadavky na vzhľad, no dôležitá bola aj pragmatická a finančná stránka. V prevažnej väčšine inzerátov sa nachádzali údaje o majetku, či už v ponuke alebo v dopyte, v podobe vena, nehnuteľnosti alebo príjmu. Vyzerali aj takto: „42-ročný priemyselník s dvoma odrastenými deťmi, malým hospodárstvom, hľadá slušné dievča – Slovenku do 35 rokov s primeraným venom.“⁸ Mladá žena inšpirovaná šťastným príkladom kamarátky si podala takýto inzerát: „Mojej priateľke podarilo sa tiež touto cestou vydať sa, prečo mne nie? Som inteligentná, domáca skromne vychovaná kresťanka, sirota, pochádzam z veľkostatkárskej rodiny s väčším venom, ktoré mám ako v hotovosti, tak i v nemovitosti. Dopisy od charakterných pánov s úplnou adresou sa prosia pod značkou „Jarný sen“ do administrácie týchto novín.“⁹ Štátny úradník zo Sečoviec zase napísal: „Hľadám peknú, inteligentnú, úprimnú idealistku, dobrú gazdinú, tmavovlásku od 17 rokov. Som strednej postavy, štátny úradník 30-ročný. Mám 45.000 Kč úspor, 1.500 Kč mesačne. Zo sedliacko-katolíckej rodiny, hocikde prelo-

6 ROGULOVÁ, Jaroslava. Vývin obyvateľstva a jeho štruktúry. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan (eds.). *Slovensko v 20. storočí. Tretí zväzok. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012, s. 93 – 102.

7 *Nová žena*, roč. 6, 1943, č. 4, s. 2.

8 *Slovák*, roč. 12, č. 63, 16. 3. 1930, s. 10.

9 *Národné noviny*, roč. 59, č. 1, 1. 1. 1928, s. 9.

žiteľný. Pište: „Hľadaj a najdeš“.¹⁰ Ženbychtivý muž z juhu Slovenska napísal: „Peknú slečnu vyššej postavy do 25 rokov, majúcu primerané veno za účelom sňatku praje si spoznať fešný 33-ročný majiteľ závodu v Leviciach. Nabídky s foto.“¹¹ Na pomyselnom rebríčku pragmatických inzerátov si najviac pozornosti zaslúži tento: „Hľadáť touto cestou dievča alebo vdovu, ktorá mi zaopatrí akúkoľvek prácu. Vek a vada nerozhoduje. Zn. „Za odmenu sňatok.“¹² Spomedzi romanticky a nefinančne ladených inzerátov najviac zaujal inzerát zámožného vdovca, ktorý pod značkou „Moja dcéruška“ napísal: „Kde svieti moja hviezda, šťastie, ktorá by priniesla mne vernú manželku a môjmu dieťaťu vernú matku? Som 33-ročný, kresťan, veľkostatkár, vdovec, pekne zariadeným bytom a s dôchodkom, ktorý zaručí bezstarostný život. Hľadáť šľachetne smýšľajúcu manželku, ktorá by si moje nevinné dieťa zamilovala. Veno je tu vedľajšie, základom je dobrosrdečnosť.“¹³ Prostredníctvom inzerátov si hľadali partnerov aj americkí Slováci vo svojich komunitách, ako o tom svedčila napr. zoznamovacia rubrika v slovenských novinách *Obrana* vychádzajúcich v Amerike. Napr. „Chcem sa ženiť a hľadáť 45 – 49-ročnú ženu, Spiššiacu alebo Šarišanku. Som vdovec, najmladšie dieťa je 11-ročné, mám svoj majetok a robím vo fabrike. Ktorá sa zaujíma, nech píše.“¹⁴ Touto cestou si ľudia hľadali partnerov nielen na manželstvo, ale aj na kombinovanú spoločnú životnú a pracovnú dráhu. Istý prešovský učiteľ si podal tento inzerát: „Učiteľky! Ideálny, solidný, mladý dipl. kat. učiteľ hľadá známosť učiteľky s cieľom zhenenia, s ktorou by spolu chcel vyučovať. Nabídky pod znač.: „Jemná príležitosť“.¹⁵ Obchodník z Liptovského Svätého Mikuláša si žiadal odpovede aj s fotografiou: „Vážnu známosť so slečnou do 24 rokov, ktorá by mala záľubu v obchode, hľadá 25-ročný obchodník.“¹⁶ Pod značkou „Nový život“ si na Slovensku hľadal manželku aj legionár žijúci v Prahe, ktorý zároveň so ženou hľadal aj miesto, kde by sa mohol usadiť: „Nabídku činí int.[inteligentný] rus. [ruský] leg. [legionár] 40 r. [ročný] slušného zovňajšku miernej povahy – krajčír – 10.000 Kč maj. [majetku] – dievčaťu alebo vdove rovného veku v meste, kde by sa mohol usadiť, alebo do zariadeného podniku sa priženiť.“¹⁷

Na hľadanie partnerov sa popri zoznamovacích inzerátoch využívali aj sobášne kancelárie, ktoré dohadzovali adepta na mieru a sprostredkovali svadbu. Táto nie celkom bežná cesta, ktorá podkopávala tradičné predstavy o morálke a mnohým zaváňala viac obchodom než láskou, mala veľa odporcov. Prispievateľ časopisu *Československý detektiv* sa vyjadril jednoznačne negatívne, neváhajúc tento druh živnosti prirovnať k obchodu s ľudským mäsom: „Jste zvědaví, kde tisíce manželských dvojic nachází svůj

10 *Slovák*, roč. 12, č. 185, 15. 8. 1930, s. 10.

11 *Južné Pohronie*, roč. 3, č. 45, 10. 11. 1934, s. 6.

12 *Južné Pohronie*, roč. 3, č. 41, 13. 10. 1934, s. 6.

13 *Národné noviny*, roč. 59, č. 1, 1. 1. 1928, s. 9.

14 *Slovenská obrana*, roč. 23, č. 64, 10. 8. 1937, s. 8.

15 *Slovák*, roč. 12, č. 50, 1. 3. 1930, s. 8.

16 *Slovák*, roč. 12, č. 168, 26. 7. 1930, s. 6.

17 *Slovenská vlasť*, roč. 2, č. 35, 3. 9. 1920, s. 6.

*hrob? Chcete vedieť, kde a jak se seznamují dnes mladí lidé? V kavárenských sálech při hudbě a moderních tanečích uzavírají se manželské smlouvy. Povrchní maska a průsvitná roba nalíčené tanečnice zakryje všecko, čemu říkáme degenerace... A účel sňatkových kanceláří? Nic jiného než vražda příštích generací!... A ten, kdo s upřímným srdcem přichází do sňatkových kanceláří hledati svého dosmrtného druha, bude jistě – ne-li zklamán, tedy ožebračen! Jeho ideály a sny do budoucna utonou v bídném toku hnusného obchodu!... Sňatkové kanceláře jest obchod nečestný, možná i zločinecký. Tisíce mladých lidí nachází tu svůj hrob. Je to koncesovaná živnost pro lásku a manželství. Sňatkové kanceláře doveďou spojití zdravou ženu se syfilitikem, zdravého sportsmana s prostitutkou... Manželství uzavíraná touto hnusnou cestou jest zdrojem výnosného obchodu – láska jde stranou a basta!*¹⁸

Nielen sobášne kancelárie, ale aj zoznamovacie inzeráty mali veľa kritikov. Patril medzi nich aj spomínaný *Spolok pre podporovanie a ochranu manželstva v ČSR*. Jeho členovia tvrdili, že ľudia, ktorí využili tieto možnosti, boli nútení rozhodnúť sa pre konkrétneho partnera v príliš krátkom čase, pričom si vybrali z malého okruhu osôb. Takéto manželstvá sa podľa spolku končili nešťastne, lebo partneri nemali čas sa navzájom spoznať a navyše často chýbali aj ich vzájomné sympatie. Spolku z pozorovania vyplynulo, že ak takto vznikol manželský zväzok, skončil sa rozchodom, alebo sa stal doživotným neznesiteľným bremenom.¹⁹

Na negatívnu, až zločineckú stránku hľadania partnera cez sobášne kancelárie alebo inzeráty poukazovali policajné orgány. V ich materiáloch sa nachádzali najrozličnejšie prípady. Na základe bohatých skúseností kriminalisti oprávnene vyzývali verejnosť na väčšiu opatrnosť a menšiu dôverčivosť. Upozorňovali, že podvodníci vyhľadávali zoznamovacie inzeráty cielene, zvyčajne podľa majetkových kritérií, alebo si ich sami podávali pod falošnou identitou. Vystupovali napr. ako veľkostatkári alebo továrnici. Pri svojej činnosti využívali ľudskú dôverčivosť, hlúposť i naivitu. Keď si našli obeť, využili osvedčený vlastný *modus operandi*, aby ju opantali, sľúbili jej lásku i manželstvo a potom ju obrali o peniaze. Podľa skúseností polície sa títo podvodníci v porovnaní s inými zločincami vyznačovali obzvlášť veľkou odvahou a drzosťou a neštítali sa „*najhnusnejších zločinov*“. Platilo to aj o sobášnych kanceláriách, ktoré charakterizovala veľká diskretnosť, čo vytváralo priestor na nekalú činnosť. Bezpečnostné orgány apelovali na prípadných poškodených, aby im prejavili viac dôvery, lebo veľa takýchto prípadov ostávalo z pochopiteľného, no nemiestneho ostychu neohlásených a utajených.²⁰

V analýzach sociálnych javov v medzivojnových rokoch intenzívne rezonovala otázka povahových a fyziologických daností oboch pohlaví. Svojimi postrehami k téme prispeli aj kriminalisti. Podľa nich sobášne podvody páchali omnoho častejšie muži než ženy. Muž bol tradične dôvtipný, obozretný, výrečný a bystrý zločinec, aj keď nemusel mať

18 Masérské salony contra sňatkové kanceláře. In *Československý detektiv*, 1. 10. 1930, č. 2, s. 4.

19 SNA, f. PR, š. 38.

20 Sňatková podvodníci a podvodnice. In *Československý detektiv*, 1. 1. 1930, č. 8, s. 2.

všetky tieto vlastnosti. Sobášnu podvodníčku však kriminalisti označili za mimoriadne rafinovanú páchatelku zločinov. Vysvetľovali, že na rozdiel od muža dokázala svoju obeť opantať veľmi rýchlo a ak sa jej podarilo dokončiť dielo do konca, svedčilo to o jej zločineckej vyspelosti.²¹ Tieto prípady veľmi pozorne sledovala dobová tlač a prinášala o nich podrobné správy vrátane aktualít zo súdnych pojednávanií, ktoré boli najlepším okienkom do tejto nekalej činnosti. Jednou z najmedializovanejších sobášnych podvodníčok v republike bola 32-ročná Marie Volfová. Na prelome 20. a 30. rokov ponúkala sobáš bohatému obchodníkovi Antonínovi Neumannovi z Prahy. Okradla ho o značné úspory na vkladnej knižke a nakoniec ho brutálne zavraždila početnými údermi kladiva do hlavy. Pred súdom sa obhajovala veľmi hrdo a sebavedome. Bránila sa aj tvrdením, že muža zabila v sebaobrane, lebo sa ju pokúsil znásilniť. Súd jej neveril, navyše existovalo podozrenie, že v minulosti spáchala ešte jednu vraždu, ktorú sa však nepodarilo dokázať. Bola odsúdená na trest smrti za úkladnú vraždu, no dostala milosť.²²

Niektorí takto oklamaní ľudia zo svojej finančnej a citovej ujmy obviňovali samotné noviny, ktoré zoznamovacie inzeráty publikovali. Príkladom bola redakcia spomínaných novín *Obrana*, ktorá vyzývala ľudí na ostražitosť pri reagovaní na zoznamovacie ponuky. A to hlavne vtedy, keď si nádejní ženich alebo nevesta vopred pýtali peniaze. „*Keď sa niekto pod zámienku ženby alebo vydaja dá oklamať, nech nám vôbec o tom nepíše, my mu pomôcť nemôžeme,*“ písal vydavateľ.²³

V analýzach príčin kriminality v medzivojnových rokoch sa často hovorilo o dôsledkoch prvej svetovej vojny na zmenu morálky. Týkali sa aj dievčat a mladých žien a zvrátov v ich spôsobe života. „*Do nedávna bylo děvče skutečně jen jakousi bytostí bez vlastní vůle, bytostí stále jenom ovládanou a uvyklou uzavřenému rodinnému životu, která nevěděla ani nic nesměla vědět o životě a která úmrtím rodičů stávala se tvorem ubohým, odkázaným na milost příbuzných.*“²⁴ Za vojny sa však dievčatá a ženy museli zapojiť do praktických stránok života.²⁵ Po vojne bola mladá generácia vychovávaná v tomto duchu. Ženy začali žiť aktívnejšie, viac sa pohybovali v spoločnosti, častejšie odchádzali za prácou aj za zábavou z domu a práve tu na ne striehlo mnoho nástrah. „*Tím však, že přichází děvče více do společnosti druhých, šíří se jeho vědomosti o ‚velkém světě‘, návštěvou biografů a p. [podobně] touží téměř každé mladé děvče státi se, ne-li přímo filmovou*

21 Tamže.

22 Tamže; Pozri aj <http://echo24.cz/a/wvDKU/masarykovy-vrazednice-65-zen-odsouzenych-k-smrti-dostalo-milost>. Volfovú prepustili roku 1953, s novou identitou žila do roku 1977.

23 *Slovenská obrana*, roč. 23, č. 64, 10. 8. 1937, s. 8.

24 FRANSÉEOVÁ, A. Sociální důvody ženské kriminality. In *Československý detektiv*, 1. 4. 1930, č. 14, s. 2.

25 Pozri bližšie DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011; ŠUCHOVÁ, Xénia – BENKO, Juraj (eds.). *Rodina vo vojne*. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1. Dostupné na webe: <http://forumhistoriae.sk/01-2009>; ROGULOVÁ, Jaroslava. Rozhovor so sociologičkou PhDr. Zuzanou Kusou, CSc. o ženách v medzivojnovom období. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, roč. 4, 2004, č. 9 – 10, s. 28 – 31.

*hviezdou, teda alespoň ji hodne podobnou, což je ostatně i ideálem některých hochů, touží po přepychu, pěkných šatech, zábavách a tak od přání po penězích ke skutku je již jenom krůček. Nezamčená pokladna chefova, vyinkasované peníze, toaletní drobnůstka v krámě, nebo volný přístup do skladiště jsou pro mladého člověka pokušením, jemuž těžko lze je odolat. Tyto delikty jsou páčány většinou z nerozumu a až marnivosti.*²⁶

Dobová tlač popri zmenách morálky a vôbec spôsobe života mládeže rozoberala aj ďalšiu nástrahu pri nadväzovaní partnerských vzťahov, ktorá ohrozovala predovšetkým dievčenskú mládež. Išlo o ľúbostný romantizmus a prípady zneužitých obetí z tejto kategórie plnili stránky novín. Príkladom bola 19-ročná Pavla H. na začiatku 30. rokov, ktorá bývala v Bratislave v podnájme. Jej domáca, inak podvodníčka, jej rozprávala romantické a hrdinské príbehy o slobodnom a údajne veľmi šarmantnom dôstojníkovi Ivanovi Petrovskom. Medzi rečou spomenula, že sa dostal do finančných problémov. Dievčina dojatá osudom hrdinu mu po domácej posielala svoje ťažko nadobudnuté úspory. Za to od neho dostávala krásne ľúbostné listy, v ktorých jej ďakoval za peniaze, vyznával lásku a sľuboval manželstvo. Keď sa hrdina ani po piatich mesiacoch platonicko-pragmatického vzťahu stále neukázal, dievčine sa rozjasnilo a udala domácu na políciu. Zistilo sa, že kapitán Ivan Petrovský bol vymyslená postava. Aby domáca dala svojmu príbehu viac romantiky, jeho meno vybrala podľa vtedajšej hviezdy nemého a neskôr zvukového filmu Ivana Petroviča, lámača ženských srdiec, ktorý vo vojenskej uniforme vyzeral skutočne očarujúco. Od podnájomníčky nakoniec vylákala 4 760 Kč, ukradla jej aj vkladnú knižku so sumou 320 Kč, rozličné šatstvo a bielizeň v hodnote 1 500 Kč. Domáca pred bratislavským súdom priznala svoje činy, ktoré odôvodňovala hmotnou núdzou. Odsúdili ju na 6 mesiacov nepodmienečne a dievčine musela nahradiť vzniknuté finančné škody. „Kto a ako teraz nahradí sklamanému dievčenskému srdcu nádej na manželstvo s kapitánom takého pekného mena?“, s troškou irónie sa pýtali noviny v správe s výstižným titulkom *Manžel na splátky*.²⁷

Ďalšou obeťou ľúbostného romantizmu, ale aj naivity a revolty voči rodičom bola 19-ročná Mária. Roku 1929 ušla z domu proti vôli svojich rodičov s nejakým odkundesom Alojzom z Nitrianskeho Pravna do Bratislavy. Tu sa však ukázalo, že s ňou nemal ani nežné, ani romantické úmysly. Nepracoval a nútil ju k prostitúcii. Dramatický útek od milenca sa nezaobišiel bez bitiek a vyhrážok na živote, no nakoniec ho zatkli. Noviny, ktoré informovali o tejto žalostnej situácii, skonštatovali, že „*dievča odišlo domov bohatšie o životnú skúsenosť, ktorá ho naučí rešpektovať názory života znalých rodičov*“.²⁸

Ľúbostný dievčenský romantizmus rezonoval aj v knihe Reinholda Gerlinga *Zlatá kniha manželství* s podtitulom *Rádce v hodinách úzkosti i štěstí, průvodce bludištěm lásky a manželství*. Kniha ponúkala mnoho rád, ako do manželstva vstúpiť a ako si ho udržať.²⁹ Autor komentoval zaujímavý jav v západoeurópskych krajinách, konkrétne vo

26 FRANSÉEVOVÁ, Sociální důvody, c. d., s. 2.

27 *Národní denník*, roč. 7, č. 13, 15. 1. 1931, s. 3.

28 *Národní denník*, roč. 6, č. 175, 24. 6. 1930, s. 3.

29 GERLING, Reinhold. *Zlatá kniha manželství*. Praha : SFINX, 1924, s. 5.

Francúzsku, v Anglicku a v Taliansku, kde ešte pred prvou svetovou vojnou rástol odpor k uzatváraniu manželstiev. O jeho dôvodoch viedol polemiku s talianskou spisovateľkou a publicistkou Matilde Seraovou, ktorá tento stúpajúci trend analyzovala v niektorých oblastiach jej domoviny. Podľa nej najväčšiu vinu za odpor mužov oženiť sa niesli samotné ženy, a to práve pre ich naivný romantizmus: „*Činí si ve svoji prostotě o manželství tak bludný a nesprávný pojem, že vylákají svým fantastickým sněním u každého rozumného muže jenom soucitný úsměv. Ale existují také dívky, které samy otevřeně říkají: ‚Nechci být svému muži žádnou nebeskou královnou, nýbrž věrnou družkou, nechci se státi žádnou šíleně milovanou ženou, nýbrž chci zůstat svému muži přítelkyní v dobrých i zlých dnech! – Ano, na štěstí existují i takové dívky...‘*“ Gerling s Taliankou súhlasil len čiastočne a rastúcu nechuť k ženbe dával za vinu aj mužom. „*Avšak má pravdu jenom z části; neboť předně nalézáme odpor před manželstvím nikoliv u dívek, nýbrž převahou u mužů, a za druhé se bohužel naprosto nevdávají ty, které mají o manželství tuto správnou představu.*“³⁰

Hoci demografi aj na Slovensku zaznamenávali stále klesajúcu sobášnosť, nedosahovala tu taký rapidný prepad ako v zahraničí. Tento demografický ukazovateľ u nás vykazoval zaujímavé pozitívne špecifiká. Veľa slovenských žien vstupovalo do manželstva pred dovŕšením 20. roku života. Pokiaľ pred druhou svetovou vojnou v západoeurópskych a škandinávskych krajinách pochádzalo z tejto vekovej kategórie menej než 10 % neviest, na Slovensku to bolo 35 – 40 %. Zo 100 slovenských neviest malo roku 1937 menej než 19 rokov 25,7 %, kým v českých krajinách to bolo 7,6 %. Podľa údajov z roku 1933 sa muži na Slovensku najčastejšie ženili vo veku 21 – 24 rokov, v českých krajinách vo veku 25 – 29 rokov. V medzivojnových rokoch sa na Slovensku zvyšoval počet slobodných mužov a žien, ktorí prekročili 50. rok života a s najväčšou pravdepodobnosťou už manželstvo nikdy neuzavreli. Z profesijného hľadiska nadpriemernú účasť v manželstve vykazovali remeselníci a obchodníci, na druhom mieste boli roľníci. Pod celkovým priemerom uzavretých sobášov počas celého obdobia ostávalo robotníctvo. Oveľa viac slobodných ľudí sa nachádzalo v mestách než na vidieku, kde mali ľudia zároveň tradičnejší vzťah k manželstvu.³¹

***

„*Dnes je pravidlom manželstvo nešťastné a manželstvo šťastné len výnimkou*“, stálo v slovenskom periodiku z roku 1931.³² Nesignovaný autor týchto slov, ako aj iní doboví analytici partnerských vzťahov v medzivojnových rokoch sa intenzívne zaoberali otázkou, čo to spôsobovalo, čím sa líšilo vtedajšie manželstvo od zväzkov v minulosti a ponúkli aj zopár rád na nápravu. Hĺbková analýza problému prekračuje možnosti tejto štúdie, vyžadovala by si oveľa rozsiahlejší výskum mnohých oblastí života. Preto necháme hovoriť vybrané pramene ako príklad prístupu k tomuto problému.

30 GERLING, *Zlatá kniha manželství*, c. d., s. 53 – 54.

31 ROGUEOVÁ, *Vývin obyvateľstva*, c. d., s. 93 – 102.

32 *Slovenská krajina*, roč. 1931, č. 114, 19. 5. 1931, s. 2.

Autor citovaného článku ponúkol niekoľko základných príčin krízy moderného manželstva. Za prvú z nich označil prienik novomaltuziánstva, teda úsilie o obmedzovanie rastu populácie a plánovania rodičovstva tak, aby narodenie detí vyhovovalo rodičom. Považoval to za narušenie manželstva ako základnej biologickej jednotky. Anglický filozof, logik, matematik a sociológ Bertrand Russel za významnú zmenu v morálke modernej doby pripisoval vynájdeniu prostriedkov proti počatiu.³³

Slovenský autor za ďalší dôvod manželských kríz považoval zmenu postavenia žien v spoločnosti a z toho plynúce dôsledky: „*nastala doba skutočného oslobodenia ženy. Až donedávna žena bola v manželstve i v živote niečím podriadeným, menejcenným, druhoradým, dnes je žena pripustená ku každému stupňu vzdelania a to má následok, že v dnešnom manželstve musí ľudí pojiť – ak to manželstvo má byť šťastné – nielen láska a príťažlivosť pohlavná, telesná, ale i spoločné záujmy duševné.*“³⁴

Bertrand Russel vo svojej knihe *Manželstvo a mravnosť* podal zaujímavú analýzu ženskej emancipácie ako významného katalyzátora spoločenských zmien a tým aj dobovej morálky. V podstate dospel k záveru, že stará morálka je len veľmi ťažko udržateľná, a preto je potrebné hľadať najlepšie spôsoby na vyrovnanie sa s novou morálkou, ktorá bude rešpektovať „oslobodenie žien“. Napísal: „...*at' nás čakajú jakákoli nebezpečí a obtíže, musíme se spokojiti s tím, že necháme svět jít raději kupředu než zpět. Za tím účelem budeme potřebovati zcela novou morálku. Tím rozumím, že závazky a povinnosti se budou stále muset uznávat, ačkoli se budou asi velmi lišit od závazků a povinností, jaké se uznávaly v minulosti. Pokud se moralisté spokojují tím, že káží návrat k systému, který je na věky mrtvý, nemohou učinit naprosto nic, aby mravně ukázni novou svobodu nebo ukázali na nové povinnosti, které s sebou přináší.*“³⁵

Podľa Reinholda Gerlinga ženy a muži v manželstvách prejavovali malé porozumenie pre svet toho druhého. Ako hovoril, manželstvo nemalo byť len spoločenstvom lásky, ale aj spoločných záujmov, pričom vinu za nešťastné manželstvo z týchto dôvodov pripisoval rovnako ženám ako mužom. „*Bohužel, mnohé ženy nesdíli zájmů svých mužů. Zpřítomněme si jenom manželské výstupy, jejichž svědky můžeme býti ve všech kruzích. Hlouposti a tlachy kterékoliv sousedky mají pro mnohé ženy daleko více zajímavosti, nežli sdělení muže o záležitostech jeho povolání anebo o jiných věcech, které ho zajímají. Může tedy překvapiti, hledá-li manžel u přátel a konečně i u přítelkyň, čeho nemůže nalézt u svojí ženy?*“ Muži však rovnako neprejavovali záujem o problémy svojich manželiek, ako uviedol na základe pozorovaní: „*Muž však nemá býti nijak omlouván, neboť v tisících případech dopouští se téže chyby. Přináší domů svoje záležitosti, žena vypravuje o dětech, o záležitostech domácích, on sotva odpovídá, neboť svými myšlenkami jest neustále ještě v obchodě, ve svém zaměstnání, vůbec každým způsobem nikoliv tam, kde jest jeho tělo. Na její otázky buď vůbec nedopovídá, nebo jen krátce, odmítavě; ona je zklamána a po*

33 RUSSEL, Bertrand. *Manželství a mravnost*. Praha : Aventinum, 1931, s. 27. Dostupná na webe <http://atheneum.zde.cz>.

34 *Slovenská krajina*, roč. 1931, č. 114, 19. 5. 1931, s. 2.

35 RUSSEL, *Manželství a mravnost*, c. d., s. 35.

*takových malých zklamáních následuje rozhořčení. U žen povstává velmi brzy ne docela nepřislušná představa: „Jsem mu lhostejnou, myslí na mne pouze, když jsou rozčileny jeho smysly, při požitku“.*³⁶

Gerling dále vysvětloval, že v moderní době se změnil charakter partnerských vztahů a budovali se na nových základech: „...ke zralosti manželské náleží poznání, že manželství jest zařízením, ve kterém nutno si navzájem činiti ústupky a že zavazuje stejně k vycházení vstříc, jako k ohleduplnosti...“ Pokračoval: „Ježto jest již žena ochránkyní domácího krbu, t. j. podle názoru národů uchovávatelekou manželského štěstí, musí tedy také činiti počátek i vycházením vstříc. Vynutí tím také brzy stejné chování se mužovo. A na adresu žien ešte poznamenal: „I od pracující ženy smí muž požadovati, aby udržovala svůj zevnějšek vždy tak příjemně libivým, jako se to dělo v době májového blaha. Žena jest opatřena bohatou možností sebeovládací – s předpokladem dobré vůle k tomu – a jest také s to, aby muži ukazovala vždycky – ne-li radostný – tedy alespoň klidně veselý obličej, kdykoliv se vrací domů, aby si odpočinul od námah a starostí dne v lůně rodiny. Věčné hubování a durdění se u ženy činí mnohým mužům domov peklem stejně jako vlastnost desetkrát a dvacetkrát mluvit o téže věci a předkládati muži malou jeho chybu neustále „na talíř“.“³⁷

Ďalší dôvod narastajúcich kríz v manželstve podľa autora článku v *Slovenskej krajine* predstavoval prienik psychoanalytických poznatkov, ktoré otriasli vierou v cenu cudnosti ako cnosti „vykúpenej potlačením impulzov, citov a potrieb, ktoré sa v každom dorastajúcom človeku v určitom veku musia objaviť, ktoré sú prirodzené, musí im byť prirodzenou cestou vyhovené, ak len nechceme, aby ich potlačenie viedlo k poruchám alebo nezdravým odklonom od normálnych prejavov pohlavného života“. Podľa tohto autora nárast kríz v manželstvách spôsobovalo aj to, že ľudia vstupovali do zväzkov nepripravení: „k ničomu ľudia nepristupujú tak nepripravene, bez programu, bez cieľa, bez rozmyslu, ako vstupujú do manželstva. V tejto veci niet temer žiadneho rozdielu medzi povrchnosťou mužov a žien. Oba rody ak idú v nedel'u na odpoľudňajúci výlet, trvajúci niekoľko hodín, pozrú sa dôkladne na mapu, na cieľ svojej cesty a jazdný poriadok priamo študujú, slovom dôkladne sa na to pripravia, tak dôležitej a priamo osudovej veci, ako je vstup do manželského života, nevenujú však temer žiadnej pozornosti a pečlivosti. Ani samého seba sa často nespýtajú, či vedia, do čoho vstupujú a čo ich očakáva. Tak sa potom stane – ako sa to príhodi pri každej ceste, pri ktorej sa neďívame pod nohy, kam stúpame a čomu sa máme vyhnúť, – že naraz zakopneme, niekdajšia ilúzia o manželstve ukáže sa prázdnu, realita života je o mnoho šedivejšia, jedna neprekonaná prekážka plodí druhú a výsledok: kríza v manželstve, nešťastné manželstvo.“³⁸

36 GERLING, *Zlatá kniha manželství*, c. d., s. 267 – 268.

37 GERLING, *Zlatá kniha manželství*, c. d., s. 265 – 266.

38 *Slovenská krajina*, roč. 1931, č. 114, 19. 5. 1931, s. 2.

***

V medzivojnových rokoch značne narastal počet manželských rozvodov a rozlúk. Tento stúpajúci trend umožňovala aj novela manželského zákona z roku 1919.³⁹ V porovnaní s minulosťou predstavovala omnoho ľahšiu cestu k takémuto riešeniu neprekonateľných manželských rozporov. Ako si povzdychli kompetentní, súdna agenda v republike bola preťažená práve takýmito prípadmi.⁴⁰

Podľa nového zákona bol zánik manželského spoluzitia dvojstupňový. Prvý stupeň – tzv. rozvod od stola a lôžka – ešte neznamenal právny zánik manželstva a zväzok sa mohol kedykoľvek obnoviť. Rozvod neoprávňoval k uzavretiu ďalšieho sobáša, ale pripúšťal spoluzitie s iným partnerom. Po uplynutí jedného roka od súdneho rozvodu, a ak manželské spoluzitie nebolo medzitým obnovené, mohol každý z manželov žiadať o druhý stupeň zániku manželstva – rozluku. Z právneho hľadiska bola definitívna a oprávňovala bývalých manželov k uzavretiu prípadného nového zväzku.⁴¹

Podľa demografických údajov zasiahla zvýšená a nepretržite stúpajúca rozvodovosť aj Slovensko. Možno porovnať údaje z roku 1919, kedy bola prijatá manželská novela s údajmi s odstupom 17 rokov, teda z roku 1936. Aj keď na Slovensku dosahovala rozvodovosť nízke hodnoty, zarážajúci bol hlavne percentuálny nárast v sledovanom období – stúpala o 800 %.⁴² V praxi to znamenalo, že zatiaľ čo roku 1919 sa na Slovensku rozviedlo alebo rozlúčilo 113 manželstiev, roku 1936 to bolo už 953. Rastúca tendencia bola vyššia v mestách než na vidieku, kde manželstvá roľníkov boli vzhľadom na spoločné hospodárske a existenčné záujmy rodiny stálejšie a pevnejšie. Čo sa týkalo veku, muži aj ženy sa najčastejšie rozvádzali v kategórii od 20 do 39 rokov (úhm za celú republiku). V drvinej väčšine sa rozpadávali manželstvá, ktoré trvali od 6 do 10 rokov. Zrejme aj vtedy platil kritický siedmy rok manželstva. Podľa počtu detí sa vo veľkej väčšine rozvádzali bezdetné manželstvá alebo zväzky s jedným potomkom. Rozvodovosť na Slovensku však bola v porovnaní so zahraničím, ako aj so západnou časťou republiky veľmi nízka a jej najvyššie hodnoty za republiky boli všeobecne nižšie než po druhej svetovej vojne.

Partnerské krízy a liberálnejšia legislatíva vo veciach manželstva podnecovali mnohé úvahy o modernej povojnovej spoločnosti a o ich sociálnych dopadoch na jednotlivé vrstvy v republike. Zaujímavá analýza kriminalistov sa týkala žien a nárastu ich podielu na zločinnosti. Podľa ich názoru liberálny prístup k ukončeniu manželstiev už nezaručoval žene budúcnosť, ako to bolo v minulosti. Zrelativizovanie manželstva ako životnej opory malo dopad na sociálnu situáciu žien, ktorú označovali za jeden z výrazných prameňov zvýšenej ženskej kriminality v medzivojnových rokoch. Tento stav nútil ženy, aby popri

39 Zákon č. 320/1919. Pozri <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1263&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

40 BASS, Otakar. Rozluky manželství budou ztíženy? In *Československý detektiv*, 15. 6. 1935, č. 191 a 1. 7. 1935, č. 20.

41 KOUBEK, Josef. Populační politika v právních předpisech Československé republiky v letech 1918 – 1938. In *Demografie*, s. 129 – 130, roč. 23, 1981, č. 1, s. 32 – 50.

42 *Statistická ročenka republiky Československé*. Praha : Státní úřad statistický, 1931, s. 31.

starostlivosti o domácnosť a rodinný kruh aj samé zarábali a pomáhali živiť rodinu. Kríza sa dostavila hlavne v prípadoch ovdovenia, ak bol muž alkoholik alebo kartár, ktorý prehrával týždenný zárobok. Ženy sa preto čoraz častejšie dopúšťali rôznych deliktov z núdze: „*Zákon ovšem nemá omluvu pro takovou ženu, která nemohouc sebe a děti uživiti pozitivním způsobem, podléhá v zoufalství myšlenke, jak najít z této situace východisko.*“⁴³ Kriminalita žien v sledovanom období dosahovala vrchol medzi 30. – 40. rokom života (u mužov to bolo okolo 25. roku). Tento jav si kriminalisti vysvetľovali tým, že ženy, ak boli samoživiteľky, boli slobodné, rozvedené alebo ovdovelé, mali na starosti viacčlennú rodinu a nachádzali sa v zlej sociálnej a finančnej situácii, po nelegálnych prostriedkoch siahali omnoho častejšie než v minulosti.⁴⁴

Zákon z roku 1919 stanovil dôvody na manželskú rozluku. Prehľad najčastejších príčin v praxi ilustrovali štatistické dáta, ktoré najviac uvádzali zlé zaobchádzanie a na druhom mieste cudzoložstvo. O poznanie menšie údaje sa vykazovali v kategórii rozvrat manželstva, neprekonateľný odpor, nezriadený život a opustenie manželského partnera na viac než 6 mesiacov. Medzi pomerne málo zastúpené dôvody patrili duševná choroba, odsúdenie na pobyt vo väzení, úklady o život alebo nákazlivá choroba.⁴⁵ Ako zákonné dôvody na rozluku figurovali aj činy, ktoré svedčili o zvrhlej povahe, úklady o život, zhýralý život, duševná degenerácia, alkoholizmus a narkománia (trvajúce aspoň dva roky). Zatiaľ čo štatistiky poskytujú skôr neosobné číselné informácie, súdne spisy a dobová tlač približujú rozvody a manželské krízy cez ľudské osudy.

V prvých dvoch príkladoch ide o manželstvá uzavreté v Bratislave v medzivojnovom období, keď manželia podali žiadosť o rozvod a neskôr o rozluku z dôvodu zatajenia duševnej choroby zo strany manželky. Pokúsili sa preukázať, že manželky ich úmyselne uviedli do omylu. V jednom prípade išlo o schizofréniu a v druhom o schizofrenickú paranoju sprevádzanú záchvatmi depresívnej psychózy. Súdne spisy približujú priebeh odvolacích pojednávaní, kde boli vypočúvaní svedkovia oboch strán a odznali znalecké posudky o duševnom stave žien, ktorých autorom bol známy slovenský psychiater a neurológ Dr. Karol Matulay. Oba prípady sa skončili rovnako. Manželom sa nepodarilo preukázať úmysel manželiek a manželstvá nerozlúčili.⁴⁶

Ďalšie názorné prípady sa týkali nevery. Manžel z Nitry podal žiadosť pre opakované cudzoložstvo manželky. Išlo o pikantný prípad, keďže muž si za peniaze „najal“ priateľku svojej ženy, aby ju brávala do zlej spoločnosti a úmyselne ju vystavovala pokušeniu nevery. Jej svedectvo plánoval využiť pred súdom. Hoci viacnásobné cudzoložstvo bolo zákonným dôvodom na rozluku, v tomto prípade príčina zanikla, lebo manžel vedome spolupôsobil pri rozvrate zväzku. Ani toto manželstvo nebolo rozlúčené.⁴⁷ Manželka zo Zvolena sa sobášila v 30. rokoch. Žena však za vojny odišla na práce do Nemecka, kde

43 FRANSÉEOVÁ, Sociální důvody, c. d., s. 2.

44 Žena trestankyně. In *Československý detektiv*, 15. 3. 1930, č. 13, s. 4.

45 *Statistická příručka republiky Československé*. Praha : Státní úřad statistický, 1928, s. 331.

46 SNA, f. Hlavné štátne zastupiteľstvo (HŠZ), š. 255.

47 SNA, f. HŠZ, š. 255.

nadviazala milostný pomer s jedným robotníkom. Po jej návrate podal manžel žiadosť o rozluku. Súd mu vyhovel, lebo manželstvo bolo „*tak rozvrátené, že naskrze stratilo pre strany svoj smysel, ba je priamo nežiaduce a zrejme prestalo byť užitočnou jednotkou pre národnú pospolitost*“.⁴⁸ Mlynár zo Svätého Jura v marci 1933 opustil svoju manželku, opatrovatel'ku z Bratislavy a žil „na divoko“ s inou ženou, s ktorou mal dve nemanželské deti. Manželka, ktorá si tiež našla nového partnera, žiadala o rozluku. Súd jej vyhovel a v rozsudku stálo: „*Manželský pomer medzi stránkami je natoľko rozorvaný, že pre žalujúcu ďalšie spolužitie je nesnesiteľné.*“⁴⁹

„*Nešťastie v manželstve pozostáva temer vždy z veľkého počtu drobných nedorozumení, sporov a protiv, ktoré pri troške dobrej vôle by sa dali ľahko odstrániť a nešťastie by sa mohlo zmeniť v šťastie,*“ stálo v úvahe o manželských krízach v medzivojnových rokoch⁵⁰. Partnerské vzťahy naštrboval aj alkoholizmus. Z praxe to potvrdzoval prípad jednej 52-ročnej Šarišanky Karolíny z Ličartoviec, ktorý sa však neskončil pred súdom, ale o niečo tragickejšie. Žena žila so svojím mužom v neustálych sporoch hlavne pre jej sklony k pijatike. Mužovým výčitkám sa bránila argumentom, že ako pracujúca osoba môže sama o sebe rozhodovať, čo u nej znamenalo piť podľa ľubovôle. Raz večer sa zase opila v hostinci, potom sa chcela hodiť pod motorový vlak, no rozmyslela si to. Pod druhý vlak už skočila a ukončila nešťastné manželstvo.⁵¹ Omnoho dramatickejšie prebiehala manželská kríza v rodine 45-ročného elektromontéra Václava. Bratislavskej polícii poslal list s informáciou, že v Liptovskom Hrádku zavraždil svoju manželku a ďalej oznamoval úmysel spáchať samovraždu. Potvrдили sa obe správy z listu. Manželku našli zavraždenú a muž sa obesil v jednom bratislavskom hoteli na Zelenej ulici. Dôvodom vraždy a samovraždy bol notorický alkoholizmus muža.⁵²

V istej liptovskej dedine roku 1931 zavraždil manžel svoju 24-ročnú ženu, lebo podľa neho udržovala veľmi intenzívne vzťahy so svojou matkou, čo značne naštrbovalo ich manželské spolužitie. Navyše bol veľmi žiarlivý a túto jeho vlastnosť popudila aj veštkyňa, ktorá mu po vyložení kariet dala do hlavy chrobáka, či je skutočne otcom ich dieťaťa. Hádky v mladej rodine vyústili do tragédie. V záchvate zúrivosti muž brutálne zavraždil manželku, potom sa pokúsil o samovraždu, no na jej dokonanie sa mu minula odvaha. Súd skonštatoval, že „*na beštiálnom mužovi nemožno zbadat' ani zbla ľútosti nad svojím hrozným činom*“.⁵³ Pri tomto brutálnom riešení manželskej krízy úradovali predovšetkým neovládnuté vášne. No vyskytovali sa aj prípady premysleného plánovania konca manželstva s ešte tragickejším vyvrcholením. Roku 1937 neďaleko Nitry František V. podpálil vlastný dom, zinscenujúc nehodu. Predtým omráčil sekerou manželku a svoje deti, z ktorých prišli štyri o život. Čin spáchal surovým a zákerným spôsobom zo zis-

48 SNA, f. HŠZ, š. 255.

49 SNA, f. HŠZ, š. 255.

50 *Slovenská krajina*, roč. 1931, č. 114, 19. 5. 1931, s. 2.

51 *Slovenská politika*, roč. 17, č. 159, 14. 7. 1936, s. 2.

52 *Slovenská politika*, roč. 18, č. 233, 12. 10. 1937, s. 1.

53 *Slovák*, roč. 13, č. 68, 18. 3. 1931, s. 5.

kuchtivosti, po dlhých prípravách, po pokojnej úvahe a vo vízii nového života s mladou milenkou. V súvislosti s vynesením hrdelného rozsudku bolo na tomto prípade niekoľko zaujímavých vecí, ktoré dokladajú temné stránky ľudskej povahy. Po medializácii prípadu boli spáchané viaceré chladnokrvné zločiny práve podľa tohto scenára. Napríklad istý Izidor z okolia Nitry zaútočil na svoju rodinu presne tak, ako to vyčítal v novinách. Preto sa vyžadoval exemplárny, najvyšší trest. K viac-menej nepochopiteľným stránkam prípadu patrilo aj zdôvodnenie vrahovej žiadosti o milosť. Požadoval, aby mu zmenili trest smrti na zodpovedajúci trest, ktorý by si odpykal na slobode. Túto, pri ťažkých hrdelných zločinoch prinajmenšom netradičnú požiadavku, zdôvodnil tým, že svojím skutkom síce poškvrnil česť blízkych, ale keby sa skončil jeho život popravou, nevinná rodina by trpela ešte viac, vyhostili by ju z ľudskej spoločnosti a bola by pripravená o lepšiu budúcnosť. Vtedajší prezident republiky Emil Hácha mu v januári 1939 odmietol udeliť a exekúcia bola vykonaná.⁵⁴

***

Táto tematická rešerš na tému medziľudské vzťahy v medzivojnových rokoch sledovala základnú myšlienku: ako a nakoľko sa zmenila morálka spoločnosti v modernej dobe a ako sa tieto zmeny prejavovali v partnerskom spoluzití. Sociológovia, spoločenský vedci alebo kriminalisti, ktorí sa k téme vyjadrovali, pomenovaním príčin aj hľadáním východísk z krízových situácií sa usilovali prispieť k tomu, „*aby manželstvo bolo nie nešťastím, ale šťastím, nie smrťou, ale životom, nie tragédiou, ale krásou a radosťou*“.⁵⁵

54 SNA, f. Ministerstvo pravosúdia, š. 4; ROGULOVÁ, Jaroslava. Horor v horárni. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, roč. 2, 2002, č. 5, s. 20.

55 *Slovenská krajina*, roč. 1931, č. 114, 19. 5. 1931, s. 2.

Výstavba škôl a zdravotníckych zariadení v Trnave v medzivojnovom období¹

Linda Osyková

Štúdia sa skladá z dvoch tematických častí; prvá sa venuje situácii v školstve na Slovensku počas prvej Československej republiky (ČSR) a výstavbe škôl v meste Trnava v tomto období a druhá časť sa zaoberá stavom zdravotníctva v medzivojnovom období na Slovensku i budovaní zdravotníckych zariadení v Trnave v rokoch 1918 – 1938.

V roku 1918 po vzniku ČSR sa školstvo nachádzalo v ťažkej situácii, ovplyvnenej uhorskou štátnou politikou voči nemaďarským národom Uhorska. „*Rabovaním po skončení vojny a bojmi s Maďarmi v roku 1919 boli mnohé školské budovy poškodené a ich mobiliár zničený.*“² Ústredným riadiacim orgánom školstva sa stalo Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO) so sídlom v Prahe. V Bratislave vznikol v roku 1919 jeho Referát, ktorý spravoval školstvo na Slovensku, viedol ho Anton Štefánek. Medzi dôležité úlohy referátu patrilo aj zriaďovanie slovenských škôl všetkých stupňov s dôrazom na elementárne vzdelávanie a unifikáciu rozdielneho školského systému v českých krajinách a na Slovensku. Školy sa delili podľa zriaďovateľa na štátne, obecné, cirkevné a súkromné. Školský systém mal trojstupňovú štruktúru, prvý stupeň tvorili ľudové školy, meštianske školy a detské opatrovne, predchodkyne dnešných materských škôl. Druhý stupeň tvorili stredné a odborné školy. Tretí stupeň zastupovala na Slovensku až do roku 1938 jediná vysoká škola, a to Univerzita Komenského v Bratislave. V roku 1938 vznikla Vysoká škola technická M. R. Štefánika so sídlom v Košiciach.³

V roku 1921 sa na Slovensku vyučovalo na takmer 3 400 ľudových školách, v roku 1931 stúpol ich počet na vyše 4 000 a v roku 1938 ich evidujeme takmer 4 300. Referát MŠaNO vydal v roku 1920 výnos, ktorým sa začalo poštátnenie cirkevných a obecných škôl i zriaďovanie štátnych škôl. Silné základné štátne školstvo malo tvoriť jadro vzdelávacej sústavy demokratického štátu. Mali sa tiež zakladať nové štátne školy v prípade, že žilo v obci aspoň 30 školopovinných detí a v mieste bydliska nepôsobila cirkevná alebo obecná škola. Na Slovensku sa predĺžila povinná školská dochádzka zo šiestich na osem rokov až v školskom roku 1927/1928. V Čechách platila od školského roku 1922/1923. Oneskorenie na Slovensku zapríčinili viaceré faktory: nedostatok slovenských učite-

1 Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/0071/15: *Slovensko za medzivojnovú ČSR a za vojnovú Slovenskú republiku – otázky diskontinuity a kontinuity v politike, hospodárstve, spoločnosti a kultúre*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Jaroslava Roguľová, PhD.

2 KÁZMEROVÁ, Ľubica. Vznik a rozvoj slovenského školstva. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan (eds.). *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012, s. 154.

3 Tamže, s. 154 – 159.

Ťov, učebníc, havarijný stav školských budov. Výstavbou nových škôl sa znížil počet žiakov v jednej triede. Roku 1925 významne stúpla výstavba nových škôl. Na rozdiel od predchádzajúceho roku narástol ich počet zo 14 na 32 a vzniklo 126 nových učebníc. Počet škôl sa teda v porovnaní s predchádzajúcim rokom viac ako zdvojnásobil. Nárast pokračoval aj v ďalších rokoch. Od roku 1921 do roku 1931 vzrástol počet škôl z 3 354 na 4 065. V rokoch 1924 – 1935 sa postavilo vyše 770 školských budov a takmer 700 sa zrekonštruovalo. V roku 1918 sa na území Slovenska nachádzalo 83 meštianskych škôl, o dvadsať rokov neskôr ich počet stúpol takmer na trojnásobok, existovalo už 232 škôl. Hoci sa vláda usilovala zvyšovať počet meštianskych škôl na Slovensku, ich celkový počet v pomere k počtu obyvateľov Slovenska zaostával za českými krajinami štvornásobne. V polovici 20. rokov 20. storočia pôsobilo na území Čiech, Moravy a Sliezska 1 461 meštianskych škôl, kým na Slovensku ich bolo len takmer 118.⁴

Množstvo škôl sa postavilo k 10. výročiu vzniku ČSR v roku 1928 alebo sa v tom roku položil aspoň ich základný kameň. V mestách i na vidieku sa novostavby ľudových škôl, nazývané tiež jubilejnými školami, budovali v závislosti od požiadaviek a finančných možností samosprávy. Napríklad v archívnych materiáloch Okresného úradu v Trnave sa predovšetkým v období rokov 1927 – 1935 nachádzajú záznamy týkajúce sa výstavby ľudových škôl v obciach okresu takmer v každej škatuli.

Po parlamentných voľbách v roku 1929 sa stal ministrom školstva slovenský sociálny demokrat Ivan Dérer. Vďaka jeho opatreniam stúpol počet meštianskych škôl o 35 %. Práve Dérer zaviedol inštitút rodičovského združenia, ktorý umožnil spoluprácu medzi učiteľom a rodičom. Počet nových gymnázií rástol len pomaly, v prvom školskom roku novovzniknutej ČSR ich bolo 46, o desať rokov neskôr 57. Oveľa vyšší počet stredných škôl však tvorili v školskom roku 1937/1938 odborné školy – 200 a učňovské školy 131.⁵

Stav trnavského školstva po vzniku ČSR možno označiť za nevyhovujúci. V meste pôsobilo jedno gymnázium a rímskokatolícky dievčenský učiteľský ústav. Mesto finančne podporovalo 10-triednu rímskokatolícku chlapčenskú ľudovú školu, 8-triednu meštiansku školu, 5-triednu rímskokatolícku dievčenskú ľudovú školu, 4-triednu rímskokatolícku dievčenskú meštiansku školu, 2-triednu evanjelickú školu a obe 2-triedne židovské ľudové školy.⁶ V roku 1938 sa písalo o tomto období trnavského školstva negatívne: „*Školská situácia Trnavy bola pred prevratom žalostná. Jej výhľady byly čím ďalej chmúrnejšie. V školskom roku 1918/1919 bolo v Trnave 5 škôl ľudových a 3 školy meštianske. Na školách ľudových bolo úhrnom 27 tried s 1 657 žiakmi, na meštianskych školách 12 tried s 566 žiakmi, úhrnom 39 tried škôl ľudových a meštianskych s 2 223 žiakmi. Okrem toho jestvovala tu 1 štátna opatrovňa.*“⁷

4 Tamže, s. 154 – 163.

5 Tamže, s. 162 – 164.

6 HOLOUBEK, V. Poprevratové dejiny mesta Trnavy. In *Trnava 1238 – 1938*. Trnava : Rada mesta Trnavy, 1938, s. 209 – 210.

7 MUSIL, Fraňo. Dvacať rokov národného školstva v Trnave. In *Trnava 1238 – 1938*, c. d., s. 262 – 263.

Trnava v tom čase nemala ani jednu budovu, ktorá by úplne zodpovedala základným zdravotným a pedagogickým požiadavkám. V roku 1921 žilo v Trnave 17 652 obyvateľov a v roku 1930 takmer 25 000. Počet žiakov sa počas 19 rokov trvania ČSR viac ako zdvojnásobil, na meštianskych školách narástol takmer štvornásobne. Najväčší prírastok možno pozorovať v rokoch 1928/1929 a 1933/1934. Rápidnému prírastku žiakov nestačili pôvodné školy. Nevyhovovali ani celkovému osídleniu mesta. V roku 1922 po zložitých názorových diskusiách otvorili v Trnave prvú štátnu ľudovú školu. V školskom roku 1931/1932 otvorili druhú ľudovú školu, pomenovanú po prezidentovi ČSR T. G. Masarykovi. Mesto postavilo do roku 1938 štyri nové budovy a nadstavilo budovy Albertína. Vybudovalo 40 nových učební.⁸ V roku 1938 mesto plánovalo postaviť dve ďalšie novostavby, ktoré sa vtedy nachádzali v procese prípravy.

Medzi kompetentnými štátnymi úradmi a inými zainteresovanými subjektmi nepanovala vždy zhoda o type škôl: „*Zástupcovia politických strán v mestskej správe viedli dlhotrvajúci spor o charakter škôl, väčšina žiadala ich poštátne i výstavbu nových školských budov. Mesto síce schválilo poštátne chlapčenskej ľudovej školy, ale župný úrad na zárok cirkevnej správy žiadosť roku 1923/24 zamietol. Rast počtu školopovinných detí si vyžiadala roku 1922 otvorenie novej štátnej ľudovej školy, ktorú umiestnili v budove bývalého seminára. Za prvej ČSR postavili v meste dve nové budovy ľudových škôl, roku 1927 na Slnčnej ulici a roku 1932 na Kopánke, na jej otvorení sa zúčastnil minister školstva a národnej osvety ČSR Ivan Dérer.*“⁹

Pomerne dlho sa riešila výstavba nových základných škôl v Trnave. Okresné i mestské zastupiteľstvo v Trnave venovalo mnoho rokovaní schváleniu stavebného programu, týkajúceho sa riešenia školskej otázky a zriadenia opatrovne pri štátnej ľudovej škole.

Mestská rada na svojom zasadnutí 9. marca 1929 navrhla vybudovať obvodnú štátnu ľudovú školu na bývalom vojenskom cvičisku podľa stavebného programu, ktorý vznikol miestnym šetrením 12. novembra 1928. Stavebný program schválil Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave a výnosom z 23. februára 1929 navrhol nadstavbu školy pod mestskou vežou, nakoľko miestne pomery neumožnili, aby sa podľa odporúčania Krajinského úradu referátu ministerstva verejných prác v Bratislave otázka riešila zakúpením výhodnejšieho stavebného miesta a postavením novostavby. Nadstavba katolíckej ľudovej školy pod vežou vznikla podľa plánov architekta a staviteľa Jozefa (Františka) Bilku.¹⁰ Výstavba školy na bývalom vojenskom cvičisku mala stáť 1 500 000 Kč a mesto na ňu mohlo dostať rovnakú výšku podpory, o ktorú požiadalo pri stavbe školy na Slnčnej ulici (dnešná Rázusova ulica). Mestské zastupiteľstvo sa malo uzniešť na vybudovaní opatrovne pri škole na bývalom vojenskom cvičisku a podať žiadosť,

⁸ Tamže, s. 263 – 266.

⁹ POLAKOVIČ, Jaroslav. Trnava v období kapitalizmu. In ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.). *Dejiny Trnavy*. Trnava : Mestský národný výbor Trnava, 1988, s. 152 – 153.

¹⁰ MANDEL, Juraj. Úmenie po prevrate. In *Trnava 1238 – 1938, c. d.*, s. 314 – 315. Juraj Mandel uvádza krstné meno František Bilka, Simona Jurčová uvádza krstné meno Jozef Bilka, dostupné na internete: <http://nzs.trnava.sk/?q=node/1770>.

aby časť stavebných nákladov pokryl štátny príspevok. Mestská rada a finančná komisia navrhla, aby mestský zastupiteľský zbor schválil výstavbu oboch budov a požiadal o úver na výstavbu, pričom považoval výstavbu za súrnu a naliehavú. Zbor prijal návrhy jednohlasne.¹¹

Okresné zastupiteľstvo 9. marca 1929 odsúhlasilo, že sa postaví nová budova pre obvodnú štátnu ľudovú školu na bývalom vojenskom cvičisku podľa stavebného programu schváleného výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe 28. februára 1929 č. 8233/1. Mesto podalo žiadosť o štátnu subvenciu na projektovanú novostavbu. Okresný úrad schválil uznesenie obecného zastupiteľstva v Trnave o výstavbe obvodnej štátnej ľudovej školy v Trnave na bývalom vojenskom cvičisku s približnými nákladmi 1 500 000 Kč.¹²

Obecný úrad mesta Trnavy musel opätovne požiadať Okresný úrad v Trnave o schválenie stavebného programu pri riešení školskej otázky a zriadenia opätovne pri štátnej ľudovej škole. Stavba školy pod vežou prebiehala v plnom prúde, nakoľko stavebné povolenie na stavbu mesto už dostalo, musela sa však oficiálne doriešiť žiadosť o štátnu subvenciu. Pôvodne predložené spisy, týkajúce sa schválenia výstavby školy, boli priložené k odvolaniu, podanému ohľadom zadania prác na stavbe rímsko-katolíckej školy pod vežou krajiniskému úradu v auguste 1929. Starosta Trnavy požiadal 4. decembra 1929 Okresný úrad v Trnave o stavebné povolenie: „*Nakoľko o predloženie schválenia priloženého uzavretia m. zastup. boly sme pri podaní žiadosti o štátnú podporu vyzvaní a žiadosť bez doloženia tohto dokladu prejednaná byť nemôže, úctive žiadame o urychlené vybavenie nakoľko vybudovanie novej budovy pre štát. ľudovú školu je veľmi naliehavé.*“¹³

Napokon Obecný úrad mesta Trnava požiadal Okresný úrad v Trnave o udelenie stavebného povolenia pre novostavbu štátnej ľudovej školy na bývalom vojenskom cvičisku až 28. mája 1931. Žiadosť mala označenie „Súrne“.¹⁴ Okresný úrad v Trnave udelil mestu výmer na výstavbu novej ľudovej školy na Špačinskej ulici s 8 učebňami. Meno staviteľa sa na výmere neuvádza. Starosta Trnavy požiadal Okresný úrad o užívanie štátnej ľudovej školy „Masarykovej“ s tým, že budova bude 1. januára 1932 dokončená. Kontrola novostavby prebehla 9. februára 1932 za prítomnosti zástupcov Okresného úradu v Trnave hlavného komisára Jozefa Vaněčka, zdravotného komisára Daniela Belluša, hlavného technického komisára Oldřicha Komárka, miestostarostu Trnavy Michala Kupčika a staviteľa Nováka.¹⁵ Odborní znalci a predstavitelia mesta súhlasili s udelením užívacieho povolenia.

V niektorých prípadoch sa musela situácia v školách riešiť aspoň úpravami, adaptáciami, prestavbami už existujúcich budov. Príkladom sa stala napr. prestavba evanjelickej

11 Štátny archív (ŠA) v Trnave, fond (f.) Okresný úrad (OÚ) v Trnave, škatuľa (š.) 229, č. j. 4608/1929.

12 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 229, č. j. 33441/1929.

13 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 229, č. j. 33441/1929.

14 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 245, č. j. 15644/31.

15 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 245, č. j. 15644/31.

ľudovej školy v Trnave. V mene evanjelického a. v. cirkevného zboru trnavského žiadal o udelenie stavebného povolenia na prestavbu evanjelickej ľudovej školy na ulici Jána Hollého v Trnave evanjelický farár Arpád Janoviček 1. mája 1931.¹⁶ Evanjelickú ľudovú školu postavili na dvore starej evanjelickej školy podľa projektu architekta Šmerdu.¹⁷

Podobným spôsobom sa riešil nedostatok predškolských zariadení v meste. Okresný úrad v Trnave schválil 20. júla 1931 novú miestnosť pre detskú útulňu. Žiadosť o užívanie predložili Sestry sv. Kríža v Trnave. Išlo o samostatnú budovu na Ružovej ulici č. 2. v Trnave, v mestskej časti Tulipán. Komisia v zložení: hlavný komisár Okresného úradu v Trnave Jozef Vančček, zdravotný komisár Daniel Belluš, hlavný technický komisár Oldřich Komárek, školský inšpektor Ján Štancel a sestra Mária Paulína Kalinová, súhlasili s vydaním užívacieho povolenia.¹⁸

Novú budovu sa podarilo postaviť pre strednú školu, a to konkrétne verejnú obchodnú školu. Mesto Trnava a zadávateľ stavby obchodnej školy požiadali Okresný úrad v Trnave o udelenie stavebného povolenia 10. marca 1936. Stavebné plány schválil Krajský úrad 12. júla 1935, podpísali ich starosta Juraj Vyskočil a za stavebnú firmu trnavský staviteľ František Osyka. Do týždňa vydal Okresný úrad povolenie, stavba sa začala 15. marca 1936 a dokončená bola 15. januára 1937. V zápisnici, spísanej na Mestskom úrade v Trnave 16. marca 1936 sa uvádza, že stavbu realizovala firma Rudolf Stern z Malaciek, stavebné náklady sa odhadovali na 880 000 Kč. Miestne šetrenie vykonané 8. marca 1937, týkajúce sa udelenia užívacieho povolenia novostavbe obchodnej školy sa uskutočnilo za prítomnosti zástupcov Okresného úradu v Trnave Jozefa Vanččka, Lea Žideka, zdravotného referenta Daniela Belluša, miestostarostu Trnavy Jozefa Bayera a riaditeľa obchodnej školy Václava Pilousa. Prítomní odobrili výstavbu školy a nemali žiadne pripomienky k novostavbe.¹⁹ Obchodnú školu postavili v mestskej časti nazývanej Špíglšál, na Hodžovej ulici (dnešnej Študentskej ulici). Projektoval ju architekt Žalman z Hradca Králové.²⁰

***

Po vzniku ČSR muselo Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy riešiť akútnu situáciu v zdravotníctve, teda aj rekonštrukciu a výstavbu nemocníc a liečebných zariadení. Väčšina nemocníc sa v roku 1918 nachádzala v starých nevyhovujúcich budovách. Nemocnice nevládali poskytovať ošetrovanie vysokému počtu pacientov, vybavenie zdravotníckych zariadení nezodpovedalo požiadavkám lekárskej vedy. Nemocnice a liečebné zariadenia zasiahla vojna, po jej skončení sa šírilo množstvo infekčných chorôb. Zdravotnícke zariadenia nemali regionálnu vyváženosť. Začiatkom 20. storočia sa nena-

16 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 244, č. j. 12614/31.

17 MANDEL, Umenie po prevrate, c. d., s. 314 – 315.

18 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 246, č. j. 17966/1931.

19 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 310, č. j. 2408/1937.

20 MANDEL, Umenie po prevrate, c. d., s. 314 – 315.

chádzala medzi Košicami a Trenčínom žiadna väčšia nemocnica.²¹ Nové pavilóny postupne vznikli napr. v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši, Žiline, Trnave.

Liečebné zariadenia sa rozdeľovali na dve základné kategórie: verejné nemocnice (štátne a neštátne) a neverejné, teda súkromné nemocnice. Štátne nemocnice zriaďoval štát a mohol zasahovať do ich činnosti. Na Slovensku patrilo do štátnej kategórie päť nemocníc: Štátna nemocnica v Bratislave, Štátna nemocnica v Košiciach, nemocnice v Lučenci a Žiline, Detský liečebný ústav Šrobárov v Dolnom Smokovci.²² Neštátne verejné nemocnice spravovali väčšinou župy (neskôr patrili pod krajinské orgány), okresné, mestské a obecné úrady a pod. Išlo o nemocnice v Bardejove, Humennom, Krompachoch, Leviciach, Levoči, Martine, Michalovciach, Liptovskom Mikuláši, Nitre, Nových Zámkoch, Rimavskej Sobote, Šahách, Topoľčanoch, Trnave, Trenčíne, Zlatých Moravciach a vo Zvolene.²³ Štatút verejnej alebo neverejnej nemocnice pridelovala a odoberala vláda ČSR na návrh Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy.²⁴

Okrem verejných nemocníc existovali súkromné liečebné ústavy, nemocnice, sanatóriá. Financoval ich majiteľ, časť rozpočtu mohla byť hrazená z verejných prostriedkov. Súkromné liečebné ústavy nemuseli ošetriť nemajetných chorých, s výnimkou prvej pomoci. Vlastnili ich predovšetkým nemocenské poisťovne, bratské pokladnice, spolky, inštitúcie, odborní lekári a iné súkromné osoby.²⁵

Medzi najväčšie liečebné ústavy v medzivojnovom období patrila Štátna nemocnica v Bratislave. Nedostatok nemocníc na východnom Slovensku vyriešila výstavba Štátnej nemocnice v Košiciach v roku 1924, stala sa druhou najväčšou nemocnicou na Slovensku. K väčším nemocniciam na našom území patrili župné nemocnice v Martine, Nitre, Trenčíne, Trnave. Ministerstvo zdravotníctva počas prvej ČSR investovalo finančné prostriedky na rekonštrukciu a dobudovanie zdravotníckych zariadení.²⁶

K najvýznamnejším zdravotníckymi zariadeniami v Trnave počas trvania ČSR patrili Okresná nemocenská poisťovňa a Župná, neskôr Krajinská nemocnica. Poisťovňa zabezpečovala občanom trnavského okresu dostupnú liečebnú starostlivosť. Do roku 1934 sídlila v dome na rohu Haulíkovej ulice a Námestia Sv. Mikuláša.²⁷

21 FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava : Veda, 1999, s. 119 – 120.

22 FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové zmeny v zdravotníctve. In FERENČUHOVÁ – ZEMKO, *Slovensko v 20. storočí*, c. d., s. 113 – 114.

23 Tamže, s. 384 – 385.

24 FALISOVÁ, *Zdravotníctvo na Slovensku*, c. d., s. 122.

25 Tamže, s. 125.

26 FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2004, s. 384 – 390.

27 JURČOVÁ, Simona. Kapitulska ulica – najstaršia Trnava? Dostupné na internete: <http://tportal.sk/kapitulska-ulica-najstarsia-trnava/>.

Otázkou výstavby novej budovy, určenej pre nemocenskú poisťovňu v Trnave sa začali príslušné úrady zaoberať už v roku 1927. Podrobné architektonické plány boli vypracované v marci 1927 v Bratislave. Mesto Trnava ich prevzalo 30. júla 1927.²⁸ Okresný úrad v Trnave zaslal 16. augusta 1927 Zemskej úradovni pre poistenie robotníkov v Bratislave konečné rozhodnutie vo veci výstavby budovy Okresnej nemocenskej poisťovne v Trnave na Slnéčnej ulici. Kompetentní úradníci Okresného úradu udelili stavebné povolenie s podmienkou, že sa presne dodržia všetky podmienky dané stavebnými stanovami, zadané stavebnou komisiou v zápisnici miestnej prehliadky s tým, že stavba sa vybuduje podľa nákresu schváleného úradom a predovšetkým sa dodržia nasledujúce podmienky: zriadenie biologickej čistiackej stanice s predložením príslušných plánov okresnému technickému oddeleniu, inštalácia vodných splachovacích toaliet, zriadenie vlastného vodovodu, ohradenie pozemku vyhovujúce stavebným štatútom a stavbu musel realizovať zodpovedný staviteľ. Proti výstavbe novej budovy sa nevyskytli žiadne námietky. Po dokončení stavby bolo potrebné požiadať Okresný úrad o povolenie obývania a užívania. Úrad upovedomil dotknuté inštitúcie a osoby: Zemskú úradovňu pre poistenie robotníkov v Bratislave, staviteľa (nevyplnený), mestský úrad, štátny berný úrad, Okresnú pokladnicu v Trnave poisťujúcu robotníkov, Priemyselný inšpektorát v Bratislave a suseda Stanislava Pazourka.²⁹

Výstavba Okresnej nemocenskej poisťovne v Trnave sa však v roku 1927 neuskutočnila. Budovanie sa začalo až v roku 1931 podľa nového architektonického návrhu. Zemská úradovňa pre poisťovanie robotníkov na Slovensku v Bratislave požiadala Okresný úrad v Trnave o stavebné povolenie na výstavbu nemocenskej poisťovne 7. júla 1931. Stavbu realizovala firma Rudolf Stern, úradne oprávnený staviteľ v Malackách. Okresná nemocenská poisťovňa sa začala stavať 10. septembra 1931 a stavba sa ukončila 10. septembra 1933. Do užívania sa vzal provizórne suterén, byt kuriča a domovníka, celá budova sa odovzdala do prevádzky až po udelení užívacieho povolenia, o ktoré požiadala bratislavská Zemská úradovňa pre poisťovanie robotníkov na Slovensku Okresný úrad v Trnave 11. januára 1934. Kolaudácia sa konala 30. januára 1934. Zúčastnili sa na nej predstavitelia Okresného úradu v Trnave: Jozef Rusnák, Oldřich Komárek, Šalomon Čenek, zástupcovia mesta Trnava: Jozef Bayer, Jozef Viržík, Daniel Belluš, architekt Evžen (Eugen) Linhart, riaditeľ Okresnej nemocenskej poisťovne Adolf Pakosta a za firmu Stern Malacky novostavbu odovzdával staviteľ František Osyka. V zápisnici sa uvádza, že komisia budovu podrobne skontrolovala, zistilo sa, že stavba bola vybudovaná presne podľa plánov schválených výmerom Okresného úradu v Trnave.³⁰

Sídelná budova Okresnej nemocenskej poisťovne sa skladá z dvojpodlažnej vstupnej časti, štvorpodlažného západného krídla a trojpodlažného východného krídla, vyhradeného pre liečebný ústav, v ktorom sa nachádzali okrem ordinácií praktických lekárov aj

28 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 204, č. j. 12969/1927.

29 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 204, č. j. 12969/1927.

30 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 269, č. j. 2400/934.

odborné ambulancie takmer všetkých odborov vtedajšej lekárskej vedy. V úsilí poskytnúť poistencom hodnotné a účinné liečenie poisťovňa nešetřila na technickom vybavení ambulancií a zabezpečila ich potrebnými zariadeniami a prístrojmi. V službách poisťovne pracovalo 44 lekárov a 16 z nich ordinovalo v liečebnom ústave v Trnave denne.³¹

Okresná nemocenská poisťovňa získala pozitívne hodnotenia odborníkov v minulosti i dnes: „*Budova, ktorá vyhovuje modernej architektúre po každej stránke, kde ide v prvom rade o účelnosť, je treba menovať Okresnú nemocenskú poisťovňu. Projektoval ju arch. Jaroslav Linhart a arch. Faulhammer a stavaná bola v roku 1931-32 pod vedením tunajšieho staviteľa Františka Osyku. Zvláštnosťou budovy je sklenená (strecha) veža, ktorá dominuje a osvetľuje výborne chodby. Vnútorne riešenie charakterizuje racionálne usporiadanie kancelárií vo vyššom ľavom trakte a ordinačných miestností v pravom nižšom trakte. Je najmodernejšou stavbou v Trnave a je prevedená zo železobetónovej konštrukcie s výplňou zdvia z dutých tehál. Na podlahy, dlažby a obklady bolo použité najlepšieho materiálu, ktorý zodpovedá tak používanej budove. Architekt Linhart prispôsobil sa v situačnom riešení okoliu, takže stavba vyníma sa a je tak okrasou mesta Trnavy. Budova je tak ako evanjelický kostol známa nielen v Republike, ale i v cudzine. Odborníci – najmä Nemci – prichádzajú do Trnavy, často žiadajú si prezrieť budovu z vnútra.*“³² Stavba, v ktorej v súčasnosti sídli Právnická fakulta Trnavskej univerzity, sa zaradila v roku 2002 medzi národné kultúrne pamiatky. Architekt Evžen Linhart patril medzi najvýznamnejšie osobnosti česko-slovenskej funkcionalistickej architektúry.³³

Najdôležitejším zdravotníckym zariadením pre Trnavu a okolie bola župná (krajinská) nemocnica s viacerými budovami. V čase vzniku ČSR disponovala 282 lôžkami a mala chirurgický pavilón, budovu pre interné choroby (z roku 1824), budovu pre pohlavné a kožné choroby (z roku 1903), malý infekčný pavilón, malú hospodársku budovu, maštal' a byt pre riaditeľa (z roku 1912). V roku 1924 pristavili hygienické zariadenia na kožné oddelenie. V roku 1925 pribudlo jedno poschodie pre infekčný pavilón a začala sa výstavba centrálnej kuchyne s príslušnými skladmi, na poschodí s bytom pre správcu, kontrolóra a personál. Stavbu dokončili v apríli 1927.³⁴

V tomto roku vzrástol počet lôžok na 365 a liečilo sa tu 5 623 chorých. V roku 1929 sa nadstavbou rozšírila hospodárska budova. Úpravou prešli aj technické pracoviská, pribudli dva rodinné byty pre zamestnancov. V roku 1930 sa vybudoval domček pre vrátnika, vrátnica pri hlavnom vchode. V roku 1931 postavili komplex 12 bytov pre zamestnancov. V roku 1931 sa začala výstavba infekčného pavilónu s jedným poschodím a 40 lôžkami. V roku 1932 nemocnica prikúpila ďalšie pozemky s budovou, ktorú presta-

31 ROTH-TRNAVČAN, Eugen. Vývoj soc.-zdravot. činnosti v Trnave. In *Trnava 1238 – 1938*, c. d., s. 423 – 424.

32 MANDEL, Umenie po prevrate, c. d., s. 313 – 314.

33 ŠLACHTA, Štefan. Okresná nemocenská poisťovňa v Trnave. Dostupné na internete: <http://www.asb.sk/architektura/stavby/nadcasova-architektura/okresna-nemocenska-poistovna-vtrnave>.

34 ROTH-TRNAVČAN, Vývoj soc.-zdravot. činnosti, c. d., s. 426.

vala na byty pre zamestnancov a rodinný dom využili na byt pre primára. Dňa 1. augusta 1933 sa začala výstavba interného pavilónu, prebiehala dvoch etapách. Súčasne vznikala administratívna budova pri hlavnom vchode do nemocnice, ktorá slúžila pracovníkom od roku 1934. Prvá etapa výstavby interného oddelenia sa ukončila v roku 1934 a druhá v januári 1936. V budove bolo 250 postelí, špeciálny röntgen, elektroliečba, laboratóriá a ďalšie moderné zariadenia. V pavilóne sa zriadil nový primariát detského oddelenia so 45 lôžkami, ktorý bol vtedy prvý na Slovensku. Dňa 1. januára 1937 vznikol ďalší nový primariát pre choroby nosné, ušné, krčné. V roku 1937 už stúpol počet liečených pacientov na 10 022. Nemocnica mala vlastný vodovod, vo všetkých budovách sa nachádzalo ústredné kúrenie, teplá i studená voda. Veľká pozornosť sa venovala udržiavaniu rozsiahleho parku, najmä stálemu vysádzaniu stromov, kríkov a kvetov, čo sa považovalo za súčasť liečebného procesu pacientov.³⁵

Budovanie nového interného pavilónu malo zdĺhavý priebeh, napriek tomu však podľa dostupných archívnych prameňov vidno, že sa ním kompetentní intenzívne zaoberali. Dňa 23. mája 1927 sa konala prvá schôdzka stavebného výboru na Župnom úrade v Bratislave, týkajúca sa rozšírenia župnej nemocnice v Trnave o výstavbu interného pavilónu. Anton Fürbeck, župný technický referent poukázal na doterajšie postupné nekonceptčné zastavovanie areálu nemocnice jednotlivými budovami a navrhol, aby sa na základe stavebného programu, ktorý predložilo riaditeľstvo župnej nemocnice, zadala súťaž na vypracovanie ideového náčrtu na budúce rozšírenie celej nemocnice, podľa ktorého by sa ustálilo situovanie pavilónu pre interné choroby. Prítomní členovia výboru sa nevedeli dohodnúť na tvare interného pavilónu, aby sa čo najlepšie využila plocha a slnečná orientácia. Karol Krčméry, riaditeľ nemocnice odporučal tvar budovy do L, člen výboru Jozef Pavlát navrhoval obdĺžnikový tvar. Zhodli sa však na tom, že budova nebude obsahovať byty pre personál nemocnice.³⁶

Dňa 11. júna 1927 sa konalo na Župnom úrade v Bratislave druhé zasadnutie stavebného výboru ustanoveného pre novostavbu interného pavilónu v nemocnici v Trnave. Anton Fürbeck predložil koncept rozpisu súbehu na ideový plán, obsahujúci všeobecné podmienky súťaže. Stavebný výbor prijal tento koncept rozpisu s malými zmenami, zredukoval tri ceny za odmenu, súhlasil s navrhovaným zostavením poroty na posúdenie ideových plánov s pozvaním tých architektov, ktoré navrhol Klub architektov na Slovensku, s vylúčením architekta Jiřího Grossmanna, ktorý sa ako člen župnej technickej komisie nemohol zúčastniť na súťaži. Zároveň navrhli pozvať ešte štyroch architektov, Františka Floriansa, Františka Krupku, Friedricha Weinwurma a Artura Szalatnaya. Zaujímavosťou je, že riaditeľ nemocnice Karol Krčméry odmietol odmenu za účasť v porote.³⁷

Komisia trnavskej župnej nemocnice podala v roku 1927 žiadosť, aby mesto Trnava podporilo zámer bratislavskej župy postaviť v trnavskej nemocnici interný pavilón, kto-

35 Tamže, s. 426 – 430.

36 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 215, č. j. 15739/1927.

37 Tamže.

rého cena výstavby nemala presiahnuť 3 milióny Kč a mestu Trnava navrhla prevziať garanciu do výšky 1,5 milióna Kč. Mestský zastupiteľský zbor sa jednohlasne uzniesol na tom, že v zásade podporuje výstavbu pavilónu pre vnútorné choroby, počká však na plán a rozpočet, až potom rozhodne o miere podpory.³⁸

V roku 1928 sa začala výstavba nového pavilónu pre interné choroby na novom pozemku za potokom Trnávka. Lenže 1. júla 1928 vzniklo krajinské zriadenie a odborní pracovníci Krajinského úradu nepovolili na danom mieste takú rozsiahlu budovu. Preto sa stavba zastavila a neskôr zrušila.³⁹

Krajinská nemocnica pokračovala vo výstavbe až v roku 1933. Požiadala Okresný úrad v Trnave o výstavbu interného pavilónu, administratívnej budovy a prestavbu chirurgického pavilónu. Ten povolil všetky stavebné činnosti výmerom zo 17. augusta 1933. Výstavbu zastrešoval Krajinský úrad v Bratislave a vykonávala ju Slovenská krajina pod dozorom štátneho personálu.⁴⁰

V publikácii mesta Trnavy z roku 1938 sa uvádzajú konkrétne mená staviteľov a architekta: „V roku 1933-35 bola stavaná pod vedením (staviteľa) inž. Žigmunda Picka a staviteľa Osyku nová nemocnica ‚interný pavilón‘, ktorej plány zaslal z Prahy dr. inž. Stockar. ‚Interný pavilón‘ zodpovedá priestorovému riešeniu. Bolo využitie slnečných strán v záujme chorých. Navrchu je otvorená terasa a kryté lehárne. Po stránke architektonickej zaujme monumentálne široké schodište so vstupnou halou a priestrané chodby. Zvláštnosťou sú rohové slnečné balkóny, takže priestor je slohovo a účelne využitý.“⁴¹ Český architekt Rudolf Stockar navrhol tiež kúpeľnú budovu Palace v Sliači (1925), nemocnicu v Trenčíne (1926) a nemocnicu v Levoči (1927).

Pri príležitosti podania žiadosti o užívanie interného pavilónu vznikla zápisnica spísaná na Okresnom úrade v Trnave, ktorý zastupoval komisár Jozef Rusnák a za stavebnú správu krajinskej nemocnice bol prítomný Žigmund Pick. Stavebný program sa delil na dve časti. Najskôr vznikla stavba administratívnej budovy a východné krídlo interného pavilónu v júli 1934. Druhé krídlo interného pavilónu a prestavba chirurgického pavilónu pokračovali následne a dokončili sa 31. decembra 1935.⁴²

Výstavba škôl a zdravotníckych zariadení v Trnave závisela od ich vedenia, od nadriadených úradov, teda zriaďovateľov škôl a zdravotníckych inštitúcií, od štátnych úradov, kompetentných v otázke štátnej podpory budovania verejne prospešných stavieb. Podľa prístupných archívnych materiálov vidno, že výstavba škôl sa v Trnave i trnavskom okrese naplno rozprúdila až v roku 1927, keď vznikla prvá novostavba štátnej ľudovej školy v Trnave a v trnavskom okrese sa začali stavať školy v obciach. Súviselo to zrejme so štátnym zámerom postaviť alebo aspoň začať stavať do roku 1928, teda do 10. výročia vzniku ČSR, čo najvyšší počet škôl. Rozvoj pravdepodobne umožnil aj zákon o stavebnom ruchu

38 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 215, č. j. 9997/1927.

39 ROTH-TRNAVČAN, Vývoj soc.-zdravot. činnosti, c. d., s. 426.

40 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 298, č. j. 7246/36.

41 MANDEL, Umenie po prevrate, c. d., s. 314.

42 ŠA v Trnave, f. OÚ v Trnave, š. 298, č. j. 7246/36.

z roku 1927. Markantnejší sa javí rozmach výstavby a adaptácie budov patriacich Župnej (Krajinskej) nemocnici v Trnave. Dostupné pramene deklarujú, že stavebné a rekonštrukčné práce v nemocnici prebiehali v období rokov 1924 – 1938 takmer nepretržite. Pre obyvateľov mesta i okresu sa tiež zlepšila zdravotná starostlivosť vybudovaním Okresnej nemocenskej poisťovne. Situácia však bola ovplyvnená možnosťami finančných zdrojov, ale aj komunikáciou medzi jednotlivými zodpovednými úradmi. Mnohé projekty výstavby škôl a zdravotníckych zariadení sa iniciovali v mezivojnovom období, ale reálne sa dokončili až v neskoršom čase.

Československé morálne víťazstvo nad Mussolinim. Prvá finálová účasť čs. futbalistov na majstrovstvách sveta na stránkach slovenskej tlače¹

Matej Hanula

Futbal ako najpopulárnejší šport planéty a jednoznačne najrozšírenejší šport v stredo-európskom priestore mal spoločne s ľadovým hokejom v bývalom Československu privilegované postavenie. Medzinárodné turnaje s účasťou reprezentačných mužstiev oboch športových odvetví boli najmä v čase masového rozšírenia rozhlasu a televízie celkom iste najsledovanejšími športovými podujatiami. Často si ich nenechala ujsť ani časť verejnosti, ktorá sa inak o športové dianie veľmi nezaujímala. Účinkovanie československých (čs.) kolektívov na spomínaných podujatiach najvyššieho svetového rangu malo neraz významné spoločenské presahy. Zrejme najznámejším prípadom sú v tomto smere dve víťazstvá čs. hokejistov nad súpermi zo Sovietskeho zväzu na majstrovstvách sveta (MS) v roku 1969 v Štokholme, ktoré spoločnosť vnímala ako revanš za okupáciu krajiny pred niekoľkými mesiacmi. Po celej republike sa konali spontánne oslavy. Na druhé víťazstvo sa však v Prahe stihla nachystať Štátna bezpečnosť, ktorá rozvášnený dav v uliciach vyprovokovala na útok na kanceláriu sovietskej leteckej spoločnosti Aeroflot. Moskva incident využila na vynútenie si personálnych zmien vo vedení Komunistickej strany Československa, ku ktorým prišlo v nasledujúcom mesiaci.² Udalosti z roku 1969 potvrdzujú, že šport môžeme najmä pre jeho masovú obľubu a sledovanosť považovať od 20. storočia za významný fenomén ovplyvňujúci spoločenské dianie.

Počas takmer 70-ročnej existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov dosiahla futbalová reprezentácia krajiny tri výrazné úspechy na medzinárodnom fóre. Boli nimi účasti vo finálových zápasoch turnajov MS v roku 1934 a 1962 v Taliansku, resp. v Čile a belehradský triumf vo finále majstrovstiev Európy v roku 1976. Tieto úspechy boli natrvalo zapísané v pamäti fanúšikov čs. futbalu a ústnym podaním či spomienkami v masovokomunikačných prostriedkoch sa ich glorifikácia šírila na mladších priaznivcov tohto športu, ktorí si ich nemohli pamätať. Hoci na celoštátnej úrovni a predovšetkým v českých krajinách sa uvedené historické zápisy čs. futbalu považovali fakticky za rovnocenné, na Slovensku bolo v publicistike a v knihách zameraných na dejiny futbalu možné postrehnúť istú diferencovanosť. Pramenila nielen z na prvých pohľad logických časových faktorov (posledný triumf, ktorý si pamätá najviac súčasníkov, je vždy, priro-

1 Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0119/14: *Formovanie zahraničnopolitického myslenia slovenských politických elít a spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Matej Hanula, PhD.

2 RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve dvacátém století: spolupráce a konflikty*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2012, s. 533 – 534.

dzene, najvýznamnejší), ale podľa môjho názoru i zo slovenského národného hľadiska. Za najväčší úspech čs. reprezentácie sa preto na Slovensku zvykne považovať víťazstvo na majstrovstvách Európy z roku 1976, kde mali slovenskí hráči v základnej zostave nad českými výraznú prevahu v pomere 8:3. Za ním nasleduje finálová prehra s Brazíliou na MS v roku 1962 v Čile. V mužstve síce stále prevažovali Česi, no úloha Slovákov bola tiež výrazná a Ján Popluhár a Viliam Schroj z bratislavského Slovana boli považovaní za najlepšieho obrancu, resp. brankára turnaja. Finálová účasť z MS v Taliansku v roku 1934 sa síce na Slovensku tiež pripomína, ale ostáva v tieni dvoch neskorších úspechov. Dôvodom je nesporne skutočnosť, že vtedajšiemu čs. futbalu dominovali pražské profesionálne kluby, ktoré ho najvýraznejšie reprezentovali i v Stredoeurópskom pohári a slovenský futbal sa v tom čase iba usiloval o vystúpenie z ich tieňa. Medzivojnová finálová účasť sa tak na Slovensku vníma najmä ako triumf českého futbalu. Len málokto z bežných futbalových priaznivcov vie, že o tento prvý veľký čs. futbalový úspech sa podpísal aj bratislavský rodák Štefan Čambal, ktorý v Taliansku nastúpil vo všetkých štyroch stretnutiach. Hoci na podujatí sa už zúčastnil ako hráč Slávie Praha, kde prežil najlepšie roky svojej futbalovej kariéry, jeho pôsobenie v tíme znamenalo, že mužstvo, ktoré sa o historický úspech v Taliansku zaslúžilo, bolo skutočne česko-slovenské.

Táto diferencovanosť v slovenskom prístupe k spomínaným míľnikom z dejín čs. futbalu je badateľná pri pohľade do publikácií vydaných pri výročiach organizovaného futbalu v českých krajinách a na Slovensku pred rokom 1989. Dvojdielna publikácia *Svet deväťdesiatich minút* vydaná simultánne v českej i slovenskej jazykovej mutácii pri 75. (I. diel),³ resp. pri 80. výročí (II. diel)⁴ organizovaného futbalu v českých krajinách sa venuje podrobne pôsobeniu čs. tímov na všetkých troch podujatiach. Výlučne slovenská kniha *Zlatá kniha futbalu na Slovensku: defilé generácií 1898 – 1987* zameraná na dejiny futbalu na Slovensku sa pri sezónne 1933/34 majstrovstvami sveta vôbec nezaoberá a pozornosť sústreďuje na majstrovské súťaže konané na slovenskom území. Pôsobeniu Slovákov v medzivojnových reprezentačných výberoch, v ktorých podľa autorov účinkovali iba z núdze, je v nej venovaná krátka osobitná kapitola. V poznámke o Čambalovi jednou vetou spomenie, že si zahral aj vo finále MS.⁵ Naopak, turnaju z roku 1976 sa už kniha venuje veľmi detailne a kapitola o tomto roku nesie v publikácii názov, ktorý potvrdzuje diferencovaný prístup k jednotlivým čs. futbalovým triumfom – *Vrcholný úspech slovenského futbalu*.⁶

Rozdielna pamäť na rok 1934 v českých krajinách a na Slovensku sa prejavila aj pri 50. výročí rímskeho finále v roku 1984. Kým napr. pražský športový týždenník *Stadion*

3 PONDĚLÍK, Josef et al. *Svet deväťdesiatich minút: z dejín československého futbalu. Diel prvý 1901 – 1945*. Bratislava : Šport, 1976.

4 PONDĚLÍK, Josef et al. *Svet deväťdesiatich minút : z dejín československého futbalu. Druhý diel 1945 – 1980*. Bratislava : Šport, 1981.

5 MAŠLONKA, Štefan – KŠIŇAN, Jozef. *Zlatá kniha futbalu na Slovensku: defilé generácií 1898 – 1987*. Bratislava : Šport, 1988, s. 149.

6 Tamže, s. 351 – 359.

si úspech pripomenul na niekoľkých stranách rozhovormi s ešte žijúcimi hráčmi,⁷ slovenský špecializovaný futbalovo-hokejový magazín *Tip* sa výročiu vôbec nevenoval. Nepripomenuli si ho ani dva najväčšie slovenské denníky *Pravda* a *Práca*. Hoci po roku 1989 sa situácia čiastočne zmenila a pri 75. a 80. výročí striebra z roku 1934 sa objavili sporadické články aj v slovenských médiách,⁸ výročia víťazstva z roku 1976 majú stále neporovnateľne väčšiu odozvu. Slovenské televízie, rozhlasové stanice, denníky či časopisy sa pri nich vždy vracajú k priebehu finálového zápasu, najčastejšie formou spomienok ešte početných žijúcich priamych aktérov.

Slovenskí športoví priaznivci i širšia verejnosť napriek značnej prevahe českých futbalistov mužstvo z roku 1934, ktoré sa na historicky druhých majstrovstvách dostalo až do finále, považovali počas turnaja za svoje. V tomto smere nebol nijaký rozdiel ani medzi slovenskými centralistami a autonomistami. Svedčí o tom spravodajstvo, ktoré o majstrovstvách sveta prinášali *Slovenský denník*, resp. *Slovák*, teda hlavné tlačové orgány najvýznamnejšej centralistickej agrárnej strany na Slovensku, resp. ľudovej strany, ktorá bola najdôležitejším článkom autonomistického hnutia. Denník ľudovej strany stál počas majstrovstiev sveta pevne za reprezentačným mužstvom, ktoré na svojich stránkach neoznačil inak ako „naše“. V jeho príspevkoch o zápasoch z majstrovstiev sa ani raz neobjavili sťažnosti na malé zastúpenie reprezentantov zo Slovenska. Slovenskí autonomistickí športoví novinári rešpektovali, že futbalová kvalita v tom čase prevládala jednoznačne na českej strane. Táto skutočnosť je v kontexte toho, že len necelý rok predtým zmenili ľudáci pôvodne oficiálne vládou organizované Pribinove slávnosti v Nitre na demonštráciu proti centralizmu, pomerne prekvapujúcou. V máji 1934, teda len krátko pred začiatkom MS, zase zamestnávalo predstaviteľov ľudovej strany zdôvodňovanie rozhodnutia nehlasovať v prezidentských voľbách za kandidáta vládnej koalície Tomáša Garrigua Masaryka. Pri tejto príležitosti ho opätovne prezentovali ako politika, ktorý nedodrжал svoj sľub o autonómnom postavení Slovenska v republike zakotvený v Pittsburskej dohode s jeho podpisom.⁹ Plné stotožnenie sa denníka *Slovák* s čs. reprezentáciou, zloženou v drvivej väčšine z českých futbalistov, prekvapí najmä pri spomienke na neustále ponosy slovenských médií na malé zastúpenie slovenských hráčov vo fut-

7 MACHO, Milan. *Fotbal vášeň 20. stololetí: historie fotbalu ve faktech, názorech a obrazech*. Praha : Brána, 1996, s. 93 – 94.

8 KIRÁLY, Ladislav. *MS 1934 – 75 rokov po druhom mieste Československa*. Dostupné na internete: http://www.profutbal.sk/spravy/clanok73718-MS_1934_75_rokov_po_druhom_mieste_Ceskoslovenska.htm; ZEMAN, Michal. Strieborní chlapi boli zlatí. Prisúdili im morálny titul. In *Pravda*, 10. 6. 2014. Dostupné na internete: <http://futbal.pravda.sk/ms-2014/clanok/320348-strieborni-chlapi-boli-zlati-prisudili-im-moralny-titul/> Úspech čs. futbalu v roku 1934 sa na Slovensku najčastejšie skloňuje v príspevkoch o histórii MS pred každým novým blížiacim sa turnajom. Vtedy sa však pripomínajú všetky turnaje z minulosti, i tie, na ktorých sa čs. či slovenské mužstvo nezúčastnilo.

9 Dohoda podpísaná v máji 1918 v Pittsburghu medzi zástupcami slovenských a českých krajan-ských organizácií v USA, ktorú svojim podpisom odobrila hlava čs. zahraničnej odbojovej akcie – T. G. Masaryk. V novoutvorenom česko-slovenskom štáte malo mať podľa nej Slovensko autonómne postavenie s vlastným zákonodarným snemom.

balovej či hokejovej reprezentácii Česko-Slovenskej Federatívnej republiky v rokoch 1990 až 1992, teda v ponovembrovom období napätých česko-slovenských vzťahov, ktoré vyústili do pokojného rozpadu federácie. Pri porovnaní referátov o majstrovstvách sveta v roku 1934 na stránkach *Slovenského denníka* a *Slováka* získa navyše čitateľ pocit, že väčšie nadšenie z vystúpenia čs. futbalistov mali, paradoxne, autonomistickí žurnalisti. Nemožno ani vysloviť konštatovanie, že šlo o podporu motivovanú primárne víťazstvami tímu, pretože za ním stáli už od začiatku turnaja, keď ani najväčší optimisti netušili, akým úspechom sa pre Československo napokon MS skončia.

Futbal v českých krajinách a predovšetkým v Prahe získal pevné korene už v období pred rokom 1918. Práve hlavné mesto republiky patrilo spolu s dvoma ďalšími metropolami bývalej monarchie, teda s Viedňou a Budapešťou, k futbalovým baštám. Hra importovaná väčšinou prostredníctvom odborníkov pôsobiacich v priemyselných podnikoch či študentov z britských ostrovov sa tu rozvíjala najrýchlejšie v celej kontinentálnej Európe. Práve mužstvá z Prahy a jej okolia vytvorili v polovici 20. rokov minulého storočia profesionálnu súťaž, ktorá ďalšie desaťročie určovala trendy vývoja tohto športu v Československu. Pražské kluby, predovšetkým Sparta a Slávia, súperili od roku 1927 s rivalmi z Viedne, Budapešti a Talianska v Stredoeurópskom pohári, ktorý sa stal predchodcom dnešných európskych pohárových súťaží. Práve hráči najbohatších pražských klubov, ktoré si mohli dovoliť angažovať nielen najlepších českých a slovenských futbalistov, ale aj niekoľkých zahraničných legionárov,¹⁰ tvorili počas celého prvorepublikového obdobia základ čs. reprezentácie.¹¹

Tak ako v iných oblastiach, i na futbalovom poli Slovensko pri vzniku republiky za českými krajinami, či skôr v tomto prípade najmä Prahou, zaostávalo. Aj tu sa však futbal postupne rýchlo rozvíjal. Zo športu, ktorému sa venovali vo voľnom čase skupiny nadšencov, sa zmenil na odvetvie so stovkami organizovaných hráčov a tisíckami verných priaznivcov.¹² Od 30. rokov už aj na Slovensku zaplňalo spravodajstvo zo slovenských súťaží športové strany takmer všetkých najvýznamnejších denníkov. Nechýbali na nich, samozrejme, ani výsledky z profesionálnej čs. ligy a najvýznamnejších ligových súťaží v zahraničí. Futbal na Slovensku dlho doplácaval na rozdelenie republikových majstrovstiev na profesionálne a amatérske, vďaka čomu sa mohli slovenské kluby stretávať so slávnymi pražskými súpermi iba v priateľských stretnutiach. Prelom v tomto smere nastal až v polovici 30. rokov po zjednotení celorepublikových profesionálnych a amatérskych súťaží do štruktúry, akú poznáme dnes. I. ČsŠK (Česko-slovenský športový klub) Bratislava sa tak mohol stať od sezóny 1935/36 zástupcom Slovenska v celoštátnej prvej

10 Najlepším príkladom je dlhoročný kanonier Sparty Praha Belgičan Raymond Braine.

11 Podrobnejšie o rozvoji futbalu v Čechách a jeho etablovaní sa do užšej európskej špičky v spomínanom období napr. PONDĚLÍK, *Svet deväťdesiatich minút, Diel prvý*, c. d., s. 19 – 112.

12 K etablovaní sa futbalu ako najmasovejšiemu športu na Slovensku v medzivojnovom období pozri napr. HANULA, Matej. Futbal na medzivojnovom Slovensku. In ROGULOVÁ, Jaroslava a kol. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : HÚ SAV v spoločnosti Garamond s. r. o., 2009, s. 185 – 197.

lige a Sparta či Slávia sa tak už v Bratislave objavovali v plnom nasadení pri majstrovských zápasoch. Od roku 1929 začali do reprezentačného výberu nesmelo prenikať slovenskí futbalisti. Priekopníkom sa stal v tomto smere bratislavský Pavel Šoral. Zvyčajne však platilo, že trvalými oporami reprezentačného výboru sa Slováci stávali až počas pôsobenia v pražských kluboch.

Príslušnosť k najužšej futbalovej špičke kontinentálnej Európy, kam sa čs. futbal v medzivojnovom období radil spoločne s rakúskym, maďarským, talianskym a španielskym, sa chystala reprezentácia republiky potvrdiť na v poradí druhých MS, ktoré boli na rok 1934 pridelené Taliansku. Išlo o prvý turnaj na starom kontinente a čs. asociácia zároveň po prvý raz prejavila záujem zúčastniť sa. V čase naplno sa rozbiehajúcej hospodárskej krízy si netrúfla podobne ako mnoho ďalších európskych krajín riskovať štyri roky predtým štart na premiérovom šampionáte v Uruguaji.¹³ Tentoraz sa už však do súťaže prihlásilo 32 krajín, takže so zámerom určiť šestnástku účastníkov záverečného turnaja bolo treba zohrať po prvý raz kvalifikáciu. V Európe vznikli dvoj- a trojčlenné skupiny, z ktorých postupovali podľa dnes už ťažko identifikovateľného kľúča niekde iba víťazi a inde dve krajiny.

Za kvalifikačného súpera pre čs. futbalistov bola určená reprezentácia severných susedov. Poľský futbal sa začal podobne ako slovenský rozvíjať neskôr ako český. Československo bolo v dvojzápasovom súboji konanom klasickým systémom doma - vonku favoritom. Pozíciu však bolo treba potvrdiť na trávniku. Prvý zápas naplánovali na polovicu októbra 1933 do Varšavy. U priaznivcov, ale i odborníkov vzbudzoval mierne obavy, pretože výsledky reprezentácie v tomto roku veľmi oslnivé neboli. Porazila síce silné Rakúsko, ale prehrala s Maďarskom, Talianskom a prekvapujúco i s Juhosláviou, pričom Poľsko bolo súperom podobných kvalít ako futbalisti z krajiny malodohodového spojenca. Tieto výstražné úvahy zrejme zapôsobili, pretože čs. futbalisti súpera nepodceňovali. Zvíťazili 2:1 a boli tak už jednou nohou na MS. Postup mal byť v Prahe spečatený v odvete naplánovanej na apríl nasledujúceho roka. Do plánov však nečakane zasiahla politika. V čase vrcholiacich príprav na zápas, keď noviny rozoberali predpokladané zostavy súperov, prišla tri dni pred plánovaným výkopom šokujúca správa, že poľské úrady svojej reprezentácii zakázali na zápas vycestovať.¹⁴ Vo Varšave zrejme usúdili, že po prehre v domácom zápase veľa nádejí na postup nemajú, a tak sa rozhodli využiť futbal na demonštráciu svojho negatívneho postoja k Československu. Vzťahy oboch štátov kalili už od prvých povojnových rokov spory o Tešínsko, Oravu a Spiš. S kompromisným riešením prijatým veľvyslaneckou radou Dohody na konferencii v Spa v roku 1920 nebo-

¹³ Uruguaj to Európe oplátil a odmietol ako úradujúci majster sveta pozvánku do Talianska. Podobne sa zachovali mužstvá z britských ostrovov, ktoré si vystačili vzájomnými súbojmi o neoficiálneho majstra Veľkej Británie a konfrontáciu v súťažných dueloch so zvyškom sveta v tom čase ešte nepovažovali za zaujímavú. Napriek tomu však išlo skutočne o svetové majstrovstvá. Okrem popredných mužstiev z kontinentálnej Európy sa na turnaji zúčastnili aj futbalisti Argentíny, Brazílie, Egypta a USA.

¹⁴ Politika vo futbale. In *Slovenský denník* (SD), roč. 17, č. 85, 13. 4. 1934, s. 1.

la spokojná ani jedna strana. Po prechodnom upokojení nevraživosti v polovici 20. rokov sa vzťahy oboch krajín znova zhoršili po nástupe Józefa Becka do funkcie poľského ministra zahraničia v novembri 1932. Nový šéf poľskej diplomacie patrila tvrdým kritikom svojho čs. kolegu Edvarda Beneša.¹⁵ Na jar 1934 bola atmosféra medzi susednými krajinami natoľko naštobená, že okrem nepovolenia štartu svojim futbalistom v Prahe zakázala poľská vláda svojim spevákom účasť na hudobnom festivale, ktorý sa tiež konal v čs. hlavnom meste.¹⁶

Neodohratie zápasu hodnotili oba sledované denníky rozdielne. *Slovenský denník* sa obmedzil na konštatovanie, že išlo o demonštráciu nezájmu o vzájomné styky z poľskej strany, ktorú treba vziať na vedomie.¹⁷ *Slovák* sa naopak snažil nájsť pre stanovisko Varšavy pochopenie a konflikt zredukoval na spor poľsko-český, na ktorého vyhrotení nemali Slováci žiaden podiel. Príčiny poľského negatívneho postoja videl vo viacerých faktoroch, ktoré Varšavu iritovali. Podľa *Slováka* dával vyslanec Václav Girska v Poľsku až príliš najavo svoje sympatie k opozícii. Noviny súčasne konštatovali poľské roztrpčenie z kritického tónu niektorých českých periodík voči poľskému autoritatívnemu režimu, pričom v tomto smere vynikali práve Hradu blízke *Lidové noviny* a *Přítomnost*.¹⁸ Čs. futbalová asociácia proti rozhodnutiu poľskej vlády veľa narobiť nemohla, zmohla sa len na protest u poľského vyslanca v Prahe a u Medzinárodnej futbalovej federácie (FIFA), od ktorej žiadala finančnú kompenzáciu za stratu očakávaného zisku na vstupnom.¹⁹ Neodohratý zápas zároveň spečatil postup Československa medzi 16 účastníkov talianskeho finálového turnaja.

Funkcionárov čs. futbalovej asociácie zamestnávali už od jarných mesiacov starosti s výberom konečného 18-členného kádra, ktorý mal republiku na MS reprezentovať. S postupom cez Poľsko sa totiž po varšavskom víťazstve rávalo ako s hotovou vecou.

15 Na jar 1933 absolvoval Beck cestu po krajinách Balkánu, pričom sa zastavil i v Budapešti. Pôvodne mal v jej závere navštíviť Prahu, zo schôdzky však zišlo, pričom obe strany sa z jej odrieknutia obviňovali navzájom. Poľsko na rozdiel od ČSR hľadalo pod Beckovým vedením aj alternatívne koncepcie usporiadania Európy k Versailleskému mierovému systému. V januári 1934 podpísalo pakt o neútočení s Nemeckom, teda s krajinou, ktorá v tom čase robila Benešovi najväčšie vrásky. Praha sa pre zmenu pripravovala na nadviazanie diplomatických stykov s Moskvou. Hoci nebezpečenstvo zo strany Nemecka a Ruska malo oboch susedov skôr nútiť hľadať cesty k sebe, pravdou bol presný opak. Podrobnejšie k vzťahom medzi oboma krajinami v prvej polovici 30. rokov minulého storočia pozri napr.: SEGEŠ, Dušan. Orava: Úvahy politických elít verzus realita sporného regiónu v rokoch 1918 – 1947. In BADA, Michal – BARTLOVÁ, Alena a kol. *Putovanie dejinami pod múrmi Oravského hradu*. Bratislava : Historický ústav SAV; Veda, 2015, s. 116 – 118; BARTLOVÁ, Alena. Slovensko-poľské vzťahy v medzivojnovom období. In KÁZMEROVÁ, Ľubica – ORLOF, Ewa a kol. *Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945 očami diplomatov*. Bratislava : HÚ SAV vo vydavateľstve Prodama s. r. o., 2008, s. 53 – 55.

16 Osoh z česko-poľského sporu. In *Slovák*, roč. 16, č. 84, 17. 4. 1934, s. 1.

17 Politika vo futbale. In *SD*, roč. 17, č. 85, 13. 4. 1934, s. 1.

18 Osoh z česko-poľského sporu. In *Slovák*, roč. 16, č. 84, 17. 4. 1934, s. 1.

19 ZIKMUND, Zdeněk. *Fotbal ve stínu duceho: příběh zlatých hochů*. Praha : Olympia, 2004, s. 42.

Potenciálni kandidáti mali odohrať viacero prípravných zápasov. Zostavu v nich mala vyberať technická komisia na čele s generálnym sekretárom asociácie Karlom Petřú. Viacdňové sústreďenia pred ich konaním mali odpadnúť z obáv o prehrešky voči životospráve zo strany futbalistov. Zároveň sa rozhodlo, že reprezentácia už nemá byť prioritne zložená iba z hráčov Sparty a Slávie.²⁰

Konečná nominácia bola známa v polovici mája. Predsavzatie o konci uprednostňovania hráčov pražských klubov sa ľahko vyslovilo, ale ťažšie napĺňalo. Ukázalo, sa, že hráči z „vidieka“ v medzinárodnej konfrontácii zväčša výkonnosť svojich pražských kolegov nedosahovali.²¹ Z nominovaných tak mali iba dvaja futbalisti inú ako pražskú klubovú príslušnosť. Prvým bol náhradný brankár, sudetský Nemeč Ehrenfield Patzel.²² Dlhoročná opora a kapitán mužstva František Plánička ho však podľa očakávania na MS do brány nepustil. Druhým bol útočník francúzskeho klubu SC Nimes Josef Silný. Pred svojím prestupom do Francúzska v roku 1933 však aj on dlhé roky obliekal farby oboch najslávnejších pražských klubov. Napriek ich dominancii v mužstve však možno konštatovať, že najpočetnejšie národnosti republiky v ňom mali zastúpenie. Slovenský futbal reprezentoval už spomínaný Štefan Čambal, čs. Maďarov zasa útočník Sparty Praha, rodák z Podkarpatskej Rusi, Géza Kolocsay. Na MS síce ani raz nenastúpil, ale v roku 1939 prestúpil do budapštianskeho Kispest FC a v nasledujúcom roku dokonca dvakrát reprezentoval Maďarsko, čo bolo pri vtedajšej vysokej úrovni maďarského futbalu²³ dôkazom jeho nesporných kvalít.

Z početných prípravných stretnutí sa pozornosť sústredila najmä na dve pražské konfrontácie so súpermi najvyššieho rangu. V apríli čs. mužstvo síce dokázalo remizovať s Maďarmi, ale výkony, ktoré predviedla väčšina hráčov, vyvolávali u fanúšikov rozpaky. Zápas sa mimoriadne nevydaril predovšetkým Čambalovi na kľúčovej pozícii stredného záložníka. Futbalistu, u ktorého zvyčajne pražská tlač vyzdvihovala jeho prehľad, pokojnú rozohrávku a techniku, podrobila tentoraz tvrdej kritike. Priamo počas zápasu sa z tribún štadióna na Letnej dokonca ozývali výkriky, ktoré Čambala obviňovali z maďarónstva a slabý výkon považovali za úmyselný. Pravdou bolo, že Čambalovi už predtým nevyšli viaceré zápasy proti maďarským súperom, a to aj na klubovej úrovni. Muselo ísť o pomerne vážne prejavy, pretože generálny sekretár Petřú po zápase obviňovanie Čambala z maďarónstva označil za „nespravdivé a ošklivé“.²⁴

Podstatne viac optimizmu vyvolal medzi priaznivcami záverečný prípravný zápas v máji proti Anglicku, ktorý si priamo na štadióne nenechali ujsť ani minister Beneš

20 Tamže, s. 14 – 15.

21 PONDĚLÍK, *Svet deväťdesiatich minút, Diel prvý*, c. d., s. 271.

22 Pri 50. výročí od rímskeho úspechu v roku 1984 sa redakcia časopisu *Stadion* snažila urobiť so všetkými žijúcimi členmi reprezentačného kádra rozhovory. Patzela sa jej však vypátrať nepodarilo. Jeho stopa sa strácala v roku 1945. MACHO, *Fotbal vášeň*, c. d., s. 93 – 94.

23 V roku 1938 sa na MS vo Francúzsku prebojovalo Maďarsko do finále, kde prehralo s Talianskom.

24 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., s. 47.

a populárny herec Vlasta Burian. Angličania síce o MS nejavili záujem, priateľské zápasy na kontinente, za ktoré ich čakala značná finančná odmena, však neodmietali. Do Prahy pricestovali po predchádzajúcej prehre v Budapešti a chystali sa preto potvrdiť svoju prevahu nad stredoeurópskymi súpermi. Čs. futbalisti však ich plány prekazili. Hoci prehrávali, stav stretnutia obrátili a zvíťazili 2:1. Spokojnosť tentoraz panovala aj s Čambalovým výkonom. Pri zápase zároveň padli dve dovtedy platné nepísané futbalové pravidlá. Prvým bolo, že zápas prenášaný rozhlasom čs. reprezentácia vždy prehrá. Druhým, že pruhované červeno-biele dresy, v ktorých zvyčajne nastupovala, prinášajú šťastie.²⁵ Proti Angličanom vybehli čs. hráči po prvý raz v čisto červených tričkách a novinka sa tak zapáčila, že ostala prvým výberom farby pre čs. reprezentačné výbery fakticky až do rozpadu spoločného štátu v roku 1992.

Výprava, v ktorej bolo okrem nominovaných hráčov i šesť funkcionárov, sa na cestu vydala na svätodušný pondelok 21. mája z pražského Wilsonovho nádražia. Prvý deň dorazila vlakom do Viedne, kde prespala. Na druhý deň pokračovala cez Klagenfurt a Slovinsko do Terstu, kde ju čakal zápas prvého kola proti Rumunsku.²⁶ Turnaj sa hral vyradovacím systémom, los bol však k Československu milosrdný. Až do potenciálneho finále sa malo vyhnúť favoritom, ku ktorým patrili domáci Taliani, Rakúšania, Maďari a Španieli. Pražská tlač si všimla, že s výpravou sa neprišiel na stanicu nikto za štát oficiálne rozlúčiť. Voči futbalistom to malo byť podľa nej nezaslúžené, pretože do Talianska odchádzali obhajovať farby krajiny. Vadilo im najmä, že pri rozlúčke okrem pár desiatok najvernejších priaznivcov chýbali zástupcovia ministerstva zahraničia a rezortu zdravotníctva a telesnej kultúry, pod ktoré šport spadal. Zároveň sa vyzdvihoval spôsob, akým sa s reprezentantmi rozlúčilo susedné Maďarsko. Predseda vlády Gyula Gömbös ich totiž pred odchodom prijal na slávnostnej audiencii.²⁷

Československí novinári tvorili počas turnaja v Taliansku štvrtú najpočetnejšiu skupinu po Talianoch, Francúzoch a Nemcoch, teda najväčších európskych krajinách.²⁸ Veľká pozornosť, ktorú venovala MS ešte pred ich začiatkom pražská tlač, ostro kontrastovala so situáciou na Slovensku. Turnaj tu pred výkopom prvého zápasu ani počas prvých dvoch kôl rozhodne nebol dominantnou témou športového spravodajstva. Pred prvým kolom priniesol napr. *Slovenský denník* iba stručný rozpis zápasov s oznamom, že zápas medzi ČSR a Rumunskom odvysielala rozhlas v priamom prenose.²⁹ Vzdialený turnaj v Taliansku bol v prvej fáze v tieni ešte stále prebiehajúcich majstrovských súťaží na Slovensku, ktorým venovali noviny hlavnú pozornosť. Podobná bola situácia aj v spravodajstve *Slováka*. V porovnaní s agrárnickou konkurenciou si však majstrovstvá už od

25 Tamže, s. 52 – 53.

26 PONDĚLÍK, *Svet devětadesátich minut, Díl první*, c. d., s. 271.

27 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., nepaginovaná obrazová príloha s reprodukciami článkov pražských denníkov.

28 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., s. 60.

29 Majstrovstvo sveta v Itálii. In *SD*, roč. 17, č. 118, 25. 5. 1934, s. 8.

prvých dní všimal o čosi viac, uverejnil dokonca zostavy všetkých zúčastnených celkov.³⁰ Pred prvými dvoma zápasmi čs. mužstva publikoval i ľudácky denník väčšinou iba predpokladané zostavy súperov a následne po ich skončení krátku reportáž o ich priebehu.

Pre čs. mužstvo sa turnaj rozbehol úspešne. Na úvod si poradilo podľa očakávania s Rumunskom 2:1, hoci po polčase prehrávalo a ani výkon nebol podľa tlače práve oslňujúci.³¹ Postup sa však počítal, rovnako ako vo štvrtfinále v Turíne proti Švajčiarsku, ktoré si v prvom kole poradilo s Holandskom. Čs. hráčov nevykoľajil ani fašistický pozdrav, ktorým Švajčiari získali na svoju stranu domáce publikum. Nepomohlo im to, pretože prehrali po výsledku 3:2.³²

V rímskom semifinále naplánovanom na nedeľu 3. júna čakali susedia z Nemecka, ktoré bolo už vyše roka od Hitlerovho nástupcu k moci zároveň najväčšou hrozbou pre bezpečnosť republiky. V prvých dvoch kolách vyradilo najskôr Holandsko a potom Švédsko. Išlo vôbec o historicky prvú vzájomnú konfrontáciu oboch krajín na futbalovom trávniku. Nemecký futbalový zväz tvrdošijne odmietal oficiálne zavedenie profesionalizmu a s krajinami, v ktorých sa uplatňoval, sa odmietal v priateľských zápasoch konfrontovať.³³ Možnosti štartu na MS v blízkom Taliansku však neodolali ani v Berlíne, a tak ku vzájomnej konfrontácii prišlo po prvý raz na najvýznamnejšom svetovou fóre.

Nové vetry, ktoré v Nemecku zaduli po januári 1933, zasiahli aj futbal. V reprezentácii, ktorá sa mala stať výkladnou skriňou režimu, ihneď skončili hráči židovského pôvodu. Pozdrav so zdvihnutou pravou rukou sa stal pravidlom pred každým zápasom a na dres pribudol k tradičnej orlici hákový kríž. Reprezentačný výber sa na MS pripravoval pod vedením prísneho telocvikára Otta Nerza na niekoľkokomesačnom sústreďení, ktoré malo charakter vojenského tábora a nechýbali ani pochodové piesne a uniformy hnedej farby. Vo výbere prevládali najmä urastení a fyzicky zdatní hráči, jemných technikov bolo minimum.³⁴ Striktná disciplína mala vo výprave panovať aj počas MS. Kto nedodržel pravidlá, mohol očakávať prísny trest. Po zápase s Československom bol z mužstva vylúčený Siggí Hasinger, pretože počas čakania na vlakovom nástupišti zjedol pomaranč. Väčší rozruch vyvolala správa pred semifinálovým stretnutím. Výpravu musel opustiť futbalista Eintrachtu Frankfurt Rudi Gramlich, ktorý v civilnom povolani pracoval v obchode s kožami. Pre neodkladné povinnosti ho totiž do Nemecka odvolali jeho židovskí zamestnávateľia, čo sa v krajine, pochopiteľne, nestretlo práve s porozumením.³⁵ Pri striktnom pridržíavaní sa amaterizmu však musel nemecký zväz túto skutočnosť akceptovať.

Očakávaný prestížny a zároveň dôležitý semifinálový súboj s Nemeckom už pútal výraznejšiu pozornosť slovenskej tlače. Platilo to však najmä pre denník *Slovák*, pretože

30 Už zajtra sa začne bojovať o majstrovstvo sveta. In *Slovák*, roč. 16, č. 118, 26. 5. 1934, s. 9.

31 PONDĚLÍK, *Svet devätidesiatich minút, Diel prvý*, c. d., s. 271 – 272.

32 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., s. 103.

33 HESSE-LICHTENBERGER, Ulrich. *Tor!: The Story of German Football*. Londýn : When Saturday Comes Books, 2007, s. 44 – 49.

34 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., s. 71.

35 HESSE-LICHTENBERGER, Ulrich. *Tor!*, c. d., s. 74 – 75.

počas semifinálového víkendú dominovali v športovom spravodajstve *Slovenského denníka* opäť domáce súťaže. Predpovedalo sa víťazstvo čs. mužstva a zároveň sa rozoberalo, kto z druhej semifinálovej dvojice Taliansko – Rakúsko by bol vo finále prijateľnejší.³⁶ Novinári z ľudáckeho periodika sa však nad zápasom zamýšľali aj z inej než z čisto športovej stránky: „*Nás v prvom rade zaujíma zápas našich reprezentantov, ktorí po čulom boji proti Švajčiarsku musia dnes napnúť všetky sily, aby aj proti uvedomelým Nemcom dosiahli víťazstvo.*“³⁷

Udalosti počas rímskeho semifinále medzi Československom a Nemeckom katapultovali spravodajstvo z MS na titulné strany oboch sledovaných denníkov. Zápas, ktorý si nenechal zo svojej lôže na Stadio del Partito Nazionale Fascista ujsť ani taliansky fašistický vodca Benito Mussolini v spoločnosti dvoch dcér kráľa Viktora Emanuela, vyhralo čs. mužstvo zásluhou troch gólov Oldřicha Nejedlého 3:1. Nemecko tak namiesto finále čakal súboj o tretie miesto s Rakúskom. Túto zmenu spôsobu informovania o turnaji zapríčinilo nielen nadšenie z výkonu a víťazstva nad veľkým rivalom, ale aj udalosti, ktoré zápasu bezprostredne predchádzali. Podľa *Slovenského denníka* bolo stretnutie úplne v znamení superiority čs. futbalovej školy založenej na technike a taktike. Zápas mal byť zároveň dovtedy najsledovanejšou športovou udalosťou na Slovensku. V jeho čase sa napr. na štadióne bratislavského ČsŠK konali atletické preteky, počas ktorých vysielali pre prítomných divákov z ampliónov priamy rozhlasový prenos. Každý gól vyvolával ohromné nadšenie a ovácie prítomného obecnstva. Podobné scény sa údajne konali vo viacerých bratislavských kaviarňach.³⁸

Dojem z historického víťazstva však na Slovensku kalil incident, ku ktorému prišlo pred výkopom počas hrania štátnych hymien. Po nemeckej hymne mala nasledovať československá, diváci na štadióne, ale aj tisícky pri rozhlasových prijímačoch v Československu si však vypočuli iba prvú časť, teda českú národnú hymnu *Kde domov můj. Nad Tatru sa blýska* chýbalo. Táto skutočnosť vyvolala v denníku *Slovák* pochopiteľne ostrú odsudzujúcu reakciu. Periodikum upozorňovalo, že čs. štátna hymna sa skladá podľa zákona z dvoch častí a neodohraním slovenskej tak prišlo k jeho porušeniu.³⁹ Kriticky sa k udalosti postavil aj *Slovenský denník*. Vinu prisudzoval v prvom rade talianskym usporiadateľom, ale podiel na vynechaní slovenskej časti malo podľa neho aj čs. vyslanectvo v Ríme.⁴⁰ *Slovák* videl vec, pochopiteľne, presne opačne, podľa názoru jeho redakcie pripadala hlavná vina ministerstvu zahraničia a vyslanectvu, ktoré mali podobnej situácii zabrániť. Podľa redakcie išlo o urážku slovenského obecnstva pri rádiách

36 Semifinále majstrovstva sveta. In SD, roč. 17, č. 125, 3. 6. 1934, s. 9.

37 Dnes semifinále svetového majstrovstva v Ríme a Miláne. In *Slovák*, roč. 16, č. 124, 3. 6. 1934, s. 10.

38 Triumf Československa v majstrovstve sveta. Nemecko porazené 3:1. In SD, roč. 17, č. 126, 5. 6. 1934, s. 1.

39 Prečo nehrali v Ríme štátnu hymnu? In *Slovák*, roč. 16, č. 125, 5. 6. 1934, s. 1.

40 Triumf Československa v majstrovstve sveta. Nemecko porazené 3:1. In SD, roč. 17, č. 126, 5. 6. 1934, s. 1.

i Slováka Čambala, ktorý bol aj v tomto zápase pevnou súčasťou zostavy. Denník zároveň argumentoval tým, že hoci sa z centralistických kruhov neustále zdôrazňovala potreba zachovania čs. jednoty, keď prišlo k takémuto hrubému porušeniu jej myšlienok, nevyvolalo to na českej strane takmer žiadny ohlas.⁴¹ Noviny prinášali v ďalších dňoch podobné svedectvá iných slovenských členov čs. delegácií v zahraničí, ktorí zažili pri hraní hymny rovnaké incidenty.⁴² Zakročiť sa rozhodol dokonca parlamentný klub ľudovej strany, ktorý podal 5. júna v poslaneckej snemovni interpeláciu. Ministra zahraničia v nej žiadal o informáciu, či o incidente pri hraní hymien vie a či sa chystá u kompetentných zakročiť, aby sa rovnaká situácia nezopakovala pri finálovom stretnutí.⁴³ Ministerstvo vo veci skutočne konalo. Prostredníctvom rímskej ambasády zariadilo, aby sa pred finále hrala čs. hymna celá, teda aj s jej slovenskou časťou. Zároveň informovalo, že incident vznikol tým, že v Ríme bývalo pred podobnými udalosťami v tom čase zvykom hrať iba časti jednotlivých hymien.⁴⁴

Ani nepríjemnosť s hymnou však všeobecné nadšenie z víťazstva nad Nemeckom a postupu do finále proti domácemu Taliansku neskalilo. Redakcia *Slováka* zaslala podobne ako tisíce nadšených občanov do rímskeho hotela, kde bolo čs. mužstvo ubytované, blahoprajný telegram.⁴⁵ Zároveň sa na rozdiel od *Slovenského denníka* rozhodla vyrovnať pražským redakciám a na finálový zápas vyslala svojho redaktora, čo iste stálo nemalé finančné prostriedky. V radostnej atmosfére po postupe do finále sa to však považovalo za dobrú investíciu. Z futbalistov vyzdvihovali redaktori *Slováka* za výkon proti Nemcom okrem brankára Pláničku už tradične ako po každom stretnutí predovšetkým Čambala, na ktorého mohlo byť podľa nich hrdé celé Slovensko.⁴⁶ Na úspech čs. futbalistov zareagovalo riaditeľstvo piešťanských kúpeľov, ktoré im v prípade finálového víťazstva sľubovalo 10-dňový pobyt grátis.⁴⁷ Firma Baťa mala údajne mužstvo motivovať spoločnou prémie vo výške štvrt' milióna korún.⁴⁸ Čs. futbalová asociácia tiež zvýšila od štvrt'finále prémie za víťazstvo v zápase z pôvodných 500 na 1 000 korún na hlavu. Okrem toho dostávali

41 Prečo nehrali v Ríme štátnu hymnu? In *Slovák*, roč. 16, č. 125, 5. 6. 1934, s. 1.

42 Noviny publikovali napr. list účastníka oficiálneho zájazdu čs. železničiarov do Rumunska, kde ich vítali na štyroch staniách vždy iba zahratím českej časti štátnej hymny. Ešte k tej hymne. In *Slovák*, roč. 16, č. 132, 13. 6. 1934, s. 2.

43 *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. Poslanecká snemovňa Národného zhromaždenia Republiky československej, III. volebné obdobie. Tlač č. 2610. Interpelácia posl. Onderču a druhov min. zahraničia vo veci obídania československej štátnej hymny pri medzištátnom futbalovom zápase ČSR. -Nemecko v Ríme dňa 3. júna 1934. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2610_01.htm.

44 *Slovák*, roč. 16, č. 130, 10. 6. 1934, s. 1.

45 Tisíce gratulácií do Ríma. In *Slovák*, roč. 16, č. 128, 8. 6. 1934, s. 7. Okrem gratulácií zasielali nadšení občania hráčom aj baličky s jedlom, medzi ktorými nechýbali napr. pečená kačica či slivkové knedle. Od Zlatej Niké po World cup. In *Tip*, roč. 6, č. 11, 13. 3. 1974, s. 22.

46 Po zdolaní Nemcov budeme zápasit' s Talianmi o svetový majstrovský titul. In *Slovák*, roč. 16, č. 125, 5. 6. 1934, s. 1.

47 Reprezentačné mužstvo ČSR pozvané do Piešťan. In *Slovák*, roč. 16, č. 130, 10. 6. 1934, s. 10.

48 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., s. 100.

hráči za každý deň pobytu na turnaji štartovné 100 korún. Problémom pre viacerých počas pobytu v Taliansku bolo, že všetky peniaze sa vyplácali až po návrate do Prahy.⁴⁹

V deň finále publikoval okrem futbalových informácií *Slovák* zároveň báseň venovanú futbalistom. Do uzávierky sa redakcii nepodarilo spojiť s vyslaným redaktorom v Ríme, a tak namiesto postrehov z „večného mesta“ priniesla fanúšikom najhorúcejšie témy preberané pred finále v povestných bratislavských viechach na Vysokej ulici.⁵⁰ Denníky súčasne informovali o kaviarňach a pohostinstvách, v ktorých sa dala počúvať priama reportáž z Ríma, pretože rozhlasové prijímače ešte neboli na Slovensku v tom čase súčasťou každej domácnosti.⁵¹ V príjemnom teplom počasí skorého leta iste potešila informácia, že si zápas bolo možné vychutnať aj na známej bratislavskej pláži Lido.⁵²

Vo finále 10. júna 1934 tak čs. futbalistov čakala dovtedy najväčšia výzva – domáci Taliani. Taliansky futbal patrilo už spomínanej užšej kontinentálnej špičky a vďaka domácejmu prostrediu aj k najväčším favoritom MS. Mussoliniho režim zároveň vnímal turnaj veľmi prestížne, plánovaný triumf mal poskytnúť jasný dôkaz o všestrannej vyspelosti Talianska. Už od príprav turnaja sa začalo všetko podriaďovať splneniu tohto cieľa. Ešte v roku 1933 odstúpil po hádke s ducem z čela futbalového zväzu Leandro Arpinati a vystriedal ho fanatický fašista, policajný generál a prezident futbalového klubu Lazio Rím Giorgio Vaccaro.⁵³ Krátko pred MS Vaccaro jasne deklaroval, aké majú pre taliansky futbal a celú krajinu poslanie: „*Konečným cieľom turnaja je ukázať, aký má fašistický šport vplyv na dosiahnutie mužného ideálu, ako fašistickí vodcovia zodpovedne pristupujú k veci a akí kvalitní a vyspelí sú talianski diváci.*“⁵⁴

V rámci príprav zohralo talianske mužstvo vo februári v Turíne priateľský zápas proti Rakúsku, ktoré bolo v tom čase považované za najlepšie mužstvo kontinentálnej Európy. Prehra 2:4 vyvolávala rozpaky, či sa vytýčený cieľ podarí na MS dosiahnuť. Na pozápasovom bankete mal úlohu svojho tímu na turnaji jasne tlmočiť pred rakúskymi hosťami tréner Talianov Vittorio Pozzo. Údajne sa vyjadril, že Taliansko si nesmie dovoliť prehrať, pretože by to mohlo priniesť hrozbu, že sa národ obráti proti Mussolinimu.⁵⁵ Predpokladaný scenár sa začal po odštartovaní MS naplňovať. S outsiderom z USA si síce v prvom kole Taliani poradili bez problémov po víťazstve 7:1, na postup cez Španielov však potrebovali po remíze v prvom súboji až opakovaný zápas, v ktorom im vraj podľa väčšiny nezainteresovaných reportáží k jednogólovému víťazstvu výrazne pomohol švajčiarsky rozhodca René Mercet pripustením tvrdej hry proti technickým Španielom

49 Tamže, s. 164.

50 Náš zvlášť vyslaný reportér nám telefonuje z Ríma... In *Slovák*, roč. 16. č. 130, 10. 6. 1934, s. 10.

51 V roku 1935 bolo na Slovensku registrovaných celkovo 86 294 rádiokoncesionárov. DRAXLER, Slovenské rozhlasové vysielanie v rokoch 1926 – 1938. In ROGULOVÁ, *Od osmičky k osmičke*, c. d., s. 148.

52 *Slovák*, roč. 16. č. 130, 10. 6. 1934, s. 10.

53 HAFER, Andreas – HAFER, Wolfgang. *Hugo Meisl aneb: Vynález moderního fotbalu. Životopis. Kostelec nad Černými lesy* : Nakladatelství Lesnická práce, 2011, s. 242.

54 Od Zlatéj Niké po World cup 4. In *Tip*, roč. 6, č. 8, 20. 2. 1974, s. 22.

55 HAFER – HAFER, *Hugo Meisl*, c. d., s. 237.

a neuznaním ich vyrovnávajúceho gólu.⁵⁶ Podobný scenár sa zopakoval aj v semifinále proti Rakúsku, ktoré mali podľa rakúskych futbalistov poraziť gólom po faule na ich brankára.⁵⁷ Tentoraz plnil rovnakým spôsobom úlohu pomáhača rozhodca Švéd Ivan Eklind.

Tieto skutočnosti sa odrážali aj v predzápasových predpovediach slovenských novinárov. *Slovenský denník* sa odvažoval tvrdiť, že čs. tím je lepší, proti mužstvu, ktoré malo hnať za víťazstvom 60 000 fanatických divákov, však nemal mať veľké šance zvíťaziť. Zároveň sa nádejal, že hráči podajú oduševnený výkon a po zápase im bude patriť minimálne morálne víťazstvo.⁵⁸ *Slovák* videl, naopak, istú šancu v tom, že pre Talianov bolo víťazstvo povinnosťou, kým čs. futbalisti už finálovou účasťou prekročili predturnajové očakávania: „...naši chlapci idú do boja s tým vedomím, že musia i dnes vynaložiť všetko úsilie a poctivo bojovať, aby nezahanbili prápor našej republiky.“⁵⁹

Finálový zápas si opäť nenechali ujsť kráľovské dcéry a, pochopiteľne, ani Mussolini oblečený v plátenom obleku s bielou námorníckou čiapku na hlave. Jeho príchod sprevádzalo fanatické víťanie domácimi divákmi.⁶⁰ Z Prahy prišli na zápas dva osobitné vlaky a tri autobusy s fanúšikmi, podľa odhadov mohlo byť na štadióne približne 1 500 až 2 000 priaznivcov z Československa, ktorých rady rozmnožili aj krajanovia žijúci v hlavnom meste Talianska.⁶¹ Tí si spolu s domácimi vypočuli hymny oboch krajín. Ministerstvo zahraničia splnilo svoju úlohu a na štadióne tentoraz odznelo aj *Nad Tatrou sa blýska*. Pražské a bratislavské ulice a kiná, ktoré bývali v letný nedeľný podvečer zvyčajne prepĺnené, ostali prázdne. Aj ľudia, ktorí sa inak o šport zaujímal len okrajovo či vôbec, sa tentoraz ponáhľali k niektorému z dostupným rozhlasových prijímačov. Priamy prenos z finále sa okrem Talianska a Československa vysielal aj v Nemecku a celej Južnej Amerike.⁶²

Vrások čs. priaznivcov vyvolávala skutočnosť, že za rozhodcu bol znova vybraný Eklind, na ktorého mali po semifinálovej prehre ťažké srdce Rakúšanovia. Pred finále navštívil v lóži Mussoliniho. Po rokoch síce v interview konštatoval, že išlo iba o zdvorilostný rozhovor, no jeho skutočný obsah dnes už nevypátrame.⁶³ Od začiatku duelu podľa väčšiny reportáží zo zápasu rozhodoval, akoby od duceho dostal inštrukcie zabezpečiť jeho mužstvu víťazstvo. Opäť pripustil tvrdú hru domácich, takže čs. záložník Rudolf Krčil hral od 15. minúty s výronom v členku. Fauly domácich pred pokutovým územím zvyčajne prehliadal, kým akcie čs. tímu zväčša rýchlo prerušoval. Napriek tomu sa 20 minút pred koncom dostalo Československo zásluhou Pučovho gólu do vedenia. Náskok

56 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., s. 114 – 116.

57 HAFER – HAFER, *Hugo Meisl*, c. d., s. 243.

58 Pred finálom majstrovstva sveta. In *SD*, roč. 17, č. 128, 7. 6. 1934, s. 6.

59 Rímsky Stadion Partita Fascista Nazionale. In *Slovák*, roč. 16, č. 130, 10. 6. 1934, s. 10.

60 10. VI. 1934. In *Slovák*, roč. 16, č. 135, 16. 6. 1934, s. 7.

61 Od Zlatej Niké po World cup 7. In *Tip*, roč. 6, č. 11, 13. 3. 1974, s. 22.

62 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., s. 165.

63 MACHO, *Fotbal vášeň*, c. d., s. 85.

však neudržalo a desať minút pred koncom Taliani vyrovnali. Rozhodnúť sa malo v predĺžení. Víťazný gól, ktorému mal predchádzať faul na čs. obrancu, vsietil známy milánsky útočník Giuseppe Meazza. Na vyrovnanie už čs. hráčom neostali sily. Zlatú Niké určenú pre víťaza tak po prvý raz získalo Taliansko.⁶⁴

V hodnotení zápasu sa *Slovenský denník* okrem pochvál čs. hráčom za ich bojovný výkon venoval aj rozhodcovi, ktorý podľa neho splnil svoju úlohu: „*Pomáhal Talianom a charakteristické bolo, že v poli pískal všetko správne, ale keď naši boli pred brámkou Talianov, nevidel nič.*“⁶⁵ Noviny pridávali postrehy zahraničnej tlače, ktorá vraj unisono konštatovala nezaslúženú prehru Československu. Zároveň konštatovali, že talianska podpora športu zo strany štátu a jeho využitie na posilňovanie patriotizmu by sa mali stať inšpiráciou pre čs. verejných činiteľov: „*Šport tak prevádzaný, ako ho predvádzal náš team v majstrovstvách sveta, môže byť na osov celého národa a naši štátnici zvlášť v terajších kritických dobách, musia mať záujem na tom, aby láska k národnej vlajke, ktorú osvedčila naša široká verejnosť pri príležitosti bojov v Itálii, bola ďalej živená. Čakáme preto, že teraz nastane u nás obrat v nazeraní na význam športu, ktorý sa prejaví jeho podporou, ktorú vidíme takmer vo všetkých európskych štátoch.*“⁶⁶

Slovák sa mohol pochváliť dojmami svojho vyslaného redaktora priamo z Ríma. Aj podľa neho prehralo lepšie mužstvo a čs. futbalisti sa preto stali prinajmenšom morálnymi víťazmi MS. Redaktor stihol po zápase pred hotelom vyspovedať Čambala, podľa ktorého išlo o nezaslúženú prehru, pričom zároveň podotkol, že v domácom prostredí by mužstvo určite zvíťazilo. Pocit čs. patriotizmu premohol po finále aj autonomistického žurnalistu: „*Ked' sme sa s tými 11 chlapci lúčili, boli sme na nich hrdí. Vedeli ukázať, že i malé národy si vedia svojimi schopnosťami vynútiť uznanie národa, ktorý sa stavia na jedno z popredných politických miest v Európe.*“⁶⁷

Čs. výprava sa z Ríma vracala až v utorok 12. júna, teda dva dni po zápase. Voľba padla tentoraz na trasu cez Nemecko. Do Prahy dorazila na druhý deň. Cesta od nemeckých hraníc, ktorá mala podľa pôvodného harmonogramu trvať dve hodiny, zabrala viac ako osem hodín. Vlak musel mimoriadne zastavovať na rôznych miestach, kde hráčov vítali nadšení fanúšikovia. V Prahe ich už na stanici čakali nielen primátor mesta a slávnostne naladená kapela, ale aj oficiálny zástupca vlády, ktorým bol minister zdravotníctva Ludwig Czech.⁶⁸ Prezident, ktorý údajne rozhlasový prenos z finále tiež počúval, poveril ministra verejných prác Franza Spinu, aby ho pri privítaní oficiálne zastupoval. Zo stanice sa výprava vydala na jazdu Prahou v otvorenom autobuse, ktorý poskytol Čedok.

64 Talianski futbalisti potvrdili svoje nesporné kvality na ďalších MS v roku 1938. Triumfovali na francúzskej pôde, kde nebolo Taliansko v tom čase pre svoj fašistický režim práve populárnou krajinou. Ich úspech tentoraz nezatieňovali podozrenia z podpory zo strany rozhodcov.

65 Prehraté majstrovstvo sveta. In SD, roč. 17, č. 132, 12. 6. 1934, s. 6.

66 K finále majstrovstva sveta. In SD, roč. 17, č. 133, 13. 6. 1934, s. 6.

67 10. VI. 1934. In *Slovák*, roč. 16, č. 135, 16. 6. 1934, s. 7.

68 ZIKMUND, *Fotbal ve stínu*, c. d., s. 187 – 188.

V uliciach ich nadšene zdravilo údajne približne pol milióna ľudí. Išlo o najväčšie zhromaždenie od jesene 1918.⁶⁹

Futbal bol vďaka finálovej účasti na MS nesmierne populárny aj v nasledujúcich dňoch. Reprezentantov zo Slávie a Sparty už po týždni čakalo prvé kolo prestížneho Stredoeurópskeho pohára. Výprava Sparty absolvovala pred zápasom v Budapešti proti Hungarii dvojdnové sústredenie na bratislavskej Železnej studničke. Spolupracovník *Slováka* túto „utajovanú“ skutočnosť vypátral, aby čitateľom priniesol rozhovor s najlepším strelcom MS Nejedlým. Okrem hodnotenia všetkých štyroch zápasov čs. mužstva sa v ňom vyjadril aj k fáme, ktorá v tých dňoch kolovala vo verejnosti. Podľa nej sa mali spoločne s Pláničkom po zápase stretnúť s Mussolinim. Nejedlý to rezolútne poprel s tým, že s ducem sa stretol iba kapitán Plánička, no aj to iba na malý okamih, keď mu odovzdával trofej za druhé miesto.⁷⁰ Pre svojich čitateľov zorganizovala redakcia denníka *Slovák* zájazd na zápas Stredoeurópskeho pohára vo Viedni medzi miestnym Rapidom a Sláviou Praha. Lákala ich naň okrem pamätihodností rakúskej metropoly tým, že v ňom uvidia v akcii „našich futbalových hrdinov Pláničku, Čambala, Puča, Ženíška a Svobodu“,⁷¹ teda hráčov, ktorí nastúpili v rímskom finále. Išlo o ďalší dôkaz, že aj toto autonomistické periodikum, ktorého športová rubrika niesla názov *Slovenský šport*, sa plne stotožnilo s reprezentačným výberom, v ktorom mali drvivú prevahu českí futbalisti.

***

Nečakaný úspech čs. futbalistov na MS v Taliansku poukázal na schopnosť športu zjednocovať rozličné skupiny obyvateľov krajiny a posilňovať pocit hrdosti na vlastný štát. Hoci finálová účasť z roku 1934 je dnes pre časový odstup a malé zastúpenie slovenských futbalistov v povedomí slovenskej verejnosti v tieni iných spoločných úspechov čs. futbalových výberov, v čase konania vyvolávala na Slovensku rovnaké nadšenie ako medzi obyvateľmi republiky žijúcimi v jej západnej časti. Na Slovensku sa počas turnaja s úspešným tímom stotožnila nielen verejnosť podporujúca centralistické politické strany, ale aj prívrženci autonómie, ktorí mali inak k myšlienkam o čs. jednote v podobe, v akej ich prezentovali vládnuce elity, vážne výhrady. Táto skutočnosť sa odrážala v spravodajstve, ktoré z MS prinášali agrárnický *Slovenský denník* a ľudácky denník *Slovák*. Futbalové MS v roku 1934, ktorých morálnymi víťazmi sa stali napriek nezaslúženej finálovej prehre podľa väčšiny európskych športových publicistov čs. hráči, boli jednou z mála udalostí, na ktorých priebeh a výsledky mali obe konkurenčné periodiká rovnaký názor.

69 Triumfálny návrat československých reprezentantov z Ríma. In *SD*, roč. 17, č. 134, 14. 6. 1934, s. 5.

70 Rozhovor s kráľom gólov na majstrovstve sveta Nejedlým. In *Slovák*, roč. 16, č. 135, 16. 6. 1934, s. 7.

71 *Slovák*, roč. 16, č. 133, 14. 6. 1934, s. 8.

Memorandum okresu Bratislava – vidiek, žiadajúce v decembri 1938 vrátenie obce Petržalka Slovenskej krajine¹

Ivan Kamenec

Jubilant Valerián Bystrický v slovenskej historickej obci, no vari aj v širšom stredoeurópskom priestore, patrí k naj dôvernejším znalcom problematiky politického vývoja na Slovensku v posledných mesiacoch existencie prvej Československej republiky, resp. nasledujúcich udalostí odohrávajúcich sa už na autonómnom Slovensku medzi 6. októbrom 1938 a 14. marcom 1939. Dokumentuje to množstvo jeho odborných publikácií, ktoré v nedávnych rokoch syntetizoval do dvoch vedeckých monografií.² Aj preto vo svojom príspevku do publikácie venovanej významnému životnému jubileu V. Bystrického chcem upozorniť na jeden možno okrajový a asi aj málo známy dokument z decembra 1938.³ Išlo o kuriózný pokus okresného zastupiteľstva Bratislava – vidiek, ktorý v existujúcej geopolitickej situácii musel však pôsobiť prinajmenšom naivne. Iničiátori akcie totiž žiadali, aby sa obec Petržalka, ktorá bola po mníchovskom diktáte pripojená k Nemeckej ríši, vrátila do územného zväzku Česko-Slovenska, resp. Slovenskej krajiny.

Dokument, ktorý v doslovnom znení tvorí prílohu tohto príspevku, má ešte jednu poznávaciu rovinu: obsahuje viaceré zaujímavé, hoci nie vždy celkom presné údaje o demografickom vývoji najväčšej obce na Slovensku v medzivojnovom období, keď počet národnostne zmiešaného obyvateľstva tu dosiahol v roku 1938 takmer 20 tisíc osôb. Dokument zároveň svedčí o tom, že jeho zostavovatelia boli buď v zajatí až prekvapujúcich ilúzií, alebo vôbec nechápali, v akej situácii voči Nemecku sa v tom čase ocitla druhá Česko-Slovenská republika a s ňou aj autonómne Slovensko – Slovenská krajina.

Petržalka, ako predmestie Bratislavy, bola mnohými, najmä ekonomickými, no aj sociálnymi, kultúrnymi, náboženskými, politickými i osobnými zväzkami spojená s hlavným mestom Slovenskej krajiny. Veľa tunajších obyvateľov dochádzalo do Bratislavy pracovať, navštevovali tu školy; a naopak, mnohí Bratislavčania zas pracovali v priemyselných závodoch na pravom brehu Dunaja. V Petržalke sa nachádzali tiež viaceré športové objekty – futbalové ihriská, tenisové kurty, jazdecké areály, kúpalisko Lido, ktoré umožňovali početné športové a rekreačné aktivity klubov i jednotlivcov z Bratislavy.

1 Štúdiá vznikla v rámci grantu VEGA č. 1/0546/13: *Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc.

2 BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava : HÚ SAV vo vydavateľstve Prodama s. r. o., 2008; Tenže. *Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939*. Bratislava : Veda, 2014.

3 Dokument sa nachádza v Slovenskom národnom archíve (SNA) Bratislava, fond (f.) Ministerstvo pravosúdia, škatuľa (š.) 34, č. 1340/39 – 12.

Tunajšie hostince a krčmy boli častým miestom schôdzí nielen miestnych a bratislavských politických organizácií, ale aj stretnutí členov najrôznejších spolkov. Okrem toho Petržalka bola vyhľadávaným a obľúbeným miestom nedeľných výletov Bratislavčanov, z ktorých mnohí tu vlastnili domy, záhrady a chaty. Jediný bratislavský most bol z hospodárskeho i strategického hľadiska veľmi dôležitou komunikáciou medzi hlavným mestom Slovenska a jeho najväčším predmestím. Okrem toho cez tento most premávala aj električka spájajúca Bratislavu s Viedňou. Všetky vyššie spomínané zväzky sa nečakane v prvej dekáde októbra 1938 čiastočne alebo úplne prerušili a na oboch stranách Dunaja, no predovšetkým v Petržalke vážne skomplikovali život tamojším obyvateľom.

Nemecká anexia Petržalky a zároveň aj staroslovenského hradu Devín a pod ním ležiacej obce bola priamym, hoci iba sekundárnym dôsledkom Mníchovskej dohody štyroch veľmocí. Je trochu prekvapujúce, že slovenská historiografia sa tomuto problému, hoci z celoštátneho aspektu okrajovému, doteraz málo venovala. Jedinou výnimkou je tu krátka štúdia Karola Janasa, ktorá prináša k téme viaceré základné fakty a hodnotenia.⁴ Obsadenie dôležitého bratislavského predmestia vyvolalo na slovenskej strane veľké sklamanie, no predovšetkým strach a neistotu z nečitateľného budúceho vývoja. Stále tu totiž existovalo reálne nebezpečenstvo, že k tretej ríši bude pripojená aj Bratislava, o čo sa nezakryte usilovali jej obyvatelia nemeckej národnosti, v tom čase už silno infikovaní nacistickou ideológiou. V liste nemeckého konzula Ernsta Woermanna z 12. októbra 1938 sa, okrem iného, uvádzalo: „*Nemecké obyvatel'stvo Bratislavy sa nevzdalo nádeje, že Bratislava sa pripojí k Ríši, najmä keď na pravom brehu Dunaja v Petržalke sa objavil veľký nápis DOVEDIEME VÁS DOMOV DO RÍŠE.*“⁵ Tento propagandistický transparent asi mali pred očami pri výhľade z okna aj členovia vlády a jej úradníci, ktorí sídlili v tzv. vládnej budove na ľavom brehu Dunaja. O anektovaní Bratislavy sa uvažovalo aj na oficiálnych nemeckých miestach. Zámienkou a dôvodom zamýšľanej anexie sa stal viackrát už použitý a osvedčený argument: potreba ochrániť nemeckú národnostnú menšinu v danom štáte, resp. v konkrétnom meste.

Podľa nemeckých, účelovo skreslených údajov v roku 1918, teda pred pripojením obce k Česko-Slovenskej republike, žilo v Petržalke, až na výnimky, len nemecké obyvatel'stvo⁶, čo však nezodpovedalo skutočnosti. Bol to politicky skreslený údaj, lebo podľa sčítania obyvatel'stva v roku 1921 občania nemeckej národnosti v Petržalke tvorili necelých 25 % tunajšieho obyvatel'stva.⁷ Nakoniec sa dospelo na nemeckej strane k istému kompromisu, v ktorom akoby bol už zakódovaný budúci model „vzorového slovenského štátu“ a postoja nacistov voči nemu. Zabratie Petržalky malo byť pre slovenské vládne

4 JANAS, Karol. *K problematike hraničných sporov s Nemeckou ríšou v rokoch 1938 – 1945 v Bratislave a okolí.* In *Zborník Mestského múzea.* Bratislava, zväzok XVI, 2004, s. 121 – 128.

5 NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy v dokumentoch I. 1938 – 1941. Od Mníchova k vojne proti ZSSR.* Prešov : Universum, 2009, dokument č. 11, s. 143.

6 SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David. „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, dokument č. 17, s. 38 – 39.

7 Tamže.

kruhy akousi výstrahou. „*Pre Bratislavu by bolo azda najlepšie, v prípade stanovenia záruk pre tamojších Nemcov, aby zostala Slovensku, pretože Slovákov nechceme neustále dráždiť.*“⁸ Prípojenie Petržalky k tretej ríši symbolicky potvrdila aj blesková návšteva A. Hitlera v obci už v októbri 1938.⁹

Novovytvorená slovenská autonómna vláda od prvých hodín svojej existencie 7. októbra 1938 bola konfrontovaná s nečakanými problémami. Zo zabratej Petržalky z pochopiteľných príčin spontánne utekali tamojší židovskí občania, obyvatelia českej národnosti, ako aj rôzni politickí utečenci, ktorí sa novou situáciou cítili právom najviac ohrození. Slovenské, resp. ešte stále česko-slovenské úrady narýchlo organizovali evakuáciu štátnych zamestnancov, ktorí zároveň dostali príkaz na zničenie dôverných úradných dokumentov. Cez dunajský most utekali na bratislavskú stranu stovky petržalských obyvateľov, čo sprevádzali, podobne ako v českých pohraničných oblastiach, chaos a zmätky. Podľa hlásenia dôvernika Sicherheitsdienstu z 10. októbra 1938 „*obsadenie bratislavského predmostia – Petržalky vyvolalo veľké znepokojenie... obyvatelia Petržalky začali húfne utekať do Bratislavy. Ušla veľká časť tunajších štátnych úradníkov, Slovákov, Čechov a čo je zaujímavé aj Maďarov. Za túto náhlu paniku sú vinní prevážne Židia, ktorí rozširujú najdivokejšie nepravdivé správy.*“¹⁰ Na prvom mieste sa zabezpečovala evakuácia 46 štátnych úradníkov, ktorých aj s ich rodinami núdzovo ubytovali v objektoch Dunajských veľtrhov v Bratislave.¹¹ Prioritou bol aj odsun príslušníkov československej armády, zbraní a munície, ktorý zabezpečovali vojaci bratislavskej posádky. Na území Petržalky sa totiž nachádzalo niekoľko pevností strednej a malej veľkosti, ktoré sa stavali v druhej polovici 30. rokov 20. storočia v rámci budovania československého pevnostného systému. Odsun vojska predstavoval veľmi delikátnu úlohu, lebo velenie armády vydalo rozkaz vyvarovať sa akýmkoľvek konfliktom s príslušníkmi nemeckého *Wehrmachtu*, ktorý už 10. októbra obsadzoval Petržalku (v dobových nemeckých dokumentoch sa vyskytujúcu pod menom Engerau).¹² Doslovne v päťach nemeckej brannej moci prišli na anektované územie príslušníci nemeckých bezpečnostných zložiek – Sicherheitsdienstu, ktoré si tu zriadili úradovňu. Tá ihneď začala podávať správy nielen o tunajších pomeroch, ale aj o vývoji v Bratislave.¹³

8 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „*Tretia ríša*“, c. d., dokument č. 27, s. 62. List zo 6. 10. 1938, ktorý dostal F. Hammerschmid, osobný referent viedenského ríšskeho miestodržiteľa A. Seyss-Inqurta.

9 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „*Tretia ríša*“, c. d., dokument č. 91, s. 251. Je zaujímavé, že o návšteve nie je zatiaľ známa žiadna oficiálna správa a nespomína ju ani dobová slovenská tlač. K návšteve sa vzťahuje len údajný Hitlerov výrok na adresu Štefánikovho pomníka na druhom brehu Dunaja, keď Führer žiadal z pomníka odstrániť plastiku leva – ako symbolu československej štátnosti („*Tá mačka musí ísť preč!*“).

10 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „*Tretia ríša*“, c. d., dokument č. 45, s. 114.

11 JANAS, *K problematike hraničných sporov*, c. d., s. 123.

12 NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy*, c. d.

13 Tamže, dokument č. 16, s. 152 – 153.

Akékoľvek pokusy slovenských úradov spomaliť alebo aspoň čiastočne korigovať odovzdávanie Petržalky tretej ríši boli neúspešné. Nemecké orgány trvali na rýchлом obsadení obce, a preto už 9. októbra si vynútili dohodu o odovzdaní Petržalky. Je príznačné, že túto lokálnu dohodu za slovenskú stranu nepodpísali žiadni vládni úradníci, ale dovtedajší starosta Petržalky A. Pátek a tunajší vedúci notár V. Ribárik.¹⁴ Slovenská strana sa však nevzdávala a otázku vrátenia Petržalky, resp. hradu Devín opakovane, no bez úspechu nastoľovala pri dvojstranných (slovensko-nemeckých), resp. trojstranných (česko-slovensko-nemeckých) rokovaníach, ktoré prebiehali ešte počas existencie pomníchovskej republiky v Znojme a v Ratiboří.¹⁵ Nemecká strana bola však nekompromisná a československí vyjednávači nedosiahli od nej žiadne ústupky. Je zaujímavé, že ešte pri podpisovaní dohody o pristúpení Slovenskej republiky k Paktu Osi v novembri 1940 slovenský premiér a minister zahraničných vecí odovzdal nemeckému ministrovi zahraničia Joachimovi von Ribbentropovi Memorandum, ktoré znova otvorilo otázku jednak navrátenia Petržalky a Devína Slovensku, jednak pripojenia moravského Slovácka k Slovenskej republike.¹⁶

Pravdaže, Nemecko nemalo nijaký záujem ani dôvod vyhovieť slovenským požiadavkám. Odvolávalo sa pritom na falošný údaj o prevahe nemeckého obyvateľstva v obci Engerau.¹⁷ Okrem toho nacisti sľubovali svojim satelitným partnerom riešenie všetkých hraničných otázok a hlavne vzájomných sporov, podobne ako to bolo aj v prípade revízie prvej Viedenskej arbitráže, až v čase po víťaznej vojne. Asi jediným ústupkom z nemeckej strany bolo povolenie, aby sa v júli 1939, na sviatok svätých Cyrila a Metoda, mohli konať už pod anektovaným hradom Devín tradičné slávnosti slovenskej vzájomnosti, za prítomnosti oficiálnych slovenských vládnych činiteľov a tisícov obyvateľov zo Slovenska, najmä z Bratislavy.¹⁸ V ďalších rokoch existencie slovenského štátu sa slávnosti pre vojnové udalosti a hlavne z politických dôvodov na Devíne už nekonali. Za zmienku stojí ešte údaj, že nemecká anexia Petržalky sa dostala, akosi mimochodom, aj na rokovanie Dolnej snemovne britského parlamentu, kde jeden z poslancov konštatoval, že zabratie ďalšieho česko-slovenského územia je v rozpore s Mníchovskou dohodou, v ktorej sa hovorí len o sudetonemeckých krajoch.¹⁹

Úsilia aspoň o čiastočnú revíziu nemeckej okupácie slovenského územia v októbri 1938 ešte pokračovali, no už nie na vyššej oficiálnej, ale na lokálnej úrovni. V decembri roku 1938 na okresnom výbore okresu Bratislava – vidiek vzniklo memorandum žia-

14 Štátny archív Bratislava, pobočka Modra, f. Okresný úrad Bratislava – okolie, 2156/1938, prez.

Bližšie vid' JANAS, *K problematike hraničných sporov*, c. d.

15 Bližšie vid' JANAS, *K problematike hraničných sporov*, c. d.

16 NIŽŇANSKÝ a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy*, dokument č. 381, s. 1045.

17 Tamže, dokument č. 384, s. 1051.

18 O symbolike hradu Devín vid' bližšie: KILIÁNOVÁ, Gabriela. *Mýtus hranice. Devín v kolektívnej pamäti Slovákov, Maďarov a Nemcov*. In *Historický časopis*, roč. 50, 2002, č. 4, s. 633 – 650; KILIÁNOVÁ, Gabriela. Komu patrí Devín? In KREKOVÍČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : AEP, 2005, s. 120 – 133.

19 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „*Tretia ríša*“, c. d., dokument č. 118, s. 369.

dajúce v mene tamojšieho okresného zastupiteľstva vrátenie obce Petržalka (Engerau) k Slovenskej krajine.²⁰ Memorandum vypracoval a na rokovanie okresného výboru predložil člen okresného zastupiteľstva Bratislava – vidiek Július Schretter. Jeho návrh 19. decembra 1938 prerokovalo a jednohlasne schválilo okresné zastupiteľstvo. Prijalo uznesenie, na základe ktorého bola žiadosť podpísaná okresným náčelníkom A. Brychtom, predložená prostredníctvom Krajinského úradu na vyššie kompetentné miesta. Dňa 14. januára 1939 Prezídium Krajinského úradu postúpilo text memoranda predsedníctvu slovenskej autonómnej vlády a jej jednotlivým ministerstvám. Okrem toho Krajinský úrad poslal text memoranda aj podpredsedovi centrálnej pražskej vlády Karolovi Sidorovi a slovenskému zástupcovi na česko-slovenskom ministerstve zahraničných vecí Jozefovi Zvrškocovi.

Žiadosť vznikla v hektickom a neistom krízovom období česko-slovenského štátu. Adresáti spisu mali vtedy úplne iné starosti a priority, než sa zaoberať naivným a nereálnym memorandumom, ktoré pravdepodobne vznikalo – ako to vyplýva z jeho obsahu – ani nie tak z politických, ale skôr z hospodárskych a sociálnych príčin. Pokúšalo sa zrejme chrániť záujmy tých bratislavských obyvateľov, ktorí mali v Petržalke časť svojho majetku vo forme polí, záhrad, domov či iných nehnuteľností. Slovenské úrady, ktoré mali začiatkom roka 1939 svoje skúsenosti už z vyššie spomínaných rokovaní s nemeckými orgánmi, si boli dobre vedomé – na rozdiel od iniciátorov memoranda – nereálnosti a nespľniteľnosti požiadaviek členov zastupiteľstva okresu Bratislava – vidiek. Navyše sa nechceli dostať do vopred prehraných sporov s dominantnými nemeckými záujmami. Nepoznáme žiadne oficiálne ohlasy nemeckých úradov na predložené memorandum. Asi však bolo zhodné so stanoviskom slovenského ministerstva pravosúdia, ktoré 23. januára 1939 zakončilo svoj list o danom probléme dvoma strohými slovami vysokého úradníka, ktorý mal spis vybaviť: „*Navrhujem založiť.*“

V záujme objektivity treba priznať, že členovia okresného zastupiteľstva, ktorí schválili memorandum presadzujúce návrat Petržalky k Slovenskej krajine, mali sami prinajmenšom pochybnosti o možnosti splnenia svojich požiadaviek. Okrem hlavnej požiadavky (návrat Petržalky) ponúkali na riešenie aj ďalšie alternatívy, ktoré by však vyžadovali zložité administratívne opatrenia a medzištátne dohody: colná výluka obce Petržalka, no aj obce Devín s osobitnou dohodou vo veciach valutových, bývania Bratislavčanov vo svojich pôvodných domoch, resp. o povolení predaja nehnuteľností, oddanení, zabezpečenie školského vyučovania pre deti petržalských občanov slovenskej, resp. českej národnosti, bezplatné používanie mosta, električkovej, autobusovej a lodnej (propelerovej) prepravy medzi hlavným mestom Slovenskej krajiny a obcou Engerau.

Dôležitou súčasťou memoranda bol rozbor hospodárskeho, demografického a hlavne národnostného vývoja Petržalky v rokoch 1919 – 1938. Hlavným motívom uvádzaných

20 Text memoranda sa nachádza v SNA, f. Ministerstvo pravosúdia, č. 1340/39-12, š. 34. Všetky ďalšie údaje o obsahu a osude memoranda sú uložené v tomto fonde pod vyššie uvedeným číslom.

údajov je fakt, že občania nemeckej národnosti v danom období nikdy nemali a nemajú v národnostnom zložení obce početnú prevahu. V žiadosti sa argumentovalo aj tým, že odlúčením Petržalky od Bratislavy sa skomplikujú zamestnanecké možnosti jej obyvateľov a navyše sa citeľne znehodnotia tamojšie nehnuteľnosti.

Základná požiadavka memoranda (teda navrátenie Petržalky) nebola nemeckými orgánmi akceptovaná zo strategických a hospodárskych dôvodov. Splnili sa však niektoré požiadavky, akou bolo bezplatné používanie bratislavského mosta, ktorý sa stal po vzniku Slovenského štátu hlavnou komunikáciou, kadiaľ prichádzali na Slovensko oficiálne i neoficiálne návštevy z tretej ríše. Petržalka bola opätovne pripojená k Slovensku, resp. k Československej republike na jar 1945.

***

PRÍLOHAs textom memoranda²¹*Vláde Slovenskej krajiny v Bratislave*

Okres bratislavský, oddaný svojej slobodnej Slovenskej krajine a poslušný svojej autonómnej vlády, obracia sa k nej s tou úctivou a pokornou prosbou, aby po dohode s príslušnými činiteľmi požiadala nemecký štát

o vrátenie obce Petržalky

a ak by táto prosba nemala výhľad na úspech,

o colnú výlukú obce Petržalky

s osobitnou dohodou vo veciach valutových, vo veciach bývania našich príslušníkov v Petržalke, o ich oddanení, o bezplatné používanie mostu cez Dunaj, o propelerovej, autobusovej, električnej a vôbec súkromnej premávke, o dodávaní elektrického prúdu obci, o odpredaji nemovitého majetku príslušníkov republiky Česko-Slovenskej atď., aby ako colná prípojka mohla byť prítelená k colnému územiu republiky Česko-Slovenskej.

Na podporovanie svojej prosby uvádza okres nasledujúce:

Vývoj obce počet obyvateľov, národnostné pomery obyvateľstva, počet domov.

Obec Petržalka bola pripojená k republike až v roku 1919 rozhodnutím veľvyslaneckej konferencie.

Pri prevzatí z maďarského štátu mala asi 300 domov a 3.500 obyvateľov so značnou menšinou Slovákov, Čechov a Maďarov.

Hneď po pripojení začala americkým tempom vzrastať v susedstve hlavného mesta Bratislavy pre pomerne lacné byty a lacné pozemky.

Dňa 15. II. 1921 /sčítanie ľudu/ mala už 4.282 obyvateľov s 32 % menšinou Slovákov a Čechov (Administratívny lexikon obcí z roku 1928).

Podľa sčítania ľudu v roku 1930 má 14.164 obyvateľov (7.854 Slovákov a Čechov, 3.173 Nemcov, 25 Rusov, 2.034 Maďarov, 58 Židov, 18 inonárodných a 1.002 cudzincov). Po odpočítaní cudzozemcov bolo v obci 3.173 Nemcov a 9.989 inonárodných obyvateľov. Počet domkov obnášal 1.759 (Štatistický lexikón obcí z roku 1936)

V roku 1930 zo 14.164 obyvateľov bolo 6.400 osôb zapísaných do volebných zoznamov.

V roku 1938 pred odstúpením obce mala obec už 8.400 domov a približne 20.000 obyvateľov.

Toto číslo je podložené aj s počtom zapísaných voličov do volebných zoznamov v roku 1938 – 10.200. Toto číslo odpovedá asi 22 až 23.000 obyvateľov.

Počet nemeckých obyvateľov bol ustálený a proti roku 1930 nevykazoval značnejšie rozdiely.

21 Text publikujem v pôvodnej štylistickej a pravopisnej podobe.

Počet Slovákov a Čechov vzrástol, aj keď nie už takým tempom, ako do roku 1930.

Počet Maďarov sa iste viac než zdvojnásobil po prilive obyvateľstva z maďarských obcí Žitného ostrova.

Podľa národnosti možno odhadnúť počet obyvateľov v Petržalke v roku 1938²²

Slovákov a Čechov   asi 11.000

Nemcov   asi 3.500

Maďarov   asi 5.500

Povolanie obyvateľstva Petržalky, ráz obce

Obyvatelia Petržalky už od nepamätných dob sa živilí hlavne pestovaním zeleniny a iných produktov roľníckej a záhradníckej prvovýroby. Známe boli už v dávnych časoch dobré petržalské zemiaky, za ktoré sa platily aj vyššie ceny, ďalej kaleráby, petružel, mrkev, rôzne kvietka, z ovocia baracky²³.

Zelinári a záhradníci, hlavne Nemci, boli odkázaní so svojimi výrobkami na bratislavský trh, pre ktorý ich pestovali.

Časť obyvateľstva živila sa prácou v miestnych továrňach, pri čom značná časť robotníkov a zamestnancov vôbec pochádzala z malých domkárov a záhradkárov obce Petržalky. Prebytok obyvateľstva bol zamestnaný v meste²⁴, jednak v priemyselných podnikoch, jednak v živnostiach a v obchodoch.

Tiež veľa sa živilí prácami na veľkej dostihovej dráhe a v príslušných budovách dostihovej dráhy, ako dozorcovia budov, ošetrovatelia koní, po prípade príležitostnými prácami pri dostihoch. Hlavné príjmy obce pochádzali tiež z rôznych dávok, ktoré postihovali dostihy.

Taký bol stav obce pri prevzatí, teda obec mala ráz roľnícko-záhradkársko-robotnícku.²⁵

Pri prevrate v roku 1918 obec Petržalka zostala v Maďarsku a bola oddelená od mesta Bratislavy. Tedy pocítila obec prvý raz, že je odkázaná na mesto Bratislavu a že bez mesta nemôže sa rozvíjať a ani dosť dobre žiť, lebo nemá trh pre svoje prvovýrobky a nemá kam posielat' do práce nadbytok obyvateľov, ktorí v Petržalke nemohli byť zamestnaní.

Privtelenie k republike Česko-Slovenskej bolo prijaté obyvateľstvom obce veľmi radostne, nakoľko išlo o oslobodenie z bolševického panstva, z nedostatkov všetkého druhu, hlavne potravín.²⁶

Po privtelení započal vzrast obce. Obyvateľstvo svoje produkty predávalo v Bratislave. Nezamestnaná časť obyvateľstva našla prácu v meste, v továrňach, v obchode, v živnos-

22 Ide o počty spred októbra 1938, teda pred anexiou Petržalky Nemeckom. Uvádzané čísla už nemohli platiť v decembri 1938, keď vzniklo memorandum.

23 Maďarský názov pre marhule.

24 V Bratislave.

25 Myslí sa tu stav pred prvou svetovou vojnou.

26 Na jar 1919 bola v Maďarsku nastolená vláda bolševickej Maďarskej republiky rád.

tiach. Majitelia domov prenajali každú miestnosť úradníkom a robotníkom z mesta, nakoľko vtedy bola v Bratislave veľmi citeľná bytová núdza.

Úradníci, zriadenci a robotníci začali kupovať pozemky a záhradky v Petržalke, menovite pri parcelácii Pálffyovského majetku a rýchlo stavali, s väčším, či menším úverom domky, zakladali si záhradky. Prevážna väčšina týchto stavebníkov, domkárov a záhradníkov boli Slováci a Česi, odkázaní so svojim zamestnaním na mesto.

To je tiež dôvodom, prečo vzrástla Petržalka na veľké predmestie Bratislavy a tak aj za organickú súčasť mesta.

Obyvateľstvo tvorili pri odstúpení obce²⁷ hlavne: štátni úradníci, finanční strážnici, policajní strážnici, súkromní zamestnanci všetkých kategórií, obchodní pomocníci, živnostenský pomocníci, robotníci, samostatní obchodníci a živnostníci, ktorí mali svoje závody v Petržalke, roľníci, záhradkári, a domkári, ďalej veľmi značný počet nezamestnaných, prichádzajúcich do obce hlavne zo Žitného ostrova a z iných zemedelských krajov.

Obec bola slovensko-česká (okolo 55 %), so silnou maďarskou (asi 27,5 %) a nemeckou menšinou (asi 17,5 %).

Majetok Slovákov a Čechov investovaný v Petržalke

V Petržalke v roku 1938 bolo na 2.400 domov. Z tohto počtu opatrne počítané pripadá na nenemecké obyvateľstvo (t. j. iné, než nemecké) 2.000 domkov. Na 1 domček aj so záhradkou pripadá primerane cena 50.000 Kč, to znamená za 2.000 domkov v majetku inonárodného (nenemeckého) obyvateľstva reprezentuje hodnotu 100,000,000, - Kč.

Na Slovákov a Čechov pripadá 1.800 domkov v cene 90,000,000 Kč., na Maďarov a iných 200 domkov v cene 10,000,000 Kč.

Maďari, ktorí tvorili fluktuujúci živel v obci, len málo stavali vlastných domkov a bývali obyčajne v nájme alebo v podnájme.

Ide teda o veľký majetok Slovákov a Čechov, teda i o veľký majetok národný, ktorý má značný význam celonárodný a záchrana ktorého nemôže byť ľahostajná žiadnemu národohospodárovi, alebo zodpovednému verejnemu činiteľovi.

Okrem súkromného majetku treba prihliadnuť aj k verejným budovám, ako moderné školské budovy, železnice aj so stanicou, mestská elektrická dráha, rozsiahly park mestský, mestské háje, kúpalisko „Lido“, ihriská športových klubov, ihriská tenisových klubov, elektrické vedenie a inštalácia mestskej elektrárne v Bratislave atď. atď.

Budúcnosť Petržalky

Slováci a Česi, zamestnaní v Bratislave, rovnako aj Nemci a Maďari, pokiaľ sú štátnymi zamestnancami republiky Česko-Slovenskej, nemôžu bývať v cudzine a preto už opustili alebo do 1. apríla 1939 opustia Petržalku.

Aj keď by bolo im bývať v Petržalke, nemohli by tak urobiť pre veľké rozdiely v cene životných potrieb v Nemecku a u nás, takže ich platy by nestačili na život v Nemecku.

27 Október 1938.

Z tohože dôvodu nemôžu a nemohli by bývať v Petržalke ani súkromní zamestnanci a robotníci.

Už dosiaľ²⁸ vysťahovalo sa z Petržalky na 8 – 10.000 obyvateľov a každý deň je vidieť nových a nových vysťahovalcov a počíta sa, že do konca marca 1939 vysťahuje sa ešte na 6 – 7.000 obyvateľov, takže nová Petržalka, resp. teraz už Engerau bude mať 4 – 5.000 obyvateľov.

Ani tento počet sa neudrží, nakoľko nie je nádej, že by emailová továreň vôbec započala pracovať, že by továreň „Matador“ zostala aj naďalej v mieste, že by sa následkom toho mohli udržať a vyžiť tamojší obchodníci a živnostníci, úradníci a robotníci, takže dojde k ďalšiemu zakrňovaniu obce aj v budúcnosti, lebo pracovnú príležitosť budú musieť postihnúť hľadať inde.

Následok vyludnenia Petržalky už sa objavuje teraz. Tam asi 7 – 800 prázdnych domov, počet ktorých vzrastie do 1. apríla na 1.500 – 1.800 a ktoré domky nebude možné nijako prenajať, teda investovaný kapitál bude ležať ladom, po prípade, nakoľko dane a dávky musia sa platiť, bude nútený vlastník ešte doplácať na svoj majetok.

Ani speňažiť nebude možné domky a pozemky v Petržalke, pretože nebude kupcov a keď sa preca najde niekto, odkúpi si dotýčny majetok len značne pod cenu za 1/2 – 1/5 investovanej čiastky, čo značí úplné zničenie bývalých majiteľov domov, menovite v prípadoch, v ktorých vlastník musí platiť anuity na hypotekárnu alebo osobnú dlžobu, s pomocou ktorej vystavil si alebo si zakúpil dom.

Ako by bolo možné zachrániť veľký majetok našich spoluobčanov

Majetok Slovákov a Čechov by bolo možné zachrániť:

1/ Ak by obec Petržalka bola vrátená nášmu štátu, potom obec by pokračovala vo svojom živote tam, kde bol prerušený obsadením obce.

V tomto prípade snád' náš štát by mohol zaručiť nemeckej národnostnej skupine aj výnimočné postavenie.

2/ Ak by bola vrátená aspoň časť obce, t. j. ktorá bola vystavaná Slováckmi a Čechmi po roku 1918.

V tomto prípade hranice štátu by mohli byť stanovené do Auspitzu, na Viedenskú cestu, ďalej Drevenou ulicou, Štefánikovou ulicou na Orosvársku cestu a odtiaľ Nádražnou ulicou po železničnej dráhe smerom k Orosváru²⁹ až na bývalú štátnu hranicu.

V tomto prípade by Nemecku zostaly továrne, železničná stanica, valná časť nemeckého obyvateľstva, pre zbytok obyvateľstva by bolo možné, ktoré by chcelo patriť do Nemecka, resp. Česko-Slovenska, s osobitnou zmluvou s Nemeckom zaručiť oficiálnu výmenu majetkov dotýčnych osôb medzi nemeckou a česko-slovenskou časťou.

3/ Aby Petržalka, ak by ani 1. alebo 2. eventualita nebola možná, bola ako colná prípojka pripojená k colnému územiu republiky Česko-Slovenskej.

²⁸ Do polovice decembra 1938.

²⁹ Dnešné Rusovce.

Tak by sa mohlo stať po vylúčení obce z colného územia Nemecka podľa § 2 colného zákona, t. j. zákona zo dňa 14. VII. 1927 číslo 114 Sb. zák. a nar., a § 1 vládneho nar. zo dňa 13. XII. 1927 č. 168 Sb. z. a n.

V tomto prípade súčasne so smluvou s nemeckým štátom o colnej výluke, resp. pripojke bolo by treba uzavrieť ďalšie medzinárodné smluvy:

a/ o bývaní našich občanov v Petržalke,

b/ o donášaní a vynášaní našej valuty a našich cenností bez prekážok a formalít do Petržalky a späť,

c/ o bezplatnom používaní mostu našimi dopravnými prostriedkami, o udržovaní a o upravovaní mostu cez Dunaj,

d/ o voľnej premávke po električke, propelerom a súkromnými premávkovými prostriedkami,

e/ o dodávanie elektrického prúdu mostom obci a súkromníkom,

f/ o zdanenie našich príslušníkov bývajúcich v Petržalke,

g/ o odpredaju nemovitého majetku príslušníkov republiky Česko-Slovenskej a o utvorení zvláštnej medzinárodnej komisie k usnadneniu predaja, resp. výmeny majetkov našich príslušníkov bez majetkových strát,

h/ o pasových záležitostiach,

i/ o školení detí príslušníkov republiky Česko-Slovenskej.

4/ Ak by eventualy 1 – 3 sa neuskutočnily, aby bola zriadená zvláštna úradná komisia pri ministerstve hospodárstva krajiny Slovenskej, po prípade iného vhodného úradu, za účasti dôverníkov zainteresovaných majiteľov domov v Petržalke, príslušníkov republiky Česko-Slovenskej, ktorá komisia by mala za úkol speňažiť alebo vymeniť majetok našich príslušníkov v Petržalke a dbať o to, aby majetkové straty boli čo najmenšie.

Pri riešení uvedených otázok bolo by treba prihliadať tiež k tomu, aby aj z Devína bolo možné urobiť colnú prípojku a aby bolo možné zhodnotiť aj nemovitý majetok Slovákov a Čechov, príslušníkov nášho štátu v Devíne.

Obecenstvo okresu bratislavského³⁰ pokladalo si za svoju povinnosť upozorniť vládu na bývalých svojich príslušníkov, postihených bez akejkoľvek vlastnej viny len nevypočítateľnými udalosťami poslednej doby.

Pevne veríme, že naša slovenská vláda najde s Božou pomocou za daných pomerov riešenie čo najvhodnejšie a tak zachráni veľký národný majetok a tak pomôže našim bratom Slovákom a Čechom postiheným zabraním Petržalky.

V mene okresného výboru

v Bratislave, 19. decembra 1938

Okresný náčelník

Dr. Brychta v. r.

³⁰ Myslí sa tu asi okresné zastupiteľstvo, nie obecenstvo.

Československo zvonku a zvnútra

K vzťahom medzi Talianskom a ČSR v rokoch 1918 – 1920 vo svetle diplomatického archívu Ministerstva zahraničných vecí Talianska¹

Bohumila Ferenčuhová

Politika Talianska voči strednej Európe, Československej republike (ČSR) a Slovensku patrila doteraz v slovenskej aj českej historiografii k menej spracovaným témam.² Prevládol v nej všeobecný obraz nepriateľstva voči Čechom a Slovákom zo strany fašistického Talianska ovládaného diktátorom Benitom Mussolinim. Zdôrazňovala sa najmä tá skutočnosť, že Taliansko predstavovalo hrozbu pre zjednotenú Juhosláviu, československého (čs.) spojenca v rámci Malej dohody. V talianskej politike však boli aj iné prúdy. Francesco Leoncini ich odvodzuje od Kongresu utláčaných národov Rakúsko-Uhorskej ríše, po taliansky *Congresso delle Nazionalità opprese dall'Impero austro-ungarico*, (Rím 8. – 10. apríla 1918). V závere rokovania zástupcovia národností, ktorí žili úplne alebo sčasti pod nadvládou monarchie – Taliani, Poliáci, Rumuni, Čecho-Slováci a Juhoslovania – prijali spoločný dokument – Rímsky pakt.³ Zhodli sa v ňom, že majú právo vytvoriť si vlastné štáty, a Rakúsko-Uhorsko pod nemeckou nadvládou je prekážkou na ich ceste za spoločným cieľom. Rozhodli sa proti nemu spoločne bojovať. V nekompletnom znení a po francúzsky tento dokument uverejnili autori prvého zväzku Dokumentov čs. zahraničnej politiky.⁴ Vypustili z neho dohodu medzi zástupcami talianskeho a juhoslovanského ľudu, ktorá bola súčasťou Rímskeho paktu so značným dosahom na politiku Talianska voči strednej Európe a Stredomoriu. Podľa Leonciniho Rímsky pakt prekonal Londýnsku zmluvu z roku 1915, i keď sa počas mierových rokovaní ukázalo, že obidve zainteresované strany predkladali etnicky neopodstatnené teritoriálne požiadavky na východnom

1 Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0135/15: *Vítazstvo a pád Tretej republiky. Malá dohoda medzi Francúzskom a Talianskom 1914 – 1920*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc.

2 Výnimku tvoria dve kvalitné monografie z nedávneho obdobia, ktoré sú prísľubom do budúcnosti. HOUSKA, Ondřej. *Praha proti Římu. Československo-italské vztahy v letech 1922 – 1929*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011; KUBÍK, Petr. *Slovensko-talianske vztahy 1939 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010.

3 Pod týmto názvom ho najnovšie publikoval Francesco Leoncini v kolektívnej monografii *Il patto di Roma e la Legione Ceco-Slovacca. Tra Grande Guerra e Nuova Europa* a cura di Francesco Leoncini. Vittorio Veneto : Kellermann Editore, 2014. Anesso 1, s. 52 – 53. Pod názvom „Prohlášení všeobecné“ ho publikoval v českom preklade BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce. Zv. 2*. Praha : Orbis 1927, s. 108.

4 KLIMEK, Antonín – NOVÁČKOVÁ, Helena – POLIŠENSKÁ, Milada – ŠTOVÍČEK, Ivan (eds.). *Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů 1994, dokument č. 20, s. 78.

pobreží Jadranu a v provincii Venezia Giulia.⁵ Dohoda medzi Talianmi a Juhoslovanmi dosiahnutá na kongrese⁶ patrila k cieľom Milana Rastislava Štefánika⁷, ktorému sa podarilo 21. apríla 1918 podpísať s talianskou vládou zmluvu o utvorení a financovaní čs. vojska v Taliansku.⁸

Taliansko zostalo verné pročeskoslovenskej politike aj po podpísaní prímeria s habsburskou monarchiou. Na rozdiel od francúzskeho ministerského predsedu Georgesa Clemenceaua, ktorý v novembri a decembri 1918 jednoznačne odmietol Benešovu žiadosť o vyslanie francúzskych vojenských jednotiek obsadzovať slovenské územie, Taliansko bolo ústretové. Ihneď uvoľnilo čs. vojsko, vybavilo vojakov oblečením aj zbraňami a na ich čelo postavilo generála Luigiho Piccioneho. Ten sprevádzal Tomáša Garrigua Masaryka pri triumfálnom návrate zo zahraničia do Prahy, kam dorazil 21. decembra 1918. Talianska vojenská misia na čele čs. vojska sformovaného v Taliansku v počte 27 000 mužov disponovala jazdou a delostrelectvom, 300 nákladnými autami a dvoma obrnenými vozidlami. Prichádzala do Československa od polovice decembra 73 vlakmi. Ihneď dostala poverenie obsadiť Slovensko, v prvom rade jeho južnú hranicu, notifikovanú z Paríža tesne pred Vianocami. Na prelome októbra a novembra 1918 padlo do zajatia až 100 000 vojakov českej a slovenskej národnosti, z ktorých časť vstupovala do novovznikajúcich domobraneckých práporov.⁹

Problematike súperenia talianskej a francúzskej vojenskej misie v Československu v prvej polovici roka 1919 sa v slovenskej i českej historiografii venovala veľká pozor-

5 LEONCINI, Francesco. Un fugace ritorno delle idealità mazziniane: „Il Congresso delle nazionalità opprese dall’Impero Austro-Ungarico” (Roma, Aprile 1918) e la Nascita della Legione Ceco-Slovacca. In *Il patto di Roma*, c. d., s. 24 – 51.

6 Doslovne znela takto: „*I rappresentanti del popolo italiano e del popolo jugoslavo convengono in particolare quanto segue:*

1° *Nei rapporti fra la Nazione italiana e la Nazione dei Serbi, Croati e Sloveni, conosciuti anche sotto il nome di Nazione jugoslava, i rappresentanti dei due popoli riconoscono che l’unità e l’indipendenza della Nazione jugoslava sono interesse vitale dell’Italia, come il complemento dell’unità nazionale italiana è interesse vitale della Nazione jugoslava. Per queste ragioni i rappresentanti dei due popoli s’impegnano a sviluppare ogni loro azione affinché, durante la guerra e al momento del pace, gli scopi delle due nazioni siano interamente ottenuti;*

2° *Affermano che la liberazione del Mare Adriatico e la sua difesa contro ogni presente ed eventuale nemico, sono un interesse vitale dei due popoli;*

3° *S’impegnano a risolvere amichevolmente anche nell’interesse dei futuri buoni e sinceri rapporti tra i due popoli, le singole controversie territoriali sulla base dei principi di nazionalità e del diritto di popoli di decidere della propria sorte, e in modo da non ledere interessi vitali delle due nazioni, che saranno definiti al momento della pace;*

4° *Ai nuclei di un popolo che dovessero essere inclusi nei confini del’altro, sarà riconosciuto e garantito il diritto al rispetto della loro lingua, della loro cultura e dei loro interessi morali ed economici.” Il patto di Roma e la Legione Ceco-Slovacca, c. d., s. 52 – 53.*

7 KŠIŇAN, Michal. L’attività di Milan Rastislav Štefánik in Italia. In *Il patto di Roma*, c. d., s. 81 – 99.

8 KLIMEK – NOVÁČKOVÁ – POLIŠENSKÁ – ŠŤOVÍČEK, *Dokumenty československé zahraniční politiky*, c. d., dokument č. 24, p. 87 – 88.

9 KOVTUN, Jiří. *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka*. Praha : Nakladatelství Torst 2005, s. 49 – 50.

nosť od čias polemiky Ľudovíta Holotíka a Václava Kráľa, z ktorých ten druhý obviňoval zo Štefánikovej smrti „*imperialismus Talianska*“.¹⁰ Vďaka záujmu širokej verejnosti na Slovensku o osobnosť a osud M. R. Štefánika, a archívnym výskumom vo viacerých krajinách, sú diplomatické a vojenské súvislosti sporu medzi francúzskou a talianskou vojenskou misiou na Slovensku pomerne známe.¹¹ Najnovšie jej venujú pozornosť aj talianski historici.¹²

Talianska vojenská misia prišla do Československa na základe dohody o vojenskej spolupráci, ktorú v Štefánikovej neprítomnosti podpísal E. Beneš a taliansky minister vojny Enrico Caviglia 1. decembra 1918.¹³ Viac ako o mesiac neskôr sa Benešovi podarilo podpísať niekoľko dohôd o francúzskych vojenských kádroch v čs. armáde a o vyslaní francúzskej vojenskej misie do Československa. K zásadnému nepomeru v postavení francúzskej a talianskej vojenskej misie došlo 26. januára 1919 podpísaním dohody o veľmi rozsiahlych právomociach Francúzskej vojenskej misie v Československu a nasledovnom menovaní generála Mauricea Pellého do úradu náčelníka hlavného štábu brannej moci čs. rozhodnutím ministra obrany ČSR Václava Kľofáča zo 16. februára. Na základe ďalšej čs.-francúzskej dohody z 18. februára boli čs. ozbrojené sily podriadené vrchnému veleniu maršala Focha. Francúzska strana si v nej výslovne vyhradila, že ju to nijako nezaväzuje, aby na území Československa zasiahla vlastnými vojenskými jednotkami. Georges Clemenceau vydal zároveň smernicu o pôsobení generála Pellého v Prahe, v ktorej ho okrem iného poveril spoluprácou s ministrom národnej obrany ČSR na organizovaní a výcviku čs. armády podľa francúzskych zásad. Inak služobne podliehal francúzskemu ministrovi vojny a čo sa týka vojenských operácií vrchnému veliteľovi

10 ĎURICA, Milan S. *Milan Rastislav Štefánik vo svetle talianskych dokumentov*. Bratislava : THB Vydavateľská a tlačiarenská spoločnosť, s r. o. 1998, s. 33, 41.

11 Bližšie aj s odvolaním na literatúru a dokumenty FERENČUHOVÁ, Bohumila. *Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1899*. Bratislava : Veda, 2008, najmä kapitola 9: Vizie a diplomacia. Štefánik medzi vojnou a mierom 1914 – 1919, s. 130 – 163, a tiež kapitola 14: Talianska a francúzska vojenská misia a československo-maďarský konflikt v rokoch 1918 – 1920, s. 220 – 236. Úsilie Francúzska o vytlačenie talianskej vojenskej misie objasňuje táže: Dokumenty. Francúzsko-talianska rivalita v Československu a M. R. Štefánik. In *Historie a vojenství*, roč. 2000, č. 4, s. 853 – 873. O dôvodoch tohto postupu z vojenského hľadiska táže: Na ceste k Trianonu – československo-maďarsko-rumunské konfrontácie na jar 1919. In PETRUF, Pavol a kol. *Slovensko a Československo v XX. storočí. Vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lantayovej, DrSc.* Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset s r. o. 2010, s. 23 – 35.

12 CACCAMO, Francesco. L'ultima missione di Milan Rastislav Štefánik alla Luce delle nuove fonti. In *Per Rita Tolomeo, scritti di amici sulla Dalmazia e l'Europa centro-orientale* a cura di Ester Capuzzo – Bruno Crevato-Selvaggi – Francesco Guida. Venezia : La Musa Talia, s. 207 – 228; FORTUNATO, Laura. La Missione Militare italiana in Slovacchia: un tentativo di “diplomazia Militare” fallito. In Tamže, s. 2 – 70.

13 DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František (eds., ve spolupráci s Martinem Nechvátalem, Helenou Nováčkovou a Ivanem Šťovíčkem). *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920*. Svazek I. (Listopad 1918 – Červen 1919). Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, Historický ústav AV ČR 2001, dok. 28, s. 98 – 99.

spojeneckých vojsk.¹⁴ Príchod Pellého do Československa vzbudil okamžite nepokoj v talianskych vojenských kruhoch, ktorý sa odrazil aj v diplomatickej korešpondencii.

Keď prišiel M. R. Štefánik zo Sibíri do Paríža v polovici marca 1919, nepoznal obsah týchto dokumentov a usiloval sa nájsť kompromisné riešenie vzniknutých sporov medzi náčelníkom hlavného štábu čs. ozbrojených síl Pellém a vrchným veliteľom čs. vojsk na Slovensku generálom Piccionem. Napriek súhlasu maršala Focha a generála Diaza s jeho návrhom, to nebolo jednoduché. Taliansky minister vojny Caviglia potvrdil ministrovi zahraničných vecí Sidneymu Sonninovi, že nepodpísal nijakú dohodu s Československom, ktorá by zaručila postavenie generála Piccioneho a vyslovil názor, že voči zmluvne zabezpečenému francúzskemu vplyvu bude čoskoro postavenie talianskej vojenskej misie v Československu neznesiteľné.¹⁵ Podľa promemória, ktoré spracovala vojenská sekcia talianskej delegácie na mierovej konferencii, generál Luigi Piccione prijal velenie nad čs. legionármi len na základe verbálnych dohôd s ministrom Benešom v decembri 1918 a pod podmienkou, že nikdy nebude podriadený veleniu iného spojeneckého generála. Beneš mu vraj potom prostredníctvom plukovníka Zdeňka Fierlingera radil, aby nenástojil na písomnej forme tohto záväzku, osobne mu však prísľub niekoľkokrát potvrdil ústne.¹⁶ Vzhľadom na túto situáciu sa Taliansko postupne zmierilo s tým, že svoju misiu tesne po výročí slávnostného odovzdania vlajky čs. vojsku v Taliansku (24. mája) slávnostne ukončí. Sám Sonnino upozornil, že Taliansko vyslaním svojej misie konalo na žiadosť Československa a s úmyslom poskytnúť mu pomoc. Práve tento fakt podčiarkla nóta generála Diaza určená čs. ministrovi vojny M. R. Štefánikovi, ktorá sa najprv odvolala na početné vzájomné osobné kolokviá v Paríži. Nóta bola predložená na predbežné posúdenie Sonninovi a v ten istý deň – 23. apríla 1919 – ju Vittorio Diaz poslal Piccionemu, ktorý ju mal slávnostne odovzdať Štefánikovi po jeho prilete do Bratislavy. Sumarizuje oficiálne stanovisko Talianska: talianska vojenská misia ňou oficiálne ukončila svoju činnosť v Československu a svoju funkciu Piccione skladal do rúk čs. ministra vojny – Štefánika. Naplnenie tohto scenára prekazila Štefánikova smrť. Dňa 10. mája 1919 v Taliansku rozhodli, že sa nóta má odovzdať ministrovi národnej obrany Václavovi Kľofáčovi.¹⁷

Vo svetle dokumentov, ktoré sa nachádzajú v diplomatickom archíve Ministerstva zahraničných vecí Talianska (*Archivio storico diplomatico degli Affari Esteri*) v Ríme vo fonde Affari politici 1919 – 1930 v tematických súboroch Ceco-Slovacchia, stiahnutie

14 Text všetkých dohôd vo francúzskom origináli aj českom preklade por. v edícii dokumentov *Mission militaire française auprès de la République tchécoslovaque 1919 – 1939. Edition documentaire. Francouzská vojenská mise v Československu 1919 – 1939*. Série I. 1919 – 1925. Sv. 1. Smlouvy, dohody, statuty. Vincennes : Service historique de l'Armée de Terre. Praha : Historický ústav armády ČR, 1999. K osobnosti Pellého monografia BŘACH, Radko. *Generál Maurice Pellé. První náčelník hlavního štábu čs. branné moci*. Praha : Ministerstvo obrany České republiky, 2007.

15 *I Documenti diplomatici italiani. (DDI) Sesta seria 1918 – 1922*. Volume III. (24 marzo – 22 giugno 1919). Roma : Istituto poligrafico e zecca dello Stato, 2007, doc. 39, s. 46 – 47.

16 Tamže, dokument č. 80, s. 85.

17 Tamže, komentár pod čiarou k dokumentu č. 284, s. 299.

talianskej vojenskej misie z Československa nenarušilo osudovo možnosti čs.-talianskej spolupráce.

Talianska vojenská misia opustila Československo 6. júna 1919, v čase, keď vojská Maďarskej republiky rád naplno rozvinuli ofenzívu a obsadzovali územie východného Slovenska. Piccionemu a ďalším talianskym dôstojníkom sa dostalo slov uznania od prezidenta T. G. Masaryka, Vavra Šrobára aj ministra národnej obrany V. Klofáča. No vo verejnosti a v tlači prevládali podozrenia, že Taliani sú vinní za čs. vojenské neúspechy. Lavicové *Právo lidu* generála Gastona Rossiho, plukovníka Luigiho Ciaffiho a ďalších obžalovalo priamo zo zrady. Generál Piccione považoval tieto obvinenia za neoprávnené a absurdné. Dokonca 13. júna 1919 podporil na ministerstve vojny Talianska žiadosť francúzskeho generála Eugèna Mittelhausera, ktorý po ňom prevzal najvyššie velenie na Slovensku, o dodávku 3 miliónov nábojov do guľometov Fiat.¹⁸ O veci mal rozhodnúť minister zahraničných vecí Sidney Sonnino, ktorý sa vyjadril v tom zmysle, že nemá zásadné námietky voči dodávke zbraní Československu. Zároveň však odporúčal prietáhy, kým sa nevyjasní čs. politika voči Juhoslávii.¹⁹

Taliansky *chargé d'affaires* v Prahe Mario Lago ťažko niesol, ak sa hlasy nepriaznivé voči Taliansku objavili v tlači blízkej oficiálnym miestam. Za taký považoval najmä článok Josefa Vydru v *Bulletine ministerstva obrany* a v *Rapport quotidien*, ktorý znevážil talianske víťazstvo v bitke o Vittorio Veneto v októbri a novembri 1918 a potom vyjadril nespokojnosť so starostlivosťou Talianska o zajatých vojakov, neskôr domobrancov. V osobnom liste, ktorý Lago poslal predsedovi vlády Vlastimilovi Tusarovi, vyjadril roztrpčenie a protest.²⁰ Tusar odpovedal obratom, s poľutovaním a nádejou, že článok, od ktorého sa vláda dištancuje, nenaruší srdečné vzťahy, ktoré sa zrodili v boji proti spoločnému nepriateľovi. Uverejnením záporného stanoviska vlády k Vydrovmu článku v obidvoch inkriminovaných periodikách a okamžitou reakciou si získal Laga, ktorý hlásil do Ríma, že dostal plnú satisfakciu a vôbec prvý raz sa stalo, že talianske vyslanectvo v Prahe dostalo na svoje protesty takú srdečnú a rozhodnú odpoveď.²¹ Priaznivé relácie o tomto politikovi sa v správach z talianskeho vyslanectva opakovali častejšie. Vlastimil Tusar sa začal v Taliansku považovať za človeka, s ktorým možno rátať pri opätovnom nadväzovaní dobrých vzájomných vzťahov.

V prvej polovici roka 1920 došlo k dočasnému ochladnutiu čs.-francúzskych vzťahov kvôli politike Mauricea Paléologa,²² ktorý sa orientoval na zblíženie s Maďarskom, podporu monarchizmu v Rusku a vojenskú pomoc Poľsku proti Červenej armáde útočiacej

18 Archivio storico diplomatico degli Affari Esteri (ASDMAE) Roma, f. Affari politici, Busta (b.) 932, Ministero de la Guerra al Ministero degli affari esteri no. 8416.

19 Tamže, Gabinetto, No 02022, per Corriere 24. 6. 1924.

20 ASDMAE, f. Affari politici, b. 932, Cecoslovacchia, Lago Tusarovi 26. 7. 1919, No 2850 di prot.

21 Tamže, La R. Legazione di Praga al Ministero degli Affari esteri 2. 8. 1919, No 138-299 di prot.

22 Francúzsky diplomat, od januára 1920 do polovice septembra toho istého roku generálny tajomník ministerstva zahraničných vecí vo vláde Alexandra Milleranda.

na Varšavu. Talianska vláda na čele s Giovannim Giolittim²³ a ministrom zahraničných vecí grófom Carlom Sforzom²⁴ bola podobne ako Československo stúpencom neutrality v poľsko-sovietskej vojne. V tom čase sa čs. zahraničná politika usilovala o spojenectvo Juhoslávie a Rumunska s cieľom udržať výsledky v júni podpísanej Trianonskej mierovej zmluvy. Dňa 14. augusta 1920 bola podpísaná v Belehrade prvá bilaterálna zmluva medzi Československom a Juhosláviou a 17. augusta protokol v Bukurešti, ktoré položili základ Malej dohode. Cieľom Talianska bolo dopracovať sa k stanoveniu hranice s Juhosláviou, čo sa nakoniec dosiahlo zmluvou podpísanou v Rapalle v decembri 1920. Tesne pred podpisom čs.-juhoslovanskej spojeneckej zmluvy sa Vlastimil Tusar stretol s talianskym ministrom zahraničných vecí Sforzom. Jedným z dôvodov stretnutia bolo práve zisťovanie pozícií oboch strán. Československo chcelo zistiť názor Talianska na podpis dohody s Juhosláviou a pripraviť ho na túto eventualitu. Sforzu zas zaujímalo, či by čs. diplomacia bola ochotná pôsobiť na Juhosláviu umierňujúco pri hľadaní zhody o budúcej hranici s Talianskom. V pozadí boli aj hospodárske záujmy, najmä vzájomný obchod a tranzit medzi Terstom a Prahou. Stretnutie dohodol bankár a finančník Camillo Castiglioni, Tusarov známy z Viedne. Čs. ministerský predseda sa pred ním občas zmienil aj o zahraničnopolitických otázkach, najmä o vzťahoch ČSR s Juhosláviou a Rumunskom. Castiglioni využil Tusarovu dovolenku v Portoroži a jeho ochotu stretnúť sa so Sforzom. Kvôli tejto schôdzke sa Tusar rozhodol vrátiť do Prahy okľukou cez Benátky. Schôdzka bola dohodnutá na 11. augusta 1920 od 18. do 20. hodiny.²⁵ Okrem Tusara sa na nej z čs. strany zúčastnil diplomat Jan Šeba, v tom čase konzul v Terste,²⁶ ktorý o stretnutí urobil zápis pre Edvarda Beneša. Podľa tohto dokumentu Beneš, ktorý sa chystal na cestu do Belehradu a do Bukurešti, bol o neoficiálnej schôdzke informovaný telegraficky. Sforzu okrem Castiglioniho sprevádzal osobný tajomník talianskeho ministra zahraničných vecí Talliani. Sforza sa zaujímal v prvom rade o postoj Československa k poľsko-sovietskemu konfliktu. Tusar ho ubezpečil nielen o neutralite Československa, ale povedal aj to, že verejná mienka je naklonená skôr Moskve než Varšave. Druhou dôležitou otázkou, na ktorú upozornil Castiglioni, bolo znepokojenie talianskej verejnosti odchodom Beneša do Juhoslávie, s cieľom podpísať s týmto štátom spojeneckú zmluvu. Pretože juhoslovansko-talianske vzťahy sú napäté, talianska verejnosť sa znepokojuje, že ide o vojenský zväzok namierený proti Taliansku. Tusar odpovedal po nemecky a bez váhania, že ide o „*formálne dojednání věci, projednáváné již dávno, t. j. o dohodu obrannou (neagresivní), jež je namířena proti Uhrám. Vysvětluje naši pozici na Slovensku, na maďarské imperialistické*

23 Predseda vlády od júna 1920 do júla 1921.

24 Minister zahraničných vecí Talianska v rokoch 1920 a 1921, potom veľvyslanec vo Francúzsku, neskôr jeden z vodcov talianskej protifašistickej emigrácie.

25 ASDMAE, f. Affari politici, b. 934, Cecoslovachia, C. Castiglioni ministroví zahraničných vecí Sforzovi, Trieste 28. 7. 1920.

26 DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František (eds.). *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920 – 1921. Svazek 1. (4. červen 1920 – 31. květen 1921)*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, Historický ústav AV ČR 2004, dokument č. 77, s. 152 – 156.

*rejdy, stejně nebezpečné jak pro Jihoslovany, tak i Rumuny. Je přirozené, že v stejném nebezpečí ohrožení se sdružují, a proto na zachování Smlouvy trianonské tato dohoda. Z Jugoslávie Beneš pojedje do Rumunska, ježto jedná se i o Rumunsko. Může ujistiti, že proti Itálii dohoda namířena není, v celém konceptu není slovo o Itálii“.*²⁷

Sforza poukázal na dobré vyhliadky Talianska, ktoré by mohlo podľa neho v perspektíve dvadsiatich rokov získať v Európe významné postavenie a byť pre Československo užitočným partnerom. Sondoval tiež, či by vzhľadom na dobré vzťahy s Juhosláviou Československo nemohlo pôsobiť na tento štát v otázke hraníc na východnom Jadrane v prospech vzájomnej dohody Ríma a Belehradu. V ďalšom sa talianska a československá interpretácia vzájomných sondáží rozchádza. Sforza tvrdil, že na jeho úprimnosť Tusar spontánne odpovedal návrhom, že povie Masarykovi, ako úprimne sa Taliansko usiluje o nadviazanie blízkych vzťahov s Juhosláviou a upozornil ho na to, aká dôležitá by bola umiernenosť obidvoch krajín pri konečnom riešení pohraničných otázok na východnom Jadrane. Sforza získal dojem, že Tusar má úprimné sympatie voči Taliansku a informoval o tom vyslancov v Prahe i Belehrade.²⁸ Čo sa týka Tusarových spontánnych návrhov, Šeba ich interpretuje ako nepochopenie zo strany Sforzu, zapríčinené zlým tlmočením. Toto vysvetlenie sa nedá považovať za presné. Taliansky vyslanec v Prahe A. Bordonaro²⁹ kontaktoval Tusara ihneď po jeho návrate. Čs. ministerský predseda už o svojom stretnutí so Sforzom stihol informovať prezidenta T. G. Masaryka, ktorý ho zrejme presvedčil o tom, že otázka Jadranu sa nedá riešiť pred voľbami v Juhoslávii, lebo zatiaľ tam vláda nemá potrebnú autoritu. Tusar sa vzdal konania na úrovni predsedu vlády a odkázal Bordonara priamo na T. G. Masaryka. Ten zas čakal na návrat Beneša z Belehradu a Bukurešti. Bordonaro z vlastnej iniciatívy zvolil ústup a vysvetlil Tusarovi, že Taliansko nežiada ČSR o mediáciu v otázke hraníc. Sforza jeho postup v ďalších inštrukciách schválil a odporúčal mu povedať len toľko, že by privítal, ak by Masaryk pôsobil na Juhosláviu upokojujúcimi radami a ubezpečovaniami v prospech mierového usporiadania „Adriatickej otázky“. Bodku za týmto pokusom dal Beneš, ktorého vraj zatiaľ ani Tusar ani Masaryk neinformovali. Dňa 24. augusta 1920 Bordonarovi povedal, že podobné kroky považuje za nebezpečné. Čs. vláda je veľkým priateľom tak Juhoslávie ako i Talianska a má priveľmi málo autority na to, aby zasiahla do takej závažnej a ťažko riešiteľnej záležitosti. Keby tak urobila, mohla by spôsobiť zhoršenie vzťahov s obidvo-
ma krajinami.³⁰ Toto tvrdenie inými slovami zopakoval Masaryk o deň neskôr, ktorému vraj sympatia k Taliansku bránila v danej chvíli zasiahnuť do tejto veci akýmkoľvek

²⁷ Tamže, s. 153.

²⁸ FERENČUHOVÁ, Bohumila. Sui rapporti tra l'Italia e la Repubblica ceco-slovacca tra il 1918 et il 1920. Selezioni di documenti dell'Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale, Roma. In *Slovak Studies – XXXVI*. Rubettino Editore 2015, dokument č. 4, s. 188.

²⁹ Antonio Chiamonte Bordonaro, vyslanec Talianska v Československu v rokoch 1920 – 1924.

³⁰ Telegram Bordonara Sforzovi 24. 8. 1920, Gabinetto 426. FERENČUHOVÁ, Sui rapporti, c. d., dokument č. 7, s. 190.

spôsobom. Podľa Bordonara Tusarov návrh v Prahe nebol prijatý priaznivo a Sforza by sa už k tejto téme nemal vracat'.³¹

Schôdzka Tusar – Sforza nepriniesla bezprostredné výsledky a o niekoľko týždňov Tusar odstúpil z postu predsedu vlády, čo talianska diplomacia neprivilala. Prezident Masaryk a minister zahraničných vecí usúdili, že vyriešenie „Adriatickej otázky“ presahovalo sily čs. vlády. Tá podľa nich nemala šancu nájsť kompromis, ktorý by uspokojil obidve zainteresované strany. Ale už 8. februára 1921 sa výmenou nót medzi Benešom a Sforzom Československo pridalo k Rapallskej dohode podpísanej v novembri 1920, ktorá určila hranice medzi Talianskom a štátom Srbov, Chorvátov a Slovincov. V identických nótach sa konštatuje, že „komunikáciou dohody, ktorú dostala československá vláda na základe jej článku 4, táto nadobúda taký význam, že dohody a záväzky v nej obsiahnuté platia rovnako pre Taliansko a Československo“.³² Obidve strany v nej vyjadrujú identitu hlavných smerovaní zahraničnej politiky najmä v aplikácii mierových zmlúv a politiky voči nástupníckym štátom rakúsko-uhorskej monarchie. Sforza mal v úmysle viesť svoju stredo európsku politiku v súlade s Československom. Po prevzatí moci Benitom Mussolinim talianska diplomacia vyjadrila kritický názor na to, že Beneš publikoval túto nótu a ďalšie dokumenty týkajúce sa Talianska v zbierke diplomatických dokumentov o vzniku Malej dohody.³³ Vyšla v apríli 1923 a Beneš nepožiadala Taliansko o súhlas s ich uverejnením.³⁴ Bordonaro správne usúdil, že toto rozhodnutie bolo politicky motivované. Publikované dokumenty sa neobmedzili na spojenecké zmluvy Československa s Juhosláviou a Rumunskom. Zbierka publikuje aj neratifikovanú dohodu s Poľskom a viaceré dokumenty týkajúce sa Rakúska usilujúc sa dokázať ambíciu Československa zorganizovať spoluprácu v strednej Európe na základe mierových zmlúv po prvej svetovej vojne. Bordonaro to nevyslovil priamo, ale z jeho analýzy vyplýva, že Beneš sa chce správať k Taliansku ako k akémukoľvek nástupníckemu štátu v strednej Európe. Autopercepčia Talianska je však postavená na tom, že je veľmocou, ktorá by mohla byť lídrom týchto krajín bez obáv z konkurencie Francúzska v Stredomorí i v priestore nástupníckych štátov Rakúsko-Uhorska.

31 Telegram Bordonara Sforzovi 25. 8. 1920, Gabinetto 425. FERENČUHOVÁ, Sui rapporti, c. d., dokument č. 8, s. 191.

32 DEJMEK – KOLÁŘ, *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920 – 1921*, c. d., s. 446 – 447. (Preklad z francúzštiny B. Ferenčuhová).

33 *Documents diplomatiques relatifs aux Conventions d'alliance conclues par la République tchécoslovaque avec le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et le Royaume de Roumanie. Décembre 1919 – août 1921*. Prague 1923.

34 ASDMAE, f. Affari politici, Cecoslovachia, b. 937, Legazione d'Italia a Praga 803/221, le ministre Bordonaro.

Prvé reakcie francúzskej tlače na pripravovanú Zmluvu o priateľstve a spolupráci medzi Francúzskom a Československom¹

Pavol Petruf

S kôr než sa prostredníctvom prekladov z vybranej dobovej francúzskej tlače pokúsime čitateľovi priblížiť, aká bola jej bezprostredná reakcia na pripravovanú *Zmluvu o priateľstve a spolupráci medzi Francúzskom a Československom*, je potrebné pripomenúť si v krátkosti tie udalosti z československo-francúzskych vzťahov, ktoré svojím spôsobom podmienili podpísanie uvedenej zmluvy.

Francúzsko bolo najvýznamnejšou zahraničnopolitickou oporou pre predstaviteľov českého a slovenského exilu, ktorí v čase prvej svetovej vojny viedli v zahraničí boj za národné oslobodenie Čechov a Slovákov, ktorého zavŕšením sa stal samostatný československý (čs.) štát. Politickí predstavitelia nového štátu, ležiaceho na rozhraní západnej a východnej časti európskeho kontinentu, našli vo Francúzsku veľmoc, ktorej predstavitelia v rokoch vojny prejavili pochopenie pre národnooslobodzovacie snahy národov žijúcich v mnohonárodnom rakúsko-uhorskom impériu. Francúzska vláda už 28. júna 1918 uznala Československú národnú radu, ktorá sídlila v Paríži, za najvyšší orgán čs. zahraničného odboja i budúcu vládu spojeneckého Československa² a udržiavala s ňou tesné politické i vojenské kontakty. Francúzsko sa tak pre vznikajúce Československo stalo nielen vzorom pre budovanie nového štátu, ale aj medzinárodnou oporou, najbližšou západnou mocnosťou, tvoriacou nevyhnutné mocenské zázemie pre rozvinutie národného života novej Československej republiky (ČSR), pre jej integrovanie do vtedajších medzinárodných štruktúr a úspešné zapojenie do medzinárodného života.³ Keď na prelome rokov 1923 – 1924 dospeli rokovania o uzavretí francúzsko-čs. spojeneckej zmluvy do záverečnej fázy, časopis *Zahraniční politika*, (polo)oficiálny orgán čs. ministerstva zahraničných vecí, pri tej príležitosti preto oprávnenne citoval slová ministra zahraničných vecí E. Beneša, že „...nijaký veľký spojenec nepodporoval Československo tak význačne

1 Ide o Spojeneckú a priateľskú zmluvu medzi Francúzskom a Československom, ktorú čs. minister zahraničných vecí Edvard Beneš a francúzsky premiér Raymond Poincaré podpísali v Paríži 25. 1. 1924. O medzinárodnom ohlase uvedenej zmluvy pozri: TRAPL, Miloš: Československo-francouzská spojenecká smlouva z roku 1924 a její mezinárodní ohlas. In *Pocta Josefu Polišenskému: sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám univerzitního profesora PhDr. Josefa Polišenského, DrSc.* Olomouc : Univerzita Palackého. Filosofická fakulta, 1996, s. 157 – 161.

2 BŘACH, Radko. Spojenecká smlouva mezi Československem a Francií z 25. ledna 1924 a garanční dohoda čs.-francouzská z 16. října 1925. In *Historie a vojenství*, roč. 43, 1994, č. 6, s. 4.

3 Por. VOCHOČ, Vladimír. Náš spolek s Francií. In *Zahraniční politika*, 1924, s. 2.

– tak vo vojne, ako i v posledných piatich rokoch – ako Francúzsko vo všetkých našich vojnových i povojnových politických ťažkostiach“.⁴

Pre Francúzsko, ktoré v prvej svetovej vojne utrpelo veľké ľudské i materiálne straty, mala po nastolení mieru veľký význam vojenská spolupráca s Československom, ktorá sa začala už v čase vojny a po vzniku ČSR sa na základe viacerých dohôd podpísaných v prvých mesiacoch roka 1919 zintenzívnila.⁵ Tieto dohody, ktoré boli následne doplnené rozličnými dodatkami, opravami, prílohami a zmenami, sa stali východiskom cieľavedomého úsilia Paríža vytvoriť všestranné predpoklady na vybudovanie efektívneho vojenského spojenectva s ČSR. Toto úsilie však nevedlo napriek evidentným aktivitám Paríža i vedúcich osobností Francúzskej vojenskej misie v Československu k uzavretiu zmluvného vojenského spojenectva medzi Francúzskom a Československom. Uzavretie takéhoto vojenského spojenectva narážalo totiž tak na odpor pražského Hradu a ministerstva zahraničných vecí ČSR, ako aj na nesúhlas niektorých vplyvných čs. politických strán a ich vedúcich osobností. Všeobecne povedané, určité znepokojenie či obavy z uzavretia zmluvného vojenského spojenectva s Francúzskom mohla v časti čs. politických síl vyvolať v prvých rokoch existencie nového štátu nielen zjavná mocenská disparita medzi veľmocou, akou v tom čase bolo Francúzsko a Československom, ktoré mu z tejto stránky nemohlo byť ani zďaleka rovnocenným partnerom, ale aj početná nemecká menšina žijúca na území novej ČSR i niektoré ďalšie skutočnosti vrátane heterogénneho etnického zloženia nového štátu, faktu, že do Nemecka smerovalo 55 % čs. exportu, rozloženie politických síl v čs. parlamente, v ktorom mala dôležité miesto „jasne antimilitaristická“ čs. sociálnodemokratická strana i niektoré ďalšie skutočnosti.⁶

Neochota Prahy uzavrieť vojenskú zmluvu s Francúzskom sa na francúzskej strane stretala s nepochopením. V poradí druhý šéf Francúzskej vojenskej misie v Československu generál Eugène Mittelhausser v tajnej nóte maršalovi Ferdinandovi Fochovi, odoslanej z Prahy začiatkom druhej marcovej dekády 1922 priznával: „*Ludia a najmä vojenské kruhy vo Francúzsku sa občas divia, že Československá republika neprejavuje rovnakú horlivosť ako Poľsko, aby sa s nami spojila vojenskou zmluvou*“, hoci: „*Je nepochybné, že skutočným záujmom Francúzska je usilovať [sa] o doplnenie politických a vojenských dohôd s Poľskom*⁷ o ďalšie zmluvy, ktoré by Česko-slovenskú republiku definitívne pričlenili

4 *Zahraniční politika*, Praha, 1924, s. 269.

5 PETRUF, Pavol. Niekoľko poznámok na margo (nerealizovanej) francúzsko-československej vojenskej zmluvy po skončení prvej svetovej vojny. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín. Pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 602 a n.

6 Por. VOCHOČ, Náš spolek, c. d., s. 2.

7 Išlo predovšetkým o francúzsko-poľskú vojenskú konvenciu podpísanú súčasne s poľsko-francúzskou politickou zmluvou 19. 2. 1921. Základné informácie o uvedených zmluvných aktoch podáva FERENČUHOVÁ, Bohumila. Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu o spojenectve a priateľstve (máj 1923 – január 1924). In Pocta Henrykovi Batowskému. In *Slovanské historické studie* 23, Praha, 1997, s. 80 – 89.

*k bezpečnostnému systému Francúzska [namierenému] proti Nemecku“.*⁸ Rozdiel medzi Poľskom, ktoré s Francúzskom podpísalo vojenskú konvenciu, a Československom, ktoré sa tomu bránilo, vysvetľoval gen. Mittelhausser tým, že zatiaľ čo Poliaci predpokladajú, že Poľsko „*bude musieť v budúcnosti čeliť nemeckým nárokom na Sliezske, Gdansk i na iné oblasti, Praha sa nevzdáva pacifistickej nádeje, že [nemecká] rišska vláda neveznesie proti Československu nijaké [územné či iné] požiadavky*“. To spolu s inými vyššie spomenutými okolnosťami podľa gen. Mittelhaussera spôsobovalo, že za daných podmienok bolo prakticky nemožné „*dosiahnuť, aby pražský parlament súhlasil s vojenskou konvenciou s Francúzskom zameranou proti demokratickému [weimarskému] Nemecku*“. To sa jasne ukázalo už počas rozhovoru gen. Mittelhaussera s ministrom zahraničných vecí Benešom v marci 1921, t. j. krátko po podpísaní francúzsko-poľskej vojenskej konvencie i politickej zmluvy. Na generálovu otázku, aký je Benešov názor na podobnú konvenciu medzi Československom a Francúzskom, mu Beneš dal jasne najavo, že vnútorná politická situácia v Československu to nateraz neumožňuje a pretože „*výnimočné postavenie*“ Francúzskej vojenskej misie v Československu bolo podľa Beneša dostatočnou zárukou jeho bezpečnosti, neskrýval, že s podpísaním vojenskej konvencie medzi oboma štátmi možno počkať.⁹

Približne po roku, 8. marca 1922, sa podľa publikovaných dokumentov gen. Mittelhausser v rozhovore s Benešom vrátil k otázke vojenskej zmluvy medzi Francúzskom a Československom, ktorá by zaručila „*súčasnú hranicu*“ ČSR. Na generálovu zmienku o vojenskej zmluve mu Beneš „*odpovedal veľmi úprimne, že... nastal čas, keď je potrebné myslieť [hlavne] na politickú zmluvu [Československa] s Francúzskom, ktorá by jednoducho zaručila dodržiavanie [mierových] zmlúv a nedotknuteľnosť hraníc [Československej] republiky*“ a obidva štáty by ju podpísali pred koncom septembra 1922 s tým, že následne by mohli „*spoločne*“ pripravovať vojenskú konvenciu.¹⁰ Mittelhausser na základe uvedeného rozhovoru usúdil – zrejme s priveľkým optimizmom a zjavne predčasne –, že otázka vojenskej zmluvy medzi Francúzskom a Československom v priebehu posledného roka značne pokročila, a preto maršalovi Fochovi odporučil, aby francúzska vláda využila pripravovanú návštevu prezidenta T. G. Masaryka v Paríži na dohodnutie „*znenia politickej zmluvy [medzi Francúzskom a Československom], ktorá bude predzvesťou vojenskej konvencie [medzi oboma štátmi] zameranej proti osamotenému Nemecku*“.¹¹

Masarykova návšteva Paríža sa však pripravovala dlho a uskutočnila sa až v druhej polovici októbra 1923. Predchádzala jej návšteva maršala Focha v Československu¹² v dňoch 14. – 17. mája 1923, t. j. v čase, keď sa kríza v Porúří, vyvolaná vstupom francúzskych a belgických vojsk do tejto priemyselne najvyspelejšej časti Nemecka,

8 PETRUF, Niekoľko poznámok na margo, c. d., s. 604.

9 Tamže.

10 Tamže, s. 605.

11 Tamže, s. 605, podčiarknuté v citovanom dokumente.

12 V rámci návštevy Československa maršal Foch zavítal aj na Slovensko a slovenská tlač venovala jeho pobytu veľkú pozornosť.

ďalej stupňovala a hrozila prerásť do vážneho ozbrojeného konfliktu. Cieľom vstupu francúzskych a belgických vojsk do Porúria bolo vynútiť si adekvátne splácanie nemeckých vojnových reparácií, ktoré sa dovtedy vyznačovalo zjavnou pomalosťou. Fochova návšteva Československa už preto vyvolala v európskej a obzvlášť v nemeckej tlači mnoho „*dohadov a kombinácií všetkých možných zafarbení i tendencií*“.¹³ Na otázku korešpondenta francúzskych novín *Petit Parisien* Roberta Vauchera, či v Československu tak, ako tomu bolo v Poľsku, „*Foch pracoval na úprave vojenskej*“, odpovedal Beneš nasledovne: „*Nakoľko medzi nami a Francúzskom niet vojenskej konvencie, táto otázka nemohla byť prejednáváná. Maršal preskúmal výsledky práce Francúzskej vojenskej misie [v ČSR]. Uvidel našu vojenskú organizáciu a naše vojsko.*“¹⁴ A dodal, že maršal Foch priniesol prezidentovi Masarykovi pozvanie do Paríža, ktoré hlava štátu s radosťou prijala.

Beneš odpovedal na Vaucherovu otázku tak, ako to z hľadiska záujmov a potrieb vtedajšieho Československa pokladal za vhodné. Nezdá sa však, že by Foch počas návštevy Československa nebol vôbec „*pracoval na úprave vojenskej*“ medzi Francúzskom a Československom. Francúzsky historik A. Marès vo svojej najnovšej práci¹⁵ uvádza v súvislosti s Fochovým rozhovorom s čs. vyslancom vo Francúzsku Štefanom Osuským, ktorý sa uskutočnil po Fochovom návrate z návštevy v ČSR, o. i. túto zaujímavú pasáž: „*Môj [t. j. Fochov] názor je takýto: existencia stredoeurópskych štátov je celkom podmienená existenciou Nemecka... Prvoradým záujmom Československa musí teda byť odpor proti Nemecku a spolupráca na jeho zničení, ktorým sa všetko vyrieši... Spôsob, o ktorom treba uvažovať, ostáva presne taký istý, o akom som uvažoval ja: bezodkladne uzavretá dohoda medzi Francúzskom a Československom, ku ktorým budú štáty Malej dohody neskôr vyzvané, aby sa pripojili. To najdôležitejšie urobme najprv, [všetko] ostatné až potom.*“¹⁶

Na citovaných slovách je zaujímavé to, že maršal Foch sa nezmieňuje o Poľsku, čo sa dá vysvetliť tým, že v čase jeho návštevy v Československu v máji 1923 Francúzsko a Poľsko už vyše dvoch rokov zmluvne spájala vojenská konvencia. A nemenej zaujímavé je, že to, čo označil za „*prvoradý záujem Československa*“, sa sotva dalo dosiahnuť bez vojenskej zmluvy (či konvencie) Francúzska s Československom (ale zrejme ani s ňou). Veľmi otázna môže byť v tomto smere aj predpokladaná pomoc zo strany zostáva-

13 Návšteva maršala Focha v Č.S.R. In *Zahraniční politika*, 1923, s. 685.

14 Tamže.

15 MARÈS, Antoine. *Edvard Beneš, de la gloire à l'abîme. Un drame entre Hitler et Staline*. Paris : Perrin, 2015.

16 MARÈS, *Edvard Beneš*, c. d., s. 179. (Vzhľadom na obsahovú závažnosť tejto výpovede ju uvádzame aj vo francúzskej pôvodine): *Voici ma thèse : les États de l'Europe centrale ont leur existence entièrement conditionnée par celle de l'Allemagne... La préoccupation première de la Tchécoslovaquie doit donc être de tenir tête à l'Allemagne et de collaborer à sa ruine qui règle tout... La procédure à envisager reste bien la même que celle que j'avais envisagée : un accord établi sans retard entre la France et la Tchécoslovaquie auxquels les États de la Petite Entente seraient invités à adhérer. Faisons le principal d'abord, l'accessoire ensuite.*

júcich dvoch štátov Malej dohody, pretože vedúci činitelia prinajmenšom jedného z nich – a síce Rumunská – mohli sotva počítať s tým, že keby sa krajina zapojila do nejakého ozbrojeného konfliktu s Nemeckom, Sovietsky zväz, ktorý sa počas konferencie v Janove na jar 1922 značne zblížil s Nemeckom, zabudne na Besarábiu i Bukovinu, ba i na rižskú zmluvu s Poľskom a ostane iba nemým pozorovateľom diania na svojich východných hraniciach. Ak vezmeme do úvahy početnú nemeckú menšinu v ČSR, versailleskou zmluvou síce ponížené, ale potenciálne veľmi silné Nemecko, územný tvar Československa značne sťažujúci jeho efektívnu vojenskú obranu i niektoré ďalšie podstatné charakteristiky prvej ČSR, nemôžeme sa diviť, že prezident Masaryk i minister zahraničných vecí Beneš neboli nijakými nadšenými stúpenkami vojenskej zmluvy s Francúzskom.

V súvislosti s absenciou vojenskej zmluvy medzi Francúzskom a Československom stojí za osobitnú zmienku jednak to, že vo vyššie uvedenej časti Fochovho rozhovoru s Osuským nie je v priamom zmysle slova reč o vojenskej zmluve medzi oboma uvedenými štátmi a ich spojencami, ale len o potrebe „*bezodkladnej dohody*“ medzi Parížom a Prahou a jej spojencami v rámci Malej dohody. Otázkou ostáva, či maršal ostal v daných súvislostiach ambivalentný preto, aby v prípade, že sa vojenskú dohodu (či zmluvu) medzi Francúzskom a Československom i ďalšími menovanými krajinami nepodarí uzavrieť, ušetril seba i Francúzsko neželaného sklamaní, alebo preto, aby dal (jasne) najavo, že Francúzsko má záujem aj o politickú dohodu s Československom, ak bude orientovaná jasne protinemecky a štylizovaná tak, že sa v podstatnom zmysle stane vecným základom budúcej vojenskej zmluvy. A za krátku poznámku stojí v daných spojitostiach aj to, že na otázku absencie vojenskej zmluvy (konvencie) medzi Francúzskom a Československom reagovala francúzska tlač svojím spôsobom odporúčaním, ako by si ČSR mala počínať, aby sa daný stav skorigoval. Noviny *Journal des Débats* videli veci nasledovne: „*Je... isté, že československá vláda a národ by útok Nemecka na Francúzsko považovali za priame nebezpečenstvo [aj pre svoju krajinu]. Ale bolo by dobré, keby táto vôľa, zodpovedajúca vôli Francúzska, hájiť stoj čo stoj samostatnosť a celistvosť Československa, bola zaznamenaná vo zvláštnej [vojenskej] konvencii. Už od roku 1919 žiadame, aby [vojnoví] víťazi uzavreli vzájomnú definitívnu zmluvu, ktorá by bola doplnkom článku 10 versailleského mieru, keď Wilsonovo dielo¹⁷ sa nepodarilo.*“ Autor uvedeného článku A. Gauvain¹⁸ v ňom o. i. vyjadril názor, že „*cesta maršala Focha do Poľska a Československa v máji 1923 prispeje dozretiu myšlienky*“, „*že Malú dohodu, týkajúcu sa obzvlášť území bývalého rakúsko-uhorského mocnárstva, je nevyhnutné doplniť Veľkou dohodou, ktorá by všetkých jej členov chránila proti nemeckému nebezpečenstvu*“.¹⁹ To sa však nikdy nerealizovalo práve tak, ako sa nerealizovala vojenská zmluva medzi Francúzskom a Československom.

17 Myslí sa tým Spoločnosť národov.

18 Auguste Gauvain, francúzsky novinár a diplomat, viedol v citovaných novinách rubriku venovanú zahraničnej politike.

19 Cit. podľa novin *Večer. Lidový deník*, 25. 5. 1923.

Čas však ukázal nielen to, že vojenská konvencia medzi Francúzskom a Československom ostala nenaplneným želaním, ale aj to, že Francúzsko – tak ako to veľmoci občas dokážu – prehltno horkú pilulku, ale nezabudlo, a keď sa medzinárodné postavenie ČSR začalo v polovici 30. rokov minulého storočia postupne oslabovať a krajina sa ocitla pred hrozbou Nemecka vedeného kancelárom Adolfom Hitlerom, Paríž až na niekoľko navonok azda pôsobivých, ale v podstate málo účinných krokov (akým bolo napr. podpísanie čs.-sovietskej spojeneckej zmluvy zo 16. mája 1935, ktorej účinnosť bola viazaná na predchádzajúcu pomoc Francúzska Československu) nechal veciam voľný priebeh.

Toto konštatovanie nám umožňuje vrátiť sa k Benešom, Hradom i inými hybnými silami vtedajšej čs. politiky preferovanej politickej zmluve medzi Francúzskom a Československom. Francúzske ministerstvo zahraničných vecí predložilo Prahe v prvej júnovej dekáde roku 1923 dve verzie návrhu politickej zmluvy s ČSR. V súvislosti s nimi vyslovila čs. strana výhrady hlavne proti tomu, aby sa v pripravovanej dvojstrannej čs.-francúzskej spojeneckej zmluve osobitne zmieňovalo Nemecko, lebo podľa Beneša Nemecko jednak nebolo „*jediným možným agresorom*“, a jednak nebolo pravdepodobné, „*že by mohlo zaútočiť [proti jednej či druhej zmluvnej strane] prv ako o desať rokov*“.²⁰ Prezident Masaryk zastával rovnaký názor, pričom mal výhrady aj proti niektorým ďalším formuláciám francúzskej stranou navrhovaného textu politickej zmluvy s Československom. Masaryk bol o. i. presvedčený, že zmluva nesmie byť svojimi formuláciami explicitne zameraná ani proti Nemecku ani proti „Rusku“, z ktorého sa medzičasom – v decembri 1922 – stal Zväz sovietskych socialistických republík, pretože – a v tomto hlava štátu uvažovala bezpochyby jasnozrivo – Československo by sa raz mohlo dostať „*medzi dva ohne*“.²¹ Uvedené námietky však neboli natoľko závažné, aby bol Paríž prerušil prácu na príprave politickej spojeneckej zmluvy s Československom. Niektoré sporné body sa priebežne odstraňovali či upravovali tak, aby boli prijateľné pre obe zmluvné strany, a počas oficiálnej návštevy prezidenta Masaryka a ministra zahraničných vecí Československa Beneša v Paríži v polovici októbra 1923 sa vedúci predstavitelia oboch štátov dohodli, že o definitívnom znení spojeneckej zmluvy budú rokovať v Paríži na sklonku uvedeného roka.

To sa aj stalo, pričom rokovania sa odvíjali tak od dovtedajších francúzskych návrhov textu zmluvy, ako aj od čs. návrhu znenia pripravovanej dvojstrannej politickej spojeneckej zmluvy.²² Rokovania boli zložité a oproti pôvodným predpokladom sa museli predĺžiť hlavne kvôli tomu, že francúzska strana naďalej prisudzovala veľký význam zmluvne zakotvenej vojenskej súčinnosti oboch štátov. Keď napokon vyslovila súhlas s tým, že

20 FERENČUHOVÁ, Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu, c. d., s. 82.

21 Tamže, s. 83.

22 PETRUF, Pavol. Niekoľko poznámok na okraj československo-francúzskej spojeneckej a priateľskej zmluvy. In *Prudenti dominae nobis honorandae. K životnému jubileu profesorky Márie Kohútovej*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2015, s. 486 – 488.

osobitná zmienka o vojenskej konvencii nie je v zmluve nevyhnutná už preto, že súčinnosť generálnych štábov oboch zmluvných strán je veľmi tesná, rokovania o zmluve boli 27. decembra 1923 v zásade ukončené.²³ O dva dni neskôr, 29. decembra, t. j. krátko po svojom návrate do Prahy, Beneš informoval čs. zastupiteľské úrady v Londýne, Ríme a vo Washingtone, že zmluva dohodnutá s Francúzskom má tento význam:

1. Výslovne konštatuje, že sa bude robiť politika mieru, Zväzu národov²⁴ a hospodárskej rekonštrukcie Európy.

2. Nemá a nebude mať nijaké tajné klauzuly a nie je a nebude sprevádzaná nijakým vojenským dohovorom.

3. Má za cieľ udržať *status quo* mierových zmlúv a dotýka sa Hohenzollernovcov, Habsburgovcov a Maďarska.

4. Má klauzulu obligatórnej arbitráže bez akýchkoľvek obmedzení, teda veľký precedens v histórii zmlúv veľmocí.

5. Svojou koncepciou je to zmluva celkom nová, moderná, akú dosiaľ Francúzsko nikdy nepodpísalo. Akákoľvek hegemonia Francúzska alebo vzdanie sa úplnej voľnosti ČSR [sú] vylúčené. Nie je teda správne vidieť v tom pokus Francúzska ovládnuť strednú Európu, naopak je to prijatie mierovej politiky ČSR a celej jej konštruktívnej tendencie.

6. Zmluva nemá nijaké klauzuly o automatickom záväzku ČSR. Československu zachováva v podstate úplnú voľnosť ako doteraz.

7. Dbal som, aby v zmluve boli pripomenuté naše listy so Sforzom, aby bolo zrejmé, že v nej nie je nič proti Taliansku.

8. Nie sme viazaní ničím k Poľsku. Nezaviazali sme sa ani k prijatiu Poľska do Malej Dohody. Zmluva je celkom podstatne rozdielna od zmluvy Francúzska s Poľskom, pretože tá má vlastne výlučne ráz vojenský.

9. Vcelku sme sa pokúsili našu doterajšiu mierovú a rekonštrukčnú politiku vsadiť do zmluvnej formy. Na našej doterajšej politike sa tým nič nemení, chceme iba dostať politiku Francúzska na cestu umiernenosti, rozvahy, Zväzu národov a vyrovnaní s Nemeckom.

10. Hneď v Paríži som v tomto zmysle informoval anglického a talianskeho vyslanca ukazujúc, že naša politika k Anglicku a k Taliansku nie je tým dotknutá.

11. Informujte o tom dôverne našich priateľov, eventuálne pri rozhovore vládne kruhy. Tlačí treba dávať správy veľmi opatrne v zmysle môjho posledného snemového prejavu, pričom treba zdôrazniť:

a) že na našej doterajšej politike sa nič nemení,

b) že niet vojnovkej zmluvy,

c) že túto vec som už vo svojom prejave po návrate prezidentovi verejne oznámil.²⁵

Z uvedenej Benešovej informácie jasne vyplýva, že čs.-francúzska spojenecká a priateľská zmluva spĺňala iba časť predstáv vedúcich francúzskych politických predstaviteľov

23 Por.: FERENČUHOVÁ, Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu, c. d., s. 86 – 87.

24 T. j. Spoločnosti národov.

25 Archív ministerstva zahraničných vecí (AMZV) Praha, expedované 29. 12. 1923, č. j. odeslané: 1707-1712 /23. Strojopisný podpis. Preklad z češtiny autor príspevku.

o zmluvnom spolenectve s Československom. O tom, aké boli prvé reakcie francúzskej tlače na informácie o záverečných rokovaníach o predmetnej zmluve, hovorí nasledujúca časť príspevku. Na jeho konci je uvedené úradné znenie čs.-francúzskej spojeneckej a priateľskej zmluvy.

***

Francúzsko-české spolenectvo bude podpísané v januári²⁶

Pán Beneš, ktorý prišiel do Paríža pri príležitosti zasadania Rady Spoločnosti národov, odcestoval a vo svojej batožine si odnáša projekt spojeneckej zmluvy medzi Francúzskom a Československom, ktorý predloží prezidentovi Masarykovi a svojim spolupracovníkom v pražskom kabinete.

Pozdravme na tomto pochmúrnom konci roka túto šťastnú udalosť.

Zmysel zmluvy, ktorá bude podpísaná okolo 15. januára, počas novej cesty p. Beneša do Francúzska, je celkom jasný a napriek želaniu denunciantov pranierovať pri každej príležitosti a nevhodne „francúzsky imperializmus“, sotva v nej nájdeme čosi, proti čomu by naši najzlomyselnejší ohovárači mohli namietat'. Je prirodzené, že dva štáty, ktoré majú rovnaký záujem o konsolidáciu politického poriadku, ktorý vzišiel z vojny, sa rozhodnú uzhovoriť sa v prípade, že by bol tento poriadok ohrozený, a vzájomne si sľúbia podporu, ktorá má zabrániť každému pokusu o zvrat pomerov v strednej Európe. V tom niet nič také, čo by v iných mocnostiach mohlo vyvolať znepokojenie; Rakúsko a Maďarsko v tomto ohľade už prijali zmluvné záväzky: Rakúsko sa nemôže pripojiť k Nemecku bez súhlasu Spoločnosti národov; Maďarsko Konferencii veľvyslancov slávnostne sľúbilo – a jeho sľub bol zaregistrovaný v Ženeve –, že nedovolí, aby sa člen rodu Habsburgovcov opätovne zmocnil svätostefanskej Koruny; Veľká a Malá dohoda garantovali jednej i druhej krajine integritu. Čo sa týka Nemecka, je nanajvýš vhodné pripomenúť mu, že jeho vláda je teraz zaviazaná nedopustiť, aby Hohenzollern opätovne vystúpil na cisársky trón, a zlé nie je ani to, že vie, že Francúzsko nie je spomedzi jeho susedov jediné, čo sa zaujíma o politický režim Ríše.

Je pravda, že občas sa tvrdilo, dokonca u našich spojencov za horami,²⁷ že zvláštne dohody tohto druhu protirečia duchu Spoločnosti národov. V odpovedi na túto kritiku postačí upozorniť, že jeden zo strojcov – a nie najmenších – francúzsko-československého spolenectva je Dr. Beneš, a že Spoločnosť národov má málo takých horlivých a takých presvedčených ochrancov, akým je tento mladý minister; dobre sme to videli v septembri počas incidentu na ostrove Korfu.²⁸ Ostatne, ťažko si možno predstaviť, ako by spojeneck-

26 *Le Petit Parisien*, 27. 12. 1923. Autor príspevku upozorňuje, že v citovanej francúzskej dobovej tlači sa často nesprávne hovorí o „francúzsko-českom“ spolenectve, „francúzsko-českej“ dohode, „českej armáde“ i v prípade či prípadoch, keď ide zjavne o „francúzsko-československé spolenectvo, československú armádu a pod. To sa deje zároveň s tým, že autori citovaných článkov píšú slovo Československo v tvare Česko-Slovensko“, t. j. so spojovníkom i vtedy, keď je vecne správnejšie písať názov Československo bez spojovníka.

27 Pod týmto označením je myslené Taliansko a Španielsko.

28 Išlo o incident spôsobený talianskym bombardovaním a dočasnou okupáciou ostrova Korfu. Pod tlakom Veľkej Británie boli Taliani nútení sa z ostrova stiahnuť.

tvo, ktorého cieľom je udržanie status quo a upevnenie mieru, mohlo byť v rozpore s literou alebo duchom paktu Spoločnosti národov. To je natoľko zrejmé, že jeden z článkov budúcej zmluvy predpokladá, že jej bude oznámená.

Nepredpokladá sa nijaká vojenská konvencia: to je ďalší spôsob, ako osvedčiť zásadne konzervatívny ráz dohody; ostatne, česká armáda je dcérou francúzskej armády; francúzsky generál je na čele jej²⁹ generálneho štábu; jednota ducha, jednota metódy, to sú dostatočné predpoklady na zabezpečenie akčnej jednoty vo chvíli spoločného nebezpečenstva.

Od upevnenia priateľstva medzi Francúzskom a Československom očakávame aj iné výzvy na konsolidáciu zmlúv z roku 1919. Vzťahy medzi Prahou a Varšavou neboli vždy také srdečné, ako by sme si boli želali. Napriek chvályhodnému úsiliu vyvíjanému z jednej i druhej strany, stará nevraživosť a staré predsudky pretrvávali; aféra súvisiaca s Javorinou³⁰ v posledných mesiacoch nepríjemne prebudila zlé spomienky. A hľa, dnes sa Francúzsko, spojenec Poľska, stáva spojencom Československa: „Priatelia našich priateľov...“, hovorí porekadlo. Spojenectvo medzi Rumunskom a Poľskom sa stalo prvým mostíkom medzi Poľskom a Malou dohodou; dnes je vytvorený druhý most; ostáva už iba rozšíriť priechod.

A potom, ktovie? Sme si istí, že slovanské Čechy by nemohli pomyslieť, že úlohu, ktorú my môžeme hrať medzi Prahou a Varšavou by – pravda, za značne zmenených podmienok – mohli hrať medzi Parížom a Moskvou?

Možno je to sen... Bezprostredná realita je už dosť potešiteľná a s vďakou myslíme na pracovitých francúzskych a českých dejateľov, ktorí v roku 1916 a 1917 hotovili plány na zrodenie Československa.

Spresnenie francúzsko-československej dohody³¹

P. Beneš na Quai d'Orsay

Informovali sme o návšteve, ktorú ráno 24. 12. vykonal Beneš u p. Poincarého, i o dlhom rozhovore, ktorý pri tej príležitosti mali obaja štátnici. Československý minister zahraničných vecí pokračoval v rozhovore včera ráno počas stretnutia, ktoré mal na Quai d'Orsay s p. Perettili de la Rocca.

Čoho sa týkali tieto rozhovory? Lahko to uhádneme, ak sa vrátíme dozadu a pripomenieme si rozhovory vedené medzi oboma vládami počas návštevy prezidenta Masaryka vo Francúzsku. Masaryk jasne pomenoval ich tému vetou vo svojom prejave k prezidentovi republiky, vetou, ktorú úmyselne zdôraznil a ktorá je stále prítomná v pamäti všetkých Francúzov: „*Můžete s nami počítat rovnako v dňoch dobrých, ako aj v dňoch zlých.*“

29 T. j. československej armády.

30 Spor o Javorinu bol súčasťou viacerých územných sporov v poľsko-československom pohraničí po vzniku Československa a Poľska. V spore o Javorinu Rada Spoločnosti národov v decembri 1923 podporila stanovisko a argumentáciu Československa a Javorina ostala jeho súčasťou.

31 *Le Petit Parisien*, 28. 12. 1923.

Taká dohoda medzi Francúzskom a Československom, na akú urobil narážku p. Masaryk, existovala ešte iba v srdciach. Ostávalo ju precizovať v sérii dohôd analogických dohodám, ktoré našu krajinu spájajú s Poľskom. Práve vypracovaniu týchto dohôd rázu politického i vojenského a určených na skompletizovanie obchodnej zmluvy už uzavretej medzi Prahou a Parížom, venovali obe strany úsilie od októbra.

Domnievame sa, že na tejto ceste sa vykonal veľký krok a že definitívna redakcia týchto konvencií je veľmi blízko završeniu. Hoci detaily ešte nepoznáme, možno predpokladať, že budú obsahovať viaceré body analogické s francúzsko-poľskými dohodami a podobne ako tieto položia dôraz na mierové zmluvy oboch demokracií, francúzskej a československej, ktoré sledujú jediný cieľ – konsolidovať stav vecí vytvorený mierovými zmluvami.

Francúzsko-česká dohoda³²

Francúzsko-česká dohoda nás teší už vzhľadom na názor, ktorý sme tu vždy podporovali. P. Beneš, hovorili sme v čase, keď sa Česko-Slovensko pokúšalo o určitý druh neutrality, sleduje politiku, o ktorej verí, že je v súlade so záujmami jeho krajiny. Ak mu dnes záujmy jeho krajiny prikazujú zbližiť sa s Francúzskom, znamená to teda, že čosi sa zmenilo.

Je to v prvom rade to, že Československo sa konsoliduje a že v dôsledku toho si môže počínať slobodnejšie. Má tri milióny alebo tri a pol milióna Nemcov, ktorí boli pre nový štát značnou záťažou až do dňa, kým česko-slovenský poriadok kontrastujúci s nemeckým neporiadkom nezmenšil príťažlivosť Reichu. To je dôkazom, že nezávislosť a trvácnosť nových štátov je do značnej miery podriadená mocenskému postaveniu Nemecka.

P. Beneš to pochopil, pretože jeden z najdôležitejších článkov dohody, ktorá sa pripravuje, sa týka udržania Rakúska mimo nemeckej jednoty. Odkedy sa Nemecko nachádza v stave väčšej finančnej tiesne než akú Rakúšania zakúsili vo svojich najhorších dňoch, strana podporujúca spojenie³³ utrpela veľké straty. Nič nenaznačuje, že s prosperitou Nemecka a s jeho mocenským vzostupom sa znovu nezrodí. P. Beneš nie nadarmo myslel na obozretnosť.

Skrátka, jeho politický systém,³⁴ ktorý spočíva na dodržiavaní zmlúv, ktorým nové štáty, akým je jeho, vďaka za svoj vznik,³⁵ ho viedol k dohode s Francúzskom, ktorého politika je založená na rovnakom princípe. Nech by boli nedostatky mierových zmlúv akékoľvek, zmluvy existujú. Je dôležité ich aplikovať, a nie zriecť sa ich dodržiavania. To je myšlienka, ktorú aplikoval p. Poincaré a ktorá prináša výsledky práve tak, ako ich vždy prináša čin. Tieto výsledky sú dnes jasne viditeľné: tí zo Spojencov, ktorí na dodržiavaní zmlúv z r. 1919 nemajú rovnaký záujem ako my, mohli voči nám ochladnúť,

32 *Action Française*, 29. 12. 1923.

33 Myslí sa tým zrejme politická strana propagujúca spojenie Rakúska s Nemeckom či pripojenie Rakúska k Nemecku.

34 Myslí sa tým je zrejme spôsob jeho (Benešovho) politického uvažovania.

35 Vo francúzskom texte „résurrection“.

a preto sa hovorilo o izolácii Francúzska. Tí, ktorí mali rovnaký záujem ako my, alebo dokonca väčší záujem, pretože pre novovytvorené štáty je to záujem životný, sa naproti tomu s Francúzskom zblížili i napriek dôvodom, ktoré mohli mať na to, aby váhali – čo bol počas piatich rokov prípad Česko-Slovenska.

České spojenectvo³⁶ (ktorého detaily a rozsah ešte nie sú presne známe) sa zrejme nevyrovná spojenectvu Britského impéria. Lenže čím viac bude na kontinente národov, ktoré si želajú, aby zmluvy neboli roztrhané, tým s početnejšími prekážkami sa stretne anglická politika naklonená zabúdaníu na Versailleskú zmluvu.³⁷ Hovorí sa, že pravdepodobným popudom pre p. Beneša bol skorý nástup kabinetu Ramsay Macdonalda. To je celkom možné. V takom prípade je to znamením.

Francúzsko-české spojenectvo³⁸

Ministerstvo zahraničných vecí vydalo nasledujúcu krátku správu: „*Rozhovory medzi francúzskou a česko-slovenskou vládou, ktoré sa začali počas návštevy prezidenta Masaryka, ďalej pokračovali. P. Beneš využil svoj pobyt v Paríži, aby s p. Poincarém definitívne stanovil zásady spolupráce medzi oboma štátmi, ktorá bude môcť byť v krátkom čase presne vymedzená vo forme zmluvy*“.

O podpísaní spojeneckej zmluvy medzi oboma vládami sa totiž hovorilo počas návštevy prezidenta Masaryka v Paríži. Masaryk však odcestoval z Francúzska bez toho, aby bol čokoľvek podpísal a noviny v Londýne, kam sa vypravil, to dost' nápadne zdôraznili.

Lenže záležitosť sa vrátila a, ako to naznačuje vyššie uvedená krátka správa, definitívny text dohody by mal byť pripravený v polovici januára.

Prečo konvenčná spojenecká zmluva medzi Francúzskom a Česko-Slovenskom? Aby sa stabilizovali, hovorí sa, výsledky vojny. Je tu však Spoločnosť národov. Obidve krajiny sú v nej zastúpené. Zdá sa, že p. Beneš v nej dokonca hrá dôležitú úlohu.

Priatelia Česko-Slovenska – vo Francúzsku ich je veľa a možno nie sú celkom nezaťatí – očakávali túto námietku a prejavujú pozoruhodnú horlivosť, aby ju vyvrátili. Spojenectvo, ktoré ide uzavrieť Francúzsko a Česko-Slovensko, nebude spojenectvom ako iné. Bude to čosi nové, čosi doteraz nevidané.

Treba teda očakávať prekvapenie, ktoré nám bolo pripravené na začiatok r. 1924? Pozrime sa bližšie na vec v oblasti vzťahov medzi kapitalistickými štátmi nevidanú. Vyčkajme. Dobré však vieme, čo nám predvedú, a celú túto historiku nám vyprávajú iba preto, aby pod novým šatom skryli starú diplomatickú hru.

Isté noviny s určitou dávkou naivity píše, že „*vojenské konvencie sú zbytočné, pretože v Európe je už len jediná vojenská organizácia, a to organizácia víťazov. Všetky tie štáty, ktoré sa obávajú o svoju budúcnosť, žiadajú od hlavného stanu víťazstva, to jest od Paríža buď kanóny, alebo – v prípade iných – vojenských inštruktorov. Poľskú armádu*

36 Myslí sa tým československé spojenectvo, spojenectvo s Československom.

37 V xerokópii článku, ktorý má k dispozícii autor tohto príspevku, nie je ním použité slovo „prekážkami“ jasne čitateľné, preklad preto nemusí byť celkom presný.

38 *L Humanité*, 29. 12. 1923.

riadi francúzska misia.³⁹ Skutočným šéfom Hlavného štábu Česko-slovenskej armády je náčelník francúzskej vojenskej misie v Prahe generál Mittelhausser“.

Skutočne je pravda, že za týchto podmienok sa spojenecké zmluvy môžu zdať zbytočné. No ak Poincaréovo Francúzsko predsa lipne na ich podpísaní, je tomu tak preto, že pokladá za nevyhnutné ďalej posilniť zväzky medzi ním a štátmi, ktoré sa zrodili z vojny a ktoré naďalej zostávajú pod jeho vplyvom. Imperialistický blok, ktorý sa usiluje vytvoriť v Európe pod zámienkou upevnenia mieru, je priamou vojnovou hrozbou namierenou tak proti sovietskemu Rusku, ako proti Anglicku. V očakávaní budúceho vývoja britskej politiky Poincaré upevňuje svoju pozíciu s pomocou československých „idealistických demokratov“.

Cesta p. Beneša⁴⁰

P. Beneš, minister zahraničných vecí Česko-Slovenska, včera opustil Paríž, kam prišiel na zasadanie Rady Spoločnosti národov. Hovorí sa, že počas tohto pobytu mal dôležité rozhovory s p. Millerandom a s p. Poincarém. Ďalej nám hovoria, že okolo polovice januára sa vráti, a že v tej chvíli sa výsledok jeho rokovania stane definitívnym; inými slovami, medzi Česko-Slovenskom a Francúzskom bude podpísaná zmluva.

P. Beneš nerobí nijaké záhady o týchto rokovaníach. Veľmi otvorene o nich hovoril 30. októbra pred poslanceckou snemovňou: „*Cieľom česko-slovenskej politiky, povedal, je priateľskými zväzkami a v práci za mier navždy spojiť západné demokracie, hlavne francúzsku demokraciu a česko-slovenskú demokraciu. V duchu spolupráce oboch demokracií sa chceme politicky zjednotiť... Počas našej poslednej cesty vo Francúzsku sme diskutovali o forme tejto politickej⁴¹ spolupráce s Francúzskom, tesnejšej a systematickejšej než doteraz... Vymenili sme si názory a diskusia pokračuje. Vo veľmi blízkom čase bude azda možné dať jej pevnejšiu formu.*“

Ten čas nadišiel. Na zasadaní Zhromaždenia Spoločnosti národov v Ženeve p. Beneš od septembra podporoval zásadu obranných zmlúv, ktorým sa vyčítalo, že obnovujú starú politiku aliancií. Ukázal, že boli jedinou ochranou malých štátov proti dvojakému nebezpečenstvu: jedno prichádzalo zo strany silných štátov, ktoré by slabšie štáty chceli postaviť pred *fait accompli*; druhé prichádzalo zo strany porazených štátov, ktoré majú záujem na neporiadku, pretože odďaľuje konsolidáciu novej Európy i osvedčenie ich porážky. Na zabránenie tomu, aby sa tieto obranné zmluvy samé nestali zárodkami vojny, však p. Beneš navrhol, aby Spoločnosť národov bola poverená „*preskúmaním a kontrolou týchto nových regionálnych dohôd, aby slúžili výlučne mieru a konsolidácii nových pomerov*“. Niet nijakých pochyb, že by budúca zmluva nezohľadňovala tieto princípy.

Čo sleduje Česko-Slovensko rokovaním o tomto spolenectve? Opäť nám to povie p. Beneš: „*Chceme, aby každý občan tohto štátu bol preniknutý nádejou a presvedčením, že*

39 T. j. francúzska vojenská misia.

40 *Le Figaro*, 28. 12. 1923.

41 Kurzíva v origináli.

jeho revolučný boj za demokraciu chápu národy s rovnakou demokratickou ústavou a že ak ide o obranu demokracie, vždy u nich nájde podporu.“

To si vyžaduje krátke vysvetlenie: pre p. Beneša je Nemecko krajinou, ktorá neuskutočnila revolúciu a ktorá je v demokratickom zmysle menej rozvinutá ako západné štáty. To isté by sa dalo povedať o Maďarsku, kde politický personál dokonca ani nebol obnovený. Tieto štáty, ktoré ostali pozadu, môžu ľahko ohroziť existenciu česko-slovenskej demokracie. Táto demokracia preto „*musí svoje nádeje stále spájať so západnými demokraciami*“.

Od tohto okamihu sú hlavné ustanovenia zmluvy ľahko predvídateľné: dodržiavanie medzinárodných záväzkov, hospodárska obnova Európy (bez ktorej ostane dielo spojené so zmluvami vždy neisté), udržanie rakúskej nezávislosti, zabránenie návratu Hohenzollernovcov a Habsburgovcov. Avšak samotná táto zmluva je v ponímaní p. Beneša iba časťou širšieho celku. Je západným krídlom mohutnej stavby a analogická zmluva s Ruskom by bola jej krídlom východným. I tentoraz iba prepisujem⁴² slová ministra. Zmierenie Rusov medzi sebou a potom so Západom prostredníctvom západných Slovanov, ktorými sú Česi, je najväčšou nádejou česko-slovenskej vlády.

Čím bude francúzsko-československé spojenectvo⁴³

Zmluva bude pravdepodobne podpísaná v januári

P. Beneš, minister zahraničných vecí Česko-Slovenska, prišiel do Paríža, aby sa zúčastnil na tom zasadaní Spoločnosti národov, na ktorom boli položené základy finančnej obnovy Maďarska. Po skončení zasadania mohol svoj pobyt predĺžiť. Nebolo to zbytočné. Včera nás vyrozumeli, že Francúzsko a Česko-Slovensko dospeli k všeobecnej dohode, a že spojenecká zmluva medzi týmito dvoma krajinami by mohla byť podpísaná pravdepodobne v januári.

P. Beneš odcestoval naspäť do Prahy, aby so znením zmluvy oboznámil vládu a prezidenta Česko-slovenskej republiky p. Masaryka. V deň podpísania zmluvy bude táto zverejnená. Nič tajné v nej totiž nie je. Nič, čo by mohlo znepokojiť Malú dohodu, ktorej je Česko-Slovensko súčasťou. Ani nič také, čo by mohlo znepokojiť spojencov Francúzska. Ihneď po podpísaní bude zmluva predložená Spoločnosti národov na zaevidovanie.

Ak by bolo predčasné zabiehať do podrobností ešte nepodpísanej zmluvy, je správne predznačiť ducha, ktorým sa vyznačovalo jej vyhotovenie, a zdôrazniť význam rozhovorov, ktoré sú blízko zavŕšenia.

Na to ostatne postačí vrátiť sa k návšteve, ktorú u nás v októbri vykonal prezident Česko-slovenskej republiky. V prípitku prednesenom počas večere v Elyzejskom paláci p. Masaryk po tom, čo pripomenul spomienky spoločné Čechám i Francúzsku, vyhlásil: „*Môžete s nami počítat tak v dňoch dobrých, ako aj zlých.*“

42 Toto sloveso sa vzťahuje na autora uvedeného článku, ktorým bol Henry Bidou. Menovaný bol novinárom a spolupracovníkom viacerých známych francúzskych novín.

43 *Homme libre*, 28. 12. 1923.

Tieto slová boli práve uvedené do života. Na tomto základe p. Beneš a p. Poincaré práve vystavali spojenectvo Francúzska a Česko-Slovenska na obranu toho usporiadania strednej Európy, ktoré sa zrodilo z mierových zmlúv, na obranu mieru podľa tých obranných dohôd, ktoré pakt Spoločnosti národov povoľuje pod názvom „regionálne dohody“ určené na spoluprácu pri hospodárskej obnove Európy – a nie sú to len prázdne slová, pomoc poskytnutá Rakúsku i pomoc prisľúbená Maďarsku to zreteľne ukazujú.

P. Beneš položil základy dohody medzi Francúzskom a Československom⁴⁴

P. Beneš užitočne využil svoj pobyt v Paríži. Nadviazal na rozhovory, ktoré francúzska a československá vláda začali počas návštevy prezidenta Masaryka – a ktoré neboli prerušené – a československý minister zahraničných vecí definitívne určil spolu s p. Poincarém princípy spolupráce medzi oboma štátmi. Hovoríme správne: princípy. Lebo v presnom zmysle slova nič nebolo dohotovené. Nijaký text nebol dohodnutý, nijaká dohoda nebola podpísaná.

Keď sa p. Beneš vráti z Prahy, kam odišiel prediskutovať veci s prezidentom Masarykom, uvidí sa, či existuje zhoda vo všetkých bodoch a či zmluvu možno podpísať.

Táto zmluva nemá obsahovať nijakú vojenskú konvenciu. Nebude namierená proti nikomu. Nebude mať iný cieľ než potvrdiť totožnosť názorov, ktorá existuje medzi Francúzskou republikou a Československou republikou, ani iný cieľ než udržať európsky poriadok tak, ako ho definovali mierové zmluvy. Spojenecká zmluva? To by bolo prehnané. Priateľský pakt? To je presnejšie. V takejto podobe by to pred zrakom sveta bolo prejavom bratskej dohody medzi oboma demokraciami.

Len čo bude podpísaná – čo by sa mohlo stať v druhej polovici januára budúceho roku – bude oznámená Poľsku, pretože nič v tomto dokumente nebude protirečiť záujmom nášho spojencu. Ostatne, bude ihneď zverejnený a oznámený Spoločnosti národov.

Paríž a Praha čoskoro podpíšu dôležitú politickú konvenciu⁴⁵

Česko-slovenský minister zahraničných vecí E. Beneš odcestoval včera z Paríža, kde sa zúčastnil 27. zasadania Rady Spoločnosti národov. Do Prahy si odnáša, zdá sa, definitívny návrh francúzsko-česko-slovenskej zmluvy, ktorá bude môcť mať značný význam pre budúcnosť strednej Európy i pre mier všeobecne.

Vo veľmi inšpiratívnom prípitku, ktorý 15. októbra 1923 predniesol na večeri v Elyzejskom paláci, podávanej na jeho počesť, prezident Česko-slovenskej republiky p. Masaryk, povedal: „*Budeme naveky vďační Francúzsku. Můžete s nami počítat rovnako v dňoch dobrých, ako aj v dňoch zlých.*“ A o čosi ďalej: „*Pracujeme pevne a neúnavne na organizácii strednej Európy.*“

Vôbec to neboli prázdne slová, aké občas odznievajú na banketoch. O tri dni neskôr mal p. Masaryk vyše dvojhodinový rozhovor s p. Poincarém a oficiálne správy hovorili,

44 *Oeuvre*, 28. 12. 1923.

45 *Rappel*, 28. 12. 1923

že rozhovor bol „veľmi dôležitý“. Od tejto chvíle pokračovalo usporadúvanie vzťahov medzi oboma krajinami na základe presných dohôd. Cesta a decembrové rokovania p. Beneša sa teda nezvratne rozbehli. V súčasnosti ostáva už len získať definitívne schválenie prezidenta Masaryka a dohoda bude pripravená na podpis pravdepodobne v polovici januára budúceho roku.

Bude obsahovať predovšetkým dodržiavanie zmlúv, z ktorých vzišiel nový štatút Európy. „*Podporujeme a rešpektujeme mierové zmluvy, pretože vo svojom celku sú spravodlivé*“, vyhlásil v Elyzejskom paláci p. Masaryk. V Prahe totiž nebolo možné prehliadať fakt, že od dodržiavania všetkých týchto zmlúv závisí budúcnosť československého štátu, Malej dohody i samotného mieru. Nemožno sa preto netešiť z tých nových zväzkov, ktoré „spolupráca veľkorysého Francúzska“ – podľa vyjadrenia p. Masaryka – umožnila vytvoriť medzi Parížom a Prahou a už predtým, v roku 1921, medzi Parížom a Varšavou.

Ostatne, Rada Spoločnosti národov sa priblížila k vyriešeniu konfliktu v Javorine a – dúfajme – nič nebude brániť užšej a pozitívnej spolupráci medzi Poľskom a Česko-Slovenskom v tej časti Európy, kde Nemecko a Rusko ostávajú v prvom prípade hrozbou a v druhom záhadou.

Tento spojenecký projekt vyvoláva v Berlíne zlú náladu⁴⁶

Berlín, 30. decembra. – P. Theodor Wolff komentuje v *Berliner Tageblatt* správu o skorom uzavretí spojenectva medzi Francúzskom a Československom týmito slovami:

„Má Česko-Slovensko dôvody na to, aby svoju existenciu a svoju nezávislosť pokladalo za ohrozené? Je isté, že Rakúsko nemá útočné zámery. Na druhej strane, Nemecko je posledným z tých, čo by pomýšľali na zničenie svojich susedov a v Prahe to veľmi dobre vedia. Všetci politici si naopak želajú rozumný rozvoj vzťahov medzi Nemeckom a Česko-Slovenskom. Jediná hrozba pre Česko-Slovensko tkvie v rivalite s Poľskom: no je politika Paríža želaným liekom? Naopak, prispeje k tomu, že strasti sa ešte zväčšia.

Francúzska hegemonia v Európe vystavala v Európe nový pilier; dokiaľ bude v strednej Európe vládnuť p. Poincaré, Macdonaldovia, Lloyd Georgeovia a Mussoliniovia nebudú môcť vyvážiť počiny Francúzska. P. Poincaré dokáže potlačiť anglický vplyv dokonca aj v Rusku, lebo mnohí vedúci činitelia v Moskve sa nedokážu zbaviť nenávisť voči Anglicku.

Zmluva p. Beneša, ktorú si nevyžadovalo nijaké vonkajšie nebezpečenstvo, môže iba oživiť nebezpečenstvo vnútorných rivalít.“

Francúzsko-české spojenectvo znepokojuje niektorých Talianov⁴⁷

Vidia v ňom hrozbu pre bezpečnosť Talianska

(Od nášho osobitného spravodajcu)

⁴⁶ *Matin*, 30. 12. 1923.

⁴⁷ *Matin*, 30. 12. 1923.

Rím, 29. decembra. – Nečakané podpísanie spojeneckej zmluvy medzi Francúzskom a Česko-Slovenskom vyvolalo v nacionalistickej a fašistickej tlači senzáciu. Uvedená tlač zdôrazňuje význam tejto udalosti, ktorá definitívne upevňuje francúzsky vplyv v strednej Európe. Objavujú sa dohady, že sa odrazí na budúcej schôdzke Malej dohody v Belehrade, na ktorú bude možno pozvané Grécko.

Najväčší pesimisti vidia v návrate p. Venizelosa do Grécka posun Grécka smerom k Malej dohode. Túto udalosť dávajú do súvislosti s možnou ponukou gréckeho trónu Pavlovi Karadjordevičovi a s francúzskymi rokovaniami s Moskvou prostredníctvom Belehradu. Noviny *L'Epoca* vidia v súhrne týchto faktov náznak hrozby pre bezpečnosť Talianska na Jadrane a na Balkáne, ako aj protitalianske a protinemecké zameranie francúzskej politiky.

[Verejná] mienka si želá, aby talianska vláda uskutočňovala politiku zodpovedajúcu národným záujmom.

PRÍLOHA

Spojenecká a priateľská smlouva mezi Francií a Československem

President Republiky francouzské a president Republiky československé,

pevně stojíce při zásadě respektovati mezinárodní závazky slavnostně potvrzené paktem o Společnosti národů,

stejně starostlivi jsouce chrániti mír, jehož udržení je potřebným pro politickou stabilitu a hospodářské povznesení Evropy,

rozhodnuti k tomuto konci zabezpečiti úctu k mezinárodnímu řádu právnímu a politickému, ustanovenému smlouvami, které společně podepsali,

soudíce, že k dosažení tohoto cíle jsou pro ně nezbytné vzájemné záruky bezpečnosti proti případnému útoku a pro obranu společných jejich zájmů,

určili svými zmocněnými zástupci a to

president Republiky československé pana Eduarda Beneše, ministra zahraničních věcí,

president Republiky francouzské pana Raymonda Poincarého, ministerského předsedu,

kterí, vyměňivše své plné moci, shledané v dobré a náležité formě, shodli se na těchto ustanoveních:

Článek 1.

Vlády Republiky francouzské a československé zavazují se, že se budou dohodovati o zahraničních otázkách, jež by byly s to ohroziti jejich bezpečnost a byly na újmu řádu ustanovenému mírovými smlouvami, jichž signatáři jsou jedna i druhá vláda.

Článek 2.

Vysoké smluvní strany shodnou se na opatřeních vhodných k zabezpečení svých společných zájmů v případě, že by tyto byly ohroženy.

Článek 3.

Vysoké smluvní strany úplně se shodující o významu, který pro udržení obecného míru mají zásady politické povahy, obsažené jak ve článku 88 mírové smlouvy st.-germainské z 10. září 1919, tak v protokolech ženevských ze dne 4. října 1922, jichž signatáři jsou obě vlády, zavazují se dohodovat se o těchto opatřeních, jež bude učiniti pro případ, že by šetření těchto zásad bylo ohroženo.

Článek 4.

Vysoké smluvní strany, berouce obzvláště v úvahu jak deklarace, učiněné konferencí velvyslanců 4. února 1920 a 1. dubna 1921, jimiž jejich politika bude i nadále se řídit, tak deklaraci, učiněnou 10. listopadu 1921 vládou maďarskou diplomatickým zástupcům spojeneckým, zavazují se dohodovati se pro případ, že by jejich zájmy byly ohroženy nešetřením zásad, vyslovených v těchto různých deklaracích.

Článek 5.

Vysoké smluvní strany potvrzují v úplné shodě, že se vidí nuceny vzhledem k udržení míru zaujmouti společné stanovisko k případnému pokusu restaurovati dynastii hohenzollenskou v Německu a zavazují se dohodovati se o opatřeních, jež bude učiniti v tomto případě.

Článek 6.

Souhlasně se zásadami vyjádřenými v paktu o Společnosti národů Vysoké smluvní strany se shodují pro případ, že by vznikly mezi nimi v budoucnosti sporné otázky, které by nemohly býti vyřešeny přátelskou dohodou a cestou diplomatickou, že předloží tuto rozepři buď Stálému dvoru mezinárodní spravedlnosti, buď jednomu nebo několika rozhodčím jimi vybraným.

Článek 7.

Vysoké smluvní strany se zavazují oznámiti si dohody zajímaví jejich politiku ve střední Evropě, které byly dříve ujednaly, a raditi se navzájem před tím, než ujednají nové dohody takové. Prohlašují, že po této stránce nic v této smlouvě nepřičí se shora dotčeným dohodám a zvláště ne smlouvě spojenecké mezi Francií a Polskem, dohodám nebo úpravám ujednaným Československem se Spolkovou republikou rakouskou, s Rumunskem, s královstvím Srbů, Chorvátů a Slovinců a rovněž nikoli dohodě provedené výměnou listů z 8. února 1921 mezi vládou italskou a vládou československou.

Článek 8.

Tato smlouva bude oznámena Společnosti národů souhlasně s článkem 18 Paktu.

Tato smlouva bude co nejdříve ratifikována a listiny ratifikační budou vyměněny v Paříži.

Čemuž na svědomí oba splnomocníci smlouvu podepsali a opatřili ji svými pečetěmi.

Dáno dvojmo v Paříži 25. ledna 1924.

Pečeti a podpisy⁴⁸

---

48 Prameň: HOBZA, Antonín. *Úvod do mezinárodního práva mírového. Část I. V Praze 1933. E. Mezinárodní akty týkající se Československé republiky*, s. 373 – 377.

Dve výročia „dňa slobody“. K oficiálnemu pripomínaniu 28. októbra 1918 na Slovensku v rokoch 1918 – 1938¹

Miroslav Michela

Oslavy „dňa slobody“, ako sa 28. október 1918 nazýval v období prvej Československej republiky (ČSR), patrili medzi najvýznamnejšie pravidelne sa opakujúce udalosti v pomyselnom štátnom kalendári významných udalostí. V ňom sa tento deň označoval aj ako „prehlásenie nezávislosti“ či „prehlásenie samostatnosti“, či dokonca ako „deň oslobodenia českého národa“. Od začiatku sa mu jasne priradzovali české, resp. československé národné atribúty, pričom pojmy štátny a národný boli v tlači často zamieňané.²

Pravidelné pripomínanie panovníkov, významných osobností, či zakladateľských udalostí predstavuje významnú súčasť historických politik jednotlivých štátnych útvarov, ktoré z nich neraz odvodzujú legitimitu svojej existencie. Pierre Nora v kontexte spomienkovej praxe v moderných dejinách vytvoril koncept miest pamäti, ktoré sa podľa neho rodia a žijú z pocitu, že neexistuje žiadna spontánna pamäť, že je potrebné vytvárať archívy, sláviť výročia, organizovať oslavy, prednášať smútočné prejavy a vytvárať záznamy, pretože tieto úkony nie sú prirodzené. Objekt sa stáva miestom pamäti, keď sa niekto usiluje neupadnúť do zabudnutia (napr. stavaním pamätných dosiek), keď sa v spoločnosti diskutuje o jeho vplyve a ešte stále vzbudzuje emócie. Miestom pamäti sa podľa Nora môže stať všetko, čo predstavuje niečo materiálne a veľmi konkrétne, eventuálne geograficky situované, až po abstraktný objekt, ktorý vznikol činnosťou intelektu. Môže ísť o monument, významnú osobu, múzeum, rovnako ako o symbol, udalosť či inštitúciu.³ V tomto kontexte 28. október 1918 predstavuje tiež takéto miesto, pričom spomienky naň boli už v medzivojnovom období zhmotnené v rôznych monumentoch, textoch, či verejných performatívnych aktoch, akými boli oslavy či divadelné predstavenia. Zároveň predstavoval pravidelne pripomínanú ideu, ktorej atribúty aj spoločenský význam sa však v čase a v priestore výrazne menil.

1 Predložený text vznikol v rámci riešenia projektu GAČR, č. 14-12289S: *Konstruování národní identity: Státní svátky za první Československé republiky*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Miroslav Michela, PhD.

2 HÁJKOVÁ, Dagmar. 28. říjen a jeho podoby. In KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana (ed.). *1918: Model komplexního transformačního procesu?* Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 221 – 222.

3 NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In MAYER, Françoise – BENSA, Alban – HUBINGER, Václav (Ed.). *Cahiers du CEFRES, N° 10, Antologie francouzských společenských věd. Město*, jun 2010, online: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf.

Okrem pripomínania je zaujímavé sledovať aj proces zabúdania a vymedzovania sa voči minulosti ako nižšiemu vývojovému štádiu, čo je charakteristická stratégia napr. aj pre nosné interpretácie dejín na Slovensku. V tomto kontexte mala novoustanovená politika spomínania, oslavujúca ČSR, zároveň delegitimizovať a nahradiť rakúsko-uhorské tradície. Negácia minulého bola postavená predovšetkým na ideologickom a národno-spoločenskom vymedzovaní sa voči minulému. Zároveň je tu možné postrehnúť aj určité kontinuity, napr. pri zvýznamňovaní postavy vodcu – keď z pohľadu weberianskej teórie autorít osoby dedičného (tradičného) panovníka Františka Jozefa a jeho syna Karola IV. nahradila charizmatická osobnosť prezidenta Tomáša Garrique Masaryka. Práve postava Masaryka sa stala jedným z ústredných motívov oficiálnej prvorepublikovej politiky pamäte. Symbolika múdreho panovníka, ktorý bdie nad dobrom svojho národa rezonovala v celom skúmanom období, a to nielen pri príležitosti osláv vzniku republiky či prezidentových narodenín. Napriek tomu, že na daných 20 rokov je možné nahliadať aj cez prizmu neustálych polemík sociálneho či národno-emancipačného charakteru, sila Masarykovej osoby je práve v tom, že aj politickí konkurenti oceňovali jeho symbolický význam.⁴

Mojím cieľom je analyzovať reflexiu tohto štátneho sviatku v slovenskom prostredí, pričom pre potreby tohto textu som sa rozhodol sústrediť predovšetkým na dve dôležité výročia (1928, 1938), v rámci ktorých je možné sledovať kvalitatívne iné prístupy k pripomínaniu československej (čs.) štátnej idey. Sústredil som sa predovšetkým na argumentáciu predstaviteľov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), ktorí dlhodobo kritizovali politiku vládných elít, ale zároveň až do marcových udalostí v roku 1939 deklarovali podporu územnej integrity česko-slovenského štátu. V tomto kontexte som sa zamerlal predovšetkým na výskum periodickej tlače, analýzou ktorej je možné sledovať diskurzívne zmeny v reprezentovaní významu danej udalosti, ako aj verejne deklarované politické postoje dobových aktérov.⁵ Zaujíma ma predovšetkým to, do akej miery sa zmenila rétorika vo vzťahu k 28. októbru v krízovom období roku 1938, ako sa prejavila nová politická situácia v kontexte reprezentovania tejto zakladateľskej udalosti.

Etablovanie a základné interpretácie sviatku

Už koncom marca 1919 predložili sociálni demokrati do Národného zhromaždenia návrh zákona s cieľom zrušiť cirkevné sviatky a ustanoviť sviatky národné a občianske.

4 HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel. Oslavy narodenin prezidentů v meziválečném Československu. In *Střed : časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století, roč. 7, 2015, č. 2, s. 32 – 58.

5 Tejto problematiky sa v minulosti z rôznych pohľadov dotkli práce: ZEMKO, Milan: Nový režim pred novým štátom. Odras zániku demokratického režimu na Slovensku na jeseň 1938 v súdobej tlači. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal a kol. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : Veda 2010, s. 73 – 91; OLEJNÍK, Milan. Podiel významných historických udalostí na formovaní štátnej ideológie na Slovensku v období predmnichovskej ČSR. In *Forum Historiae*, 2008, roč. 2, č. 1. Prístupne: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39392/Olejnik.pdf>.

Argumentovali, že väčšina obyvateľov k nim nemá vzťah, a preto nie je dôvod, aby stála práca. Za národné a občianske sviatky navrhli 1. máj (sviatok práce), 6. júl (deň upálenia Jana Husa) a 28. október (vyhlásenie republiky).⁶ Tento návrh nakoniec parlament neprijal. O necelý rok však vznikol nový návrh z dielne vlády Vlastimila Tusara, v ktorom sa píše: „*Dne 28. října 1918 vznikla svobodná republika československá. Náleží tudíž tento den mezi nejvýznamnější dny v dějinách národa a státu československého, a bude zajisté vždy dne toho vzpomínáno s myslí nadšením vzrušenou. Splňuje tudíž vláda zajisté přání všeho občanstva, předkládá-li osnovu zákona, kterou 28. říjen každého roku má platiti za svátek státní.*“ Následne, 14. októbra 1919 bol prijatý zákon č. 555/1919 zb., v znení *Dvacátý osmý říjen prohlašuje se za každoroční svátek státní.*⁷ Už v roku 1919 boli usporiadané oslavy na území celej krajiny.

V rámci komplexnejšieho riešenia tejto problematiky v zákone o sviatkoch č. 65/1925 došlo k spresneniu pravidiel, pretože priveľmi strohý zákon z roku 1919 jasne nevymedzoval, či je 28. októbrovom aj dňom pracovného pokoja. V § 3 zmocňoval štátne orgány k zvláštnym opatreniam pre dôstojnú oslavu tohto dňa, pričom ich nerešpektovanie mohlo byť potrestané pokutou až do 10 000 Kč, resp. odňatím slobody v trvaní až jedného mesiaca.⁸ Oficiálnu interpretáciu tohto „miesta pamäti“ obsahuje správa ústavnoprávneho výboru vypracovaná k vládnomu návrhu zákona: „*28. října r. 1918 dobojován byl staletý zápas utlačovaného národa s cizí mocí a s cizí nepřátelskou dynastií. V tento slavný a věkopamatný den svržena byla definitivně pouta otroctví a národní poroby a proklamována byla před celým světem svoboda národní... 28. říjnem vtělena byla na věky jednota obou vrstev národních, české a slovenské... Historický a státní význam tohoto velkého svátku nemá býti nikde rušen žádnými vnějšími vlivy a platí proň proto nejen předpisy o svátečním klidu ve školách a úřadech, nýbrž vztahují se naň veškeré předpisy o klidu nedělním a účinnými opatřeními zaručuje se jeho zevní důstojná oslava. Tato zvláštní ustanovení zákonná odpovídají velkému významu národnímu, který 28. říjen bude vždy pro československý národ míti.*“⁹

Ako však upozornila Dagmar Hájková, napriek tomu, že citované zákony aj následná prax jasne poukazujú na vysoký symbolický potenciál 28. októbra, objavili sa aj alternatívne termíny: 14. október 1918 – dátum generálneho štrajku, keď došlo na niektorých miestach k vyhláseniu republiky, čo neskôr zdôrazňovali komunisti, 18. október – deň

6 http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0705_00.htm. K problematike pozri tiež: HÁJKOVÁ, Dagmar – WINGFIELD, Nancy. Czech(-oslovak) National Commemorations during the Interwar Period: Tomáš G. Masaryk and the Battle of White Mountain Avenged. In *Acta Histriae*, roč. 18, 2010, č. 3, s. 425 – 452; HÁJKOVÁ, Dagmar. Constructing National Unity. Commemorations of Tomáš G. Masaryk's Death. In *Střed: časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, 2012, roč. 4, č. 1, s. 33 – 55; BENEŠ, Zdeněk. October 28, 1918. Rewriting Czech historical memory, or its overlaying? In *Sites of memory: Heritage of the Memory – Memory of the Heritage*. Poznaň : Univ. A. Mickiewicza 2016, v tlači.

7 http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1589_00.htm.

8 http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5061_00.htm.

9 <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/336schuz/s336001.htm>

vydania Deklarácie nezávislosti, 30. október – keď bola vyhlásená Martinská deklarácia, v ktorej slovenskí politici vyhlásili ochotu ísť do spoločného štátu s Čechmi, resp. 14. november, keď po prvýkrát zasadlo Revolučné národné zhromaždenie.¹⁰ S ich občasným zvýznamňovaním sa následne stretávame v politicky podmienených diskusiách, resp. v obdobiach, keď sa menili politické doktríny.

Oslavy štátneho sviatku prebiehali počas prvej republiky v celej krajine v podobnom duchu. Do ich koordinácie výrazne prispievali predovšetkým štátne inštitúcie, ktoré oslavy ohlasovali, ale aj kontrolovali prípadné neprístojnosti. Vo všeobecnosti sa 28. október vysvetľoval ako významný deň, ktorý napr. Slovákom priniesol vyslobodenie z tisícročného maďarského jarma, pričom počas jeho pripomínania nechýbali krojovaní Sokoli a legionári – ktorí patrili medzi významných aktérov konštituovania tohto novodobého čs. miesta pamäti. Pravidelne zdôrazňovaná idea národného znovuzrodenia však nenašla vo všetkých vrstvách obyvateľstva čisto pozitívnu odozvu. Svoju kritiku voči aktuálnemu stavu pravidelne vyjadrovali viacerí politickí zástupcovia národnostných menšín práve v čase štátneho sviatku. Napríklad maďarský opozičný poslanec Kálmán Füßy vyhlásil: „*Ak pozeráme na význam dátuma 28. októbra v živote Maďarov na Slovensku, spatrieme, že tento deň pripomína nám výročie, kedy došlo k národnej katastrofe Maďarov. Či tedy môže ktokoľvek právom požadovať, aby Maďari tento deň s radosťou oslavovali?*“ V podobnom duchu argumentoval aj komunistický poslanec Josef Štětka: „*Dělnická třída nejen že nebude oslavovati 28. říjen, nýbrž musí protestovati, a to velmi důrazně proti všem zločinům, které byly páčány na ní celých 10 let a které jsou páčány právě v době tzv. jubilejních oslav.*“¹¹ Napriek tomu, že štátne orgány, ako aj prezident Masaryk, neustále upozorňovali aj na celoštátny, nadnárodný a republikánsky rozmer tohto sviatku, do veľkej miery sa presadila jeho reprezentácia ako národného sviatku, resp. ako sviatku konkrétnej skupiny obyvateľstva.

Ambivalentný postoj k 28. októbru zaujali aj slovenskí autonomisti. Tento symbolický dátum a jeho pripomienku považovali za dôležitý míľnik boja za národnú samostatnosť, ale zároveň aj za oslavu aktuálno-politického prúdu, ktorý oni pravidelne kritizovali a požadovali zmenu – priznanie autonómie Slovenska. Napríklad v roku 1920 v úvodníku *Slováka* autor upozornil, že „*boj ešte nie je dobojovaný. Vlastnú krajinu, samostatný štát už máme, ale v rámci tohto štátu naše miesto ešte nie je jasne označené, suverenita Národa slovenského ešte nie je uznaná... 28. október priniesol nám možnosť, 30. október a rezolúcia svätomartinská dala nám základ, no stánok slobody Národa nášho ešte len máme vysvätiť.*“¹² O dva roky neskôr tento deň dokonca prirovnali k sviatku zosnulých.¹³ Pre slovenské prostredie bol charakteristický veľký dôraz na 30. október – výročie Martinskej deklarácie, ktorou sa politickí reprezentanti Slovákov prihlásili k ČSR. Zbavenie sa „*maďarskej nadvlády*“ bolo interpretované ako historický úspech nadvä-

10 HÁJKOVÁ, 28. říjen a jeho podoby, c. d., s. 221.

11 <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/171schuz/s171003.htm>.

12 *Slovák*, roč. 2, č. 233, 28. 10. 1920, s. 1.

13 HÁJKOVÁ, 28. říjen a jeho podoby, c. d..

zujúci na ambície a činy predchádzajúcich generácií národovcov, pričom interpretácie významu tohto slovenského miesta pamäti sa líšili od politickej afiliácie. Autonomisti argumentovali touto tradíciou v prospech zisku nových politických práv – potrebou naplniť aj podmienky stanovené Pittsburskou dohodou¹⁴ a centralisticky orientovaní aktivisti argumentovali v opačnom garde – nebezpečenstvom bratovražednej politiky, ktorá podľa nich ohrozovala budúcnosť krajiny.¹⁵ Z hľadiska česko-slovenských vzťahov predstavoval 28. a 30. október základný kameň legitimizujúci spoločnú štátnosť.

Ako upozornila aj Elisabeth Bakke, vznik ČSR bol napr. v školských učebniciach dejepisu definovaný do veľkej miery ako „český projekt“, pričom v slovenských verziách učebníc sa viac zdôrazňoval „československý kontext“.¹⁶ Význam „slovenského elementu“ sa niesol práve v zdôrazňovaní Martinskej deklarácie, na čo upozornil v diskusií o štátnych sviatkoch aj Andrej Hlinka: *„ešte dnes vzpomínam si na ten sychravý deň v jeseni 30. októbra, kedy celí zlomení a neistí šli sme pred bodáky a kanóny do Martina a tam sme riekli: Áno, 1 000 rokov bolo dost, teraz ideme na inú stranu. Vtedy sme sa oduševňovali, a to so súhlasom vašim, pánovia moji. Teraz zo zákona 30. október je vynechaný, vôbec ho niet v zákone vzpomenuť. Pánovia moji, to je šliapanie slovenských tradíc, to je šliapanie slovenských vecí... Čo my budeme na Slovensku robiť? My 30. október oslavovať budeme. Nanútiť duši sa nedá, ako nenanútim ja pánom môj názor a tým menej nanútime mňa. Preto bolo vašou povinnosťou naše ideály neničiť, nerušiť, nedotýkať sa ich, ale ponechať nám, čo máme veľké a sväté a hľadať cesty, ktoré by nás sviedly a nie cesty, ktoré nás rozvádzajú.“*¹⁷

Desiate výročie v duchu jednoty a štátnej prosperity

Republiku zastihlo 10. výročie založenia v čase jej hospodárskej prosperity a tento motív sa silne objavuje aj v štylizácii veľkolepých osláv, ktoré sa pripravovali na celom území krajiny, pričom už tradične bolo centrom osláv hlavné mesto Praha a ústredným symbolom prezident Masaryk. V tomto roku sa začali pripomienkové akcie už niekoľko mesiacov pred dátumom vyhlásenia republiky a vyvrcholili v nedeľu 28. októbra. Linda Osyková upozornila, že oslavy sa fakticky začali už v marci – pri príležitosti narodenín prezidenta republiky. Pokračovali slávnostnými podujatiami organizovanými v priebehu roka 1928 rôznymi spolkami a inštitúciami (napr. verejné cvičenia Telocvičnej jednoty Sokol a Orol, odhaľovanie pamätníkov padlým, slávnostné divadelné predstavenia, akadémie a matiné). Oslavy na Slovensku koordinoval Slovenský jubilárny výbor spolu s viacerými štátnymi úradmi, ktoré už tradične zabezpečovali dôstojný priebeh štátneho

14 *Slovák*, roč. 19, č. 246, 28. 10. 1937, s. 4; *Slovák*, roč. 19, č. 247, 30. 10. 1937, s. 1.

15 Porovnaj napr.: *Slovák*, roč. 2, č. 233, 28. 10. 1920, s. 1; *Slovák*, roč. 19, č. 246, 28. 10. 1937, s. 4; *Slovák*, roč. 19, č. 247, 30. 10. 1937, s. 1; Štátny archív Bratislava, fond (f.) Župa Bratislavská II, 9056/1926 prez.

16 BAKKE, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach. In *Historický časopis*, roč. 47, 1999, č. 2, s. 237, 241.

17 <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/336schuz/s336004.htm>.

sviatku. Na lokálnej úrovni sa angažovali predovšetkým učiteľia, notári a uniformované zložky, ako aj členovia rôznych dobrovoľných organizácií a spolkov (napr. Sokol, Orol, Slovenská liga). Oni organizovali tábory ľudu a slávnostné akademie, na ktorých sa recitovali a spievali vlastenecké básne a piesne a horeli vatry slobody. Pripravili lampiónové pochody, alegorické vozy a divadelné predstavenia, zakladali jubilejné parky a ustanovovali nové miesta pamäti, napr. bol položený základný kameň Pamätníka na Vítkove, či odhalená Mohyla generála M. R. Štefánika na Bradle. Časti obcí sa pomenúvali menami zaslúžilých národovcov, resp. miestnych rodákov. Konali sa veľtrhy či blahoprajné podpisové akcie. Napr. na novovybudovanom brnianskom Výstavisku sa od mája do septembra 1928 konala *Výstava soudobé kultury Československa*. Toto jubilejné podujatie malo prezentovať technologický a kultúrny rozmach čs. spoločnosti.¹⁸ Vyšlo aj množstvo jubilejných kníh, oslavujúcich desaťročie čs. úspechu vo všetkých oblastiach života. Prednášky o desaťročí ČSR sa mali uskutočniť v každej obci krajiny. Okrem politickej a kultúrnej ladených podujatí posilňovali spoločenský význam výročia aj rôzne sociálne aktivity (napr. pomoc sociálne a zdravotne handicapovaným obyvateľom). Medzi obľúbenú prax patrilo aj zveľaďovanie verejných priestorov prostredníctvom opráv obecných ciest, mostov, osvetlia obce, veľké upratovania či vysádzania líp a jubilejných alejí (lipy slobody). Vo veľkom sa distribuovali aj rôzne upomienkové predmety (napr. odznaky, pohľadnice).¹⁹

Na základe správ štátnych orgánov došlo počas príprav a počas priebehu osláv len k minimálnym problémom, ktoré by narušili ich slávnostný charakter. Spreádzala ich väčšinou aj hojná účasť obyvateľstva. Toto potvrdzuje aj správa o oslavách v Bratislave: „*Slávnosti vydarily sa nadovšetko očakávanie, čomu napomáhalo v neposlednom rade aj nádherné, priamo jarné počasie. Prispely k nim nielen všetky štátne a verejné úrady, vojsko, Krajinský úrad a mesto, ktoré si pre osvetlenie svojich budov objednalo zvláštne reflektory, banky, ktoré a veľkým nákladom ozdobily a osvetlili svoje budovy, ale aj súkromníci, ktorí dľa svojich prostriedkov ozdobili svoje budovy, tak, že vo dňoch 28. – 30. októbra nebolo takmer domu, ktorý by bol neosvetlený, lebo aspoň ozdobený. Bratislava tonula opravdu v dosiaľ tu nevidanej nádhere, v záplave svetiel.*“²⁰ V podobnom duchu písal aj *Slovenský denník*: „*Najväčšou udalosťou v tisícročnom priebehu dejín národa slovenského a českého je skutočnosť, ktorá na nás i na cudzí svet nutne pôsobí dojmom zázraku, že tieto dve vetve jedného kmeňa vonku hrdinským spoločným*

18 K tomu bližšie: FILIPOVÁ, Marta. Brno a Výstava soudobé kultury 1928. Výstava jako symbol národa a státu, In *Kontexty*, 2013, roč. 5, č. 5.

19 Podrobne k príprave a priebehu osláv na Slovensku pozri OSYKOVÁ, Linda. Jubilejné oslavy 28. a 30. októbra 1928 na Slovensku. In MICHÁLEK, Slavomír. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín : pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava : Vydal Historický ústav SAV v Prodama s.r.o., 2014, s. 183 – 198; Táže. Výtvarná podoba 10. výročia vzniku prvej ČSR na Slovensku. In *Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave* : Galéria 2012 – 2013, s. 110 – 116.

20 OSYKOVÁ, Jubilejné oslavy, c. d., s. 194.

*prelievaním bratskej krve, doma harmonickým svätým nadšením na mape Európy trvale zasadili medzníky našej spoločnej vlasti československej...*²¹

Aj napriek negatívne mu postoj k sviatku, prezentovanému na pôde parlamentu predovšetkým predstaviteľmi nemeckých a maďarských opozičných strán, resp. komunistami, sa vo verejnom priestore tento zásadný konflikt veľmi neprejavil. Napriek týmto, na prvý pohľad jednoznačným konštatováním, slávnostný charakter desaťročného spolužitia v jednom štáte významne naštrbila aféra, ktorú vyvolal článok Vojtecha Tuku *Vacuum iuris*, publikovaný už na Nový rok 1928. Podľa Tuku mala Martinská deklarácia tajnú doložku, na základe ktorej bolo Slovensko v ČSR len na skúšku, na desať rokov, a následne prestane platiť ústava a ostatné zákony a nastane právne vákuum. Slováci mali rozhodnúť, či v tomto pomere chcú aj naďalej v danom štátnom zväzku zotrvať.²² Diskusie o tzv. tajnej klauzule neboli ničím novým. Spustil ich v roku 1924 Ferdinand Juriga, ktorý pri príležitosti svojich 50. narodenín spojil uznesenie z porady Slovenskej národnej rady z 31. októbra 1918 s otázkou autonómie Slovenska. Následne sa začali spory útiace v roku 1926 do súdneho procesu. Ten existenciu klauzuly nepotvrdil. Na Tukov článok reagovali signatári deklarácie a jednomyselne sa prihlásili k myšlienke „*samourčovacieho práva národov tvoriť jeden štát československý*“.²³ Tukove aktivity mali nakoniec aj súdnu dohru, v rámci ktorej bol bývalý šéfredaktor *Slováka* odsúdený na 15 rokov straty slobody za zločin vojenskej zrady a úkladov voči republike. V kritickom duchu sa niesol aj slávnostný úvodník Andreja Hlinku uverejnený v *Slováku*: „*Rozumie sa však, český národ má sa čomu tešiť a radowať. Stal sa suverénnym. Je nielen oslobodený, ale aj slobodný! Českému národu doniesol prevrat ohromné výhody politické, hospodárske, sociálne, kultúrne.*“ Obdobie prvej republiky nazval kalváriou a žiadal revidovať doterajší česko-slovenský pomer v zmysle naplnenia ľudáckej politickej agendy.²⁴ Tento názor bol v rozpore s Masarykom hlásanou ideou demokratického centralizmu, pričom prezident z národnostného hľadiska považoval za najhákľivejší pomer československo-nemecký. V tomto kontexte poukázala Linda Osyková na zaujímavý fakt. Len niekoľko dní pred spomenutým úvodníkom slúžil Hlinka v Nových Zámkoch poľnú omšu, ktorú úrady opísali ako podujatie národne cirkevného rázu bez politických motívov.²⁵ Aj tento príklad ukazuje na význam a štylizovanosť politickej mobilizácie v rámci spomienkových slávností.

Problematiku vzťahu 28. a 30. októbra na Slovensku neunikla ani najvyšším predstaviteľom štátu, ktorí ju vnímali ako citlivú záležitosť. Slovenskí politici ju pravidelne pripomínali, ale v českom prostredí v 20. rokoch nevzbudzovala priveľkú pozornosť. Koncepcná zmena v tomto smere sa odrazila v inštrukciách k oslavám štátneho sviatku

21 *Slovenský denník*, roč. 11, č. 249, 30. 10. 1928, s. 1.

22 RYCHLÍK, Jan. Tukova aféra. In *Osudové osmičky*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 319 – 325.

23 THURZO, Ivan. *O Martinskej deklarácii*. Martin : Obzor, 1968, s. 34 – 39.

24 *Slovák*, roč. 10, č. 244, 28. 10. 1928, s. 1.

25 OSYKOVÁ, Jubilejné oslavy, c. d., s. 191.

v roku 1929, odkedy sa už pravidelne objavuje informácia, že na školách je potrebné pripomínať aj Martinskú deklaráciu ako výraz spontánneho prejavu Slovákov k oslobodeniu a vytvoreniu spoločného čs. štátu.²⁶ Pri príležitosti 10. výročia boli oba štátoprávne akty pripomínané na Slovensku rovnocenne. Oslavy boli prepájané s rôznymi kontextami „národného života“ a predstavovali komplex symbolických reprezentácií, ktoré v priestore a čase ustanovovali legitimitu prvej republiky prostredníctvom jednej veľkej oslavy čs. štátnosti.

„Jen prací můžem stát a národ obnoviti“

Ďalšiu významnú príležitosť na vyjadrenie postoja k československej štátnosti poskytuje 20. výročie vyhlásenia štátu, ku ktorému však došlo už v krízovom období republiky. Ešte začiatkom roku 1938 sa v tejto veci vyjadril poslanec agrárnej strany maďarskej národnosti István Stunda, že „z pohľadu maďarskej národnej menšiny založenie Československej republiky znamená z dvoch hľadísk historický zvrät. Prvým je, že v tejto republike sa stal maďarský ľud národom a z Božej vôle nositeľom maďarského národného života, národného osudu. Druhým je, že maďarský ľud vo svojej celistvosti nadobudol všetky politické a ľudské práva v tejto krajine“.²⁷ Vplyvom medzinárodnopolitických udalostí a následných zmien v domácej politike na začiatku jesene 1938 došlo k výrazným zmenám aj v pripomínaní 28. októbra. Už aj v predchádzajúcich rokoch bola badateľná zmena rétoriky provládnej tlače, ako aj najvyšších predstaviteľov štátu, ktorá v súvislosti so zvyšujúcim sa napätím, zapríčineným nástupom Adolfa Hitlera k moci, operovala okrem „oslavných štandard“ aj motívom ohrozenia či dôrazom na armádu a obranu republiky.²⁸ K zásadným zmenám došlo aj v kontexte vnútornej politiky, kde popri tlaku „zjednotených“ nemeckých a maďarských síl došlo k výrazným posunom aj v slovenskej politike.²⁹ Tento moment odrážajú aj zmeny v argumentácii viacerých významných periodík, s nedávno ešte nemysliteľným apelom: „Situácia, pred ktorou dnes tvárou v tvár národom Poľska a Maďarska Slovensko stojí, vyžaduje si kategoricky, aby sa celý komplex slovenských otázok vyriešil naraz a bezodkladne v plnom rozsahu... Neváhame prehlásiť, že kto ešte dnes sa stavia proti širokej samospráve na Slovensku, je škodcom česko-slovenskej štátnosti.“³⁰ O niekoľko dní neskôr to jeden z najvplyvnejších

26 Archiv Kanceláre prezidenta republiky (KPR) Praha, f. KPR 1. 1918 – 1938, D 6360/29; D 6752/31; D 6435/32.

27 *Magyarország*, roč. 11, č. 1, 2. 1. 1938, s. 1. Bližšie pozri: SIMON, Attila. „V tejto republike sa stal maďarský ľud národom...“. Vzťah provládných maďarských elít na Slovensku k Trianonu a Československej republike 1918 – 1938. In MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László a kol. *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava : HÚ SAV, 2013, s. 115 – 129.

28 Pozri napr. AKPR, f. KPR 1. 1918 – 1938, D 9568/37.

29 BYSTRICKÝ, Valerián. Reakcia slovenských politických strán na Mnichovskú dohodu. In KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava : Paneurópska vysoká škola, Historický ústav SAV, 2013, s. 158 – 190.

30 K tomu podrobnejšie: ZEMKO, Milan. *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava : HÚ SAV, 2010, s. 152 – 154.

ľudáckych politikov toho obdobia Karol Sidor povedal ešte jasnejšie: „*Tu musíme povedať jasné slovo Štúrovo: Nazpäť cesta nemožná! »Pohádka mládí«, akú prežívali Česi a s nimi niekoľko slovenských rodín dvadsať rokov, sa už nevráti...*“.³¹ V tejto situácii bol už 28. október reprezentovaný ako problematický sviatok, pričom dilema jeho pripomínania predstavovala veľký oriešok aj pre české vládne elity.

Ministerská rada sa na svojom zasadnutí 11. októbra rozhodla zmeniť status 28. októbra na všedný deň, avšak pod tlakom verejnosti nakoniec vydala pokyn na vyvesenie štátnych zástav. Pre verejnosť následne vydali vyhlásenie, v ktorom vysvetlili, že obnovenie vyučovania na školách a zrušenie zdržiavania sa od práce súvisí so zložitou situáciou krajiny, ale to nemení nič na charaktere 28. októbra ako národného sviatku, že „*jen práci můžem stát a národ obnoviti, povznésti, zceliti a zajistiti šťastnejší jeho budoucnost*“.³² Pri príležitosti 20. výročia založenia republiky mal byť otvorený aj Pamätník oslobodenia na Vítkove, ktorého výstavbu slávnostne otvorili pri príležitosti 10. výročia založenia ČSR. Z politických dôvodov slávnosť odložili. Aspoň symbolicky si však viacerí predstavitelia štátu uctili tento deň. Predsedovia snemovne a senátu Jan Malypetr a František Soukup položili vence na Masarykov hrob, resp. v zastúpení ministra obrany Jana Syrového kládol veniec k hrobu neznámeho vojaka na Staromestskom námestí Alois Eliáš. Začali sa šíriť aj letáky vyzývajúce k národnej jednote a k dôstojnému ucteniu si tejto udalosti s cieľom nenechať si vziať „*28. říjen jako symbol národní a státní samostatnosti*“. Objavili sa dokonca výzvy, aby ľudia nosili čierne kravaty, boli slávnostne oblečení a chodili s nepokrytou hlavou.³³ Niektoré periodiká sa usilovali aj v tejto situácii navodiť optimistickú náladu, keď v duchu vládnych inštrukcií písali o tom, že len prácou môžu prispieť k budúcemu národnému povzneseniu. Avšak smutné vyznenie tohto už „*nechceného sviatku*“ odzrkadľujú aj stránky slovenskej tlače: „*Miesto triumfálneho jubileovania kronika zaznamená o nás, že tohoto dňa utiahli sme sa z námestí radovánok do skromných chýží svojich príbytkov a v tichu uvažovali sme o krokoch dejín vedených Prozreteľnosťou. Kruto poučení a bolestne potrestaní za vedomé a nevedomé chyby, svoje i chyby iných, neoslavujeme 20. výročie vzniku Česko-Slovenska manifestáciami, rečiami a prejavmi, ale inštinktívne hľadáme utíšenie a nádej do budúca v práci.*“³⁴ A v podobnom duchu písali aj *Robotnícké noviny*: „*Zavalení starostami, nesúc bolestí nezastrábených rán a prijímajúc stále ešte údery nové, stojíme pred dvadsiatym výročím tej udalosti, ktorá znamená zrodenie našej republiky i našej národnej slobody. Inak sme si všetci prestavovali tento deň...*“³⁵

31 ZEMKO, Milan: Nový režim pred novým štátom. Odraz zániku demokratického režimu na Slovensku na jeseň 1938 v súdobej tlači. In: BYSTRICKÝ – MICHELA – SCHVARC, *Rozbitie alebo rozpad?*, c. d., s. 73. Vyhlásenia na margo „úctovania“ s bývalými politickými konkurentmi sa v *Slováku* objavujú aj v nasledujúcich dňoch.

32 Archiv KPR, f. KPR 1. 1918 – 1938, D 11989/38; D 11129, Úřední zpráva. Ke dni 28. října.

33 HÁJKOVÁ, 28. říjen a jeho podoby, c. d., s. 224 – 225.

34 *Slovenský denník*, roč. 20, č. 247, 28. 10. 1938, s. 1.

35 *Robotnícké noviny*, roč. 35, č. 245, 28. 10. 1938, s. 1.

Opačný, kritický postoj zosobňuje politika v tom čase politicky výrazne posilnenej HSES, ktorej predstavitelia spájali aktuálne politické problémy (otázka južnej hranice Slovenska) s politikou predmnichovských elit. *Slovák* vo svojom úvodníku vyškolil čitateľov v zmysle, že ani nie je čo pripomínať, iba ak na 20-ročné jubileum negativizmu, nenásytnosti slobodomurárskych klík, zavádzania obyvateľstva. Autor článku ale význam 28. októbra úplne nezavrhol, len upozornil, že jeho zmysel bude potrebné v nasledujúcom období znovu skonštruovať.³⁶ Ľudáci už tradične pokračovali v tradícii vyzdvihovania významu Martinskej deklarácie, pričom jej 20. výročie bolo pripomenuté na celom území Slovenska, aj s účasťou členov slovenskej vlády. Podľa obežníka národného výboru mali miestne výbory zabezpečiť v duchu Hlinkovej politiky, aby „30. október tohtoročný zanechal trvalú pamiatku v našich mestách a dedinách“. Vyvesené mali byť národné a stranícke zástavy, aby boli námestia a ulice pomenované po Andrejovi Hlinkovi, resp. aby obecné zastupiteľstvá v tento deň usporiadali slávnostné zasadnutia.³⁷ Podľa oficiálnej ľudackej interpretácie bol odkaz deklarácie počas prvej ČSR sfaľšovaný, a preto ho bolo potrebné po 20 rokoch vrátiť zas na začiatok, t. j. že Slováci nie sú žiadnou vetvou československého národa, ale svojráznym, svojbytným a suverénnym národom. Na mnohých miestach boli oslavy spojené s prehliadkami a prisahami Hlinkových gárd, pričom v Ružomberku gardisti (s odvolaním sa na vôľu Andreja Hlinku) odstránili sochu Scotusa Viatora, ktorý sa vraj odvrátil od Slovákov a zradil ich záujmy.³⁸ Dôraz na oslavy Martinskej deklarácie sa krásne prejavil aj v tohtoročných školských slávnostiach. Oslavovali ju aj ako oslobodenie od Maďarov, resp. ako slávnosť utvorenia slovenskej autonómnej vlády.³⁹ Práve moment odtrhnutia od Maďarov vyzdvihol aj *Slovák*, ktorý ho označil za prvú etapu národno-emanipačného procesu.⁴⁰ *Slovenská politika* upozornila na aktuálnosť odkazu deklarácie, keď po 20 rokoch „zas a znova bránime Slovenskú krajinu a jej hranice proti pažravým nárokom toho istého národa, ktorý nás až do prevratu 1918 gniavil“.⁴¹ Pripomienky 20. výročia vyzneli len ako labutia pieseň republiky, v ktorej v tichosti doznievali oslavné tóny, ale zároveň sa o slovo hlásil aj nový poriadok. Druherepublikové elity svoju legitimitu odvodzovali práve od kritického postoja voči prvorepublikovej tradícii, čo prinieslo aj jej utlmenie vo verejnom priestore.

Dve oslavy s rôznym kontextom

Porovnanie postojov vybraných politických subjektov, resp. ich tlače k oslavám 10. a 20. výročia vyhlásenia republiky je príkladom toho, akú dôležitú úlohu zohráva aj pri

36 *Slovák*, roč. 20, č. 246, 28. 10. 1938, s. 1.

37 *Slovenská politika*, roč. 9, č. 248, 28. 10. 1938, s. 1.

38 *Robotnícke noviny*, roč. 35, č. 248, 1. 11. 1938, s. 1.

39 Archív mesta Bratislavy, Inventár škôl 1, Kronika ústavu: Masarykovho štátneho reálneho gymnázia – pobočky na Tehelnom poli; Tamže, Kronika ústavu: Masarykovej štátnej ľudovej a meštianskej školy v Račišdorfe; Tamže, Kronika štátnej meštianskej školy v Račišdorfe.

40 *Slovák*, roč. 20, č. 248, 30. 10. 1938, s. 1.

41 *Slovenská politika*, roč. 9, č. 249, 30. 10. 1938, s. 1.

symbolických manifestáciách vnútro- aj zahraničnopolitický kontext. Prostredníctvom podobných príkladov môžeme študovať napr. obsahové a významové posuny spojené s reprezentáciami konkrétnych miest pamäti v čase a priestore, ako aj s tým súvisiace praktiky.

Aj tento príklad ukázal, ako politická realita a rôzne kalkulácie aktérov pretvárajú oficiálne interpretácie vybraných historických udalostí, ktorých „odkaz“ dokážu promptne prispôbovať aktuálnym potrebám a rýchlo meniť významové pole, do ktorého je zasadený. Zároveň však nejde len o samoúčelné zmeny bez nejakej vnútornej logiky či historickej nadväznosti na staršie ideové východiská. Práve s vedomím silnej kontinuity mohol *Slovák* pri príležitosti 20. výročia napísať, že oni už od začiatku kritizovali niektoré elementy čs. štátneho systému a zmeny zo skorej jesene 1938 nazvať politickou satisfakciou. Dňa 28. októbra 1937 bola dokonca úvodná stránka *Slováka* venovaná pripomienke Černovej a symbolicky tak prekryla význam štátneho sviatku.⁴² Napriek tomu, ľudáci česko-slovenskú spoluprácu úplne nezavrhl. Na druhej strane, práve tento úvodník je príkladom radikalizujúceho sa žurnalistického žargónu, nápadne pripomínajúceho ostré pero nacistických žurnalistov, kde za hlavných aktérov „rozvratu“ označujú slobodomurárske a boľševické živly.⁴³ Zo strany ľudákov je dlhodobo sledovateľná pomerne stabilná argumentácia v duchu autonomistického programu, ktorá zároveň kritizuje, ale aj vyzdvihuje význam čs. štátneho projektu ako „oslobodenia“ od „národného útlaku“. Obdobie od jesene 1938 je v tomto duchu reprezentované ako naplnenie „národných požiadaviek“, avšak len o niekoľko mesiacov na to došlo k ďalšiemu posunu smerom k ešte užšiemu vymedzeniu pojmu „samostatnosti“. To sa prejavilo v zdôrazňovaní „oslobodenia“ aj od „českého útlaku“, čo politicky súvisí s ľudákmi ohlásením „vyvrcholení národných dejín“, t. j. vyhlásením Slovenského štátu.⁴⁴ Zároveň došlo aj k posunu zameranému na dokazovanie prirodzenosti „obnovenia“ Slovenského štátu a nefunkčnosti čs. projektu.⁴⁵

Rozdiel medzi „starým“ československým a „novým“ česko-slovenským projektom zosobňuje v roku 1938 aj obrovský dôraz na Martinskú deklaráciu, ktorú slávnostne pripomenuli na celom území Slovenska a naplnili tak pred siedmimi rokmi vyslovené pranie Karola Sidora: „*Pamiatka na 30. október, pamiatka na tú krátku slávu národnej osobitosti a svrchovanej moci na slovenskom území nech je nám studnicou živej viery*“

42 *Slovák*, roč. 19, č. 246, 28. 10. 1937, s. 1.

43 *Slovák*, roč. 20, č. 246, 28. 10. 1938, s. 1.

44 Spisovateľ a poslanec Slovenského snemu Tido J. Gašpar vo svojom prejave o vzniku samostatného Slovenského štátu situáciu popísal takto: „*Stalo sa, že vládnuci pražský centralizmus tak dlho a tak húževnate sa vzpíeral uznať národné práva slovenské i práva iných národných skupín, až ony nakoniec musely byť vybojované revolučnými udalosťami.*“ <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/003schuz/s003001.htm>.

45 K tomu napr. KAMENEC, Ivan. Oslavy vzniku samostatnej Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1945. In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a kol. „*Výjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet*“: *integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 208 – 223.

v *krajšiu budúcnosť nášho národa*.⁴⁶ Len pripomením, že podobné črty, ako malo pripomínanie 28. a 30. októbra, malo aj pripomínanie veľkomoravskej tradície, na ktorú oficiálne ČSR nadväzovalo pamätným dňom sv. Cyrila a Metoda. Aj v tomto prípade sa aktivizovali ľudácke elity, ktoré zdôrazňovaním významu Nitrianska prezentovali dualistický koncept rozdelenia moci v rámci česko-slovenskej spolupráce. Odkazovali na to, že tak ako v minulosti, tak aj v súčasnosti je potrebné dodržiavať princíp, ktorý z ich pohľadu garantovala práve aj *Pittsburská dohoda*.⁴⁷

Podobnú kontinuitu, hoci v opačnom ideologickom garde ponúkajú stránky *Robotníckych novín*, ktoré upozorňujú na nebezpečenstvo politického sektárstva a presadzovania totalitných praktík novou vládou garnitúrou po 6. októbri 1938.⁴⁸ Ako je však známe, sociálno-demokratickí politici dlhodobo kritizovali politiku ľudovej strany.

Naopak, výraznú zmenu v rétorike je možné sledovať v článkoch *Slovenského denníka*, ktorý bol taktiež dlhodobo známy práve kritikou ľudáckej politiky, ako aj u niektorých predstaviteľov agrárnej politiky, ktorí sa od októbra zapojili do budovania novej národnej jednoty, ktorej výsledkom bola aj dôsledná demontáž demokratického systému.⁴⁹

Celkovo je možné konštatovať, že oslavný tón z roku 1928 nepretrval a v roku 1938 sa posuny v rétorike spojené s politickými zmenami odrazili v kritickom a nie veľmi sviatočnom pripomenutí „dňa slobody“, reprezentovaného ako symbol „prekonanej“ a „neúspešnej“ politiky československého nacionalizmu. Napriek tomuto historickému zvratu, 28. október pretrval ako miesto pamäti a počas svetovej vojny si ho pravidelne pripomínali najmä v exile. Na domácej pôde sa stal zakázaným symbolom, ktorého pripomínanie narazilo na štátnu represiu.⁵⁰

46 *Slovák*, roč. 13, č. 245, 30. 10. 1931, s. 1.

47 ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam. *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : HÚ SAV, 2013.

48 *Robotnícke noviny*, roč. 35, č. 241, 23. 10. 1938, s. 1; roč. 35, č. 242, 25. 10. 1938, s. 1. K tomu tiež ZEMKO, Milan. Nový režim pred novým štátom. Odraz zániku demokratického režimu na Slovensku na jeseň 1938 v súdobej tlači. In BYSTRICKÝ – MICHELA – SCHVARC, *Rozbitie alebo rozpad?*, c. d., s. 73 – 91.

49 K tomu podrobne: BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava : Prodam, 2008.

50 K ďalším osudom sviatku pozri HÁJKOVÁ, 28. říjen a jeho podoby, c. d.; BENEŠ, October 28, 1918, c. d.

Židovská emigrácia z Rakúska na Slovensko po anšluse v roku 1938¹

Zuzana Poláčková

V Rakúsku pretrvávalo úsilie o pripojenie sa k Nemecku počas celého medzivojnového obdobia v rokoch 1918 – 1938. Bolo reakciou na odčlenenie veľkých častí územia pôvodného Rakúska po prvej svetovej vojne, na pocit porážky a nepripravenosti stotožniť sa s územím novovzniknutého malého štátu. Takisto boli deklarovaným spontánnym a logickým prejavom príslušnosti k nemeckému kultúrnemu dedičstvu. Najdôležitejšou proklamovanou zahraničnopolitickou prioritou nového Rakúska bolo, v zhode s ostatnými nástupníckymi štátmi, zabezpečenie práva na sebaurčenie všetkých Nemcov v rozpadnutej Rakúsko-Uhorskej monarchii. Súčasťou tohto úsilia bol aj anšlus s Nemeckou republikou. Pripojenie sa k Nemecku bolo prvoradým zámerom rakúskych sociálnych demokratov, ktoré malo, okrem iného, za cieľ zabrániť reštauračným úsiliam a zabezpečiť budúci demokratický vývoj. Už 30. októbra 1918 odovzdal výkonný výbor provizórneho národného zhromaždenia Nemeckého Rakúska nótu americkému prezidentovi Woodrowovi Wilsonovi, v ktorej boli stanovené zahraničnopolitické ciele Rakúska. V nóte sa konštatovalo, že nemecký národ tvorí samostatný Nemecko-Rakúsky štát. Nemecké Rakúsko v nej požadovalo územnú zvrchovanosť nad územiami bývalého Rakúska, v ktorých tvoria Nemci väčšinu obyvateľstva, pričom Nemecké Rakúsko uznalo právo ostatných národov na sebaurčenie a vytvorenie vlastného štátu.² Problém anšlusu – možného pripojenia Rakúska k Nemecku a s tým súvisiaci problém názvu nového Rakúska – Nemecké Rakúsko, sa počas mierovej konferencie vyriešil neutralizáciou Rakúska. V mierovej zmluve sa Rakúsko zaviazalo rezignovať tak na názov Nemecké Rakúsko, ako aj na anšlus s Nemeckom. Pod nátlakom Spoločnosti národov musel rakúsky parlament 21. októbra 1919 prijať zákon, ktorý stanovoval, že Nemecké Rakúsko je demokratická republika, ktorá sa nazýva Rakúsko a anšlus Rakúska s Nemeckom je vylúčený. Tento záväzok Rakúsko počas 20. a 30. rokov znovu potvrdilo v rámci medzinárodných pôžičiek poskytnutých Rakúsku na sanáciu jeho ekonomiky a financií. Rakúsko tak na mierovej konferencii získalo ambivalentný, nejednoznačný status, ktorý určoval jeho postavenie v strednej Európe v medzivojnovom období. Vyhovoval veľmociam a nástupníckym štátom, ale znevýhodňoval Rakúsko. V niektorých otázkach (menšiny, anšlus) bolo Rakúsko definované ako neutrálne, nový štát. V iných otázkach, naopak, bolo Rakúsko považované za jediného právneho nástupcu rakúskej časti monarchie. Išlo predovšetkým o jeho znevýhodnenie pri rozhodovaní o hraniciach, pretože Rakúsko na

1 Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA: č. 2/0036/15: *Národnoštátne záujmy SR v medzinárodných vzťahoch v post-integračnom období*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Zuzana Poláčková, CSc.

2 POLÁČKOVÁ, Zuzana. *Za oponou slovensko-rakúskych vzťahov v 20. storočí*. Bratislava : VEDA, 2013, s. 51 – 70.

rozdiel od ostatných nástupníckych štátov nebolo prizvané na rokovania o hraniciach. Ich požiadavky mu boli nastolené ako *fait accompli*. Ďalším znevýhodnením vyplývajúcim z takéhoto nejednoznačného prístupu veľmoci bola významná redukcia počtu rakúskeho vojska. V tejto súvislosti treba podčiarknuť, že aj táto skutočnosť sa podieľala na upevňovaní autoritárskych črt rakúskeho povojnového režimu. Redukcia pravidelnej armády nepochybne prispela k tomu, že sa vytvorili paramilitaristické organizácie brániace záujmy dvoch najsilnejších politických táborov v polarizovanej rakúskej spoločnosti. Rakúsku identitu určovali po roku 1918 predovšetkým subnárodné identity – triedna a konfesijná – dvoch veľkých politických táborov: sociálnodemokratického a kresťansko-sociálneho. Anšlusová vízia a snahy o pripojenie Rakúska k Nemecku pretrvávajúca od roku 1918 v 20. a 30. rokoch 20. storočia predstavovala v povedomí Rakúšanov akúsi protiváhu k povojnovému „nespravodlivému“ usporiadaniu, bránila upevneniu rakúskej identity a vytvoreniu rakúskeho národného povedomia. Prispela aj k destabilizácii politickej scény a vzniku krízovej situácie, ktorá vyvrcholila v roku 1934 občianskou vojnou a prerušením demokratického vývoja na ďalších dvadsať rokov.

Pripojenie Rakúska k Nemecku, tzv. anšlus v roku 1938 predstavuje významný medzník v dejinách Európy v 20. storočí. Anšlus bol po Sárskom plebiscite a remilitarizácii Porýnia tretím významným krokom – z nemeckého zorného uhla legitímnym a oprávneným, ktorým nacistické Nemecko cieľavedome narúšalo mierovú konštrukciu inštitucionalizovanú po prvej svetovej vojne. Úspešne realizovaný projekt anšlusu bol zároveň vyjadrením efektívne fungujúcej propagandistickej mašinérie a salámovej taktiky politických a vojenských elít nacistického Nemecka. Adolf Hitler sa už vo svojej publikácii *Mein Kampf*, ktorá vyšla v roku 1923, vyjadril, že pripojenie Rakúska k Nemecku pokladá za svoj dôležitý cieľ. Z Viedne sa chystal ovládnuť celé Podunajsko a Balkán, a neskôr aj Československo. Už v novembri 1937 sa Hitler a zástupcovia vojenských a politických elít v Hossbachovom protokole zasadzovali za obsadenie Rakúska a porážku Československa. Nemecká propaganda využívala slabé miesta rakúskeho politického systému a jeho labilitu, správne predpokladala masívnu podporu rakúskeho obyvateľstva, ktoré malo počas dvadsiatich rokov existencie rakúskeho štátu reálny problém stotožniť sa s malým okliešteným Rakúskom.³

***

Poskytovanie azylu pre utečencov bolo v Československej republike (ČSR) podmienené právne, politicky a ekonomicky. Jeho konkrétnu realizáciu počas trvania prvej ČSR limitovali viaceré právne normy. Špecifiká postavenia cudzincov v Československu boli určené právnymi predpismi správneho a pracovného práva, predovšetkým zákonom o pobyte cudzincov na území republiky. Tento zákon určoval podmienky prihlasovania sa cudzincov na pobyt, ako aj právne predpisy týkajúce sa zamestnávania cudzincov na

3 Bližšie pozri PELINKA, Anton. *Zur österreichischen Identität. Zwischen deutscher Vereinigung und Mitteleuropa*. Wien : Ueberreuter, 1990; PELINKA, Anton. *Kreisky – Haider. Bruchlinien österreichischer Identitäten* (mit Hubert Sickinger und Karin Stögner). Wien : Braumüller, 2008.

územi štátu. Postavenie cudzincov modifikoval v nemalej miere aj vývoj na medzinárodno-politickej scéne, ako aj vnútropolitický vývoj a ekonomická situácia.

Z medzinárodnopolitického hľadiska určovali azylové právo a postavenie cudzincov či imigrantov v ČSR aj medzištátne bilaterálne dohody, uzatvárané v duchu ovzdušia panujúceho na medzinárodnopolitickej scéne. V 20. rokoch bolo azylové právo a medzinárodné dohody z hľadiska medzinárodného práva koncipované liberálne a demokraticky.

Liberálna prax v 20. rokoch pri prijímaní politických emigrantov a poskytovaní azylu bola umožnená vo všeobecnosti prevládajúcou pokojnou situáciou v medzinárodných vzťahoch, ako aj povojnovou hospodárskou konjunktúrou. V tomto období prichádzali do Československa predovšetkým ruskí a ukrajinskí politickí emigranti, ktorí utekali pred postupne sa etablujúcim sovietskym režimom.

Zostrenie azylového zákonodarstva v ČSR voči politickým emigrantom bolo zapríčinené predovšetkým ich masovým príchodom z Nemecka po prevzatí moci nacistami v roku 1933 a z Rakúska po vypuknutí občianskej vojny vo februári 1934. Vznik početnej emigrácie po vypuknutí občianskej vojny v roku 1934 bol dôsledkom vnútorného protirečivého vývoja Prvej Rakúskej republiky a porážky sociálnej demokracie v zápase o udržanie parlamentného režimu. Počas svetovej hospodárskej krízy v rokoch 1932 – 1934 kulminovala v Rakúsku aj vnútropolitická kríza, komplikovaná zahraničnopolitickými problémami. V rakúskej spoločnosti, ktorá sa počas 15 rokov trvajúcich politických zápasov medzi pravicovými kresťanskými sociálmi a ľavicovými sociálnymi demokratmi ostro polarizovala, chýbala spoločná platforma demokratických síl. Proti sebe stojace politické strany nedokázali konsenzuálne riešiť patovú politickú situáciu, dôsledkom ktorej bolo zrušenie parlamentu v marci v roku 1933. Existencia paramilitaristických zložiek *Heimwehru* a *Schutzbundu*, ktoré boli súčasťou politických štruktúr, a ich neustále vzájomné ozbrojené konflikty prerástli v tomto krízovom období do občianskej vojny.⁴ Bezprostredným následkom občianskej vojny v Rakúsku bol prúd utečencov, z ktorých najväčší počet našiel svoj prechodný azyl v Československu. Prvá vlna politickej emigrácie z Rakúska prišla teda po občianskej vojne v roku 1934.

Emigranti po anšluse predstavovali teda už druhú vlnu utečencov hľadajúcich azyl v Československu. Ich pobyt a poskytnutie azylu v ČSR bol však mimoriadne sťažený vyhrotenou situáciou na vnútropolitickkej scéne a postupnou degradáciou medzinárodného postavenia ČSR. Reakcia ministerského predsedu Milana Hodžu na Hitlerov prejav z 20. februára 1938, v ktorom sa vyjadril, že bude chrániť 10 miliónov Nemcov, ktoré žijú v susedných štátoch, bola rýchla. Vo svojom prejave v parlamente zo dňa 4. marca povedal, že nedovolí a nepripustí zasahovanie do vnútorných záležitostí Československa. Ako najvyššiu hodnotu vyzdvihol vlastnú československú (čs.) štátnosť a suverenitu. Zároveň

4 V rakúskej historiografii sa často používa termín *Permanente Bürgerkrieg* (permanentná občianska vojna), ktorý výstižne charakterizuje obdobie trvania Prvej Rakúskej republiky (1918 – 1938), poznačené krvavými konfliktami medzi sociálnodemokratickým *Schutzbundom* a kresťansko-sociálnym *Heimwehrom*.

však deklaroval aj nevyhnutnosť uspokojenia potrieb menšín v štáte.⁵ Následné obsadenie Rakúska, jeho pripojenie k Nemecku a plebiscit však znamenali koniec Hodžových zahraničnopolitických plánov a projektu agrárnej spolupráce v strednej Európe.⁶ Nemecko, samozrejme, nerezignovalo na svoje ďalšie plány týkajúce sa Československa.

Nemecko pred a počas obsadzovania Rakúska uisťovalo znepokojených čs. politických a vojenských predstaviteľov, že čs. štátna suverenita nebude ohrozená. Nemecko tak sledovalo základný cieľ, aby sa Československo nepokúsilo narušiť diplomatickými a vojenskými prostriedkami pomerne zaručený výsledok anšlusu. Súčasne však úzko spolupracovalo na rozvracaní vnútro politickej scény s Konradom Henleinom, vodcom Sudetonemeckej strany.⁷ Politickí predstavitelia sudetských Nemcov ostro komentovali anšlus aj v parlamentnej snemovni, a nenechávali nikoho na pochybách, že tento akt hitlerovského Nemecka bude mať následky aj pre Československo. Karl Hermann Frank sa vyjadril nasledovne: „*Na príkaz sudetskoněmecké strany mám učiniti toto prohlášení: Z vůle německého lidu splynuly dva německé státy v jeden. Připojení německého Rakouska k Německé říši se provedlo legální nekrvavou cestou v několika hodinách. Sudetští Němci nemohou a nechťejí pomínouti tuto velkou dějinnou událost, aby i s tohoto místa nezaslali německému lidu v nové říši bratrský pozdrav a srdečné blahopřání. V této chvíli velkého politického významu musí sudetskoněmecká strana jako nesoucí odpovědnost za sudetské Němce promluvit i k nositelům odpovědnosti československého státu.*“ Po K. H. Frankovi vystúpil v parlamente aj jeho stranický kolega poslanec Franz Hodina, ktorý sa k osudu Československa v súvislosti s anšlusom vyjadril ešte pregnantnejšie: „*V jednom českém listě čel jsem dnes tuto otázku: Quo vadis Austria? Není přece už vůbec potřeba mluvit ještě o ‚quo vadis Austria‘, protože Rakušané už přece našli svůj domov. Předseda vlády Hodža říká ve svých výkladech ve vládním prohlášení ‚hledáme mír‘. Až na malé výjimky propuká smečka pražských večerníků ve vzteklé vytí! Ne, ne, nikoliv mír! Válku, válku a zase válku!... a proto to štvání a zase štvání proti Němcům. Jest tu otázka ‚quo vadis Českoslovakia‘ na místě nebo ne?*“⁸

5 Cit. podľa Poslanecká sněmovna České republiky, Digitální depozitář <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/135schuz/s135003.htm>, stiahnuté 2. 1. 2015.

6 BYSTRICKÝ, Valerián. La Tchecoslovaquie et l'annexion de l'Autriche. In KREISLER, Félix. (ed.). *Anschluss une affaire Européenne*. Rougen : 1991, s. 167 – 173; BYSTRICKÝ, Valerián. Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov. In PEKNÍK, Miroslav (zost.). *Milan Hodža štátnik a politik*. 2. doplnené a rozšírené vyd. Bratislava : Veda, 1994, s. 142 – 148; Tenže. Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 48, 2000, č. 2, s. 257 – 281.

7 Ku stupňujúcim sa požiadavkám sudetských Nemcov po anšluse Rakúska bližšie pozri DETLEF, Brandes. *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Praha : Argo, 2012; BYSTRICKÝ, Valerián. Die diplomatischen und militärischen Voraussetzungen der Verteidigung der ČSR gegen die nationalsozialistische Aggression. In HOENSCH, Jörg Konrad – KOVÁČ, Dušan (hrsg.). *Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918 – 1938*. Essen : Klartext, 1994, s. 135 – 147.

8 Cit. podľa Poslanecká sněmovna České republiky, Digitální depozitář <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/139schuz/s139005.htm>, stiahnuté 4. 1. 2015.

***

Je všeobecne známym faktom, že 15. marca 1938 nemecký kancelár Adolf Hitler v Hofburgu vo svojom prejave vyhlásil pripojenie svojej vlasti k Nemecku. Tento akt privítal mnohotisícový dav s obrovským nadšením, a neboli to len národní socialisti. Anšlus privítali s nadšením mnohé významné osobnosti politického, náboženského a kultúrneho života. Nadšenie a radosť z pripojenia sa k staršiemu a mocnejšiemu „bratovi“ však mala tragické následky. Prejavili sa tak na vnútro politickej scéne odstúpením a uväznením významných politických predstaviteľov – odporcov anšlusovej myšlienky a následným dosadením verných nacistov na ich miesta. Po anšluse v marci roku 1938 sa Rakúsko premenovalo na Ostmark a stalo sa súčasťou Tretej ríše. Nemecké vojská prekročili hranice na viacerých miestach už v noci z 11. na 12. marca 1938. Rakúski nacisti prebrali moc v hlavnom meste a v ďalších veľkých mestách ako Graz a Linz a začali ešte pred príchodom *Wehrmachtu* a Adolfa Hitlera terorizovať židovské obyvateľstvo a príslušníkov politickej opozície. Násilie sa postupne rozšírilo po celej krajine. Neuveriteľne rýchlo bolo zatknutých vyše 70 000 ľudí, predovšetkým vo Viedni. Nový režim sa začal efektívne zbavovať svojich protivníkov, a už 1. apríla 1938 bol vypravený prvý transport do koncentračného tábora v Dachau. Anšlus prebiehal podľa vopred pripraveného plánu – vojenská okupácia zvonku a prebratie moci prívržencami a príslušníkmi národnosocialistickej strany na domácej pôde. Rasisticky motivované prenasledovanie židovského obyvateľstva bolo súčasťou systematicky vopred pripraveného scenára obsadenia Rakúska. Prebiehalo rovnako vo všetkých jeho spolkových krajinách. Arizácia a odňatie občianskych práv a slobôd židovskému obyvateľstvu v Rakúsku boli predohrou humanitárnej tragédie, ktorá poznamenala celé 20. storočie.⁹

***

Celkový počet emigrantov z Rakúska bezprostredne po anšluse bol v Čechách 2 173 a na Morave a Sliezsku až 15 000, v Bratislave sa ich počet odhadoval na niekoľko tisíc, z toho 2 500 ľudí bolo bez dokladov. V tom čase však už nešlo len o viac-menej politickú emigráciu, ako tomu bolo vo februári 1934. Boli to predovšetkým Židia, ktorých vyhnalo z Rakúska rasistické zákonodarstvo. Československo im slúžilo ako prestupná stanica. Rakúska spoločnosť bola už od druhej polovice 19. storočia poznačená pomerne silným antisemitizmom, ktorý bol prítomný vo všetkých spoločenských vrstvách a politických stranách, sociálnych demokratov nevynímajúc. Mnohí zastávali názor, že Židia by sa mali z Rakúska vysťahovať. Po prevrate v marci 1938 získal antisemitizmus v Rakúsku novú podporu. Nacisti a viedenské obyvateľstvo začali terorizovať Židov už počas anšlusu. Vyháňali ich z obchodov a domovov, museli čistiť zubnými kefkami ulice. Násilie a zverstvá veľakrát prevyšovali násilie páchané voči Židom v samotnom Nemecku. Začal sa aj proces spontánnej arizácie, potvrdený neskôr v máji 1938 prebratím Norimberských zákonov v Ostmark. Ich prijatie poznačilo najmenej pol milióna občanov Rakúska, a desaťtisíce boli automaticky pozbavené občianstva. V marci bolo zatknutých niekoľko

9 POLÁČKOVÁ, *Za oponou*, c. d., s. 51 – 70.

tisíc Židov. Nacisti a ich prívrženci sa zasadili za rozpustenie židovských organizácií a inštitúcií. Tieto akty násilia a krutosti mali za cieľ premeniť židovské obyvateľstvo na neužitočnú a parazitickú vrstvu v očiach zvyšku spoločnosti, a tak navodiť celospoločenskú atmosféru súhlasu s ich vynúteným odchodom, krutosťami a násilím voči tejto časti rakúskej spoločnosti. V roku 1941 opustilo Viedeň 130 000 Židov a do konca druhej svetovej vojny ich bolo deportovaných viac než 65 000 do koncentračných táborov. Podľa známeho rakúskeho historika Gerharda Botza sa Rakúsko takýmto spôsobom zbavilo veľkej časti kreatívnej intelektuálnej a kultúrnej elity a Rakúšania sa ani po druhej svetovej vojne nedokázali vyrovnáť s problematikou arizácie a návratu Židov späť do Rakúska.¹⁰

Pripojenie Rakúska k Tretej ríši sa dotklo aj postavenia a kvality života českej a slovenskej menšiny a v neposlednej miere aj ich občianskych slobôd. Hoci po Anšluse v marci 1938 nasledovala vlna emigrácie z Rakúska, príslušníci českej a slovenskej menšiny zo začiatku z Rakúska neodchádzali. Ich vtedajšie postoje a názory sú zaznamenané vo viacerých dokumentoch a publikáciách.¹¹ Ako prvý z nacistických hodnostárov si vedúcich predstaviteľov česko-slovenskej menšiny pozval na pohovor 22. marca 1938 podnikateľ, diplomat a cestovateľ Hermann Neubacher, ktorý sa postupne zo sociálnodemokratického sympatizanta a z príslušníka Veľkonemeckej strany stal členom Národno-socialistickej robotníckej strany v Rakúsku. Neubacher sa v marci 1938 ako verný nacistička stal prvým starostom Viedne a využil fakt, že sa dobre poznal s niektorými zástupcami českej a slovenskej menšiny vo Viedni, aby si ich zavolať na pohovor o blížiacom sa ľudovom hlasovaní. Rozhovor prebiehal v priateľskej atmosfére a starosta ponúkol menšine, ktorú zhodnotil ako vynikajúco organizovanú a kultúrne vyspelú, svoju pomoc a podporu v nových podmienkach v Ostmark. Argumentoval tým, že vyzdvihoval národnostnú politiku Tretej ríše. Konštatoval, že žiadna iná krajina neberie taký ohľad na iné národnosti ako Nemecko, a síce predovšetkým z tých dôvodov, lebo sa usilujú o rozvoj svojej vlastnej národnosti, svojho kmeňa v iných štátoch v Európe.¹² Neubacher charakterizoval politiku Tretej ríše ako politiku, ktorá pevne stojí za právami menšín a je si vedomá toho, že dôsledná obrana ich práv pomáha odstraňovať antagonizmy

10 <http://www.sueddeutsche.de/politik/jahre-anschluss-die-oesterreicher-waren-genauso-taeter-1.69704117>. Mai 2010, 21:48 70 Jahre Anschluss „Die Österreicher waren genauso Täter“ Anzeige, Der Alpenstaat Österreich hatte praktisch keine Chance, sich gegen Hitlers „Anschluss“ am 12. März 1938 zu wehren – auch wegen der „übereifrigen“ Österreicher, behauptet der Wiener Historiker Gerhard Botz, stiahnuté 4. 1. 2015.

11 „Anschluß“ 1938. Eine Dokumentation, hrsg. v. Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstands. Wien, 1988; NEUBACHER, Hermann. Die Begrüßung des Führers durch den Bürgermeister der Stadt Wien, Dr. Ing. Hermann Neubacher [und des Führers Erwiderung]: Am 9. April 1938 wurde vom Erker des Wiener Rathauses der Tag des Großdeutschen Reiches verkündet. Wien: [Pressestelle d. Stadt Wien], 1938. 4 s.

12 JOHN, Michael. Die Wiener Tschechen und Slowaken vom Anschluss bis zum Krieg (1938/39). In MALLE, Avguštin – SIMA, Valentin (eds.). *Der Anschluss und die Minderheiten in Österreich*. Klagenfurt : Drava, 1989, s. 214.

v strednej Európe.¹³ Vyzval predstaviteľov menšín, aby hlasovali za pripojenie k Tretej ríši. O deň neskôr prijal zástupcov menšín Joseph Bürckel, ríšsky komisár pre znovuzjednotenie Rakúska s Nemeckom.¹⁴ Počas rozhovoru vyjadrili menšinová predstavitelia lojalitu s Treťou ríšou a budúcou Ostmark. Počas niekoľkých týždňov medzi anšlusom a referendum, ktoré sa konalo 10. apríla, boli mnohí ľavicovo orientovaní občania, ako aj ďalší potenciálni politickí odporcovia a Židia, zhromaždení a uväznení, alebo odoslaní do koncentračného tábora v Dachau. Referendum sa konalo pod veľkým nátlakom a sprevádzala ho masívna propaganda. Viedenský Česi a Slováci sa preto ocitli pod obrovským tlakom, ktorý bol sprevádzaný oprávnenými existenčnými obavami z budúceho vývoja. Hneď v prvých dňoch po nacistickom prevrate sa uskutočnilo niekoľko závažných činov orientovaných proti menšine. Boli zatvárané školy a začala sa postupná konfiškácia majetku menšiny. Príslušníci menšiny preto hlasovali vo vlastných miestnostiach. Ani napriek jednoznačnému výsledku pre anšlus prenasledovanie menšiny neprestávalo. Postavenie českej a slovenskej menšiny bolo porovnávané s postavením sudetských Nemcov v Československu a politicky instrumentalizované. V auguste bola vo *Völkischer Beobachter* uverejnená séria článkov nazvaná „*Česká nenávisť*“, kde sa písalo o tom, ako sa českej a slovenskej menšine dobre darí a ako je nemecká menšina v Čechách utláčaná. Česi a Slováci vo Viedni a v Rakúsku hlasovali za pripojenie Ostmark k Tretej ríši temer na sto percent. Po Mníchove však sľuby viedenského starostu stratili svoju platnosť. Menšinové občianske združenia a spolky neprežili rok 1941, väčšinu z nich zakázali a mnohých z ich predstaviteľov odvliekli do koncentračných táborov.

Ako prvá vlna utečencov boli z Rakúska bezprostredne po anšluse vypovedávaní predovšetkým Židia poľského pôvodu, ktorí sa tu usadili ešte pred koncom prvej svetovej vojny.¹⁵ V niekoľkých prípadoch čs. veľvyslanectvo vo Viedni zistilo, že členovia Gestapa

13 *Völkischer Beobachter*, 23. 3. 1938, s. 13. Cit. podľa: JOHN, Die Wiener Tschechen, c. d., s. 214.

14 Zemský Archiv (ZA) Brno, fond (f.) B40, škatuľa (š.) 281, č. sp. 8710/1938.

15 Koniec 19. storočia v strednej Európe bol poznamenaný vlnou antisemitizmu. Príčiny tohto spoločenského fenoménu, ktorý závažným spôsobom určil dejiny 20. storočia, možno v stručnosti charakterizovať ako nespokojnosť ostatného obyvateľstva s rýchlym spoločenským postupom židovských elit. Táto nespokojnosť koncom 19. storočia, v čase vzniku masových politických strán, postupne nadobúdala politickú dimenziu a antisemitizmus sa stal nástrojom presadzovania politického vplyvu aj u takých politikov a verejných činiteľov, ktorí dovtedy otvorene so Židmi spolupracovali. Postupná emancipácia a integrácia židovského obyvateľstva, ktorá sa začala koncom 18. storočia a úspešne napredovala, s väčšími či menšími prerušeniami, sa koncom 19. storočia dostala do slepej uličky. Okrem spomenutých základných dôvodov, antisemitizmus v Európe živil a posilňoval aj hromadný príchod chudobného židovského obyvateľstva z východných častí monarchie a Ruska, ktoré utekalo pred pogromami a protizidovským zákonodarstvom. Sociálny a politický pohyb na konci 19. storočia vyvolával neistotu a strach v širokých vrstvách spoločnosti, neobišiel ani vládnucu aristokraciu, jej vzdelaní predstavitelia sa obávali, že antisemitizmus prispeje k posilneniu sociálnych nepokojov. Formujúca sa antisemitská politická ideológia tak zaznamenala nemalý sociálny vplyv. Vo Viedni príchod „žobrakov z východu“, ako vtedy chudobných židovských prisťahovalcov nazývali, spôsobil obavy a neistotu aj medzi bohatými príslušníkmi viedenskej židovskej obce. Emancipovaní

nariaďujú rakúskym štátnym príslušníkom židovského vyznania, aby do troch dní opustili bývalé územie Rakúska. Pod hrozbou fyzických trestov ich nútili, aby tak urobili. Najdrastickejšie postupovali proti Židom úrady v Burgenlande, Dolnom Rakúsku a v Korutánsku. Bol im zabavený všetok majetok a podľa príkazu mali opustiť Rakúsko do 3 dní. Týchto ľudí denne dovážali príslušníci SS na hranice, odkiaľ boli ilegálne prepašovaní do ČSR. Nezriedka sa stávalo, že si ich čs. a rakúski colníci posúvali medzi sebou sem a tam. V ČSR často skončili vo väzení, odkiaľ ich mohla vykúpiť iba židovská obec, ktorá však pokladala túto situáciu za prechodný problém a usilovala sa o ich odsun do zahraničia. Židovská obec sa k tomuto problému vyjadrila takto: „*Emigranti z Rakúska jsou problém přechodní. Zdejší i zahraniční organizace židovské se úspěšně snaží umožnit jejich urychlený odchod do ciziny. Až do doby jejich odchodu bude jistě možno a ze všech hledisek užitečno, aby se jim ve zvláštních táborech nebo společných ubikacích poskytlo útočiště. Toto řešení dosud nezatěžovalo stát a veřejnost, neboť si židovské společenství opatrovalo na ně z ciziny prostředky, pokud vlastní prostředky nestačili.*“ V úsilí obísť nariadenia úradov podnikali Židia už na území Československa rôzne dôvtipné opatrenia. Bratislavskí Židia si najali v máji 1938 francúzsku vlečnú loď, naložili na ňu svojich spoluvercov z Rakúska, ktorých predtým príslušníci SA previezli v noci 28. mája cez Moravu na Devín. Parník potom odtiahol loď po Dunaji k Podunajským Biskupiciam, kde mohla vlečná loď zakotviť, lebo tok Dunaja bol medzinárodnou riekou, a teda nepodliehal žiadnemu štátu. Na čs. brehu však zostala policajná hliadka pre prípad, že by Židia chceli vystúpiť. Pokiaľ loď kotvila na Dunaji, boli v Bratislave vybavené doklady a cestujúci mohli potom bez obáv vystúpiť na čs. pôdu.¹⁶

Československé bezpečnostné orgány a administratíva reagovali rýchlo na pripojenie Rakúska k Tretej ríši. Výnosom zo dňa 12. marca 1938 číslo 13.373 prez. bol daný Krajiniskému úradu pokyn, aby na územie Československa neboli vpúšťaní občania rakúskeho pôvodu, ani keď majú riadne cestovné doklady. Výnimku predstavovali tí, ktorí do ČSR cestovali za obchodom, alebo na území republiky vlastnili nehnuteľnosti, resp. disponovali diplomatickým pasom.¹⁷ Už 12. marca 1938 boli rakúske pasové kontroly na hraniciach s ČSR, konkrétne v Bergu a Hainburgu, posilnené o niekoľko desiatok pracovníkov – civilistov, ktorí konali službu s páskou s hákovým krížom a na uliciach viseli zástavy s hákovým krížom. V dňoch 12. a 13. marca čs. úrady podrobne

---

a viedenskou spoločnosťou akceptovaní bohatí Židia sa cítili ohrození prítomnosťou masy nespokojných chudobných prisťahovalcov, ktorých príchod a pobyt vo Viedni posilňoval averziu voči všetkým Židom. Riešenie tohto problému im ponúkol Theodor Herzl v svojej knihe *Judenstaat*. Odchod Židov do Palestíny mal byť vyriešením a odstránením antisemitizmu zo spoločnosti. Sionistické hnutie koncom 19. a začiatkom 20. storočia podporovali teda nielen tie židovské kruhy, ktoré si priali založenia židovského štátu, ale aj bohatí kresťania, ktorí sa obávali politickej instrumentalizácie antisemitizmu a následných sociálnych vplyvov.

16 Archiv Kanceláre prezidenta republiky Praha, signatúra A 1234/38 (Nejvyšší rada svazů Židovských obcí náboženských v Čechách, na Moravě a ve Slezsku).

17 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Krajiniský úrad v Bratislave 1928 – 1938 (KÚ), š. 259. Korešpondencia ministerstva vnútra s Krajiniským úradom v Bratislave.

sledovali aj pomery v ďalších pohraničných mestách ako napr. v Hohenau, kde bolo napádané nielen židovské obyvateľstvo, ale boli uväzňovaní tak katolícki farári, ako aj predstavitelia Vaterländische Front-u. Rovnako si v tom čase počínali aj maďarské colné úrady, keď do Maďarska nevpušťaťali rakúskych Židov. Hranice boli uzatvorené na oboch stranách. Po anšluse Rakúska totiž neboli ani čs. a ani maďarskí občania židovskej národnosti vpúšťaťani na územie bývalého Rakúska. Časopis *Prager Mittag* uverejnil dňa 29. marca článok *Kaufleute von deutschen Grenzorganen nicht durchgelassen. Verkehr Pressburg-Wien behindert*. Išlo o obchodníkov s obilím židovského pôvodu, ktorí neboli vpustení na územie Rakúska.¹⁸

Cez Bratislavu emigrovali aj významné osobnosti rakúskeho politického a kultúrneho života. Už 11. marca 1938 o 23.30 pricestovali do Bratislavy a ubytovali sa v hoteli Carlton v sprievode tajomníka francúzskeho vyslanectva vo Viedni Comte de Luise, Anna Draherova – alias Alвина Dollfussová, vdova po zavraždenom kancelárovi Engelbertovi Dollfussovi – s dvomi deťmi a vychovávateľkou Scherovou. Mali odporúčací list od čs. vyslanectva vo Viedni a boli bez problémov prepustení na územie ČSR. Čs. policajné orgány však podrobne monitorovali pobyt pani Dollfussovej v hoteli Carlton v Bratislave. Dňa 12. marca o 1:30 v noci pricestoval na čs. diplomatický pas prezident Paneurópskej únie gróf Richard Coudenhove Kalergi a tiež sa ubytoval v Carltone.¹⁹ V marci sa zdržiavali v hoteli Carlton aj dvaja významní predstavitelia Vaterländische Frontu: jeho generálny tajomník Guido Zernatto a minister obchodu a prezident železničníc v Rakúsku Friedrich Stockinger. Ich pobyt v hoteli Carlton, ako aj ich stretnutia s maďarským podnikateľom Ettlom a jeho synom, boli takisto podrobne monitorované Policajným riaditeľstvom v Bratislave. Napriek tomu, že začiatkom marca čs. ani maďarské úrady nevpušťaťali do krajiny rakúskych utečencov, policajné záznamy dokladajú, že sa ich v tom čase v Maďarsku nachádzalo vyše 3 000²⁰.

***

Na hraniciach sa bezprostredne po prevrate v Rakúsku odohrávali tragické udalosti. Dňa 13. marca 1938 hlásil policajný náčelník z obce Gajary prechod 5 utečencov z Rakúska na malej loďke cez Moravu, loďka sa potopila a utečenci preplávali na druhú stranu do ČSR, vrhli sa na zem a na kolenách prosili, aby neboli vrátení do Rakúska. Napriek tomu ich však čs. colníci násilím previedli na druhú stranu. Sú však známe aj také prípady, keď sa na utečencov strieľalo. Takéto prípady boli zaznamenané z okolia Dobrohošte a Czizkola Sziget. Maďarské colné úrady v tom čase nevpušťaťali na maďarské územia nielen rakúskych a čs. občanov židovského pôvodu, ale ani maďarských občanov židovského pôvodu, ba dokonca ani osoby s trvalým pobytom v Maďarsku, ktoré mali židovský pôvod. Známe sú prípady z Čane a z Čopu. Išlo predovšetkým o obyvateľov

18 SNA, f. KÚ, š. 259. Prezídium Krajinského úradu v Bratislave Prezídium ministerstva vnitra v Prahe z 15. 3. 1938.

19 SNA, f. KÚ, š. 259. Prezídium krajinského úradu v Bratislave Prezídium ministerstva vnitra v Prahe z 13. 3. 1938.

20 Tamže.

Košíc, Užhorodu a Mukačeva. Čs. štátni príslušníci nežidovského pôvodu však povolenia na vstup do Maďarska dostali. Takisto sa sprisnili aj prehliadky osôb a batožiny. Hneď po prevrate a obsadení Rakúska sa dňa 13. marca 1938 pokúšalo prejsť cez pasovú kontrolu v Marcheggu 69 osôb židovského pôvodu, ale všetky osoby boli bez výnimky vrátené do Rakúska. Cez prechod v Petržalke sa pokúsilo prejsť cez riadnu pasovú kontrolu v ten istý deň až 243 osôb, do Československa bolo vpustených len 13, z toho boli piati občania ČSR a ostatní išli na pohreb do Levíc. Existujú ďalšie stovky záznamov a hlásení z toho obdobia, ktoré dokladajú skutočnosť, že Židia, či už išlo o chudobných utečencov bez majetku alebo bohatých obchodníkov z Viedne, boli nekompromisne vracaní späť do Rakúska a na maďarských hraniciach boli dokonca viacerí zastrelení.²¹

Tieto opatrenia zasiahli aj do každodenného života v pohraničných mestečkách, ako napr. Gänsendorf a Uhorská Ves, kde boli obyvatelia zvyknutí sa vzájomne navštevovať a nakupovať na oboch stranách hranice. Nemeckom obsadené Rakúsko na colnici v Marcheggu nepúšťalo na svoje územie ani čs. občanov židovskej národnosti. Tak boli pretrhnuté sociálne a ekonomické kontakty medzi oboma štátmi. Okamžitou reakciou slovenského obyvateľstva v Bratislave na udalosti v Rakúsku bol masívny výber finančnej hotovosti z bánk. Sumy vyberali rôzne situovaní klienti, rovnako chudobnejší občania, ako aj podnikatelia.²² Z korešpondencie policajného náčelníka a vládneho radcu Dr. Štefánika s četníckou stanicou v Hochštete vyplýva, že viacerí čs. občania si v tom čase zarábali ilegálnym prevážaním občanov židovského pôvodu z Viedne na územie Československa cez Marchegg – prechodom cez bariny pri rieke Morave. Po prechode boli utečenci nájomným autom prevezení do Bratislavy. Za jedného utečenca bol poplatok 3 000 Kč.²³

Policajné riaditeľstvo v Bratislave sa zaoberalo aj nacistickou propagandou na území Slovenska a podrobne monitorovalo osoby, ktoré odchádzali zo Slovenska do Rakúska odvoliť počas plebiscitu 10. apríla 1938. Išlo väčšinou o obyvateľov Bratislavy a Košíc.²⁴

***

Korešpondencia z archívu Prezídia Krajinského úradu dokumentuje aj ďalší dojímavý príbeh rakúskych židovských utečencov, ktorí prežívali na úteku krušné obdobie a viac než 4 mesiace strávili na vlečnej lodi na Dunaji. Príbeh sa začal odvíjať už 16. apríla 1938. V tento deň si nemecké orgány v obciach Pama, Geiss a Kopčany nechali predvolať všetkých židovských občanov. Bol medzi nimi aj 78-ročný rabin s manželkou. Títo Židia v počte asi 60 osôb boli potom zbavení majetku a dokladov. Boli vyhostení a násilne odsunutí na čs. hranicu. Odtiaľ ich čs. colníci poslali naspäť do Bergu. Všetci

21 SNA, f. KÚ, š. 231.

22 Tamže, Prezídium Policajného riaditeľstva v Bratislave Prezidiu Krajinského úradu v Bratislave zo 14. 4. 1938.

23 Tamže, Prezídium Policajného riaditeľstva v Bratislave Prezidiu Krajinského úradu v Bratislave zo 4. 4. 1938.

24 Tamže, Prezídium Policajného riaditeľstva v Bratislave Prezidiu Krajinského úradu v Bratislave zo 14. 4. 1938.

Židia boli prinútení nechať celý svoj majetok v troch horespomenutých obciach. Z Bergu odcestovali na maďarské územie do Orosváru, na Guterský ostrov a odtiaľ do Rajky, kde sa zhromaždili na miestnom cintoríne. Dňa 20. apríla 1938 boli nalodení pri Rajke na francúzsky vlečníak *Guyenne*. Na druhý deň im Židia z Rajky priviezli slamu, z ktorej boli urobené slamníky a tie im cez strechu pohádzali do lode. Na obed privádzali ľuďom na lodi jedlo a príbuzní utečencov z Budapešti a Bratislavy prichádzali pravidelne na návštevu k lodi autami. Dňa 4. mája 1938 motorový čln *Princ Andrej* doviezol grécku vlečnú loď *Laertis*, na ktorú boli potom utečenci z francúzskej vlečnej lode *Guyenne* presťahovaní. Motorový čln vzápätí odtiahol *Guyenne* do zimného prístavu v Bratislave. Nakoľko vlečná loď *Laertis* patrila francúzskej plavebnej spoločnosti, zostala zakotvená pri maďarskom brehu a riaditeľ plavebnej spoločnosti sľúbil policajným orgánom, že bude informovať o pohybe utečencov na lodi. Vlečníak sa nachádzal pri Orosváre asi 30 km od obce Rajka. Neskôr bol k nemu privezený ešte ďalší vlečníak, nakoľko sa pôvodný počet 60 utečencov viac než zdvojnásobil, ich počet prevýšil 130. Policajné orgány v Šamoríne a Párkani (dnešné Štúrovo) boli informované, aby v nijakom prípade nedovolili utečencom vylodiť sa na breh. Súčasne však bezpečnostné orgány konštatovali, že nebude možné zabrániť zakotveniu lode a vylodeniu utečencov na čs. breh, nakoľko je tam veľmi veľa ostrovov, a situácia na Dunaji je neprehľadná a nekontrolovateľná. Na rieke hliadkovali člny s reflektormi v okolí obce Vojka nad Dunajom, aby znemožnili rakúskym utečencom prechod na čs. breh. Utečenci však začali po niekoľkých mesiacoch na lodi trpieť rozličnými chorobami a ich pobyt na lodi sa stal neznesiteľný. Z vlečníaka ušli štyria ľudia do Maďarska a okolité brehy boli prehľadávané maďarskými policajtmi, ktorí utečencov po troch dňoch našli a zastrelili. Počas pobytu na lodi dostali jej obyvatelia týfus a aby sa útek nezopakoval, na záchod, teda na breh museli chodiť v sprievode maďarských colníkov. Utečencom najviac pomáhali Židia z Rajky, ktorí pre nich každý deň pripravovali varenú stravu. Rakúski utečenci strávili na lodi skoro 4 mesiace. Aby mohli bezpečne vystúpiť na pevninu a odísť do bezpečia, museli im byť v Bratislave vybavené doklady. Cestujúci mohli potom bez obáv vystúpiť na čs. pôdu. Dňa 5. mája 1938 oznámil prezídiu Krajinského úradu poslanec za živnostenskú stranu Jan Liška, známy slovenský podnikateľ, že ministerstvo vnútra povolí pobyt židovských utečencov z Rakúska na čs. území na dva mesiace, pokiaľ im židovská obec nevybaví doklady. Podarilo sa to však až za niekoľko mesiacov. Utečenci sa až 19. septembra 1938 vylodili na maďarský breh, kde ich Židia z Rajky naložili na vozy a odviezli do Komárna.²⁵

Tento príbeh o utečencoch a lodi nebol ojedinelý, bol iba jedným z mnohých a vypovedá o neľudských podmienkach a utrpení, ktoré museli prekonať po úteku a vyhostení z vlasti. Židovskí žiadatelia o azyl sa mohli v Československu zdržať len prechodne a na krátky čas. Po podpísaní Mníchovskej dohody bol ďalší pobyt rakúskych emigrantov

25 SNA, f. KÚ, š. 266. Prezídium Policajného riaditeľstva v Bratislave Prezídium Krajinského úradu v Bratislave z 19. 9. 1938.

v Československu výrazne obmedzený. Rakúski emigranti prešli potom predovšetkým do Francúzska.

Do roku 1938 sa vo Francúzsku nachádzalo len zopár utečencov z Rakúska, táto krajina slúžila predovšetkým ako prestupná stanica pre rakúskych interbrigadistov – bývalých schutzbundlerov. Po anšluse Rakúska sa situácia náhle zmenila a Francúzsko sa stalo centrom rakúskeho exilu. Vychádzali tu najdôležitejšie exilové časopisy, schádzali sa tu prominentní spisovatelia a umelci rakúskeho pôvodu, viedli sa politické diskusie. A čo bolo azda najdôležitejšie, v Paríži prebiehali rokovania medzi predstaviteľmi jednotlivých rakúskych exilových politických skupín o vytvorení exilovej vlády.²⁶ Exilové zastúpenia rakúskej emigrácie výrazne prispeli k obnoveniu a uznaniu kontinuity samostatného demokratického Rakúska po druhej svetovej vojne aj bez existencie veľmocami uznanej rakúskej exilovej vlády.

Útek mnohých ľudí z vlastnej krajiny patril v 30. rokoch 20. storočia k tragickým javom. Bol dôsledkom prevzatia moci totalitnými a autoritárskymi politickými režimami v strednej a juhovýchodnej Európe. Začiatok hospodárskej krízy a na ňu nadväzujúce vyhrotenie medzinárodnopolitickej situácie, ako aj všeobecný posun doprava na politických scénach ostatných európskych štátov, mali vplyv aj na právny status a poskytovanie azylu pre politických emigrantov. Československo nebolo výnimkou. Celé 20. storočie bolo poznamenané biedou a utrpením utečencov hľadajúcich azyl v susedných štátoch. Poskytnutie azylu politickým a vojnovým utečencom bolo a zostáva jedným z ukazovateľov stupňa rozvoja demokracie hostiteľského štátu. Prvá ČSR bola už od svojho vzniku roku 1918 azylom pre mnohých utečencov z Ruska, po nastolení boľševickej vlády a z Maďarska po páde republiky rád. Osudy rakúskych ľavicových politických emigrantov, ktorí po občianskej vojne v Rakúsku vo februári 1934 a po pripojení Rakúska k nacistickému Nemecku v roku 1938 museli pod hrozbou smrti opustiť Rakúsko, boli jednými z najtragickejších. Jedine dôsledné presadzovanie demokracie a ľudských práv do politickej praxe a spoločenského života sú spoľahlivými mechanizmami, ktoré sú schopné zabrániť masovému vysťahovalectvu a diskriminácii jednej časti obyvateľstva druhou.

Ľudská spoločnosť však dodnes nedokázala vyriešiť všetky konflikty mierovou cestou. Naopak, koniec 20. storočia sa vyznačoval medzinárodným a vnútroštátnym konfliktom na Balkáne a občianskymi vojnami na viacerých miestach našej zeme. Na začiatku 21. storočia štáty v strednej a východnej Európe, ako aj vyspelé štáty Európy musia čeliť niektorým negatívnym dôsledkom vyplývajúcim z globálnej mobility, ktorú sprievádza sociálna a politická neistota, narastanie etnického a kultúrneho konfliktu a anachronizmus, spojený s posilňovaním myšlienky národného štátu a národnej kultúrnej tradície.

26 Pozri STADLER, Karl. *Opfer Verlorener Zeiten*. Wien : Europaverlag, 1974, s. 85.

Internácia československých politikov vo Veľkej Británii v období druhej svetovej vojny ako prostriedok boja s opozíciou, alebo „...všichni musíme do jednotné fronty a intriky a malicherné pomlavy musí přestat.“¹

Dušan Segeš

Problematika opozície k vládam štátov pôsobiacich v období druhej svetovej vojny v exile je špecifická.² Téma je limitovaná na štáty, ktoré boli za vojny okupované a mali politickú reprezentáciu (resp. niekoľko reprezentácií) v exile a týka sa len niekoľkých európskych krajín: Československa, Poľska, Francúzska, Juhoslávie, Holandska, Belgicka, Grécka, Nórska a Luxemburska.³ Vlády alebo prípravné výbory, ktoré predchádzali ich vzniku a právnomu uznaniu, pôsobili ako medzinárodnoprávny subjekt vo Francúzsku až do jeho vojenskej porážky v júni 1940, a neskôr v Spojenom kráľovstve až do oslobodenia z nemeckej nacionálno-socialistickej okupácie.

1 Edvard Beneš v súkromnom rozhovore s gen. Levom Prchalom, 8. 10. 1940. Denníkový záznam L. Prchalu. Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, fond (f.) Ministerstvo vnitra – Londýn (MV – L), signatúra (sign.) 2-3-5/8.

2 Štúdiá vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/0142/16: *Zmeny, premeny a výmeny slovenských politických, kultúrnych a intelektuálnych elit v rokoch 1938 – 1958*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Adam Hudek, PhD.

3 Chýba komplexné historické spracovanie fenoménu opozície k legálnym vládam spojeneckých štátov v období druhej svetovej vojny. Existujú len monografie venované problematike jednotlivých štátov. Československý exil počas vojny, a zvlášť organizácie a osobnosti, ktoré oponovali čs. vláde a Edvardovi Benešovi, podrobne mapuje práca Jana Němečka a Jana Kuklíka. Niektoré aspekty opozičných prúdov k poľskej, čs. a juhoslovanskej exilovej vláde načrtáva Detlef Brandes. Problémom výmeny vládnej garnitúry v prípade Poľska a pôsobenia tzv. sanačnej opozície k vláde gen. W. Sikorského sa zaoberá niekoľko štúdií. Pozri KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945*. Praha : Karolinum, 2004; BRANDES, Detlef. *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939 – 1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. München : Oldenbourg, 1988 (český preklad BRANDES, Detlef. *Exil v Londýně. 1939 – 1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Praha : Karolinum, 2004; GRZYWACZ, Andrzej – KWIECIEŃ, Marcin. Sikorszczycy kontra sanatorzy 1939 – 1940 (z dziejów konfliktów politycznych uchodźstwa polskiego). In *Zeszyty Historyczne*, zeszyt 127 (1999), s. 63 – 127 (prvá časť), *Zeszyty Historyczne*, zeszyt 129 (1999), s. 44 – 125 (druhá časť). Nie veľmi vydatným, navyše nevyváženým pokusom (chýba napr. Juhoslávia, aspekt Nórska je zúžený na ozbrojené zložky) zmapovať aspekty opozičnej politiky v západnom exile je súborná práca *Europe in Exile. European Exile Communities in Britain 1940 – 45*. CONWAY Martin – GOTOVITCH José (eds.). Berghahn Books : New York, Oxford, 2001.

Česká a slovenská nekomunistická opozícia⁴ v západnom exile nepredstavovala jednotnú silu, ale heterogénny mix osobností a politických (väčšinou nekompatibilných) názorov na parciálne otázky. Bol to konglomerát jednotlivcov a názorových skupín, ktoré integroval odpor, či dokonca nenávisť k Edvardovi Benešovi a ministrom československej (čs.) exilovej vlády. V historiografii sa označujú viacerými pojmami: „protibenešovská opozícia“⁵, „protibenešovská lobby“⁶, alebo „sekta“.⁷ Náplň pojmu „opozícia“ závisí od jednotlivých fáz, ktorými prešiel česko-slovenský boj za oslobodenie.

Poľsko bolo prvým pôsobiskom sústredného čs. odboja v zahraničí. Pôsobili tu čs. diplomati (bývalý vyslanec Juraj Slávik, konzul v Krakove Vladimír Znojenský, vojenský atašé plk. Prokop Kumpošt a ďalší), ktorých činnosť poľská vláda napriek zásadným obmedzeniam tolerovala a v mnohých aspektoch (najmä vojenská a spravodajská činnosť) s nimi spolupracovala. Poľsko bolo prvou dôležitou krajinou, kam smerovali migračné prúdy civilov a veľkého počtu vojakov zo Slovenska a Protektorátu Čechy a Morava. Česi a Slováci, ktorí nepokračovali do Francúzska, tu pôsobili až do septembra 1939. Patrili k nim publicista Ferdinand Kahánek, poslanec čs. Národného zhromaždenia Ing. František Schwarz, bývalý prednosta tlačového odboru slovenskej autonómnej vlády a STK Peter Prídavok, predseda čs. krajanského spolku Beseda vo Varšave Josef Waldmüller a ďalší. Sústredili sa najmä na propagandistickú činnosť, v ktorej zdôrazňovali nesúhlas s vývojom v Česko-Slovensku po 14. marci 1939. Poľská vláda však s ohľadom na možné reakcie nacistického Nemecka striktnie trvala na tom, aby rovnako ako čs. diplomati v krajine, nevyvíjali politické aktivity. Príchod armádneho generála Leva Prchalu zo Slovenska do Varšavy v máji 1939 otvoril novú etapu. Z vojakov začal organizovať légie už predtým, ako ich oficiálne zriadil prezident Ignacy Mościcki dekrétom ako Légii Čechov a Slovákov. Navyše, v júni 1939 Prchala predstavil náčelníkovi hlavného štábu Poľskej armády memorandum, v ktorom postuloval vznik vedúceho orgánu v podobe Národného výboru Čechov a Poliakov v Poľsku.⁸ Prvé rozpory v čs. odboji, v ktorom sa začal angažovať aj Edvard Beneš, sa prejavili už v Poľsku. Gen. Prchala sa tzv. Československému zahraničnému ústrediu na čele s Benešom podriadil až deň pred vypuknutím vojny.⁹

4 Čs. komunisti predstavujú osobitnú a bohatú kapitolu opozície k E. Benešovi, ktorá síce súvisí s témou príspevku, avšak nebude predmetom jeho pozornosti.

5 KUKLÍK – NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, c. d.

6 BROWN, Martin David. *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii, 1939 – 1945*. Praha – Plzeň : Beta-Dobrovský-Ševčík, 2006, s. 143.

7 BROD, Toman. *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939 – 1948. Československá cesta do sovětského područí*. Praha : Academia, 2002, s. 392.

8 NĚMEČEK, Jan (ved. kol.) – KUKLÍK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan (eds.). *Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939 – 1940 (16. březen 1939 – 15. červen 1940)*, diel B/2. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Historický ústav Akademie věd ČR, Karolinum 2002, diel B/1, dok. č. 50, s. 137 – 140.

9 Tamže, dok. č. 76, s. 189 – 191; KUKLÍK – NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, c. d., s. 74 – 77.

V Paríži, kam sa neskôr presunuli takmer všetky spomínané osobnosti z Poľska po jeho porážke, pôsobil mimoriadne aktívny vyslanec Československej republiky (ČSR) Štefan Osuský. V mene dočasnej vlády ČSR, ktorá však ešte neexistovala, podpísal 2. októbra 1939 s Édouardom Daladierom, francúzskym ministerským predsedom a ministrom zahraničných vecí, dohodu o obnove čs. vojska vo Francúzsku.¹⁰ Beneš, ktorý v októbri 1939 presídlil z USA do Londýna, kde sa musel zaviazat', že nebude vyvíjať politickú aktivitu, bol vo Francúzsku *persona non grata*. V Paríži sa pod jeho neformálnym vodcovstvom ustanovil Československý národný výbor (ČSNV) v zložení Msgr. Jan Šrámek (úradujúci podpredseda), Juraj Slávik, gen. Sergej Ingr, gen. Rudolf Viest, Hubert Ripka a Eduard Outrata. Výbor si získal uznanie Francúzska (17. novembra 1939) aj Veľkej Británie (20. decembra 1939).

ČSNV nebol všeobecne uznávanou autoritou čs. zahraničného odboja. Milan Hodža si ako posledný demokratický premiér prvej ČSR nárokoval právo na popredné miesto vo vedení odboja. Postuloval myšlienku autonómneho Slovenska v rámci ČSR, úzkej spolupráce s Poľskom a kritizoval personálne zloženie ČSNV. S kritikou proti Benešovi vyrukoval aj Š. Osuský, ktorý niekdajšieho čs. prezidenta vinil z toho, že pre osobné ambície obetoval šancu na vznik exilovej vlády. Rozkol v česko-slovenskom tábore sa dovŕšil 22. novembra 1939, keď M. Hodža založil Slovenskú národnú radu (SNR) v Paríži v zložení: Ján Paulíny-Tóth, Peter Prídavok, Ladislav Szathmáry (posledný vyslanec Slovenskej republiky vo Varšave, ktorý po vypuknutí druhej svetovej vojny vypovedal poslušnosť bratislavskej vláde a opustil Poľsko), Milan Janota (novinár a pracovník čs. vysielania francúzskeho rozhlasu) a kňazi Vojtech Klein a Ján Futák (Slovenská katolícka misia vo Francúzsku a v Belgicku). SNR podporoval vyslanec Š. Osuský, aj keď nebol jej členom. Začiatkom decembra 1939 SNR adresovala list ČSNV s návrhom spolupráce, pričom jedným z postulátov návrhu bola autonómia pre Slovensko. Výbor spoluprácu odmietol. Hodžova rada sa v januári 1940 spojila s prípravným výborom Českej národnej rady, ktorý reprezentovali František Schwarz, diplomat a novinár Karel Locher a novinár Vladimír Ležák-Borin. Proklamačná schôdza nového orgánu – Česko-Slovenskej národnej rady (Č-SNR) – sa uskutočnila 28. januára 1940 v Paríži. Československý národný výbor vytrvale odmietal rokovať s Č-SNR o možnosti spolupráce a Beneš bol ochotný dať členom Rady jedine miesta v exilovom kvázi-parlamente (Štátna rada), ktorý mal podľa poľského vzoru zhromaždiť všetkých „reprezentatívnych“ politikov v exile a tvoriť súčasť dočasného čs. zriadenia.¹¹ Česko-slovenské zahraničné hnutie bolo v tzv. francúzskej etape rozštiepené a jeho nositeľmi boli dve paralelne pôsobiace organizácie. Ich vzájomný vzťah charakterizovala nevraživosť. Inak veľmi diplomatický E. Beneš sa o členoch Č-SNR vyjadroval s dešpektom. V máji 1940 sa vyjadril, že „s *nějakým panem Priedavkem* (sic) *já nikde sedět*

10 V originálnom znení „Gouvernement provisoire de la République tchécoslovaque“. Úplné znenie dohody pozri *Dokumenty československé zahraniční politiky*, c. d., dok. č. 110, s. 241 – 245.

11 KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničném odboji za druhé světové války*. Praha : Karolinum, 1999, s. 92 – 93.

nebudu“¹² a o tri mesiace neskôr označil Radu slovami „smečka“ a „banda, kterou [Hodža] pustil z řetězu“.¹³

Atmosféra v čs. exile v prvých mesiacoch roku 1940 bola poznačená nielen pocitom ohrozenia, neistotou a očakávaniami, ale aj znechutením z tendencií v politických a vojenských kruhoch. Ferdinand Kahánek písal v januári 1940 z Bukurešti Karolovi Sidorovi do Ríma o ČSNV a odboji: „Zahraniční roztržštěnosti neodpovídá konsolidace doma. Tam sice pod dojmem tlaku přijmou třeba čerta a budou myslet, že je to lepší východisko. Budou však hledat pořád lidi, kteří spojují a netřišťí. Proto na 100 % souhlasím, že těžisko událostí je doma nejen u Vás, ale také u nás.“¹⁴ Jaromír Smutný, kancelár Edvarda Beneša, si v apríli 1940 zapísal do denníka: „Každý den vyslýchám jen stížnosti a stesky lidí; jak je celá naše akce složená z nízkosti, že dobře udělají po válce, když to všechno vypráskají. A nejvíce vojáky z gen. štábu, co tam jsem našel nedouků, polointeligentů, domýšlivců, až Bůh brání.“¹⁵

Čs. vojenský spravodajský dôstojníci zoskupení okolo plk. Františka Moravca si nárokovali zvláštne postavenie v čs. odboji. Mali spravodajskú sieť pre spojenie s Protektorátom, spolupracovali s britským a poľským vojenským spravodajstvom, disponovali finančnými prostriedkami a mali autonómne postavenie v rámci črtajúcej sa štruktúry čs. hnutia za oslobodenie v zahraničí. Kontrolné mechanizmy pre nich *de facto* neexistovali. Prijali Benešov nárok na úlohu lídra exilu a podporovali ho. Moravec na zasadnutí ČSNV 20. mája 1939 k roztrieštenosti odboja povedal: „Rozhodl jsem se v této věci sjednati nápravu a budu jednat, i když nebudu nikým pověřen“, pričom poukazyval na mandát z domova.¹⁶ Jeho spolupracovníci sa v praxi dôsledne držali týchto slov, pričom pod pojmom „náprava“ a „sjednotenie“ rozumeli podriadenie sa všetkých jednotlivcov a skupín Edvardovi Benešovi. Pplk. Josef Bartík sa v Poľsku pred septembrom 1939 vyhrážal fyzickou likvidáciou arm. gen. Prchalovi, F. Schwarzovi a F. Kahánkovi, ktorí nevideli dôvod podriaďiť sa Benešovi.¹⁷ Ďalšou formou boja s politickými oponentmi E. Beneša v rokoch 1939 – 1940 bola denuncácia pred bezpečnostnými úradmi príslušnej krajiny. Plk. Prokop Kumpošť

12 Tamže, s. 99.

13 NA ČR, f. MV – L, sign. 2-3-5/8. Strojopisný odpis zápiskov z denníka gen. Prchal. Beneš sa takto mal vyjadriť na stretnutí s gen. Prchalom 22. 8. 1940.

14 Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum Generała Sikorskiego (AIPMS) Londýn, Kolekcja 28 (Ferdinand Kahánek), teczka 4.

15 *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943. Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae. I. zväzok: Vzťahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě.* Zost. ČERVINKOVÁ, Milada – OTÁHALOVÁ, Libuše. Praha : Academia, 1966, s. 105.

16 Cit. podľa VALIŠ, Zdeněk. Z (ne)známé korespondence. Dopisy Františka Moravce a Dr. Edvarda Beneša z let 1939 – 1945. In *Paměť a dějiny*, 2014, č. 4, s. 65.

17 Podľa svedectva F. Schwarz a mal Bartík povedať Prchalovi, že v Československu pred jeho očami zomrelo množstvo ľudí pri mučení, takže pre neho nebude nijakým problémom zavraždiť Prchal. Hoover Institution Archives (HIA) Stanford, f. Poland. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, skatula (š.) 572, zložka 16. List F. Schwarz pre Eleonor F. Rathbone, február 1941. Ferdinand Kahánek písal 26. 1. 1940 K. Sidorovi: „Došlo k sporům mezi zpravodajci a mnou, rpo (sic!) mou samostatnou činností a snad i pro nedorozumění s obou stran, jak později

informoval Hlavný štáb Poľskej armády o tom, že F. Kahánek je spolupracovníkom Gestapa.¹⁸ Podobný postup zvolili čs. vojenski spravodajcovia, konkrétne plk. Bartík, aj vo Francúzsku. V Policajnej prefektúre v Paríži difamoval českých členov Č-SNR ako agentov nacistického Nemecka.¹⁹ V Poľsku ani vo Francúzsku sa Moravcovej skupine nepodarilo definitívne odstaviť nikoho z radov protibenešovskej opozície.

Vojenský kolaps Francúzska a miestami hysterická atmosféra strachu z všadeprítomných agentov, ktorá v máji/júni 1940 zavládla vo Veľkej Británii, poskytla čs. *deuxième bureau* nové, z hľadiska efektivity lepšie podmienky pre diskreditáciu nepohodlných Čechov a Slovákov. Vojenski spravodajcovia zohrali aktívnu úlohu v odstraňovaní politických konkurentov ČSNV a vo vytváraní „jednoty“ čs. zahraničného odboja.²⁰ O priamom podiele čs. vojenskej rozviedky na zadržaní a následnej internácii týchto osôb Britmi svedčí nedatovaná správa, ktorú J. Slávik odovzdal do archívu čs. ministerstva vnútra pri odchode z postu ministra v apríli 1945. Konštatuje sa v nej, že britské úrady požiadali po páde Francúzska čs. spravodajskú službu, aby im vytipovala a pomohla identifikovať čs. štátnych príslušníkov, ktorí by na pôde Veľkej Británie svojím konaním mohli narušiť poriadok, alebo zle ovplyvniť britsko-československé vzťahy. Čs. rozviedka sa pri určení týchto osôb údajne riadila výhradne „odborným“ kritériom, no bolo zrejmé, že je veľmi problematické vytýčiť „odborné“ hľadisko bez ohľadu na politické pozadie, obzvlášť vtedy, keď sa určila zásada „označiť všetky také osoby, ktoré by mohli spôsobiť ťažkosti.“²¹

***

Kauza zatknutých členov Č-SNR je spletitá. Riešili ju britské bezpečnostné, vojenské a diplomatické úrady – *Home Office*, vojenské spravodajstvo MI 5 aj MI 6 (*Secret Intelligence Service, S. I. S.*), *War Office*, Metropolitná polícia a *Foreign Office*. Jednotlivé prípady internovaných vyšetroval medzirezortný výbor vedený Sirom Francisom Lindleyom. Zarážajúca je úloha, ktorú v kauze zohrali čs. úrady. Vojenski spravodajcovia dodali Britom všetky kompromitujúce informácie, ktoré vykreslili internovaných členov ako kolaborantov nacistického Nemecka, podvodníkov a rozvracačov. Zdroj týchto informácií, ktorými potom operovali britské úrady, možno identifikovať porovnaním dokumentov v britských a českých archívoch.

přiznali, při čemž mi hrozili odstraněním i za cenu, že poruší pohostinnost půdy na které žiji.“ AIPMS, Kolekcia 28 (Ferdinand Kahánek), tetzka 4.

18 AIPMS, f. Prezydium Rady Ministrów, PRM 19. Správa mjr. Tadeusza Szumowského, 15. 3. 1940. O spravodajských prípravách spolupráce s čs. exilom v Poľsku písal o. i.: „...*najprv sa strácal čas diskusiami o tom, či nejaký redaktor Kahánek, ktorého Česi zdiskreditovali, je alebo nie je agentom Gestapa.*“; KONIECZNY, Andrzej. *Pozor, pozor Katowice. Legion Czechosłowacki w Polsce*. Katowice : Śląski Instytut Naukowy, 1989, s. 112.

19 The National Archives (TNA) Kew, Surrey, Public Record Office (PRO), f. KV 2/2482. Správa MI 5 o V. Borinovi-Ležákovi vypracovaná na základe výsluchu, 28. 7. 1940, s. 3.

20 O internácii členov Č-SNR píšu o. i. BRANDES. *Großbritannien, c. d.*, s. 88; KUKLÍK – NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, c. d., 369 – 382; SEGEŠ, Dušan. *Casus Peter Prídavok*. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 80 – 108.

21 NA ČR, f. MV – L, š. 105, sign. 2-7-1.

Peter Prídavok, František Schwarz, Karel Locher, Vladimír Ležák-Borin a Josef Waldmüller nastúpili v prístave v Bordeaux na palubu belgického parníka Ville de Liège a 26. júna 1940 dorazili do Liverpoolu. Odtiaľ ich spolu s inými pasažiermi transportovali do prijímacieho centra pre utečencov v Alexandra Palace v Londýne v mestskej časti Chelsea. Už 22. júna 1940, pred ich príchodom do Británie, mala britská tajná služba informácie „od našich kolegov vo Francúzsku“, ktorí označili členov Č-SNR Ležáka-Borina, Prídavka, Schwarza, Lochera a Waldmüllera, Futáka, Kleina a Roberta Hildprandta za politicky celkom nespoľahlivé osoby. V správe sa uvádza, že už vo Francúzsku boli pod drobnohľadom čs. orgánov, ale tešili sa ochrane extrémne pravicových francúzskych politikov, ktorí ich zneužívali proti „ozajstným československým autoritám“ (čiže ČSNV) a proti britským záujmom.²²

Československý spravodajský dôstojník kpt. Bedřich Wiesner z poverenia britského ministerstva obrany (*War Office*) identifikoval Ležáka-Borina, Lochera, Prídavka, Schwarza a Waldmüllera v centre v Alexandra Palace, kde ich 29. júna 1940 zatkli príslušníci polície a odviekli do cieľ predbežného zadržania v policajných staniách v Londýne.²³ Zo solidarity ich sprevádzal kňaz prof. František Dvorník, ktorý na zozname podozrivých nefiguroval. Dôvodom ich väzby bolo obvinenie zo spolupráce s „piatou kolónou“ vo Francúzsku a predpoklad, že v činnosti chcú pokračovať aj v Británii. Na tento delikt sa vzťahoval článok 18A Obranných predpisov (*Defence Regulations*), ktorý umožňoval väzniť osoby označené za sympatizantov nacizmu.²⁴ Vojenské spravodajstvo (MI 5) oznámilo *Home Office*, že informácie o zadržaných sú „z veľmi chúlостivého prameňa zo zahraničia“, ktorý je nevyhnutné chrániť. MI 5 rozhodlo, že menovaní čs. občania budú uväznení vo vojenskom internačnom tábore a nebudú podrobení výsluchu.²⁵ Proti Prídavkovi, Ležákovi-Borinovi, Locherovi, Hildprandtovi,²⁶ Schwarzovi a Waldmüllerovi vzniesol minister vnútra obvinenie na základe článku 12A Nariadenia o cudzincoch (*Aliens Order*) a 2. júla *Home Office* nariadil Metropolitnej polícii odovzdať ich do rúk vojenských autorít a odvieť do vojenského internačného tábora v Lingfielde v grófstve Surrey neďaleko Londýna.

22 TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2482. Správa z 22. 6. 1940. Futák a Klein do Británie nepricestovali. V júli 1940 sa vrátili na Slovensko, kde ich zatkli bezpečnostné orgány. Vypočúvala ich Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) a ich výpovede zapracovalo Hlavné štátne zastupiteľstvo do obžaloby proti Slovákom v zahraničnom odboji. Pozri Štátny archív v Bratislave, f. Štátne zastupiteľstvo v Bratislave, spis č. 1939/5521, sign. 2098.

23 KUKLÍK – NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, c. d., s. 372 a n.; BRANDES. *Großbritannien*, c. d., s. 88. Wiesner sa mylí v datovaní tejto udalosti. Neodohrala sa „13. nebo 14. července 1940“, ako uviedol vo výpovedi po vojne, ale 29. 6. 1940. Pozri TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2482. Správa pre Home Office, 29. 6. 1940. Porovnaj NA ČR, f. MV – L, sign. 2-59-52. Protokol z výpovede B. Wiesnera v Zemskej úradovni Štátnej bezpečnosti v Čechách, Praha 15. 6. 1946.

24 TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2482. Správa pre Home Office, 29. 6. 1940.

25 Tamže. List G. D. Whitea (MI 5) pre Clarka (HO), 1. 7. 1940.

26 Hildprandt cestoval do Anglicka trajektom z Biarritz, 25. 6. 1940 sa spolu s gen. Prchalom vydali v Plymouth a nasledujúci deň ho zatkla polícia v londýnskom hoteli. TNA, Kew, Surrey, PRO, f. Foreign Office (FO) 371, 24292, zložka C 8067. List R. Hildprandta pre Foreign Office, 23. 7. 1940.

***

Odpoveď na otázku, kto a ako profitoval zo zatknutia členov Č-SNR, nie je zložitá: 21. júla 1940 Veľká Británia uznala ČSNV za dočasnú čs. vládu. Benešovo diplomatické úsilie si zaslúži rešpekt, avšak Britmi požadované zjednotenie čs. exilu, ktoré bolo podmienkou uznania, sa nikdy neuskutočnilo. Len dvaja členovia konkurenčnej Č-SNR – predseda Milan Hodža a J. Paulíny-Tóth – dostali od Beneša ponuku členstva v Štátnej rade. Vo vláde s nimi nikto nepočítal. Pre Beneša nebolo zložité dosiahnuť takýto kompromis. Štyria členovia Rady boli väzňami internačných táborov, takže orgán sa fakticky rozpadol. Hodžu k prijatiu miesta podpredsedu Štátnej rady primäla aj sľúbená pomoc čs. spravodajcov pri prepustení Anny Serafíny Mayerovej, ktorú verejne predstavoval ako svoju neter a sekretárku (ich súkromný vzťah bol podstatne hlbší).²⁷ Funkciu nikdy nevykonával, roku 1941 odcestoval do USA a vyvíjal tu politickú činnosť, ktorá napriek opozičným prvkom neohrozila autoritu čs. vlády. Arm. gen. Prchalú odstavil ČSNV už vo Francúzsku. S platnosťou od 1. marca 1940 ho Vojenská správa Výboru preradila do disponibilít (mimo činnej služby) a uložila mu povinnosť, aby sa počas pobytu v cudzine zdržal politickej činnosti a verejných prejavov.²⁸

Odstaviť Č-SNR a politickú konkurenciu bolo pre ČSNV a okruh Benešových podporovateľov dôležitou úlohou tým viac, že vedenie zahraničného odboja v lete 1940 čelilo nepokojom v radoch čs. armády. V čs. vojenských jednotkách, chaoticky evakuovaných z Francúzska, sa šírila komunistická propaganda, ktorej hlavný tón udávali tzv. španieláci – českí a slovenskí účastníci bojov v španielskej občianskej vojne. Požadovali odstránenie „reakčných“ veliteľov a celkovú očistu „buržoázneho“ vedenia zahraničného odboja, majúc tým na mysli posilnenie komunistických zložiek osloboditeľského hnutia.²⁹ Celkovo odoprela poslušnosť 539 čs. vojakov. Ministerstvo národnej obrany ich odovzdalo britským bezpečnostným orgánom koncom júla 1940, ktoré ich najprv umiestnili v internačnom tábore v Oswestry a neskôr v Yorku. V auguste 1940 ich odvedli do tábora Sutton Park v Coldfielde a v októbri 460 z nich začlenili do britského vojenského pomocného ženijného zboru (*Military Auxiliary Pioneer Corps*), nasadzovaného prevažne pri obranných stavebných prácach.³⁰

***

Prídavok, Locher, Ležák-Borin, Schwarz, Waldmüller a Hildprandt podnikli z internačného tábora niekoľko pokusov oslovit' britské úrady a poslancov Dolnej snemovne

27 Bližšie pozri SEGEŠ, Dušan. Hodža, peniaze, ženy a intrigy : pohľad do zrkadla československého zahraničného odboja. In BYSTRICKÝ, Valerián – ROGUĽOVÁ, Jaroslava (eds.). *Storočie škandálov : aféry v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava : Pro Historia, 2008, s. 187 – 200.

28 NĚMEČEK, Jan. *Od spojenectví k roztržce*. Vzťahy československé a poľské exilové reprezentácie 1939 – 1945. Praha : Academia 2003, s. 41 – 42; FRIEDL, Jiří. *Na jedné frontě*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 2005, s. 147.

29 ČEJKA, Eduard. *Československý odboj na Západo*. Praha : Mladá fronta, 1997, s. 57; FRIEDL, Na jedné frontě, c. d., s. 161.

30 SEGEŠ, Dušan. Vzťahy Slovákov a Čechov v západnom vojenskom odboji a postoje poľskej exilovej vlády v rokoch 1939 – 1943. In *Vojenská história*, roč. 12, 2008, č. 3, s. 72.

parlamentu. Napísali list britskému ministerstvu zahraničných vecí (*Foreign Office*), v ktorom priblížili svoju predchádzajúcu činnosť, osud po príchode do Anglicka a vyslovili presvedčenie (údajne na základe informácií od Britov), že ich zatkli na žiadosť čs. spravodajcov alebo čs. vlády. Odmietli akceptovať „osobnú diktatúru“ E. Beneša a ostro odmietli metódy Benešových nasledovníkov. Žiadali, aby ich vypočul britský dôstojník.³¹ Hildprandt adresoval list *Foreign Office* datovaný 23. júla 1940, v ktorom vykreslil svoj dobrodružný útek z Protektorátu a internáciu označil za výsledok politických intríg. Ostro kritizoval Beneša, najmä jeho postoj k Slovensku. Žiadal, aby mu umožnili kontakt s Š. Osuským a M. Hodžom.³² Veliteľ internačného tábora v Lingfiede odmietol (v súlade s pokynmi z *Home Office*) vyhovieť požiadavke čs. internovaných, aby ich vypočuli, preto koncom júla 1940 vyhlásili protestnú hladovku.³³

Internovaní posielali listy britským a iným politikom (Štefanovi Osuskému, Karlovi Perglerovi, Wenzelovi Jakschovi, atď.). Najviac aktívny bol Ležák-Borin. Adresoval list premiérovi W. Churchillovi, v ktorom vyjadril počudovanie nad tým, že britská vláda, ktorá vedie boj proti nacizmu, jednak uznala čs. vládu s ministrom Feierabendom, ktorý spolupracoval s nacistami a bol ministrom vo vláde Protektorátu, a jednak internovala takých politikov, ako František Schwarz, ktorý na poslednom zasadnutí čs. Národného zhromaždenia vehementne odsúdil nacizmus, pričom poslanci za Benešovu stranu vtedy prísne mlčali.³⁴ Ležák-Borin oslovil aj poslanca a neskoršieho premiéra Clementa Attleeho, pričom v mene internovaných členov Č-SNR konštatoval, že doteraz do koncentračných táborov bez udania dôvodu zatvárali len v nacistickom Nemecku a bolševickom Sovietskom zväze. Vyjadril presvedčenie, že britská vláda neschvaľuje podobné metódy.³⁵ Žiadosť o pomoc adresovali aj expremiérom Nevilleovi Chamberlainovi. Britskí politici na ne neodpovedali. Ohlas získal len František Schwarz, ktorého vo väzení v Leeds navštívil a vypočul poslanec Dolnej snemovne George Muff a na parlamentnej schôdzi 13. februára 1941 vzniesol interpeláciu na ministra vnútra.³⁶

Mimochodom, Schwarz nebol jediným poslancom Národného zhromaždenia, ktorého Briti väznili v internačnom tábore. Ďalší dvaja, Karel Kreibich a Gustav Beuer, boli poslancami za Komunistickú stranu Československa. Beuer, sudetonemecký komunista, sa po septembri 1939 podriadil novej interpretačnej línii Moskvy a vojnu hodnotil ako „imperia-

31 TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2482. Kópia listu pre FO, Lingfield 19. 7. 1940.

32 Tamže, FO 371, 24292, C 8067. List Hildprandt pre FO, Lingfield 23. 7. 1940; KUKLÍK – NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, c. d., s. 373 – 374.

33 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR Praha, f. Edvard Beneš (EB) II/1, sign. 38-2-7/1, šk. 218, odpis listu P. Pridavka z 27. 7. 1940.

34 Kancelária W. Churchilla po porade s Foreign Office na list neodpovedala. KUKLÍK – NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, c. d., s. 374. List je datovaný 16. 8. 1940.

35 NA ČR, f. MV – L, sign. 2-7-35/1. Kópia listu V. Ležáka-Borina pre C. Attleeho, 28. 8. 1940.

36 Muff adresoval otázku ministrovi vnútra, či už prijal rozhodnutie v prípade Františka Schwarza, „a Member of Parliament for Prague“, a Taliana Manciniho. Dostal odpoveď, že obidva prípady boli odovzdané Poradnému výboru a keď prijme stanovisko, vyjadrí sa k nemu Home Office. Online http://hansard.millbanksystems.com/commons/1941/feb/13/detention-s#S5CV0368P0_19410213_HOC_76 (prístup 10. 12. 2015).

listickú“. Jeho vystúpenia a články na pôde „imperialistickej“ Veľkej Británie, kde po roku 1938 našiel útočisko, viedli k jeho sledovaniu MI 5 a skončili sa zatknutím.³⁷

Milan Hodža nemalými čiastkami financoval advokátsku kanceláriu Oscar Mason, ktorá podnikla právne kroky na oslobodenie internovaných vo Veľkej Británii.³⁸ Hodža finančne pomáhal ďalším osobám (okrem iného Prídavkovej manželke), ktoré sa v Anglicku ocitli v zložitej materiálnej situácii. Českí, slovenskí aj zahraniční politici a diplomati sa živo zaujímali o osud internovaných, alebo osobne intervenovali vo *Foreign Office* – okrem iného poľský premiér Władysław Sikorski, poslanec poľskej Rady Narodowej a bývalý veľvyslanec Poľska v USA Tytus Filipowicz, minister priemyslu a obchodu v poľskej exilovej vláde, Henryk Strasburger a ďalší.³⁹ Spoločne s neúfichajúcou korešpondenciou internovaných adresovanou britským úradom a politikom tak vytvorili tlak, ktorým si vynútili pozornosť britskej vlády. Krátko po prvej vlne zatýkania podozrivých cudzincov v Británii pribúdali kritické hlasy, ktoré britskej bezpečnostnej politike vyčítali nedôslednosť a nepresnosť v zaradovaní cudzincov do kategórie „verejné riziko“. Silné echo mala publikácia autora s pseudonymom „Judex“, ktorý uviedol konkrétne prípady zatknutých čs. štátnych príslušníkov: F. Schwarza, G. Beuera a K. Kreibicha.⁴⁰

V auguste 1940 sa prípadom internovaných členov Č-SNR prvýkrát podrobne zaoberal *Foreign Office* (FO). Prísne tajné informácie, ktoré mali k dispozícii britské bezpečnostné služby, sa vtedy prvýkrát dostali mimo uzatvorený obeh vojenského spravodajstva, rezortu obrany a vnútra. Zatiaľ čo v predchádzajúcich správach sa o prameni kompromitujúcich informácií proti Prídavkovi, Schwarzovi, Locherovi, Ležákovi-Borinovi, Hildprandtovi a Waldmüllerovi pisalo enigmaticky („naši kolegovia z Francúzska“, „veľmi chúlостivý zdroj“), tentokrát MI 5 v liste pre FO otvorene konštatovalo, že o menovaných pred ich príchodom z Francúzska „nemali nezávislé záznamy. Naše obvinenia [cases] proti nim

37 Beuera internovali ako kategóriu „Komunisti a osoby podozrivé z komunizmu“ s poznámkou, že roku 1937 absolvoval výcvik v Leninskej škole v ZSSR a pôsobil v Španielsku ako agent Kominterny. Podrobné informácie poskytuje zvláštna zložka G. Beuera v archíve Secret Service. Pozri TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2909, KV 2/2910, KV 2/2911. Beuera prepustili až v lete 1941, po útoku Nemecka na ZSSR.

38 KUKLÍK – NĚMEČEK, *Hodža versus Beneš*, c. d., s. 106.

39 Sikorski poznamenal na zasadnutí Rady ministrov poľskej vlády 26. 8. 1940, že Juraj Slávik, minister vnútra v dočasnej čs. vláde, mu sľúbil nápravu vo vzťahoch s Hodžom a „*prepustenie zatknutých Slovákov*“. ZGÓRNIAK, Marian – ROJEK, Wojciech – SUCHCITZ, Andrzej (zost.). *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, 2. diel (czerwiec 1940 – czerwiec 1941). Kraków : PAU, 1995, dok. č. 43, s. 106. Filipowicz intervenoval s vedomím a súhlasom poľského ministra zahraničných vecí Augusta Zaleského u radcu britského veľvyslanectva pri poľskej vláde Franka Saveryho. TNA, Kew, Surrey, PRO, FO 688, sign. 29/2, list F. Saveryho pre F. Roberta, 11. 7. 1940. „[Strasburger] přimlouvá se za to, aby československé úřady se Waldmuellera ujaly.“ NA ČR, f. MV – L, sign. 2-59-52. Správa legačného radcu Z. Procházku z rozhovoru s legačným radcom A. Zawiszom, Londýn, 21. 8. 1940.

40 „JUDEX“ (pseudonym Herberta Delauneya Hughesa). *Anderson's Prisoners*. London : Victor Gollanz Ltd., 1940, s. 44 – 45.

sa zakladali na informácii, ktorú nám poskytol náš český dôstojník kontrašpionáže“.⁴¹ Informácie, ktoré český spravodajca poskytol MI 5, boli zmesou poloprávď, nepodložených obvinení a nezmyslov. Waldmüller z nich ako jediný vychádza nevinne (cestoval na falošný pas). Ostatných charakterizoval ako „poslušné náradie v rukách nacistickej politiky“ (Hildprandt), Schwarz bol pre zmenu „český fašista“ a nacistický agent v cudzích službách.⁴² Obvinenia proti Prídavkovi v správe MI 5 sú identické so správami čs. vojenského spravodajstva: podľa nich mal pricestovať do Francúzska „na zvláštni výzvu a v dohode“ s predsedom slovenskej vlády Vojtechom Tukom, s ktorým mal mať Prídavok krátko pred odchodom „dvojhodinovou rozmluvu“. V tej istej správe sa objavilo ďalšie podivuhodné tvrdenie, že Prídavok už zo zahraničia napísal list prezidentovi Jozefovi Tisovi, v ktorom sa mu ospravedľoval (nevedno za čo) a žiadal ho o povolenie na návrat na Slovensko. Aby špekulácií nebolo málo, správa informovala o Prídavkovom rozhovore s ministrom zahraničia Ferdinandom Ďurčanským, takisto krátko pred odchodom do cudziny, ba nevylučovalo sa ani to, že Prídavok „má i určité vzťahy k nemeckým miestum“.⁴³ Pri každom z obvinení však chýbal explicitný dôkaz. Ďalším prameňom správ, ktoré svedčili o údajnom prepojení Prídavka s J. Tisom a V. Tukom, resp. indícií, že Prídavok môže byť v kontakte s nemeckými agentmi, bol Ján Lichner.⁴⁴ O charaktere kompromitujúcich informácií presvedčivo vypovedá dôvetok v správe čs. ministerstva vnútra z roku 1944: „Vojenské zpravodajské prameny, ktoré ministerstvo vnútra nemůže dosud ověřiti, o něm (Prídavkovi – pozn. D. S.) praví...“.⁴⁵ Ministerstvo vnútra priznalo, že informácie neboli pozitívne overené. Boli to klebety. MI 5 ďalej uviedlo, že Prídavok, Locher a Schwarz si pod hrozbou hladovky vymohli stretnutie s britským spravodajským dôstojníkom. Ten ich vypočul a zistil, že všetci sice sú ozajstnými oponentmi Beneša, je však málo pravdepodobné, že by boli v nemeckých službách. Okrem toho sa ich spýtal na možnosť, či by sa pri predpoklade, že ich prepustia, zdržali otvorenej opozície proti „Benes Government“. Odpovedali súhlasne, vzhľadom na to, že vláda Spojeného kráľovstva Benešovu vládu mylne uznala. Zároveň otvorene priznali, že budú chcieť oboznámiť so svojím prípadom britské kruhy a ak to umožnia okolnosti, vycestovali by do USA, aby tam pokračovali v činnosti. MI 5 odporúčalo, aby Hildprandt a Ležák-Borin zostali v internácii. Prípady Prídavka, Lochera a Schwarza sa mali podrobne preskúmať. Dôležité je záverečné konštatovanie, že MI 5 musí brať ohľad na vzťahy s čs.

41 TNA, Kew, Surrey, PRO, FO 371, 24292, C 8774. Správa G. D. Whitea (MI 5) pre A. Hopkinsona, (FO), 10. 8. 1940. Porov. KUKLÍK – NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, c. d., s. 375 – 376.

42 TNA, Kew, Surrey, PRO, FO 371, 24292, C 8774. Správa G. D. Whitea (MI 5) pre A. Hopkinsona, (FO), 10. 8. 1940.

43 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, f. EB II/1, sign. 38-2-7/1, nedatovaná správa o P. Prídavkovi.

44 Pozri napr. list J. Lípu pre M. Hodžu č. 518/40 zo 16. 1. 1940 z Belehradu. Uvádza sa v ňom, že I. Jasný opakovane varuje M. Hodžu pred kontaktom s P. Prídavkom a V. Kleinom. Tamže, š. 219, sign. 38-2-12.

45 Nasleduje identický obsah ako v správe čs. vojenského spravodajstva z r. 1940. NA ČR, f. MV – L, sign. 2-1-663. Správa na základe podkladov IV. odboru MV, 14. 4. 1944, č. j. 5649, s. 3.

spravodajcami, ktorí poskytli Britom významnú pomoc, preto sa v kauze internovaných nemalo podniknúť nič, čo by mohlo narušiť ďalšiu spoluprácu. Okrem toho mal *Foreign Office* zvážiť, či je vhodné, aby slovenským autonomistom prípadným prepustením poskytli voľné pole pre ich pôsobenie vo Veľkej Británii alebo v USA. Britské vojenské spravodajstvo však netajilo názor, že situácia ohľadom internovaných členov Č-SNR nie je uspokojivá.⁴⁶ Pracovníci Centrálného departmentu FO sa po porade zhodli v názore, že jedinou osobou, ktorá by mohla byť prepustená na slobodu, je Waldmüller. Tým by údajne utišili nielen Hodžu a „jeho“ Slovákov, ale aj Poliakov.⁴⁷ Už pár dní skôr rezonoval v FO názor, že hoci nie každý musí mať vysokú mienku o Hodžovi, predsa len sa pripojil k akcii vedenej Benešom a jeho nasledovníkov by britské úrady nemali trestať, ak na to nemajú relevantné dôvody.⁴⁸

Pátranie po stopách účasti čs. vojenskej rozviedky v dodávaní kompromitujúcich informácií proti zatknutým členom Hodžovej Rady prináša ďalší pozitívny výsledok v podobe správy vojenského spravodajstva (SOZ) z 30. júla 1940. Ležáka-Borina, Lochera a Prídavka obviňovala z nelegálneho vyberania a sprenevery peňazí od civilných čs. utečencov z Francúzska za transport do Británie na lodi *Ville de Liège* na základe svedectva jedného z poškodených.⁴⁹ Aj toto závažné obvinenie prijali v MI 5 s pochybnosťami.⁵⁰

Internáciou oponentov E. Beneša vo Veľkej Británii sa práca čs. spravodajcov v sledovaní politickej opozície neskončila. Prostredníctvom siete dôverníkov infiltrovali prostredie „podozrivých“ osôb, ku ktorým patrili Milan Hodža, gen. Lev Prchala, komunisti, ale aj minister bez kresla v dočasnej čs. vláde Štefan Osuský. Špehovanie člena vlády je nepochybne pikantériou. Exilové ministerstvo vnútra si od opozície vyslúžilo hanlivé označenie TASTAPO (skratka od tajní státni policie mala zámerne pripomínať Gestapo). Kontrola opozície a zasahovanie rezortu vnútra do súkromného života občanov Československa v exile, ktorých považovali za podozrivých alebo nespoľahlivých, bolo absolútne. Ilustruje to prípad P. Prídavka: do kancelárie E. Beneša prichádzali hlásenia o jeho činnosti v internačnom tábore, o činnosti a úsilí jeho manželky Márie o prepustenie členov Č-SNR z internácie. Informátori čs. ministerstva vnútra podrobne sledovali doslova každý krok Prídavkovej manželky.⁵¹

Československé autority mali záujem na tom, aby členovia Č-SNR zotrvali v internácii čo najdlhšie. Deklarácia Schwarza, Prídavka, Lochera a Ležáka-Borina, ktorú podpísali 4. októbra 1940 v internačnom tábore v Yorku a zaviazali sa verejne neangažovať v politickej

46 TNA, Kew, Surrey, PRO, FO 371, 24292, C 8774. Správa G. D. Whitea (MI 5) pre A. Hopkinsona, (FO), 10. 8. 1940.

47 Tamže, Záznam F. K. Robertsa, 14. 8. 1940.

48 Tamže. Záznam F. K. Robertsa, 4. 8. 1940.

49 NA ČR, f. MV – L, sign. 2-7-35/1. Správa SOZ pre Johnsona, 30. 7. 1940. Porovnaj TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2482. Záznam B.2. MI5, 2. 8. 1940. Statement of Mr. Silbiger).

50 Autor (neidentifikovaný) interného záznamu oddelenia B. 2. MI 5 sformuloval otázku, kde je vysoká suma peňazí, ktorú Ležák-Borin údajne prevzal, lebo od príchodu do Británie je pod stálou kontrolou, a peniaze u neho nenašli. Tamže.

51 SEGEŠ, Casus Peter Prídavok, c. d., s. 91.

aktivite proti dočasnej čs. vláde, nepovažovali za dostatočnú záruku.⁵² Interný záznam MI 5 z decembra 1940 explicitne poukazuje na výhrady čs. autorít proti prepusteniu Hildprandta, Pridavka, Ležáka-Borina, Schwarza a Waldmüllera, ktoré by mohlo mať nepriaznivý vplyv na ofenzívne opatrenia čs. spravodajstva v prospech Spojeného kráľovstva. Výhradne politickým argumentom proti ich prepusteniu je tvrdenie, že v prípade uvoľnenia na slobodu by istotne podkopávali autoritu dočasnej čs. vlády a využili slobodu slova v Británii (!), aby propagovali svoje názory. To by údajne malo deprimujúci vplyv na obyvateľstvo v Protektoráte. Navyše, čs. rozviedka vyslovila domnienku (ničím nepodloženú), že internovaní sú ešte stále v kontakte s Nemcami.⁵³

Kauza internovaných je tiež príkladom vnútorných nezhôd v britských tajných službách, konkrétne medzi Oddelením pre boj s podvratnou činnosťou (B.2) MI 5 a MI 6 (*Special Intelligence Service, S. I. S.*). V MI 5 totiž prevládala názor, že dôkazy proti internovaným oponentom čs. vlády nie sú dostatočné na to, aby sa ich internácia predĺžovala. Tento záver by podľa MI 5 istotne prijal aj Lindleyov výbor, ktorý preveroval každý individuálny prípad internovaných osôb. Avšak S. I. S., ktorá bola v priamom kontakte s čs. spravodajskými dôstojníkmi, trvala na ďalšej internácii. Argumentovala, že prepustenie internovaných by ohrozilo špiónážnu sieť v Protektoráte, s ktorým existovalo priame rádiografické spojenie. Heslo „účel svätí prostriedky“, ale tiež sebaistotu prameniaca z mimoriadnych kompetencií tajných služieb v čase ohrozenia Veľkej Británie jasne vyjadrujú slová dôstojníka z S. I. S. na stretnutí s predstaviteľom MI 5. Lakonicky konštatoval, že českí spravodajcovia robia pre britské vojnové úsilie brilantnú prácu a hoci sa niektorým osobám deje bezprávie, nemožno túto prácu ničím ohroziť.⁵⁴ Pre internovaných to neveštilo nič pozitívne.

Ako kauzu väznených čs. občanov v Británii komentoval „oficiálny“ čs. exil?

Dočasná vláda na zasadnutí 23. augusta 1940 schválila návrh ministra vnútra (MV) Juraja Slávika, aby bolo politické posúdenie každého prípadu, či čs. strana má intervenovať v prospech internovaných čs. občanov vo Veľkej Británii, vo výhradnej kompetencii MV, po dohode s ministerstvom zahraničných vecí (MZV). Intervencie malo uskutočňovať Vyslanectvo ČSR v Londýne.⁵⁵ Rezort vnútra tak naďalej a tentoraz oficiálne rozhodoval o tom, kto zo zatknutých čs. štátnych občanov je politicky „spoľahlivý“ a kto nie. Na ďalšom zasadnutí vlády 30. augusta 1940 ministri Němec, Feierabend a Bečko žiadali od Slávika informácie o internovaných. Feierabend, Osuský a štátny tajomník MZV Hubert Ripka informovali, že dostali list od právneho zástupcu internovaných, v ktorom vinia čs. vládu zo zodpovednosti za následky, ktoré pre nich a ich rodiny má internácia. Ripka na základe prešetrenia v ministerstve národnej obrany a MV konštatoval, že nikto z čs. obča-

52 HIA, f. Poland. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, š. 572, zložka 16. List F. Schwarza pre Eleonor F. Rathbone, február 1941, s. 57.

53 TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2482. Interný záznam MI 5, 13. 12. 1940.

54 Tamže. Záznam G. D. Whitea (MI 5) z rozhovoru s Gibsonom (S. I. S.), 13. 11. 1940.

55 *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně I. (1940 – 1941)*. NĚMEČEK, Jan – ŠŤOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan (Eds.). Praha : Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2008, s. 126, 130 – 131.

nov nebol v Anglicku zatknutý na podnet čs. vlády alebo iného čs. orgánu. Boli zadržaní britskými úradmi na základe materiálu, ktorý zhromaždili pred príchodom zatknutých do Británie z dôvodu anglickej štátnej bezpečnosti. Ministri uznali list advokáta za urážlivý a rozhodli, že „*nebude naň odpovedéno*“.⁵⁶ Osuský, ktorý sa v kolégiu ministrov ocital v čoraz väčšej izolácii, na list odpovedal. Advokátovi Masonovi napísal, že náznak prípadnej zodpovednosti za internáciu čs. občanov vyvolal v radoch dočasnej čs. vlády veľké pobúrenie.⁵⁷

Činnosť čs. vojenského spravodajstva vo veci internovaných členov Č-SNR dokazuje, že Ripka nehovoril pravdu. Záujem o internovaných politikov neutíchal, o čom sa presvedčili funkcionári čs. štátneho zriadenia v exile v rozhovoroch so zahraničnými (hlavne poľskými) politikmi. Minister vnútra Slávik v súlade s prísľubom predložil správu o internovaných čs. občanoch v Anglicku. Je datovaná dňom 21. februára 1941. Slávik v nej rozdelil občanov ČSR v Británii do dvoch základných skupín a štyroch kategórií. Priznal, že niektorých zatkli z preventívnych dôvodov. V komplikovanej situácii boli osoby, ktoré zatkli pre „*britské vyššie záujmy*“, a síce možní exponenti nepriateľských záujmov alebo osoby „*proti nimž z československého národného hľadiska není námitek, které ale pro své fašistické nebo komunistické smýšlení nebo pro svou naprostou neukázněnost byly škodlivé československé věci v organizaci našeho branného odporu ve spojeneckých zemích tím, že šířili politické rozpory.*“⁵⁸ Hoci sa v správe konštatuje, že vonkoncom nejde o vnútornú čs. vec, je zjavné, že išlo o politikum. Kritériá toho, kto z Čechov a Slovákov v exile je „*fašista*“, totiž určovali čs. spravodajcovia v správach pre britské bezpečnostné orgány. Správa sa explicitne vyjadruje k internovaným členom Č-SNR. Klamlivo uvádza, že anglické úrady sledovali ich činnosť už vo Francúzsku – to by však znamenalo, že Briti viedli špionážnu činnosť na území spojeneckého štátu, namierenú proti čs. štátnym občanom. Intervencie v prospech väznených členov Č-SNR považovalo ministerstvo vnútra osem mesiacov po ich internácii za „*z politického a věcného hlediska neoportunní*“.⁵⁹ Čs. vláda sa neobmedzila na nečinnosť. Naopak, intervenovala za ich zotrvanie vo väzbe: v januári 1941 naliehal štátny minister Jaromír Nečas na Roberta Brucea Lockharta, britského predstaviteľa pri dočasnej čs. vláde, aby Prídavok, Ležák-Borin, Schwarz a Emil Synek boli ponechaní v internačných táboroch.⁶⁰

***

Ostáva domnienkou, či zatknutie a internácii Petra Prídavka, Františka Schwarza, Vladimíra Ležáka-Borina, Karla Lochera, Roberta Hildprandta a Josefa Waldmüllera pred-

56 Tamže, s. 133 – 134.

57 HIA, f. Poland. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, š. 572, zložka 16. List F. Schwarza pre Eleonor F. Rathbone, február 1941, s. 59. Schwarz pripojil prepis listu Š. Osuského advokátovi O. Masonovi z 15. 9. 1940.

58 *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně I. (1940 – 1941)*, c. d., s. 342. „Internovaní v Anglii“. Príloha C k 19. zasadnutiu čs. vlády.

59 Tamže, s. 343.

60 ZEMAN, Zbyněk. *Edvard Beneš – politický životopis*. Mladá fronta : Praha, 2000, s. 193.

chádzal pokyn konkrétnych politikov ČSNV, alebo Edvarda Beneša. Jediným náznakom sú povojnové spomienky F. Moravca. Píše v nich o Benešovej prosbe, aby vymohol od britských autorít zatknutie troch pravicových politikov (žiaľ, nemenuje ich), aby mu nekomplikovali rokovania s britskou vládou o uznaní čs. dočasnej vlády. Moravec túto prosbu údajne vybavil a Beneš mu za ňu úprimne poďakoval.⁶¹ Rešerš v archívoch túto tézu nepotvrďuje. Faktom je, že neskorší prednosta II. odboru Ministerstva národnej obrany plk. Moravec neraz preberal úlohu muža, ktorý „odpratával“ politické prekážky stojace pred Benešom v situáciách, keď pre bývalého prezidenta politicky neprichádzalo do úvahy, aby otvorene zasiahol.⁶² Ďalším relevantným faktorom pri pohľade na čs. exil v rokoch 1939 – 1940 sú vysoké ambície vojenských spravodajských kruhov, ktoré si s poukazom na pokles dôvery ľudí v okupovaných Čechách k zdiskreditovaným politikom nárokovali hlavné slovo v zahraničnom odboji.

Druhou, menej pravdepodobnou možnosťou je konanie čs. vojenského spravodajstva na „vlastnú päsť“. To by však spochybnilo autoritu E. Beneša a čs. vlády. Je nepravdepodobné, aby najvyššie úrady republiky v exile nemali informácie o pozadí internácie čs. politikov, navyše v situácii, keď sa viedol diplomatický boj o uznanie čs. vlády. Nie je náhodou, že represie sa týkali len „pravícových“ a komunistických činiteľov, ktorí ohrozovali nárok ČSNV na jedinu oprávnenú organizáciu, reprezentujúcu Československo v exile.

Lindleyov výbor pôvodne chcel vyšetriť prípady Prídavka, Schwarza, Ležáka-Borina a Hildprandta 2. decembra 1940.⁶³ Napokon ich prípady preložil na žiadosť MI 5, ktorá argumentovala, že vyšetrowanie proti nim stále prebieha.⁶⁴ Výbor vypočul len Ležáka-Borina v marci 1941. Jeho členovia v správe skonštatovali, že Ležák síce je politickým renegátom, no pre štát nepredstavuje nebezpečenstvo.⁶⁵

Vladimíra Ležáka-Borina najprv prepustili 30. októbra 1940 pre zdravotné dôvody, avšak 31. decembra 1940 ho opäť zatkli a odviekli do väzenia v Pentonville. Z internačného tábora X na ostrove Man ho definitívne prepustili na slobodu až v marci 1942.⁶⁶ Karel Locher bol prepustený z internácie v októbri 1940. František Schwarz vyšiel z väzenia

61 MORAVEC, František. *Špión, jemuž nevěřili*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 236. Objektivita Moravcovho tvrdenia je pochybná. Jeho svedectvo je nepochybne poznačené pocitom sklamania z Beneša, ktorý sa prehlboval od skončenia vojny a ktorý vyvrcholil po Moravcovom úteku z ČSR roku 1948.

62 ŠOLC, Jiří. *Po boku prezidenta. Generál František Moravec a jeho zpravodajská služba ve světle archivních dokumentů*. Praha : Naše vojsko, 2007, s. 152.

63 TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2482. Záznam čs. sekcie oddelenia B.24 MI 5, 26. 11. 1940.

64 Tamže. Správa čs. sekcie oddelenia B.24 MI 5 pre W. D. Robson-Scotta z Home Office, 2. 12. 1940.

65 TNA, Kew, Surrey, PRO, f. KV 2/2483. Správa Poradného výboru Home Office, 10. 3. 1941.

66 Tamže. List Cudzineckého oddelenia Home Office pre MI 5, 12. 3. 1942. Údaj v trestnom oznámení proti Ležákovi z r. 1946 (prepustenie datuje 22. 11. 1941) je nesprávny. Porovnaj Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, sign. 305-354-1. Trestné oznámenie proti V. Ležákovi-Borinovi, Praha, 8. 8. 1946, s. 3.

v Leeds 21. marca 1941.⁶⁷ Slovák Peter Prídavok opustil brány internačného tábora na ostrove Man 15. apríla 1941.⁶⁸ V liste Edvardovi Benešovi z 22. apríla 1941 mu ponúkol lojálnu spoluprácu ako jediný autorizovaný predstaviteľ slovenských katolíckych kruhov vo Veľkej Británii a prívrženec autonómie Slovenska v rámci čs. štátu. Neopomenul skutočnosť, že po príchode do Anglicka bol „za divných okolností, ktorých plné vysvetlenie budem ešte hľadať, internovaný a držaný v detencii skoro desať mesiacov, napriek tomu, že mi anglické úradné miesta opätovne vyhlasovali, že úrady Veľkej Británie proti mne nič nemajú“.⁶⁹ Azda neprekvapuje, že u Beneša nepochodil.⁷⁰ Josefa Waldmüllera-Leśniewského, ktorý spomedzi internovaných vzbudzoval najmenej výhrad, prepustili v máji 1941.⁷¹

Internácia a väzba nestlmili ich túžbu po politickej aktivite – práve naopak. Všetci boli presvedčení, že za ich zatknutie nesie zodpovednosť čs. vláda, prípadne Beneš osobne. To predurčilo ich ďalšiu, voči čs. vláde opozičnú činnosť, ktorá sa po prepustení na slobodu radikalizovala. Popri publicistických výstupoch sa prejavila najmä v brožúrach a pamfletoch, ktoré boli nekompromisným zúčtovaním s ministrami čs. vlády a E. Benešom, ich politickými názormi a metódami práce.⁷² Prídavok, Locher, Schwarz a Ležák-Borin posilnili rady českej a slovenskej opozície v Londýne, ktoré sa rozrástli o zvučné mená (Š. Osuský, R. Bechyně a ďalší).

Obvinenia proti členom Č-SNR vznesené čs. vojenskými spravodajcami stačili na to, aby ich britské bezpečnostné orgány, ktoré mali po porážke Francúzska množstvo práce s overovaním imigrantov, veľmi málo času na podrobnú kontrolu každého jednotlivca a málo vlastných spravodajských informácií o cudzincoch, zobrali ako bernú mincu. Vo *Foreign Office* na jar 1942 skonštatovali, že obvinenia proti internovaným členom Č-SNR sa nezakladali na pravde s výnimkou V. Ležáka-Borina.⁷³ To napokon z pohľadu čs. rozviedky lojálnej k Edvardovi Benešovi a ČSNV nebolo podstatné, pretože dosiahla hlavný cieľ: elimináciu politických protivníkov z Č-SNR. Po ich zatknutí a umlčaní nebolo zložité zinscenovať „jednotu“ medzi Čechmi a Slovákmi v zahraničnom odboji, ktorá bola podmienkou britskej vlády pre uznanie ČSNV za dočasnú čs. vládu. Benešov diplomatický úspech je nesporný, no sprevádzali ho represívne praktiky proti možným „rušiteľom“, ktoré

67 Tamže, sign. 305-112-6. František Schwarz: Moje politická činnosť za druhé svetové války. Sine dato, sine loco. Podkapitola „Podruhé v Anglii“, s. 24 a n.

68 NA ČR, f. MV-L, sign. 2-1-663. Správa MV, 14. 4. 1944.

69 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava : NLC, 1998, dok. č. 233, s. 272 – 273.

70 Beneš na list lakonicky poznamenal: „Na to nebudu vôbec odpovídať“. *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943*, c. d., dok. č. 163, s. 206.

71 ABS, sign. 305-354-1. Trestné oznámenie proti J. Waldmüllerovi, Praha, 8. 8. 1946, s. 1.

72 Napr. LOCHER, Karel. „*Naše akce*“. London, 1942; SCHWARZ, František. *Dr. Beneš o vojne před válkou i za ní*. Boj za právo. Část I. Sine dato (1942), sine loco; PRÍDAVOK, Peter. *A Good Word to Slovaks Wothy Of It*. Middletown, Pa. April 1943; LEŽÁK-BORIN, Vladimír. *Curious History of a Nation That Never Existed*. London : St. Clemens Press, 1943.

73 TNA, Kew, Surrey, PRO, FO 371, 30843, C 3337. Záznam F. K. Roberta v zložke “Subversive activities of Mr. Karel Locher”, 3. 4. 1942.

historiografia, primárne sústredená na boj za obnovu ČSR počas vojny, zohľadnila len okrajovo a bez priameho poukazu na politický kontext.

Československé ministerstvo vnútra až do konca vojny dôsledne uplatňovalo reštrikcie proti opozičným jednotlivcom a organizáciám na základe zákona na ochranu republiky, resp. žiadalo *Home Office* o ich potrestanie. Operovalo pojmami ako podvrtné aktivity, ohrozenie bojovej morálky spojeneckých vojsk a útok na hlavu štátu. Britské ministerstvá (*Foreign Office, Home Office*) však na rozdiel od leta 1940, keď Spojené kráľovstvo ovládla masová hystéria z všadeprítomného ohrozenia a nepriateľských agentov, v ďalšom priebehu vojny odmietali uplatniť proti českej a slovenskej opozícii podobne prísne tresty, akým bola internácia. Povedané slovami vedúceho Centrálného departmentu FO Franka K. Roberta, Briti nepovažovali za vhodné pomáhať čs. vláde v „*hone na heretikov*“.⁷⁴

Vzhľadom na to, že operatívne postupy (sledovanie, denunciácia, a pod.), trestné a disciplinárne postihy sa týkali nielen „pravcových“, ale aj komunistických politikov, možno pre počiatočné londýnske obdobie s istými výhradami prijať tézu autora politického životopisu plk. Moravca: „*Vše, co bylo napravo či nalevo od oficiální politiky čs. exilové vlády a prezidenta, bylo podroběno zpravodajské registraci, případně dohledu a sledování.*“⁷⁵ Nebolo to československé špecifikum. Podobne postupovali aj exilové vlády iných štátov, napr. Poľska. Politický boj, ktorý sa viedol rôznymi, neraz nevyberanými prostriedkami, so zapojením spravodajských služieb a s použitím ich v nejednom prípade pofidérnych metód, bol imanentným prvkom počas celého obdobia druhej svetovej vojny.

---

74 Tamže. F. K. Roberts v liste pre A. Newsama z Home Office, 3. 4. 1942.

75 ŠOLC, Jiří. *Po boku prezidenta. Generál František Moravec a jeho zpravodajská služba ve světle archívních dokumentů*. Praha : Naše vojsko, 2007, s. 164.

Problematika revizionizmu a príprava mierovej zmluvy s Maďarskom po druhej svetovej vojne

Štefan Šutaj

Cieľom predkladaného príspevku je naznačiť niektoré súvislosti problematiky revizionizmu, ako bola vnímaná československou (čs.) diplomaciou pri príprave na rokovania mierovej konferencie v Paríži v roku 1946. Zároveň sa pokúsime aj o pohľad na interpretácie maďarskej politiky na stanovenie hraníc po druhej svetovej vojne. Pozornosť venujeme čs. aj maďarskej argumentácii, ktorej cieľom bolo vytvoriť čo najlepšie podmienky pre svoju krajinu na mierových rokovaníach.¹

Pojem revizionizmus používajú viaceré disciplíny vo viacerých súvislostiach. V historiografii pred rokom 1989 sa ním označovali snahy o revíziu učenia „klasikov“ marxizmu a leninizmu v robotníckom a komunistickom hnutí. Bežné je jeho využitie pri pomenovaní úsilia o zmenu zaužívaného pohľadu na nejakú problematiku. V tomto smere sa pojmom revizionizmus označuje napr. úsilie o revíziu pohľadu na holokaust a vojnové zločiny.

Pod pojmom revizionizmus chápeme v tejto práci spôsob realizácie politiky, úsilie o revidovanie hraníc vytvorených mierovými zmluvami po prvej svetovej vojne v Európe porazenými štátmi, ktoré neboli spokojné s ich stanovením hraníc. V strednej Európe sa politika revizionizmu spájala predovšetkým s činnosťou nemeckých a maďarských politických strán a politiky ich vládnucich elít.

Otázka revízie hraníc sa dostala na program dňa ešte pred podpísaním Trianonskej mierovej zmluvy 4. júna 1920. Tie totiž boli stanovené už skôr a mierová zmluva ich mala precizovať.² Po podpise mierovej zmluvy v Trianone a jej ratifikácii maďarským a francúzskym parlamentom však už revizionistické koncepcie naplno ovládli maďarskú politiku a spoločnosť. Nespokojnosť s dohodnutými hranicami sa stala trvalou súčasťou maďarskej politiky, ktorá určenie hraníc považovala za nespravodlivé, pretože za hranicami Trianonom vytvoreného Maďarska zostali v okolitých štátoch významné skupiny obyvateľstva maďarskej národnosti.³ Získanie Slovenska bolo významným cieľom maďarskej revizionistickej politiky. Časť maďarských elít mala rôzne väzby k tomuto územiu (rodinné aj hospodárske) a Československo považovali za umelý výtvor s krátkodobou perspektívou.⁴ Na rôznych úrovniach našli koncepcie integrálnej či etnografickej revízie

1 Štúdia je výsledkom projektu Centrum excelentnosti SAV, realizovaného v Historickom ústave SAV: *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Dušan Kováč, DrSc.

2 Podrobnejšie: MICHELA, Miroslav. *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 17 – 67; HRONSKÝ, Marián. *Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920)*. Bratislava : Veda, 2011.

3 GLATZ, Ferenc. *Minorities in East-Central Europe. Historical Analysis and a Policy Proposal*. Budapest : Europa institut, 1993.

4 JANEK, István. Maďarské diplomatické úsilie o získanie Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal a kol. *Rozbitie alebo*

v maďarskej spoločnosti významný ohlas a boli spojené s vládou politikou a propagandou. Postupne koncepciu integrálnej revízie, ktorej cieľom bolo obnovenie plnej integrity Uhorska, nahradili koncepcie etnografickej (etnickej) revízie. Tie si v 20. rokoch 20. storočia osvojili maďarské politické špičky. Výsledkom bola politika mierovej revízie, pre ktorú sa usilovali získať spojencov.⁵

Diplomatické úsilie po skončení prvej svetovej vojny nevedlo k reálnym úspechom v napĺňaní revizionistických plánov. Nástupom Hitlera k moci v Nemecku sa však situácia zmenila. Šance dosiahnuť revíziu trianonských hraníc vzrástli.⁶ Výsledkom medzivojnovej európskej politiky a politiky ústupkov voči Nemecku bolo podpísanie Mníchovskej dohody. Na jej základe sa Maďarsko a Poľsko mohli dožadovať, aj sa dožadovali, revízie hraníc na etnických princípoch. Slovenským politikom po 6. októbri 1938 bolo jasné, že pod tlakom Nemecka sa budú upravovať slovensko-maďarské hranice podľa tohto princípu. Dialo sa tak bez ohľadu na vôľu slovenských politikov, neskúsených v medzinárodnopolitickej oblasti. Išlo len o to, akej veľkej časti územia sa Česko-Slovensko, reprezentované na rokovaníach s Maďarskom slovenskými politikmi, bude musieť vzdať.⁷ V priebehu roku 1938 Jozef Tiso predložil na tajných rokovaníach Kálmánovi Kányovi slovenské podmienky, na základe ktorých by sa mohol na princípoch autonómie vytvoriť spoločný štátny vzťah. Hoci boli neskôr označené za súčasť taktiky voči čs. predstaviteľom (F. Ďurčanský), ukázali, že v tomto období sa otvorila aj možnosť integrálnej revízie hraníc. Takáto zmena bola v súlade s poľskými aj maďarskými cieľmi.⁸ Revíziu slovensko-maďarských hraníc začala Viedenská arbitráž a po zmarení plánov na integrálnu revíziu vytvorením Slovenského štátu ju dokonala tzv. Malá vojna.⁹

Po druhej svetovej vojne sa problematika maďarského revizionizmu dostala do inej polohy. Významným spôsobom ju ovplyvnili udalosti z druhej svetovej vojny, akcepto-

---

rozpad. Bratislava : Veda, 2010, s. 237.

5 JANEK, Maďarské diplomatické úsilie, c. d., s. 238. Pozri tiež: SZARKA, László. A kissebségi kérdés a magyar-csehszlovák kapcsolatokban. In *Regio*, 1993, s. 236 – 237; ŠUTAJ, Štefan. Variácie stop Trianonu v politickej paměti. In DEJMEK, Jindřich – LOUŽEK Marek (eds.). *Trianonská smlouva. Devadesát let poté*. Praha : Centrum pro ekonomiku a politiku, 2010, s. 69 – 97; ŠUTAJ, Štefan. Trianon a szlovákiai történelmi emlékezetben. In *Limes*, XXIV évfolyam, 89 szám, 2011, 1, s. 71 – 86.

6 DEÁK, Ladislav. *Zápas o strednú Európu 1933 – 1938. Politicko-diplomatické vzťahy*. Bratislava : Veda, 1986.

7 BYSTRICKÝ, Valerián. Zahraničnopolitické aktivity Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In BYSTRICKÝ – MICHELA – SCHVARC, *Rozbitie alebo rozpad*, c. d., s. 142 – 151.

8 Podrobnejšie JANEK, István. Maďarské a slovenské revizionistické snahy a bilaterálne vzťahy v rokoch 1939 – 1940. In MITÁČ, Ján. *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava : ÚPN, 2011, s. 74 – 77; ZEIDLER, Miklós. *A revíziós gondolat*. Pozsony : Kalligram, 2009.

9 DEÁK, Ladislav (ed.). *Malá vojna. (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993; CSÉFALVAY, František. Začiatok maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939 (o mýtoch a nepresnostiach). In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov : Universum, 2007, s. 241 – 250.

vane dočasného čs. zriadenia v Londýne všetkými víťaznými mocnosťami. Slovenské národné povstanie potvrdilo miesto Slovenska v rámci Československej republiky (ČSR) v radoch víťaznej koalície. Úsilie Maďarska a Miklósa Horthyho vyvliecť sa zo spolenectva s Nemeckom skomplikovalo obsadenie Maďarska nemeckou armádou a štátny prevrat Ferenc Szálasiho a jeho Strany šípových krížov 15. októbra 1944.¹⁰ Pre situáciu po vojne bolo rozhodujúce, že Nemecko a Maďarsko, ktoré dosiahli revíziu hraníc v rokoch 1938 – 1939, boli vo vojne porazené. Myšlienku „spravodlivých“ hraníc, čo z hľadiska maďarských reprezentácií predstavovalo najmenej etnické hranice (územia, na ktorých žilo obyvateľstvo maďarskej národnosti začlenené do maďarského štátu), tieto neopustili ani po skončení druhej svetovej vojny. Zásadne sa však zmenili podmienky, v ktorých sa zainteresované strany nachádzali a tým aj spôsoby, ktorými sa návrhy na zmenu trianonských hraníc predkladali predovšetkým predstaviteľom víťazných mocností. Koncepcie postavené na princípe integrity s Uhorskom (historickým Maďarským kráľovstvom) už po druhej svetovej vojne nemali významnejšiu úlohu ani v plánoch maďarských elít.

Naopak, Československo ako krajina víťaznej spojeneckej koalície svoju politiku v otázke hraníc (a vzťah k otázke maďarského revizionizmu) formulovalo v dvoch základných tézach: 1. Potvrdenie neplatnosti (anulovania) revízie dosiahnutej Nemeckom a Maďarskom v rokoch 1938 – 1939 (v rámci toho obrana proti prípadnej revízii versaillských hraníc v neprospech Československa); 2. Požiadavky na ďalšiu úpravu (rektifikáciu) hraníc v prospech Československa (v prvých mesiacoch mala podobu požiadaviek zásadnej zmeny čs.-nemeckých a čs.-maďarských hraníc v prospech ČSR).¹¹ V tomto prípade však z čs. strany požadované zmeny neboli zaraďované do konceptu revízie, či revizionizmu, lebo neboli požiadavkami porazených krajín. Aj z toho dôvodu sa pri ich interpretácii používal pojem rektifikácia a nie revízia. V tomto texte sa však budeme venovať iba konceptu uvedenom v prvom bode. To boli hlavné vektory politiky ČSR a Maďarska vo vzťahu k budúcemu usporiadaniu spoločných hraníc.

Najdôležitejšou úlohou medzinárodnej povojnovej politiky bolo usporiadať vzťahy medzi víťaznými a porazenými štátmi tak, aby nevytvárali podmienky pre vojenské konflikty v budúcnosti. Československá politika dlhodobo reagovala na tieto snahy obavami z možných zmien, a tiež kritikou všetkých opatrení, ktoré smerovali k úprave a revízii hraníc. Nebolo tomu inak ani v súvislosti s pripravovanou mierovou konferenciou v roku 1946, ktorá mala pripraviť, prediskutovať a schváliť návrhy mierových zmlúv s porazenými satelitmi Nemecka, s Talianskom, Maďarskom, Rumunskom, Bulharskom a Fínskom.¹²

10 Podrobnejšie: ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Tradícia a dejiny. Výbrané kapitoly z slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 44 – 77.

11 Podrobnejšie o tejto otázke ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov : Univerzum, 2014.

12 Podrobnejšie sme sa problematikou Parížskej konferencie 1946 a príprave mierovej zmluvy s Maďarskom venovali vo viacerých štúdiách: ŠUTAJ, Štefan. *Obnovenie rokovaní o výmene*

Snahy zamedziť možnému revizionizmu zo strany Maďarska tvorili významnú súčasť čs. politiky pred mierovou politikou a na nej. Na tejto ceste bolo prvoradou úlohou zabezpečiť deklarovanie nulity Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. To znamenalo medzinárodnoprávne deklarovať jej nulitu a garantovať odstránenie všetkých jej dôsledkov.

V politike Maďarského kráľovstva sa už počas vojny uvažovalo o budúcich zmenách. Tie však vychádzali z predpokladu, že Karpatská kotlina by mala tvoriť jeden integrálny hospodársky, geografický aj politický celok. Predpokladala, že nový poriadok nastolený po skončení vojny by túto tézu mal akceptovať.¹³ Prípravy na budúce mierové rokovania sa v Maďarsku začali už počas vojny, predovšetkým za účasti odborníkov Vedeckého inštitútu Pála Telekiho, založeného roku 1941, a štatistického úradu. Telekiho ústav vznikol v roku 1941 spolu s podobnými ústavmi v Nemecku a v roku 1945 bol rozšírený o etnologický odbor. V rámci ústavu pôsobili ľudia, ktorí v roku 1938 odôvodňovali obe viedenské arbitráže v roku 1938 a v roku 1940.¹⁴ Do práce sa zapojili aj János Eröss, Iván Boldizsár, Béla Varga a Imre Kovács. V lete 1943 vzniklo politické oddelenie ministerstva zahraničných vecí (MZV), ktoré do júla 1943 viedol Andor Szentmiklósy, neskôr Aladár Szegedy-Maszák. Ten koncom roka 1942 vypracoval hlavné zásady povojnovej stratégie. Operatívne riadenie mal na starosti István Kertész, ktorý zohrával významnú úlohu v príprave materiálov na mierové rokovania aj neskôr, priamo v zákulisí maďarskej delegácie v Paríži. V oddelení mierových príprav, ktoré koordinoval Kertész, pôsobili aktívni politici a vyše 100 externých spolupracovníkov.¹⁵ Väčšina z tohto tímu pokračovala v práci na podkladoch pre mierové rokovania aj po skončení vojny alebo pracovala na výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom.

---

obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom po podpísaní mierovej zmluvy v roku 1947. In IVANIČKOVÁ, Edita et al. *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 378 – 400; ŠUTAJ, Štefan. A magyar külpolitika lépései a párizsi békekonferencia előtt – a csehszlovák diplomácia szemszögéből. In FEDINEC, Csilla – ILYÉS, Zoltán – SIMON, Attila – VIZI, Balázs (szerk.). *A Közép-Európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony : Kalligram, 2013, s. 613 – 634; ŠUTAJ, Štefan. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a Parížska mierová konferencia. In KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava : Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013, s. 220 – 243; ŠUTAJ, Štefan. Rokovania o mieri s Maďarskom a ich vplyv na postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. In *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 1, 2013, s. 277 – 299.

13 Podrobnejšie politiku Maďarska v čase vojny opisuje ROMSICS, Ignác. *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 15 – 42.

14 Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (AMZV ČR) Praha, fond (f.) Generálny sekretariát Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa (GS-A), škatuľa (š.) 88. Materiál k problematike revizionizmu, bez názvu, nedatovaný. Iba dvaja pracovníci ústavu boli postavení pred ľudový súd a jeden bol prepustený. V dokumente sa uvádzalo: „Priamo alebo nepriamo a tajne sa i dnes v Maďarsku propaguje revizionizmus v mnohých spolkoch a ústavoch a ešte i v učebniciach.

15 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 40 – 41, 138 – 139.

Z hľadiska našej problematiky upozorníme na memorandum zaslané na britské MZV v roku 1943, ktorého autorom bol A. Szegedy-Maszák, v tom čase zástupca politického oddelenia MZV v Budapešti.¹⁶ Jeho memorandum vychádzalo z princípu nedostatočných územných zmien realizovaných na základe Viedenskej arbitráže a naznačovalo, že riešením by boli ďalšie zmeny v prospech Maďarska na všetkých úsekoch hraníc.¹⁷ Memorandum vychádzalo zo situácie v roku 1943, ale po skončení vojny Maďarsko a jeho elity museli vo vzťahu k protihitlerovskej koalícii pri úvahách o mieri vychádzať z frontovej reality, či povojnovej reality. Návrat k medzivojnovým pomerom, pokiaľ ide o hranice, sa ukazoval byť neodvratiteľný a akékoľvek úvahy o revízii hraníc v prospech Maďarska nereálne.

Prvým medzinárodnopolitickým aktom, ktorý negoval princípy revízie stanovené Viedenskou arbitrážou bola Dohoda o prímerí s Maďarskom z 20. januára 1945. V Dohode o prímerí maďarská reprezentácia uznala porážku vo vojne proti spojencom a jej predstavitelia János Gyöngyösi, János Vörös a István Balogh podpísali stanovené podmienky. Maďarsko malo prerušiť všetky styky s Nemeckom a vyhlásiť mu vojnu, internovať nemeckých vojakov, dať všetky svoje sily k dispozícii Spojencom a postaviť osem peších divízií, ktoré mali byť použité pod dozorom spojencov a po porážke Nemecka demobilizované a dané pod dohľad Spojeneckej kontrolnej komisie (SKK). Maďarsko prijalo záväzok „*evakuovať všetky maďarské vojská a úradníkov s okupovaných území Československa, Juhoslávie a Rumunska, do rámca hraníc, ktoré existovali k 31. decembru 1937 a tiež anulovať všetky zákonodarné a správne nariadenia vzťahujúce sa k anexii alebo k pripojeniu k Maďarsku, československého, juhoslovanského alebo rumunského územia*“.¹⁸ Článok 19 hovoril o tom, že rozhodnutia viedenského súdu z 2. novembra 1938 a z 30. augusta 1940 sa vyhlasujú za neexistujúce.¹⁹ Bola tým potvrdená nulita arbitrážnych rozhodnutí z Viedne. Maďarsko sa zaviazalo oslobodiť všetkých zajatcov Spojencov a prepustiť z väzenia osoby, ktoré pracovali v prospech Spojených národov. V článku 6 sa zaviazalo vrátiť Sovietskemu zväzu, ČSR a Juhoslávii a všetkým Spojeným národom „*v plnej neporušenosti všetky cennosti a materiály vyvezené do Maďarska počas vojny... patriace štátnym, verejným a korporatívnym organizáciám, podnikom, ústavom a jednotlivým občanom*...“ V prospech Spojencov mal byť konfiškovaný všetok nemecký majetok nachádzajúci sa na území Maďarska. Vláda mala vyplácať a dávať k dispozícii tovary a služby pre potreby SKK a zástupiteľstiev štátov pri SKK. Zaviazala sa počas obdobia šiestich rokov splatiť reparácie za škody, ktoré boli spôsobené Sovietskemu zväzu, Československu a Juhoslávii v rozsahu 300 miliónov dolárov

16 Po obsadení Maďarska Nemcami bol uväznený v koncentračnom tábore v Dachau. V povojnovom období zohrával v maďarskej diplomacii významnú úlohu. Od roku 1945 bol maďarským vyslancom v USA.

17 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 22 – 23.

18 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (ÚP SNR), inventárne číslo (inv. č.) 247, š. 284. Dohoda o prímerí s Maďarskom.

19 SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 247, š. 284. Dohoda o prímerí s Maďarskom.

v tovaroch. Mala zabezpečiť vydanie vojnových zločincov, rozpustiť fašistické politické, vojenské, militaristické a iné organizácie nachádzajúce sa na maďarskom území. Pod dozor SKK bolo dané vydávanie literatúry, tlače, rozhlasové stanice a pošty. V dokumente z „Parížskeho archívu“ *Maďarsko na Parížskej mierovej konferencii 1920 a teraz* sa uvádzalo, že na základe čl. 16 Dohody o prímerí Maďarsko malo zničiť všetku protidemokratickú, iredentistickú a revizionistickú literatúru. Akcia mala trvať do 20. mája 1945 a bolo v nej zničených 360 tisíc kusov „závadnej“ literatúry, čo podľa autora analýzy nebola všetka literatúra, ale ukazovalo to, aké množstvo finančných prostriedkov bolo do propagandy investovaných.²⁰

Už v roku 1945 sa však aj nová vládna garnitúra v Maďarsku usilovala vytvoriť podmienky pre zmenu náhľadu víťazných mocností na Maďarsko a jeho podiel na druhej svetovej vojne, a tým aj na budúcnosť krajiny v povojnovej Európe. Maďarsko sa pripravovalo na mierovú konferenciu s vierou, že veľmoci sa budú snažiť napraviť nespravodlivosti Trianonskej mierovej zmluvy zo 4. júna 1920. Verili, že mocnosti nebudú vychádzať z politiky sily, že nová mierová konferencia uzná maďarské výhrady voči trianonským hraniciam a riešeniu maďarskej otázky v susediacich štátoch a napraviť tak „krivdy“ Trianonu.²¹ Základným východiskom bolo konštatovanie, že politika revízie hraníc je spravodlivá, ale vzhľadom na to, že bola dosiahnutá prostredníctvom nesprávnych spojencov (Nemecka a Talianska), je potrebné zmeniť orientáciu na anglosaské mocnosti. Zdôrazňoval sa rozdiel medzi pozíciou Maďarska a Nemecka v rokoch vojny a snažili sa dokazovať, že Maďari sa aktívne postavili proti nemeckému nacizmu. Mali sa vytvárať všetky podmienky na to, aby Maďarsko ukázalo, že je konsolidovaným a demokratickým štátom. V roku 1945 sa tak malo diať orientáciou na anglosaských členov SKK,²² využívaním pôsobenia maďarských emigrantov v západných krajinách, pôsobením na európsku verejnosť prostredníctvom rozhlasových relácií v anglickom, francúzskom a ruskom jazyku, organizovaním petícií proti vysídľovaniu Maďarov a pôsobením verejných inštitúcií i osobností verejného života.²³

20 AMZV ČR, f. GS-A, š. 164, Maďarsko na Parížskej mierovej konferencii 1920 a teraz.

21 Podrobnejšie o mierovej konferencii v Paríži a požiadavkách jednotlivých strán: KRNO, Dalibor, M. *Paríž 1946. Pripravoval sa mier s Maďarskom*. Bratislava : Povereníctvo informácií, 1947; ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava : Veda, 1992; ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d.

22 Spojenecká kontrolná komisia bola zriadená podľa čl. 18. Dohody o prímerí s Maďarskom. Mala sídlo v Budapešti, ale mohla mať svojich dôstojníkov na ktorýchkoľvek miestach Maďarska. Maďarská vláda bola povinná plniť všetky pokyny SKK vyplývajúce z dohody o prímerí. Podľa čl. 11 dohody ČSR mohla nominovať svojho zástupcu a postupne vytvorila aj úrad pri SKK. Maďarská vláda bola povinná zabezpečovať aj náklady „misii alebo zastupiteľstiev Spojeneckých štátov, ktoré sú zastúpené v Spojeneckej kontrolnej komisii“. O činnosti Spojeneckej kontrolnej komisie v Maďarsku podrobnejšie: FÖLDESI, Margit. *Szövetséges Ellenőrző Bizottságok Magyarországon. Visszaemlékezés, diplomáciai jelentések tükrében 1945 – 1947*. Budapest : Ikva, 1995; ŠUTAJ, *Parížska konferencia 1946*, c. d.

23 AMZV ČR, f. GS-A, š. 104. Tajný záznam dr. Kysuckého pre štátneho tajomníka V. Clementisa z 15. 11. 1945.

Vo vzťahu k čs. požiadavkám bolo základnou úlohou maďarskej diplomacie na mierovej konferencii zabrániť prijatiu jednostranného transferu 200 tisíc Maďarov. Súčasťou tohto cieľa bolo obmedziť aj vysídlenie obyvateľov maďarskej národnosti prostredníctvom výmeny obyvateľstva. To sa zdôvodňovalo tým, že podstata celej presídľovacej akcie je v rozpore s garantovaním ľudských a občianskych práv. Vysvetľovali, že Maďarsko má závažné dôvody, prečo nemôže realizovať výmenu obyvateľstva (demografické, politické, hospodárske, etnické). Odmietali transfer a odporúčali riešiť problém zmenou hraníc s možnosťou presídliť časť Maďarov z ČSR. Zároveň odmietali túto požiadavku hodnotiť ako prejav revizionizmu, ale zdôvodňovali ju ako vynútenú čs. požiadavkami.

Maďarsko sa usilovalo zabezpečiť kolektívne práva pre obyvateľstvo maďarskej národnosti v ČSR v prípade, ak tieto požiadavky nebudú akceptované. Predpokladalo však revíziu čs.-maďarských hraníc, podobnú hraniciam určeným Viedenskou arbitrážou. Odporcovia Versaillského systému, vrátane politických a spoločenských elit Maďarska v celom medzivojnovom období poukazovali na to, že zánikom Uhorska bol zlikvidovaný ideálny zemepisný, hospodársky a politický celok a že novovytvorené celky sú neorganické a umelé, ale ignorovali novovytvorené funkčné štruktúry nového štátu, ktoré sa prirodzene dopĺňali.²⁴ Presídľovanie obyvateľstva sa malo stanoviť iba so súhlasom zainteresovaných strán a hranice sa mali vytvoriť so súhlasom na inkriminovanom území žijúceho obyvateľstva. Túto argumentáciu používali najmä ľavicové politické strany, zdôrazňujúce, že s demokratickým Maďarskom nie je možné zaobchádzať tak, ako bolo zaobchádzané s horthyovským Maďarskom. Maďari dúfali, že sa im podarí dosiahnuť *status quo* v otázke ochrany menšín, preceňovali svoj odpor voči fašizmu a usilovali sa dosiahnuť status spolupracujúceho – kobelligerentného (nie porazeného) štátu.

Maďarsko sa usilovalo porovnávať pozíciu Maďarska a Československa ako spojencov Hitlera. Z kuloárov maďarských kruhov prenikali správy, že akcie proti Maďarom na Slovensku majú zakryť previnenia slovenských predstaviteľov spolupracujúcich s režimom Slovenského štátu, čo si uvedomujú aj predstavitelia západných demokracií, a preto pozerajú na tieto opatrenia skepticky. Na základe týchto informácií vraj Američania odmietajú kolektívne sťahovanie Maďarov.²⁵ Tieto tendencie sa objavovali pri návšteve britského poslanca Johna Haira v Maďarsku, vo vystúpení predstaviteľa USA pri SKK generála Williama S. Keya,²⁶ ale aj v maďarských materiáloch predkladaných mierovej konferencii a v zákulisných rokovaniach v Moskve, Londýne, Washingtone a v Paríži. Podľa Dalibora Krna si pre mierovú konferenciu Maďari určili tri minimalistické požiadavky 1. Docieliť rozšírenie hraníc Maďarska na úkor Rumunska v Sedmohradsku; 2. Presadiť zaviazanie susedov na rešpektovanie menšinových práv a medzinárodné garan-

24 Túto argumentáciu však aktívne využívala aj čs. delegácia na rokovaniach v roku 1946 v Paríži v súvislosti s kritikou viedenských hraníc. (AMZV Praha, f. GS-A, š. 164. Dopravně-politická hľadiska k revízi slovenských hraníc ve prospěch Maďarska.

25 AMZV ČR, f. Teritoriálně odbor – Maďarsko (TO – Maďarsko), š. 29. K maďarskej situácii – politická správa o situácii v Maďarsku, bez dátumu, bez podpisu.

26 Podrobnejšie o oboch akciách ŠUTAJ, *Parížska konferencia 1946*, c. d., s. 40 – 41, 68 – 69.

ovanie týchto práv; 3. Zotrvanie maďarskej menšiny v južnej časti Československa, dezavovanie reslovakizačnej akcie a uznanie práva miešať sa do čs. záležitostí. Maďarská delegácia zdôrazňovala ťažkú hospodársku situáciu, infláciu a zničenie územia vojnou.²⁷

Hoci maďarská reprezentácia vytvárala predpoklady na predloženie územných nárokov a revíziu, či akceptovanie „arbitrážnych“ hraníc alebo aspoň ich častí, pre mierovú konferenciu v Paríži si maďarská vláda stanovila voči ČSR úlohu zabrániť, aby sa Československo zbavilo kompaktného bloku Maďarov pri južnej slovenskej hranici. Nastolili heslo „*k obyvateľstvu patrí aj zem, na ktorej sa narodili a ktorá ich živí*“, viedli obranu proti novo ohlásenej čs. požiadavke na bratislavské predmostie. Snažili sa zaručiť ľudské a občianske práva obyvateľov maďarskej národnosti a bojovať za čo najvýhodnejšiu úpravu reparácií a iných finančno-hospodárskych záväzkov.

Základné premisy zo začiatku roku 1945 sa zásadne nemenili ani v ďalšom období. Zmeny hraníc v prospech Maďarska boli síce nereálne, ale Maďarsko sa usilovalo posilniť svoju pozíciu demokratizujúceho sa štátu a väzby na Spojencov na Východ aj Západ. Súčasťou bolo zabrániť hospodárskej degradácii krajiny, čo sa spájalo s dôsledkami maďarskej revíznej politiky. V pozadí však zostávala myšlienka „spravodlivých“ hraníc. Maďarská diplomacia pred Postupimskou konferenciou (2. júla 1945) predložila veľmociam prvé memorandum maďarskej dočasnej vlády o „*maďarských mierových predstavách*“, ktoré formulovalo aj územné požiadavky. Navrhli päť všeobecných odporúčaní, v rámci ktorých bola napr. podpora industrializácie Maďarska, „*prekonanie oproti sebe stojacich nacionalizmov prehĺbením kultúrnych stykov, uplatnenie národnostného princípu pri vytýčení hraníc, najmä tam, kde žijú národnosti na vzájomne súvislých územiach a ochrana menšín*“.²⁸ Už z tohto textu je zrejmé, že neskoršie zdôvodňovanie požiadaviek na revíziu hraníc čs. požiadavkami na transfer 200 tisíc Maďarov na mierovej konferencii bolo len taktickou výhovorkou. Mierovú revíziu hraníc považovali za jediné riešenie a verili, že len „*na spravodlivosti a morálke založený mier, ktorý ráta s legitímnymi záujmami a základnými prvkami práv národov umožní zmierenie a zabráni prepuknutiu ďalších svetových katastrof*“.²⁹ Pri realizácii územného usporiadania Európy považovali za rozhodujúci „*národnostný princíp*“ – teda, aby boli hranice vytýčené v zhode s vôľou obyvateľstva a len v prípade „*národnostných diaspór*“ by prichádzala do úvahy výmena obyvateľstva s „*primeranými územnými kompenzáciami*“.³⁰ Bez revízie hraníc však takéto ciele neboli dosiahnuteľné. Aj slovenskí odborníci si uvedomovali, že princíp etnických hraníc pre Československo nebol výhodný. Jasne to vyjadril Ján Svetoň

27 KRNO, *Paríž 1946*, c. d., s. 31. Ako uvádza D. Krno, nepodarilo sa im dosiahnuť ani jeden. Pokiaľ však ide o tretí cieľ, čas ukázal, že pohľad D. M. Krna z roku 1947 treba korigovať. Netreba zabúdať, že dôležitú úlohu mali aj územné požiadavky voči Rumunsku. Išlo pohraničné územie v Sedmohradsku, ktoré v priaznivom prípade dosahovalo 20 000 km² a v horšom prípade 11 000 km² a požiadavka národnostnej autonómie pre Sikulsko.

28 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 145.

29 KERTÉSZ, István. *The Last European Peace Conference: Paris 1946. Conflict of Values*. Hamilton : Hunyady M., 1992, s. 86.

30 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 143 – 145.

vyhlásením v súvislosti s prípravou podkladových materiálov pre mierovú konferenciu, že „vypracovať obranu trianonských hraníc na princípe etnografickom nemožno...“³¹

Maďarská diplomacia reprezentovaná ľuďmi, ktorí v tejto agende pracovali v medzi-vojnovom období, mala pripravené riešenia založené na zmenách hraníc. Napriek tomu, že bola umiernená okolnosťami, ktoré zaradili Maďarsko medzi porazené štáty, ponúkala svoju verziu riešenia vyjadrenú už počas leta 1945 Gyöngyösiho výrokom: „*Načo vysídľovať Maďarov zo Slovenska? Oveľa jednoduchšie je presunúť maďarskú hranicu o niečo severnejšie a celý problém je vyriešený.*“³²

Na rozdiel od maďarskej diplomacie, ktorá vnímala možnú výmenu ako nevyhnutné zlo a nepovažovala ju za reálnu, čs. strana považovala výmenu obyvateľstva za jeden z prvých krokov na dosiahnutie poslovenčenia „slovenského juhu“ a verila v podporu Spojencov pre dotvorenie etnicky čistého slovanského „národného“ štátu Čechov a Slovákov. Dalibor M. Krno, čs. splnomocnenec, delegovaný pri SKK, predložil 3. septembra 1945 maďarskému ministrovi zahraničných vecí J. Gyöngyösimu čs. predstavu o budúcnosti maďarskej menšiny v ČSR. Podľa tejto koncepcie v prvej etape by malo ísť o výmenu slovenských Maďarov a Slovákov žijúcich v Maďarsku, potom by nasledovalo presídlenie zvyšnej časti Maďarov. Z hľadiska čs. politiky bola, napriek zjavnej orientácii na výmenu obyvateľstva, kľúčová požiadavka transferu. Z hľadiska Maďarska bolo prijatie ponuky na rokovania o výmene obyvateľstva reakciou na podnety západných krajín aj Sovietskeho zväzu a v jeho politike malo deklarovať jeho pozitívny prístup. Obom stranám bolo jasné, že výmena obyvateľstva definitívne nevyrieši problém Maďarov na Slovensku. Aj čs. diplomatické zdroje potvrdzovali, že maďarská strana odmietala pripustiť možný transfer Maďarov zo Slovenska a výmenu obyvateľstva považovala za nereálnu z dvoch vážnych dôvodov. Počet Slovákov v Maďarsku považovali za nedostatočný vo vzťahu k počtu Maďarov na Slovensku a predpokladali, že Slováci z Maďarska nebudú mať záujem o sťahovanie na Slovensko. Na túto situáciu poukazovala napr. tajná správa ministerstva vnútra z 8. novembra 1945, zaslaná na čs. MZV, kde je hodnotené stanovisko významných predstaviteľov maďarských politických strán maloroľníka Zoltána Tildyho, komunistu Mátyása Rákosiho, sociálneho demokrata Árpáda Szakasitsa a iných. Atmosféru azda najlepšie charakterizoval výrok M. Rákosiho, že „*celý plán vyhostenia Maďarov zo Slovenska je nešťastný a nespravodlivý.*“³³ J. Gyöngyösi namietal proti presídleniu aj proti výmene obyvateľstva a vyhlásil, že by s ňou súhlasili iba na základe medzinárodného rozhodnutia. Východisko videl v úprave hraníc.³⁴

Základné koordináty zahraničnej politiky Spojencov sa podstatne nemenili, nadobúdali však postupne dimenzie, v ktorých čoraz dôležitejšiu úlohu malo „mierové“ posu-

31 SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 247, š. 284. Úradný záznam P. Fišu zo 17. 4. 1946.

32 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 146.

33 AMZV ČR, f. GS-A, š. 173.

34 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 172. Správa je publikovaná v: GECSÉNYI, Lajos – MÁTHÉ, Gábor. *Sub clausula. Dokumentok két békeszerződés – Trianon, Paris – történeböl.* Budapest : Magyar közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, s. 1044 – 1047.

dzovanie stredoeurópskej situácie. Najvšeobecnejšie princípy budúceho mierového usporiadania vyjadrovalo vyhlásenie amerického prezidenta a ministerského predsedu Veľkej Británie zo 14. augusta 1941 – Atlantická charta, ku ktorému sa pridala aj sovietska vláda. Princípy Atlantickkej charty sa stali pre maďarskú politiku významným impulzom pre prebudovanie spoločnosti, ale aj pre povojnové mierové usporiadanie. V politike USA sa princípy uplatňovali pri vnímaní občianskych a ľudských práv a princípu individuálnej zodpovednosti za činy spáchané v čase vojny. Uznávalo sa právo čs. vlády brať na zodpovednosť všetkých štátnych príslušníkov maďarskej národnosti, ktorí sa previnili proti ČSR, ale Washington pokladal za neopodstatnené uplatňovanie princípu kolektívnej viny a odmietal transfer na etnickom princípe. To boli pre maďarskú diplomaciu silné impulzy, ktoré sa čoskoro premietli aj do mienky politických elít, spoločenského vedomia a politickej praxe orientujúcej sa na úsilie vymaniť sa z podriadenosti maďarskej politiky Sovietskemu zväzu. Nádeje maďarskej politiky sa upierali stále viac k budúcej mierovej konferencii.³⁵ Západní diplomati, moskovský veľvyslanec William A. Harriman a budapešťiansky vyslanec Arthur Schoenfeld, navštívili 9. októbra 1945 ministra zahraničných vecí J. Gyöngyösiho. V prítomnosti členov jeho kabinetu sa konala dvojhodinová beseda. Informovali ich o atrocitách voči Maďarom na Slovensku a oboznámili ich s pripraveným dokumentárnym materiálom pre mierovú konferenciu. I. Kertész, šéf politickej sekcie pripravujúcej podklady pre mierovú konferenciu, nakreslil na mapu etnickú hranicu podľa sčítania z roku 1910. Varianty hranice podľa predstáv maďarského MZV sa zhruba zhodovali s viedenskou hranicou. Potom sa diskutovalo o tom, či môže žiadať Maďarsko od veľmocí, aby sa arbitrážny priestor považoval za sporné územie pod spoločnou správou.³⁶ František Dastich,³⁷ ktorý nahradil na poste čs. splnomocnenca pri SKK D. Krna, v správe z 2. apríla 1946 opisoval návštevu jednotlivých predstaviteľov maďarského politického života vo vojenských misiách pri SKK (americkej a britskej misie a u vyslanca USA A. Schoenfelda). Predmetom rokovania bolo ako znížiť závislosť Maďarska na ZSSR. Obe krajiny podmieňovali hospodársku pomoc Maďarsku oslabením sovietskeho vplyvu.³⁸

Zmeny v maďarskej politike čs. politika vnímala s nedôverou. Nové maďarské požiadavky a návrhy považovali len za inováciu revizionistickej politiky. Československo si uvedomovalo, že maďarská politika sa usiluje nájsť rámec, v ktorom by zladila medzinárodno-politické ambície s vnútornou polarizáciou politickej scény. Boli si vedomí, že tlak medzinárodného spoločenstva na rokovania speje k akceptovaniu princípu výmeny obyvateľstva ako najmenšieho „zla“ a Maďari sa „musia“ s ČSR dohodnúť. Maďarská politika musela hľadať model prepojenia požiadaviek západných mocností, domáceho

35 KUKLÍK, Jan. Britská diplomacie a československé požiadavky na mírovou smlouvu s Maďarskom. In KLIMKO – MICHÁLEK, *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky*, c. d., s. 209.

36 ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Tradícia a dejiny*, c. d., s. 85.

37 Podrobnejšie: DEJMEK, Jindřich. *Diplomacie Československa. Díl II*. Praha : Academia, 2013, s. 53.

38 AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 29. Politická správa č. 2 z 2. 4. 1946.

rámca odpovedí na trianonský komplex a uspokojit' sovietske, v tom čase Maďarsku nenaklonené, vojenské a politické elity.

Problematika revízie hraníc zo strany Maďarska sa tak objavila aj v rámci rokovaní o výmene obyvateľstva. Oficiálne bilaterálne rokovania o výmene obyvateľstva sa uskutočnili 3. – 6. decembra 1946 v Prahe a stroskotali na protikladných stanoviskách oboch strán.³⁹ J. Gyöngyösi na decembrových rokovaníach jednoznačne formuloval názor, že v prípade, ak nebudú akceptované maďarské požiadavky na zabezpečenie občianskych a národnostných práv Maďarov, ktorí zostanú v ČSR, je jediné riešenie presunutie Maďarov aj so zemou, na ktorej žijú.⁴⁰ Ponúkané zmiernenie protimaďarských opatrení, bez ich ukončenia a garantovania národnostných práv pre zvyšných Maďarov, považovala maďarská diplomacia za nedostatočné. Maďarský minister uviedol, že Maďarsko je proti výmene obyvateľstva, ale neodmieta dobrovoľné presídlenie Slovákov z Maďarska, ba aj prijatie Maďarov z ČSR v takomto počte, odmietol však jednostranný odsun Maďarov zo Slovenska.⁴¹

Na druhej strane sa zdôrazňovali slová štátneho tajomníka Vladimíra Clementisa z úvodu rokovaní, že otázka maďarskej menšiny musí byť definitívne vyriešená a že sa tak nikdy nemôže stať „*formou úpravy hraníc v prospech Maďarska*“.⁴² Pre ČSR akákoľvek revízia hraníc nebola prijateľná a to ani v prípade schválenia výmeny obyvateľstva. Na záver správy sa konštatovalo, že rokovania s maďarskou stranou boli prerušené pre neústupčivé stanoviská partnerov, pretože „*riešenie otázky Maďarov na Slovensku nemôže sa a nikdy sa nestane formou úpravy hraníc v prospech Maďarska. Revízia znamená pre Československo neprijateľnú agresiu*“.⁴³

V diplomatickom zákulisí sa formulovali stanoviská ešte jasnejšie. Maďarský diplomat Ferenc Rosty Forgách v rozhovore s pracovníkom MZV Peregrínom Fišom vysvetľoval, že Maďarsko vo svojej politike nemohlo ustúpiť od politiky revízie. Poukázal na to, že „*žiadny maďarský minister zahraničných vecí, ... sa nemôže vrátiť do Budapešti a povedať: uznal som trianonské hranice, priznal som odsun asi 1/2 milióna Maďarov a vzdal som sa všetkých menšinových práv pre zvyšok v Prahe. Takýto minister by bol okamžite zmetený verejnou mienkou. Maďarská vláda si vykladá dohodu o príméri tak, že ustanovenie o *status quo* z roku 1938 znamená nielen uznanie teritoriálneho stavu, tak*

39 Podrobnejšie: ŠUTAJ, Štefan. Czechoslovak Government Politics and the Population Exchange. In MOLNÁR, Imre – SZARKA, László (eds.). *Memories and Reflections of the Dispossed*. Komárom : Hungarian of Science Research Institute of Ethnic and National Minorities, 2010, s. 83 – 92; ŠUTAJ, Štefan. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a Parížska mierová konferencia. In KLIMKO – MICHÁLEK, *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky*, c. d., s. 220 – 243.

40 AMZV ČR, f. Právny odbor (PO), š. 119. Zápisnica z druhej schôdzky (maďarská časť).

41 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 175.

42 AMZV ČR, f. PO, š. 119. Nóta zaslaná veľvyslanectvám v Prahe.

43 Národný archív Českej republiky (NA ČR), f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV), š. 1112, Správa o rokovaníach medzi ČSR a Maďarskom; AMZV ČR, f. PO, š. 119. Nóta veľvyslanectvám v Prahe.

ako bolo, až do mierových rokovaní, ale aj právneho stavu, čo znamená ochranu menším“. V závere povedal, že je „*hlbokým*“ prianím maďarského národa dosiahnuť trvalú dohodu s ČSR. Dohoda bola podľa neho možná len vtedy, „*ak bude dohodnutá dobrovoľne z oboch strán a nie nútená jedným partnerom druhému*“.⁴⁴

Maďarská diplomacia sa však nevzdávala svojej vízie, ako riešiť čs.-maďarské problémy. Minister zahraničných vecí J. Gyöngyösi odovzdal 26. januára 1946 britskému zastúpeniu v Budapešti ucelené memorandum (odovzdané aj predstaviteľom ZSSR a USA), v ktorom podľa britského zástupcu pri vláde v Budapešti Alvary F. Gascoigna⁴⁵ nebolo nič nové a vychádzalo z nespravodlivosti Trianonu. Gascoigne nepovažoval za príliš vhodné, že maďarská vláda prezentovala svoje názory touto formou a v tomto okamihu. Memorandum tiež navrhovalo zvláštnu procedúru prijatia mierovej zmluvy s Maďarskom, prostredníctvom expertnej komisie.⁴⁶ Tento dokument bol 7. februára 1946 doplnený ďalšou maďarskou nótou požadujúcou spravodlivý mier, umožňujúci spoluprácu so susedmi.⁴⁷

Maďarská spoločnosť bola vnútorne polarizovaná, sužovaná reparáciami v dôsledku vojenskej porážky a medzinárodným dohľadom, museli zabezpečovať vyživovanie početných vojsk Červenej armády, ktorých jednotky boli v každej väčšej lokalite v Maďarsku a dotovanie rozsiahleho aparátu SKK.

Maďarskí predstavitelia dospeli k zdôvodneniu revizionistickej politiky ako dôsledku politiky mocností po vojnách. Bez Trianonu by sa politika revizionizmu nezrodila. K vládne programu vlády Ferencu Nagya, ktorá nastúpila 4. februára 1946, po vyhlásení Maďarskej republiky vystúpil Dezső Szulyok, reprezentant Maloroľníckej strany, ktorý sa zmienil aj o príprave mierových rokovaní. Konštatoval tiež, že Maďarsko by sa nezapojilo do vojny po boku Hitlera, ak by neutrpeľo územné krivdy po prvej svetovej vojne.⁴⁸

V maďarskej vnútornej politike sa však po celé obdobie pred Parížskou konferenciou 1946 nedarilo dosiahnuť celonárodný konsenzus o strategickej línii, ktorú predložila na rokovanie o mierovej zmluve s Maďarskom. Minister J. Gyöngyösi mal len relatívne silnú opozíciu v maloroľníckej strane a tlak politickej reality po prehranej vojne a národných ambícií maďarských reprezentácií vytváral stály konflikt na politickej scéne. Najväčším kritikom jeho postupu bol D. Szulyok, ktorý razil línii čo najširšej revízie a zdôrazňoval, že nie je možné spoliehať sa na mocnosti na mierovej konferencii. Požadoval, s ohľadom na dejiny a budúcnosť Maďarstva, nutnosť predložiť „*najspravodlivejšie*“ a maximálne požiadavky maďarského národa. Szulyok aj iní upozorňovali, že „*bez spravodlivého*

44 SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 247, š. 284. Informácia P. Fišu o rozhovore 2. 1. 1946.

45 Bol britským diplomatickým zástupcom v Budapešti od jari 1946. ROMSICS, Ignác. A brit külpolitika és a „magyarokérdés”, 1914 – 1946. In *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest : Osiris, 1996.

46 AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 8, List ministra Gyöngyösiho Puškinovi z 25. 1. 1946.

47 KUKLÍK, Britská diplomacie a československé požiadavky, c. d., s. 210.

48 ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Tradícia a dejiny*, c. d., s. 60.

zaobchádzania s Maďarskom nebude v Európe mier“.⁴⁹ V Európe sa však názory na „spravodlivosť“ líšili od maďarskej predstavy, no a čs. bola úplne odlišná. Minister J. Gyöngyösi, ktorý po rozhovoroch s predstaviteľmi mocností realisticky predpokladal, že ku korekcii hraníc v prospech Maďarska na mierovej konferencii nedôjde, bol časťou predstaviteľov maďarskej politiky kritizovaný a označovaný za zradcu.⁵⁰

V maďarskej verejnosti bola ľavicovými politikmi živená nádej, že po návšteve maďarských predstaviteľov v Moskve bude možné dosiahnuť korekciu hraníc vo vzťahu k susedom.⁵¹ Maďarská vládna delegácia vedená predsedom vlády F. Nagyom rokovala v Moskve 9. – 15. apríla 1946. Bola zložená z predsedu vlády F. Nagya, ministra zahraničných vecí J. Gyöngyösiho, Árpáda Szakasitsa a ministra dopravy, komunistu Ernő Geróa.⁵² Čs. splnomocnenec pri SKK F. Dastich za predmet rokovania označil: hospodárske záležitosti, odchod sovietskych vojakov, maďarskí vojnoví zajatci v ZSSR, príprava mierovej konferencie. Vo vzťahu k ČSR: výmenu obyvateľstva, práva maďarskej menšiny v ČSR, zamedziť nábor pracovných síl z radov Maďarov, územné zmeny, Žitný ostrov a mimo toho problematika Sedmohradska, ktorá v maďarskej zahraničnej politike mala významnú úlohu.⁵³

S členmi delegácie rokovali najvyšší sovietski predstavitelia V. Molotov, J. Stalin, V. Dekanozov na viacerých schôdkach. Obe strany sa stretávali aj na recepciách, obedoch a večeriach. Ministra Gyöngyösiho prijal najprv minister zahraničných vecí Molotov 9. apríla 1946. Aj tu boli maďarské návrhy na územné zmeny interpretované ako dôsledok československej protimaďarskej politiky. Gyöngyösi na rokovaní vyhlásil, že ak bude ČSR trvať na vysídlení Maďarov, maďarská vláda nemôže obísť nastolenie územnej otázky. Molotov vraj schvaľoval uzavretie dohody o výmene obyvateľstva a vyjadril nádej, že ČSR zrovnoprávni Maďarov, a teda k Gyöngyösím navrhovanej alternatíve nedôjde.⁵⁴ Aj v Moskve Gyöngyösi informoval, že dohoda o výmene nemôže riešiť problém, lebo počet „Čechoslovákov, ktorí sa chcú dobrovoľne presídliť do Maďarska je iba 50 tisíc, kým počet Maďarov v Československu, podľa čsl. údajov je 650 tisíc“. Ďalej zdôrazňoval, že Maďarsko nemôže prijať 400 tisíc ľudí, aj keby sa ďalších 200 tisíc Maďarov prihlásilo k slovenskej národnosti v reslovakizačnej akcii. Z toho vyplynul záver, že ak chce ČSR Maďarov vysídliť, musí im dať aj zem, na ktorej žijú. Na tento návrh, pripomenul Gyöngyösi, nie je možné pozerat' ako na úsilie o revíziu.⁵⁵ Pokiaľ ide o osud maďarského národa žijúceho v ČSR, maďarská vláda v Moskve videla dve možnosti: 1.

49 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., 232 – 233.

50 AMZV ČR, f. GS-A, š. 72. Spravodajský prehľad zo 14. 9.1946, Ministerstvo vnútra, odbor pre celoštátne politické spravodajstvo.

51 AMZV ČR, f. GS-A, š. 164. Maďarsko na mierovej konferencii.

52 AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 29. Správa gen. Dasticha za apríl až jún 1946 z 20. 7. 1946.

53 AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 29. Správa gen. Dasticha za apríl až jún 1946 z 20. 7. 1946.

54 Stretnutia maďarských a sovietskych politikov hodnotí aj: ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 212.

55 VOLOKITINA, T. V. – ISLAMOV, T. M. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. F. (eds.). *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944 – 1953* gg. Tom I. Moskva

Mierová zmluva mala zaviazat' ČSR, aby zabezpečila podmienky vývoja podobné, ako v Juhoslávii alebo v Sovietskom zväze. 2. Časti obývané kompaktno maďarským obyvateľstvom by bolo možné vrátiť Maďarsku. V. Stalin v odpovedi upozornil, že je možné dohodnúť sa na výmene obyvateľstva, ktorá nie je obmedzená početnou rovnosťou a ako príklad uviedol dohodu medzi Poľskom a Litvou. Tiež upozornil, že Česi chcú splniť všetky požiadavky Slovákov, ktorí zostali po vojne v rámci ČSR.⁵⁶ Na Stalinove slová reagoval Gyöngyösi. Výmenu odmietol argumentom, že v tomto prípade ide o ľudí, ktorí na území žijú už tisíc rokov a chcú žiť ďalej na tomto území. Druhým argumentom bola situácia v Maďarsku, ktoré je preľudnené a nie je schopné prijať 200 tisíc ľudí bez pôdy. Do diskusie so Stalinom vstúpil aj podpredseda vlády Á. Szakasits, ktorý upozornil, že existencia 650-tisícovej menšiny bez práv a bez ekonomických podmienok na existenciu bude v budúcnosti zdrojom iredentizmu a revizionizmu.⁵⁷ V čase návštevy maďarskej delegácie v Moskve kolovali rôzne informácie. V politických kuloároch sa kombinovalo, že Sovietsky zväz by sa mohol vzdať v prospech Maďarska Berehova, čím by sa vytvoril cenný precedens k revízii hraníc. Hovorilo sa aj o tom, že Sovietsky zväz by mohol byť garantom zabezpečenia práv maďarskej menšiny v ČSR, Rumunsku a Juhoslávii.⁵⁸

Na otázku novinára, či na rokovaníach skutočne odzneli aj „územné narážky“, čo preniklo i na verejnosť, minister Gyöngyösi odpovedal: „*Pokročili sme už ďalej za územné narážky. Maďarská vláda považovala za svoju povinnosť predložiť moskovským činiteľom svoje návrhy... a nenarazila na odpor, ktorý by znamenal, že sme narazili na sovietske záujmy. Naším východiskom je, že sme viedli vojnu proti Sovietskemu zväzu a prehrali sme ju. Naším podkladom je trianonsky status. To, čo by sme dostali nad to, nebolo by žiadnym spätným pripojením území, ale zväčšením nášho územia.*“⁵⁹

Maďarská diplomacia si uvedomovala dôležitosť Moskvy pre naplnenie svojich cieľov, ale J. Gyöngyösi podľa správy zahraničného oddelenia tlačového odboru čs. ministerstva informácií zhodnotil moskovské výsledky v tom zmysle, že sa mu dostalo „*nemastných a neslaných zahmlených prísľubov vedúcich moskovských politikov*“

– Novosibirsk : Sibirskij chronograf, 1997, s. 403 – 404. Prijem ministra inostranných del Vengriji Djendeši po voprosam, svjazanym s podgotovkoj mirnych dogovorov, 9. 4. 1946.

56 BARNOVSKÝ, Michal. Sovietsky zväz, komunisti a riešenie maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1944 – 1950. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševizmus, komunizmus a radikální socializmus v Československu*. Svazek III. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004, s. 158 – 159.

57 VOLOKITINA – ISLAMOV – MURAŠKO – NOSKOVA, *Vostočnaja Jevropa*, c. d., s. 408 – 416. Zapis besedy J. V. Stalina s praviteľstvennoj delegacijej Vengriji po voprosam ekonomiky i položenija Vengrov v Slovakiiji. Na stretnutí sa zúčastnili: Stalin, Puškin, Grigorjev, Nagy, Szakasits, Gyöngyösi, Gerő, Sekfü.

58 AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 29. Politická správa č. 5/46 z 15. 4. 1946 Úradu vládneho delegáta ČSR pri SKK.

59 AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 29. Politická správa č. 7/46 z 22. 4. 1946 Úradu vládneho delegáta ČSR pri SKK gen. F. Dasticha.

a odhadol politiku Molotova ako politiku dvoch tváří. Sovietska strana maďarské požiadavky ignorovala a odmietala o nich rokovať.⁶⁰

Maďarská delegácia sa ešte 16. apríla zdržiavala v Moskve, keď námestníci ministrov zahraničných vecí rozhodli, že medzi Maďarskom a Rumunskom bude obnovená hranica z 1. januára 1938.⁶¹ Toto rozhodnutie bolo signálom, že sovietska politika nie je dostatočnou zárukou pre maďarské ciele v oblasti úpravy hraníc na mierovej konferencii, lebo korekcia maďarsko-rumunských hraníc patrila medzi tie ciele, ktoré považovala maďarská politika za najrealistickejšie. Riešili totiž problémy medzi dvomi porazenými krajinami.

Neúspech moskovskej misie potvrdilo neskôr aj rozhodnutie Rady ministrov zahraničných vecí zo 7. mája 1946, ktorá zrušila Viedenskú arbitráž z 30. augusta 1940 a definitívne rozhodla o nemeniteľnosti rumunsko-maďarských hraníc. Predseda vlády F. Nagy okamžite odišiel k veľvyslancovi Puškinovi, ktorý mu dával vyhybavé odpovede a ubezpečoval ho o sovietskej podpore. J. Gyöngyösi chcel odcestovať do Moskvy a žiadať vysvetlenie od Molotova. Sovietske vedenie však nepovažovalo jeho ďalšiu návštevu za aktuálnu.⁶²

Po misii v ZSSR, 28. apríla 1946, maďarská vláda svoje požiadavky predložila Rade zahraničných ministrov, ktorá pripravovala mierové zmluvy s porazenými krajinami, v Aide-mémoire. V spise s názvom *Názory maďarskej vlády na hospodárske otázky súvisiace s mierovými zmluvami* zhrnula požiadavky týkajúce sa mierových zmlúv a riešenia problémov týkajúcich sa Maďarska a jeho susedov.⁶³ Odvolávajúc sa na Atlantickú chartu sa uvádzalo, že Maďarsko nie pre revizionistické ciele, ale v záujme zabezpečenia porozumenia a harmónie v podunajskej kotline žiada spravodlivé riešenie a spravodlivý mier.⁶⁴

Ani rokovania čs. predstaviteľov s predstaviteľmi Spojencov však neprinášali jednoznačné výsledky. V archíve sa zachoval nedatovaný záznam o rozhovore V. Clementisa (za účasti J. Noska) a A. Vyšinskeho, ktorý sprostredkoval Alexander J. Bogomolov.⁶⁵ Už pri prvých slovách Vyšinskij Clementisa zastavil a povedal, že sovietski predstavitelia nie sú presvedčení o správnosti transferu a k rozumnému riešeniu je možné dospieť len pri dvojstranných rokovaníach s Maďarskom. Clementis oznámil Vyšinskemu stanovisko čs. vlády, ktorá bola presvedčená o nevyhnutnosti transferu a poukázal na to, že Maďari nechcú rokovať o transfere, ale o zabezpečení menšinových práv pre Maďarov a to je pre

60 MICHÁLEK, Slavomír. Československá mierová delegácia na Parížskej mierovej konferencii v Paríži roku 1946 (so zameraním na podiel Juraja Slávika). In PEŠEK, Jan a kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2006, s. 62.

61 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 217 – 219.

62 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 227 – 230.

63 AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 29. Správa gen. Dasticha za júl až september 1946 zo 7. 11. 1946. Aide-Memoire ministra Gyöngyösiho Puškinovi, Schoenfeldovi a Mitchel-Carseovi zo 4. 5. 1946 vo francúzskom jazyku je v AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 8.

64 AMZV ČR, f. TO-Maďarsko, š. 29. Správa čs. informačnej služby z 8. 7. 1946.

65 AMZV ČR, f. GS-A, š. 88. Záznam rozhovoru s Vyšinským, bez dátumu.

ČSR neprijateľné. Napriek skepticizmu Maďarov o výsledkoch ich moskovskej misie Vyšinskij upozornil, že Maďari nemôžu týchto ľudí prijať, ale sú ochotní ich prijať aj s územím. Tento prieskumný balónik čs. predstaviteľ zastavil upozornením, že to je ten revizionizmus, ktorý Maďari presadzujú bez toho, aby toto slovo vyslovili. Vyšinskij argumentoval, že je „*iné mať zásadu a iné je ju realizovať*“.⁶⁶

Clementis vyjadril ochotu rokovať o modalitách, o odsunutí začiatku transferu, o postupnom uskutočňovaní, o hospodárskej pomoci Maďarsku a o najlepšom úsilí uskutočniť transfer humánne, ale myšlienku transferu, ako základného riešenia, najvhodnejšieho pre Československo, neopustil. V správe sa uvádzalo, že rozhovor bol vedený formou diskusie, veľmi srdečne, vtipne, ale dosť ostro. Vyšinskij pripomenul názor prezentovaný Stalinom a Molotovom. „*Není možno, aby vláda Sovětského svazu v tomto stádiu podstoupila v tomto směru nějaký závazek a aby se nyní jménem vlády vyjádřil, že nás bude podporovat.*“⁶⁷ Tento záver mohol byť pre čs. diplomaciu jasným signálom, že v otázke transferu je sovietska podpora čoraz viac platonická. Na konci rozhovoru chcel J. Nosek zdôrazniť dôležitosť týchto problémov pre Československo, ale už pri druhom argumente ho Vyšinskij prerušil, že vec už bola prednesená a argumenty pozná. J. Nosek iba zdôraznil „vitálnosť“ problému pre ČSR, odhodlanosť ďalej presadzovať navrhované riešenie a prípadné sklamanie, ak by nezískalo sovietsku podporu.⁶⁸

Dňa 3. júna 1946 predniesol J. Gyöngyösi na schôdzi zahraničného výboru maďarského parlamentu dôvernú správu o príprave mierovej konferencie a vystúpil na tajnej schôdzi maďarského parlamentu. Už po úvodných slovách o Dohode o výmene obyvateľstva sa z parlamentných lavíc ozvali výkriky, že podpísanie Dohody je vlastizrada, „*svinstvo a neľudskosť, vyhnanie našich ľudí od ich striech a hrobov*“. V emotívnom prejave minister vysvetľoval, že k tomuto kroku maďarskú vládu nútila SKK a čs. stranu podporovali nielen anglosaské veľmoci, ale aj Sovietsky zväz. „*Bol som nútený ísť do Prahy vyjednávat s presvedčením, že sme bezmocní, ale že tým chránime majetky a životy našich občanov v ČSR. Nešťastnú dohodu som urobil.*“ Vyzval ministerského predsedu, aby vo svojich prejavoch nehovoril o územných nárokoch Maďarska, lebo „*môžeme letieť obaja aj vláda*“.⁶⁹

Maďarsko po neúspešnej misii na Východ vyslalo delegáciu na Západ. Tá sa stretla s prezidentom Harry S. Trumanom, ministrom zahraničných vecí Jamesom F. Byrnesom, jeho námestníkom Deanom Achesonom. Predseda vlády F. Nagy prvýkrát spomenul budúcnosť maďarskej menšiny na rokovaní medzi štyrmi očami 12. júna. Po jeho rozsiahlom expozé J. Byrnes vysvetlil rozhodnutia Rady zahraničných ministrov zo 7. mája,

66 AMZV ČR, f. GS-A, š. 88. Záznam o rozhovoru s Vyšinskym, bez dátumu.

67 AMZV ČR, f. GS-A, š. 88. Záznam o rozhovoru s Vyšinskym, bez dátumu.

68 AMZV ČR, f. GS-A, š. 88. Záznam o rozhovoru s Vyšinskym.

69 AMZV ČR, f. GS-A, š. 169. Dôverná informácia gen. F. Dasticha zo 4. 6. 1946; tamže, f. TO-Maďarsko, š. 29. Informácia osobného tajomníka V. Clementisa pre J. Korbela z 10. 7. 1946.

ale neprislúbil reálnu pomoc. Podporu v otázke Sedmohradska podmienil sovietskym stanoviskom.⁷⁰

Cestou z USA sa maďarská delegácia zastavila vo Veľkej Británii. V Londýne rokovala 21. – 22. júna s ministerským predsedom Clementom R. Attleem, štátnym tajomníkom ministerstva hospodárstva Ormem Sargentom a štátnym tajomníkom J. B. Noelom-Bakerom. Na rokovaníach dominovala otázka hraníc a situácia maďarských menšín. F. Nagy spomenul aj prenasledovanie Maďarov na Slovensku a plánované vysídlenie pripúšťal len s pôdou, na ktorej žijú. „Československo – odpovedal Sargent – má s menšinami veľmi zlé skúsenosti, čo nemožno nebrať do úvahy. A o tom, aby bola víťazná krajina vyzvaná odovzdať územie porazenému súperovi, nemôže byť ani reč.“ V tom istom duchu povedal aj Noel-Baker: „Vláda jeho Veličenstva po Mníchove nie je v takej situácii, aby mohla poučať Československo.“ Všetky územné a na ochranu menšín orientované aktivity maďarskej delegácie boli v Londýne zamietnuté. Podľa Jana Kuklíka sa však názor britskej diplomacie vyprofiloval v čase od 16. augusta do 23. augusta 1946, keď boli vyslovené stanoviská britskej diplomacie. Británia dovtedy zaujímala neutrálne stanoviská s tým, že boli kritizované názory domínií podporujúce maďarské názory. Zmena súvisela s úvahami o podpore benešovskej politiky k rektifikácii hraníc a podpore kombinácie výmeny obyvateľstva, územia a odsunu. Nakoniec sa rozhodlo, že pri podpore obmedzenej rektifikácie nebude Británia podporovať čs. nárok na odsun. Zároveň presadzovala, aby sa otázka menšín vôbec neobjavila v mierových zmluvách.⁷¹

Z Londýna odcestovala maďarská delegácia do Paríža. Tam sa stretli s francúzskym ministrom zahraničných vecí Georgesom Bidaultom. Ten prijal Maďarov srdečne, dal im však jasne najavo, že od jeho krajiny nemôžu nič očakávať, lebo Francúzsko sa nenachádza v situácii, aby sa k závažným otázkam mohlo vyjadrovať rznymi slovami. Dňa 25. júna prijal delegáciu v Paríži aj Ernest Bevin. F. Nagy ho požiadal o opätovné prerokovanie otázky Sedmohradska a aby ustanovenia mierovej zmluvy zaväzovali ČSR zabezpečiť rovnoprávnosť maďarskej menšiny. Bevin odpovedal na obe požiadavky zamietavo. Okrem Bidaulta a Bevina sa podarilo delegácii vymeniť pár slov s V. Molotovom, ktorý sa tiež zdržiaval v Paríži. F. Nagy ho informoval, že v prípade, že Sovietsky zväz otvorí otázku Sedmohradska, západné mocnosti podporia splnenie maďarských požiadaviek. Molotov túto možnosť odmietol. Navrhol, aby Maďarsko predostrelo požiadavky písomne a ústne.⁷² Na záver návštevy 25. júna 1946 sa uvádzali úryvky z rozhovoru F. Nagya pre *New York Times* o tom, že Maďari v ČSR nemajú menšinové práva, a preto bude Maďarsko na mierovej konferencii žiadať ich pripojenie aj s územím k Maďarsku, vysielané v nočných rozhlasových správach.⁷³ Tým sa „západná misia“ maďarskej delegácie ukončila bez významnejšieho posunu v oblasti revízie trianonských hraníc.

70 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 239 – 240.

71 KUKLÍK, *Britská diplomacie a československé požiadavky*, c. d., s. 215.

72 ROMSICS, *Parížska mierová*, c. d., s. 240 – 243.

73 NA ČR, f. ÚPV, š. 1113. Protipropaganda v maďarskej tlači a rozhlase 28. 5. – 27. 6. 1946.

Treba brať do úvahy, že práve v tom čase, od 15. júna – 12. júla 1946, sa začali v Paríži posledné rokovania Rady zahraničných ministrov. Maďarská vláda pred mierovými rokovaniami schválila dokument, prijatý 24. júna 1946 subkomisiou Zahraničnej komisie mierových príprav, ktorého základom bolo vyhýbanie sa kategorickým formuláciám a ponechanie viacerých otvorených možností pre budúce riešenie. Ministra splnomocnili, aby v závislosti od vývoja situácie reprezentoval maximálny alebo minimálny variant. Napriek tomu, v čase odchodu prvej časti maďarskej delegácie do Paríža 25. júla 1946, vedenej I. Kertészom sa všeobecne v Maďarsku očakávalo, že v Paríži sa docieli aspoň korektúra maďarsko-rumunských hraníc. „*Romantický optimizmus, tvoriaci dôležitú zložku maďarskej národnej povahy sa dokázal preniesť aj cez ťažké a výstražné poučenia.*“⁷⁴

Československí predstavitelia rokovali ešte pred začiatkom mierovej konferencie 2. júla 1946 v ZSSR. Na prvom mieste v zázname z rokovania bola problematika Maďarska. V. Molotov na úvod vyhlásil, že ZSSR bude podporovať na mierovej konferencii čs. požiadavky na transfer Maďarov z ČSR. Formulácie článkov mierovej zmluvy, ktorú im dal V. Molotov k dispozícii, podľa neho a Vyšinskeho neumožňujú vzniknúť Maďarsku „*teritoriálne revizionistické návrhy*“. Molotov súhlasil s tým, aby ČSR na začiatku rokovania teritoriálnej komisie vzniesla návrh, ktorý „*túto otázku postaví mimo akúkoľvek pochybnosť*“. Molotov prejavil „*zásadný súhlas*“, aby „*budapeštianska SKK prinútila Maďarov k plneniu dohody o výmene obyvateľstva*“, ale žiadal dodať podkladový materiál a formuláciu žiadosti.⁷⁵

Pred začiatkom mierovej konferencie bola problematika revizionizmu pre čs. diplomaciu a politiku označovaná za vážne nebezpečenstvo. „*Tézy dr. Hajdua*“ pripravené pre argumentáciu a podporu cieľov čs. diplomacie na mierovej konferencii konštatovali, že v Maďarsku vyšli štvavé brožúry a knihy a do revizionistickej kampane sa zapojili svetové organizácie Maďarov, budapeštianska revizionistická liga a Svetový zväz Maďarov, organizácie, ktoré naďalej pôsobia iredentisticky. Uvádza sa v nich, že od marca 1946 sa v Maďarsku agituje za územnú revíziu.⁷⁶

V ďalšom nedatovanom materiáli pripravenom na čs. MZV sa takisto hodnotila problematika revizionizmu: „*Československo a iní susedia Maďarska od nového Maďarska očakávajú, že na podklade demokratického pojmu národa bude svoj národ chápať ako etnický maďarský národ. Vždy a všade, keď sa budú Maďari /les Magyars/ vracat' k starým pojmom historického alebo územného historického národa /nation hongroise/ budú pestovať revizionizmus. Doteraz v Maďarsku nenastal rozchod s touto starou koncepciou, nebol pre revizionizmus rozpustený ani jeden spolok. Pestuje sa rozsiahla politika revizionizmu, znázornená na mapách, odznakoch v heslách, rozvedená v obrovskej mase*

74 AMZV ČR, f. GS-A, š. 164. Maďarsko na mierovej konferencii.

75 AMZV ČR, f. GS-A, š. 187. Záznam o rozhovore K. Gottwalda, ministrov Masaryka a Clementisa a veľvyslanca Horáka s Molotovom, Vyšinskym, Nikojanom, Pavlovom, Zorinom, Lavrivčevom z 22. 7. 1946.

76 SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 247, š. 283. Bod VI. Čsl. priateľstvo ku všetkým národom strednej Európy.

*kníh, poézii. Preto Československo, vidiac nedôsledné, liknavé prevedenie záväzku podľa zmluvy o prímerí bod 16 žiada zaviazať Maďarsko medzinárodnou zmluvou, aby nepokračovalo v ideológii výboja, v náuke, že Maďari sú povolani ako vyšší národ vládnuť nad susedmi, že majú poslanie a právo panovať nad národmi Karpatskej kotliny. Maďarsko je povinné odstrániť z učebníc, vedeckých kníh, z tlače a politických prejavov staré a doterajšie bludy v tomto smere. Ináč nikdy nedôjde k reconcilácii a Maďarsko by zostalo nebezpečím pre strednú Európu.*⁷⁷

Požiadavky na mierové rokovania vypracovalo MZV pre čs. vládu 27. apríla 1946.⁷⁸ Na jeho základe 12. júla 1946 čs. vláda schválila uznesenie o požiadavkách pre mierovú konferenciu.⁷⁹ Medzi politickými požiadavkami bolo „*oduznanie*“ Mnichovskej dohody a „*rozhodčieho výroku Viedenského*“ a všetkých ich dôsledkov; uznanie čs. hraníc stanovených rozhodnutiami vo Versailles, Trianone a St. Germain; zrieknutie sa politiky iredentistickej, revizionistickej a koncepcie svätoštefanskej koruny; uvedenie právnych pomerov do pôvodného stavu, ako boli pred 29. septembrom 1938; jednostranný odsun asi 200 000 Maďarov z ČSR do Maďarska a rozšírenie bratislavského predmestia o päť obcí.⁸⁰

Problém revizionizmu bol pred mierovou konferenciou živou politickou témou. Na čs. strane mal podobu hľadania prostriedkov na obranu pred ním a na maďarskej strane podobu hľadania ciest, ako v novej povojnovej situácii dosiahnuť čo najpriateľnejšie podmienky pre stanovenie hraníc, ktoré by revidovali Trianon. Stanoviská oboch strán boli diametrálne odlišné. Na mierové rokovania do Paríža cestovali s oficiálne prezentovaným optimizmom, že majú na svojej strane diplomatickú podporu Spojencov a účastníkov mierovej konferencie kompetentných rozhodovať o nastolených otázkach. Spolu s presvedčením, že pre záujmy svojej krajiny urobili všetko, čo bolo v ich silách, však v neoficiálnej sfére čs. a maďarskej politiky presakovala obava, že stanovené ciele sa nepodarí naplniť a pripravovali sa iné riešenia čs.-maďarského konfliktu.

77 AMZV ČR, f. GS-A, š. 88. Materiál k problematike revizionizmu, bez názvu, nedatovaný.

78 MICHÁLEK, Československá mierová delegácia, c. d., s. 63.

79 AMZV ČR, f. PMK, š. 1. Uznesenie vlády z 12. 7. 1946 o čs. požiadavkách mierovej konferencii.

80 Pri predbežných koncepciách sa rávalo s pôvodne rozsiahlejšími požiadavkami. Pozri: ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946*, c. d., s. 80 – 102; AMZV ČR, f. GS-A, š. 167. Uznesenie vlády z 12. 7. 1946 o čs. požiadavkách mierovej konferencii.

Z vojnovoj Slovenskeje republike

Úloha medzištátnych vládnych výborov v slovensko-nemeckých hospodárskych vzťahoch 1939 – 1945¹

Ludovít Hallon

Hospodárske vzťahy Slovenska s nacistickým Nemeckom, resp. s Nemeckou ríšou, v rokoch 1939 – 1945 sú už niekoľko desaťročí objektom výskumu slovenskej a čiastočne aj českej a nemeckej historiografie.² Slovenskí historici im venovali osobitnú pozornosť v 50. a 60. rokoch. V období normalizácie však výskum stagnoval. Nová generácia historikov, nastupujúca v 90. rokoch, si opäť začala uvedomovať ich význam pre formovanie celkového nemecko-slovenského vzťahu. Z viacerých otázok sledovanej témy už bola do značnej miery spracovaná expanzia nemeckého kapitálu na Slovensku, problematika poradcov – beráterov, kľúčové hospodárske zmluvy a niektoré ďalšie otáz-

-
- 1 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644. Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0043/16: *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Ludovít Hallon, DrSc.
  - 2 K tejto problematike pozri napr. KOVÁČIK, Ludovít. *Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu*. Bratislava, 1955; LIPTÁK, Ľubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960; FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969; KAISER, Johann. *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Dizertačná práca. Bochum : Ruhr-Universität, 1969; TÖNSMEYER, Tatjana. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn : Schöning, 2003; HORNOVÁ, Adela. *Exploatácia Slovenska hitlerovským Nemeckom za druhej svetovej vojny*. In HOLOTÍK, Ľudovít – KROPILÁK, Miroslav – LIPTÁK, Ľubomír (eds.). *Nemecká otázka a Československo (1938 – 1961)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962, s. 98 – 111; KAISER, Hans. *Die Eingliederung der Slowakei in die nationalsozialistische Kriegswirtschaft*. In BOSL, Karl (ed.). *Das Jahr 1945 in der Tschechoslowakei*. Mnichov, Viedeň : Oldenbourg, 1971, s. 115 – 138; SUŠKO, Ľadislav. *Počiatky hospodárskej exploatácie Slovenska nacistomom (marec 1939 – júl 1940)*. In *Československý časopis historický*, 1977, roč. 25, č. 5, s. 682 – 714; HEUMOS, Peter. *Slovensko vo vojnovom hospodárstve tretej ríše*. In BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Historický ústav SAV, s. 70 – 72; MIČKO, Peter. *Hospodárske vzťahy Slovenskej republiky a „tretej ríše“ v rokoch 1939 – 1945*. In *Acta oeconomica Pragensia*, 2009, roč. 17, č. 3, 58 – 85; MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010; SCHVARC, Michal – SCHRIFFL, David. *Vznik Slovenskej národnej banky a konštituovanie slovenskej meny vo svetle nemeckých dokumentov*. In *Historický časopis*, roč. 58, 2010, s. 99 – 121; SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter. *Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“*. *Dokumenty k náboru a nasadeniu slovenských pracovných síl do Nemeckej ríše v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava : Prodama, 2012.

ky. Nasledujúca štúdia hodnotí vývoj medzivládnych rokovaní s hlavným dôrazom na doteraz nespracovaný obsah rokovaní slovensko-nemeckých vládnych výborov.

Pravidelné zasadnutia slovenského a nemeckého vládneho výboru tvorili významnú kapitolu hospodárskych vzťahov Slovenskej republiky 1939 – 1945 a Nemeckej ríše. Na pôde týchto orgánov sa dohadovali základné princípy ekonomickej spolupráce, ale aj konkrétny obsah jednotlivých hospodárskych zmlúv a dohôd, štruktúra tovarovej výmeny a rozvojové hospodársko-technologické projekty. Vládne výbory jednotlivých krajín boli počas medzivojnového obdobia štandardnými orgánmi medzinárodných hospodárskych vzťahov. Nacistické Nemecko však zasadnutia vládnych výborov postupne premenilo na jeden z nástrojov ekonomickeho ovládania svojich satelitov, najmä v strednej a juhovýchodnej Európe. Podobne to platilo aj v prípade Slovenska po jeho úplnom osamostatnení v marci 1939.

Slovensko-nemecké vládne výbory boli založené na ich nultom zasadnutí v apríli 1939 a počas uvedeného roka uskutočnili dve ďalšie oficiálne zasadnutia. Tu vytýčili hlavné zásady ekonomických vzťahov, prerokovali kľúčové hospodárske zmluvy a prijali spoločné rozvojové programy na ďalšie roky. Na prvom zasadnutí v júni 1939 napr. vypracovali obsah slovensko-nemeckej obchodnej zmluvy (*Wirtschaftsvertrag*) a na druhom zasadnutí v decembri 1939 pripravili dohodu o pracovných silách, na základe ktorej boli potom vysielaní slovenskí robotníci na práce do Nemeckej ríše. Po dlhšej prestávke v roku 1940 hlavné zasadnutia vládnych výborov pokračovali od jari 1941 až do konca roka 1944. Celkovo sa uskutočnilo deväť oficiálnych a štyri neoficiálne hlavné zasadnutia, ktorým predsedali na nemeckej strane zástupcovia vládnych hospodárskych miest Nemeckej ríše Günter Bergemann, Karl Hudeczek a Karl-Gisbert Schultze-Schlutius a na slovenskej strane minister bez kresla Štefan Polyák. Vládny výborom podliehala celá štruktúra podvýborov, odborných komisií a korporácií. Tieto zasadi permanentne a výsledky činnosti predkladali hlavným zasadnutiam vládnych výborov.³

V rokoch 1941 – 1944 slovenský štát plnil s pomocou Nemecka osobitný program hospodárskej výstavby, sledujúci záujmy vedenia vojny a zásobovania Nemeckej ríše. Tento program formovali a usmerňovali práve zasadnutia vládnych výborov. V období 1941 – 1944 zorganizovali celkom sedem hlavných zasadnutí, označených poradovým číslom tri až deväť a ďalšie tri významnejšie zasadnutia bez poradového označenia.⁴ Vládne výbory na hlavných zasadnutiach hodnotili a schvaľovali výsledky permanentných rokovaní viacerých podvýborov a odborných skupín k jednotlivým hospodárskym

3 Pozri bližšie v signatúrach: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) fond (f.) Gesandtschaft Preßburg (GP) škatuľa (š.) 207, PA AA, f. GP, š. 210; PA AA, f. R 105 331; Bundesarchiv (BArch) Berlin, f. R 901/111 310. 1. až 9. zasadnutie slovensko-nemeckých (slov.-nem.) vládnych výborov, jún 1939 až október 1944.

4 Zasadnutia sa konali v nasledujúcich termínoch: Zasadnutie č. 3 (28. 4. – 12. 5. 1941); č. 4 (25. – 28. 11. 1941); č. 5 (10. – 30. 9. 1942); č. 6 (4. – 21. 5. 1943); č. 7 (20. 9. – 28. 10. 1943); č. 8 (27. 4. – 16. 6. 1944); č. 9 (24. 9. – 26. 10. 1944). Zasadnutia bez označenia sa konali: 4. 8. – 7. 8. 1941; 18. – 21. 2. 1942; 25. 1. – 2. 2. 1944.

otázkam. Dlhodobé kolo zasadnutí bolo ukončené samostatným rokovaním nemeckého vládneho výboru v Berlíne v decembri 1944.⁵ Zasadnutia mali stabilnú vnútornú štruktúru. Ich záverečné materiály sa členili na dve základné časti: protokol a prílohy. Obsahovali aj korešpondenciu predsedov vládnych výborov a ďalších predstaviteľov vládnych hospodárskych kruhov. Protokoly hodnotili všeobecné otázky hospodárskych vzťahov, vývoj tovarovej výmeny, platobný styk, colné otázky a špecifické aktuálne problémy. V prílohách sa hlbšie rozoberali položky tovarovej výmeny a rozvojové projekty. Medzi kľúčové otázky patrilo poľnohospodárstvo, lesníctvo a drevárstvo, energetika, cestná sieť, zásobovanie kovmi, zbrojárstvo, chemický, papierenský, azbestovo-cementový, gumársky a sklársky priemysel, transfery miezd robotníkov, pobyty nemeckých detí na Slovensku, cestovný ruch.

Ideologickým základom dlhodobých plánov hospodárskeho rozvoja v spolupráci s Nemeckom bol Akčný program prijatia národno-socialistickej hospodárskej politiky na Slovensku, vypracovaný tesne po zmenách ideovo-politickej orientácie režimu v júli 1940 nemeckým poradcom ministerstva hospodárstva Erichom Gebertom a premiérom Vojtechom Tukom za účasti ministra hospodárstva Gejzu Medrického a ministra financií Mikuláša Pružinského. Program následne predložili vláde v septembri 1940, zatiaľ čo pred verejnosťou ostal utajený. Znamenal rozšírenie národno-socialistickej ideológie do hospodárskej sféry s cieľom jej tesnejšieho pripútania k Nemecku. V deviatich rozsiahlych článkoch predpokladal rozmach všetkých vyššie spomínaných oblastí hospodárstva s hlavným dôrazom na infraštruktúru, osobitne cestnú sieť, energetiku a poľnohospodárstvo, s finančnou, personálnou a odbornou pomocou Nemecka, ale za cenu prispôbenia jednotlivých segmentov ekonomiky nemeckému vzoru, zavádzania nových foriem kontroly hospodárstva Nemeckom a prijatia národno-socialistických ideologických princípov v hospodárskom živote Slovenska. Program vo viacerých smeroch nadväzoval na Tajný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci z marca 1939, ale ho podstatne rozširoval, prehľboval a dával nový ideologický rozmer. Kľúčovým bodom programu bolo vytýčenie plánu arizácie a vylúčenie židovskej komunity z hospodárskej sféry. Slovensko tu vystupovalo ako nedeliteľná súčasť nemeckého hospodárskeho veľkopriestoru a jeho ďalší hospodársky vývoj mal sledovať ekonomické a strategické záujmy Nemecka, čomu zodpovedala aj požiadavka zavedenia menovej a colnej únie s medzistupňom dvojitej meny. Na jeseň 1940 boli jednotlivé články programu hlbšie rozpracované vládnymi výbormi, ako aj ďalšími hospodárskymi inštitúciami a koncom roka sa predložili prvé čiastkové rozvojové programy.⁶

Nový cyklus rokovaní vládnych výborov sa začal tretím zasadnutím na jar 1941. Slovenský výbor ďalej viedol Štefan Polyák a nemecký výbor na krátke obdobie prvej polovice roka 1941 legačný radca Zahraničného úradu, národohospodár K. Hudeczek.

5 BAArch Berlin, f. R 901/111 310. Zápisnica zo zasadnutia nemeckého vládneho výboru v Berlíne 14. 12. 1944.

6 PA AA, f. GP, š. 200, W 1, č. 348/2, zv. 2. Správa E. Geberta na Zahraničný úrad z 12. 12. 1940 s Akčným programom prijatia národno-socialistickej hospodárskej politiky na Slovensku.

Od jesene 1941 do konca roka 1942 túto funkciu zastával predstaviteľ Ríšskeho ministerstva hospodárstva (RMH) G. Bergemann a od roka 1943 na čele nemeckého výboru stál ďalší zástupca RMH K. G. Schultze-Schlutius. Obe delegácie chápali rokovanie ako počiatok novej etapy začleňovania Slovenska do veľkopriestorovej ekonomiky Nemecka. Nepriame formy hospodárskej kontroly sa týmto prehĺbili. Medzivládne výbory na treťom zasadnutí konkretizovali projekty hospodárskej spolupráce. Hlavnou témou bol program nemeckej podpory slovenského poľnohospodárstva: Základné smernice pre výstavbu poľnohospodárstva na Slovensku. Filozofia tohto a ďalších rozvojových programov bola založená na technologickej, odbornej a finančnej pomoci s konečným cieľom zabezpečiť vojnové potreby a zásobovanie Nemeckej ríše.⁷

Všetky uvedené skutočnosti nepochybne súviseli s prijatím vyššie spomínaného akčného programu prispôsobenia hospodárskeho života na Slovensku ideologickým princípom národného socializmu a poľnohospodársky plán bol jeho prvým konkrétnym výsledkom. Z korešpondencie nemeckého vyslanectva v Bratislave, kde vedúce miesto prevzal Manfred von Killinger, sa dozvedáme, že celú prípravu poľnohospodárskeho plánu riadilo vyslanectvo v jesenných mesiacoch 1940. Správy M. Killingera do Berlína zároveň naznačujú, že sledovaný plán bol súčasťou poľnohospodárskych programov pre juhovýchodnú Európu, ktoré vznikali už od 30. rokov na pôde korporácie *Mitteleuropäischer Wirtschaftstag*, ovládanej národohospodármi nacistického Nemecka.⁸ Ideologickú stránku poľnohospodárskeho plánu vyložil E. Gebert v elaboráte s názvom *Národný socializmus a poľnohospodárstvo*, ktorý mal slúžiť ako podklad novinového článku premiéra V. Tuku. M. Killinger v korešpondencii na Zahraničný úrad ďalej konštatoval, že s prehľbovaním nemeckého vplyvu na Balkáne sa formovali nové širšie koncipované hospodárske plány pre jednotlivé krajiny juhovýchodnej Európy s ideologickým podtextom, podobné slovenskému akčnému programu z leta 1940. Tento vývoj prirovnal k šíreniu vplyvu koncernu Dynamit Nobel v strednej a juhovýchodnej Európe, ktorý ovládol podstatnú časť chemického priemyslu predmetného regiónu.⁹ Podľa vyjadrení M. Killingera Slovensko realizáciou poľnohospodárskeho plánu v rámci akčného programu prijatia národno-socialistických princípov hospodárskej politiky prešlo od budovania vnútorného politického

7 PA AA, f. GP, š. 207. Príloha A Protokolu z 3. zasadnutia slov.-nem. medzivládnych výborov 28. 4. – 12. 5. 1941. Pozri tiež: PA AA, f. GP, š. 210.

8 Poľnohospodárske programy pre juhovýchodnú Európu analyzuje monografia FREYTAG, Carl. *Deutschlands „Drang nach Südosten“ Der Mitteleuropäische Wirtschaftstag und der „Ergänzungsraum Südosteuropa“ 1931 – 1945*. Wiedeň : Vienna University Press, Göttingen : V & Runipress, 2012. Zaradenie slovenského poľnohospodárskeho plánu z prelomu rokov 1940 – 1941 do systému týchto programov však v monografii chýba. Sledovaným poľnohospodárskym plánom pre Slovensko sa zaoberá aj monografia TÖNSMEYER, *Das Dritte Reich*, c. d.

9 K novým hospodárskym programom pre juhovýchodnú Európu z obdobia od roka 1940 pozri bližšie prácu SUNDHAUSEN, Holm. *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941 – 1945. Die Scheitern einer Ausbeutungsstrategie*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1983.

a sociálno-ekonomického systému nového štátu k plneniu vonkajších hospodárskych úloh v prospech Nemeckej ríše a jej veľkopriestorovej ekonomiky.¹⁰

Poľnohospodársky program schválený na treťom zasadnutí vládných výborov zasahoval do viacerých oblastí rastlinnej a živočíšnej výroby. Jeho realizácii napomáhala vytváranie špecializovaných podvýborov a odborných skupín. Patril k najucelenejším projektom slovensko-nemeckej hospodárskej spolupráce a priniesol konkrétne výsledky. Mal dva hlavné ciele: modernizáciu slovenského poľnohospodárstva a zabezpečenie dodávok potravín pre Nemecko. Objem a kvalitu rastlinnej výroby podporil semenársky projekt. Spočíval na dodávkach kvalitných osív od viacerých pestovateľov z Nemeckej ríše. Slovenskí poľnohospodári sa prostredníctvom nemeckých osív stali producentmi žiadaných odrôd krmovín a dodávateľmi šľachtených semien späť do Nemecka. Slovenskí a nemeckí pestovatelia osív spolu s obchodnými organizáciami založili Zmiešanú nemecko-slovenskú semenársku spoločnosť v Bratislave (Gemischte deutsch-slowakische Saatgutgesellschaft in Pressburg). Na vyššej celoštátnej úrovni obchody s osivami sprostredkovali monopolné organizácie Saatgutstelle Berlin, Reichsstelle für Getreide, Obilná spoločnosť pre Slovensko, Slovpol a tiež slovensko-nemecký vládný výbor pre semenárstvo. Saatgutstelle a Obilná spoločnosť neskôr vstúpili do bratislavskej Semenárskej spoločnosti.¹¹ Semenársky program podstatne rozšírili po napadnutí Sovietskeho zväzu a vypuknutí krízy v zásobovaní potravinami počas leta a jesene 1941. Uvedené otázky riešilo štvrté zasadnutie medzivládnych výborov koncom novembra 1941. Predstavili tu aj obsah tzv. klauzuly o prebytkoch, podľa ktorej Slovensko muselo až 80 % objemu poľnohospodárskych prebytkov vyvážať do ríše. Program výmeny semien rozšírili na zeleninu, strukoviny, obilniny, kukuricu, zemiaky a niektoré ďalšie plodiny. Slovensko malo prevziať semená na pestovanie 18 druhov zeleniny. Bola pre ne vyčlenená poľnohospodárska pôda a zeleninu z týchto osevných plôch dodávali výlučne do Nemecka. Rozloha vyčlenej pôdy vzrástla počas rokov 1942 – 1944 z 1 200 ha na 6 515 ha. Produkcia zeleniny z vymedzených plôch mohla dosiahnuť v roku 1944 teoreticky až 13 000 vagónov.¹²

Od konca roka 1941 obchod s osivami ďalej rástol. Producenti semien oboch krajín sa postupne špecializovali na určité druhy plodín. Slovenským výrobcov pomáhali aj poznatky nemeckých odborníkov, poskytovanie literatúry, licencií, noriem, agrotech-

10 PA AA, f. GP, š. 200, W 1, č. 348/2, zv. 2. Správa nemeckého vyslanectva v Bratislave na Zahraničný úrad z 12. 12. 1940; Killingierova správa na Zahraničný úrad zo 14. 12. 1940.

11 PA AA, f. GP, š. 207. Príloha A Protokolu z 3. zasadnutia medzivládnych výborov; PA AA, f. R 105 331. Dohoda medzi Saatgutstelle Berlin a Obilnou spoločnosťou pre Slovensko zo 16. 10. 1943 o zvýšení kapitálu Semenárskej spoločnosti.

12 PA AA, f. R 105 331. Príloha A Protokolu zo 4. zasadnutia medzivládnych výborov 25. – 28. 11. 1941; PA AA, f. GP, š. 210. Hodnotenie dvoch rokov plnenia plánu rozvoja slovenského poľnohospodárstva na 7. zasadnutí slovensko-nemeckých vládných výborov 28. 10. 1943; PA AA, f. R 105 331. Príloha D a príloha E Protokolu z 8. zasadnutia slov.-nem. vládných výborov 27. 4. – 16. 6. 1944; Protokol o rokovaní Spoločného nem.-slov. výboru zástupcov pre osivá 9. – 11. 10. 1944 v Bratislave.

nických metód a školenie slovenských odborníkov v ríši. Nemeckému vzoru sa mala prispôbiť aj celoštátna štruktúra semenárstva. V rámci technickej pomoci nemecké firmy doviezli na Slovensko do roka 1944 asi 250 zariadení na čistenie osív. Slovensko potom mohlo exportovať do Nemecka stovky ton osív šľachtených odrôd krmovín, semená cukrovej repy, koreňovej zeleniny, elitné druhy šľachtenej kukurice. Pre slovenských výrobcov boli dodávky osív veľmi výhodné, lebo dosahovali vysoké ceny. Napríklad pri červenej ďateline to bolo v roku 1943 asi 5 300 Ks/100 kg a pri niektorých druhoch koreňovej zeleniny 7 000 až 10 500 Ks/100 Kg v mieste produkcie. Ročné kontingenty vývozu do Nemecka predstavovali okolo 600 až 1 000 t sledovaných druhov osív. K tomu pristupoval napr. export 5 000 t sadbových zemiakov alebo 500 t jadrovej kukurice ročne. Tu však boli ceny nižšie. Vývoz do Nemecka financovala Slovenská národná banka formou preddavkov, napr. v rokoch 1943 – 1944 hodnotou 25 mil. Ks ročne.¹³ Za úspešným rozmachom semenárstva stáli predstavitelia Semenárskej spoločnosti (Sesa) pod vedením nemeckého odborníka Dr. Ing. Adolfa Schöna. Dohody a protokoly o spolupráci uzatvárali zástupcovia monopolných organizácií, štátnych úradov a ministerstiev. Za Nemecko to boli pracovníci RMH Dr. Otto Stalman, Dr. Karl Schmidt, Karl von Bakaralz a niektorí ďalší. Proces dohôd sledoval nemecký poľnohospodársky beráter Hans Hamscha. Slovensko reprezentovali sekčný šéf ministerstva hospodárstva Dr. Štefan Čačko, sekčný šéf Najvyššieho úradu pre zásobovanie Dr. František Galan, zástupcovia Slovenskej národnej banky (N. Hapala), Poľnohospodárskej komory (Ing. Jozef Jakubík) a zástupcovia Zväzu poľnohospodárskych družstiev.¹⁴

S rozvojom semenárstva napredovala produkcia zeleniny pre Nemecko. V ovocinárstve Nemecká ríša dodávala štepy a poskytovala informácie o moderných metódach spracovania plodín. Pestovanie ovocia a zeleniny sa malo prispôbiť vývoju na nemeckom trhu. Dodávky zeleniny smerovali do presne vytipovaných oblastí ríše. V máji 1943 vládne výbory odsúhlasili kontingent exportu zeleniny 1 983 vagónov ročne. Slovenská delegácia presadila sezónne ceny. Napríklad jarne ceny zeleniny v roku 1943 franco-nemecká hranica sa pohybovali od 151 Ks do 464 Ks/100 Kg. Vzhľadom na rozširovanie osevných plôch zeleniny pre Nemecko mohol vývoz v roku 1944 vzrásť trojnásobne, prípadne aj viac.¹⁵ Veľkú časť produkcie zeleniny a ovocia dodávali Nemecku v spracovanej forme, čo zna-

13 PA AA, f. GP, š. 210. Hodnotenie dvoch rokov plnenia plánu rozvoja slovenského poľnohospodárstva na 7. zasadnutí slov.-nem. vládnych výborov 28. 10. 1943; PA AA, f. R 105 331. Príloha D a príloha E Protokolu z 8. zasadnutia slov.-nem. vládnych výborov 27. 4. – 16. 6. 1944; Protokol o rokovaní Spoločného nem.-slov. výboru zástupcov pre osivá 9. – 11. 10. 1944 v Bratislave.

14 PA AA, f. GP, š. 210. Príloha B a C Protokolu zo 7. zasadnutia medzivládnych výborov 20. 9. – 28. 10. 1943; Dohoda medzi Saatgutstelle Berlin a Obilnou spoločnosťou pre Slovensko z 28. 10. 1943 o dovoze a vývoze osív; PA AA, f. R 105 331. Protokol o rokovaní Spoločného nem.-slov. výboru zástupcov pre osivá 9. – 11. 10. 1944 v Bratislave.

15 PA AA, f. GP, š. 207. Príloha A Protokolu z 3. zasadnutia medzivládnych výborov; PA AA, f. R 105 331. Príloha A Protokolu zo 4. zasadnutia medzivládnych výborov 25. – 28. 11. 1941; PA AA, f. GP, š. 210. Protokol zo 6. zasadnutia medzivládnych výborov 4. – 21. 5. 1943.

menalo zhodnotenie plodín a vyššie ceny. Ovocinársku výrobu mal podporiť dovoz 90 tisíc kusov rôznych odrôd ovocných stromčekov z ríše v roku 1944, ako aj nemecká odborná literatúra, školenie odborníkov a prednášková činnosť. Odborné poznatky sprostredkovala slovenská Spoločnosť pre výstavbu ovocinárstva. Do Nemecka vyvážali takmer všetky druhy pestovaného aj lesného ovocia. V apríli až júni 1944 nemecký vládny výbor odovzdal Slovensku dokumentáciu, normatívy a opis metód spracovania, balenia a označovania zeleniny, ovocia, ako aj húb s cieľom zvýšiť objem a najmä kvalitu spracovania plodín pre Nemecko. V roku 1942 Slovensko vyviezlo 1 327 vagónov (asi 14 tisíc t) ovocnej dužiny a štiav. Kontingent exportu mrazenej zeleniny a ovocia na rok 1944 dosahoval 400 t až 600 t a kontingent sušeného ovocia 800 t až 1 000 t.¹⁶

Pre živočíšnu výrobu Nemecko dodávalo kvalitný genofond rôznych druhov chovných zvierat a odborné poznatky. Prestavba živočíšnej výroby mala pomôcť zvýšiť aj produkciu mlieka, mliečnych výrobkov, tukov, vajec, koží, srsti, vlny, kostí či kopýt. Genofond mala zabezpečiť Deutsche Pferde – und Viehkehrsgesellschaft (Nemecká spoločnosť pre dopravu koní a dobytká) prostredníctvom Slovpolu pri celkových nákladoch 5,5 milióna Ks. Podľa hlásení vládnych výborov o plnení poľnohospodárskeho programu na jeseň 1943 Nemecko poskytlo 230 plemenných býkov a 27 teliat. Išlo väčšinou o Pinzgauské a Simmentálske plemeno. Malí a strední roľníci s hlavným podielom na živočíšnej výrobe však nemali dostatok financií na zakupovanie kvalitných plemien. Požadovali cenu dobytká 1 Ks za 1 kg živej váhy. Cena kvalitného dobytká sa však pohybovala asi od 9 000 Ks do 17 500 Ks za kus. Na jar 1944 vládne výbory hovorili o zaslaní ďalších 80 kusov plemenných býkov, 50 teliat a 110 jalovic. Nemecko pomáhalo aj kurzami pre chovateľov dobytká, informáciami, technickou dokumentáciou maštalí. V rámci dohôd z jari 1944 slovenský vládny výbor potvrdil záväzok dodávať týždenne do Nemecka 100 kusov dobytká. Ovčiarstvo bolo zaradené do projektu pre celú juhovýchodnú Európu, v rámci ktorého počas rokov 1941 – 1943 získalo 1 522 plemenných zvierat. Dovážali plemeno Merino, karakalské ovce a plemeno Bergamskej ovce. Spoluprácu organizovala korporácia Ríšsky zväz nemeckých chovateľov oviec (Reichsverband der deutschen Schafzuchter). V oblasti chovu hydiny a produkcie vajec slovenský vládny výbor dal v novembri 1941 prísľub založiť Organizáciu pre sústreďovanie vajec. Nemecko ponúklo školenia chovateľov hydiny, plemenný materiál, krmivá a liahne. V roku 1943 sa začala stavba moderných kurínov a zriaďovanie staníc pre chov kuriatok. Genofond mala skvalitniť zásielka 400 plemenných sliepok, 150 kačíc, 100 husí a 2 000 slepačích a kačacích vajčiek, dohodnutá v roku 1944. Dodávateľom bol Reichsverband der deutschen Kleintierzuchter (Ríšsky zväz chovateľov drobného zvieratstva).¹⁷

16 PA AA, f. GP, š. 210. Protokol zo 6. zasadnutia medzivládnych výborov 4. – 21. 5. 1943; PA AA, f. R 105 331. Príloha B a C, príloha 1 až 4 Protokolu z 8. zasadnutia medzivládnych výborov.

17 PA AA, f. GP, š. 207. Príloha A Protokolu z 3. zasadnutia medzivládnych výborov; PA AA, f. R 105 331. Príloha A Protokolu zo 4. zasadnutia medzivládnych výborov 25. – 28. 11. 1941; PA AA, f. GP, š. 210. Protokol zo zasadnutia medzivládnych výborov 18. – 21. 2. 1942; Protokol z 5. zasadnutia medzivládnych výborov 10. – 30. 9. 1942; Hodnotenie dvoch rokov plnenia

Strategický význam mal projekt výstavby a rekonštrukcie 12 centrálnych podnikov na výrobu mliečnych produktov s dennou spracovateľskou kapacitou 46 tisíc l mlieka¹⁸. Nemecká delegácia okrem technickej a odbornej pomoci prisľúbila aj finančný príspevok na podklade zmluvy Reichstelle für Milcherzeugnisse, Öle und Fette (Ríšskeho úradu pre mliečne výrobky, oleje a tuky) Berlín so slovenským Mliekarenským zväzom. Celkové náklady na výstavbu mliekarní odhadovali na 30 miliónov Ks, z čoho asi 10 miliónov Ks malo pripadnúť na dodávky techniky. Reichstelle sa zaviazalo pokryť 60 % z plánovaných nákladov 30 miliónov Ks. Pôžičku mali nové podniky splácať dodávkami 100 t masla ročne alebo exportom syrov s uvedeným obsahom. Vzhľadom na zásobovaciu situáciu vládne výbory mliekarenský projekt v novembri 1941 rozšírili o druhú etapu. V rámci nej počítali s výstavbou a rekonštrukciou ďalších 10 závodov a tiež so zriadením moderných zberných miest mliečnej produkcie. Nové mliekarne boli vzorom pre výstavbu ďalších závodov. Počas realizácie projektu v rokoch 1942 – 1943 vyškolili v nemeckých mliekarenských podnikoch asi 40 slovenských odborníkov. Na jeseň 1943 bolo dokončených 10 mliekarní s kapacitou spracovania 15 tisíc l denne. Ďalších 6 závodov dokončovali a v roku 1944 mali spustiť výstavbu troch mliekarní.¹⁹

Dodávky poľnohospodárskych strojov a zariadení organizovali podľa prieskumu dopytu vo výrobe. Zdrojom financovania bol plán slovenských vládnych miest na modernizáciu poľnohospodárstva, ktorý vyčleňoval 100 miliónov Ks. V roku 1941 nakúpili slovenskí roľníci nemeckú techniku za 27 miliónov Ks a roku 1942 za 53 miliónov Ks. Celkové údaje o počtoch a skladbe dovezenej techniky však nemáme k dispozícii. Tieto sú známe len z výhľadového programu na roky 1944 – 1946. Podľa neho mala ríša dodať napríklad 4 800 pluhov, 3 800 sejacích a 1 650 žacích strojov i 900 motorov. Na jar 1944 plánované zásielky rozšírili o 2 000 pluhov, 20 traktorov a 400 kusov iných strojov. Dovoz techniky podporili colné zľavy, zavedené od januára 1942. Nemecko dodávalo aj zariadenia pre výskum, napríklad pre Výskumný ústav pôdy v Spišskej Novej Vsi. Podľa nemeckej dokumentácie budovali poľnohospodárske objekty, najmä maštale a silá. Za rok 1942 využili nemeckú dokumentáciu pri stavbe 900 síl. Na ďalšie obdobie rátali s výstavbou 100 síl mesačne. V Nemecku pripravovali špecialistov pre jednotlivé oblasti výskumu a organizáciu poľnohospodárstva a zároveň školili roľníctvo. V septembri 1942 rozčlenili hlavné odbory školenia na poradcov chovu hydiny, kontrolných asistentov mliekarenstva, inštruktorov ovocinárstva, oblastných hospodárskych poradcov pre priemyselnú

plánu rozvoja slovenského poľnohospodárstva na 7. zasadnutí slov.-nem. vládnych výborov 28. 10. 1943; PA AA, f. R 105 331. Protokol z 8. zasadnutia medzivládnych výborov 27. 4. – 16. 6. 1944.

18 Mliekarne mali vybudovať alebo rekonštruovať napr. v mestách a obciach Trenčín, Bánovce nad Bebravou, Topoľčany, Zlaté Moravce, Prešov, Liptovský Hrádok, Pliešovce, Švedlár.

19 PA AA, f. GP, š. 207. Príloha A Protokolu z 3. zasadnutia medzivládnych výborov; PA AA, f. R 105 331. Príloha A Protokolu zo 4. zasadnutia medzivládnych výborov 25. – 28. 11. 1941; PA AA, f. GP, š. 210. Protokol z 5. zasadnutia medzivládnych výborov 10. – 30. 9. 1942; Hodnotenie dvoch rokov plnenia plánu rozvoja slovenského poľnohospodárstva na 7. zasadnutí slov.-nem. vládnych výborov 28. 10. 1943.

komoru a na úradníkov centrálnych poľnohospodárskych orgánov. Odborníkov školili vo výskumných centrách, na vzorových hospodárstvach a plánovali aj štúdium poľnohospodárskych inžinierov na nemeckých vysokých školách. Podľa plánovaných počtov školených osôb mohli v Nemecku pripraviť do 300 odborníkov a vyškoliť desiatky roľníkov.²⁰

V oblasti drevárstva sa podarilo uskutočniť časť plánov na modernizáciu ťažby drevenej suroviny a na výstavbu drevárskych závodov. Súčasťou spolupráce boli pravidelné rozhovory o kontingentoch, sortimente a cenách drevárskej produkcie. Slovenských výrobcov zastupovali Slovenská lesná a drevárska rada a Slovenská lesná a drevárska centrála. Záujmy ríše reprezentoval Nemecký lesný a drevársky výbor pre Slovensko. Koncom roka 1941 sa vyčlenil aj osobitný Slovenský lesný a drevársky výbor. Na čele týchto orgánov stáli generálny riaditeľ Ústredného riaditeľstva štátnych lesov a majetkov Ing. Jozef Biringer, generálny tajomník Drevárskeho zväzu Dr. Ján Kempný, za SNB Dr. Jozef Fundárek, za ríšu ministerský radca Dr. Wilhelm Wrabec a ďalší. Rokovania sprostredkoval nemecký lesný atašé Dr. Fanz Wechselberger. Vybávané drevo predstavovalo širokú škálu sortimentu od guľatiny cez piliarske polotovary, banské drevo, podvaly, telegrafné a elektrické stĺpy až po palivové drevo, kôru a piliny. Exportovali najmä ihličnaté drevo, ktorého cena bola vyššia ako cena listnatého dreva. Dohody z roka 1939 počítali s dlhodobou stabilnými cenami, ktoré však nebolo možné udržať. Od jesene 1941 sa rokovania zmenili na zápas o zvýšenie cien zo strany Slovenska a o zvýšenie kontingentov dreva zo strany Nemecka. Ceny na vnútornom trhu Slovenska rástli rýchlejšie ako ceny v slovensko-nemeckom obchode, čím vznikali exportérom straty. Nemecký vládny výbor súhlasil s rastom cien. V máji 1943 však jeho predstavitelia tvrdili, že ceny dovážaného slovenského dreva už prekročili hladinu domácich cien na nemeckom trhu a pohrozili zvýšením cien nemeckých tovarov dovážaných na Slovensko. Vytykali slovenským producentom neúmerne vysoké výrobné náklady.²¹

Zástupcovia Slovenska poukazovali na obmedzené technické kapacity ťažby a spracovania dreva. Požadovali realizáciu projektov na modernizáciu lesníctva a drevárstva. V októbri 1943 nemecký vládny výbor predstavil plán exportu vyše 17 tisíc píl, sekier a ďalších nástrojov, 41 nákladných áut, 8 transportérov, 29 lesných traktorov a 30 vlečiek pre potreby štátnych lesov. Tieto mali dovezenú techniku prevziať v najbližších mesiacoch. Kontingenty vývozu dreva sa v rokoch 1941 – 1943 zvyšovali, ale iba miernym tempom. Na rok 1944 dohodli export piliarskych výrobkov v objeme 45 tisíc bm ihličnatej a 99 tisíc bm listnatej guľatiny, 60 tisíc bm banského dreva, 450 tisíc m³ pileného ihlična-

20 PA AA, f. GP, š. 207. Príloha A Protokolu z 3. zasadnutia medzivládnych výborov; Protokol z 5. zasadnutia medzivládnych výborov 10. – 30. 9. 1942; Hodnotenie dvoch rokov plnenia plánu rozvoja slovenského poľnohospodárstva na 7. zasadnutí slov.-nem. vládných výborov 28. 10. 1943; Protokol z 8. zasadnutia medzivládnych výborov 27. 4. – 16. 6. 1944.

21 PA AA, f. GP, š. 207. Dohoda Slov. lesnej a drevár. rady a Nemeckého les. a drevár. výboru z 11. 9. 1940; Príloha F Protokolu z 3. zasadnutia vládných výborov; apríl – máj 1941; PA AA, f. R 105 331. Dohoda Nemeckého les. a drevár. výboru a Slov. lesnej a drevár. centrály z 18. 9. 1941; PA AA, f. GP, š. 207. Zasadnutie lesných a drevárskych výborov 21. – 24. 9. 1942 v Bratislave; PA AA, f. R 105 331. Zasadnutie lesných a drevárskych výborov 23. – 29. 3. 1943.

tého a 86 tisíc m³ pilného listnatého dreva, 3,5 tisíc t dubovej kôry, 1 100 vagónov kôry iných druhov stromov, 600 vagónov pilín a 550 tisíc kusov podvalov. Podiel Nemeckej ríše na exporte dreva zo Slovenska vzrástol do roka 1943 na 67 %. Rozvojové programy pomohli značne rozšíriť výrobu hotových drevárskych produktov. Z pôvodných plánov realizovali výstavbu veľkopodniku na drevené baraky v Turanoch a závodu na preglejky v Žarnovici. Zatiaľ čo podnik v Turanoch budoval súkromný nemecký kapitál, štátny závod v Žarnovici postavili v rámci medzištátnej spolupráce podľa dohody z 23. decembra 1943. Hlavným cieľom bola výroba dýh a preglejok pre letecký priemysel, preto na zakladaní závodu participovali ríšske ministerstvá vojnovnej výroby a letectva. Závod postavili podľa nemeckej dokumentácie a v spolupráci s nemeckými odborníkmi. Hlavné strojové zariadenia dodali počas prvej polovice roka 1944 renomované nemecké firmy.²²

Roku 1941 vládne výbory dohodli koordináciu elektrifikačného procesu na Slovensku s plánmi nemeckého energetického hospodárstva. Električarstvu mali poskytnúť nemecké odborné poradenstvo, technickú literatúru a plánovali zosúladiť elektrotechnické normy. Spoluprácu organizovala Wirtschaftsgruppe Elektrizitätsversorgung pri Ríšskom ministerstve hospodárstva. Naplánovali dodávky strojového zariadenia pre hydrocentrály v Ilave a Dubnici nad Váhom od nemeckých a protektorátnych firiem. V novembri 1941 slovenské ministerstvo dopravy a verejných prác (MDVP) predstavilo vládny výborom projekty ďalších troch hydrocentrál a program elektrifikácie železníc, koncipovaný v spolupráci s nemeckými odborníkmi. Ako prvý mali elektrifikovať úsek Žilina – Spišská Nová Ves počas troch rokov s nákladmi 300 miliónov Ks. Ríšske ministerstvo dopravy zorganizovalo v apríli 1942 odbornú inštruktáž pre slovenských železničných technikov v Ostmarke (Rakúsku) a v Nemecku. V máji až júli 1942 sa konala recipročná exkurzia nemeckých odborníkov na Slovensku, počas ktorej podpísali protokol o elektrifikácii plánovaného úseku a modernizácii železničnej siete. Plánovali dodávky 22 elektrických lokomotív a ďalšej techniky. Vojensko-politický vývoj však odsunul elektrifikáciu železníc až do nasledujúcich desaťročí.²³

Na jeseň 1941 v rámci korešpondencie medzi ríšskym ministrom hospodárstva Waltherom Funkom a ministrom verejných prác Júliusom Stanom dohodli aj modernizáciu bratislavského prístavu s cieľom zvýšiť kapacitu prekladu ropy na 100 tisíc t mesačne.

22 PA AA, f. GP, š. 210. Zasadnutie Nemeckého les. a drevár. výboru a Slov. lesnej a drevár. centrálly 2. – 5. 8. 1941; PA AA, f. R 105 331. Príloha č. 1 Protokolu zo 7. zasadnutia vládnych výborov, september – október 1943; Príloha č. 5 Protokolu zo 7. zasadnutia vládnych výborov; Príloha O Protokolu z 8. zasadnutia vládnych výborov, apríl – jún 1944.

23 PA AA, f. GP, š. 207. Protokol z 3. zasadnutia vládnych výborov, apríl 1941; PA AA, f. R 105 331. Program rozvoja električarstva na 4. zasadnutí vládnych výborov, november 1941; BArch, Berlin, f. Reichsverkehrministerium R 21 552. Telegramy z cesty slovenských elektrotechnických odborníkov v ríši v apríli 1942; Správa z cesty nemeckých elektrotechnických odborníkov na Slovensku v máji až júli 1942; Protokol zo slov. - nem. rokovani o pláne elektrifikácie železníc z júna 1942. K elektrifikácii železníc pozri aj monografiu: SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama, 2010.

Plánovali rozšíriť najmä počet zásobníkov ropy z 22 na 51. Finančné náklady stanovili na 3,7 miliónov Ks, z čoho 2,7 milióna Ks tvorili dodávky techniky z Nemecka. Techniku dodali už v októbri a novembri 1941. Po troch rokoch splátok sa zariadenia stávali majetkom Slovenskej republiky.²⁴ Rozvoj cestnej siete bol začlenený do programu veľkopriestorovej ekonomiky, riadeného Organizáciou Todt a Úradom generálneho inšpektora pre nemeckú cestnú sieť, ktorý v Bratislave zriadil svoju Vrchnú stavebnú správu. Budovanie cestných komunikácií organizovala aj Deutsche Industriekommission Slowakei (DIKO). V roku 1941 vládne výbory prijali plán spolupráce pri výstavbe ciest s nákladmi asi 300 miliónov Ks. Išlo o Stavebný program „Otto“, určený späť na roky 1940 – 1941. V nasledujúcom období urýchlili výstavbu cestnej siete najmä na východnom Slovensku. Od jesene 1942 sa zároveň plnil program systematickej motorizácie Slovenska. Jeho realizáciu sprostredkoval Úrad generálneho inšpektora. V rokoch 1942 – 1943 nemecké firmy údajne na Slovensko vyviezli 420 nákladných vozidiel, z toho 145 pre vojenské a 275 pre civilné účely, ďalej 50 osobných áut, 120 motocyklov, 100 vlečiek a 5 tisíc bicyklov. Požiadavky slovenskej delegácie však boli podstatne vyššie. Časť dovezenej techniky slúžila pre potreby nemeckých stavebných firiem, ktoré si ju po skončení prác odvážali späť do Nemecka. Š. Polyák sa na to sťažoval v liste z októbra 1943 predsedovi nemeckého vládneho výboru. V máji 1943 bol Ríšskemu ministerstvu hospodárstva a Vrchnému veleniu nemeckých ozbrojených síl predložený osobitný program motorizácie slovenskej armády. Táto napríklad žiadala dovoz 105 osobných áut alebo dodávky sanitárnych a iných špeciálnych vozidiel. Nemecko však požadovalo vykryť export motorových vozidiel na Slovensko dodávkami kovov v recipročnom objeme, čo ohrozovalo celý projekt.²⁵

Slovensko napriek vlastnej produkcii rúd zápasilo s nedostatkom farebných kovov. Napríklad spotreba medi dosahovala okolo 6 tisíc t ročne a jej výroba len 1,6 tisíc t. Vládne výbory preto iniciovali pravidelné dohody o dovoze farebných kovov z ríše. Inak Slovensko nemohlo plniť svoje záväzky voči Nemecku. Zásobovanie kovmi organizoval Sachbearbeiter für Metalle des RWM (Referent pre kovy Ríšskeho ministerstva hospodárstva) po dohode s ministerstvom hospodárstva v Bratislave a od roka 1942 s Najvyšším úradom pre zásobovanie. Dodávky boli do konca roka 1943 pomerne stabilné. Ročne predstavovali okolo 1 200 t medi a olova, 700 t až 1 000 t hliníka, 1 400 t zinku a menšie množstvá niklu, cínu, kadmia, kobaltu, magnézia a iných kovov. Ich hlavným účelom však bola produkcia výrobkov pre Nemecko alebo výstavba závodov, ktoré slúžili pre zásobovanie ríše. Napríklad centrá spracovania zinku mali vyrábať len pre export do ríše. Len niektoré

24 PA AA, f. GP, š. 210. Listy ríšskeho ministra hosp. W. Funka slov. ministromi dopravy a verejných prác J. Stanovi zo 16. 9. 1941 a zo 4. 11. 1941; List ministra J. Stana ríšskemu ministromi W. Funkovi – nedatovaný.

25 PA AA, f. GP, š. 207. Protokol z 3. zasadnutia vládnych výborov, apríl 1941; PA AA, f. R 105 331. Príloha H Protokolu zo 6. zasadnutia vládnych výborov, máj 1943; PA AA, f. GP, š. 210. Príloha L Protokolu zo 7. zasadnutia vládnych výborov, september – október 1943; PA AA, R 105 331. List predsedu slov. vládneho výboru Š. Polyáka predsedovi nem. vládneho výboru K. G. Schultze-Schlutiusovi z 28. 10. 1943; Príloha S Protokolu z 8. zasadnutia vládnych výborov apríl – jún 1944.

dodávky farebných kovov pochádzali priamo z Nemecka a z obsadených území. Napríklad veľkú časť dovážaného hliníka sprostredkovali u výrobcov v Maďarsku a ďalšia časť pochádzala od protektorátneho dodávateľa Zbrojovky Brno z jeho závodov v Považskej Bystrici. Záujmom Nemecka bola úspora farebných kovov prostredníctvom programu intenzifikácie výroby, využitia druhotných surovín a náhradných materiálov. Plnenie programu však na Slovensku ďaleko zaostávalo. Na jeseň 1943 nemecký vládny výbor ponúkol odbornú pomoc pri organizácii úsporných opatrení, dodávky strojov a zariadení na spracovanie druhotných surovín a výrobu náhradných materiálov prostredníctvom Amt für Technik der Auslandorganisation der NSDAP (Úradu pre techniku zahraničnej organizácie NSDAP). Od roka 1942 Nemecko započítavalo do kontingentov pre Slovensko aj farebné kovy obsiahnuté v strojoch a zariadeniach pre slovenských odberateľov. Počas roka 1944 nadobudlo zásobovanie farebnými kovmi formu vzájomných recipročných dodávok v podobe suroviny alebo ako súčasť hotových výrobkov. Určili 20 slovenských podnikov, ktoré mali výmenu kovov v uvedenom zmysle realizovať.²⁶

Dohody v oblasti celulózo-papierenského priemyslu vznikali predovšetkým na rokovaníach zástupcov daného odvetvia. Za Nemecko to boli najmä predstavitelia Reichstelle Papier (Dr. Grass, Dr. Schäffer) a Wirtschaftsgruppe Papiererzeugung (generálny riaditeľ Wilhelm Bracht, Dr. Luger) a Zellstoffsyndikant (Dr. Malschewski). Slovensko zastupovali predstavitelia Slovenskej celulózovej centrály a osoby z manažmentu celulózok a papierní. Rokovania rozhodovali o vývoze celulózy a papiera do celej Nemeckej ríše vrátane obsadených území, do satelitov a tiež do tzv. slobodných území mimo clearingového zúčtovania. Celkový objem výroby celulózy, dosahujúci 85 tisíc až 90 tisíc t ročne, už vopred rozdelili na domácu spotrebu a na vývoz do Nemecka a protektorátu, do ďalších obsadených území, do juhovýchodnej Európy a do „slobodných oblastí“, kam slovenskí výrobcovia mohli exportovať len so súhlasom Nemecka. Najväčší podiel na odbyte okolo 68 % malo podľa dohôd Nemecko a protektorát. Od roka 1943 sa podiel znížil približne na 53 %. Slovenskí výrobcovia však uprednostňovali domácu spotrebu a export do „slobodných“ devízových oblastí, zatiaľ čo dohodnuté kvóty pre ríšu plnili len asi na 50 %. Pochopiteľne, že to vyvolávalo podráždené reakcie zástupcov nemeckých korporácií. Slovenskí dodávatelia mali pre svoje konanie silný argument, a to schodok v clearingových platbách za dodanú celulózu do ríše, ktorý na jeseň 1943 dosiahol 110 miliónov Ks. Schodok ohrozoval solventnosť závodov celého odvetvia a spôsoboval ich druhotnú platobnú neschopnosť.²⁷

26 PA AA, f. GP, š. 207. Slov.-nem. dohoda o dodávkach neželezných kovov z 10. 5. 1941; Slov.-nem. dohoda o neželezných kovoch z 21. 12. 1941; Slov.-nem. dohoda o neželezných kovoch z 28. 5. 1942; PA AA, f. R 105 331. Príloha I Protokolu zo 6. zasadnutia vládnych výborov, máj 1943; Prílohy K, J Protokolu zo 7. zasadnutia vládnych výborov, september – október 1943, Prílohy L, M, P Protokolu z 8. zasadnutia vládnych výborov, apríl – jún 1944.

27 PA AA, f. GP, š. 207. Protokol z 3. zasadnutia vládnych výborov, apríl – máj 1941; PA AA, f. R 105 331. Zasadnutie zástupcov celulózo-papierenského priemyslu 3. – 6. 10. 1941; PA AA, f. GP, k. 210. Zasadnutie zástupcov celulózo-papier. priemyslu 12. – 16. 12. 1941; PA AA, f. GP, š. 207. Zasadnutie zástupcov celulózo - papier. priemyslu 14. – 16. 9. 1942; PA AA,

Kontingent vývozu papiera do ríše stanovili v decembri 1941 na 326 miliónov Ks. Približne štyri pätiny kvóty predstavoval export do protektorátu, kam smeroval najmä baliaci a novinový papier, ale aj desať až dvadsať druhov kvalitnejšieho papiera. Nemeckí odberatelia sa sťažovali na kvalitu, preto nemecký vládny výbor navrhoval odbornú inštrukť pre jednotlivé papierne. Rastúci nedostatok papiera zmenil situáciu. V máji 1944 vládne výbory rozhodli, že z plánovanej výroby 70 tisíc t papiera v období 1944 – 45 až 61 % v hodnote 390 miliónov Ks bude určených pre ríšu. V októbri 1944 však obe delegácie konštatovali, že kvóty nebude možné splniť. Horúcou témou všetkých rokovaní boli ceny vyvážanej produkcie. V septembri 1942 slovenská delegácia požadovala ich zvýšenie, lebo na vnútornom trhu Slovenska boli ceny papiera a celulózy o 15 % až 23 % vyššie než v obchodnom styku s Nemeckom. Predstavitelia ríše na oplátku požadovali zníženie výrobných nákladov aspoň o 6 %. Potom boli ochotní pristúpiť k úprave cien. V roku 1943 nemecká delegácia súhlasila s rastom cien v priemere o 13 % až 15 %. Výhodný bol najmä export celulózy na výrobu viskózových vlákien a dodávky kvalitných druhov papiera, kde exportéri dosahovali vysoké ceny.²⁸ Obsahom rozvojového programu v danej oblasti priemyslu bola spoločná výstavba závodu na výrobu sulfitového liehu z celulózového odpadu v Ružomberku. Zámer mali uskutočniť korporácie Reichsmonopolverwaltung für Branntwein Berlin (Správa ríšskeho monopolu pre sulfitový lieh Berlín) a Slovenská liehovarnícka spoločnosť v Bratislave na základe dohody z 10. mája 1943. Nemecko poskytlo dokumentáciu, odbornú pomoc a techniku v hodnote najmenej 8 miliónov Ks. Liehovar však mal 80 % produkcie dodávať ríšskemu monopolu na výrobu liehu až desať rokov.²⁹

Zásobovanie Slovenska ropou záviselo od podmienok dohôd o minerálnych olejoch medzi zástupcami ríšskeho a slovenského ministerstva hospodárstva. Nemecko sprostredkovalo dodávky ropy a jej polotovarov z Rumunska, Maďarska, ako aj od nemeckého nájomníka podniku v Gbeloch. Hlavnou úlohou slovenských rafinérií bolo spracovanie dodanej ropy na benzín, parafín, oleje a asfalt pre potreby Nemecka. V roku 1942 mali pre ríšu spracovať okolo 40 tisíc t ropy, zatiaľ čo od nemeckých dodávateľov preberali asi 80 tisíc t ropy ročne. Po uspokojení dopytu v ríši a na domácom trhu mohli nadprodukcii exportovať na devízové trhy. Po napadnutí Sovietskeho zväzu však nemeckí pred-

f. GP, š. 210. Zasadnutie zástupcov celulózovo-papier. priemyslu 6. – 8. 4. 1943; PA AA, f. R 105 331. Zasadnutie zástupcov celulózovo-papierenského priemyslu 4. – 7. 10. 1943; Zasadnutie zástupcov celulózovo - papierenského priemyslu 3. – 6. 5. 1944.

28 PA AA, f. GP, š. 210. Zasadnutie zástupcov celulózovo-papier. priemyslu 12. – 16. 12. 1941; PA AA, f. GP, š. 207. Zasadnutie zástupcov celulózovo-papier. priemyslu 14. – 16. 9. 1942; PA AA, f. GP, š. 210. Zasadnutie zástupcov celulózovo-papier. priemyslu 6. – 8. 4. 1943; PA AA, f. R 105 331. Zasadnutie zástupcov celulózovo-papierenského priemyslu 4. – 7. 10. 1943; Zasadnutie zástupcov celulózovo-papierenského priemyslu 3. – 6. 5. 1944; Zasadnutie zástupcov celulózovo-papierenského priemyslu 2. – 4. 10. 1944.

29 PA AA, f. GP, š. 210. Protokol zo zasadnutia vládnych výborov 4. – 7. 8. 1941; Dohoda medzi Reichsmonopolverwaltung für Branntwein Berlin a Slovenskou liehovarníckou spoločnosťou v Bratislave 5. – 10. 5. 1943; PA AA, f. R 105 331. Prílohy Q, R Protokolu z 8. zasadnutia vládnych výborov, apríl – jún 1944.

stavitelia zvyšovali tlak na obmedzenie domácej spotreby aj vývozu ropných produktov. Obsadením Rumunska sovietskou armádou sa ropné hospodárstvo začalo rozkladať. Dohody na máj 1943 až apríl 1944 zabezpečovali Slovensku import surovej ropy už len v objeme 30 tisíc t a spotrebu výrobkov z ropy muselo znížiť o 20 % až 30 %. Ďalšie straty spôsobili nálety na rafinérie v Bratislave a Dubovej v lete 1944. Na prelome júna a júla 1944 podpísali nové zmluvy o minerálnych olejoch. Ich plnenie sa však zrútilo po vypuknutí Slovenského národného povstania a obsadení Slovenska nemeckými jednotkami. Dodávky do ríše napriek tomu pokračovali a táto viazala ako rezervu 3 900 t výrobkov slovenských rafinérií.³⁰

Osobitný rozvojový program predstavovala spolupráca v tukovom hospodárstve. Slovensko dostalo za úlohu mobilizovať všetky surovinné zdroje na spracovanie tukov, pričom malo budovať kapacity na výrobu kvalitných druhov mydla a pracích práškov podľa nemeckých vzorov. Nové kapacity plánovali dokončiť počas roka 1942. Ríša prisľúbila aj dodávky okolo 130 t kvalitného mydla, 120 t jadrového mydla a 500 t pracích práškov ročne. Program koordinovali za Nemecko pracovníci ministerstva hospodárstva a Reichstelle industrielle Fette und Waschmittel (Ríšsky úrad pre priemysel tukov a pracích prostriedkov) Paul Müller a Fritz Wiehle a zástupcovia nemeckých firiem. Za Slovensko to boli pracovníci Najvyššieho úradu pre zásobovanie pod vedením sekčného šéfa Jozefa Staneka, zástupca Bratislavskej spoločnosti pre výrobu rastlinných olejov Dominika Macha a predstavitelia ďalších korporácií. Plnenie programu však zaostávalo. Spoluprácu v skutočnosti realizovali kompenzačnými dodávkami kvalitného mydla, pracích práškov a ďalších výrobkov tukového priemyslu z ríše za dodávky menej kvalitného mydla, práškov, rastlinných olejov a glycerínu zo Slovenska. Recipročné dodávky určovali podľa obsahu mastných kyselín. Pretože v slovenských výrobkoch bol ich obsah nižší, recipročný export zo Slovenska musel dosahovať podstatne väčšie objemy. Reálne zásielky pracích práškov z Nemecka predstavovali asi 300 t ročne a toaletného mydla približne od 2 miliónov až 2,7 miliónov kusov ročne, teda asi jedno mydlo na obyvateľa. Podstatná časť produkcie slovenského tukového priemyslu v skutočnosti smerovala do zbrojárskych závodov Slovenska v rukách nemeckého kapitálu a nemeckého vojenského velenia.³¹

30 PA AA, f. GP, š. 207. Protokol z 3. zasadnutia vládných výborov, apríl – máj 1941; PA AA, f. R 105 331. Protokol zo 4. zasadnutia vládných výborov, november 1941; PA AA, f. GP, š. 210. Prílohy E, F Protokolu zo 6. zasadnutia vládných výborov, máj 1943; Protokol zo 7. zasadnutia vládných výborov, september – október 1943; PA AA, f. R 105 331. Príloha J Protokolu z 8. zasadnutia vládných výborov, apríl – jún 1944; Príloha E Protokolu z 9. zasadnutia vládných výborov, september – október 1944.

31 PA AA, f. GP, š. 210. Dohoda ríšskeho a slov. ministerstva hospodárstva o výrobe a dodávkach mydla a pracích práškov zo 6. 2. 1942; PA AA, f. GP, š. 207. Príloha F Protokolu z 5. zasadnutia vládných výborov, september 1942; PA AA, f. GP, š. 210. Príloha G Protokolu zo 7. zasadnutia vládných výborov, september – október 1943; PA AA, f. R 105 331. Príloha N Protokolu z 8. zasadnutia vládných výborov, apríl – jún 1944; Príloha H Protokolu z 9. zasadnutia vládných výborov, september – október 1944.

V máji 1941 vládne výbory schválili kaučukový, resp. gumárenský program, dohodnutý zástupcami Reichstelle für Kautschuk und Asbest (Ríšsky úrad pre kaučuk a azbest) a slovenského ministerstva hospodárstva. Program úzko súvisel s plánom motorizácie Slovenska. Kľúčový podiel na realizácii projektov mala preto aj v danom prípade Organizácia Todt a zastupiteľstvo Generálneho inšpektorátu pre nemeckú cestnú sieť v Bratislave. V pláne bol prieskum celkového stavu motorizácie. Na jeho základe mali určiť priority budúceho vývoja cestnej motorovej dopravy a krytia jej potrieb dodávkami pneumatík a ďalších gumárenských výrobkov. Zásobovanie gumárenskými produktmi zabezpečovala najmä rakúska firma Gummiwerke Semperit, ktorá ovládla aj petržalský podnik Matador. V Bratislave plánovali zriadiť centrálny veľkosklad pneumatík pre civilný sektor aj pre ozbrojené zložky. Ríša poskytovala Slovensku 350 až 450 pneumatík a okolo 6 tisíc bicyklových plášťov mesačne, zároveň s náhradnými materiálmi.³² Reichstelle für Kautschuk und Asbest organizovalo aj rokovania o zásobovaní azbestom a azbestovo-cementovými výrobkami. Slovensko plnilo v tejto oblasti úlohu dodávateľa. Muselo pristúpiť na zníženie vlastnej spotreby a na rozšírenie produkcie azbestu v Dobšinej a azbestovo-cementových výrobkov v podnikoch Syenit Púchov a Ferrenit Nitra v prospech Nemecka. V roku 1944 nemecká centrála zmenila názov na Reichstelle für Textilwirtschaft, Asbest. Dodávky upresňovali zástupcovia nemeckej Odbornej skupiny azbestcement a ľahké platne (Fritz Constable) a viacerých nemeckých firiem. Títo rokovali so zástupcami Evidenčnej kancelárie pre predaj slovenských vláknitých azbestovo-cementových platní (Dr. J. Blahušiak) a s manažmentom podnikov Syenit a Ferrenit. Kontingent vývozu azbestovo-cementových platní dosahoval 8 tisíc t ročne. Export surového azbestu pravidelne zvyšovali a od mája 1944 Slovensko dodávalo ríši dve tretiny svojej produkcie bez ohľadu na objem výroby.³³

V rokoch 1940 – 1941 sa v ríši začal prejavovať nedostatok cementu. Zväz nemeckých cementární (Deutsche Zementverband) preto vstúpil v roku 1942 do zmluvných vzťahov so slovenskými cementárňami. Bol dohodnutý ročný kontingent dovozu 80 tisíc t cementu najmä do Ostmarky (Rakúska) a do obsadených území vrátane Ukrajiny. Podmienky exportu za Slovensko dohadovali aj zástupcovia kartelu Slovcement, Evidenčnej kancelárie cementární a Dovoznej a vývoznjej spoločnosti (DOVUS). Ako hovorca slovenských cementární vystupoval rektor Slovenskej univerzity Ľudovít Knappek. Rakúsko zastupovali členovia Zementverkaufsstelle Ostmark (Predajňa cementu Ostmark – Rakúsko). Nemeckí národohospodári boli ochotní pristúpiť na zvyšovanie cien cementu aj na zníženie vstupných ciel do ríše až na desatinu pôvodných sadzieb.³⁴

32 PA AA, f. GP, š. 210. Dohoda Reichstelle für Kautschuk und Asbest a slov. ministerstva hospodárstva z 8. 5. 1941; Príloha M Protokolu zo 6. zasadnutia vládnych výborov, máj 1943; Protokol zo 7. zasadnutia vládnych výborov, september – október 1943.

33 PA AA, f. R 105 331. Protokol zo 4. zasadnutia vládnych výborov, november 1941; PA AA, f. GP, š. 210. Príloha L Protokolu zo 6. zasadnutia vládnych výborov, máj 1943; Príloha H Protokolu zo 7. zasadnutia vládnych výborov, september – október 1943; PA AA, f. R 105 331. Prílohy G, H Protokolu z 8. zasadnutia vládnych výborov, apríl – jún 1944.

34 PA AA, f. GP, š. 210. Protokol z 5. zasadnutia vládnych výborov, september 1942; Zmluva Deutsche Zementverband so slovenskými cementárňami z 26. 6. 1942; Príloha K Protokolu zo

Podľa záverov medzištátnej zmluvy z októbra 1940 pristúpilo osem slovenských sklárni ku kartelu nemeckých sklárskych podnikov. Záujmy slovenského sklárstva v obchode s ríšou obhajovala Slovenská sklárska dôvernica spoločnosť. Vládne výbory pomohli kartelovým dohodám, ktoré zabezpečili slovenským sklárňam kontingent vývozu dutého skla do ríše v hodnote okolo 33 miliónov až 35 miliónov Ks ročne. V oblasti rozvojových programov Slovensko potrebovalo najmä nové kapacity pre výrobu technického skla a fliaš. Danú úlohu plnili najmä sklárne v Lednických Rovniach, prevzaté ako židovský podnik nemeckým koncernom a zásadne rekonštruované. Na konci roka 1942 boli slovenské sklárne ešte tesnejšie pripútané ku kartelovým zoskupeniam ríše zmluvou s Gemeinschaft Holglas Berlin. Predstavitelia sklárskych podnikov uzavreli dohody aj s ďalšími dvomi nemeckými korporáciami a vyslali exponentov do obchodných zastupiteľstiev ríšskych sklárni v Bratislave. Nemecké zoskupenia reprezentoval Dr. C. M. Griser. Počas roka 1944 vynaložili obe strany značné úsilie o ďalšie zapojenie slovenského sklárstva do výroby technického skla a fliaš prostredníctvom Verkaufsgemeinschaft deutscher Flaschenhütten Berlin (Spoločenstvo pre predaj nemeckých hút na fľaše Berlín). Vo vtedajších podmienkach sa však plánovaný projekt dostal iba do prípravnej fázy.³⁵

Na záver možno konštatovať, že zasadnutia slovensko-nemeckých vládnych výborov, najmä v období 1941 – 1944, mali veľký podiel na príprave a realizácii spoločných rozvojových programov pre oblasť poľnohospodárstva, drevárstva, infraštruktúry a vybraných odvetví priemyslu. Výsledkom rokovaní vo sfére poľnohospodárstva bol projekt nemeckej odbornej a technologickej pomoci prostredníctvom nemeckých odborníkov, stáží slovenských poľnohospodárov v Nemecku, dodávok strojov, technológií, ušľachtilých odrôd a plemien. V oblasti infraštruktúry mali najväčší význam plány elektrifikácie železníc, systematickej výstavby ciest s pomocou nemeckej Organizácie Todt a Úradu generálneho inšpektora pre nemeckú cestnú sieť, ako aj plán rozvoja cestnej motorovej dopravy. Rozmach ťažby a spracovania dreva mali zvýšiť dodávky lesnej ťažobnej a piliarskej techniky a výstavba spracovateľských závodov. Z plánovaných štyroch postavili preglejku v Žarnovici, závod súkromného kapitálu na drevené baraky v Turanoch a rozostavali drevársky závod pre potreby letectva v Humennom. Z ďalších priemyselných odvetví sa medzivládne výbory orientovali najmä na zbrojárstvo, chemický, papierenský, azbestovo-cementový, gumárenský a sklársky priemysel, kde okrem dodávok surovín a výrobkov koordinovali aj výstavbu a financovanie konkrétnych závodov. Ambiciózne zámery technickej a hospodárskej pomoci mali dotvárať obraz Nemecka ako ochrancu malých

6. zasadnutia vládnych výborov, máj 1943.

35 PA AA, f. GP, š. 207. Protokol z 3. zasadnutia vládnych výborov, apríl – máj 1941; PA AA, f. R 105 331. Protokol zo 4. zasadnutia vládnych výborov, november 1941; PA AA, f. GP, š. 210. Protokol z 5. zasadnutia vládnych výborov, september 1942; Príloha R Protokolu zo 6. zasadnutia vládnych výborov, máj 1943; Príloha I Protokolu zo 7. zasadnutia vládnych výborov, september – október 1943; PA AA, f. R 105 331. Prílohy I Protokolu z 8. zasadnutia vládnych výborov, apríl – jún 1944; Príloha F, G Protokolu z 9. zasadnutia vládnych výborov, september – október 1944.

národov a propagovať hospodársku pomoc ríše medzi ďalšími krajinami juhovýchodnej Európy. V skutočnosti bol celý systém projektov konštruovaný podľa aktuálnych potrieb nemeckej ekonomiky a slúžil ako nástroj zapájania Slovenska do veľkopriestorového hospodárstva ríše. Vzhľadom na krátkosť času a vojnový konflikt oba štáty realizovali iba časť pôvodných zámerov, najviac v oblasti poľnohospodárstva.

Sicherheitsdienst a slovenská secesia 1938/1939¹

Michal Schvarc

Niekedy v priebehu roku 1940 pripravilo ministerstvo zahraničných vecí v Bratislave zoznam „*osób, ktoré sa pri osamostatnení Slovenska mimoriadne vyznamenali*“.² Na dokumente by nebývalo nič mimoriadne, keby z 36 uvedených funkcionárov prvej, druhej, a tretej garnitúry nacionálno-socialistického režimu nepatrilo až 26 (!) ku kádom Bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst – SD) a Bezpečnostnej polície (Sicherheitspolizei – Sipo), vedenými mimoriadne ambicióznym Reinhardom Heydrichom. Skutočnosť, že na zozname kandidátov na najvyššie vyznamenania ľudáckej Slovenskej republiky sa ocitlo až toľko príslušníkov bezpečnostných zložiek, len dokumentuje, aká dôležitá úloha im pripadla v procese likvidácie pomníkovského Česko-Slovenska. Do popredia vystupuje najmä činnosť SD, ktorá je predmetom mojej nasledovnej analýzy.

Počiatkové aktivity SD na Slovensku nespádajú priamo do roku 1938, ale možno ich už registrovať od polovice 30. rokov minulého storočia. Jej prvým dôverníkom bol pravdepodobne Alexander Wunsch, majiteľ parnej pily v Kramlišti-Jasení, obchodník s drevom³ a od roku 1921 nemecký štátny občan. Uchvátený novým režimom A. Hitlera vstúpil po návšteve Lipského jarného veľtrhu v apríli 1933 do Zahraničnej organizácie (Auslandsorganisation – AO) NSDAP a stal sa, čo nezabudol neskôr vo svojom „politickom životopise“ náležite zdôrazniť, „*prvým členom AO na Slovensku*“.⁴ Ekonomické problémy podniku, „*neustály zápas o prácu a chlieb*“, „*rozpadajúci sa otcovský majetok*“ dával za vinu „*tlaku českej moci*“ na Slovensku či „*neúnosným pomerom v novozriadenej republike*“.⁵ Tieto dôvody, ďalej jeho vyhranený antisemitizmus, antipatia k Československu a opovrhovanie parlamentnou demokraciou vôbec ho s veľkou pravdepodobnosťou viedli k potrebe nadviazať stály „*kontakt s vlastou*“, čo sa napokon premietlo aj do ochoty spolupracovať s nacistickými spravodajskými orgánmi (Abwehr a SD).

1 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644. Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0101/13: *Akcia »erweiterte Kinderlandverschickung«. Tábor nemeckých detí na Slovensku v rokoch 1941 – 1944*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Michal Schvarc, PhD.

2 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) MZV, škatuľa (š.) 180, 7077/1940.

3 Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, f. Firemný register, š. 8, A III 1 549 – Alexander Wunsch, Drevársky priemysel a export dreva, Banská Bystrica. Živnostenský list zo 14. 4. 1930.

4 Bundesarchiv (BArch) Berlín, R 70 Slowakei (Deutsche Polizeidienststellen in der Slowakei 1939 – 1945)/357. GA III I 13/69 – VM Alexander Wunsch. Nedatovaný politický životopis.

5 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/69 – VM Alexander Wunsch. Rukopisný životopis zo 16. 11. 1941.

Wünschovo naverbovanie za dôverníka Bezpečnostnej služby ríšskeho vodcu SS však bolo viac-menej dielom náhody. V liste, adresovanom bratislavskému nemeckému konzulátu v auguste 1935, ponúkol záujemcom z Nemecka možnosť „*bezplatného pobytu počas celého leta*“ na svojej pile a tým súčasne aj spoznať pomery v drevárskom, resp. drevospracujúcom priemysle na Slovensku.⁶ Na ponuku zareagoval istý Heinz Kilian, príslušník SD-Unterabschnitt Breslau.⁷ Otázkou ale je, čo vzbudilo záujem Heydrichových spravodajcov. Bola to Wünschova „*znalosť krajiny a ľudí, plynulé ovládanie ich jazyka*“ a jeho veľmi dobré profesijné kontakty alebo zámer vyradiť Židov zo sprostredkovania obchodu s drevom medzi Slovenskom a ríšou?⁸ Určite zavážili oba dôvody, ale rozhodujúci bol pravdepodobne ten druhý, keďže pri výbere agentov a dôverníkov zohrávalo dôležitejšiu úlohu ideologické hľadisko.⁹ Spolupráca s vrocavskou SD trvala podľa Wünschových údajov do septembra 1938.¹⁰ Vzhľadom na neúplnosť archívneho materiálu nie je možné zistiť, aký druh informácií jej vlastne poskytoval. Možno sa však domnievať, ako to vyplýva zo záznamu bližšie neurčenej úradovne SD z konca marca 1940, že nešlo len o správy z prostredia jeho profesie, ale taktiež podával hlásenia o politickej, ekonomickej situácii a spoločenskej klíme na Slovensku.¹¹

Ako ríšsky občan sa A. Wunsch pre svoje podozrivé aktivity dostal veľmi rýchlo do hľadáčika československých bezpečnostných orgánov. Nedôveru polície voči nemu znásobil fakt, že koncom roku 1936 sa dostal do jej rúk vyššie spomenutý Wünschov list, obsahujúci návrhy na elimináciu vplyvu Židov na obchod s drevom. Odvtedy sa stal „ostro“ sledovanou osobou, pričom mu ako cudziemu štátnemu príslušníkovi hrozilo pre podozrenie z ekonomickej špionáže v prospech Nemecka vyhodenie z krajiny. Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a statkov zároveň nariadilo svojim podriadeným článkom, aby „*dalšie obchodovanie s firmou Alexander Wunsch... bolo s okamžitou platnosťou prerušené*“.¹² Štátnym úradom sa však nepodarilo zhromaždiť relevantné dôkazy, ktoré by z právnej stránky umožňovali vydať rozhodnutie o zákaze pobytu

6 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlín (PA AA), Gesandtschaft Preßburg, Paket 31. Druffelova správa AA z 28. 8. 1935.

7 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/69 – VM Alexander Wunsch. Nedatovaný politický životopis; Záznam SD-LA Viedeň (?) z 29. 3. 1940.

8 PA AA, Gesandtschaft Preßburg, Paket 31. Druffelova správa AA z 28. 8. 1935. Pozri tiež Wünschov list E. von Druffelovi z 27. 11. 1935, v ktorom okrem iného uviedol: „*Vývozný obchod vo svojej súčasnej forme po prvé poškodzuje hospodárstvo Nemecka, pretože so surovinou sa špekuluje podľa potreby, po druhé preto, že zisk z týchto obchodov plynie do výslovne do protinemeckých [rozumej židovských] rúk.*“

9 PAEHLER, Katrin. Ein Spiegel seiner selbst. Der SD-Ausland in Italien. In WILDT, Michael (ed.). *Nachrichtendienst, politische Elite. Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*. Hamburg : Hamburger Edition, 2003, s. 244.

10 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/69 – VM Alexander Wunsch. Nedatovaný politický životopis.

11 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/69 – VM Alexander Wunsch. Záznam SD-LA Viedeň (?) z 29. 3. 1940.

12 ŠA Banská Bystrica, pobočka B. Bystrica, f. Okresný úrad v Brezne 1923 – 1945 (OÚ Brezno), š. 104, 264/1938 prez.

v Československej republike. Ani ďalšie policajné sledovanie neprineslo konkrétnejšie výsledky, a tak Wünschove spravodajské kanály zostali utajené až do septembra 1938, keď z obáv „pred českým terorom“,¹³ odišiel do Viedne. Tu nadviazal kontakt so šéfom »SD-Donau« Franzom Walterom Stahleckerom,¹⁴ čím sa jej fakticky otvorili dvere smerom na Slovensko dokorán. Jeho význam pre viedenskú úradovňu podčiarkol švagrovský vzťah s Karolom Murgašom,¹⁵ redaktorom *Slováka* a neskorším náčelníkom politického štábu HG.

Viedenská ústredňa SD vôbec ako prvá prejavila zvýšený záujem o slovenské záležitosti. Umožňovala to geografická blízkosť hlavného mesta pohlteneho Spolkového štátu Rakúsko. Už koncom marca 1938 zaregistrovala tamojšia úradovňa nevydarený pokus Karola Sidora a Alexandra Macha „nadviazať okamžitý styk s rozhodujúcimi nemeckými miestami“ a „rokovat' o prípadnej autonómii Slovenska pod nemeckým protektorátom“.¹⁶ Svoje služby prišli ponúkať aj bratislavskí Nemci, organizovaní v radoch Karpatendeutsche Partei.¹⁷ K zásadnému obratu v činnosti »SD-Donau« na Slovensku došlo v septembri 1938, keď R. Heydrich počas zjazdu NSDAP v Norimbergu poveril jej šéfa F. Stahleckera, aby „sa postaral o Slovensko a podával správy o všetkých podrobnostiach“.¹⁸ Pevnejšie zakotvenie viedenskej SD v Bratislave umožnilo až vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny začiatkom októbra 1938, zvlášť po tom, čo sa Adolf Hitler pozitívne vyjadril k „podpore žilinských uznesení“.¹⁹ V nadväzovaní kontaktov Stahleckerových mužov s predstaviteľmi radikálneho krídla Hlinkovej slovenskej ľudo-

13 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/69 – VM Alexander Wünsch. Rukopisný životopis zo 16. 11. 1941.

14 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/69 – VM Alexander Wünsch. Nedatovaný politický životopis. A. Wünsch pôsobil ako dôverník SD do roku 1941, pričom od septembra 1940 dostával poverenia už len príležitostne. Od roku 1940 sa začal opäť venovať viac podnikaniu. V marci 1940 sa stal jedným z dvoch predsedov »Fachgruppe Holz« pri Hlavnom hospodárskom úrade DP, medzi hlavnými cieľmi ktorej bolo „1. hájenie nemeckých branno-hospodárskych záujmov na Slovensku, 2.) čo najširšie eliminovanie židovského vplyvu a živlu v slovenskom drevárskom priemysle, ...“ (SNA, f. 116-7-1/178.) A. Wünsch sa v apríli a v máji 1939 zúčastňoval nemecko-slovenských rokovaní o vývoze slovenského dreva do ríše. Počas nich presadzoval realizáciu svojho pôvodného zámeru z polovice 30. rokov, čiže úplné vyradenie Židov zo sprostredkovania obchodu s drevom. (Österreichisches Staatsarchiv/Archiv der Republik (ÖStA/AdR), Bürckel/Materie, š. 135, fascikel 2240/6. Wünschove pripomienky k zápisnici z 24. 4. 1939, 25. 4. 1939.)

15 BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí*. 1. diel. Bratislava : AEPRESS, 2007, s. 319.

16 SCHRIFFL, David. *Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei 1938/39*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2004, s. 164.

17 BArch Berlín, R 70 Slowakei/246, Bl. 4-5. Bockov záznam zo 16. 7. 1938.

18 SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David (eds.). „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu *Dokumenty I. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, dokument 58, s. 145.

19 Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945 (ADAP), séria D, IV. zväzok, dokument 46, s. 48.

vej strany (HSLS) zohral hlavnú úlohu práve spomenutý A. Wunsch.²⁰ Na základe jeho odporúčaní sa náčelník »SD-Donau« rozhodol vyslať na Slovensko ako „svojho zmocnenca“ Konrada „Kuna“ Goldbacha a agenta Laurenza Karbusa.²¹ Do Bratislavy chodieval pomerne často aj samotný F. Stahlecker (osobne sa stretával s vedúcimi osobnosťami radikálneho prúdu ľudovej strany)²² a tiež jeho pravá ruka, vedúci oddelenia II Friedrich Polte.²³

F. Stahlecker sa chopil zverenej úlohy skutočne energicky. Už o mesiac po Heydrichovom rozkaze sa mohol pochváliť „výbornými kontaktmi so slovenskou vládou“, či s poprednými „predstaviteľmi karpatských Ukrajincov“.²⁴ Hoci prízvukoval, že jeho úradovňa nesleduje vlastnú politiku, zámer „vyplniť medzeru“, ktorá podľa neho vyplynula z nedostatku „organizačne nadaných vodcov“²⁵ na slovenskej strane, svedčí skôr o opaku. Potvrďuje to ochota viedenskej SD poskytnúť bratislavskej autonómnej vláde experta „v otázkach slobodomurárskych lóží“²⁶, „odborníka na židovskú otázku“ a poradcu pre očistu verejných knižníc, o vyslanie ktorých pravdepodobne požiadal F. Ďurčanský v mene Tisovho kabinetu.²⁷ Hoci sa ochota špičiek ľudovej strany pri aplikácii nemeckých skúseností v uvedených oblastiach spoločenského života na Slovensku po Viedenskej arbitráži, azda s výnimkou „riešenia židovskej otázky“,²⁸ výrazne zredukovala, »SD-Donau« si kanály, zabezpečujúce jej vplyv na vývoj politickej situácie, udržala.

V tomto smere pripadla kľúčová pozícia K. Goldbachovi a L. Karbusovi. Prečo F. Stahlecker zveril túto významnú úlohu práve im, nie je z dostupných pramenných

20 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/69 – VM Alexander Wunsch. Nedatovaný politický životopis.

21 BArch Berlín, ZB 6175, Bl. 7. Stahleckerov nedatovaný d'alekopis W. Bestovi, pravdepodobne z 8. 12. 1938.

22 Pozri BYSTRICKÝ – LETZ – PODOLEC, *Vznik Slovenského štátu 1*, c. d., s. 313, 321; tiež NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec Bratislava, 2001, dokumenty 119 – 120, s. 240 – 244.

23 Pozri SCHRIFFL, *Die Rolle*, c. d., s. 163. F. Polteho (roč. 1911), vyštudovaného historika, člena NSDAP od 1. 2. 1932, aktívne činného v SD od roku 1934, hodnotili jeho nariadení ako „mimoriadne usilovného a nadaného človeka, vývojaschopného dôstojníka SS“, ktorý „je vo svojom odbore dobrým znalcom“ so schopnosťou budovať „dobre fungujúce siete dôverníkov“. (BArch Berlín, ehem. BDC, SSO-Akte Friedrich Polte. Osobné hodnotenia z 19. 7. 1938 a zo 7. 12. 1937.) 9. 11. 1938 bol povýšený do hodnosti SS-Hauptsturmführer a už 31. 1. 1939 (ako 29-ročný!) do hodnosti SS-Sturmbannführer. Jeho povýšenie odôvodňoval šéf »SD-Donau« osobnou účasťou „na riešení všetkých zložitých otázok“.

24 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „Tretia ríša I.“, c. d., dokument 67, s. 172.

25 SCHRIFFL, *Die Rolle*, c. d., s. 165.

26 SD od roku 1936 zostavovala zoznamy slobodomurárskych lóží a ich členov v celom Československu. Pozri BArch Berlín, R 58 (Reichssicherheitshauptamt)/7516.

27 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „Tretia ríša I.“, c. d., dokument 67, s. 172.

28 K úlohe viedenskej SD, najmä A. Eichmanna, pri „postrku“ Židov 4. – 5. 11. 1938 pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoEurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999, s. 36 – 45.

materiálov úplne jasné. K. Goldbach, ročník 1914, nemal za sebou takmer žiadnu spravodajskú prax. Do júla 1938, keď prešiel do viedenskej SD, pôsobil ako referent zahraničného oddelenia Ríšskeho vedenia mládeže. V tejto funkcii absolvoval viacero pobytov v strednej a juhovýchodnej Európe.²⁹ Či bola napokon táto skutočnosť pri jeho angažovaní na Slovensku rozhodujúca, je viac ako otázne. Do Bratislavy prišiel oficiálne ako korešpondent *Völkischer Beobachter*, tlačového orgánu NSDAP. Neoficiálne ako rezident viedenskej SD mal udržiavať kontakt s K. Murgašom, K. Sidorom, F. Ďurčanským, M. Černákom, ako aj so zvyšnými členmi slovenskej autonómnej vlády.³⁰

Ani L. Karbus, od svojho riadiaceho dôstojníka K. Goldbacha starší o takmer 16 rokov, pôsobiaci v pozícii neoficiálneho poradcu Hlinkovej gardy (HG) pre organizáciu, výcvik a výzbroj,³¹ nemal, podobne ako K. Goldbach, s agentúrnou prácou pred rokom 1938 takmer nič dočinenia. Pravdupovediac, jeho dobrodružná povaha sa na túto činnosť veľmi nehodila. Okrem toho L. Karbusa sprevádzali v minulosti viaceré škandály spojené so spreneverou finančných prostriedkov NSDAP a následnou hrozbou vylúčenia z SS.³² Určujúcim kritériom pre Karbusovo vyslanie na Slovensko muselo byť s najväčšou pravdepodobnosťou jeho pôsobenie v »Sudetendeutsches Freikorps«³³ v druhej polovici septembra 1938, v rámci ktorého, podľa svojich slov, sa podieľal na formovaní práporu »Gmüd«,³⁴ operujúcom v priestore severozápadného cípu Dolného Rakúska pri československej hranici. A pretože sa Karbusovi nadriadení uznanlivo vyslovovali o jeho organizátorských kvalitách,³⁵ rozhodli sa ho poveriť poradenstvom HG. Vzhľadom na dočasné

29 BArch Berlín, ehem. BDC, RuSHA-Akte Konrad Goldbach. Nedatovaný rukopisný životopis. K. Goldbacha ako referenta RJF v súvislosti s jeho kontaktmi v ČSR registrovali aj tunajšie spravodajské orgány. Pozri ŠA Levoča, pobočka Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945 (OU Kežmarok), š. 19, 1428/1935 prez.

30 BArch Berlín, ZB 6175, Bl. 4. Stahleckerov záznam pre oddelenie II SD-Donau z 8. 12. 1938.

31 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/41 – VM Laurenz Karbus. Karbusov list E. Kaltenbrunnerovi z 19. 7. 1943; ZB 6175, Bl. 4. Stahleckerov záznam pre oddelenie II SD-Donau z 8. 12. 1938. Tiež SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „Tretia ríša I.“, c. d., dokument 168, s. 587. Karbusovu pozíciu v HG potvrdzuje predovšetkým list K. Murgaša L. Karbusovi z 19. 12. 1938, v ktorom uviedol: „Medzi našich vzácných poradcov patríš v prvom rade Ty, milý priateľ. Tvoje rady a pokyny sú nám preto tak cenné, lebo prichádzali v časoch ťažkých začiatkov, keď mala Hlinkova garda veľmi málo žičlivcov a vôbec nemala poradcu Tvojho druhu.“ (ŠA Bratislava, f. Okresný ľudový súd Nitra, Es 86/1948 – L. Karbus.) Jeho poradenskú činnosť v HG v tomto období dosvedčili vo svojich povelových výpovediach tiež Rudolf Vávra a Ľudovít Mutňanský.

32 BArch Berlín, ehem. BDC, SM-Akte Laurenz Karbus; OPG-Akte Laurenz Karbus.

33 K problematike Sudetendeutsches Freikorps pozri BROSZAT, Martin. Das Sudetendeutsche Freikorps. In *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, roč. 9, 1963, č. 1, s. 30 – 49; RÖHR, Werner. Der „Fall Grün“ und das Sudetendeutsche Freikorps. In HAHN, Hans Henning (ed.). *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*. Frankfurt am Main : 2007, s. 243 – 258; RÖHR, Werner. Das Sudetendeutsche Freikorps – Diversioninstrument der Hitler-Regierung bei der Zerschlagung der Tschechoslowakei. In *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, roč. 52, 1993, č. 1, s. 33 – 56.

34 BArch Berlín, R 70 Slowakei/357. GA III I 13/41 – VM Laurenz Karbus. Karbusov list E. Kaltenbrunnerovi z 19. 7. 1943.

35 BArch Berlín, ZB 6175, Bl. 9. Polteho rádiogram náčelníkovi SD Fulda-Werra zo 14. 12. 1938.

suspendovanie z SS L. Karbus operoval na Slovensku v pozícii agenta a v prípade úspešného zvládnutia pridelených úloh mu malo byť obnovené členstvo v SS.

Náčelník »SD-Donau« F. Stahlecker nemal pri výbere svojich ľudí najšťastnejšiu ruku. K. Goldbach a najmä L. Karbus si nepočínali práve najprofesionálnejšie, čo súviselo s nedostatočnými skúsenosťami v oblasti spravodajských služieb. Ani ich vzájomné vzťahy neboli v žiadnom prípade ideálne.³⁶ Prívetmi nápadné vystupovanie, povýšenecké správanie sa, zdôrazňovanie svojho poslania a miešanie sa do vnútropolitických záležitostí začali prekážať už aj slovenskej strane. Dôsledkom boli podráždené reakcie ministrov bratislavského kabinetu a logická otázka „*kto tu vlastne vládne, my alebo gestapo?*“.³⁷ Napriek tomu, že F. Stahlecker kládol dôraz na princíp nerobenia vlastnej politiky, dial sa pravý opak. K. Goldbach a v prvom rade L. Karbus splietali všemožné intrigy, usilovali sa ovplyvňovať predstaviteľov radikálneho prúdu HSLS, predovšetkým K. Murgaša a zasahovať do diania na Slovensku. Svedčia o tom ich aktivity pri zakladaní Slovensko-nemeckej spoločnosti v januári 1939, v HG, či snahy o zdiskreditovanie „židovského“ vedenia piešťanských kúpeľov. Zašlo to až tak ďaleko, že F. Stahlecker musel L. Karbusa dôrazne upozorniť, aby „*sa správal absolútne zdržanlivo, podával iba správy, poskytoval vojenské poradenstvo a v budúcnosti nekritizoval opatrenia na Slovensku*“.³⁸

Pokiaľ ide o správy, záznamy, hlásenia, d'alekopisy a ostatný spisový materiál »SD-Donau«, z obdobia šiestich mesiacov autonómie Slovenskej krajiny sa z neho veľa nezachovalo. Z torza, ktoré je k dispozícii, jasne rezultuje, na akú skupinu slovenských politikov zamerala svoju pozornosť a z akého prostredia získavala informácie. Išlo takmer výlučne o radikálny prúd v ľudovej strane, zoskupený z veľkej časti vo velení HG, čo sa stalo symptomatickým prakticky pre celé obdobie pôsobenia SD na Slovensku. Objektom jej záujmu sa celkom logicky stal hlavný veliteľ formácie K. Sidor a k nemu sa mala dostať prostredníctvom K. Murgaša, najbližšieho Sidorovho spolupracovníka, náčelníka politického štábu gardy. Táto úloha pripadla L. Karbusovi, ktorému sa veľmi rýchlo podarilo získať Murgašovu priazeň, a to až do takej miery, že sa postupne dostával do spravodajcovho vleku.

Aké dôvody viedli viedenskú ústredňu Bezpečnostnej služby k takémuto postupu a prečo sa sústredila práve na polonofila K. Sidora? Išlo jej skutočne o veliteľa gardy alebo o získanie vplyvu nad touto polovojenskou zložkou HSLS, ktorej organizácia bola v tom čase v úplných začiatkoch?

36 BArch Berlín, ZB 6175, Bl. 64. Goldbachov záznam zo 4. 2. 1939; Bl. 72. Polteho záznam z 10. 5. 1939.

37 KAISER, Johann. *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zu Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Dizertačná práca. Bochum : Ruhr-Universität, 1969, s. 28. Ich prítomnosť nezostala utajená ani pred bratislavským maďarským konzulátom. Pozri Magyar országos levéltár (MOL), Külügyministerium (Küm), K-63-1939-65/25, 80/pol. 1939.

38 BArch Berlín, ZB 6175, Bl. 3. Stahleckerov záznam zo 7. 12. 1938.

»SD-Donau«, ako som už uviedol, registrovala K. Sidora minimálne od konca marca 1938. Kredit v očiach viedenskej SD zvýšila určite aj jeho ochota spolupracovať so Sudetonemeckou stranou. Či však už počas leta, resp. skorej jesene 1938 existoval medzi ním a referentmi »SD-Donau« stály kontakt, je nanajvýš otázne. S veľkou pravdepodobnosťou došlo k tomu až po 6. októbri po linke A. Wunsch – K. Goldbach – K. Murgaš. Hoci si K. Sidor uvedomoval nebezpečenstvo „paktovania“ s Nemcami,³⁹ sklamanie z predostretých poľských územných požiadaviek na Orave a Spiši z konca októbra 1938⁴⁰ ho vháňalo do tajných rokovaní s predstaviteľmi Bezpečnostnej služby ríšskeho vodcu SS. Jedno z nich sa odohralo v predvečer Viedenskej arbitráže v Černovej, počas ktorého K. Sidor sondoval možnosti vyhlásenia štátnej samostatnosti pod nemeckým patronátom.⁴¹ Vtedy »SD-Donau« stavila práve na veliteľa HG, predsedu Slovenského národného výboru a od 1. decembra 1938 podpredsedu ústrednej česko-slovenskej vlády, nakoľko si uvedomovala, že „[naša] činnosť na Slovensku nie je bez Sidora možná“.⁴² No ako sa neskôr ukázalo, nebola to správna voľba.

Od tohto momentu až do marcových udalostí prevažuje v spravodajstve viedenskej SD v súvislosti s K. Sidorom viac-menej pozitívny obraz. Vykresľovala ho ako stúpenca pronemeckej línie,⁴³ pričom K. Goldbach si v jednej zo svojich správ trúfol uviesť, že „sa celkom odvrátil od svojej polonofilskej orientácie“.⁴⁴ Informácie sa však ani v jednom prípade nezakladali na úplnej pravde, čo ďalší vývoj iba potvrdil. »SD-Donau« taktiež preceňovala Sidorov vplyv na slovenskú vnútornú politiku (napriek jeho pomerne vysokej popularite) a aj pozíciu HG v rámci formujúceho sa režimu. Jej spravodajcovia okrem toho nemali jasno v tom „či Sidor samotný je za úplné odtrhnutie a samostatnosť slovenského štátu“⁴⁵ pretože „zostáva aj naďalej vo vyčkávacej pozícii“.⁴⁶ Aby ho dostali do pozície, v ktorej ho chceli mať, t. j. aby vyhlásil nezávislosť, L. Karbus, pravdepodobne na základe Stahleckerových inštrukcií, prezradil koncom februára 1939 Pavlovi Čarnogurskému, ďalšiemu človeku zo Sidorovho okolia, čo sa zanedlho chystá: likvidácia zvyškového Česko-Slovenska. „Slováci sa stanú samostatní, ak budú vedieť formovať svoju politiku tak, ako to myslí Hitler...“, uviedol mu rozhovore medzi štyrmi očami L. Karbus a výhražne dodal, že „kombinácií so Slovenskom je veľmi mnoho a si ani nevie

39 KÁZMEROVÁ, Ľubica – KATUNINEC, Milan. *Dilemy Karola Sidora*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 74.

40 DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : Veda, 1991, s. 203 – 209.

41 SCHRIFFL, *Die Rolle*, c. d., s. 56, 178; HOENSCH, K. Jörg. *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938 – 1939*. Bratislava : Veda 2001, s. 129.

42 SCHVARC, Michal – SCHRIFFL, David (eds.). „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty II. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, dokument 67, s. 343.

43 HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova*, c. d., s. 129.

44 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „Tretia ríša I.“, c. d., dokument 165, s. 576.

45 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „Tretia ríša I.“, c. d., dokument 153, s. 517.

46 SCHVARC – SCHRIFFL, „Tretia ríša II.“, c. d., dokument 67, s. 342.

predstaviť, za ktorú by sa v Berlíne rozhodli, keď by ich Sidor sklamal“.⁴⁷ A on z pohľadu riše v rozhodujúcom okamihu už ako predseda autonómnej vlády žalostne zlyhal – povedal „nie“ Wilhelmovi Kepplerovi, keď naliehal, aby proklamoval samostatnosť.⁴⁸ Tento krok sa stal K. Sidorovi osudným a už krátko po vzniku štátu požadovali jeho niekdajší „patróni“ z viedenskej SD bezpodmienečný odchod z politického života.⁴⁹

Okrem K. Sidora si vyslaní spravodajcovia »SD-Donau« v zmysle direktív svojho nadriadeného vzali „na mušku“ K. Murgaša,⁵⁰ náčelníka politického štábu HG a Sidorovho blízkeho spolupracovníka. Najmä L. Karbus, poradca pre organizáciu, výcvik a výzbroj gardy, sa takmer neustále pohyboval v jeho blízkosti.⁵¹ Stahleckerovi ľudia, podobne ako v Sidorovom prípade, neodhadli v plnej miere ani Murgašovu komplikovanú osobnosť. Jeho náhle objavené germanofilstvo možno pripísať skôr oportunistickému postojovi než skutočnému presvedčeniu, no napriek tomu ich dokázal v tom utvrdiť. Zaimponovali im aj Murgašove organizátorské schopnosti.⁵² Negatívne stránky jeho osobnosti (nadmerné užívanie alkoholických nápojov, intrigánstvo, nerozvážnosť)⁵³ odhalili až neskôr. Po ľudskej stránke sa zblížil predovšetkým s L. Karbusom,⁵⁴ s ktorým ho spájala nielen veková príbuznosť (L. Karbus bol ročník 1898, K. Murgaš 1899), ale takisto dobrodružná povaha.

Z ďalších slovenských politikov si všímali najmä predstaviteľov radikálneho prúdu HSLS, a prirodzene – predsedu troch autonómnych kabinetov Jozefa Tisa. Ďurčanského pronemeckosť považovali za pretváрку a prejav vypočítavosti a vyčítali mu priveľké materiálne založenie.⁵⁵ V. Tuku vzhľadom na jeho fyzický stav a počet stúpcov nebrali veľmi do úvahy, čo sa nezmenilo ani po založení Slovensko-nemeckej spoločnosti.⁵⁶

47 ČARNOGURSKÝ, Pavol. 14. marec 1939. Bratislava : Veda, 1992, s. 160 – 161.

48 KÁZMEROVÁ – KATUNINEC, *Dilemy Karola*, c. d., s. 92 – 94. K motívom jeho rozhodnutia pozri s. 98. Porovnaj SIDOR, Karol. *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava : Ozveny, Odkaz, 1991, s. 156 – 157.

49 SCHRIFFL, *Die Rolle*, c. d., s. 119.

50 BArch Berlín, ZB 6175, Bl. 4. Stahleckerov záznam pre oddelenie II SD-Donau z 8. 12. 1938.

51 BArch Berlín, ZB 6175, Bl. 53 – 56. Karbusova správa o činnosti za obdobie 17. 1. – 23. 2. 1939. Okrem tejto správy to dokladajú ešte ďalšie pramene.

52 Na prelome apríla/marca 1939 F. Stahlecker dokonca ultimatívne žiadal, aby V. Tuka vymenoval K. Murgaša za náčelníka slovenskej polície. (BArch Berlín, f. R 70 Slowakei/186, Bl. 41. Karmasinov list F. W. Stahleckerovi z 12. 5. 1939.)

53 MICHELA, Miroslav. Miesto a úloha Karola Murgaša v radikálnom prúde slovenskej politiky v období rokov 1939 – 1941. In LACKO, Martin (ed.). *Slovenská republika očami mladých historikov I*. Trnava : Katedra histórie FiF UCM, 2002, s. 78 – 98; MICHELA, Miroslav. Výčiny Karola Hrozného. In BYSTRICKÝ, Valerián – ROGUEOVÁ, Jaroslava a kol. *Storočie skandálov. Aféry v moderných slovenských dejinách*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2008, s. 171 – 178.

54 K. Murgaš v povojnových „vyjadreniach k Poznámkam“ opisoval L. Karbusa ako „človek[a] veľmi sčítan[ého] a sympatického spoločenského vystupovania...“ Pozri BYSTRICKÝ – LETZ – PODOLEC, *Vznik Slovenského štátu I*, c. d., s. 321.

55 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „Tretia ríša I.“, c. d., dokument 100, s. 285, dokument 165, s. 575; SCHVARC – SCHRIFFL, „Tretia ríša II.“, c. d., dokument 67, s. 341.

56 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „Tretia ríša I.“, c. d., dokument 146, s. 482 – 483, dokument 165, s. 575; SCHVARC – SCHRIFFL, „Tretia ríša II.“, c. d., dokument 41, s. 232 – 233.

A. Macha vnímali ako nie veľmi schopného človeka, obracača politických názorov, či dokonca Tisov inštrument, prostredníctvom ktorého kontroluje K. Sidora a K. Murgaša.⁵⁷ Z toho pramenila ich počiatočná nedôvera.

J. Tisa, hoci v spravodajstve »SD-Donau« nehral centrálnu úlohu, nemohla ako trojnásobného premiéra v žiadnom prípade obchádzať. Jej pohľad na J. Tisa deformovala ideologická predpojatosť voči cirkvám, hlavne katolíckej, vo všeobecnosti,⁵⁸ čo bolo charakteristické pre celé obdobie pôsobenia Bezpečnostnej služby na Slovensku.⁵⁹ Skutočnosť, že na čele autonómnej vlády a ľudovej strany stojí kňaz, znamenala pre SD-manov niečo ako „červené súkno pre býka“. Akiste z tohto dôvodu dala viedenská SD prednosť K. Sidorovi. Celkove zaujímala k J. Tisovi prevažne negatívny postoj. Predovšetkým L. Karbus netajil svoje názory o potrebe oslabenia Tisovho vplyvu na vnútropolitický vývoj Slovenskej krajiny, resp. jeho úplné vyradenie z politického života⁶⁰ a vnímal ho ako akútnu hrozbu pre Sidorovu skupinu,⁶¹ teda aj pre uskutočnenie nemeckých zámerov. Zdá sa, že »SD-Donau« ani po zvrate v noci z 11. na 12. marca 1939, keď sa K. Sidor svojím „nie“ W. Kepplerovi v jej očiach totálne skompromitoval, nepočítala s J. Tisom ako možnou alternatívou, pretože do Bánoviec s Hitlerovým pozvaním necestoval jej príslušník, ale Werner Göttisch z konkurenčnej SD-Ausland.

SD-Ausland si na rozdiel od svojho rivala zvolila na Slovensku úplne inú cestu. Hoci sa stále od svojho vzniku borila s viacerými problémami, hlavne s personálnym a finančným deficitom,⁶² stavila hneď od začiatku svojho pôsobenia v Bratislave na Franza Karmasina. Bola to správna voľba, nakoľko vodca slovenských Nemcov a štátny tajomník pre ich záležitosti pri autonómnej vláde patril na jeseň 1938 medzi najlepších znalcov slovenskej problematiky a sedel takpovediac pri zdroji informácií, dôležitých pre ríšu. Napriek tomu, že veľká časť kádrov SD-Ausland v tom čase len získavala spravodajské skúsenosti, pričom sa jej spravodajstvo neriadilo pevne stanovenými smernicami, ale bolo skôr náhodné, t. j. zameriavalo sa aktuálne politické dianie,⁶³ kontakt na F. Karmasina sa ukázal ako veľmi užitočný. Styčnou osobou sa stal spomenutý W. Göttisch, SD-man od roku 1932, „ochotný ísť do akejkoľvek akcie“.⁶⁴ Okrem neho sa v Bratislave z času na čas

57 SCHVARC – SCHRIFFL, „Tretia ríša II.“, c. d., dokument 67, s. 340.

58 DIERKER, Wolfgang. »Niemand Jesuiten, niemals Sektierer«. Die Religionspolitik des SD 1933 – 1941. In WILDT, *Nachrichtendienst*, c. d., s. 103 – 113.

59 Práve túto skutočnosť pri interpretácii pramenného materiálu proveniencie SD zneužívajú Tisovi nekritickí glorifikátori. Pozri najmä ĎURICA, S. Milan (ed.). *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2002, s. 79 – 103. Upozorňuje na to, pravda, v trochu inej rovine aj I. Kamenec: KAMENEC, Ivan. *Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947. Tragédia politika, kňaza a človeka*. Bratislava : Archa, 1998, s. 85.

60 ČARNOGURSKÝ, 14. marec, c. d., s. 160.

61 SCHVARC – SCHRIFFL, „Tretia ríša II.“, c. d., dokument 67, s. 340.

62 PAEHLER, Ein Spiegel, c. d., s. 247.

63 WILDT, Michael. *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*. Hamburg : Hamburger Edition, 2008, s. 393.

64 BArch Berlin, ehem. BDC, SSO-Akte Werner Göttisch; RuSHA-Akte Werner Göttisch. F. Karmasin si po vojne spoluprácu s W. Göttischom pochvaloval, no jej podstatu sa usiloval

objavoval aj Alfred Helmut Naujocks, Göttshov dlhoročný spolupracovník a priateľ⁶⁵ a tiež Wilhelm Waneck, neskorší vedúci skupiny E Úradu VI RSHA. Ďalším človekom, ktorý sa v súvislosti s aktivitami zahraničnej zložky Heydrichovej agentúrnej siete na Slovensku spájal, bol Karl Kraus, riadiaci na jeseň 1938 chod Karmasinovej kancelárie v Berlíne⁶⁶ a „*oddelenie z. b. V. III 3*“,⁶⁷ teda v rámci SD-Ausland.

Prítomnosť zahraničnej rozviedky Bezpečnostnej služby v nemecko-slovenskom pohraničí vyvolala takmer ihneď ostrú reakciu náčelníka »SD-Donau«. F. Stahlecker vnímal túto skutočnosť nielen ako ohrozenie pozícií svojej úradovne na Slovensku, ale najmä ako hrubé obchádzanie svojich kompetencií ako oblastného veliteľa SD.⁶⁸ Zvlášť ho popudila snaha SD-Ausland využívať spravodajské kanály Seyss-Inquartovho riíškeho miestodržiteľstva,⁶⁹ s ktorým nemal práve najlepšie vzťahy.⁷⁰ Nesúlad, vyplývajúci skôr z osobných animozít ako z rozdielneho pohľadu na metódy organizácie spravodajskej činnosti, sa vyhrocoval, až napokon F. Stahlecker rezignoval, odmietajúc zintenzívnenie aktivít svojej úradovne na Slovensku. Druhá strana odvracala údery sťažnosťami na neochotu »SD-Donau« pri poskytovaní technickej a materiálnej pomoci pri budovaní vlastnej »Blockstelle« vo Viedni. F. Stahlecker zase kontroval tým, že príslušníci SD-Ausland ignorujú akúkoľvek spoluprácu, čo podľa neho poškodzovalo „*celkovú autoritu SD*“, pričom ich konanie kvalifikoval ako „*trápne a zároveň aj poľutovaniahodné*“.⁷¹

Napriek Stahleckerovým opakujúcim sa výhradám o zbytočnej dvojkoľajnosti, nepružnosti, či nevyhnutnosti vyhodnocovania získaných informácií priamo vo Viedni,

---

kamuflovať: „*SD prideliť do Bratislavy jednu osobu, ktorej azda jedinou úlohou bolo postupovať do Berlína priania a sťažnosti národnostnej skupiny. A národnostná skupina dostala na Jerusalemer Straße v Berlíne vlastnú úradovňu, vedenú jedným Hauptsturmführerom (K. Krausom – pozn. M. S.)...*“ Nedatovaný záznam z pracovného stretnutia bývalých členov vedenia Deutsche Partei, s. 28. Za poskytnutie dokumentu ďakujem pánu Rudolfovi Neverlovi.

65 Vo výpovedi pred obžalobcom Národného súdu M. Geröm 29. 5. 1946 tvrdil, že v Bratislave bol až v súvislosti s bombovými atentátmi 13. 3. 1939. BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí*. 2. diel. Bratislava : AEPRESS, 2008, s. 49. K osobe A. H. Naujocksa pozri ALTENHÖNER, Florian. *Der Mann, der den Zweiten Weltkrieg begann. Alfred Naujocks: Fälscher, Mörder, Terrorist*. Münster : Prospero Verlag, 2010.

66 Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (DÖW), 17091/a.

67 BArch Berlin, ehem. BDC, SSO-Akte Karl Kraus; R 70 Slowakei/186, Bl. 29. Ďalekopis III 3 F. Stahleckerovi z 10. 12. 1938.

68 Príčiny Stahleckerovho nekompromisného postoja je potrebné vidieť v kontexte sporu medzi SD a Sipo ohľadom obsadenia vedúcich postov »Einsatzgruppen« pri okupácii Sudet. MALLMANN, Klaus-Michael. Hony na lidi a masové vraždení. Nový nástroj: operační skupiny zásahová komanda let 1938 – 1945. In PAUL, Gerhard – MALLMANN, Klaus-Michael (eds.). *Gestapo za druhé světové války. „Domáci fronta“ a okupovaná Evropa*. Praha : Academia, 2010, s. 319 – 320.

69 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „*Tretia ríša I.*“, c. d., dokument 58, s. 145 – 146.

70 SCHRIFFL, *Die Rolle*, c. d., s. 119.

71 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „*Tretia ríša I.*“, c. d., dokument 141, s. 465. Najčastejšie sa v Stahleckerových sťažnostiach objavuje meno A. H. Naujocksa, a to zámerne s nesprávnou transkripciou.

šéf Sipo a SD R. Heydrich s formujúcim sa paralelným modelom s veľkou pravdepodobnosťou súhlasil. Náčelníkovi »SD-Donau« neostalo nič iné, len rozhodnutie svojho nadriadeného rešpektovať. Svedčí o tom dohoda medzi F. Stahleckerom a Heinzom Jostom, na základe ktorej mala Viedeň pod svojou „kuratelou“ slovenskú vládu, kým SD-Ausland mal naďalej udržiavať svoj spravodajský kanál, vedúci ku Karmasinovej Deutsche Partei (DP).⁷² F. Stahlecker tak viac-menej proti svojej vôli musel uznať existenciu »Blockstelle«. Vzťahy medzi oboma úradovňami SD, hoci boli nútené istým spôsobom kooperovať, zostali naďalej napäté.⁷³

K samotným aktivitám úradovne SD-Ausland na Slovensku sa zachovalo ešte menej prameňov než k činnosti jeho konkurenta »SD-Donau«. W. Göttisch, medzitým už riadiaci pracovník uvedenej viedenskej »Blockstelle«,⁷⁴ sa veľmi intenzívne venoval svojmu „slovenskému“ povereniu a do Bratislavy dochádzal spolu s Wilhelmom Waneckom prakticky každý deň.⁷⁵ Neustály kontakt s vedením DP im umožňoval načrtnúť v základných kontúrach plán organizácie vlastnej agentúrnej siete, ktorá mala zahŕňať prakticky celé územie autonómnej Slovenskej krajiny. Tento nesporné ambiciózný zámer predpokladal postupné budovanie spravodajských buniek v 20 slovenských mestách, pričom ich nitky sa mali zbiehať v Bratislave, na veliteľstve polovojenskej zložky DP Freiwillige Schutzstaffel (FS).⁷⁶ Otázkou ale zostáva, či sa navrhnutý projekt aj zrealizoval, nakoľko to nepotvrdzujú žiadne primárne pramene alebo indície.

Je potrebné uviesť, že spolupráca čelných predstaviteľov slovenských Nemcov s Göttischovou »Blockstelle« sa od začiatku stretávala s nepochopením »SD-Donau«. Vyslúžili si za to od jej spravodajcov tvrdú kritiku. Do križovej paľby sa dostal predovšetkým F. Karmasin, s nápadnou obľubou sa štylizujúci do role sprostredkovateľa medzi ľudákmi a nacistickými prominentmi, keď mu dali jasne najavo, aby sa staral o svoje záležitosti „a zahraničnú politiku... prenechal kompetentným miestam riešiť“.⁷⁷ Odpoveďou

72 BArch Berlín, R 70 Slowakei/186, Bl. 7. Stahleckerov nedatovaný list (pravdepodobne z konca novembra 1938) H. Jostovi. Pozri tiež ZB 6175, Bl. 4. Stahleckerov záznam pre oddelenie II SD-Donau z 8. 12. 1938.

73 Pozri napr. Göttischovu správu z 28. 3. 1939 (Institut für Zeitgeschichte (IfZ) Viedeň, inv. č. 397), v ktorej vyzdvihuje spoluprácu s E. Veessenmayerom, pričom o kooperácii s »SD-Donau« sa prakticky nezmieňuje.

74 ALTENHÖNER, Florian. Der Auslandsnachrichtendienst des SD und die Erklärung der slowakischen Unabhängigkeit am 14. März 1939. In *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 57, 2009, č. 10, s. 817.

75 Národní archiv (NA) Praha, f. Ministerstvo vnitra – Londýn (MV-L), š. 119, 2-11-18a/66. Správa Čs. vojenskej misie v Taliansku o výsluchu zajatého príslušníka SD priložená k listu Hlavného veliteľstva z 31. 1. 1945, adresovanom ministerstvu vnútra v Londýne.

76 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „Tretia ríša I.“, c. d., dokument 161, s. 561 – 563. Spravodajská služba mala byť štruktúrovaná analogicky ako SD na ríšskom území. Táto skutočnosť potvrdzuje východiskovú tézu K. Paehlera, že v prípade aktivít SD-Ausland v skutočnosti nešlo o „politickú zahraničnú špionáž, ale o prieskum oblastí [spoločenského] života v zahraničí“. PAEHLER, Ein Spiegel, c. d., s. 245.

77 BArch Koblenz, NL 1180/40. Záznam z rozhovoru medzi F. Karmasinom, E. Matlom, F. Ďurčanským a A. Machom zo 7. 11. 1938.

dotknutého vodcu DP na tieto slová boli sťažnosti na K. Goldbacha, no v prvom rade na L. Karbusa, adresované „kompetentným miestam“ nielen vo Viedni, ale tiež v Berlíne, čo súčinnosť všetkých zainteresovaných úradovní v „slovenskej otázke“ ešte viac sťažovalo. Vnímaví pozorovatelia, ako napr. Kurt Rabl, hovorili v tejto súvislosti o nápadnej „*de-organizácii ríšskeho vplyvu na Slovensku*“, ⁷⁸ uvedomujúc si prípadné riziko, ktoré z nej pre nemecké zábery mohlo rezultovať.

Napriek uvedeným problémom napojenie na vedenie Deutsche Partei otváralo viedenskej »Blockstelle« SD-Ausland úplne iné perspektívy ako Stahleckerovým ľuďom. »Volksgruppenführer« F. Karmasin, majúci „*styky s takmer všetkými vedúcimi strany, gardy a členmi vlády*“, ⁷⁹ umožnil W. Göttsohovi preniknúť do kruhov radikálnej skupiny ľudovej strany, no predovšetkým k V. Tukovi, potenciál ktorého »SD-Donau« dostatočne nedoceňovala. Nevieme síce, ako ho šéf »Blockstelle« hodnotil, ale ak s V. Tukom preberal plán možného prevratu v krajine a vyhlásenie samostatnosti pod nemeckou záštitou, ⁸⁰ určite prevládali pozitíva nad negatívami. Rovnako nie je známy ani postoj k ostatným osobám, pohybujúcim sa na vtedajšej slovenskej politickej scéne, pretože správy viedenskej úradovne SD-Ausland sa doteraz nenašli, resp. s veľkou pravdepodobnosťou sa nezachovali.

Nech už boli vzťahy medzi oboma zložkami Bezpečnostnej služby akokoľvek napäté (paralelné pôsobenie viacerých článkov stranícko-bezpečnostného aparátu a ich vzájomná rivalita boli pre nacionálno-socialistický režim charakteristické), jej mala pri likvidácii pomníchovskej Česko-Slovenskej republiky pripadnúť významná, ak nie až kľúčová úloha. Nemecký diktátor dospel totiž v januári 1939 k rozhodnutiu zasadiť dožívajúcemu štátu poslednú ranu ⁸¹ a vysokí hodnostári SD dostali od neho príkaz „*akciu urýchliť, aby v polovici marca mohol vzniknúť samostatný slovenský štát*“. ⁸² A to aj napriek tomu, že zainteresované úradovne (»SD-Donau«, Göttsohova »Blockstelle«) nemali jednotný názor na dianie na Slovensku, pričom sa nezhodovali ani v tom, kto z politikov HSLS prichádza do úvahy ako hlavný »Ansprechpartner«.

Pri plnení Hitlerovho rozkazu hrala prím zahraničná rozviedka SD, teda Göttsohova viedenská »Blockstelle«. Nevyplynulo to len zo Stahleckerovho rozhodnutia nezintenzívniť „*svoju činnosť na Slovensku*“, ⁸³ ale predovšetkým z pomerne úzkej spolupráce medzi

78 BArch Koblenz, NL 1180/39. Rablov nedatovaný (pravdepodobne z konca decembra 1938) záznam. Porovnaj KAISER, *Die Politik*, c. d., s. 38.

79 SNA, f. S-504-1. Machove poznámky k otázkam vyšetrovateľov v leopoldovskej trestnici.

80 IHz Viedeň, inv. č. 397. Göttsohova správa z 28. 3. 1939, s. 3, 5.

81 EBERLE, Henrik – UHL, Matthias (eds.). *Akta Hitler: Tajná složka NKVD pro Josifa V. Stalina, sestavená na základě protokolů o výslechu Hitlerova osobního pobočníka Otto Günseho a komorníka Heinze Lingeho. Moskva 1948/49*. Praha: Ikar, 2006, s. 80. Porovnaj HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova*, c. d., s. 134. Pozri tiež BYSTRICKÝ, Valerián. Nacistické Nemecko a vznik slovenského štátu. In *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 2, s. 51. Táto porada nie je podložená žiadnym primárnym prameňom.

82 HAGEN, Walter [HÖTTL, Wilhelm]. *Die geheime Front. Organisation, Personen und Aktionen des deutschen Geheimdienstes*. Linz, Viedeň: Nibelungen-Verlag, 1950, s. 174.

83 SCHVARC – HOLÁK – SCHRIFFL, „*Tretia ríša I.*“, c. d., dokument 141, s. 465.

W. Götttschom a Edmundom Veesenmayerom,⁸⁴ splnomocnencom W. Kepplera, ktorý bol taktiež zasvätený do „vodcovho“ prísne tajného plánu. E. Veesenmayer, oboznamujúci sa s pomermi na Slovensku už od konca roku 1938, prišiel do Bratislavy s poverením nadviazať kontakt s ľudáckymi radikálmi.⁸⁵ Prvú schôdzku absolvoval vďaka sprostredkovaniu F. Karmasinom, podobne ako W. Götttsch, s V. Tukom.⁸⁶ Názorová príbuznosť vo veci ďalšieho vývoja, hoci E. Veesenmayer po rozhovoroch s ďalšími slovenskými čelnými predstaviteľmi začal jednoznačne favorizovať J. Tisa,⁸⁷ viedla ku koordinácii vzájomných aktivít. Šéf »Blockstelle« si kooperáciu s Kepplerovou „pravou rukou“ mimoriadne pochvaloval⁸⁸ a oceňoval ju nielen samotný Veesenmayerov priamy nadriadený, ale aj ríšsky minister zahraničia Joachim von Ribbentrop či ríšsky vodca SS Heinrich Himmler.⁸⁹

Zakrátko po Hitlerovom rozhodnutí sa dali veci do pohybu. Už 12. februára 1939 navštívil „vodcu“ *spiritus rector* ľudáckych radikálov V. Tuka. Možno sa domnievať, že cestu do ríšskeho hlavného mesta iniciovali práve W. Götttsch a E. Veesenmayer spolu s F. Karmasinom. Podľa W. Götttscha sa V. Tuka v ten istý deň stretol aj s J. von Ribbentropom, pričom sa mali zhovárať o pokuse „vyvolať rekonštrukciu vlády, vytvoriť pronemeckú vládu, ktorá vyhlási samostatnosť Slovenska“.⁹⁰ Už o dva dni nato bol do Berlína povolaný W. Götttsch a v sprievode náčelníka SD-Ausland H. Josta dostal od ministra zahraničných vecí inštrukciu zistiť, či je možné Tukov plán zrealizovať. S týmto zámerom zorganizoval spoločne s E. Veesenmayerom utajené stretnutie zainteresovaného kruhu osôb,⁹¹ na ktorom V. Tuka načrtnol svoj plán: s nemeckou pomocou „...vyzbrojiť 400 rodoobrancov a vládu, či už po dobrom alebo násilím, donútiť vyhlásiť samostatnosť... a súčasne požiadať o nemeckú pomoc“.⁹² Termín účastníci schôdzky stanovili na 11., resp. 12. marca 1939.⁹³ V. Tuka okrem toho predpokladal, poznajúc dobre šablónovitost' Tisovho myslenia, že sa pridá a postaví sa do čela takto zrekonštruovanej vlády. Ak by sa

84 ALTENHÖNER, Der Auslandsnachrichtendienst, c. d., s. 822.

85 MATIČ, Igor-Philip. *Edmund Veesenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik*. Mníchov : R. Oldenbourg Verlag, 2002, s. 66 – 67.

86 SNA, f. Národný súd v Bratislave 1945 – 1947 (NS), Tn ľud 7/1946 – V. Tuka, mikrofilm II. A 918. Zápisnica z Veesenmayerovho výsluchu z 30. 4. 1946 v Budapešti pred obžalobcami Národného súdu.

87 MATIČ, *Edmund Veesenmayer*, c. d., s. 67 – 68.

88 IfZ Viedeň, inv. č. 397. Götttschova správa z 28. 3. 1939, s. 19.

89 MATIČ, *Edmund Veesenmayer*, c. d., s. 79. Pozri tiež BArch Berlín, NS 19(Persönlicher Stab Reichsführer-SS)/809. Korešpondencia medzi W. Kepplerom a H. Himmlerom 15. a 28. 3. 1939.

90 IfZ Viedeň, inv. č. 397. Götttschova správa z 28. 3. 1939, s. 3. Porovnaj NA Praha, f. MV-L, š. 119, 2-11-18a/66. Správa Čs. vojenskej misie v Taliansku o výsluchu zajatého príslušníka SD priložená k listu Hlavného veliteľstva z 31. 1. 1945, adresovanom ministerstvu vnútra v Londýne. Tukovu audienciu u J. von Ribbentropa nedokladajú iné pramene.

91 Okrem W. Götttscha a E. Veesenmayera sa rozhovoru zúčastnili V. Tuka, F. Ďurčanský, M. Černák, A. Mach, J. Kirschbaum, F. Karmasin a K. Kraus.

92 IfZ Viedeň, inv. č. 397. Götttschova správa z 28. 3. 1939, s. 5.

93 ALTENHÖNER, Der Auslandsnachrichtendienst, c. d., s. 823.

zdráhal, mal v zálohe pripraveného K. Sidora.⁹⁴ Pretože dobre vedel, že J. Tiso považoval veliteľa HG za svojho hlavného konkurenta v zápase o moc, mohol s veľkou istotou počítať s jeho účasťou. Plán napokon prebehol vývoj udalostí. Ústredná vláda, disponujúca informáciami o čoraz intenzívnejších kontaktoch ľudákov s nacistami, sa rozhodla v noci z 9. na 10. marca 1939 vojensky zasiahnuť. V. Tuka sa tak nedobrovoľne ocitol v internácii v Moravskom krase a Göttsova »Blockstelle« musela chtiac-nechtiac zmeniť svoju stratégiu. To isté platilo aj Stahleckerovej »SD-Donau«, nakoľko ju dezignovaný ministerský predseda K. Sidor, do ktorého vkladala svoje očakávania, v rozhodujúcom momente sklamal.

Zdá sa, že aj po zmene situácie na Slovensku zostala iniciatíva v rukách zahraničnej rozviedky SD. Viedenská SD, ako to vyplýva zo zachovaného pramenného materiálu, sa mala skôr sústrediť na získavanie informácií a ich sumarizáciu. Vyvolávanie „revolučných“ nálad v bratislavských uliciach mala prenechať „špecialistom“ z SD-Ausland. Takéto rozdelenie úloh, a najmä následné pripisovanie zásluh Göttsovej »Blockstelle« sa nepozdávalo najmä Stahleckerovej úradovni, ktorá, naopak, nezabúdala zdôrazňovať svoj rozhodujúci podiel pri nadväzovaní kontaktov so slovenskými predstaviteľmi.⁹⁵ Táto skutočnosť dokazuje, že obojstrannú rivalitu neutlmila ani naliehavosť efektívnej spolupráce; dokonca si v jednom prípade odmietli poskytnúť navzájom informácie.⁹⁶

Po 10. marci 1939 presunuli obe zložky SD svoje vysunuté stanovišťa bližšie k Bratislave – do Petržalky, okupovanej od októbra 1938 Nemeckom. Hlavným stanovišťom sa stala tamojšia úradovňa nemeckej »Grenzpolizei«.⁹⁷ Odtiaľto riadili svoje akcie, snažiac sa, napriek nezhodám, o ich koordináciu. Na Heydrichov rozkaz prevzal velenie 12. marca osobne F. Stahlecker.⁹⁸ Od tejto chvíle mala dočasná petržalská vysunutá expozitúra SD priame spojenie s Hlavným úradom pre bezpečnosť v Berlíne.

Tesná blízkosť Petržalky umožňovala príslušníkom SD bezproblémový prístup do Bratislavy. Z »SD-Donau« sa v metropole Slovenskej krajiny nachádzal F. Polte, riadiaci dôstojník svojich „tykadiel“ K. Goldbacha a L. Karbusa, poverený úlohou udržiavať kontakt s radikálmi z HG, najmä s K. Murgašom a pohnúť ich k nejakej „revolučnej“ akcii.⁹⁹ Bratislavská garda sa však zmietala v chaose, zapríčinenom postojom nového predsedu autonómnej vlády K. Sidora, ktorý ju vyzýval k poriadku a zachovaniu disciplíny.¹⁰⁰

94 IfZ Viedeň, inv. č. 397. Göttsova správa z 28. 3. 1939, s. 5.

95 IfZ Mnichov, MA 650/2, 9 385 709-711. Polteho záznam z rozhovoru s F. Hammerschmidom z 23. 3. 1939.

96 BArch Berlín, R 70 Slowakei/186, Bl. 36-37. Stahleckerov d'alekopis R. Heydrichovi z 10. 3. 1939. Náčelník »SD-Donau« sa okrem toho sťažoval, že „*Götsch pred niekoľkými dňami chcel Goldbachovi odovzdať dôverné informácie pod podmienkou, že ich Goldbach nepostúpi svojim služobne nadriadeným, medzi iným ani mne....*“

97 DÖW 19811/2, Dr. Mildner, Band I. Zápisnica z vylsuchu A. Hartgaßera zo 6. 4. 1967.

98 IfZ Viedeň, inv. č. 397. Göttsova správa z 28. 3. 1939, s. 15.

99 BYSTRICKÝ – LETZ – PODOLEC, *Vznik Slovenského štátu I*, c. d., s. 313, 328, 330; ČARNOGURSKÝ, *14. marec*, c. d., s. 193, 217.

100 SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 136 – 137.

Týmto krokom, ako aj ďalšími opatreniami sa mu podarilo utíšiť rozbúrenú situáciu.¹⁰¹ Pokoj v bratislavských uliciach neveštil pre nemecké plány nič dobré. Preto mali na scénu nastúpiť W. Göttisch, A. Naujocks a ich ľudia, výdatne podporovaní Karmasinovou DP, so zámerom vyvolať v meste zdanie revolúcie.

A. Naujocks, v tom už špecialista SD v oblasti diverzie, odišiel medzitým do Petržalky s Heydrichovým delikátnym poverením: dopraviť sem zhruba 50 kusov malých (kilových) výbušnín a odovzdať ich slovenskej „*pronemeckej skupine aktivistov*“.¹⁰² Nakoľko sa ale nikto z ľudáckych radikálov nemal k činu, bombové útoky naplánovali, resp. uskutočnili samotní Nemci.¹⁰³ Organizáciu príprav F. Stahlecker zveril práve A. Naujocksovi.¹⁰⁴ V stratégii nacistov nešlo o žiadny nový prvok. Vyvolávanie incidentov podobného druhu obsahovala totiž už smernica »Fall Grün« – plán vojenského útoku na Československo – z mája 1938.¹⁰⁵ V Bratislave malo teda dôjsť po prvýkrát k ich realizácii v praxi a vykonávateľom sa mali stať príslušníci zahraničnej rozvedky SD, konkrétne A. Naujocks, ktorý na vykonanie rozkazu dostal k dispozícii približne 80 mužov z »SS-Oberabschnitt Donau«.¹⁰⁶ Po obhliadke terénu určil lokality,¹⁰⁷ kde mali byť nainštalované časované mechanizmy. No stanovený plán sa mohol uskutočniť až 13. marca vo večerných hodinách, lebo až vtedy sa mu podarilo získať potrebné množstvo výbušniny (takmer 250 kg).¹⁰⁸ Lenže situácia sa medzitým podstatne zmenila¹⁰⁹ a bombové útoky už mali poslúžiť len ako záložný plán pre prípad, že by J. Tiso po audiencii u A. Hitlera odmietol možnosť vyhlásenia nezávislosti. K explóziám došlo zámerne v objektoch, nachádzajúcich sa vo vlastníctve Nemcov, čo malo demonštrovať neschopnosť slovenskej vlády garantovať „*nadobudnuté životné práva*“¹¹⁰ nemeckej menšiny a poskytnúť tak zámkienku na vpochodovanie Wehrmachtu na Slovensko. K tomu napokon zo známych príčin nedošlo.

101 BYSTRICKÝ, Nacistické Nemecko, c. d., s. 57.

102 SNA, f. NS, Tn ľud 6/1946 – J. Tiso, š. 53. Naujocksova výpoveď pred obžalobcom NS M. Geröm 29. 5. 1946. Porovnaj ALTENHÖNER, Der Auslandsnachrichtendienst, c. d., s. 826 – 827.

103 A. Naujocks počas vyššie uvedeného výsluchu vedome zavádzal, keď vypovedal že nevedel „*akým spôsobom sa výbušniny, ktoré som priniesol do Petržalky, neskôr využili a kto ich použil*“.

104 ALTENHÖNER, Der Auslandsnachrichtendienst, c. d., s. 827.

105 ADAP, séria D, II. zväzok, dokument 221, s. 282.

106 NA Praha, f. MV-L, š. 119, 2-11-18a/66. Správa Čs. vojenskej misie v Taliansku o výsluchu zajatého príslušníka SD priložená k listu Hlavného veliteľstva z 31. 1. 1945, adresovanom ministerstvu vnútra v Londýne.

107 Podľa W. Göttischa išlo o protibolševickú výstavu, Grünebergovu továreň na kefy, tzv. židovňu, fabriku Erdal, na burzu plodín a policajné riaditeľstvo. (IfZ Viedeň, inv. č. 397. Göttischova správa z 28. 3. 1939, s. 16.)

108 ALTENHÖNER, Der Auslandsnachrichtendienst, c. d., s. 828.

109 HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova*, c. d., s. 166 – 173; BYSTRICKÝ, Nacistické Nemecko, c. d., s. 57 – 59; MATIČ, *Edmund Veessenmayer*, c. d., s. 71 – 76.

110 HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In *Sborník archivních prací*, roč. 17, 1967, č. 2, dokument 3, s. 334.

Možno teda konštatovať, že Sicherheitsdienst pridelenú úlohu katalyzátora pri likvidácii pomníchovskej republiky, hoci nie bez problémov, splnil.

Obnova župného zriadenia v roku 1939¹

Ondrej Podolec

„Dnešným dňom vstupuje v život župné zriadenie na Slovensku. Prestávajú teda okresy ako samostatné komunálne celky a tak podobne aj krajinská samospráva. V štátnej organizácii sú teda autonómny celkami obce a župy.“ Tieto slová zapísal kronikár do Pamätnej knihy mesta Zvolena 2. januára 1940 po návrate zo slávnostnej inštalácie župana.² Podobný záznam môžeme nájsť v tento deň aj vo väčšine obecných a mestských kroník na Slovensku. Prvým dňom roku 1940 totiž vstúpila do platnosti jedna zo správnych reforiem v dejinách Slovenska.

Župné zriadenie však vtedy nebolo na Slovensku novým fenoménom. Malo niekoľko storočnú tradíciu, pričom základy komitátnej sústavy pochádzali už z čias Veľkej Moravy.³

Z hľadiska územnosprávneho usporiadania štátu fungovali v prvom desaťročí medzivojnovej republiky na Slovensku postupne dva systémy župnej správy. Najskôr išlo o adaptovanú podobu pôvodného uhorského systému správy, ktorý nový československý (čs.) štát najskôr recipoval aj s celým úradníckym aparátom, aby ho následne personálne preobsadil. Rozdielny charakter mal systém čs. „veľžúp“ (vo veľkosti približne troch uhorských žúp), ktoré na Slovensku fungovali popri pretrvávajúcej zemskej (krajinskej) správe v Čechách. Existenciu týchto územnosprávnych celkov potom ukončilo zavedenie krajinského zriadenia na území celej Československej republiky (ČSR), čo znamenalo unifikáciu systému správnych orgánov na vyšších stupňoch územnej správy (okresov a krajín).⁴

V prechodnom období od vzniku samostatného Slovenského štátu, 14. marca 1939, až do konca kalendárneho roka zotrvačne fungoval na Slovensku model územnej správy recipovaný z krajinského zriadenia bývalej ČSR. Výkon väčšiny kompetencií bol v prechodnom období rozdelený najmä medzi krajinský úrad (t. j. ako jeden úrad s územnou pôsobnosťou vzťahujúcou sa na celé územie štátu) a okresné úrady. Toto správne provizórium však bolo dlhodobo neutržateľné. O podobe nového modelu miestnej správy bola otvorená odborná diskusia, pričom jednotliví okresní náčelníci vyplňali príslušné dotazníky. Objavili sa tu aj návrhy na úplné vypustenie jedného stupňa správy a rozdelenie kompetencií len

1 Štúdiá bola spracovaná v rámci projektu VEGA č. 1/0531/14: *Vývoj notárstva*. Zodpovedný riešiteľ: doc. JUDr. Jiří Bílý, PhD.

2 Lesnícke a drevárske múzeum Zvolen, *Pamätná kniha Zvolena 1933 – 1944*, s. 187.

3 BEŇA, Jozef – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny práva na Slovensku I. (do roku 1918)*. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015, s. 51 – 52; ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 25 a n.

4 LIPSCHER, Ladislav. *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966; TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013; ŠUCHOVÁ, Xénia. *Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike*. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián. *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 95 – 122.

medzi okresy a ministerstvá. Definitívne politické rozhodnutie o podobe žúp nakoniec padlo na jar 1939.⁵

Znovuzavedenie župného zriadenia v roku 1939 teda znamenalo čiastočný návrat k čs. územnosprávnemu modelu z roku 1920, ktorý bol svojou štruktúrou i spôsobom kreovania orgánov prispôsobený na podmienky autoritatívneho režimu. Predmetom úvah bol aj prípadný návrat k malým župám z čias Uhorska. Argumentmi pre obnovu malých „uhorských“ žúp bola historická vžitosť, ucelenosť území, dobrá dostupnosť druhej inštancie a jej znalosť menšieho územia. Nový zákon nakoniec obnovil vyššie územné celky v podobe veľkých žúp, ktoré sa skladali z okresov, pričom nižšie stupne správy tvorili notariáty a obce.⁶ Bratislava, ako mesto so zriadeným magistrátom, zostalo aj naďalej v zvláštnom postavení, keď jej orgány vykonávali pôsobnosť samostatného okresu.

Hoci sa nové župy veľkosťou územia veľmi nelíšili od svojich predchodkýň, oproti medzivojnovému župnému zriadeniu bolo zreteľných niekoľko rozdielov. Už jeho „politická genéza“ bola značne ovplyvnená charakterom politického režimu. Nestala sa totiž predmetom politického boja, lebo po Mníchove 1938 už nebola slovenská legislatíva predmetom zápasu politických strán. V tejto otázke navyše neexistoval zásadnejší spor ani v rámci latentného zápasu politických krídel štátnej strany – Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. V oveľa väčšej miere ovplyvnil jeho obsah národnostný aspekt. Tentoraz to ale nebola tradične maďarská otázka, pretože počet príslušníkov tejto národnostnej menšiny sa po (prvej) Viedenskej arbitráži výrazne zredukoval, a tak prestala byť významným politickým faktorom.

Predstaviteľ menšiny, poslanec snemu, Ján Esterházy vznik nového územnosprávneho usporiadania Slovenska hlasovaním podporil, hoci ho podrobil kritike. Na jednej strane síce ocenil vytvorenie žúp, čo považoval za obnovenie uhorskej tradície, no nepovažoval ich za „župy v maďarskom chápaní“, lebo v nich bol potlačený samosprávny princíp a štátni úradníci, ktorí stáli na ich čele, boli do svojich funkcií menovaní. Po uplatnení recipročného princípu, ktorý zakotvovala ústava,⁷ sa mu zdala nereálna účasť maďarského zástupcu, vzhľadom na nulové zastúpenie Slovákov vo vedení maďarskej štátnej správy.⁸ Esterházyho politickým zámerom vyhovovalo aj osobitné postavenie Bratislavy, ktoré bolo legislatívne komponované v súlade so závermi (prvej) Viedenskej arbitráže (nazýval ju „Magnou chartou“), kde osobitne bolo upravené rovnoprávne postavenie národnostných menšín v meste.⁹

Dôležitú rolu, naopak, zohrala pri príprave zákona nemecká menšina – jej politický tlak sa značne podpísal na jeho konečnej podobe, predovšetkým na územnom vymedzení žúp a okre-

5 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Ministerstvo vnútra (MV), škatuľa (š.) 1.

6 BIELIK, František – SOPKO, Július. Ústredné orgány štátnej moci a správy na Slovensku. In *Sborník archivních prací*, roč. 13, 1963, č. 2, s. 118 – 119.

7 Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. (§ 95: „Práva národnostných skupín, uvedené v ústave, platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti požíva i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny.“)

8 SNA, f. Snem Slovenskej republiky, š. 6.

9 DEÁK, Ladislav (ed.). *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 39.

sov. Silná pozícia Deutsche Partei (DP) však nevychádzala z početnosti členov národnostnej menšiny, ale vyplývala z postavenia Slovenska voči jej „materskému štátu“ – Nemeckej ríši.

Pokiaľ išlo o župy, vodca DP Franz Karmasin požadoval, aby každý z troch základných sídelných ostrovov nemeckej menšiny (juhozápadné Slovensko, stredné Slovensko s Hornou Nitrou – Hauerland a Spiš) zostal ako jednotný celok v rámci jednotlivých žúp.¹⁰ Výrazne tak zasiahol do modelu, ktorý narysoval pôvodný vládny návrh. Ten predpokladal vytvorenie siedmich žúp, pričom región Spiša mal byť rozdelený medzi Tatranskú a navrhovanú Spiškošarišskú župu. Zemplínsky región mal tiež tvoriť samostatnú župu so sídlom v Michalovciach. Podľa pôvodného vládneho návrhu teda mali Tatranskú župu (so sídlom v Ružomberku) tvoriť okresy: Ružomberok, Turčiansky Svätý Martin, Dolný Kubín, Trstená, Námestovo, Liptovský Svätý Mikuláš, Poprad, Kežmarok, Spišská Stará Ves a Stará Lubovňa; Spiškošarišskú župu (so sídlom v Prešove) okresy: Prešov, Bardejov, Giraltovce, Sabinov, Spišská Nová Ves, Levoča a Gelnica a Zemplínsku župu (so sídlom v Michalovciach) okresy: Michalovce, Trebišov Vranov nad Topľou, Stropkov, Humenné, Medzilaborce a Snina.¹¹ Snem v súlade s nemeckými požiadavkami napokon znížil počet žúp na šesť. Hlavným dôvodom bolo, aby územie Spiša zostalo jedným celkom, a preto bolo celé pripojené k Tatranskej župe. Zostávajúce územie pôvodne navrhovanej župy bolo veľmi malé, a preto bola vytvorená spojená Šariško-Zemplínska župa so sídlom v Prešove.

S požiadavkami nemeckej menšiny, aby boli nemecké sídelné ostrovy aj administratívne kompaktnými celkami, a teda neboli rozdelené do viacerých územných obvodov, súviseli aj zmeny v rámci územného vymedzenia okresov. Viaceré obce boli preto presunuté do okresov Prievidza, Kremnica, Gelnica, Spišská Nová Ves.

Na rozdiel od medzivojnového župného zriadenia sa na podobe žúp a okresov z roku 1939 podpísali aj zmeny hraníc s Maďarskom a Poľskom. Už v novembri 1938, po (prvej) Viedenskej arbitráži, boli niektoré okresy (Dunajská Streda, Stará Ďala [dnes Hurbanovo], Komárno, Parkan [Štúrovo], Želiezovce, Tornaľa, Kráľovský Chlmec a mesto so zriadeným magistrátom Košice, ktoré malo postavenie okresu), resp. ich časti (Šamorín, Bratislava – vidiek, Galanta, Šaľa, Vrábľe, Levice, Krupina, Modrý Kameň, Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Moldava nad Bodvou, Košice – vidiek, Trebišov, Michalovce a Veľké Kapušany)¹² okupované Maďarskom. Sídla „zbytkových“ okresov boli evakuované do dočasných (napr. z Levíc do Bátoviec a neskôr bol zvyšok okresu pričlenený k okresu Banská Štiavnica, zo zvyškov okresu Galanta a Šaľa bol vytvorený „dočasný okres“ Sereď...) alebo nových stálych sídiel (Lovinobaňa, Dobšiná a Hnúšťa).¹³ Územné obvo-

10 Bližšie pozri: PODOLEC, Ondrej. Postavenie národnostných menšín v Slovenskej republike (1939 – 1945). In IVANIČKOVÁ, Edita et al. *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008, s. 115 – 130.

11 Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej republiky I (1939 – 1945). Parlamentná tlač č. 20. Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/>>.

12 TIŠLIAR, *Okresné zriadenie*, c. d., s. 146 a n.

13 Obežník prezidia Krajinského úradu v Bratislave č. 69. 525/1938 – č. 31/1938 Úr. n. (4. 11. 1938).

dy okresov boli ustálené až vládny nariadením z júla 1939.¹⁴ To znamenalo definitívnu precizáciu zmien vyvolaných zmenami hraníc na juhu Slovenska, potvrdenie vzniku troch spomínaných nových okresov a včlenenie zvyšku okresu Snina do okresu Humenné.

Na územnosprávne usporiadanie mal vplyv aj vývoj hranice s Poľskom, pričom v tomto prípade sa udiali zmeny oboma smermi. Pomníčovský poľský územný zábor sa dotkol niekoľkých obcí v okresoch severného Slovenska (Čadca, Trstená, Kežmarok, Spišská Stará Ves, Stará Lubovňa a Snina), bez zmeny ich administratívnych sídel.¹⁵ Na prelome rokov 1939 a 1940 muselo byť riešené aj administratívne začlenenie územia inkorporovaného z Poľska. Príslušný ústavný zákon splnomocnil vládu, aby rozčlenenie do súdnych i správnych obvodov riešila nariadením i v prípadoch, kde by bol inak potrebný zákon.¹⁶

Ďalšie zmeny územných obvodov boli oproti stavu v prvej ČSR len nepatrné. Presunulo sa sídlo okresu zo Skalice do Holiča a zákonom z roku 1942¹⁷ bol zriadený nový okres zo sídlom vo Vyšnom Svidníku (dnes Svidník), pričom jeho územie bol vyčlenené z dovtedajšieho okresu Stropkov.

***

Motivácie jednotlivých správnych reforiem ostatných dvoch storočí na území Slovenska a ich oficiálne deklarované ciele sú veľmi podobné. Hlavné zásady sa veľmi nemenili a rezonovali aj na pôde Snemu Slovenskej republiky. Nové územnosprávne členenie malo podľa zákonodarcov priniesť zjednodušenie systému, sprístupniť správu občanom a v neposlednom rade aj úsporu verejných prostriedkov.

Vládny návrh predložený do snemu neobsahoval dôvodovú správu (čo bolo neobvyklé), ktorá by exaktne dokazovala naplnenie vytýčených cieľov prostredníctvom zvoleného modelu. Príslušný výbor snemu (rozpočtový) teda musel sám uskutočniť výpočet dopadu pripravovaného zákona na štátny rozpočet. Výsledok bol priaznivý, lebo reforma správy mala priniesť relatívne významnú úsporu finančných prostriedkov. Napríklad počet systemizovaných pracovníkov (úradníkov, aktúarov, pomocných kancelárskych síl, kancelárskych zriadencov) sa mal v celom systéme územnej správy znížiť z 1 715 na 1 220 (t. j. o 29 %). Ďalšia úspora sa mala dosiahnuť na činovných príplatkoch úradníkov (štvrt' milióna korún ročne), pretože sa 180 administratívnych zamestnancov z Bratislavy malo presunúť do menších miest – sídiel nových žúp. Tento proces súvisel s presunom kompetencií z Krajinského úradu na župy).¹⁸

Pri prerokovávaní zákona sa v zákulisí rozpútal lobistický zápas jednotlivých miest o sídla žúp medzi tradičnými regionálnymi rivalmi (Bratislava – Trnava, Žilina – Trenčín¹⁹, Liptovský Svätý Mikuláš – Ružomberok a Zvolen – Banská Bystrica) a tiež zápas o vytvo-

14 Vládne nariadenie č. 175/1939 Sl. z.

15 TIŠLIAR, *Okresné zriadenie*, c. d., s. 110.

16 Ústavný zákon č. 325/1939 Sl. z.

17 Zákon č. 107/1942 Sl. z.

18 Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej republiky 1 (1939 – 1945). Parlamentná tlač č. 23. Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/>>.

19 SNA, f. MV, š. 11

renie siedmej – samostatnej Spišskej župy z okresov Poprad, Kežmarok, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Spišská Nová Ves Levoča a Gelnica.²⁰

Asi najostrejší zápas sa viedol o sídlo Pohronskej (pôvodne Zvolenskej) župy. Zvolenu sa nepodarilo udržať si status župného sídla, hoci jeho zástupcovia argumentovali priaznivejšou geografickou a dopravnou polohou i lepšími priestorovými možnosťami. Politickým rozhodnutím sa nakoniec stala sídlom župy Banská Bystrica, napriek stanovisku jedenástich z trinástich okresov začlenených do župy (opačné stanovisko mali len okresy Banská Bystrica a Brezno nad Hronom). Deputáciu jedenástich okresov vedenú poslancami Martinom Morháčom z Brezničky pri Poltári a Antonom Šalátom, rímsko-katolíckym farárom z Hájnok pri Zvolene prijal 7. júla 1939 predseda vlády Vojtech Tuka. Ten im sľúbil, že sa o sídle župy rozhodne až pri prerokovávaní príslušného zákona na pôde snemu. Tu zohral dôležitú úlohu jeho predseda Martin Sokol, pochádzajúci z horehronského Medzibrodu, ktorý presadzoval Banskú Bystricu. Po prehratom zápase zvolenský mestský kronikár smutne napísal: „*Padlo teda naše mesto, vieme, a to nielen my zvolenci, ale absolútna väčšina celej župnej a menovite aj štátnej verejnosti – že za župné sídlo jedine a len mesto Zvolen bolo aj spôsobilé... No robili sme čo sa dalo neznajúc únavy a času, vec však bola rozhodnutá inak.*“²¹

***

V konečnej verzii zákona schválenej snemom bol nakoniec zakotvený vznik šiestich žúp:

1. Bratislavská župa so sídlom v Bratislave zahŕňala okresy: Bratislava, Modra, Malacky, Holíč, Senica, Trnava a mesto Bratislava;

2. Nitrianska župa²² so sídlom v Nitre zahŕňala okresy: Nitra, Hlohovec, Zlaté Moravce, Topoľčany a Prievidza;

3. Trenčianska župa²³ so sídlom v Trenčíne zahŕňala okresy: Trenčín, Piešťany, Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Ilava, Púchov, Považská Bystrica, Veľká Bytča, Žilina, Kysucké Nové Mesto, Čadca a Bánovce nad Bebravou.

4. Tatranská župa so sídlom v Ružomberku zahŕňala okresy: Ružomberok, Turčiansky Svätý Martin, Dolný Kubín, Trstená, Námestovo, Liptovský Svätý Mikuláš, Poprad, Kežmarok, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Spišská Nová Ves, Levoča a Gelnica.

20 Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej republiky 1 (1939 – 1945). Parlamentná tlač č. 23. Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/>>.

21 Lesnícke a drevárske múzeum Zvolen, *Pamätná kniha Zvolena 1933 – 1944*, s. 172.

22 K politickému vývoju v Nitrianskej župe bližšie pozri: HETÉNYI, Martin. Nitrianska župa a politické pomery v rokoch 1940 – 1945 (východiská výskumu). In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov* 8. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 150 – 167.

23 K politickému vývoju v Trenčianskej župe bližšie pozri: JANAS, Karol. *Trenčianska župa (1940 – 1945). K niektorým otázkam vzniku existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku*. Trenčín : Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2007.

5. Šarišsko-Zemplínska župa²⁴ so sídlom v Prešove zahŕňala okresy: Prešov, Bardejov, Gíraltovice, Sabinov, Michalovce, Trebišov, Vranov nad Topľou, Stropkov, Humenné a Medzilaborce (v roku 1942 bol zriadený nový okres vo Vyšnom Svidníku²⁵)

6. Pohronská župa so sídlom v Banskej Bystrici zahŕňala okresy: Banská Bystrica, Zvolen, Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Krupina, Brezno nad Hronom, Lovinobaňa, Modrý Kameň, Hnúšťa, Revúca a Dobšiná.

V súvislosti s nadobudnutím účinnosti zákona o verejnej správe vnútornej od 1. januára 1940 definitívne zanikol 31. decembra 1939 Krajský úrad v Bratislave. Zákon vytvoril základný právny rámec fungovania miestnej správy a zároveň splnomocnil vládu, aby mohla svojím nariadením zriaďovať alebo rušiť okresy a určovať ich obvody a sídla i presúvať pôsobnosť vo výkone štátnej správy medzi ministerstvami, župami, okresmi a notariátmi.

***

Pokiaľ ide o výkon štátnej správy, župy, ktoré vznikli prvým dňom roku 1940, predstavovali jej základný stupeň.²⁶ Boli právnickými osobami, a preto mohli nadobúdať práva i zaväzovať sa a župa tiež mohla vydávať vlastné štatúty v okruhu svojej pôsobnosti. Navonok ju zastupoval župan, ktorý bol aj prednostom župného úradu. Do funkcie ho menovala vláda a služobne podliehal ministrovi vnútra. Prednostom okresného úradu bol okresný náčelník. Služobne podliehal županovi a ministrovi vnútra, ktorý ho aj menoval do funkcie. Najnižší článok štátnej správy tvorili obecné a obvodné notárske úrady.²⁷ Obecní a obvodní notári sa po svojom „poštátnení“ v prvej ČSR (t. j., keď prestali byť kreovaní samosprávou) stali výkonnými úradníkmi štátu. Boli štátnymi zamestnancami úradne pridelenými k obecnej správe s právom účasti na schôdzkach obecnej samosprávy, kde disponovali hlasovacím právom a právom veta.²⁸ Notár podliehal priamo okresnému náčelníkovi a bol vo svojom obvode jeho „predĺženou rukou“. Vykonával dozornú činnosť nad samosprávnymi obecnými orgánmi a obec, v ktorej sídlil, mu bola povinná poskytnúť ubytovanie a vytvoriť podmienky na činnosť.²⁹ V štátnobezpečnostných a spravodajských otázkach boli župné a okresné úrady, notariáty, žandárstvo i polícia podriadené Ústrední štátnej bezpečnosti.³⁰ Najmä okresné úrady boli povinné zasielať pravidelné správy o poli-

24 K politickému vývoju v Šarišsko-zemplínskej župe bližšie pozri: PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2007.

25 Zákon č. 107/1942 Sl. z.

26 SNA, f. MV, š. 11.

27 Zákon č. 271/1939 Sl. z.; tiež: zákon č. 91/1941 Sl. z.

28 PEŤKO, Koloman. *Obecní notári a veřejná správa: vývoj a stav inštitúcie so zreteľom na jej úkolovú podstatu, konštitutívnu (organizačnú) a kvalitatívnu (etickú) reštrikciu, jej nezbytnosť v novej organizácii Československej verejnej správy a kritériá záchranu. (Prvky obecného zriadenia a pôsobnosti obecných starostov)*. Bratislava, 1932, s. 88; porov. TIŠLIAR, *Okresné zriadenie*, c. d., s. 96.

29 TIŠLIAR, *Okresné zriadenie*, c. d., s. 96 a n.

30 Zákon č. 314/1939 Sl. z.; porov. MEDVECKÝ, Matej. *Spravodajské eso slovenského štátu: kauza Imrich Sucký*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007, s. 30.

tickej a hospodárskej situácii vo svojom územnom obvode. Medzi obligátne oblasti záujmu patrila najmä tzv. židovská otázka, činnosť komunistov i tzv. šepkaná propaganda.³¹ V záležitostiach bezpečnostnej služby podliehalo správnym úradom aj žandárstvo, riadené inak v rámci vlastnej hierarchickej štruktúry.

Celkovo bola právomoc správnych orgánov vymedzená negatívne. Ministerstvo vnútra a jemu podriadené úrady vnútornej verejnej správy vykonávali vo svojom obvode v medziach platných zákonov a nariadení vnútornú správu, pokiaľ nebola zverená iným úradom. Úrady verejnej správy vnútornej boli služobne podriadené ministerstvu vnútra, ale v odborných záležitostiach spadajúcich do príslušnosti iných ministerstiev boli povinné dodržiavať i vykonávať aj ich nariadenia, predpisy a pokyny. Všeobecné nariadenia, príkazy a zákazy boli platné len po schválení ministrom vnútra (najneskôr do 30 dní po ich prijatí), inak strácali platnosť.

Správne orgány mali aj trestnoprávnu právomoc, pod ktorú sa vtedy zaraďovalo aj ukládanie sankcií za priestupky. Jej vymedzenie bolo negatívne, t. j. župným a okresným úradom prislúchala trestnoprávna právomoc, pokiaľ neprináležala súdom alebo iným úradom. Neobmedzene mohli ukladať tresty za každé neprístojné konanie alebo správanie na verejných alebo verejne prístupných miestach, ktorým sa porušoval alebo ohrozoval „*verejný poriadok, pokoj, bezpečnosť, dobré mravy a slušnosť*“, alebo sa vzbudzovalo „*verejné pohoršenie*“. Rozsah možných trestov zahŕňal peňažné tresty od 10 do 5 000 korún, prípadne krátkodobé väzenie („zavretie“) od 12 hodín do 14 dní, a to i v prípadoch, keď dovtedy platné predpisy ukladali nižšie tresty. Peňažné tresty bolo možné uložiť každému, kto pri styku so správnymi orgánmi používal urážajúce spôsoby, alebo aj po napomenutí sa vedome hrubo správal k verejnému orgánu pri výkone jeho úradnej činnosti, alebo ho neuposlúchol. Nevymožiteľný peňažný trest bolo možné nahradiť väzením, trvajúcim najviac 14 dní.

Do pôsobnosti župných úradov prislúchala všetka dovtedajšia pôsobnosť Krajinského úradu, okrem malého percenta záležitostí presunutých na ministerstvá. Na župné orgány boli reformou z roku 1939 prenesené z okresov najmä kompetencie v oblasti lekárskej služby, pôrodných báb, sociálneho poistenia, mýtného práva, poľovníctva, rybárstva, vôd, železníc i správy niektorých druhov ciest.

K najdôležitejším úlohám okresných úradov patrila štátnobezpečnostná a trestnoprávna (priestupková) agenda, volebné, školské, kultúrne, zdravotné a veterinárne záležitosti, živnosti, koncesie aj hospodárske otázky (vodohospodárstvo, poľnohospodárstvo, lesné, stavebné, strojné hospodárstvo). Ich pôsobnosť zostala takmer nedotknutá, pretože do pôsobnosti župného úradu bolo presunutých len 79 záležitostí, pričom išlo väčšinou o veci, ktoré pôvodne ani nepatrili do právomoci okresného úradu, ale boli tam presunuté z iných úradov.

V 33 prípadoch prišlo k decentralizačnému presunu kompetencií nadol do pôsobnosti obecných a obvodných notariátov. K ich najdôležitejším kompetenciám patrili: finančná

31 LACKO, Martin. *Situačné hlásenia okresných náčelníkov: január – august 1944*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2005; SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian (eds.). *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945)*. Banská Bystrica : Katedra histórie UMB, 2012.

správa, obecné záležitosti, rôzne formy evidencie obyvateľstva a voličské zoznamy, zdravotníctvo, sirotská a poručenská agenda, hospodárske záležitosti, školstvo i vojenské veci. Z okresných úradov boli zákonom z roku 1939 na notárov prenesené kompetencie napr. vo veciach manželstiev, občianskych legitímácií, záverečných hodín, kinematografov, rybárstva, podomového obchodu, evidencie koní či ubytovania vojska. Podľa názoru rozpočtového výboru snemu teda „*relatívne nevelkú nevýhodu, že niektoré veci prechádzajú z okresných úradov na vzdialenejšie župné úrady, dostatočne vyváži nielen potreba väčších samosprávnych hospodárskych oblastí, ale najmä pozoruhodný pokus o priblíženie obyvateľstva k úradom tým spôsobom, že sa presunie značná časť agendy na notariáty*“.³²

Veľkú časť agendy župných i okresných úradov zahŕňala tzv. židovská otázka. Táto „nová agenda“ sa začala objavovať v spisoch okresných úradov už na jeseň 1938 a ťažiskovou agendou sa stala po roku 1940. Úlohou miestnej správy bola predovšetkým realizácia diskriminujúcej rasovej legislatívy vlády a snemu na miestnej úrovni. Dominovala predovšetkým realizácia arizačného procesu a v roku 1942 tiež organizačná „asistencia“ pri zaraďovaní do internačných táborov na Slovensku a deportáciách do nacistických koncentračných táborov v okupovanom Poľsku.³³

Vo výkone štátnej správy bol v zásade uplatňovaný dvojinštancný postup. Proti rozhodnutiam, opatreniam a rozsudkom okresného úradu (ak opravný prostriedok nebol výslovne vylúčený) bolo možné sa odvolať na župný úrad, ktorý rozhodoval s konečnou platnosťou. Podobne rozhodovalo príslušné ministerstvo o odvolaniach voči rozhodnutiam, opatreniam a rozsudkom vyneseným župným úradom v prvej inštancii. Aj proti rozhodnutiam či opatreniam obecného alebo obvodného notariátu bolo možné podať odpor na okresný úrad. Vylúčenie tretej inštancie bolo zdôvodňované predošlou dvadsaťročnou skúsenosťou a judikatúrou, keď sa v 90 % prípadov rozhodnutie v merite veci nezmenilo, akurát sa neúmerne predlžovala dĺžka konania. Akousi „kvázi treťou“ inštanciou zostalo v niektorých prípadoch konanie pred Najvyšším správnym súdom. Jeho právomoci sa však prijatím ústavného zákona z roku 1940³⁴ oproti predošlej „provizórnej“ právnej úprave³⁵ zúžili, keď bola s výnimkou sporov o verejné dávky (dane, dávky, poplatky, clá a pod.) a v otázkach poistení sociálneho charakteru (nemocenské, invalidné a starobné, úrazové a penzijné poistenie) zrušená reformačná právomoc. Najvyššiemu správne súdu teda bola v zásade ponechaná len kasačná právomoc, t. j. mohol síce zrušiť rozhodnutie správneho orgánu, ale nemohol sám rozhodnúť vo veci samej.

32 Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej republiky 1 (1939 – 1945). Parlamentná tlač č. 20. Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/>>.

33 TIŠLIAR, Okresné zriadenie, c. d., s. 119. Širšie k problematike pozri: NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan. *Holokaust na Slovensku. Zv. 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003; NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005.

34 Ústavný zákon č. 120/1940 Sl. z.

35 Vládne nariadenie č. 62/1939 Sl. z.

Šírka samosprávnych právomocí správnych orgánov bola ešte nižšia než v období prvej ČSR. Prehĺbila sa tak „tradícia“ obmedzovania samosprávy na všetkých stupňoch, pozorovateľná už od druhej polovice 19. storočia. Okresná samospráva bola zrušená úplne, na župnej úrovni bola zakotvená vo veľmi zúženej forme. Minimalizácia kompetencií okresnej samosprávy v bývalom čs. štáte na podpornú a subvenčnú činnosť a jej praktická „neživotaschopnosť“ bola hlavným argumentom pre jej úplné odbúranie. „Nekompatibilitu“ územnej samosprávy s princípmi autoritatívneho režimu, ako aj historický pohľad na jej úlohu vyjadril vo svojom stanovisku aj ústavnoprávny výbor snemu: *„Výplýva z terajšieho štátneho zriadenia, že pôsobnosť – právomoc župných výborov, žúp ako samosprávnych celkov v porovnaní s bývalými malými uhorskými župami a tiež bývalými veľžupami v ČSR je oveľa menšia. Totiž jak za bývalého Uhorska, taktiež bývalého Československa my Slováci nemali sme svoj samostatný štát a aspoň v samosprávnych korporáciách chceli sme mať čo najviac práv. Predtým záujem štátu často sa rozchádzal diametrálne so záujmami nášho slovenského národa. Dnes však je tomu naopak. Záujmy Slovenskej republiky sú totožné so záujmami slovenského národa.“*³⁶

Župnú samosprávu na rozdiel od 20. rokov už nevykonávali župné zastupiteľstvá, ale len župné výbory a župné komisie. Župný výbor, ktorého funkčné obdobie trvalo 6 rokov, sa skladal z 12 riadnych členov a 12 náhradníkov, pričom každý okres mal byť v zásade zastúpený aspoň jedným členom. Zasadnutia župného výboru boli neverejné.

Spôsob kreovania jednotlivých župných výborov bol upravený osobitným zákonom, ktorý bol prijatý až deväť mesiacov po začiatku činnosti župných orgánov³⁷. Slovo „ustanovenie“ v zákone č. 190/1939 už čiastočne prejudikovalo, že nepôjde o voľbu, ale o nejaký spôsob menovania. Rovnako prvý zákon o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSĽS)³⁸ ako jednu z právomocí valného zhromaždenia župnej organizácie štátnej strany uvádza aj určenie kandidátov strany do župného výboru a iných župných komisií a korporácií. Nakoniec bol teda zvolený spôsob delegácie prostredníctvom politických strán, podobne ako pri neskoršej reforme obecnej správy. Každá župná organizácia HSĽS, resp. župná organizácia registrovanej politickej strany národnostnej skupiny mala podať na ministerstvo vnútra menoslov kandidátov na členov a náhradníkov župného výboru, obsahujúci aspoň 36 osôb. Podanie sa uskutočňovalo prostredníctvom ústredného vedenia príslušnej strany, ktoré ho tým odobrilo a zároveň osvedčilo členstvo kandidátov. Právo delegovať národnostných kandidátov vznikalo pri minimálne 5 % zastúpení príslušnej menšiny v počte obyvateľov župy. Právo delegovať kandidátov do župného výboru mala politická strana nemeckej národnostnej menšiny v Bratislavskej i Tatranskej župe a rusínska národnostná menšina v Šarišsko-zemplínskej župe, pričom v tomto prípade muselo byť použité ustanovenie zákona, že za menšinu, ktorú nezastupuje registrovaná strana, mohol minister vnútra ustanoviť

36 Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej republiky 1 (1939 – 1945). Parlamentná tlač č. 20. Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/>>.

37 Ústavný zákon č. 225/1939 Sl. z.

38 Zákon č. 245/1939 Sl. z.

členov župného výboru i bez straníckej delegácie. Maďarská národnostná menšina nedosiahla na poarbitrážnom území potrebné početné zastúpenie v žiadnej zo žúp.

Podmienkou kandidatúry bolo štátne občianstvo, vek aspoň 30 rokov, členstvo v kandidujúcej politickej strane a stále bydlisko v niektorej obci na území župy aspoň jeden rok pred podaním menoslovu kandidátov do župného výboru. Z kandidatúry boli vylúčení príslušníci brannej moci a žandári, poslanci snemu, zamestnanci župného alebo okresného úradu, župného ústavu, podniku alebo zariadenia a zamestnanci nadriadeného úradu. Osobnou prekážkou členstva boli aj niektoré súdne rozhodnutia, napr. o pozbavení volebného práva či o konkurze.³⁹

Otázka menovania župných zastupiteľstiev vyvolala aj kontroverziu medzi poslancami snemu a ministrom vnútra Alexandrom Machom. Anton Šalát podal v mene skupiny 19 poslancov⁴⁰ 18. apríla 1941 interpeláciu, v ktorej žiadal od ministra vysvetlenie, prečo nevymenoval kandidátov, hoci od účinnosti zákona (18. septembra 1940) a delegácie nominantov stranami uplynulo niekoľko mesiacov. Dňa 15. januára 1941 sa dokonca na dôraznej výzve ministrovi vnútra jednohlasne uznieslo aj širšie predsedníctvo HSLS.⁴¹ Minister tak predlžoval stav, keď podľa zákona vykonával právomoci župného výboru župan. A. Mach napokon členov a náhradníkov župných výborov vymenoval až 6. mája 1941.⁴²

Pôsobnosť župného výboru možno rozdeliť na niekoľko druhov. Rozhodovaciu právomoc mal v otázkach, ktoré patrili do originálnej samosprávnej právomoci žúp. Všeobecne išlo o dopravné, hospodárske, kultúrne, sociálne a zdravotné záležitosti obyvateľstva, ktoré presahovali rozsah a potreby jednotlivých obcí. Dôležitými oblasťami boli najmä cudzinecký ruch, zabezpečovanie elektrizácie a telefonizácie územia župy. Oproti praxi z medzivojnového obdobia bola starostlivosť o krajinské cesty, ktorá v minulosti pohltila až 40 % celého rozpočtu Slovenskej krajiny, presunutá kvôli finančnej náročnosti na štát, a tak župám zostali len vicinálne cesty. Rovnako v otázke krajinských a okresných nemocníc bolo rozhodnuté, že budú spravované centrálné. Župný výbor bol oprávnený vydávať v okruhu svojej pôsobnosti štatúty a pravidlá, ktoré vyhlasovali v úradných novinách a podliehali schváleniu ministerstva vnútra.

Vo veciach výkonu štátnej správy župou bol župný výbor poradným zborom župana a ústredných úradov, pričom podával o nich na ich žiadosť posudky a návrhy. Výslovné vylúčená bola, naopak, právomoc uznášať sa a podávať návrhy o politických veciach.

39 Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej republiky 1 (1939 – 1945). Parlamentná tlač č. 208, 230. Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/>>.

40 Anton Šalát, Martin Morháč, Anton Mederly, Teodor Turček, Anton Moravčík, Štefan Beniak, František Slameň, Vojtech Plechlo, Ján Holý, Rudolf Schwarz, Ján S. Vančo, Július Maguth, Ján Ferencík, Matej Huťka, Štefan Haššík, Konštantín Čulen, Jozef Drobný, Ján Petrovič a Ján Mora.

41 Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej republiky 1 (1939 – 1945). Parlamentná tlač č. 338. Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/>>.

42 Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej republiky 1 (1939 – 1945). Parlamentná tlač č. 230. Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/>>, *Slovák*, roč. 23, č. 105, 8. 5. 1941, s. 3.

Župy si mohli fakultatívne vytvárať aj ďalšie samosprávne orgány – župné komisie. Mali im slúžiť na správu jednotlivých župných ústavov, podnikov, ako aj spravovaných úsekov siete ciest a tiež na obstarávanie rôznych potrieb. Mohli mať najviac päť členov, pričom predseda a jeden z členov mali byť obligatórne členmi župného výboru.

Členstvo v župnom výbore i v župných komisiách nebolo honorované, akurát vznikal nárok na náhradu cestovných nákladov a výplatu „*paušálu za stratu času*“.⁴³

Osobitným spôsobom boli župy spravované v záverečnej fáze existencie Slovenskej republiky – po potlačení Slovenského národného povstania. Rozklad štátneho aparátu (najmä na bývalom povstaleckom území) a posun frontovej línie do oblasti východného Slovenska často spôsoboval prerušenie základných komunikačných kanálov medzi dotknutými oblasťami a centrálnymi štátnymi orgánmi v Bratislave. Táto situácia prinútila slovenskú vládu vytvoriť akési vysunuté správne orgány disponujúce značnými delegovanými právomocami – vládnymi poverencov. Pretože fakticky riadili chod jednotlivých žúp, bolo jednou z ich najdôležitejších úloh aj zabezpečovanie styku s orgánmi nemeckej brannej moci, pre ktoré bolo Slovensko už operačným pásmom.⁴⁴

***

V povojnovom období boli župy nahradené krajmami a tento stav (s niekoľkými modifikáciami i zrušeniami ich existencie na niekoľko rokov) trvá dodnes.

Župná úroveň správy, zavedená v roku 1939, bola výslovne zrušená Nariadením Predsedníctva Slovenskej národnej rady (SNR) č. 26/1945, čím sa nepriamo potvrdila aj jeho dočasná recepcia z čias povstania z 1. septembra 1944.⁴⁵ Právne i majetkové vysporiadanie, spojené s týmto krokom, bolo upravené Nariadením SNR č. 96 z 23. augusta 1945. Pri rozdelení bývalých župných kompetencií sa uplatnila zásada návratu k usporiadaniu niekdajšieho krajského zriadenia. Až do unifikácie správy v Československu v podobe krajského zriadenia v roku 1948⁴⁶ teda malo kompetencie, ktoré pri konštituovaní žúp prešli z krajského úradu, spravovať Povereníctvo SNR pre veci vnútorné a ostatné sa mali zas vrátiť na okresnú úroveň. Zachoval sa tak trojstupňový model riadenia, tentoraz v podobe povereníctvo – okres – obec.⁴⁷

43 Zákon č. 190/1939 Sl. z.; tiež: zákon č. 225/1940 Sl. z.

44 Nariadenie s mocou zákona č. 169/1944 Sl. z.; porov.: Štátny archív Banská Bystrica – pobočka Zvolen, f. Okresný úrad Zvolen, š. 244 (Uznesenie vlády zo dňa 6. 10. 1944, ktorým sa vydávajú smernice pre výkon pôsobnosti vládných poverencov).

45 Nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 26/1945 Zb. nar. SNR; porov. Nariadenie SNR č. 96/1945 Zb. nar. SNR.

46 Zákon č. 280/1948 Zb.

47 Bližšie pozri: PODOLEC, Ondrej. K ústavnoprávnym a politickým otázkam vývoja miestnej správy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Roky prelomu: Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 41 – 65.

Dislokácie Židov z Bratislavy na jeseň 1941¹

Katarína Mešková Hradská

Predseda Ústredného hospodárskeho úradu (ÚHÚ) Augustín Morávek vydal v *Úradných novinách* 4. októbra 1941 vyhlášku o povinnosti Židov vysťahovať sa z Bratislavy² a o ich nastahovaní sa do obcí (miest), ktoré budú uvedené v dislokačných opatreniach Ústredne Židov (ÚŽ) alebo iných príslušných úradov. Sťahovacia povinnosť sa predbežne netýkala štátnych a verejných zamestnancov – Židov, pokiaľ boli v aktívnej službe, ich manželov (manželky) a ich detí, ktoré žili v spoločnej domácnosti s nimi. Výnimky sa vzťahovali aj na osoby poberajúce štátne a verejné výslužné platy, ako aj na židovských partnerov Nežidov, pokiaľ sa dalo dokázať, že v skutočnosti spolu žijú. Od povinnosti vysťahovať sa boli oslobodení aj majitelia hospodárskych podnikov, členovia verejných obchodných a komoditných spoločností a ich rodinní príslušníci. Osoby podliehajúce vysťahovaniu sa museli do ôsmich dní od uverejnenia vyhlášky prihlásiť na ÚŽ, ktorú ÚHÚ poveril dislokácie organizovať.³ Poverenikom ÚHÚ pre dislokácie sa stal Anton Ladvenica, ktorý celú akciu sledoval a aj usmerňoval na základe správ, ktoré získaval z ÚŽ.

Jedným z motívov vysťahovaleckej akcie bol nedostatok voľných bytov v Bratislave. Pretože hlavné mesto potrebovalo viac priestoru pre úradné i obchodné činnosti, ako aj byty pre úradníkov pracujúcich v novovytvorených inštitúciách, očakávalo sa, že dislokáciou sa tieto otázky vyriešia. Morávek preto týmto argumentom odôvodňoval vysťahovanie Židov a vypratávanie ich bytov a zároveň nariadil, aby sa celá akcia skončila do konca roka 1941. Prednosta 14. (židovského) oddelenia Ministerstva vnútra Gejza Konka však otvorene hovoril o tom, že vysťahovanie treba chápať ako perzekučné opatrenie voči Židom, čo si vyžaduje predovšetkým zahraničnopolitický záujem.⁴ Dislokácia bola v skutočnosti iba zastieracím manévrom, pretože Židia už pred týmto rozhodnutím museli opustiť svoje byty a žili v starých, ošarpaných bytoch tzv. bratislavskej židovne, ktorá pripomínala pozostatky stredovekého geta. Očakávalo sa tiež, že celá akcia bude mať hladký priebeh, teda že Židia opustia postupne hlavné mesto podľa toho, ako budú vylučovaní z hospodárskeho života. Denník *Slovák* to spresnil: „*To znamená, že akonáhle sa židovskému zamestnancovi odníme pracovné povolenie, vtedy nastáva pre neho povinnosť vysťahovať sa z Bratislavy do niektorého židovského strediska.*“⁵

1 Štúdiá vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/0133/12-15: *Problematika výskumu holokaustu na Slovensku. Genéza metodologických a terminologických prístupov*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Katarína Hradská, PhD.

2 V Bratislave v tom čase žilo asi 15 000 Židov.

3 *Vestník Ústredne Židov*, roč. 1, č. 30, s. 1.

4 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Ministerstvo vnútra, 59/1942, 14. oddelenie.

5 *Slovák*, roč. 23, 1941, č. 239, s. 3.

Ústredňa Židov pred dislokáciami

Ústredňa Židov, ako jediná oprávnená inštitúcia zastupujúca záujmy slovenských Židov, sa ešte pred plánovanými dislokáciami nachádzala v zložitom stupni svojho vývoja. Od svojho vzniku v septembri 1940 prechádzala rozličnými zmenami predovšetkým vo vedení. Na jej čele od začiatku stál Heinrich Schwarz, ktorého protežovali Morávek aj nemecký poradca Dieter Wisliceny. Schwarz vyše dvadsať rokov pracoval ako sekretár ortodoxnej náboženskej obce v Bratislave. Z tohto postu si vybudoval čulé kontakty s vládnymi kruhmi, ktoré mali zaručiť prepojenie medzi Ústredňou Židov a jej zriaďovateľom vrátane nemeckého poradcu. Okrem toho, že Schwarz dotvoril model budúcej židovskej centrály podľa predstáv Morávka i Wislicenyho, musel riešiť aj základné problémy spojené s praktickou činnosťou ústredne. Od začiatku vedel, že Ústredňa Židov bola založená ako záujmová organizácia Židov, ale na druhej strane si uvedomoval, že musí byť k dispozícii štátnej správe. Jeho pozícia vo vzťahu k ÚHÚ sa postupne obmedzovala na žiadosti o vydanie určitých smerníc v prospech Židov, ktoré ani z dnešného pohľadu nie sú marginálne. V prvej fáze sa týkali vystaňovaleckých akcií do Palestíny a finančných transferov, ktoré s tým súviseli. Schwarz si vo svojej práci uvedomoval postavenie ÚŽ voči nadriadenému orgánu, s rozhodnutiami ÚHÚ častokrát nesúhlasil a nehodlal sa im plne podriaďovať. V apríli 1941 bol preto zo svojej funkcie odvolaný. Na jeho miesto si Morávek dosadil Arpáda Sebestyéna, ktorý bol poslušnejší a lojálnejší ako predchádzajúci starosta. Pre časť ÚŽ to bolo prekvapením, pretože Sebestyén sa predtým nijako výnimočne neangažoval.⁶ Židovskej spoločnosti bol známy ako riaditeľ chlapčenskej meštianskej školy. Málokto sa o ňom vyjadroval ako o prvom starostovi, teda, že bol „kvalitným po ľudskej i židovskej stránke. Chcel len to najlepšie, bol to človek s chrbtovou kosťou, ktorý bol pripravený bojovať, a nielen prijímať a ihneď plniť rozkazy“⁷. Školský a kultúrny odbor ÚŽ sa preto usiloval obraz nového starostu načrtnúť vysokopozitívne hneď v začiatkoch jeho činnosti. „Ved' za terajšej doby, keď sa dejú hlboké zmeny, musíme reprezentácii židovskej pospolitosti pripisovať mimoriadnu dôležitosť. Aj preto je Arpád Sebestyén pravým chlapom na pravom mieste... Je najpovolanejší zastávať zverený mu úrad. Má zriedkavo vyvinutý zmysel organizačný, je mladistvý, temperamentný, samorastlý, svieži, činorodý, ochotný slúžiť a pomáhať bližnému.“⁸ Jeho účinkovanie na poste starostu ÚŽ je poznačené nielen jeho osobnými vlastnosťami a charakterom, ale aj dobou, v ktorej svoju funkciu vykonával. Aj napriek tomu, alebo možno práve preto vyhovoval. Prejavoval sa ako

6 Vo funkcii starostu pôsobil od mája 1941 do svojej smrti v decembri 1943.

7 NEUMANN, Oskar. *In Schatten des Todes. Ein Tatsachenbericht Vom Schicksalskampf Des Slovakischen Judentums*. Tel Aviv : Olamenu, 1956, s. 39.

8 *Židovská kultúra. Jüdische Kultur*. 2. zošit. Bratislava : Odbor školský a kultúrny Ústredne Židov, 1941, s. 4 a n. Rabín Frieder vo svojich spomienkach uvádza, že Sebestyén sa od začiatku snažil splniť želania svojich nadriadených. V ÚŽ pôsobiaca silná sionistická skupina mu však nedôverovala. In FRIEDER, Emanuel. *Z dennika mladého rabína*. Bratislava : Judaica Slovaca, 1993, s. 39.

ustráchaný, najmä vo vzťahu ku Karolovi Hochbergovi, váhavý, bez vlastného stanoviska či názoru, ale na druhej strane bol servilný a poslušný, schopný plniť všetky príkazy nadriadených orgánov. Hochbergovi sa tak vytvoril dostatočný priestor na to, aby mohol naplno prejaviť svoje schopnosti a najmä dobrú vôľu spolupracovať s nemeckým poradcom. Jeho iniciatíva, motivovaná rôznymi príčinami, spôsobila, že Ústredňa Židov sa stala inštitúciou, ktorej mnohí Židia nedôverovali, pretože ju spájali s kolaboráciou s nemeckou mocou, a to nielen v súvislosti s dislokáciami Židov z Bratislavy, ale aj v neskoršom období.

Odstránenie Schwarza z funkcie súviselo predovšetkým s aktivitami Karola Hochberga, vtedy ešte pracovníka evidenčného oddelenia ÚŽ, ktorý už od začiatku svojej kariéry v židovskej centrále úzko spolupracoval s nemeckým poradcom Wislicenym. Ten poveril Hochberga vypracovaním štatistiky o slovenských Židoch, s čím Schwarz nesúhlasil a žiadal ho, aby vo svojich aktivitách nepokračoval. Na jeho konanie však nemal žiadny vplyv. Wisliceny sa vyhrážal, že ak sa nespĺnia jeho príkazy, v rámci Ústredne Židov zriadi osobitné oddelenie, ktoré bude vyňaté z kompetencií ústredne. Týmto postojom jasne naznačil svoje predstavy o pôsobení židovskej centrály. Schwarz nemal žiadnu šancu situáciu zvrátiť. Nemecký poradca využil svoj vplyv a nariadil, aby starosta ÚŽ zvláštnym prípisom z 11. júna 1941 včlenil Oddelenie pre zvláštne úkony do rámca ÚŽ. Pričinil sa aj o to, že vedúcim novovzniknutého oddelenia sa stal Karol Hochberg. Jeden z popredných funkcionárov a neskorší starosta ÚŽ Oskar Neumann Hochberga charakterizoval ako svedomitého človeka a organizačne schopného úradníka, ktorý však túžil po moci a uznaní. Bol veľmi ctižiadostivý a zároveň chorobne podozrievavý. Aby dosiahol svoju pozíciu, neváhal použiť tie najpodlejšie spôsoby. Kariéru si vybudoval na úkor svojich spolupracovníkov, ktorých zrádzal a udával ich. Šplhal sa po Wislicenyho chrbte a veril tomu, že jedine nemecký úradník mu zabezpečí kariérny postup. Wisliceny ho v tomto podporoval, pretože Hochberg v jeho očiach spĺňal požiadavky, s ktorými nastupoval do funkcie poradcu slovenskej vlády, a síce, že sami Židia sa svojou ústretovosťou k nemeckej moci budú podieľať na realizácii protizidovských nariadení.

Podľa pracovného plánu novovzniknutého oddelenia⁹ jeho úlohou bolo vykonávať práce, „ktoré riadny chod, podľažne tempo činnosti Ústredne Židov nepredvída a ktoré sú požadované starostom Ústredne Židov na rozkaz nadriadených orgánov pre zvláštne ciele. Hlavnou úlohou oddelenia sú práce štatistické a s tým súvisiace práce technické“.¹⁰ Tá istá schéma pracovnej činnosti oddelenia vypracovaná na obdobie od júna 1941 až do júla 1942 uvádza, že oddelenie malo spočiatku zhotovovať bytovú a domovú štatistiku súvisiacu s prisťahovaním sa Židov zo Šarišsko-zemplínskej župy do Bratislavy od roku 1920¹¹, zhromažďovať údaje o pauperizovaných slovenských Židoch, zostavovať literatúru o židovstve, vykonávať ďalšie štatistické práce a od októbra 1941 organizovať dislokácie Židov

9 Svoju činnosť začalo 20. 10. 1941. Sídliť v Bratislave na Ventúrskej ul. č. 3.

10 Yad Vashem Jeruzalem, f. M/5-72. Pracovný plán oddelenia schválilo predstavenstvo Ústredne Židov až 7. 10. 1942.

11 Ide o okresy Prešov, Sabinov, Bardejov, Gíraltovec, Stropkov, Medzilaborce, Humenné, Vranov, Michalovce, Trebišov, ako aj o územia bývalej Podkarpatskej Rusi.

z Bratislavy do 14 vytipovaných stredísk po celom Slovensku. Išlo o Zvolen, Bardejov, Prešov, Humenné, Liptovský Mikuláš, Michalovce, Nové mesto nad Váhom, Nitru, Žilinu, Stropkov, Topoľčany, Trnavu, Vrbové a Spišskú Novú Ves. Hochberg venoval maximálnu pozornosť prípravnej fáze dislokácií. Svoje oddelenie (s pomocou Wislicenyho) prebudoval na byrokratickú mašineriu, do ktorej zapojil desiatky úradníkov rôznej úrovne a charakterových vlastností, od slušných ľudí až po pochybné individúá, zradcov a kolaborantov. Všetci však v konečnom dôsledku neplnili len Hochbergove príkazy, ale *de facto* poslúchali nariadenia nemeckého poradcu, čo im Hochberg náležite zdôrazňoval.

Hochberg, tým, že si vynútil, aby sa mohol zúčastňovať na zasadaniach predsedníctva ÚŽ, kde vystupoval ako spojenec a chránenec nemeckého poradcu, si pobúrili proti sebe mnohých úradníkov židovskej centrály, pretože preberal na seba kompetencie sekretariátu ústredne. To, pochopiteľne, vzbudzovalo odpor niektorých zamestnancov ÚŽ, ktorí našli v sebe dostatok odvahy, aby Hochberga kritizovali. Ich kritika však nebola namierená len voči Hochbergovi, ale smerovala aj k starostovi ústredne, ktorý z obavy zo straty svojej pozície dobrovoľne prijal ponížujúce postavenie v rámci vedenia židovskej centrály.

Príprava a realizácia dislokácií

Približne v rovnakom čase ako Morávek vydal vyhlášku o povinnosti Židov vyst'ahovať sa z Bratislavy, do platnosti vstúpila aj vyhláška starostu ÚŽ A. Sebestyena o prihlasovacej povinnosti Židov bývajúcich v hlavnom meste.¹² V znení tejto vyhlášky sa do 12. októbra 1941 museli prihlásiť všetky židovské osoby bývajúce na území hlavného mesta. Starosta Sebestyén poveril vedením organizačných a štatistických prác ústredného sekretára ÚŽ Ladislava Justa, Eugena Forbáta, ktorý bol prednostom matričného oddelenia ÚŽ a Karola Hochberga, vedúceho Oddelenia pre zvláštne úkony. Toto oddelenie bolo ako jediné oprávnené poskytovať všetky informácie ohľadne prihlasovacej povinnosti a vyst'ahovania sa Židov z Bratislavy.

Z oznámenia starostu, že organizovaním dislokácií poveruje práve Hochbergove oddelenie, na jednej strane cítiť akúsi úľavu, že vedením tejto akcie a aj zodpovednosťou za ňu je poverený iný pracovník ako on sám,¹³ ale na druhej strane si musel dostatočne uvedomovať, že aj napriek tomuto všetka spoluzodpovednosť za vyst'ahovanie Židov z Bratislavy padne nielen na neho samotného, ale na celú ÚŽ.

Do vyprázdnených židovských domov a bytov sa mali nast'ahovať „Nežidia“. ÚHÚ mal k dispozícii štatistiku o židovských bytoch v Bratislave, ktorá bola zhotovená k 27. novembru 1940 a zachytávala obdobie do 1. decembra 1940. Išlo v nej o vyše 1 300 židov-

12 *Vestník Ústredne Židov*. Mimoriadne vydanie. Bratislava, 9. 10. 1941 (18. Tišri 5702), s. 1, ako aj *Úradné noviny*, roč. 23, 1941, č. 54, s. 1658 – 1660.

13 „Upozorňujem pp. prednostov a úradníctvo, že v dislokačných veciach disponuje jedine ústredné vedenie Oddelenia pre zvláštne úkony a preto nariaďujem, aby každá vec a písomnosť bezpodmienečne bola tomuto oddeleniu postúpená.“ Pozri HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940 – 1944). Dokumenty*. Bratislava, Zvolen : Dokumentačné stredisko holokaustu, Klemo, 2008, dok. 48.

ských bytov rozličnej veľkosti a kategórie, častokrát aj tej najnižšej. Podľa tejto štatistiky bolo v Bratislave v držbe židovských vlastníkov vyše 260 jednoizbových bytov, takmer 570 dvojizbových a 301 trojizbových bytov, ale aj 4 šesťizbové byty a jeden dokonca sedemizbových.¹⁴ Prihlasovacia povinnosť sa nevzťahovala na honosnejšie byty na Štefánikovej ulici, na Hlinkovom a Hitlerovom námestí, ktoré museli byť vyprázdnené už koncom roka 1940.

Židia, určení na dislokáciu, bez ohľadu na vek a pohlavie, boli povinní vyplniť evidenčný list „D“. Nasledovala byrokratická tortúra: evidenčné listy sa presunuli na matričné oddelenie ÚŽ, kde sa triedili do ďalších skupín, očíslovali sa a zaprotokolovali, na základe čoho bol vystavený dislokačný výmer, v ktorom boli vyznačené najpotrebnejšie údaje: okrem mena a priezviska aj dislokačné číslo, deň dislokácie a mesto, kam bude dotyčná osoba dislokovaná. Každý dostal inštrukcie týkajúce sa cestovania, odvezenia a uskladnenia svojich hnutelností v sklade ÚŽ na Vydrici č. 44, alebo v priestoroch bývalej továrne na výrobu patrónov. Dislokovaní si smeli vziať so sebou predmety osobnej potreby, ktoré nesmeli byť ľuďom odňaté. Boli to nielen predmety náboženského charakteru (modlitebné knižky, modlitebné utenzílie, náboženské relikvie, rodinné obrazy, rády, vyznamenania, rôzne spisy), ale aj kuchynské potreby, nábytok, posteľná bielizeň, ošatenie a pod.). V sklade na Vydrici boli uložené veci v celkovej hodnote vyše 160 000 Ks¹⁵, ktoré sa však veľmi rýchlo rozkradli, rozpredali alebo premiestnili nevedno kam. Vzhľadom na to, že dislokácia sa v mnohých prípadoch týkala nemajetných Židov, cynicky vyznieva Hochbergova žiadosť, aby mohol prevziať nepotrebné veci po Židoch opúšťajúcich Bratislavu (bielizeň, šaty, knihy), ktoré sa mali údajne hodiť na výpomoc pre núdzou trpiacich žien, detí a starcov.¹⁶ Prinajmenšom zvlášťne vyznela aj výzva sociálneho odboru ÚŽ, ktoré židovské obyvateľstvo na vidieku nabádalo k solidarite s tými, ktorí boli nútení opustiť Bratislavu¹⁷. Neskoršia prax ukázala, že výzva na pomoc a spolupatričnosť zostala nevypočutá.

Denne malo byť z Bratislavy dislokovaných okolo 300 osôb, a to „*čistočne osobnými vlakmi do bližších stredísk, a čiastočne rýchlovlakmi do východu republiky*“.¹⁸ Pretože ani Ústredňa nemala dostatok finančných prostriedkov, bola odkázaná žiadať Ministerstvo dopravy a verejných prác, aby dislokovaným Židom bola priznaná určitá, aj keď minimálna zľava na železnicu.

Hochberg svoje oddelenie po krátkom čase zreorganizoval. Aby zabezpečil dôslednejšie realizovanie dislokácií, rozdelil ho na šesť pododdelení a každé z nich malo niekoľko sekcií. Išlo o:

1. Prípravné pododdelenie – zhotovovali sa v ňom evidenčné listy „D“ evidujúce osoby určené na dislokovanie. Predpokladalo sa, že sa bude týkať 11 466 osôb. Počet bol prekročený, pretože ÚHÚ operovalo s počtom 10 000 ľudí.

14 SNA, f. ÚHÚ, škatuľa (š.) 434, b. č. In HRADSKÁ, *Holokaust na Slovensku* 8, c. d., dok. 33.

15 Správa Oddelenia pre zvláštne úkony za mesiac november 1941. SNA, f. ÚHÚ, 144/1941.

16 HRADSKÁ, *Holokaust na Slovensku* 8, c. d., dok. 50.

17 *Vestník Ústredne Židov*, roč. 1, č. 33, 31. 10. 1941, s. 1.

18 HRADSKÁ, *Holokaust na Slovensku* 8, c. d., dok. 52.

2. Administratívne pododdelenie – vydávalo príkazy na vyst'ahovanie a úradom oznamovalo, koľko bytov sa vyprázdnilo. Do 4. decembra 1941 vystavilo pre 9 665 osôb dohromady 4 042 dislokačných výmerov.

3. Poriadateľská skupina – stopovala (vyhľadávala) tých, ktorí sa nedostavili na vyst'ahovanie. Hlásenie o nich zasielala na štátnu políciu.

4. Právne a informačné pododdelenie – zaoberalo sa prípadmi, kedy bolo zamietnuté odvolanie sa proti dislokovaniu, alebo, naopak, za akých podmienok bolo uznané oddialenie nástupu na dislokáciu.

5. Transportné pododdelenie – vyhotovovalo dislokačné výmery, zabezpečovalo prepravu hnutelností, dbalo na dozor na stanici tesne pred odchodom dislokačných vlakov, v zmysle „nosičská, zdravotná a samaritánska služba“.

6. Pododdelenie pomocných úradov – s evidenčným a finančným referátom zabezpečovalo udržiavanie kontaktu s dislokačnými strediskami, staralo sa o lekársku službu a činnosť lekárskej komisie, v právomoci ktorej mohlo byť zrušenie dislokácie.¹⁹

Jednotlivé (personálne početné) referáty plnili náročnú byrokratickú agendu, ktorú sledoval a kontroloval nielen Hochberg, ale aj Policajné riaditeľstvo, Mestský notársky úrad, okresné úrady v dislokačných strediskách i jednotlivé oddelenia ministerstva vnútra.

Pôvodný Morávkov termín vyst'ahovania Židov z Bratislavy, ktorý bol určený na koniec roka 1941, sa nepodarilo dodržať. Hochberg plánoval dislokácie ukončiť do 15. júna 1942. Svoje oddelenie zavalil množstvom administratívnej práce týkajúcej sa výlučne sledovaní dislokácií. Neprestajne vydával pokyny týkajúce sa ubytovania, stravovania, sťahovania nehnuteľností, od svojich úradníkov vyžadoval každodenné informácie o stave plnenia úloh. Policajnému riaditeľstvu, mestskému notárskemu úradu, ale najmä povereníkovi ÚHÚ denne adresoval hlásenia o činnosti svojho oddelenia, na základe ktorých môžeme sledovať celú dislokačnú akciu. Jeho prehananú iniciatívu neovplyvnil (nezmiernil) ani prednosta Mestského notárskeho úradu v Bratislave, podľa ktorého Hochberg až príliš horlivo zasielal na úrad informácie, ktoré sa pre notársky úrad javili ako nepotrebné. Prednosta preto vyžadoval presné zoznamy židovských osôb, ktoré skutočne opustia Bratislavu, vrátane informácie, o aký veľký byt ide a kedy sa vyprázdni.²⁰

Už v novembri 1941 Hochberg na ÚHÚ hlásil, že prostredníctvom štatistického sčítania Židov, ktoré zorganizovalo jeho oddelenie, bolo k 28. novembra 1941 zistených 9 828 Židov oproti pôvodnému stavu 15 002, z čoho vyplýva, že v čase od 1. septembra do 28. novembra t. r. Bratislavu opustilo 5 174 osôb. Osobitnú skupinu tvorili tí, ktorí nevyčkali na dislokačné výmery a z Bratislavy sa odsťahovali predčasne, avšak Hochbergovi úradníci ich evidovali a zaradili do celkovej štatistiky. Podľa nej bola do 5. decembra 1941 situácia nasledovná:

Oddelením pre zvláštne úkony bolo dislokovaných	3 016 osôb
„Na čierno“ sa vyst'ahovalo	2 573 osôb

¹⁹ Správa Oddelenia pre zvláštne úkony za mesiac november 1941. SNA, f. ÚHÚ, 144/1941.

²⁰ HRADSKÁ, *Holokaust na Slovensku* 8, c. d., dok. 60.

Spolu	5 683 osôb ²¹
Stav k 1. decembru 1941	15 002 Židov
Dislokovaní alebo dobrovoľne sa vystaňovali	5 679 Židov
Počet Židov v Bratislave k 5. decembru 1941	9 423

To znamená, že za 9 týždňov sa počet Židov v Bratislave znížil o 5 679 osôb.²² Tento údaj Hochberg prezentoval aj v rozhovore pre *Vestník Ústredne Židov*.²³ V posledný deň roka počet dislokovaných vzrástol o 617 osôb.²⁴ Hochberg svoju štatistiku musel viackrát korigovať, dokonca aj v marci 1942, pretože evidencia Policajného riaditeľstva ukázala isté odchýlky v počte Židov bývajúcich v Bratislave.²⁵

Podľa Gily Fatranovej bolo z Bratislavy dislokovaných 6 720 židovských obyvateľov.²⁶

Stredisko	Počet Židov dislokovaných z Bratislavy
Trnava	1 166
Nitra	1 018
Prešov	826
Nové Mesto nad Váhom	706
Liptovský sv. Mikuláš	543
Bardejov	498
Topoľčany	364
Žilina	359
Spišská Nová Ves	285
Michalovce	242
Zvolen	225
Vrbové	212
Sereď	126
Humenné	106
Stropkov	44
Spolu	6 720

Nie všetci, ktorí si prevzali dislokačný výmer, sa na miesto určenia aj dostavili. Niektorí si ho ani neprebrali, pretože už boli v pracovných táboroch či na iných miestach, a niektorí

21 Hochberg sa v štatistikách dopustil viacero chýb. Aj z uvedeného prehľadu vidno, že počet nie je správne vyrátaný.

22 Yad Vashem, f. M/5-72, ako aj SNA, f. ÚHÚ, š. 145, 69096/51.

23 Blick in die Dislokationsarbeit. In *Vestník Ústredne Židov*, roč. 1, č. 39, s. 4.

24 Yad Vashem, f. M/5-72, ako aj SNA, f. ÚHÚ, š. 146, 685/42.

25 „Na základe evidencie prevedenej Policajným riaditeľstvom na príkaz Ministerstva vnútra sa zistilo, že ešte 8 542 židovských osôb má stále bydlisko v Bratislave. Podľa toho je zistením môjho oddelenia a polície rozdiel 140 osôb, čo činí iba 1,7 %“. Pozri HRADSKÁ, *Holokaust na Slovensku* 8, c. d., dok. 73, ako aj SNA, f. Policajné riaditeľstvo, š. 2228. Dislokačná štatistika.

26 FATRANOVÁ, Gila. *Boj o prežitie*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2007, s. 78, bez udania prameňa.

požiadali o odklad. Vo vyše 870 prípadoch bolo rozhodnuté, že žiadatelia o odklad uspeli s termínom do 15. decembra a takmer rovnakému počtu bolo priznané prechodné oslobodenie od dislokácie. Zvláštnu kategóriu tvorili tí, ktorí boli pod lekárskou kontrolou a boli umiestnení v tzv. karanténe. Po intervencii sociálneho odboru ÚŽ a po dohode s hlavným zdravotným komisárom Hlinkovej gardy bolo dohodnuté, že karantény budú zriadené po príchode dislokovaných do strediska, keď ich budú očkovať aj proti týfusu a iným chorobám. Lekárska komisia do 5. decembra 1941 evidovala 196 takýchto prípadov. Okrem toho zistila, že dislokovaní trpeli väčšinou na nervové choroby, tuberkulózu, pohlavné choroby a zaevidovaných bolo aj 26 slepcov.²⁷ Choromyseľných a inak chorých Hochberg navrhoval sústrediť do tábora v Novákoch, kde by mohli byť primerane ich zdravotnému stavu zapojení do pracovného procesu.²⁸ Umiestnenie chorých na tuberkulózu mal takisto dobre premyslené. Osoby takto postihnuté triedil na kategórie a navrhoval zadeliť ich do takých stredísk, kde by boli izolovaní od vonkajšieho sveta. Do úvahy prichádzal liečebný ústav pre pľúcne choroby v Kvetnici. Starcov, mrzákov a nevyliciteľne chorých chcel koncentrovať na zámku v Pruskom. Jeho predstavy o zriadení týchto špeciálnych dislokačných stredísk pre chorých sa Hochbergovi nepodarilo naplniť.

Pracovné možnosti v dislokačných strediskách

V novembri 1941 ÚŽ vypracovala podrobnú analýzu o pracovných možnostiach v dislokačných táboroch a strediskách. Hoci materiál nie je písaný pod hlavičkou Oddelenia pre zvláštne úkony, pravdepodobne je, že autormi tohto elaborátu boli ľudia z Hochbergovho oddelenia.

Základnou požiadavkou bolo, aby ÚŽ vytvorila vo všetkých dislokovaných strediskách také pracovné možnosti, ktoré by znamenali efektívne (produktívne) využitie každého dislokovaného, aby takáto pracovná sila nezostala dlho nevyužitá. Elaborát ÚŽ z novembra 1941²⁹ obsahoval konkrétne návrhy týkajúce sa zamestnania aj pre nekvalifikovaných jednotlivcov, ktorých bolo treba preškoliť, čím sa mali vyriešiť ich veľké existenčné problémy. Uplatniť sa mali pri verejných, všeobecne prospešných prácach. Zamestnávanie Židov v dislokačných strediskách predpokladalo organizovať také zamestnania, ktoré by okrem tradičných foriem v poľnohospodárstve a priemysle podporili aj živnostenskú výrobu (zámočníctvo, stolárstvo, krajčírstvo, obuvníctvo atď.). Zdôrazňovala sa pritom potreba využiť židovskú pracovnú silu na maximum, a to tam, kde dislokovaní Židia budú môcť vytvárať všeobecne prospešné a trvalé hodnoty, čím zveľadia vývoz a podporia národohospodárske záujmy štátu.

Dislokovaní po príchode na určené miesto, pretože vo väčšine prípadov nemali možnosť zamestnať sa, boli naďalej odkázaní na sociálnu podporu ÚŽ. Tí, ktorí mali na ňu nárok, dostávali štyri koruny denne, a to počas jedného mesiaca, čo pracovníci pobočiek, ale aj

27 Yad Vashem, f. M-5/72. Porovnaj: Správa Oddelenia pre zvláštne úkony za mesiac november 1941. SNA, f. ÚHÚ, 144/1941.

28 Yad Vashem, f. M-5/72.

29 SNA, f. Ministerstvo vnútra, 149-170, š. 179.

Hochbergovi zamestnanci zodpovedne sledovali. Pre všetkých 14 dislokačných stredísk bola spočiatku určená suma 778 000 Ks. Z nej bolo 200 000 Ks vyčlenených pre potreby ľudových kuchýň, na ktoré boli dislokované osoby stále odkázané, pretože každé stredisko bolo povinné dislokovaným poskytovať dennú stravu. Zo zvyšnej sumy bolo vyčlenených ešte necelých 257 000 korún na podporu dislokovaných zaradených do kategórie „C“, teda pre tých najchudobnejších. Išlo najmä o Židov z východu republiky – z Michaloviec, Bardejova, Prešova a Humenného. Spomedzi tých, ktorí boli v hromadných transportoch dislokovaní medzi prvými, patrilo vyše 67 % do uvedenej kategórie „C“.

Ústredňa Židov, vedomá si svojich záväzkov voči dislokovaným, navrhovala spôsoby, ako vyriešiť problémy spojené najmä so stravovaním, resp. so zásobovaním potravinami. Ako najschodnejšie riešenie sa javilo zakladanie veľkých poľnohospodárskych stredísk v dislokačných lokalitách, kde by sa mohla pestovať zelenina a chovať drobné zvieratá, najmä hydina. Najlepšie podmienky boli pre dislokovaných v Michalovciach, kde bolo k dispozícii 40 ha pôdy, ktoré vlastnili dvaja židovskí majitelia. Na svojom statku ponúkali prácu vyše trom stovkám dislokovaných, ktorí mali vyprodukovať slušné hodnoty pri minimálnej strate.³⁰

Dislokácie bratislavských Židov od začiatku sprevádzal chaos. Hochberg síce zaplavil nadriadené úrady svojimi rozsiahlymi správami o tom, ako sa jeho pracovníci vyrovnávajú s návalom práce, no medzi riadkami sa dá vyčítať, že svoju agendu nezvládali. Ojedinelé neboli ani protesty z úradov miest, kam mali byť Židia dislokovaní. Všeobecne prevládala obava, že prívál židovských prisťahovalcov bude negatívne vplyvať na tamojších obyvateľov, ktorí Židov podozrievali z obštrukcií, len aby sa vyhlil protižidovským opatreniam. Členovia mestskej rady v Žiline koncom októbra 1941 adresovali predsedníctvu vlády list, v ktorom žiadali, aby takmer 500 bratislavských Židov nebolo dislokovaných do Žiliny. Argumentovali tým, že toto mesto je výkladnou skriňou Slovenska s bohatou ľudskou tradíciou, že mesto možno označiť za slovenský Mníchov, a preto je nemysliteľné, aby do Žiliny prišli ďalší Židia. Starosta mesta Vojtech Tvrdý sa vyjadril jednoznačne: „*Prílivom niekoľkosto židovských proletárov sa vytvorí taká politická atmosféra, že za udržanie politického a spoločenského poriadku ani jeden verejný predstaviteľ mesta nemôže brať na seba zodpovednosť... Židia majú byť v Žiline tak husto ubytovaní, že na jednu izbu pripadnú štyria. Nemožno očakávať a žiadať, aby boli stále doma, v domácom väzení, do parkov, sádov a verejných miestností nesmú chodiť, budú sa teda potulovať po uliciach. No bude to skutočne tragikomické, keď po žilinských uliciach sa bude vidieť viac ohviezdčikovaných ľudí ako árijcov.*“³¹ Ďalšie výhrady prichádzali aj z ostatných miest, kam boli Židia dislokovaní. Kompetentné úrady sa museli zaoberať sťažnosťami a protestmi miestnych obyvateľov. Tí sa cítili ohrození a obávali sa nielen zásobovacích problémov a chorôb, ako dôsledku zlých hygienických a zdravotných podmienok, ale v židovských evakuantoch

30 Yad Vashem, f. M- 5/12.

31 SNA, f. Ministerstvo vnútra, 302/1942, prez. 14. oddelenie. In *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty. 1. časť*. Bratislava : SNM, Oddelenie židovskej kultúry, 1994, s. 200 – 202.

videli aj hroziacu konkurenciu, ktorá by im siahla na ich pracovné príležitosti. Svoju úlohu zohrala aj antisemitská propaganda. Otvorene podporovala nenávisť voči dislokovaným, rozdúchavala protižidovské vášne, ktoré len znásobovali odpor voči násilne presídleným židovským občanom. Situáciu kritizovalo aj Oddelenie pre neizraelitov ÚŽ, ktoré v liste určenom ÚHÚ protestovalo proti porušovaniu základných zásad ľudskosti a odvolávalo sa pritom na kresťanské zásady, ako základného kameňa slovenskej spoločnosti.

Vyst'ahovanie Židov z Bratislavy na jeseň 1941 bolo generálnou skúškou toho, ako sa dá organizovať premiestňovanie občanov v takom veľkom rozsahu z jedného miesta na druhé. Vzhľadom na aktívnu účasť Oddelenia pre zvláštne úkony vedeného K. Hochbergom na tejto akcii padol na ÚŽ tiež kolaborácie s nemeckými úradmi a prakticky až do zániku židovskej centrály v auguste 1944 sa nepodarilo tento tiež vymazať. Poradca slovenskej vlády pre židovskú otázku D. Wisliceny v povojnovej výpovedi svoju spoluúčasť na dislokácii jednoznačne poprel a zodpovednosť za ňu pripísal výlučne Morávkovi a Tukovi.³² Nemecký vyslanec na Slovensku Hanns Elard Ludin však ešte v októbri 1941 uviedol, že „slovenské ministerstvo vnútra sa zamýšľala nad koncentráciou Židov s cieľom vyprázdnenia väčšieho územia od Židov, ako aj uvoľnenie hlavného mesta. Pri týchto opatreniach, podnietených nemeckým poradcom, sa jedná o vytváranie get podľa vzoru z generálneho gouvernementu“,³³ čím *de facto* potvrdil spoluúčasť Wislicenyho na dislokáciách bratislavských Židov.

Hochbergova kariéra v ÚŽ sa po tejto vyst'ahovaleckej akcii neskončila. Naopak. Aj napriek tomu, že mal pošramotenú povest' kolaboranta, sama židovská centrála mu o rok neskôr ponúkla možnosť očistiť svoje meno a poverila ho, aby nadviazal na svoje kontakty s nemeckým poradcom a aby pomohol záchranej akcii, ktorá v dejinách slovenskej židovskej komunity nemala obdobu.³⁴

32 Zápisnica z vypočúvania D. Wislicenyho v Norimbergu zo 7. 5. 1946. Yad Vashem, f. Police d' Israel 899.

33 NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003, dok. 22, s. 196.

34 HRADSKÁ, Katarína. *Nemeckí poradcovia na Slovensku a židovská otázka. Prípady Wisliceny*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999; Tiež. *Gizi Fleischmannová. Návrat nežiaduci*. Bratislava : Marenčin PT, 2012.

Na svetovej šachovnici

Viedenský kongres a vývoj myšlienky národného štátu v strednej Európe¹

Dušan Kováč

Viedenský kongres v rokoch 1814 – 1815 bol prvým veľkým medzinárodným kongresom v moderných dejinách, ktorý ovplyvnil ďalšie dianie na „starom“ kontinente, ale v dôsledku existencie koloniálneho systému na celom svete.² Na kongrese sa zúčastnili aj menšie európske štáty, ale rozhodujúce slovo mali veľmoci. Posledným takým celoeurópskym kongresom bolo stretnutie veľmocí po tridsaťročnej vojne. Zatiaľ čo Vestfálsky mier bol definitívnou bodkou za stredovekou Európou, Viedenský kongres si predsavzal stanoviť nový poriadok a nové politické hranice pre moderný svet, ktorý sa už ohlasoval nástupom parného stroja a presadzovaním sa kapitálu nielen v svetovej ekonomike, ale aj v politike.

Kongres bol dlhý a rokovania zložité. Začali sa už 5. septembra 1814 prvými politickými rozhovormi vo Viedni medzi zástupcami Pruska a Hanoverska. Rokovania sa týkali riešenia nemeckej otázky. Ale už v polovici septembra 1814 dorazili do Viedne predstavitelia Ruska a Veľkej Británie a 22. septembra sa konala prvá oficiálna konferencia štyroch protinapoleonských spojencov. Nasledoval slávnostný vstup troch monarchov, ruského cára Alexandra I., rakúskeho cisára Františka I. a pruského kráľa Friedricha Wilhelma III. do Viedne sprevádzaný veľkým ohňostrojom. Štyri spojenecké veľmoci začali oficiálne rokovania s prizvaním zástupcov Francúzska a Španielska 30. septembra 1814 a neformálne otvorenie samotného kongresu prebehlo 3. novembra. Potom sa rokovalo predovšetkým v komisiách a aj v kuloároch. Dňa 7. marca 1815 Napoleon utiekol z Elby a tiahol so svojím vojskom na Paríž. To síce jednotlivé rokovania komisií k špeciálnym otázkam, najmä k situácii v Nemecku, nezastavilo, ale hlavní aktéri z Viedne odišli a začali formovať novú vojenskú koalíciu proti Napoleonovi. Nová štvoraliancia bola napokon 25. marca obnovená. Po definitívnej porážke Napoleona pri Waterloo 18. júna 1815 sa veľmoci zúčastnené na kongrese zišli na poslednom stretnutí a na druhý deň bol podpísaný záverečný akt kongresu. Kongres teda trval takmer 10 mesiacov. Jeho rokovania sú dobre známe. Vo Viedenskom Staatsarchive existuje k rokovaniam 16 škatúl

---

1 Skrátená verzia štúdie bola prednesená na medzinárodnom kongrese historických vied v Jinane (Čína) v auguste 2015 pod názvom *The Vienna Congress of 1815 and „the Spring of Nations“ in Central Europe: Causality, or Discontinuity?* Pozri: www.CISH-XXIIIndCongress.Jinan.JoinSession9.

2 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0119-11.

dokumentov.³ Ďalšie dokumenty z proveniencie iných účastníkov boli tiež publikované.⁴ Zverejnili sa aj memoáre priamych účastníkov, v odbornej literatúre sa najviac využívajú memoáre hostiteľa kongresu Klemensa Metternicha.⁵ Pre historika nie je preto problém rekonštruovať priebeh kongresu. Aj pri príležitosti dvojtého výročia vyšlo viacero prác. Mnohé z nich sú populárne, ale vyšli aj práce vedecké, založené na archívnych a publikovaných prameňoch.⁶

***

Bol to prvý veľký „koncert veľmocí“ v modernej dobe. Aj samotný termín „koncert veľmocí“ je spätý s dlhým a prerušeným rokovaním vo Viedni, kde sa popri politických rozhovoroch spoločnosť venovala aj návšteve koncertov, bálom a divadelných predstavení.⁷ Práve Viedenský kongres zakotvil do svetovej diplomacie princíp, používaný po celé 19. storočie: Parížsky kongres po Krymskej vojne⁸, Berlínsky kongres v roku 1878⁹ – to boli najvýznamnejšie diplomatické stretnutia predtým, než sa veľmocí začali zoskupovať do vojensko-politických blokov. Ale aj následne, v čase svetových kríz, vstupovala diplomacia do ich riešenia (dve marocké krízy, balkánske vojny).

Myšlienka riešiť vzniknuté krízy aj lokálne, cestou „koncertu veľmocí“ pokračovala i v 20. storočí. Avšak od prvej svetovej vojny, keď do medzinárodných vzťahov vstúpil ako rozhodná sila nacionalizmus, boli všetky pokusy o mierové urovnanie konfliktov deformované práve skutočnosťou, že aktéri rokovaní už vystupovali, na rozdiel od predchádzajúceho obdobia, ako predstavitelia „národných štátov“, teda štátov, kde je štátnym suverénom národ. Monarchovia mohli v diplomatických rokovaniach robiť ústupky a kompromisy, vytvárať koalície. Reprezentanti národného štátu, ktorí rokovali v mene národa boli oveľa viac viazaní tým, čomu sa v modernej dobe začalo hovoriť „národné záujmy“ a boli preto aj v medzinárodných rokovaniach viac limitovaní.

3 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-Hof und Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei Kongressakten, Karton 1 – 16.

4 DYROFF, Hans-Dieter (Hg.). *Der Wiener Kongress 1814/15. Die Neuordnung Europas*. München, 1966; KLÜBER, Johann Ludwig. *Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815, 9 Bde*. Erlangen 1815 – 1835; WEBSTER, Charles, K. (ed.). *British Diplomacy 1813 – 1815. Select documents dealing with the reconstruction of Europe*. London, 1921; WEIL, Maurice-Henri. *Les dessous du Congrès de Vienne. D'après les documents originaux des Archives du Ministère Impérial et Royal de l'Intérieur à Vienne, 1 – 2*: Paris, 1917.

5 METTERNICH, Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von. *Denkwürdigkeiten*, Hrsg. Von Otto Brandt, 2 Bde, München, 1921.

6 Pozri najmä: STAUBER, Reinhard. *Der Wiener Konngress*. Wien – Köln – Weimar : Böhlau Verlag, 2014.

7 EYNARD, Jean Gabriel. *Der tanzende Kongress. Tagebuch Jean Gabriel Eynards*. Berlin : Hafen-Verlag G.M.B.H., 1923.

8 AMEIL, Gilbert – NATHAN, Isabelle et SOUTOU Georges-Henri (eds.). *Le Congrès de Paris (1856). Un événement fondateur*, Bruxelles – Bern – Berlin – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien : P.I.E. Peter Lang, 2009.

9 MEDLICOTT, W. N. *The Congress of Berlin and after. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878 – 1880*. London, 1963; TAYLOR, Alan JP. *The Struggle for Mastery in Europe 1848 – 1918*. Oxford : Oxford University Press, 1954.

Z hľadiska ďalšieho vývoja strednej Európy bolo dôležité riešenie nemeckej otázky a rázny vstup Ruska do európskej politiky.¹⁰ Je zaujímavé, že hoci kongres mal reštauračný charakter, Svätá ríša rímska nemeckého národa, ktorú zrušil Napoleon, už obnovená nebola, naopak, v určitej pretransformovanej podobe ostal v nemeckom priestore v platnosti Nemecký zväz – teda napoleonské riešenie nemeckej otázky. Viedenský kongres znamenal aj značné posilnenie pozície Pruska, bol to rozhodný vstup pruskej diplomacie do celoeurópskych záležitostí. Prusko si tiež značne rozšírilo svoje teritórium, predovšetkým na úkor Saska, ktoré bolo „potrestané“ za priveľmi dlhé prisluhovanie Napoleonovi. Prusko sa však súčasne stalo vážnym konkurentom Rakúska a Habsburgovcov v Nemeckom zväze. To malo vážne dôsledky pre celú strednú Európu. Paradoxná bola pozícia Rakúska. Bolo hosťiteľom kongresu, František I., ako prvý rakúsky cisár, sa nechal ovenčiť vavrínom a žal slávu, hoci od Napoleona utrpel niekoľko zdrvivých porážok i osobných ponížení. Na konečnej porážke Napoleona, či už v bitke pri Lipsku alebo pri Waterloo, nemala vojenská sila Rakúska rozhodujúci podiel. Knieža Metternich ako hlavný organizátor kongresu žal taktiež formálne slávu, ale vecne sa mu ani zďaleka nepodarilo naplniť svoje predstavy o budúcej Európe. Po páde Svätej ríše rímskej, kde hrali Habsburgovci dominantnú úlohu, musela sa dynastia uspokojiť s „náhradným riešením“, ktorým bolo zriadenie Rakúskeho cisárstva. To súčasne znamenalo oslabenie pozície Rakúska v nemeckom priestore a pri riešení nemeckej otázky muselo čoraz viac brať do úvahy silnejúcu pozíciu ekonomicky a vojensky napredujúceho Pruska.

Rusko na kongrese náležite využilo svoj nesporný vojenský podiel na Napoleonovej porážke. Presadilo sa predovšetkým v Poľsku. V určitom zmysle by bolo možné hovoriť o ďalšom delení Poľska. Ruský zábor sa premenil na kráľovstvo pod ruskou nadvládou, vzniklo tzv. kongresové Poľsko (Kongresovka). Rusko sa tak výrazne presadilo ako mocnosť v strednej Európe a stalo sa pevnou súčasťou európskej politiky.

Záverečný protokol podpísali všetky zúčastnené krajiny, vrátane porazeného Francúzska. To bol nesporný úspech bývalého Napoleonovho ministra Charlesa Mauricea Talleyranda-Périgorda, ktorý od Napoleona „odskočil“ a dal sa do služieb reštaurácie. Podarilo sa mu presadiť, že porazené vlastne nebolo Francúzsko, ale Napoleon. Revolúciou a následne aj Napoleonom odstavená Bourbonovská dynastia nemohla byť porazenou stranou. Francúzsko sa tak, aj vďaka Talleyrandovej diplomatickej obratnosti stalo už na kongrese súčasťou európskeho diplomatického „koncertu“. Samotný „koncert“ však neznel úplne jednotne. Proti konzervatívnej reštauračnej tendencii, ktorú zastávalo Rakúsko, Rusko a Prusko sa už na kongrese viackrát postavila Veľká Británia a dostala podporu od Francúzska i ďalších krajín. V konečnom dôsledku to ovplyvnilo rozštiepenie Európy v ďalších desaťročiach s pomerne dlhodobými dôsledkami. Zatiaľ čo v západnej časti Európy pod vedením liberálnej Veľkej Británie sa aj v politike čoraz viac presadzovalo meštianstvo ako nová dynamická sociálna vrstva podporujúca reformy

10 KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha : Argo, 2005, s. 81.

a ekonomickú transformáciu a konštitucionalizmus, stredná a východná Európa bola na dlhý čas pod vplyvom konzervatívnej Svätej aliancie, teda spojenectva Ruska, Pruska a Rakúska, čo malo dôsledky nielen politické, ale aj ekonomické.

***

Vo vzťahu nacionalizmu a medzinárodnej diplomacie je Viedenský kongres takisto významným medzníkom. Salóny vo Viedni, kde sa rokovalo, boli duchom nacionalizmu ešte málo ovplyvnené. Hlavní nositelia nacionalizmu, liberálna buržoázia a národní ideológovia, sa ešte na diplomatické rokovania dostali iba v obmedzenej miere. Ale ich aktivity mimo kongresových priestorov už boli viditeľné a, paradoxne, práve úsilie udržať medzinárodnú politiku v „salónoch“ vyprovokovalo odpor voči „starým štruktúram“ a národná ideológia sa tak stala silnou zbraňou proti „novému poriadku“ pre Európu, o ktorý sa pokúšala cestou zabrzdenia revolúcie diplomacia na Viedenskom kongrese.

Obdobie medzi Viedenským kongresom a revolúciou roku 1848 sa v historiografii nazýva „jarou národov“. Tento fenomén je charakteristický hlavne pre oblasť strednej Európy. Medzi národmi v tejto oblasti sa rozvinuli politické programy a politické hnutia, ktoré vrcholili vo formulovaní národných politických programov na základe idey „národného štátu“. ¹¹ V 20. a 30. rokoch 19. storočia tento proces vrcholil, ale počiatky formovania moderných európskych národov sa začali skôr. Súviseli s modernizáciou, s presadzovaním sa novej ekonomickej a politickej sily – meštianstva (buržoázie) a v duchovnej oblasti predovšetkým s nástupom romantizmu. Romantizmus nebol iba javom literárnym a umeleckým, ale prejavoval sa v myslení a kultúre v najširšom slova zmysle, teda aj v kultúre politickej. Účastníci Viedenského kongresu však v princípe predstavovali staré elity spojené s kultúrou a myslením klasicizmu. Rozhranie dvoch svetov sa symbolicky prejavovalo aj na kongrese – svet parochní proti svetu prostovlasých, ale politicky tam prevažoval starý svet.

Účastníci Viedenského kongresu žili, ako je známe, nielen politikou, ale viedli aj čulý spoločenský život, ktorý predstavovali bály, divadlá, koncerty, poľovačky. Radi si robili aj výlety do blízkeho okolia Viedne. ¹² Ruský cár Alexander I. zavítal na svojom koči aj do Prešporka (Bratislavy). Pre obyvateľov mesta to bola naozaj atrakcia. Atrakcia to bola aj pre študentov tamojšieho evanjelického lýcea. Ján Kollár zanechal v svojich spomienkach svedectvo o tejto udalosti a červenovlasý ruský cár na koči na neho urobil hlboký dojem: „*O krátky čas bol vo Viedni slávny kongres európskych mocnárov a mnohí významní účastníci často zavítali do Bratislavy. Spomedzi nich upútali moju pozornosť*

11 K problematike idey národného štátu pozri: KOVÁČ, Dušan. Nationalism, the Idea of the Nation-state and the Habsburg Monarchy. In FLEURY, Antoine – KNIPPING, Franz – KOVÁČ, Dušan – SCHRAMM, Tomasz (éds.). *Formation et décomposition des États en Europe au 20e siècle*. In L'Europe et les Europes 19 et 20 siècles. Bruxelles/Brussels : P.I.E. Peter Lang, 2012, s. 109 – 122.

12 K spoločenskému životu počas kongresu pozri *Feyerlichkeiten bey der Rückkehr St. Maj. Des Kaisers von Österreich nach Wien im Jahre 1814, dann bey dem Empfange und während der Anwesenheit der fremden Souveräne in Wien in den Jahren 1814 und 1815*. Wien, 1816.

najmä štyri osobnosti, Ruský cár Alexander, bol vtedy v najlepšom kvete života, vozil sa po bratislavských uliciach a po okolí v obyčajnom koči. Mal prívetivú a vládnu tvár, jasné oči, červenkasté vlasy.¹³ Pre slovenských študentov boli vôbec udalosti napoleonských vojen a ruské víťazstvá nad Napoleonom v centre pozornosti. Mladý slovenský študent Ján Kollár, básnik a „prorok“ slovanskej vzájomnosti, sledoval udalosti vo vtedajšej Európe s neskrývaným záujmom a je nepochybné, že ruské vojenské víťazstvá a pochod ruskej armády celou Európou boli pre zrod slovenského nacionalizmu veľmi inšpiratívne. V teoretickej oblasti formuloval Ján Kollár svoj program všeslovanskej vzájomnosti ako program literárny, kultúrny. Ale v jeho básnickom diele, predovšetkým v poéme *Slávy dcéra*,¹⁴ kde nabáda Slovanov, a teda aj Čechov a Slovákov, aby sa „priklonili k tomu veľkému a mocnému dubisku“, teda k Rusku, má už táto vzájomnosť jasné politické pozadie.

***

Nacionalizmus, národnostná otázka a národný štát hrali počas vojen, aj na samotnom kongrese dôležitú úlohu, hoci tieto otázky takto implicitne formulované v kongresových materiáloch nachádzame iba zriedka. Veľká časť literatúry venovanej kongresu ale hodnotí kongres a jeho význam z hľadiska protikladu kozmopolitizmu a nacionalizmu.¹⁵ Predovšetkým na konci 20. storočia v súvislosti s globalizačnými procesmi, procesom európskej integrácie a so všeobecnou kritikou nacionalizmu, objavili sa diela, ktoré akcentovali internacionálny a kozmopolitný charakter Viedenského kongresu ako kontrast k historiografii založenej na národnom príbehu, ktorá interpretovala kongres ako konzervatívny a regresívny hlavne z hľadiska pokusu o reštaurovanie „starého poriadku“ a pokus o zabrzdenie národnej myšlienky spätej s revolúciou. Takým pokusom o novú transnacionálnu interpretáciu kongresu bolo dielo Paula W. Schroedera z roku 1994.¹⁶ Problémom Schroederovej interpretácie je priveľký prezentizmus. Viaceré otázky, ktoré kongres riešil, napr. otázky voľného obchodu, voľného splavovania medzinárodných riek, zákaz obchodovania s otrokmi, konceptualizáciu justície, princíp medzinárodného riešenia konfliktov a pod. mali síce transnacionálny charakter, to však v nijakom prípade neznamená, že kongres prekonával národné obmedzenia, vyplývajúce z existencie suverénnych národných štátov, nakoľko v tom čase tieto obmedzenia vyplývali zo štátnej partikularizácie, čo s ideou národného štátu tak, ako ju pozná história až z obdobia po Viedenskom kongrese, nemá nič spoločné. Etatistický princíp, potvrdzujúci suverenitu existujúcich, teda nie budúcich národných štátov, na kongrese dominoval a bol v podstate namierený proti programu národného štátu, predovšetkým preto, že tento predstavoval

13 KOLLÁR, Ján. *Pamäti z mladších rokov života*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997. Je to preklad Karola Goláňa z roku 1972. Pôvodné dielo *Paměti z mladších let života* bolo publikované v roku 1863.

14 KOLLÁR, Ján. *Slávy dcéra. Lyricko-epická báseň v päti zpeviach*. Pešť, 1832.

15 K tomu pozri GLENDA, Sluga. *The Congress of Vienna as a Site of International Memory*. Príspevok na svetovom kongrese historických vied v Jinane: www.CISH-XXIIIndCongress.Jinan.JointSession9.

16 SCHROEDER, Paul W. *The Transformation of European Politics 1763 – 1848*. Oxford : Oxford University Press, 1994.

revolúciu a potenciálne aj vojnu. Na začiatku 19. storočia nemohlo ísť, na rozdiel od konca 20. storočia, o prekonávanie obmedzení spôsobených existenciou národných štátov, ale o „transimperiálne“ dohody smerujúce k uľahčeniu komunikácie a obchodných vzťahov.

Po väčšinu 19. a 20. storočia zaujímala historiografia, postavená v tom čase prevažne na národných príbehoch, k Viedenskému kongresu kritický postoj. Ten však nevyplýval automaticky z národnoštátneho nacionalizmu, ale bol namierený proti princípu konzervovania mocenských pozícií, hlavne troch kontinentálnych veľmocí, v mene zachovania mieru. Nový spoločenský systém, ktorý začala presadzovať nová spoločenská trieda – meštianstvo, bol pre predstaviteľov veľmocí, zúčastnených na Viedenskom kongrese, neprijateľný a pokúšali sa ho zastaviť. Nebolo teda nič čudné na tom, že v nasledujúcich takmer dvoch storočiach, keď sa meštianstvo (buržoázia) a ňou presadzovaný nacionalizmus a idea národného štátu presadili, historiografia sa stavala veľmi kriticky ku kongresu, jeho metódam, salónnym rokovaniam a aj k výsledkom, predovšetkým ku konzervatívnej Svätej aliancii.

Ku koncu prvej svetovej vojny, keď sa začalo uvažovať o možnom novom mierovom kongrese, podrobil Viedenský kongres kritike americký prezident a súčasne školený historik Woodrow Wilson. Po zverejnení svojich štrnástich bodov v januári 1918 dostal od nemeckého kancelára Georga von Hertlinga i rakúsko-uhorského ministra zahraničia Ottokara Czernina odpovede, ktoré boli súčasne ponukou na rokovania. Hertlingova odpoveď ho vonkoncom neuspokojila a práve v súvislosti s ňou spomenul Viedenský kongres ako negatívny príklad mierového kongresu, ku ktorému sa teraz nemožno vracieť. Vo Viedni sa používali metódy separátnych a tajných rokovaní, ktoré Wilson odmietal. Odmietal rokovania o „malých“ bez ich účasti. Budúci mier mal byť založený na univerzálnych princípoch práva a spravodlivosti.¹⁷ Wilson rovnako považoval za neoddiskutovateľné právo národov na sebaurčenie. Za sto rokov, ktoré ubehli od Viedenského kongresu, sa politické chápanie národnostnej otázky dostalo do úplne novej polohy. To bol výsledok vývoja v 19. storočí. A aktéri Viedenského kongresu boli opakovane obviňovaní z toho, že nedokázali predvídať tento vývoj, resp. že ignorovali jeho jasné príznaky.

***

V každom prípade národnostná otázka a národný štát boli v pozadí prítomné a ovplyvňovali účastníkov Viedenského kongresu. Tieto otázky sa objavili už počas napoleonských vojen. Pri formovaní 6. protinapoleonskej koalície v proklamácii k Nemcom, podpísanej ruským poľným maršalom Kutuzovom v marci 1813, požadoval ruský vojvodca zrušenie Rýnskeho spolku a usporiadanie strednej Európy na základe samourčovacieho

17 It must be evident to every one who understands what this war has wrought in the opinion and temper of the world that no general peace, no peace worth the infinite sacrifices of these years of tragical [sic] suffering, can possibly be arrived at in any such fashion. The method the German Chancellor proposes is the method of the Congress of Vienna. We cannot and will not return to that. In *American Presidency Project. Papers of Woodrow Wilson. Adress to Congress*, February 11th 1918: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=110448>.

práva nemeckých kniežat a nemeckých národov a tiež nezávislosť všetkých európskych štátov. Bolo zrejmé, že agitácia za vstup do protinapoleonskej koalície bola už nasmerovaná na národné cítenie a politické aspirácie Nemcov, ktoré sa prejavili počas napoleonských vojen. Rovnako postupoval Metternich a väčšina nemeckých kniežat vstúpila do protinapoleonskej koalície. V konečnom dôsledku mala porážka Napoleona viesť k tomu, že malo vzniknúť federatívne Nemecko a rovnako z nezávislých štátov malo vzniknúť aj Taliansko. Neboli to síce ešte programy nemeckej či talianskej liberálnej buržoázie sformulované v Paulskirche, či v Cavourovej kancelárii, obsahovali však v sebe už ideu „národného štátu“. „Národný štát“ sa mal stať nástrojom na ukovanie takej koalície, ktorá by bola schopná poraziť Napoleona, zatlačiť Francúzsko do „jeho vlastného priestoru“ a vybudovať v Európe novú sústavu štátov, v ktorej by už národná myšlienka mala svoje miesto.

Je jasné, že tvorcovia protinapoleonskej koalície používali argumenty, ktoré mali potenciál osloviť adresátov. Sám Napoleon využíval národnú myšlienku rovnako ako svoj *code civil*. Menej sa mu darilo v Nemecku, zato ale oslovil v strednej Európe Poliakov. Bolo jasné, že idea národného štátu začala v Európe dozrievať. Bolo však otázne, ako sa táto idea prejaví po porážke Napoleona na kongrese vedenom konzervatívnymi, legitimisticko-monarchistickými politickými aktérmi, vrátane červenovlasého ruského cára i Metternicha, ktorý si ešte občas nasadil aj parochňu.

***

Viedenský kongres si predsavzal, a na tom sa zhodli všetci jeho účastníci, že prvoradou úlohou veľmoci v Európe je zachovať „*le repos du monde*“ (pokoj vo svete). Ale prostriedky na zachovanie pokoja sa už počas kongresu prejavovali u jednotlivých aktérov rozdielne. A vlastne hneď po podpísaní kongresového aktu došlo k rozštiepeniu protinapoleonskej koalície. Veľká Británia bola otvorená voči liberalizmu a konštitucionalizmu. Po júlovej revolúcii roku 1830 sa k Veľkej Británii v tejto otázke pridalo aj Francúzsko nového kráľa Ludovíta Filipa Orleánskeho. Naproti tomu tzv. Svätá aliancia ostala antiliberálna a legitimistická. Pokoj ako „nehybnosť“ však v Európe a vo svete neexistovali. Spoločenskými pohybmi boli zasiahnuté aj okrajové časti Európy: Španielsko, Portugalsko, ale aj Rusko.

V najvýznamnejších európskych krajinách sa postupne upevňovali pozície liberálnej buržoázie, v niektorých krajinách zápas o konštitúciu mal už charakter zápasu o demokraciu. Tento zápas prebiehal aj ako reakcia na pokusy konzervatívnych síl potlačiť konštitucionalizmus a deklarované ľudské slobody. Jasné to bolo predovšetkým počas júlovej revolúcie 1830 vo Francúzsku.

V strednej Európe a na Balkánskom polostrove dostal zápas za konštitucionalizmus aj črty zápasu o národné práva a o národný štát. Došlo k formulovaniu politických programov v duchu nacionalizmu. V Nemecku, kde sa monarchovia pod vedením Pruska a Rakúska usilovali o prepojenie jednotlivých nemeckých štátov zhora a odmietali akékoľvek národné zhromaždenie a parlament budovaný zdola, vyvolal tento postoj odpor

buržoázia a inteligencie (študentov), čo sa stalo základom pre široko založené národné hnutie s ideou štátneho zjednotenia. Liberálna buržoázia v nemeckých štátoch, ktorá presadzovala ideu národného štátu, formulovala svoje idey jednak v boji proti Napoleonovi, ale tiež aj v boji proti konateľom a zásadám Viedenského kongresu. Táto dvojité negácia, takmer v zmysle Heglovej dialektiky, vytvorila ideový priestor pre politiku národného štátu. Politicky však tento národný štát s národom ako novým štátnym suverénom ešte nebol na programe dňa. Viedenský kongres robil všetko, aby tomu zabránil. Robil tak v presvedčení, že bráni revolúcii, ktorá priviedla Európu k chaosu a Napoleona k moci. Nemecký spolok tak bol v konečnom dôsledku iba zväzkom štátov, v ktorých štátnymi suverénmi ostali králi a kniežatá, hoci sa v záverečnom akte hovorilo o nemeckom národe (*deutsche Nation*). Rovnako v Taliansku, ktoré Viedenský kongres vrátil k decentralizácii založenej na ôsmich malých štátoch, sa presadila koncepcia samostatných štátov a princíp suverenity kniežat.

Aj pôvodný Metternichov plán, s ktorým prišiel na kongres, bol založený na princípe, ktorý rešpektoval začínajúci národný pohyb v Nemecku a v Taliansku. Metternich plánoval vytvoriť zväz nemeckých štátov rovnako ako zväz talianskych štátov vo forme akejsi voľnej federácie. Rakúsko malo pritom hrať v oboch zväzoch dominantnú úlohu. V Nemecku chcel dokonca zaviesť dedičné cisárstvo, samozrejme, habsburské. Ustúpil pre odpor Pruska, ale podporu pre tento plán nedostal ani od svojho cisára Františka v obave možného konfliktu s Pruskom, ktorý by mohol v konečnom dôsledku oslabiť pozíciu Rakúska na kongrese. Metternichov plán bol typickým prejavom rešpektovania rodiaceho sa nacionalizmu, ale súčasne aj jeho ovládnutie „zhora“. Rozhodnutia Viedenského kongresu však nemohli zastaviť hnutie, ktoré presadzovalo liberálne meštianstvo a inteligencia, ale ktoré už presakovalo aj do ľudových vrstiev. Nielen v Nemecku, ale aj v Taliansku pod ideovým vedením Giuseppe Mazziniho začalo sa rozvíjať hnutie smerujúce k talianskej jednote a k talianskemu „národnému štátu“.

Na Balkáne bolo v centre pozornosti celej Európy Grécko, ktoré viedlo ozbrojený zápas proti Osmanskej ríši. Osamostatnenie Grécka pod patronátom Veľkej Británie, Francúzska a Ruska (tu predovšetkým ako výsledok protitureckej politiky) znamenalo vytvorenie prvého „národného štátu“ na Balkáne, čo ďalej podnietilo ideu illyrizmu a národný pohyb v ďalších balkánskych národoch.

V strednej Európe bolo v centre pozornosti Poľsko. Na Viedenskom kongrese patrielo medzi „potrestané“ krajiny, pretože jeho predstavitelia stavili na Napoleona. Rusku sa podarilo, po dohode s Pruskom, ktoré za to dostalo časti rovnako postihnutého Saska, vytvoriť na poľskom území pod svojou egidou kráľovstvo, tzv. Kongresovku. Neznamenalo to však trvalé riešenie a pokoj v tejto oblasti. Protiruské povstanie v roku 1830 bolo síce brutálne potlačené, neznamenalo to však zmierenie sa Poliakov s daným stavom. Národné hnutia sa rozvinuli a do politického programu vyústili aj u Maďarov a medzi stredoeurópskymi slovanskými národmi – Čechmi i Slovákmi, kde si vedúce vrstvy (predovšetkým inteligencia) začali formovať národné politické programy ešte

pred revolúciou roku 1848. U Slovákov sa tejto úlohy ujala skupina mladých národovcov zoskupená okolo Ľudovíta Štúra. Zatiaľ čo Kollárova koncepcia slovanskej vzájomnosti a spolupráce, postavená predovšetkým na vzájomnosti literárnej, mala iba niektoré protopolitické prvky, Štúrovcami sformulovaný program bol už pevne zakotvený v politickej realite Uhorska.

Európa po roku 1815 teda bola všetkým možným, iba nie oázou pokoja a nehybnosti. Viedenský kongres bol namierený proti revolúcii a usiloval sa zakotviť nové štátne hranice, ktoré sa nazývali „novým poriadkom“. Nebol protinacionalistický svojou dikciou, ale svojím reálnym dosahom, pretože bol proti revolúcii, ktorú stotožnil s vojnou a nacionalizmus predstavoval dynamickú revolučnú silu vo vtedajšej Európe. Svojimi opatreniami a postojmi konzervatívnych a legitimistických síl však napokon nepriamo rozhodnutia kongresu a politika niektorých konzervatívnych politických elít nacionalizmus posilnili. Nacionalizmus ako pohyb proti nehybnosti a strnulosti, nacionalizmus ako novú ideológiu novej dominantnej spoločenskej triedy – buržoázie i ako nové náboženstvo kultúrnych predstaviteľov a inteligencie.

***

„Nový poriadok“ pre Európu – to bol hlavný slogan Viedenského kongresu. Európa po kongrese celkom iste nemohla byť Európou pred Francúzskou revolúciou. Ale deklarovaný „nový poriadok“ nebol vo svojej podstate nový. Reštaurácia Bourbonovcov a upevnenie hraníc a mocenských pozícií víťazných veľmocí – to nebolo riešenie perspektívne. Zo strany niektorých účastníkov kongresu, v prvom rade zo strany Ruska, ale v niektorých otázkach bol k tomu blízky aj Metternich, šlo skôr o opačný proces: zaviesť starý poriadok do nového, zmeneného sveta. Ale ani to sa v plnej miere nepodarilo. Nepodarilo sa v plnej miere reštaurovať predrevolučné pomery v Európe. Ani reštaurácia Bourbonovcov vo Francúzsku nebola reštauráciou v plnom slova zmysle. Legitimizmus, ktorý tak vehementne presadzoval vo Francúzsku bývalý Napoleonov minister Talleyrand, mal pre Francúzov aj ten význam, že s Bourbonovcami nemohol kongres rokovať celkom jednoznačne ako s porazenou dynastiou, a teda ani Francúzsko nebolo jednoznačne porazenou krajinou. Porazený bol Napoleon. Konštitucionalizmus, ktorý bol v princípe akceptovaný, hoci v praxi obchádzaný, predstavoval ideu, ktorá bola na vzostupe a ktorú nemohol kongres zastaviť. Rovnako ako národný princíp. Oba tieto fenomény boli prejavom postupujúcej modernizácie, za ktorou stála liberálna buržoázia. „Nový poriadok“, ktorý Viedenský kongres proklamoval, chápali veľmoci predovšetkým v geograficko-teritoriálnom zmysle a tiež v zavedení princípu intervencie a rozhodujúceho práva veľmocí pri udržiavaní tohto „nového poriadku“. Ale napokon ani tieto zásady sa celkom nepodarilo dlhodobo udržať. Nová revolúcia v Paríži a blížiaci sa európsky revolučný rok 1848 boli jasným svedectvom toho, že nijakými dohodami a alianciami nebolo možné zastaviť proces modernizácie a s ním spojeného postupu idey „národného štátu“. V strednej Európe sa v epoche „jari národov“ objavili nové národy. Popri Nemecku a Taliansku, kde sa tendencie k národnému (federatívnemu) štátu objavili už

počas napoleonských vojen, to bol celý rad ďalších menších národov, ktoré si v duchu idey „národného štátu“ vypracovali svoje politické programy a pokúsili sa ich v revolúcii rokov 1848 – 1849 aj realizovať.

Po Viedenskom kongrese sa namiesto „nového poriadku“ začali v Európe objavovať „noví ľudia“. Viedenský kongres bol pre Európu rozlúčkou s parochňami, čo sa môže symbolicky chápať aj ako rozlúčka s európskym klasicizmom, ktorý už dohral svoju úlohu v umení, architektúre, ale aj v myslení. Zároveň to znamenalo aj rozlúčku s 18. storočím, s vekom rozumu. „Noví ľudia“ v Európe stavili na cit a čin – nastalo obdobie romantizmu. Romantizmu v umení, ale aj v politickom myslení. Takmer symbolickou osobnosťou tohto zamerania môže byť Lord Byron, romantický básnik, ale aj ako nekonvenčná osobnosť a bojovník za slobodu Grécka. Vo všetkých európskych krajinách sa začali objavovať títo „noví ľudia“ – romantici, ktorí v umení spretrhali spojenie s klasicizmom, ale takmer všetci sa vrhali aj do spoločenskej a politickej aktivity. V Anglicku to bol okrem Byrona aj Percy Shelley, vo Francúzsku predovšetkým Victor Hugo. V Uhorsku to bol Sándor Petöfi, ale aj Ludovít Štúr, hoci u Štúra prevažovala politická činnosť nad činnosťou literárnou.

Spoločenský pohyb spustený Francúzskou revolúciou, ktorý by sme mohli s Ortegom y Gassetom nazvať „vzburou davov“ a ktorý v konečnom dôsledku preniesol politiku zo salónov na ulice a námestia, predstavoval pohyb, ktorý bol v konflikte s Viedenským kongresom, všemožne sa usilujúcim natlačiť politiku späť do salónov. Nacionalizmus a idea „národného štátu“ boli podstatnou súčasťou „ducha davu“, ktorý v „jari národov“ prežíval obdobie mohutného, hoci navonok v dôsledku „nového poriadku“ Viedenského kongresu azda menej viditeľného rozvoja.

Miesto, funkcia a význam politického katechizmu v slovenskom socialistickom a komunistickom hnutí v prvej štvrtine 20. storočia¹

Juraj Benko

V nasledujúcom článku sa budem zaoberať otázkou, do akej miery sa v slovenskom socialistickom hnutí využíval žáner politického katechizmu na oslovenie, pritiahtnutie najnižších vrstiev k socialistickému hnutiu a k jeho mobilizácii. Inými slovami, bude ma zaujímať, aký bol výskyt, miesto, funkcia a význam tejto formy politickej komunikácie v slovenskom politickom diskurze – s dôrazom na socialistické a komunistické hnutie.

Funkcia, využitie a adresáti žánru

Katechizmus predstavoval pevnú súčasť náboženskej i sekulárnej kultúry Európy. V novoveku predstavoval text, ktorý oboznamoval publikum so základnými ideami, princípmi a hodnotami náboženskej náuky a vo svojej sekulárnej podobe aj s politickými doktrínami. Z historického hľadiska predstavoval katechizmus vďaka svojej formálnej jednoduchosti, obsahovej jasnosti a zrozumiteľnosti a celkovo kognitívnej stráviteľnosti jeden z najzákladnejších útvarov náboženskej a politickej komunikácie. V tomto smere zosobňoval prostý diskurzívny útvar, ktorý sa v komunikácii náboženských a politických elit s ľudovými vrstvami obyvateľstva využíval na to, aby napomáhal osvojeniu a introjekcii súboru určitých myšlienok, pravidiel či dogiem.

Katechizmus je špecifický svojou funkciou, spôsobom komunikácie (metódou) a vzťahom k adresátovi. Hoci sa považuje najmä za literárny žáner, ako metóda komunikácie, vzdelávania a indoktrinácie sa neviaže len na písaný text. Pred vznikom kníhtlače sa v textovej forme vyskytoval len zriedkavo, a predovšetkým, namiesto artefaktu označoval tento pojem proces výučby základov kresťanskej vierouky pre deti a dospelých ústnou formou.² „Zlatú éru“ zažil už v neskej antike a po zániku Rímskej ríše upadal.³ Oživenie tejto formy výučby pre „prostý ľud“ prinieslo až 15. storočie, spojené s volaním po reforme cirkvi a kresťanstva.⁴

1 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644.

2 K etymológii pojmu a k počiatkom vývoja tohto žánru pozri napr.: VELICU, Adrian. *Civic Catechisms and Reason in the French Revolution*. Burlington : Ashgate Publishing Company, 2010, s. 19 – 21.

3 BAST, Robert J. The Political Dimension of Religious Catechisms in Fifteenth and Sixteenth Century Europe. In *La Révolution française*, 2009 (Les catéchismes républicains), s. 2. <http://lrf.revues.org/123>.

4 Tamže.

Rozšírenie kníhtlače a predovšetkým súboj katolicizmu a protestantizmu v období reformácie viedli k rozkvetu tohto žánru vo viacerých knižných formátoch. Martin Luther publikoval komplexnejší *Veľký katechizmus* a stručný *Malý katechizmus*. Zatiaľ čo *Veľký katechizmus* predstavoval relatívne náročný a komplexný výklad vierouky, určenej najmä pre erudovanejších kňazov, pre laickú verejnosť bol určený nenáročný výklad v krátkej forme. Onedlho z katolíckej strany vyšli z pera Petra Kanizia tri katechizmy: *Malý, Stredný a Veľký*. Najrozšírenejšou formou katechizmu – s dialogickou štruktúrou, krátkym rozsahom, určenou pre laikov a pre „pochopenie srdcom“, malou, lacnou a ľahko prenosnou, s jazykom zrozumiteľným ľudu – však predstavovala typ „malého“ katechizmu.⁵ Symbolizoval obrat cirkvi k „prostému ľudu“ pri pestovaní, šírení a prehľbovaní vierouky. Do budúcnosti sa stala vzorom aj pre sekulárne vzdelávanie a najmä pre politickú osvetu.

Typickú štruktúru katechizmu tvorili otázky a odpovede. Ich využitie vo výučbe nemalo viesť ku kladeniu otázok, interpretovaniu alebo hľadaniu významu toho, čo bolo prezentované. Dôraz sa nekládol na pochopenie intelektom, ale na pamäť a memorovanie, teda eufemicky či poeticky povedané, na pochopenie a prijatie „srdcom“.

Zacielenie katechizmov pri ich publikovaní a šírení malo ako generačný, tak kultúrny vektor. Tradičným a primárnym adresátom katechetického vyučovania boli v rámci náboženských komunít najmä deti. V edukačnom a socializačnom procese, ktorý bol stáročia pod kuratelou cirkvi, katechizmus predstavoval jeden zo základných prostriedkov uvedenia nastupujúcich generácií do spoločenstva veriacich, oboznámenia sa s vieroukou a prijatia viery. Na druhej strane, do 19. storočia stála výučba v školách najmä na katechizmovej forme, pričom sa táto koncepcia netýkala len predmetov s náboženským obsahom. Obzvlášť v protestantských regiónoch Európy bolo vyučovanie pomocou katechizmov ustálenou metódou a katechizmus sa využíval ako prvá učebnica negramotných detí – šlabikár.⁶ Ako náboženský text v podobe malej knižky predstavoval katechizmus v rôznych obmenách sumu základných vier, ktorá podľa náboženských elít mala sprevádzať človeka po celý jeho život. Pre deti bol tým prvým textom, s ktorým sa v rámci svojej socializácie stretávali, pre dospelých veriacich bol v ťažkých, kritických a mimoriadnych situáciách mnohokrát tým posledným, čo im v živote malo ostať z prostriedkov k napĺňaniu duchovných potrieb.⁷

5 DUFOUR, Michel. When Catechism Meets Science and Politics. In ALVAREZ-BENITO, Gloria – FERNANDEZ-DIAZ, Gabriela – INIGO-MORA, Isabel MA (eds.). *Discourse and Politics*. Newcastle-upon-Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2009, s. 35.

6 WILLKE, Ingeborg. Das schwedische ABC-Buch vergangener Jahrhunderte und seine Hähne. In *Internationale Schulbuchforschung*, roč. 19, 1997, č. 3 (Fibelgeschichte/History of primers), s. 239 – 248. <http://www.jstor.org/stable/43057095>.

7 Posledné číslo časopisu *Slovenská žena* z roku 1944 pripravovalo čitateľky na prechod frontu a očakávaný nástup sovietskej moci. K zabezpečeniu duchovných potrieb odporúčali: „V dnešných časoch sťahovania a evakuovania niet miesta pre hrubé náboženské knihy a príručky. Stačí, keď máme poruke *Malý katechizmus*, ten, z ktorého sme sa učili na ľudovej škole.“

Popri generačnom vektore bol veľmi dôležitý aj kultúrny vektor pri šírení a využívaní katechizmov. Ich adresátmi boli všetci, ktorí stáli mimo, resp. na okraji náboženskej komunity a zároveň existoval záujem vtaiahnuť ich do tejto komunity: „pohania“, „kacíri“, „divosi“. Z hľadiska vierouky a členov spoločenstva predstavovali „neveriacich“. Kultúrny či sociálny vektor šírenia doktrín prostredníctvom katechizmov mal kľúčovú úlohu pri rozšírení politických katechizmov, ktoré v procese formovania modernej politickej sféry tvorili dôležitý nástroj v úsilí o politickú inklúziu čoraz širších vrstiev obyvateľstva.

Pre nositeľov politickej kultúry spomedzi politických elít, sociálnych reformátorov alebo predstaviteľov, teoretikov či vizionárov sekularizovaných hnutí predstavovali adresáti politických katechizmov „laikov“ v otázkach predostieraných ideí, princípov a hodnôt. Tento postoj sprevádzali rôzne ďalšie a stereotypizujúce prívlastky, či už niesli pejoratívny alebo eufemizujúci význam. V oboch prípadoch predstavovali z hľadiska náboženskej a politickej akulturácie tie segmenty obyvateľstva, ktoré jeden z novovekých protestantských katechizmov nazval „deti v poznani“.⁸

Politický katechizmus

Politický katechizmus môžeme považovať za jeden z historicky základných žánrov osvety a politickej komunikácie. Čo sa týkalo jeho formátu, podobne ako pri klasických religióznych katechizmoch išlo o malú knižku pozostávajúcu z nevelkého počtu strán, obyčajne 16 alebo 32, ktorá bola zostavená väčšinou vo forme otázok a odpovedí.

Svetské využitie tohto žánru je zdokumentované od 17. storočia.⁹ V tomto období začali v západnej Európe vychádzať sekulárne katechizmy a popri morálnych, praktických, filozofických a iných katechizmoch sa objavili aj politické katechizmy. Prvé z nich nachádzame v Anglicku v prvej polovici 17. storočia, počas revolúcie. Obdobie prechodu od náboženských k sekulárnym katechizmom však trvalo už dlhšie a hranica medzi náboženským a svetským obsahom bola najmä v počiatočnom období vágna.¹⁰

Obrovský rozmach a kulminácia výskytu politických katechizmov však nastal počas revolúcie a porevolučných dekád vo Francúzsku – teda koncom 18. a začiatkom 19. storočia. Francúzska revolúcia žiadala rýzny rozchod s náboženstvom. Hľadanie nových metód a pedagogických prístupov, ktoré by napomohli politickej socializácii a mobilizácii nás v tomto období, sa skončilo, paradoxne, pri využívaní osvedčených metód.¹¹ Aj jakobíni

ZAVACKÁ, Marína. Slovenská žena v útoke a obrane. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1, s. 11.

8 DUFOUR, When Catechism Meets Science, c. d., s. 35.

9 MARIN, Marco. *The Sacralization of Politics in the Political Catechisms of the French Revolution*. http://www.academia.edu/8547499/The_Sacralization_of_Politics_in_the_Political_Catechisms_of_the_French_Revolution.

10 Najmä v Anglicku, kde od 15. storočia vidíme identifikáciu štátu s cirkvou, je táto hranica nejasná a svoj odraz to našlo aj v katechetickej literatúre. HEATER, Derek. *A History of Education for Citizenship*. London : RoutledgeFalmer, 2004, s. 30.

11 VELICU, *Civic Catechisms*, c. d., s. 1.

– v najradikálnejšej fáze revolúcie – šírili svoje politické idey prostredníctvom nástrojov, ktoré boli tradičnou doménou náboženského života: modlitieb, hymnov, občianskych oltárov a – katechizmov. V dobe revolúcie a napoleonského impéria bolo publikovaných približne 800 politických katechizmov.¹² V prvej polovici 19. storočia sa v hojnom množstve objavili v Nemecku, Španielsku, v Spojených štátoch a Latinskej Amerike.¹³ V súvislosti s francúzskou revolúciou sa objavili politické katechizmy aj v Uhorsku, ktoré spisali uhorskí jakobíni. Najznámejší z nich je *Katechizmus tajnej spoločnosti uhorských reformátorov* (1794), ktorý požadoval samostatné Uhorsko, národnú armádu či slobodný rozvoj obchodu. Katechizmová podoba tohto manifestu v prípade uhorských jakobínov len podčiarkovala tajný, sprisahanecký charakter tohto spolku.

Využitie a výskyt politických katechizmov v Európe narastali počas ďalších revolučných výbuchov v roku 1830 a najmä 1848 – popri Francúzsku najmä v Nemecku či Taliansku. Ako bolo naznačené, sekulárne katechizmy nemali len vyhranene politické zacielenie. V 19. storočí sa stali kvitnúcim žánrom, ktorý mal za úlohu sprostredkovať popri politických ideách nové a prevratné poznatky či teórie, ako aj poskytnúť návody v praxi a každodennom živote. Samotný pojem katechizmus sa v sekulárnom využití stal najmä v 19. storočí okrem iného synonymom aj pre najrôznejšie základné výkladové texty, príručky, rukoväte, zhrnutia, ktoré reprezentovali zároveň jednu z najdôležitejších funkcií tradičných katechizmov – systematizovaný a stručný výklad náuky. No nezostal len pojmom. Pri sprostredkovaní najrôznejších oblastí poznania laikom bol publikovaný aj v prísnej, zviazanej, dialogickej forme otázok a odpovedí. V nemeckom jazyku v druhej polovici 19. storočia vyšla v tejto podobe katechizmu celá séria titulov ako napr. katechizmus kompozície, organu, heraldiky, spevu, šachu, gymnastiky, stenografie, štylistiky, typografie, botaniky, lesníctva, baníctva, architektúry, elektrotechniky, telegrafie, atď.

Katechizmus ako nástroj politickej komunikácie

Žáner katechizmu predstavoval jednu z tradičných odpovedí na otázku, akou formou oboznámiť laické publikum s určitým ideologickým systémom, súborom občianskych alebo politických hodnôt či s politickou kultúrou. Ako jeden z najustálenejších útvarov edukácie a indoktrinácie sa stal najmä v dlhom 19. storočí preferovanou formou politickej komunikácie, prostredníctvom ktorej mohli politické elity a inteligencia pritiahnúť indiferentné publikum k novému myšlienkovému či hodnotovému svetu. Stal sa využívaným nástrojom transferu ideí, politickej socializácie a politickej mobilizácie. Svojou jednodu-

12 To je aj dôvod, prečo sa žánrom zaoberajú historici a literárni historici najmä vo Francúzsku. Výskum nemeckých politických katechizmov zahŕňa vyše 250 textov.

13 Viac: ROLDÁN VERA, Eugenia. Talking Politics in Print. Political Catechisms and the Development of Public Opinion in Nineteenth-Century (Mexico). In *La Révolution française*, 2009, č. 1 (Les catéchismes républicains) <http://lrf.revues.org/128>; ZUNÍGA, Marcela. „Catéchismes jacobins“: une trajectoire inquisitoriale à Puebla de los Angeles. In *Nuevo Mundo Mundos Nuevos*, 2007. <http://nuevomundo.revues.org/index3645.html>.

chou a stručnou formou zohľadňoval mnohé predispozície a kapacity adresátov – počínajúc zvykmi, dôverou v písané slovo a končiac vzdelaním, gramotnosťou a celkovými kognitívnymi schopnosťami.

Adresátni politických katechizmov popri iných formách a žánroch politickej komunikácie sa v priebehu moderných dejín stávali rôzne (triedne, nacionálne, genderovo, profesijne, sídelne) definované skupiny obyvateľstva: od anglických *freeholderov* cez tzv. tretí stav, robotníkov, roľníkov, ženy až po etniká či národnosti. Predstavovali nových adeptov na vstup do rozširujúceho sa politického spoločenstva svojej doby a krajiny. Politické katechizmy v ére svojho rozkvetu mali za úlohu prebudit' v nich politických aktérov, prekonať ich apatiu a izoláciu a politicky ich mobilizovať v mene presadenia konkrétnych politických programov. Podobu týchto cieľov určovali konkrétne ideológie, záujmy elít, ako aj záujmy emancipačných hnutí, ktoré vznikali zdola, uprostred najnižších vrstiev. Vťahovanie spomínaných sociálnych vrstiev a skupín do politickej sféry možno považovať za súčasť procesu ich politickej integrácie a kolektívnej emancipácie.

Náboženský formát, ktorý katechizmus stelesňoval, prinášal aj zaujímavý psychologický efekt. Politický katechizmus stál na pomedzí religiózneho a sekulárneho sveta: bol blízky religióznej mentalite „čistého a neskazeného“ ľudu. Zmysel jeho využitia v rámci politickej komunikácie možno popri jeho jednoduchej vzdelávacej metóde vidieť aj v tom, že to bol tradičný náboženský žáner. Jeho využitie apelovalo na zbožnosť a vytváralo náboženské asociácie napriek tomu, že v zaužívanom náboženskom obale sa nachádzal svetský obsah a politická dogma. Motivoval k obdobnému prijatiu súboru takto zjavených právd – nekriticky, bez otázok a pochybností. Využíval náboženské cítenie a vzťah k náboženským formám, hoci samotný obsah už bol substituovaný za svetský. V tomto zmysle predstavoval podobnú konceptuálnu zmes svetského obsahu v sakrálnom obale, ktorý tradične niesol náboženský, zjavený obsah, akou môže byť politický prejav v kostole, socialistická vlajka v relikviári, alebo a to bol bežný jav v začiatkoch socialistického hnutia – procesie s ikonami Marxa a Engelsa a krížom s Kristovým telom.¹⁴

Dá sa povedať, že 19. storočie bolo storočím politického katechizmu v Európe. Išlo zároveň o obdobie s prebiehajúcim oddeľovaním sféry politiky, školstva a náboženstva. Popri širokom využití v republikánskych, demokratických, národných hnutiach sa katechizmus v druhej polovici storočia uplatnil aj v socialistickom hnutí. Stal sa vychyteným žánrom aj pri úsilí o osvetu a politickú mobilizáciu robotníckej triedy. Už v prvej polovici 19. storočia sa ho chopili socialisti, utopisti a sociálni revolucionári, aby aj prostredníctvom neho šírili idey spoločenskej rovnosti a sociálnej spravodlivosti medzi robotníckymi vrstvami.

14 K tejto téme pozri aj: CORDOVA, Nathaniel I. The Constitutive Force of the Catecismo del Pueblo in Puerto Rico's Popular Democratic Party Campaign of 1938 – 1940. In *Quarterly Journal of Speech*, roč. 90, 2004, č. 2, s. 212 – 233.

Socialistické hnutie a politické katechizmy

V prvej polovici 19. storočia sa o slovo hlásila v industriálne rozvinutých krajinách nová sociálno-ekonomická trieda – priemyselný proletariát. Sociálne vykorenená, ekonomicky pauperizovaná a kultúrne zanedbaná vrstva mala obrovský politický potenciál. Jej situácia a postavenie v spoločnosti vzbudzovali pozornosť spoločenských elít a intelektuálov, od sociálno-katolíckych, resp. evanjelických reformátorov cez liberálov až po socialistických revolucionárov. Predstavovali výzvu pre politizačné, socializačné, vzdelávacie či evanjelizačné úsilie etablovaných politických a cirkevných elít rôznych prúdov a denominácií. Koncom 19. storočia sa v strednej Európe už jasne ukazovalo, že víťazom v boji o priazeň robotníctva sa v priebehu druhej polovice storočia stalo socialistické hnutie so svojou víziou beztriednej spoločnosti a všeľudskej emancipácie. Do vypuknutia prvej svetovej vojny sa socialistické strany presadili ako najsilnejšie politické reprezentácie priemyselného proletariátu, ako v celoeurópskom kontexte, tak i v kontexte Rakúska-Uhorska.

Spôsoby, akým chceli socialistické elity oslovit' robotnícke vrstvy, viac-menej odrážali všeobecnú úroveň politickej komunikácie svojej doby, jej metódy a formy. Viera v silu písaného slova a knihy pretrvala počas celého 19. storočia a žáner sekulárneho katechizmu bol v rámci politickej komunikácie medzi elitami a nižšími vrstvami jedným z jej tradičných manifestácií.

Komunistický manifest a socialistické katechizmy

Nemôže teda prekvapovať, že najuctievanejší a najpublikovanejší text socialistického a komunistického hnutia – *Komunistický manifest* Karola Marxa a Fridricha Engelsa – bol pôvodne navrhnutý vo forme revolučného katechizmu s názvom *Komunistické vyznanie viery* s 22 otázkami a odpoveďami. Táto forma politickej osvety bola vtedy bežná v robotníckych a remeselníckych organizáciách a Engelsa samotného inšpiroval prvý robotnícky katechizmus s názvom *Katechizmus Pudu* (1839) belgického socialistu Jacoba Katsa.¹⁵ Pre voľbu katechizmu zavázila ďalšia okolnosť. Londýnsky Zväz komunistov, pre ktorý Engels dokument pripravoval, bol tajnou a konšpiratívnou organizáciou. Formát katechizmu a jeho dialogická štruktúra podporovali ducha sprisahanečtva. Engels však nakoniec katechizmovú podobu manifestu odmietol ako nevhodnú a prežitú a rozhodol sa pre jednoduchú, naratívnu formu.¹⁶ A tak v roku 1848 vznikol svetoznámy *Manifest* v podobe, v akej ho dnes poznáme. Zo sféry politickej komunikácie sa však nestarali ani pôvodné Engelsove koncepty, ich dosah bol však celkom marginálny. Predstavovali skôr kuriozitu v diskurze socialistického hnutia. Hoci prvý návrh (*Komunistické vyznanie viery*) bol objavený až v roku 1968, druhý s názvom *Zásady komunizmu* bol prvýkrát

15 MEHRING, Franz. Karl Marx: The Story of His Life. Chapter Five: Exile in Brussels. <http://www.marxists.org/archive/mehring/1918/marx/ch05b.htm>.

16 Tamže.

publikovaný už začiatkom prvej svetovej vojny¹⁷ a po vojne sa objavil preložený aj v slovenčine. Uverejnila ho komunistická *Pravda chudoby* v roku 1924.¹⁸

Socialistické katechizmy prežívali v druhej polovici 19. storočia svoj rozkvet v západnej i strednej Európe, ako aj v severnej Amerike. Miera ich výskytu sa líšila podľa vplyvu rôznych faktorov – na jednej strane závisela od úrovne industrializácie a rozvoja robotníckeho hnutia, na druhej strane od tradície samotného žánru v tej-ktorej krajine. V politicky vyspelom Francúzsku, Belgicku či Anglicku s rozvíjajúcim sa socialistickým hnutím nastúpili v publikačnej sfére už v prvej polovici 19. storočia, pričom vrcholným obdobím bola revolučná vlna na konci 40. rokov.¹⁹ V USA sa tento trend zintenzívnili neskôr. Spolu s prudkým rozmachom sociálno-demokratického hnutia v Nemecku koncom 19. storočia vyšli v nemeckom jazyku aj viaceré sociálno-demokratické katechizmy.²⁰ Celkovo však žáner na konci dlhého 19. storočia ustupoval na západe do úzadia. Dôvodov bolo viacero, no zásadné boli revolučné zmeny vo sfére politickej komunikácie – presunula sa na iné polia. V polovici 19. storočia došlo k nástupu masovej periodickej tlače. Nové technológie zlacnili a zrýchlili jej výrobu. Rástla jej sledovanosť zo strany najnižších sociálnych vrstiev, ktorá súvisela aj so všeobecným rastom gramotnosti. Postupne sa menili aj vzdelávacie metódy nielen v školách, ale aj v rámci socializácie, osvety a edukácie najnižších vrstiev.

Ťažisko politickej komunikácie sa presunulo na iné inštitúcie, médiá, žánre a metódy: z tlačených médií sa pozornosť politických elít sústredila predovšetkým na periodickú tlač, noviny, s ktorým sa spájal celý systém administrácie a distribúcie. Do hry vstúpili najrôznejšie svetské žánre a tlač sa stala zrkadlom tejto komunikačnej pestrosti. Na ňu sa presunul aj hlavný dôraz v politickom marketingu a elity jej venovali najväčšiu pozornosť i prostriedky. Založenie a udržanie novín bolo vrcholným cieľom politického hnutia a strany a dôležitým kľúčom k úspechu.

17 ENGELS, Frederick. The Principles of Communism. In *Selected Works*, Volume One, Moscow : Progress Publishers, 1969, s. 81 – 97. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/11/prin-com.htm>.

18 ENGELS, Friedrich. Zásady komunizmu. In *Pravda chudoby*, roč. 5, 1924, č. 17 – 30, s. 2.

19 Vo Francúzsku stojí za zmienku *Catéchisme des industriels* od Henryho Saint-Simona (1824), *Catéchisme des socialistes* od Louisa Blanca (1849) či *Catéchisme socialiste* od Ch. V. Chevého. V Belgicku v roku 1839 vyšiel vyššie spomínaný *Katechismus l'udu* z pera socialistu Jacoba Katsa. V Nemecku spísal *Katechismus für das deutsche Volk* socialistický revolucionár Moses Hess (1850).

20 KNORR, Ludwig. *Sozialdemokratischer Katechismus für das arbeitende Volk*. München : Münchner Post, 1893; KAUTSKY, Karl. *Ein Sozialdemokratischer Katechismus*. Stuttgart : Dietz, 1893; *Das rote ABC oder Sozialdemokratischer Katechismus. Ein Gesprächbüchlein für das arbeitende Volk*. Aussig : Berner, 1894; CALWER, Robert. *Arbeiter-Katechismus: eine sozialdemokratische Antwort auf das Preis-Ausschreiben des Pfarrers Weber zur Anfertigung eines Arbeiter-Katechismus für evangelische Arbeiter*. Berlin : Vorwärts, 1889.

Slovensko a socialistické hnutie

Koncom 19. storočia sa v Budapešti v rámci uhorského sociálnodemokratického hnutia formovala najprv agitačná, potom organizačná odnož, ktorej predstavitelia sa orientovali na osvetu a organizáciu slovenského robotníctva. Utvárali špecifický slovenský socialistický politický diskurz, ktorý sa stal novou sférou politickej komunikácie v prvom rade so slovensky hovoriacim robotníctvom a remeselníctvom. Prostredníctvom neho sa usilovali prezentovať mu program, budovať jeho kolektívnu identitu, organizovať a mobilizovať ho v mene politických cieľov sociálnej demokracie. Usilovali sa pretvoriť politicky indiferentných robotníkov na sociálnodemokratických robotníkov. Pred akým publikom stáli, naznačuje úryvok Jana Bartoša, jedného z priekopníkov slovenského socialistického hnutia, z roku 1895. Spomína na prvé pokusy organizovania slovenských (a poľských) tehliarskych robotníkov na periférii Budapešti. Vykresľoval ťažkosti pri získavaní dôvery a prekonávaní predsudkov a strachu, ako odmietali čo i len prijať pozvánku na schôdzu. *„Lud, ktorý od svojho narodenia nepočul dobrého slova, láskavého oslovenia, netrúfal si ani ísť dovnútra, až na láskavé dohovory súdruhov a uistenia, že bude ‚kázanie‘, vošli dovnútra. A bolo to také kázanie, aké im ešte žiadny páter nekázal. Počujúc, že sú tiež ľuďmi, ktorí majú právo na žitie, na svet – plakali nad svojou vlastnou biedou, nad svojím utrpením a sľubovali, že prídu zas, keď bude schôdza.“*²¹ Tento spomienkový fragment síce trochu nadnesene, no predsa výstižne ilustruje východiskové pozície politickej komunikácie v socialistickom duchu v slovenskom robotníckom prostredí. Na jednej strane stál socialistický agitátor pochádzajúci z politicky vyspelejšieho prostredia. Z veľkej miery bol autodidakt v oboznamovaní sa so socialistickou náukou a člen organizovaného sociálnodemokratického spoločenstva. Na druhej strane stáli politicky indiferentní, pologramotní, doktríny neznalí námezdní robotníci, ktorým boli blízke religiózne podoby komunikácie, či už diskurzívne formy, rituály, symboly a pod. Pre socialistickú náuku i organizovanú komunitu predstavovali tie eufemicky konceptualizované „deti poznania“, politicky indiferentný „čistý a neskazený ľud“, ktorému boli v dlhej tradícii náboženského i politického vzdelávania a indoktrinácie adresované katechizmy ako aj podobné, príbuzné útvary s jednoduchým, jasným, zrozumiteľným a stráviteľným zhrnutím ponúkanej nauky. Tomu boli aj otvorení. Otázkou však bolo, či forma katechizmu mohla pri politizácii najnižších vrstiev a transfere socialistickej ideológie do ich prostredia hrať v tomto období a v tomto prostredí tú rolu, akú zohrávala v predošlých dekádach.

Slovenské socialistické katechizmy

Socialistický katechizmus sa pred slovenským publikom objavil na začiatku 20. storočia vo svojej tradičnej podobe – ako knižná tlač. Nákladom *Slovenských robotníckych novín* v roku 1905 vyšlo 32-stranové *Evanjelium sociálnej demokracie v otázkach*

21 BARTOŠ, Jan. Slovenské kapitoly, uverejňované v brnianskej *Rovnosti*. Cit. in ZAPLETAL, Vlastimil. *Počátky slovenského sociálnědemokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893 – 1900*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1969, s. 28.

a odpovediach. *Pravá náuka pre robotnícky ľud*. Autorom bol slovenský sociálny demokrat pôsobiaci v Budapešti Ján Fišák.²² Jeho brožúra ešte čerpala z maďarskej socialistickej literatúry, ktorá v počiatoch slovenského socialistického hnutia tvorila hlavný prameň jeho diskurzu. Po roku 1906 sa zdroje postupne menili – dochádzalo k nárastu recepcie textov z českej socialistickej tlače.²³ Postupný obrat súvisel s reorientáciou slovenských sociálnych demokratov na cestu organizačnej autonómie a spolupráce s podobne orientovaným, no vyspelejším českým hnutím.

V ponuke robotníckych a socialistických vydavateľstiev na Slovensku a v Čechách bol žáner katechizmu pred prvou svetovou vojnou, ako aj po vojne, ojedinelý. Ak sa objavil, strácal sa medzi množstvom inej, žánrovo pestrej osvetovej a angažovanej knižnej produkcie. Zväčša išlo o preklady starších prác z prostredia starších socialistických hnutí – nemeckého či francúzskeho. Popri Fišákovom katechizme *Slovenské robotnícke noviny* avizovali v roku 1907 aj český preklad nemeckého robotníckeho katechizmu od Roberta Calwera pod názvom *Dělnický katechism dla R. Galvera*, ktorý však bol katechizmom viac podľa názvu než vnútornej štruktúry. V periodickej tlači sa objavovali úryvky socialistických či komunistických katechizmov, prípadne boli publikované na pokračovanie. V roku 1913 *Robotnícke noviny* uverejnili časť katechizmu od Jana Skálu *Protiklerikální čítanka*, ktorú o 12 rokov neskôr publikoval aj komunistický *Spartakus*.²⁴

Po vzniku Československej republiky v roku 1918 sa na Slovensku začalo formovať komunistické hnutie. Autentický katechizmus, ktorý by v zviazanej forme otázok a odpovedí poskytoval základnú sumu boľševickej náuky, sa v slovenskom komunistickom hnutí v 20. rokoch nevyskytol. Aj keď sa nedá povedať, že by sa neobjavili aj v rámci nového hnutia originálne diela, ktoré na tento žáner svojou formou či funkciou minimálne odkazovali. V roku 1923 sa v komunistickom hnutí udiala veľká publikačná udalosť. V slovenskom preklade vyšiel povojnový komunistický bestseller: Bucharinovo a Preobraženského *Abeceda komunizmu*, ktorá podľa autorov mala byť základnou učebnicou komunistickej náuky a medzi európskymi komunistami sa stala „najrozšírenejším, najautoritatívnejším, najčítanejším výkladom boľševického postoja“.²⁵ Hoci z formálneho hľadiska nemala čistú katechizmovú podobu, svojou funkciou v komunistickom hnutí túto úlohu zohrávala.²⁶ Ako sa naznačuje v úvode, aj svojou formou sa usilovala poskyt-

22 FIŠÁK, Ján. *Evanjelium sociálnej demokracie v otázkach a odpovediach. Pravá náuka pre robotnícky ľud*. Bratislava : Slovenské robotnícke noviny, 1905, 32 s.

23 POTE MRA, Michal (ed.). *Bibliografia článkov zo slovenských periodík 1901 – 1918. Zv. III: Robotnícke hnutie na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1969, s. 45.

24 *Robotnícke noviny* (RN), roč. 10, č. 48, 1913, s. 2 – 3.

25 LIH, L. T. The Mystery of the ABC. In *Slavic Review*, roč. 56, 1997, č. 1, s. 50.

26 Slovenský preklad tejto knihy sa objavil pod prispôbeným názvom: BUCHARIN, N. A PREOBRAŽENSKIJ, E. *Abeceda marxizmu. Ludový výklad programu komunistickej strany Ruska (boľševikov)*. Vrútky : Bratstvo, 1923. I pri relatívne oneskorenom vydaní patril k prvým prekladom základných textov ruského boľševizmu do slovenčiny. Brožúru preložil Július Verčík. Pozri: Životopis J. Verčíka. Archiv Národného múzea v Praze (ANM), fond J. Verčík, škatuľa 1, a. j. 2b, fol. 144.

núť i najmenej vzdelaným, sociálne najnižšie postaveným a politicky indiferentným obyvateľom dostatočný vhľad do novej náuky: „*Abeceda komunizmu má byť... základnou učebnicou komunistického vedenia. Každodenná skúsenosť propagandistov a agitátorov nás presvedča o akútnej potrebe takejto príručky... Na našu abecedu pozeráme ako na základný kurz, ktorým treba prejsť na stranických školách, no snažili sme sa ho napísať tak, aby ho mohol samostatne prečítať hocijaký robotník či roľník žejajúci sa oboznámiť s programom našej strany...*“²⁷ V každom prípade, z funkčného hľadiska nešlo o obdobu klasického „malého“ politického katechizmu pre „prostý ľud“, ako skôr o príručku pre agitátorov a funkcionárov – analogickú skôr „veľkým“ náboženským katechizmom pre kňazov.

Či už išlo o socialistov, komunistov alebo iné ideologicko-politické prúdy a strany, pri komunikácii s politicky indiferentným robotníctvom či roľníctvom sa preferovala orálna forma. Sloboda prejavu a zhromažďovania, ktorú režim v medzivojnovom Československu v nebyvalej miere garantoval, stránicke aparáty upriamovali k bezprostredným, ústnym formám presvedčovania. Organizovanie verejných zhromaždení a schôdzí, manifestácií, táborov ľudu, ale i prednášok patrilo ku kľúčovým a aj najefektívnejším agitačným nástrojom politických strán, ktoré dopĺňali textové formy. Strany, ktoré boli zacielené na publikum z najnižších vrstiev, sa im podľa vzoru sociálnej demokracie venovali v priebehu volebných cyklov permanentne. Využívali na to svoje rozsiahle organizačné aparáty a pred voľbami agitačná činnosť kulminovala v úsilí osloviť dosiaľ nerozhodnuté, nezorganizované a indiferentné obyvateľstvo s volebným hlasom. V záplave rôznych tlačovín sa v tomto období ojedinele vyskytovali aj tzv. volebné katechizmy, ktoré mali jednak mobilizovať voliča a jednak poskytnúť jednoduchý manuál agitujúcim funkcionárom strán.²⁸ Takto vydavateľstvo *Robotníckych novín* vydalo pred voľbami v roku 1920 brožúrku *Volebný katekizmus chudoby*, ktorým chcelo mobilizovať medzi najbližšími vrstvami širokú podporu sociálnej demokracie.²⁹

Celkovo sa dá konštatovať, že knižných socialistických katechizmov bolo ako šafranu. Popri dominantnej a akcentovanej periodickej tlači prevzali úlohu katechizmov – byť čo „najstrávitelnejším“ prostriedkom šírenia politickej doktríny – žánrovo pestrejšie knižné kalendáre a ročenky z dielne politických strán a odborových zväzov. Ich autori a širitelia ich funkciu aj takto vnímali. Pri avizovaní *Ročenky slovenskej chudoby na rok 1923* vydavateľstvo vyjadrilo očakávanie, aby sa stala „opravdovým katechizmom pre najširšie vrstvy“³⁰. Komunistická *Pravda chudoby* ju avizovala na svojich stránkach príznačne, akoby dobiehala dlhodobý dopyt po základnej príručke alternatívneho, triedneho

27 V angličtine: <http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1920/abc/preface.htm>. V ruštine: http://www.marxists.org/russkij/bukharin/azbuka/azbuka_kommunizma.htm.

28 Pozri napr. *Volebný katekizmus chudoby*. Bratislava : Robotnícke noviny, 1920.

29 „*Volebný katekizmus chudoby je názov brožúrky, ktorá práve vyšla nákladom „Rob. Novín“ a je súdruhom nepostrádateľnou pomôckou v nastávajúcej volebnej borbe. Brožúrka je určená pre najširšie vrstvy ľudu.*“ RN, roč. 17, č. 15, 1920, s. 3.

30 *Ročenky slovenskej chudoby na rok 1923*. Vrútky : Pravda Chudoby, 1923.

vzdelávania: „Medzi slovenským robotníctvom je od dávna pociťovaná potreba knihy, ktorá by sa srozumiteľne zaoberala a vysvetľovala rôzne deje v prírode, v živote, ľudskej spoločnosti, a vo svojom celku pomohla každému robotníkovi, ktorý sa chce niečo učiť, ustáliť pevný a jasný názor svetový, bez ktorého je pravý, presvečený komunista nemysliteľný.“³¹ Podobne pri propagovaní *Vreckového kalendára komunistov* na rok 1923 vyzývala redakcia čitateľov: „Hor sa súdruhovia k čulej agitácii, aby náš komunistický katechizmus bol čo najviac rozšírený.“

Na dôležitú úlohu, ktorú pri osvete a politizácii „prostého ľudu“ medzi knižnou tlačou získali kalendáre, poukazoval aj osvetový pracovník František Kraus v *Robotníckych novinách*. Tvrdil, že na Slovensku nemožno mechanicky preberať český príklad a lásku slovenského ľudu ku knihe vzbudzovať „šírením učeních spisov, krasovedných úvah, básnických, ťažkým slohom písaných a skutočného života vzdialených a rozvleklých, dlhých českých románov“. Pre slovenský ľud sa podľa neho najlepšie hodil kalendár, avšak bez protiklerikálnych článkov a všeličoho iného, lebo „vývoj k pravému pokroku a uvedomeniu je vždy pomalý a nenásilný“.³²

Periodická tlač

Kľúčové postavenie v politickom diskurze získala spomedzi textových médií periodická tlač. Predstavovala multizánrovú alternatívu katechizmu ako pomerne strohé, obmedzeného a tiež archaického nástroja politickej komunikácie. Dokázala ho efektívne nahradiť v jeho pôvodných funkciách – či už ako didaktického, argumentačného, apologetického alebo polemického nástroja, ako nástroja na šírenie ideológie, mobilizácie verejnej mienky a formovania politickej identity, aj ako nástroja určeného pre najnižšie vrstvy obyvateľstva.

Naopak, pravé i modifikované katechizmy sa stali len jedným z mnohých žánrov, ktoré sa objavovali v periodickej tlači. Obsah, sústredný na základné princípy socialistickej ideológie, bol súčasťou žánrovo rozmanitej publicistiky. Popri sporadických a málo čistých, modifikovaných katechizmových formách sa nachádzali v podobe iných publicistických žánrov.

Už v jednom z prvých čísel *Slovenských robotníckych novín* z roku 1904 nájdeme krátky katechizmus pod názvom *Socialistická abeceda*. Jeho málo lukratívne umiestnenie v stĺpci vysádzanom malými písmenami na 5. strane však symbolicky vypovedal aj o mieste a význame, ktoré tomuto žánru v modernej masovej komunikácii zostali. V ďalších rokoch sa objavoval sporadicky. Na nový rok 1908 *Slovenské robotnícke noviny* uverejnili *Katechizmus robotníckeho dieťaťa*.³³ Ako je zrejmé z názvu, v jeho cieľovom zameraní bol prítomný ako sociálny (proletariát), tak aj generačný vektor (deti). Podobný generačný vektor symbolicky naznačuje aj krátky útvar, ktorý uverejnila o 13 rokov neskôr komunistická

31 *Pravda chudoby*, roč. 4, č. 59, 1923, s. 4.

32 Robotnícky kalendár. In RN, roč. 18, č. 44, 1921, s. 2 – 3. Cit. in DRUG, Štefan. *Kapitoly k začiatkom socialistickej literatúry na Slovensku*. Bratislava, 1961, s. 32.

33 *Slovenské robotnícke noviny*, roč. 5, č. 1, 1908, s. 2.

Pravda chudoby s názvom *Zvedavý chlapček* (autorom bol holandský ľavý komunista Otto Rühle). No otázky sa tu nekládli robotníckemu dieťaťu, ale dieťa ich dávalo svojmu otcovi – továrnikovi a pýtalo sa s odzbrojujúcou naivitou na pôvod jeho vlastníctva.³⁴

V roku 1913 vyšiel prvý slovenský preklad *Komunistického manifestu* Karola Marxa a Fridricha Engelsa³⁵ a zároveň sa v *Robotníckych novinách* objavil aj slovenský preklad známeho *Katechizmu robotníka* od Marxovho zaťa Paula Lafarguea. Z obsahového hľadiska išlo o satirický katechizmus.³⁶ Popisoval sociálnu skúsenosť námezdného robotníctva a interpretoval ju v satirickom tóne, ako iné Lafargueove diela. Išlo o katechizmus pokory, akoby spísaný a poskytnutý „kňazmi kapitálu“ a obhajcami kapitalizmu. Dielo bolo súčasťou väčšieho Lafargueovho satirického celku nazvaného *Náboženstvo kapitálu* z roku 1887, ktorého súčasťou sú okrem *Katechizmu robotníka* aj *Breviár kapitalistu*, *Povinnosti kapitalistu*, *Príslovia*, *Vyznanie viery*, *Uctievanie peňazí*, ako aj fiktívna správa o zjazde predstaviteľov veľkokapitálu v Londýne. Satirický duch tohto diela, ktorého originálny názov je *Katechizmus, alebo inštrukcia, čo má byť robotníckovi vštepené od raného detstva*, vystihuje posledná otázka a odpoveď: „Dostaneš po smrti odmenu?“ „Veľmi veľkú. Po smrti mi dovoľuje kapitál, aby som si odpočinul a sa osviežil. Potom netreba mi trpieť hlad a smäd, mať strach o chlieb vzdajší na dnes a zajtrá. Potom mám večný pokoj hrobu“. Je však zrejmé, že využitie tradične náboženskej, katechizmovej formy má rovnako satirický, antiklerikálny podtón.

Krátke dialogické útvary, ktoré mali edukačnú funkciu a mohli by sa považovať za modifikovanú katechizmovú formu, už niesli črty angažovaného umeleckého žánru. Boli uverejňované najmä v kultúrne orientovaných rubrikách, zvaných v slovenskej socialistickej tlači poväčšine *Besednica: V domácnosti robotníka* (rozhovor ženy s mužom o štrajku)³⁷; *Prvý máj* (rozhovor otca s deťmi o požiadavke osemhodinovej pracovnej doby)³⁸; spomínaný *Zvedavý chlapček*; *Neprebudíte ho!* (rozhovor zamestnanca so zamestnávateľom)³⁹ a pod.

Z tradičných náboženských útvarov sa v podobnej, ak nie väčšej miere uplatňovalo krátke, pre noviny vhodnejšie *Desatoro*, prezentujúce skôr normy správania než náuku. Podobne ako katechizmus, nezostalo čistou formálnou napodobeninou. V striktnnejšej alebo modifikovanej podobe boli *Desatorá* a ich variácie v tlači zastúpené v podobnej miere ako katechizmy a ich obdoby, bez ohľadu na to, či išlo o socialistickú alebo komunistickú tlač.

Viac či menej priznaná štruktúra otázok a odpovedí, ktorá bola kostrou katechizmov, zostala naďalej archetypom a kánonom jednoduchosti, jasnosti, zrozumiteľnosti pri úsilí

34 RÜHLE, Otto. *Zvedavý chlapček*. In *Pravda chudoby*, roč. 1, č. 11, 1920, s. 2.

35 Bol súčasťou brožúry *Karol Marx, jeho život a dielo* od českého socialistu pôsobiaceho na Slovensku Edmunda Boreka (Prokop Stupavský).

36 Satirická orientácia katechizmov nebola novinkou, naopak, patrila k prvým subžánrom, a objavila sa už krátko po sekulárnom obrate v 17. storočí, viď napr. francúzsky *Catechisme de la Cour* z roku 1652. DUFOUR, When Catechism Meets Science, c. d., s. 35.

37 RN, roč. 10, č. 17, 24. 4. 1913, s. 2.

38 RN, roč. 9, č. 17, 1912, s. 2.

39 *Pravda chudoby*, roč. 5, č. 5, 1924, s. 2.

o účinnú artikuláciu politických posolstiev. Mnohé z osvetových článkov v stránickej tlači možno považovať za modifikovanú verziu katechizmov či desator. Tak sa objavovali aj v sociálnodemokratických novinách pred vojnou i po vojne mobilizačné články s názvami: *Prečo som sociálnym demokratom?*, *Prečo som socialistom?*, *Prečo som v odborovej organizácii?*, *Prečo som členom voľnej organizácie socialistickej?*, *Čo má vedieť každý súdruh*, *Čo je to organizovanie?*, *Je organizácia niečo nové?*, *K čomu je organizácia dobrá?*, *Čo robiť?* a pod.

V povojnových rokoch aj letné porovnanie periodík, ktoré sa zacieľovali na politizáciu najnižších vrstiev obyvateľstva, ukazuje, že k prostote katechizmu mal svojou jednoduchosťou a zrozumiteľnosťou z hlavných mienkotvorných periodík najbližšie ľudácky *Slovák*. Otázková forma nadpisov pretrvávala, hoci nie výlučne, a jej výskyt bol častý aj inde. Paradoxne, po roku 1918 sa najviac vzdialili spomínanému kánonu jednoduhosti a zrozumiteľnosti *Robotnícke noviny*. Stali sa z nich noviny koalíciej vládnej strany. Z opozície a politickej izolácie prešli do pozície obhajcu režimu a vývoja v republike. Na svojich stránkach sa venovali predovšetkým aktuálnym politickým udalostiam v štáte a otázkam každodennej politickej a organizačnej práce. Rezignácia na popularizáciu socialistickej náuky a osvety sa stretávala s kritikou – na II. zjazde Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej na Slovensku v novembri 1920 sa v rámci debaty o tlači žiadalo, „*aby slovenské časopisy písaly abecedu socializmu, lebo väčšina slovenského ľudu je veru povrchne o socializme informovaná a mnohé v časopise nechápe a preto stráca záujem o četu. Žiada, aby populárne bol uverejňovaný program strany...*“

V komunistickom hnutí bolo využitie katechizmovej formy obdobné ako v iných socialistických či nesocialistických prúdoch – minimálne. Napriek tomu, že po vojne k boľševickému programu z veľkej miery smeroval najmenej vzdelaný, málo kvalifikovaný, profesijne neukotvený a dovtedy aj politicky indiferentný segment robotníctva,⁴⁰ žáner politického katechizmu, ktorý kedysi tvoril jednu zo základných foriem edukácie pre „prostý ľud“, sa už takmer nevyužíval. V modernistickom a avantgardnom komunistickom hnutí nezodpovedal predstavám o politickej komunikácii, o osvete ľudu, o jeho vťahovaní nielen do politiky, ale aj k novej proletárskej kultúre a angažovaným umeleckým formám v podobe proletárskej poézie, prózy, divadla, filmu. Úlohou komunistickej inteligencie bolo rozširovať ľudu obzory aj v tomto ohľade. Jej tvorba sa nefixovala vo formách, ktoré možno aj zodpovedali aktuálnej mentalite, kognitívnym schopnostiam či gramotnosti, nezodpovedali však cieľom a predstavám o utváraní nového človeka. Nové umelecké a publicistické formy získali priestor v prvej polovici 20. rokov najmä v prílohe *Pravdy chudoby* nazvanej *Proletárska nedeľa*, ako aj v orgáne komunistických telocvičných jednôt *Spartakus*, v ktorých dostala široký priestor neveliká slovenská komunistická literárna avantgarda združená v skupine DAV.

Forma katechizmu tak mohla znamenať pre komunistických intelektuálov skôr tvorivú a experimentálnu výzvu – uviesť komplikovaný a aktuálny obsah v čo najjednoduchšej a zároveň už archaickej podobe. V *Proletárskej nedeli* sa v septembri 1924 objavil úryvok

40 *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*. Ved. red. Viliam Plevza. Bratislava : Pravda, 1971, s. 136.

z knihy J. Čecháčka *Učenie marxizmu*, ktorý sa usiloval uviesť marxistickú sociológiu vo forme otázok a odpovedí.⁴¹ Koncom roka autor pod pseudonymom Sigma uviedol podobným spôsobom filozofickú problematiku determinizmu a indeterminizmu. Následne sa venoval na Vianoce ďalšej „ťažkotonážnej“ téme: materializmu.⁴²

V každom prípade, periodická tlač nepredstavovala to pravé miesto pre typ textov, ktorých účelom bolo pritiahnuť do strany či odborov politicky indiferentné obyvateľstvo a vysvetliť mu základy doktríny. Noviny smerovali skôr k členom politického spoločenstva. Z veľkej miery predstavovali médium vnútornej, vertikálnej komunikácie hnutia. Jednak plnili funkciu organizačného vestníka, ktorý šíril dôležité organizačné informácie z centra organizácie na jej perifériu a jednak publikoval listy a podnety z periférie – z radov členstva, z prostredia miestnych organizácií.⁴³ Od každej miestnej organizácie, či už socialistickej alebo komunistickej strany, sa opakovane vyžadovalo, aby odoberala aspoň jeden výtlačok vlastných, stranických novín a spätne zbierala a zasielala reporty o situácii v mieste pôsobenia.⁴⁴ Od členov strany sa očakávalo, že budú venovať pozornosť periodickej tlači, brožúram a knihám strany, objednávať si ich a čítať. Aj pri vlastných straníkoch to však bolo viac pranie než realita.

Záver

V čase vzniku a rozvoja slovenského socialistického (v prvej štvrtine 20. storočia) a po roku 1918 komunistického hnutia sa presadzovali nové formy politickej komunikácie. Politický katechizmus bol síce tradičnou, ešte existujúcou, stále využívanou, no historicky už prekonanou formou. Jeho výskyt ako aj význam v politizácii najnižších vrstiev bol marginálny. Už nepredstavoval dostatočne efektívny, a preto ani významný nástroj politickej komunikácie medzi inými, omnoho účinnejšími formami. Ako pedagogická metóda sa dlhodobejšie vytrácal zo svetskej sféry, takže jeho využitie strácalo opodstatnenie aj vo svete vzdelávania, socializácie, politizácie dospelých. Z knižných foriem boli medzi najnižšími vrstvami ako pred vojnou, tak i po vojne najobľúbenejšie ročenky a kalendáre.

Zo svojho pôvodného miesta, ktoré politický katechizmus zaujímal vo sfére politickej komunikácie v 18. a najmä 19. storočí, bol novými nástrojmi a žánrami vytlačený a uplatňoval sa už skôr ako experimentálnejší žáner – satirický, umelecký či náučný. Prípadne sa uplatnil vo funkcii manuálu pre agitátorov na nižších priečkach organizačnej hierarchie predovšetkým vo volebných kampaniach. To boli obdobia, počas ktorých dochádzalo aj k vyššiemu výskytu katechizmov v podobe tzv. volebných katechizmov.

41 *Pravda chudoby*, roč. 5, č. 111, 1924, s. 6.

42 *Pravda chudoby*, 1924, roč. 5, č. 141, 144, 146 – 147, s. 6; *Pravda chudoby*, roč. 5, 1924, č. 154 – 155, s. 6.

43 K tomu pozri aj: OSYKOVÁ, Linda. Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR. Bratislava : Veda, 2012, s. 36.

44 Tamže.

Čo majú spoločné Maďari s Japoncami vo vzťahu k vlastným dejinám?

Roman Holec

„Jak známo, v některých zemích a národech nastoupil duch zcela jiný; ne člověk, nýbrž třída, stát, národ nebo rasa je nositelem všech práv a jediným předmětem úcty, ale zato úcty svrchované: nic není nad ním, co by jej mravně omezovalo v jeho vůli a právech. Stát, národ, režim je nadán všemohoucí autoritou...“

(ČAPEK, Karel. *Bílá nemoc*.)

In ČAPEK, Karel. *Spisy VII. Dramata*. Praha 1992, s. 263)

V júli a auguste 2015 som po prvý raz v živote navštívil Japonsko. Prešiel som značnú časť krajiny, rozprával sa s japonskými kolegami, pozeral anglicky vysielané televízne kanály a anglicky písanú japonskú tlač. Chodil som s otvorenými očami a keďže môj pobyt pripadol práve na 70. výročie atómového výbuchu v Hirošime a Nagasaki, patrila téma druhej svetovej vojny ku kľúčovým vo vtedajšom intelektuálnom a politickom diskurze. A práve pri tejto príležitosti som si uvedomil, aké problémy má japonská spoločnosť vo vnímaní a vysvetľovaní vlastných dejín a v sebareflexii vlastných zlyhaní.¹

Pretože podobný jav som pred rokmi konštatoval v súvislosti s maďarskou historiografiou, prišiel som k záveru, že práve táto vlastnosť zblízuje japonskú historickú pamäť s maďarskou, ktorá rovnako skúma radšej následky ako príčiny a hľadá dvojitém metrom na tie isté alebo úplne odlišné veci. Zatiaľ čo cudzie meria nacionalizmom najhrubšieho zrna, vlastné agresívne a násilne akty skrýva pod ušľachtilo znejúcim pojmom „národné záujmy“ alebo v maďarskom prípade „nemzeti célok“. Zatiaľ čo cudzie prešľapy rozpitváva zo všetkých strán, o svojich cudne mlčí alebo akademicky ich síce rozoberá, potichu však trpí ich primitívnu dezinterpretáciu krajne pravicovými a extrémistickými kruhmi, ktoré plnia nielen ulice, ale i parlament a dokonca vládnu väčšinovú stranu. Tento oportunistmus nie je naivný, ale pomáha nevdojak burcovať verejnú mienku v tom najnetolerantnejšom a hrubo nacionalistickom duchu. Napokon, kto mal doteraz pochybnosti, aj skúsenosti so súčasťou utečeneckou krízou ukázali práve Maďarsko ako krajinu, ktorá zvolila prostriedky a riešenia nehodné 21. storočia či jeho európskych hodnôt. Potvrdili nenáhodnosť doterajších stretov s Európskou úniou a európskymi demokratickými hodnotami, ktoré sú priveľmi tolerantné a bezzubé, aby jasne povedali, že ak je pre Maďarsko

---

¹ Práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0139/13: *Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Peter Macho, PhD.

Európa len fackovacím panákom, pokojne sa môže vrhnúť do náručia svojim novým politickým priateľom – Rusku, Číne a rôznym stredoázijským diktatúram.

Z hľadiska historickej vedy sú typické postoje k obom svetovým vojnám, ktoré Maďari prehrali a doteraz nevedia stráviť dôsledky týchto prehier. Expanzívne ciele uhorskej zahraničnej politiky počas prvej svetovej vojny a systematický asimilačný tlak sa síce nepopierajú, ale o prvej téme sa vie podstatne menej ako o druhej. To preto, aby sa mohli Maďari štylizovať do úlohy obete medzinárodného, českého, srbského alebo rumunského imperializmu, symbolizovaného v českom prípade v demonizovanej postave Edvarda Beneša. To preto, aby sa nebodaj nehľadali súvislosti s Trianonom a nevidela sa v ňom „spravodlivá“ odplata za predchádzajúcu agresívnu a nacionalistickú politiku uhorského štátu. Trianon predsa musí zostať nespravodlivým a Maďari obeťami.² Používam pojem „spravodlivý“, hoci som si vedomý – na rozdiel od maďarského využívania jeho opozita – jeho historickej nenáležitosti a subjektívnej príznakovosti. Preto je i v úvodzovkách. Do analytickej a vedeckej historiografie podobné pojmy jednoducho nepatria.

Druhá svetová vojna len potvrdila, ba ešte zmenšila dovtedajšie maďarské hranice. Aj tu, aby zostali Maďari v úlohe obetí, sa radšej mlčalo o mnohých činoch a udalostiach. Jednou z takýchto tém boli maďarské atrocitu voči Srbom (tu sa už zásluhou literatúry faktu pohli ľady aj v historiografii). Ak sa však doteraz objavil film alebo zmienka o maďarských zverstvách v Sovietskom zväze, odpoveďou bolo mlčanie. To bol tradične najlepší liek, aby sa podobné informácie nedostali medzi verejnosť.

V roku 2013 vyšla v Budapešti edícia dokumentov, ktorá spôsobila takmer senzáciu a vyrážala dych.³ Namiesto civilizačnej misie maďarských vojakov a oslobodzovania sovietskych obyvateľov z pazúrov bolševizmu (to poznáme i zo slovenských interpretácií) naraz vyšlo najavo, že namiesto boja sa aktivity vojakov sústredili na brutálne akty odplaty voči najslabším – ženám, deťom i starcom. Len v okrese Černigov maďarskí vojaci popravili 38 000 civilov, hlavne starých ľudí a detí. Do roku 1944 sa maďarskí vojaci zúčastnili na popravách okolo 100 000 civilistov a 24 000 vojnových zajatcov. Ešte doteraz žije v kolektívnej pamäti jednotlivých regiónov spomienka na maďarské zverstvá. A to sa pritom zverejnené dokumenty považujú len za vrchol ľadovca. Podľa autorov išlo o zámernú účasť Maďarov na genocíde civilného obyvateľstva.

Charakteristické bolo, že po vyjdení knihy sa začala séria intenzívnych útokov voči jednému zo zostavovateľov Tamásovi Krauszovi. Útočilo sa na jeho minulosť a na

2 HOLEC, Roman. Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 2, s. 291 – 311. Maďarská reakcia ZAHORÁN, Csaba. A Trianon-jelenség a pozsonyi tükkörben. In *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, roč. 13, 2011, č. 4, s. 133 – 148. Typickú maďarskú rétoriku predstavujú okrem početných prác Ernő Raffaya POPÉLY, Gyula. *Felvidék 1914 – 1920*. Budapest : Magyar Napló, 2010; POPÉLY, Gyula. *Felvidék 1918 – 1928*. Budapest : Magyar Napló, 2014. Podrobne k naratívu obetí: BALOGH, László Levente. A magyar nemzetű áldozat narratíva változásai. In *Korall, társadalomtörténeti folyóirat*, roč. 16, Budapest, 2015, č. 59, s. 37 – 53.

3 KRAUSZ, Tamás – VARGA, Éva Mária (eds.). *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941 – 1947*. Budapest : L'Harmattan, 2013.

jednostrannú tendenčnosť dokumentov, hoci ťažko sa polemizovalo s ich jasným a krutým jazykom. Aj preto sa spochybňovala výpovedná hodnota sovietskych prameňov. V drvivej väčšine pôsobil jazyk a obsah dokumentov ako soľ v rane, nie ako podnet k sebareflexii či k „morálnej regenerácii“ (István Bibó). Nič také sa nestalo. Namiesto toho sa v odmietavých reakciách poukazuje na marxistickú minulosť Krausza a na to, že bola vojna a že podobné zverstvá robil každý, kto bol nútený bojovať proti partizánskemu spôsobu boja. Alebo že nikto by v takejto situácii nemohol konať inak. Oproti vyslovene tendenčne ladenej kritike Petra Szabóa (v oficiálnom časopise akademického historického pracoviska),⁴ podstatne sofistikovanejšie vystúpil Krisztián Ungváry.⁵ Aj on popiera, zľahčuje, bagatelizuje všetkými možnými spôsobmi, hovorí len o pasívnej účasti a pod. Odmieta jednostrannú interpretáciu vo vojenskom, vojnovom i právnom kontexte. Zaujímavé je, že práve taký Trianon sa vôbec v kontexte nevníma, dejiny akoby sa začali len jeho podpisom. Výskum dôsledkov je ďaleko pred výskumom príčin.⁶

Na stranu Ungváryho sa postavilo viacero historikov: od renomovaného Ignáca Romsicsa až po odiózneho riaditeľa súčasnou maďarskou politickou garnitúrou zriadeného ústavu Veritas Sándora Szakálya.⁷ Ungváryho „koalícia“ názorovo pripomínala extrémne postoje zdiskreditovaného slovenského historika Martina Lacka, ktorý sa však už ocitol len na periférii vedeckého diskurzu a ťažko si možno predstaviť, že by mu poskytol priestor serióznym vedeckým časopis. Napokon už ani prostredie, v ktorom koná svoje prednášky, nemá s vedeckým diskurzom nič spoločné.

Na rozdiel od jednostranných postojov Martina Lacka Ungváry neskončil len pri kritike Krausza, ale najnovšie sám vydal knihu s takmer identickým názvom, a napokon i obsahom.⁸ Nejde, pravda, o dokumenty, ale o výklad, usilujúci sa vystupovať mimo všetkých ideologických pozícií a obmedzení a v skutočnosti – hoci opatrnejšie vo formuláciách – zdanlivo potvrdzujúci podstatu vecí. Odmieta však rozhodne pojem genocídy a odmieta zámerné aktivity maďarských vojakov v tomto smere. Hovorí, že páchatelia

4 SZABÓ, Péter. A magyar királyi honvédség és a tudatos népirtás vádja. In *Történelmi Szemle*, Budapest 2013, č. 2, s. 307 – 324; KRAUSZ, Tamás – VARGA, Éva Mária. Egy könyv recenzió – tizenkét csúsztatás. Tamže, s. 325 – 340; Népiertás volt a magyarok célja a Szovjetunióban – történelmet hamisít Krausz Tamás és köre. Možno nájsť na <http://tortenelemportal.hu/2013/03/krausz-tamas-agitprop/>.

5 Recenzia Krisztiána Ungváryho vyšla v oficiálnom časopise *Századok*, roč. 148, Budapest 2013, č. 6, s. 1561 – 1580. Nato sa rozpútala polemika: KRAUSZ, Tamás. Hogyan írta át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? *Századok*, roč. 149, Budapest 2014, č. 1, s. 201 – 227; UNGVÁRY, Krisztián. Üllő és simogatás között. Tamže, s. 228 – 233.

6 Najnovšie TOMKA, Béla (ed.). *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest : Országgyűlés Hivatala, 2015.

7 Szándékosan kegyetlenkedtek-e a magyarok civilek ellen a Szovjetunióban? *Múlt-kor*, 16. 5. 2013. Dostupné na <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=38850&pldx=2>. Ďalšie negatívne recenzie: SZÁMVEBER, Norbert. Egy forráskiadvány margójára. *Hadtörténelmi Közlemények*, roč. 126, Budapest 2013, č. 2, s. 571 – 583; MÁTHÉ, Áron. Kisértet járja be a történettudományt. In *Kommentár*, Budapest, 2013, č. 3, s. 107 – 111.

8 UNGVÁRY, Krisztián. *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941 – 1944*. Budapest : Osiris, 2015.

boli neraz súčasne i obeťami.⁹ Ak dvaja robia to isté, nikdy to nie je to isté. Ako sa pomenujú činy, ktoré nikto nepopiera, je veľmi dôležité. Napokon už roky to vidíme v súvislosti s turecko-arménskyim kontextom počas prvej svetovej vojny.

Inou formou ideologickej odpovede Krauszovi je súbor dokumentov Béniho L. Balogha o sovietskom obsadení (či „oslobodení“ v úvodzovkách) Maďarska po skončení druhej svetovej vojny. Rovnako aj táto publikácia vyvolala nie najkorektnejšiu polemiku, tentoraz zo strany samotného Krausza.¹⁰

Podobných diskusií, ktoré viac ako posudzované dielo odhaľujú všetky súčasné nacionálne i ideovo motivované maďarské stereotypy, by sa našlo v maďarskej odbornej spisbe viac ako dost. Napokon v súvislosti s Trianonom som na to poukázal už pred viacerými rokmi.¹¹ Rovnako väzby na rôzne pochybné politické štruktúry. Najnovšie ukázala na prepojenie historikov s vyslovene nacionalistickými kruhmi v júni 2015 pražská konferencia rehabilitujúca Jánosa Esterházyho spolu a ruka v ruka so spochybňovaním Trianonu. Svetový kongres Maďarov a jeho odiózný predseda vystavili zúčastneným historikom z najvýznamnejšieho akademického pracoviska v tomto smere nie najlepšiu ideologickú vizitku.¹²

Japonskí odborníci a japonská verejnosť takisto neradi píšú a čítajú o agresívnych aktoch cisárskeho Japonska v 30. rokoch 20. storočia, o krutých činoch na obsadených územiach, o spôsobe vedenia vojny a o viere vo víťazstvo až do jej úplného záveru.

Obdobou sporu okolo atrocít maďarských vojakov na východnom fronte je japonský masaker z Nankingu. Hovorí sa o ňom podstatne dlhšie a podstatne viac, nedá sa utajiť, veď od decembra 1937 po dobu vyše mesiaca japonská armáda v tomto čínskom meste zavraždila najmenej 200 000 civilistov a vojnových zajatcov a asi 20 000 dievčat a žien znásilnila.

Masaker bol od júla 1937 súčasťou druhej japonsko-čínskej vojny a tá sa odohrávala v kontexte dlhoročných japonsko-čínskych incidentov, konfliktov i bojov. Druhá bitka o Šanghaj mala mimoriadne krvavý charakter a po jeho dobytí Japoncami bola cesta na Nanking voľná. Už v tomto priebehu konfliktu masakrovali Japonci všetkých čínskych zajatcov. Po dobytí Nankingu nasledovali masové popravy, ktorých priebeh sa vymyká aj tým najhroznejším predstavám. Existoval zákaz brať zajatcov a tak sa usmrcovalo všetko, čo sa ešte hýbalo. Popravy a „orgie násilia“ boli masové masovou účasťou japonských vojakov i exekúciami okolo 10 000 zajatcov naraz.

9 <http://magyaridok.hu/lugas/nemet-ullo-szovjet-kalapacs-207370/>.

10 BALOGH, Béni L. (ed.). „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944 – 1947. Budapest : Magyar Nemzeti Könyvtár, 2015. Nasledovala polemika KRAUSZ, Tamás. Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében. *Eszmélet*, č. 106 (leto 2015), s. 86 – 99; http://mandiner.hu/cikk/20150805_1_balogh_beni_felszabaditas_megszallas_a_voros_hadse-reg_magyarorszagon_valasz_krausz_tamasnak.

11 HOLEC, Trianonské rituály, c. d., s. 291 – 311. Nasledujúci vývoj, a napokon i spomínaná polemika nad vydanými dokumentmi, potvrdili základné tézy článku.

12 Podrobnejšie pozri <http://www.egipatrona.hu/mvsz/index.php/2341-pragai-konferencia-vissza-adni-esterhazy-janosnak-becsuletet>.

Povestnou sa stala verejná súťaž dvoch japonských dôstojníkov, ktorý z nich popraví mečom rýchlejšie 100 čínskych zajatcov. Zatiaľ čo počas vojny sa udalosť bez zábran glorifikovala, po vojne sa zo strany japonských nacionalistov a revizionistických historikov jej hodnovernosť vehementne spochybňovala. Hovorilo sa o prehánaní, o obmedzených „technických“ i „ľudských“ možnostiach alebo o obyčajnom žurnalistickom inscenovaní udalosti. Veľa sa diskutovalo o spôsobe, ako sa tým zaoberala tlač. Hovorilo sa o vojnovej propagande na jednej i o protijaponskej inštrumentalizácii na druhej strane. Obaja dôstojníci boli po vojne popravení ako vojnoví zločinci.

„Zabudnutú súťaž“ pripomenul roku 1967 historik a profesor na Waseda University Tomio Hora, ktorý vypracoval 118-stranový dokument o udalostiach v Nankingu. Až roku 1971 sa tejto témy chopila tlač, pričom otvorila priestor širokej diskusii a polemikám o japonských vojnových zločinoch počas druhej svetovej vojny i pred ňou. Vehementne sa diskutovalo o tom, či sa v Nankingu odohral „masaker“ alebo len „incident“ a rovnako o pravdepodobnosti „súťaže“. Roku 2000 historik Bob Wakabayaši označil „súťaž“ za výmysel, ale zdôraznil jej význam pre uvedomenie si všetkých hrozných japonských zločinov, a to napriek úsiliu revizionistických historikov. Historik Joshua Fogel zase poukázal na to, že akceptovanie novinových článkov za „pravdivé a presné“ si vyžadovalo takú mieru dôvery, ktorou nemôže disponovať žiadny „vyvážený“ historik. Zdanlivým paradoxom, v skutočnosti prejavom absolútnej nedôvery zostáva tvrdenie, že muzeálne spracovanie „súťaže“ v čínskej expozícii o masakre v Nankingu umožňuje revizionistickým japonským historikom skôr rozsievať pochybnosti ako slúžiť s ňou dôkazový materiál o udalosti.¹³

Masaker v Nankingu sa v japonských textoch označuje tradične ako incident. Učebnice s takýmto označením vyvolali v apríli 2005 dokonca oficiálne čínske protesty a protijaponské výtržnosti. Nacionalistickí japonskí historici skrývajú všetky fakty o udalostiach za tvrdenie o čínskej propagande. Ich dôveryhodnosť však výrazne znížila kauza okolo jedného z hlavných historikov tohto tábora, keď sa ukázalo, že Tanaka Šómei vo veľkej miere falšoval a menil fakty. Taktiež oficiálne záznamy z prostredia japonskej armády a výpovede japonských vojakov nespochybniteľne dokazujú, že v Nankingu sa odohrávali nepredstaviteľné hrôzy.

Rôznorodé čísla o počte obetí vychádzajú z nerozlišovania civilov a vojakov, Číňanov a Japoncov, so zahrňovaním obetí aj iných masakrov do celkového súčtu... a predovšetkým, či ide o čísla udávané japonskou či čínskou stranou. Zatiaľ čo Číňania hovoria o 300 000 obetiach, odhady tamojších Európanov sa pohybuju od 50 000 do 100 000, nacionalistické japonské texty udávajú podstatne nižšie údaje. Ani spoločná čínsko-japonská výskumná skupina popredných historikov sa nedopracovala k spoločnému záveru.¹⁴

13 https://de.wikipedia.org/wiki/Hyakunin-giri_Ky%C5%8Ds%C5%8D.

14 The Japanese side avoided getting deeper into the debate over the number of victims in the incident, which is the biggest point of contention over the incident between scholars from the two countries. (Memento z 13. 6. 2013 v Internet Archive). *Daily Yomiuri Online*, 2. 2. 2010.

Od roku 1970 vyšli v Japonsku početné knihy na tému udalostí v Nankingu. Odlišovali sa diametrálne rozdielnym hodnotením a interpretáciou. Prvým západoeurópskym výkladom udalostí sa stala kniha americkej historičky čínskeho pôvodu Iris Chang, ktorú však oba krajné tábory označili za prácu s vážnymi metodickými a faktografickými chybami.¹⁵ Napr. Šudo Higašinakano, profesor histórie na Asia University of Japan, tvrdil, že kniha bola „čistým nezmyslom“, že neexistovalo „žiadne svedectvo o nezákonných popravách a vraždách“, a že neexistovalo žiadne „znásilnenie Nankingu“. Len na prvých 64 stránkach knihy označil 90 faktografických chýb, čím sa podstatne znížila vierohodnosť autorkiných tvrdení. Niektoré z uvedených chýb boli v nasledujúcom vydaní z roku 1998 opravené. Aj tak bol vplyv knihy obrovský a vyšla v prekladoch do početných jazykov.¹⁶

Iris Chang bola v nasledujúcich rokoch vystavená hrubému nátlaku a psychickému teroru. Jej zdravotný a psychický stav sa prudko zhoršoval, až si roku 2004 pod vplyvom hlbokej depresie siahla na život. Z čínskej strany bola označená za poslednú obeť Nankingu. Changovej kniha vyšla v Japonsku roku 2007. Ešte predtým sa objavila v japončine i v angličtine jedna z mnohých odpovedí, ktoré popierali a popreli všetky tvrdenia, pričom vykreslili priam príkladný vzťah japonských vojakov k čínskym zajatcom a civilnému obyvateľstvu.¹⁷ Pritom Nanking bol len vrcholom ľadovca mimoriadnej krutosti, mučenia, lekárskeho pokusu, poprav a armádnych bordelov. Brutalita reality stála v príkrom protiklade s propagandou o mieri a láske.

Po návrate z Japonska som ešte v Bratislave stihol výstavu v dvorane Ministerstva kultúry Slovenskej republiky zorganizovanú v spolupráci s Veľvyslanectvom Čínskej ľudovej republiky na Slovensku. Mala názov *Výstava k 70. výročiu víťazstva čínskeho národa nad japonskou agresiou a svetového víťazstva nad fašizmom* a jej cieľom bolo zmapovať históriu militaristickej agresie Japoncov od druhej čínsko-japonskej vojny, všetky japonské atrocitu a povojnový revizionizmus. Brutalita fotografií a agresívny jazyk popisného textu svedčili viac ako výstižne o čínskych interpretáciách a o čínskej historickej pamäti, ktorá je rovnako selektívna a jednostranná ako japonská. Síce s odlišnými znamienkami, ale s rovnakým maslom na hlave.

Asi najvyváženejšia kniha posledného obdobia z pera amerického historika japonského pôvodu Jošidu Takašiho hovorí na príklade Japonska o vojne s vojnou a historickou pamäťou, v prípade Číny zase o masacre ako druhu vlasteneckej výchovy.¹⁸ Zmieneny historik sa ani vo svojej druhej knihe nevyhol priam neurotickej téme, keď porovnával

15 CHANG, Iris. *The Rape of Nanking – The Forgotten Holocaust of World War II*. Basic Books, 1997.

16 [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Rape_of_Nanking_\(book\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Rape_of_Nanking_(book)). Po česky aj s opravami vyšlo ako CHANGOVÁ, Iris. *Nankingský masakr*. Praha : Naše vojsko, 2009.

17 TANAKA, Masaaki. *What Really Happened in Nanking: The Refutation of a Common Myth*. Tokyo : Sekai Shuppan, 2000. Na internete dostupná pod http://www.sdh-fact.com/CL02_1/7_S4.pdf.

18 YOSHIDA, Takashi. *The Making of the „Rape of Nanking“*. *History and Memory in Japan, China, and the United States*. New York : Oxford UP, 2006.

pacifizmus v Japonsku, Číne a v Južnej Kórey, ako aj vojenské/mierové múzeá v týchto krajinách, ktoré sú plne resentimentov, účelových argumentov a stereotypov.¹⁹

Roku 2001 vznikol japonský dokumentárny film pod názvom *Japanese Devils* o vojnových zločinoch japonskej cisárskej armády. Vyvolal veľké kontroverzie a podobne ako v maďarskom prípade sa kritizovala jeho jednostrannosť a zaujatosť. Pritom nie samotné fakty sa stali predmetom diskusie, ale skôr zástupné problémy. Argumentovalo sa napr. tým, že všetci štrnásť japonskí vojaci, ktorých svedectvá použili vo filme, boli bývalými čínskymi vojnovými zajatcami a pobudli dlhé roky v čínskych prevýchovných táboroch pre vojnových zločincov. Tým sa spochybňovala vierohodnosť ich výpovedí. Názov filmu v origináli využil hanlivé čínske označenie pre Japoncov s neskrývaným rasovým a etnickým stereotypom.

Roku 2009 vznikol nemecký film režiséra Florianu Gallenbergera *John Rabe* o masakre v Nankingu a „Schindlerovi z Číny“, nemeckom obchodníkovi, ktorý v Nankingu v bezpečnostnej zóne zachránil údajne až 250 000 Číňanov. Do filmovej distribúcie v Japonsku sa film nedostal a japonský herec Teruyuki Kagawa, ktorý hral vo filme princa Jasuhiko Asaka, sa dočkal tvrdej kritiky zo strany japonskej verejnej mienky. Režisér odmietol všetky scény s japonským princom odstrániť v prospech toho, aby sa film dostal aj do Japonska.

Ako vidieť, v Japonsku sa radšej hovorí o oboch atómových bombách a ich hrozných následkoch. Návšteva Hirošimy, tamojších pamätníkov a výborne urobeného Mierového múzea sú pre každého návštevníka celoživotným a dostatočne otriasajúcim zážitkom. Tu si každý človek musí uvedomiť, aký nebezpečný je revanšizmus a akékoľvek pohrávanie sa so zmenami hraníc či možnými dezinterpretáciami vojnových skúseností. Žiaľ, pozorný návštevník si z Hirošimy odnáša i iné dojmy. Expozícia vo východnom krídle múzea, zaoberajúca sa udalosťami a rokmi pred zhadením oboch atómových bômb, je dlhodobou uzavretá a má sa sprístupniť verejnosti až roku 2018. Žeby to bola náhoda práve v roku 70. výročia zhadenia atómovej bomby? Pri japonskej dokonalosti a perfekcionizme za tým nemôže byť vedľajší zámer. Naozaj sa dejiny začínajú augustom 1945?

Podobnú a určite nie náhodnú tendenčnosť poznáme aj zo strednej Európy, kde napr. v moderne a skvele urobenej expozícii Maďarského národného múzea chýba akákoľvek zmienka o Slovanoch. Pritom Kelti, Huni, Longobardi a iné etniká tam majú celé miestnosti. Aké komplexy a zámyery viedli autorov expozície k tomuto kroku? O čom chcú presvedčiť návštevníkov?

V Hirošime je to očividne zlé svedomie neukázať imperiálnu politiku predvojnového Japonska, zákerný útok na Pearl Harbor, genocídu obyvateľstva na obsadenom území, ale aj neochota predstaviť Hirošimu ako jedno z centier japonského militarizmu a armádneho velenia. Možno by potom návštevníci boli šokovaní a ohromení, a to ešte kým by sa dostali k augustu 1945. A možno by sa k nemu už ani nedostali.

¹⁹ YOSHIDA, Takashi. *From Cultures of War to Cultures of Peace: War and Peace Museums in Japan, China, and South Korea*. Maine : Merwin Asia, 2014.

Zopár provizórnych panelov o minulosti mesta môže byť len slabou náplasťou. Niekoľkými vetami informujú o vojenskej železnici medzi železničnou stanicou a prístavom, ktorá umožnila vznik bázy pre vojakov, tovar a techniku počas čínsko-japonskej vojny v roku 1894. Hirošima sa stala dočasným hlavným mestom krajiny, sídlom cisára, hlavného armádneho veliteľstva, vládnych budov a dokonca parlamentu. Aj po skončení vojny mesto zostalo sídlom mnohých armádnych štruktúr, orgánov a skladov. To všetko upevňovalo imidž Hirošimy ako vojenského mesta. Roku 1931 vzniklo v dôsledku mandžuského incidentu opätovné čínsko-japonské napätie (Mandžusko sa považovalo za japonské „záchranné lano“), ktoré roku 1937 vyústilo do novej čínsko-japonskej vojny. Počas nej, ako aj počas celej druhej svetovej vojny sa Hirošima stala jedným zo symbolov japonského militarizmu. V apríli 1945 sa hlavné armádne veliteľstvo štátu rozdelilo na východný hlavný stan v Tokiu a západný v Hirošime. Zoči-voči hroziacej porážke sa volalo po čestnej a hrdinskej smrti stovky miliónov obyvateľov.

Turistický sprievodca, ktorého autori ešte stihli prejsť v súčasnosti už zatvorenú expozíciu, píše, že „rovnaako ako v iných japonských múzeách, nepadne ani Mierovému múzeu celkom ľahko pomenovať Japonsko ako jednoznačného agresora v druhej svetovej vojne“. Mandžuský incident je opísaný neutrálne (gramaticky s pomocou pasíva), na druhej strane nájdeme priznanie, že roku 1942 začalo Japonsko vojnu v Pacifiku.²⁰ Možno aj to vadilo a teraz sa pripúšťa skôr žiadna ako expozícia s takým textom.

Niekoľko stoviek metrov od epicentra výbuchu a jeho najznámejších pamiatok (medzi nimi vyniká tzv. Atómový dom, ktorý postavil český architekt Jan Letzel) leží úplne bokom od mestského ruchu impozantný hirošimský hrad. Akoby ani nepatrila do moderného mesta, kde sa zo starých budov zachovalo len niekoľko. Nebyť výbuchu bol by práve hrad impozantným symbolom mesta a jeho histórie. V jeho areáli sa nachádzajú základy budov vojenského velenia japonskej armády. To tu bolo lokalizované po rozšírení železnice Sanyo do Hirošimy a po výstavbe prístavu Ujina. Od čias čínsko-japonskej vojny z augusta 1894 sa preto práve Hirošima javila ako ideálne miesto pre hlavný stan japonskej imperiálnej armády a od septembra 1894 už bol realitou. V hradnom areáli bol umiestnený v tej istej budove, kde predtým sídlilo veliteľstvo piatej armády. Súbežne v budove vznikol aj provizórny byt pre cisára Meidži a ten tu od septembra 1894 skutočne aj sídlil vyše 7 mesiacov. Po zničení areálu už neboli vojenské objekty obnovené a mnohí návštevníci hradu si ich ani nevšimnú.

V čase mojej návštevy ma zaujala výstava v hradných priestoroch, venovaná práve vojenskej minulosti Hirošimy a jej hradu, kde sídlilo armádne veliteľstvo (*Hiroshima Castle and the Army*). Myslel som si, že konečne sa môže človek dozvedieť niečo o faktoch, ktoré sa vôbec nespomínajú. Výsledok návštevy bol však veľkým sklamaním. Expozícia bola bez jediného anglického slova a panoval v nej prísny zákaz fotografovania. Ani japonské texty, ani veľmi zaujímavé fotografie nebolo možné zvečniť a nebudaj

20 HOFFMANN, Oliver – RYUNO, Kikue. *Japan*. Bielefeld : Reise Know-How, 2014, s. 418.

si ich nechať preložiť. Náhoda? Dnes už viem, že určite nie. Najmä keď pri akejkolvek inej výstave nebol s anglickými popismi žiadny problém. Ani s fotografovaním.

Človek začína chápať diskusie a názorové diferencie v časti japonskej verejnosti. V tej, ktorá napr. pravidelne a verejne protestuje o zamlčovaní masového zneužívania nejaponských žien, z ktorých sa ako na bežiacom páse „vyrábali“ sexuálne otrokyne. Alebo v tej, ktorá pravidelne protestuje proti návštevám japonských politikov vo vojnovej svätyni Jasukuni, ktorá sa stala symbolom japonského militarizmu. Bola založená roku 1869 s cieľom uctiť si obeť z radov prívržencov cisára z obdobia revolúcie Meidži, kedy bol zvrhnutý šogunát, obnovené cisárstvo a z Japonska sa stal moderný feudálny štát. Pri svojej návšteve v januári 1874 cisár zložil báseň, v ktorej uistil všetkých bojujúcich a padlých za vlasť, že ich mená budú žiť naveky práve v tomto chráme. Odvtedy sa stal celonárodnou svätynou a miestom pripomínania si padlých vo všetkých následných vojnách. Dnes už ide o takmer 2,5 miliónov Japoncov. Samovražední piloti z čias druhej svetovej vojny sa napr. lúčili so svojimi druhmi pozdravom: „*Stretneme sa v Jasukuni*“. Problémom je, že roku 1978 tu bola uložená časť popola z pozostatkov premiéra vojnového Japonska a ministra vojny generála Hideki Tódžó a ďalších trinástich odsúdených vojnových zločincov najvyššieho rangu. Tým sa uctievali ako padlí vojnoví hrdinovia a spolu s ostatnými, čo vždy vyvoláva búrku nevôle v Číne, v Južnej Kórey a v ďalších štátoch, obnovuje rôzne antipatie, resentimenty a vzájomné obviňovanie odrážajúce sa od mnohých historických udalostí a ich diametrálne odlišnej interpretácie.²¹

Každoročne asi osem miliónov Japoncov navštívi túto svätyniu. Japonci veria, že najlepšie vyjadria úctu k padlým, keď sa k nim správajú, ako by ešte žili. Každý deň sa im symbolicky podáva jedlo a vyslovujú sa slová úcty a uznania. Na ceste pred svätynou stojí prvá socha západného štýlu stelesňujúca Masujiro Omuru, tvorcu modernej japonskej armády z obdobia Meidži. Dlhá prístupová cesta k svätyni je lemovaná japonskými čerešňami a stromami ginko, býva preplnená ľuďmi vzdávajúcimi úctu padlým, pričom pod stromami sa dajú pod množstvom šiatrov kúpiť najrôznejšie vojnové relikvie, vrátane máp veľkého Japonska a vlajok japonskej cisárskej armády z čias druhej svetovej vojny. Tieto „subkultúry“ nápadne pripomínajú trianonské obchody, publikácie, mapy a symboly tak rozšírené v susednom Maďarsku.

Aj prístup politikov je podobný k maďarskému pripomínaniu si Trianonu, ktoré sa dokonca od roku 2010 zaradilo medzi pamätné dni a pravidelne ho sprevádzajú z najvyšších miest organizované rôzne rituály. V Japonsku najväčšie kontroverzie vyvoláva skutočnosť, že svätyniu Jasukuni každoročne na výročie porážky v druhej svetovej vojne (15. august) navštevujú aj najvyšší politickí predstavitelia, čím ako by sa hlásili k odkazu agresívneho japonského militarizmu. Pretože podľa povojnovej ústavy je cirkev oddelená od štátu, ministri tradične tvrdili, že do svätyně prichádzajú ako „súkromné osoby“.²²

21 ZATKO, Martin. *The Rough Guide to Tokyo*. B. m. : Rough Guides, 2014, s. 44.

22 Spomeňme kontroverznú a necitlivú návštevu maďarského prezidenta Lászlóa Sólyoma v Komárne dňa 21. 8. 2009, teda v deň výročia intervencie armád štátov Varšavskej zmluvy do Československa roku 1968. Slovensko vtedy diplomatickou nótou odoprelo Sólyomovi vstup na

Roku 1985 japonský premiér Jasuhiro Nakasone navštívil Jasukuni s celým svojím kabinetom a so všetkými oficialitami, pričom sa podpísal do návštevnjej knihy bez akýchkoľvek okolkov ako predseda vlády. Vo svojom stanovisku uviedol: „*Skutočná obrana Japonska... je možná len ľuďmi, ktorí milujú slobodu a sú si navzájom rovní... považuje sa za moderné kritizovať predvojnové Japonsko za jeho chyby a nedostatky, protirečím však takémuto stanovisku. Národ zostane vždy národom, či vyhrá alebo prehrá vojnu.*“²³

Hoci nasledujúci premiéri zase tvrdili, že prichádzajú iba „neoficiálne“ a „súkromne“, málokto veril, že tieto gestá a rituály nemajú podstatne hlbší zmysel. Cisárska rodina už síce do Jasukuni nechodí, ale kvet chryzantémy ako symbol spojenia k cisárskemu domu sa stále nachádza na hlavnej bráne svätyne.

Štyridsať rokov po svojej návšteve Jasukuni poskytol už 97-ročný bývalý premiér Nakasone novinám *The Yomiuri Shimbun* rozhovor, v ktorom zrevidoval mnohé svoje kroky a výroky. Na margo svojej návštevy Jasukuni povedal, že v neskorších rokoch ju už nezopakoval, a síce v reakcii na početné čínske protesty. Japonskú vojnu v 30. a 40. rokoch označil za agresiu, „za imperialistickú snahu získať surovinové zdroje“ a Japonsko by sa už nikdy nemalo podobne správať, pretože išlo o „zlú vojnu“. Japonsko si podľa neho nikdy nezíska dôveru susedných štátov, pokiaľ nebude statočne čeliť negatívneho pohľadu na svoje vlastné dejiny. So zreteľom na vzťahy s Čínou išiel Nakasone až k 21 požiadavkám, ktoré Japonsko cestou premiéra Ókuma Šigenobu predložilo v januári 1915 čínskej vláde, aby rozšírilo svoje záujmy a vplyv.²⁴ Toto správanie spôsobilo čínskym vlastencom „veľkú tieseň“ a odvtedy sa datujú problematické vzťahy medzi oboma krajinami. Nakasone odmietol akceptovať jednostranný pohľad na dejiny, aký zaujal medzinárodný vojenský tribunál pre Ďaleký Východ s cieľom súdiť a potrestať japonské vojnové zločiny: „*Žiadna vojna nemôže byť interpretovaná alebo chápaná len zo zjednodušeného hľadiska, keďže obsahuje celý rad aspektov aj vo vzťahu k Spojeným štátom, Veľkej Británii, Číne a ďalším ázijským národom.*“ Zodpovednosť japonských politikov vníma Nakasone v tom, že vzhľadom na potrebu „výčítiek svedomia za vojnu“ musia byť veľmi starostliví pri výbere svojich slov a činov, lebo predpokladá, že jazvy nimi spôsobené sa budú liečiť prinajmenšom tri generácie alebo 100 rokov.²⁵

Počas môjho pobytu, dňa 15. augusta 2015, navštívilo Jasukuni niekoľko ministrov vlády Šinzó Abeho, ako aj ďalšie osobnosti a korporácie. Cisár Akihito a cisárovná

---

svoje územie, napriek deklarovaniu súkromného charakteru jeho návštevy a zámeru zúčastniť sa na odhalení sochy kráľa Štefana v Komárne. Maďarsko so žalobou pred Súdny dvorom EU v Luxemburgu neuspelo. Podľa súdneho verdiktu Slovensko malo právo nepustiť Solyoma na svoje územie. <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/253895-slovensko-malo-pravo-solyoma-nepustit-na-svoje-uzemie/>.

23 https://en.wikipedia.org/wiki/Yasuhiro_Nakasone.

24 Po odmietnutí jednotlivých bodov, ktoré vážne zasahovali do vnútorných záležitostí Číny a porušovali jej suverenitu, Japonsko síce zredukovalo svoje požiadavky, ale týmito krokmi stratilo dôveru medzi veľmocami a po vojne získalo len malú časť z toho, čo pôvodne žiadalo.

25 Nakasone: Japan's war in Asia simply aggression. *The Japan News by The Yomiuri Shimbun*, č. 23286 z 8. 8. 2015.

Mičiko sa zúčastnili na oficiálnom spomienkovom ceremoniáli na tokijskom národnom cintoríne Čidorigafuči. Spomínanie na vojnu a jej obeť má doteraz dvojité symboliku a dvojité tvár.²⁶ Spreádzajú ho nekonečné diskusie na verejnosti a v médiách.

Hneď pri Jasukuni sa nachádza vojenské múzeum Jušukan, založené roku 1882. Aj ono má výpovednú hodnotu, najmä tým, o čom nehovorí a tým, čo a ako vypovedá. Udalosti ako masaker v Nankingu (v japončine sa preň, ako som už spomenul, používa termín „incident“) a ďalšie atrocitu japonskej armády sa nespomínajú a vojna v Pacifiku je interpretovaná ako vojna za oslobodenie ľudu juhovýchodnej Ázie spod západného kolonializmu. O charaktere exponátov možno ešte diskutovať, ale vo veľkom obchode na prízemí múzea je militarizmus a jeho oslava stredobodom pozornosti. Tu sa dajú kúpiť predmety glorifikujúce vojnu, japonskú armádu, jej bojové činy (krutosť voči zajatcom a represálie voči obyvateľom sa v tejto súvislosti nespomínajú ani náhodou) i konkrétnych reprezentantov armády a vojnových hrdinov. Výnimkou nie sú ani symboly a vlajky japonskej cisárskej armády z čias druhej svetovej vojny.

Komentáre a rétorika pripomínajú argumenty amatérsky zostavených zošitov prístupných návštevníkom pri Atómovom dome v Hirošime. Japonci boli bez nerastného bohatstva a robili údajne len to, čo v juhovýchodnej Ázii robili ostatné mocnosti. Ľudia v Japonsku verili, že ich boj je správny a prinesie pomoc iným ázijským krajinám, ktoré trpeli pod „brutálnou“ vládou Američanov a Britov. Na druhej strane sa pripúšťajú japonské ekonomické záujmy i tvrdý postoj úradov voči všetkým, ktorí protestovali proti vojne. Po vojne bolo vyše 20 politických predstaviteľov obvinených zo zločinov proti mieru a ľudskosti (v origináli v úvodzovkách) a odsúdených buď na tresty smrti alebo na dlhoročné väzenie. Spolu 5 700 Japoncov stálo pred vojenskými súdmi a 1 000 z nich bolo „zavraždených“.

Pred múzeom Jušukan sa nachádzajú okrem iného sochy na pamiatku holubov, psov a koní, ktoré pomáhali človeku vo vojne, trpeli vojnou a mnohé aj vo vojne zahynuli. Je tam však i jeden z dvoch japonských pamätníkov indickému sudcovi Radhabinod Palovi, ktorý bol povolaný do vojenského tribunálu na potrestanie vojnových zločinov spáchaných Japoncami počas druhej svetovej vojny v tzv. tokijských procesoch. Ako jediný zastával postoj, že všetci obžalovaní boli nevinní. Vyčítal súdu, že išlo o proces víťazov, že obžalovaní boli len Japonci, že sa nebrala do úvahy prezumpcia nevinoty a že v čase vojny nemohli byť obžalovaní vinní z vedenia útočnej vojny alebo zo zločinu proti mieru. Uverejnenie jeho vyše 1 200-stranového právneho stanoviska spojenci v Japonsku zakázali. Sudca Pal bol v Japonsku až do svojej smrti roku 1967 mimoriadne vysoko cenený, vyznamenávaný a prijímaný vrcholnými japonskými politikmi.

I toto pripomína selektívny prístup maďarskej historiografie a verejnosti k signatárom Trianonskej zmluvy a ku všetkým rozhodujúcim osobnostiam, poukazujúcim na údajnú (a vždy veľmi relatívnu) nespravodlivosť Trianonu a potrebu jeho revízie. Krajná pravica

26 Podrobne Emperor voices „deep remorse“. *The Japan Times on Sunday*, 55, č. 33 zo 16. 8. 2015, ako aj ďalšie články z tohto čísla.

každoročne pochoduje a protestuje pred rumunskou a slovenskou ambasádou, ani náhodou pred českou, francúzskou, britskou alebo americkou.

Ned'aleko od Jasukuni sa v supermodernej budove z roku 1999 nachádza múzeum Šowakan venované životu Japoncov počas a po druhej svetovej vojne. V skutočnosti toho veľa o devastačnom bombardovaní a vojnových problémoch rodín návštevník nenájde. Vláda síce chcela v múzeu dokumentovať vznik vojny, narazila však na politickú opozíciu od pacifistov až po krajnú pravicu, ktorí chceli zmiest' zo stola horúci zemiak o zodpovednosti a agresii počas druhej svetovej vojny. Výsledný stav je tak skôr kompromisom, s ktorým musia byť všetci spokojní, v skutočnosti nie je spokojný nikto.

Podobne ako sa už počas prvej svetovej vojny a krátko po nej kultivovali v uhorsko-maďarskej či v maďarskej spoločnosti rôzne rasové koncepty, vypovedajúce o maďarskej výlučnosti, turanizme či antisemitizme,²⁷ tak sa i v Japonsku presadili výpožičky z nemeckých rasových teórií a pod rúškom „svätej vojny ázijského oslobodenia“ spod nadvlády západnej civilizácie sa propagovala výlučnosť japonskej rasy a jej čistota. „Jedinečnosť japonského ducha“ mala nahradiť „angloamerické beštie“, ktoré boli príčinou všetkého zla, rovnako ako Židia alebo Slovania v Európe. Samurajský duch požadoval samovraždu od vojakov ohrozených zajatím, taktika samovraždy sa stala roku 1945 národnou a samodeštruktívnou politikou či patologickou úchylkou.²⁸

Sedemdesiate výročie druhej svetovej vojny a stále chýbajúca sebareflexia mnohých udalostí vedie aj k diskusiám o osobnostiach spätých s vojnou. Práve tu sa zrážajú najviac tí, čo sa usilujú rehabilitovať a ospravedlniť minulosť, pričom mnohé kapitoly z nej radšej nespomínajú, s tými, ktorí sa pokúšajú vysvetliť vojnu v celom jej kontexte a vidieť mnohé udalosti ako zlyhanie vtedajšej politiky a armádneho velenia. Úsilie glorifikovať, ba až sakralizovať ľudí odsúdených po vojne za vojnové zločiny patrí k typickým prejavom prvého prúdu, ktorý pod zámienkou revízie starých názorov a nového pohľadu usiluje sa o rehabilitáciu štátnej politiky počas druhej svetovej vojny. Záujmy štátu (a národa) sú tým zakladadlom, ktoré ospravedlňuje aj najväčšie zločiny a zlyhanie. To napokon poznáme aj zo slovenskej historiografie, rovnako je očividné postupné úsilie o rehabilitáciu Miklósa Horthyho, Alberta Wassera, Jánoša Esterházyho a ďalších politikov a intelektuálov vojnového Maďarska usilujúcich sa o návrat ku starým (a spravodlivým) hraniciam, k čomu boli dobré všetky postupy, v zmysle účel svedčí prostriedky.

V Japonsku sa v rámci volania po „objektívnom“ pohľade postupne začínajú prehodonocovať mnohé mená. Počas môjho pobytu sa veľa hovorilo o viceadmirálovi Seiichi Itovi, ktorý „stihol“ zahynúť v apríli 1945 počas námornej bitky pri Okinawe. Vlastne k nej ani neprišiel, ale na palube najväčšej vojrovej lode tých čias *Jamato* bol s celou flotilou potopený náletmi troch stoviek amerických lietadiel. Na pomyselnú misku váh sa mu k dobrej kladie, že keď sa dozvedel, že ho poslali na smrť (mal palivo len po Okinawu a mal byť

27 K tomu BIHARI, Péter. *Lövészárkok a hátországban. Középszoty, zsidókérdés, antiszemizmus az első világháború Magyarországnán*. Budapest : Napvilág, 2008.

28 BURUMA, Ian. *Zrod moderného Japonska 1853 – 1964*. Bratislava : Slovart, 2004, s. 108 – 109.

jedným z prvých samovražedných útokov z plánovaných sto miliónov), dal si zavolať 73 mladých kadetov a rozkazom ich vylodil, čím im zachránil život. Rovnako keď dostal správu, že gigantická loď sa po mnohých zásahoch nedá zachrániť, urobil všetko pre to, aby zachránil posádku. Sám zostal na lodi až do jej potopenia. Osud jeho krížnika sa stal predmetom už štyroch japonských filmov (prvý už 1953 a posledný 2005).

Seiichi Ito sa stal jedným z hrdinov japonskej vojnovnej propagandy a bol posmrtno vymenovaný za admirála. Jeho syn o desať dní po smrti otca zahynul ako kamikadze pri samovražednom leteckom útoku pri Okinawe. Hnutie za ocenenie činov a vlastností admirála Ita sa šíri najmä z jeho rodnej obce a naštartovala ho aj biografica z pera Seiichi Nakata (*The cherry blossom of April 7*) z roku 2013.²⁹ Podobných pokusov je podstatne viac, všetky sú charakteristické úsilím o poľudštenie veliteľov a politikov, vysvetlenie ich zväčša dobrých zámerov, ktoré sa im nepodarilo presadiť a vyzdvihnutie ich vlastenectva, ktoré im kázalo vytrvať, pracovať a bojovať až do horkého konca.

Aj postoj k politikom a vojenským veliteľom popraveným bezprostredne po vojne je protirečivý. Niektoré filmy z 90. rokov ich účelovo sakralizujú. Pravicoví historici, publicisti a politici sa vracajú k tokijským procesom, ako sa vracajú k povojnovej ústave, volajú po ich revízii a vyhlasujú, že Japonsko nie je o nič viac vinné ako ostatné štáty bojujúce vo vojne. Historické poučenie považujú za zahraničnú, liberálnu alebo ľavicovú propagandu. Paralely s dnešným maďarským a vôbec nie periférnym diskurzom sú viac ako očividné. Univerzitní profesori typu Ernő Raffaya hovoria ešte o slobodomurároch a židovskom sprisahaní, čím však len znižujú svoju dôveryhodnosť. Skutočnosť, že liberáli buď mlčia, tvária sa, že nič nevidia alebo im ťažko padne počúvať dokonca aj reč prameňov (Ungváry), je alarmujúca a stále viac miesta poskytuje pravici a extrémizmu.

Ak sa takéto tendencie dostávajú už aj do učebníc a sú posvätené aj štátnou mocou (opäť sú zrejmé očividné paralely medzi maďarskými a japonskými reáliami), začína byť pomaly vecou občianskej statočnosti, aby historici proti takýmto dezinterpretáciám otvorene vystúpili. V Japonsku zohral podobnú symbolickú úlohu profesor na tokijskej univerzite Saburo Ienaga. Už roku 1947 napísal pokus o nový pohľad na japonské dejiny pod názvom *New Japanese History*. Na základe tejto knihy bol poverený napísať učebnicu dejepisu pre stredné školy. Jeho text však ministerstvo školstva podrobilo kritike a žiadalo v ňom celý rad úprav, ktoré autor odmietol spraviť. Dielo bolo vydané bez zmien, v ďalších vydaniach však ministerstvo žiadalo až 216 opráv, ktoré autor odmietal zrealizovať. Spory sa ťahali celé 50. roky. Roku 1965 začal Ienaga prvý súd proti japonskej vláde. V žalobe žiadal milión jenov za psychickú traumu, ktorú mu spôsobili neustále spory a dožadoval sa rovnako ústavného práva na slobodu prejavu. Posledný – tretí súd – sa skončil vynesením rozsudku až roku 1997. Hoci súd mu dal v mnohých smeroch za pravdu, podstatná bola odvaha Ienagu venovať desaťročia zo svojho života

29 Adm. Ito honored in his Fukuoka hometown. *The Japan News by The Yomiuri Shimbun*, č. 23292 zo 14. 8. 2015; https://en.wikipedia.org/wiki/Seiichi_Ito%C5%8D a https://de.wikipedia.org/wiki/It%C5%8D_Seiichi.

náročným súdnym sporom. Jeho vystupovanie za historickú pravdu bolo ocenené viacerými akademickými vyznamenaniami a dvakrát (1999 a 2001) bol dokonca nominovaný na Nobelovu cenu za mier.³⁰

Nakoniec otázka, ktorá patrila k záveru vojny: ako to bolo v skutočnosti s atómovými bombami? Interpretácií a postojov je viacero. V čase, keď už Nemecko kapitulovalo a vedúci predstavitelia „veľkej trojky“ mali asi štyri týždne pred Postupimom, zišla sa 22. júna 1945 mimoriadna porada vedúcich japonských politických a vojenských predstaviteľov. Cisár si predtým pozval najvyššiu vojenskú radu na audienciu. V prítomnosti cisára si museli všetci na mimoriadnej porade vypočuť práve jeho otvorené slová o tom, že je najvyšší čas ukončiť utrpenie ľudí. Nie však v podobe kapitulácie krajiny, ale uzavretím mieru.

Ďalšie udalosti sa odohrávali v rovine naivných návrhov Moskve, či pokusov vložiť klin medzi spojencov. Japonský minister zahraničných vecí Šigenori Tógó stratil najviac času pokusnými kontaktmi s Moskvou. Nikam sa neponáhľal. Keby išiel ráznejšie za vecou, mohol ľahšie zistiť, že Moskva to s odpoveďou nemyslí úprimne. Ani sovietski diplomati sa totiž neponáhľali. Čas bežal a Moskva bola rozhodnutá nechať si odpoveď potvrdiť na postupimskej konferencii. Zatiaľ na japonskej najvyššej vojenskej rade zaznela otázka, prečo Sovietsi nepožiadajú priamo o sprostredkovanie mieru? Tu sa zrodil dokument, ktorý bol svojimi návrhmi údajne takmer identický s neskoršou japonskou kapituláciou. Hovorilo sa v ňom o zachovaní integrity vlastných japonských ostrovov, ako aj o zachovaní monarchie, na druhej strane sa však ponúkali značné územné ústupky, demokratizácia politického systému, akceptoval sa príchod cudzích vojsk, rovnako prechodnej okupačnej vlády, dokonca sa pripúšťali aj procesy proti tzv. vojnovým zločincom, úplné odzbrojenie. Takúto pripravenosť k mieru údajne tlmočila v mene cisára japonská diplomacia a princ Fumimaro Konoe sovietskym diplomatom, lebo práve so Sovietskym zväzom Japonsko nebolo vo vojnovom stave.³¹ Do akej miery to Japonsko myslelo vážne, zostáva otázne. Navonok totiž prevládala mobilizácia národa do posledného boja a „rozhodujúceho víťazstva“.

Postupimská konferencia sa začala 17. júla 1945. Japonský historik Csujoši Hasegawa nazval celú kauzu hrou mačky s myšou. Stalin informoval Trumana o japonskej ponuke, o ktorej už Američania vedeli. Stalin ponúkol tri možné riešenia: budú žiadať od Japoncov nové a ďalšie detaily, čím sa získa čas, budú ich udržiavať v nádeji, že o ponuke sa rokuje a počíta sa s ňou. Druhou možnosťou bolo návrhy jednoducho ignorovať. Tretou možnosťou bolo návrhy odmietnuť. Stalin to napokon interpretoval slovami, že nešlo o požadovanú bezpodmienečnú kapituláciu.

Trumanovi išlo práve o čas, už ho veľa nezostávalo a on chcel, ba nevyhnutne potreboval, podľa Klausa Scherera, vyskúšať účinky atómovej bomby v reálnej situácii, nie

³⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Saburo_Ienaga.

³¹ SCHERER, Klaus. *Nagasaki. Der Mythos der entscheidenden Bombe*. Berlin : Hanser, 2015, s. 49 – 51.

v „laboratórnych podmienkach“ americkej púšte. Truman o japonskej ponuke vedel, hoci sa tváril, akoby ju videl po prvý raz. Navrhol prvú možnosť a tá vyhovovala najviac aj Stalinovi. Ten si zase vypočul dôvernú informáciu od amerického prezidenta, že USA vlastní „zbraň neobyčajnej ničivej sily“. Správu prijal s tvárou pokerového hráča, hoci všetky informácie už mal. Dokonca poznamenal, že ju bude možné použiť možno ešte proti Japoncom. Jednoducho, každý sa tváril, že nič nevie, hoci každý vedel v podstate všetko podstatné.³²

Truman nemal záujem o žiadnu dohodu s Japoncami. Nevedel im zabudnúť Pearl Harbor a požadoval tú najtvrdšiu kapituláciu. Ako obeť „zákerého“ útoku mali USA – tak aspoň tvrdili – morálny dôvod na takýto krok. Hovorilo sa o nevyhnutnosti rýchlo ukončiť vojnu, nehovorilo sa však o poslednej možnosti, ako prakticky otestovať účinky oboch rôznych atómových bômb, čo sa nedalo nasimulovať pri skúšobných výbuchoch.

To je len jedna z interpretácií, ktorá hovorí iba o jednej časti pravdy. Sú však i iné skutočnosti, na ktoré treba upozorniť. Japonské armádne velenie bolo odhodlané bojovať až do horkého konca a ak by aj neprišlo k želanému obratu vo vojne, vojaci by aspoň čestne padli v boji. Mobilizovať do obrany krajiny však chceli aj všetko civilné obyvateľstvo. Na ich odhodlaní nič nezmenili ani zvrhnuté atómové bomby. Politici pritom nemali na ovplyvnenie armády žiadne nástroje, armáda sa správala úplne autonómne.

Druhou skutočnosťou bolo praktizovanie tradičnej japonskej praxe – „nechať veciam voľný priebeh“ a čakanie na zázrak. Od toho sa odvíjalo aj ignorovanie postupimskej dohody.

Tretia skutočnosť hovorí o tom, že v poobedňajších hodinách dňa 27. júla 1945 oznámil japonský premiér Kantaró Suzuki novinárom, že vláda neprikladá postupimskej dohode veľký význam a bolo treba ju „zabiť tichom“. Naďalej trvajúce pokusy vyhnúť sa vďaka sovietskemu sprostredkovaniu bezpodmienečnej kapitulácii viedli do slepej uličky a k falošným nádejam, ktoré do značnej miery posilňoval i neurčitý sovietsky postoj. Aj japonské ponuky boli neurčité a prišli navyše priveľmi neskoro.

Ako zhrnul Ian Buruma *„nikto sa necítil povolaný prevziať zodpovednosť za ucelenú politiku... Politológ Masao Marujama vysvetlil japonskú katastrofu ako logický dôsledok systematickej nezodpovednosti. Cisár, podľa neho, bol ako prenosný svätostánok, ktorý niesli na pleciach muži, netušiaci, kam vlastne idú, a reagujúci na zvraty štásteny, akoby politika bola počasie...“*³³ Tak ako nikto nemal zodpovednosť za ničivé zemetrasenia, tak i vojna bola len možnou pohromou, v ktorej sa dalo zachrániť i zahynúť. Ani pri maďarských porážkach v 20. storočí s katastrofálnymi dôsledkami pre krajinu nikdy nestáli a nestoja otázky o zodpovednosti politikov, ideológov a vojakov, nikdy nie o príčinách, ale vždy len o následkoch.

V japonskom prípade všetko smerovalo k tomu, že obe bomby nájdu svoje reálne ciele, a to aj s početnými civilnými obeťami. Zmarila sa rozhodujúca šanca uzavrieť mier

32 Tamže, s. 160 – 161.

33 BURUMA, *Zrod*, c. d., s. 103.

bez tragédie v Hirošime a v Nagasaki. Táto šanca sa – podľa Scherera – nevyužila celkom zámerne. Iní autori však majú na vec úplne iný názor, všetko závisí od toho, či sa zdôrazňujú skôr postoje politických alebo vojenských elít v Japonsku. Alebo samotného cisára.³⁴

Časť autorov spochybňuje jednoznačnosť preferovať pri vojenskej porážke Japonska len konvenčné prostriedky: „*Ak zvážime dôsledky ‚paličských‘ náletov, nevyhnutne musíme dospieť k záveru, že ich pokračovanie by nutne viedlo k väčším obetiam ako oba jadrové útoky. Je mimo akúkoľvek pochybnosť, že invázia na japonské materské ostrovy by stála státisíce životov. Výsledky dobývania Iwodžimy a Okinawy, kde sa navyše japonské posádky bránili úplne odrezané, robia tento názor opodstatneným. Argumentácia, že počet obetí oboch jadrových výbuchov bol omnoho menší ako predpokladaný počet padlých pri dobývaní japonských materských ostrovov, je logická a z hľadiska obyčajných číselných údajov zrejme správna.*“³⁵ Na tomto tvrdení nič nemení ani pokračovanie úvah: „*Má jedinú, ale dôležitú slabinu – človek nemôže takto počítať ľudské životy ako kupec položky spôsobom ‚má dať‘ – ‚dať‘.*“³⁶ Rovnako si treba uvedomiť, že pri bombardovaní Tokia na jar 1945 zahynulo viac ľudí ako v Hirošime a Nagasaki dohromady. Napokon i to, že obe bomby boli predovšetkým jasným odkazom Moskve, až druhotne Tokiu. A s tým úzko súviselo aj ich reálne nasadenie.

Na konci japonských diplomatických hier či trestuhodnej nečinnosti a váhania prišlo zo sovietskej strany vyhlásenie vojnového stavu. Dôvod – Japonci odmietli Postupim. Podľa Scherera politické elity v Tokiu zostali zaskočené, veď boli pripravené na d’alekosiahle ústupky. Boli skutočne pripravené? Deň po Nagasaki Japonsko síce ponúklo kapituláciu, ale svet už nebol nikdy takým ako predtým. Napokon dovtedy nevídaný vstup cisára do politiky mohol byť podmienený nespokojnosťou občanov a stále očividnejším nedostatkom zbožnej úcty voči cisárskemu božstvu.

Ako vidieť, japonská, ale i americká interpretácia udalostí zamlčeva veľa podstatných faktov a súvislostí, v japonskom prípade dokonca celé historické obdobia, a ak sa zmlčať nedajú, interpretujú ich zámerne jednostranne alebo dezinterpretujú spôsobom, ktorý nemožno nazvať inak ako účelový a falošný.

Zatiaľ čo názorové spory okolo oboch atómových bômb majú aj silný medzinárodný kontext a zastúpenie, priebeh tokijského procesu a procesov s japonskými vojnovými zločincami sú veľmi rozdielne interpretované aj v samotnom Japonsku a úzko súvisia s odkazom, interpretáciou vojny a jej miestom v historickej pamäti. Veľa problémov spôsobili početné a nenapraviteľné „chyby krásy“ ako vážne nedostatky pri chránení práv obžalovaných, uplatňovanie anglosaského práva, súdenie generálov za zločiny ich podriadených, resp. ľudí, nad ktorými nemali veliteľskú právomoc, zloženie tribunálov, vylúčenie posudzovania japonského zneužívania chemických a biologických zbraní z jurisdikcie

34 BIX, Herbert P. *Hirohito a vznik moderného Japonska*. Praha : BB art, 2002, s. 308 a n.; SKŘIVAN, Aleš. *Japonská válka 1931 – 1945*. Praha : Libri, 1997, s. 462 – 463.

35 SKŘIVAN, *Japonská válka*, c. d., s. 483 – 484. K tomu aj MAYER, S. L. a kol. *Japonská válka – ná mašinérie*. Praha : Naše vojsko, 2011, s. 242.

36 SKŘIVAN, *Japonská válka*, c. d., s. 484.

súdob (americký záujem o praktické výsledky sa nedal demonštrovať lepšie...), ignorovanie vojnových zločinov spáchaných spojencami atď. Ako najväčší problém sa však javilo vyňatie cisára a jeho rodiny zo zodpovednosti za vedenie vojny Japonskom a jej priebeh.³⁷ Ako mohli byť potom súdení tí, čo len plnili jeho posvätné príkazy?

Roku 2006 pri príležitosti 60. výročia začatia tokijského tribunálu navštívil vtedajší japonský premiér Juničiró Koizumi, už spomínanú svätyňu Jasukuni, kde sú uchovávané symbolické pozostatky väčšiny odsúdených. Nerozpakoval sa svätyňu navštevovať počas celého svojho funkčného obdobia. Hoci podľa konzervatívnych novín ako je *Sankei Shinbun* nie je návšteva svätyne porušením žiadnej zmluvy, najväčší odborník na tokijský proces historik Kentaro Awaya nepovažuje takéto tvrdenie za presvedčivé. Vzťah k procesom je aj po rokoch vzťahom k vojne a jej protagonistom. A ten bol a je protirečivý. Prvé zatknutia japonských politikov a generálov na jeseň 1945 spôsobili vo verejnosti šok, o to väčší správy o genocíde a masakroch a najväčší azda samovražda bývalého premiéra Hideki Tódžó ešte pred vynesením rozsudku. Čin expremiéra zaskočil verejnosť, svoju zodpovednosť a činy si mal podľa nej obhájiť, prípadne spáchať samovraždu hneď po skončení vojny. A keď už bola reč o zodpovednosti, pre mnohých sa začínala a končila na najvyššom mieste... na cisárskom stolci.

Roku 1955 už bolo všetko inak. Prieskum verejnej mienky na tému procesov „so zločincami“ odhalil úplný obrat. Až 66 % spájalo nevyhnutnosť procesov s prehrou Japonska vo vojne, až 63 % si nemyslelo, že takéto procesy čosi vyriešili. Uzavretie mierovej zmluvy v San Franciscu aj s akceptáciou rozsudkov tokijských súdov len urýchlilo šírenie pocitu ľútosti s odsúdenými, v dôsledku čoho roku 1952 už viac ako milión ľudí podpísalo petíciu za ich oslobodenie. Zmierňovanie trestov zodpovedalo tomuto trendu.³⁸

Návštevy svätyne Jasukuni sa stali symbolom straty historickej pamäti, a to nielen pre ľudí, ale aj pre vládu. Nemôžeme hovoriť o selektívnosti vo vlastných dejinách, ani o veľkých medzerách v povojnovej histórii, ak nepochopíme toto zabudnutie. Postoj k tokijským súdom vypovedá o japonskej neschopnosti vyrovnáť sa s minulosťou.

Už sme spomínali pálčivú otázku sexuálnych otrokýň, teda hlavne čínskych, kórejských, filipínskych a thajských žien, donútených k prostitúcii v špeciálnych japonských armádnych nevestincoch. Počet takto zneužitých žien sa odhaduje na približne 200 000 a vôbec nie je prekvapujúce, že odhady japonských historikov sú podstatne nižšie. Južná Kórea a Čína považujú vyriešenie tejto otázky za základný bod pre zlepšenie vzťahov s Japonskom. Z kórejskej strany sa hovorí o osobitnom ospravedlnení a odškodnení ešte žijúcich obetí. Japonsko považuje celú záležitosť za uzavretú svojím všeobecným ospravedlnením z roku 1995 za vojnovú agresiu. Súčasný premiér Šinzó Abe v marci 2007 dokonca poprel, že by sa na ženy vyvíjal tlak a násilie, pre „prácu“ v bordeloch ich získavali údajne súkromné organizácie. V auguste 2012 sa podobne vyjadril aj Tóru

37 BIX, *Hirohito*, c. d., s. 470 – 472.

38 AWAYA, Kentaro. *The Tokyo Tribunal, War Responsibility and the Japanese People*. Pozri <http://japanfocus.org/-Awaya-Kentaro/2061/article.html>

Hašimoto, nacionalistický líder a zakladateľ konzervatívnej Strany japonskej obrody, ako aj starosta mesta Osaka. Koncom marca 2007 – v protiklade k Abemu – japonský parlament vydal oficiálne ospravedlnenie sa postihnutým ženám. V apríli 2007 na druhej strane japonský najvyšší súd odmietol pre ženy akékoľvek odškodné a práve proti tomu vyvíja aktivity celý rad občianskych združení. Demonštráciu jedného z nich – *Kyoto Committee of Zenkoku-Doji-Kikaku* – som mal možnosť vidieť na vlastné oči.

Rozhorčenie dlhodobo vyvoláva predovšetkým spôsob, ako sa v Japonsku tieto zahanbujúce okolnosti vojny interpretujú a ako sa kultivujú v historickej pamäti. Ženy sa nazývajú „utešiteľkami“ (*comfortwomen*) a už spomínaný Tóru Hašimoto roku 2013 prehlásil, že „na zachovanie disciplíny v armáde to v tom čase muselo byť potrebné... ak chcete, aby si vojaci, ktorí riskovali životy v situáciách, kde všade lietajú guľky ako dážď a vietor, oddýchli, potom systém utešiteľiek bol potrebný. To je jasné každému...“ Nanajvýš v tom bol ochotný vidieť jednu „z tragédií vojny“ a napokon ani iné armády v nej sa nesprávajú inak.³⁹ Takými to vyjadreniami nemohol nevyvolať pobúrenie v susedných krajinách.

Osobu Tóru Hašimota môžeme použiť ako zástupný symbol nacionalistickej pravice v politickom zápase proti učiteľským zväzom, presadzujúcej, aby sa školský rok začínal a končil, ako aj každá školská slávnosť konala za spevu hymny a vztyčovania japonskej zástavy. Kto čítal snád najznámejší román Haruki Murakamiho *Nórske drevo* (*The Norwegian wood*), pamätá si dobre na scény vztyčovania zástavy na internáte.

Tóru Hašimoto symbolizuje aj boj nacionalistickej pravice proti článku 9 japonskej ústavy z roku 1946, v ktorom sa hovorí, že japonský ľud sa na večné časy vzdáva vojny ako suverénneho práva každého národa a na použitie či hrozby násilia ako prostriedku riešenia medzinárodných sporov. Predovšetkým vzrastajúca vojenská sila Číny vyvolávala stále naliehavejšie medzi časťou politických kruhov volanie po zrušení či zmene tohto článku. Napokon súčasná pravicovo konzervatívna vláda na čele s premiérom Šinzó Abe dospela v júli 2014 k novej interpretácii uvedeného článku a zavedeniu novej vojenskej doktríny. Počas japonského pobytu som zažil viacero demonštrácií práve proti týmto plánovaným zmenám. Nakoniec napriek protestom verejnosti a podľa odsúhlaseného textu v parlamente zo septembra 2015 má Japonsko právo na „kolektívnu ochranu“ a rovnako právo bojovať po boku spojencov a to aj v prípade, že nie je priamo napadnuté, teda japonskí vojaci môžu byť nasadení aj v zahraničí.⁴⁰ Doteraz plnili japonskí vojaci v zahraničí len humanitárne úlohy. Aj toto zvyšuje nepokoj a napätie v regióne.

39 Bürgermeister rechtfertigt Zwangsprostitution. *Die Welt*, 14. 5. 2013. <http://www.welt.de/politik/ausland/article116174314/Buergermeister-rechtfertigt-Zwangsprostitution.html>

JOHNSTON, Eric. Hashimoto takes flak for sex slave rationale. *The Japan Times*, 14. 5. 2013. http://www.japantimes.co.jp/news/2013/05/15/national/history/bigtime-backfire-hashimoto-justifies-sex-slave-use-prostitutes-for-u-s-forces/#.VjdW1_5dHIV.

Hashimoto says 'comfort women' were necessary part of war. *The AsahiShimbun*, 13. 5. 2013. http://ajw.asahi.com/article/behind_news/politics/AJ201305130131.

40 Japan darf Soldaten ins Ausland schicken. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 18. 9. 2015.

<http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/asien/abkehr-vom-pazifismus-japan-darf-soldaten-ins-ausland-schicken-13811616.html>

Na záver možno konštatovať, že prežívajúce povedomie Japoncov o „svätej vojne“ a vnímanie „starých hodnôt“ rýchlo skrátili šok z japonských zločinov a vytvorili istú rezistenciu voči nim. Sebareflexii účinne bránilo aj všeobecne rozšírené presvedčenie, že vojna je prirodzeným sociálnym javom, teda niečím, čo vzniká bez pričinenia a aktivít toho-ktorého národa. Rovnako presvedčenie, že japonské vojská „oslobodzovali“, zvyšovalo oprávnenosť všetkých krokov. Hlavným dôvodom rýchleho zabudnutia však bola hlavne osobnosť cisára Hirohita. Ak nebol volaný k zodpovednosti on, nemali byť ani iní. Tokijský proces a následné čistky nemohli vyriešiť zložitý problém japonskej zodpovednosti, naopak, v istom zmysle prispeli ku znemožneniu akýchkoľvek produktívnych riešení.⁴¹

Protirečivý a selektívny postoj k vojne sa odráža aj v prezentovanom oficiálnom umení. Tokijské múzeum moderného umenia (*National Museum of Modern Art*) predstavuje vo vzťahu k vojne skôr povojnové protivojnové postoje. Obraz *Martýr* (1951) Kinosuke Ebiharu stelesňuje v podobe kubistického sv. Sebastiana všetky obete vojny a reprezentuje silnú kresťanskú líniu pri zúčtovaní s ňou. Mimoriadne ostrý vo svojich vyjadrovacích prostriedkoch je obraz *Troska* (*Starveling*, 1952) od Iwamu Furusawu. Vojak – ťažký invalid má nad sebou symbolicky bustu premiéra Aritomo Jamagatu ako kľúčovú postavu japonského militarizmu a za vojakom sa odohrávajú činy, presnejšie zločiny japonskej armády, ktorých bol Furusawa počas vojny očitým svedkom. Dielo z čias, keď vrcholila kórejská vojna, pritiahlo pozornosť verejnosti, ale kritici ho zosmiešňovali a označovali ako čosi „neuveriteľne odpudzujúce“. Z násilňované ženy, vojak – kalika a japonský premiér zosobňujúci štát priveľmi zrozumiteľne (a podľa kritikov jednostranne) vyjadrovali postoj umelca k vojne a militarizmu. Existoval však aj silný prúd, ktorý pokračoval v tradícii vojnového umenia. Sústreďoval sa na zachytenie heroizmu armády pri obrane Japonska pred spojencami, nanajvýš zachytil kataklizmu leteckých a námorných bitiek či urputnú obranu jednotlivých japonských ostrovov. Hrdosť spolu s vyjadrením jednoty národa a štátu mali byť dominantné motívy takýchto tvorcov.

Podobné protirečivé tendencie vidieť aj v umeleckej literatúre. Roku 1946 Američania zakázali dokumentárny film Kamei Fumia *Japonská tragédia*, lebo nepriamo nastoľoval otázku osobnej cisárovej viny. Na druhej strane mohol roku 1948 vyjsť román Džuničiróa Tanizakiho *Sestry Makiokove* (1943), ktorý bol počas vojny zakázaný. Zachytával obdobie 1936 – 1941 a končil sedem mesiacov pred útokom na Pearl Harbor. Cenzori mu vytýkali silný individualizmus ženských hrdiniek, ktorý bol v príkrom rozpore s požadovaným kolektívnym duchom národa. Po vojne sa okrem neho objavuje aj prúd protivojnovej literatúry zaoberajúcej sa brutalitou armádneho života a hrôzami Hirošimy.

V škole sa podobný protirečivý diskurz ako v umení netoleroval. Samurajské témy, cnosti cisárov, božskosť cisárskej rodiny, obrázky vojnových lodí, ba i hory Fudži ako symbolu feudalizmu museli z rôznych dôvodov zmiznúť z osnov a začierniť sa v učebniciach. Zato výsostne americké športy, bozkávacie filmové scény, americké filmy o „osob-

41 BIX, *Hirohito*, c. d., s. 472 – 473.

nom šťastí“ i globálna kultúra dostali zelenú. V zavádzaní demokracie bolo z americkej strany veľa naivity a idealizmu. Na druhej strane filmy o Hirošime a Nagasaki boli zakázané, rovnako prezentovanie americkej chudoby (román Johna Steinbecka *Ovocie hnevu*).⁴²

V 50. rokoch sa japonský antiamerikanizmus prezentoval sprava filmami ospevujúcimi japonské vojnové námorníctvo a jeho admirality (*Bojová loď Jamato, Orol Pacifiku*) a zľava filmami ako *Hirošima*, ktorý sa končil zábermi amerických turistov zbierajúcich kosti obetí ako suveníry. Tento film sponzorovala radikálna Únia japonských učiteľov (*Japan Teachers Union*), založená roku 1947 a známa – neraz až z marxistických pozícií – svojím kritickým postojom k tradičným konzervatívnym vládam, k používaniu starej cisárskej hymny a japonskej vlajky na školskej pôde. Vníkala ich ako symboly militarizmu a vyvolala celý rad konfliktov v súvislosti s ich používaním. Až zákon o národnej vlajke a hymne z roku 1999 definitívne ustanovil tieto symboly japonského štátu, na intenzite konfliktov o ich používaní na školách to však nič nezmenilo.

Populárne sa v 50. rokoch stali filmy o obetiach sexuálneho násillia amerických vojakov zo základní. Vyvinul sa z nich dokonca obľúbený subžáner pornografického priemyslu. Nakazené prostitútky „bojovali“ s Američanmi svojším spôsobom a rozširovali medzi nimi masovo rôzne pohlavné choroby.⁴³

V 60. rokoch pod vplyvom ekonomických úspechov (odrazovým mostíkom k nim sa stala aj kórejská vojna), olympiády v Tokiu (1964) či mimoriadne vydarenej výstavy Expo Ósaka (1970) vzrástlo sebavedomie Japoncov a ich politické postoje otupila spokojnosť z národnej prosperity. Hoci sa postupne začínali množiť knihy a filmy oslavujúce hrdinstvá japonskej armády a vzrast nacionalizmu bol evidentný, jeho prejavy sa rozptyľovali do mnohých smerov a nesprevádzali ho pokusy o oživenie cisárskej ideológie. Prevládajúci individualizmus nedovoľoval vzhliadať na štát a cisára tradičnými pohľadmi 30. a 40. rokov, naopak, s poklesom významu šintoizmu ustúpil mýtus cisára do pozadia.⁴⁴ Kniha Fusao Hajašiho *The Great East Asia War was a Just War* (1962) sa stala modelom pre najrôznejšie revizionistické pokusy hovoriace o spravodlivej alebo oslobodzovateľskej japonskej vojne, o jej vzťahu ku spoločenskej modernizácii alebo k storočnej východoázijskej a protiamerickej misii. Polemiky okolo tejto knihy trvali desaťročia a vystriedali sa v nich takmer všetky doteraz známe argumenty.

Už sme spomínali, že dlhotrvajúcim kontroverzným a neuralgickým bodom vo vzťahu k japonskej minulosti boli školské učebnice. Išlo najmä o spôsob zachytenia oboch čínsko-japonských vojen, anexie Kórey roku 1910, druhej svetovej vojny a ďalších prejavov militarizmu, ako aj spáchaných vojnových zločinov. Učebnice schvaľuje a autorizuje japonské ministerstvo školstva, ktoré malo desaťročia zjavnú tendenciu mnohé fakty zamlčovať, zahmlievať či vykladať inak. Neustále pokusy o revíziu vlastných dejín

42 BURUMA, *Zrod*, c. d., s. 117 – 118.

43 Tamže, s. 137.

44 REISCHAUER, Edwin O. – CRAIG, Albert M. *Dějiny Japonska*. Praha : Lidové noviny, 2000, s. 294 – 295.

potom vyústili do výkladu, ktorý pre deti ironicky charakterizoval americký historik Stephen E. Ambrose: „*Jedného dňa, bez akejkoľvek pochopiteľnej príčiny, začali na nás Američania zhadzovať atómové bomby.*“⁴⁵ Ministerstvo sa preto dostávalo do častých sporov s autormi textov, historikmi i už spomínanou Úniou japonských učiteľov. Navyše boli texty učebníc zdrojom trvalého napätia s Čínou i ďalšími postihnutými krajinami, vrátane diplomatických konfliktov i demonstrácií. Najväčšie sa odohrali v rokoch 2000 – 2001 a 2005.

V súčasnosti je už väčšina japonských učebníc vyvážená a napísaná v neutrálnom duchu, pozornosť médií, verejnosti i zahraničia však vyvoláva malé percento tých „druhých“. Podobná situácia je i v Maďarsku, kde sa v učebniciach vykladajú dejiny 20. storočia niekedy ako jedna veľká nespravodlivosť bez uvedenia tragických príčin všetkých (neraz rovnako tragických) dôsledkov, ako aj bez analýzy vlastných zlyhaní.

V Japonsku je otázka vlastných dejín v prvej polovici 20. storočia stále aktuálna. Pravica s ľavicou zväzda neľútostné interpretačné zápasy, v hre je ústavný pacifizmus na jednej strane i územné nároky a národné sebavedomie na druhej strane. Podľa Burumu „*nápadným aspektom neutíchajúcich polemík o vojne v japonskej populárnej tlači je zreteľná neúčasť profesionálnych historikov, ktorí obmedzujú svoje príspevky striktné na akademické periodiká.*“⁴⁶ To je veľmi podobné situácii v Maďarsku, kde oportunistmus, strach, ale i korupcia zo strany vlády umožňuje ovládnuť verejný priestor pravici, ba až nacionalistickým extrémistom typu Ernő Raffaya, navyše legitimizovaných profesúrami a univerzitnými katedrami.

Povojnové Japonsko bolo charakteristické svojou otvorenosťou a súčasne produktívnosťou bohatých tradícií. Názorový pluralizmus sa v plnej miere vzťahoval aj na postoje a hodnotenie predohry i obdobia vlastnej svetovej vojny. Absencia účinnej sebareflexie sa podpísala na protirečivosti vo vnímaní úlohy Japonska v 30. a 40. rokoch 20. storočia. Tento fakt je v plnej miere charakteristický i pre súčasnú maďarskú historiografiu. Zatiaľ čo v Japonsku sa v 50. rokoch intenzívne a kriticky diskutovalo o vojne a jej dôsledkoch, v Maďarsku sa kultivoval skôr jednostranný pohľad a akákoľvek diskusia nebola žiaduca. Keď sa ideologické mantinely odstránili a umožnila sa názorová pluralita, tradične sa diskutuje podstatne viac o následkoch ako o príčinách vojen a o vlastných agresívnych zámeroch. Atrocity voči nemaďarským obyvateľom doma alebo za hranicami Maďarska sa buď zamlčujú, ospravedlňujú (napr. civilizačnou misiou či bojom proti boľševizmu alebo poznámkou, že tak robili aj ďalší) alebo sa zodpovednosť za ne posúva na iných, ako v prípade pamätníka na budapeštianskom Szabadság-téri. Keď sa potom objavia pramene o masových zločinoch neraz adorovaných maďarských jednotiek na východnom fronte, odpracú sa v podobe kostlivca do skrine. A bude sa čakať, či v Japonsku alebo v Maďarsku, až z tej skrine opätovne vypadne.

45 https://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_history_textbook_controversies.

46 BURUMA, *Zrod*, c. d., s. 138.

Preto platí, že „*maďarská (ale i japonská – R. H.) politická obec sa nemôže vyhnúť kritickej konfrontácii so svojou minulosťou, pretože to je predpoklad na politické prevzatie zodpovednosti, a tak súčasť demokratického sebaoznania*“.⁴⁷

---

47 BALOGH, *A magyar nemzeti áldozat*, c. d. s. 52.

Plánované hospodárstvo vo vybraných krajinách po druhej svetovej vojne¹

Miroslav Sabol

Medzinárodná politická situácia sa v období po druhej svetovej vojne vyvíjala veľmi dynamicky. Roky 1945 – 1947 boli vo svete krátkym mierovým obdobím. Po dosiahnutí vytúženého mieru čakala štáty priamo zasiahnuté vojnou mimoriadne náročná cesta rekonštrukcie hospodárstva. Jej postup bol, najmä v európskych krajinách, pomalší a zložitejší, než sa pôvodne očakávalo. Tento vývoj prehlboval sociálne napätie v jednotlivých štátoch. Široké vrstvy obyvateľstva po strastiach vojnového konfliktu volali po sociálne spravodlivejšej spoločnosti a po odstránení priepastných rozdielov vo vlastníckych vzťahoch. Žiadali vyvlastnenie majetku medzinárodných korporácií a veľkých vlastníkov, ktorí spolupracovali s nacistickým Nemeckom a profitovali z vojnového hospodárstva. Vládlo sklamanie z trhového hospodárstva, založeného na liberalistických princípoch, lebo priviedlo svetovú ekonomiku k veľkej hospodárskej kríze, čoho následkom bol nacistický režim v Nemecku a rozpútanie vojnového konfliktu. Počas vojny sa prehĺbil vplyv štátu v ekonomike, čo umožnilo mobilizovať výrobnú základňu a všetky materiálne a ľudské zdroje k obrovským výkonom. V západných krajinách prežívali progresívne prvky Rooseveltovej politiky. Lákal príklad Sovietskeho zväzu s plánovaným hospodárstvom a štátnym vlastníctvom, ktorý dokázal mnohonásobne zvýšiť vojenský výrobný potenciál a poraziť nacistické Nemecko. Široké masy v Európe ovplyvnil presvedčivý a rozhodujúci podiel Sovietskeho zväzu na víťaznom ukončení druhej svetovej vojny. Zatiaľ čo celá Európa prežívala v tomto období stagnáciu, Sovietsky zväz vybudoval materiálnu základňu, ktorá ho posunula za USA na druhé miesto vo svete v objeme priemyselnej výroby. Po vojne sa preto šírila idea racionálneho hospodárskeho plánu a usmerňovania ekonomiky štátom s cieľom odstrániť krízové výkyvy hospodárskeho cyklu a sociálnych otrasov. Táto myšlienka oslovila široké spektrum politických síl od ľavicových hnutí cez liberálne strany až k politickým zoskupeniam praveho streda. Určitý čas sa javila možnosť konvergencie pozitívnych stránok trhového hospodárstva a centrálne riadenej ekonomiky ako súčasť budovania mosta medzi Východom a Západom, teda medzi Sovietskym zväzom a západnými demokraciami, dočasne spojenými v protihitlerovskej koalícii. Európska pravica, skompromitovaná mníchovskou politikou a kolaboráciou s nacizmom, však stratila svoje politické pozície. Súhrn týchto faktorov spôsobil prudké otočenie Európy doľava. Najsilnejšou stranou vo Francúzsku sa stali komunisti, ktorí participovali na vládnutí. Vo Veľkej Británii zvíťazilo „pokrokové“ krídlo Strany práce. Obidve vlády v najsilnejších západných európskych krajinách pripravili racionalizačné programy a prihlásili sa k myšlienke plánovitého riadenia.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0042/16: *Dejiny celulózy a papiera na Slovensku vo výrobe, výskume a odbornom školstve*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Miroslav Sabol, PhD.

Idea prehĺbenia úlohy štátu v ekonomike a hospodárskeho plánovania sa tak prejavila takmer v celej povojnovej Európe, najmä tam, kde na určitý čas prenikli do vlády komunistické strany. V niektorých západných štátoch ako Veľká Británia, Taliansko, Francúzsko, Belgicko sa po roku 1945 značne rozšíril štátny sektor. Zasiahol predovšetkým ťažký priemysel, bankovníctvo a infraštruktúru. V štátoch strednej a juhovýchodnej Európy, ktoré sa na základe dohôd spojencov protihitlerovskej koalície a víťazným postupom Červenej armády dostali do sféry vplyvu Sovietskeho zväzu, však zmeny vlastníckych vzťahov dospeli podstatne ďalej. Proces sovielizácie, čiže postupného preberania politickej moci komunistickým hnutím pod priamym alebo skrytým tlakom Sovietskeho zväzu, viedol v týchto krajinách v druhej polovici 40. rokov k historickému prevratu vlastníckych pomerov formou niekoľkých etáp znárodnenia, čiže poštátneia a niekoľkých fáz ďalekosiahlej pozemkovej reformy. Paralelne vznikali inštitúcie a metódy centrálného plánovania a riadenia ekonomiky. Vývoj týchto hospodársko-politických zmien postupoval na pozadí formovania bipolárneho sveta, rozdeleného politickými, vojenskými a hospodárskymi zoskupeniami. Do uvedených procesov vstúpilo aj Slovensko ako súčasť obnovenej Československej republiky (ČSR).

Československá dvojročnica vyvolala pozornosť aj v zahraničí, pretože ČSR patrila po Sovietskom zväze k jednej z prvých krajín, ktoré prechádzali na plánované hospodárstvo. Priaznivci aj odporcovia plánovania v zahraničí sledovali jeho prípravu a priebeh obzvlášť pozorne. Dvojročnica nebola koordinovaná s inými štátmi, ale pri jej príprave sa analyzovali skúsenosti zo sovietskych päťročníc. Ľudovodemokratické krajiny si vymieňali a pozornosť priťahovali i nástup k plánovaniu v západnej Európe, najmä vo Francúzsku a v škandinávskych krajinách. Celkový vývoj hospodárstva predovšetkým západoeurópskych krajín determinoval Marshallov plán.²

Najväčšie skúsenosti s hospodárskym plánovaním mal Sovietsky zväz. Dňa 22. februára 1922 bol založený najvyšší plánovací orgán Gosplan (*Gasudarstvennij komitét po planirovanju*), ktorého primárnym cieľom bolo koordinovať hospodárske plánovanie v Sovietskom zväze. Podnetom na jeho vznik bola aj masová migrácia obyvateľstva z miest na vidiek pri zúfalej zásobovacej situácii. Od roku 1925 Gosplan začal koncipovať jednoročné hospodárske plány, známe ako „kontrolné čísla“. Od roku 1928 už Gosplan vypracoval päťročné hospodárske plány. Po vojne bol Sovietsky zväz už v štvrtej päťročnici. Gosplan sa stal stálou komisiou pri zbore ministrov. Jeho vtedajší predseda Nikolaj A. Voznesensky sa stal jedným zo štyroch podpredsedov vlády. Gosplan mal vlastnú komisiu, ktorá sa skladala z 90 členov. Tento orgán päťročné hospodárske plány vypracoval a zároveň mal právo ich kontrolovať. Vznikol dokonalý byrokratický aparát. V jednotlivých zväzových republikách, autonómnych oblastiach a rajónoch (úroveň okresov) mal svojich zmocencov, ktorí dopodrobna mapovali hospodársku situáciu pridelených oblastí a priamo „na mieru“ vypracovali hospodársky plán.

2 PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárské a sociální dějiny Československá 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2009, s. 156; ROZYPAL, Kurt. *Československé národní hospodářství po 2. světové válce*. Praha : Orbis, 1974, s. 20.

Prvá povojnová päťročnica sa v Sovietskom zväze sústreďovala predovšetkým na rozvoj poľnohospodárstva, v ktorom sa kládol dôraz hlavne na zvyšovanie produkcie, na rozširovanie a kultiváciu ornej pôdy, ale predovšetkým na pozemkovú reformu. Tá sa realizovala v oblastiach „nepriateľov sovietskeho ľudu“, a to v západnej časti Bieloruska a Ukrajiny, v Moldavsku a v pobaltských republikách. Na jeseň 1947 v západných oblastiach Sovietskeho zväzu bola spustená kolektivizácia poľnohospodárstva. Následne sa v krajine zrušil lístkový systém (ten v Československu pretrvával aj v 50. rokoch). Gosplan sa usiloval zásobovať potravinami hlavne veľké mestské aglomerácie. Vidiečania sa mali postarať sami o seba. V oblasti priemyselnej výroby sa štvrtá päťročnica sústredila na rozvoj ťažkého priemyslu a získavanie surovín. Obrovské ťažkosti v priemysle priniesla aj zmena zbrojárskej produkcie na mierovú a hlavne jej racionálne rozdelenie medzi jednotlivé podniky. Obrovské úsilie vynaložilo obyvateľstvo v rokoch 1945 – 1948 na znovuvýstavbu miest a dedín. Gosplan sa osobitne venoval rekonštrukcii veľkých historicky cenných miest. Pre pätnásť miest boli vypracované komplexné plány obnovy a modernizácie.³

Zo západných štátov sa hospodárske plánovanie začalo uplatňovať vo Francúzsku. Motívy na jeho zavádzanie, uvedené predstaviteľmi francúzskej plánovacej komisie, spočívali v negatívnych číslach, ktoré vykazovalo francúzske hospodárstvo po druhej svetovej vojne, ale aj pred ňou. Výroba v roku 1938 bola vyššia len o 1 až 2 % oproti roku 1913 – výsledkom bola hospodárska stagnácia. Stupeň rozvratu národného hospodárstva bol po roku 1945 vyšší než v roku 1918 a povojnová obnova kládla pred vládu náročnejšie úlohy. V neposlednom rade pri plánovaní zohrala dôležitú úlohu aj pozícia Komunistickej strany Francúzska, ktorá sa stala jednou z najsilnejších francúzskych strán a ktorej sa podarilo uskutočniť pomerne rozsiahly program zoštatnenia. V roku 1945 vznikol plánovací orgán – Generálny komisariát pre plán, modernizáciu a vybavenie (*Comisariat Général de Plan de Modernisation et de l'Équipement*), krátko nato i prvý dvojročný plán obnovy, nazvaný Monetov plán (podľa generálneho komisára Jeana Moneta), ktorý sa v procese plnenia začal meniť na päťročný. Príklon k plánovanému hospodárstvu bol spôsobený aj obrovskými problémami v oblasti zabezpečenia výživy. V roku 1945 bola úroda obilnín vo Francúzku oproti roku 1937 až o 53 % nižšia. Vláda musela pristúpiť k prísrnemu distribučnému systému s minimálnymi prídelmi chlebovín. Až do konca roku 1948 chýbalo Francúzom v priemere 3,6 milióna ton obilia. Francúzsko, podobne ako ostatné štáty v Európe, malo najväčší problém s nedostatkom pracovných síl, čo mohlo zmarit naplnenie plánu. Pomoc 200 tisíc robotníkov z Talianska nakoniec pomohla postupne naplňovať Monetov plán. Ten dosiahol najpozoruhodnejšie výsledky v oblasti priemyselnej výroby. V roku 1948 priemyselná výroba bola zvýšená o 12 % oproti predvojnovaj úrovni. Zotavenie francúzskeho priemyslu po druhej svetovej vojne trvalo 4 roky (oproti 6 rokom, ktoré potreboval priemysel na zotavenie po prvej svetovej vojne). Najväčší podiel na zvýšení tempa obnovy celého hospodárstva

3 Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, fond (f.) ÚPV – B, škatuľa (š.) 1039. Organizace plánovací služby v cizích státech; PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské dějiny evropských socialistických zemí*. Praha : Svoboda, 1977, s. 123.

francúzska verejnosť pripisovala Monetovmu plánu, potom modernizácii technickej úrovne priemyslu a v neposlednom rade americkej pomoci prostredníctvom Marshallovho plánu v objeme 162 miliárd frankov.⁴

V Maďarsku sa na prvom povojnovom hospodárskom pláne dohodli politické strany v máji 1947. V Budapešti bol vydaný elaborát trojročného hospodárskeho plánu. Z veľkej miery ho zostavili sociálni demokrati s hospodárskymi odborníkmi. Spustili ho 1. júla 1947 a skončil sa 31. júla 1950, čiže trval celkovo 2 roky a 5 mesiacov. Plán počítal s investíciami oscilujúcimi okolo 5,5 miliárd forintov, reálne sa preinvestovalo až 7, 4 miliárd forintov. Z toho 2 miliardy forintov smerovali do poľnohospodárstva, pretože až 48, 7 % obyvateľstva žilo z tohto odvetvia. Trojročný hospodársky plán inicioval aj odstránenie vojnových škôd. Hlavnou úlohou však bolo prekročiť úroveň hospodárstva z roku 1938. Špecificky sa počítalo s elektrifikáciou a výstavbou veľkej hydroelektrárne pod horou Matra. Ďalej sa rátalo s výstavbou plánového potrubia z Lipszy do Budapešti. Malo sa postaviť 24 tisíc rodinných domov. Rozšírila sa bauxitová a alumíniová výroba, zdvojnásobila sa ťažba nafty a uhlia oproti predvojnovéj úrovni. Maďarsko si nemohlo dovoliť obrovské investície, pretože ako porazená krajina musela platiť reparácie. Počas trojročnice malo dôjsť k takým štrukturálnym zmenám v hospodárstve, ktoré by boli schopné pripraviť republiku na 15-ročný plán. Podľa plánu sa dosiahla hospodárska úroveň roku 1938 za dva roky. Na konci trojročnice sa plán naplnil na 134 %. Povzniesla sa predovšetkým priemyselná výroba – konkrétne strojárstvo a ťažký priemysel. Na začiatku trojročnice bol takmer celý priemysel v súkromných rukách, no na jej konci bolo zoštátneného až 87 %. Rovnako aj celý bankový sektor prešiel v predmetnom období do rúk štátu.⁵ Poľnohospodárstvo spĺňalo trojročný hospodársky plán iba čiastočne. Zaostávala predovšetkým živočišna výroba a úplne kolabovala zásobovacia situácia s potravinami. Vtedajší vládni predstavitelia priznali, že sa im práve táto oblasť vymkla spod kontroly. Zásobiť základnými potravinami takmer celé obyvateľstvo sa podarilo až v roku 1950. Obrovským problémom pre komunistov bola pozemková reforma a združstevňovanie, kde odpor „kulakov“ bol jeden z najradikálnejších v ľudových demokraciách. Maďarskí komunisti v eufórii z dobrých výsledkov, predovšetkým priemyslu, sa v trojročnici pohrávali s myšlienkou až 15-ročného plánu, nakoniec to odmietli a pristúpili podľa vzoru Sovietskeho zväzu na päťročné cykly.⁶

Podobne ako Maďarsko i Poľsko vypracovalo prvý hospodársky plán po vojne na obdobie troch rokov. Plán hospodárskej obnovy boli prijatý 2. júla 1947 a 4. júla 1947 bola podpísaná zmluva medzi Československom a Poľskom o hospodárskej spolupráci. Poľská

4 NA ČR, f. USČP, š. 202. Hospodárské správy č. 29; *Budovateľ*, roč. 9, 1947, č. 19; *Slovenské pôdohospodárstvo*, roč. 3, január 1947, č. 1; ROZYPAL, Kurt a kol. *Úvod do teórie a praxe národohospodárskeho plánovania*. Praha : ALFA, SNTL, 1978, s. 515.

5 NA ČR, f. UPV – B, š. 1040. Cesta k socializmu Maďarské ľudové republiky.

6 NA ČR, f. USČP, š. 202. Hospodárské správy č. 38; Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. PPO, š. 16. Hospodársky plán maďarské sociálnej demokracie; *Maďarský päťletý plán. Cesta k socializmu Maďarské ľudové republiky*. Praha : SÚP, 1950, s. 3 – 5; *Budovateľ*, roč. 9, 1947, č. 19.

strana mala konzultovať skúsenosti z dvojročnice s československými odborníkmi a aplikovať pozitíva vo svojom pláne. Poľský hospodársky plán, ako jediný z plánov ľudových demokracií, striktné oddeľoval súkromný, štátny a družstevný sektor a pre každú oblasť vypracovával úlohy samostatne. Išlo o tzv. priestorové plánovanie, ktoré bolo vyvolané naliehavou potrebou rekonštrukcie krajiny prechodom frontu. Tento druh plánovania znamenal, že všetky verejné a súkromné aktivity v hospodárstve, ale aj využívanie pôdy a rozmiestnenie obyvateľstva, museli byť prispôbené priestorovému usporiadaniu hospodárstva. Poľský trojročný plán sa viac podobal na československé päťročnice v 50. rokoch než na prvý dvojročný plán, pretože striktné plánoval súkromnú a sociálnu spotrebu. Na celý proces dohliadali až dva plánovacie úrady, a to hlavný úrad pre plánovanie – GUPP, ktorý vznikol pri ministerstve obnovy a zastrešoval priestorové plánovanie. Druhým bol centrálny úrad plánovania – CUP pri komitete hospodárskych ministrov, ktorý reguloval regionálne plánovanie. Poľska trojročnica kládla dôraz na poľnohospodárstvo. Celkovo plán vychádzal z vtedajšej štruktúry poľského hospodárstva. Rovnako ako v československej dvojročnici, kde boli stanovené osobitné úlohy pre rozvoj Slovenska, tak aj poľskí odborníci vytýčili osobitnú časť v pláne pre tzv. získané regióny. Preto plánovanie bolo rozpracované na troch úrovniach, a to: celoštátny plán, ktorému boli podriadené oblastné a miestne plány.⁷ Trojročnica bola stanovená na obdobie od júla 1947 do konca júna 1950. Počas trojročnice prechádzalo búrlivým obdobím poľské poľnohospodárstvo. Až v roku 1948 sa začalo s parceláciou pôdy, lebo v predmetnom období nebolo v Poľsku rozparcelovaných 60 % statkov. Trojročnica sa zameriavala na mechanizáciu v poľnohospodárstve a na zvýšenie hektárových výnosov, ktoré boli oproti Československu až o tretinu nižšie. V priemysle a infraštruktúre sa plán sústredil na zvýšenie ťažby uhlia, zvýšenie počtu cestujúcich na železnici a na rekonštrukciu vojnou zničených objektov. V Československu sa počas dvojročnice podarilo zrekonštruovať celé hospodárstvo, v Poľsku sa malo v tejto rekonštrukcii pokračovať aj v ďalšom hospodárskom pláne. Vyplyvalo to aj z faktu, že poľské územie bolo jednou z najviac vojnovou poškodených oblastí európskeho kontinentu. Hlavné mesto Varšava, ktorá bola takmer celá zrovnaná so zemou, mala dokonca na svojom území osobitý úrad pre rekonštrukciu mesta, ktorý vznikol ako jeden z prvých po skončení vojny v roku 1945. Trojročný hospodársky plán mal v porovnaní s československou dvojročnicou skromné ciele aj v spotrebe základných potravín a v zásobovaní obyvateľstva. Napríklad v Poľsku bola naplánovaná ročná spotreba cukru 18 kg na obyvateľa, naopak v ČSR to bolo skoro dvakrát viac – 32 kg, v Poľsku sa naplánovala spotreba mäsa, rýb a vajec na 42 kg na obyvateľa, v ČSR to bolo skoro štvornásobok – 159,3 kg ročne, pri mlieku sa v Poľsku plánovala spotreba 154 l na obyvateľa, v ČSR to bol viac ako dvojnásobok – 315,4 l.⁸ Rozsah investičného plánu bol určený sumou 102 miliárd zlotých, z ktorých 85,4 miliárd bolo uhradených z domácich investícií a 20,6 miliárd z výnosov zahraničných úverov. Najväčšia časť investícií smerovala do priemyslu – 28,1

7 NA ČR, f. UPV – B, š. 1039. Hospodárské plánovanie v Poľsku, čiastočné srovnání s našim 2PL.

8 NA ČR, f. ÚPV – B, š. 1039. Hospodárské plánovanie v Poľsku, čiastočné srovnání s našim 2PL.

miliárd zlotých, nasledovala doprava s 20 miliardami zlotých, 16 miliárd bolo určených na rekonštrukciu a 9,8 miliárd spotrebovalo poľnohospodárstvo.⁹

Aj Bulharsko pristúpilo k dvojročnému hospodárskemu plánovaniu. Plán sa začal realizovať v polovici roku 1947 a mal veľmi smelé ambície. Dôraz sa kládol predovšetkým na rozvoj poľnohospodárstva a priemyselnej výroby. V prvom roku bulharskej dvojročnice sa poľnohospodárska produkcia oproti roku 1939 mala zvýšiť o 13 %, priemyselná produkcia dokonca o 36 %. V druhom roku sa mala produkcia zdvojnásobiť, poľnohospodárska výroba sa mala zvýšiť o 34 % oproti roku 1939, priemysel sa mal zvýšiť až o 67 %. Realita však nebola veľmi ružová. Priemyselná výroba sa po dvojročnici splnila na 93 % a produkcia poľnohospodárstva na 97 %, čiže ani v jednom z primárnych hospodárskych odvetví sa nepodarilo plán splniť, a to napriek tomu, že kapitálové investície počas dvojročnice boli až o 138 % vyššie oproti predvojnovým. Celkové investície počas dvojročného hospodárskeho plánu prekročili sumu 100 miliárd levov. Z tejto sumy išlo na štátny sektor 75 miliárd levov a na súkromný sektor 25 miliárd levov. Napriek nenaplneniu plánu v primárnych sektoroch bulharského hospodárstva dvojročnica zvýšila zamestnanosť o 22 % oproti roku 1946. Pozitívom boli aj stúpajúce mzdy robotníkov, ktoré sa v roku 1948 zvýšili o 28 % oproti roku 1946. Pre bulharskú ekonomiku dvojročný hospodársky plán priniesol najrýchlejší rast hospodárstva v 20. storočí.¹⁰

Jedným zo štátov z ľudových demokracií, ktoré, podobne ako Československo a Bulharsko, pristúpilo k dvojročnici, bolo Albánsko. Predstavovalo jednu z najzaostalejších oblastí Európy. Na jeho hospodársku zaostalosť mala vplyv 500-ročná turecká nadvláda, 15 rokov monarchie Ahmeta Zogu a 5 rokov talianskej a nemeckej okupácie. Prvé mesiace po oslobodení boli pre Albánsko veľmi zložité, pretože sa dostalo pod vplyv juhoslovenského titovského režimu. Pod dojmom hospodárskej pomoci sa ho usiloval pretvoriť na svoju kolóniu, aby mohol exploatovať pre seba predovšetkým albánske prírodné bohatstvo. Albánska dvojročnica v rokoch 1949 – 1950 nebola zameraná na škody spôsobené vojnou, ale na straty, ktoré albánskemu hospodárstvu spôsobila Juhoslávia po oslobodení. Ciele hospodárskej obnovy v štáte boli skromné. Napríklad v doprave sa prioritou stalo vybudovanie jediného železničného úseku Tirana – Drač dĺžke 37 km a udržanie 2 040 km ako-tak zjazdnych ciest. Albánsko bolo štátom poľnohospodársko-pastvinárskym. Až 75 % obyvateľov živila pôda, preto po vojne došlo k rozsiahlej pozemkovej reforme. Viac než 2/3 pôdy vlastnilo 7 bejov. Na druhej strane, žilo tu 14 % bezzemkov, ktorí pozemkovou reformou získali aspoň malú časť pôdy. Poľnohospodárska produkcia sa zvýšila oproti predvojnovej o 143,4 %. Najväčší rozvoj v rámci poľnohospodárstva počas dvojročného hospodárskeho plánu dosiahlo sadovníctvo. V roku 1938 bolo na území Albánska 2,9 miliónov ovocných stromov, na konci dvojročnice v roku 1949 sa ich počet zvýšil na 5,2 miliónov. Krajina mala takisto obrovský lesný potenciál. Lesy sa rozprestierali na 1 130 000 ha, čo predstavovalo

9 Tamže; *Hospodárske plánovanie v Polsku I*. Praha : ŠÚP, 1950, s. 31; *Budovateľ*, roč. 9, 1947, č. 19.

10 *Budovateľ*, roč. 9, 1947, č. 19.

41 % celej rozlohy krajiny. Drevo bolo počas dvojročnice hlavným albánskym exportným artiklom. V porovnaní s obdobím pred vojnou však Albánsko dosiahlo svojím dvojročným hospodárskym plánom pozoruhodné výsledky predovšetkým v priemysle. Hodnota priemyselnej výroby predstavovala oproti roku 1938 po skončení dvojročnice 321, 6 %. Na území Albánska fungovalo 13 elektrární, ktoré v roku 1938 vyrobili 3 miliónov kW elektrickej energie, v roku 1947 sa jej výroba viac než zdvojnásobila na 9,2 miliónov kW. V januári 1949 otvoril svoju prevádzku prvý veľkokapacitný priemyselný cukrovar na území Albánska v meste Korči s ročnou kapacitou cukru 2 tisíc ton. Zároveň bola postavená najväčšia strojárská továreň v Tírane s názvom *Enver*. Asi najviac dvojročnica prospela albánskemu zdravotníctvu, školstvu a kultúre. Boli postavené nemocničné zariadenia s kapacitou 4 220 lôžok. Vznikol značný počet kultúrnych ústavov a takisto sa zriadili tri veľké múzeá. Najväčší pokrok v dvojročnici dosiahla výstavba škôl. Bolo postavených 1 208 základných škôl, čo oproti roku 1938 predstavovalo 288 %-ný nárast. V roku 1938 na území Albánska pôsobili 11 stredných škôl, počas dvojročnice sa vybudovalo 135 stredných škôl, teda ich nárast predstavoval 1 327 % oproti predvojnovú úrovni.¹¹

Časť krajín, predovšetkým v západnej Európe, aplikovala vo svojom hospodárstve rôzne druhy plánov, ale nie časovo ohraničených. Jednu z najvyspelejších ekonomík v povojnovom období malo Nórsko. Nórsky povojnový plán sa oficiálne nazýval *Rekonštrukčný hospodársky plán*. Sústreďoval sa na dva základne prvky – rozvoj námorníctva a zvýšenú ťažbu dreva. V povojnovom období muselo Nórsko dovážať väčšinu potravín z cudziny. Import sa sústredil na obilniny takmer všetkého druhu – cukor, kakao, kávu, čaj a ovocie. Aj v surovinách bolo Nórsko odkázané na dovoz. Dovážalo predovšetkým uhlie, olej a železo. V rokoch 1945 – 1948 Nórsko patrilo medzi tretiu najväčšiu námornú veľmoc na svete a s celkovou tonážou lodí bolo prvé v Európe. Nemecká armáda počas vojny však zlikvidovala Nórom až 50 % námorného potenciálu krajiny, preto povojnová rekonštrukcia hospodárstva sa sústredila predovšetkým na obnovu lodného parku. Stavba lodí sa financovala z prevažnej väčšiny z cudzích úverov a splácanie vysokých zahraničných úverov krajinu vyčerpávalo. *Rekonštrukčný hospodársky plán* stanovil, že sa v mnohých oblastiach hospodárstva musí do konca roku 1947 dosiahnuť predvojnová úroveň. Nórsky priemysel bol málo rozvinutý. Vysoko vyčnievalo iba jediné odvetvie, a to celulózový a papierenský priemysel. Ten však čakal na dovoz nových strojových zariadení, ktoré boli vo vojne poškodené. Zložitá situácia bola aj v nórskom poľnohospodárstve. Hoci nestačilo pokryť výživové potreby krajiny, pracovalo na vysokom stupni predovšetkým v chove dobytky, výrobe syrov a v mechanizácii poľnohospodárstva. Už v medzivojnovom období tento rezort zápasil s nedostatkom pracovných síl, čo sa po vojne ešte prehĺbilo. Pracovné sily z nórskeho vidieka uprednostňovali prácu na mori, kde dosahovali niekoľkonásobne vyššie príjmy než v poľnohospodárstve. Najdôležitejším článkom nórskeho hospodárstva bola už spomínaná ťažba dreva a jeho

11 NA ČR, f. ÚPV – B, š. 1040. Albánsky hospodársky plán; Tamže, f. USČP, š. 202, Hospodárské správy č. 31; *Albánsky dvoletý plán, zákon o státnim dvoletém hospodárském plánu na rok 1949 – 1950*. Praha : ŠÚP, 1950, s. 3 – 7.

následný export. V rokoch 1947/48 sa vyťažilo 6,45 miliónov m³ dreva, čo predstavovalo len 12 % predvojnovkej ťažby. To zrazilo nórsky export dreva na 31 % predvojnovkej úrovne. Napriek tomu, že v povojnovej Európe bol pri rekonštrukčných prácach zvýšený dopyt po dreve, Nórsko nedokázalo uspokojiť požiadavky ani na vlastnom trhu. *Rekonštrukčný hospodársky plán* sa v Nórsku nenaplnil, preto krajina pomaly upúšťala od plánovaného hospodárstva.¹²

Podobne ako Nórsko aj Holandsko nemalo ohraničený plán hospodárskej rekonštrukcie svojej povojnovej ekonomiky. Holandsko patrilo medzi najviac zničené európske krajiny po druhej svetovej vojne. Celý proces rekonštrukcie holandského hospodárstva prebiehal v rokoch 1946 – 1949. Na rozdiel od Československa v predmetnom období najväčší pokrok dosiahlo Holandsko v budovaní dopravy. Celkom úspešne sa darilo rekonštruovať aj priemysel, ktorý v roku 1949 mal produkciu vyššiu oproti predvojnovému stavu o 20 %. Najslabším článkom priemyselnej výroby bola ťažba nerastných surovín, predovšetkým uhlia, ktorá na konci roku 1949 zaostávala o 18 % oproti roku 1938. Na druhej strane tento nedostatok bol vykompenzovaný nebyvalou výrobou svietiplynu, ktorá sa oproti medzivojnovému obdobiu zvýšila až päťnásobne a Holandsko sa v tejto oblasti stávalo lídrom v Európe. Určitý podnet na povznesenie predovšetkým priemyselnej výroby mal dať Marshallov plán, lenže jeho celkový dopad na rozvoj priemyslu nebol taký výrazný, ako sa ho usilovali interpretovať jeho americkí a domáci obhajcovia. Veľká časť populácie v Holandsku sa stavala voči Marshallovmu plánu so značnou skepsou. Američania presadzovali budovanie takých priemyselných objektov, ktoré by im nemohli konkurovať, ale skôr podporili ich export. Markantným príkladom bola stavba automobilovej továrne Kaizer – Frazer v Rotterdame. Išlo o najväčšiu investíciu v rámci Marshallovho plánu v Holandsku. Továreň sa stala montážnou halou pre americký automobilový priemysel. Holanďania nemali veľký záujem na výstavbe tejto továrne, pretože mohli dovážať dostatočné množstvo áut bez toho, aby platili dolármi. Viac potrebovali investície do poľnohospodárstva, s ktorými Marshallov plán nepočítal. Holandsko, podobne ako väčšina európskych krajín v tomto období, zápasilo s veľmi pasívnou platobnou bilanciou a s vysokou devalváciou holandského florenu (vtedajšej holandskej meny) voči doláru. Väčšine politických predstaviteľov prekážala silná závislosť na americkom importe. Pred vojnou v roku 1938 malo Holandsko obchodnú bilanciu s USA viac-menej vyrovnanú. Po vojne vznikalo obrovské pasívne saldo medzi importom a exportom do USA. Objemovo v rokoch 1946 – 1949 predstavoval import z USA v priemere 321 miliónov dolárov, priemerný export osciloval okolo 23 miliónov dolárov. Vláda sa usilovala posilniť export rôznymi zásahmi. Na zvýšenie iniciatívy vývozcov zaviedla ponechanie si určitej časti dolárového výnosu a exportéri dostávali prémie. Napriek tomu nemohli holandské výrobky konkurovať na trhoch lacnejšej americkej produkcie. Pre Holanďanov v rámci hospodárstva štátu bolo na prvom mieste prosperujúce poľnohospodárstvo. Holanďania boli zvyknutí investovať do pôdy obrovské sumy, takže v mnohých oblastiach už išlo skôr o záhradníctvo než o roľnícke hospodárstvo. Poľnohospodárska produkcia po vojne značne

12 NA ČR, f. USČP, š. 202, Hospodárske správy č. 35.

kolísala, v niektorých odvetviach stúpla oproti predvojnovému roku o viac než tretinu (ľan, zemiaky, repa), v iných zase nedosiahla produkcia ani v roku 1949 tretinu predvojnovej úrovne (všetky druhy strukovín). Pretože očakávaný príspevok pomoci pre poľnohospodárstvo z Marshallovho plánu neprišiel, tento sektor sa z vojnového úderu zotavoval najpomalšie. Najväčšou ranou pre holandský agrosektor bola strata zahraničných trhov. Takmer celú produkciu, pomerne drahú, ale kvalitnú, vyvážalo Holandsko do Veľkej Británie a Nemecka. Po vojne bol o holandské poľnohospodárske produkty aj na iných európskych trhoch len malý záujem.¹³

Špecifický hospodársky plán predstavovala štvorročnica v Izraeli, ktorú v marci 1949 zverejnil ministerský predseda David Ben Gurion. Počet obyvateľov Izraela sa počas štvorročného hospodárskeho obdobia viac než zdvojnásobil, preto sa plán sústreďoval predovšetkým na výstavbu domov pre prisťahovalcov. Poľnohospodárstvo malo kultivovať nevyužitú a opustenú pôdu. Plán sa sústreďil v priemysle na výstavbu nových tovární, ale aj menších remeselných dielní. V infraštruktúre sa rozvíjala každá oblasť dopravy, predovšetkým cestná. V pláne sa otvorene deklarovala podpora technickému rozvoju. Osobitná pozornosť sa venovala zahraničnému obchodu. Izraelské hospodárstvo sa mohlo oprieť o obrovské zahraničné investície. Hospodársky program štátu počítal s investíciami do izraelskej ekonomiky v objeme 2,5 miliárd dolárov na obdobie desiatich rokov. Minimálne štvrtina z tejto sumy bola pokrytá zo súkromných kont. V čase vzniku štátu Izrael si americké židovské organizácie dali za úlohu zorganizovať zbierku pre štát Izrael. Len medzi ich členmi sa vyzbieralo 250 miliónov dolárov. Americká vládna banka *Export – Import Bank* poskytla štátu Izrael úver na 100 miliónov dolárov, z ktorých 35 miliónov dolárov smerovalo hneď na nákup strojov a náradia pre poľnohospodárstvo. Počas plnenia štvorročného hospodárskeho plánu prichádzalo do Izraela priemerne 600 ľudí denne. Peniaze od bohatých súkromných donorov smerovali predovšetkým na zabezpečenie migrantov. V rámci zahraničných hospodárskych stykov deklaroval Izrael priateľské vzťahy tak s Východom, ako aj so Západom. Navonok deklaroval priateľské vzťahy so všetkými dôležitými krajinami. Táto ústretovosť viedla k tomu, že sa Izrael stal neutrálnym štátom.¹⁴

13 NA ČR, f. USČP, š. 202, Hospodárske správy č. 48.

14 NA ČR, f. USČP, š. 202, Hospodárske správy č. 9.

San Francisco 1945 – zrod *Charty Organizácie Spojených národov*

Slavomír Michálek

Konferencia Spojených národov v San Franciscu, neskôr uvádzaná v historických dokumentoch pod skratkou UNCIO (*United Nations Conference on International Organization* – Konferencia Spojených národov o medzinárodnej organizácii), sa začala 25. apríla 1945. V atmosfére eufórie nazvala americká tlač San Francisco metropolou budúcnosti ľudstva, aby tak obrazne vyzdvihla historický význam poslania konferencie, ktorá mala ustanoviť novú organizáciu.¹ Slávnostný akt otvorenia konferencie sa konal za účasti 283 delegátov z 50 krajín,² okolo 600 ich poradcov, 1 200 čestných hostí a 1 500 novinárov. Po otvorení konferencie ministrom zahraničných vecí USA Edwardom R. Stettiniusom mal telefonický príhovor z Bieleho domu prezident Harry S. Truman, ktorý v ňom vzdal hold pamiatke prezidenta Franklina D. Roosevelta (zomrel krátko pred otvorením konferencie) a vyzval všetkých účastníkov, aby sa naučili žiť spoločne v mieri.

Konferencia od začiatku pracovala v dvoch základných rovinách: politickej a odbornej. Najdôležitejšie bolo sústrediť sa na zostavenie medzinárodného mechanizmu novej inštitúcie a vyhnúť sa rozhovorom o konkrétnych politických a ekonomických otázkach, ako boli napr. zámery Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR) v Európe a Ázii alebo zaobchádzanie s Nemeckom, resp. jeho povojnové usporiadanie. Avšak ani politickému podtónu sa konferencia nevyhla. Vzájomné miešanie politického a odborného sa ukázalo už v prvých dňoch konferencie. Konflikt okolo prijatia Argentíny odhalil odhodlanie USA a krajín Latinskej Ameriky obnoviť súdržnosť a jednotu západnej hemisféry aj s možnou hrozbou, že to bude vyzerať ako akceptovanie fašistickej vlády v Buenos Aires a znepriatelenie ZSSR, v mene ktorého jeho zahraničný komisár Vjačeslav M. Molotov upozorňoval, že netreba dospieť k rozhodnutiu akoby „rútením sa do ohňa“. Politické otázky sa dostali do popredia v neskorších dňoch, keď delegácie Sýrie a Libanonu, ktoré podporovali ostatné prítomné členské štáty Arabskej ligy,³ čelili ráznemu francúzskemu tlaku. A tak, zatiaľ čo konferencia bola otvorená tým, čo mnohí považovali za priveľmi zmierlivé gesto voči argentínskemu fašizmu, končila sa prijatím návrhu Mexika na vylú-

1 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644.

2 Argentína, Austrália, Belgicko, Bolívia, Brazília, Bielorusko, Kanada, Čile, Čína, Kolumbia, Kostarika, Kuba, Československo, Dánsko, Dominikánska republika, Ekvádor, Egypt, Etiópia, Filipíny, Francúzsko, Grécko, Guatemala, Haiti, Holandsko, Honduras, India, Irán, Irak, Juhoafrická únia, Juhoslávia, Libanon, Libéria, Luxembursko, Mexiko, Nikaragua, Nórsko, Nový Zéland, Panama, Paraguaj, Peru, Salvádor, Saudská Arábia, Sýria, Turecko, Ukrajina, Uruguaj, USA, Veľká Británia, Venezuela, ZSSR.

3 Arabská liga vznikla v Káhire v marci 1945 (Egypt, Irak, Saudská Arábia, Sýria, Libanon, Zajordánsko a Jemen, prvých päť malo zastúpenie na konferencii v San Franciscu).

čenie z OSN každej krajiny, ktorej vláda podporovala štáty Osi, čo bola zrejmä narážka na Francov režim v Španielsku.

Jedným z trendov, ktoré istý čas hrozili spôsobením najväčších problémov v San Franciscu, bol kritický postoj voči Sovietskemu zväzu. Problém budúcich vzťahov medzi ZSSR a ostatnými členskými krajinami bol témou oficiálneho i neoficiálneho rokovania. Predpokladalo sa, že dôležité otázky medzi Veľkou trojkou boli vyriešené už v Jalte vo februári 1945. Konferencia v San Franciscu o dva mesiace neskôr sa však začala v atmosfére obnoveného podozrenia týkajúceho sa ruských veľmocenských nárokov v Európe a Ázii. To čiastočne zapríčinilo ukončenie vojny v Európe. Po vojne mnohí ľudia, ktorých protiruský postoj bol počas vojny pre potrebu ruskej vojenskej sily na porážke Nemecka držaný na uzde, cítili, že prišiel čas obmedziť rozpínanosť ZSSR na európskom kontinente, alebo, ako sa v San Franciscu často kuloárne konštatovalo, sprísniť spojeneckú politiku voči ZSSR.

Ako konferencia pokračovala, kompromisy denných rokovaní mali veľký podiel na zmiernení obojstranného strachu a podozrenia, ktoré zatienili úvodné zasadnutia. Na jednej strane Západ lepšie chápal podstatu ruského záujmu o bezpečnosť proti obnove nemeckej agresie, na strane druhej Sovietsi mohli zblízka pozorovať, ako ich jednostranné kroky vplývajú na ostatné krajiny. Demokratický svet bol odhodlaný vytvoriť účinný systém kolektívnej bezpečnosti so ZSSR, a nie proti nemu, ako sa neraz obávali v Moskve.

Počiatkové napätie medzi ZSSR a ostatnými veľmocami bolo spôsobené rozdielmi v názoroch týkajúcich sa typu svetovej bezpečnosti, ktorú mala konferencia pomocou tvoriacej sa svetovej organizácie zabezpečiť. Prezident Truman vo svojej úvodnej reči na konferencii, rovnako ako predtým v prejave ku Kongresu 16. apríla 1945, zdôraznil zodpovednosť mocností nepoužiť vojenskú silu, okrem prípadu ochrany práva. Zdôraznil, že mocnosti musia slúžiť malým krajinám, nie ich ovládať. Musia byť ich „dobrými susedmi“. V mene Číny, ktorá sa stala hovorcom malých krajín v ich požiadavkách mieru založeného na spravodlivosti, žiadal čínsky minister zahraničných vecí T. V. Soong zavedenie takého svetového poriadku, ktorý by bol založený na uznávaní práva. Britský minister zahraničných vecí Anthony Eden, ktorý pravdepodobne najlepšie zo všetkých vyjadril názor prítomných delegátov, vyhlásil, že veľmoci môžu prispieť dvojnásobne: tým, že budú podporovať medzinárodnú organizáciu, a tým, že vytvoria normy medzinárodného správania a budú ich dodržiavať vo vzťahu k iným krajinám. Naopak, sovietsky minister Vjačeslav M. Molotov zdôrazňoval skôr účinnú právomoc medzinárodnej organizácie než jej zodpovednosť. Hovoril o neschopnosti Spoločnosti národov odvrátiť druhú svetovú vojnu a o potrebe zveriť novej organizácii primeranú vojenskú silu, ktorá by mohla byť okamžite použitá proti agresorovi. Ako povedal, argumenty o právach malých krajín alebo zvrchovanej rovnosti všetkých ľudí by sa nemali stať dôvodom na oslabenie mechanizmu, ktorý bol navrhnutý v Dumbarton Oaks. Na jednej zo svojich tlačových konferencií znovu zopakoval, že mocnosti, ktoré znášali bremeno vojny, by mali byť tie, čo nasmerujú svet do pokojných povojnových vôd. Dôraz Kreml'a na potrebu účinnej

ozbrojenej akcie, podporovanej najmä veľmocami, vysvetľoval jeho naliehanie na prísny výklad práva veta Veľkej päťky v Bezpečnostnej rade (BR).

Moskva si bola plne vedomá ochladnutia Washingtonu i Londýna. A keď v San Franciscu pod silným dojmom z jednotného frontu, ktorý navrhli USA a krajiny Latinskej Ameriky, Molotov 30. apríla požiadal o krátky odklad na premyslenie návrhu prijatia Argentíny, v Kremli si uvedomili, že keby sa krajiny Latinskej Ameriky s 20 hlasmi spojili s USA, Filipínami a Libériou, ku ktorým treba pripočítať päť arabských štátov, ktoré krátko predtým vytvorili spomenutú regionálnu ligu a preukázali živý záujem o Panamerickú úniu, budú mať väčšinu vo Valnom zhromaždení organizácie. A táto väčšina sotva bude priaznivo naklonená ZSSR. Hoci predstavitelia latinskoamerických štátov vyhlasovali, že v nijakom prípade nebudú vždy hlasovať ako koalícia, sovietsky predpoklad sa vzhľadom na protikomunistické cítenie, založené na strachu zo sociálnych zmien prezentovaných v niektorých latinskoamerických kruhoch⁴, nezdal byť úplne neoprávnený. Majúc túto väčšinu na pamäti už v Jalte, Moskva žiadala samostatné hlasy aj pre dve republiky ZSSR – Bielorusko a Ukrajinu. Tieto dva dodatočné hlasy v rámci OSN chápali v Moskve ako minimum, argumentujúc, že sovietska vláda dala 1. februára 1944 všetkým svojim 15 republikám, tvoriacim ZSSR, právo vybudovať si vlastné ozbrojené sily a spravovať svoju vlastnú zahraničnú politiku. Dmitrij Z. Manuilskij, šéf ukrajinskej delegácie v San Franciscu, išiel ešte ďalej, keď jednoznačne konštatoval, že Sovietsky zväz bude napokon žiadať 16 hlasov (15 republík a ZSSR). Latinskoamerické krajiny sa najprv postavili proti udeleniu ďalších dvoch hlasov Sovietskemu zväzu, ktoré požadoval Molotov, ale na žiadosť USA s tým nakoniec súhlasili ako výmenu za to, že ZSSR bude hlasovať za prijatie Argentíny.

Počiatkové zoskupenie krajín Latinskej Ameriky proti ZSSR ukázalo ďalší trend na konferencii v San Franciscu, a tým bola prevaha neeurópskych krajín. Na konci ničivej šesťročnej vojny, v ktorej národy Európy trpeli najviac, bolo jasné, že rozhodujúce slovo budú mať tri veľké mocnosti mimo európskeho kontinentu – USA, Veľká Británia a ZSSR, ktoré znášali nápor vojnového úsilia. To sa dalo očakávať i akceptovať. Zvláštnejšie však bolo, a z európskeho pohľadu aj rušivejšie, že konferencia v San Franciscu bola početne ovládaná krajinami Latinskej Ameriky, ktoré, okrem niekoľkých menších výnimiek, prispeli k bojom v Európe skutočne minimálne a ťažili z nákupov ich strategických surovín Spojencami. Podobne arabské štáty, ktoré boli pre Spojencov hodnotné geostrategicky, sa nezúčastnili na aktívnych bojoch a profitovali z predaja potrebnej nafty Spojencom, mali niekedy príliš veľkú váhu v porovnaní s ich správaním vo vojne.

V porovnaní s uvedenými latinskoamerickými a arabskými štátmi zostala Európa, vojnou vydrancovaná a privedená na mizinu, v San Franciscu akoby odsunutá do úzadia. Malé európske krajiny tam reprezentovali len Belgicko, Československo, Grécko, Holandsko, Juhoslávia, Luxembursko, Nórsko a Turecko. Veľmoci napokon pozvali ešte

4 DEAN, Vera Micheles. *The Four Cornerstones of Peace*. New York : Whittlesey House, 1946, s. 57.

Dánsko, ktoré sa k nim pripojilo v záverečných fázach rokovaní na naliehavú žiadosť Nórska. Švédsko, Švajčiarsko, Španielsko, Portugalsko a Írsko chýbali, pretože nevyhlásili vojnu krajinám Osi. Fínsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko a Taliansko neboli prítomné preto, lebo bojovali na strane Osi. Ani Poľsko nebolo pozvané, pretože Veľká trojka sa nevedela dohodnúť na zložení jeho vlády.

Aké bolo postavenie Francúzska? Francúzsko sa zmietalo v úsilí o obnovenie istoty a prestíže, ktorú stratilo roku 1940. Zdalo sa, že váha medzi obranou malých národov proti Veľkej štvorke a medzi úsilím o návrat postavenia mocnosti. Od začiatku však bolo jasné, že čo chce Francúzsko dosiahnuť v mierových rokovaníach – kontrolu Porúnia, medzinárodnú správu Porúria a návrat Indočíny – to dosiahne len s pomocou mocností. Francúzsky minister zahraničných vecí Georges Bidault uspel v tom, že jeho krajina bola prijatá do Veľkej päťky ako stály člen BR ihneď, a nie „v pravý čas“, ako hovorili pôvodné návrhy z Dumbarton Oaks. Počas začiatkových fáz konferencie mali Československo, oslobodené sovietskymi a americkými vojskami, Južoslávia, kde bola vláda maršala Tita hlboko zaviazaná Sovietskemu zväzu a občas Nórsko, ktoré považovalo správanie Moskvy vo svojich severských regiónoch za správne, sklon k tomu, aby hlasovali so ZSSR. Aj Grécko, hoci ho Sovieti považovali za krajinu britskej dominancie, pod vedením ľavicového ministra zahraničných vecí Johna Sofianopoulosa podporovalo niektoré z ruských návrhov.

Napriek uvedeným faktom, ktoré podkopávali možnú európsku silu a váhu, postupom času získali Európania na konferencii väčší vplyv. Zdržanlivosť belgického ministra zahraničných vecí Paula-Henriho Spaaka, ktorá dobre odrážala konštruktívny postoj strednej cesty belgickej delegácie, diplomatické schopnosti J. Sofianopoulosa, priaznivý prístup Nórov, otvorenosť holandského ministra zahraničných vecí Eelca Nicolaasa van Kleffensa či bohémstva žoviálnosť československého ministra Jana Masaryka – to všetko prispelo k úspechu Európanov v sanfranciských rokovaníach. Európske delegácie dali neeurópskym prísluň novým silám, aktívnych na kontinente. Európa sa akoby uzdravovala z ťažkej choroby. Napriek nacistickému moru ostala nažive, a preto bola odolná, zatiaľ čo krajiny nedotknuté vojnou ani nacistickým terorom sa zdali byť náchylné na túto infekciu. „Nový svet“ Latinskej Ameriky často pôsobil staro, ba až spiatočnícky v porovnaní so „starým svetom“ Európy.

A ako sa vyvinula pozícia starej koloniálnej Británie? Briti, napriek veľkému utrpeniu a obetiam, sa neraz javili ako tí, čo nevidia kvasenie na európskom kontinente a ani v koloniálnom svete. Nielen v rozpore so svojimi európskymi susedmi, ale aj s domíniami vyjadril Londýn názory, ktoré boli ovplyvnené predstavami o diplomacii a imperializme z 19. storočia. Veľká Británia, ktorej ekonomická sila bola vojnou vážne podlomená a ktorej strategické postavenie bolo založené na rozvoji leteckej sily, si na konferencii

v San Franciscu napriek týmto nepriaznivým okolnostiam a napriek vyčerpanosti udržala post svetovej veľmoci.⁵

Rozdiely, dokonca konflikty, ktoré sa v San Franciscu objavili medzi názormi Londýna a jeho kolónií, úplne vygumovali výmysel o anglicko-dominiovskej koalícii, ktorá neexistovala ani v medzivojnovej Spoločnosti národov. Austrália pod vedením energického a niekedy búrlivého Herberta Vereho Evatta, ministra spravodlivosti i zahraničných vecí, a Nový Zéland pod vedením rovnako rozhodného, ale prispôsobivejšieho premiéra Petra Frasera odporovali Británii v mnohých otázkach, najmä v otázke poručenia, a opakovane interpelovali za britské vysvetlenie tzv. jaltskej hlasovacej formuly. Kanada, ako zvyčajne reprezentovaná schopnou a odhodlanou skupinou vládných úradníkov, sa o poručenie nezaujímala, ale premysleným návrhom výrazne prispela k rozšíreniu pôsobnosti a právomocí Hospodárskej a sociálnej rady. Indický delegát Ramaswami Mudaliar sa vyznamenal ako predseda komisie pre hospodársku a sociálnu spoluprácu, ktorá neakceptovala majorizáciu Veľkej Británie ani iných veľmocí. Z tohto strohého výpočtu vidieť, že v rámci krajín britského Commonwealthu existovalo v San Franciscu dosť problémov, na ktoré nebol ponúkaný jednotný britský šik.

Delegácia USA po období napätia, keď musela zápašit' s otázkou prijatia Argentíny a keď sa zdalo, že sa spolu s Veľkou Britániou stavia proti ZSSR (najmä v otázke Poľska), prijala úlohu nestranného sprostredkovateľa. Túto úlohu takticky využila na riadenie konferencie medzi dvoma extrémami: režimom mocností v navrhovanej medzinárodnej organizácii, ktorý obhajovala Moskva a nadvládou početnejších malých krajín, ktoré žiadali rovnosť práv s mocnosťami bez toho, aby uznali aj zodpovednosť. Americký minister zahraničných vecí E. R. Stettinius, hoci neoplýval takými poznatkami o medzinárodných záležitostiach ako niektorí jeho predchodcovia v tejto funkcii, a navyše mu chýbali skúsenosti, svojou energiou a odhodlaním doviesť konferenciu do úspešného konca, no najmä túžbou vidieť realizovaný dokument – *Chartu OSN* – ktorý by prijali zúčastnené krajiny, nepochybne prispel k úspechu stanoveného cieľa.

Na konci konferencie bolo evidentné, že pre povojnový svet by bolo lepšie, keby USA a Veľká Británia prevzali výraznejšiu iniciatívu už od jej začiatku a určovali tak napĺňanie stanovených cieľov vytvoriť medzinárodný mierový mechanizmus. Počiatočná neochota či neschopnosť prevziať takú iniciatívu ponechala na istý čas voľné ruky V. M. Molotovovi, ktorý šikovne využil príležitosť na svojich troch tlačových konferenciách. Na poslednej, v predvečer jeho návratu do Moskvy, označil ZSSR za predvoj národov, ktoré žiadali ochranu ľudských práv a opatrenia na zlepšenie životnej úrovne a nezávislosti koloniálnych krajín. Nikto preto nemohol tvrdiť, že sovietski občania nemajú všetky práva a privilégia, ktoré Molotov obhajoval pre ostatné krajiny.

Najpovzbudivejšou stránkou konferencie, napriek veľkým rozdielom medzi 50 krajinami, ktoré sa líšili v historickom vývoji, v politických tradíciách aj v ekonomickom

5 MICHÁLEK, Slavomír. *San Francisco 1945. Vznik Organizácie Spojených národov*. Bratislava : Veda, 2015, s. 60 a n.

a sociálnom systéme, bolo, že sa dokázali po deviatich týždňoch intenzívnej práce dohodnúť na *Charte OSN*. Tento dôležitý dokument nebol ideálny, ale reprezentoval pozoruhodne rozľahlé pole dohody v značne sporných bodoch. Bolo múdrejšie postupovať rozumne v rámci možností, alebo zlyhať pri neústupnom požadovaní nedosiahnuteľného?

Stojedenásť článkov *Chartry OSN* nemožno posudzovať s cynizmom ani podceňovaním, či nebudaj s nechutťou. Boli výsledkom úsili rozšíriť návrhy z Dumbarton Oaks, ktoré koncipovala Veľká štvorka a ktoré nutne odrážali predstavu mocností o povojnovom svete. Skutočnosť, že 45 stredným a malým krajinám (Francúzsko sa pridalo k Veľkej päťke) bola ponúknutá možnosť rovnocenne rokovať, kritizovať a dopĺňať návrhy z Dumbarton Oaks, bola krokom vpred. To ponúkalo nádej, že keď svet získa pocit bezpečia, môže dôjsť k prehlbovaniu dôvery v medzinárodných vzťahoch. Tým, ktorí pokladali Spoločnosť národov za demokratickejšiu než OSN, sa pripomínalo, že *Pakt o Spoločnosti národov* bol navrhnutý roku 1919 veľmocami (USA, Veľká Británia, Francúzsko, Taliansko a Japonsko) a prijatý bez predošlého rokovania s menšími krajinami.

Delegáti 50 krajín sanfranciskej konferencie sa zoskupili do štyroch hlavných komisií, aby vytvorili nový mechanizmus všeobecnej bezpečnosti. Ako pracovné koncepty použili návrhy z Dumbarton Oaks a v priebehu svojej práce „pokryli mäsom a spojili v kľboch“ osnovu medzinárodnej organizácie.⁶

Jadro návrhov z Dumbarton Oaks bolo v *Charte OSN* ponechané v podstate bezo zmien. Tým jadrom bola koalícia mocností, víťazov druhej svetovej vojny, ktoré prevzmu zodpovednosť za udržiavanie svetovej bezpečnosti a uplatnia si právomoc napĺňať túto zodpovednosť. Koalícia mocností bola pevne zakotvená v štruktúre BR. Ako bolo stanovené v návrhoch z Dumbarton Oaks, BR sa mala skladať z jedenástich členov organizácie, z ktorých päť – USA, Veľká Británia, ZSSR, Francúzsko a Čína – mali mať stále členstvo a zvyšných šesť malo byť zvolených Valným zhromaždením. Úsilie niektorých delegácií v San Franciscu rozšíriť členstvo v BR bola odmietnutá. Rešpektujúc návrhy niekoľkých stredných a malých krajín, najmä Kanady a Austrálie, Charta zabezpečovala, že pri voľbe šiestich nestálych členov sa bude brať ohľad predovšetkým na to, či ako členovia OSN „prispievajú k zachovaniu medzinárodného mieru a bezpečnosti, na ostatné ciele Organizácie, ako aj na spravodlivé zemepisné zastúpenie“.⁷ Ako bolo stanovené v Dumbarton Oaks, Bezpečnostná rada – na rozdiel od Rady SN, ktorá sa mala stretať z času na čas, keď si to príležitosť vyžiadala – sa má organizovať tak, aby „bola schopná nepretržite vykonávať svoje úlohy“, a každý členský štát BR má na tento účel byť stále prítomný v sídle organizácie.⁸ Nepretržitá prevádzka BR a obmedzený počet jej členov mal zaistiť úzku spoluprácu medzi zástupcami jej členských krajín.

Medzi najspornejšie body konferencie patrilo právo veta. Jeden z najnapätějších okamihov konferencie nastal, keď ZSSR trval na tom, aby mala Veľká päťka právo veta

6 DEAN, *The Four Cornerstones*, c. d., s. 61.

7 Kol.: *Organizace Spojených národů*. Brno : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1981, *Charta OSN*, kapitola V, článok 23, s. 49.

8 Tamže, *Charta OSN*, kapitola V, článok 28, s. 50.

nielen v prešetrovaní sporov a v rozhodovaní uskutočňovať vykonávacie opatrenia, ale aby mohla vetovať aj rokovania v ktoromkoľvek štádiu. Názor Moskvy vzbudil poplach a dôrazný odpor medzi ostatnými delegáciami vrátane USA a Veľkej Británie. Na vysvetlenie tohto sporu, ktorý niekoľko dní ohrozoval úspech konferencie, treba spomenúť, že návrhy z Dumbarton Oaks neobsahovali nijaké ustanovenia týkajúce sa hlasovacieho postupu v BR, iba konštatovali, že táto otázka sa ešte stále prerokúva. Na konferencii v Jalte vo februári 1945 prezident Roosevelt, premiér Churchill a maršal Stalin súhlasili s formuláciou, ktorú oficiálne zverejnila vláda USA 5. marca 1945. Jaltskú formuláciu navrhol sám prezident Roosevelt. Jeho hlavným cieľom bolo získať sovietsky sľub vstupu do vojny proti Japonsku a udržať jednotu medzi mocnosťami, ktoré môžu podporiť rozhodnutia BR rady silou. Právo veta nebolo vo svojej podstate chápané iba negatívne. Bolo založené na kladnom predpoklade, že žiadny krok na obranu alebo na nastolenie mieru nemôže byť úspešný, pokiaľ sa na tom jednotne nedohodne Veľká päťka.

Nemožno s istotou tvrdiť, že by sa USA, Veľká Británia a ZSSR v tom čase plne zhodovali v chápaní záležitostí, ktoré sa objavia v rámci práva veta. Zdalo sa, že neexistujú pochybnosti, že každý z nich zamýšľal udržať si veto na ktorékoľvek rozhodnutie pri uskutočňovaní vykonávacích opatrení z dôvodu, že mal mať právo rozhodnúť, či uskutočniť alebo neuskutočniť tieto opatrenia. Hoci stredné a malé krajiny uprednostňovali, aby sa stáli členovia BR zriekli práva veta pri vykonávacích opatreniach, nakoniec uznali, že Veľká päťka mala dôvod zaujať tento postoj. Zatiaľ „malá štyridsaťpäťka“ pod vedením H. V. Evatta z Austrálie bojovala za odstránenie všetkých ostatných záležitostí z dosahu práva veta Veľkej päťky. Bola odhodlaná dozeráť na to, aby Veľká päťka nemohla použiť veto počas diskusií o sporoch, čo pokladala za podstatu demokratického procesu.

Z pohľadu Sovietskeho zväzu bola BR nástrojom na výkon rozhodnutí Veľkej päťky. Delegácia ZSSR trvala na potrebe jednomyselnosti v rámci Veľkej päťky vo všetkých otázkach. Taká jednomyselnosť by vraj prirodzene ukazovala, že všetky členské štáty dôverujú mocnostiam, ktoré by nezneužili právo veta a používali by ho úsporne.

Spojené štáty a Veľká Británia zastávali názor, že všetkým členom BR by nemalo nič brániť v tom, aby diskutovali o akýchkoľvek konfliktoch, ktoré by ohrozovali udržanie medzinárodného mieru a bezpečnosti. Tam, kde bola BR vyzvaná, aby urobila opatrenia akéhokoľvek druhu – od rozhodnutia preskúmať spor až po rozhodnutie prijať donucovacie opatrenia proti agresorovi – by právo veta stálych členov malo vstúpiť do platnosti. V rozlišovaní medzi rokovaním o spore a rozhodnutím preskúmať ho USA tvrdili, že rozhodnutia a skutky BR by mali mať od začiatku závažnejšie politické dôsledky a mali by vyvolať „neočakávané reťaze“ udalostí, ktoré si nakoniec vyžadujú, aby BR použila donucovacie opatrenia. V každom prípade USA a Veľká Británia súhlasili, že demokratické práva na slobodné rokovanie, na ktorých trvali stredné a malé krajiny, majú byť zachované bez toho, aby to poškodilo účinnosť a kredit BR v ochraňovaní svetovej bezpečnosti.

Pretože rokovania o práve veta sa v San Franciscu predlžovali a nevedli k dohode, nasledoval priamy návrh Washingtonu Stalinovi urovnať spor o zložení predstaviteľov

poľského režimu podľa predstáv Moskvy, ktorá za to mala prejavit' ústretovosť v otázke veta. Dňa 7. júna 1945 Stalin oznámil, že dal pokyny ruskej delegácii, aby upustila od nadradenosti práva veta nad rokovaním o medzinárodných sporoch, a tak ukázala zmierlivý postoj v záujme úspechu konferencie. Na druhý deň Veľká päťka ohlásila dohodu – jednohlasnosť stálych členov BR sa bude vyžadovať vo všetkých rozhodnutiach, ktoré sa vzťahujú na donucovacie opatrenia, vynímajúc sporné strany, ktoré sa musia zdržať hlasovania, vo všetkých rozhodovaniach o mierovom urovnaní. Požiadavka jednohlasnosti sa nevzťahovala na právo ktorejkoľvek krajiny predložiť spor BR, žiadny člen BR nemohol samostatne zabrániť tomu, aby Rada zaujala stanovisko a rokovala o spore alebo o situácii, ktorá bola daná do jej pozornosti.

Jedna z hlavných kritik návrhov z Dumbarton Oaks platila aj pre *Chartu OSN* zo San Francisca: hociktorá mocnosť, keď uplatní právo veta nad donucovacími opatreniami, môže zabrániť BR, aby zakročila proti nej alebo proti hocikomu inému. Inými slovami povedané, BR bola organizovaná tak, aby odvrátila vojny medzi malými krajinami, ale nemohla odvrátiť vojny, do ktorých bude zapletený jeden z jej stálych členov. Proti takej situácii nebol prijatý konkrétny mechanizmus, jedinou zárukou bol zmysel pre sebakontrolu a zodpovednosť na strane mocností. Bola táto sebakontrola a zodpovednosť dostatočná na to, aby im zabránila urobiť také veci, ktoré by mohli viesť k vojne? Nebola. To potvrdila aj blízka budúcnosť.

Podstatnejší problém bol, že architekti OSN mali v úmysle zamedziť agresii primárne zo strany krajín, ktoré boli agresormi v druhej svetovej vojne, t. j. Nemecku a Japonsku. Ak by budúcim agresorom bol jeden z týchto štátov, potom bola BR, ktorá stelesňovala víťaznú koalíciu Veľkej päťky, dostatočne silná na to, aby si vedela poradiť s touto možnosťou. Ak by bola agresorom jedna z veľmocí, rada by bola zablokovaná.

Bezpečnostná rada bola v San Franciscu v podstate ponechaná tak, ako ju navrhli veľmoci v Dumbarton Oaks. San Francisco jej pridalo právomoc odporučiť podmienky urovnania sporu a posilňovalo jej právomoci v donucovacích činnostiach. *Charta OSN* rozšírila návrhy z Dumbarton Oaks v piatich hlavných hľadiskách: rozširovala ciele OSN, právomoci Valného zhromaždenia, zlepšovala pozíciu a zvyšovala funkcie Hospodárskej a sociálnej rady, rozširovala súdnu právomoc organizácie tým, že vznikne medzinárodný systém poručenstva pre závislé národy, ktoré budú spravované Poručenskou radou a nakoniec sa usilovala o začlenenie dvojstranných a regionálnych bezpečnostných dohôd do systému kolektívnej bezpečnosti.

Návrhy z Dumbarton Oaks boli koncipované Veľkou štvorkou v čase, keď vrcholila druhá svetová vojna. Preto, pochopiteľne, kládli hlavný dôraz na spoločné použitie vojenskej sily na odvrátenie budúcich agresívnych činov. Nebezpečenstvo tohto postoja, pokiaľ nebol spojený s prostriedkami na odvrátenie vojny, tkvelo v tom, že mier sa mohol stať synonymom poriadku zavedeného silou, ktorý neberie ohľad na spravodlivosť a ľudskú dôstojnosť. Toto nebezpečenstvo si okamžite uvedomili malé krajiny, ako aj verejná mienka v Británii a USA, a návrhy z Dumbarton Oaks mnohí kritizovali na základe toho,

že v podstate predstavoval bezcenný vojenský bezpečnostný dohovor, ktorý neobsahoval ani zmienku o neutíchajúcej túžbe ľudstva po lepšom svete. V San Franciscu tieto nádeje vyjadrila *Preambula Charty OSN* (návrhy z Dumbarton Oaks preambulu nemali), ktorej príprava bola zverená komisii na čele s maršalom Janom Christiaanom Smutsom, premiérom Juhoafrickej únie, jediným žijúcim štátnikom z tých, ktorí navrhovali *Pakt o SN* roku 1919.

Preambula, tak ako bola nakoniec prijatá, uvádzala skutočnosti, ktoré boli vynechané v návrhoch z Dumbarton Oaks – ľudské práva, dôstojnosť a hodnota človeka, spravodlivosť a úctu k záväzkom, ktoré vyplývajú zo zmlúv a z iných zdrojov medzinárodného práva, podpora sociálneho pokroku a zlepšovanie životnej úrovne „vo väčšej slobode“. Na dosiahnutie týchto cieľov sa členské štáty zaviazali „pestovať znášanlivosť a žiť spolu navzájom v mieri ako dobrí susedia“, spojiť svoje sily na udržanie medzinárodného mieru a bezpečnosti, zabezpečiť, že ozbrojené sily sa „budú používať len v spoločnom záujme“, a „používať medzinárodný mechanizmus na podporu hospodárskeho a sociálneho povznesenia všetkých národov“.⁹ Podobným spôsobom kapitola I *Charty OSN*, ktorá sa týkala zámerov a zásad organizácie, rozvíjala príslušnú kapitolu návrhov z Dumbarton Oaks. Zdôrazňovala dosiahnutie nielen mieru, ale aj mieru „v zhode so zásadami spravodlivosti a medzinárodného práva“. Priateľské vzťahy medzi krajinami nemali byť vzťahy nútené mocnosťami malým susedom, ale mali sa zakladať na uznávaní zásad „rovnoprávnosti a sebaurčenia národov“. Medzinárodná spolupráca mala pokrývať nielen riešenie politických, ekonomických a sociálnych problémov, ale aj kultúrne problémy vrátane vzdelania. Medzi novo uvádzanými zámermi organizácie bolo posilnenie „úcty k ľudským právam a základným slobodám pre všetkých bez rozdielu rasy, pohlavia, jazyka alebo náboženstva“.¹⁰ Niektorí skeptici odmietali preambulu aj nové rozvrstvenie kapitoly na ciele a zásady organizácie ako veľa výborných, ale prázdnych slov. Bolo samozrejmé, že ak členské štáty nebudú mať vôľu zaviesť pravidlá, ktoré žiadali podporovať, Charta zostane mŕtvym zákonom.

Jedným z najväčších úspechov malých a stredných krajín na konferencii v San Franciscu v ich vytrvalom úsilí rozšíriť návrhy z Dumbarton Oaks bola zmena pozície Valného zhromaždenia, z pôvodne predurčenej úlohy báby, na svetové fórum, ktoré mohlo rokovať o „všetkých otázkach alebo veciach, ktoré patria do rámca tejto Charty“.¹¹ Táto formulácia navrhnutá Evattom, bola prijatá 20. júna 1945, po tom, ako Sovietsky zväz vyjadril obavu, že Valné zhromaždenie, ktoré v predchádzajúcich návrhoch malo zaručené úplné právo rokovať o akýchkoľvek záležitostiach vo sfére medzinárodných vzťahov, môže pristúpiť k prerokovaniu aj takých záležitostí, ktoré môžu členské štáty považovať za interné vo svojej podstate. Jedným zo základných princípov organizácie bolo, že OSN nemá oprávnenie zasahovať do záležitostí, ktoré sú v domácej súdnej právomoci ktoréhokoľvek štátu.

9 Tamže, *Charta OSN, Preambula*, s. 8.

10 Tamže, *Charta OSN*, kapitola I, článok 1, *Ciele Organizácie Spojených národov*, s. 8 – 9.

11 Tamže, *Charta OSN*, kapitola IV, článok 10, s. 33 – 34.

Na rozdiel od Spoločnosti národov, kde v mnohých bodoch existovalo zdvojenie právomocí medzi Zhromaždením a Radou, Valné zhromaždenie malo mať funkcie odlišné od Bezpečnostnej rady. „*Valné zhromaždenie môže prerokúvať všetky otázky o zachovaní medzinárodného mieru a bezpečnosti, ktoré mu predložil niektorý člen Organizácie Spojených národov alebo Bezpečnostná rada, alebo podľa článku 33, odsek 2 štát, ktorý nie je členom Organizácie*“ a môže „*robiť odporúčanie o všetkých takýchto otázkach zainteresovanému štátu alebo štátom, Bezpečnostnej rade, alebo aj zainteresovaným štátom i Bezpečnostnej rade. Každú takú otázku, ktorá vyžaduje akciu, postúpi Valné zhromaždenie Bezpečnostnej rade pred rozpravou alebo po nej*“.¹² Valné zhromaždenie malo tiež právo (ktoré podľa návrhov z Dumbarton Oaks nemalo mať) upozorniť BR na „*situácie, ktoré by mohli ohroziť medzinárodný mier a bezpečnosť*“.¹³

Najdôležitejšia zmena v postavení Valného zhromaždenia, ktoré ovplyvňovala **Charta OSN**, bolo ustanovenie úzkej a stálej spolupráce medzi Valným zhromaždením a BR. Podľa návrhov z Dumbarton Oaks BR mohla fungovať ako neobmedzený, nezávislý orgán, v ktorom by prevládala Veľká päťka a nezodpovedala by sa Valnému zhromaždeniu. Charta, naopak, ustanovovala, že generálny tajomník OSN so súhlasom BR má upovedomiť Valné zhromaždenie pri každom zasadnutí (malo sa stretať raz za rok, zatiaľ čo BR mala zasadať v stálych schôdzach) o akýchkoľvek záležitostiach týkajúcich sa udržania medzinárodného mieru alebo bezpečnosti, ktorými sa zaoberá BR. Ak Valné zhromaždenie nezasadá, má upozorniť Valné zhromaždenie alebo členov OSN hneď po tom, ako Bezpečnostná rada ukončí rokovania o týchto záležitostiach.¹⁴

Článok 15 **Charty OSN** ustanovoval, že Valné zhromaždenie má ročne dostávať a posudzovať osobitné správy od BR. Tie majú obsahovať záznamy o opatreniach, na ktorých sa BR dohodla, alebo ktoré podnikla na udržanie bezpečnosti a mieru vo svete. Tieto ustanovenia boli navrhnuté nielen preto, aby sa vytvorila zodpovednosť BR voči Valnému zhromaždeniu, ale aj preto, aby sa zamedzilo možnosti, že by BR odložila bokom záležitosti ohrozujúce medzinárodný mier a bezpečnosť alebo blokovala ďalšie opatrenia Valného zhromaždenia v týchto záležitostiach. Valné zhromaždenie sa malo stať poradným, nie zákonodarným zborom. Jeho úlohou mala byť neustála kontrola činnosti BR, tak ako zákonodarný zbor v demokratických krajinách kontroluje činnosť exekutívy. Takisto mal mať právo znovuo tvoriť rokovanie o záležitostiach, ktoré vplývajú na medzinárodný mier a bezpečnosť vtedy, keď BR zlyhá v konaní a ukončí rokovanie o týchto záležitostiach.

V súlade s cieľmi a so zámerni organizácie Charta stanovila, že Valné zhromaždenie má iniciovať úsilie a podávať návrhy na podporu medzinárodnej spolupráce v kultúrnych, vo vzdelávacích a v zdravotných oblastiach, okrem politických, ekonomických a sociálnych oblastí, konkretizovaných v návrhoch z Dumbarton Oaks. Mala tiež zabezpečovať „*dozrievanie ľudských práv a základných slobôd pre všetkých bez rozdielu rasy, pohla-*

12 Tamže, *Charta OSN*, kapitola IV, článok 11, s. 34.

13 Tamže.

14 Tamže, *Charta OSN*, kapitola IV, článok 12, s. 34.

via, jazyka alebo náboženstva“ a mala podporovať „pokrok v rozvoji medzinárodného práva a jeho kodifikácie“. ¹⁵ Valné zhromaždenie malo navrhovať opatrenia na „pokojné urovanie každej situácie akéhokoľvek pôvodu, o ktorej si myslí, že by mohla ohroziť všeobecné blaho alebo priateľské vzťahy medzi národmi, vrátane situácií, ktoré vznikli porušením ustanovení“, cieľov a princípov obsiahnutých v tejto Charte. ¹⁶

***

Demokratizácia a posilnenie Valného zhromaždenia išli ruka v ruke s rozšírením pozície a funkcií Hospodárskej a sociálnej rady. Tá bola pôvodne zahrnutá v návrhoch z Dumbarton Oaks ako istý druh prívesku Valného zhromaždenia. Hoci mala konať „pod právomocou“ Valného zhromaždenia, podľa Charty sa stala jedným z hlavných orgánov OSN. Táto zmena bola dôležitá, lebo Hospodárska a sociálna rada, ako bolo pôvodne stanovené v Dumbarton Oaks, sa mala skladať z 18 členov volených Valným zhromaždením bez odvolávania sa na to, či sú veľké alebo malé krajiny. Z tohto hľadiska to bol demokratickejší orgán než BR. Keď sa problém zaistenia bezpečnosti vojenskou silou považoval za menej naliehavý, mohla Hospodárska a sociálna rada fungovať ako agentúra OSN, v ktorej všetky krajiny, bez ohľadu na ich priemyselný a vojenský potenciál, budú môcť prispieť k odvráteniu vojny mierovým riešením ekonomických a sociálnych problémov. Ekonomické a sociálne záujmy krajín by sa tak mohli stať také „poprepletané“ (Churchillov výrok o vzťahoch Veľkej Británie a USA), že by vytvorili stálu a praktickú základňu pre politickú sféru.

Z hľadiska ekonomických a sociálnych cieľov, ktoré OSN mala realizovať s cieľom vytvoriť podmienky stability a blaha potrebné na mierové a priateľské vzťahy medzi národmi, ktoré sa zakladajú na rešpektovaní princípov rovnoprávnosti a sebaurčenia národov, bola **Charta OSN** oproti návrhom z Dumbarton Oaks konkrétnejšia. Medzi týmito cieľmi bol vyšší životný štandard, plná zamestnanosť, podmienky na ekonomický a sociálny rozvoj, riešenie medzinárodných ekonomických, sociálnych, zdravotných a podobných problémov, ako aj všeobecné rešpektovanie a dodržiavanie ľudských práv a základných slobôd pre všetkých bez rozdielu rasy, pohlavia, jazyka alebo náboženstva. Zodpovednosť za splnenie týchto cieľov bola ponechaná Valnému zhromaždeniu a pod jeho právomocou Hospodárskej a sociálnej rade, pričom jej pôsobnosť sa rozšírila v zhode s počtom návrhov predložených v San Franciscu, z ktorých najzaujímavejšie a najprepracovanejšie boli návrhy Kanady. Hospodárska a sociálna rada bola splnomocnená nielen realizovať odporúčania Valného zhromaždenia a dávať odporúčania z vlastnej iniciatívy, ale aj uskutočňovať a iniciovať výskum a správy vzhľadom na problémy spadajúce do jej kompetencie a v takých záležitostiach z vlastnej iniciatívy robiť odporúčania Valnému zhromaždeniu, členským štátom a organizáciám i agentúram, ktorých sa to týka. Mohla si tiež dohodnúť získavanie pravidelných správ zo špecializovaných organizácií alebo agentúr členských štátov, týkajúcich sa krokov, ktoré podnikli na to, aby realizovali

15 Tamže, *Charta OSN*, kapitola IV, článok 13b a 13a, s. 34.

16 Tamže, *Charta OSN*, kapitola IV, článok 14, s. 35.

vlastné odporúčania a odporúčania Valného zhromaždenia a mohla mu oznamovať svoje postrehy z týchto správ.¹⁷

Okrem komisií v ekonomickej a sociálnej oblasti, ktoré boli zabezpečené návrhmi z Dumbarton Oaks, Hospodárska a sociálna rada mala založiť komisiu na podporu ľudských práv s úlohou uvádzať do platnosti princípy vyhlásené v *Preamble Charty OSN*. Mala právo dávať návrhy a konať prostredníctvom odborných agentúr, akou je napríklad Organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo, UNRRA alebo Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj, ktorá bola navrhnutá podľa dohôd z Bretton Woods.

Charta OSN obsahovala úplne novú časť o poručenstve pre nesamosprávne krajiny – záležitosť, ktorá nebola spomenutá v návrhoch z Dumbarton Oaks. V Jalte sa Roosevelt, Churchill a Stalin dohodli, že päť stálych členov BR sa pred konferenciou v San Franciscu poradí o tom, ako sa bude zaobchádzať s územnými poručenstvami, lebo na týchto predbežných rokovaní ani na konferencii v San Franciscu sa o konkrétnych teritóriách nemalo hovoriť. Mala to byť záležitosť následnej dohody, ktoré krajiny v rámci troch kategórií ustanovených v Jalte (a potom zahrnutých do Charty) by skutočne spadali pod poručenstvo.

Americké návrhy na poručenstvo predložené UNCIO predstavovali kompromis medzi názormi ministerstva obrany a ministerstva vojny, ktoré žiadali okamžitú anexiu tichomorských ostrovov podmanených USA a názormi ministerstva zahraničných vecí, ktoré usilovalo o zavedenie všeobecných princípov, zahŕňajúcich všetky krajiny pri spravovaní nesamosprávnych území. Plán USA sa usiloval rozlíšiť medzi strategickými a nestrategickými územiami. Toto rozdelenie malo jasné uplatnenie pre tichomorské ostrovy, ktoré boli väčšinou neobývané. Britské návrhy na poručenstvo kládli dôraz na zodpovednosť koloniálnych mocností za blahobyt a bezpečnosť národov, ktoré obývajú územie pod ich správou, bez ohľadu na to, či sú, alebo nie sú strategické.

Zásadná črta troch kapitol **Charty OSN** venovaných nesamosprávnym územiám (kapitoly XI, XII a XIII) bola najlepšie vyjadrená v kapitole XI pod názvom *Vyhlasenie o nesamosprávnych územiach*. Táto kapitola (článok 73) vyhlasovala, že štáty zodpovedné za spravovanie území, ktorých ľud „ešte nedosiahol úplnú samosprávu, uznávajú zásadu, že záujmy obyvateľov týchto území sú na prvom mieste, a prijímajú za svoju svätú povinnosť záväzok, že budú v rámci sústavy medzinárodného mieru a bezpečnosti, zriadenej touto Chartou, čo najviac podporovať ich blahobyt“.¹⁸ Na dosiahnutie tohto cieľa sa členské štáty zaviazali s ohľadom na kultúru ľudí, ktorých sa to týka, zabezpečiť ich politické, hospodárske, sociálne a výchovné povznesenie, spravodlivé zaobchádzanie s nimi a ich ochranu pred zneužívaním, vytvoriť samosprávu, prihliadať na politické túžby a aspirácie národov a pomáhať im v rozvíjaní ich slobodných politických inštitúcií, a to „podľa osobitných pomerov každého územia a jeho ľudu a ich rôznych stupňov rozvoja“, podporovať medzinárodný mier a bezpečnosť, ako aj konštruktívne prostriedky ich rozvoja.¹⁹

17 Tamže, *Charta OSN*, kapitola X, články 61 – 66, s. 76 – 77.

18 Tamže, *Charta OSN*, kapitola XI, článok 73, s. 87.

19 Tamže.

Okrem vyhlásenia o všeobecných zásadách *Charta OSN* zabezpečovala vytvorenie medzinárodného poručenského systému na správu a dozor nad tými územiaми, ktoré boli známe ako poručenské územia a ktoré boli za rovnakých podmienok zaradené do tejto skupiny ďalšími zvláštnymi dohodami. Základné ciele poručenského systému mali podporovať politické, hospodárske, sociálne a výchovné povznesenie obyvateľov poručenských území a ich postupný prechod k samospráve alebo nezávislosti, ak to bude vhodné vzhľadom na dané podmienky každého územia a jeho národa, ako aj slobodného vyjadrenia želania ľudu, ktorého sa to týka, podľa podmienok každej poručenskej dohody. Poručenský systém mal tiež podporovať rešpektovanie ľudských práv a základných slobôd v súlade s preambulou a so zámermi Charty a zabezpečiť spravodlivé zaobchádzanie v sociálnych, ekonomických a obchodných záležitostiach so všetkými členmi OSN a s ich občanmi.²⁰

Ktoré územia mali patriť pod poručenstvo? Charta vymenovala tri kategórie území, ktoré mohli byť zaradené do poručenstva prostredníctvom zvláštnych poručenských dohôd. Boli to:

1. územia držané pod mandátnou správou (to by zahŕňalo jediný zostávajúci mandát triedy A nad Palestínou, bývalým tureckým územím v dŕžave Veľkej Británie, mandáty triedy B nad bývalými nemeckými územiaми v Afrike v dŕžave Veľkej Británie, Francúzska, Belgicka a Juhoafrickej únie a triedy C nad bývalými nemeckými ostrovmi v Tichomorí, ktoré boli predtým v dŕžave Japonska, Austrálie a Nového Zélandu);

2. územia, ktoré mohli byť oddelené od nepriateľských štátov v dôsledku druhej svetovej vojny (ostrovy v Tichomorí – ako napríklad Okinava – ktoré vlastnilo Japonsko, a tým sa odlišovali od ostrovov, ktoré mu boli udelené mandátom) a talianske kolónie v Afrike;

3. územia dobrovoľne zaradené pod tento poručenský systém štátmi, ktoré boli zodpovedné za ich spravovanie (čiže akékoľvek územie kontrolované koloniálnymi mocnosťami).

Charta zabezpečovala, že pokiaľ poručenské dohody boli uzatvorené, nič z ich podmienok sa nemalo chápať ako zmena práv ktoréhokoľvek štátu alebo ľudu ani podmienok existujúcich medzinárodných dohôd, ktorých stranami sú členovia OSN.²¹ Toto nariadenie bolo prijaté, aby sa zamedzilo možným zmenám v postavení napríklad obyvateľov Palestíny, kde sa štáty Arabskej ligy usilovali uskutočniť zmeny, aby zabránili ďalšej židovskej imigrácii. Zároveň nemala byť táto podmienka interpretovaná tak, že by dávala „*dôvody na premeškanie alebo odklad vo vyjednávaní a uzatváraní dohôd, ktorými sa podrobujú poručenskej sústave územia pod mandátnou správou*“.²²

Všetky úlohy OSN, ktoré sa vzťahovali na strategické územia, mala vykonávať BR, zatiaľ čo všetky úlohy týkajúce sa území, ktoré neboli označené ako strategické, malo

20 Tamže, *Charta OSN*, kapitola XII, článok 76, s. 88.

21 Tamže, *Charta OSN*, článok 80, s. 89.

22 Tamže.

vykonávať Valné zhromaždenie prostredníctvom Poručenskej rady.²³ BR mala využiť pomoc Poručenskej rady, aby konala v politických, sociálnych a ekonomických záležitostiach na strategických územiach.

Poručenská rada sa mala skladať zo zástupcov troch kategórií:

1. jeden zástupca z každého štátu, ktorý spravuje poručenské územia;
2. jeden zástupca z každého štátu Veľkej päťky, ktorý nespravuje poručenské územia (táto podmienka bola prijatá, aby bol do Poručenskej rady zaradený ZSSR);
3. jeden zástupca z ostatných štátov, vymenovaných na obdobie troch rokov Valným zhromaždením, aby bol konečný počet zástupcov rovnomerne rozdelený medzi spravujúce a nespravujúce štáty.²⁴

Niektorí pozorovatelia sa obávali, že toto rovnocenné rozdelenie členstva v rámci Poručenskej rady by mohlo v kritických záležitostiach vyústiť do mŕtveho bodu.

Valné zhromaždenie, ktoré malo konať prostredníctvom Poručenskej rady, bolo splnomocnené posudzovať správy predložené spravujúcimi štátmi, prijímať petície a skúmať ich v styku so spravujúcimi štátmi a uskutočňovať pravidelné návštevy na príslušných územiach v čase, na ktorom sa dohodne so spravujúcim štátom. Posledné ustanovenie, t. j. článok 88 („*Poručenská rada vyhotoví dotazník o politickom, hospodárskom, sociálnom a výchovnom rozvoji obyvateľov každého poručenského územia a spravujúca vrchnosť každého poručenského územia, ktoré patrí do pôsobnosti Valného zhromaždenia, podáva mu na základe tohto dotazníka každoročne správu.*“), bolo nové, lebo mandátna komisia Spoločnosti národov nemala právo skúmať podmienky na mandátnych územiach a musela sa spoliehať na správy od mandátnych mocností. Poručenský systém bol flexibilnejší ako mandátny systém Spoločnosti národov. Kapitola XI o nesamosprávnych územiach, t. j. články 73 a 74, tvorila jadro časti Charty zaoberajúcej sa medzinárodným poručenstvom a formulovala všeobecné princípy, ktoré mali usmerňovať koloniálne mocnosti v zaobchádzaní so závislými národmi. Valné zhromaždenie, BR, generálny tajomník a Poručenská rada – tí všetci mohli predložiť na rokovanie OSN akúkoľvek situáciu týkajúcu sa kolónií, ktorá podľa nich znamenala hrozbu pre mier. Charta dávala mnoho príležitostí na opätovné preskúmanie koloniálnych problémov v budúcnosti. Zároveň v kapitolách o medzinárodnom poručenskom systéme pripúšťala, že veľa nesamosprávnych území si nikdy nevytvorí reálny základ na nezávislosť.

***

Konferencia v San Franciscu sa tiež pokúsila vyjasniť vzťah medzi regionálnou a kolektívnou bezpečnosťou, ktorý zostal v návrhoch z Dumbarton Oaks nejasný a neskôr sa skomplikoval vznikom bilaterálnych bezpečnostných dohôd, ako bola napríklad francúzsko-sovietska zmluva či regionálne bezpečnostné pakti, najmä *Dohoda z Chapultepecu*, uzatvorená na konferencii 20 krajín Panamerickej únie v Mexiku v marci 1945. Sovietsky zväz spolu s Francúzskom, Československom a Belgickom tvrdil, že

23 Tamže, *Charta OSN*, články 83 – 85, s. 89 – 90.

24 Tamže, *Charta OSN*, kapitola XIII, článok 86, s. 90.

bilaterálne bezpečnostné paktý boli pre nich dôležité ako záruka proti obnoveniu nemeckej agresie predovšetkým v čase, keď OSN ešte nebola pevne ustanovená za strážkyňu svetovej bezpečnosti. Krajiny Latinskej Ameriky sa zasa obávali, že na základe ochrany bezpečnosti sa môžu neamerické mocnosti pokúsiť o zasahovanie do vnútroamerických záležitostí, pričom argumentovali, že to by ohrozilo Monroeovu doktrínu a podkopalo solidaritu západnej pologule.

Napokon konferencia v San Franciscu vypracovala dva návrhy ustanovení, ktoré korešpondovali so zvláštnou situáciou v Európe a v západnej hemisfére. Prvý zabezpečoval, že bilaterálne (oblastné) bezpečnostné dohody namierené proti bývalým nepriateľským štátom môžu byť použité proti obnove agresívnej politiky ktoréhokolvek takého štátu počas prechodného obdobia, kým bude OSN na žiadosť vlád, ktorých sa to týka, poverená úlohou zabrániť ďalšej agresii zo strany takého štátu. Európske bilaterálne bezpečnostné paktý mohli byť preto považované za akúsi dočasnú ochranu v prechodnom období, kým OSN nevytvorí stálejší systém bezpečnosti, ktorý bude zahŕňať celý svet. Druhý návrh ustanovenia tvrdil, že z hľadiska Charty nič neodporuje prirodzenému právu na individuálnu alebo kolektívnu sebaobranu, ak sa vyskytne ozbrojený útok proti členovi OSN, pokiaľ BR nepodnikne kroky potrebné na zachovanie medzinárodnej bezpečnosti a mieru.²⁵ Napríklad krajiny Latinskej Ameriky mohli podniknúť sebaobrané kroky proti jednej z nich, ktorá by sa uchýlila k agresii, avšak iba v prípade, ak BR nepodnikla nijaké kroky, alebo ak sa jej kroky ukázali ako neprimerané. Dôležité bolo, že prvenstvo všeobecnej kolektívnej bezpečnosti nad bilaterálnou, teda oblastnou bezpečnosťou, bolo upravené v samotnom texte **Charty OSN**. Článok 51 **Charty OSN** zaručoval, že kroky podniknuté členskými krajinami vo výkone práva na sebaobranu mali byť hneď ohlásené BR, a „*nijako sa nedotýkajú touto Chartou určenej právomoci a zodpovednosti Bezpečnostnej rady podnikat' v každom okamihu také akcie, aké považuje za potrebné na udržanie a obnovenie medzinárodného mieru a bezpečnosti*“.²⁶ Podľa článku 53 bezpečnostné dohody proti bývalým nepriateľským štátom sú výnimkou vo všeobecnom pravidle, že žiadne vynucovacie kroky nemajú byť vykonané podľa regionálnych dohôd alebo regionálnymi orgánmi bez súhlasu BR.²⁷ Obe uvedené ustanovenia, ktoré neboli zahrnuté v návrhoch z Dumbarton Oaks, sa vsunuli do **Charty OSN**, aby sa neanulovali oblastné kolektívne bezpečnostné dohody. Po prvé, v kapitole VI o mierovom urovnaní sporov (článok 33) strany v spore, ktorý by ohrozoval zachovanie medzinárodného mieru a bezpečnosti, sa podujmú hľadať riešenia tým, že sa obrátia na oblastné orgány alebo dohody. Po druhé, kapitola VII (článok 47) zabezpečovala, že výbor vojenských štábov môže so súhlasom BR a po rokovaní s príslušnými regionálnymi orgánmi utvárať oblastné podvýbory.

V návrhoch z Dumbarton Oaks nechýbal Medzinárodný súdny dvor, ktorý „*je hlavným súdnym orgánom Organizácie*“. Tieto návrhy vymedzili, že štatútom nového

25 Tamže, *Charta OSN*, kapitola VII, článok 51, s. 54.

26 Tamže.

27 Tamže, *Charta OSN*, kapitola VIII, článok 53, s. 55.

súdu má byť buď štatút Stáleho súdu medzinárodnej spravodlivosti z roku 1920 a môže pokračovať s jeho právomocami, ktoré možno na požiadanie a podľa potreby zmeniť, alebo nový štatút, ktorého základom má byť starý štatút. Špeciálna komisia právnikov, zvaných do Washingtonu v predvečer konferencie v San Franciscu, zostavila dokument, ktorý bol kombináciou štatútu Stáleho súdu medzinárodnej spravodlivosti a istých úprav. Tento štatút podpísali všetky štáty zúčastnené na sanfranciskej konferencii a ako to vymedzoval návrh z Dumbarton Oaks, bol pripojený k *Charte OSN*. Reorganizácia súdu umožnila vylúčiť štáty, ktoré boli členmi predošlého súdneho dvora, ale neboli členmi OSN. Týkalo sa to najmä Španielska.

V štatúte Medzinárodného súdneho dvora v porovnaní so štatútom Stáleho súdu medzinárodnej spravodlivosti z roku 1920 boli tri hlavné zmeny: zmena názvu súdu, vsunutie súdu do rámca OSN a zabezpečenie, aby jeho 15 členov, volených Valným zhromaždením a BR na obdobie deviatich rokov, bolo zvolených zo zoznamu osôb, ktoré nominovali národné skupiny v stálom Arbitrážnom súde. Tak ako starý súdny dvor, aj nový mal sídlieť v Haagu. Jeho súdna právomoc mala opäť zahŕňať len prípady, ktoré mu nahlásia sporné strany. V štatúte súdu však existoval dobrovoľný článok, podľa ktorého štáty mohli vyhlásiť súdnu právomoc Medzinárodného súdneho dvora za povinnosť.

Článok 36 *Charty OSN* ustanovoval, že v návrhoch na pokojné urovanie sporov mala BR brať do úvahy, že právne spory vo všeobecnosti majú ohlásiť sporné strany Medzinárodnému súdnemu dvoru v zhode s ustanoveniami jeho štatútu.²⁸ Pretože súd bol otvorený len štátom, a nie jednotlivcom, bolo otázne, či bude schopný skúmať porušenia ľudských práv, ktoré hlásala Charta.

Slovami H. Trumana *Charta OSN* nebola „*naliata do pevnej formy*“ a pod vplyvom politiky sa bude musieť prispôbovať novým podmienkam. Preto sa na konferencii pamätalo aj na otázky revízie jej textu. Predpokladalo sa uskutočnenie všeobecnej konferencie členov OSN o revízii Charty v čase a na mieste, ktoré sa určia hlasmi dvoch tretín členov Valného zhromaždenia a hlasmi ktorýchkoľvek deviatich členov BR. Každý člen OSN bude mať na konferencii jeden hlas. Každá zmena Charty, odporúčaná dvojtretinovou väčšinou hlasov konferencie, nadobudne účinnosť, keď ju ratifikujú dve tretiny členov OSN vrátane všetkých stálych členov BR podľa ich ústavných predpisov. Ak sa takáto konferencia nebude konať pred desiatym výročným zasadnutím Valného zhromaždenia, počítajúc od toho času, keď Charta nadobudne účinnosť, dá sa návrh na zvolanie takejto konferencie na program rokovania zasadnutia Valného zhromaždenia a konferencia sa bude konať, keď tak rozhodne väčšina hlasov členov Valného zhromaždenia a hlasy ktorýchkoľvek siedmich členov BR.²⁹

Charta OSN mala vstúpiť do platnosti po jej ratifikovaní signatárskymi štátmi v súlade s príslušnými ústavnými postupmi. Dňa 2. júla 1945 ju predložil prezident Truman Senátu s naliehavou žiadosťou, aby USA boli prvým štátom, ktorý ratifikuje tento doku-

28 Tamže, *Charta OSN*, kapitola VI, článok 36, s. 51.

29 Tamže, *Charta OSN*, kapitola XVIII, článok 109, s. 124.

ment, a tak ubezpečia svet, že tentoraz sa rozhodli spolupracovať s ostatnými krajinami účinne nielen vo vojne, ale aj v mieri. Platnosť nadobudla charta 24. októbra 1945.

Z hľadiska medzinárodného práva sa **Charta OSN** považuje za medzinárodnú zmluvu *sui generis*. Od bežných zmlúv sa odlišuje tým, že neukladá výlučne práva a povinnosti zmluvných strán, ale vytvára aj trvalý organizmus – medzinárodnú organizáciu. Je zmluvou poloopenou, teda môžu k nej pristúpiť ďalšie krajiny po splnení základných požadovaných podmienok.

Unáhlené zjednotenie Sýrie a Egypta

Karol Sorby

Po roku 1955 politická tvárnosť v Sýrii prešla radikálnou zmenou, ale stále zostávala v znamení zápasu medzi pravitou a ľavicou. Napriek rozličným obvineniam a indiciám o rozsiahlom sprisahaní proti štátu sýrske politické kruhy boli naďalej veľmi nejednotné zoči-voči údajnému nebezpečenstvu. Mocenská rovnováha sa však presunula v prospech revolučných skupín zložených z nezávislých, baťistov a komunistov a táto „neutralistická ľavica prevzala politickú iniciatívu“.¹ V očiach arabských nacionalistov suezská vojna zbúrала mýtus sovietskej hrozby pre regionálnu bezpečnosť. Boli presvedčení, že zdôrazňovanie nebezpečenstva medzinárodného komunizmu v *Eisenhowerovej doktríne* nie je namieste. Pre nich boli hlavnými nepriateľmi Veľká Británia, Francúzsko a Izrael. V tomto zmysle doktrína nebrala do úvahy arabské potreby, aspirácie a obavy; bola vágna a netýkala sa naliehavých problémov regiónu, akými bol hospodársky rozvoj, politická nezávislosť a palestínska otázka. Posledná z nich sa stala univerzálnym problémom zasahujúcim do každého politického vzťahu.²

Sýrska vláda verná zásade pozitívnej neutrality prvá odmietla *Eisenhowerovu doktrínu* a zaútočila na základy, na ktorých bola postavená americká politika. Sýrska vláda vydala 10. januára 1957 vyhlásenie odmietajúce teóriu „vákuu“, spochybujúce názor, že ekonomické záujmy dávajú nejakej mocnosti právo zasahovať do diania v regióne a popierajúce tézu, že komunizmus bezprostredne ohrozuje arabský svet. Podľa nej hlavným nebezpečenstvom, ktorému sú Arabi vystavení, zostáva imperializmus a sionizmus.³ Egypt rovnako ako Sýria odmietol základnú myšlienku doktríny, že na Blízkom východe je mocenské vákuum. Oba štáty ďalej tvrdili, že doktrína je namierená skôr proti nim ako proti nejakej nožnej sovietskej hrozbe – inými slovami poukazovali na to, že Eisenhowerova administratíva, pod pláštikom boja proti komunizmu, bojuje proti arabskému nacionalizmu. Podľa ich názoru si USA obliekli imperiálny plášť Británie a Francúzska, čo zdôvodňovali tým, že vláda USA odmietla uznať právo malých štátov na uskutočňovanie nezávislej politiky, ako aj z jej pokusov organizovať región pod americkým vedením.⁴ Nebolo preto prekvapením, že *Eisenhowerova doktrína* sa v arabskom svete stretla len s vlažnou odozvou.

1 BATATU, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1978, s. 686.

2 HOURANI, Albert H. *A Vision of History: Near Eastern and Other Essays*. London, 1961, s. 137.

3 Prohlášení sýrske vlády k poselství presidenta Eisenhowera, 10. ledna 1957. In *Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu*. Praha : Ministerstvo zahraničních věcí, 1963, s. 287 – 288.

4 Al-BĪṬĀR, Šalāhaddīn. *Bajna al-mabda' wa at-taṭbīq: as-sijāsa al-ʿarabīja*. [Medzi princípom a aplikáciou: arabská politika]. Bejrút : Dār at-ṭalīʿa, 1960, s. 95 – 106.

ZSSR a jeho spojenci spustili sériu útokov proti *Eisenhowerovej doktríne*, odsudzujúc ju ako prejav neokolonializmu, ktorý ohrozí nezávislosť štátov regiónu a ohlas v treťom svete bol rovnako záporný ako arabský ohlas. Podľa ZSSR doktrína bola vypočítaným ťahom USA na nahradenie britského vplyvu na Blízkom východe a na blokovanie šírenia ideí komunizmu. Bola nebezpečnejšia ako *Bagdadský pakt*, pretože jej hybnou silou bol Washington a Moskva bola hlavným cieľom. Odpoveď Kremľa bola dvojaká: po prvé, zdôrazňovala právo arabských štátov zaplniť vákuum zanechané Britániou a Francúzskom; a po druhé, definovala sovietsku politiku čeliacu USA.⁵ To bolo v súlade s celkovou sovietskou stratégiou po suezskej vojne. Na rozdiel od Eisenhowerovej administratívy kremľské vedenie uznalo arabský nacionalizmus za hlavnú silu, s ktorou treba v regióne rátať. Sovieti sa rozhodli spolupracovať s týmto buržoáznym hnutím v záujme šírenia svojho vplyvu a získania pozícií. Je pochopiteľné, že sovietska blízkovýchodná politika sa počítala ako citlivejšia voči miestnym potrebám a záujmom.⁶ Táto nová sovietska zahraničná politika bola výsledkom zmien v kremľskom vedení a v jeho globálnych záujmoch.

Medzitým veľvyslanec James P. Richards, Eisenhowerov zvláštny emisár, navštevoval hlavné mestá Blízkeho východu, aby vysvetlil zámery doktríny a pripravil dohody na rozšírenie vojenskej a hospodárskej pomoci, ktorú poskytovala. Spomedzi arabských štátov navštívil Irak, Libanon a Líbyu, kde on i doktrína sa stretli s oficiálnym vrelým prijatím. V Saudskej Arábii, Jemene a Sudáne sa stretol so zdvorilým, ale oveľa rezervovanejším prijatím. Egypt, Jordánsko a Sýria ho ani nepozvali. V čase jeho plánovanej návštevy, vypukla v Jordánsku kríza. Jediné libanonské vládnuce kruhy sa cítili ohrozené náširizmom a komunizmom, a preto v rámci politiky priateľstva s USA, prezident Kamīl Šamʿūn 16. marca 1957 prijal *Eisenhowerovu doktrínu*.⁷

Udalosti vo vnútri Sýrie zvyšovali americké obavy. V polovici marca 1957 bol po ostrej debate medzi pravicovými a ľavicovými frakciami významný kontrakt na prvú sýrsku rafinériu v meste Ĥumš (Homs) udelený česko-slovenskej spoločnosti Technoexport. Pozície konzervatívcov sa trvale oslabovali a najnižší bod dosiahli v katastrofálnej porážke v doplňovacích voľbách v máji roku 1957. Z volieb vyšla víťazne sýrsky vláda a jej ľavicoví prívrženci a ďalej si posilnila domácu pozíciu.⁸ V máji viacerí ľavicovo a panarabsky orientovaní vysokí dôstojníci vytvorili Radu revolučného velenia, ktorej cieľom nebolo prevziať moc, ale len ovplyvňovať domácu aj zahraničnú politiku vlády.

5 Zajavlenije TASS v sviazi s tak nazývanej „doktrinoj Eisenhowera“, 13. 1. 1957. In *SSSR i arabskije strany, 1917 – 1960. Dokumenty i materialy*. Moskva : Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury, 1961. Dok. 93, s. 288 – 294.

6 BEHBEHANI, Hashim S. H. *The Soviet Union and Arab Nationalism*. London : KPI, 1986, s. 155 – 156.

7 SALIBI, Kamal S. *The Modern History of Lebanon*. London : Weidenfeld and Nicolson, 1968, s. 199.

8 AL-MUʿALLIM, Walīd. *Sūrijā 1918 – 1958*. [Sýria]. Nikózia : Šarikat Bābil li-n-našr, 1985, s. 214.

Sýrska zahraničná politika prešla podobnou radikalizáciou a dostávala sa pod čoraz väčší vplyv politikov, ktorí sa pri hľadaní vojenskej, hospodárskej a politickej podpory obracali smerom k východnému bloku. Oficiálne sa sýrski politici hlásili k nezúčastnenosti a k pozitívnej neutralite ako k báze svojej zahraničnej politiky – v praxi však robili veľký rozdiel medzi USA, ktoré vnímali ako imperialistickú, nepriateľskú veľmoc a ZSSR a jeho spojencov s ich jasným proarabským postojom.⁹ Na značné šírenie sovietskeho vplyvu Západ reagoval obvineniami sýrskej vlády z podpory komunizmu, čo jej členovia rozhorčene vyvracali.

Vývoj udalostí v Damasku sledovali vo Washingtone s veľkou nevôľou. Politický vývoj v Sýrii bol prekážkou pri uplatňovaní *Eisenhowerovej doktríny* na Blízkom východe, a preto sa USA s pomocou domácej pravice pokúsili zorganizovať štátny prevrat. V prvej polovici augusta 1957 vypukla v americko-sýrskych vzťahoch otvorená kríza, odôvodňovaná plánovanou výmenou dôstojníkov na najvyšších postoch sýrskej armády. Štátny department a CIA vnímali tieto zmeny ako dláždenie cesty na prevzatie krajiny komunistami.¹⁰ Správa o „americkom sprisahaní“, ktorú 13. augusta oznámil sýrsky rozhlas, vyvolala v celej krajine veľké rozhorčenie. Sýrska strana to chápala viac ako zápas medzi súperiacimi skupinami dôstojníkov než zápas medzi komunistami a ich protivníkmi. Opakujúca sa americká chyba – a základná príčina mnohých sporov – bol pohľad na lokálne mocenské zápasy optikou studenej vojny.

Krach sprisahania v Sýrii neodradil Štátny department od realizácie vytýčených zámerov inými prostriedkami: v Istanbule sa 24. augusta 1957 uskutočnila porada hláv štátov a šéfov vlád Turecka, Iraku a Jordánska, na ktorej bol prítomný predstaviteľ Štátneho departmentu, Loy Henderson. Počas rokovaní inštruoval vedenia Turecka a Iraku, aby znepokojovali sýrsku vládu a zaistili jej zvrhnutie. S týmto zámerom vláda USA vyslala lode so zbraňami do Turecka a Iraku a zaviazala sa chrániť ich tylo proti novej sovietskej hrozbe. Tento fakt potvrdil iracký premiér Tawfīq as-Suwajdī, ktorý uviedol, že emisár USA dal Iraku zelenú na to, aby nahradil vojenskú juntú v Damasku civilnou vládou. Ani Irak ani Turecko nemuseli byť veľmi presvedčané. Oba režimy boli veľmi znepokojené možnosťou, že by sa Sýria stala komunistickou bázou na vývoz revolúcie do regiónu.¹¹

Hendersonove rokovania vyvolali veľkú búrku rozhorčených komentárov. Moskva obvinila USA, že pripravujú pôdu pre priamu intervenciu do Sýrie. Káhira obvinila Loya Hendersona, že plánuje izoláciu a obliehanie Sýrie (čo otvorene očakávala americká tlač). Egyptská tlač prinášala správy, že keď Amerika stratila nádej na podkopanie Sýrie zútra, teraz podnecuje na akciu susedov Sýrie. Káhirske zdroje uvádzali, že plán má za cieľ

9 Al-BĪṬĀR, *Bajna al-mabda' wa at-taṭbīq*, c. d., s. 105 – 107.

10 EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years: Waging Peace, 1956 – 1961*. New York : Doubleday, 1961, s. 196.

11 As-SUWAJĪ, Tawfīq. *Muḍakkirātī. Niṣf qarn min tāriḥ al-ʿIrāq wa al-qaḍīja al-ʿarabīja*. [Moje spomienky. Polstoročia dejín Iraku a arabskej otázky]. Bejrūt : Dār al-kātib al-ʿarabī, 1969, s. 566.

nosť namierená na zvrhnutie „*novovytvorených vlád v štátoch susediacich so Sýriou*“. Toto sa týkalo hlavne režimu kráľa Husajna v Jordánsku a americké zbrojné dodávky boli posielané letecky do tejto krajiny na urýchlenie existujúceho programu.¹⁷ Z priateľských diplomatických kruhov prichádzali varovania, že tieto akcie USA (ktoré mali „plnú podporu“ britského ministerstva zahraničných vecí) môžu mať za následok pritvrdenie sýrskeho postoja; sýrsky a egyptský oficiálni hovorcovia potvrdili, že upevnenie vplyvu mladých radikálnych dôstojníkov armády posilnilo vzťahy medzi obidvoma ich krajinami.¹⁸

Zo sovietskeho hľadiska, americko-sýrska kríza predstavovala ďalšiu príležitosť na získanie prestíže a rozšírenie vplyvu v arabských krajinách. Tvorcovia sovietskej politiky rýchlo využili poskytnutú príležitosť na to, aby sa štylizovali do úlohy priateľov a spojencov tiesneného arabského štátu. Dali najavo, že sú proti akejkolvek vonkajšej intervencii do Sýrie. Napr. 10. septembra predseda rady ministrov ZSSR Nikolaj A. Bulganin napísal tureckému premiérovi: „...*sovietska vláda nemôže potlačiť svoje znepokojenie nad sýrskou situáciou. Je dobre známe, že Sýria a Egypt pri presadzovaní politiky nezávislosti, sú vystavené nepriateľskému politickému, hospodárskemu a vojenskému nátlaku zvonka. V posledných týždňoch sa nátlak na Sýriu nebezpečne zvýšil. Nedávna cesta amerického emisára Loya Hendersona na Blízky východ jasne odhaľuje zámer organizovať zahraničnú vojenskú intervenciu do vnútorných záležitostí Sýrie... S veľkým znepokojením sme prijali správy o sústreďovaní tureckých vojsk na sýrskych hraniciach... ZSSR sa na tento vývoj nemôže dívať nečinne... ak vypukne vojna v Sýrii a rozšíri sa na Blízky východ, Turecko môže stratit veľa, keď sa jej zúčastní... ozbrojená invázia do Sýrie sa neobmedzí len na túto oblasť.*“¹⁹ Aj Nikita S. Chruščov pohrozil Turecku odvetou, keby rozpútalo vojnový konflikt.

Bude užitočné si uvedomiť, ako Američania pristupovali ku kríze. Neprejavili zámer o priamy styk so Sýrčanmi, aby z prvej ruky zistili ich postoje a preskúmali, či by sa ich protizápadné nálady nemohli nejakým spôsobom zmierniť. Loy Henderson hľadal skôr dôkazy na potvrdenie sýrskeho komunizmu ako fakty. Americká politika takto dosiahla presný opak toho, čo zamýšľala: nátlak na Sýriu, vyzbrojovanie jej susedov, jej označovanie za ohrozovateľa mieru skôr posilnilo ako oslabilo pozíciu sýrskeho režimu. Spôsobila to, že v Sýrii bolo oveľa ťažšie pozdvihnúť prozápadné hlasy, čím zabránila sýrskej vláde v mierovej komunikácii so Západom bez rizika straty tváre a porážky doma a hnala Sýrčanov, aby hľadali povzbudenie a pomoc v sovietskom tábore.²⁰ Sýrski predstavitelia odmietli obvinenie, že sa stali sovietskymi figúrkami a znovu potvrdili nezúčastnenosť ako základ svojej politiky. Konflikt s USA vnímali ako integrálnu súčasť zápasu malých štátov za sebaurčenie. Podľa nich Washington prevzal tradičnú úlohu starých koloniál-

17 Statement by Secretary Dulles, 7. 9. 1957. In *Documents on American Foreign Relations 1957*, s. 234.

18 *The New York Times*, 9. 9. 1957.

19 Poslanie predsedateľa sovietskeho vlády ministrovi Turcie, 10. 9. 1957 (dok. 112). In *SSSR i arabskije strany*, c. d., s. 358 – 363.

20 SEALE, *The Struggle for Syria*, c. d., s. 301.

nych mocností – Londýna a Paríža. Nemožno sa preto diviť, že hlboký odpor Sýrie voči paternalizmu veľmocí sa prejavoval v protizápadných náladách. Sýrski politici všetkých odtieňov verili, že ide o sprisahanie USA na zvrhnutie ich režimu. Vo vystúpení pred Valným zhromaždením OSN, minister zahraničných vecí Sýrie Šalāḥaddīn Bīṭār, obvinil USA, že podporujú konšpiráciu proti jeho krajine.²¹

Následkom toho bolo pre prezidenta Dwighta D. Eisenhowera a jeho ministra J. F. Dullesa mimoriadne zložitá úloha udržať antisýrsky front; kríza temer zničila úsilie vytvoriť skupinu priateľských arabských štátov ako prostriedok na zastavenie rastúceho vplyvu ZSSR. Ich problémy boli ešte znásobené egyptskou a sýrskou propagandou, ktorá líčila Sýriu ako obeť sprisahania imperialistických agentov a zradcov. Takto prozápadné arabské vlády, ktoré mali úzke vzťahy s administratívou USA, cítili potrebu haliť sa do plášťa arabskej solidarity a dištancovať sa od Washingtonu. Pre konzervatívnych arabských vládcov sa stalo politicky veľmi riskantným verejne podporovať politiku USA. Nemohli vyzeráť ako kolaboranti so zahraničnou mocnosťou proti dvom bratským arabským štátom.²² Nútila ich k tomu politická realita a túžba ľudu po národnej jednote a solidarite. Konzervatívne sily si museli čoraz naliehavejšie uvedomovať, že zapliesť sa do cudzích spojenectiev zvyšuje riziko pravdepodobnosti verejnej revolty a politickej nestability. Toto je ďalší príklad, ako regionálna úroveň obmedzovala správanie sa a aktivitu miestnych činiteľov. Imperatívy arabskej politiky uvalili isté obmedzenia, ktoré arabskí vodcovia mohli prehliadať iba na vlastné riziko.

Jednako, ani Washington ani Moskva nedokázali sami určovať beh udalostí v Sýrii. Regionálna dimenzia hrala v tejto rovnici rozhodujúcu úlohu. V tomto ohľade mal najväčší význam postoj Egypta. Od začiatku krízy egyptský prezident Džamāl ‘Abdannāšir vyjadroval solidaritu a sľúbil režimu v Damasku bezpodmienečnú podporu voči vonkajšej hrozbe. „*Akýkoľvek útok na Sýriu bude považovaný za útok na Egypt*“, vyhlásil. Podľa neho kampaň proti Sýrii bola vyvolaná na to, aby sa podriadila požiadavkám USA. Korene konfliktu nespočívali v sýrskej náklonnosti voči sovietskemu bloku, ale v pokušení USA ovládnuť región.²³

Na posilnenie slabnúcej sýrskej morálky egyptský prezident súhlasil s vytvorením spoločného velenia pre obe armády. V polovici októbra, na vrchole vojnovej paniky vyvolanej manévrami tureckej armády pri sýrskych hraniciach, Džamāl ‘Abdannāšir učinil symbolické gesto a poslal jednotku egyptskej armády do Damasku. Tým Sýrii potvrdil, že je spoľahlivým spojencom, a tak spojencov, ako aj protivníkov presvedčil o schopnosti vlastného regionálneho vodcovstva. Jedným úderom ukázal, že ani Irak ani Saudská Arábia ho nemôžu obísť alebo ignorovať jeho záujmy v Sýrii. Džamāl ‘Abdannāšir dúfal, že svojou aktívnou účasťou v riešení krízy utíši obavy USA a konzervatívnych síl, že by v Sýrii mohol prevládnuť komunistický vplyv. Symbolická egyptská prítomnosť

21 AL-BĪṬĀR, *Bajna al-mabda’ wa at-taṭbīq*, c. d., s. 108 – 109.

22 JOHNSTON, C. *The Brink of Jordan*. London : Hamish Hamilton, 1972, s. 78.

23 *Madžmū‘at chuṭab wa taṣrīḥāt wa bajānāt ar-ra’īs Džamāl ‘Abdannāšir*. [Zobrané prejavy, vyhlásenia a komuniké prezidenta]. Diel I. Káhira : bez roku vydania, s. 722.

v Damasku bola istým ubezpečením vylučujúcim túto možnosť. Džamāl ʿAbdannāšir chcel tiež zabrániť Moskve dosiahnuť ďalšie regionálne zisky na úkor Egypta. Bol podozrievavý voči všetkým veľmociam bez ohľadu na ich politickú orientáciu. Trojstranná agresia voči Egyptu v roku 1956 ho presvedčila, že veľmociam nemožno dôverovať. Nečudo, že bol znepokojený predstavou, že by ho ZSSR mohol vymeniť ako neodškriepiteľného vodcu arabského revolučného hnutia.²⁴ Takže v takomto kontexte treba hľadiť na egyptský zásah do sýrskej krízy. Ten prispel k uvoľneniu napätia a sýrsky posun doľava bol dočasne zastavený.

Sýrska kríza je poučná v tom, že vrhá isté svetlo na povahu vzťahov medzi malými a veľkými štátmi. Napriek všetkej sile, moci a zdrojom USA nedokázali diktovať priebeh diania v Sýrii. Miestny odpor a odskočenie priateľov a spojencov v regióne zmarili úsilie americkej administratívy zvrhnúť režim v Damasku. Toto zistenie potvrdzuje hypotézu, že schopnosť veľmocí riadiť činy svojich regionálnych spojencov – nieto nepriateľov – je v kontexte studenej vojny značne obmedzená. Bolo iróniou, že postup USA prispel skôr k rozšíreniu než k zníženiu sovietskeho vplyvu v oblasti. ZSSR bol jedným z tých, čo mali najväčší prospech zo sýrskej krízy: jeho diplomatická podpora Egyptu a Sýrii zvýšila jeho prestíž v arabských očiach. Arabi všeobecne došli k názoru, že ZSSR je priateľ a ochranca. Vďačnosť Sovietskemu zväzu mala za následok uvedomelé sympatie voči komunistom, ktorých „*spoločenská podpora nesmierne vzrástla*“. Zvlášť v Sýrii sa sovietske postavenie výrazne posilnilo a s tým aj členská základňa Sýrskej komunistickej strany. Tento vývoj spolu so smerovaním dôležitej skupiny dôstojníkov ku komunizmu znepokojil sýrsku Socialistickú stranu arabskej obrody (Stranu Baʿt /Baas/). Baʿtisti sa cítili ohrození, keď sa komunisti prejavili ako významná politická sila v Sýrii, a obávali sa, že budú nimi vytlačení.²⁵

Vývoj situácie potvrdil správnosť hodnotení Štátneho departmentu a CIA, ktoré predpovedali, že Egypt bude najvýznamnejším arabským štátom a že Džamāl ʿAbdannāšir sám určuje smerovanie egyptskej politiky. Tak prezident D. D. Eisenhower, ako aj minister J. F. Dulles sa stotožnili s týmto hodnotením. Na nešťastie vzťahy USA s Egyptom sa nevyvíjali dobre, pretože Egypt nepostupoval tak, ako sa očakávalo. Biely dom bol presvedčený, že Džamāl ʿAbdannāšir sa v posledných rokoch stal mužom Moskvy a vo Washingtone uvažovali, akú politiku zvolíť pre budúcnosť. Vzhľadom na politické nálady pravice Republikánskej strany ideologické predsudky bránili, aby sa vzťahy s ním zlepšili, lebo akékoľvek zlepšenie vzťahov si vyžadovalo ideologické odôvodnenie. Vzhľadom na zbrojné dodávky, ktoré prichádzali do Egypta zo ZSSR, D. Eisenhower uprednostnil hospodársku pomoc a finančné stimuly ako základ pre obnovenie normálnych vzťahov s Káhirou.²⁶ V Londýne boli presvedčení, že Západ bude musieť čeliť „agresívnej“ poli-

24 Arab-Israeli Dispute 1957. In *United States. Department of State. Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1955 – 1957. Vol. XVII. Washington D.C., 1990, s. 785.

25 BATATU, *The Old Social Classes*, c. d., s. 736 – 738.

26 BURNS, William J. *Economic Aid and American Policy toward Egypt, 1955 – 1981*. Albany : State University of New York Press, 1985, s. 113.

tike Egypta a marit' ju, ale radi by boli uzavreli suezskú otázku. Bez ohľadu na úroveň vzťahov, ani Británia, ani USA neboli na pochybách, že revolučný Egypt bude zasahovať do záležitostí Iraku, Jordánska, emirátov Zálivu a Protektorátu Aden, aby ich destabilizoval. Pre Britov boli ich ropné koncesie v Iraku a v štátoch Zálivu životne dôležité. V Londýne boli presvedčení, že každé ďalšie oslabenie ich postavenia na arabskom východe aj v Jordánsku alebo Adene, chudobnom na ropu, ohrozí ich postavenie v štátoch Zálivu.²⁷

Rastúci vplyv Džamāla ʿAbdannāšira na Blízkom východe i v rámci tretieho sveta a na druhej strane domáca kritika administratívy nútili D. Eisenhowera, aby prehodnotil svoju politiku voči egyptskému prezidentovi. Pri hľadaní oblastí možnej spolupráce sa Eisenhower aj Dulles cielene sústredili na antipatiu egyptského prezidenta voči arabským komunistom.²⁸ Táto iniciatíva dostala mocný impulz, keď rozhovory o arabskom zjednotení pod vedením Egypta začali nadobúdať konkrétnu formu. Výzva Sýrie na zjednotenie prekvapila amerických tvorcov politiky a verejná agitácia v ďalších arabských hlavných mestách zvýšila jeho váhu do tej miery, že sa začali obávať, aby vplyv Džamāla ʿAbdannāšira nevyústil do istej formy široko zjednoteného arabského štátu. Navyše, slabosť prozápadných arabských režimov naznačovala reálnu možnosť triumfu naširizmu, a preto vyvinula dodatočný tlak na americkú administratívu, aby začala presadzovať novú politiku.

Strana Baʿt prijala myšlienku zjednotenia Sýrie a Egypta ako prvú etapu na ceste k arabskej jednote, ktorej druhá etapa si vyžiada prípravu vhodných podmienok v ďalších arabských krajinách pre ich čo najskoršie pristúpenie k tejto únii.²⁹ Spolupráca medzi prívržencami hnutia za zjednotenie v Sýrii, kde stála na čele Strana Baʿt, s vedúcimi predstaviteľmi Egypta sa prehlbovala do tej miery, ako si obe strany uvedomovali, že zápas za jednotu je zároveň zápasom proti imperializmu, feudalizmu a reakčným živlom.³⁰ Názorová zhoda medzi Stranou Baʿt a oficiálnou egyptskou ideológiou hlásanou vedúcimi predstaviteľmi Egypta, nebola v tej dobe iba otázkou boja za arabskú jednotu. Základné heslo Strany Baʿt „jednota, sloboda, socializmus“ malo pri konkretizácii cieľov strany temer zhodný obsah s úsilím prezidenta Džamāla ʿAbdannāšira vybudovať demokratickú, socialistickú, kooperatívnu spoločnosť pod rovnakým heslom iba v zmenenom poradí.

Nebývalý rast sily a vplyvu ľavice v Sýrii – dôsledok vývoja uplynulých rokov – bol nevítaný nielen pre veľkoberžoáziu a statkárov, ale zaskočil aj národnú buržoáziu a maloburžoázne vrstvy. A tak nie nová myšlienka na zjednotenie Sýrie a Egypta dostala v roku 1957 nové dimenzie. Egyptský prezident, ktorý bol medzitým ovenčený slávou

27 MARLOWE, John. *Arab Nationalism and British Imperialism. A Study in Power Politics*. London : The Cresset Press, 1961, s. 204.

28 GOLDSCHMIDT Jr., Arthur. *Modern Egypt. The Formation of a Nation-State*. Boulder, Colorado : Westview Press, 2004, s. 128.

29 Al-BĪṬĀR, *Bajna al-mabda' wa at-taṭbīq*, c. d., s. 48.

30 *Niḍāl al-Baʿt. Al-quṭr as-sūrī, 1954 – 1958*. Zborník dokumentov. [Boj /strany/ Baas. Sýrsky región]. Diel III. Bejrút : Dār at-ṭalʿa, 1972, s. 282 – 284.

arabského národného hrdinu, mal byť zárukou toho, že situácia sa stabilizuje a nedôjde k ďalšiemu posunu doľava. Buržoázne a statkárske kruhy boli v záujme tohto cieľa ochotné obetovať nezávislosť a súhlasiť s nahradením buržoáznej demokracie diktatúrou a stúpenci Socialistickej strany arabskej obrody, ktorá hlásala arabskú jednotu rovnako ako egyptský prezident, očakávali značné posilnenie svojej pozície.³¹ Napriek všetkej revolučnej horlivosti sýrski ba'ťisti nemohli sami súťažiť s komunistami, ktorých podporoval socialistický tábor. V úsilí vyhnúť sa tomu, aby boli marginalizovaní, vedúci predstavitelia Socialistickej strany arabskej obrody uznali význam bližšej spolupráce, ba až splynutia s Egyptom. Dúfali, že krytí prestížou egyptského prezidenta Džamála 'Abdannāšira, sa stanú vládnuou stranou v Sýrii. Vedľajším produktom únie malo byť zbavenie komunistov ich mocenskej základne. Ba'ťisti dávno pred sýrskou krízou nedôverovali komunistom a videli v nich nepriateľov arabského nacionalizmu; s podozrením hľadeli aj na medzinárodnú solidaritu komunistov. Pre ba'ťistov stav, ktorý existoval medzi nimi a komunistami, bol iba dočasný súbeh dvoch inak nezlučiteľných línií.³²

K praktickému zblížovaniu medzi oboma štátmi došlo až v dobe americko-tureckého nátlaku na Sýriu. Prezident Džamāl 'Abdannāšir mal s ba'ťistami jeden spoločný cieľ: zabrániť sýrskym komunistom dostať sa k moci na arabskom východe. Bol vážne znepokojený rastom komunistického vplyvu v Sýrii. Komunistami usmerňovaná politika, i keď priateľská, by bola výzvou pre jeho vodcovstvo v arabskom svete; bola by tiež ohrozila jeho nezávislý postoj voči veľmociam. Nahradenie USA Sovietskym zväzom ako patrónom bolo pre neho rovnako neprijateľné. Jeho stratégia si kládla za cieľ oslobodenie celej arabskej arény od nadvlády veľmoci a vytvorenie zjednoteného regionálneho frontu pod egyptským velením.³³ V polovici novembra 1957 navštívili Sýriu členovia výboru pre arabské záležitosti egyptskej poslaneckej snemovne vedení Anwarom as-Sādātom.

V prítomnosti egyptských zástupcov prijal sýrsky parlament, ktorého predsedom bol od októbra 1957 jeden z vodcov Socialistickej strany arabskej obrody, Akram al-Ḥawrānī, uznesenie vyjadrujúce „*túžbu arabského ľudu v Egypte a Sýrii vytvoriť federatívnu úniu medzi oboma krajinami*“ a vyzývajúce vlády oboch krajín na prerokovanie tohto zväzku.³⁴ Je zrejmé, že príčinou vzniku Zjednotenej arabskej republiky (ZAR) bol súbeh záujmov medzi sýrskou Socialistickou stranou arabskej obrody a egyptským režimom. Podľa pôvodného návrhu propagovaného v Sýrii mala byť medzi oboma štátmi vytvorená federácia.³⁵ Zjednotenie sa malo týkať spočiatku iba niektorých oblastí štátnej správy (zahraničná politika, armáda a bezpečnosť, kultúra a školstvo, spoločná hospodárska

31 OLSON, Robert W. *The Ba'ith and Syria 1947 to 1982. The Revolution of Ideology, Party, and State*. Princeton, N. J. : The Kingston Press, Inc., 1982, s. 28 – 29.

32 PERLMAN, Moshe. „The Syrian Affair“. In *Middle Eastern Affairs*, Vol. 8 (1957), s. 407.

33 BATATU, *The Old Social Classes*, c. d., s. 816.

34 AL-BAĠDĀDĪ, 'Abdallaṭīf. *Mudakkirāt 'Abdallaṭīf al-Baġdādī*. [Memoáre 'Abdallaṭīfa al-Baġdādīho]. Diel II. Káhira : al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīṭ, 1977, s. 35 – 36.

35 JANKOWSKI, James. *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Boulder, Colorado : Lynne Rienner Publishers, Inc., 2002, s. 105.

politika), pričom obe doterajšie vlády si mali ponechať značnú časť svojich právomocí. Egypťský režim sa spočiatku neponáhľal s realizáciou tohto návrhu. Džamāl ʿAbdannāšīr sa obával navrhovanej plnej únie a namiesto toho dával prednosť nejakej forme federácie, preto od začiatku úprimne odmietal pristúpiť na úplné zjednotenie.

Od svojho založenia Socialistická strana arabskej obrody presadzovala ideu arabskej jednoty. Jej konečným cieľom bolo vytvorenie jednotného arabského štátu.³⁶ Hoci na konci roku 1957 baʿṭisti významne zasahovali do sýrskej politiky, nemali ilúzie, že by mohli získať moc vo voľbách alebo uskutočniť svoju panarabskú ideu. Nedokázali odolať pokušeniu chvíle a aby si ušetrili dvadsaťpäťročný politický zápas na vyrovnanie svojej volebnej slabosti, chceli, aby Džamāla ʿAbdannāšīra „za noc“ urobil prácu za nich. A tak skupina dôstojníkov sýrskej armády priletela do Káhiry v januári 1958, aby presvedčila egypťského prezidenta, že len plná únia môže zachrániť sýrsky štát pred neistotou a nestabilitou.³⁷ Rokovania o zjednotení ukázali, že sýrske vládnuce kruhy ustúpili od pôvodného návrhu na vytvorenie federácie a namiesto pôvodne uvažovaného federatívneho zväzku presadzovali vytvorenie jednotného, centralizovaného štátu.³⁸ Existujúce rozdiely v hospodárstve, v životnej úrovni atď., mali byť odstraňované postupne a viaceré rozumné upozornenia zapadli v návale nadšenia ako málo podstatné maličkosti.

Egypťsky vodca bol unavený z vratkej politickej situácie v Sýrii a z deštruktívnej úlohy, ktorú armáda hrala v sýrskej politike. Určite nechcel vystaviť svoju krajinu riziku straty prestíže a vplyvu, pokiaľ by nebol dostal voľnú ruku riadiť Sýriu s mimoriadnymi právomocami. Skôr ako dal súhlas na úplné zjednotenie oboch krajín, uvalil tvrdé podmienky: zrušenie všetkých politických strán a odpolitizovanie sýrskej armády.³⁹ Dostal presne to, čo chcel: úplný a bezpodmienečný mandát na vládnutie v Sýrii. Zmluvu o zjednotení oboch štátov slávnostne v Káhire podpísali 1. februára 1958 sýrsky prezident Šukrī al-Qūwatlī a egypťský prezident Džamāl ʿAbdannāšīr.⁴⁰ Tak vznikla únia. Po ratifikácii zmluvy v oboch parlamentoch, bol 21. februára 1958 v oboch krajinách uskutočnený plebiscit, v ktorom bol drvivou väčšinou obyvateľstva daný súhlas na zjednotenie a za prezidenta Zjednotenej arabskej republiky (al-Džumhūrīja al-arabīja al-muttaḥida) bol zvolený Džamāl ʿAbdannāšīr. Vyhlásenie ZAR nepochybne upevnilo medzinárodné postavenie oboch krajín, ale príčiny zjednotenia treba hľadať aj v hospodárskej oblasti.

36 AL-BĪTĀR, *Bajna al-mabdaʿ wa at-taṭbīq*, c. d., s. 137.

37 RIJĀD, Maḥmūd. *Mudakkirāt Maḥmūd Rijād*. [Spomienky Maḥmūda Rijāda]. Diel II. Káhira : Dār al-mustaqbal al-ʿarabī, 1986, s. 210; WOODWARD, Peter. *Nasser*. New York : Longman, 1992, s. 65.

38 HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Ḥarb at-talātīna sana. Sanawāt al-ḡalajān*. [Tridsaťročná vojna. Roky vrenia]. Káhira : Markaz al-Ahrām, 1988, s. 277 – 280.

39 MARʿĪ, Sajjid. *Awrāq sijāsīja*. [Politické listy]. Diel II. Káhira : al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīṭ, 1978, s. 399.

40 ḤAMRŪŠ, Aḥmad. *Qiṣṣat tawrat 23 jūlijū*. [Príbeh revolúcie 23. júla]. Diel III. ʿAbdannāšīr wa al-ʿArab. [Džamāl/ ʿAbdannāšīr a Arabi]. Bejrút : Al-muʿassasa al-ʿarabīja li-d-dirāsāt wa-n-našr, 1976, s. 46.

***

Schopnosť Džamāla ʿAbdannāšira diktovať podmienky na arabskej scéne sa vo veľkej miere odvíjala od jeho posilneného postavenia po suezskej a sýrskej kríze: stal sa „regionálnym hrdinom“. Pre netrpezlivých a znechutených arabských nacionalistov sa zdal byť novým Saladinom, ktorý náhle získal prevahu nad západným imperializmom. Eisenhowerova administratíva zlyhala vo svojom úsilí izolovať ho a podryť jeho domácu a regionálnu pozíciu uplatňovaním otvoreného ekonomického a politického tlaku. Nepomohli jej ani opatrenia na posilnenie jeho regionálnych nepriateľov. Váha dôkazov ukazuje, že takéto opatrenia prinášali opačný efekt. Pokusy vlády USA zvrhnúť sýrsky režim zdiskreditovali sýrskych konzervatívcov a vzpružili ľavicové a národné sily. Džamāl ʿAbdannāšir s pomocou sýrskych bačistov vystúpil, aby zaplnil vodcovské vákuum na arabskom východe.

Vedenie ZAR zameralo najmä po roku 1959 hlavnú pozornosť na otázky vnútorného vývoja štátu, na problémy politického a ekonomického charakteru, ktorých riešenie malo byť realizované nekapitalistickou cestou. Spoločný štát Egypta a Sýrie za daných domácich a najmä medzinárodných podmienok nemal veľké nádeje na prežitie. V silne polarizovanej spoločnosti sa nakoniec presadili triedne záujmy. Existovalo mnoho dôležitých faktorov, ktoré zapríčinili neúspech ZAR: politika Strany Baʿt, silnejúci pocit v sýrskej armáde a v iných sférach, že sú ovládaní Egyptom a nakoniec egyptské ľavicové programy, ktoré boli mnohým bohatým Sýrčanom cudzie. Nespokojné elementy v Sýrii boli okrem západných vplyvov živene aj konzervatívnymi arabskými štátmi, najmä monarchiami odmietajúcimi revolučnú, panarabskú politiku Džamāla ʿAbdannāšira a usilujúcimi sa prekaziť projekt zjednocovania Arabov. Posledný úder dostala sýrska buržoázia 23. júla 1961, keď ju prezident šokoval svojimi socialistickými zákonmi, ktorými znárodnil všetky banky, poisťovne, priemyselné podniky a verejnoprospešné zariadenia. Oficiálne boli odstránené feudálne praktiky, robotníci mali mať podiel na zisku podniku a mať svojich zástupcov vo všetkých riadiacich radách a ďalšími ďalekosiahlymi opatreniami.⁴¹ Prostredníctvom socialistických zákonov prezident chcel odstrániť všetku opozíciu proti únii. Na tomto mieste nie je možné hodnotiť relatívnu dôležitosť každého jednotlivého prvku, ktoré dokopy viedli k odtrhnutiu Sýrie od Egypta, ale o dva mesiace neskôr sily stojace proti Džamālovi ʿAbdannāširovi sa odtrhli od únie, čo jasne ukazuje, aký vplyv v tom čase ešte mala sýrska buržoázia.

Nespokojnosť rástla najmä v armáde, ktorej členovia začali snovať plány na vystúpenie Sýrie zo ZAR. Dňa 28. septembra 1961 vojenské jednotky rozmiestnené v okolí Damasku začali pochodovať na hlavné mesto, kde sa pripojili k jednotkám posádky a vyhlásili povstanie. Prvou myšlienkou prezidenta Džamāla ʿAbdannāšira bolo postaviť sa na odpor, ale po zrelej úvahe si uvedomil, že prelievanie arabskej krvi by malo katastrofálne následky a zmieril sa s vystúpením Sýrie z únie. Uznan, že nemá zmysel

41 LENZOWSKI, George. *The Middle East in world Affairs*. New York, Ithaca : Cornell University Press, 1962 (3. vyd.), s. 537 – 538.

vnucovať Sýrčanom úniu proti ich vôli a pri spätnom hodnotení hovoril, že najväčšou chybou bolo unáhlené formovanie únie. „*Viete, bol som toho názoru, že jednota... bola unáhlená operácia. Zastával som názor, že príprava na ňu sa mala robiť postupne niekoľko rokov..., ale musel som sa skloniť pred vôľou sýrskej verejnosti... Teraz cítim, že nie je nutné, aby Sýria zostávala súčasťou ZAR, ale je nutné, aby Sýria zostala Sýriou... Jednota ľudu v Sýrii je konsolidáciou arabskej jednoty a skutočnou prípravou na jej uskutočnenie.*“⁴² Džamāl ʿAbdannāšir však v žiadnom prípade nezanevrel na myšlienku jednoty v budúcnosti, a preto Egypt si ponechal názov Zjednotená arabská republika až do jeho smrti.

---

42 Cit. in: HOPWOOD, Derek. *Egypt: Politics and Society, 1945 – 1981*. London : George Allen & Unwin, 1993, s. 62.

Vznik samostatné Makedonie a její vývoj v letech 1992 – 2001

Jan Rychlík

Od roku 1944 se Vardarská Makedonie¹ vyvíjela v rámci Socialistické federativní republiky Jugoslávie (SFRJ), v jejímž rámci tvořila Svazovou socialistickou republiku Makedonii, jednu ze svazových republik.² V rámci federativní Jugoslávie se po druhé světové válce slovanské pravoslavné obyvatelstvo Makedonie poměrně rychle dotvořilo v samostatný a svěbytný národ odlišný jak od Srbů, tak i od Bulharů. Existence makedonského státu v rámci SFRJ umožnila Makedoncům nebyvalý kulturní rozvoj. Nová generace Makedonců již neřešila otázku své národní identity: ta se stala v důsledku existence makedonského spisovného jazyka a makedonských škol zcela samozřejmou a nezvratnou. Avšak právě skutečnost, že za necelé půlstoletí se Makedonci etablovali jako svěbytný národ, jehož kulturní požadavky byly v rámci SFRJ plně saturovány, vyvolala počátkem 90. let 20. století hnutí za nezávislost, která byla chápána jako logické završení národně-emancipačního procesu.

Na přelomu let 1989 – 1990 došlo v celé Jugoslávii k rychlému rozkladu komunistického systému jedné strany a vzniku politické plurality na bázi jednotlivých republik. Jednotlivé národní elity přitom až na výjimky s další existencí Jugoslávie nepočítaly.³ Rozklad komunistického systému zasáhl také Makedonii, kde vznikla celá řada nových politických stran a hnutí. Rozšířil se prostor pro soukromé podnikání, který odstartoval ekonomický proces restaurace kapitalismu a v souvislosti s tím začal odumírat i samosprávný systém řízení podniků, který jugoslávští komunisté považovali za vlastní, specifickou verzi socialismu. Předseda výkonné rady (vlády) Gligorije (Gligor) Gogovski a poslední šéf Svazu komunistů Makedonie (SKM) Petar Gošev nebyli schopni na ten vývoj adekvátně reagovat. V SKM se poměrně rychle zformoval reformistický směr, který byl ochoten participovat na předpokládané demontáži Jugoslávie.⁴

První nekomunistickou politickou organizací Makedonců se stalo Hnutí celomakedonské akce (*Dviženje za semakedonska akcija* – MAAK), které vystoupilo s vlastním programovým prohlášením 18. ledna 1990. Oficiálně bylo hnutí MAAK ustaveno ve

1 Vardarskou Makedonii se rozumí ta část Makedonie, která po druhé balkánské válce bukreštským mírem z 10. 8. 1913 připadla Srbsku a v jeho rámci byla po první světové válce roku 1918 včleněna do Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, od roku 1929 nesoucím název Jugoslávie.

2 Adjektivum „socialistická“ bylo do názvu jugoslávského státu i jednotlivých republik zavedeno až ústavou z roku 1963, do té doby byly jak Jugoslávie jako celek, tak i jednotlivé republiky označovány jako „lidové“.

3 Podrobněji viz ŠESTÁK, Miroslav – TEICHMAN, Miroslav – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – HLADKÝ, Ladislav – PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha : NLN, 1998, s. 558 – 582.

4 RYCHLÍK, Jan – KOUBA, Miroslav. *Dějiny Makedonie*. Praha : NLN, 2003, s. 248.

Skopji 4. února 1990 za předsednictví Gane Todorovského.⁵ Následovala celá řada dalších organizací, jako byla Liga za demokracii, Lidová strana (*Narodna partija*), Demokratický svaz – strana zemědělců Makedonie (*Demokratskiot sojuz – partija na zemjodelcite*). Profederální síly, rekrutující se ovšem převážně z místních Srbů, založily Stranu Jugoslávčů v Republice Makedonii. Představitel liberálního směru v SKM Slavko Milosavlevski založil 18. března 1990 Sociálnědemokratickou stranu Makedonie. Jeho vliv ovšem rychle upadl a již koncem května, kdy byla strana oficiálně registrována, byl nahrazen ve funkci jejího předsedy Tichomirem Jovanovskim.⁶

Druhou hlavní antikomunistickou a nacionalistickou silou se vedle MAAK stala obnovená Vnitřní makedonská revoluční organizace (*Vatrešna makedonska revolucionarna organizacija – VMRO*). Tato organizace měla dlouhou tradici. Původně byla založena v roce 1893 v Soluni za účelem boje proti osmanské nadvládě. Po druhé balkánské válce v roce 1913, kdy bylo území Makedonie rozděleno mezi Řecko, Srbsko a Bulharsko a území nynější Makedonské republiky připadlo Srbsku, se zaměřila především na boj proti srbským vojenským a četnickým jednotkám. VMRO byla původně bulharskou organizací, jejímž cílem bylo připojení Makedonie k Bulharsku a také její vůdčí představitelé se většinou považovali za Bulhary. Protože ale sjednocení Makedonie s Bulharskem se po první světové válce ukázalo jako nereálné, vytýčila VMRO nový program spočívající ve vytvoření samostatné Makedonie. Ta měla být podle původních koncepcí jakýmsi druhým bulharským státem existujícím vedle Bulharska a teprve zhruba od 60. let 20. století v souvislosti s upevněním samostatné makedonské národní identity začala i VMRO svoje bulharské nacionální stanovisko revidovat.⁷ Komunistická moc v SFRJ považovala VMRO, jejíž vedení působilo v emigraci, za hrozbu jak pro komunistický režim, tak pro integritu Jugoslávie. Na druhé straně třeba říci, že VMRO po druhé světové válce jako organizace vlastně neexistovala ani v exilu a v Makedonii tajně působili jen někteří její ideoví spřízněnci. Manifest o obnovení činnosti VMRO ve vlasti byl vydán nejprve na shromáždění makedonských emigrantů v Mnichově, které v dubnu 1990 uspořádal aktivista VMRO Dragan Bogdanovski. VMRO v Makedonii ovšem působila nově nikoliv jako tajná vojenská organizace, ale jen jako politická strana usilující o dosažení samostatnosti pokojným způsobem a hlásící se – na rozdíl od mezi-válečné VMRO – k hodnotám západní politické demokracie. VMRO proto připojila ke svému názvu přídomek Demokratická strana makedonské národní jednoty (*Demokratska partija za makedonsko nacionalno edinstvo – DPMNE*). V Makedonii zahájila VMRO – DPMNE oficiálně činnost 17. června 1990. Předsedou byl zvolen mladý básník Ljupčo Georgijevski.⁸ Georgijevski se osobně považoval za Bulhara, ale z politických důvodů

5 МИРЧЕСКИ, Спасе. *Алманах на Република Македонија. Хронологија 1990 – 1997 год./* MIRČESKI, Spase. *Almanach na Republika Makedonija. Chronologija 1990 – 1997 god.* Skopje, 1998, s. 11.

6 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 12.

7 RYCHLÍK – KOUBA, *Dějiny Makedonie*, c. d., s. 115 – 122, s. 146 – 148.

8 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 14.

se k bulharské národní orientaci tehdy nehlásil. VMRO – DPMNE kritizovala přílišnou orientaci na Srbsko a požadovala přetvoření Jugoslávie ve svaz samostatných republik, tj. v konfederaci. To ovšem reálně znamenalo tak jako tak osamostatnění Makedonie, protože konfederace je ve skutečnosti jen svazem nezávislých států. Pokud jde o vztah k Bulharsku, nebyla VMRO – DPMNE jednotná a existovalo zde několik proudů. Shoda panovala v tom, že příští samostatná Makedonie má s Bulharskem úzce spolupracovat. Z tohoto důvodu byla také strana na počátku vnímána doma i v zahraničí jako probulharská (*bugaromanska*). Naprostá většina členů VMRO – DPMNJ ale nezpochybňovala svébytnost makedonského národa a neusilovala o spojení Makedonie s Bulharskem.⁹ Za Bulhary v národním smyslu se prohlásili pouze příslušníci okrajové frakce vedené nejprve Dimitarem Carnomarovem. Bulharsky citící Makedonci se později sdružili ve zvláštní, ovšem početně zcela marginální organizaci VMRO-Radko.¹⁰

Původní Svaz komunistů Makedonie se přihlásil k myšlence politické plurality, což vyjádřil tím, že si připojil ke svému názvu přídomek Strana demokratických změn (*Savez na komunistite na Makedonija – Partija za demokratska preobražba – SKM – PDP*). Předsedou se stal Petar Gošev. Vedle SKM – PDP vznikla 13. července ještě samostatná Socialistická strana Makedonie (zaregistrována byla 14. září), která plně přešla na sociálně-demokratické pozice. Předsedou se stal Kiro Popovski. Stoupenci reformního kursu posledního jugoslávského federálního premiéra Ante Markoviće založili v Makedonii 5. října vlastní Stranu reformních sil – Liberální stranu pod vedením Stojana Andova. Tato strana byla umírněně projugoslávská a odmítala samostatnost Makedonie.

Paralelně s makedonskými stranami vznikaly v Makedonii i nové albánské strany, přičemž jejich kontakty s makedonskými protějšky byly spíše sporadické. Tato situace odrážela vzájemný vztah mezi Makedonci a Albánci. Poslední měli jako celek negativní postoj nejen k Jugoslávii, ale i k Makedonii jako národnímu státu Makedonců. Už 1. ledna 1990 vznikla v Tetovu Demokratická lidová strana (albánsky *Partia demokratike popullore – PDP*), jejímž předsedou se stal Iliaz Halimi.¹¹ Platila za pravicovou a nacionálně radikální stranu. Početnější a významnější byla umírněnější a levicovější Strana demokratické prosperity (*Partia për Prosperitet Demokratik – PPD*) založená v Tetovu

9 Tím se makedonská VMRO – DPMNE lišila od své sesterské organizace, kterou pod názvem VMRO – Svaz makedonských družin (Sājuz na makedonskite družestva – VMRO – SMD) založili potomci původních makedonských emigrantů v Bulharsku 16. 12. 1990 v Sofii. Přes rozdílné pohledy na existenci makedonského národa VMRO – DPMNE a VMRO – SMD poměrně úzce spolupracovaly, protože je spojovala myšlenka samostatné Makedonie.

10 Radko bylo jedno z krycích jmen posledního předválečného vůdce VMRO Ivana Michajlova (1896 – 1990). Ivan Michajlov, zvaný „Vanče“ (bulharské deminutivum jména Ivan, tj. Ivánek) žil v exilu v Římě a krátce před svou smrtí podpořil obnovení činnosti VMRO, avšak vyslovil se pro spojení příští nezávislé Makedonie s Bulharskem.

11 Tyto údaje uvádějí makedonské zdroje. Podle albánské literatury byl zakladatelem strany Jusuf Rexhepi. Viz REXHEPI, Z. *Zhivillimet polityko-shoqërore te Shqiptarët në Maqedoni*. Tetovë, 2005, s. 22 – 23; TUNTEV, A. (ed.). *Republika Makedonija – prva dekada 1990 – 1999*. Skopje, 2005, s. 65; STAWOWY-KAWKA, Irena. *Albańczycy w Republice Macedonii w latach 1944 – 2001*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014, s. 209.

15. dubna Nevzatem Halimim. Předsedou se po její registraci 25. května 1990 stal Abdurahman Aliti.¹² Ostatní národnostní menšiny v Makedonii si rovněž začaly zakládat vlastní politické organizace, avšak ty měly jen omezený význam. Turecká menšina si 25. července ustavila vlastní Demokratickou stranu Turků. Dne 26. května byla v Skopje založena Strana Jugoslávčů v Republice Makedonii sdružující především místní Srby a část Makedonců spjatých především s federálními jugoslávskými institucemi. Romové si založili 12. srpna vlastní Stranu pro úplnou emancipaci Romů.¹³ Tyto strany ale postrádaly pevnou členskou základnu, štěpily se a opět sjednocovaly, takže situace se brzy stala značně nepřehlednou. Svou malou stranu si založili i Srbové stojící mimo Strany Jugoslávčů, byl učiněn neúspěšný pokus o zorganizování všech muslimů na náboženském základě, vzniklo postupně několik komunistických stran. Do politického vývoje tyto strany významněji nezasáhly.

V létě 1990 zahájilo MAAK kroky, které měly postupně vést k osamostatnění Makedonie, přičemž vzorem byl postup separatistických stran ve Slovinsku a Chorvatsku. Plán předpokládal vítězství separatistických stran ve volbách, vyhlášení nadřazenosti makedonských zákonů nad zákony jugoslávské federace a nakonec referendum o vystoupení Makedonie z federace. Samostatnost Makedonie jako konečný cíl byla oznámena 2. srpna 1990 na shromáždění představitelů této strany v klášteře sv. Prochora Pščiňského, který se nachází na srbském území nedaleko makedonské hranice. Místo a datum nebyly vybrány náhodně: 2. srpna 1903 vypuklo v Makedonii pod vedením VMRO¹⁴ tzv. Ilindenské povstání¹⁵ proti osmanské nadvládě, které v pozdější makedonské interpretaci bylo představováno jako povstání za makedonskou nezávislost.¹⁶ Ve stejný den o jednačtyřicet let později – 2. srpna 1944 – se právě v klášteře sv. Prochora Pščiňského konalo ustavující zasedání Antifašistického shromáždění pro národní osvobození Makedonie (*Antifašističko sobranie na narodno osvoboduvanje na Makedonija* – ASNOM), které vyhlásilo samostatnost makedonského státu, byť jen v rámci Titovy federativní Jugoslávie.¹⁷ MAAK prohlásil, že hodlá plně realizovat ideu makedonské státnosti vytyčenou ASNOMem v roce 1944, tj. dosáhnout úplné nezávislosti. Zároveň spustil pod

12 Toto datum uvádějí makedonské zdroje. Podle albánské literatury byla strana založena už 16. 4. Viz REXHEPI, *Zhivillimet polityko-shoqërore*, c. d., s. 22 – 23; TUNDEV, *Republika Makedonija*, c. d., s. 65; STAWOWY-KAWKA, *Albańczycy*, c. d., s. 209.

13 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 11 – 17.

14 V roce 1903 používala VMRO název Vnitřní makedonsko-odrinská revoluční organizace (VMORO), protože vyvíjela činnost nejen v Makedonii, ale také v drinopolské Thrákii, tj. v okolí dnešního tureckého města Edirne (bulharsky Odrin, česky Drinopol). Viz podrobněji RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Bulharska*. 2. vyd. Praha : NLN, 2002, s. 267 – 269.

15 Podle juliánského kalendáře, který tehdy používalo pravoslavné křesťanské obyvatelstvo Makedonie, vypuklo povstání 20. 7. 1903, což je podle pravoslavného kalendáře den Svatého Eliáše (Ilijev den). Odtud název povstání.

16 Tato interpretace je ovšem problematická, protože minimálně část povstalců včetně jejich vůdců se považovala za Bulhary a za svůj konečný cíl považovala v delší časové perspektivě sjednocení s Bulharskem.

17 RYCHLÍK – KOUBA, *Dějiny Makedonie*, c. d., s. 200.

heslem „nejme Vardarská bánovina“ rozsáhlou protijugoslávskou kampaň namířenou především proti Srbům, resp. proti údajné srbské dominanci ve federaci.¹⁸

O novém volebním zákonu, který by umožnil účast více politických stran ve volbách, jednalo Národní shromáždění¹⁹ poprvé 29. srpna 1990. Dne 24. září jeho předseda Vulnet Starova jako dočasná titulární hlava makedonského státu vypsál nové parlamentní volby, které se měly poprvé od roku 1938 uskutečnit za účasti více politických stran. Dne 4. listopadu se MAAK, VMRO – DPMNE, Lidová strana a Demokratický svaz a Strana zemědělců sdružily do Všemakedonské národně-demokratické fronty (*Semakedonski nacionalen demokratski front* – SNDF). Protože poslední dvě strany byly naprosto okrajové, šlo vlastně o koalici MAAK a VMRO – DPMNE, MAAK ale současně prakticky dohrál svou roli, v dalším politickém vývoji jeho místo jako bojovníka za úplnou nezávislost plně převzalo VMRO – DPMNE.

Volby do nového Národního shromáždění byly vypsány na 11. listopad 1990. Parlament měl mít tak jako doposud 120 poslanců, avšak volených podle většinového systému při uzavírací klausuli 7 % hlasů. Pokud v některém z jednomandátových obvodů nezískal žádný kandidát nadpoloviční většinu, počítalo se s druhým kolem mezi dvěma kandidáty s nejvyšším počtem hlasů. Prvního kola v neděli 11. listopadu se účastnilo celkem 23 politických stran a 43 nezávislých kandidátů. Nadpoloviční většinou byli zvoleni poslanci pouze ve 24 obvodech ze 120 a výsledky byly pro SNDF velmi slabé. VMRO – DPMNE se proto rozhodlo spustit před druhým kolem vlastní rozsáhlou kampaň namířenou především proti údajnému „albánskému nebezpečí“. Předvolební hesla dále tvořil primitivní antikomunismus, protisrbské a protirecké výpady a občas i hesla o sjednocené Makedonii.²⁰ Tato kampaň přinesla úspěch ve druhém kole, které se uskutečnilo v neděli 23. prosince 1990. VMRO – DPMNE získala 38 křesel a stala se nejsilnější parlamentní stranou, avšak komunisté (SKM – PDP) skončili s 31 křesly hned na druhém místě. Třetí byla albánská Strana demokratické prosperity (PDP) se 17 křesly a čtvrtá albánská Lidově demokratická strana s 5 křesly. Svaz reformních sil získal 11 mandátů, Socialistická strana

18 Název „Vardarská bánovina“ byl zaveden v roce 1929 po státním převratu z 6. 1. téhož roku, kterým byla v Jugoslávii zavedena osobní diktatura krále Alexandra I. Karadjordjeviće. Ve snaze přetavit všechny národy v Jugoslávii v nový jugoslávský národ byly zrušeny historické názvy jednotlivých zemí a nové správní obvody (bánoviny) byly pojmenovány podle hlavních řek. Makedonie byla přejmenována na Vardarskou bánovinu podle řeky Vardar. Viz ŠESTÁK – TEICHMAN – HAVLÍKOVÁ – HLADKÝ – PELIKÁN, *Dějiny jihoslovanských zemí*, c. d., s. 419.

19 Oficiální název parlamentu zněl „Shromáždění (Sobranie) Socialistické republiky Makedonie, resp. později Shromáždění Republiky Makedonie (*Sobranie na Republika Makedonija*). Pro lepší srozumitelnost používáme v dalším textu u nás běžnější pojem Národní shromáždění.

20 Sjednocenou Makedonii se rozumí území zahrnující vedle Vardarské Makedonie také území Egejské Makedonie, jež připadlo bukreštským mírem z roku 1913 Řecku a Pirinské Makedonie, jež připadlo týmž mírem Bulharsku. Malé území u Ochridského jezera získala při dělení Makedonie roku 1913 také o rok dříve vzniklá Albánie.

Makedonie 4 mandáty. Zbytek křesel byl roztržštěn mezi malé strany. Do parlamentu se dostali i tři nezávislí kandidáti.²¹

Nové Národní shromáždění se poprvé sešlo 8. ledna 1991. Jeho předsedou se stal představitel Svazu reformních sil Stojan Andov. Parlament 25. ledna přijal deklaraci svrchovanosti, což znamenalo, že svazové zákony platily napříště v Makedonii jen tehdy, pokud nebyly v rozporu s jejím právním řádem. Pokud šlo o budoucí státoprávní uspořádání, rezervovala si Makedonie právo pro případ, že nedojde k nové dohodě o vzájemných vztazích republik v SFRJ, „vzít na sebe realizaci suverénních práv“, tj. vyhlásit nezávislost. Zásady politického a hospodářského zřízení Makedonie měla stanovit nová ústava.²² Na deklaraci se hlavní makedonské politické síly shodly. Ukázalo se však, že obecně jsou síly vyváženy a žádná ze dvou hlavních sil – SKM – PDM a VMRO – DPMNE – není schopna sama sestavit vládu. Výhodu ovšem měli komunisté, kteří se mohli opřít o Svaz reformních sil a našli také cestu k albánské Straně demokratické prosperity, která se zalekla nacionalistické rétoriky VMRO – DPMNE. Převaha levice se ukázala jasně 27. ledna, kdy mělo Národní shromáždění zvolit prezidenta republiky. Tato funkce musela být zřízena narychlo, protože ústava z roku 1974 s prezidentem republiky nepočítala. Prvním prezidentem byl zvolen čtyřiašedesátiletý Kiro Gligorov, starý komunistický politik, který za Tita zastával vysoké stranické a státní funkce na jugoslávské úrovni. Na Ljupča Georgijevského zbyla funkce viceprezidenta. Dne 20. března byl jmenován přechodný úřednický kabinet pod předsednictvím Nikoly Kljuseva, který se v parlamentě opíral o levicové strany a Stranu demokratické prosperity a z počátku mohl počítat i s dílčí podporou VMRO – DPMNE. Dne 16. dubna rozhodl parlament o vypuštění adjektiva „socialistická“ z názvu makedonského státu. Nový stát měl být standardní parlamentní demokratickou republikou západoevropského typu s tržní (kapitalistickou) ekonomikou. Gligorov přes svůj vysoký věk a komunistickou minulost chápal tento vývoj jako nezvratný a nehodlal se proti němu stavět. S ohledem na změny nejen v Jugoslávii, ale v celé východní Evropě bylo jasné, že komunismus je jako systém v likvidaci. To našlo svůj výraz i mezi makedonskými komunisty. Dne 20. dubna se ve Skopji sešel jedenáctý sjezd SKM – PDP, na kterém se strana zcela rozešla s marxismem-leninismem a titoismem a přešla na sociálně-demokratické pozice. SKM se přetvořil v Sociálnědemokratický svaz Makedonie (SDSM). Goševa ve funkci předsedy nahradil Branko Crvenkovski.²³

Gligorov až do počátku roku 1991 nevylučoval setrvání Makedonie v nějaké nové Jugoslávii. Počátkem června 1991 předložil Gligorov spolu s vůdcem bosenských Muslimů Alijou Izetbegovičem společný plán na přeměnu Jugoslávie ve svaz suverénních států. Gligorov zřejmě podlehl klamu, kterého se v mnohonárodnostních státech často dopouštějí vůdcové slabšího národa: nepochopil, že spolužití národů různé velikosti

21 http://mk.wikipedia.org/wiki/македонски_парламентарни_избори_1990.

22 *Македония. Путь к самостоятельности. Документы*. Российская академия наук (РАН), Москва 1997/*Makedonija. Put' k samostojatel'nosti. Dokumenty*. Moskva : Rossijskaja akademija nauk, 1997, s. 107 – 108.

23 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 27 – 28.

v jednom státě je možné jen za podmínek, které vyhovují národu silnějšímu, nikoliv za podmínek, které si diktuje národ slabší. Různé „konfederativní modely“ neměly pro Srbsko jako nejsilnější republiku Jugoslávie žádnou přitažlivost, protože by slabším republikám dávaly právo veta vůči všem rozhodnutím společných orgánů konfederace. Nepřekvapí proto, že návrh byl rychle a bez jednání smeten Srbskem ze stolu. Spíše než neúspěch návrhu však měl na změnu postojů Gligorova a SDSM vliv vystoupení Slovinska a Chorvatska z federace, ke kterému došlo 25. června 1991, a rozhořivající se občanská válka. Po 25. červnu se radikálně změnil poměr sil ve zbytkové Jugoslávii, která nyní měla převážně srbský charakter. To představovalo pro Makedonii obrovské nebezpečí hned v několika směrech: v nové Jugoslávii, zejména v případě, pokud by se rozšířila o Srby obydlené části Chorvatska a Bosny, by nebylo hlas Makedonie vůbec slyšet a Skopje by neměla žádnou možnost prosazovat své zájmy. Makedonie by byla zatažena do války, na které neměla žádný zájem, ale která mohla vyvolat po vzoru sousedního Kosova vzpuru místních Albánců. Kromě toho nacionalistické strany v Srbsku začaly zpochybňovat samotnou existenci makedonského národa. Za těchto okolností se Gligorov a Crvenkovski rozhodli, že bude lépe, jestliže i Makedonie opustí co nejdříve Jugoslávii a půjde vlastní cestou.

Rozhodující fáze osamostatnění započala v létě 1991. Dne 6. srpna schválil makedonský parlament aklamací usnesení o vypsání referenda o dalším osudu země na neděli 8. září 1991. Je známo, že při každém referendu je zásadním problémem formulace otázky, protože na ní do značné míry závisí i dopověď. Organizátoři referenda se obávali, že přímý dotaz na souhlas s vystoupením z federace a vyhlášení úplné samostatnosti by nezískal potřebnou většinu a část SDSM včetně Gligorova se kromě toho ještě zřejmě zcela nevzdala svých naivních snů o jakési jugoslávské konfederaci. Proto byla otázka úmyslně formulována tak, aby v případě potřeby ponechávala prostor pro různá státoprávní řešení a zejména aby umožnila hlasovat kladně i osobám, které byly proti vystoupení republiky z Jugoslávie. Voliči se měli vyjádřit nikoliv k vlastní nezávislosti, ale pouze k tomu, zda jsou pro nebo proti „vzniku suverénní a samostatné Makedonie s právem vstoupit do příštího svazu suverénních států Jugoslávie“. Předseda Národního shromáždění Stojan Andov kromě toho voliče „poučil“, že „*samostatnost Republiky Makedonie by neměla být interpretována jako oddělení se od Jugoslávie*“. Skutečnost ovšem byla přesně opačná: suverenita a samostatnost Makedonie se mohly uskutečnit jedině ve zcela samostatném makedonském státě a jeho existence předpokládala úplné oddělení od Jugoslávie. Referenda se zúčastnilo 1 495 807 voličů, což představovalo 63,32 % obyvatelstva republiky. Celkem 1 021 981 voličů (95 % všech hlasujících) se vyslovilo k otázce vzniku suverénní a samostatné Makedonie kladně, proti jich bylo pouze 38 896.²⁴ Naprostá většina voličů tedy vyjádřila i souhlas s vystoupením z Jugoslávie. Albánské

24 ВЕЛЈАНОВСКИ, Новица. *Македонија 1945 – 1991. Државност и независимост*. Скопје : Институт за национална историја – Матица македонска, 2002/VELJANOVSKI, Novica. *Makedonija 1945 – 1991. Državnost i nezavisimost*. Skopje : Institut za nacionalna istorija – Matica makedonska, 2002, s. 365.

a srbské obyvatelstvo si bylo vědomo, že bude tak jako tak přehlasováno a proto většinou referendum bojkotovalo.

Dne 17. září přijalo na základě referenda Národní shromáždění deklaraci konstatující, že „*občané Republiky Makedonie potvrdili svou vůli vytvořit vlastní stát s právem vstoupit do budoucího svazu suverénních států Jugoslávie*“.²⁵ O dva měsíce později – 17. listopadu 1991 – přijalo Národní shromáždění novou ústavu, která ve svých hlavních rysech platí dodnes (2016). Republika Makedonie byla prohlášena za suverénní, nezávislý, demokratický a sociální stát (čl. 1). Makedonština se stala úředním jazykem a cyrilice oficiální abecedou, zvláštní zákon měl stanovit, za jakých podmínek je možné v místní správě používat i jazyky a abecedu menšin (čl. 7). Druhá hlava (čl. 9 – 60) rozebírala podrobně občanská a politická práva a svobody občanů na úrovni odpovídající evropským standardům. Čl. 30 výslovně garantoval nedotknutelnost soukromého vlastnictví a čl. 55 svobodu podnikání a tržních vztahů, čímž byl v Makedonii i právně zrušen dosavadní jugoslávský samosprávný socialismus²⁶ a restaurován kapitalismus. Další hlavy ústavy se týkaly zákonodárné, výkonné a soudní moci, ústavního soudu, místní správy, mezinárodních vztahů, obrany, způsobu změn ústavy a přechodných, resp. závěrečných ustanovení. Zákonodárnou moc mělo Národní shromáždění (Shromáždění Republiky Makedonie) skládající se ze 120 poslanců (čl. 62 ústavy připouštěl rozšíření jejich počtu až na 140) volených na čtyři roky všeobecným a tajným hlasováním občany staršími 18 let. Výkonná moc byla svěřena vládě, kterou sestavovala osoba pověřená prezidentem republiky (čl. 84). Takováto osoba se pak logicky stávala předsedou vlády (premiérem), což nepřímo vyplývalo z čl. 90 ústavy. Vláda musela mít důvěru Národního shromáždění, které ji mohlo kdykoliv odvolat, stejně jako i jednotlivé její členy (ministry). Prezident republiky byl volen všeobecným hlasováním na dobu pěti let z občanů starších čtyřiceti let, přičemž v době posledních patnácti let před volbami musel žít v Makedonii alespoň deset let. Do této lhůty se podle přechodných opatření započítávala i doba strávená na území jiných republik SFRJ. Prezident mohl být zvolen maximálně na dvě volební období. Postavení prezidenta bylo v porovnání s předsedou vlády slabé, zejména pokud šlo o vliv na jmenování vlády. Sestavením vlády totiž musel prezident pověřit vždy osobu reprezentující vítěznou politickou stranu nebo strany a to do deseti dnů od prvního zasedání nového Národního shromáždění. Systém soudnictví a místní správy byl stanoven podle běžných evropských standardů. Zajímavé bylo ustanovení o možnosti změn ústavy: novelu mohl navrhnout prezident, vláda, skupina alespoň třiceti poslanců, ale i skupina alespoň sto padesát tisíc občanů (čl. 130). Proti ústavě se postavili poslanci albánských stran, protože nenaplňovala jejich představy. Albánské strany odmítaly koncepci Makedonie jako národ-

25 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 109 – 110.

26 Tzv. samosprávný socialismus spočíval v převedení závodů do rukou pracujících kolektivů, které se měly podílet na jejich řízení prostřednictvím volených podnikových rad, přičemž ovšem zůstala zachována vrchní kontrola ze strany státu, resp. komunistické strany. Jugoslávští komunisté kladli svou verzi socialismu do protikladu se systémem v SSSR a ostatních tzv. socialistických státech.

ního státu Makedonců a národnostních menšin. V jejich pojetí měla být republika státem dvou konstitutivních národů, přičemž Albáncům měla být zajištěna teritoriální autonomie. Tu všechny makedonské strany zásadně odmítly s odůvodněním, že by to vedlo k federalizaci Makedonie a pak k jejímu rozpadu. Albánští poslanci nakonec pro ústavu většinou nehlasovali, avšak ani tím nedokázali zabránit jejímu přijetí. Ústava vstupovala v platnost 6. ledna 1992.²⁷

Dne 19. prosince 1991 schválilo Národní shromáždění deklaraci požadující mezinárodní uznání Republiky Makedonie jako suverénního a nezávislého státu. Během prvních třech měsíců roku 1992 byla faktická odluka Makedonie od Jugoslávie dokončena. Dne 14. února 1992 byla zákonem o obraně zřízena samostatná makedonská armáda.²⁸ Dne 27. února uzavřel Kiro Gligorov s jugoslávským ministrem obrany Blagoje Adžićem dohodu o odchodu jugoslávských vojsk. Dne 20. března převzala nově zřízená makedonská armáda kontrolu hranic s Bulharskem, Albánií a Řeckem. Dne 14. dubna zřídila Makedonie vlastní celní službu a 26. dubna zavedla místo jugoslávského dináru vlastní měnovou jednotku – makedonský denár. Dne 28. května byl přijat zákon o státní hranici a hraničním pásmu, kterým byl mimo jiné zaveden normální hraniční režim na dosavadní republikové hranici mezi Makedonií a Srbskem včetně Kosova.

Rozchod Makedonie se zbytkem Jugoslávie se na rozdíl od Slovinska, Chorvatska a Bosny uskutečnil pokojnou cestou. Důvodů bylo více. Srbský vůdce Slobodan Milošević na rozdíl od představitelů srbských radikálů Vuka Draškoviće a Vojislava Šešelja považoval Makedonce za svébytný národ a nikoliv za Srby, a proto na jejich setrvání v „srbské Jugoslávii“ netrval. S ohledem na konflikt v Chorvatsku a v Bosně pro něj bylo výhodnější mít v Makedonii relativně přátelského souseda. Tato kalkulace se vyplatila. V jugoslávské válce zachovala Makedonie neutralitu. Makedonie se sice připojila k sankcím OSN, avšak v praxi je neuplatňovala s odůvodněním, že hornatou makedonsko-srbskou (resp. makedonsko-kosovskou) hranici nelze neprodyšně uzavřít. Značná část surovin, na které se vztahovalo embargo, se skutečně dostávala během války do zbytkové Jugoslávie, kterou nyní tvořilo pouze Srbsko a Černá Hora, právě přes Makedonii. Svůj význam sehrál nepochybně i postoj srbské menšiny v Makedonii, která se na rozdíl od Srbů v Bosně a v Chorvatsku s novým státem smířila.

Od počátku roku 1992 Makedonie existovala jako zcela samostatný stát, avšak problémem bylo jeho mezinárodní uznání. Dne 2. prosince 1991 se prezident Kiro Gligorov oficiálně obrátil na hlavy a vlády cizích států s žádostí o mezinárodní uznání nové republiky.²⁹ Žádost o uznání v té době opakovaně předkládaly i Slovinsko, Chorvatsko a Bosna-Hercegovina, ačkoliv poslední dvě neměly kontrolu nad celým svým územím. Dne 16. prosince rozhodla Rada ministrů zahraničí Evropských společenství (ES), že členské státy ES uznají nezávislost všech bývalých jugoslávských republik, pokud o to požádají

27 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 111 – 144.

28 *Služben vestnik na RM*, broj 8/1992, 15. 2. 1992, s. 86 – 96.

29 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 389 – 392.

a pokud zvláštní komise dojde k názoru, že splňují potřebná kritéria, především v oblasti ochrany menšin. Tato komise, v jejímž čele stál francouzský diplomat Robert Badinter, měla rozhodnout do 15. ledna 1992. Chorvatsko, Slovinsko, Makedonie a Bosna-Hercegovina skutečně ihned podaly novou oficiální žádost o uznání, Srbsko a Černá Hora tak odmítly učinit s odůvodněním, že jejich nezávislost uznal již berlínský kongres v roce 1878. Makedonie doufala, že Badinterova komise její uznání doporučí. Proto 19. prosince Makedonie svoje úsilí o mezinárodní uznání podpořila přijetím zvláštní deklarace, ve které se zavazovala přijmout všechny mezinárodní závazky někdejší Jugoslávie a kritéria vyžadovaná ze strany ES.³⁰ Dne 20. prosince 1991 se makedonský ministr zahraničí Denko Maleski oficiálně obrátil na členské země ES s žádostí o uznání své země.³¹

Ačkoliv stanovisko ES k uznání nových států mělo být jednotné, jednání na přelomu roku 1991 – 1992 ukázalo zcela jasně, že evropská politika je pouhou fikcí a každý stát hájí jen své vlastní zájmy. Německo dalo ultimativně ostatním členům ES najevo, že uzná samostatnost Chorvatska a Slovinska bez ohledu na stanovisko Badinterovy komise a postoj ostatních států. Naproti tomu Řecko se rezolutně postavilo proti uznání Makedonie s odůvodněním, že název nového státu je pro vládu v Aténách nepřijatelný, protože jednak patří historickému státu řeckého národa (antická Makedonie), jednak je názvem jedné z provincií současné Helénské republiky³² (provincie Makedonie-Thrákie s centrem v Soluni). Řecko obvinilo nový makedonský stát z teritoriálních pretencí. Je pravda, že VMRO – DPMNE při své předvolební kampani používalo občas velkomakedonské rétoriky. Netaktická byla také některá vystoupení delegátů prvního sjezdu VMRO – DPMNE v Ochridu 8. června 1991, kteří prohlašovali, že „*příští sjezd bude uspořádán v Soluni*“. Šlo však o pouhá slovní cvičení, protože oficiální makedonské stanovisko bylo vyjádřeno v dodatku k ústavě přijaté parlamentem 6. ledna 1992: v něm Republika Makedonie prohlašovala, že nemá a nebude mít žádné územní požadavky vůči sousedním státům a nebude narušovat jejich suverénní práva.³³ Přesto Řecko nebylo spokojeno, protože jeho postoj měl ve skutečnosti zcela jinou motivaci. Bez ohledu na to, že v roce 1974 byla v Řecku obnovena demokracie, totiž všechny vlády v Athénách i nadále odmítali uznat existenci makedonského národa i zbytku makedonské menšiny na svém území. Uznáním Makedonské republiky by pro Athény vznikla nutnost revidovat alespoň částečně své dosavadní postoje. Proto ačkoliv Badinterova komise konstatovala, že kritéria pro uznání splňuje pouze Makedonie a Slovinsko, zatímco Chorvatsko jim nevyhovuje, bylo spolu se Slovinskem na nátlak Německa Chorvatsko mezinárodně uznáno, zatímco uznat Makedonii státy ES na nátlak Řecka odmítly. Řecká konzervativně-liberální vláda Konstantinose Mitsotakise, která byla u moci od dubna 1990, podmínila svůj souhlas s uznáním změnou oficiálního názvu Makedonie na „Republika Skopje“ či „Vardarská republika“. Když Makedonská republika zvolila 11. srpna 1992 jako svoji vlajku tzv.

30 *Služben vestnik na RM*, broj 57/1991, 24. 12. 1991, s. 901.

31 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 393.

32 Oficiální název současného řeckého státu.

33 *Služben vestnik na RM*, broj 1/1992, 10. 1. 1992, s. 10.

Verginské slunce,³⁴ které v antice používali makedonští panovníci, rozšířilo Řecko své požadavky ještě o změnu vlajky a státního symbolu. Oba požadavky označila makedonská vláda za nepřijatelné. Řecko odpovědělo neoficiální blokadou na dovoz ropných produktů do Makedonie.

Zahnat Makedonii do mezinárodní izolace se však Řecku ani ES nepodařilo. Dne 15. ledna 1992 oznámilo Bulharsko, že bez ohledu na stanovisko Řecka a ES uznává Makedonii pod stávajícím názvem *de facto* i *de iure* a je připraveno vyměnit si s ní diplomatické zástupce. Bulharsko ale zároveň odmítlo uznat existenci makedonského národa a makedonského jazyka, neboť podle bulharské interpretace je slovanské obyvatelstvo Makedonie v podstatě bulharské a jeho jazyk je dialektem bulharštiny.³⁵ Toto stanovisko sice makedonská vláda nikdy nepřijala, avšak diplomatické uznání jí přesto nepochybně pomohlo, protože prolomilo izolaci. Ochotu uznat Makedonii vyjádřilo 6. února 1992 Turecko³⁶ a 12. února Slovinsko a Chorvatsko, které skutečně o měsíc později (17. a 19. března) navázaly se Skopjí diplomatické styky.³⁷ Zlepšily se také vztahy Skopje se zbytkovou Jugoslávií, tj. fakticky se Srbskem, což našlo koncem února výraz v dohodě o odchodu jugoslávské armády z Makedonie. Jugoslávské armádě bylo při odchodu z Makedonie dovoleno odvést veškerou výzbroj a výstroj, což znamenalo pro Srbsko velkou výhodu. Dne 8. dubna prezident George Bush starší odpověděl Gligorovovi, že vláda USA chce s Makedonií navázat přátelské vztahy a bude ji i ekonomicky podporovat.³⁸ I když nešlo o diplomatické uznání, byl Bushův dopis jasným nesouhlasem s řeckou obstrukční politikou. Dne 3. srpna prohlásil ruský prezident Boris Jelcin, že Ruská federace uzná Makedonii bez jakýchkoliv výhrad.³⁹

Lavírování kolem uznání Makedonie prokázalo naprostou neschopnost ES provádět jednotnou politiku a postavit se proti ultimativním řeckým požadavkům. Státy ES totiž přijaly 27. června v Lisabonu deklaraci vycházející vstřícně řeckému stanovisku a souhlasily s uznáním Makedonie za předpokladu, že bude nalezen nový název přijatelný pro všechny zúčastněné státy. Řada diplomatů se pak pokoušela marně takový název najít, ovšem neúspěšně (navrhovali např. názvy Severní Makedonie, Republika Nová Makedonie apod.). Jednání uvázla na mrtvém bodě, protože vláda v Skopji dala opakovaně na srozuměnou, že se řeckému diktátu nepodřídí.

Stanovisko ES k uznání Makedonie se začalo postupně měnit v souvislosti s pokračující válkou v Jugoslávii. Proti zbytkové Jugoslávii, složené nyní pouze ze Srbska a Černé

34 *Služben vestnik na RM*, broj 50/1992, 2. 8. 1992, s. 925.

35 O kořenech sporu ohledně charakteru obyvatelstva Makedonie viz podrobněji TREBST, Stefan. *Bugarško-jugoslovenskata kontroverza za Makedonija 1967 – 1982*. Skopje : Institut za nacionalna istorija, 1997. Kniha je překladem z němčiny – německý originál: *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien*.

36 Diplomatické styky byly navázány 27. 8. 1992 – viz *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 420.

37 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 405 – 407.

38 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 408 – 409.

39 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 417.

hory, byly v květnu 1992 vyhlášeny mezinárodní sankce a především embargo na dovoz zbraní, ropy a dalších strategických produktů. Ve snaze získat spolupráci vlády ve Skopji při uplatňování sankcí poskytla ES v prosinci 1992 Makedonii pomoc ve výši 100 milionů ECU.⁴⁰ Na summitu ES v Edinburghu ve Skotsku 11. – 12. prosince 1992 byla lisabonská deklarace odmítnuta jako už neaktuální a byla přijata nová, Makedonii podstatně příznivější. Bylo zřejmé, země mimo ES Makedonii postupně uznají bez ohledu na Řecko. Šlo také o to, jak a pod jakým jménem může být Makedonie přijata do OSN, protože jako její člen by byla vázána sankcemi proti Jugoslávii. Nakonec bylo dosaženo kompromisu: 3. února 1993 navrhla zprostředkovatelská skupina nově vzniklé Evropské unie (EU) všem zúčastněným stranám přijetí Makedonie pod dočasným názvem „Bývalá jugoslávská republika Makedonie“ (*Former Yugoslav Republic of Macedonia – FYROM*), přičemž tento název měl být používán až „do definitivního vyřešení otázky názvu státu.“ Dne 7. dubna 1993 doporučila Rada bezpečnosti OSN, aby byla Makedonie přijata pod uvedeným názvem⁴¹ a následující den – 8. dubna 1993 – Valné shromáždění OSN skutečně Makedonii přijalo jako svého 181. členu. Na zasedání vystoupil sám prezident Gligorov, který všem přítomným delegátům poděkoval.⁴² Ještě v New Yorku bylo zahájeno jednání o zlepšení vztahů mezi oběma zeměmi, ovšem bez valných výsledků.⁴³ Vstup do OSN otevřel Makedonii dveře do mezinárodních organizací, jako UNESCO, Mezinárodní měnový fond apod.

Pokud jde o vztahy Makedonie k Albánii, rovněž se nevyvíjely příliš dobře. Vláda v Tiraně vyvíjela na Skopje tlak ve snaze zajistit pro albánskou menšinu v Makedonii teritoriální autonomii. Prezident Sali Berisha vděčil za volební vítězství své Demokratické strany v roce 1992 mimo jiné silné nacionalistické rétorice, která fakticky zpochybňovala stávající hranice. Ovšem, evropské státy i USA se stavěly k možnosti změn hranic Albánie naprosto odmítavě, což nakonec vláda v Tiraně musela akceptovat. Po určitém váhání uznala Albánie Makedonii ve stávajících hranicích 24. prosince 1993.⁴⁴

Široká koalice, o kterou se opíral kabinet Nikolj Kljuseva, se brzy rozpadla. V prosinci 1991 se Georgijevski vzdal funkce viceprezidenta a VMRO – DPMNE přešla do radikální opozice. Opakované útoky VMRO měly nakonec úspěch: 7. července 1992 vyjádřil parlament vládě nedůvěru.⁴⁵ VMRO – DPMNE, která o pád vlády usilovala, nedokázala situace využít. Za necelé dva roky od voleb se rozdělila na několik vzájemně se potírajících frakcí, místní výbory často fungovaly zcela nezávisle na ústředí. Tak např. už 26. ledna 1991 vznikla v Ochridu VMRO – Demokratska partija (VMRO – DP). Ve Štipu vznikla 25. dubna 1992 odštěpenecká VMRO „Goce Delčev“ – Radikální demokratická strana. Pro albánskou Stranu demokratické prosperity byla VMRO jako partner

40 European Currency Unit – evropská zúčtovací jednotka používaná před vznikem eura.

41 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 442 – 445.

42 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 446 – 448.

43 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 449 – 461.

44 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 402.

45 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 46.

nepřijatelná. Důsledkem bylo, že novou vládu v roce 1992 nakonec sestavila nikoliv VMRO, ale představitel SDSM Branko Crvenkovski. Šlo o koaliční kabinet levicových stran s účastí Albánců: vstoupily do ní SDSM, Svaz reformních sil – Liberální strana, Socialistická strana Makedonie a dvě albánské strany – Strana demokratické prosperity a Demokratická lidová strana. Parlament vládu schválil 4. září a následující den se nový Crvenkovského kabinet ujal úřadu.⁴⁶

Levicová vláda se musela potýkat s obrovskými hospodářskými potížemi, které byly způsobeny válkou v Bosně (1992 – 1995), rozpadem trhů někdejší SFRJ a embargem vůči Srbsku, odkud Makedonie dovážela většinu elektřiny. Daňový systém byl v troskách a především v západních částech země, kde žilo albánské obyvatelstvo, se přímé daně prakticky vůbec nevybíraly. Situace se poněkud zlepšila po zavedení makedonského denáru a separace měny. Některé firmy v Makedonii také začaly profitovat na tajných dodávkách surovin a zboží do Jugoslávie, protože sankce, zavedené proti této zemi, Makedonie ve skutečnosti nedodržovala. Přesto se životní úroveň obyvatelstva v porovnání s jugoslávskou érou prudce snížila a země byla postižena hospodářskou krizí.

V oblasti mezinárodní politiky se Crvenkovského kabinet snažil především o rychlé mezinárodní uznání ze strany zemí Evropské unie. Tato snaha byla v letech 1993 – 1994 korunována úspěchem, který byl ale vyvážen dalším zhoršením vztahu k Řecku. V Řecku byla na podzim 1993 vystřídána konzervativní Mitsotakisova vláda levicovým kabinetem Panhelénského socialistického hnutí (*Panellinio sosialistiko kynima* – PASOK) Andrease Papandrea, který zastával opakovaně úřad premiéra již v 80. letech. Pokud šlo o otázku Makedonie, zastával Papandreu ještě nesmiřitelnější stanovisko, než před ním Mitsotakis. EU však s ohledem na vývoj v Jugoslávii a na řeckou podporu Srbsku tentokrát Řecko nepodpořila. Dne 16. prosince 1993 uznalo Makedonii pod názvem FYROM šest států EU – Velká Británie, Francie, Německo, Itálie, Dánsko a Nizozemí. Příkladem brzy následovaly další země, včetně USA. Řecko na to reagovalo 16. února 1994 uzavřením hranic s Makedonií, zastavením tranzitní dopravy do řeckých přístavů a jejich úplným uzavřením pro makedonské zboží. Vyjma humanitární pomoci nebylo rovněž možné z Řecka či přes Řecko do Makedonie žádné zboží vyvážet. Tím bylo na Makedonii fakticky uvaleno obchodní embargo. S ohledem na válku v Jugoslávii a špatný stav silnic v Albánii zůstala pro makedonský obchod otevřena pouze cesta přes Bulharsko, kam však z Makedonie nevedly žádné železnice. Blokáda způsobila Makedonii obrovské hospodářské škody a projevila se na poklesu životní úrovně. Avšak bez ohledu na řeckou blokádu i další státy pokračovaly v uznávání Makedonie a ta byla během roku 1994 postupně uznána většinou zemí. Česká republika uznala Makedonii (FYROM) 2. března 1994 a Slovensko 4. března 1994.⁴⁷ EU a USA zároveň začaly vyvíjet tlak na Řecko s cílem dosáhnout uvolnění blokády hranic.

46 Tamtéž, s. 48.

47 Viz Diplomatický archiv Ministerstva zahraničních věcí SR Bratislava, nezaranené spisy, č. 56.535/1994-4TEO, Materiál pre rokovanie vlády SR – Návrh na uznanie Bývalej juhoslovskej republiky Macedónsko Slovenskou republikou *de iure* a nadviazanie diplomatických

Ani vztahy k sousednímu Bulharsku se nevyvíjely dobře. Ve dnech 5. – 6. června 1993 navštívila Sofii bulharská vládní delegace vedená premiérem Ljubenem Berovem, který zde jednal s Brankem Crvenkovskim. Výsledkem bylo parafování řady dohod a otevření řádných velvyslanectví v obou zemích s platností od 22. prosince 1993. Prezident Kiro Gligorov navštívil 25. dubna 1994 Sofii, kde měl několik jednání s prezidentem Želju Želevem. Na závěr své návštěvy měl Gligorov podepsat parafované dohody dojednané Berovem minulý rok. Bulharská strana je však odmítla vyhotovit podle mezinárodních zvyklostí v jazycích smluvních stran, tj. bulharsky a makedonsky, protože makedonštinu neuznávala a proto Gligorov podpis odmítl. Diplomatický incident vedl ke zhoršení vztahů mezi oběma zeměmi. Makedonie odmítla vzájemná jednání, dokud Bulharsko neuzná existenci makedonského národa a jazyka. Otevřela také otázku makedonské menšiny v Pirinské Makedonii, kterou bulharská vláda neuznávala.⁴⁸

Ve vnitřní politice musela SDSM řešit dva problémy. Na jedné straně zde byla opozice reprezentovaná VMRO – DPMNE. Hnutí se v uvedeném období dále štěpilo. V září 1993 byl z vedení odstraněn Carnomarov, obviněný z přílišné probulharské orientace. Carnomarov potom na podzim 1993 založil vlastní organizaci VMRO-tatkovina (domovina, vlast), která však nezískala větší význam.⁴⁹ Crvenkovského vláda se bez ohledu na vyloučení Carnomarova pokoušela diskreditovat VMRO – DPMNE jako exponenty Sofie zahrávající si s makedonskou nezávislostí. Kromě toho kritizovala i hospodářskou politiku „komunistické vlády“, přičemž používala liberální a pravicovou rétoriku.

Dalším problémem makedonské politiky se stala otázka albánské menšiny. Strana demokratické prosperity sice hovořila jen o kulturní, školské a administrativní autonomii pro Albánce, avšak v jejím rámci existovalo i radikální nacionalistické křídlo, které podobně jako Demokratická lidová strana žádalo federalizaci Makedonie. Pro radikální nacionalisty mělo jít o první krok k odtržení od Makedonie. Ti se inspirovali kosovským vzorem a začali organizovat i v Makedonii své paralelní ilegální státní a veřejné instituce. O federalizaci země uspořádali během víkendu 11. a 12. ledna 1992 neoficiální referendum, ve kterém se pro návrh vyslovilo 90 % albánského obyvatelstva. Už 2. dubna 1992 uspořádala odštěpenecká frakce Strany demokratické prosperity shromáždění lidu ve Struze, kde byla následující den vyhlášena „autonomní republika Ilirida“ (tj. Ilýrie⁵⁰). Tu sice nikdo neuznal, ale vývoj makedonskou vládu velmi znepokojil, neboť v něm viděla pokus o roztržení země. Proto se především snažila zabránit tomu, aby počet Albánců, kteří i tak měli vysoký přirozený přírůstek, nadále narůstal o přistěhovalce z Kosova a jižního Srbska, tj. z oblasti Preševského údolí, Bujanovce a Medvedja. Dne 27. října

---

stykov medzi SR a Bývalou juhoslovanskou republikou Macedónsko. Seznam států a data uznání, resp. navázání diplomatických vztahů viz *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 402 – 404.

48 RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, c. d., s. 374 – 375.

49 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 68.

50 Albánci se považují za potomky starých antických Ilyrů, o čemž ovšem neexistují přesvědčivé důkazy.

1992 přijal parlament zákon o makedonském občanství, který přiznával automaticky makedonskou státní příslušnost jen těm někdejšími jugoslávským státním příslušníkům, kteří žili v zemi alespoň patnáct let.⁵¹

Na počátku roku 1994 se Strana demokratické prosperity rozštěpila. Dne 12. února se v Tetovu uskutečnil sjezd strany, kterého se však radikální nacionalistická frakce odmítla zúčastnit. Místo toho se její delegáti rozhodli uspořádat souběžně vlastní sjezd, na kterém byla založena separátní Strana demokratické prosperity Albánců (*Partia e prosperitetit demokratik e Shqiptarëve* – PPDSH). Předsedou se stal Arben Xhaferi.⁵² PPDSH od počátku vystupovala jako radikální pravicová strana. Obviňovala původní PPD, do jejíhož čela byl zvolen Xheladin Murati, nejen ze zraedy národních (tj. albánských) zájmů, ale kritizovala ji i za spolupráci s „komunisty“, tj. s SDSM. Jakkoliv se to může zdát paradoxní, PPDSH začala v tichosti spolupracovat s nacionalistickou VMRO – PDMNE, se kterou ji spojoval odpor proti „komunistům“ – ať už v SDSM či původní PPD.

Dne 16. října 1994 se uskutečnily parlamentní i prezidentské volby, ve kterých byl všelidovým hlasováním znovu zvolen Kiro Gligorov, který již v prvním kole porazil nadpoloviční většinou hlasů Ljubišu Georgijevského (tento politik není totožný s Ljupčem Georgijevským). Současně s prezidentskými volbami se konaly i volby parlamentní. Vládní strany utvořily koalici s názvem Svaz pro Makedonii, do které vstoupily SDMS, Socialistická strana Makedonie a Liberální strana (někdejší Svaz reformních sil). Tato koalice dosáhla v prvním kole vítězství. VMRO – DPMNE obvinila vládu ze zfalšování výsledků voleb a nedemokratických metod a žádala anulování prvního kola. Poukazovala na to, že vládní strany byly upřednostňovány v přístupu do veřejných sdělovacích prostředků během volební kampaně a že opozice byla tedy diskriminována. Tyto výtky byly v zásadě pravdivé, je však třeba říci, že volby v Makedonii byly na balkánské poměry relativně spravedlivé, což uznala i mezinárodní dohlížecí komise. Pokud jde o albánské strany, zvítězila oproti očekávání umírněná PPD, která se opět stala společně s Demokratickou lidovou stranou součástí vládní koalice, zatímco PPDSH zůstala v opozici.⁵³

Staronová vláda získala důvěru parlamentu 20. prosince a v jejím čele stál opět Branko Crvenkovski. Fakticky šlo o pokračování jeho předchozí vlády, která zůstala z politického hlediska v dosavadním složení. Druhé volební období sociálních demokratů se vyznačovalo mnohem většími komplikacemi, než období předcházející. Největších úspěchů bylo dosaženo nepochybně v oblasti zahraniční politiky. Vláda se mohla především pochlubit již zmíněnou normalizací vztahů s Řeckem. Dne 13. září 1995 podepsali ministři zahraničí obou zemí Karolos Papulias a Stevo Crvenkovski v New Yorku prozatímní dohodu o řešení sporů mezi oběma zeměmi. Řecko se zavázalo uznat Makedonii pod jménem FYROM, respektovat jeho nezávislost a existující hranice a zrušit do 30 dnů

51 *Služben vestnik na RM*, broj 67/1992, 3. 11. 1992.

52 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 79.

53 Tamtéž, s. 90 – 91.

embargo. Makedonie se zavázala nevystupovat s územními nároky vůči Řecku, změnit vlajku a nevměšovat se do řeckých vnitřních záležitostí pod záminkou ochrany práv osob, které nejsou jejími státními příslušníky, tj. – jinak řečeno – nevystupovat na ochranu zbytku makedonské menšiny v Řecku.⁵⁴ Obě země dále podepsaly dohodu o zřízení úřadů pro udržování vzájemných styků v hlavních městech obou zemí, které měly až do úplné normalizace vztahů nahrazovat velvyslanectví a konzuláty.⁵⁵ Dne 5. října 1995 Makedonie zvláštním zákonem skutečně změnila svou vlajku.⁵⁶ Smlouva s Řeckem nabyla platnost 13. října 1995 a o dva dny později Řecko odvolalo blokádu. V roce 1995 byla Makedonie přijata za člena Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), vstoupila do Rady Evropy, uzavřela s NATO dohodu v rámci programu „Partnerství pro mír“. Stabilita Makedonie byla dále posílena, když 1. února 1996 byly na základě resoluce Rady bezpečnosti OSN v Makedonii rozmístěny mezinárodní vojenské síly preventivního nasazení (UNPREDEP).⁵⁷ Dalším významným úspěchem makedonské diplomacie bylo navázání diplomatických styků se zbytkovou Jugoslávií s platností od 8. dubna 1996.⁵⁸

V oblasti vnitřní politiky již Crvenkovského vláda tak úspěšná nebyla. VMRO – DPMNE a s ní spojená Demokratická strana spustily podpisovou akci za vypsání referenda o rozpuštění parlamentu a předčasných volbách. I když Národní shromáždění referendum odmítlo, samotný fakt, že se organizátorům podařilo shromáždit 150 000 podpisů, byl na pováženou. Opět se vyhrotily vztahy k albánské menšině. Jádrem sporu se stala albánská univerzita v Tetovu. Makedonští Albánci neměli vlastní vysokou školu. Až do roku 1989 nicméně neexistence albánské vysoké školy v Makedonii nebyla větším problémem, protože posluchači, pokud chtěli získat vysokoškolské vzdělání v albánštině, měli možnost navštěvovat albánskou univerzitu v kosovské Prištině. Po osamostatnění Makedonie albánští aktivisté požadovali zřízení vlastní univerzity, ale to všechny makedonské strany – ať vládní či opoziční – odmítly s odůvodněním, že by se univerzita stala centrem separatistických idejí a že pro výchovu učitelů albánských škol plně postačuje albánská pedagogická fakulta při Univerzitě Sv. Cyrila a Metoděje ve Skopji. Přípravy Albánců k otevření university, která byla umístěna do Tetova, nicméně pokračovaly. Pomoc při otevření univerzity poskytli především někteří profesori z Prištiny, kteří se již dříve uchýlili do Makedonie. Dne 17. prosince 1994 oznámila univerzita začátek výuky. Makedonská policie univerzitu obsadila, přičemž byla zničena nebo poškozena část zařízení. Část profesorů pocházejících z Kosova byla vyhoštěna ze země. Poté, co policie budovu opustila, začala v únoru 1995 univerzita znovu činnost. Makedonská vláda ji finančně nepodporovala a její diplomy neuznávala, jinak však nijak proti jejím aktivitám nezasáhla a rozhodla se je dočasně tolerovat. Teprve v roce 2004 byla Tetovská univer-

54 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 486 – 494.

55 Tamtéž, s. 495 – 496.

56 *Služben vestnik na RM*, broj 47/1995, 3. 11. 1995.

57 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 114.

58 *Makedonija. Put' k samostojatel'nosti*, c. d., s. 404.

zita uznána jako čtvrtá univerzita v Makedonii s názvem *Universiteti Shtetëror i Tetovës* (Státní univerzita v Tetovu).⁵⁹

Během celého roku 1995 se z řad makedonské i albánské opozice množily slovní útoky na prezidenta Gligorova. Předmětem kritiky se stala především Gligorova návštěva v Bělehradě a jeho jednání se Slobodanem Miloševićem, byť z hlediska makedonských zájmů šlo o velmi rozumný krok. Albánská menšina také kritizovala Gligorovu neochotu angažovat se v Bosně na straně Muslimů. Nábor dobrovolníků pro jakoukoliv válčící stranu byl v Makedonii skutečně přísně zakázán. Gligorov byl kritizován i za údajné ústupky Athénám a zhoršení vztahu k Bulharsku. Dne 3. října 1995 byl ve Skopji na prezidenta spáchán pokus o atentát, když do prezidentova vozu narazil automobil naložený výbušninami, který explodoval. Při výbuchu zahynul Gligorovův řidič, současně byl vážně zraněn i prezidentův osobní strážce a několik náhodných chodců. Samotný prezident byl rovněž pouze zraněn a útok přežil.⁶⁰ Pozadí tohoto atentátu nebylo nikdy objasněno. Paradoxně vzato měl však atentát konsolidační účinky: opozice, která doposud útočila na Gligorova za údajnou přílišnou ústupnost vůči Bělehradu a Athénám, se svými útoky přestala. Osoba Kira Gligorova byla nyní svým způsobem „chráněna“ a poté, co byla v Paříži 14. prosince 1995 uzavřena po dlouhých jednáních mírová smlouva o Bosně, odpadla i možnost jakéhokoliv angažování se Makedonie v bosenské válce. Levicová vláda se udržela u moci, byly provedeny pouze personální změny kabinetu. Dne 23. února 1996 vyslovil parlament důvěru třetí vládě Branka Crvenkovského, který byl složen ze dvou makedonských a dvou albánských stran: SDMS, Socialistické strany Makedonie, Strany demokratické prosperity a Demokratické lidové strany. Do opozice přešla Liberální strana (někdejší Svaz pro reformy) a v důsledku toho se její čelný představitel Stojan Andov, dosavadní předseda Shromáždění republiky Makedonie, vzdal své funkce.⁶¹

Situace v Makedonii se opět výrazně zhoršila v roce 1997. S ukončením sankcí proti Jugoslávii ztratila Makedonie své postavení tranzitní země pro dovoz zakázaných produktů, především ropy. Dne 6. března ohlásila úpadek společnost TAT, pochybný peněžní ústav fungující zřejmě na principu pyramidy. TAT byl postaven pod nucenou správu Makedonské národní banky, avšak jeho úpadku se zabránit nepodařilo. Bankrot strhl do záhuby několik dalších podniků. Neustále rostla nezaměstnanost. VMRO – DPMNE začalo organizovat masové protesty proti vládě SDSM. V této situaci položila vláda Branka Crvenkovského 25. března 1997 v parlamentu otázku důvěry. Vláda se sice udržela, Crvenkovski nicméně ve snaze posílit vládní většinu začal vyjednávat 7. května s opozicí. VMRO – DPMNE jeho návrhy odmítlo a vystoupilo o týden později s požadavkem odstoupení kabinetu, rozpuštění parlamentu a předčasných voleb. Crvenkovski na to reagoval v červnu změnami ve svém kabinetu. K ozdravení hospodářství, především k zlepšení platební bilance a posílení exportu byl 9. července devalvován denár

59 http://bg.wikipedia.org/wiki/тетовски_университет.

60 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 107.

61 Tamtéž, s. 116.

o více než 16 %. Vláda také přísně zasáhla proti vedení podvodné firmy TAT a slíbila vkladatelům refundovat do třech let jejich vklady. Hlavní vnitropolitický problém – postavení albánské menšiny – se nicméně vyřešit nepodařilo. Jako kompenzaci za univerzitu v Tetovu nabídla vláda Albáncům obnovení Pedagogického institutu v Skopji, ve kterém by výuka probíhala v albánštině. Proti tomuto kroku ostře vystoupili makedonští nacionalisté. Studenti skopské univerzity zahájili v únoru stávkou a protesty se pak rozšířily i do dalších univerzitních měst. Makedonští nacionalisté vyvolali protialbánské demonstrace. Z hlediska dalšího vývoje byl krok makedonských studentů kontraproduktivní, protože jen dále oslabil vládní Stranu demokratické prosperity a posilnil nacionalistickou PPDSH. Ta začala využívat vzrůstajícího napětí v sousedním Kosovu ke stupňování požadavků. Velké albánské demonstrace vypukly v červenci v Tetovu a Gostivaru na protest proti tomu, že makedonské úřady zakázaly vyvěšování albánské vlajky. Demonstrace přerostly v ozbrojené srážky s policií, při kterých byly nejméně tři osoby zabití. V parlamentě se kritika makedonských stran obrátila především proti PPDSH, která byla obviněna z vyprovokování nepokojů. Chování této strany se stalo předmětem veřejné rozpravy v parlamentu, která skončila bezprecedentním krokem: 8. října 1997 Národní shromáždění zbavilo předsedu PPDSH Arbena Xhaferiho poslaneckého mandátu.⁶²

Během roku 1998 vliv levicové koalice a PPD dále upadal v souvislosti s pokračující hospodářskou krizí a také s rostoucím napětím v sousedním Kosovu. Proti srbské vládě vystoupila teroristická Kosovská osvobozenecská armáda (*Ushtria çlirimtare ë Kosovës* – UÇK), která otevřeně hovořila o potřebě samostatného Kosova a sjednocení Albánců. To mělo samozřejmě ohlas i mezi Albánci v Makedonii, kteří se radikalizovali. K vyhocení nacionálních emocí došlo ovšem i na makedonské straně. V březnu 1998 založil Vasil Tupurkovski, populistu, který se již v roce 1990 angažoval pro nezávislost Makedonie, novou stranu s názvem Demokratická alternativa (*Demokratska alternativa* – DA). I když se tato strana oháněla demokracií, byl její program spíše směsí různých nesplnitelných či problematických slibů, primitivních antikomunistických výpadů proti „komunistům“ a primitivního nacionalismu. Obdobným způsobem ovšem agitovala mezi Albánci i Strana demokratické prosperity Albánců (PPDSH), se kterou v roce 1997 fúzovala i Demokratická lidová strana.

První kolo parlamentních voleb se uskutečnilo 18. října, druhé 1. listopadu 1998. Ve volbách kandidovala celkem sedmáct politických stran. Vítězem se stala koalice VMRO – DPMNE a DA, která získala celkem 62 mandátů (VMRO – DPMNE 49, DA 13). SDSM získala 27 mandátů a Strana demokratické prosperity 14. Crvenkovského SDSM uznalo porážku a oznámilo, že přejde do opozice. Gligorov pověřil sestavením nové vlády Ljupča Georgijevského. Složení jeho kabinetu bylo pro všechny velkým překvapením: za koaličního partnera si totiž Georgijevski z albánského politického spektra vybral nikoliv umírněnou Stranu demokratické prosperity, ale radikální nacionalistickou Stranu demokratické prosperity Albánců Arbena Xhaferiho. Spojení nacionalistických stran

62 MIRČESKI, *Almanach*, c. d., s. 141.

reprezentujících znepřátelená etnika ukázalo, že v politice jsou možné i ty nejnemožnější kombinace. Nová vláda, která se ujala funkce 1. prosince 1998, založila svůj program na nutnosti radikálních ekonomických reforem, skončováním s „pozůstatky komunismu“ a těsnějším zapojením do evropských struktur. V konkrétních podmínkách to znamenalo především větší odklon od zbytkové Jugoslávie a orientaci na NATO. Vojska NATO také na žádost makedonské vlády nahradila v Makedonii kontingent OSN.⁶³

Nová vláda byla přijata se sympatiemi především v sousedním Bulharsku, kde byl od roku 1997 u moci pravicový kabinet Ivana Kostova. Chladné vztahy mezi Sofií a Skopjí se zlepšily poté, co se podařilo najít uspokojivou formulaci týkající se makedonského jazyka. Na počátku roku 1999 byly podepsány pět let staré dohody a to v bulharštině a makedonštině. Georgijevského vláda ale učinila Sofii ústupek v tom, že v preambuli bylo výslovně uvedeno, že jde o „*makedonský jazyk ve smyslu ústavy Republiky Makedonie*“.⁶⁴ Vztahy mezi Bulharskem a Makedonií se pak vyvíjely velmi korektně.

Pro další vývoj Makedonie měl katastrofální důsledek vývoj v sousedním Kosovu, kde vypukla na jaře regulérní válka mezi srbskými silami a UČK. Dne 24. března 1999 se do konfliktu zapojilo NATO, které pod záminkou „ochrany albánské menšiny v Kosovu“, začalo s bombardováním Jugoslávie. Válka v Kosovu postavila makedonskou vládu do obtížné situace, protože do Makedonie přešly desetitisíce albánských uprchlíků. Na jedné straně chtěla být vláda Ljupča Georgijevského solidární s Evropskou unií a s NATO, jehož vojska byla v té době již umístěna na makedonském území, na druhé straně se ale bála, že albánští uprchlíci budou znamenat destabilizaci země. Každý si kromě toho uvědomoval, že vyhlášení samostatnosti Kosova bude – pokud je svět uzná – působit inspirativně i na makedonské Albánce. Ve vládě Ljupča Georgijevského zasedali ministři za PPDSH, kteří požadovali, aby byla kosovským uprchlíkům poskytnuta pomoc. Makedonské obyvatelstvo však boj kosovských Albánců v žádném případě nepodporovalo a jeho sympatie byly většinou na straně Srbů. Veřejné mínění zejména odmítalo možnost, že by se Makedonie stala nástupišťem pro pozemní útok vojsk NATO proti Srbsku a už vůbec nepřipouštělo eventualitu, že by se na tomto boji jakkoliv Makedonci podíleli. Sympatie makedonského obyvatelstva k Západu a USA rychle upadly: převládl názor, že Západ vědomě straní Albáncům, protože má historické předsudky proti Slovanům obecně a pravoslavným Slovanům zvláště. Na počátku léta 1999 se velmi zhoršila humanitární situace albánských uprchlíků. Makedonská vláda požadovala, aby EU a ostatní státy část uprchlíků z Makedonie odvezly a poskytly jim dočasné útočiště na svém území. Pokud by se tak nestalo, pohrozila uzavřením makedonsko-kosovské hranice a nuceným přemístěním části uprchlíků do Albánie. Západní sdělovací prostředky na to reagovaly kritikou Makedonie, kterou obvinily ze špatného zacházení s uprchlíky, jejichž počet už překročil 100 000. Nezaslouženou kritiku pociťovalo makedonské obyvatelstvo jako nevděk

63 V době, kdy Rada bezpečnosti měla hlasovat o prodloužení mandátu pro pobyt vojsk OSN, uznala neočekávaně Makedonie Tchajvan, načež Čína uplatnila v Radě bezpečnosti veto. Pobyt vojsk OSN nebyl proto prodloužen a makedonská vláda prosadila pozvání vojsk NATO.

64 RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, c. d., s. 379.

Západu. V Skopji došlo k protiamerickým demonstracím a k demonstracím proti NATO. EU nakonec souhlasila s převzetím části uprchlíků, kteří odešli převážně do Německa. Opoziční SDSM přitom obviňovala vládu z neschopnosti a servilitě vůči Západu, která vede zemi do katastrofy.

V okolí Kumanova objevila makedonská policie tajné sklady zbraní patřící UČK a brzy došlo i k jejím prvním sporadickým pokusům o útoky na makedonské policejní stanice. UČK si začala v Makedonii budovat své tajné základny. Policie o nich věděla, nemohla však přísně zasáhnout, protože vláda musela brát ohled na své albánské spojence. PPDSH, která se spojila se zbytky radikální zaniklé Demokratické lidové strany a vytvořila Demokratickou stranu Albánců (*Partia demokratike Shqiptare* – PDSH), totiž hrozila v případě zásahu proti tajným strukturám UČK odchodem z vlády, což by vyvolalo krizi a zřejmě i předčasné volby.

Koncem jara 1999 se Makedonie stala místem jednání mezi NATO a jugoslávskou armádou o příměří, které bylo skutečně podepsáno 9. června v Kumanovu. Tato dohoda byla prezentována Západem jako vítězství nad Miloševićem, pro Makedonii však neznamenal nic dobrého. Jugoslávská armáda se musela stáhnout z Kosova, kde byly rozmístěny jednotky OSN (KFOR). Kromě toho byla v Preševském údolí na jižních hranicích Srbska vytvořeno demilitarizované pásmo. Jakkoliv bylo řádění srbských polo-vojenských organizací v Kosovu právem odsouzeno jako zločin proti lidskosti, podepsání příměří ve skutečnosti znamenalo, že Kosovo se stalo doménou UČK. Albánští extrémisté spustili novou etnickou čistku, zaměřenou nejen proti Srbům, ale proti Romům a dalším menšinám. UČK, oficiálně rozpuštěná, ale ve skutečnosti i nadále existující, začala brzy další akce v Preševském údolí pod novým názvem – Osvobozenecká armáda Preševa, Medvedje a Bujanovce (UČPMB). Bylo jen otázkou času, kdy se konflikt přenese i do Makedonie.⁶⁵

V napjaté situaci se koncem roku 1999 konaly prezidentské volby. V prvním kole, které se uskutečnilo 31. října, nezískal žádný kandidát potřebnou většinu. V druhém kole 14. listopadu 1999 se rozhodovalo mezi kandidátem vládní koalice Borisem Trajkovskim (VMRO – DPMNE), dosavadním náměstkem ministra zahraničních věcí, a kandidátem opozičního SDSM Titem Petkovskim. Volby rozhodly hlasy albánských voličů, které získal Trajkovski. V několika volebních obvodech osídlených Albánci došlo ke krvavým srážkám. Makedonský nejvyšší soud zde druhé kolo voleb anuloval a proto se 5. prosince konaly dodatečné volby za účasti osmdesáti mezinárodních pozorovatelů z OBSE. Ti nezjistili žádné manipulace ani pochybení. Dodatkové volby potvrdily vítězství Trajkovského. Dne 15. prosince 1999 se Trajkovski ujal svého úřadu.⁶⁶

65 Ke konfliktu v Kosovu viz PELIKÁN, Jan – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – CHROBÁK, Tomáš – RYCHLÍK, Jan – TEICHMAN, Miroslav – VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny Srbska*. Praha : NLN, 2004, s. 541 – 549; HRADEČNÝ, Pavel – HLADKÝ, Ladislav. *Dějiny Albánie*. Praha : NLN, 2008, s. 564 – 569.

66 http://bg.wikipedia.org/wiki/Борис_Трайковски.

Během roku 2000 došlo ke změnám v rozložení politických sil makedonských Albánců. Vedle PPD a PDSH vznikla dvě nová uskupení – Demokratická aliance Albánců (*Aleanca demokratike e Shqiptarëve* – ALSH) a Demokratický svaz Albánců (*Bashkimi demokratik Shqiptarëve* – BDSH). Následující rok vznikla další nacionalistická strana – Národně demokratická strana (*Partia demokratike kombetare* – PDK). Strany se aktivizovaly v souvislosti s přípravou obecních voleb. Současně v Makedonii vznikly tajné struktury ilegální Národně osvobozené armády. Je přímo symptomatické, že iniciovaly nové tajné organizace – albánsky *Ushtria Çlirimtare Kombetare* – byly stejné, jako u oficiálně „rozpuštěné“ Kosovské osvobozené armády – totiž UÇK. Nová podzemní armáda také byla ve skutečnosti odnoží kosovské UÇK. Kosovsko-makedonskou hranici nebyla schopna v hornatém terénu makedonská armáda spolehlivě střežit. UÇK v Makedonii vytvořila i své politické křídlo – Svaz pro integraci (*Bashkimi per integrim* – BPI), v jehož čele stanul Ali Ahmeti.

Sporadické útoky makedonské UÇK na policejní stanice se objevily již na podzim roku 2000. V únoru 2001 byla v Skopji podepsána srbsko-makedonská dohoda o demilitarizaci společné hranice, která byla zároveň prohlášena za hranici mezinárodní. Proti dohodě vystoupili Albánci jak v Kosovu, tak v Makedonii. Bezprostředně na to UÇK provedla útok na makedonskou vesnici Tanuševci a dočasně ji obsadila.⁶⁷ Dne 16. března 2001 Makedonie vyzvala NATO, aby byla podniknuta opatření proti pronikání extremistů z Kosova. NATO nezasáhlo, což jen povzbudilo UÇK k dalším akcím. Dne 28. dubna 2001 zabila UÇK při útoku osm makedonských policistů a dalších osm jich zranila. Následně demonstrace makedonského obyvatelstva v Skopji se zvrhly v násilnosti, při kterých bylo vyrabováno čtyřicet albánských obchodů. Každému bylo jasné, že makedonsko-albánský konflikt je přede dveřmi. Premiér Ljupčo Georgijevski se rozhodl vytvořit vládu národní jednoty. Dne 13. května 2001 se SDSM vrátil do vlády, kterou nyní tvořily čtyři makedonské a dvě albánské strany. Vláda prohlásila, že nebude s povstalci jednat a nepřipustí rozdělení země.

V květnu a červnu 2001 se v Makedonii naplno rozhořela drobná válka. Konflikt neměl pevné bojové linie, ale sestával z drobných srážek. UÇK většinou pronikala do Makedonie ze základen v Kosovu. Obsazovala albánské vesnice, kde si vytvářela vlastní nové základny. Část západní Makedonie se tak zcela vymkla kontrole vlády v Skopji a dostala se pod moc UÇK, resp. jejího politického křídla – BPI. Koncem května se boje přiblížily k hlavnímu městu, kde UÇK spoléhala na podporu tamní početné albánské komunity. Dne 29. května obsadili albánští vzbouřenci vesnici Aračinovo na výšinách nedaleko Skopje. Získali tím strategicky výhodné místo, odkud bylo možno ostřelovat jednak město samé, jednak jeho mezinárodní letiště. Místní obyvatelé se stali rukojmími UÇK. Obsazení Aračinova vyvolalo vládní krizi. Makedonští ministři požadovali, aby

67 СТАМОВА, Марияна. *Република Македонија – сло̀жният път към евроинтеграцията.* / STAMOVA, Mariana. *Republika Makedonija – slòzňijat păt kăm integracijata* (rkp. – citováno s povolením autorky). Sofia, 2011, s. 6.

proti vzbouřencům zasáhla armáda, zatímco albánské strany to odmítaly. Nakonec se zprostředkovatelské úlohy ujalo NATO. Jeho řešení bylo velmi problematické a vyvolalo oprávněný odpor mezi makedonským obyvatelstvem: 25. června byli povstalci z Aračinova odvezeni v nákladních autech NATO na území pod kontrolou UČK, kde byli nejen propuštěni, ale byly jim i vráceny zabavené zbraně. Incident v Aračinovu vyvolal nové protiamerické demonstrace Makedonců ve Skopji. NATO bylo obviněno nadřizování Albáncům. Demonstranti žádali, aby jim byly vydány zbraně. Skutečně, civilní obyvatelstvo se začalo ozbrojovat a po vzoru jiných republik bývalé Jugoslávie vytvářelo ozbrojené milice.

Pro Makedonii byla nicméně výhodou změna mezinárodní situace. Dokud vládl v Srbsku Milošević, EU, NATO a USA podporovaly cokoliv a kohokoliv, včetně teroristické UČK, jen aby se jej zbavily. Dne 5. října 2000 však po masivních demonstracích a pokojné revoluci v Srbsku Milošević uznal svou porážku a odstoupil ve prospěch vítěze voleb Vojislava Koštunici. Nový režim v Srbsku se snažil zlepšit vztahy k Západu a USA, které proto na další podpoře UČK ztratily zájem. Projevilo se to i v likvidaci pětikilometrové demilitarizované pohraniční zóny v jižním Srbsku, kam se mohla vrátit jugoslávská armáda. Ta odtud vyhnala UČPMB a připravila je tak o část základen. Také v Kosovu došlo k přísnějším postihům nelegální UČK.

Vláda Ljupča Georgijevského se po zkušenostech s UČK v Kosovu oprávněně obávala, že mezinárodní společenství bude nutit Skopji, aby přiznala Albáncům teritoriální autonomii, která pak bude jen prvním stupněm k reálnému odtržení území od Makedonské republiky. Od počátku proto veřejně prohlašovala, že na podobné řešení nepřistoupí ani za cenu nové války, ve které by ostatně už nemohla nic ztratit. Premiér Georgijevski a prezident Trajkovski také dopředu odmítli možnost jakýchkoliv jednání s představiteli UČK a byli ochotni rokovat pouze s vůdci legálních albánských politických stran. K nim nepočítali Svaz pro integraci, přičemž Ali Ahmeti byl výslovně označen za nepřijatelnou osobu. Mezinárodní společenství v zásadě Georgijevského podmínky přijalo. EU vyvinula na Albánce tlak, aby se spojili s autonomií na úrovni obecní samosprávy.⁶⁸

Dne 5. července 2001 bylo v Ochridu uzavřeno příměří a začala složitá vyjednávání mezi makedonskou vládou a albánskými politickými stranami. Výsledkem byla dohoda, nazývaná později „rámcovou“, nebo též „ochridskou“ (podle místa podepsání příměří a jednání), ačkoliv samotná dohoda byla podepsána za mezinárodního zprostředkování 13. srpna 2001 v Skopji. Počítalo se s tím, že dohoda stanoví určitý *modus vivendi*, na jehož základě budou potom podepsány další speciální dohody. Text dohody nehovořil o albánské menšině, ale obecně o „menšinovém obyvatelstvu Makedonie“, i když se dohoda týkala v praxi prakticky jen postavení albánské menšiny.⁶⁹ První článek dohody hovořil o nedotknutelnosti hranic a integrity Republiky Makedonie a nepřípustnosti pou-

68 STAMOVA, *Republika Makedonija*, c. d., s. 6 – 7; RYCHLÍK – KOUBA, *Dějiny Makedonie*, c. d., s. 267 – 269.

69 Některá ustanovení byla aplikována i na tureckou menšinu, především pokud jde o kompetence obecních samospráv.

žití síly. V druhém článku se UČK zavazovala složit zbraně, na což měla dohlížet vojska NATO. Makedonská vláda se zavazovala revidovat zákon o místní samosprávě, provést nové sčítání lidu a změnit hranice obcí (opštin⁷⁰). Na obce byla přenesena řada kompetencí. Místní orgány měly potvrzovat náčelníky policie (čl. 3) a vláda měla zajistit národnostní rovnoprávnost při obsazování míst ve státní správě (čl. 4). Změna ústavy Makedonie a změny zákona o místní samosprávě byly možné jen se souhlasem dvoutřetinové většiny Národního shromáždění, přičemž této většiny muselo být dosaženo i mezi poslanci, „kteří nejsou příslušníky většinového obyvatelstva v Makedonii“, tj. albánskými poslanci (čl. 5).

I přes počáteční skepsi, zda bude ochridská dohoda naplněna, se situace skutečně uklidnila. Makedonie se stabilizovala, nicméně trvající konflikt s Řeckem ohledně názvu státu je i nadále neřešitelnou překážkou pokud jde o její členství v NATO a EU.

---

70 Pojmem „obec“ (општина) se rozumí nejen obec či město, ale i celý správní obvod, kterého je tato obec či město středem. „Obce“ by tedy bylo možné přirovnat k někdejšími střediskovým obcím, nebo malým okresům.

Opraty komunistického režimu

Členstvo, organizácia a vedenie Komunistickej strany Slovenska v rokoch 1948 – 1968¹

Jan Pešek

Do februára 1948 bolo pre komunistov politicky výhodné, keď v Československu oficiálne existovali dve komunistické strany, jedna s pôsobnosťou v Česku (Komunistická strana Československa, KSČ) a druhá s pôsobnosťou na Slovensku (Komunistická strana Slovenska, KSS). Ich politický postup bol, pochopiteľne, jednotný a smeroval k jednému cieľu – k uchopeniu moci. Keď sa tento cieľ vo februári 1948 splnil, existencia dvoch strán sa javila nielen zbytočná, ale z hľadiska uplatňovania totalitnej moci odporujúca jej podstate. Zásadné štrukturálne zmeny českej a slovenskej spoločnosti, riadené vedením KSČ, priamo vyžadovali centralizmus vo všetkých sférach, predovšetkým v oblasti vnútorných mechanizmov strany. Prísny centralizmus práve tam, kde sa koncentrovala moc a kde spočívalo jadro fungovania nového politického systému, bol zárukou jednotného celoštátneho postupu. Vzorom boli pomery v Zväze sovietskych socialistických republík (ZSSR) a organizácia Všezväzovej komunistickej strany (boľševikov), neskôr premenovanej na Komunistickú stranu Sovietskeho zväzu (KSSZ). V jej rámci síce existovali komunistické strany jednotlivých republík ako územné organizácie, nie však komunistická strana najväčšej a rozhodujúcej časti ZSSR – Ruskej federácie.²

Vytvorenie jednotnej KSČ oficiálne inicioval predseda KSČ Klement Gottwald na zasadnutí Ústredného výboru (ÚV) KSČ 9. júna 1948³. Návrh sa nestal predmetom nijakého sporu a mal jednoznačnú podporu aj zo strany vedenia KSS. Rokovania na najvyššej úrovni rýchlo napredovali a vedenie KSČ prijalo uznesenie o vytvorení jednotnej KSČ; užšie Predsedníctvo ÚV KSČ tak urobilo 26. júla 1948 a širšie Predsedníctvo ÚV KSČ

1 Kapitola bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v rámci projektu VEGA č. 2/0103/13: *Mechanizmus fungovania komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*. Zodpovedný riešiteľ: doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc.

2 K problematike vzťahu KSČ a KSS po druhej svetovej vojne podrobnejšie pozri napr. RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava : AEP, 1998, s. 30 – 32; BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci. Mocensko-politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava : Archa, 1993, s. 56 – 59; PEŠEK, Jan. *Komunistická strana Slovenska 1945 – 1948. Členstvo, organizácia, vedenie, stranícky aparát, vzťah ku KSČ*. In *Historický časopis*, roč. 59, 2011, č. 3, s. 471 – 491.

3 V svojom vystúpení K. Gottwald uviedol: „*My tým, že vytvoríme jednotnú stranu s jednotným vedením, ktoré bude riešiť všetky otázky od Šumavy až k Tatrám, že tým súčasne tiež vyriešime celý komplex často komplikovaných zložitých otázok nášho štátneho ústrojenstva a otázok vyplývajúcich zo špecifického postavenia Slovenska v našom štáte. My v takom prípade budeme schopní dať Slovákom ďaleko viac možností tam regirovať, pretože bude zabezpečené vedenie štátu prostredníctvom jednotnej strany a jednotného vedenia.*” Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, fond (f.) ÚV KSČ, 03/10 (Komisia ÚV KSČ na preskúmanie oprávnenosti kritiky buržoázneho nacionalizmu, vznesenej na IX. zjazde KSS v roku 1950, tzv. Barnabitská komisia), zv. 17, a. j. 233.

29. júla. Súčasťou uznesenia o vytvorení jednotnej KSČ bolo i vymedzenie kompetencií pražského centra a bratislavskej reprezentácie: KSS bude súčasťou KSČ ako jej územná organizácia na Slovensku, ponechá si názov KSS, ÚV KSS sa podriadi ÚV KSČ a bude vykonávať jeho smernice a uskutočňovať politiku KSČ na Slovensku, dovtedajšie oblasti KSS sa premenia na kraje, ústredný sekretariát bude v prípade potreby priamo riadiť krajské výbory KSS, v personálnych otázkach má ÚV KSČ právo navrhovať ústredného tajomníka KSS a po dohode s ÚV KSS i poslancov Slovenskej národnej rady (SNR) a vedúcich politických a hospodárskych funkcionárov, uskutoční sa kooptácia členov KSS do ÚV KSČ atď.⁴ Vyjadrením akejsi miery samostatnosti, pochopiteľne len formálnym, zostávalo zachovanie názvu Komunistická strana Slovenska, konanie jej zjazdov a existencia ústredných straníckych orgánov so sídlom v Bratislave.

Zasadenie ÚV KSS v dňoch 27. – 28. septembra 1948 vyslovilo s týmito závermi jednoznačný súhlas: „*Vychádzajúc zo zásady, že robotnícka trieda a pracujúci ľud Československej republiky má mať jediné politické vedenie v podobe jednotnej, celoštátnej Komunistickej strany Československa, ktorá sa opiera o jednotnú vôľu komunistov v ČSR, vyhlasujeme, že Komunistická strana Slovenska stáva sa súčasťou Komunistickej strany Československa.*“⁵ Vedenie KSČ i KSS vôbec nepredpokladalo, že by pri schvaľovaní zjednotenia oboch strán mohli nastať komplikácie. Potvrďuje to aj skutočnosť, že táto otázka sa prerokovala len ako jeden z viacerých bodov programu, a to ani nie na začiatku a ako hlavný bod; išlo pritom o likvidáciu strany, o jej pohltenie KSČ. Členom ÚV KSS bol predložený návrh „*Rezolúcie o jednotnej KSČ*“, ktorý v podstate opakoval uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ; návrh bol jednomyseľne schválený. Vytvorenie jednotnej KSČ potom konštatovalo zasadanie ÚV KSČ v dňoch 17. – 18. novembra 1948. Pretože centrum moci bolo v pražskom vedení KSČ, pretvorenie KSS na územnú organizáciu KSČ na Slovensku znamenalo ešte väčšie obmedzenie možnosti akejsi relatívne samostatnej slovenskej politiky ako zakotvenie asymetrického štátoprávneho usporiadania v Ústave z 9. mája 1948.

***

Po uchopení moci vo februári 1948, počas niekoľkomesačného masového náboru do strany, často aj pod psychologickým tlakom, sa počet členov KSS zdvojnásobil. V polovici roka 1948 mala KSS 407 150 členov.⁶ Mnohí z nich boli len papierovými členmi, neplatili členské príspevky a na členských schôdzkach sa nezúčastňovali. V polovici roka 1948 sa nábor nových členov do KSS zastavil a vedenie KSČ rozhodlo o všeobecnej previerke členstva. Začala sa už po organizačnom zjednotení KSS a KSČ v októbri 1948 a skončila v januári 1949. V jej rámci sa zaviedla tzv. kandidátska lehota, stanovená pre robotníkov na 1 rok, pre ostatných na 2 roky, neskôr bola pre všetkých 2 roky, od XII. zjazdu KSČ 1

⁴ Tamže.

⁵ VARTÍKOVÁ, Marta (ed). *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava : Pravda, 1971, s. 752.

⁶ ŠULIČ, Ján. K niektorým otázkam práce KSČ v období budovania základov socializmu In VARTÍKOVÁ, Marta (ed.). *Generálna línia výstavby socializmu*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 41.

rok.⁷ Za kandidátov previedli pri previerkach na prelome rokov 1948 – 1949 tých členov KSS, ktorí do nej vstúpili po februári 1948. K 31. januáru 1949 mala KSS 188 072 členov a 79 488 kandidátov, spolu 267 560.⁸ Nasledoval pomerne výrazný pokles, na čo mala vplyv aj ďalšia vnútrostranícka previerka na prelome rokov 1950 – 1951. Koncom roka 1950 bolo v KSS organizovaných 236 437 členov a kandidátov a koncom roka 1953 sa dosiahol najnižší stav členskej základne KSS v celom pofebruárovom období, a to 186 908 členov a kandidátov. Toto obdobie charakterizoval nielen pokles členskej základne, ale aj veľká fluktuácia členstva. Na prelome rokov 1953 – 1954 sa pokles členskej základne zastavil a súčasne s nastupujúcim politickým odmäkom začal sa pomalý, ale sústavný rast, ktorý nezastavilo ani „zostrenie politického kurzu“ od konca roku 1956. Koncom roka 1959 prekročil počet členov a kandidátov KSS štvrt' milióna (250 642), koncom roka 1963 sa tesne priblížil k počtu 300 tisíc (295 815), potom bol už vzostup minimálny; koncom roka 1967 bolo v KSS organizovaných 307 568 členov.⁹

Základom organizačnej štruktúry KSS pred februárom 1948 boli miestne a dedinské organizácie a tento stav sa nezmenil ani po uchopení moci. Ešte koncom roka 1949 dominovali miestne a dedinské organizácie (3 549), zatiaľ čo závodných organizácií bolo len 924. Vedenie KSS, pochopiteľne, kládlo dôraz na ich budovanie, no obrat nastal až začiatkom 50. rokov. Koncom roka 1954 zostával počet miestnych a dedinských organizácií v podstate nezmenený (3 279), no počet závodných organizácií sa zvýšil na 5 121.¹⁰ Dominancia závodných organizácií v organizačnej štruktúre KSS zostávala trvalým javom. Ďalším stupňom organizačnej štruktúry boli okresné organizácie; do konca roku 1948 ich bolo 80, po zavedení krajského zriadenia od začiatku roka 1949 sa počet znížil na 75¹¹, po územnej prestavbe štátu v roku 1960 na 33. Do konca roku 1948 pôsobilo na Slovensku 11 oblastných organizácií, od začiatku roka 1949 ich nahradili krajské organizácie. V rokoch 1949 – 1960 existovalo na Slovensku v rámci vtedajšieho územného členenia 6 krajských organizácií (Bratislavská, Nitrianska, Žilinská, Banskobystrická,

7 Na XIII. zjazde KSČ, konanom na prelome mája a júna 1966, sa uskutočnili zmeny stanov, podľa ktorých sa kandidátska lehota zrušila a nových členov prijímali do KSČ priamo ako členov.

8 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. ÚV KSS, škatuľa (š.) 796. Predsedníctvo ÚV KSS 17. 6. 1950. Správa o organizačnom stave KSS; Tiež BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno : Prius, 2002, s. 27.

9 SNA, f. ÚV KSS, š. 1439. Predsedníctvo ÚV KSS 12. 2. 1976. Vývoj počtu členov a kandidátov KSČ organizovaných v Komunistickej strane Slovenska v rokoch 1945 – 1975.

10 NA ČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 16, a. j. 232. II. varianta. Prílohy k obdobi 1945 – 1948. Niektoré fakta o vývoji počtu a složení členstva strany na Slovensku (ze statistických údajů KSČ).

11 Existovalo 75 okresov, no počet tých, ktoré mali v 50. rokoch charakter (status) okresných organizácií, sa uvádzal 97. Išlo predovšetkým o okresné výbory KSS v Bratislave (pôvodne ich bolo 5), neskôr ich nahradil Mestský výbor KSS s právomocou okresného výboru, potom prišla reorganizácia na 4 oblastné výbory s právomocou okresných výborov. Podobná situácia existovala v Košiciach, v krajských mestách pôsobili Mestské výbory KSS s právomocou okresných výborov atď. Aj v nasledujúcom období bol počet organizácií s právomocou okresných výborov KSS väčší ako počet okresov. Túto skutočnosť je potrebné akceptovať aj pri uvádzaní počtov pracovníkov stranického aparátu, pôsobiacich v 50. a 60. rokoch na okresnom stupni výstavby KSS.

Košická a Prešovská), od roku 1960 to boli 3 krajské organizácie (Západoslovenská, Stredoslovenská a Východoslovenská).

Krajské organizácie strany na Slovensku tvorili KSS, územnú organizáciu KSČ na Slovensku. Zjazd KSS bol pôvodne pripravovaný na marec 1948, prišiel však prevrat vo februári 1948 a zjazd bol odložený na neurčito. Na jeseň 1948 došlo k organizačnému zlúčeniu KSČ a KSS a zjazd KSS sa konal až po IX. zjazde KSČ v máji 1949. Uskutočnil sa 24. – 27. mája 1950 a označoval sa ako IX. zjazd KSS. Vychádzalo sa z toho, že po VII. zjazde KSČ roku 1936 sa v septembri 1944 uskutočnil zjednocovací zjazd KSS a sociálnej demokracie ako v poradí ôsmy, teraz mal teda nasledovať deviaty zjazd.¹² Podľa Organizačného poriadku, schváleného IX. zjazdom KSČ, sa zjazd KSS zvolával najmenej raz za tri roky (zjazd KSČ sa zvolával najmenej raz za štyri roky). Celoštátna konferencia KSČ v decembri 1952 prijala Stanovy KSČ, v ktorých bolo zakotvené, že zjazdy KSS sa konajú každé dva roky. Ďalší zjazd, teraz označený ako X. zjazd KSS (hoci X. zjazd KSČ sa uskutočnil až v júni 1954), sa konal 13. – 15. júna 1953, a odtiaľ sa už číslovanie zjazdov KSS neuplatňovalo. Nasledoval zjazd KSS 22. – 24. apríla 1955 a zjazd KSS 26. – 28. apríla 1957. Ďalší zjazd sa uskutočnil už o rok, 16. – 18. mája 1958, evidentne preto, aby sa zosúladiť konanie zjazdov KSS a KSČ; XI. zjazd KSČ sa uskutočnil bezprostredne po zjazde KSS, v júni 1958. Zjazd KSS sa podľa platných stanov mal uskutočniť roku 1960, na Celoštátnej konferencii KSČ v júli 1960 sa však stanovy KSČ upravili tak, že zjazd KSS sa rovnako ako zjazd KSČ koná každé štyri roky. Zaužívalo sa pravidlo o konaní zjazdu KSS bezprostredne pred zjazdom KSČ; zjazd KSS sa uskutočnil 24. – 25. novembra 1962, ďalší sa konal 12. – 14. mája 1966.

Pre riadenie práce strany medzi zjazdmi volil zjazd ústredný výbor. IX. zjazd KSČ a analogicky aj IX. zjazd KSS volil priamo aj predsedu strany a generálneho (ústredného) tajomníka; v prípade KSS išlo o Viliama Širokého a Štefana Bašťovanského. Ústredný výbor, zvolený na zjazde, volil Predsedníctvo ÚV KSČ (ÚV KSS). Na jeseň 1951 sa v KSČ i v KSS funkcia generálneho tajomníka strany bez náhrady zrušila, jeho právomoci prešli na predsedu strany. Zrušil sa dovtedajší systém zástupcov generálneho tajomníka (uplatňoval sa od IX. zjazdu KSČ, resp. KSS), nahradili ho tajomníci ÚV KSČ (ÚV KSS). Existovala odlišnosť medzi vrcholovou štruktúrou KSČ a KSS. V KSČ sa volil Politický sekretariát a Organizačný sekretariát (tvorili ho predseda KSČ a tajomníci ÚV KSČ), v prípade KSS existoval len Sekretariát ÚV KSS, tvorený predsedom strany a tajomníkmi ÚV KSS. Po smrti K. Gottwalda v marci 1953 sa zrušila funkcia predsedu strany, od septembra 1953 oficiálne stál na čele prvý tajomník ÚV KSČ (Antonín Novotný) a prvý tajomník ÚV KSS (Karol Bacílek). V rokoch 1954 – 1962 nahradilo (podľa Stanov KSČ, schválených na X. zjazde KSČ) Predsedníctvo ÚV KSČ Politické byro ÚV KSČ, na

12 KOLLÁR, Ján. Niektoré hospodárske a politické problémy na Slovensku na začiatku výstavby socializmu. In *Generálna línia výstavby socializmu na Slovensku*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 77.

Slovensku Predsedníctvo ÚV KSS, Byro ÚV KSS. Od XII. zjazdu KSČ sa opäť používal názov Predsedníctvo ÚV KSČ (ÚV KSS).

V politike komunistickej strany na Slovensku po druhej svetovej vojne bol „personou číslo jedna“ Viliam Široký. V rámci KSS ho za predsedu pretlačilo pražské vedenie KSČ a osobne Gottwald už na žilinskej konferencii KSS v auguste 1945, a to na úkor „povstaleckého“ vedenia KSS. Generálnym tajomníkom KSS sa vtedy stal Štefan Bašťovanský, no viac než generálnym tajomníkom strany bol „osobným tajomníkom“ Širokého. Keď sa vo februári 1948 komunisti chopili moci, zaujal Široký pozíciu hegemóna v rámci celého Slovenska. Čoraz viac sa uplatňovala zásada, že žiadne podstatné rozhodnutie stranických a národných orgánov v Bratislave nemôže prejsť bez jeho súhlasu. Široký býval v Prahe, lebo si bol vedomý, že tam je mocenské centrum, a do Bratislavy dochádzal len koncom týždňa. Všetko, alebo takmer všetko vybavoval telefonicky, narýchlo pri svojich návštevách Bratislavy, prípadne priamo v Prahe. Do Bratislavy prenášal úlohy vedenia KSČ, o mnohých otázkach rozhodoval len on sám a iba niektoré predkladal na schválenie vedeniu KSS. Do aparátu KSS, najmä do jeho vrcholových štruktúr, dosadzoval už od roku 1945 svojich ľudí, väčšinou tých, s ktorými sa poznal z väzenia v čase druhej svetovej vojny alebo mu vo väzení pomáhali (Štefan Bašťovanský, Otto Krajňák, Július Viktory a ďalší), tých, s ktorými sa stretol v Paríži v rokoch 1939 – 1940, keď tu spolu s Bruno Köhlerom a Janom Švermom tvorili Zahraničné Byro KSČ (Ladislav Holdoš, Koloman Moškovič), prípadne tých, ktorí sa cítili byť nedocenení povstaleckým vedením KSS (Karol Bacílek, Július Bránik). Vzťahy vedenia KSČ a KSS spočívali na výlučne osobnom základe. Nerozhodoval organizačný poriadok alebo stanovy, ale zaužívalo sa osobné prenášanie úloh a ich realizácia úzkou skupinou osôb verných Širokému.

Takýto spôsob vnútrostraníckej komunikácie sa odrážal aj vo veľmi obmedzenom počte tých osôb, ktoré „reprezentovali“ Slovensko, resp. KSS, vo vedúcich orgánoch KSČ. V súvislosti s organizačným zlúčením KSČ a KSS na jeseň 1948 sa uvažovalo, že do Predsedníctva ÚV KSČ bude kooptovaných päť vedúcich funkcionárov KSS, a to V. Široký, J. Ďuriš, V. Clementis, G. Husák a Š. Bašťovanský, prakticky sa to však neuskutočnilo.¹³ Prítom Široký a Ďuriš boli členmi predsedníctva *de facto* (hoci nie volenými) už od roku 1945 a Clementis sa zúčastňoval na schôdzach Predsedníctva od marca 1948, keď sa stal ministrom zahraničných vecí. Husák a Bašťovanský sa členmi Predsedníctva ÚV KSČ nestali a zúčastňovali sa na jeho schôdzach len v jednotlivých prípadoch, keď boli prizvaní. Situáciu oficiálne vyriešil až IX. zjazd KSČ v máji 1949, keď za členov

13 Na zasadnutí ÚV KSČ v novembri 1948 malo byť do ÚV KSČ kooptovaných 18 členov a 7 náhradníkov z radov členov ÚV KSS a do Predsedníctva ÚV KSČ 5 uvedených vedúcich funkcionárov KSS. Všetko bolo pripravené, no kooptácia sa odložila „až do skončenia disciplinárneho konania proti niektorým členom ÚV KSS“. Súviselo to so zatkutím a vyšetrovaním novinárky Viery Hložkovej, ktorá mala „všestranné styky“ s viacerými komunistickými prominentmi, no zrejme ešte závažnejšie boli vzrastajúce obavy z tzv. buržoázneho nacionalizmu vo vedení KSS. Ku kauze Hložková pozri KAPLAN Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953 – 1956*. Brno : Barrister & Principal, 2005, s. 326 – 363.

Predsedníctva ÚV KSČ zvolili zo Slovenska Širokého, Ďuriša a Bašťovanského (celkovo malo Predsedníctvo 22 členov), a do Sekretariátu ÚV KSČ Bašťovanského (celkovo ich bolo 7); vedúci funkcionári KSS mali vo vedení KSČ neprimerane nízke zastúpenie. Bolo pritom charakteristické, že z tých, ktorí mali byť pôvodne kooptovaní do Predsedníctva ÚV KSČ, nezvolili na IX. zjazde KSČ práve Husáka a Clementisa.¹⁴

Úzky okruh „spoľahlivých“ sa prakticky zúžil na tri až štyri osoby. Až do septembra 1951 boli v Predsedníctve ÚV KSČ zo Slovákov len V. Široký, Š. Bašťovanský a J. Ďuriš; Ďuriša pritom možno len ťažko považovať za reprezentanta KSS, lebo sa straníckej práci na Slovensku dôsledne vyhýbal. V septembri 1951 prišiel do predsedníctva Karol Bacílek a pretože v ňom ešte zostal J. Ďuriš (do roku 1954), boli v Predsedníctve ÚV KSČ štyria členovia zo Slovenska. Š. Bašťovanský bol na IX. zjazde KSČ zvolený za jedného zo zástupcov generálneho tajomníka KSČ Rudolfa Slánskeho, no jeho miesto bolo na Slovensku. Pri reorganizácii stranického aparátu v septembri 1951 sa ustanovil Politický sekretariát (zo Slovenska v ňom boli V. Široký a K. Bacílek) a Organizačný sekretariát (Š. Bašťovanský), tvorený tajomníkmi ÚV KSČ; Š. Bašťovanský medzi nimi figuroval ako „tajomník pre Slovensko“. Bašťovanský však na začiatku roku 1952 „politicky padol“ a ďalší „zástupca Slovenska“ na jeho miesto neprišiel. Od X. zjazdu v júni 1954 pôsobili v najvyššom vedení KSČ (Politické byro ÚV KSČ) len dvaja funkcionári zo Slovenska, V. Široký a K. Bacílek.¹⁵

Široký si svoje pozície na samom začiatku 50. rokov upevnil odstránením tzv. buržoázných nacionalistov. Už dlhší čas sa nad nimi „sťahovali mraky“ a na IX. zjazde KSS v máji 1950 prišiel tvrdý úder, smerujúci predovšetkým proti G. Husákovi a L. Novomeskému. Široký ich vo svojom referáte obvinil, že už v čase vojny a v povojnovom období „zanesli do KSS ideológiu buržoázneho nacionalizmu“ a svoj postoj vraj nezmenili ani po februári 1948. Podľa jeho demagogického vystúpenia nacionalistická úchylka „spočíva dnes v preceňovaní vlastných úspechov v socialistickej výstavbe a v podceňovaní výsledkov českej robotníckej triedy, spočíva v ľahostajnosti k celoštátnym problémom, v nepochopení, že vlastné úspechy sú podmienené úspechmi vo výstavbe socializmu na celom území republiky... Vedú napokon k neochote podriaadiť sa jednotnému vedeniu strany a robotníckej triedy z jedného centra, k ignorovaniu zásad demokratického centralizmu vo výstavbe strany a vo vedení štátu“.¹⁶ „Buržoázni nacionalisti“ boli najskôr „odhalení“ stranícky, donútili ich urobiť ponižujúcu sebakritiku a na začiatku roka 1951 ich zatkli. Začalo sa proti nim rozsiahle politické ťaženie. Jeho líniu určoval práve Široký, ktorý vymýšľal argumenty, podnety a obvinenia.

14 K problematike neuskutočnenej kooptácie vedúcich funkcionárov KSS do Predsedníctva ÚV KSČ na jeseň 1948 a „reprezentácii“ Slovenska vo vedení KSČ pozri PEŠEK, Jan. Centralizmus po straníckej línii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948. In *Česko-Slovenská historická ročenka 1998*. Brno : Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brne, 1998, s. 41 – 43.

15 Tamže, s. 44 – 45.

16 *Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska*. Bratislava : ÚV KSS, 1950, s. 70.

Široký bol síce celoštátne na vzostupe, no jeho postavenie na Slovensku postupne slablo kvôli tomu, že sa zdržiaval v Prahe a na Slovensko chodil pomerne málo. Platilo to už pred februárom 1948, zosilnelo to vtedy, keď v marci 1950 vystriedal vo funkcii ministra zahraničných vecí odvolaného V. Clementisa a ešte viac, keď sa v marci 1953 stal predsedom československej vlády. Na Slovensku strácal zázemie, ktoré tu mal, a to aj preto, že všemocná Štátna bezpečnosť zatýkala ľudí z jeho okolia, o ktorých sa opieral a používal ich napr. v boji proti tzv. buržoáznym nacionalistom. Patril k nim K. Moško, bezpečnostný referent ÚV KSS Oskár Valášek, Ladislav Holdoš (paradoxne práve jeho nakoniec zaradili medzi „buržoázných nacionalistov“ a ako takého ho aj odsúdili) a ďalší. Široký sa ich nezastal, naopak bezohľadne sa ich zbavil, aby sa sám nekompromitoval. Do podozrenia sa dostal aj bývalý generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský, ktorý Širokého verne sprevádzal už od augustovej konferencie KSS v Žiline roku 1945. Z funkcie tajomníka ÚV KSS ho odvolali začiatkom roka 1952 a koncom tohto roka spáchal samovraždu. Sám Široký mal pritom strach, nakoľko vedel, že Štátna bezpečnosť sa zaujíma aj o neho samotného. Osobnú neistotu kompenzoval zvýšenou tvrdosťou a aktivitou pri „odhaľovaní nepriateľov“.¹⁷

Širokému vyrastali na Slovensku „konkurenti“. Najvýraznejším bol Pavol David, ktorý sa začiatkom roka 1952 stal tajomníkom ÚV KSS. Počas častej neprítomnosti Širokého na Slovensku tu David *de facto* pôsobil ako akýsi v poradí prvý tajomník ÚV KSS. Táto funkcia vtedy oficiálne neexistovala, no keďže práve David väčšinou viedol zasadania Predsedníctva ÚV KSS (Široký sa na nich až na výnimky nezúčastňoval), dostával sa do pozície „prvého“ muža KSS. Jednoznačne bol človekom Moskvy, bolo o ňom známe, že „donáša“ na sovietske inštitúcie. Všetci sa ho preto báli a vyhýbali sa konfliktom s ním. Široký neskôr spomínal, že keď začiatkom roka 1952 po odchode Bašťovanského z funkcie tajomníka ÚV KSS uvažovali, kto by sa mal stať novým tajomníkom ÚV KSS, práve s Davidom nikto nerátal. Bolo niekoľko alternatív, ale voči každému sa objavili výhrady a „čierne miesta“ v ich minulosti. Nakoniec padlo Davidovo meno a na všeobecné prekvapenie len on zostal bez pripomienok.¹⁸ Takmer súbežne s politickým vzostupom Davida gradovala politická kariéra generácie mladšieho, no rovnako radikálneho a dogmatického Rudolfa Strechaja. Od začiatku roka 1949 pôsobil ako predseda Krajského národného výboru v Žiline, v septembri 1951 sa stal poverenikom spravodlivosti a na mimoriadnej schôdzi vlády 31. januára 1953 ho vymenovali (namiesto uvoľneného J. Ďuriša) za predsedu Zboru poverenikov.¹⁹ V marci 1953 ho spoločne s P. Davidom kooptovali za člena Predsedníctva ÚV KSS.²⁰

V septembri 1953 presunulo pražské vedenie KSČ na Slovensko Karola Bacílka, dovtedy ministra národnej bezpečnosti, v novozriadenej funkcii prvého tajomníka ÚV

17 K politickému profilu V. Širokého pozri KAPLAN, Karel. *Mocní a bezmocní*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1989, s. 149 – 174.

18 K nástupu P. Davida do funkcie tajomníka ÚV KSS pozri Tamže, s. 172.

19 *Pravda*, 3. 2. 1953. Nová organizácia vládnych prác a niektoré osobné zmeny vo vláde.

20 SNA, f. ÚV KSS, š. 1826. Zasadanie ÚV KSS 28. 3. 1953. Uznesenie.

KSS. Široký už v marci 1953 stratil funkciu predsedu KSS (po smrti K. Gottwalda bola funkcia predsedu KSČ i KSS zrušená) a inštaláciou K. Bacílka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS aj z formálnej stránky prišiel o pozíciu „prvého muža“ na Slovensku.²¹ Na schôdzach Predsedníctva (Byra) ÚV KSS, pokiaľ sa na nich zúčastnil, ho síce na prezenčnej listine vždy uvádzali (pred K. Bacílkom) ako prvého a ostentatívne zdôrazňovali jeho „vedúcu úlohu“, prakticky to však takmer nič neznamovalo. Bacílek pôvodne prišiel do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS ako Širokého človek, no rýchlo prebehol do tábora stúpcov Antonína Novotného, od septembra 1953 prvého tajomníka ÚV KSČ, ktorého politická hviezda rýchlo stúpala. Pripojil sa tak k Davidovi a Strechajovi, ktorí sa jednoznačne orientovali na Novotného, a vytvorili akýsi vládnuci „triumvirát“, ktorý zohrával na Slovensku rozhodujúcu úlohu takmer celých desať nasledujúcich rokov.

Prebehnutie Bacílka do tábora Novotného iniciovala situácia, ktorá vznikla krátko po jeho nástupe do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v súvislosti s *Rezolúciou o situácii v rozvoji strojárstva na Slovensku*. Začiatkom roka 1954 ju Predsedníctvo ÚV KSS prerokovalo a iba s niektorými čiastkovými pripomienkami akceptovalo. Politický sekretariát ÚV KSČ ju však označil za pokus o slovenský hospodársky separatizmus a za rozbiehanie jednoty československého hospodárstva a zamietol ju, resp. odmietol o nej vôbec rokovať. Kritika sa ušla aj Bacílkovi ako prvému tajomníkovi ÚV KSS, ktorý na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS vyhlásil, že by mala slúžiť ako podklad k plánu rozvoja strojárstva. Keď však zistil, aké je stanovisko pražského vedenia, rýchlo otočil a rezolúciu ostro kritizoval. Na X. zjazde KSČ (11. – 15. júna 1954) sa od nej ostentatívne dištancoval, charakterizoval ju ako prejav údajnej snahy formovať „*samostatnú slovenskú politiku*“, ako dôsledok „*nedostatku ostražitosti a bdelosti slovenských súdruhov, ktorí dávajú aj dnes možnosti uplatňovať nesprávne politické tendencie, ktorých korene sú v buržoáznonacionalistickom chápaní jednotlivých problémov*“.²²

Pre Bacílkov prístup bolo charakteristické, že Rezolúciu jednoznačne spájal s buržoáznym nacionalizmom a predovšetkým s G. Husákom. V odpovedi na rečnícku otázku (ktorú si sám položil), v čom sú korene „*buržoáznonacionalistického chápaní jednotlivých problémov*“, dal jednoznačnú odpoveď: „*Husák, vychádzajúc z nesprávnych hľadísk tzv. „spoločných záujmov slovenského národa“, paktoval sa so slovenskou reakciou, združenou v Demokratickej strane, sabotoval jednotnosť československého hospodárstva, jednotné riadenie československého hospodárstva, sabotoval znárodňovanie, umožňoval únik československého národného majetku do zahraničia i cestou izraelskej emigrácie, sabotoval zásobovanie Slovenska, výkup, a tak pripravoval v spojení so slovenskou a českou reakciou zánik jednotnej československej moci a obnovenie kapitalistického poriadku. Nie je možné povedať, že odsúdením Husáka a spol. boli všetky podobné nesprávne názory zo Slovenska odstránené. Nacionálne predsudky v hlavách ľudí sa môžu prejavovať*

21 Okolnosti a súvislosti nástupu K. Bacílka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS podrobnejšie BARNOVSKÝ, *Prvá vlna*, c. d., s. 30 – 31; PEŠEK, Jan. *Slovensko v rokoch 1953 – 1957. Kapitoly z politického vývoja*. Brno : Prieus, 2001, s. 11 – 12.

22 X. sjezd Komunistické strany Československa. Praha : Svoboda, 1954, s. 430.

a prejavovali sa i v tom, že naše stranické a štátne orgány prizerali zhovievavo k čiernym stavbám na Slovensku, k rozkrádaniu štátnych fondov v stavebníctve, ľahostajne prizerali k narušovaniu štátnej disciplíny v plnení plánu výkupu, čiernym zakáľačkám, ktoré sú na Slovensku častejším javom ako v českých krajinách, trpia často hlúpe nacionalistické žarty a konečne buržoáznonacionalistické tendencie i na poli kultúry a v literatúre. Bude potrebné, aby sa najbližšie zasadanie ÚV KSS podrobne zaoberalo všetkými týmito javmi a aby vyvodilo z týchto otázok náležité dôsledky.²³

Na zasadnutí ÚV KSS 2. júla 1954, kde sa rezolúcia o strojárstve široko rozoberala, Bacílek vyhlásil, že „z nedostatku ostražitosti a bdlosti“ pripustil, aby Predsedníctvo ÚV KSS o rezolúcii rokovalo, prijalo ju a predložilo Politickému sekretariátu ÚV KSČ. Za to vraj zodpovedali všetci členovia Predsedníctva ÚV KSS. Osobitne si zobral na mušku J. Púlla, ktorý sa bránil tým, že si rezolúciu dobre nepreštudoval, a len preto pripustil, aby bola prijatá. Bacílek z toho rýchlo vyvodil záver, že „to nie je komunistický pomer k chybe, to je neúprimnosť, utekanie od zodpovednosti“.²⁴ Rozhodujúce však bolo jednoznačné konštatovanie: „Za rezolúciu v strojárstve zodpovedá v prvom rade jej osnovateľ s. Bránik, ktorý ju zostavil a predložil Predsedníctvu na prerokovanie.“²⁵ Bránik urobil, tak ako väčšina členov Predsedníctva ÚV KSS, sebakritiku a vyhlásil, že „v dobrom úmysle prispieť k odstráneniu nedostatkov v strojárstve dopustil som sa teda ťažkej chyby. Musím si klásť otázku, ako sa to mohlo stať. Ved' som od prvopočiatku viedol aktívny boj proti buržoáznym nacionalistom, ktorí chceli podryvať jednotné československé hospodárstvo!“²⁶

Situáciu okolo rezolúcie o strojárstve ovplyvňovala vyhrotená kampaň proti „buržoáznemu nacionalizmu“, súvisiaca s gradovaním prípravy na proces s G. Husákom a ďalšími obvinenými. Konal sa 21. – 24. apríla 1954 a obžalovaní boli súdom odsúdení tak, ako o tom rozhodol Politický sekretariát ÚV KSČ 31. marca 1954; Gustáva Husáka odsúdili na doživotie, Ivana Horvátha na 22 rokov väzenia, Daniela Okáliho na 18, Ladislava Holdoša na 13 a Ladislava Novomeského na 10 rokov väzenia.²⁷ Pri príprave procesu a v jeho priebehu brániaci sa Husák formuloval množstvo názorov a hodnotení na adresu viacerých funkcionárov KSS. Na záver súdneho pojednávania predseda senátu formálne vyzval obžalovaných, aby podali návrh na doplnenie dokazovania. Tí jeden po druhom vstávali a vyhlasovali, že „nemajú žiadnych návrhov na doplnenie dokazovania“, no Husák požadoval vypočuť 31 svedkov, väčšinou známych osobností z ilegality, Povstania a povojnových rokov: „Všetkých na vyvrátenia okolností tvrdených obžalobou, tak, ako som to počas hlavného pojednávania už navrhol.“²⁸ Konkrétne uvádzal Michala

23 Tamže, s. 430 – 431.

24 SNA, f. ÚV KSS, š. 1828. Záverečné slovo K. Bacílka na zasadnutí ÚV KSS 2. 7. 1954.

25 Tamže.

26 Tamže. Diskusné vystúpenie J. Bránika na zasadnutí ÚV KSS 2. 7. 1954.

27 Pravda, 27. 4. 1954. Z procesu s rozvratnou skupinou buržoázných nacionalistov na Slovensku.

28 PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava : Taprapress, 1991, s. 77.

Falt'ana, Jána Púlla, Júliusa Bránika, Eda Friša, Samuela Takáča, Jozefa Lietavca a ďalších. Vypočuli len J. Púlla (vypovedal v podstate tak, ako bola pripravená réžia procesu), ostatných odmietli s odôvodnením, že „*aj títo by nepochybné len potvrdili záškodnícku buržoáznacionalistickú činnosť Husáka a jeho spoločníkov*“.²⁹ Karol Bacílek ako prvý tajomník ÚV KSS o celej situácii 3. júna 1954 predložil správu Politickému byru ÚV KSČ, ktoré 28. júna 1954 rozhodlo nevoliť J. Púlla, J. Bránika a M. Falt'ana do novovytvoreného Byra ÚV KSS.³⁰

Personálne zmeny sa v prípade Bránika a Púlla zdôvodňovali „*nedostatkom bdelosti a ostráživosti tak, ako sa to prejavilo počas procesu s Husákom a spol.*“. U Bránika bolo ďalším dôvodom „*nesprávne chápanie národnostnej otázky v súvislosti s industrializáciou Slovenska tak, ako sa to prejavilo v Rezolúcii Predsedníctva ÚV KSS o strojárstve na Slovensku*“ a s niektorými ďalšími problémami, súvisiacimi s jeho prácou v Slovenskom plánovacom úrade, u Púlla ešte „*s komunistickou morálkou sa nezrovnávajúce správanie*“ vo funkcii podpredsedu Zboru povereníkov (bitka s R. Strechajom na recepcii na počesť sovietskeho veľvyslancu). U Falt'ana sa ako dôvod uvádzala „*účasť na zájazde na Ukrajinu, organizovanom bývalým fašistickým ministrom Machom*“.³¹ Vláda následne rozhodla o odvolaní Púlla a Bránika z ich funkcií v Zbore povereníkov. Ich odstavenie spôsobilo ďalšie výrazné oslabenie pozícií Širokého vo vedení KSS. Obaja boli jeho stúpecami, navyše Bránik aj jeho príbuzným. Širokého síce zvolili za člena Byra ÚV KSS, no nemal v ňom už prakticky žiadnych stúpecov, naopak, posilnilo sa postavenie najmä R. Strechaja.³² Pozície Širokého slabli aj na celoštátnej úrovni. V súperení A. Novotného s prezidentom A. Zápotockým sa postavil na stranu Zápotockého, no ten zápas o moc s Novotným, ktorého podporila Moskva, prehral. Keď na jeseň 1957 Zápotocký zomrel, prezidentom sa stal Novotný a nie Široký, s ktorým mnohí rátili.

Po XX. zjazde KSSZ vo februári 1956 sa síce pozície triumvirátu Bacílek, David a Strechaj zatriasli, no stranícke vedenie v Prahe ich „podržalo“, hoci sa objavili hlasy, že „*je potrebné bližšie sa pozrieť na Slovensko*“ (A. Novotný, R. Barák) a K. Bacílka považovali za slabý článok v boji proti nesprávnym názorom (V. Široký).³³ Udržali sa, ba svoju moc si ešte upevnili. Charakteristické bolo už to, že v zložení vedúcej garnitúry KSS nedošlo k nijakým zmenám, na rozdiel od pražského centra, kde predsa len „našli vinníka“; z člena Politického byra ÚV KSČ a ministra národnej obrany Alexeja Čepičku totiž urobili „obetného baránka“ a odstavili ho z politického života. „Najmocnejší na Slovensku“ naďalej poslušne vykonávali úlohy prichádzajúce z Prahy, nevyvíjali nijakú

29 NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, zv. 45, a. j. 61. Zasadanie Politického byra ÚV KSČ 7. 6. 1955. Návrh na ponechanie rozsudku bezo zmeny v trestnej veci proti slovenským buržoáznym nacionalistom – Gustáv Husák a spol.

30 NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/2, zv. 2, a. j. 2. Uznesenie Politického byra ÚV KSČ 28. 6. 1954.

31 Tamže.

32 K zloženiu Byra ÚV KSS, ktoré schválilo zasadanie ÚV KSS 2. 7. 1954, pozri PEŠEK, *Slovensko v rokoch 1953 – 1957*, c. d., s. 15 – 16.

33 KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, c. d., s. 317.

samostatnú politickú aktivitu. Keď napr. K. Bacílek na zasadnutí ÚV KSS 10. – 11. mája 1956 kritizoval byrokratizmus a centralizmus, ako aj „*nesamostatnosť rozhodovania*“ ÚV KSS,³⁴ kritizoval absurdným spôsobom sám seba i celý mechanizmus fungovania režimu, pretože tuhý stranický centralizmus zostával prioritou. Pokiaľ sa mocenské centrum rozhodlo pre presun niektorých kompetencií na nižšie stupne, tak v nijakom prípade sa to netýkalo sféry rozhodovania, ale len realizácie rozhodnutí prijatých v centre. Práve do tejto oblasti spadalo v polovici roka 1956 aj rozhodnutie o posilnení právomocí slovenských národných orgánov ako súčasti decentralizácie štátnej správy. Išlo o akúsi koncesiu vo vzťahu k Slovensku s cieľom vopred eliminovať možné opozičné kroky. Bolo to rozhodnutie z centra a vedenie KSS len pasívne čakalo na to, čo príde z Prahy ako „hotová vec“.

Vedeniu KSS určitým spôsobom „pomohlo“ ľudové povstanie v Maďarsku na jeseň 1956, zlikvidované sovietskou vojenskou intervenciou. Tieto dramatické okolnosti akoby do značnej miery zakryli vnútorné problémy, na ktoré stranické špičky narážali a odsunuli ich, hoci nie celkom, na „vedľajšiu koľaj“. Pražské vedenie malo pritom eminentný záujem, by situáciu na Slovensku, ktoré priamo susedilo s rozbúreným Maďarskom, držalo „pevne v rukách“. Krátko po vypuknutí udalostí v Maďarsku v ich najdramatickejšej podobe, t. j. po 23. októbri 1956, prišiel do Bratislavy tajomník ÚV KSČ Bruno Köhler „ako zástupca ÚV KSČ na ÚV KSS“. Tento dogmatik a stúpenec tvrdej línie mal dávať pozor na „súdrhov zo Slovenska“, aby postupovali tak, ako to od nich vedenie v Prahe očakávalo. Zjavne to bol prejav nedôvery, pretože vtedajšia vedúca slovenská garnitúra si priamo zakladala na tom, že dôsledne plní pražskú líniu. Každé podstatnejšie rozhodnutie predkladalo vedenie KSS Politickému byru alebo sekretariátu ÚV KSČ. Považovalo to za celkom samozrejmé, lebo na podobný štýl bolo zvyknuté a „pomoci“ z Prahy sa priamo dožadovalo.³⁵

Členovia vládnuceho triumvirátu na Slovensku postupovali v zásade jednotne. Bolo to dané ich politickým profilom, spojením s obdobím, ktoré ich vynieslo na vrchol moci, kde spolu celé desaťročie pôsobili. Všetci traja patrili k tvrdým dogmatikom, no predsa len najradikálnejšími, s neskrývanou averziou voči inteligencii, boli R. Strechaj a predovšetkým P. David. Publicista a spisovateľ Ladislav Mňačko, známy svojimi kritickými názormi na adresu vtedajších vedúcich predstaviteľov, charakterizoval Bacílka, že to vraj bol „*ešte ten lepší prípad... Zo skúseností viem, že bol často ochotný pomôcť, hoci nie vždy, a veľa rás to ani nebolo v súlade s právom... Najväčším Bacílkovým zločinom bola jeho nekonečná naivita*“. Voči Davidovi bol však Mňačko podstatne tvrdší: „*Formálne bol Bacílek v KSS muž číslo jedna. Ozajstným vládcom, dalo by sa povedať, postrachom*

34 SNA, f. ÚV KSS, š. 1834. Referát K. Bacílka na zasadnutí ÚV KSS 10. – 11. 5. 1956.

35 Podrobnejšie k vývoju pomerov na Slovensku na jeseň 1956 pozri PEŠEK, Jan. Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. In *Historický časopis*, roč. 41, 1993, č. 4, s. 430 – 442; BARNOVSKÝ, Michal. Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. In IVANIČKOVÁ, Edita – SIMON, Attila (eds.). *Maďarská revolúcia a Slovensko*. Šamorín – Bratislava : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV, 2006, s. 25 – 39.

*Slovenska, bol však muž číslo dva, Pavol David. Teror, ktorý na Slovensku nastolil ihneď po prevzatí funkcie tajomníka ústredného výboru, bol neznesiteľný. Nikto si nemohol byť istý, či mu nepadne za obeť.*³⁶ Rovnako hodnotil Davida aj Ján Uher, ktorý v tom čase pracoval v aparáte ÚV KSS (do aparátu nastúpil v roku 1955 ako inštruktor pre vedu na oddelení škôl, kultúry a vedy, pôsobil tu deväť rokov, v rokoch 1962 – 1964 bol vedúcim tohto oddelenia): „*David bol podľa nomenklatúry druhým mužom na Slovensku. No podľa mocenskej pozície, represívneho vplyvu a hrôzy, ktorú vókol seba šíril, cítil sa byť osobne a zväčša prvým. Pretože riadil bezpečnostné zložky, ktoré s tým pocitom súviseli.*“³⁷

Jednotný postup vládnuceho triumvirátu proti jeho odporcom pritom nevyklučoval ani vzájomné spory a konflikty. David dával najavo pochybnosti o tom, či Bacílek je „správny človek na správnom mieste“. V rozhovoroch s inštruktormi ÚV KSČ na jeseň 1957 napr. uviedol, že „*s. Bacílek pod ťarchou kritiky po XX. zjazde stratil rozhodnosť, v riešení otázok je kompromisný. Prejavuje sa u neho bezzásadový, liberalistický postoj voči spisovateľom, kde sa najviac prejavuje nejednotnosť v názoroch.*“³⁸ J. Uher na základe vlastných skúseností tiež uvádzal, že Bacílek „*sa s Davidom osobne nemali priveľmi radi. V mnohom sa doslova neznášali. A vo svojom vnútri sa chápali zväčša ako rivali. Museli pracovať síce spoločne, navonok proti sebe nevystupovali, no kde mohli, robili každý po svojom – neraz aj mlčky proti sebe. Stávali sa prípady, že keď odišiel Bacílek na dlhší čas na dovolenku alebo na liečenie a Byro a Sekretariát viedol za ten čas David, využil to tak, že dal pozrušovať, alebo v praxi aspoň preonačiť, viaceré predošlé rozhodnutia prijaté za Bacilka, ktoré sa mu nepáčili. Keď sa Bacílek vrátil a zbadal, čo sa stalo, nepovedal síce nič, no uvádzal všetko zas potichu na svoju mieru. Takýmto spôsobom spolunažívali títo dvaja starí politickí matadori v bratislavskom Bielom dome na Hlbokej ceste plných desať rokov.*“³⁹

Vzájomné „trece plochy“ existovali aj medzi Bacílkom a Strechajom. Názorne to demonštroval konflikt koncom roka 1957 v súvislosti s vydaním práce Mila Urbana *Zhasnuté svetlá*. Politické byro ÚV KSČ i Byro ÚV KSS súhlasilo s jej vydaním, no Strechaj poslal Byru ÚV KSS list, v ktorom vyslovil nesúhlas, a to, ako napísal „*po konzultácii s najužším krúžkom spolupracovníkov.*“ Bacílek na Strechajov postup reagoval vážnym obvinením: „*Z listu vlastne vidno, že je tu prinajmenšom tendencia vytvárať ideologické centrum mimo ÚV KSS, a to na Úrade predsedníctva Zboru povereníkov.*“⁴⁰ Strechaj mal vysvetliť, o aké výhrady išlo a s kým ich „konzultoval“. Pretrvávali aj jeho spory s Davidom, ktorých korene spočívali v spoločnom pôsobení v Žilinskom kraji

36 MŇAČKO, Ladislav. *Siedma noc. Skúsenosti a obžaloba jedného komunistu*. Bratislava : Práca, 1990, s. 134 – 135.

37 UHER, Ján. *V Bielom dome. III*. Nепublikované, rkp., 146 strán, nedokončené. Uložené v Ústave politických vied SAV, Bratislava, s. 75.

38 NA ČR, f. Kancelár 1. tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného, š. 47. Niektoré poznatky ku kádrovým otázkam na Slovensku.

39 UHER, *V Bielom dome*, c. d., s. 80.

40 SNA, f. ÚV KSS, š. 965. Zasadanie Byra ÚV KSS 16. 12. 1957. Informácia o liste s. Strechaja k vydaniu knihy Mila Urbana *Zhasnuté svetlá*.

na prelome 40. a 50. rokov. David mal však na Strechaja „kompromitujúce materiály“ (prihlášku do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Hlinkovej gardy z obdobia po marci 1939) a tým ho „držal v šachu“.⁴¹

Vládnucci triumvirát i ďalší funkcionári s ním spojení – z hľadiska ďalšieho vývoja bol zrejme najvýraznejšou postavou Michal Chudík, od zjazdu KSS v apríli 1957 člen Byra ÚV KSS – sa opierali o podporu A. Novotného, ktorý sa ich viackrát zastal, keď boli ich pozície ohrozené. „Svojich ľudí“ presadil aj do celoštátneho vedenia KSČ. Po XI. zjazde KSČ v júni 1958 sa členom Politického byra ÚV KSČ stal, okrem Širokého a Bacílka, ktorí boli vo vedení KSČ už dlho, aj Pavol David a kandidátom Politického byra Rudolf Strechaj. Novotného podpora však postupne slabla. Bol si totiž vedomý, že táto garnitúra je skompromitovaná aktívnou účasťou na mnohých nezákonnostiach minulého obdobia a nie je schopná „prekročiť svoj tieň“. Potvrdzoval to aj rýchly vzostup funkcionárov mladšej generácie, najvýraznejšie Jozefa Lenárta a Alexandra Dubčeka, ktorých práve on presadzoval a počítal s nimi pri výmene staršej, „gottwaldovskej“ garnitúry. Lenárt sa na zjazde KSS v máji 1958 stal tajomníkom ÚV KSS, v apríli 1960 členom Byra ÚV KSS a na zjazde KSS v novembri 1962 členom Predsedníctva a Sekretariátu ÚV KSS. Dubčeka na zjazde KSS v máji 1958 zvolili za kandidáta Byra ÚV KSS a v polovici roka 1960, po celoštátnej konferencii KSČ, ho Novotný „vytiahol“ do funkcie tajomníka a člena Sekretariátu ÚV KSČ. Tu sa s ním však Dubček dostal do konfliktu a Novotný ho poslal späť na Slovensko. Na zjazde KSS v novembri 1962 sa stal členom Predsedníctva a tajomníkom ÚV KSS.⁴²

Vývoj začiatkom 60. rokov, zjazd KSS koncom novembra 1962 ani bezprostredne nasledujúci XII. zjazd KSČ (4. – 8. decembra 1962) nesignalizovali, že by vo vedúcich politických špičkách na Slovensku mal nastať podstatnejší posun. Jedinou výraznou, na prvý pohľad zjavnou zmenou, bol odchod Rudolfa Strechaja, ktorý 28. júla 1962 zomrel. Karol Bacílek, jediný „kandidát“ na túto funkciu, sa na zjazde KSS opäť stal prvým tajomníkom ÚV KSS. P. David zostal členom Predsedníctva ÚV KSS, no nebol už tajomníkom ústredného výboru; oficiálnym dôvodom boli zdravotné problémy. Členom Predsedníctva ÚV KSS sa stal A. Dubček a J. Lenárt, pričom Dubček bol aj tajomníkom. „Novými tvármi“ v Predsedníctve ÚV KSS boli Vasil Biľak a Michal Sabolčík, Biľak bol aj tajomníkom.⁴³ Členmi Predsedníctva ÚV KSČ zostávali po XII. zjazde KSČ V. Široký a K. Bacílek (P. David už nie), novým členom sa stal J. Lenárt a kandidátom Predsedníctva ÚV KSČ A. Dubček. Celkový dojem bol taký, že dochádza k akejsi „pri-

41 K sporom medzi Strechajom a Davidom pozri PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 300 – 301.

42 Pri sledovaní kariérneho vzostupu J. Lenárta, A. Dubčeka a ďalších funkcionárov, popripade politickej kariéry K. Bacílka, P. Davida, V. Širokého a ďalších je možné využiť prehľad zloženia najvyšších orgánov KSS, publikovaný v práci PEŠEK, Jan. *Centrum moci. Aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska 1948 – 1989*. Bratislava : AEPRESS, 2006, s. 36 – 45.

43 Zloženie vedenia KSS po jej zjazde v novembri 1962 pozri Tamže, s. 41.

rodzenej obmene kádrov“ v dôsledku postupujúceho veku, nie však k „dramatickému kádrovému zemetraseniu“.

Korene budúceho „dramatického kádrového zemetrasenia“ siahali ešte pred zjazd KSS v novembri 1962 a nasledujúci XII. zjazd KSČ. Vedenie KSČ sa dlho bránilo rehabilitáciám nevinne odsúdených z čias „zakladateľského obdobia“ komunistického režimu a trvalo na platnosti zmanipulovaných výsledkov práce komisie pod vedením Rudolfa Baráka z rokov 1955 – 1957. Pod vplyvom XXII. zjazdu KSSZ (október 1961) a následnej druhej vlny „destalinizácie“ však už tlak na prehodnotenie represálií tak zosilnel, že sa tomu nedalo zabrániť. V auguste 1962 Novotný predložil Politickému byru ÚV KSČ návrh na „vyriešenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie“. Vinu za to, že sa tak nestalo už skôr, zvalil na iných, predovšetkým na bývalého ministra vnútra a člena Politického byra ÚV KSČ Baráka. Komisia na čele v Drahomírom Kolderom (nebol v nej už nikto z členov bývalého stranického vedenia, viac alebo menej zodpovedných za nezákonné politické procesy) začala svoju činnosť v septembri 1962. Pôvodne ju mala ukončiť do XII. zjazdu KSČ začiatkom decembra 1962, no nakoniec sa jej činnosť predĺžila až do marca 1963.

Zo slovenského hľadiska bolo najdôležitejšie prešetrenie procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami v KSS. Na to sa v rámci tzv. Kolderovej komisie zriadila zvláštna pracovná skupina na čele s Jozefom Lenártom. Okrem „buržoázných nacionalistov“ prešetrovala aj materiály niektorých ďalších odsúdených funkcionárov vrátane V. Clementisa. V konečnom znení záverečnej správy tejto pracovnej skupiny sa konštatovalo, že celý proces s tzv. buržoáznymi nacionalistami bol vykonštruovaný, a preto rozsudok treba v plnom rozsahu zrušiť. To akceptovala aj Kolderova komisia v svojej záverečnej správe. V Predsedníctve ÚV KSČ, ktorého členmi boli ešte Široký, Bacílek a ďalší konzervatívci, však záverečná správa narazila na odpor. O občianskoprávnej rehabilitácii sa už nepochybovalo, ale o politickej a najmä straníckej rehabilitácii Clementisa, Husáka, Novomeského a ďalších sa rozpútal ostrý zápas. Novotný nakoniec presadil rozhodnutie, ktoré síce schválilo občianskoprávnu rehabilitáciu, ale zamietlo úplnú stranícku, so zreteľným úmyslom zahatať žijúcim rehabilitovaným návrat do aktívneho politického života. Proti takémuto rozhodnutiu protestovali Dubček i Lenárt, no proti väčšine neuspeli.⁴⁴

Zasadanie ÚV KSČ prijalo 3. – 4. apríla 1963 *Správu o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonitosti v rokoch 1949 – 1954* so závermi o rehabilitáciách, o ktorých sa rozhodlo v Predsedníctve ÚV KSČ. Pre zodpovednosť za politické procesy odvolali viacerých funkcionárov, prípadne dostali stranícke tresty. Zo slovenských funkcionárov sa to týkalo Bacílka, odvolaného z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS a člena Predsedníctva ÚV KSČ. Davida, ktorého zodpovednosť bola rovnako nepopierateľná, odvolávať nemuseli, pretože po XII. zjazde KSČ už nebol v Predsedníctve ÚV KSČ. Bacílka vo funkcii

44 K pôsobeniu pracovnej skupiny pod vedením J. Lenárta (v rámci tzv. Kolderovej komisie) pozri spomienky jej člena J. Uhra. UHER, Ján. *Zo zákulisia rehabilitácií*. Bratislava : Kalligram, 2001.

prvého tajomníka ÚV KSS vystriedal A. Dubček, hoci Novotný sa usiloval do tejto funkcie presadiť svojho favorita Michala Chudíka. Po poslušnom Bacílkovi bol však rovnako orientovaný Chudík politicky nepriechný a výsledkom sa stala voľba Dubčeka. Keď sa Novotnému nepodarilo presadiť do vedenia KSS Chudíka, dosiahol aspoň to, že jeho ďalší stúpenec Michal Sabolčík sa stal nielen členom Predsedníctva, ale aj tajomníkom a členom Sekretariátu ÚV KSS.

Na Slovensku bola rehabilitácia „buržoázných nacionalistov“ veľmi citlivou záležitosťou, lebo kampaň proti nim sa viedla nepretržite už od roku 1950. Bola citlivejšia o to viac, že ich rehabilitovali nedôsledne a obmedzene. Protestovali proti tomu (ešte v marci 1963) členovia pracovnej skupiny v rámci Kolderovej komisie a nesúhlas dali najavo aj sami rehabilitovaní. Veľmi kritické hlasy zaznievali zo straníckych organizácií. Smerovali nielen voči Bacílkovi a Davidovi, ale veľmi intenzívne aj na adresu Širokého, vtedy ešte predsedu vlády a člena Predsedníctva ÚV KSČ. Zo straníckej pôdy sa informácie o výsledkoch práce Kolderovej komisie rýchlo dostali medzi širokú verejnosť. Najmä v bratislavských intelektuálnych kruhoch kolovali kópie Husákovho listu z 1. mája 1963, v ktorom opisoval vyšetrovacie metódy a réžiu procesu z apríla 1954. Ešte väčší dosah mali zjazdy slovenských novinárov (apríl) 1963 a predovšetkým spisovateľov (máj 1963). Viaceré kritické vystúpenia, ktoré tu odzneli, boli priamym útokom na Širokého a výzvou, aby z funkcií odstúpil.

Vedenie KSČ a osobne Novotný sa rozhodli prevziať iniciatívu a udržať tú hranicu, ktorú vymedzovala správa Kolderovej komisie vrátane toho, že ide o definitívnu bodku za procesmi. Novotný sa preto postavil za Širokého, hoci mal k nemu veľké výhrady a viackrát uvažoval o jeho odvolaní z funkcie predsedu vlády. Súčasťou Novotného protiofenzívy bol pôvodne aj súhlas s vytvorením novej, tzv. barnabitskej komisie, ktorá mala preskúmať oprávnenosť kritiky „buržoázneho nacionalizmu“, vyslovenej na IX. zjazde KSS roku 1950. Usiloval sa ju ovplyvňovať tak, aby potvrdila jeho názor o nevine Širokého a politických chybách „buržoázných nacionalistov“. To sa však ukázalo ako nereálne a napokon pochopil, že sa Širokého musí zbaviť skôr, ako jeho zodpovednosť preukáže komisia. Dňa 19. septembra 1963 Širokého odvolali z funkcie predsedu vlády a 20. septembra na zasadnutí ÚV KSČ aj z funkcie člena Predsedníctva ÚV KSČ. Novým predsedom vlády sa stal Jozef Lenárt, ktorého na čele tzv. barnabitskej komisie vystriedal Václav Koucký. Komisia nakoniec napriek úsiliu Novotného dospela k záveru, že kauza „buržoázných nacionalistov“ bola vykonštruovaná a všetci, ktorých na základe nej prenasledovali, sú nevinní. Takýto záver obsahovala aj *Rezolúcia ÚV KSČ o preskúmaní kritiky buržoázneho nacionalizmu vznesenej na IX. zjazde KSS*, ktorú schválilo 18. – 19. decembra 1963 zasadanie ÚV KSČ.⁴⁵

45 Podrobnejšie k problematike rehabilitácií „buržoázných nacionalistov“ pozri SIKORA, Stanislav. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 38 – 48.

Rehabilitovaný Gustáv Husák dal o sebe ihneď vedieť a zjavne sa usiloval o návrat do „vysokej politiky“. Už 2. januára 1964 poslal ÚV KSČ list, v ktorom rezolúciu privítal, mal k nej však viacero výhrad. Vysvetľoval, prečo neprijal ponúkanú funkciu námestníka ministra s pôsobnosťou v Prahe a prejavil záujem vrátiť sa do politického života na Slovensku. Vedenie KSČ i KSS Husákovu výhrady odmietli a dali najavo, že na záveroch decembrového zasadania nemienia nič meniť. Vzťahy stranického vedenia a Husáka sa zhoršovali a po jeho vystúpení 15. marca 1964 na bratislavskej mestskej konferencii KSS sa aj výrazne vyhrotili. Vystúpenie vyvolalo vo vedení KSS vlnu nespokojnosti a jeho členovia ho tvrdo odmietli. Cítili sa ohrození, navyše tu pôsobilo prehlbovanie sporov medzi Dubčekom a Novotným, ktorý striehol na chyby v jeho postupe. Husáka do „veľkej politiky“ nepustili, no „malej“ sa nevzdal, sledoval politický vývoj a čakal na príležitosť – tá prišla po januári 1968.⁴⁶

Spory s Dubčeka s Novotným sprevádzali politický vývoj na Slovensku, resp. boli jeho súčasťou už od začiatku 60. rokov. Mali svoj autonómny vývoj, od nespokojnosti Novotného s Dubčekomým pôsobením vo funkcii tajomníka ÚV KSČ pre priemysel a jeho „odsun“ na Slovensko cez voľbu Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSS až po čiastkovú úpravu postavenia slovenských národných orgánov v polovici roka 1964. Narastali tak, ako sa blížil ďalší zjazd KSS; konal sa v máji 1966 a Novotný ho chcel využiť na zosadenie Dubčeka z čela KSS. Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSČ 26. apríla 1966, kde prizvali Predsedníctvo ÚV KSS, sa okrem iného prerokúvala aj *Správa Predsedníctva ÚV KSS o práci Predsedníctva ÚV KSS pri uskutočňovaní politiky KSČ na Slovensku od XII. zjazdu KSČ*. Novotný a jeho stúpenci sa usilovali dokázať, že Dubček na svoju funkciu nestačí, a preto ho treba nahradiť iným. Novotný však nezískal dostatočnú podporu pre svoje zámery, čo bolo dôkazom, že jeho vplyv slabne. Dubček zostal prvý tajomníkom ÚV KSS i po zjazde KSS. Spory Dubčeka s Novotným, umocňované necitlivým vzťahom Novotného k slovenskému národnoemancipačnému úsiliu, naďalej pokračovali. Vyhrotili sa na jeseň 1967 a výrazne prispeli k definitívnemu pádu Novotného začiatkom roka 1968.

46 K Husákovmu postupu po svojej rehabilitácii pozri BARNOVSKÝ, Michal. Gustáv Husák. In PEŠEK, *Aktéri jednej éry*, c. d., s. 143 – 144; SIKORA, *Politický vývoj*, c. d., s. 58 – 71.

Vyhnanie z utópie. Slovenskí komunistickí intelektuáli ako budovatelia a obeť komunistického režimu¹

Adam Hudek

Československí komunisti sa na nedostatok sympatií zo strany intelektuálov nikdy sťažovať nemohli. Značná podpora intelektuálnych elít myšlienkam marxizmu bola viditeľná už v medzivojnovom Československu (aj keď najmä v jeho českej časti). V obnovennej povojnovej Československej republike nabral tento jav masové rozmery. Komunizmus mal pre európskych intelektuálov od začiatku fascinujúcu príťažlivosť. Celkom logicky bolo teda možné očakávať, že myšlienky spravodlivej spoločnosti a sociálnej rovnosti museli rezonovať aj na relatívne chudobnom a zaostalom Slovensku. Utopická predstava lepších zajtrajškov skutočne oslovila niekoľko mladých slovenských intelektuálov, hoci ich počet nebol veľký a narastal len postupne. V 30. rokoch sa však už aj komunisti na Slovensku mohli oprieť o pomerne početnú a aktívnu skupinu lojálnej inteligencie. Ambíciou nasledujúceho textu je ukázať premeny postavenia slovenských komunistických intelektuálov v Komunistickej strane Československa (KSC), resp. Komunistickej strane Slovenska (KSS), ich úlohy, ako aj myšlienkový vývoj od vzniku medzivojnového Československa zhruba do roku 1950. Na základe týchto poznatkov následne štúdia ponúka hypotézu, prečo vlastne komunistický režim svojich lojálnych slovenských intelektuálov násilne umlčal takmer ihneď po svojom vzniku.

Podľa retrospektívneho hodnotenia Ladislava Novomeského, kým po roku 1918 česká národná inteligencia bola „*prinajmenšom naklonená a ochotná prijať vládu českého proletariátu*“, na Slovensku prevládala strach o „*národnú budúcnosť*“ a teda aj „*väčšia ochota pridržovať sa starých, tradičných, konzervatívnych, istôt, než bohviekam vedúcich pokrokových experimentov*“.² Slovinci tak podľa neho v sebe niesli „*strach o nacionalitu, ktorý priam tak, ako staršej inteligencii, kázal aj im uzavrieť sa pred myšlienkami inými, novými, v nacionalistickom slovníčku neregistrovanými*“.³ Kritici typu Novomeského mali nepochybne pravdu v tom, že pre slovenskú inteligenciu 19. a začiatku 20. storočia bol nacionálny protest naliehavejšou kultúrnou a politickou úlohou než ten sociálny

1 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644. Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0142/16: *Zmeny, premeny a výmeny slovenských politických, kultúrnych a intelektuálnych elít v rokoch 1938 – 1958*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Adam Hudek, PhD.

2 NOVOMESKÝ, Ladislav. O DAVe. In ROZENBAUM, Karol (ed.). *Splátka veľkého dlhu. Publicistika 1963 – 1970*. I. zväzok. Bratislava : Nadácia Vladimíra Clementisa, 1993, s. 88.

3 NOVOMESKÝ, O DAVe, c. d., s. 91.

a z politického hľadiska ju plne vyčerpávala národná otázka.⁴ Dokonca chápali, že práve dlhodobá tradícia „boja za národ“ u slovenských vzdelancov vyvolávala strach, „*či slabučký slovenský národný život sa vôbec rozvinie v podmienkach víťazstva proletárskej revolúcie takých národov, ktorých nacionalizmus bol ešte včera ťažkým náhrobným kameňom, a to nie iba na dodýchajúcom slovenskom národnom živote*“⁵. Konečný verdikt bol ale napriek tomu mimoriadne odsudzujúci. Presvedčenie, že zlyhanie slovenskej inteligencie zaviniť jej provincionálny tradicionalizmus a nacionálna obmedzenosť, zásadným spôsobom formovala myšlienkový vývoj slovenských marxistických intelektuálov v 20. rokoch 20. storočia. Zaoberať sa národnou otázkou po vzniku Československa bolo totiž z ich pohľadu škodlivým anachronizmom a úplným nepochopením aktuálnych sociálnych problémov nového štátu. Inými slovami, v novej dobe boli staré postoje nepoužiteľné. Budúci buržoázni nacionalisti boli v tomto čase totiž presvedčení, že slovenská národná otázka je definitívne vyriešená. Ako zdôraznil vo svojej často citovanej vete z roku 1923 Vladimír Clementis, „*československý národ je ako pojem štátny... skutočnosťou danou*“⁶. O rok neskôr už síce napísal, že vznik československého národa je vecou budúcnosti⁷, napriek tomu spolu so svojimi spolupracovníkmi trval na tom, že slovenská otázka po roku 1918 nemá národný, ale už len výlučne sociálny rozmer. Z toho vyplývalo, že národovecká intelektuálna tradícia 19. storočia je v novej realite nepoužiteľná: „*Tradícia a hlavne domáca je operadlom pre slabých, lebo by sa bez nej rozpadli, ale putom pre životaschopných, s ktorým sa musia čo najskôr vyrovnat'. Načo sa stále obzerat' do minulosti?*“⁸ Slovenskí komunistickí intelektuáli, zakladatelia skupiny DAV, ktorá sa sformovala v roku 1924, sami seba hodnotili ako jedinú časť slovenskej inteligencie, ktorá retardačnému tlaku slovenských tradícií úspešne odolávala. Za svoju úlohu považovali „*radostnú prácu pre novú spoločnosť*“⁹, čo znamenalo všestrannú pomoc pracujúcim triedam pri urýchlení príchodu proletárskej revolúcie. Všetko ostatné bolo z ich pohľadu len „*službičkovanie buržoázii*“¹⁰. Budúci národní komunisti aj v tomto období obhajovali názor, že celá slovenská otázka je výlučne sociálny problém a hlavné nebezpečenstvo videli v slovenskom nacionalizme a autonomizme prezentovanom Slovenskou ľudovou stranou. Toto presvedčenie pretrvávalo takmer bezo zmeny až do začiatku 30. rokov. Sporadicky vychádzajúci DAV, ani okruh jeho redaktorov publikujúci aj v iných

4 BENKO, Juraj. Miesto a funkcia inteligencie v slovenskom komunistickom hnutí v medzivojnovom období. In MICHÁLEK, Slavomír et al. *Gustav Husák : moc politiky – politik moci*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV : Historický ústav SAV, 2013, s. 58.

5 NOVOMESKÝ, O DAVe, c. d., s. 89.

6 CLEMENTIS, Vladimír. Kapitoly o nás. In *Mladé Slovensko*, roč. 5, január 1923, č. 3, s. 68 – 69. Cit. podľa: DRUG, Štefan. *Vladimír Clementis. Život a dielo v dokumentoch*. Bratislava : Osveta, 1993, s. 68.

7 Možnosť vzniku samostatného, moderného slovenského národa vylúčil úplne. Pozri CLEMENTIS, Vladimír. K národnej otázke. In *DAV*, roč. 1, 1924, č. 1, s. 2 – 4.

8 CLEMETIS, Kapitoly, c. d., s. 68 – 69.

9 b. m. Slovo skupiny. In *DAV*, roč. 2, 1926, č. 1, s. 3.

10 Tamže.

periodikách až do konca 20. rokov na rôzne koncepty riešenia slovenskej otázky v rámci komunistického hnutia fakticky vôbec nereagoval. A to aj napriek tomu, že počas tohto obdobia v komunistickej strane táto otázka zohrávala významnú úlohu.

Tu však treba pripomenúť, že predstavy slovenskej marxistickej inteligencie o jej mieste a úlohách v komunistickom hnutí boli mimoriadne idealistické a mali len málo spoločné s realitou. Ako poznamenala historička Xénia Šuchová: „*Vplyv utvárajúcej sa skupiny davistov... v slovenskom komunistickom hnutí bol v prvej polovici 20. rokov skutočne veľmi obmedzený až zanedbateľný; a to napriek opakovaným pokusom preniknúť medzi pracujúce vrstvy na vidieku.*“¹¹ To však nie je prekvapujúce. Utopické predstavy davistov o harmonickom zblížovaní ľavicovej inteligencie s pracujúcou triedou sa v skutočnosti len málo líšili od vízií predstaviteľov slovenského romantizmu 18. a 19. storočia. Záujem o komunistických intelektuálov a ich názory nejavili ani samotní predstavitelia KSČ. Július Verčík, vedúca postava slovenského komunistického hnutia na Slovensku, neskrýval svoj dešpekt voči „*nepotrebným študentikom, ktorí sa snažia poučovať Moskvu*“¹². Tento stav si uvedomovali aj samotní davisti. Ako v 60. rokoch napísal L. Novomeský: „*[V] tých časoch [20. roky 20. storočia – pozn. A. H.] nie iba v primitívnejších slovenských pomeroch, no i v podstatne vyspelejšom revolučnom hnutí v Čechách platilo heslo, že ‚inteligenta treba trikrát vykpnúť z hnutia a prijať ho iba vtedy, ak sa vráti a bez výčítiek znesie tieto kopance‘.*“¹³ To však neznamená, že by komunistická strana intelektuálov nepotrebovala. Práve naopak: „*S rozvojom modernej politickej sféry a masovej politiky potrebovali politické hnutia adekvátne kádre na zabezpečenie radu dôležitých, pomerne sofistikovaných, no hlavne vitálnych (dôležitých pre úspech) funkcií súvisiacich nielen so stratégiou v politickom boji, manažmentom organizácie, právnym servisom, no najmä masovou komunikáciou, tvorbou, reprodukciou ideologického diskurzu v podobe politických, sociálnych či hospodárskych programov. Záujmy reprezentovaných vrstiev spoločnosti artikulovali v prejavoch, programoch, ideológiách a teóriách.*“¹⁴ Takýto smer uvažovania však medzi slovenskými komunistickými funkcionármi zatiaľ neexistoval. Mladí, dogmatickí radikáli doslovne a slepo plniaci rozhodnutia Kominterny, žiadne možnosti využitia schopností spriaznených intelektuálov nevideli. Davistov v lepšom prípade považovali za neužitočných salónnych komunistov, v tom horšom za nebezpečných úchylkárov, ktorí spochybňujú oficiálnu stranícku politiku alebo dokonca príkazy Kominterny. A to napriek tomu, že z hľadiska interpretácie marxizmu-leninizmu, slovenskí komunistickí intelektuáli v tomto období prílišnou myšlienkovou originalitou nevyňikali. Ako však spomínal L. Novomeský: „*[T]áto prvá funkcionárska elita*

11 ŠUCHOVÁ, Xénia. „Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?“ (Komunistické ponímanie národnostnej a „slovenskej“ otázky do polovice 20. rokov). In ŠUCHOVÁ, Xénia (ed.). *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?*. Prešov : UNIVERSUM, 2006, s. 46.

12 ŠUCHOVÁ, *Heslo*, c. d., s. 46.

13 NOVOMESKÝ, Ladislav. Slovensko – Dav – Komunizmus. In ROSENBAUM, Karol (ed.). *DAV. Spomienky a štúdie*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 276.

14 BENKO, *Miesto a funkcia*, c. d., s. 53.

*revolučného hnutia na Slovensku trpela ťažkou chorobnou nedôverčivosťou k inteligencii. Videla v nej vrtkavý, nestály, robotníckej veci skrz-naskrz neoddaný element, začasťo «pánov», proti ktorým predsa bolo naše hnutie zásadne zacielené.*¹⁵

V tejto situácii nebolo prekvapivé, že užitočnosť davistov pre slovenské komunistické hnutie plne pochopil až Klement Gottwald, v tom čase mladý funkcionár so skúsenosťami z českého prostredia. Práve tam totiž bola spolupráca časti intelektuálnych elít s radikálnou ľavicou dlhodobým javom. Na Slovensku mal Gottwald pomôcť s organizačnou činnosťou a hlavne riadiť fungovanie straníckej tlače. Ešte v prvej polovici 20. rokov tak ponúkol L. Novomeskému, Jánovi Poničanovi a Eduardovi Urxovi prácu redaktorov v komunistických novinách (*Pravda chudoby* s prílohou *Proletárska nedel'a, Spartakus*). Svojou ústretovosťou ich zároveň pevnejšie pripútal ku komunistickej strane a, čo bolo ešte dôležitejšie, získal v nich lojálnych podporovateľov. To sa naplno ukázalo v roku 1929, keď Novomeský a Clementis otvorene podporili politiku boľševizácie KSČ pod Gottwaldovým vedením.¹⁶ Postavili sa tak proti manifestu siedmich českých komunistických umelcov¹⁷, ktorí, naopak, vyzývali k odstráneniu nového vedenia strany.

Táto „aféra“ do istej miery demonštrovala predstavu o postavení intelektuálov v KSČ. Ich úlohou malo byť poslušne plniť dopredu dané zadania, vykonávať sofistikovanú propagáciu, resp. propagandu aktuálnej straníckej politiky v novinách, počas verejných prednášok a medzi „ideovo nevyhranenými“ intelektuálnymi elitami. Teda všade tam, kde na to nestačili schopnosti robotníckych kádrov. Stranícke vedenie už v medzivojnovom období sankcionovalo každú kritickú interpretáciu straníckych vyhlásení alebo snahu o presadzovanie vlastných návrhov. Tak ako od každého bežného straníka, aj od komunistickej inteligencie sa očakávala hlavne bezvýhradná poslušnosť. Kritický intelektuál, ktorý bol členom komunistickej strany, mohol byť kritický len smerom „von“ a nikdy nie „dovnútra“. O tom sa veľmi rýchlo presvedčili aj signatári spomínaného *Manifestu siedmich*, ktorí boli zo strany vylúčení. Ako sa ukázalo, skutočnosť, že KSČ považovala podporu intelektuálov za užitočnú, v nijakom prípade neznamenala koniec podozrievavosti. Naopak, latentný konflikt medzi „intelektuálnym“ a „robotníckym“ krídlom sa stal trvalou súčasťou strany aj v slovenskom prostredí, pričom intelektuáli spravidla a vzhľadom na voličské jadro strany celkom logicky, ťahali za kratší koniec. Ako v 60. rokoch vo svojom zhodnotení davistického hnutia poznamenal Ján Rozner, problematické vydávanie DAV-u a jeho malý náklad boli „symptómom nedostatočného záujmu samého [komunistického – pozn. A. H.] hnutia o inteligenciu, aspoň na Slovensku“.¹⁸ Vo všeobecnosti možno konštatovať, že práve poslušnosť a dôsledné vyhýbanie sa konfliktom s „robot-

15 NOVOMESKÝ, Slovensko – Dav, c. d., s. 276.

16 Zásadní stanovisko k projevu „sedmi“. Dostupné in internete: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/avantgarda/AVA3/4.pdf>.

17 Spisovatelé komunisté komunistickým dělníkům. Dostupné in internete: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/avantgarda/AVA3/2.pdf>.

18 ROZNER, Ján. Dav a problematika jeho doby. In ROSENBAUM, Dav, c. d., s. 103.

nickým“ krídlom strany boli jedinými prostriedkami, ako mohli intelektuáli v rámci KSC prežívať. Niekedy však nestačilo ani to.

Gottwaldovská boľševizácia spôsobila, že pôvodne masová KSC sa dočasne zmenila na relatívne málopočetnú sektu¹⁹, v ktorej boli odbúrané posledné zvyšky vnútornej demokracie v prospech totálneho podradenia sa stalinskému dogmatizmu. Už tomto období tak začala platiť definícia KSC ako organizovaného oddielu, ktorý sa vyznačuje jednotou v myslení a v konaní.²⁰ Pretože od 30. rokov boli už slovenskí komunistickí intelektuáli pevnou súčasťou strany, museli tieto zásady dodržiavať. Zdá sa však, že im to nespôsobovalo väčšie problémy. V roku 1930 nijako nereflektovali skutočnosť, že Gottwald z KSC vyštval Júliusa Verčika, obvineného z presadzovania „buržoázneho nacionalizmu“.²¹ Prejavy určitej ideologickej neortodoxnosti sa u davistov prejavovali takmer výlučne v rámci diskusií o literatúre a umení.

Z pohľadu doktrínalnej pravovernosti a oddanosti ZSSR boli až prekvapujúco konformní aj v porovnaní s českými intelektuálmi sympatizujúcimi s komunizmom. Prejavilo sa to napr. pri porovnaní opisov pobytov v ZSSR na slovenskej a českej strane. Nepochybovali ani o oprávnenosti stalinských politických procesov, pričom L. Novomeský v 60. rokoch tento postoj vysvetlil práve tým, že bol „*ukázaný komunista*“.²² Ani obrat davistov v slovenskej otázke a ich opätovný záujem o národné tradície nebol v nijakom prípade samovoľný. Reagoval totiž na sovietsky obrat k tzv. národnému boľševizmu²³, ktorý radikálne prehodnocoval odmietavé stanovisko k „dedičstvu minulosti“. S pribúdajúcimi rokmi sa zreáľňovali aj predstavy komunistických intelektuálov o ich úlohe v hnutí. Rezignovali na pôvodné plány o preniknutí inteligencie medzi pracujúce vrstvy. Takáto predstava bola od začiatku iracionálna, pretože výsledky činnosti intelektuálov boli jednoducho členskej základni KSC, nehovoriac o námezdných robotníkoch na slovenskom vidieku, nezrozumiteľné. Väčšinové „robotnícke“ krídlo strany okrem toho od nich tento typ aktivity nepotrebovalo, svojich tradičných sympatizantov dokázalo efektívne mobilizovať aj bez ich pomoci. Komunistickí intelektuáli mali v prvom rade oslovovať vlastnú sociálnu triedu – oslovovať a viazať na seba mladých a politicky indiferentných príslušníkov inteligencie.²⁴ Davisti sa s touto úlohou zmierili v 30. rokoch,

19 Medzi rokmi 1928 – 1930 klesol počet členov z cca 150 000 na 25 000. RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha : Academia, 2002, s. 87.

20 KAŠKA, Václav. *Neukáznění a neangažovaní. Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948 – 1952*. Praha – Brno : ÚSTR, 2014, s. 76.

21 Bližšie pozri: KRAMER, Juraj – MLYNÁRIK, Ján. Revolučné hnutie a národnostná otázka na Slovensku v 20. rokoch. In *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 423 – 443.

22 GAVURA, Ján. Komunistický intelektuál Ladislav Novomeský. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Komunističtí intelektuálové : a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989)*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů : Technická univerzita v Liberci, 2013, s. 116.

23 BRANDENBERGER, D. L. – DUBROVSKY, A. M. „The People Need a Tsar“: The Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology, 1931 – 1941. In *Europe-Asia Studies*, roč. 50, 1998, č. 5, s. 873 – 892.

24 BENKO, *Miesto a funkcia*, c. d., s. 66.

príslušníci mladšej generácie komunistických intelektuálov, reprezentovaných Gustávom Husákom, už od začiatku sústredili svoje aktivity výlučne na „inteligenciu“.

Ako zdôrazňuje Juraj Benko: „*Presah úzkeho a rigidného rozmeru oficiálnej ideológie zároveň často viedol k neortodoxným výsledkom. Výrazne sa to prejavilo v nacionálnej otázke, resp. v otázke národného sebaurčenia, kritike stranického i štátneho centralizmu, čechoslovakizmu, hospodárskeho vykorisťovania a koloniálneho postavenia Slovenska v rámci ČSR.*“²⁵ Zdá sa však, že Gottwaldove stranické vedenie túto „neortodoxnosť“ tolerovalo. Nijako napr. nezasahovalo proti názorom L. Novomeského a V. Clementisa predneseným už v roku 1932, že Slováci sú svojbytným národom s právom na sebaurčenie a majú teda nárok na autonómne postavenie v rámci Československa. A to napriek tomu, že v tomto prípade obaja davisti prevzali stanoviská, za ktoré musel Július Verčik pred dvoma rokmi opustiť stranu.

Na tému myšlienkového obratu najvýznamnejších predstaviteľov davistického hnutia od národnej indiferentnosti, resp. čechoslovakizmu k silnému dôrazu na riešenie slovenskej národnej otázky vzniklo viacero vedeckých prác. Nie je ambíciou autora textu tento proces podrobnejšie opisovať. Stačí konštatovať, že zmenu zmýšľania hlavných predstaviteľov davistickej generácie spôsobili predovšetkým následky veľkej hospodárskej krízy a jej sprievodných javov. Dospeli k názoru, že Slovensko na vyriešenie svojich ekonomických problémov potrebuje iný prístup ako české krajiny, a teda musí mať aj nejakú formu špeciálneho, autonómneho statusu. Národnostná otázka sa v 30. rokoch na Slovensku stala zásadnou témou, ktorej prepadli aj komunistickí intelektuáli. Odmietanie českej hegemonie a pražského centralizmu v tomto období v zásadnej miere formovalo nielen myšlienkový vývoj davistov, ale najmä mladšiu generáciu radikálne ľavicovej inteligencie okolo Gustáva Husáka.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že „*hoci tzv. slovenská otázka v 20. storočí v interpretácii mnohých popredných slovenských politikov bola kombináciou otázok historického, štátoprávneho, sociálneho a kultúrneho charakteru, do popredia sa často dostával etnicko-nacionálny prvok*“.²⁶ Ten sa napriek počiatočnému odmietaniu najneskôr v 30. rokoch stal neoddeliteľnou súčasťou ideologického formovania slovenských komunistických intelektuálov. Výsledkom bol postupný vznik programu slovenského národného komunizmu, ktorý aplikoval univerzalistickú marxisticko-leninskú ideológiu na, údajne špecifické slovenské politické, hospodárske, spoločenské a kultúrne podmienky.

Hoci akcentovanie národnostnej otázky bolo v rozpore s triednou doktrínou marxizmu-leninizmu, gottwaldovské vedenie strany na tento vývoj nijako nereagovalo. Žiadnu odozvu nevyvolala ani účasť davistov na Zjazde mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach v roku 1932, po ktorom sa V. Clementis otvorene vyslovil za spoluprácu s mladými ľudákmi: „*[Z]akiaľ boj tejto autonomistickej mládeže je*

25 Tamže, s. 67.

26 MESEŽNIKOV, Grigorij – GYÁRFÁŠOVÁ, Olga. *Národný populizmus na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2008, s. 9.

*úprimne a poctivo namierený proti vykorisťovaniu a sociálnemu a národnostnému útlaku česko-nemeckej buržoázie na Slovensku, treba s ňou spolupracovať! – Spolubojovať za odstránenie akéhokoľvek triedneho a národnostného násillia, za úplné vyžitie sa všetkých tvorivých schopností celého slovenského proletariátu a pracujúcej inteligencie v národnej kultúre“.*²⁷ Pri rešpektovaní marxisticko-leninskej doktríny by podobný výrok mal vzbudiť medzi pravovernými komunistami značné rozhorčenie. Ide totiž o jasné „skĺznutie“ k buržoáznemu nacionalizmu. Clementis navrhoval vytvárať celonárodný program, dať na jednu úroveň národnostné a sociálne vykorisťovanie, nechcel bojovať proti domácej, ale v prvom rade proti „česko-nemeckej buržoázii“ a ponúkal spoluprácu ideologickým nepriateľom v záujme budovania národnej kultúry. To všetko v čase najradikálnejšieho, sektárskeho obdobia komunistickej strany, keď sa hlásala nevyhnutnosť nekompromisného boja nielen proti imperializmu českej buržoázie, ale aj proti šovinizmu ľudákov.²⁸ Rozhorčenie z národnostného obratu davistov však prišlo len zo strany ďalších komunistických intelektuálov. Najmä spolupracovníci DAV-u, ľavicoví radikáli Eugen Klinger a Eduard Urx tvrdo kritizovali snahy o „taktický prístup k nepriateľom“²⁹ a predstavy, že Slováci ako národ sa najprv musia oslobodiť od útlaku česko-nemeckej buržoázie, pričom v tomto boji sa slovenský proletariát môže postaviť na stranu slovenskej buržoázie.³⁰ Určité výhrady k spolupráci s intelektuálmi, ktorí „nie sú v radách bojujúceho proletariátu“, formuloval aj Július Fučík v *Rudom práve*, dodal však, že aj oni sa presvedčia, že je len jedna cesta k národnému oslobodeniu, a to tá, ktorú ukázali boľševici.³¹

Zaujímavé je však mlčanie stranického vedenia. Už spomínaný Verčík musel kvôli nacionalistickej úchyľke opustiť stranu, pričom na rozdiel od davistov nikdy ani len neuvažoval o spolupráci s ľudákmi. Clementis na ňu otvorene vyzýval, čo nezabránilo tomu, aby sa v roku 1935 stal poslancom za KSČ. Vysvetlení sa ponúka niekoľko. Jedným z nich je, samozrejme, zmena celkovej politickej situácie v Československu aj v zahraničí, na ktorú musela reagovať aj KSČ. Odpor k čechoslovakizmu sa na Slovensku stal prevažujúcim názorom a nebezpečenstvo fašizmu prirodzenie viedlo k názorom o nutnosti spolupráce so skupinami, ktoré proti nemu bojovali. To sa však stalo až koncom roka 1934, keď sa medzi komunistami začalo hovoriť o vlastenectve a jednotnom občianskom fronte. Heslá o revolučnom zničení kapitalizmu medzinárodným proletariátom hlásané radikálmi typu E. Klingera strácali váhu a ich nositelia vplyv v strane. Tento obrat v roku 1935 potvrdil VII. Kongres Kominterny, ktorý rozhodol o potrebe vytvárania protifa-

27 CLEMENTIS, Vladimír. Trenčianskoteplické rozcestie: K socializmu či k fašizmu. In *DAV*, roč. 5, 1932, č. 6, s. 93.

28 SOMMER, Vítězslav. Revoluce nebo spolupráce? KSČ a otázka sjednocení levice před VII. kongresem Kominterny. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOČIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Zv. VI. Praha : Dokořán, 2011, s. 25.

29 DRUG, Štefan. *DAV a davisti*. Bratislava : Obzor, 1965, s. 51.

30 DRUG, *DAV*, c. d., s. 59.

31 Tamže, s. 51.

šistickeho frontu (a tiež priznal Slovákom právo na odtrhnutie a rozhodnutie o svojom osude).³²

Skutočnosť, že myšlienky komunistických intelektuálov sa nedočkali žiadnej kritiky ani pred rokom 1935, má zrejme aj celkom pragmatické vysvetlenie. Z hľadiska KSČ neboli významní a okrem toho robili v skutočnosti presne to, čo strana od svojich intelektuálov očakávala. Ak sa totiž vrátíme k afére J. Verčíka, v jeho prípade išlo o vysokopostaveného stranického funkcionára, ktorý mal reálne páky na presadenie svojho autonomistického plánu do programu KSČ. U Novomeského alebo Clementisa nič také nehrozilo, ani jeden z nich nemal relevantný vplyv na formovanie straníckej doktríny. Okrem toho, ako si životopisci davistov všimli už dávno, ich národnostný program bol síce na prvý pohľad radikálny, ale na rozdiel od Verčíkovho návrhu neobsahoval žiadny konkrétny plán realizácie: „[V] *Dave nachádzame dôkladnú analýzu čechoslovakizmu ako existujúceho stavu a ľudáctva ako navrhovanej alternatívy. Pokiaľ však v Dave hľadáme jeho konkrétne formulovanie vlastnej perspektívy, musíme sa uspokojiť so všeobecnosťami.*“³³ Hlavne Clementis sa dôsledne držal tradičnej marxisticko-leninskej axiomy, že národnostnú otázku možno vyriešiť až po definitívnom víťazstve proletariátu, čo, samozrejme, vylučovalo vypracovanie akéhokoľvek realistického programu.³⁴ Inými slovami, davistický národný program bol skôr neškodným myšlienkovým cvičením, bez výrazného dosahu na reálny vývoj. Práve preto plnil očakávania stranického vedenia – rezonoval v intelektuálnom prostredí, podnecoval v ňom diskusiu, oslovoval politicky nezaradených členov inteligencie a vytváral príťažlivejšiu, menej sektársku a dogmatickú tvár komunistického hnutia. Národnú otázku zároveň efektívne prepájal s protestom proti aktuálnej sociálnej a ekonomickej situácii.

V konečnom dôsledku však myšlienkovú voľnosť slovenským komunistickým intelektuálom s najväčšou pravdepodobnosťou zabezpečovala práve ich politická bezvýznamnosť, ktorú si oni sami príliš neuvedomovali. V 30. rokoch sa síce ich väzby na KSČ zosilnili, stále však boli pomerne voľné. Podľa hodnotenia Eduarda Urxa aj po desiatich rokoch existencie ostali davisti uzavretou, malou, príliš akademickou skupinou, ktorá sa nikdy úplne nepodriadila politike strany.³⁵ Podobný názor prezentovali aj príslušníci mladšej generácie slovenských komunistických intelektuálov združených okolo časopisu *Šíp*: „*Davisti vedeli sospúpiť okolo seba nesporne najlepšiu a najstatočnejšiu časť slovenských intelektuálov, alebo aspoň udržovať s nimi vzťahy, zainteresovať ich na Dave, ale nemohli vniknúť do širokých mäs slovenskej inteligencie... Hlavnú príčinu toho vidím v určitom druhu uzavrenosti, intelektuálnej povýšenosti, podceňovaní organizač-*

32 Ostatným menšinám v Československu malo byť vysvetlené, že ich pričlenenie k Nemecku, Poľsku alebo Maďarsku znamená prechod pod fašistickú diktatúru. Pozri: SOMMER, *Revoluce*, c. d., s. 38.

33 ROZNER, *Dav a problematika*, c. d., s. 54.

34 Verčíkov plán požadoval vyriešenie slovenskej národnej otázky ihneď, bez čakania na definitívne víťazstvo proletariátu.

35 URX, Eduard. Desiat rokov Davu. In *DAV*, roč. 7, 1934, č. 2, s. 18 – 19.

nej práce“.³⁶ Kritizovaná tak bola už ani nie odrhrnutosť od „ľudových vrstiev“, ale aj od „masy slovenskej inteligencie“. V určitom ohľade to bola pravda. G. Husák totiž dokázal okolo seba zoskupiť oveľa väčšiu skupinu ľudí ako davisti. V 30. rokoch však bola situácia v tomto ohľade radikálne odlišná ako na začiatku 20. rokov.³⁷ Odrhrnutosť mladšej aj staršej skupiny intelektuálov od kľúčových pomerov v strane bola veľmi podobná. Na druhej strane ich však izolovala od frakčných bojov v strane a hlavne spôsobila, že pre silno anti-intelektuálne „robotnícke“ krídlo strany, ktoré na Slovensku reprezentovali Viliam Široký, Karol Bacílek a, paradoxne, aj vysokoškolsky vzdelaný Július Ďuriš, nepredstavovali konkurenciu.

Tento stav sa radikálne zmenil v dôsledku vojnových udalostí. Spočiatku tomu nič nenasvedčovalo. Slovenskí komunistickí intelektuáli boli v rámci odbojovej činnosti fakticky neviditeľní a mohlo sa zdať, že s ilegálnou KSS sa postupne rozchádzajú. Clementis, v londýnskom exile, bol pre svoj nesúhlas s paktom Ribbentrop – Molotov zo strany priamo vylúčený a Novomeský sa v domácom odboji neangažoval vôbec. Husákovou úlohou bolo vedenie inteligencie a študentov, zastával však politiku nezapájania študentov do riskantných odbojových akcií a ich ochrany pred perzekúciami, pretože bol presvedčený, že zohrajú významnú rolu pri očakávanom povojnovom prevzatí moci komunistami.³⁸

V roku 1943 sa však Novomeský a Husák nečakane dostali do V. ilegálneho vedenia KSS, ktoré začalo pripravovať celonárodné ozbrojené povstanie. Ako zdôrazňuje Ľubomír Lipták, išlo v značnej miere o náhodu. Ich rýchly vzostup v hierarchii totiž umožnilo vyprázdnenie priestoru pred aj nad nimi,³⁹ pretože prominentní „robotníci“ slovenskí funkcionári sedeli vo väzení. Ako dodáva Lipták, hlavne ambicióznemu Husákovi to títo súdruhovia nikdy nezabudli.⁴⁰ Intelektuálne krídlo strany sa zrazu pre dovtedy dominantných tradičných funkcionárov stalo reálnou mocenskou konkurenciou. Dočasné vyprázdnenie priestoru totiž do reálneho rozhodovacieho procesu (aspoň počas Slovenského národného povstania (SNP)) vtiahlo značný počet komunistických intelektuálov, ktorí sa svojich pozícií už nechceli úplne vzdať po návrate zaslúžilých prvorepublikových aparátčikov. Tento proces výstižne opisuje Vlasta Jaksicsová na prípade L. Novomeského, ktorý „*sa po oslobodení vrhá do víru politiky, lebo ako presvedčený marxista veril, že práve teraz sa najmä v oblasti národnej kultúry začínajú naplňovať jeho sny, pričom ako disciplinovaný člen strany chcel (i musel) tieto sny v praktickej kultúrnej práci realizovať v duchu jej ideových smerníc*“⁴¹. Aj mnohí ďalší slovenskí komunistickí intelektuáli mali pocit, že aktívna účasť v Povstaní ich oprávňuje vlastnoručne realizovať svoje vlastné vízie komunistickej utópie.

36 MALBAUM, Július. Desť rokov Davu. Diskusia. In *DAV*, roč. 7, 1934, č. 4, bez čísla strany.

37 Pre bližšie vysvetlenie pozri: BENKO, *Miesto a funkcia*, c. d.

38 MOCKO, Martin. V ilegalite a odboji do leta 1943. In MICHÁLEK, *Gustáv Husák*, c. d., s. 154.

39 LIPTÁK, Ľubomír. *Storočie dlhšie ako 100 rokov*. Bratislava : Kalligram 2012, s. 105.

40 LIPTÁK, *Storočie*, c. d., s. 105.

41 JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách dejiny v kultúre: moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2012, s. 284.

Počas SNP sa totiž definitívne sformovala agenda tzv. slovenského národného komunizmu v podobe homogénneho a konkrétneho politického programu. Jeho základným bodom bolo tvrdenie, že riešenie „slovenskej otázky“ formou česko-slovenskej federácie je kľúčovým predpokladom úspechu socializmu v obnovenom Československu.⁴² Slovenskí komunistickí intelektuáli vo všeobecnosti vnímali SNP ako začiatok novej éry komunistického hnutia, ako vyvrcholenie vývoja, počas ktorého ich program definitívne splynul s celonárodnými požiadavkami, národnostnými, sociálnymi aj hospodárskymi. Sebavedomie plynúce z priamej účasti v povstaní im dávalo pocit, že práve oni budú hrať v procese aplikácie spomínaného programu na Slovensku hlavnú úlohu.

Bol to práve L. Novomeský, kto túto víziu detailnejšie rozpracoval vo svojej prednáške z roku 1946 nazvanej *Komunizmus v slovenskej národnej idei*. V rámci nadväznosti na štúrovskú tradíciu 19. storočia definuje slovenských komunistov ako „*sbor najlepších, najobetavejších a slovenskej veci najoddanejších synov tohto národa*“⁴³. Komunistický program je tak esenciou všetkých slovenských národných snažení, ktoré spočívajú hlavne v rozvinutí národného povedomia a povznesení zaostalého slovenského človeka. Druhou časťou tohto vývoja malo byť rozšírenie a utuženie slovanského uvedomenia ako prostriedku na zvýšenie sebavedomia Slovákov. Novomeský následne tvrdí: „*Ciele ani prostriedky slovenského komunizmu nie sú iné... V tomto smysle ideológia slovenského komunizmu nie je ideológiou jednej strany, ale ideológiou slovenského národa.*“⁴⁴ Základným mottom jeho textu je nutnosť kultúrneho a vzdelanostného rozvoja Slovenska. Dokonca aj plánovanú industrializáciu a znárodňovanie vnímal len ako prostriedky na dosiahnutie tohto cieľa – masy slovenského robotníctva musia byť oslobodené od každodenného boja o prežitie, čo im následne umožní kultúrne a intelektuálne napredovanie. Kľúčovú úlohu v tomto procese mala hrať slovenská inteligencia. Podmienkou je však odstránenie „*kastovnickeho odstupu medzi ľudom a jeho inteligenciou*“. Túto vzájomnú izoláciu treba prekonávať z oboch strán, pretože za existujúci stav nemôžu len intelektuáli. Novomeský tiež považoval za dôležité dôrazne odmietnuť pretrvávajúce tvrdenia o údajnom anti-intelektualizme komunistov: „*Je nesmyselné si myslieť, že by sme sa usilovali o zrovnoprávnenie slovenského človeka snížením, nivelizovaním postavenia študovaných ľudí – inteligencie.*“⁴⁵

V jeho koncepte hrá dôležitú úlohu kontroverzné tvrdenie, že slovenská pracujúca trieda ešte nie je úplne pripravená splniť svoju historickú úlohu. Kvôli svojej zaostalosti je skôr v pozícii malého dieťaťa, ktoré niekto musí naučiť robiť prvé samostatné kroky: „*Inteligencia ho [ľud – pozn. A. H.] musí naučiť počiatočným krokom, kde by bol neis-*

42 Pozri napr. zbierku článkov G. Husáka z rokov 1944 – 1948: HUSÁK, Gustáv. *Zápas o zajtrajšok*. Bratislava : Nakladateľstvo Obroda, 1948.

43 NOVOMESKÝ, Ladislav. *Komunizmus v slovenskej národnej idei*. Bratislava : Sekretariát ÚV KSS, 1946, s. 19.

44 Tamže, s. 18.

45 Tamže, s. 25.

tý, aby čo najmenej padal.⁴⁶ V tomto zmysle bola úloha progresívnych intelektuálov kľúčová pre úspech socialistickej revolúcie, ktorú si Novomeský nepredstavoval ako násilný prevrat, ale skôr ako výsledok prirodzeného vývoja, počas ktorého slovenský ľud „osvietený“ činnosťou intelektuálov pochopí, že komunizmus a slovenská národná idea predstavujú jedno a to isté.

Tieto názory sa v mnohých aspektoch značne rozchádzajú s marxisticko-leninskou ortodoxiou, najmä čo sa týka významu inteligencie v komunistickom hnutí. Lenin totiž vyhlásil, že inteligencia netvorí spoločenskú triedu a nemôže preto plniť samostatnú úlohu v politickej oblasti.⁴⁷ Pretože nezaujímá v marxisticko-leninskom modeli spoločnosti nezávislé postavenie, nemôže byť ani jej vedúcou silou. Otázka inteligencie v socializme preto nie je úlohou základnou, práve tak, ako inteligencia nebola a nebude rozhodujúcou silou v dejinách.⁴⁸ Pre porovnanie, podobný text uznávaného komunistického ideológa a jedného z tvorcov koncepcie českého národného komunizmu Zdeňka Nejedlého *Komunisté – dediči veľkých tradíc českého národa* z toho istého roku, je k intelektuálom oveľa kritickejší. V jeho očiach sú pracujúce triedy prirodzene progresívne a nepotrebujú v tomto ohľade pomoc vzdelancov. Práve naopak, podľa Nejedlého, tendencia intelektuálov problematizovať jasnú pravdu skôr podkopáva proces správneho ideologického vývoja ľudu: „*Je vôbec zaujímavý a pro lid i nad jiné příznačný rys, že lidový člověk myslí daleko prostěji a proto i často správněji než někdy inteligent. Ten naopak spíše rozkládá a rozleptává pojmy i fakta, jak vidíme na všelijakých těch diskusích a debatách, kde na počátku diskutující a posluchači něco o věci vědí, ale nakonec, po takové rozleptávající diskusi, nevědí docela nic.*“⁴⁹ Zatiaľ čo Nejedlého koncepcia bola nepochybne bližšia prevládajúcemu stranickému názoru, Novomeského vízia symbolizovala nové sebavedomie slovenských komunistických intelektuálov. Jeho prednáška predstavovala „náborovú brožúrku“ pre indiferentnú slovenskú inteligenciu. Ponúkala jej dôstojné miesto v budúcej komunistickej utópii výmenou za spoluprácu na jej budovaní. Dôležitým momentom v jeho argumentácii preto nebolo len ubezpečovanie, že táto skupina ľudí je hlavným motorom spravodlivého riešenia slovenskej otázky, ale že zároveň bude aj dôsledne bojovať proti českým hegemonickým nárokom: „*Je nesporné, že náš kultúrny ruch bude po všetkých stránkach slovenský. O národný charakter kultúrneho života na Slovensku sa už nebudeme musieť s nikým dohadovať.*“⁵⁰

Roky 1945 – 1948 nepochybne znamenali značný nárast vplyvu slovenských komunistických intelektuálov na „riadenie vecí verejných“. A to aj napriek tomu, že povojnová žilinská stranická konferencia potlačila vnútrostranícky vplyv „povstaleckej skupiny“

46 Tamže, s. 26.

47 LINHART, Karel. *Intelligence v Československu*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1987, s. 13.

48 Tamže, s. 8.

49 NEJEDLÝ, Zdeněk. *Komunisté – dediči veľkých tradíc českého národa*. Praha : ÚV KSČ, 1950, s. 24.

50 NOVOMESKÝ, Ladislav. Na okraj našej kultúrnej politiky. In PAVLÍK, Ondrej (ed.). *Slovenská kultúra a osveta na prahu socializmu*. Bratislava : Obzor, 1979, s. 26.

v prospech „starých súdruhů“. Povstalcom napriek tomu ostávali dôležité politické posty aspoň v rámci správy Slovenska. Okrem toho G. Husák sa po roku 1946 stal predsedom Zboru povereníkov a kľúčovou osobou komunistického prevratu na Slovensku. Definitívne víťazstvo komunistov preto vnímali komunistickí intelektuáli ako svoje víťazstvo.⁵¹ Nemohli však tušiť, že rok 1948 pre nich neznamená len krok k dlho očakávanej socialistickej utópii, ale zároveň začiatok katastrofy. Hoci K. Gottwald po prevrate konštatoval, že inteligencia v Československu vo svojej väčšine stála na strane „ľudu a pokroku“⁵², situácia sa začala rýchlo meniť k horšiemu.

Komunistickí intelektuáli typu L. Novomeského si, zdá sa, nedostatočne uvedomovali, že ich vízie riešenia slovenskej otázky a úlohy intelektuálov nemajú oporu v programe KSČ. Podceňovali pretrvávajúcu, silnú nedôveru v „robotníckom“ krídle strany, ktorá sa začala naplno prejavovať hneď, ako intelektuáli začali získavať reálny politický vplyv. Starí straníci s veľkou nechutou sledovali, ako hrdinské príbehy povstaleckej skupiny zatievajú ich zásluhy zo straníckych bojov v 20. a 30. rokoch. Tento postoj rýchlo prerástol do otvoreného nepriateľstva, ktoré možno interpretovať aj na iných úrovniach ako len intelektuálne vs. proletárske krídlo (napr. nacionalisti vs. centralisti alebo povstalcovia vs. moskovský exil). Napriek tomu je príznačné, že otvorený boj sa v značnej miere vyznačoval práve kritikou elitárskych tendencií komunistických intelektuálov. To, čo bolo dovtedy blahosklonne prehliadané, sa v novej situácii stalo smrteľným hriechom. Široký otvorene obviňoval Husáka aj Novomeského, že svojou činnosťou za prvej republiky prepadli „intelektuálnosti“ a nikdy nenašli správny vzťah k robotníckej triede.⁵³ Historik John Connolly vo svojej práci opisuje prekvapenie sovietskych spisovateľov, keď im K. Bacílek vysvetlil, že neverí na existenciu poctivých intelektuálov.⁵⁴ Títo dvaja najradikálnejší predstavitelia anti-intelektuálneho krídla jednoducho mali pocit, že v socialistickej režime nie je miesto pre intelektuálov na zodpovedných miestach, či už v štátnych alebo straníckych funkciách. Podľa ich názoru bolo úlohou inteligencie slúžiť a nie rozhodovať.

Tento názor založený na osobnej nevráživosti sa rýchlo presadil aj v oficiálnej straníckej politike. Nová politická realita si totiž vyžadovala nový typ inteligencie. Po roku 1948 komunistická strana prestala nezávislých intelektuálov „starého typu“ potrebovať. Už nebolo nutné tvoriť a kultivovať diskurz hnutia, podnecovať búrlivé diskusie a ani týmto spôsobom prítahovať politicky indiferentných. Po prevzatí moci KSČ mala záujem už len o „radových vojakov“ poslušne plniacich stranícku úlohu.⁵⁵ Podľa historika Jiřího

51 RYCHLÍK, Čestí a slovenští intelektuálové a jejich vztah ke komunistické straně v kontextu východní Evropy. In PAŽOUT, *Komunističtí intelektuálové*, c. d., s. 28.

52 ROŠKO, Róbert. Socialistická inteligencia v kontexte československej spoločnosti. In *Inteligencia v socialistickej spoločnosti*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1981, s. 33.

53 RYCHLÍK, Jan. Slovenský národní komunizmus a slovenští národní komunisté. In KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.). *Český a slovenský komunizmus (1921 – 2011)*. Praha : ÚSTR, ÚSD, 2012, s. 310.

54 CONNELLY, John. *Ztročená univerzita*. Praha : Karolinum, 2008, s. 425.

55 KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce*. Praha : Argo, 2009, s. 65.

Berana preto po februárovom prevrate prebiehala v KSČ akási plebeizácia. Strana svojich intelektuálov zbavila vplyvu, rezervoárom kádrov sa stala výroba, svätým grálom triedny pôvod, ktorý údajne ako jediný mohol zaistiť presadzovanie potrieb socializmu.⁵⁶ Vedúci stranícki predstavitelia sa rozhodli vychovať si vlastnú inteligenciu, ktorá mala fungovať podľa ich predstáv. Ako vysvetlil K. Gottwald na IX. zjazde KSČ v máji 1949, v rámci predstavenia tzv. generálnej línie budovania socializmu, komunistický režim si vytvorí novú inteligenciu, triedne a ideologicky spätú s ľudom a vychovanú v duchu marxizmu-leninizmu, ako aj dialektického a historického materializmu.⁵⁷

Vhodné využitie kampane proti buržoáznemu nacionalizmu, ktorá prebiehala v celom východnom bloku, následne už len zabezpečilo pohodlné odstránenie, z hľadiska komunistického režimu nepotrebných a nebezpečných slovenských komunistických intelektuálov zo spoločenského a politického života. Čistky a procesy v prvej polovici 50. rokov sú už dávnejšie vyčerpávajúco a podrobne opísané. Po potreby tejto analýzy stačí konštatovať, že počas nich boli z politického života rôznym spôsobom takmer úplne odstránené prvé dve generácie slovenských komunistických intelektuálov. Rovnako boli na dlhý čas tabuizované aj ich politické vízie. Svojím dobrovoľným a aktívnym vstupom do mocenských štruktúr sa zbavili ochrany, ktorú im dovtedy poskytovala ich politická bezvýznamnosť. Bez toho, aby si to naplno uvedomili, sa tak dostali do politického súboja, v ktorom nemali nijakú nádej na výhru. Treba však uznať, že minimálne G. Husák sa z tejto lekcie dokázal dostatočne poučiť.

56 BERAN, Jiří. K vývoji společenských věd v Československu v šedesátých letech 20. století. In ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Česká věda a Pražské jaro (1963 – 1970)*. Sborník z konference. Praha : Karolinum 2001, s. 179.

57 Spoločná česko-slovenská parlamentná knižnica, NR ČSR – stenoprotokoly, schôdza 15. 6. 1949. Dostupné na internete: <http://www.snemovna.cz/eknih/1948ns/stenprot/030schuz/s030002.htm>.

Rok 1969, tzv. Šikova ekonomická reforma a Slovensko¹

Miroslav Londák

Napriek augustovej okupácii Československa z roku 1968² istý čas aj na Slovensku pretrvávali ilúzie v tom zmysle, že aspoň niektoré idey tzv. socializmu s ľudskou tvárou sa podarí uchovať a realizovať. Táto téza platí i v súvislosti s prebiehajúcou tzv. Šikovou ekonomickou reformou³, jej uvádzaním do praxe a ďalším teoretickým rozvíjaním. V tomto duchu na zasadaní Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ), ktoré sa konalo v dňoch 12. – 13. decembra 1968, vystúpil i slovenský ekonóm a vtedajší tajomník ÚV Komunistickej strany Slovenska (KSS) Viktor Pavlenda. Napriek kritickým pripomienkam, ktoré predniesol v súvislosti s dovtedajším priebehom realizácie ekonomickej reformy očakával, že sa v nej bude i v nasledujúcom období pokračovať. Pavlenda na tomto fóre opätovne kritizoval najmä fakt, že pri príprave reformy sa takmer neprihliadalo na slovenskú realitu a česká skutočnosť sa naďalej stotožňovala s celoštátnou. Podľa jeho názoru sa pri realizácii reformy prejavovala aj istá živelnosť a nekoncepcnosť, čo azda vyplývalo aj z toho, že v roku 1968 bol vývoj v krajine príliš hektický.⁴

Na slovenskej strane sa vrcholný stranícky orgán ÚV KSS ekonomickou problematikou zaoberal dňa 16. decembra 1968. V súvislosti s ekonomickou reformou a jej ďalšou realizáciou bol na toto fórum pripravený pracovný materiál s názvom *Ekonomické nástroje v novej sústave riadenia*, ktorý hodnotil dosiahnutý stav reformy najmä z pohľadu Slovenska. Podľa dokumentu v danom období išlo len o čiastkové hodnotenie, pretože zložitý spoločenský proces formovania ekonomickej reformy ešte nebol ukončený. Reforma síce priniesla určité pozitíva, no zo širšieho celospoločenského pohľadu nedostatočne prispela k riešeniu ekonomickej nerovnováhy a k stimulovaniu socialistického podnikania. Z celkového pohľadu sa však reforma v materiáli hodnotila ako pozitívny proces, ktorý je konkretizáciou vzťahu plánu a trhu. V tomto čase sa ešte reforma nechápala ako narušenie princípov plánovanej ekonomiky. Za závažný problém dokument označil nedostatočne zvládnutú cenovú prestavbu z januára 1967. Ani pôvodný predpoklad, že všetky podniky budú začínať za rovnakých podmienok, sa v skutočnosti

1 Kapitola bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 2/0104/13: *Slovensko po roku 1968. Cez mráz normalizácie k samostatnej Slovenskej republike a demokracii*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Miroslav Londák, DrSc.

2 K tejto problematike bližšie pozri LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav a kol. *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava : Veda, 2009.

3 O ideovej príprave a realizovaní tzv. Šikovej ekonomickej reformy bližšie pozri LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Typoset, spol. s. r. o., 2012.

4 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) ÚV KSS, škatuľa (š.) 1217.

nepodarilo naplniť. Mnohé z nich získali bez vlastných zásluh značné finančné prostriedky, kým iné nemali financie na najzákladnejšie potreby. Preto museli nasledovať rôzne redistribúcie finančných prostriedkov z centra.⁵

Špecifickým problémom bola, podľa materiálu, situácia na Slovensku, ktorá sa pri konštrukcii nástrojov economickej reformy nezohľadnila. „*Protichodnosť a negatívne stránky pôsobenia novej sústavy vystupujú preto v ekonomike Slovenska vypuklejšie, ako sa to javí celoštátne.*“ Mnohé problémy slovenských podnikov v porovnaní s podnikmi v českých krajoch boli spôsobené ich nižšou rentabilitou, ktorá bola daná objektívne, vývojom ich materiálo-technickej základne a, samozrejme, aj prestavbou veľkoobchodných cien. Podľa dokumentu sa nedostatočne zohľadňovali rozhodnutia štátnych orgánov na urýchlenie rozvoja Slovenska a jeho postupné vyrovnávanie na úroveň českých krajín.

Spomínaný pracovný materiál však nebol len kritický, ale hľadal aj riešenia daných problémov, napr. v súvislosti s deformáciami cien či problematikou odvodov. Nakoniec dospel k názoru, že by bolo potrebné „*preskúmať tiež vhodnosť uplatnenia sústavy dane z pridanej hodnoty, ktorá by odstránila niektoré nedostatky zdanenia výrobkov vo finálnom štádiu výroby, plnšie a spravodlivejšie by zdaňovala jednotlivé fázy spracovania a umožnila uplatniť rovnaké zdanenie miezd a zisku vo všetkých podnikoch*“. Obsahoval aj ďalšie konkrétne návrhy, ktoré by pomohli optimálnejšiemu rastu slovenskej ekonomiky, napr. požiadavku vzniku Fondu územného rozvoja Slovenska, ktorý by bol efektívnejším nástrojom podpory jeho rozvoja než dovtedajšie spôsoby.⁶

Na decembrovom zasadaní ÚV KSS V. Pavlenda vo svojom prejave spomenul aj úlohy, ktoré by mali byť hlavnou súčasťou economickej reformy, a to najmä prípravu zákona o socialistickom podniku takým spôsobom, aby mohol byť predložený na schválenie ešte v prvom štvrtroku 1969. Podobne, legislatívnym spôsobom, sa malo podľa neho riešiť i postavenie podnikových rád pracujúcich. Podľa Pavlendu sa v tomto smere malo postupovať i na Slovensku pri rešpektovaní jeho špecifických podmienok.⁷

V svojom záverečnom uznesení ÚV KSS konštatoval, že za jedenásť mesiacov roka 1968 sa nepodarilo dosiahnuť podstatnú zmenu tých činiteľov, ktoré determinovali životnú úroveň obyvateľstva na Slovensku. Zlá situácia bola predovšetkým v oblasti bytovej výstavby. Zároveň sa konštatovalo, že nerovnováha, ktorá sa prejavovala v slovenskej ekonomike v uplynulom roku, nielenže sa neodstránila, ale, naopak, prehĺbila sa a očakávalo sa pokračovanie negatívnych tendencií i v nasledujúcom roku.⁸

O tom, aký bol pohľad prvej vlády Slovenskej socialistickej republiky (SSR) na problematiku economickej reformy, si môžeme urobiť dojem na základe programového vyhlásenia, ktoré predniesol jej predseda Štefan Sádovský 24. januára 1969 na pôde

5 SNA, f. ÚV KSS, š. 1216.

6 Tamže.

7 SNA, f. ÚV KSS, š. 1217.

8 Tamže.

Slovenskej národnej rady.⁹ Podľa neho situácia, v ktorej sa nachádzala slovenská ekonomika v danom období, bola výsledkom zložitého a protirečivého vývoja. Samozrejme, vláda SSR oceňovala progresívny vývoj, ktorý bol naštartovaný procesom socialistickej industrializácie v povojnovom období. Na druhej strane si však bola vedomá problémov a ťažkostí, ktorými prechádzala slovenská ekonomika. Pomerne jednostranná orientácia na základné odvetvia priemyslu, ktoré sa pritom dali charakterizovať veľkou náročnosťou na suroviny, energie a palivá, vyžadujúca si zároveň vysoké investície, sa na druhej strane prejavila nedostatkom zdrojov na rozvoj spracovateľských a finalizujúcich odvetví, a v obmedzení možností dovozu licencií, techniky, ako aj spotrebných tovarov. Slovensko bolo zároveň málo zapojené do zahraničného obchodu a jeho podniky tak boli pod nedostatčným tlakom nielen vonkajšieho trhu, no i progresívnych impulzov, ktoré mohli zo zahraničia plynúť.

Všetky tieto skutočnosti však boli podľa programového vyhlásenia vlády dané práve tým, že v celom povojnovom období nebola dostatočne ujasnená celková koncepcia rozvoja slovenskej ekonomiky, že sa vychádzalo zo „*starého modelu fungovania ekonomiky a unitárneho politického usporiadania štátu*“. Pritom za nositeľa tejto „*nesprávnej koncepcie hospodárskeho rozvoja*“ bol považovaný administratívno-direktívny systém riadenia, ktorý sa mal práve ekonomickou reformou odstrániť a nahradiť novým modelom, pre ktorý sa používal napr. názov ekonomický model riadenia. Podľa dokumentu stáli za všetkými tými problémami a ťažkosťami, ktorými prechádzala slovenská ekonomika, tri príčiny: neujasnená koncepcia rozvoja, administratívno-direktívna sústava riadenia a nesprávne chápanie jednoty československej ekonomiky.¹⁰

Základné východisko z ekonomických problémov slovenského hospodárstva videla vláda SSR predovšetkým „*v hlbokom premyslení economickej reformy a v jej dôslednom a cielavedomom rozvíjaní*“. Len skutočným rozvíjaním a realizovaním základných atribútov economickej reformy sa mohli naplniť tie nádeje, ktoré sa spájali s federalizovaním Československa. Zároveň mala vláda SSR jasno v tom, že ak by prišlo k návratu k centralistickému, administratívno-direktívnemu riadeniu ekonomiky, federatívne usporiadanie krajiny by bolo skutočne len formálnym aktom.¹¹ Práve z týchto dôvodov sa vláda usilovala o dôsledné rozvíjanie economickej reformy so všetkými atribútmi, ktoré postupne rozpracúvali O. Šik a široký okruh ekonomických odborníkov.

Prvá vláda SSR teda pôvodne na začiatku roka 1969 jednoznačne predpokladala, že v economickej reforme sa i v nových podmienkach, daných okupáciou krajiny, bude pokračovať. Potvrdzujú to ďalšie tézy, ktoré boli súčasťou jej programového vyhlásenia.

9 Cit. podľa ŽATKULIAK, Jozef. *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970)*. Dokumenty. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2011, s. 168 a n.

10 Tamže, s. 175 – 176.

11 „*Len dôsledné rozvíjanie economickej reformy dáva zmysel a kvalitatívne novú náplň federatívneho usporiadaniu republiky a je vôbec základnou podmienkou fungovania federácie v hospodárskom živote.*“ Tamže, s. 176.

Vyplývalo z nich napr., že realizovaním reformy sa podarí novým spôsobom vyriešiť postavenie samostatných socialistických podnikov a ich vzťah k štátu v podmienkach regulovaného socialistického trhu. To zároveň nemalo znamenať, že by sa skončilo s aplikovaním plánovaného hospodárstva. No práve od fungujúceho socialistického trhu sa očakávalo lepšie uspokojovanie potrieb občanov štátu, ako aj otvorenie priestoru pre podnikanie podnikov. Nové podmienky v ekonomike mali na jednej strane nútiť podniky zavádzať do výroby najnovšie výsledky vedy a techniky, progresívne technológie a na druhej strane nútiť ich zanechať neefektívne výrobné procesy.¹²

O úmysle vlády SSR pokračovať v rozvíjaní ekonomickej reformy však svedčí predovšetkým záujem kodifikovať jej zásady v zákone o podniku, o podnikaní, o pláne i v pravidlách rozpočtového hospodárenia. Práve realizovaním zákonností v reforme by sa skutočne určili vzťahy medzi podnikmi a štátom i medzi podnikmi a ich zamestnancami. Len za takýchto podmienok by bolo umožnené podnikom presadzovať ich ekonomické záujmy a na druhej strane zisťovať ich skutočné hospodárske výsledky. Vláda si zároveň uvedomovala, že ďalšie rozvíjanie a kodifikovanie ekonomickej reformy by neprineslo do hospodárskeho života len jednoznačné pozitíva. Bola si vedomá toho, že bude nutné realizovať i nepopulárne opatrenia. Nastalo by totiž zvyšovanie tlaku na odstraňovanie výrob, ktoré by neboli dostatočne efektívne a ktoré v predchádzajúcom období mohli pôsobiť len na základe rôznych dotácií.¹³

Napriek tomu, že si vláda SSR uvedomovala vtedajšie problémy slovenského hospodárstva, predpokladala, že v nastávajúcom období sa podarí nielen urýchliť ekonomický rast na Slovensku, no predovšetkým uskutočniť prechod na novú trajektóriu, ktorá by sa dala charakterizovať prechodom na kvalitatívne nové smery rozvoja ekonomiky. Predpokladalo sa postupné zavŕšenie industriálnej fázy rastu ekonomiky, v ktorej by sa na základe už existujúcich odvetví základného priemyslu a poľnohospodárstva rozvíjali predovšetkým spracovateľské a finalizujúce odbory. V tom mala spočívať štruktúrna prestavba slovenského hospodárstva. Mala sa zároveň orientovať na tri hlavné princípy:

*„Aby sa v ekonomickej pohybe využil intelektuálny potenciál národa,
aby sa rozvinuli moderné vysokorentabilné a dynamické odvetvia, ktoré dávajú nadpriemerné akumulčné zdroje a umožnia uplatnenie sa kvalifikovanej mladej generácie,
aby sa naša ekonomika (slovenská – poznámka autora) efektívnejšie zapojila do medzinárodnej delby práce.*

*Podľa týchto kritérií bude vláda formulovať zacielenie strednodobého a dlhodobého plánu“.*¹⁴

O problematike ekonomickej reformy a jej ďalšom realizovaní na Slovensku sa nehovorilo len na stránickej alebo vládnej úrovni, ale táto výrazne rezonovala i na vedeckej konferencii, ktorú pod názvom *O štruktúrnych problémoch rozvoja ekono-*

¹² Tamže, s. 177.

¹³ Tamže.

¹⁴ Tamže, s. 177 – 178.

miky Slovenska v dňoch 21. – 23. januára 1969 zorganizovala Vysoká škola ekonomická v Bratislave. Na jej rokovaní sa stretlo 280 účastníkov z akademických kruhov aj odborníkov z praxe. Na podujatí sa zúčastnil i prof. V. Pavlenda, DrSc., tajomník ÚV KSS, ako aj doc. Ing. J. Ferianc, DrSc., minister plánovania SSR. Z českej strany boli prítomní pracovníci Vysokej školy ekonomickej v Prahe i Ekonomického ústavu ČSAV.

Ako jeden z prvých vystúpil V. Pavlenda. Podľa neho po auguste 1968 síce prevládali obavy o ďalší osud reformy, no tie sa rýchlo rozplynuli a od novembra stranické orgány „jednoznačne formulovali potrebu pokračovať v reforme dôslednejšie, premyslenejšie a intenzívnejšie“. ¹⁵ Preto nastal čas, keď napriek zložitým politickým podmienkam treba urýchlene teoreticky rozpracovať princípy ekonomickej reformy a zároveň stanoviť konkrétny časový harmonogram jej realizácie. Pavlenda tiež navrhol, aby sa v záujme tohto cieľa spojili slovenskí a českí odborníci, ktorí by mohli pracovať podobným spôsobom, ako sa postupovalo pri príprave ústavného zákona o česko-slovenskej federácii, kde sa sústredenie odborníkov osvedčilo. ¹⁶

Prípravu programu ekonomickej reformy na tejto konferencii podporil aj Jozef Rosa, rektor Vysokej školy ekonomickej. Program mal však už vyhovovať novým podmienkam, ktoré vznikli uzákonením federatívneho štátneho usporiadania, preto sa venoval problémom ekonomického rastu na Slovensku v novom štátoprávnom usporiadaní a tradične aj jeho vyrovnávaniu na úroveň českých krajín. Podľa Rosu v predchádzajúcich rokoch bola miera výrobných investícií, ktoré plynuli na Slovensko „nižšia, ako by zodpovedalo podielu Slovenska na tvorbe národného dôchodku“. ¹⁷ Ak by sa mala naplniť strategická úloha, t. j. dosiahnuť vyrovnanie Slovenska na úroveň českých krajín do roku 1980 a zároveň obstať v svetovej hospodárskej súťaži, musel by podľa neho rásť národný dôchodok na Slovensku v nasledujúcich rokoch približne o 10 % ročne. Podľa jeho názoru sa už od začiatku 60. rokov 20. storočia mal na Slovensku oveľa rýchlejšie rozvíjať spotrebný priemysel, čo sa však neudialo „v dôsledku brzdiacich politických činiteľov“. Preto sa v nasledujúcom období musí slovenská ekonomika, v záujme splnenia uvedených cieľov, urýchlene orientovať na rast spotrebného priemyslu, terciárneho sektora a predovšetkým na budovanie vedeckovýskumnej základne. Prítom nezanedbateľným faktorom hospodárskeho rastu Slovenska malo byť aj rozumné využitie jeho práceschopného obyvateľstva. ¹⁸

Jozef Rosa ďalej konštatoval, že v nasledujúcich rokoch by sa malo slovenské hospodárstvo intenzívne orientovať na čo najprogressívnejšie využívanie vlastných zdrojov rastu, ale aj na medzinárodný úver. Tento poznatok vyplynul podľa neho z hospodárskeho

15 PAVLENDÁ, Viktor. K problému realizácie poznatkov ekonomických vied v praxi. In *Ekonomický časopis*, roč. 17, 1969, č. 5, s. 389.

16 Tamže.

17 ROSA, Jozef. Zdroje rozvoja národného hospodárstva Slovenska. In *Ekonomický časopis*, roč. 17, 1969, č. 5, s. 396. „Ak od podielu 30 % na celoštátnych investíciách odpočítame pomerne vysoký podiel investícií do spoločenskej spotreby a tie akcie, ktoré sú celoštátneho charakteru, ale sú zahrnuté do podielu Slovenska, prichádzame k záveru, že miera výrobných investícií je nižšia, ako by zodpovedalo podielu Slovenska na tvorbe národného dôchodku.“

18 Tamže, s. 394.

programu prvej českej vlády z januára 1969, z ktorého bolo zrejmé, že české hospodárstvo sa bude orientovať na rekonštrukciu výrobnotechnickej základne a intenzívny typ investičnej politiky, z čoho pre Slovensko vyplývalo, že pravdepodobne nebude môcť rátať s veľkými prebytkami investičných zdrojov z českých krajín.¹⁹

V súhrnej správe z konferencie bolo konštatované, že v nových podmienkach, daných realizovaním ekonomickej reformy a novým štátovým usporiadaním, bude možné dosiahnuť optimálne štrukturálne zmeny v slovenskom priemysle len v prípade, ak príde k pozitívnemu riešeniu viacerých problémov. Slovenské podniky totiž v porovnaní s českými nemali vybudovanú vlastnú výskumnú a vývojovú základňu, nižšia bola finalita výroby i uplatňovanie progresívnych výrobných odborov. Vytvárali tiež nižšiu akumuláciu, ktorá bola základom vlastnej reprodukcie. Všetky tieto momenty determinovali celkovú horšiu dôchodkovú situáciu slovenských podnikov. Preto podľa správy bolo potrebné pristúpiť k zmene ekonomických pravidiel, ktoré vyplývali z prebiehajúcej reformy. Totiž „*ekonomické nástroje boli pre všetky podniky stanovené ako jednotné, pričom podniky pracujú v rôznych ekonomických podmienkach*“.²⁰

O ekonomickej reforme sa, samozrejme, nehovorilo len na takom fóre, akým bola vedecká konferencia. Prvá vláda SSR dostala na začiatku roka 1969 rozsiahly pracovný materiál s názvom *Náčrt ďalšieho postupu ekonomickej reformy (Teoretické východiská)*, ktorý vznikol na pôde Komisie Slovenskej národnej rady (SNR) pre riadenie a vzala ho na vedomie. Pri vzniku tohto dokumentu spolupracovalo osemnásť pracovných tímov a približne dvesto ekonómov – teoretikov z výskumu i z praxe. Pochopiteľne, jeho hlavným cieľom bolo rozpracovať teoretické východiská ďalšieho rozvoja reformy.²¹ Podobný materiál vypracovala aj Teoretická skupina pri národohospodárskej komisii Hospodárskej rady v Prahe. Pokiaľ išlo o hlavné princípy, medzi oboma dokumentmi neboli podstatnejšie rozdiely. Na slovenskej strane však viac akcentovali špecifické problémy rozvoja slovenského hospodárstva, ktorých riešenie sa očakávalo v nastávajúcom období.²²

Cieľom tejto kapitoly nie je vyčerpávajúca charakteristika všetkých častí dokumentu. Jednoznačne však z neho vyplývalo, že na strane slovenských ekonómov prevládal názor o nevyhnutnosti ďalšieho pokračovania ekonomickej reformy, pričom konštatoval, že v teoretickej rovine nastal pozitívny posun vo viacerých oblastiach, predovšetkým z hľadiska miesta Slovenska v tomto spoločenskom procese a jeho riadení. Podľa dokumentu možno v danej etape hovoriť len o prvých krokoch realizácie ekonomickej reformy v Československu a v istom zmysle aj o pretrvávaní direktívnej sústavy riadenia. Podniky boli totiž sputňované podobne ako v predchádzajúcom období, len striktné direktívy boli nahradené tzv. ekonomickými nástrojmi, ktoré však podnikom nepriniesli skutočnú samostatnosť v hospodárení. Centralizácia v ich riadení pokračovala, ale inými

19 Tamže, s. 396 – 397.

20 *Ekonomický časopis*, roč. 17, 1969, č. 3, s. 454.

21 Dokument uverejnil *Ekonomický časopis* pod názvom: Náčrt ďalšieho postupu ekonomickej reformy. In *Ekonomický časopis*, roč. 17, 1969, č. 3, s. 230 – 273.

22 Tamže, s. 273.

prostriedkami. Preto, podľa dokumentu, v nasledujúcom období treba prioritne riešiť otázku, akým spôsobom bude štát uplatňovať svoj vplyv v riadení ekonomiky. Nemôže ďalej pretrvávajúť stav, keď v administratívnej sústave riadenia centrum rozhodovalo o 100 % investícií, kým v čase realizácie reformy to bolo len v 87 %. Všetko smerovalo k tomu, aby na skutočnom trhu pôsobil tak štát, ako aj „*autonómna podniková sféra*“, čo by malo zvlášť význam najmä pre Slovensko. Ak sa predpokladalo, že v trhových podmienkach bez osobitných zásahov sa rozdiely v ekonomickej úrovni medzi zaostávajúcimi a vyspelými oblasťami zväčšujú, zabezpečenie vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín bolo podľa materiálu „*nemysliteľné iba na základe rozhodovania podnikov alebo pomocou intervenčnej politiky štátu*“. Preto sa za nevyhnutné považovalo vytvorenie Fondu rozvoja Slovenska, ktorého cieľom by bolo podnikateľským spôsobom splniť spomínaný strategický cieľ.²³

Ďalším problémom vtedajšej reálne existujúcej ekonomickej situácie bola cenová a odvodová sústava. Na Slovensku, podľa dokumentu, prevládali také cenové deformácie a s nimi súvisiace prerozdeľovacie procesy, ktoré deformovali hodnotové vzťahy do tej miery, že v hospodárstve vznikla úplne neprehľadná situácia, ktorá sa iba prehľbovala. Východisko sa opätovne nachádzalo v pôsobení Fondu rozvoja Slovenska, pričom novou myšlienkou bola aj potreba vzniku peňažného a devízového trhu. Navyše, keďže doteraz pri uplatňovaní ekonomickej reformy absentoval priestorový pohľad, zmenu by mala priniesť aj nová hospodárska politika štátu, ktorá by si konečne uvedomila, že politika vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín je aj v jej záujme. Ak by totiž centrum malo skutočný záujem na vyrovnávaní, zrejme by nemohol fungovať vtedajší systém odvodov, v ktorom sa jednotné ekonomické nástroje riadenia „*môžu nepriaznivo odraziť v slabšej oblasti*“.²⁴

Návrhy, s ktorými prichádzali slovenskí ekonómovia, sú dôkazom ich odborného i osobného postoja k ďalšiemu rozvíjaniu ekonomickej reformy v Československu. Autori dokumentu si pritom uvedomovali, že jej realizácia je dlhodobým procesom. Preto v tomto období považovali za najdôležitejšie prijať niekoľko operatívnych rozhodnutí, ktorými by sa zamedzilo istému chaosu v rozhodovaní. Realizácia ekonomickej reformy by sa tak následne posunula do novej etapy. Najprv však bolo potrebné vyriešiť otázku postavenia podniku a princípov socialistického podnikania. Integrovanou súčasťou tejto problematiky zostávalo naďalej vyjasnenie postavenia nadpodnikových integrácií, podnikových rád pracujúcich a vôbec otázka úlohy štátu v ekonomike, ako aj aplikovanie ekonomickej reformy v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania.²⁵

Spomínaný materiál opätovne upozornil na pretrvávajúce problémy slovenskej ekonomiky, ktoré sa v poslednom období ešte znásobili. Cenovou úpravou sa znížila už aj tak nízka úroveň rentability priemyselnej výroby, čo vyplývalo z daných štruktúrnych

23 Tamže, s. 230 – 233.

24 Tamže, s. 234 – 235.

25 Tamže, s. 236.

dôvodov. Nepriaznivý dopad mala predovšetkým na výrobky základného priemyslu. Stratavejšou sa stala napr. aj výroba hliníka, niklu a pod., naopak, zvýhodnila sa výroba finálnej produkcie, ktorá na Slovensku stále klesala. Problém vyrovnávania Slovenska v týchto podmienkach bolo, podľa dokumentu, možné zabezpečiť niekoľkými cestami:

Vytvorením normálnych ekonomických podmienok pre tie odvetvia, ktoré sú na Slovensku perspektívne a majú predpoklady na dynamický rozvoj (hutnícka výroba, chémia, strojárské a elektrotechnické odbory, spotrebný a potravinársky priemysel). Zároveň sa mali odstrániť cenové deformácie v odvodovej a dotačnej politike;

Cielenou podporou dynamických odborov výroby s dôrazom na spracovateľské a finalizujúce odvetvia;

Presadzovaním prílivu zahraničného kapitálu, napr. formou dlhodobých štátnych pôžičiek, vytváraním zmiešaných akciových spoločností a tiež nákupom strojov a licencií na pasívny úver;

Predajom cenných papierov i mimo územia Slovenska, pričom toto opatrenie by sa viazalo na vytvorenie peňažného trhu, ktorý by bol schopný zabezpečiť umiestňovanie cenných papierov v podnikoch, ale aj u obyvateľstva;

Využitím úverových zdrojov prostredníctvom federálnej emisnej banky alebo inými prostriedkami;

Dotáciami z federálneho rozpočtu, napr. na rozvoj vedeckovýskumnej základne, resp. na podporu investičnej výstavby, ktorá presahuje záujem národnej ekonomiky, prípadne na urýchlenie štrukturálnych zmien.²⁶

Okrem týchto ciest sa osobitne zdôrazňoval aj význam Fondu na rozvoj Slovenska, ktorý by sa konštituoval zákonom. Jeho zakladateľom mal byť štát, ktorý by zákonom získal dostatočné právomoci na to, aby podnikateľským spôsobom mohol realizovať rozvojové projekty. V tomto smere sa uvažovalo aj o vydávaní obligácií, pričom fond by mal právo získať zahraničné úvery a licencie. Na fond by mohli nadväzovať iné špeciálne fondy, napr. Fond rozvoja cestovného ruchu a pod.²⁷ Napriek tomu, že slovenskí ekonómovia v tomto období uvažovali aj o zavedení niektorých prvkov vlastných trhovému hospodárstvu, akceptovali dané princípy ekonomiky a tzv. socialistického štátneho zriadenia. Najmä po okupácii Československa bolo nemysliteľné očakávať, že sa budú prezentovať myšlienky o nevyhnutnom absolútnom návrate ku klasickej kapitalistickej ekonomike. Stále totiž prevládalo presvedčenie, že socialistickú ekonomiku možno reformovať. Táto cesta nebola ešte úplne zavrhnutá.

Teoretická riadiaca skupina pri Komisii Predsedníctva SNR pre riadenie predložila vyššie spomínaný dokument s názvom *Náčrt d'alsieho postupu economickej reformy (Teoretické východiská)* vláde SSR dňa 17. januára 1969. Podľa názoru tejto skupiny by bolo racionálne, aby sa ďalší postup economickej reformy pripravoval na celoštátnej

26 Tamže, s. 267 – 269.

27 Tamže, s. 271 – 273.

úrovni s primeranou participáciou odborníkov zo Slovenska. Navrhla i konkrétny časový harmonogram prác na prvú polovicu roka 1969.²⁸

Z citovaných dokumentov teda jednoznačne vyplýva, že na Slovensku aj po okupácii krajiny, na začiatku roka 1969, vládlo presvedčenie o nevyhnutnosti pokračovania ekonomickej reformy. Podľa slovenských odborníkov ju však bolo potrebné v nasledujúcom období pripraviť a realizovať v praxi tak, aby aj v daných podmienkach urýchlila ekonomický rast Slovenska a pomohla jeho vyrovnávaniu na úroveň českých krajín.

Od marca 1969 sa vo vrcholných štruktúrach KSS začalo pripravovať nové zasadanie jej ÚV, ktoré sa malo venovať ekonomickým záležitostiam. V tom období sa predpokladalo, že plénum sa bude konať v druhej polovici mája. V prípravných materiáloch sa konštatovalo, že v uplynulom období sa prejavovali v československej ekonomike viaceré ťažkosti, ktoré boli na Slovensku vypuklejšie ako v celoštátnom meradle. Údajne to bol dôsledok uprednostňovania rozvoja ťažkého priemyslu a „*dlhodobého obmedzovania rozvoja priemyslu vyrábajúceho spotrebný tovar a terciálnej sféry*“. Práve preto a v záujme odstránenia vzniknutých deformácií sa mala slovenská ekonomika v dlhodobom horizonte orientovať na nové progresívne výrobné odbory a vôbec na všetky inovácie, ktoré sa v danej dobe spájali s vedecko-technickým pokrokom. Pripravované plénum sa malo zamerať na zhodnotenie dovtedajšieho ekonomického vývoja Slovenska a stanoviť zásady rozvíjania ekonomickej reformy. Z uznesenia Predsedníctva ÚV KSS z 31. marca 1969 vyplýva, že zodpovednou osobou za prípravu májového pléna bol V. Pavlenda a bolo určená i širšia riadiaca komisia v zložení Viktor Pavlenda, Štefan Sádovský, Bohuslav Graca a Vojtech Daubner.²⁹ Zo zloženia komisie je zrejmé, že v tomto období vo vedení KSS stále prevládali proreformne orientované sily.³⁰

Situácia sa však začala rýchlo meniť v súvislosti s celkovým vývojom v politickej oblasti. Po tzv. hokejovej kríze³¹ bolo 31. marca 1969 vydané *Vyhlásenie ÚV KSSZ a vlády ZSSR*, ktoré vyhlásilo protisovietske demonštrácie prebiehajúce na viacerých miestach v Československu za kontrarevolučné. Na nasledujúcom zasadaní ÚV KSČ sa 17. apríla Alexander Dubček vzdal funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ a na čelo strany bol zvolený Gustáv Husák. O mesiac, koncom mája bol už prijatý zásadný normalizačný dokument s názvom *Realizačná smernica májového pléna ÚV KSČ*, ktorej následné postupné realizovanie znamenalo návrat do stavu, v ktorom sa krajina nachádzala pred januárom 1968, a to vo všetkých oblastiach spoločenského života – tak politického, ako

28 SNA, f. ÚV KSS, š. 1225.

29 Tamže.

30 Jednoznačne proreformne orientovaným bol v celom období roka 1968 V. Pavlenda. Zložitejšie to bolo s Š. Sádovským, pôvodne tiež podobne orientovaným. Od augusta 1968 však vo svojich postojoch kolísal a postupne sa prikláňal k realitom. B. Graca patril v období roka 1968 k prívržencom A. Dubčeka a reformy naďalej podporoval. V. Daubner bol skôr neutrálny. Bližšie pozri PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003.

31 Po dvoch víťazstvách československých hokejistov nad mužstvom Sovietskeho zväzu (21. 3. a 28. 3.) sa na mnohých miestach uskutočnili protisovietske demonštrácie.

aj ekonomického a verejného. Hoci sa v tomto období stále používali tézy v tom zmysle, že bude nasledovať pokračovanie v ekonomickej reforme, v skutočnosti čoskoro prichádzalo k pravému opaku.

Vyššie spomenuté skutočnosti sa na Slovensku prejavili o. i. i tým, že plénum ÚV KSS, plánované na koniec mája, sa neuskutočnilo, ale udialo sa až 2. – 3. júna 1969. O jeho príprave sa rokovalo na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS v priebehu posledného májového dňa.³² Samozrejme, schvaľovali sa i referáty, ktoré sa pripravovali na júnové plénum. Jeden z podstatných referátov na tému *Politické a hospodárske úlohy strany na Slovensku* mal mať Š. Sádovský, od začiatku mája prvý tajomník ÚV KSS. Ako uvidíme, rodil sa už v novej politickej situácii a atmosfére, danej nástupom novej normalizačnej garnitúry k moci. Už v úvode svojho referátu sa Sádovský hlásil k novej politike, ktorú G. Husák predstavil na májovom zasadnutí ÚV KSČ, kde údajne tento predniesol „výstižné analýzy príčin krízového stavu v jednotlivých oblastiach života strany a spoločnosti“. Podľa Sádovského boli Husákom naznačené „cesty, ktoré jedinú môžu viesť k výraznému obratu v práci strany, v jej postavení v štáte i v konsolidácii socialistickej spoločnosti vôbec“. I v nasledujúcich častiach sa Sádovský hlásil k novej normalizačnej línii, keď konštatoval, že v istom štádiu pojanuárového vývoja sa začali prejavovať „nebezpečné pravicovo-liberalistické tendencie a sily“, ktoré sa usilovali nahradiť vedúcu úlohu KSČ „partnerstvom voľnej hry politických síl“, bojom proti mocenským nástrojom štátu, pričom sa využívali heslá absolútnej slobody a neobmedzenej demokracie. Akcentoval zároveň tézy, ktoré odzneli v máji v Prahe: totiž budovanie KSČ na marxisticko-leninských zásadách, uplatňovanie všeobecných zásad, ktoré aplikovali i ostatné strany socialistického bloku, dôsledné presadzovanie vedúcej úlohy strany vo všetkých oblastiach života spoločnosti, konsolidovanie vzťahov KSČ s ostatnými socialistickými štátmi na princípoch proletárskeho internacionalizmu s pod. Sádovský tiež zdôraznil, že politická platforma schválená v Prahe ÚV KSČ bola plne záväzná i pre vedenie KSS.³³

V tých pasážach, v ktorých sa Š. Sádovský venoval problematike hospodárstva, síce ešte konštatoval, že v uplynulom období sa prejavili ekonomické ťažkosti, no podľa neho boli i dôsledkom toho, že prišlo „k pomerne značnému oslabeniu a ochabnutiu vedúcej úlohy strany v hospodárskej sfére“. V budúcnosti preto „nie je, ani nebude možné, aby strana v oblasti národného hospodárstva nepôsobila reálne ako vedúca sila v spoločnosti“. Samozrejme, pre zástancov ďalšej realizácie tzv. Šikovej ekonomickej reformy to boli zlé správy, veď jednou z jej hlavných zásad malo byť obmedzenie úlohy komunistickej strany v riadení ekonomických procesov. Sádovský normalizačnú líniu plne potvrdil i pokiaľ išlo o problematiku ekonomickej reformy. Vychádzajúc z téz pražského májového pléna konštatoval, že v danej dobe neexistuje ani starý, ani nový systém riadenia, a prihlásil sa k potrebe vypracovať novú účinnú ekonomickú reformu, pri realizovaní

32 Cit. podľa SNA, f. ÚV KSS, š. 1229.

33 Tamže.

ktorej sa však v prvom rade musí v plnom rozsahu obnoviť uplatňovanie vedúcej úlohy KSC v národnom hospodárstve od centra až po základné organizácie strany.³⁴

Na samotnom rokovaní pléna ÚV KSS na začiatku júna sa vyjadril k problematike ekonomickej reformy i Peter Colotka, od začiatku mája 1969 predseda vlády SSR. Prihlásil sa síce k idey, aby sa ďalej pokračovalo v reforme, no tak, aby sa zároveň uvoľnila cesta „*pre objektívne pôsobenie zákonov socialistickej ekonomiky*“. Rozvíjaním ekonomickej reformy Colotka nemal na mysli „*bezhlavé podriaďovanie sa trhovno-peňažným vzťahom*“. Jednou z hlavných jej zásad malo byť harmonické pôsobenie vzťahu plánu a trhu, no podľa neho sa od tejto zásady v poslednom období upúšťalo a podceňovala sa úloha plánu v riadení hospodárstva. Vývoj v desaťročiach, ktoré uplynuli od skončenia druhej svetovej vojny, podľa Colotku, jednoznačne potvrdil, že „*v modernom štáte sa dá hospodársky vývoj cielavedome riadiť alebo v rozhodujúcej miere riadiť len s plánom*“.³⁵ A predseda vlády SSR sa tak pripojil k novej normalizačnej politike, ktorá sa stále výraznejšie prejavovala po odstúpení A. Dubčeka z postu prvého tajomníka ÚV KSC.

I Viktor Pavlenda, tajomník ÚV KSS, ktorý mal pôvodne hrať na pléne k hospodárskym otázkam dominantnú úlohu, sa k problémom s ďalším realizovaním ekonomickej reformy dostal, hoci to už bola jeho labutia pieseň. Venoval sa, podľa jeho názoru, jednej z najväčších jej slabín, oblastnej problematike a nedoceneniu oblastného sociálno-ekonomického vývoja, ktorý sa prejavoval predovšetkým vo vzťahu česko-slovenskom. Pavlenda opäť spomenul, že v uplynulom období slovenská strana na tieto problémy viackrát poukazovala, no nenašli pochopenie „*u vtedy najzodpovednejších za hospodársku reformu*“. Podľa neho v nasledujúcom období, ak má prísť k odstráneniu tých sociálno-ekonomických rozdielov, ktoré existujú medzi Slovenskom a Českou socialistickou republikou, túto záležitosť „*nemožno ponechať na voľnú hru trhových síl*“.³⁶

Viktor Pavlenda síce k spomínanej problematike na júnovom pléne prehovoril, no čoskoro sa stal jedným z prvých slovenských ekonómov, ktorý bol nastupujúcou normalizačnou mocou odstránený z vysokej politickej funkcie. Ešte v apríli 1969 mal so svojimi názormi takú silnú pozíciu, že Predsedníctvo ÚV KSS mu schválilo vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu – ako sa v liste hovorilo, „*za obetavú prácu v strane, vo verejných funkciách a pri výstavbe socializmu*“. Čoskoro sa však na jeho hlavu zosypala kritika a už v septembri 1969 bol nútený na zasadaní ÚV KSS robiť sebakritiku. Pavlendovi sa nezabudlo, že napr. na mítingu v Lučenci v septembri 1968 ostro kritizoval Aloisa Indru, Vasiľa Biľaka označil za politickú mŕtvolu a jasne sa vyjadroval v prospech „*dubčkovskej koncepcie*“. Predovšetkým bol však Pavlenda zástancom hlavných zásad tzv. Šikovej ekonomickej reformy, napriek tomu, že prichádzal s kritikou, predovšetkým poukazujúc na jej nedomyslenia v oblastnej problematike. Údajne popieral základné princípy socializmu, triedny prístup i vedúcu úlohu robotníckej triedy. Zo strany novo-

34 Tamže.

35 Cit. podľa ŽATKULIAK, *Realizácia a normalizačná revízia*, c. d., s. 251.

36 Tamže.

nastupujúcich normalizátorov bol označený za nositeľa pravicového oportunizmu, ktorý sa usiloval rozložiť KSČ zvnútra.³⁷ Pavlendovi nepomohlo už ani publikovanie článku v *Ekonomickom časopise* na začiatku roka 1970 (článok bol zrejme napísaný na konci roka 1969), v ktorom kritizoval všetky hlavné zásady Šikovej ekonomickej reformy.³⁸ Postupne bol odstránený zo všetkých politických a verejných funkcií.

Čoraz nástojčivejším presadzovaním normalizačnej politiky sa po prijatí **Realizačnej smernice májového pléna ÚV KSČ** postupne zastavila tzv. Šikova ekonomická reforma v Československu, zastavilo sa úsilie smerujúce na Slovensku k ďalšiemu rozpracúvaniu hlavných zásad reformy a postupne sa odstraňovali aj jej zástancovia z politického i verejného života. A slovenskú ekonomiku čakalo dvadsať normalizačných rokov.

---

37 Cit. podľa SNA, f. ÚV KSS, š. 1238.

38 PAVLENDÁ, Viktor. Leninské princípy sústavy riadenia socialistickej ekonomiky. In *Ekonomický časopis*, roč. 18, 1970, č. 4, s. 283 – 295.

K druhej etape rehabilitácií v slovenskej kultúrnej obci v roku 1968/1969¹

Elena Londáková

Rehabilitácie sa stali súčasťou československého (čs.) politického a neskôr aj právneho systému už v 50. rokoch minulého storočia. Boli prirodzenou a nevyhnutnou odpoveďou a dôsledkom „chýb a omylov“, ale najmä bezprávia a nezákonností, ktoré sa začali najmä po februári 1948 proti politickým oponentom a príslušníkom „buržoázie“ a kulminovali v rokoch 1949 – 1954 v kampani proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom. No v istej menej masovej forme neverejné politické procesy pokračovali aj v ďalšom období, v rámci upevňovania moci už po prekonaní prvej krízy režimu v roku 1956.

Perzekúcie z 50. rokov, ktoré postihli osobnosti slovenského kultúrneho a politického života a príslušníkov odboja, vyvolali v spoločnosti, prirodzene, veľmi negatívny ohlas a hoci sa vtedy nedal verejne prejavíť, po miernom politickom odmäku v Zväze sovietskych socialistických republík (ZSSR) za Nikitu Chruščova, silnel tlak na stranícke rehabilitácie aj v Československu, v jeho satelite.

V rokoch 1955 – 1957 mala tieto prípady prehodnotiť tzv. Barákova komisia,² ktorá však rehabilitácie neriešila dôsledne a bola pod silným vplyvom politického byra Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ), ktoré ju zriadilo a v ktorom sedeli ľudia spoluzodpovední za nezákonnosti. Táto komisia dosiahla však iba zmiernenie trestov, resp. podmienené prepustenie niekoľko desiatok politických väzňov a sám Barák sa neskôr sám stal obeťou politickej perzekúcie.

V roku 1962 začala pracovať tzv. Kolderova komisia, ktorá mala za úlohu dokončiť stranícke rehabilitácie. Okrem iných v nej sedeli aj Alexander Dubček, Jozef Lenárt i Ján Uher. V marci 1963 však vedenie KSČ jej návrh na úplnú občiansko-právnu a stranícku rehabilitáciu tzv. buržoázných nacionalistov neakceptovalo. Kým o trestnoprávnej a občianskej rehabilitácii pod gestorstvom generálnej prokuratúry a najvyššieho súdu už nevznikli zásadné pochybnosti, Novotného vedenie KSČ malo taký problém s politickou a straníckou rehabilitáciou a najmä návratom Gustáva Husáka (aj Ladislava Novomeského) do vyšších straníckych štruktúr a do politiky, až napokon rozhodlo, že sa im síce v tichosti vrátia stranícke legitímácie, ale zároveň „potvrdilo ich vylúčenie z ÚV KSČ“.³ G. Husák napísal ÚV KSČ 134-stranový list – žiadosť o úplnú stranícku rehabilitáciu. V dôsledku silných tlakov v politickom odmäku roku 1963 sa napokon na jeho

1 Kapitola bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 2/0104/13: *Slovensko po roku 1968. Cez mráz normalizácie k samostatnej Slovenskej republike a demokracii*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Miroslav Londák, DrSc.

2 Nazvaná podľa Rudolfa Baráka, ministra vnútra vo vláde Viliama Širokého.

3 Bližšie pozri UHER, Ján. *Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie*. Bratislava : Kalligram, 2001, s. 122 – 123.

konci zišla tzv. Barnabitská komisia, ktorá rehabilitácie dôsledne dotiahla aj z politického a stranického hľadiska. Proskribovaných však bolo dosť aj napr. v cirkvi a celé 60. roky sa preto niesli v znamení rehabilitácií v jednotlivých spoločenských oblastiach.

Turbulentný vývoj v 60. rokoch prinášal nové postihy voči kultúrnej obci, stále ešte novotnovského vedenia strany a jeho ideologického tajomníka Jiřího Hendrycha, a tak pribúdali aj ďalší – spisovatelia a novinári, ktorí sa stali objektom ich svojskej, podľa niektorých autorov predsa len akejsi „liberalizácie“. Išlo však skôr o nevyhnutné ústupky, vynútené kritickým hospodárskym a morálnym rozkladom štátu, v ktorom sa ocitol aj vďaka ich vedeniu. Výraznejšie úsilie o demokratizáciu pomerov v skutočnosti neboli zo strany vtedajšieho vedenia ani vítané a primárne ani tolerované, čo dokladala kritika tlače a konkrétnych redaktorov, ktorá sa riešila na zasadnutiach predsedníctva ÚV KSČ a jeho ideologickej komisie v rokoch 1964 – 1967, plošné kádrové výmeny šéfredaktorov najzaangažovanejších periodík v roku 1965, či stranicky postih skupiny intelektuálov, ktorí vystúpili s kritikou pomerov na IV. zjazde čs. spisovateľov v roku 1967, následné odobratie ich zväzového periodika, ktoré bolo platformou výmeny názorov a tvorivých polemík atď.

Dôležitým momentom druhej vlny rehabilitácií, ktorá akcelerovala v už slobodnejších pomeroch po januári 1968, bola skutočnosť, že v nich prišli po straníkoch na rad aj politicky perzekvovaní nestraníci a z obdobia nielen dávno minulého, ale i tí, ktorí sa stali predmetom postihov v 60. rokoch. V úsilí raz a navždy upratať starý neporiadok a reziduá neslobody, očistiť týchto ľudí a zabezpečiť im spravodlivosť a zadosťučinenie, prebiehali vo viacerých kultúrnych a umeleckých oblastiach súčasne. Zároveň sa pripravovala zákonná úprava, ktorá by zabezpečila všetkým postihnutým bez rozdielu právne zásady satisfakcie a odškodnenia – Zákon o súdnej rehabilitácii.

Literárna obec vnímala vznik rehabilitačnej komisie ako jeden z pozitívnych výsledkov „spisovateľskej“ konferencie z 30. apríla 1968. Za predsedu komisie bol navrhnutý Ladislav Novomeský, renomovaný básnik a novinár ktorý, sám obeť politicky zmanipulovaného súdneho procesu, mal pre túto úlohu zodpovedajúci ľudský a morálny kredit. Rovnako mali svoje opodstatnenie aj ostatní členovia komisie: za katolicizmus svojho času prenasledovaný spisovateľ Emil Boleslav Lukáč, talentovaný básnik Milan Rúfus a ďalší (Ján Korenko, Teodor Fiš a Ladislav Luknár, neskôr bola komisia doplnená poetkou Mášou Haľamovou a literárnym teoretikom Štefanom Drugom). Komisia si hneď na začiatku dala za cieľ vychádzať vo svojej práci predovšetkým z písomných dôkazov a dokumentov a zaoberať sa všetkými spisovateľmi bez ohľadu na to, či boli, alebo neboli členmi Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS), ale utrpeli morálnu alebo hmotnú ujmu. V prípadoch, ktoré neboli v jej kompetencii, mala zabezpečiť, aby sa dostali pred orgány disponujúce príslušnou právomocou a rovnako mala monitorovať ďalší osud takto postúpených prípadov.

Komisia sa, napriek istej počiatkovej skepse voči realnosti dohľadania dôkazov, ktoré sa často udiali „len“ na verbálnej úrovni, alebo napr. formou „objektívne“ odôvodneným

presunom zamestnanca z jeho miesta na iné, musela usilovať rozlíšiť odôvodnené prípady proskribovania a na strane druhej prekonávať nedôveru i neochotu niektorých proskribovaných vracať sa do minulosti a rozpisovať svoje problémy. Pokúšala sa však nepôsobiť formálne a pracovať skutočne dôsledne a efektívne.

Prvá schôdza komisie, ktorá sa uskutočnila 5. mája 1968 v Bratislave, sa niesla v znamení symbolickej spomienky na dvoch už nežijúcich kolegov spisovateľov. Pripomenula si predovšetkým Ivana Horvátha, spisovateľa, právnika a absolventa štúdia diplomacie na parížskej Sorbonne, spoluzakladateľa a šéfredaktora *Kultúrneho života*, ľavicovo a národne orientovaného intelektuála, čs. veľvyslanca v Budapešti. Bol iniciátorom povojnového „rozhýbavania“ slovenského kultúrneho života a jeho súputníkov, ako aj propagátorom kultúry a jej významu v spoločenskom i politickom priestore, zvlášť významnom pre menej početný národ, ktorý sa môže presadiť najmä „kultúrnymi výbojmi“. ⁴ Ivan Horváth bol v 50. rokoch v nezákonnom procese odsúdený na 22 rokov väzenia. Odsedel si 9 rokov a po odpustení zvyšku trestu, po pol roku na slobode, ako 56-ročný zomrel (1960). Komisia rozhodla poslať vládnym orgánom návrh udeliť tejto významnej osobnosti slovenského kultúrneho života štátne vyznamenanie Rad republiky in memoriam. Rozhodla aj o návrhu udeliť Rad práce in memoriam prekladateľovi a redaktorovi *Kultúrneho života* Milošovi Ruppeldtovi.

Ďalším krokom bolo doriešenie neukončených a nedotiahnutých rehabilitácií spisovateľov z 50. rokov, ktorým bola „v rokoch nezákonnosti“ spôsobená nielen morálna a občianska ujma, ale aj hmotné škody a straty osobného, hnutelného i nehnuteľného majetku.

ZSS podporil žiadosť o súdnu rehabilitáciu básnika Miloša Perglera, ktorý bol v roku 1958 odsúdený „za vojenskú vlastizradu“ na 16 rokov väzenia a v roku 1965 prepustený na slobodu. Komisia riešila neukončenú rehabilitáciu národného umelca Ivana Stodolu, ktorý bol v 50. rokoch násilne vystaňovaný z vlastného rodinného domu v Bratislave. V prípade Mikuláša Gaceka, ktorého v rokoch 1945 – 1955 nezákonne väznili v trestaneckých táboroch v ZSSR a po návrate domov bol preto občiansky diskriminovaný, sa komisia pokúsila intervenovať v jeho záujme na príslušnom Okresnom národnom výbore v Dolnom Kubíne a tiež na Krajskom národnom výbore.

Ďalšieho spisovateľa Matúša Kaveca v roku 1952 násilne vystaňovali z rodinného domu, v ktorom žil, v dôsledku „politckej nespoľahlivosti“ mal nízky príjem a znížený dôchodok. Komisia mu zabezpečila hmotnú výpomoc zo Slovenského literárneho fondu (Litfondu) a odporučila vydavateľstvu Slovenský spisovateľ pokúsiť sa edične zhodnotiť, prípadne publikovať nielen román *Grapy* z roku 1936, ktorého nové vydanie sa už pripravovalo, ale celé jeho literárne dielo (t. j. ďalších 5 románov, napísaných pred rokom 1948, s prevažne drotárskou tematikou). Komisia aj v tomto prípade iniciovala úpravu a navýšenie dôchodku. V súvislosti s majetkovo-právnymi požiadavkami rehabilitova-

4 TIMURA, Viktor. Intelektuálne a národné dimenzie kultúrneho života. In *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 5 – 6.

ných musela komisia konštatovať, že tieto sa budú môcť vyriešiť až po vstupe zákona o mimosúdnej rehabilitácii do platnosti.⁵

Zákon o súdnej rehabilitácii Národné zhromaždenie schválilo už skôr – 25. júna 1968 (spolu s ďalšími dvomi dôležitými právnymi úpravami Ústavným zákonom o príprave federatívneho usporiadania Československej socialistickej republiky č.77/1968 Zb. z 24. júna 1968 a Zákonom č. 84/1968 Zb. z 26. júna 1968, ktorý menil Zákon č.81/1966 Zb. o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch tak, že v §17 zrušil cenzúru) a bol súčasťou legislatívnych krokov považovaných za prvý konkrétny výstup pojanuárovej demokratizácie.

Zákon znamenal veľký posun, pretože pokiaľ sa dovtedy rehabilitácie diali najmä vďaka viac či menej ústretovej iniciatíve politických, stranických rozhodnutí, teraz tu bola konečne úprava *ex lege*, ktorá jasne definovala rehabilitácie ako „vrátenie cti, bezúhonnosti, dobrej povesti či práv niekomu, ospravedlnenie nevinne odsúdeným, nápravu (odpustenie alebo zmiernenie následkov) súdneho rozsudku, príp. aj iného potrestania z minulosti a zadosťučinenie v podobe náhrady škody za bezprávie z minulosti“. A aby bol pre urýchlenú rehabilitáciu na podklade týchto zásad daný vyhovujúci právny podklad, uznieslo sa Národné zhromaždenie Československej socialistickej republiky (ČSSR) na zákone, v ktorého preambule sa konštatovalo: „*Odčinenie krívd, ku ktorým v minulosti došlo porušením zákonnosti na úseku trestného súdnictva, je základným predpokladom pre obnovenie všeobecnej a plnej dôvery v socialistickú zákonnosť a spravodlivosť. Najmä je potrebné, aby boli urýchlene plne rehabilitovaní občania, ktorí boli odsúdení a potrestaní ako škodcovia socializmu, hoci sa na záujmoch socialistickej spoločnosti trestnou činnosťou neprevinili. Nemožno však odstraňovať akty revolučnej zákonnosti, oslabovať či dokonca popierať socialistický právny poriadok. Rehabilitácia sa nemôže týkať nepriateľov socialistickej výstavby, ktorí trestnými činmi proti republike alebo inou trestnou činnosťou porušili platné zákony a boli podľa nich právom potrestaní. Aby bol pre urýchlenú rehabilitáciu na podklade týchto zásad daný vyhovujúci právny podklad, uznieslo sa Národné zhromaždenie Československej socialistickej republiky na tomto zákone.*“⁶ Účelom zákona podľa § 1 bolo „*umožniť rýchle preskúmanie prípadov osôb protiprávne odsúdených v dôsledku porušovania zákonnosti na úseku trestného konania, odstrániť priamo zo zákona niektoré neprimerané tvrdosti pri používaní represie, zabezpečiť neprávom odsúdeným osobám spoločenskú rehabilitáciu a primerané hmotné odškodnenie a vyvodit' zo zistených nezákonností dôsledky proti osobám, ktoré sa na nich podieľali*“. Zákon určil, aký typ odsudzujúcich rozsudkov, ktorých súdov rozhodujúcich podľa istého zákona spadá do rozsahu novopreskúmaných okolností a ktoré orgány majú právomoc vo veci konať, prípadne kto je oprávnený podať návrh na začatie konania. Pre v ZSS uvedené a podobné prípady sa v § 26, ods. 2 rušil aj vedľajší trest prepadnutia

5 Zákon o súdnej rehabilitácii č. 82/1968 Zb. bol NZ schválený dňa 25. 6. 1968, rozposlaný/platný: 28. 6. 1968. Účinný od 1. 8. 1968.

6 Dostupné na internete: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/82/vyhlasene_znenie.html.

majetku, ktorý bol osobným vlastníctvom, alebo v osobnom užívaní a tiež náhradu škody. Tá zahŕňala náhradu zárobku ušlého počas väzby, alebo v čase internovania v tábore nútej práce, do úvahy sa bral zárobok pred začatím trestného konania. Náhrada za stratu zárobku nesmela prevyšovať sumu 20 000 Kčs za jeden rok. Pre náhradu za poškodené zdravie platili ustanovenia Občianskeho zákonníka. Zákon riešil aj vrátenie vecí a majetku, pokiaľ bol tento v rámci trestu prepadnutia odňatý a tiež spôsob náhrady, pokiaľ vrátenie nebolo možné alebo účelné, a to primeraným finančným odškodnením. V súvislosti s nehnuteľným majetkom ustanovil, že „...veci, ktoré nemôžu byť v osobnom vlastníctve, alebo v osobnom užívaní, sa nemusia vrátiť a ani sa za ne nemusí poskytnúť náhrada“. V tomto prípade zákon ďalej nedefinoval dôvody, ktoré by nehnuteľnosť, ktorá „nemôže byť v osobnom vlastníctve“, za takú aj špecifikovali.⁷

Nárok na vrátenie a náhradu majetku, ak sa rehabilitácia uskutočnila pred účinnosťou zákona, bolo možné uplatniť do jedného roku od jeho účinnosti (zmeškanú lehotu na podanie návrhu bolo možno po zdôvodnení „navrátiť“, predĺžila sa tak maximálne na dva roky). Inak nároky oprávnenej osoby alebo jej dedičov zanikli. Zákon nadobudol účinnosť 1. augusta 1968 a podpísali sa pod ním Ludvík Svoboda, Josef Smrkovský a Oldřich Černík.

Treba povedať, že na zasadaní Snemovne národov Federálneho zhromaždenia ČSSR 5. júna 1969 vystúpil jej predseda Dalibor Hanes, ktorý, odvolávajúc sa na neslávne známe májové plénum ÚV KSČ a jeho realizačnú smernicu, ktorá bola považovaná za akýsi základný manuál normalizácie, upozornil na nevyhnutnosť nových zákonných úprav, ktoré majú konsolidovať hospodársku a politickú situáciu. Spomenul tlačový zákon, zásady zákona o úprave spolčovacieho a zhromažďovacieho práva, volebné zákony, zákony o ozbrojených bezpečnostných zboroch, ale aj zákon o „mimosúdnej“ rehabilitácii.⁸

Účinnosť zákona 82/1968 Zb. o súdnych rehabilitáciách sa skončila k 30. júnu 1969, no obnovená bola od 1. júla 1969, ale už v nadväznosti na zákon 58/1969 Zb. o zodpovednosti za škodu spôsobenú (nezákonným) rozhodnutím orgánu štátu alebo jeho nesprávnym úradným postupom schváleným, ktorý exaktnejšie riešil aj náhrady majetku.⁹

K zmene zákona, resp. k novej právnej úprave sa pristupovalo s istou rezervou a, naopak, zásadným spôsobom až po páde režimu, v 90. rokoch.¹⁰ Dôvodom mohla byť

7 Len kvôli predstave, akým spôsobom bolo odškodnenie v zákone riešené: náhrada škody neprevyšujúca 20 000 Kčs bola vyplatená v hotovosti, pri náhradách prevyšujúcich túto sumu sa malo vyplatiť 20 % z priznanej náhrady, najmenej však 20 000 Kčs v hotovosti a zvyšok v záročkových štátnych dlhopisoch splatných najneskôr do 10 rokov. Tamže.

8 Pozri: <http://www.psp.cz/eknih/1969fs/sn/stenprot/002schuz/s002001.htm>.

9 Táto sústava zákonov platila do 16. 7. 1970 a po normalizačných úpravách potom od 17. 7. 1970 až do 30. 6. 1990.

10 K rehabilitáciám sa vrátila potom až nová zákonná úprava z februára roku 1991 – Zákon o súdnych rehabilitáciách č. 87/1991 Zb., ktorá rušila všetky rozsudky za protištátne trestné činy vynesené od 25. 2. 1948 *ex tunc* (od počiatku, akoby nikdy neexistovali, so spätnou platnosťou) a ktorá sa vzťahovala na zmiernenie následkov niektorých majetkových a iných krívd, ktoré

vysoká citlivosť témy rehabilitácií, ktoré sa v súdnom konaní dali aj bez úprav obmedziť a spochybníť. Zákon veľmi všeobecne deklaroval, že ho môžu uplatniť iba osoby, ktoré sa nespreneverili socialistickému zriadeniu, čo umožnilo pomerne voľnú a subjektívnu interpretáciu pri určení oprávnených osôb, a tak nehrozilo, žeby sa naň odvolali aj „aktuálne“ proskribovaní, pred a neskôr aj po stranických previerkach.¹¹

Vráťme sa však k slovenským spisovateľom, ktorým sa usilovala rehabilitačná komisia zodpovedne a nielen formálne pomôcť. Angažovala sa, rovnako aktívne, aj za riešenie prípadov nečlenov zväzu, ktorí v dôsledku „administratívnych opatrení“ v 50. a 60. rokoch prišli o prácu, o zodpovedajúce zamestnanie, prípadne o postavenie. Na základe svojho aktívneho úsilia mohla konštatovať úspech pri opätovnom pracovnom zaradení napr. spisovateľov Jána Bodeneka, Blahoslava Hečku a Jána Domastu, ktorých sa, podľa jej správy, podarilo zamestnať primerane ich vzdelaniu a schopnostiam. Ján Domasta požiadal o prijatie za člena ZSS. Bez povšimnutia nezostali ani zamestnanci vydavateľstva Slovenský spisovateľ a Litfondu, ktorí boli postihnutí po nezákonných politických previerkach v roku 1958.

Výbor ZSS podnikol aj úvahy nad vhodnou formou rehabilitácie tých spisovateľov, ktorí boli podrobení diskriminačným opatreniami v aparáte Zväzu a v jeho časopisoch. Išlo o bývalých šéfredaktorov *Kultúrneho života* Juraja Špitza odvolaného v roku 1957, Pavla Števéčka odvolaného v roku 1965, prvého tajomníka ZSS Ctibora Štítnického a spisovateľov, kritizovaných na neslávne známom „Šefránkovom“ Aktíve spisovateľov z 30. – 31. marca 1951 – Alexandra Matušku, Dominika Tatarku, Vladimíra Mináča či Michala Chorvátha. Konštatovalo sa, že tým, ktorí boli vystavení „mimoliterárnemu kádrovému nátlaku“ Zväz pomáhal tento zmierniť a „využíval každú príležitosť“ vrátiť ich do literárneho života.

Prístup spisovateľskej obce a zväzových orgánov k proskribovaným však nebol úplne ideálny, tak ako ani nátlak nebol výhradne „mimoliterárny“. Kompetentne by sa k tomu mohol vyjadriť najmä samotný predseda komisie Laco Novomeský, keby mu v tom nebránila slušnosť. Zväz sa ho totiž v roku 1951, po tom, čo bol obvinený z buržoázneho nacionalizmu, odvolaný zo Zboru povereníkov a vylúčený z ÚV KSČ, nielenže nezastal, ale ho, naopak, rýchlo vyvrhol zo svojich radov. Jeho súputníci, ktorí sa v hektickej dobe temna, bohužiaľ, na nej svojím, viac či menej pasívnym a verbálnym spôsobom podieľali, sa čoskoro sami mali stať nedobrovoľnými objektmi záujmu kampane. A práve „zlopestvny“ Aktív spisovateľov, (ako ho charakterizoval L. Mňačko) avizoval ďalšiu vlnu čistiek, v ktorých hľadáčku sa ocitli aj uvedení spisovateľa a literárni kritici. Obviňovaní z buržoázneho nacionalizmu a z kozmopolitizmu stihli prísť o svoje posty: A. Matuška odišiel z Národnej edičnej rady, V. Mináč z redakčnej rady *Kultúrneho života*, M. Chorvátha vo funkcii predsedu vtedy Slovenskej sekcie Zväzu československých spisova-

vznikli správnymi, politickými a pracovnoprávnymi aktmi od 25. 2. 1948. Dostupné na webe : <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/87-1991.pdf>.

11 V rokoch 1971 – 1985 sa však uskutočnila novelizácia trestných kódexov, ktorá viedla k súdnej a mimosúdnej perzekúcia politických oponentov.

teľov vystriedal mladý nekompromisný a ambiciózny Milan Lajčiak. Ostatní sa podrobili „sebakritike“, čím už vlastne absolvovali prvú etapu „obvyklého“ priebehu perzekúcie. V. Mináč mal ešte po rokoch tristné spomienky na ťaživú atmosféru doby, ktorú prežíval v hlbokom strachu o holý život, nepoznajúc dňa ani hodiny, keď mu v noci príslušníci tajných zložiek zabúchajú na dvere, zatknú ho a odvečú nevedno kam.¹²

Efektívne zabrániť ďalšej vlne represálií sa mohlo iba tam, kde sa začala, t. j. na stránickej úrovni. Stalo sa tak na celoštátnej konferencii KSC v roku 1952 a rozhodlo sa o zastavení perzekúcií. Na úrovni ÚV KSS (Komunistickej strany Slovenska) bol inkvizitórsky Július Šefránek napokon zo svojej stránickej funkcie (vedúceho kultúrno-propagačného oddelenia sekretariátu ÚV KSS) odvolaný.

Zväz sa mal výraznejšie zaslúžiť aj o návrat staršej generácie slovenských spisovateľov, ktorí museli opustiť slovenskú literatúru po februári 1948, pretože ich dielo nevyhovovalo aktuálnemu ideologickému konceptu a bolo označené za meštiacke, alebo abstraktné a mystické. Išlo o Jána Smreka, Štefana Krčméryho, Luda Ondrejova či Ivana Stodolu, ktorí sa už na prelome rokov 1952 a 1953 mohli do slovenskej literatúry vrátiť, stať sa jej súčasťou a publikovať. Zložitým návratom musel prejsť aj Milo Urban, ktorému aj vďaka krátkemu politickému odmäku v roku 1956 vyšiel jeho nový román a potom postupne vychádzali aj jeho prózy z medzivojnového obdobia. Rovnako boli postupne rehabilitovaní i ďalší autori staršej generácie Emil Boleslav Lukáč a Valentín Beniak, predstavitelia katolíckej moderny Pavol Gašparovič Hlbina a Janko Silan. Najväčšie úsilie sústredili spisovateľské orgány, časopisy a inštitúcie na návrat DAV-istov do literatúry, a teda aj na ich umeleckú rehabilitáciu.

Zväz postupne, v rámci morálnej rehabilitácie a zadosťučinenia prijal naspäť viacerých svojich členov, ktorí sa po roku 1948 „ocitli mimo jeho radov“. Išlo o M. Urbana, E. B. Lukáča, symbolistického básnika Thea H. Florina, V. Beniaka, Daniela Okáliho, L. Novomeského, J. Silana a ďalších. Ich návrat im uľahčoval aj Litfond, ktorý poskytoval aj nečlenom zväzu a starším spisovateľom sociálnu starostlivosť a tvorivé štipendiá, zväzové časopisy a vydavateľstvá publikovali ich diela a vracali ich tak naspäť do literatúry.

„Nedoriešení“ zostali len členovia spisovateľskej obce, ktorí emigrovali a neudržiavali so starou vlasťou kontakt. Okrem starších diel Jozefa Cígera Hronského zostali bielym miestom slovenskej literatúry. Rehabilitačná komisia preto vyslovila názor, že by sa k ich dielu malo pristúpiť diferencovane a odporučila výboru ZSS, aby požiadal Ústav slovenskej literatúry SAV o odbornú analýzu tvorby tejto skupiny autorov.

„Spisovateľská“ rehabilitačná komisia sa v priebehu rokov 1968 a 1969 stretla celkom štyrikrát. Za 10 mesiacov svojej činnosti v období od jej prvého zasadnutia 3. mája 1968 až po posledné 25. februára 1969 riešila 19 písomných žiadostí o rehabilitáciu a 10 prípadov sporného členstva v ZSS postúpila na rozhodnutie príslušným orgánom Zväzu

12 LONDÁKOVÁ, Elena. *Slovenské predjarie. Mýty a realita slovenskej inteligencie v Československu pred rokom 1956 (a po ňom)*. In *Česko-Slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 213.

(členskej komisii a výboru ZSS).¹³ Na záver svojej činnosti konštatovala, že po preskúmaní a riešení prípadov posledných takmer 30 rokov slovenského literárneho života dospela k názoru, že tu nešlo len o rehabilitáciu spisovateľov – jednotlivcov, ale o literatúru a o jej postavenie, o rehabilitáciu „slobodnej umeleckej tvorby“, „O vytvorenie takých záruk, ktoré vylúčia možnosť diskriminácie literárnych diel“.

Závery komisia pripravila na odpočet svojho pôsobenia pre pripravovaný a dlhšie odkladaný federálny zjazd spisovateľov. Pôvodne sa mal uskutočniť koncom januára, potom koncom februára i 12. apríla 1969, čiže v období, keď sa uskutočnila väčšina federatívnych zjazdov ostatných umeleckých zväzov. Napokon sa konal až v júni 1969 v Bratislave. Kým skôr mohol byť vyvrcholením federalizačných umeleckých zjazdov, niekoľkomesačný odklad spôsobil, že sa napokon uskutočnil v inej politickej situácii a spisovatelia svoj, pre mnohých dlho očakávaný federálny zjazd, na ktorom sa mal sformovať samostatný Zväz slovenských spisovateľov (ZSS), svojim spôsobom zmeškali. Ako prví si vyskúšali „normalizačnú“ atmosféru zjazdu.

Problematickým sa stala už skôr navrhnutá rezolúcia zjazdu, ktorú pripravil kritik a bývalý šéfredaktor *Kultúrneho života* Pavol Števček. Stranická skupina delegátov zjazdu ju 10. apríla 1969 prijala, ale o niekoľko týždňov už bola neaktuálna. Bola plastickým príkladom, ako rýchlo a s akou intenzitou sa na jar v roku 1969 menila politická situácia. V apríli sa v nej Števček odvolával na tradičnú povinnosť slovenského spisovateľa angažovať sa v kultúrnom, národnom a politickom živote „slovom a každým tvorivým činom brániť človeka, štát na stanovisku humanizmu, udržiavať nedotknuteľnosť slobody pre slovo a myšlienku, pre ľudstvo i pre všetky národy malé i veľké, mocné i slabé“.¹⁴ Zdôraznil predovšetkým humanistické poslanstvo socializmu a vyjadril otvorené obavy a znepokojenia z priebehu konsolidácie a zo súdobého politického vývoja: „...priamo a osobne sa nás dotýkajú najmä obmedzenia slobody slova a prejavu..., slobody tvorby, myslenia, presvedčenia. Môžeme ich rešpektovať nanajvýš ako opatrenia striktné dočasné, odôvodnené súčasnou politickou skutočnosťou nášho štátu, našich národov. Také príkre pôsobenie dnešnej cenzúry predbežnej i následnej, aké postihlo aj tri časopisy československých spisovateľov¹⁵ a ďalšie iné časopisy, aké tiež tragicky ochromilo rozhlasovú, televíznu a filmovú publicistku, nemá nič spoločné s demokratickou zákonnosťou...“¹⁶

Rezolúcia už v júni 1969 nebola pre normalizátorov akceptovateľná. Novú rezolúciu vypracoval spisovateľ Vladimír Mináč. Znechutený Števček sa vzdal členstva v návrhovej komisii a tradičná zväzová liberálna opozícia, vždy najväčšia a večne nespokojní diskutéri, sa prestali angažovať. O to hlasnejšie si zobrala slovo druhá strana a dala historickému federálnemu slovenskému zjazdu normalizačnú príchut’.

13 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) ZSS, 1968 – 1977, škatuľa (š.) 65.

14 SNA, f. ÚV KSS, š. 1231.

15 Mal na myslí už spomínané periodiká *Zitřek*, *Politika*, *Reportér* a *Listy* a ďalšie, ktoré boli pod rôznymi zámienkami v krátkom slede na jar 1969 zastavené.

16 Tamže.

Po „technicko-sémantickej“ časti zjazdu sa otvorila diskusia, ktorú poznamenal nástup „starej gardy“ vystúpením generačný druhu G. Husáka – Jána Poničana, ktorý sa na pôde Zväzu objavil po dlhom čase. Odmietol „*spisovateľské politické diskusie... korunované vždy nejakým protestom do stratosféry*“ a označil ich za politikárčenie. Vyzval k návratu spisovateľov k literatúre a „*tvorivej robote*“. Neuznal samozvaný mandát niektorých hovoriť do politiky a „*diktovať strane a vláde*“. Vyjadril presvedčenie, že nemôžu uspieť v praktickom boji o moc, spisovateľov – diskutérov považoval v podstate za laikov, ktorí si „*pletú základné pojmy, nepoznajú ich význam, neuvedomujú si ich neustálu obsahovú premenu plynutím času*“.¹⁷ Odmietol „*fetišizovanie demokracie*“ a zdôraznil, že sa jej význam v histórii aj tak stále mení, a jej „*vrcholným vývinovým stupňom*“ je „*...socialistická demokracia. Lebo len socializmus môže vytvoriť hospodársku rovnosť, beztriednu spoločnosť, v ktorej je a či malo by byť vylúčené, aby nad človekom už či hospodársky a či kultúrne vládol človek*“. Pozastavil sa nad dňami v už neexistujúcom zväzovom časopise *Kultúrny život*, v ktorom sa redaktori odopierali podriaďiť voleným orgánom zväzu. Anarchistická svojvôľa redaktorov, podľa neho, viedla k zastaveniu *Kultúrneho života*. V mene akých zásad slobody prejavu mali mať títo redaktori privilégium robiť si, čo sa im zachce, bez kontroly, bez kritiky, bez autority zväzového orgánu?! pýtal sa Poničan, ktorého vystúpenie avizovalo návrat politických konzervatívov zvnútra kultúrnej obce.¹⁸

V podobnom duchu zaznel aj príspevok dramatika Štefana Králik. Hoci v ňom potvrdil prvotné nadšenie z pojanuárového vývoja v roku 1968 zdieľané s ostatnými, to však rýchlo ochladlo, pretože : „*...tí, ktorí po januári hovorili s odporom o morálnom terore, ktorému bolo umenie vystavené v 50. rokoch, sami začali morálne terorizovať svoje (tentoraz „lavé“) okolie*“.¹⁹ Praví dogmatici sa, podľa neho, neukázali o nič lepšie, ako boli dogmatici ľaví a takí ako dogmatici komunistickí boli podľa neho dogmatici antikomunistickí, ktorých „slobodu“ pocítovali ich oponenti ako teror. Š. Králik v *Novom slove* 22. augusta 1968 odsúdil 2 000 slov, ktoré nazval „*typickým antikomunistickým manifestom. Dogmatizmom naruby, z pravej strany*“. Nakoniec navrhol „*založiť pozitívny spisovateľský front a tí ostatní zostanú predbežne mimo. Obrátiť teraz kabát by bolo pre nich nedôstojné*“,²⁰ čím chtiac-nechtiac prejedlikoval budúcnosť umeleckej obce.

Vladimír Mináč skonštatoval, že „*spojenie literatúr, tesné a nepriedušné s politikou je nešťastné tak pre politiku, ako pre literatúru... Ak sa z kultúrnej organizácie stáva prevažne politická tribúna, dopláca na to vždy kultúra a často aj politika...*“ Za základný omyl považoval, keď spisovatelia opustili svoje kultúrno-tvorivé poslanie. ZSS sa, podľa neho, mal stať predovšetkým „*pomocnou dielňou literatúry a kultúry*“.

Hoci na zjazde odznelo aj viacero mierne opozičných hlasov, napr. s výhradami voči ideologickým oddelením požadovanej slepej podpore spisovateľov aprílového zasadnutia strany (Katarína Lazarová), leitmotívom vystúpení troch nestorov slovenskej literatúry

17 SNA, f. ZSS, 1968 – 1977, š. 65.

18 Tamže.

19 Tamže.

20 SNA, f. ZSS, š. 65.

bolo cez bagatelizovanie schopnosti literátov porozumieť politike – odpolitizovanie kultúry a jej nasmerovanie dovnútra – na jej vlastné odborné problémy.

Mináč zašiel ešte ďalej, keď vo „svojom“ návrhu rezolúcie zjazdu dokonca napísal, že spisovatelia „*považujú cenzúru v dnešnej podobe za dočasnú nevyhnutnosť tak, ako nás o tom ubezpečujú naši politickí predstavitelia!*“. Keď sa prítomní (Š. Drug, K. Lazarová, Klára Jarunková) voči takejto formulácii ohradili, Mináč odpovedal, že „*v živote existujú niektoré nevyhnutnosti... a medzi tie nevyhnutnosti patrí aj cenzúra*“.²¹ Mierne upravená rezolúcia bola väčšinou prítomných schválená.²² Skrotení spisovatelia akceptovali politickú „realitu“ a prijali ďalšie kompromisy. Števčekova a „Mináčova“ rezolúcia ukázali, kam sa slovenská spoločnosť od apríla 1968 do apríla 1969 dostala. Logickým vyústením takéhoto zjazdu bol návrh na post nového predsedu ZSS, za ktorého zvolil nový výbor zväzu predstaviteľ a strane lojálneho Vojtecha Miháliku.

Prológom zjazdu bolo strohé ukončenie tiahnucej sa niekoľkomesačnej kauzy obnovenia zväzového časopisu. Šieste číslo *Literárneho života* (šéfredaktor Milan Hamada), ktoré vyšlo 24. júla 1969, sa stalo zároveň aj jeho posledným. Registrácia mu bola v zdôvodnení Slovenského úradu pre tlač a informácie krátko po tom odobratá pre údajné opakované „*narúšanie koncepcie, uvedenej v registračnej prihláške zo strany redakcie atď.*“²³

Rehabilitácie sa dostali do úzadia a na program dní sa dostali iné otázky. Hoci rehabilitačná komisia ZSS pod vedením L. Novomeského dávno pred zjazdom vyslovila presvedčenie, že rehabilitačný proces po ukončení svojej činnosti nepovažuje za uzavretý, nemohli tušiť, koľko nových prípadov neprávostí len o vyše roka pribudne. Za isté memento rehabilitácií možno považovať slová predzjazdového predsedu ZSS Ivana Kupca, ktorý rehabilitačný proces nepovažoval za jednorazovú akciu, ale za „*výsostne mravnú povinnosť Zväzu, ktorý si ho ukladá ako trváce etické gesto aj pre budúcnosť*“.²⁴

---

21 Tamže.

22 SNA, f. ZSS, š. 113.

23 Tamže.

24 SNA, f. ZSS, š. 65.

Obnova neostalinského režimu po roku 1968¹

Michal Štefanský

Invázia vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy v auguste 1968 znemožnila pokračovať v spoločenskej reforme v Československu. Po nej sovietske vedenie ďalej koordinovalo postup s ostatnými lídrami Varšavskej zmluvy v nátlaku na vedenie KSČ, vládu a parlament. Obmedzenú suverenity Československa vymedzil Moskovský protokol². Zmluva o rozmiestnení sovietskych vojsk na území Československa bez uvedenia časového termínu ich odchodu legalizovala pobyt vojsk až do zrušenia komunistického režimu.³ Súčasne lídri Varšavskej zmluvy podporou konzervatívnych a prookupačných síl vyvíjali nátlak, aby z vedúcich funkcií komunistickej strany, ministerstiev a médií odišli predstavitelia reformného komunizmu.

V jesenných mesiacoch roku 1968 kampaň domácich konzervatívnych síl bola zameraná predovšetkým proti tribúnovi reformného komunizmu Josefovi Smrkovskému, predsedovi parlamentu (Národného zhromaždenia). V dôsledku sovietskeho nátlaku vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) nenavrholo Josefa Smrkovského do funkcie predsedu Federálneho zhromaždenia, ktoré sa vytvorilo prebudovaním štátu na federatívnych základoch od 1. januára 1969. Konzervatívne sily rozpúťali proti nemu diskreditačnú kampaň aj vydaním rôznych ilegálnych brožúr (napr. Politik dvoch tvári), aby súčasne diskreditovali ďalších reformných predstaviteľov. Druhou obeťou sovietskeho nátlaku sa stal Alexander Dubček, ktorého prinútili v polovici apríla 1969 rezignovať z funkcie prvého tajomníka Ústredného výboru (ÚV) KSČ.

Nástupom Gustáva Husáka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ sa zásadne menil politický kurz v Československu. Gustáv Husák spočiatku popieral, že voči reformným komunistom použije represie. Ale v auguste 1969, keď v celom štáte vznikli masové demonštrácie proti okupácii, vedenie KSČ nariadilo proti demonštrantom použiť armádu,

1 Štúdiá vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/0154/14: *Studená vojna a stredovýchodná Európa: niektoré aspekty jej vývoja v čase a priestore*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Edita Ivaničková, CSc.

2 Moskovským protokolom sa označuje Protokol o rozhovoroch delegácie ZSSR a ČSSR 23. – 26. augusta 1968 v Moskve. Protokolom sa československé vedenie zaviazalo stiahnuť návrh o vojenskej intervencii z rokovania Bezpečnostnej rady OSN, vyhlásiť neplatnosť XIV. zjazdu KSČ, zaviesť cenzúru, uskutočniť kádrové zmeny a ďalšie opatrenia, ktoré viedli k tzv. normalizácii. Protokol bol publikovaný až po roku 1989, okrem iných prameňov aj v zborníku dokumentov VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970*, zv. 4/2. Praha – Brno : ÚSD AV ČR, 1996, s. 271 – 274.

3 Zmluva medzi vládou ČSSR a vládou ZSSR o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území Československa z 16. 10. 1968 bola uverejnená v zborníku dokumentov zostavenom autormi: BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PEČKA, Jindřich. *Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970*, zv. 6/2. Praha – Brno : ÚSD AV ČR, 1999, s. 74. Zmluva mala 15 článkov a s ňou bol prijatý tajný protokol o dočasnom umiestnení 75 000 vojakov na území Československa.

políciu a milície. Okrem toho bol prijatý mimoriadny zákon, ktorý umožňoval trestne stíhať účastníkov demonštrácií.⁴

V septembri – októbri 1969 vedenie KSČ na čele s Husákom anulovalo protiokupačné dokumenty z augusta 1968. Protiokupačné vyhlásenia anulovali aj nižšie stranické štruktúry, štátne orgány a spoločenské organizácie. Paralelne s tým ÚV KSČ a na Slovensku ÚV Komunistickej strany Slovenska (KSS) pozbavil členstva v týchto orgánoch popredných reformných komunistov a kooptoval predstaviteľov konzervatívnych síl. Akčný program KSČ a KSS z roku 1968, ktorý obsahoval ucelený krátkodobý plán reformy, bol vyhlásený za neplatný. Vojenská intervencia bola koncom augusta 1969 Gustávom Husákom označená zhodne s lídrami Varšavskej zmluvy za internacionálnu pomoc československému ľudu. Reformných komunistov odvolávali z volených funkcií nielen na úrovni ÚV KSČ a KSS, ale aj na úrovniach nižších stranických štruktúr. Zmeny vo volených orgánoch komunistickej strany, ktoré sa uskutočnili na jeseň 1969 boli prípravou na masové čistky v roku 1970.

Podnet na preverovanie všetkých členov KSČ vzišiel zo zasadania ÚV KSČ koncom januára 1970. Preverovanie bolo spojené s výmenou legitimácií KSČ. Skutočným zámerom výmeny bolo vylúčiť všetkých reformných komunistov a tých, ktorí zaujali kritický postoj k politike vedenia KSČ po apríli 1969. Previerky mali potvrdiť súhlas členstva KSČ s vojenskou intervenciou a dôvodmi intervencie piatich štátov Varšavskej zmluvy, za ktoré bolo považované nebezpečenstvo kontrarevolúcie v Československu.

Masové kádrowanie členov KSČ prebiehalo súbežne aj s kádrowaním nečlenov komunistickej strany, ktorí zastávali významné funkcie v štátnom a hospodárskom aparáte. Nesúhlas s vojenskou intervenciou mal svoje dôsledky v podobe rôznych represíí, napr. prepustením zo zamestnania, neprijatia detí na výberové školy a iné. Kádrové pohovory s nekomunistami uskutočňovali osobitné komisie zložené z vedúcich pracovníkov úradov, alebo podnikov, zástupcu KSČ, odborov a pracovníka kádrového oddelenia. Z politických dôvodov bolo kádrowaním prepustených zo zamestnania niekoľko desiatok tisíc odborníkov zo štátneho, hospodárskeho aparátu, armády a bezpečnosti. Vrcholným orgánom, ktorý riadil preverovanie nekomunistov, bola federálna a národné vlády a v armáde a bezpečnosti osobitné komisie zriadené pre tento účel.

Preverovanie členov komunistickej strany centrálnie usmerňovalo Predsedníctvo ÚV KSČ a na Slovensku Predsedníctvo ÚV KSS. Tieto stranické orgány v týždenných alebo dvojtýždenných cykloch vyhodnocovali priebeh pohovorových komisií. Pohovorové komisie boli zložené z dogmatikov a radikálov v KSČ a ich úloha spočívala v dokazovaní, že ten alebo onen člen KSČ je pravicový oportunist, revizionista a podporoval, alebo sám patril ku kontrarevolučným silám. Základnou otázkou pre preverovaných bol postoj

⁴ Zákonné opatrenia nutné na obnovu a udržanie verejného poriadku schválené Predsedníctvom ÚV KSČ ako podkladu k uzneseniu predsedníctva Federálneho zhromaždenia, zákona č. 99/1968. Zákon nadobudol platnosť 22. 8. 1968. Platnosť zákona podpísali traja zástancovia reforiem: Svoboda, Dubček, Černík. Bližšie pozri TUMA, Oldřich a kol. *Srpen '69*. Praha : ÚSD AV ČR, 1996, s. 268 – 271.

k vojenskej intervencii. Previerkové komisie ako dôkazy na potvrdenie kontrarevolučnej a pravicovooportunistickej činnosti používali aj novinové články, verejné vystúpenia a iné. Pretože aj na základe takýchto argumentov bolo problematické dokázať nepriateľskú činnosť, previerky sa s veľkým množstvom členov opakovali, aby sa potvrdilo vylúčenie.

Masové previerky boli uzavreté začiatkom decembra 1970 zasadanim ÚV KSČ a KSS. Podľa materiálov zo zasadani bolo z radov KSČ vylúčených 327 817 členov, čo predstavovalo 21,7 % z celkového počtu. Na Slovensku bolo vylúčených 53 206, t. j. 17,5 % z počtu pred previerkami.⁵

Previerkami bola najviac postihnutá inteligencia v radoch KSČ. KSČ muselo opustiť jej 135 164 členov v celom Československu. Najvyššie percento vylúčených bolo spomedzi umeleckých a kultúrnych pracovníkov, vedeckých pracovníkov a študentov. Aj na Slovensku bola najviac postihnutá inteligencia, z radov ktorej vylúčili 23 739 členov. Ale ostatné sociálne vrstvy – robotníci, roľníci a pracovníci administratívy boli percentuálne menej postihnutí v Čechách i na Slovensku.⁶

Najviac vylúčených z KSČ pochádzalo z pracovníkov televízie, rozhlasu, vysokých škôl, Slovenskej akadémie vied, vydavateľstiev a niektorých ministerstiev. Územne najvyššie percento vylúčených bolo z okresov Slovenska, kde vedúci funkcionári okresu patrili k aktívnym podporovateľom Alexandra Dubčeka. Najmenej to bolo v okresoch obývaných národnostnými menšinami, ukrajinskou a maďarskou.⁷ Z KSČ odišli na Slovensku ľudia v najproduktívnejšom veku od 25 do 45 rokov. Značná časť vylúčených bola z náboženských dôvodov, najmä na východnom Slovensku.⁸

Tragédia masových čistiek v KSČ a postihy straníkov a nestraníkov v dôležitých hospodárskych a štátnych funkciách spočívala v tom, že s vylúčením z KSČ nasledovali aj sociálne postihy. Novinári nesmeli publikovať, vedci nesmeli pracovať vo vedeckých ústavoch, pedagógovia prednášať na vysokých školách a pod. Postihnutí mohli zväčša len manuálne pracovať, obyčajne v lesnom a vodnom hospodárstve. Stranícke čistky vyradili viac ako 300 000 občanov z plného politického, vedeckého a kultúrneho života. Vytvorila sa kategória „druhoradých občanov“, ktorí boli zamestnaní, ale nemohli sa plne uplatniť.

Lídri reformného komunizmu boli od roku 1970 až do zvrátenia režimu v roku 1989 pod policajným dozorom. Očité svedectvo o sledovaní Štátnou bezpečnosťou poskytol Alexander Dubček vo svojich pamätiach, kde uvádza sledovanie štátnou bezpečnosťou, jeho pohybu do zamestnania, v zamestnaní a počas voľných chvíľ.⁹

5 Zasadanie ÚV KSČ 11. – 12. decembra 1970 (archív autora). Údaje o počte vylúčených uvádza MENCL, Vojtěch a kol. *Československo roku 1968, 2. díl, počátky normalizace*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1993, s. 99.

6 MAŇÁK, Jiří. *Čistky v Komunistické straně Československa 1969 – 1970*. Praha : ÚSD AV ČR, 1997, s. 57 – 70.

7 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) ÚV KSS, 03, skatufľa (š.) 1890. Súhrnná správa o priebehu a výsledkoch pohovorov spojených s výmenou členských legitímácií v roku 1970 v KSČ.

8 Tamže; Z náboženských dôvodov bolo vylúčených 17,6 % členov.

9 DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná*. Bratislava : Národná obroda, 1993, s. 265 – 274.

Z obáv pred aktivizáciou vylúčených z KSČ sa zrodil plán zaviesť jednotnú centrálnu evidenciu úradne označených za exponentov pravice. Pokyn na vedenie jednotnej evidencie dalo Predsedníctvo ÚV KSČ začiatkom roku 1971 s tým, že výber do tejto evidencie urobia nižšie stranícke orgány. V priebehu 70. rokov bolo takto podľa niektorých prameňov zaevidovaných takmer 10 000 členov, z toho len okolo 500 zo Slovenska.

Čistkami v KSČ boli viac postihnutí členovia v českých krajinách než na Slovensku. V českej spoločnosti sa čistky často spájali výlučne so slovenskými politikmi Gustávom Husákom a Vasilom Biľakom a ich politikou s protidemokratickým kurzom a obnovou neostalinského režimu.¹⁰ Podiel týchto politikov na protidemokratickom kurze bol nespochybniteľný, ale radikáli v KSČ a v štátnych orgánoch, ktorí požadovali prísny postih vylúčených, dokonca s politickými procesmi mali v českých krajinách silné pozície.¹¹

V roku 1970 sa vytvorila osobitná komisia zložená z členov predsedníctva ÚV KSČ, ktorá pripravovala dokument o príčinách vojenskej invázie a následnej okupácie. Dokument bol schválený na zasadaní Ústredného výboru KSČ v decembri 1970 pod názvom *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*.¹² Záverečná verzia dokumentu bola konzultovaná so sovietskym vedením, aby bolo rešpektované jeho stanovisko. Na príprave Poučenia sa podieľal Vasil Biľak, ako vedúci autorského kolektívu.¹³ Rozhodnutie vojensky intervenovať v auguste 1968 je v dokumente označené za internacionálnu pomoc na záchranu socializmu v Československu. Do dokumentu sa nedostali mená autorov pozývacích listov, ktorí sa v júli 1968 obrátili na sovietske vedenie a žiadali vojenskú pomoc. Stalo sa tak preto, lebo medzi pozývateľmi nebol Gustáv Husák, predseda federálnej vlády Lubomír Štrougal a prezident republiky Ludvík Svoboda.

Dokument bol manifestom neostalinizmu v Československu. Jeho obsah bol povinný pri vyučovaní žiakov a študentov všetkých škôl. Propaganda využívala dokument na diskreditáciu reformných komunistov až do zvrátenia režimu v roku 1989. Katastrofálne dôsledky mal dokument na spoločenské vedy a osobitne na interpretáciu najnovších dejín.

Vedenie KSČ schválilo aj ďalšie opatrenia na presadenie kurzu neostalinskej politiky. Opäť sa obnovilo kádrovanie podľa starých zásad hodnotenia kádrov s kritériami súhla-

10 V slovenskej a českej historiografii sú roky 1970 – 1989 označované za roky normalizácie. Tento termín je často frekventovaný aj mimo odbornej literatúry. Autor tejto state považuje za presnejšie pomenovanie vývoja termínom obnova neostalinského režimu. Súčasne treba uviesť, že Husák a Biľak nestáli na rovnakých politických pozíciách.

11 V Čechách pôsobila silná radikálna organizácia Levá fronta s členmi takmer vo všetkých českých krajinách. Značnú aktivitu vyvíjali radikáli v Ostravskom kraji. Vo Federálnom zhromaždení poslanci Peningerová a Trojan sa dožadovali politických procesov proti niektorým členom vedenia KSČ. Na Slovensku V. Biľaka podporovali tzv. komunisti – internacionalisti. Pozri: ŠTEFANSKÝ, Michal. *Gustáv Husák – prvý tajomník ÚV KSČ*. In *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2, s. 285.

12 Dokument bol publikovaný v masových nákladoch v českom a slovenskom jazyku a v preklade i v ruskom. Okrem Poľska vyšiel aj v jazykoch štátov, ktoré sa zúčastnili na vojenskej invázii.

13 Uvádza to V. Biľak vo svojich pamätiach pod názvom *Až po mé smrti*. Praha : BVD, 2014, s. 307.

su s politikou KSČ, triednou uvedomelosťou a inými. Systém výberu, rozmiestňovania a kontroly vedúcich kádrov v štátnej správe a hospodárskom aparáte, školách a kultúrnych inštitúciách, ozbrojených silách a ďalších bol platný až do zrútenia režimu.

V riadení hospodárstva vedenie KSČ v rokoch 1969 – 1971 obnovilo recentralizáciu. Centralizmus bol posilňovaný rozširovaním právomoci federálnych ministerstiev a obmedzovaním právomoci národných vlád. Takýto trend nastal úpravou zákona o československej federácii v roku 1971. Zmena sa citlivo dotkla Slovenska, pretože strojárstvo, zbrojovky a energetika prešli do spoločného riadenia federálnych orgánov. Slovenská vláda tak stratila ingerenciu nad najdôležitejšími priemyselnými odvetvami.

Slovensko v 70. a 80. rokoch napriek mnohým problémom štrukturálneho rozvoja, efektívnosti a finalizácie výroby sa približovalo českým krajinám vo viacerých dôležitých ukazovateľoch výroby a životnej úrovne.¹⁴ V dôsledku takmer plnej zamestnanosti a systému dôchodkového zabezpečenia sa v spoločnosti utváralo vedomie sociálnej bezpečnosti. Opatrenia na vytvorenie konzumnej spoločnosti, ktorú vedenie KSČ skryte podporovalo od začiatku 70. rokov, malo zabrániť splynutiu politickej krízy s ekonomickou. Sociálna podpora mladých manželstiev a dôchodcov, relatívne vysoká životná úroveň v porovnaní so Sovietskym zväzom, Poľskom a Maďarskom otupovali nespokojnosť s režimom. Ale z dlhodobého hľadiska československá ekonomika a služby neboli schopné plne uspokojovať potreby občanov v kvalite a inováciách spotrebného tovaru v porovnaní s vyspelými krajinami. Investície do potravinárskeho, chemického a automobilového priemyslu v 70. a 80. rokoch nenaplnili predpokladané ciele ani v kvantite a kvalite výrobkov. V dôsledku toho vzrastal podiel tieňovej ekonomiky a korupcie, ktoré existovali s tichým súhlasom vládnucej garnitúry, pretože tlmili nespokojnosť so zásobovaním na vnútornom trhu. Prolongovanie starých programov a metód riadenia hospodárstva ešte rozpornejšie vstúpilo do popredia s novými trendmi rozvoja vo vyspelých priemyselných krajinách po ropnej kríze v polovici 70. rokov. Vedenie KSČ zlyhalo v poznávaní a programovaní sociálnych procesov. Tým premeškalo poslednú šancu režimu zmeniť dlhodobé trendy nízko efektívnej ekonomiky. Rast negatívnych javov ako rozkrádanie štátneho majetku, vykazovanie nepravdivých a nadnesených hospodárskych výsledkov, tieňová ekonomika, korupcia, to boli faktory, ktoré rozkladali režim zvnútra.

Reálny socializmus, ako sa sám nazýval neostalinský režim, mal nasledujúce charakteristické črty: ideológia sa stala súborom znakov a pokynov, ktorými politická moc dávala najavo, aké názory od ľudí vyžaduje a aké trestá. Reálny socializmus s veľkou propagandistickou kampaňou o spojení socializmu s vedecko-technickou revolúciou vo svete úplne stroskotal. Téza o prednostiach socialistického politického systému pred kapitalistickým zostala len na papieri ideológov reálneho socializmu.

14 Pozri: PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, období 1945 – 1992*. Brno : Doplněk, 2009. Na Slovensku otázky vyrovnávania v širšom kontexte rieši LONDÁK, Miroslav: *Ekonomické reformy v Československu a slovenská ekonomika*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 161 – 175.

Každodenný život občanov v 70. a 80. rokoch mal viaceré podoby. Počet ľudí, ktorí žili pod úrovňou životného minima, bol v dôsledku takmer stopercentnej zamestnanosti oveľa nižší ako vo vyspelých krajinách. Ale problémy existovali v inom. Občania prekonávali ťažkosti s nedostatkom určitých druhov tovarov a nekvalitných služieb, z ktorých profitovala čierna ekonomika. Odstraňovanie negatívnych javov nebolo úspešné, pretože vládnuce miesta postupovali opačne – neodstraňovali príčiny, ale následky. Okrem toho viaceré korupčné aféry traumatizovali spoločnosť na Slovensku, nakoľko ich vyšetrenie trvalo neúmerne dlho a skončili sa len potrestaním funkcionárov najnižšieho rangu. Ale hlavní vinníci potrestaní neboli. Bezmocnosť väčšiny obyvateľov voči narastajúcim negatívnym javom znásobovala nedôveru k vládnucemu establishmentu.

Medzi najväčšie aféry, opradené rôznymi tajomstvami o podiele straníckych, štátnych a verejných činiteľov na nich, bol prípad riaditeľa Okresného priemyselného podniku v Dolnom Kubíne Stanislava Babinského. Správu o výsledku vyšetovania prípadu komisiou ÚV o protizákonnej činnosti (rozkrádanie a korupcia Babinského) schválilo Predsedníctvo ÚV KSS len ústne 15. júna 1986. V schválenom uznesení bola hlavná vina pripísaná okresným a krajským funkcionárom Stredoslovenského kraja za to, že kontrolnou činnosťou nezabránili jej vzniku. Skôr naopak, že sa nechali vtiahnuť do rozkrádania a korupcie, hoci upozornenia a sťažnosti prichádzali na ÚV od roku 1980¹⁵, ale sa odkladali do archívu. Správa ÚV KSS nepripúšťala systémové chyby pri vzniku aféry, ale za príčiny považovala charakterové vlastnosti S. Babinského. Prípad Babinský odkryl dve skutočnosti: korumpovateľnosť verejných činiteľov na rôznych stupňoch hierarchie s tradičným zvaľovaním viny len na nižšie štruktúry moci a absenciu regionálnej politiky, ktorá by riešila ekonomicko-sociálne otázky. Neúčinnosť takejto politiky nútila „šikovných podnikateľov“ hľadať nelegálne spôsoby ako riešiť investície do nerozvinutých oblastí Kysúc a Oravy.

Štátne orgány (vláda Slovenskej socialistickej republiky, Štátny výbor ľudovej kontroly, sudy a Generálna prokuratúra) disponovali údajmi o ďalších prípadoch rozkrádania, vykazovania nepravdivých ukazovateľov o plnení štátneho plánu, hospodárskej kriminalite a iných so spôsobenými škodami vyššími ako v prípade Babinského, u ktorého bola odhadnutá škoda okolo 2 miliónov korún. Heslo zlodejov „*Ak nekradneš, okrádaš seba a svoju rodinu*“ bolo často frekventované v spoločnosti na ospravedlnenie negatívnych javov, s ktorými si režim nevedel poradiť.

Skutočnosť, že československá federácia nadobudla účinnosť v podmienkach okupovaného štátu vojskami Sovietskeho zväzu, mala dopad aj na podobu federácie. Nenaplnilo sa ustanovenie ústavného zákona o vytvorení ústavného súdu a nebola vypracovaná federálna a národné ústavy. Federálny ústavný súd sa nevytvoril z dôvodu, že kontrola federálnych zákonov by neumožnila prijímať mimoriadne zákony. Pod sovietskym nátlakom

15 SNA, f. ÚV KSS, Správa o výsledkoch šetrenia podmienok a príčin umožňujúcich protizákonnú činnosť a porušovanie stanov KSČ bývalým riaditeľom OPP Trstená a predsedom Jednoty Dolný Kubín 15. 6. 1986. (Kópia v archíve autora).

kom sa upustilo od federalizácie komunistickej strany. Sovietske vedenie dalo zreteľne najavo, že federalizácia KSČ by oslabil monopol moci uplatňovaný Predsedníctvom ÚV KSČ, ktoré rozhodovalo o najdôležitejších otázkach v oboch častiach štátu a federálne a národné orgány len zabezpečovali plnenie direktív. Po úpravách ústavného zákona o československej federácii od roku 1971 boli posilnené federálne orgány a československá federácia sa v mnohom podobala unitárnemu štátu pred roku 1968. Preto sa federácia nestala stabilizujúcim faktorom spolužitia Slovákov a Čechov. Nefunkčnosť federácie bola jednou z príčin jej zániku.¹⁶

Odpor proti neostalinskému režimu začiatkom 70. rokov sa grupoval z predstaviteľov inteligencie postihnutej straníckymi čistkami. Obnovenie cenzúry a obmedzenie slobody vedeckej a umeleckej činnosti zasiahlo túto skupinu existenčne, pretože stratila predchádzajúce zamestnanie a postavenie. Na rozdiel od Poľska opozícia nemala podporu u robotníkov a roľníkov. V dôsledku obnovy štátneho dozoru nad cirkvami, ani cirkvi začiatkom 70. rokov neboli politickou a morálnou oporou opozície.

V roku 1972 režim zinscenoval politické procesy proti predstaviteľom opozície, ktoré postihli predovšetkým jednotlivcov z radov českej inteligencie. Podnet k procesom prišiel od sovietskeho vedenia, ktoré naliehalo na československé vládne kruhy, aby umlčali opozíciu a zabránili prenikaniu správ do zahraničia o porušovaní občianskych a ľudských práv pred prípravou európskej konferencie o bezpečnosti a spolupráci. Politické procesy roku 1972 mali umlčať aktivity jednotlivcov, najmä reformných komunistov. Po uväznení 47 predstaviteľov opozície vzniklo na niekoľko rokov personálne vákuum. Súčasne slabla platforma opozície zameraná na reformný komunizmus. V spoločnosti sa vytvárala atmosféra nehybnosti a politickej pasivity. V atmosfére strachu pred represiami silnelo presvedčenie, že model socializmu sovietskeho typu je nereformovateľný. Od vzniku Charty 77 iniciatívu formujúcej sa opozície prebrali občianske skupiny, ktorých programovou platformou sa stalo dodržiavanie občianskych a ľudských práv v Československu.¹⁷

Osobitné miesto vo vznikajúcej opozícii zaujímal Alexander Dubček. Pretože bol pod prísny policajný dozor, rozhodol sa protestovať proti politike vedenia KSČ listami, ktoré adresoval Predsedníctvu ÚV KSČ a ÚV KSS, Gustávovi Husákovi, federálnemu a slovenskému parlamentu, predstaviteľom štátov zúčastnených na vojenskej intervencii, lídrom francúzskej a talianskej komunistickej strany. Jeho listy boli otvorenou kritikou politiky KSČ a jej predstaviteľov.¹⁸ Listy A. Dubčeka z rokov 1969 – 1989 obsahovali ostrú kritiku postavenia reformných komunistov a všetkých tých, z ktorých režim vytvoril kategóriu „druhoradých občanov“. Podrobne popisoval svoje postavenie a situáciu v štáte, ktorý považoval za policajný, kde nad všetkým vládne tajná polícia. Na ostrú kritiku obsiahnutú v liste federálnemu zhromaždeniu v októbri 1974 reagoval G. Husák. Vo

16 Bližšie pozri: ŽATKULIAK, Jozef. Realizácia ústavného zákona o československej federácii od októbra 1968. In *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 3, s. 356 – 369.

17 OTÁHAL, Milan. *Opozície, moc, spoločnosť 1969/1989*. Praha : ÚSD AV ČR, 1994, s. 49 – 88.

18 ŠTEFANSKÝ, Michal. Protesty Alexandra Dubčeka proti tzv. normalizačnému režimu. In *Cesty k novembri 1989*. Bratislava : Nová práca, 2000, s. 44 – 50.

verejnóm vystúpení platformu Dubčeka označil za protištátnu a otvorenú zradu.¹⁹ Verejná kritika Dubčeka mala zastrašiť a umlčať jeho aktivity pred európskou poradou komunistických strán v Berlíne. V súvislosti s postavením reformných komunistov Dubček uviedol, že vo všetkých krajinách sovietskeho bloku sa vedie kampaň proti porušovaniu ľudských práv v Chile, ale pred prenasledovaním a porušovaním občianskych a ľudských práv v Československu lídri socialistických štátov zatvárajú oči. Aby sa komunistický režim nedostal do úplnej izolácie, neodvážil sa roku 1975 pred Helsinskou konferenciou Dubčeka zatknúť a odsúdiť.

Ideologické oddelenie ÚV KSS považovalo za významného ideového protivníka v pôsobení na verejnú mienku okrem Rádia Slobodná Európa a Hlasu Ameriky aj vplyv rakúskej televízie na občanov Československej socialistickej republiky (ČSSR). Jej vysielanie bolo dostupné v častiach Juhočeského, Juhomoravského a Západoslovenského kraja. Napriek jazykovej bariére časť divákov sledovala spravodajské a publicistické relácie pre „*nezvyklý, atraktívny obraz predkladania informácií so širším obrazom o zahraničnopolitickom dianí...štyl spravodajstva a publicistiky rakúskej televízie je divácky príťažlivý*“²⁰. Takto hodnotil ideologický tajomník ÚV KSS Ľudovít Pezlár úroveň vysielania rakúskej televízie pre Československo. Spravodajstvo a publicistiku pripravovala osobitná redakcia pre Východnú Európu spojenú s emigrantským zázemím v Rakúsku. ČSSR bola v reláciách predstavovaná ako najkonzervatívnejšia a najstabilnejšia krajina. Početná emigrácia Čechov a Slovákov z predstaviteľov kultúry v Rakúsku bola prezentovaná v reláciách rakúskej televízie ako argument o neslobode v Československu. Osobitne komunistických predstaviteľov na Slovensku iritovala reportáž o Bratislave, odvysielaná ako dokument 29. novembra 1984. Reportáž vykreslila Bratislavu ako „*dnes šedivé, uniformované mesto, kde len početné socialistické heslá ozdobujú na domoch a uliciach, kde žijú unavení ľudia, plní strachu*“.²¹ Komunistických predstaviteľov na vysielaní rakúskej televízie zrejme najviac iritovali dve skutočnosti: pravdivý obraz v reláciách o živote na Slovensku a v Čechách a vysoká profesionálna úroveň odvysielaných relácií, čo priznávala správa ÚV KSS.

Sovietsku prestavbu a glasnosť po nástupe Michaila S. Gorbačova na post generálneho tajomníka sovietskej komunistickej strany sledovala slovenská a česká spoločnosť s veľkým záujmom. Nádeje vkladali obyvatelia do toho, že neostalinský režim v Československu sa nielen slovne prihlási k sovietskej prestavbe, ale súčasne urobí zmeny vo svojej politike. Tieto očakávania vyplývali z toho, že M. S. Gorbačov pri viacerých príležitostiach zaujal kritické stanovisko k predchádzajúcemu typu vzťahov Sovietskeho zväzu so štátmi jeho bloku. S veľkými nádejami bola očakávaná oficiálna návšteva M. S. Gorbačova v Československu v apríli 1987. Srdečné prijatie Gorbačova

19 Vystúpenie G. Husáka bolo publikované v brožúre pod názvom *Cestou zrady*. Bratislava : Pravda, 1975, 32 s.

20 SNA, f. ÚV KSS, Informácia o ideovo-diverznom pôsobení rakúskej televízie na občanov ČSSR. Materiál pre P ÚV KSS z 29. 5. 1985.

21 Tamže.

obyvateľmi Prahy a Bratislavy sa nieslo v očakávaní, že sovietsky predstaviteľ odmietne vojenskú intervenciu z roku 1968 ako chybný krok Brežnevovej politiky. Ale nestalo sa tak. Gorbačov počas návštevy hovoril o Československu ako o krajine s vysokou životnou úrovňou a nespomenul rok 1968. Rokovania medzi Gorbačovom a G. Husákom, ktoré sa počas návštevy uskutočnili, sa dotýkali hospodárskych a vedecko-technických otázok.²² Týmto spôsobom fakticky podporil konzervatívne sily v Československu. V januári 1988 Alexander Dubček poskytol obsiahly rozhovor pre taliansky časopis *L'Unita*, v ktorom požadoval prehodnotiť rok 1968 v politike KSČ.²³

V rokoch 1987 – 1988 došlo k podstatným zmenám vo vedení KSČ a štátu. Generálneho tajomníka G. Husáka nahradil Miloš Jakeš, prvého tajomníka ÚV KSS Jozefa Lenárta vystriedal Ignác Janák. Došlo aj k zmenám ideologických tajomníkov (V. Biľaka vystriedal Jan Fojtík a Ľudovita Pezlára Gejza Šlapka). Predsedu federálnej vlády Lubomíra Štrougala nahradil Ladislav Adamec a predsedu slovenskej vlády Petra Colotku vystriedal Ivan Knotek. Výmeny vo vedení komunistickej strany a štátu nepriniesli posun v reformách na sovietsky spôsob, ale ešte viac utvrdili normalizačný režim. M. Gorbačov aj novému generálnemu tajomníkov ÚV KSČ M. Jakešovi potvrdil počas jeho návštevy v Moskve, že nie je dôvod prehodnocovať rok 1968. Po tomto hodnotení Miloš Jakeš obvinil Dubčeka, že sa chce priživiť na sovietskej prestavbe a obnovil politický boj proti reformným komunistom. Odsúdenie vojenskej intervencie do Československa sovietskym vedením 4. decembra 1990 prišlo až po zrútení komunistického režimu.

Krízové javy v komunistickej strane v druhej polovici 80. rokov signalizovali, že režim vyčerpal svoje možnosti a nebol schopný ani čiastkovými zmenami meniť situáciu. Určitý obdiv k sovietskej prestavbe bol tlmený v spoločnosti najvyššími straníckymi predstaviteľmi, najmä ideologickým tajomníkom ÚV KSČ J. Fojtíkom a generálnym tajomníkom M. Jakešom. Nedôvera vedeniu KSČ narastala v samotnej strane a v spoločnosti sa šírila rôznymi vtípmi. Prejavila sa aj nezáujmom o členstvo v KSČ, čo dokumentovali stranícke pramene z rokov 1988 – 1989. Konzervativizmus straníckeho vedenia na čele s Jakešom sa preniesol aj na „prevodové páky“, t. j. na malé nekomunistické strany Národného frontu. Aj v nich pretrvával „duch normalizácie“ zásluhou toho, že od začiatku 70. rokov na čelo Národného frontu boli dosadzovaní funkcionári KSČ „na dožítie“. Aj z tohto dôvodu sa v nich nevytvorila žiadna opozičná skupina s vlastnými predstavami demokratickej spoločnosti pred rokom 1989. Po páde komunistického režimu tieto strany (slovenskej Strany slobody a Strany slovenskej obrody) nezohrali významnejšiu úlohu pri budovaní nového politického systému.

Opozičné a disidentské hnutie na Slovensku sa vyvíjalo jednak ako časť aktivistov zoskupených okolo Charty '77 a tiež ako nezávislé občianske skupiny. Pôvodný počet signatárov Charty nebol veľký. Jej členovia vyvíjali aktivity v zhode s programovou

22 Informace o oficiální přátelské návštěvě generálního tajemníka ÚV KSSZ v ČSSR. Usnesení 34. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 22. 4. 1987 (archív autora).

23 *LISTRY*. Časopis československé socialistické opozice. Rozhovor Alexandra Dubčeka s italským deníkem *L'Unita*, Leden 1988, 17 s.

platformou zameranou na obhajobu občianskych a ľudských práv. Pochádzali z radov bývalých reformných komunistov a patrili k sociálnej skupine inteligencie (pedagógovia, spisovatelia, vedeckí pracovníci). V priebehu 80. rokov aktivity na obhajobu náboženskej slobody vyvíjali predstavitelia z radov katolíckej cirkvi. Pri rôznych náboženských slávnostiach upozorňovali na obmedzovanie a porušovanie práv občanov na náboženskú slobodu. Z ochranárov životného prostredia sa sformovala skupina zelených, ktorá sa zasadzovala za čistotu životného prostredia. Svojimi aktivitami kritizovala vládnu establishment za znečistenie životného prostredia vo viacerých lokalitách Slovenska. V slovenskej spoločnosti sa zviditeľnila verejnou výzvou *Bratislava nahlas*.

V druhej polovici 80. rokov dovtedy neznámi disidenti a opozičné skupiny získavali podporu nielen medzi inteligenciou, ale aj v ostatných sociálnych vrstvách. Atmosféru v spoločnosti stále viac ovplyvňovali ich aktivity najmä po tom, keď sa roku 1988 zastavilo rušenie rozhlasových staníc Rádio Slobodná Európa, Hlas Ameriky a odstraňovali sa aj ďalšie informačné bariéry. Režim nechtiac vyvolával záujem verejnosti o činnosť disidentov, keď požadoval jednoznačné odsúdenie jej dokumentov a výziev bez informácií o ich obsahu.

Komunistický režim disidentské hnutie a opozičné skupiny najprv považoval za dielo inteligencie a v rámci celej spoločnosti za okrajovú záležitosť. Do polovice 80. rokov v najvyšších stranických a štátnych kruhoch prevládali názory, že metódy informačnej bariéry o dokumentoch a činnosti disidentského hnutia spolu s dozorom štátnej bezpečnosti nad jej protagonistami sú dostačujúce na ich umlčanie. Situácia sa menila po roku 1985, po nástupe sovietskej perestrojky, keď komunistický režim sledoval rast opozície už s určitými obavami.²⁴

Na Slovensku osobitne znepokojujúco pre vedenie strany a štátu pôsobil rast tajnej cirkvi, laického hnutia v cirkvách, oslabenia vplyvu štátu na hnutie *Pacem in terris* a rast počtu pútnikov na náboženských slávnostiach. Až do zvrátenia režimu v novembri 1989 štátna bezpečnosť predkladala stranickému a štátnemu vedeniu správy o štátnobezpečnostnej situácii v štáte a osobitne aj na Slovensku. V týchto správach znepokojenie vyvolávali informácie o tom, že v disidentskom hnutí dochádza k určitému zjednocovaniu a koordinovaniu činnosti. Okrem toho iritujúco pôsobili poznatky o zahraničnej podpore disidentov a občianskych skupín.

Mediálne kampane režimu proti disidentom, ich organizáciám vedené formami a metódami „*boja proti antisocialistickým silám*“ neboli úspešné, pretože režim strácal svoje tradičné opory v sociálnych vrstvách a mladá generácia inklinovala k inému systému hodnôt, aké propagoval komunistický režim. Sociálny systém v Československu mal podiel na páde režimu v tom, že sa stupňovali výhrady a nespokojnosť občanov s málo výkonným systémom ekonomiky a nivelizáciou v odmeňovaní, pretože nepôsobili stimulujúco na rast životnej úrovne. Všetky pokusy o ekonomickú reformu v rokoch 1958 –

24 Politický vývoj a chronológiu udalostí pozri ŽATKULIAK, Jozef a kol. *November 1989 a Slovensko*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV, 1999.

1960, 1965 – 1970 a 1978 sa skončili neúspešne z obáv vedenia KSČ, že liberálne prvky v riadení oslabia monopol moci KSČ.

Komunistický režim v Československu sa zrútil po 17. novembri 1989 hlavne z politických príčin, medzi ktoré patrila neschopnosť režimu liberalizovať politický systém a v rámci toho zabezpečiť dodržiavanie ľudských a občianskych práv. Režim nedokázal skoncovať s centralizáciou rozhodovacích procesov, legalizovať pluralitu politických subjektov a demokratizovať spoločenské pomery.

Vznik česko-slovenskej federácie a normalizačná politika vedenia KSČ/KSS v prvom polroku 1969¹

Jozef Žatkuliak

Slovenská socialistická republika a Česká socialistická republika sa ústavnoprávne konštituovali 1. januára 1969 ako dobrovoľné a rovnoprávne zväzové štáty česko-slovenskej federácie podľa ústavného zákona č. 143/1968 Zb. Tento zákon ustanovil štátoprávne vzťahy medzi slovenským a českým národom na princípoch rovnosti, rovnoprávnosti a svojprávnosti. Stal sa jedným z kľúčových produktov reformnej československej (čs.) jari (Pražskej jari).² Podľa ústavného zákona primárnu národnú a štátnu suverenitu reprezentovali slovenské a české národné orgány a odvodenú suverenitu spoločného štátu federálne orgány s tým, že „*suverenita národných štátov a suverenita federálneho štátu existujú a pôsobia vedľa seba*“. Preambula ústavného zákona bola vlastne dohodou oboch národov, ktoré reprezentovali národné rady. Od nej sa odvodzovala „*legitimita ústavného zákona, federatívneho usporiadania vôbec*“.³ Zákon neobsahoval článok o vedúcej úlohe Komunistickej strany Československa (KSČ) a iný článok zase stanovil rovnaký politický systém v oboch republikách na základe socialistickej demokracie. Ústavný zákon výrazne prispel k sformovaniu národnej štátnosti, resp. identity, a to v kontexte na právo národov „*na sebaurčenie až do oddelenia*“ ako súčasť občianskych práv a slobôd v zmysle dokumentov Organizácie Spojených národov.

Jedným zo základných predpokladov i cieľov úspešnosti čs. jari roku 1968 bola realizácia i vzájomné prepojenie federalizačnej reformy štátu, economickej reformy, ďalej reformy verejnej správy a volebného systému a najmä reformy politického systému. Normalizačné zasadanie Ústredného výboru (ÚV) Komunistickej strany Československa 14. – 17. novembra 1968, na ktorom sa spájalo realistické (centristické) a konzervatívne krídlo vo vnútri komunistickej strany, však zabrzdiло jej federalizáciu, v ktorej by sa politická moc v podmienkach česko-slovenskej federácie v určitej miere rozdelila do troch centier v rámci celej republiky a do jej dvoch národných štátov. Odmietnutím českého zjazdu strany sa v podstate končila reforma politického systému, čím sa spĺňala jedna z kľúčových požiadaviek Moskvy v záujme upevnenia vedúcej úlohy a dosiahnutia jed-

1 Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantu VEGA č. 2/0104/13: *Slovensko po roku 1968. Cez mráz normalizácie k samostatnej Slovenskej republike a demokracii*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Miroslav Londák, DrSc.

2 ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970: Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 5/1sv. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1996, s. 332 – 375.

3 BEŇA, Jozef. *Diskontinuitná kontinuita slovenských ústavných dejín*. Bratislava : Atticum, 2014, s. 158.

noty komunistické strany.⁴ Novembrové zasadanie ÚV KSČ, konajúce sa podľa direktív Moskvy, „*zaštitených*“ plnením moskovského protokolu z augusta 1968, bolo podstatné aj z iného hľadiska, keď vytýčilo normalizačný kurz v politike KSČ/Komunistickej strany Slovenska (KSS) a výrazne zasiahlo do zápasu o ovládnutie politickej scény.

Po rokovaní sovietskych a čs. predstaviteľov v Kyjeve 7. – 8. decembra 1968 sa pozornosť navyše sústredila na elimináciu jedného z popredných reformistov a predsedu Národného zhromaždenia Josefa Smrkovského s tým, aby sa nestal predsedom budúceho Federálneho zhromaždenia (FZ). Prvý tajomník ÚV KSS Gustáv Husák vychádzal vo svojom referáte na zasadaní ÚV KSS 21. – 22. decembra 1968 z novembrovej rezolúcie ÚV KSČ a z „*potreby štátnej a národnej konsolidácie*“ a z realizácie ústavného zákona o česko-slovenskej federácii.⁵ Žiadal pomerné národné zastúpenie vo vrcholných politických a štátnych funkciách (prezidentom bol Ludvík Svoboda a predsedom vlády Československej socialistickej republiky (ČSSR) Oldřich Černík, prvým tajomníkom ÚV KSČ Alexander Dubček). Značná časť českej verejnosti a reprezentácie sa postavila za Smrkovského, v ktorom videla predstaviteľa pokračovania reforiem. Predsedníctvo ÚV KSČ 14. januára 1969 rozhodlo, že predsedom Federálneho zhromaždenia bude Peter Colotka, prvým podpredsedom a predsedom Snemovne ľudu J. Smrkovský a predsedom Snemovne národov Dalibor Hanes. Po upálení sa študenta Jana Palacha poslali 23. januára najvyšší sovietski predstavitelia Leonid Brežnev a Alexej Kosygin list prvému tajomníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi a O. Černíkovi, ktorý bol ďalším priamym zásahom do vnútropolitického diania. V liste uviedli, že „*události v Československu nabývajú nebezpečný politický charakter*“. Podľa nich to zapríčinili „*pravicové protisocialistické kruhy*“ a „*štátni hromadné sdělovací prostředky byly dány k dispozici k tlumočení odchodu sovětských vojsk z ČSSR*“.⁶ Tento sovietsky tlak a postoje viacerých realistov a konzervatívcov vo vedení komunistickej strany, vrátane prezidenta, znemožnili Smrkovského kandidatúru za predsedu Federálneho zhromaždenia, ktoré sa v tejto napätej spoločenskej atmosfére konštituovalo 30. januára 1969.

Nový predseda Federálneho zhromaždenia Peter Colotka zdôraznil pri svojom nástupe do funkcie potrebu konsolidácie vnútropolitických pomerov a ocenil úlohu Národného zhromaždenia na čele s J. Smrkovským v presadzovaní pojanuárovej politiky KSČ. Vyzdvihol, že sa prvý raz „*zišiel v tejto novej podobe najvyšší orgán štátnej moci a zákonodarný zbor československej federácie, ktorá sa stala výrazom i symbolom rovnoprávnosti našich národov a ich spoložitia v spoločnej vlasti... Škodlivé dôsledky unitárneho štátu neboli vecou českého ani slovenského národa. Boli výsledkom deformovanej praxe,*

4 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa: Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, Díl 9/4 sv. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 2003, s. 480 – 610.

5 ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970)*. Dokumenty. Praha : ÚSD AV ČR, 2011, s. 127 – 134.

6 Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, f. 07/15 (A. Dubček), svazek (sv.) 27, archivní jednotka (ar. j.) 280.

ktorú pri riešení národnostných vzťahoch presadzovali v podmienkach režimu osobnej moci jeho čelní predstavitelia.“⁷ Federálne zhromaždenie má byť ale „strážcom ústavnosti a zákonnosti“, spolu s Federálnym ústavným súdom, k čomu by prispela aj príprava novej ústavy a volieb, ako aj ďalších právnych aktov pri realizácii česko-slovenskej federácie, ekonomickej reformy, sociálnych opatrení a pod.

Z hľadiska Slovenskej národnej rady (SNR) ako vrcholného zákonodarného orgánu Slovenskej socialistickej republiky (SSR) bolo dôležité, že ústavný zákon o česko-slovenskej federácii obsahoval článok 37 a 38, ktoré umožňovali využívať právomoc FZ v prípadoch záležitostí republiky, jej zákonodarstva, či podávať svoje návrhy zákonov priamo FZ. SNR to mohla uskutočňovať v prospech národnej suverenity a svojprávnosti Slovenska. Išlo o dosiahnutie rovnocenného vzťahu a postavenia voči FZ a uplatnenia princípu rovný s rovným aj medzi štátmi federácie. V podobnom postavení bola Česká národná rada. Vzťahy medzi FZ a národnými radami limitovali tvorbu legislatívy republík a následne prebudovanie existujúceho právneho poriadku v prospech racionálneho fungovania česko-slovenskej federácie a národných štátov.

Programové vyhlásenie českej vlády Stanislava Rázla z 23. januára 1969 vychádzalo z českých národných tradícií a česká republika bola v rámci federácie „i pre český národ významnou dejinnou príležitosťou“. Súčasne išlo o partnerský vzťah so Slovenskom, keď: „Federálnu politiku chápeme ako obojstranne a celoštátne prospešnú syntézu seba uplatnenia oboch národných republík a všetkých národnostných skupín ČSSR“. Česká vláda kládla v českej politike dôraz na potreby občianskej spoločnosti, ako aj na špecifiká Moravy a Sliezska. Vláda si bola vedomá toho, že „budovanie českej štátnosti nadobúda skutočne dejinný zmysel až svojím obsahom, ktorým je program socialistickej demokracie“.⁸ Zároveň si uvedomovala zodpovednosť za skutočnosť, že tri štvrtiny národného dôchodku ČSSR pripadalo na české krajiny, pričom sa však potreby intenzívneho rozvoja českého národného hospodárstva a jeho potenciálu dlhé roky neriešili.

V programovom vyhlásení predseda slovenskej vlády Štefan Sádovský, po uvedení historických peripetii slovenského národa, zdôraznil, že: „Prvá vláda Slovenskej socialistickej republiky si plne uvedomuje svoju zodpovednosť pred ľuďmi a pred dejinami. Veď po 120-ročnom boji slovenského národa o svoju štátnosť vstupujeme medzi národy Európy a sveta, ako ich svojbytný a plnoprávny partner. Konštituovanie československej federácie a v jej rámci Slovenskej socialistickej republiky je fakt základného dejinného významu v zložitej a neraz trpkvej histórii nášho národa. Vlastný štátny útvar slovenského národa je vyvrcholením jeho zápasov za hospodársky, kultúrny, všeludský pokrok a je súčasne zákonným výsledkom našej národnodemokratickej a socialistickej revolúcie. Slovenská štátnosť je súčasne prirodzeným plodom dávneho úsilia o vzájomné pochopenie a dohodu medzi

7 Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica, www.psp.cz/eknih/1969fs/sln/stenoprot/001schuz/s001001.htm, FS ČSSR 1969 – 1971, Spoločné schůze SL a SN – stenoprotokoly, 1. schůze 30. 1. 1969, část 1 – 4/26.

8 Programové vyhlásenia vlád Československej socialistickej republiky Slovenskej socialistickej republiky Českej socialistickej republiky. Bratislava : Epoque, 1969, s. 73.

českým a slovenským národom, pretože nás spája veľký humanitný odkaz buditeľov a revolučných bojovníkov, spoločná cesta za uskutočnenie najkrajších ľudských ideálov, ideálov socializmu. Slovenská a rovnako česká štátnosť sú dva piliere československej štátnosti.“⁹

Česko-slovenská federácia sa síce svojím demokratickým poňatím stala veľkým predelom vo vývoji slovenského a českého národa a „*ulahčila pochopiť, že jestvuje aj národnostná otázka celého Československa, jeho miesta a pozícií v širšom, európskom a svetovom kontexte*“,¹⁰ no to ešte neznamenalo, že príde relatívne pokojná cesta jej realizácie už len z hľadiska transformácie legislatívy jednotného štátu na legislatívu, ktorá by zodpovedala federatívne usporiadaniu štátu, formovaniu štátnosti, správe a riadeniu republík v kompetencii ich národných orgánov. Vo vyhlásení federálnej vlády sa doslova uviedlo, že: „*Druhým hlavným a aktuálnym zaměřením práce v oblasti zákonodárství je příprava dalších zákonů předvidaných ústavním zákonem o československé federaci*“.¹¹ V oboch programových vyhláseniach republikových vlád sa zdôraznilo rozvíjanie štátnosti, slovenskej a českej politiky a ich ľudského rozmeru, dodržiavanie ústavnosti a zákonnosti, spolupráca občianskej verejnosti pri politických rozhodnutiach a príprava volieb. Veľká pozornosť sa venovala sociálnej, mzdovej a bytovej politike, ďalej mládeži, zdravotníctvu, školstvu, kultúre, cirkevnej politike, vede a postaveniu inteligencie, poľnohospodárstvu, ekonomickej reforme, pričom v oboch vyhláseniach sa nespomenula výstavba ťažkého priemyslu, hoci sa v slovenskom vyhlásení uviedlo, že Slovensko vstupuje do záverečnej industriálnej fázy.

Hovorilo sa o finančnej rovnováhe v celom štáte, ktorá mohla poskytnúť prehľad o komplexnom bilancovaní všetkých finančných zdrojov, daní a potrieb, či už sa dotýkali Čiech, alebo Slovenska. Ich vzájomným spoločenským a hospodárskym vzťahom sa prikladal veľký význam. Bolo však potrebné, aby sa tieto vzťahy vyvíjali v čo najprímernejších podmienkach.

Podpredseda federálnej vlády, predseda jej legislatívnej rady a ústavný právnik Karol Laco predložil po zložitých rokovaníach vo federálnych a národných orgánoch 24. marca 1969 *Návrh zákona o pôsobnosti federálnych ministerstiev a federálnych výboroch* (tzv. kompetenčný zákon) pre spoločné zasadanie predsedníctiev všetkých troch vlád.¹² Podľa Laca bolo účelom návrhu zákona na horizontálnej úrovni vymedziť pôsobnosť medzi federálnymi ministerstvami a federálnymi výbormi navzájom a voči vláde, a ďalej

9 *Stenografická správa o schôdzkach Slovenskej národnej rady. 1. schôdzka 24. a 25. januára 1969.* Bratislava : Kancelária SNR, 1969, s. 11 – 37.

10 LIPTÁK, Ľubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov: O dejinách a historiografii.* Bratislava : Kalligram, 1999, s. 76.

11 NA ČR, f. 02/1, Predsedníctvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 89, ar. j. 146, zasadanie 27. 1. 1969. Programové vyhlásenie (22. 1. 1969), s. 37 a n.

12 ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970). Dokumenty.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 2011. s. 222 – 240.

po vertikálnej línii, teda vo vzťahoch k príslušným orgánom republík.¹³ Federálna vláda však 4. apríla kvôli množstvu pripomienok odporúčala návrh dopracovať. Nedocenila, že schválenie návrhu tzv. kompetenčného ústavného zákona by prispelo k utlmeniu vážnych problémov, ktoré sa prejavovali už v počiatočnej fáze vytvárania mechanizmu federatívneho štátu.

Nasledovali kritické vyjadrenia republikových vlád. Česká vláda 22. apríla 1969 upozornila „na prekračovanie právomocí“ federálnych orgánov, ktoré sa niekde „posúvali až do oblasti prevádzacích predpisov“, formulácie „niektorých ustanovení vytvára možnosť vertikálnych vzťahov nadriadenosti federálnych orgánov voči orgánom republík“.¹⁴ Slovenská vláda vo svojom stanovisku k návrhu zákona z 25. apríla 1969 tiež upozornila, že „v tomto znení návrh celkom nevyklučuje nebezpečenstvo deformácie ústavných princípov, na ktorých je československá federácia založená, a žiadala väčšiu konkretizáciu ustanovení o pôsobnosti federálnych orgánov“.¹⁵ Nevyriešilo sa kreovanie Federálneho patentového úradu a Federálneho úradu pre normalizáciu a ani problém určovania cien v kompetencii Federálneho výboru pre ceny. Prívetmi náročná príprava zákonov, ktoré boli potrebné na vytvorenie fungovania mechanizmu federatívneho štátu a aktuálnosť vymedzenia vzájomných kompetencií medzi výkonnými federálnymi a národnými orgánmi, spôsobovali následne diferenciaciu prístupov k fungovaniu federácie vôbec.

Navyše realizácia česko-slovenskej federácie plne závisela od vnútro politickej situácie, ktorá sa voči nej vyvíjala kontraproduktívne, ako aj od zahraničnej politiky Moskvy. Po marcových protisovietskych demonštráciách, vyvolaných víťazstvom čs. hokejistov na majstrovstvách sveta vo Švédsku, ako aj zo sovietskej strany zosnovanej provokácie na kanceláriu sovietskej leteckej spoločnosti Aeroflot, sa vystupňoval tlak Moskvy, so spoluúčasťou ministra obrany Martina Džúra a prezidenta Ludvíka Svobodu, zameraný na odvolanie Alexandra Dubčeka z najvyššej politickej funkcie.¹⁶ Dubček nepresadil pôvodný program aprílového zasadania ÚV KSČ o. i. o rehabilitáciách, o voľbách do zastupiteľských orgánov či o ekonomickej reforme. Mobilizovala sa časť čs. ozbrojených síl a sovietsky maršal Andrej Grečko predostrel ultimatívne možnosť použitia sovietskej armády od hraníc s Poľskom, Nemeckou demokratickou republikou (NDR) a Ukrajinou na územie čs. štátu bez rozhodnutia jeho orgánov, čím by sa priamo zasiahlo do porušenia jeho (obmedzenej) suverenity.

No hneď vstávala otázka o jej dôsledkoch vo vtedajšej medzinárodnej situácii, keď Sovietsky zväz zaťažoval ozbrojený konflikt s Čínou na rieke Ussuri a ideologický zápas

13 NA ČR, f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV) ČSSR/ČSFR – bežná spisovna, rok 1969, sign. 366/364/2, š. 190, č. j. 6681/70-12.

14 NA ČR, f. 10/7, Politicko-právna komisia byra ÚV KSČ pre riadenie stránickej práce v Čechách 1969 – 1970, sv. 1, ar. j. 1, zasadanie 7. 5. 1969.

15 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. ÚV SSR – zasadania vlády SSR 1969 – 1975, š. 10, zasadania 25. 4. 1969, č. sp. 40/69-ZO.

16 Podrobne o udalostiach z marca a apríla 1969 SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima: Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968 – 1971*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 120 – 130, 138 – 140.

proti maoizmu. Sovietsky zväz nechcel vyostriť konflikt na úkor snahy o dosiahnutie strategickej (jadrovej) rovnováhy zo Spojenými štátmi, stále zaťaženými vojnou vo Vietname. Obe supervelmoci uskutočnili kroky na zlepšenie vzájomných vzťahov. Predmetom rokovania sa stala i nemecká otázka, vzťahy medzi Spolkovou republikou Nemecko (SRN) a ČSSR a SRN i Poľskom a postavenie Berlína.¹⁷

Sovietsky zväz sledoval svoj strategický cieľ, akým bolo potvrdenie povojnového *status quo* a z tohto dôvodu navrhoval zvolanie európskej bezpečnostnej konferencie. Na zasadaní Politického poradného výboru štátov Varšavskej zmluvy v Budapešti 17. marca 1969 odznel spoločný sovietsko-maďarský návrh na zvolanie konferencie (neskoršej Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe). Sovietsky zväz nabádal viaceré východné krajiny (Poľsko, Bulharsko a Maďarsko), aby hospodársky a obchodne spolupracovali so západnými krajinami, lenže ďalšie krajiny, NDR, Poľsko a ČSSR, síce o takúto spoluprácu prejavili záujem, no skôr dbali na bezpečnostnú situáciu a na potvrdenie hraníc so SRN či skôr na vyriešenie nemeckej otázky. Predstavitelia Sovietskeho zväzu, Rumunská a Maďarska začali po ujasnení si niektorých stanovísk vystupovať spoločne pri nastolení otvorenejších vzťahov so západnými krajinami. Vyriešenie nemeckej otázky sa postavilo ako predpoklad normalizácie vzťahov so SRN, ktorá by vyhlásila nulitu Mníchovskej dohody a zároveň by sa uznala NDR podľa medzinárodného práva.¹⁸

Sovietsky sväz, protichodne s uvedenými ústretovými zahraničnými zámermi, stupňoval tlak voči vedeniu KSC na čele s A. Dubčekom a kalkuloval s možnosťou použitia sily v rámci doktríny politicko-vojenského zásahu do toho-ktorého štátu východného bloku v záujme obrany a jednoty jeho záujmov a ideológie komunizmu. Medzi strojcov doktríny použitej pri okupácii čs. štátu v auguste 1968 patril i nekompromisný maršal Grečko, ktorý sa postavil za zvolenie dovtedajšieho prvého tajomníka ÚV KSS Gustáva Husáka do funkcie nového prvého tajomníka ÚV KSC, k čomu došlo 17. apríla 1969.¹⁹ Následne sa zvýšil tlak na uplatňovanie vedúcej úlohy strany, hoci sa nemali opakovať politické procesy z 50. rokov a Husák spočiatku zastával skôr „miernejší“ normalizačný kurz. No pomerne rýchlo získali prevahu konzervatívci napojení na Moskvu. Tí žiadali tvrdšie odstránenie

17 ŠTEFANSKÝ, Michal – MICHÁLEK, Slavomír. *Mil'niky studenej vojny a ich vplyv na Československo (Od Trumanovej doktríny po Vietnam)*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Veda, 2015; GADDIS, John Lewis. *Studená vojna*. Bratislava : Slovart, 2006, s. 115 – 118.

18 V kontexte s Mníchovom a ďalšími udalosťami, najmä z politického a štátoprávneho hľadiska, pozri zaujímavý štúdiu BYSTRICKÝ, Valerián – GÁBRIŠ, Tomáš. Kontinuita a diskontinuita v dejinách: Slovenská republika 1939 a Slovenská republika 1993. In LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky: Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Veda, 2013, s. 28 – 61.

19 NA ČR, f. 02/1, Predsedníctvo ÚV KSC 1966 – 1971, sv. 92, ar. j. 153, 154; DOSKOČIL, Zdeněk. Husákova normalizační strategie po dubnovém plénu ÚV KSC v roce 1969. In LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav a kol. *Rok 1968 a jeho místo v našich dejinách*. Bratislava : Veda, 2009, s. 278 – 282. G. Husáka na zasadaní ÚV KSS 4. 5. 1969 uvoľnili z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS a jeho nástupcom sa stal Š. Sádovský. Predsedom slovenskej vlády sa stal Peter Colotka a českej znovu Stanislav Rázl. Predsedami národných rád ostali Čestmír Císař a Ondrej Klokoč.

reformistov z verejného života a spolu s Moskvou i zastavenie rehabilitácií, ktoré ich čoraz viac ohrozovali. No konzervatívci Vasil Biľak, Alois Indra, Drahomír Kolder, Jozef Lenárt, Oldřich Švestka a ďalší, naopak, dosiahli, že už nebudú obviňovaní zo zrady a kolaborácie s okupantami.²⁰ Významnú rolu tu zohrali i narastajúce sklamanie českej a slovenskej spoločnosti, ktorej časť neprijala prítvrdenie normalizačnej línie KSČ/KSS, hoci vedela, že „kacírské“ ohrozovanie uplatňovania vedúcej úlohy KSČ v štátnych orgánoch, v spoločenských organizáciách a inde sa čoraz viac postihovalo.

V týchto politických súvislostiach treba uviesť stretnutie čs. a maďarského predstaviteľa G. Husáka a Jánosa Kádára 15. – 16. mája 1969 v Budapešti, kde hovorili najmä o potrebe konsolidácie pomerov v ČSSR. Husák v prvom rade uviedol, že v činnosti vedenia KSČ sa v rokoch 1968 – 1969 prejavila kríza, ktorej príčiny sčasti vyplývali z politiky v predchádzajúcich rokoch a komunistická strana sa ocitla v stave chaosu a rozpadu. V strane pôsobila silná pravica i ľavicová frakcia a trňom v oku mu bola česká inteligencia, ktorá vraj predstavovala pravicový radikalizmus. Negatívnu úlohu zohralo Dubčekovo vedenie a vzťahovalo sa to i na hodnotenie 20. (21.) augusta (slovo okupácia už nemal v slovníku). Ďalej sa oslabila riadiaca činnosť socialistického štátu a jednotná ekonomika, čo vraj podniky využili na presadenie „*svojich egoistických cieľov*“. Akosi sa vyhol tomu, že aj ústavný federalizačný zákon z októbra 1968 zahŕňal utvorenie dvoch národných ekonomík a vlastne ani nespomenul realizáciu federalizácie štátu. Husák tvrdil, že komunistická strana stojí po aprílovom zasadaní ÚV KSČ 1969, ktorý určil základné úlohy strany a smery jej činnosti, pred „*dlhým a ťažkým bojom*“ a vraj unavený ľud chce „*klud a stabilitu*“. Preto na zasadaní 29. mája (1969) treba obnoviť princíp demokratického centralizmu, stranícku disciplínu, skonsolidovať Národný front a všetky prostriedky masovej komunikácie mali slúžiť strane s použitím rôznych prostriedkov. Politický boj proti pravici bol pre Husáka kľúčový. Predpokladal, že po rozhovore s L. Brežnevom maršal Grečko premiestni sovietske vojská do blízkosti čs. - západonemeckých hraníc, aby tak čs. verejnosť vedela o „*pravej príčine*“ ich pobytu. G. Husák sa pritom neprikláňal k tlaku ľavice, aby došlo k masovému vylučovaniu z komunistickej strany.

To odmietol i maďarský predstaviteľ J. Kádár, ktorý poukázal na podobnosti i rozdiely maďarskej situácie v roku 1956 a čs. situácie roku 1968, ktoré mali svoje dejstvá a štádia krízy vyúsťujúce do podkopania základov socializmu a do boja o moc. Rozdelil vnútorné sily na komunistov a triedneho nepriateľa. Uviedol, ako ku kríze 1968 a k posunu doprava prispelo nezohľadňovanie schôdzky bratských strán vo Varšave, v Čiernej nad Tisou a v Bratislave. Akcia 20. augusta, zaujímavé, ako sa aj on vyhol inému pomenovaniu, bola podľa neho nevyhnutná ako potrebný a vynútený krok a nie je nutné rokovať o čiastočnom stiahnutí sovietskych vojsk. Ďalej treba označiť Sovietsky zväz a ostatné socialistické štáty za bratov. Husák s tým súhlasil a spomenul, že pred moskovskou schôdzkou komunistických a robotníckych strán nechcel, aby sa tam prerokovala „*československá záležitosť*“, a preto sa o tom diskutovalo s talianskou, belgickou, rakúskou, anglickou a španielskou

²⁰ SIKORA, *Po jari krutá zima*, c. d., s. 127.

stranou. G. Husák a J. Kádár v závere konštatovali dobrú úroveň vzájomnej spolupráce a prejavili záujem o spoločný postup najmä v ideologickom boji proti prejavom „oportunizmu a revizionizmu“. J. Kádár odporúčal, aby sa na zasadaní 29. mája rokovalo o obnovení leninských noriem, o zabezpečení ideovo-politickej vedúcej úlohe strany a jej jednoty, o riadení ekonomiky a kultúrnej politiky.²¹

Po rozsiahlej príprave bola na zasadaní ÚV KSC 29. – 30. mája 1969 prijatá v zmysle jeho novembrových a aprílových záverov a referátu prvého tajomníka ÚV KSC Gustáva Husáka *Realizačná smernica k najbližším úlohám strany pri prekonávaní krízovej situácie a konsolidácii pomerov v spoločnosti do XIV. zjazdu KSC*,²² ktorá predstavovala 30-bodový kľúčový dokument normalizačnej línie KSC/KSS. Medzi hlavné ciele KSC patrila: obnova jednoty strany na principiálnych základoch marxisticko-leninského učenia, zvýšenie jej akcieschopnosti a revolučnej bojovnosti; obnova vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti, najmä v spoločenských organizáciách a zložkách Národného frontu, v štátnych orgánoch, na ekonomickom a kultúrnom úseku a potreba bezodkladne uskutočňovať účinné opatrenia na riešenie vážnych ekonomických problémov.²³ Zároveň treba venovať „soustředěné úsilí na plné obnovení vzájemné důvěry a rozvinutí všestranných vztahů a spolupráce mezi ČSSR a SSSR a dalšími socialistickými zeměmi zejména v oblasti obrany, bezpečnosti, koordinace postupu v mezinárodních vztazích, v upevňování a zdokonalování činnosti Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci a v oblasti vědy, školství a kultury“.²⁴

Ďalej sa v tzv. májovej realizačnej smernici zdôraznilo, že socialistický štát mal plniť svoje funkcie v záujme robotníckej triedy a pracujúcich pri dôslednom uplatňovaní vedúcej úlohy strany vo všetkých stupňoch štátneho organizmu a dodržiavaní socialistickej zákonnosti pri konsolidácii prokuratúry a súdnictva. Nemá ísť o návrat k administratívno-byrokratickým metódam, ale o prekonanie nemarxistických názorov, čím sa mierilo na kritiku demokratizačných reforiem v roku 1968, ktoré vraj oslabovali funkciu štátu pri zabezpečovaní socialistickej moci a riadenia socialistickej výstavby. Smernica v bode 18 preto stanovila dokončenie prestavby socialistického štátu „na federálnych základoch, konsolidácie nově vytvořených federálních a národních orgánů. V současné době jde o to,

21 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Září 1968 – květen 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 4/3 sv. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1997, s. 315 – 320.

22 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa: Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*, Díl 9/4 sv., s. 410 – 485; FELCMAN, Ondřej – VONDROVÁ, Jitka (eds.). *Vláda a prezident: Období normalizace (září 1968 – říjen 1969)*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 8/2 sv. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk 2010, s. 468 – 477.

23 Archív Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, f. Sbírka Komise vlády ČSFR, sign. D IV/33, Zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 29. – 30. května 1969. Část I. Stenografický zápis, s. 163 – 171. (Návrh tzv. realizačnej smernice prerokovalo Predsedníctvo ÚV KSC 6. a 13. 5. 1969.)

24 Tamže, s. 164.

*urychleně vymedziť jasnou dělbu pravomoci, odpovědnosti i pravidla koordinace federálních a národních orgánů, aby státní mechanismus pracoval sladěně a jednotně, aby nebylo oslabováno nevyhnutné centrální řízení ve smyslu zákona o čs. federaci“.*²⁵

Vážne výhrady voči línii smernice sa považovali za vybočenie z politickej línie strany a nasledovali postihy ako v prípade radikálneho reformistu Františka Kriegela, ktorý predtým odmietol podpísať moskovský protokol z augusta 1968 a hlasoval proti uzavretiu zmluvy o pobyte sovietskych vojsk medzi ČSSR a ZSSR v októbri 1968, lebo tie podľa neho odporovali Charte OSN o nepoužití ozbrojenej sily voči inému štátu a ustanoveniam Varšavskej zmluvy (VZ) a absentovala v nej „dobrovoľnosť“ z oboch zmluvných strán. Navyše v pléne ÚV KSČ sedia ľudia, ktorí nesú spoluzodpovednosť za problémy z minulých rokov a samotné zasadanie posilňuje pozície konzervatívcov. Podľa Kriegela sa už inak interpretuje vojenská okupácia čs. štátu vojskami viacerých štátov VZ a prípravy porady komunistického hnutia v Moskve sprevádzajú snahy čs. vedenia, aby sa o tejto „záležitosti“ na porade nerozklovalo. Lenže záležitosť prerástla hranice našej krajiny a súvisí s rešpektovaním a rovnoprávnosťou vzťahov medzi bratskými krajinami, ako aj so vzájomným nezasahovaním do vnútorných záležitostí. Kriegel považoval návrh na vylúčenie z pléna ÚV KSČ za neoprávnený a stal sa súčasťou reštauračného procesu, ktorý siaha ešte pred január 1968. K jeho vylúčeniu zakrátko došlo a vyvolalo nevôľu mnohých organizácií strany, najmä v českých krajinách. Protesty, ku ktorým sa pridali českí a slovenskí spisovatelia, zvýraznilo i zavedenie cenzúry a opatrení proti občianskym právam a slobodám prejavu a tlače.²⁶

Normalizačná politika vedenia KSČ/KSS sa totiž vyznačovala mocenským ovládnutím tlače, rozhlasu, televízie, tlačových kancelárií a ďalších oznamovacích prostriedkov. Po zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ 6. mája 1969 prijala federálna vláda opatrenia,²⁷ ktoré mali vykonať Federálny úrad pre tlač a informácie, Slovenský úrad pre tlač a informácie (SÚTI) a Český úrad pro tisk a informace (ČÚTI). Priniesli rozsiahle personálne zmeny v riadiacich funkciách médií a časopisov. K tomu sa pridali vyhadzovania mnohých ľudí zo štátnych orgánov, spoločenských organizácií, masmédií, škôl, vedeckých ústavov, z armády atď. Federálny úrad podával návrhy zákonov a opatrení v oblasti médií a spolu s ČÚTI a SÚTI mali zasahovať do obsahovej stránky produkcie médií, sledovať dodržiavanie tlačového zákona a zahraničnú propagandu a pod.

Napriek tomu, stupňujúci sa normalizačný kurz v radoch obyvateľstva nedosiahol žiadanú podporu. Prejavila sa o. i. značnou neúčastou na plenárnych schôdzach základných organizácií komunistickej strany a národných výborov. Účasť poslancov na zasadaní plén krajských národných výborov v českých krajinách sa pohybovala okolo 70 %, na plénach

25 Tamže, s.168.

26 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa: Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*, Díl 9/4 sv., s. 452 – 455, 488 – 493.

27 FELCMAN, Ondřej – VONDROVÁ, Jitka (eds.). *Vláda a prezident: Období normalizace (září 1968 – říjen 1969)*, s. 368 – 371, uznesenie vlády č. 133 z 12. 6. 1969.

okresných a metských národných výborov len od 50 do 80 %.²⁸ Na Slovensku sa z viacerých príčin z vyše 4 tisíc plenárnych zasadaní miestnych národných výborov 650 vôbec nekonalo. Účasť na schôdzach sa pohybovala len v rozmedzí 50 – 70 percent, z ktorých časť síce podporila kurz aprílového zasadania ÚV KSCĽ, u iných sa vyskytovali voči nemu vážne výhrady.²⁹

Vedenie KSCĽ/KSS však stanovilo úlohu prekonať vnútrostranícku krízu v strane zabránením prenikania pravicovo oportunistických názorov, lebo tie dovtedy smerovali k oslabovaniu vedúcej úlohy strany, pričom sa ďalej treba sústrediť na prípravu XIV. zjazdu KSCĽ a národných zjazdov komunistov českých krajín a Slovenska, na konsolidáciu Národného frontu a spoločenských i politických pomerov. Až potom možno uskutočniť všeobecné voľby do zastupiteľských orgánov v súlade „s marxisticko-leninským poňatím“ štátu, a nie ako „súperenie či dokonca boj o politickú moc“.³⁰ Bola to zjavná narážka na prípravu volieb, ktoré sa mali pôvodne konať v novembri 1968 a ktoré sa podľa ústavného zákona z 26. júna 1968 odložili o rok.

Radikálny reformista Josef Špaček v materiáli o postupe orgánov ÚV KSCĽ k príprave volieb do zastupiteľských orgánov (voľby do národných výborov by sa uskutočnili osobitne po novom územnosprávnom členení štátu),³¹ upozornil ešte koncom marca 1969 na vážnosť a zložitnosť situácie v strane a spoločnosti. Preto voľby treba pripraviť tak, aby nedochádzalo k novým konfliktom a k ďalšiemu spochybňovaniu vedúcej úlohy strany, ale aby viedli k zjednoteniu spoločnosti. Dôležitú úlohu tu zohráva vypracovanie politických zásad volebných zákonov podľa uznesenia Predsedníctva ÚV KSCĽ a podľa straníckej línie novembrového zasadania ÚV KSCĽ. To predpokladá aktívnu účasť vrcholných politických a štátnych orgánov pri príprave ideových a politických stanovísk, lebo: „*Hlavným politickým predpokladom usporiadání volieb je konsolidace poměrů ve straně i ve společnosti v zásadních směrech.*“³² Predovšetkým bolo treba vytvoriť podmienky na rozvinutie socialistickej demokracie, upevniť jednotu socialistickej spoločnosti na zásadách marxizmu leninizmu a uplatňovania vedúcej úlohy strany. Volebné zákony by sa pripravili v poslednom štvrtroku 1969 a vtedy by sa skončilo volebné obdobie FZ a národných rád, ktoré sa na začiatku roku 1969 neustanovili na základe priamych volieb. Príprava volieb by súvisela so zvolaním XIV. zjazdu KSCĽ, stanovením politických zásad volieb a s vypracovaním politickej smernice v spolupráci s vedením a pracovnými komisiami Národného frontu (vo vedení Evžen Erban). Návrhy zákonov by sa vzťahovali na FZ, ČNR, SNR, a osobitne volieb do národných výborov v Českej a Slovenskej socialistickej republike. Pritom podľa

28 NA ČR, f. 02/7, Byro ÚV KSCĽ pre riadenie straníckej práce v českých krajinách 1968 – 1971, sv. 8, ar. j. 23, zasadanie 29. 5. 1969, č. sp. 255/31, s. 2.

29 ŽATKULIAK, Jozef. Národné výbory a voľby v rokoch 1968 – 1971. In *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970*. Zborník štúdií, I. Bratislava : Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970 a Politologický kabinet SAV, 1992, s. 252.

30 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa: Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*, Díl 9/4 sv., s. 384.

31 NA ČR, f. 02/1, Predsedníctvo ÚV KSCĽ 1966 – 1971, sv. 91, ar. j. 152, č. sp. 5522/31.

32 Tamže, s. 2.

prvého tajomníka ÚV KSS Štefana Sádovského, ktorý čoraz zreteľnejšie opúšťal svoje nedávne prereformné postoje, mali zásady socialistickej demokracie zaručiť, aby „*dôveru voličov získali predovšetkým politicky, odborne i charakterovo vyspelí členovia našej strany i bezpartajní. Odmietame chápanie volieb ako mocenského zápasu kto z koho. Treba vylúčiť možnosť zneužitia volieb zo strany antisocialistických extrémnych síl.*“³³

Vladimír Klokočka, bývalý člen vládnej komisie G. Husáka pre federalizáciu štátu, keď sa zaoberal prípravou budúceho volebného systému, však pripomenul, že: „*Cílem politických volieb je koneckonců identifikace politické většiny, prostředkem k tomu metoda výběru. Výběr směřuje spíše k diferenciaci, princip většiny spíše k integraci společnosti.*“ Reagoval tak na predpokladané konanie všeobecných volieb po zjazde KSČ. Okrem iného hovoril aj o tom, že voľby sú „*ludsky důstojnou metodou politické konfrontácie*“. Politika sa od vedy odlišuje aj tým, že ona nie je umením „*správneho*“, ale umením „*možného*“. Volebný systém sa napokon stáva súčasťou pravidiel „*politickéj hry*“, ktorá ostáva hrou len vtedy, keď nie je známy výsledok.³⁴

No výsledok pri uplatňovaní vedúcej úlohy strany a systému Národného frontu sa očakával v prospech neho. Slovenská a česká spoločnosť pritom v lete 1969 vnímali, že meniace sa politické podmienky smerujú k postupnému zastaveniu návrhov zákonov o mimosúdnych rehabilitáciách, o spolčovacom a petičnom práve či o podnikových radách, ktoré sa mohli stať jedným z pilierov utvorenia občianskej spoločnosti. Upustilo sa tiež od vypracovania viacerých zákonov, ktoré predpokladali demokratizačnú reformu verejnej správy (samosprávy). Celková pozícia čs. predstaviteľov, vzhľadom na potlačenie čs. jari roku 1968 a okupáciu čs. štátu vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy, ako aj na rozporný vnútropolitický a spoločenský vývoj na jar 1969, nebola v medzinárodnom dianí vonkoncom jednoduchá.

Gustáv Husák a ďalší z Predsedníctva ÚV KSČ nedosiahli stiahnutie „*československej záležitosti*“ na medzinárodnej porade komunistických a robotníckych strán v Moskve v júni 1969. Väčšina západoeurópskych delegácií odsúdila vojenskú okupáciu a vážne pripomienky vyslovila i rumunská delegácia. Napokon 5 politických strán odmietlo z rôznych dôvodov (pre situáciu na Blízkom východe, rozporné postoje k Číne a k sovietsko-čínskym vzťahom, pre rozdielne posudzovanie dodržiavania suverenity, rovnoprávnosti a územnej celistvosti každého štátu), závery porady a 7 strán malo vážne výhrady. V tomto kontexte sovietsky predstaviteľ Leonid I. Brežnev bol však presvedčený, že tzv. interna-

33 SNA, f. ÚV KSS/02, ar. j. 100, š. 1886, Stenografický záznam zo zasadania ÚV KSS v dňoch 2. – 3. 6. 1969, s. 41 – 43. Namiesto prípravy volieb sa schválil v októbri 1969 tzv. zmocňovací ústavný zákon č. 117/1969 Zb. o predĺžení volebného obdobia národných výborov, národných rád a Federálneho zhromaždenia, Najvyššieho súdu, krajských, okresných a vojenských súdov, ktorý umožnil politické čistky v štátnych orgánoch.

34 In *Listy*, roč. 2, č. 19, 15. 5. 1969, s. 3. V Klokočka vydal knihu *Volby v pluralitních demokraciích*. Praha : Svoboda, 1968.

cionálna pomoc vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 vychádzala z obáv sovietskeho vedenia o „osud socializmu“ v Československu, a teda zásah vojsk bol oprávnený.³⁵

Prvý tajomník ÚV KSČ Gustáv Husák na porade 11. júna 1969 zase tvrdil, že bez „*internacionálnej pomoci*“ by sa nezabránilo postupu kontrarevolúcie v čs. štáte. Vychádzal ešte z čs. vývoja v roku 1967 a z januárového politického kurzu KSČ v roku 1968, ktorý si stanovil za cieľ obnovu leninských noriem vo vnútornom živote strany a spoločnosti a tento kurz v žiadnom prípade neznamenal odklon od socializmu. V zložitom vývoji sa však prejavili negatívne tendencie, spojené s aktivizáciou protisocialistických a pravicovo-oportunistických síl a pripustilo sa oslabenie vedúcej úlohy komunistickej strany, keď sa obsah socializmu a jeho základné pojmy stali predmetom ideologickej a politickej licitácie. Kým sa v Maďarsku v roku 1956 otvorene útočilo proti socializmu, u nás sa prichádzalo so socialistickou argumentáciou a silne pôsobila buržoázna propaganda. Ďalej podľa Husáka, ktorý dosť zarážajúco vynechal zmienku o masovom občianskom odpore proti okupácii, sa začala až v poslednom čase obnovovať dôvera našich bratských komunistických strán. Nastúpila sa cesta obnovy akčnej a ideovej jednoty strany v úsilí upevniť jej vedúcu úlohu a vyviesť spoločnosť z politickej, spoločenskej a ekonomickej krízy. Podľa Husáka je prekvapujúce, že niektoré bratské strany i tu na porade, no pri nedostatočnej znalosti nášho vývoja, „*vyvozuji unáhlené závěry k československé problematice. Objektivně to je v rozporu s našimi záujmy a v podstatě to směřuje proti Sovětskému svazu a socialistickým zemím, s nimiž naši stranu, náš socialistický stát i náš lid po desítky let spojuje jak internacionální bratství, tak i existenční zájmy svobody a nezávislosti Československé socialistické republiky*“,³⁶ ktorá je súčasťou socialistického tábora. Pritom do popredia tu vystupuje internacionálna zodpovednosť voči nemu a medzinárodnému komunistickému a revolučnému hnutiu.

Tento prístup prijal i predseda FZ ČSSR Alexander Dubček, keď predkladal 24. júna 1969 úlohy zhromaždenia pri zabezpečovaní tzv. realizačnej smernice májového pléna ÚV KSČ. Medzi úlohy patrilo rozpracovanie *Výzvy na obranu mieru* z moskovskej medzinárodnej porady komunistických a robotníckych strán, ako aj z rokovania Politického poradného výboru Varšavskej zmluvy v marci 1969 Budapešti, na ktorej odznela *Výzva k porade o európskej bezpečnosti*. Takto by sa prispelo k uvoľneniu napätia a k upevneniu mieru v Európe. FZ má mať podiel na vyvedení našej spoločnosti z krízového stavu a na všestrannom upevňovaní socialistického štátu i na uplatňovaní zásad demokratického centralizmu a socialistickej demokracie. Podľa Dubčeka treba ešte viac obnoviť dôveru a rozvinutie spolupráce s ostatnými socialistickými krajinami, najmä so Sovietskym zväzom v duchu proletárskeho internacionalizmu a spolunáležitosti k týmto krajinám.³⁷

35 *Dokumenty z medzinárodných porad komunistických a robotníckych strán*. Bratislava : Pravda, 1976, s. 200 – 219.

36 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Zář 1968 – květen 1970*, Díl 4/3 sv., s. 323.

37 NA ČR, f. 02/1, Predsedníctvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 98, ar. j. 163, č. sp. 5880/31. Publikované ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej*

Úlohy FZ však v podstate vyjadrovali rozpornosť vnútropolitických a spoločenských pomerov a interpretácie „*internacionálnej pomoci*“ namiesto pravého označenia „*okupácia*“. Práve v čase rozrastajúcich sa politických čistiek o . i. v médiách či zastavenia reformných časopisov, sa zdôraznilo „*dodržiavanie socialistickej zákonnosti, spočívajúcej tak v plnom rešpektovaní občianskych práv zaručených ústavou, tak i zachovaní disciplíny pri plnení povinností*“.³⁸ Protikladnosť doby vystihovala i samotná Dubčekova pozícia na poste predsedu FZ, ktorá mu skôr uškodila než prospela. Zmenou konštelácie vnútropolitických síl v neprospech zostávajúcej časti reformistov a v prospech tých, ktorí opúšťali svoje pôvodné postoje, ako aj pod zvyšujúcim sa tlakom Moskvy, ktorý si všimli viaceré západné krajiny, sa šance presadiť ešte niečo z nedávnych reformných predstáv, značne zúžili. Pre Dubčeka o to viac, že funkcia predsedu FZ predstavovala „*prenosný*“ článok rozhodnutí vedenia strany a on stal sa ich súčasťou.

Ďalej FZ malo zaujať integrujúce postavenie pri dokončení federalizačného procesu, vrátane vymedzenia právomocí a zodpovednosti federálnych a národných orgánov. Poslanci FZ a jeho výbory by sa podieľali na príprave a vypracovaní novej federálnej ústavy na základe zhodnotenia skúseností z dovtedajšieho naplňovania ústavného federalizačného zákona, ako aj skúseností štátnych orgánov federácie a republík. Takisto bolo potrebné ujasniť si postavenie, zákonodarnú a kontrolnú činnosť federálneho zhromaždenia pri konsolidácii a koncepcii hospodárstva, ktorá sa predpokladala na 2 – 3 roky a prepojila by sa so spoluprácou s ostatnými socialistickým krajinami v Rade vzájomnej hospodárskej pomoci.

Do konca roku 1969 by sa pripravili zákony o pôsobnosti federálnych ministerstiev a federálnych výborov (Podpredseda vlády K. Laco pripravil návrh v marci 1969 – pozn. J. Ž.), ústavný zákon o súdoch a prokuratúre, zákon o sústave národohospodárskych plánov, o vzťahoch medzi štátnym rozpočtom federácie a rozpočtami republík, zákon o podnikových daniach, zákon o socialistických podnikoch, o drobnom osobnom podnikaní a pod. Osobitná pozornosť sa venovala príprave návrhov zákonov o menovom bankovom systéme, o peňažníctve, o devízovom hospodárstve, ktoré súviseli s federatívnou reformou štátu a s ekonomickou reformou. Rátalo sa s vytvorením národných bánk na území republík, na čele ktorých by boli guvernéri, postavení na úroveň členov vlád republík.³⁹ Pri príprave týchto návrhov zákonov sa predpokladala úzka súčinnosť zhromaždenia a národných rád na základe vymedzení zásad vzájomnej spolupráce, ako aj pri aplikácii a konkretizácii realizačnej smernice ÚV KSČ, resp. pri realizácii štátnej politiky a pri kontrole legislatívnej činnosti federálnej vlády.

Omeškávanie legislatívneho procesu sa však vzťahovalo i na konštituovanie ústavného súdu federácie a súdov republík, čím by sa realizovala ďalšia časť ústavného zákona

federácie, s. 264 – 269.

38 NA ČR, f. 02/1, Predsedníctvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 98, ar. j. 163, č. sp. 5880/31, Úlohy, s. 1.

39 NA ČR, f. ÚPV ČSSR/ČSFR – běžná spisovna, rok 1969, š. 186, sign. 366/55/17, materiál Štátnej banky Československej z 25. 4. 1969.

č. 143/1968 Zb. o federalizácii štátu, menovite jeho článok 101.⁴⁰ Predseda Ústavnoprávneho výboru Snemovne národov FZ Jiří Grospič predložil 25. júna 1969 návrh zásad zákona FZ o Ústavnom súde ČSSR, pričom sa vychádzalo z toho, že zásady pôsobnosti a organizácie súdov republík budú založené na rovnakých zásadách ako federálny ústavný súd.⁴¹ Ústavný súd mal rozhodovať o súlade zákonov FZ a zákonných opatrení jeho predsedníctva s Ústavou ČSSR, ďalej o súlade ústavných zákonov ČNR a SNR s ústavou a ústavnými zákonmi ČSSR. Ďalej mal rozhodovať o ochrane ústavnou zaručených občianskych práv a slobôd (Návrhy zákonov o práve na zhromažďovanie, o petičnom práve, na slobodu slova a prejavu, slobodu tlače a pod. – pozn. J. Ž.).⁴²

Najmä posledné menované návrhy zákonov však narážali na politické mantinely. Navyše sa rôzne vykladal ústavný zákon o čs. federácii č. 143/1968 Zb. a jeho realizačné obdobie sa považovalo za veľmi krátke, preto boli štátne orgány federácie a republík len v „zábehu“. Zdôrazňovalo sa síce postavenie SNR ako predstaviteľky národnej zvrchovanosti a svojbytnosti slovenského národa, ale splnenie jednej z jej hlavných úloh, príprava ústavy SSR, sa stále odkladala. Vypracovanie ústavy by však pomohlo aj k riešeniu kompetenčných sporov, teda aj postavenia Slovenska a jeho národných orgánov.⁴³ Často, paradoxne ignorujúc, alebo len skryto, sa prejavovali rozdielne české a slovenské štátoprávne koncepcie. „*Lámat' chlieb*“ začala práve vo sfére centralizácie štátu a riadenia hospodárstva tzv. májová realizačná smernica ÚV KSČ. Centristi G. Husák, L. Štrougal, O. Černík a konzervatívci videli čoraz viac východisko riešenia problémov riadenia štátu a hospodárstva vo vytvorení silného federálneho centra s rozšírenými kompetenciami a v „*integračnej úlohe*“ federálnej vlády, ktorej uznesenia s právom veta sa stali záväznými pre národné vlády (podpredsedom federálnej vlády sa stal predseda národnej vlády), federálny rozpočet bol určujúci pre rozpočty republík.

S rozpočtami súviselo prerozdelenie výdavkov na štátnu správu. V máji 1969 predstavovali neinvestičné výdavky na federálne zastupiteľské a výkonné orgány (i kanceláriu prezidenta) 626, 2 miliónov Kčs, na ústredné orgány Československej republiky 763, 3 miliónov a na ústredné orgány SSR 416, 2 miliónov Kčs. Na mzdové fondy sa vyčlenilo 205, 1 miliónov Kčs pre federálne orgány, pre české 284, 6 a pre slovenské ústredné orgány 173, 6 miliónov Kčs. Pôvodne sa pre federálne orgány stanovilo, že budú mať 5 686 pracovníkov, české ústredné orgány 8 212 pracovníkov a slovenské 4 606 pracovníkov.

40 Pozri články 86 až 101 ústavného zákona ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970: Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*, s. 363 – 365.

41 ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970). Dokumenty*, s. 270 – 277.

42 SNA, f. ÚV KSS/04, Predsedníctvo ÚV KSS 1958 – 1986, š. 1233, zasadanie 29. 7. 1969, č. sp. 589/17.

43 SNA, f. Slovenská národná rada 1969 – 1992, Predsedníctvo SNR 1969 – 1988, š. 3, zasadanie 21. 3. 1969, č. sp. 1140/69, ar. j. 4, š. 5, zasadanie 25. 6. 1969, č. sp. 2308/69.

Stanovené kvóty sa však nenaplnili, lebo kým v českých orgánoch došlo k delimitácii pracovníkov, v slovenských bolo potrebné niektoré orgány dobudovať.⁴⁴

Prvý tajomník ÚV KSS Š. Sádovský, potom, čo sa obsiahle zaoberal vnútropolitickou situáciou na Slovensku a realizačnou smernicou a jej záväznými direktívami na zasadaní ÚV KSS,⁴⁵ predsa len pripomenul, že: „*Konštrukcia čs. federácie v zmysle ústavného zákona o čs. federácii je budovaná predovšetkým na národnom základe, ako som hovoril, na princípe „rovný s rovným“, čo znamená, že ju tvoria dva národné štáty – ČSR a SSR [Česká a Slovenská socialistická republika]. Úlohou čs. federácie je zohľadňovať integračné momenty a zosúladiť špecifické záujmy oboch národných republík v záujme ich prosperity, ako aj v záujme rozvoja celej ČSSR.*“⁴⁶ Predseda slovenskej vlády Peter Colotka videl prekážku rozvoja v hospodárskych problémoch, ktoré nie sú „*pre nás ničím príjemným, že s takýmto stavom ekonomiky sa stretávame hneď na začiatku uplatňovania federatívneho usporiadania nášho štátu, teda hneď od prvých chvíľ vzniku slovenskej socialistickej štátnosti*“, pričom po prijatí ústavného federalizačného zákona „*sme v druhej, prechodnej fáze, znamenajúcej počiatky fungovania federácie v improvizovaných podmienkach,*“ v osobitne zložitej politickej situácii. No sledujeme „*objektívne pôsobenie zákonov socialistickej ekonomiky. Nemáme pritom na mysli bezhlavé podriaďovanie sa trhovo-peňažným vzťahom*“. Treba dosiahnuť „*harmonické pôsobenie plánu a trhu, hoci je to súčasne aj jeden z najdôležitejších problémov, ktorý máme úspešne uplatniť v praxi. Prax posledného obdobia sa od tejto zásady do značnej miery odklonila. Význam plánu sa podcenil a účinnosť ekonomických nástrojov sa zveličila*“.⁴⁷ Preto sa v rozhodujúcej miere treba riadiť plánom, ktorý tvorí podklad pre ekonomické a administratívne opatrenia hospodárskej politiky a z pozície nového usporiadania štátu treba rozpracovať mechanizmus fungovania československej integrovanej ekonomiky.

Mimoriadne „*zložitým, vážnym, citlivým je z tohto hľadiska problém federálneho a národných rozpočtov*“, ktoré sa na rok 1969 rozdeľujú „*na štátny rozpočet federácie a štátne rozpočty oboch republík a rozpracúva sa postavenie štátnych rozpočtov a vzťahy medzi rozpočtami ako v oblasti príjmov tak aj v oblasti výdavkov, dotácií a subvencií*“. Súčasne sa overujú vzájomné vzťahy medzi rozpočtami a treba zobrať do úvahy, že „*máme tri štátne rozpočty a dve národné ekonomiky*“.⁴⁸ Navyše do tohto zložitého procesu vstupovali otázky vymedzenia kompetencií medzi federálnymi a republikovými výkonnými orgánmi. P. Colotka, Viktor Pavlenda, Ignác Rendek, Koloman Boďa a ďalší nazerali

44 NA ČR, f. ÚV KSČ 1945 – 1989, Kancelár generálneho tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, rok 1970, š. 249, č. j. 03/3 – 69.

45 SIKORA, *Po jari krutá zima*, c. d., 170 – 172.

46 SNA, f. ÚV KSS/02, ar. j. 100, š. 1886, Stenografický záznam zo zasadania ÚV KSS v dňoch 2. – 3. 6. 1969, s. 41 – 43.

47 Tamže, s. 51 – 52.

48 Tamže, s. 52 až 69 o ďalších hospodárskych otázkach, o investičnej a cenovej politike a pod.

na niektoré problémy začiatku federálneho usporiadania ako dôsledok dlhoročného vývoja čs. ekonomiky a jej disproporcií na Slovensku a v českých krajinách.⁴⁹

Miroslav Tuček z Vysokej školy ekonomickej v Prahe tiež upozornil na to, že sa hospodárskym problémom dlhodobo nevenovala náležitá pozornosť a politický vývoj v roku 1968 odsunul tieto problémy do úzadia. Systémové koncepcie však vláda a jej Hospodárska rada nespojili s praktickým vytvorením podmienok na rozvíjanie trhu. Autor štúdie tvrdil, že súčasná etapa ekonomickej krízy je zároveň krízou dôvery, ktorá ochromuje iniciatívu podnikov a pracujúcich. Treba pristúpiť ku konsolidačným krokom v oblasti platobnej bilancie, investícií, organizačnej štruktúry, pričom by federálna vláda nezväčšovala svoj okruh pôsobnosti, čo však neznižuje jej úlohu pri jednotnom plánovaní, pri jednotnej menovej politike a pod. Veľa závisí od realizácie ústavného zákona o federalizácii, z ktorého „*mají vycházet všechny další změny politických, správních a ekonomických institucí v souvislosti s prováděním ekonomické reformy. Ústavní zákon o federalizaci zakotvuje tudíž zároveň základní předpoklady pro provádění ekonomické reformy a celý spočívá na předpokladu, že v čs. hospodářství bude fungovat trh a že toto hospodářství nebude řízeno centralistickým, direktivním způsobem*“.⁵⁰ Ústavný zákon nielen prispieva k politickej konsolidácii z hľadiska štátoprávnej formy spoluzitia dvoch národov, ale aj dáva základné črty ekonomickej reforme. Táto ich prepojenosť predpokladá vydanie celého radu ekonomických zákonov, čím by sa upravili podmienky na ekonomickú samostatnosť dvoch rovnoprávných a suverénnych republík federácie.

Udalosti sa však začali vyvíjať v neprospech rozpracovania ekonomickej reformy, ktorá bola aj v očiach Moskvy, po snahách o demokratizáciu politického systému, „*vážnym zásahom do systému fungovania celého východného bloku*“,⁵¹ a postupne sa uskutočňovali kroky na zastavenie reformy. Zároveň sa presadzovala centralizácia riadenia štátu a ekonomiky. Predsedníctvo ÚV KSČ priamo „*poverilo*“ predsedníctvo federálnej vlády úlohou koordinačného centra. Nadväzovalo sa tu na návrh uznesení federálnej vlády, najmä zo 6. júna 1969, ktoré vyplývali z májového zasadania ÚV KSČ. Materiál predložil predseda federálnej vlády Oldřich Černík na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 30. júna 1969.⁵² Federálne výbory sa mali doplniť príslušnými ministrami národných vlád, z Hospodárskej

49 P. Colotka vo svojich spomienkach napísal, že spory o rozpočty, o vzájomné postavenie federálneho centra a o postavenie republikových vlád pri „*rozbiehaní*“ federácie prispeli k „*utajovanej kríze federácie*“. COLOTKA, Peter. *Vo víre času*. Dolný Kubín : D + Gallery, 2015, s. 164 – 165.

50 Rektor Vysokej školy ekonomickej v Prahe Ladislav Veltruský, jeden zo spolutvorcov ekonomických aspektov federalizácie štátu a člen odbornej vládnej komisie G. Husáka, mu poslal 26. 6. 1969 list, ku ktorému priložil štúdiu „*Strategie a taktika ďalšieho postupu ekonomickej reformy. Hospodárska situace Československa a jak dále?*“ In NA ČR, f. ÚV KSČ 1945 – 1989, Kancelář generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, rok 1969, š. 268, s. 8.

51 LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. letech 20. století a slovenská ekonomika*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 185.

52 NA ČR, f. Úrad vlády ČSR, sign. 450 – 455, š. 51, č. sp. 7403/69. Publikované FELCMAN, Ondřej – VONDROVÁ, Jitka (eds.). *Vláda a prezident: Období normalizace (září 1968 – říjen 1969)*, s. 365 – 367.

rady ČSSR sa malo stať koordinačné centrum pre ekonomické otázky, z legislatívnych rád troch vlád koordinačné centrá pre štátoprávne a právne otázky. Predsedníctvo ÚV KSČ zaviazalo predsedov vlád Oldřicha Černíka, Petra Colotku a Stanislava Rázla, aby sa na program zasadaní federálnej vlády a republikových vlád nepredkladali materiály zásadného ekonomického a politického charakteru bez predbežného prerokovania v predsedníctve vlády ČSSR. Z federálnej vlády sa však stával rozhodujúci (národným vládam nadradený) centrálny výkonný orgán, čím sa centralizovalo riadenie federácie ako celku a zároveň sa tým narúšali pôvodné predstavy o vytvorení troch riadiacich centier (koexistencia suverénit federácie a republík vo výkonnom mechanizme spoločného štátu), podmienené do značnej miery zastavením politickej reformy a rozpornými postojmi k ekonomickej reforme. Zásadný rozpor totiž spočíval medzi federalizačnými princípmi v zmysle ústavného zákona č. 143/1968 Zb. a politickým princípom demokratického centralizmu, ktorý predstavovalo postavenie jedného vrcholného centra, t. j. Predsedníctva ÚV KSČ. Nastala diskrepancia medzi federálnou symetriou a politickou asymetriou. Tzv. realizačná smernica ÚV KSČ so svojou normalizačnou a centralizačnou líniou začala v lete 1969 modifikovať ďalšie fungovanie mechanizmu federatívneho štátu a celkovo sa svojím poňatím stala ďalším výrazným krokom k neskoršiemu sformovaniu posttotalitného systému.

Zo strany von! Čistky radového členstva KSČ na Slovensku v roku 1970¹

Stanislav Sikora

Plošné čistky v komunistickej strane, alebo ako sa oficiálne nazývali „previerky“, resp. „výmena členských legitímácií Komunistickej strany Československa (KSČ)“, boli vyhlásené na zasadaní Ústredného výboru (ÚV) KSČ 28. – 30. januára 1970 *Listom ÚV KSČ všetkým základným organizáciám a členom strany k výmene členských legitímácií KSČ*. Tento list mal objasniť zmysel previerok a kritériá, podľa ktorých sa bude hodnotiť činnosť každého člena KSČ. Oficiálnym cieľom výmeny členských legitímácií KSČ bolo predovšetkým obnovenie jednoty strany na základoch marxizmu-leninizmu, zvýšenie jej akcieschopnosti, revolučnej bojovnosti a vedúcej úlohy, pričom rok 1970 sa mal stať rokom všeobecnej konsolidácie strany a následne aj celej spoločnosti. List, prirodzene, obsahoval aj tvrdú obžalobu pojanuárového vedenia KSČ a všetkých jeho reformných predstaviteľov na čele s Alexandrom Dubčekom, že sa dostali na pravicovo-revizionistické pozície, rozložili stranu, zbavili ju vedúcej úlohy v spoločnosti a umožnili tak triedne nepriateľským silám pokúsiť sa o návrat pred február 1948. Preto sa tiež v liste zdôrazňovalo, že „*zdravé sily v strane*“ nesmú za žiadnych okolností pripustiť, aby sa „*pravica*“ na základe pretváranky udržala v KSČ a hatila úspešný rozvoj socialistickej výstavby.²

Pravda, predtým došlo aj v tejto otázke k veľmi zložitému vývoju, ktorý osciloval medzi dvoma charakteristickými výrokmí vtedajšieho prvého tajomníka ÚV KSČ Gustáva Husáka. Na zasadaní ÚV KSČ 29. – 30. mája 1969 sa ešte zaprisahával, že „*nemáme v úmysle robiť dakajú masovú previerku členov. Ludia sa budú preverovať sami, svojimi postojmi k politickej platforme ústredného výboru, svojou angažovanosťou, svojou účasťou na realizácii našej politiky*“.³ Avšak na zasadaní ÚV KSČ 25. – 26. septembra toho istého roku už vyhlásil, že „*predsedníctvo ÚV KSČS pripravuje... návrhy opatrení na výmenu členských legitímácií... Dakedy v novom roku by sme to mali uskutočniť*.“ Pritom zdôraznil: „*Nemienime dávať novú legitímáciu strany ľudom nečestným, skompromitovaným a takým, čo sa nevedia zbaviť názorov nášmu učeniu nepriateľských*.“⁴ Medzi týmito zasadaniami ÚV KSČ prešli iba štyri mesiace, čo však stačilo na to, aby sa G. Husák, nádejný ochranca aspoň základných postulátov pojanuárového demokratizačného vývoja

1 Kapitola bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 2/0104/13: *Slovensko po roku 1968. Cez mráz normalizácie k samostatnej Slovenskej republike a demokracii*. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Miroslav Londák, DrSc.

2 Archiv Ústavu soudobých dějin Akademie věd České republiky (A ÚSD AV ČR). *Zápis ze zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 28. až 30. I. 1970*. Praha, 1970, č. D IV/35 A.

3 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 9/4*, Brno : Doplněk, 2003, s. 423.

4 Tamže, s. 530.

a pred augustom 1968 aj neformálny vodca slovenských reformných komunistov zmenil na vedúceho koryfeja normalizačného režimu...⁵

***

Previerky členov KSČ boli rozdelené do dvoch fáz: V prvej fáze (od začiatku februára do 14. apríla 1970) boli preverované tzv. nomenklatúrne kádre ústredných, krajských a okresných výborov strany a v druhej fáze (od polovice apríla do jesene 1970) základné organizácie KSČ a KSS (Komunistickej strany Slovenska), t. j. radoví členovia strany. Kvôli vykonaniu takejto náročnej a zložitej preverovacej procedúry bolo zriadených 70 217 previerkových komisií, do ktorých vymenovali približne 235 000 členov. Z toho na Slovensku pôsilo 7 056 komisií s 23 923 členmi, ktoré mali preveriť 305 259 členov KSS.⁶ Členmi týchto komisií boli väčšinou ľudia so silnými karieristickými ambíciami – či už príslušníci mladšej generácie alebo starí stranícki veteráni, ktorí priam fanaticky vyznávali dogmy komunistického učenia. Hlavne v tých preverovacích skupinách, kde si spočiatku nevedeli rady v boji proti pravicovo-oportunistickému a revizionistickému „moru“, si veľmi pochvaľovali zaradenie starých predvojnových členov strany. Na celoštátnej porade vedúcich tajomníkov krajských výborov KSČ 12. marca 1970 si vedúci tajomník východoslovenského Krajského výboru (KV) KSS Ján Pirč takto pochvaľoval túto „povzbudzujúcu“ skutočnosť: „*Veľmi dobre sa uplatnili starší členovia strany, ktorí v minulosti nezakolísali, a ktorých sme zaradili do skupín. Tí postupovali pri pohovoroch seriózne a principiálne veci posudzovali.*“⁷

Veľké problémy narobili preverovacím komisiám aj výroky vedúcich predstaviteľov ÚV KSČ a ÚV KSS G. Husáka a Jozefa Lenárta na zasadaní ÚV KSS 5. – 6. februára 1970. G. Husák považoval za potrebné ešte aj v januári a februári 1970, na zasadnutiach ÚV KSČ a ÚV KSS, dodržiavať líniu iba mierneho nábehu na túto extrémne zložitú sociálno-politickú operáciu. Preto aj na zasadaní ÚV KSS začiatkom februára 1970 neustále osciloval medzi tvrdým prístupom k zarytým a aktívnym pravicovým oportunistom a revizionistom a opatrným, zhovievavým, ba až chápvavým prístupom k tým, ktorí boli „zvedení“ a „pomýlení“. Najlepšie to vyjadril vo svojom priam expresívnom diskusnom príspevku: „*Nie som za toleranciu v principiálnych otázkach, nie som za toleranciu k nepriateľom, ani nie som za toleranciu k ľuďom, ktorí zatvrdilo zostávajú na nesprávnych pozíciách, ale voči komunistovi, ktorého život je pred nami, ktorý desať, dvadsať, tridsať, štyridsať rokov s touto stranou rástol a s pracujúcim ľudom, jeho záujmami spojil svoj život, predsa ja nemôžem mať k nemu pomer ako k nejakému esesákovi, gardistovi, k nepriateľovi, i keď chybu urobí. Kto ju neurobil v živote?... Preto hovoríme – oceňovať celý život človeka, komunistu, celý jeho profil, všetky jeho kladné stránky, ktoré mal,*

5 Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968 – 1971*. Bratislava : Typoset Print, spol. s r. o., 2013, s. 163 – 192.

6 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 2. 2. 1970. Politicko-organizačné opatrenia ÚV KSS na zabezpečenie uznesenia pléna Ústredného výboru KSČ k výmene členských legitímácií v roku 1970, škatuľa (š.) 1248.

7 A ÚSD AV ČR, č. D IV/2.

i chyby, ktoré tu urobil a zvažovať to ako celok.“⁸ Čitateľ sa pri čítaní týchto riadkov iste nevyhne podozreniu, že G. Husák hovoril aj o sebe!

A na túto istú tému niekoľkokrát vo svojom referáte prehovoril aj J. Lenárt. Po tom, čo sa do vôle navyhráжал aktívnym nositeľom pravicovo-oportunistickej a revizionistickej úchyľky, ako aj organizátorom podujatí, na ktorých dochádzalo k herézam podobného typu, zmierlivo poukázal na „*nutnosť komplexného hodnotenia členov za dlhšie časové obdobie, so zreteľom na konkrétne plnenie povinností, so zreteľom na to, aký je ich prínos k realizácii úloh, vytyčených stranou i v politike i v hospodárstve i v kultúre. To nebude vždy jednoduché a ľahké. Zodpovedné hodnotenie každého člena strany si vyžiada nielen citlivý prístup, dostatok trpezlivosti, ale i dostatok múdrosti, znalostí, principiálnosti pri určovaní... kritérií, podľa ktorých bude treba v jednotlivých prípadoch postupovať. Ved' ide o hodnotenie postojov a činov za obdobie, ktoré nebolo jednoduché*“.⁹

Najväčším problémom potom bolo, ako počas previerok spoľahlivo od seba odlišiť tých, ktorí boli nositeľmi a iniciátormi pravicových úchyľiek a tých, ktorí boli len zvedení a pomýlení hektickou atmosférou demokratizačného procesu po januári 1968 a nacionalistickými vášňami po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československej socialistickej republiky (ČSSR) v auguste 1968. A to práve preto, že ku všetkým bolo potrebné pristupovať opatrne, komplexne a citlivo, a to v priebehu dlhšieho životného obdobia. V správe predsedníctva KV KSS Západoslovenského kraja vypracovanej pre zasadanie predsedníctva ÚV KSČ 14. apríla 1970 sa uvádza, že „*celoštátnej propagande sa stále zdôrazňovala potreba dôsledného zvažovania, aby sa neukrivilo členom strany, potreba hodnotenia dlhodobých postojov a teraz je ťažké očistiť stranu od pravicových oportunistov*“.¹⁰ S týmto problémom úzko súvisel aj ďalší, podľa predsedníctva Miestneho výboru (MV) KSS v Bratislave „*negatívny jav*“, že sa nositelia a zástancovia pravicového oportunizmu „*pri pohovoroch... dožadujú konkrétnych dôkazov o ich činnosti a vinu priznávajú len v tých prípadoch, keď je táto zjavne dokázaná*“.¹¹ Ako negatívny jav sa tu teda hodnotí v celom civilizovanom svete známa a rešpektovaná zásada prezumpcie nevinu a potreba obvinenému jeho vinu dokázať.

J. Pirč, novopečený vedúci tajomník východoslovenského KV KSS, na porade vedúcich tajomníkov KV KSČ 12. marca 1970 tiež poukázal na skutočnosť, že mnohým členom preverovacích komisií nie je dostatočne jasné, čo to vlastne pravicový oportunizmus je, čo tiež veľmi skresľuje efektivitu ich činnosti. Navrhoval organizovať na túto tému semináre a požadoval, aby aj oznamovacie prostriedky, tlač, rozhlas a televízia prispeli svojimi náučnými reláciami k hlbšiemu poznaniu tohto nanajvyš aktuálneho politického fenoménu. Vo Východoslovenskom kraji sa podľa neho politický boj v súvislosti s pre-

8 Tamže, *Diskusný príspevok G. Husáka*.

9 Tamže, *Referát J. Lenárta*.

10 Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, f. ÚV KSČ, zas. P. ÚV KSČ 14. 4. 1970. *Správy predsedníctiev KV KSČ, KSS a HPS ČSLA o priebehu pohovorov v súvislosti s výmenou legitímácií*, zv. 123, a. j. 199/1.

11 Tamže.

vierkami členov KSČ začal prejavovať aj šírením ohováračiek, anonymných sťažností a udaní zo strany „pravičiarov“, pričom terčom takejto nečestnej činnosti sa stali mnohí „čestní funkcionári“, „*ktorí sa síce dopustili menších chýb, ale si ich čestne priznali a dnes sa aktívne angažujú za politiku strany*“.¹² Iste bolo veľmi ťažké objektívne posúdiť, kto sa v búrlivých rokoch 1968 – 1969 dopustil väčších alebo menších chýb a previnení proti ortodoxnému marxizmu-leninizmu, no všetci neomylnne cítili, že ten, kto prehrá, môže sa rozlúčiť so všetkými životnými ambíciami a stane sa občanom druhej kategórie. To potom mnohých podnecovalo aj k takýmto útokom „pod pás“, najmä keď na to mali objektívne dôvody.

Hoci základnú polaritu čistiek v KSČ tvorili na jednej strane príslušníci „zdravého jadra“ (spolu s tými, ktorí sa previnili len málo, oľutovali, alebo mali adekvátne konexie a veľké nadanie na „prezliekanie kabátov“) a na druhej strane jasní pravicoví oportunisti, revizionisti, antisocialisti a antisovietisti, už v prvej fáze previerok sa objavila aj ďalšia dichotómia: rozpor medzi príslušníkmi tzv. pracujúcej inteligencie a robotníkmi. Musíme si pripomenúť, že demokratizačný proces v ČSSR v roku 1968 bol predovšetkým pokusom o zosúladenie socializmu sovietskeho typu s požiadavkami vedecko-technickej revolúcie, lebo bez toho nemohol konkurovať svetovému kapitalizmu. To si na jednej strane vyžadovalo výrazné posilnenie úlohy vedecko-technickej inteligencie v komunistickej strane i v spoločnosti a na druhej strane aj definitívny odchod mnohých vedúcich funkcionárov strany s nedostatočným vzdelaním zo svojich funkcií, čoho sa oprávnene obávali.

Preto sa previerky členov KSČ už vo svojej prvej fáze javili ako odvetá straníckej inteligencii, ktorá sa odvážila existenčne ohroziť konzervatívno-dogmatických príslušníkov KSČ, sústredených väčšinou v straníckych aparátoch. Z ich pohľadu sa príslušníci inteligencie, „*ktorí ovplyvňovali negatívny vývoj u nás, snažia zastrášať čestných komunistov, znižovať význam pohovorov a vnášať medzi členov strany názory, akoby išlo o necitlivý prístup zo strany preverovacích komisií... Súčasťou ich taktiky je i obviňovanie strany, že pohovory sú namierené proti inteligencii, čo vyvoláva psychózu vzájomnej nedôvery medzi členmi strany*“.¹³ O tom, že pohovory boli naozaj namierené proti straníckej inteligencii, však svedčia fakty. Pretože sa v mnohých takýchto organizáciách, napr. v hlavnom meste Slovenska Bratislave, ani po sústredenom útoku nepodarilo dokázať príslušníkom inteligencie ich politické zlyhanie, predsedníctvo MV KSS v Bratislave (pod vedením Jána Janíka) rozhodlo, že v 274 základných organizáciách z oblasti nadstavby (ústredné štátne orgány, vysoké školy, Slovenská akadémia vied (SAV), centrálné kultúrne inštitúcie a pod.) vykonajú previerky nadriadené stranícke orgány.¹⁴

Úplne iná situácia však bola v tzv. robotníckom jadre strany. Pripomeňme si, že podiel robotníkov v KSS od začiatku 60. rokov 20. storočia neustále klesal a aj medzi tými, ktorí demonštrovali počas rôznych vzopätí slovenskej občianskej spoločnosti proti nastu-

12 NA ČR, f. ÚV KSČ, zas. P ÚV KSČ 14. 4. 1970. *Správy predsedníctiev*, c. d.

13 NA ČR, f. ÚV KSČ, zas. P ÚV KSČ 14. 4. 1970. *Správy predsedníctiev*, c. d.

14 Tamže.

pujúcej normalizácii od októbra 1968 do augusta 1969 a boli predvedení pred policajné orgány, bolo vždy najviac robotníkov.¹⁵ Tento trend bol opäť najmarkantnejší v prostredí bratislavskej mestskej organizácie KSS. Vedúci tajomník MV KSS v Bratislave J. Janík sa na celoštátnej porade vedúcich tajomníkov KV KSČ 12. marca v Prahe sťažoval, že k prvému januáru 1970 tu klesol podiel robotníkov z 31 na 23,5 % a v správe pre zasadanie predsedníctva ÚV KSČ 14. apríla 1970 uviedol, že z vyše 900 členov, ktorí v priebehu roku 1969 odišlo zo strany, bola polovica robotníkov.¹⁶ Na podobný vývoj sa sťažovalo aj predsedníctvo KV KSS Stredoslovenského kraja.¹⁷

Unikátna však bola aj reakcia vedenia KSČ na túto skutočnosť. Naplno sa tu prejavila sila klasickej marxisticko-leninskej dogmy o robotníckej triede ako o najprogressívnejšej triede modernej sociálnej štruktúry a o potrebe za každú cenu zväčšovať robotnícke jadro komunistickej strany. Normalizačné vedenie KSČ a KSS totiž vôbec nezaujímal spomínaný fakt, že príslušníci robotníckej triedy sa v názoroch na uplynulé obdobie rokov 1968 – 1969 nijako nelíšili od ostatných súčastí sociálnej štruktúry našej spoločnosti, ba čo viac, potvrdzujúc platnosť známej Marxovej tézy o tom, že nemôžu stratiť nič okrem svojich okov, vo zvýšenej miere a pokojne odchádzali z KSČ. Naopak, prejavovalo voči nim a ich názorom neobyčajnú zhovievavosť, ktorú môžeme pokojne nazvať aj „pozitívnu diskrimináciou“. Spomínaný vedúci tajomník MV KSS v Bratislave J. Janík na porade vedúcich tajomníkov KV KSČ 12. marca 1970 uviedol, že treba „*veľmi citlivo riešiť túto otázku, aby, pokiaľ ide o odchod robotníkov zo strany, nebol príliš veľký a snažiť sa zachrániť každého robotníka pre stranícku organizáciu*“.¹⁸ A v správe predsedníctva stredoslovenského KV KSS pre zasadanie predsedníctva ÚV KSČ 14. apríla 1970 sa uvádza: „*Musíme sa rozobrať v príčinách masového odchodu robotníkov zo strany a prijať konkrétne opatrenia na zastavenie tohto nežiaduceho vývoja*“.¹⁹ Aký to bol rozdiel v porovnaní so vzťahom k príslušníkom straníckej inteligencie, ktorí zúfalo bojovali o zotrvanie v komunistickej strane, lebo vedeli, že v prípade vylúčenia nielenže budú odsunutí na okraj spoločnosti, ale mnohokrát nebudú môcť vykonávať ani svoje povolanie, spojené s ťažko nadobudnutým vysokoškolským vzdelaním a následnými formami vzdelávania a prenasledovaní budú aj ich rodinní príslušníci!

V dôsledku všetkých týchto problémov dopadla prvá fáza výmeny členských legitímácií – aspoň z hľadiska normalizátorov – nad očakávanie zle. Ku dňu 4. apríla 1970 sa v KSS uskutočnili pohovory s 20 518 členmi – príslušníkmi straníckeho aparátu, aktivistami a nomenklatúrными kádrami ÚV KSČ, ÚV KSS, KV KSS a OV KSS, pričom preverovacie komisie 20 366 z nich odporučili vydať nové členské legitímácie (99,26 %), s 206 členmi sa zaviedlo ďalšie stranícke pokračovanie a len 22 členom bolo navrhnuté ukončenie členstva v strane, t. j. vylúčenie. Pohovory v základných organizáciách

15 Pozri bližšie SIKORA, *Po jari krutá zima*, c. d., s. 131 – 162.

16 NA ČR, f. ÚV KSČ, zas. P ÚV KSČ 14. 4. 1970. *Správy predsedníctiev*, c. d.

17 Tamže.

18 A ÚSD AV ČR, č. D IV/2.

19 NA ČR, f. ÚV KSČ, zas. P ÚV KSČ 14. 4. 1970. *Správy predsedníctiev*, c. d.

strany, ktoré sa medzitým začali, vykazovali ku dňu 7. apríla 1970 nasledujúce výsledky: V 1 225 ZO KSS s 23 718 členmi, v ktorých sa previerky už uskutočnili, odporučili vydať nové stranické legitimácie 23 238 členom (97,97 %), ukončiť členstvo 373 členom a so 151 členmi zaviesť ďalšie stranické pokračovanie.²⁰ A aby nebolo „Jóbových zvestí“ primálo, aj medzi vylúčenými v kategórii základných organizácií KSS bolo najviac príslušníkov robotníckej triedy (pozri tabuľku č.1).²¹ Keď zrátame dohromady percentá robotníkov a roľníkov, dostaneme 48 %, to znamená, že takmer polovica robotnícko-roľníckeho zväzku, opory socializmu sovietskeho typu i komunistickej strany nesúhlasila s normalizačnou politikou KSČ.

Tabuľka č. 1: Vylúčení zo strany – sociálne zloženie

Vylúčení	Robotníci	Roľníci	Inteligencia	Ostatní
373	125	56	117	75
100 %	33 %	15 %	31 %	21 %

Zdroj: SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 15. 4. 1970, š. 1254.

Prekážkou rýchlejšieho a pre normalizátorov úspešnejšieho postupu čistiek bol teda benevolentný prístup členov previerkových komisií, vzájomná tolerancia a neochota členov strany sa napádať, malá náročnosť a dokonca zhovievavosť pri hodnotení vedúcich funkcionárov štátnych a hospodárskych orgánov, spoločenských organizácií a inštitúcií všetkých stupňov. Preto predsedníctvo ÚV KSČ na svojom zasadaní 14. apríla 1970 konštatovalo, že „výsledky prvej etapy pohovorov... nemôžu byť príčinou uspokojenia. Splnenie predpokladaných cieľov pohovorov je ohrozené niektorými nedostatkami, najmä nedôslednou realizáciou. Doterajší priebeh ukazuje, že sa nepotvrdili začiatkové obavy z prehnaneho radikalizmu. Naopak potvrdzuje tendenciu prílišného liberalizmu, ktorý napriek veľkému úsiliu krajských a okresných výborov pokračuje“.²² Zmienka o „predpokladaných cieľoch pohovorov“ evokuje myšlienku, že tu bola predtým vyslovená požiadavka oveľa vyššieho, resp. vopred stanoveného percenta vylúčených a dominancia „prílišného liberalizmu“ nad „prehnaným radikalizmom“ naznačuje, že v budúcnosti sa kyvadlo určite vychýli opačným smerom.

Na spomínanom zasadaní predsedníctva ÚV KSČ, ktoré hodnotilo prvú fázu výmeny členských legitimácií KSČ, sa normalizátori politického a spoločenského života v ČSSR rozhodli, že pristúpia k zásadnému sprísneniu preverovacieho procesu. Najprv sa uzniesli, že za týmto účelom vymenujú skupinu osvedčených predstaviteľov „zdravého jadra“ strany, „ktorí budú sústavne pomáhať krajským výborom strany počas priebehu kampane

20 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 15. 4. 1970. *Správa o priebehu pohovorov k výmene členských legitimácií v roku 1970 na Slovensku*, š. 1254.

21 Tamže.

22 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 22. 4. 1970. *Záver predsedníctva ÚV KSČ zo dňa 14. 4. 1970 k ďalšiemu postupu pri výmene stranických legitimácií*, š. 1255.

pohovorov v súvislosti s výmenou členských legitímácií". Čo sa týka KSS, J. Lenárt bol určený pre MV KSS v Bratislave, Ľudovít Pezlár pre západoslovenský KV KSS, Ladislav Abrahám pre stredoslovenský KV KSS a Václav Vačok pre východoslovenský KV KSS. Pre zaujímavosť: Vasil' Biľak mal sledovať a zásadne ovplyvňovať vývoj v severomoravskom KV KSC. ²³ Najvýznamnejším dokumentom, prijatým na tomto zasadnutí predsedníctva ÚV KSC, však bol *Návrh postupu pri výmene členských legitímácií v základných organizáciách silno zasiahnutých pravicovým oportunistom*. Prirodzene, išlo o organizácie v oblasti tzv. nadstavby, t. j. v kultúrnych a školských inštitúciách, vedeckých ústavoch, ako aj v centrálnych inštitúciách, čo potvrdzovalo, že pohon na stranícku inteligenciu sa bude stupňovať.

V týchto organizáciách mali nadriadené stranícke orgány uskutočniť pohovory najprv s tými členmi, „ktorých postoje a činnosť boli v súlade so zásadami marxizmu-leninizmu a proletárskeho internacionalizmu“. Títo členovia mali potom zo svojho stredy vytvoriť nový výbor Základnej organizácie KSC, alebo starý výbor zásadným spôsobom doplniť, prípadne zvoliť iba dôverníka. Nie je jasné, akým spôsobom sa rozhodlo o tom, kto má byť príslušníkom skupiny správnych marxistov – leninovcov a proletárskych internacionalistov; tu možno rozvíjať fantázie o najrozličnejších medziľudských vzťahoch, ktorých spoločným menovateľom je prospechárstvo, rodinkárstvo a korupcia. Ostatným členom príslušnej straníckej organizácie mal Okresný výbor KSC, alebo iný nadriadený orgán pozastaviť členstvo v strane a prevziať do úschovy ich stranícke legitímácie. Taktiež nevedno, ako došlo k ich označeniu za pravicových oportunistov, keď previerky v týchto organizáciách v prvej fáze buď zlyhali, alebo sa ešte ani nezačali. Potom mal OV KSC, alebo vyšší stranícky orgán spolu s novým „zdravým“ výborom uskutočniť rozbor činnosti danej straníckej organizácie, ako aj členov s pozastaveným členstvom za posledné dva roky, pravda, bez ich účasti. Potom mal byť s nimi uskutočnený pohovor.

V organizáciách, kde bola situácia obzvlášť zložitá a stupeň „zamorenosti“ protistraníckymi a protisocialistickými úchylkami veľmi vysoký, mohli spomínané nadriadené orgány rozhodnúť, že s členmi s pozastaveným členstvom vykonajú pohovor iba na základe ich písomnej žiadosti. V tejto žiadosti mali dokázať, že v uplynulom období bojovali proti pravicovému oportunizmu a revizionizmu. Mali ju podať do mesiaca od pozastavenia členstva, v opačnom prípade mali byť z KSC vylúčení. Zaujímavé je, že nadriadené stranícke orgány mali aktívne pôsobiť (aby poslali spomínanú žiadosť) iba na tých členov, ktorí by podľa nich mohli zostať členmi strany. Na základe čoho sa týmto členom poskytla takáto výhoda, keď im predtým odňali stranícky preukaz s dôvodom označenia za „pravičiarov“? Po uskutočnení pohovorov potom tie stranícke organizácie, kde klesol počet preverených pod päť, mohli byť rozpustené a členovia zaradení do iných, už „očistených“ organizácií. ²⁴

23 NA ČR, f. ÚV KSC, zas. P ÚV KSC 14. 4. 1970. *Uznesenie 169. schôdze predsedníctva ÚV KSC zo dňa 14. 4. 1970.*

24 NA ČR, f. ÚV KSC, zas. P ÚV KSC 14. 4. 1970. *Návrh postupu pri výmene členských legitímácií v základných organizáciách silno zasiahnutých pravicovým oportunistom*, zv. 123, a. j.

Opatrenia na zefektívnenie „očistného“ procesu, ktoré boli prijaté na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 14. apríla 1970, boli prehĺbené na porade vedúcich tajomníkov KV a OV KSČ 17. apríla 1970, teda na prvé výročie nástupu G. Husáka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. G. Husák už v úvode svojho prejavu jednoznačne a nedvojzmyselne naznačil, že prebiehajúce stranické previerky sú súčasťou procesu, keď pracujúcu ľud, robotnícka trieda a jej strana „*po druhý raz od februára (1948 – pozn. S. S.) znovu vydobyli moc v tomto štáte, vytrhli ju z rúk nepriateľských živlov, znovu postavili jasné jednoznačné ciele výstavby socialistického štátu a znovu porazili a rozdrvili sily tomuto vývoju nepriateľské*“.²⁵

Situáciu z konca 40. rokov 20. storočia pripomenul G. Husák aj ďalším výrokom: „*Nepriateľ s legitimáciou strany je nepriateľom vnútri strany. Môže narobiť omnoho väčšie škody*“.²⁶ Evokuje to spomienku na známu teóriu J. V. Stalina o zostrovaní triedneho boja počas socialistickej výstavby, ktorej smutným hrdinom bol tiež nepriateľ, ktorý sa „*vtrel do strany*“. Transplantovaná bola aj do Československa a jej obeťou sa stali mnohí komunisti, vrátane G. Husáka! Aj v ďalšej časti svojho prejavu G. Husák nezaprel, odkiaľ čerpal skúsenosti potrebné pre druhú fázu výmeny členských legitimácií KSČ. Prítomných vedúcich tajomníkov KV a OV KSČ sa opýtal: „*Odkiaľ máme získavať tieto skúsenosti, keď sme to nerobili? Súdruh Brežnev mi poslal fascikel o sovietskych skúsenostiach, ... ako sa očisťovala strana v Leninových rokoch, v Stalinových rokoch, ... pri výmene legitimácií v roku 1954.*“²⁷ A napokon odpovedal aj na otázku, koľko členov má byť zo strany vylúčených: „*Keď prihliadam na členov, koľko bolo v našej strane hlboko postihnutých jednak pravičiariskym oportunistom, ďalej trvalou pasivitou, plus k tomu karieristi a všelijakí iní demoralizovaní ľudia – ukazuje sa tak okolo 10 – 20 %... Niekde menej, niekde viac, nedá sa to tak presne povedať. Dákych 150 – 300 tisíc ľudí. Možno viac, možno menej.*“²⁸ Akoby za týmito číslami ani neboli ľudia, ktorí slobodne vyjadrili svoj názor a ich neblahé osudy v budúcnosti.

Prirodzene, G. Husák sa vo svojom prejave zaoberal aj ďalšou kardinálnou otázkou stranických previerok: ako ďalej postupovať voči robotníkom a roľníkom na jednej strane a inteligencii na druhej strane. Zdá sa, že pozitívna diskriminácia robotníkov a roľníkov, týchto sociálnych opôr socializmu sovietskeho typu, sa ešte prehĺbila. Povedané opäť slovami G. Husáka „*podľa názoru predsedníctva máme pri pohovoroch s touto vrstvou ľudí postupovať nielen veľmi ohľaduplne, ale... priamo benevolentne... Maximálne ich udržať v strane a snažiť sa získať i tých, ktorí zo strany vystúpili*“.²⁹ A naopak, „*kde ide o intelektuálne organizácie, výskumné ústavy, úrady či centrálné a iné administratívne útvary,*

199/2.

25 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 22. 4. 1970. *Prejav prvého tajomníka ÚV KSČ Gustáva Husáka na porade vedúcich tajomníkov KV a OV KSČ 17.4. 1970, š. 1255.*

26 Tamže.

27 Tamže.

28 Tamže.

29 Tamže.

*treba naopak veľmi zdvihnúť latku... Títo ľudia sa mali možnosť orientovať,... zastávajú tiež zodpovednejšie miesta a ich chyby môžu narobiť väčšie škody“.*³⁰ Je zarážajúce, ako ľahko sa vedúca sila spoločnosti – KSC, zriekala intelektuálnej elity, ktorá sa postupne vypracovala v 50. a 60. rokoch a ktorá je v každom národnom či štátnom spoločenstve nenahraditeľná...

O mnoho rokov neskôr sa historik Viliam Plevza G. Husáka opýtal, čo spôsobilo obrat v koncepcii previerok v apríli 1970, ktoré mali na svedomí státisíce ľudí postihnutých represiami. G. Husák najprv odvetil, že vyhadzovanie zo strany nenávidel, no vzápätí sa vyhovoril na konzervatívno-sektárske krídlo v KSC: „*Keď to ultraľavá skupina dohodla a odkonzultovala na príslušných miestach, dali mi to ako hotovú vec na stôl. Žiadal som o stretnutie s Brežnevom. Vysvetľoval som mu, že nejde o kádrováčky, ale o zmenu celej politiky... Výsledok je známy. Nepomohla ani moja hrozba, že budem abdikovať.*“³¹ Naozaj, ako mohol zniesť taký ambiciózný politik ako G. Husák také obmedzovanie svojej moci nielen zo strany dogmaticko-sektárskeho krídla v KSC, ale aj zo strany jeho mocenského tútora v Moskve? Bol to strach pred ďalším pádom, alebo neobyčajne vyhranená láska k moci, hoci len formálnej? Alebo oboje?

Na zasadaní ÚV KSC 25. – 26. júna 1970, ktoré bolo kontrolou plnenia realizačnej smernice zo zasadania tohto najvyššieho stranického orgánu v máji 1969, hodnotili aj skúsenosti z ďalšej fázy previerok členov KSC, ktorá sa začala 14. apríla 1970. G. Husák vo svojom prejave opäť oľutoval, že sa pôvodne rozhodli preverovať členov KSC „*principiálne a citlivo*“, lebo „*praviví oportunisti sa začali dovolávať ohľaduplnosti preto, aby zahladili svoju zodpovednosť*“.³² Po schválení opatrení prijatých na zasadaní predsedníctva ÚV KSC 14. apríla 1970 však nastal výrazný obrat v celej akcii. Do 20. júna toho istého roku sa skončili pohovory so 65 % členov KSC, pričom podstatne stúpol počet tých, ktorým nevydali nový preukaz KSC. Z celostraníckeho hľadiska bolo 9,15 % vyškrtnutých, 2,5 % vylúčených a 90 000 členom bolo pozastavené členstvo.³³ Povedľa priameho vylúčenia existovalo teda aj „*vyškrtnutie*“ (alebo zrušenie členstva), ktoré sa často používalo na zbavenie sa pasívnych členov strany – tí však mali, aspoň spočiatku, väčšiu nádej na existenčné uplatnenie.

Symptomatické bolo vystúpenie nového vedúceho tajomníka KV KSS vo Východoslovenskom kraji J. Pirča. Hoci aj v tomto kraji sa rapídne zvýšil počet tých, ktorým nevydali nový preukaz člena ÚV KSC (8,5 %), sklamane vyhlásil: „*Nie sme s týmto stavom spokojní, lebo nezodpovedá situácii, aká bola v našej krajskej organizácii od januára 1968 do apríla 1969.*“³⁴ Takýto príspevok vonkoncom nebol na tomto zasadaní

30 Tamže.

31 PLEVZA, Viliam. *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava : Tatrapress, 1991, s. 126.

32 A ÚSD AV ČR. Zápis ze zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 25. až 26. 6. 1970. Praha, 1970. *Referát G. Husáka*, č. D IV/36A.

33 Tamže.

34 Tamže. *Diskusný príspevok J. Pirča*.

ÚV KSČ ojedinelý, čo predznamenávalo skutočnosť, že počty vylúčených, vyškrtnutých a tých, ktorí budú mať pozastavené členstvo, bude neustále stúpať.

O záveroch júnového zasadania ÚV KSČ rokovalo dňa 9. júla 1970 plénum ÚV KSS. Prvý tajomník ÚV KSS J. Lenárt vo svojom prejave opäť zdôraznil, že určité špecifiká politického vývoja na Slovensku od januára 1968 do apríla 1969, hlavne to, že tu kontrarevolúcia vo svojom frontálnom útoku nedošla tak ďaleko ako v českej časti republiky, nemožno „*prečeňovať do takej miery, aby boli pláštikom pre liberalizmus, bezzásadovosť, aby sa za nimi skrývala... neochota principiálne riešiť problémy Slovenska*“.³⁵ Inými slovami, tieto skutočnosti nesmeli byť na ujmu poctivého plnenia kontingentu vytýčeného predtým G. Husákom: 10 – 20 % vylúčených, t. j. 150 až 300 tisíc členov strany. Preto do 3. júla 1970 bolo v orgánoch a organizáciách KSS schválených 159 196 pohovorov, t. j. 52,5 % z celkového počtu členov, pričom sa odporučilo vydať novú legitimáciu 144 374 členom, t. j. 90,6 %, vylúčiť 3 672 členov (2,3 %), zrušiť členstvo 11 152 členom (7,1 %) a pozastaviť členstvo 10 731 členom (6,7 %).³⁶ Členovia KSS s pozastaveným členstvom sa medzi preverených, vylúčených a vyškrtnutých členov nerátali. Vidíme teda, že aj tu došlo k významnému posunu pri plnení smerníc zasadania predsedníctva ÚV KSČ zo 14. apríla 1970, no zatiaľ len na spodnej úrovni spomínaného Husákovho odhadu.

Pri takej hektickej akcii, akou boli stranícke čistky v roku 1970, sa, prirodzene, vyskytli najrozličnejšie druhy intríg, podvodov, zavádzaní i poškodení nevinných ľudí – veď išlo mnohokrát o všetko, hlavne o vyhnutie sa neskoršiemu „*existenčnému násiliu*“, t. j. postihnutiu v zamestnaní, zamedzeniu prístupu detí „*postihnutých*“ k stredoškolskému a hlavne vysokoškolskému štúdiu, nežiaducemu záujmu zo strany Štátnej bezpečnosti a pod., čo takmer všetci vystavení týmto čistkám vedeli. Nahromadilo sa ich toľko, že aj prvý tajomník ÚV KSČ G. Husák musel na zasadaní ÚV KSČ koncom júna 1970 povedať: „*Pri takej náročnej práci môžu sa vyskytnúť aj chyby. Na niektorých miestach sa môže postupovať aj v rozpore s listom Ústredného výboru a smernicami. Tieto chyby bude možné postupne naprávať. Je našou povinnosťou vrátiť sa k chybám, kde sa stali, a čestne sa s nimi vyrovnáť.*“³⁷

Svoj hlas však pozdvihli aj niektoré prominentné osobnosti spomedzi tých, o ktorých „*ideovej čistote*“ sa všeobecne nepochybovalo, no mali takú morálnu integritu, že sa im bridili postupy mnohých agresívnych dogmaticko-sektárskych karieristov, ktorí väčšinou sami mali „*maslo na hlave*“ kvôli svojej zodpovednosti za nekalé činy ešte v 50. rokoch 20. storočia.

Ako prvý vystúpil už 21. mája 1970 v Československej televízii spisovateľ Vladimír Mináč. Okrem iného uviedol: „*Aj dnes sa vynorili a denne sa vynárajú publicisti a iní politici, obrnení a zocelení ani nie tak v triednych ako zákulisných zápasoch, známe postavy z prítmnia minulosti i oberuční novokrstenci, ktorí či už vedome alebo z nevedomosti*

35 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 9. 7. 1970. Referát J. Lenárta, š. 1889.

36 Tamže.

37 A ÚSD AV ČR. Zápis ze zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 25. až 26. 6. 1970. Praha 1970, č. D IV/36 A.

skresľujú dejiny posledných rokov a zjednodušujú... ich tým, že skromne mlčia o príčinách a hovoria len o dôsledkoch. O príčinách, teda všeobecnej kríze, kríze ekonomickej i morálnej, do ktorej sa dostala socialistická vlasť za vlády Novotného a jeho mužov, mlčia títo noví majitelia pravdy najmä preto, že mnohí z nich boli príčinami týchto príčin. Kde sa vzali títo noví hrdinovia bez bázne a hany? Odkiaľ znovu povstali noví kádroníci, ktorí odsudzujú pred rozsudkom? Kde sa vzali samozvanecké trestajúce ruky? Ak sa dobre pamätám – a ešte mi chvalabohu pamäť slúži – všetci títo hrdinovia v čase, keď bolo treba brániť revolúciu, skromne mlčali. Zrejme podľa zákonov kompenzácie si vynahrádzajú vtedajšie mlčanie dnešným krikom. Ale najmä ma tu zaujíma základná otázka: Kde sa berie najobmedzenejší z historických ľudských typov, totiž neobmedzený vlastník pravdy?‘‘³⁸

A na zasadaní ÚV KSS 9. júla 1970 vystúpil aj *enfant terrible* ÚV KSS ešte z 50. rokov Ondrej Pavlík s obsiahlym a veľmi kritickým prejavom, v ktorom kritizuje pokrytectvo a pochybné praktiky „preverovateľov“, z ktorých mnohí niesli zodpovednosť za ťažké zločiny fundamentálneho obdobia komunistického režimu v Československu: „*Vieme všetci dobre, že v minulých dvoch rokoch sa situácie u nás tak rýchlo a často neprehľadne menili, že veru ťažko sa bolo niekedy v nich vyznať. Ľudia všeličo pohovorili, aj porobili, aj tí najpevnejší. Kohokoľvek v našej strane, krajine, môžeš ak chceš chytiť ako sa hovorí za slová, vyhrabať napríklad ako a kedy hovoril o Dubčekovi, ako sa vyjadroval a správal v posledných dňoch augusta 1968, atď. Môžeš nedialekticky a zlomyseľne vytrhnúť jeden výrok, jeden moment pomýlenosti z celého života, inak zasväteného strane, socializmu, a môžeš toho človeka dnes odbaviť, zo strany vylúčiť atď. A práve toto sa robí... Niektorí ľudia sa už po mesiaci zapodieávajú tým, že ňúrajú, hľadajú, čo kto kedy povedal, napísal. Zbierajú a konštruujú materiály na odstrelovanie druhých. A často to robia ľudia, ktorí z príčin mne celkom neznámych, sú akosi veľmi sebedomí, i keď oni sami pohovorili toho nie menej, ba často ešte viac, ako tí druhí, ktorých práve spoza bučka odstrelujú.‘‘³⁹ O. Pavlík svojím diskusným vystúpením vlastne spochybnil celý doterajší priebeh straníckych previerok, jasne naznačiac, že preverenými môžu byť mnohokrát ľudia, ktorí popáchali množstvo „pravičiarskych heréz“, ale svojimi širokými laktami a do detailov prepracovanými denuncianskými aktivitami sa môžu zachrániť. A naopak, tí, ktorí takýmito vlastnosťami nedisponujú, môžu aj pri relatívnej nevinnosti prepadnúť sitom previerok a stať sa na dlhý čas proskribovanými občanmi druhej kategórie. Mnohí pamätníci týchto udalostí podali svedectvo, že sa to vo veľkej miere stávalo. Kulisou týchto svojím spôsobom tragických udalostí boli Husákové percentá vylúčených, ktoré zrejme sľúbil už na letisku v Mukačeve L. Brežnevovi v polovici apríla 1969. Kto do nich spadne, má smolu...*

Prirodzene, J. Lenárt a V. Biľak na O. Pavlíka ostro zaútočili už na zasadaní ÚV KSS 9. júla 1970. J. Lenárt vo svojom záverečnom prejave O. Pavlíka žiadal, aby vysvetlil, za čo vlastne je a proti čomu bojuje.⁴⁰ A V. Biľak ho priamo obvinil: „*Prečítaj si ešte raz*

38 ŠTEFANSKÝ, Michal. *Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov*. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992, s. 601.

39 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 9. 7. 1970. *Diskusný príspevok O. Pavlíka*, š. 1889.

40 Tamže. *Záverečné slovo J. Lenárta*.

svoje vystúpenie a uvidíš, že mobilizuješ svoje sily... proti ľavici.“⁴¹ Opätovnému vylúčeniu z KSC sa O. Pavlík, rovnako ako Anton Rašla a Félix Vašečka, vyhol vďaka G. Husákovi, ktorý nariadil, aby im pri previerkach nepoložili otázku, či súhlasia so vstupom sovietskych vojsk.⁴²

Konečné výsledky čistiek v KSC boli schválené na zasadnutí ÚV KSC 10. – 11. decembra 1970. Zatiaľ čo k prvému januáru 1970 bolo v KSC 1 535 537 členov, v priebehu straníckych pohovorov bolo rozhodnuté nevydať legitimáciu 326 817 členom (21,7 %). Z toho bolo vylúčených 4,45 % členov KSC a členstvo bolo zrušené („vyškrtnutí“) 17,22 % členom. Napriek tomu, že z KSC vylúčili alebo „vyškrtnli“ pomerne veľké množstvo robotníkov, v celostraníckom meradle ich percentuálny podiel po previerkach mierne stúpol (pozri tabuľku č. 2), podobne ako u družstevných roľníkov. Bol to zrejme výsledok spomínanej intenzívnej pozitívnej diskriminácie, t. j. obrovského úsilia za každú cenu robotníkov a roľníkov v KSC udržať, ba čo viac, presvedčiť tých, ktorí dobrovoľne odišli, aby sa vrátili.⁴³

Tabuľka č. 2: Celkové výsledky straníckych previerok v KSC – sociálne zloženie

	1. januára 1970 (%)	1. októbra 1970 (%)
Robotníci (ekonomicky činní)	26,1	26,4
Robotníci (dôchodcovia)	15,9	17,2
Členovia JRD	5,2	5,3
Inteligencia	33,1	30,9
Ostatní dôchodcovia	6,0	6,0
Iné povolania	13,7	14,2
Celkom	100,0	100,0

Zdroj: SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970, š. 1890.

Čo sa týka inteligencie (pozri tabuľku č. 3), z absolútneho hľadiska bola najviac postihnutá jej časť nazývaná ITHP (inžiniersko-technickí a hospodárski pracovníci), ktorí mali byť hlavnými „ťahúňmi“ vedecko-technickej revolúcie, no z relatívneho hľadiska zasa humanitná inteligencia, v ktorej sa grupovalo najviac pravicovo-oportunistických a revizionistických „živlov“. Výnimkou boli študenti, z ktorých takmer polovicu postihlo vylúčenie alebo „vyškrtnutie“, avšak pri veľmi nízkych absolútnych číslach.⁴⁴ ITHP a humanitná inteligencia vychovaná v 50. a 60. rokoch mali byť hlavnou zárukou úspechu

41 Tamže. *Diskusný príspevok V. Biľaka*.

42 PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 255.

43 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970. *Celkové výsledky výmeny straníckych legitimácií v KSC (výťah zo správy ÚV KSC)*, š. 1890.

44 Tamže.

revitalizácie socializmu sovietskeho typu, t. j. jeho úspešného prispôsobenia požiadavkám vedecko-technickej revolúcie. V 70. a 80. rokoch 20. storočia sa v ČSSR jej nedostatok pociťoval veľmi markantne.

Tabuľka č. 3: Čistkami postihnutí inžiniersko-technickí a hospodárski pracovníci

	1. 1. 1970	1. 10. 1970	Rozdiel absolútny	Rozdiel v %	Organizovanosť
ITHP	287 340	212 728	74 612	26,0	29,5
Humanitná inteligencia	108 505	76 956	31 549	29,0	17,5
Úradníci	106 959	80 194	26 765	25,0	16,3
Študenti	4 891	2 653	2 238	45,8	2,6
Celkom	507 695	372 531	135 164	26,6	21,2

Zdroj: SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970, š. 1890.

V KSS sa do 15. októbra 1970 uskutočnili pohovory s 302 912 členmi, čo bolo 99,6 %. Novú členskú legitimáciu KSČ vydali 249 965 členom (82,4 %), členstvo zrušili 40 181 členom (13,4 %) a zo strany vylúčili 12 766 členov (4,2 %). Novú členskú legitimáciu teda nevydali 17,6 % členom KSS. Zostávalo ešte doriešiť 1 541 prípadov.⁴⁵ Bolo to menej než v celoštátnom priemere a určite to odrážalo skutočnosť, že „kontrarevolúcia“ nezašla na Slovensku tak ďaleko ako v Čechách. Aj na Slovensku zaznamenala robotnícka trieda z relatívneho (percentuálneho) hľadiska len nepatrné straty (pozri tabuľku č. 4), ba čo viac, ak zoberieme do úvahy aj robotníkov – dôchodcov, tak ich počet dokonca o jednu desatinu percenta narástol. Napriek tomu sa prvý tajomník ÚV KSS J. Lenárt na zasadaní ÚV KSS 18. decembra 1970, ktoré hodnotilo výsledky previerok na Slovensku, pozastavil nad údajmi členstva KSS z radov robotníctva: „*S týmto stavom nemôžeme byť spokojní. Musíme preto cieľavedomejšie usilovať o to, aby do našej strany vstupovali predovšetkým uvedomelí, najmä mladí robotníci a družstevní roľníci.*“⁴⁶ V bratislavskej mestskej organizácii KSS bolo po previerkach dokonca len 22,8 % robotníkov, čo bol podľa Gejzu Šlapku, jej nového vedúceho tajomníka, dôsledok nesprávnej politiky minulých rokov.⁴⁷ Oveľa skôr to však bol dôsledok sklamaní robotníkov z normalizačného vývoja v ČSSR, keď z KSČ odchádzali napriek mohutným zábranným i náborovým akciám zo strany jej vedenia.

45 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970. *Súhrnná správa o priebehu a výsledkoch pohovorov spojených s výmenou legitimácií v roku 1970 v Komunistickej strane Slovenska*, š. 1890.

46 Tamže.

47 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970. *Diskusný príspevok G. Šlapku*, š. 1890.

Tabuľka č. 4: Sociálne zloženie KSS po previerkach

	1. 1. 1970	1. 9. 1970
Robotníci (ekonomicky činní)	91 708 (30,1 %)	77 620 (29,9 %)
Robotníci (dôchodcovia)	23 309 (7,6 %)	20 646 (7,9 %)
Členovia a zamestnanci JRD	24 429 (8,0 %)	21 500 (8,2 %)
Inteligencia	118 432 (38,8 %)	98 823 (38,0 %)
Ostatní	47 281 (15,5 %)	41 671 (16,0 %)
Celkom	305 159 (100 %)	260 260 (100 %)

Zdroj: SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970, š. 1890.

Celkom iná situácia bola v prostredí slovenskej straníckej inteligencie (pozri tabuľku č. 5). Tu bol úbytok členov strany nielen absolútny (19 609), ale aj relatívny (16,3 %). Pomerne rovnomerne bol rozdelený medzi ITHP, humanitnú inteligenciu a úradníctvo. Ale napriek tomu bola organizovanosť inteligencie v KSS 38 %, čo bol ešte stále dominantný podiel.⁴⁸ Mohutný útok však podnikli normalizátori na tie stranícke organizácie inteligencie, ktoré boli „najviac zasiahnuté pravicovým oportunizmom a revizionizmom“. Išlo najmä o vysoké školy, výskumné ústavy, Slovenskú akadémiu vied, masmédiá a pod., kde sa najviac sústreďovali teoretickí pracovníci, zaoberajúci sa podmienkami optimálnej akceptácie vedecko-technickej revolúcie v podmienkach socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Na zasadaní ÚV KSS 18. decembra 1970 napr. vedúci tajomník MV KSS v Bratislave G. Šlapka vyhlásil, že na bratislavských vysokých školách nevydali nový preukaz KSČ 35 – 50 % členom strany. Nezabudol tiež pripomenúť, že vo výrobných závodoch, medzi robotníkmi, to bolo len od 6 – 15 %.⁴⁹ Na tom istom zasadaní ÚV KSS Karol Šiška, významný slovenský kardiológ, komentujúci previerky v SAV vied vyhlásil, že „z 521 členov strany... dostalo 271 členov nové členské preukazy, 162 sa zrušilo, 73 bolo vylúčených a ešte o niektorých sa má definitívne rozhodnúť. Skrátka, postih bol značný, dovedna 40 %“. Veľmi si tiež pochvaľoval nový zákon o SAV, ktorý medzitým prijali, lebo pomocou rôznych reorganizácií, ktoré umožňoval, sa významne „pohli“ dopredu dovtedy viaznuce previerky.⁵⁰ A napokon boli straníckymi previerkami ťažko zasiahnuté aj slovenské masmédiá. Napriek tomu, že sa na nich vyvíjal ostrý normalizačný tlak už od nástupu G. Husáka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS koncom augusta 1968 a on sám viackrát konštatoval priepastný rozdiel medzi produkciou slovenských a českých masmédií, počet členov strany tu poklesol o tretinu. Pritom v redakcii mládežníckeho denníka *Smena* bolo vylúčených alebo „vyškrtnutých“ 45 % členov strany, v Slovenskej

48 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970. *Súhrnná správa o priebehu a výsledkoch pohovorov spojených s výmenou legitímácií v roku 1970 v Komunistickej strane Slovenska*, š. 1890.

49 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970. *Diskusný príspevok G. Šlapku*, š. 1890.

50 Tamže, *Diskusný príspevok K. Šišku*.

televízii 44 %, v Slovenskom rozhlase 33 %. a v odborárskom denníku *Práca* 27 % členov strany.⁵¹

Tabuľka č. 5: Čistkami postihnutá slovenská inteligencia

Inteligencia	1. 1. 1970	1. 9. 1970	Rozdiel abs.	Rozdiel v %
ITHP	70 402	59 320	11 082	15,8
Humanitná	24 629	20 302	4 327	17,4
Úradníci	22 414	18 476	3 938	17,6
Študenti	987	725	262	26,6
Celkom	118 432	98 823	19 609	16,3

Zdroj: SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970, š. 1890.

Ťažké postihnutie nielen KSC na Slovensku, ale v danom spoločenskom systéme aj celej slovenskej spoločnosti dokumentuje aj vekové zloženie tých členov strany, ktorí boli vylúčení alebo „vyškrtnutí“ (rozdiel medzi dôsledkami takéhoto postihnutia sa časom čoraz viac stieral). Ako ukazuje tabuľka č. 6, najvyššie percento odchádzajúcich bolo v najproduktívnejšom veku, t. j. 26 – 45 rokov, spolu až 59,4 %. Ak však pripustíme, že ľudia vo veku 46 – 55 rokov vo svojej pracovnej produktivite za tými o niečo mladšími veľmi nezaostávali, tak potom ide až o 78,6 %, teda o vyše tri štvrtiny.⁵²

Tabuľka č. 6: Postihnutí čistkami – vekové zloženie

Vek	Vylúčení a „vyškrtnutí“ absolútne	%
Do 25	2 431	4,6
26 – 35	114 629	27,6
36 – 45	116 829	31,8
46 – 55	10 160	19,2
Nad 56	8 878	16,8

Zdroj: SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970, š. 1890.

Tesne pred koncom straníckych previerok, na porade vedúcich tajomníkov KV KSC v Prahe 10. júna 1970, sa G. Husák od nadšenia nad ich neobyčajne úspešným priebehom nedokázal ovládnuť a prezradil, o čom nedávno diskutoval s L. Brežnevom počas jeho návštevy ČSSR pri príležitosti 25. výročia oslobodenia Československa sovietskou armá-

⁵¹ Tamže, *Referát J. Lenárta*.

⁵² SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970. *Súhrnná správa o priebehu a výsledkoch pohovorov spojených s výmenou legitímácií v Komunistickej strane Slovenska*, š. 1890.

dou. Doslovne uviedol: „*Sovietski súdruhovia vysoko oceňujú prácu, ktorú sme urobili v priebehu roka. Súdruh Brežnev ju dokonca... nazval grandióznou. Vcelku sa sovietski súdruhovia netajili tým, že sme dokázali dosiahnuť lepšie výsledky ako očakávali, že máme vynikajúce podmienky na to, aby sme rýchlym tempom pokračovali ďalej.*“⁵³ Na podobnej celoštátnej porade vedúcich tajomníkov KV a OV KSC 24. septembra 1970 zasa sväto-sväte sľuboval, že nemajú pravdu tí, ktorí tvrdia, že sa vrátíme k praktikám z rannej vlády Antonína Novotného, ba čo viac, až do prvej polovice 50. rokov 20. storočia: „*Nič takého sa nemôže pripustiť.*“⁵⁴ Aká však bola pravda?

Je smutnou skutočnosťou, že po januárovom zasadaní ÚV KSC v roku 1970 sa v Československu rozvinula druhá najmasovejšia povojnová akcia politickej odvety, t. j. prenasledovania odporcov režimu, zastrašovania ľudí a ich donucovania k prestupu na ortodoxnú marxisticko-leninskú vieru. Neprebíhala s takou krutosťou ako v 50. rokoch a nebola spojená s veľkým vyvlastňovaním majetku, pretože to najcennejšie, čo postihnutí ľudia mali, bola možnosť vykonávať kvalifikovanú prácu. Táto politická kampaň bola však opäť zameraná hlavne proti kultúrne najvyspelejšiemu a demokraticky orientovanému jadrú oboch národov a národnostných menšín, na potlačenie akéhokoľvek prejavu slobodného myslenia. Vylúčených členov KSC ihneď zbavovali funkcií v rámci ich pracoviska a potom ich prepúšťali zo zamestnania na základe rôznych intríg, fingovaných rušení ústavov alebo ich reorganizácií, a to v drvivej väčšine v tzv. nevýrobnej sfére, hlavne v špičkových politických, hospodárskych, vedeckých, školských a kultúrnych inštitúciách. Spolu s bezpartajnými a rodinnými príslušníkmi smeroval tento postih a obmedzovanie občianskych práv asi proti jednej pätine obyvateľstva.⁵⁵

Takýto postup, prirodzene, musel mať za následok nedostatok kvalifikovaných pracovníkov, za ktorých nebola adekvátna náhrada. V niektorých krajoch to predstavovalo až 30 – 40 tisíc ľudí.⁵⁶ Normalizačné vedenie KSC si uvedenú skutočnosť veľmi dobre uvedomovalo a aj G. Husák na zasadaní ÚV KSC 10. – 11. decembra 1970 konštatoval, že „*takmer všade nám chýbajú ľudia*“. Ba čo viac, sľuboval, že sa tento nepriaznivý stav preklenie práve tým, že politicky postihnutí odborníci dostanú príležitosť preukázať svoje pracovné kvality: „*Žiadny režim nezahadzuje skúsenosti, vedomosti a talenty ľudí. Nemôžeme to ani my robiť a nemáme k tomu žiadne dôvody. Tendencie, ktoré niekde vznikajú – inžinier alebo veľmi schopný pracovník, ktorý sa politicky skompromitoval, nech ide k lopate – nemajú nič spoločného s komunistickou politikou. Treba proti takýmto falošným a radikalistickým tendenciám so všetkou zodpovednosťou bojovať.*“⁵⁷ Pripusťme, že to bolo z jeho strany skôr varovanie pred nezmyselnými existenčnými

53 A ÚSD AV ČR, č. D IV/5.

54 A ÚSD AV ČR, č. D IV/7.

55 BARTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch. *Československo roku 1968. 2. díl: počátky normalizace*, Praha : Parta, 1993, s. 95.

56 Tamže, s. 98.

57 A ÚSD AV ČR. *Zápis ze zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 10. – 11. prosince 1970*. Praha 1970, č. D IV/36.

postihmi, alebo úsilie o zabránenie vážnym škodám, ktoré takto mohli vzniknúť, než ochrana perzekvovaných. Zdá sa však, že nikto z prítomných nebral jeho slová ako vážny praktický a etický problém; väčšina diskutujúcich svorne vyhlasovala neúprosný boj pravicovo-oportunistickým a revizionistickým silám aj naďalej a do všetkých dôsledkov.

Nasvedčujú tomu aj opatrenia, ktoré už predtým prijalo predsedníctvo ÚV KSČ na svojom zasadaní 6. novembra 1970. Vo svojom uznesení ku kádrovej a personálnej práci zdôraznilo, že bude vychádzať „z triednych a politických kritérií a plného ocenenia odborných znalostí, schopností a morálnych vlastností ľudí“.⁵⁸ Už v tomto krátkom citáte možno nájsť minimálne dve antagonistické protirečenia, ktoré budú mať v budúcnosti za následok úplný krach akýchkoľvek dobrých úmyslov v tejto oblasti. Po prvé, triedne a politické kritériá vôbec nebolo možné v dobovej atmosfére zosúladiť s odbornými znalosťami, lebo väčšina naslovovzatých odborníkov bola z politických príčin mimo strany a nemohla zastávať zodpovedné funkcie. A po druhé, pravicový oportunist, revizionista a pod. bol pre príslušníkov normalizačnej garnitúry *a priori* amorálny, lebo chcel podkopáť jediný správny spoločenský systém: socializmus sovietskeho typu v jeho dogmatickej stalinsko-brežnevovskej podobe.

Naliehavú potrebu mať kvalitných odborníkov s vysokou marxisticko-leninskou uvedomelosťou a politickou bezúhonnosťou riešil normalizačný režim naozaj svojším spôsobom: Nemáme odborníkov? Tak si ich urýchlene vyrobíme! Z týchto dôvodov predsedníctvo ÚV KSS odporučilo koncom septembra 1970 vymenovať 45 nových docentov, 33 vysokoškolských profesorov a 12 nových dekanov vysokých škôl na Slovensku.⁵⁹ Súčasníkom bolo dobre známe, že títo ľudia by sa za normálnych okolností do spomínaných funkcií nikdy nedostali. Oveľa nebezpečnejšie však bolo iné riešenie, ktoré potom dostalo „zelenú“ a rozrástlo sa do nebývalých rozmerov: „vyzdvihovanie príslušníkov robotníckej triedy“ do dôležitých funkcií, najmä v straníckom a štátnom aparáte. G. Husák o tom hovoril už na zasadaní ÚV KSČ koncom júna 1970: „*Budeme potrebovať obrovské množstvo ľudí. Prirodzene, že i ľudí zo závodov, robotníkov... Ale nestačí len robotníka z fabriky zobrať a povedať: teraz budeš poslancom, keď nebol na takú úlohu pripravovaný. Musíme mu dať nejaké základné školenie, musíme s ním pracovať, musíme mu dať možnosti i v praxi sa niekde zapracovať. Táto úloha vážne pred nami stojí a musíme sa ňou zaoberať, aby sme skutočne našli ľudí schopných, talentovaných pre politickú prácu, našli priamo i v manuálnej výrobe a vedeli ich na túto prácu tiež pripraviť.*“⁶⁰ Tu sú zrejme korene poľutovaniahodného javu, vyskytujúceho sa v 70. a 80. rokoch 20. storočia, že z fabrík boli vyberaní nezdravo ambiciózni mladí robotníci, ktorí po ročnom internátnom „štúdiu“ zmaturovali a odchádzali študovať na Vysokú školu stranícku ÚV

58 NA ČR, f. ÚV KSČ, zas. P ÚV KSČ 6, 11. 1970. *Uznesenie predsedníctva ÚV KSČ ku kádrovej a personálnej práci*, zv. 143, a. j. 221/3.

59 ŠTEFANSKÝ, Michal. *Invázia, okupácia a jej dôsledky*. In *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970*, zv. III. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992, s. 186 – 187.

60 A ÚSD AV ČR. *Zápis ze zasadání ústředního výboru Komunistické strany Československa 25. až 26. 6. 1970*. Praha 1970, č. D IV/36 A.

KSČ v Prahe alebo v Bratislave. Po absolvovaní tejto dogmatickej vzdelávacej inštitúcie s mimoriadne nízkou úrovňou výučby odchádzali potom ako mladé progresívne kádre hlavne do aparátov jednotlivých stranických inštitúcií. Boli jedným z charakteristických syndrémov nielen stagnovania, ale aj úpadku politickej kultúry normalizačného režimu.

Možno aj dobre mienené slová G. Husáka na decembrovom pléne ÚV KSČ o zapojení postihnutých odborníkov do pracovného procesu sa rozhodne nenaplnili najmä v prostredí humanitnej inteligencie. Takmer vo všetkých prípadoch znamenalo vylúčenie z KSČ aj existenčný postih a mnohorakú diskrimináciu príbuzných. Aby toho nebolo málo, predsedníctvo ÚV KSČ sa už 13. februára 1970 rozhodlo vypracovať smernice pre založenie a vedenie jednotnej evidencie „exponentov pravice“ ako organizačného predpokladu permanentného zápasu s ich protistranickou ideológiou a praktickou činnosťou.⁶¹ Tieto smernice boli prijaté na zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ 8. januára 1971 a ich cieľom bolo „získavanie a sústavné udržiavanie prehľadu, kde sa predstavitelia pravice sústreďujú, vytváranie podmienok k izolovaniu ich pôsobenia na masy pracujúcich a mládež, zabránenie ich návratu... na exponované miesta (nomenklatúrne a iné významné funkcie) v štátnych a hospodárskych orgánoch, v inštitúciách a zariadeniach politického a ideologického pôsobenia na vedomie občanov, v spoločenských, kultúrnych a školských orgánoch a organizáciách, v oblasti medzinárodných a zahraničných vzťahov“.⁶² Prirodzene, podklady pre túto evidenciu obstarávali orgány Štátnej bezpečnosti neustálym sledovaním spomínaných „exponentov pravice“, infiltrovaním svojich agentov do ich radov, ba čo viac i donútením jej postihnutých členov k denunciantstvu voči svojím kolegom a priateľom.

61 ŠTEFANSKÝ, *Invázia, okupácia a jej dôsledky*, c. d., s. 194 – 195.

62 A ÚSD AV ČR. *Smernice ÚV KSČ pre založenie a vedenie jednotnej centrálnnej evidencie predstaviteľov, exponentov a nositeľov pravicového oportunizmu, organizátorov protistranických, protisocialistických a protisovietskych kampaní a akcií v kádrovej evidencii ÚV KSČ*, č. D I/368.

Výberová bibliografia

PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.

Zostavila Alžbeta Sedliaková, Historický ústav SAV

Knížné publikácie

- Bibliografie československé balkanistiky 1945 – 1965. Slovenská časť.* Praha : 1966. 116 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav. *Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932 – 1933.* Bratislava : Pravda, 1974. 436 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián – MANČEV, Krst'ju. *Bálgarija i nejnite sasedi 1931 – 1939. Politicheski i diplomatičeski otnosenija.* Sofia : Nauka i Izkustvo, 1978. 307 s.
- Diplomatski razvoj u jugoistočnoj Evropi 1932 – 1934. Nastanak Balkanskog pakta.* Radovi roč. II. Zagreb : 1977 – 1978. 281 – 407 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián – HROZIENČIK, Jozef. *V spoločnom boji.* Bratislava : Obzor, 1978. 161 s.
- AMORT, Čestmír. a kol. *Dějiny československo-bulharských vzťahů.* Praha : 1980, 278 – 328, 337 – 352, 363 – 379 s.
- Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita. Balkánske štáty a vytváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch.* Bratislava : Veda, 1981. 352 s.
- Georgi Dimitrov.* Bratislava : Pravda, 1982. 256 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián – HROZIENČIK, Jozef. *V Savmestna borba.* Sofia : 1982. 205 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián – KOLÁŘ, Josef – ŠŤOVÍČEK, Ivan. *Čechoslovaški izvori za bálgarskata istorija. Zv. 1.* Sofia : Izdatel'stvo na Bálgarskata akademija na naukite, 1985. 407 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián – KOLÁŘ, Josef – ŠŤOVÍČEK, I. *Čechoslovaški izvori za bálgarskata istorija. Zv. 2.* Sofia : Izdatel'stvo na Bálgarskata akademija na naukite, 1987. s. 450.
- BYSTRICKÝ, Valerián – KOLÁŘ, Josef – ŠŤOVÍČEK, Ivan – VASILEV, Vasil – MANOLOVA, Ludmila. *Češki i slovaški izvori za bálgarskata istorija. Zv. 3.* Sofia : Izdatel'stvo na Bálgarskata akademija na naukite, 1994. 295 s.
- Vznik Slovenského štátu 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. 1. Diel.* Ed. BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej. Bratislava : AEPRESS, 2007. 340 s.
- Vznik Slovenského štátu: 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. 2. Diel.* Ed. BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej. Bratislava : AEPRESS, 2008. 362 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu chronológia udalostí.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2008. 308 s.
- Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2008. 301 s.

Juraj Slávik. *Moja pamäť – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave. 1936 – 1937*. Ed. NĚMEČEK, Jan – [BYSTRICKÝ, Valerián]. Spolupráca ESSEN, A. – KUKLÍK, Jan. Bratislava : Veda, 2010. 486 s.

BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal a kol. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010. 575 s.

BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992*. Bratislava : Veda, 2012. 395 s.

Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938 – 1939. Ed. SEGEŠ, Dušan – HERTEL, Maroš – BYSTRICKÝ, Valerián. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2012. 576 s.

BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslav a kol. *Storočie procesov. Súdny, politika a spoločnosť v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava : Veda, 2013. 272 s.

Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Bratislava : Veda, 2014. 462 s.

Chronológia dejín Slovenska a Slovákov. Od najstarších čias po súčasnosť. Dejiny v dátumoch, dátumy v dejinách. I. Ed. DANGL, Vojtech – BYSTRICKÝ, Valerián. a kol. Bratislava : Veda, 2014. 547 s.

Chronológia dejín Slovenska a Slovákov. Od najstarších čias po súčasnosť. Dejiny v dátumoch, dátumy v dejinách. II. Ed. DANGL, Vojtech – BYSTRICKÝ, Valerián. a kol. Bratislava : Veda, 2014. 832 s.

Juraj Slávik. *Moja pamäť – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave. II. 1938 – 1939*. Ed. NĚMEČEK, Jan – BYSTRICKÝ, Valerián. Spolupráca ESSEN, A. – KUKLÍK, Jan. Bratislava : Veda, 2014. 512 s.

Kapitoly v monografiách

Zahraničná politika Bulharska v 30. rokoch. In BYSTRICKÝ, Valerián. (ed.). *Výbrané kapitoly z dejín európskych socialistických krajín*. Bratislava : Veda, 1975, s. 7 – 11, 150 – 200, 328 – 337.

Za balgarskata vanšna politika prez 30-te godini. In BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Vanšna politika na Bălgarija 1867 – 1944*. Sofia : 1978, s. 336 – 386.

Bulharsko. Bratislava : Obzor, 1982, s. 7 – 11, 62 – 96, 115 – 223.

Dejiny Slovenska. Zv. 5 (1918 – 1945). Ved. aut. kol. Miroslav Kropilák. Bratislava : Veda, 1985. 610 s. (140 rkp. s.)

Politická línia KSČ na Slovensku v období bezprostredného ohrozenia republiky. KSČ proti Mníchovu. In HOLOTÍKOVÁ, Zdenka – VARTÍKOVÁ, Marta (zost.). *KSČ a vývoj revolučného procesu na Slovensku 1848 – 1948*. Bratislava : Pravda, 1987, s. 232 – 259.

Hospodárske, sociálne a spoločenské pomery v rokoch 1918 – 1945. Politické zápasy v rokoch 1918 – 1945. In BYSTRICKÝ, Valerián – BAGIN, Anton. (ed.): *Ilava*. Osveta : Martin, 1991, s. 107 – 160.

- Štátoprávne predstavy na Slovensku v druhej polovici 30. rokov. Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (ed.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s.165 – 179, 199 – 241.
- Máme v histórii národa podobnú osobnosť? In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Juraj Slávik Neresnický. Od politiky cez diplomaciu po exil (1890 – 1969)*. Bratislava : Prodama, 2006, s. 20 – 23.
- 1938: Mníchovská dohoda. In KOVÁČ, Dušan – DETLEF, Brandes – PEŠEK, Jiří (ed.). *Medzníky vzťahov medzi Nemcami, Čechmi a Slovákmi 1848 – 1989*. Bratislava : Widesoft, 2007, s. 137 – 166.
- Das Münchener Abkommen. In *Wendepunkte in den Beziehungen zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken 1848 – 1989*. In KOVÁČ, Dušan – DETLEF, Brandes – PEŠEK, Jiří (Hrsg.). Essen, 2007, s. 151 – 183.
- Das Problem der Sicherheitsgarantien für die Tschecho-Slowakei nach dem Münchener Abkommen. In LEMBERG, Hans – MAREK, Michaela – BENEŠ, Zdeněk – KOVÁČ, Dušan. *Suche nach Sicherheit in stürmischer Zeit. Tschechen, Slowaken und Deutsche im System der internationalen Beziehungen der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Essen : Klartext Verlag, 2009, s. 189 – 213.
- Andrej Hlinka a HSLS v druhej polovici 30. rokov (zahraničnopolitické predstavy). In PEKNÍK, Miroslav a kol. *Ferdinand Juriga. Ludový smer slovenskej politiky*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2009, s. 362 – 390.
- NĚMEČEK, Jan – BYSTRICKÝ, Valerián. Juraj Slávik – Čechoslovák s dušou básnika. In NĚMEČEK, Jan – BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Juraj Slávik. Moja pamät' – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave 1936 – 1937*. Bratislava : Veda , 2010, s. 7 – 25.
- Informácie diplomatov a spravodajskej služby o pripravovanom rozbití [Č]SR. In PETRUF, Pavol. a kol. *Slovensko a Československo v XX. storočí. Výbrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej – Lantayovej, Dr.Sc.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 113 – 128.
- Ivan Dérer, sociálna demokracia a politický vývoj v autonómnom Slovensku. In PEKNÍK, Miroslav a kol. *Dr. Ivan Dérer – politik, právnik a publicista*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2010, s. 443 – 465.
- Slovensko v politike Nemecka 1918 – 1938. In IVANIČKOVÁ, Edita a kol. *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 306 – 322.
- Slovakia from the Munich Conference to the declaration of independence. In TEICH, Mikuláš – KOVÁČ, Dušan – BROWN, Martin. *Slovakia in History*. New York : Cambridge University Press, 2011, s. 157 – 174.
- Politický vývin v čase rastúceho ohrozenia republiky. In FERENČUHOVÁ, Bohumila a kol. *Slovensko v 20. storočí. Zv. 3. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda – Historický ústav SAV, 2012, s. 441 – 476.

Slovenská autonómia za druhej republiky a vznik Slovenského štátu. In FERENČUHOVÁ, Bohumila a kol. *Slovensko v 20. storočí. Zv. 3. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda – Historický ústav SAV, 2012, s. 477 – 516.

Cesta Jozefa Tisa do Berlína 13. – 14. marca 1939. In MIČEV, Stanislav a kol. *V perimetri zameriavača. Kapitoly z dejín Slovenska v druhej svetovej vojne, venované k 70. narodeninám PaedDr. Jána Stanislava, CSc.* Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2012, s. 34 – 64.

K niektorým politicko-spoločenským otázkam vývoja Slovenska v rokoch 1935 – 1938. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ROGULOVÁ, Jaroslava a kol. *Občianska spoločnosť a politická kultúra: Kapitoly z dejín Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 45 – 60.

BYSTRICKÝ, Valerián – MEDVECKÝ, Matej. Pragmatický a romantický vyzvedač : špiónážna aféra za slovenského štátu. In BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava a kol. *Storočie procesov. Súdny, politika a spoločnosť v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava : Veda : Historický ústav SAV, 2013, s. 117 – 129.

BYSTRICKÝ, Valerián – GÁBRIŠ, Tomáš. Kontinuita a diskontinuita v dejinách. Slovenská republika 1939 a Slovenská republika 1993. In LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava : Veda, 2013, s. 28 – 61.

Reakcia slovenských politických strán na Mníchovskú dohodu. In KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava : Paneurópska vysoká škola, 2013, s. 158 – 190.

Idea samostatnosti na autonómnom Slovensku. In FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a reality*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 15 – 36.

Vznik Slovenského štátu. In HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan. *Slovensko v 20. storočí. Zv. 4. Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 2015, s. 17 – 33.

Edičná činnosť

G. Dimitrov. *Výber z prejavov a článkov. Štúdia a výber dokumentov*. Bratislava : Pravda, 1972. 390 s.

Vybrané kapitoly z dejín európskych socialistických krajín. Bratislava : Veda, 1975. 340 s.

D. Blagoev. *Výber z diela. Štúdia a výber dokumentov*. Bratislava : 1981. 280 s.

Bulharsko. Ed. BYSTRICKÝ, Valerián. Bratislava : Obzor, 1982, 221 s.

Ilava. Ed. BYSTRICKÝ, Valerián – BAGIN, Anton. Martin : Osveta, 1991. 305 s.

Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava : Historický ústav SAV, 1991. 170 s.

Slovensko v politickom systéme Československa. Ed. BYSTRICKÝ, Valerián – FANO, Štefan. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992. 235 s.

Pokus o politický a osobný profil J. Tisu. Ed. BYSTRICKÝ, Valerián – FANO, Štefan. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992. 380 s.

- Dubnica nad Váhom*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993. 214 s.
- Slovensko na konci druhej svetovej vojny. (Stav, východiská, perspektívy)*. Ed. BYSTRICKÝ, Valerián – FANO, Štefan. Bratislava : Historický ústav, SAV 1994. 272 s.
- Gašpariková-Horáková, Anna. U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Ed. BYSTRICKÝ, Valerián – RYCHLÍK, Jan. Bratislava : Academic Elektronik Press, 1995. 303 s.
- Sivák, Jozef. Z mojich pamätí*. Zostavil, úvodnú štúdiu napísal a výber dokumentov urobil: BYSTRICKÝ, Valerián. Martin : Matica slovenská, 2003. 349 s.
- Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Ed. BYSTRICKÝ, Valerián – ZEMKO, Milan. Bratislava : Veda, 2004. 687 s.
- Storočie propagandy. Slovensko v osídlach ideológií*. Ed. BYSTRICKÝ Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava. Bratislava : Academic Elektronik Press, 2005. 235 s.
- Storočie škandálov. Aféry v moderných dejinách Slovenska*. Zost. BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava. Bratislava : Pro Historia, 2008. 248 s.
- Dubnica nad Váhom. Od minulosti po súčasnosť*. Zost. BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava. Dubnica nad Váhom : Mesto Dubnica, 2010. 463 s.

Vedecké štúdie publikované v periodikách

- Hnutie na obranu Dimitrova v Československu. In *Slovanské štúdie*, roč. 7, 1965, s. 35 – 57.
- Stanovisko Malej dohody a Balkánskej dohody k vyzbrojovaniu Bulharska v rokoch 1934 – 1938. In *Slovanské štúdie*, roč. 8, 1966, s. 149 – 183.
- Vznik Balkánskej dohody a československá zahraničná politika. In *Historický časopis*, roč. 15, 1967, č. 3, s. 365 – 387.
- MANČEV, Krst'ju – BYSTRICKÝ, Valerián. Balgaro-jugoslavskije otnošenija 1933 – 1937 i Čechoslovakija. In *Istoričeski pregled*, roč. 24, 1968, č. 4, s. 3 – 30.
- Nové tendencie v zahraničnej politike balkánskych štátov začiatkom 30. rokov. In *Slovanské štúdie*, roč. 10, 1968, s. 113 – 154.
- Prevrat 19. mája 1934 v Bulharsku a Malá dohoda. In *Slovanský prehľad*, roč. 54, 1968, č. 4, s. 290 a n.
- Historiographie slovaque sur l'histoire de l'Europe du sud-est de 1945 à 1969. In *Studia Balkanica Bohemoslovaca*, 1970, s. 37 – 47.
- Slovačkaja istoriografija 1960 – 1970 gg. o problemach Central'noj, Vostočnoj i Jugovostočnoj Jevropy. In *Sovetskoje slavjanovedenije*, 1971, č. 2, s. 80 – 85.
- Slovenská historiografia o problémoch strednej, východnej a juhovýchodnej Európy v rokoch 1960 – 1970. In *Slovanské štúdie*, roč. 12, 1971, s. 246 – 254.
- Vplyv juhoslovansko-bulharského paktu na vývoj Balkánskej dohody. In *Slovanské štúdie*, roč. 11, 1971, s. 81 – 113.
- Zu den Fragen der Beziehungen Bulgariens zu den Grossmächten in den Jahren 1936 – 1938. In *Studia balkanica*, 1971, č. 4, s. 99 – 121.

- Balkánske štáty a problém bezpečnosti v druhej polovici tridsiatych rokov. In *Slovanské štúdie*, roč. 13, 1972, s. 143 – 156.
- Balkanskije gosudarstva i problem bezopasnosti (1936 – 1938). In *Studia balkanica*, 1973, č. 7, s. 246 – 254.
- Konferencia v Lausanne – konečné riešenie reparačnej otázky. In *Slovanské štúdie*, roč. 14, 1973, s. 51 – 83.
- BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav. Problém odzbrojenia v rokoch 1932 – 1933. In *Slovanské štúdie*, roč. 15, 1973, s. 79 – 119.
- Bulharskí študenti v Slovenskom národnom povstaní. In *Slovanský prehľad*, roč. 60, 1974, č. 3, s. 342 – 347.
- Otnošenijeto na Malkata Antanta i Balkanskoto saglašenije kam prevrata na 19 máj 1934 g. In *Vekove*, 1975, č. 1, s. 32 – 40.
- Le plan Tardieu sur la structure économique des pays danubiens en 1932 et la Tchécoslovaquie. In *Studia historica Slovaca*, roč. 8, 1975, s. 73 – 109.
- Iz borbite na balgarskite studenti v Slovakija prez 1939 – 1945 g. In *Izvestija na Instituta po istorija na BKP*, 1977, č. 36, s. 317 – 330.
- Pokus o hospodárske a politické upevnenie Malej dohody (1933). In *Slovanské štúdie*, roč. 18, 1977, s. 145 – 176.
- Antifašistický boj v Bulharsku 1923-1941. In *Sborník k problematice dějin imperialismu*, roč. 5, 1978, s. 475 – 492.
- Bálgarija i Mjunchen. In *Izvestija na Bálgarskoto istoričesko družestvo*, 1978, kniha 32, s. 223 – 239.
- Bulharsko a Mníchov. In *Slovanský prehľad*, roč. 64, 1978, č. 4, s. 283 – 294.
- Politiko-diplomatičeski aspekti na vaoražavaneto na Bálgarija prez 30. g. In *Voенno-istoričeski sbornik*, 1978, č. 2, s. 90 – 109.
- Z tradícií slovensko-bulharských revolučných vzťahov. In *Zbornik Múzea SNP*, roč. 3, 1978, s. 109 – 148.
- Bálgarija i Českoslovakija prez 30-te godini. In *Bálgarija v sveta ot drevnosta do naši dni*, roč. 2, 1979, s. 460 – 475.
- Československo-bulharské hospodárske vzťahy v 30. rokoch. In *Slovanský prehľad*, roč. 65, 1979, č. 4, s. 310 – 322.
- BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav. Štáty strednej a juhovýchodnej Európy a otázka bezpečnosti v 30. rokoch. In *Slovanský prehľad*, roč. 66, 1980, č. 1, s. 24 – 32.
- G. Dimitrov a problémy medzinárodného vývoja 1935 – 1938. In *Slovanský prehľad*, roč. 68, 1982, č. 3, s. 189 – 201.
- Postoj štátov juhovýchodnej Európy k Československu v rokoch 1938. In *Slovanské štúdie*, roč. 23, 1982, č. 2 (O československej zahraničnej politike 1918 – 1948), s. 43 – 71.
- BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav. Gosudarstva Centralnoj i Jugovostočnoj Jevropi i problema bezopasnosti v 30. godach. In *Sovetskoje slavjanovedenije*, 1983, č. 2, s. 31 – 48.

Koncepcia národného frontu v politike KSČ na Slovensku pred Mníchovom. In *Historický časopis*, roč. 33, 1985, č. 6, s. 841 – 866.

VII. kongres Kominterny a boj proti fašizmu a vojne. In *Slovanské štúdie*, roč. 25, 1985, č. 1, s. 31 – 43.

Georgi Dimitrov i Českoslovakija. In *Godišnik na nacionalnij muzej Georgi Dimitrov*, roč. 8, 1986, s. 85 – 113.

Kominternu a politiku KSČ na Slovensku pri riešení národnostnej problematiky v procese obrany republiky. In *Slovanský přehled*, roč. 72, 1986, č. 3, s. 125 – 131.

Slovenská historiografia obdobia kapitalizmu. In *Historický časopis*, roč. 35, 1987, č. 1, s. 91 – 98.

Tärgovski vrážki medzi Českoslovakija i Bälgarija predi Vtorata svetovna vojna. In *Vekove*, roč. 16, 1987, č. 2, s. 17 – 27.

Memorandum I. Dérera o vývoji na Slovensku po 6. 10. 1938. In *Zborník Múzea SNP*, roč. 12, 1987, s. 215 – 219.

Dva nové dokumenty o boji KSČ na obranu republiky. In *Zborník Múzea SNP*, roč. 12, 1987, s. 219 – 243.

Niektoré aspekty československo-rumunskej spolupráce pred Mníchovom. In *Sborník k problematice dějin imperialismu*, roč. 22, 1987, s. 149 – 157.

Politika KSČ na Slovensku od Mníchova do 14. marca 1939. In *Zborník Múzea SNP*, roč. 12, 1987, s. 4 – 37.

Spolupráca antifašistického hnutia na Slovensku s generálom Zaimovom. In *Slovanský přehled*, roč. 73, 1987, s. 224 – 233.

Pokusy o utvorenie opozičnej protifašistickej strany na Slovensku po Mníchove. In *Historický časopis*, roč. 36, 1988, s. 489 – 493.

Satrudničestvo v borbata protiv fašizmu prez Vtorata svetovna vojna. In *Vekove*, roč. 17, 1988, s. 23 – 33.

Slovenská spoločnosť a Mníchov. In *Spoločenské vedy ve škole 1988*, (september), s. 39 – 47.
Koncepcia národného frontu v politike KSČ v 30. rokoch. In *Československý časopis historický*, roč. 37, 1989, č. 3, s. 364 – 375.

Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protifašistickej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In *Zborník Múzea SNP*, roč. 14, 1989, s. 27 – 60.

Bulharskí komunisti v boji za mier a spoluprácu balkánskych krajín. In *Slovanské štúdie*, 1989, s. 83 – 95.

Bulharskí komunisti v boji proti fašizmu a za povojnovú spoluprácu (1939 – 1945). In *Slovanské štúdie*, 1989, s. 124 – 130.

Otázka garancií hranic Česko-Slovenska po Mníchovskej konferencii. In *Slovanský přehled*, roč. 76, 1990, č. 4, s. 115 – 125.

K politike strán Česko-Slovenska v medzivojnovom období. In *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 4 – 5, s. 498 – 501.

- Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku v roku 1938. In *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 1, s. 52 – 68.
- Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb v r. 1938. In *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 4, s. 438 – 466.
- E. Beneš a Slovensko 1918 – 1939. In *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 2, s. 243 – 261.
- Dokumenty o postoji Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 2, s. 317 – 327.
- Szlovákia államjogi helyzeté a harmincas évek végén. In *Palócföld* 1997, č. 1, s. 102 – 108.
- Vyst'ahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 4, s. 596 – 611.
- Nemecká okupácia Rakúska. In *Vojenská história*, roč. 2, 1998, č. 3, s. 64 – 76.
- Predstavy o postavení Slovenska v ČSR koncom 30. rokov. In *Střední a východní Evropa v krizi 20. století*. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 3 – 4. Studia historica 42, 1995 [vyd. 1998], s. 263 – 278.
- Milan Hodža a slovenská otázka koncom 30. rokov. In *Moderní dějiny*, roč. 7, 1999, s. 33 – 44.
- Konferencia Stálej rady Malej dohody v Sinai 24. – 27. septembra 1933. In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 4, s. 96 – 105.
- Zasadnutie Slovenského snemu 14. marca 1939. In *Historický časopis*, roč. 47, 1999, č. 1, s. 105 – 114.
- Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 48, 2000, č. 2, s. 257 – 281.
- Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. In *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 2, s. 41 – 61.
- K niektorým problémom vývoja historiografie na Slovensku v 90. rokoch 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 50, 2002, č. 1, s. 10 – 19.
- Dohoda štyroch veľmocí v Mníchove roku 1938. In *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 3 – 4, s. 44 – 62.
- BYSTRICKÝ, Valerián – PÍSECKÁ, Barbara. Žilinská dohoda 6. októbra 1938. In *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 4, 77 – 108.
- Projekt „Slovensko v 20. storočí“. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2006, s. 109 – 116.
- BYSTRICKÝ, Valerián – SEGEŠ, Dušan. Posledné dni slovenských Košíc. In *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 103 – 123.
- BYSTRICKÝ, Valerián – SEGEŠ, Dušan. Reflexia medzivojnového politického vývoja na Slovensku očami Varšavy. In *Historický časopis*, roč. 55, 2007, č. 2, s. 339 – 364.
- K niektorým politicko-spoločenským otázkam vývoja Slovenska v rokoch 1935 – 1938. In *Forum*, roč. 4, 2010, č. 1, s. 1 – 16.
- Vojenský zásah ústrednej vlády na Slovensku 9. – 11. marca 1939 = The military intervention of the central government in Slovakia, 9 – 11 March 1939. In *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 3, s. 439 – 469.

The Military Intervention of the Central Government in Slovakia, 9 – 11 March 1939. In *Historický časopis*, roč. 59, 2011, Supplement, s. 77 – 110.

Mníchov v denníkoch a spomienkach slovenských politikov. BYSTRICKÝ, Valerián. In *Mníchov ve vzpomínkách pamětníků* [seriál]. Supplementum 2, 2012, s. 143 – 156.

BYSTRICKÝ, Valerián – ŠIMKOVÁ, Ludmila. Bibliografia publikovaných spomienok slovenských verejných činiteľov na roky 1918 – 1939. In *Mníchov ve vzpomínkách pamětníků*. Supplementum 2, 2012, s. 157 – 179.

Vedecké štúdie publikované v zborníkoch

ČSR a Balkán v 30. rokoch. In *50. výročí Československé republiky*. Praha : 1968, s. 136 – 147.
Juhoslovansko-bulharský pakt a Československo. In *Československo a Juhoslávia*. Bratislava : 1968, s. 312 – 325.

Bolgarija i voznikovenije Balkanskoj Antanty. In *Actes de premier Congress des Études balkaniques et Sud-est Européenes*. Sofia : 1972, s. 203 – 212.

Boj na obranu Dimitrova na Slovensku. In *J. Dimitrov a súčasnosť*. Brno : 1973, s. 44 – 50.

Balkánska dohoda a problém kolektívnej bezpečnosti. In DEÁK, Ladislav (ed.). *Kolektívna bezpečnosť v minulosti a súčasnosti*. Bratislava : 1977, s. 147 – 157.

Antifašistický boj v Bulharsku 1923 – 1941. In *Zborník k problematice dějin imperialismu*. Praha, 1978, č. 5, díl II, s. 475 – 492.

The Balkan Entente and Bulgaria in the Thirties. In *Rapports, Co-rapports, Communications Tchecoslovaques pour le IVe congrès d' AIESEE*. Praha : ÚČSD ČSAV, 1979, s. 293 – 306.

BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav. The Security of the States of Central and South-Eastern Europe in the Thirties. In *Problems of Continuity and Discontinuity in History*. Praha : 1980, s. 223 – 242.

The Balkan States and the Collective Security (1934 – 1935). In *Rapports, Co-rapports, Communications Tchecoslovaques pour le Ve congrès d' AIESEE*. Praha : ÚČSD ČSAV 1984, s. 301 – 312.

Koncepcia politiky neutrality balkánskych štátov v druhej polovici 30. rokov. In *Sbornik v čest na akademik Ch. Christov*. Sofia : 1988, s. 264 – 277.

K otázke vzniku koncepcie národného frontu v Československu koncom 30. rokov. In *Od vzniku Československa k socialistickému dnešku*. Banská Bystrica : 1988, s. 141 – 152.

Die Tschechoslowakei und die Annexion Österreichs. In *Fünfzig Jahre danach – Der „Anschluss“ von innen und aussen gesehen*. Wien – Zürich : 1989, s. 254 – 260.

Boj na obranu republiky. In *Kapitolky z dejín Československa 1914 – 1938*. Bratislava : 1990, s. 68 – 81.

Der Organisationspakt – der Höhepunkt der Integrationspläne der Kleine Entente. In *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau und Balkanraum seit dem Wiener Kongres*. Graz : 1991, s. 249 – 263.

La Tchecoslovaquie et l' annexion de l' Autriche. In KLEISLER, F. (ed.). *Anschluss une affaire Européenne*. Rougen : 1991, s. 167 – 173.

Jozef Tiso a 14. marec 1939. In BYSTRICKÝ, Valerián – FANO, Štefan (zost.). *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, s. 124 – 136.

Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov. In MATHÉ, Svätoslav (zost.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Politologický kabinet SAV – Vysoká vojenská pedagogická škola, 1992, s. 78 – 90.

Prestavba republiky na federáciu v roku 1938. In BYSTRICKÝ, Valerián (zost.). *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, s. 65 – 72.

Zahraničnopolitické aspekty obrany Československa. In *Vojensko-politické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918 – 1945*. Trenčín : 1992, s. 60 – 76.

Diplomatické a vojenské garancie bezpečnosti proti nacionálsocialistickej agresii. In HOENSCH, Jörg Konrad – KOVÁČ, Dušan (zost.). *Ztroskotání spolužití. Češi, Němci, Slováci v první republice*. Praha : Ministerstvo zahraničných vecí, 1993, s. 209 – 226.

Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov. In PEKNÍK, Miroslav (zost.). *Milan Hodža štátnik a politik*. 2. doplnené a rozšírené vyd. Bratislava : Veda, 1994, s. 142 – 148.

Die diplomatischen und militärischen Voraussetzungen der Verteidigung der ČSR gegen die nationalsozialistische Aggression. In HOENSCH, Jörg Konrad – KOVÁČ, Dušan (hrsg.). *Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918 – 1938*. Essen : Klartext, 1994, s. 135 – 147.

Grantové vedecké projekty v oblasti historických vied v SAV a na vysokých školách v rokoch 1991 – 1996. In FANO, Štefan (ed.). *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 27 – 30.

Slovensko roku 1938 (východiská a perspektívy). In VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef (zost.). *Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Zv.1. Praha : Historický ústav AV ČR, 1999, s. 201 – 215.

Českí zamestnanci na Slovensku v rokoch 1938 – 1939. In ZELINOVÁ, Hana (ed.). *Česi na Slovensku*. Martin : Slovenské národné múzeum, 2000, s. 17 – 31.

Rozbitie ČSR a jeho odraz v informáciách diplomatov a spravodajcov. In CSÉFALVAY, František – PÚČIK, Miloslav (ed.). *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2000, s. 16 – 57.

Der Abschub der tschechischen Staatsangestellten aus der Slowakei 1938 – 1939. In HEUMOS, Peter (ed.). *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München : R. Oldenbourg Verlag, 2001, s. 111 – 131.

Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov. In PEKNÍK, Miroslav (ved. red.). *Milan Hodža štátnik a politik*. 3. rozšírené a doplnené vydanie. Bratislava : Veda, 2002, s. 271 – 284.

Slovensko a Mnichov. In NĚMEČEK, Jan (ed.). *Mnichovská dohoda cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha : Univerzita Karlova – Karolinum, 2004, s. 172 – 201.

- Slovenská otázka v medzivojnovom Československu. In ŠVORC, Peter – HARBUĽOVÁ, Ľubica – SCHWARZ, Karl (zost.). *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Prešov : Vydavateľstvo Universum, 2005, s. 233 – 255.
- Bolševizmus verzus fašizmus. In BYSTRICKÝ, Valerián – ROGUEOVÁ, Jaroslava (ed.). *Storočie propagandy. Slovensko v osidlach ideológií*. Bratislava : Academic Elektronik Press, 2005, s. 33 – 42.
- Problém záruk bezpečnosti Česko-Slovenska po Mníchovskej dohode. In BENEŠ, Zdeněk – KOVÁČ, Dušan – LEMBERG, Hans (ed.). *Hľadání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Ústí nad Labem : Albis international, 2006, s.171 – 193.
- Problémy integrácie a bezpečnosti v 30. rokoch 20. storočia. In *Jubileen sbornik*. Sofia : Izdatelstvo Paradigma, 2006, s. 369 – 380.
- Riešenie slovenskej otázky v kontexte rozhovorov slovenských politikov 29. a 30. septembra 1938 v Prahe. In SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (ed.). *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 175 – 190.
- Slovensko v druhej republike. In POLJAR, J. a kol. (usporiadaly). *Židovská menšina za druhej republiky*. Sborník prednášiek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2007, s. 118 – 131.
- Milan Hodža and Czecho-Slovak Relations in the Late 1930s. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža – Statesman and Politician*. Bratislava : Veda, 2007, s. 285 – 300.
- Štátnosť darovaná, či vnútená? In SZIGETY, László (ed.). *Slovenská otázka dnes*. Bratislava : Kalligram, 2007, s. 50 – 59.
- Problémy integrácie a bezpečnosti v 30. rokoch 20. storočia. In MARUŠIAK, Juraj. – SLÁDEK, Kamil – ZELENÁK, Peter (ed.). *Integračné a dezintegračné procesy v strednej Európe v 20. storočí*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2008, s. 126 – 135.
- Vnútropolitický ohlas na zmeny hraníc v roku 1938. In ŠMIHULA, Daniel (ed.). *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Bratislava : Úrad vlády Slovenskej republiky, 2008, s. 35 – 47.
- Zahraničnopolitické aktivity Hlinkovej ľudovej strany. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal (ed.). *Rozbitie alebo rozpad ? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 138 – 151.
- Slovensko v 30. rokoch 20. storočia. In PISULIŇSKI, Jan – RĄCZY, Elżbieta – ŻARNA, Krzysztof (red.). *Polska Słowacja. Europa Środkowa w XIX–XXI Wieku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Orlof*. Rzeszow : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011, s. 59 – 72.
- BYSTRICKÝ, Valerián – ŠIMKOVÁ, Ľudmila. Bibliografia spomienok a denníkov na vývoj na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In *Vojenská história*, roč. 15, 2011, č. 1, s. 167 – 185.
- BYSTRICKÝ, Valerián – SCHVARC, Michal. „München“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. In ZARUSKY, Jürgen – ZÜCKERT, Martin (Hrsg.). *Das Münchener*

Abkommen von 1938 in europäischer Perspektive. München : Oldenbourg Verlag, 2013, s. 383 – 409.

Okrem tu uvádzaných publikácií autor publikoval množstvo odborných a popularizačných prác z problematiky slovenských dejín, dejín Československa a všeobecných dejín. Bohatá je tiež jeho recenzná činnosť.¹

---

¹ Práca je výstupom projektu Vega č. 2/0154/14: Studená vojna a stredovýchodná Európa: niektoré aspekty jej vývoja v čase a priestore riešeného v Historickom ústav SAV.

PRAMENE A LITERATÚRA

Internetové zdroje

http://ajw.asahi.com/article/behind_news/politics/AJ201305130131.

<http://atheneum.zde.cz>.

http://bg.wikipedia.org/wiki/Борис_Трайковски.

http://bg.wikipedia.org/wiki/тетовски_университет.

<http://echo24.cz/a/wvDKU/masarykovy-vrazednice-65-zen-odsouzenych-k-smrti-dostalo-milost>.

<http://forumhistoriae.sk/01-2009>.

<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39392/Olejnik.pdf>.

<http://futbal.pravda.sk/ms-2014/clanok/320348-strieborni-chlapci-boli-zlati-prisudili-im-moralny-titul/>.

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1941/feb/13/detention-s#S5CV0368P0_19410213_HOC_76http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/19181105/19181105_01.htm>.

<http://japanfocus.org/-Awaya-Kentaro/2061/article.html>.

<http://lrf.revues.org/123>.

<http://lrf.revues.org/128>.

<http://magyaridok.hu/lugas/nemet-ullo-szovjet-kalapacs-207370/>.

http://mandiner.hu/cikk/20150805_1_balogh_beni_felszabadas_megszallas_a_voros_hadsereg_magyarorszagon_valasz_krausz_tamasnak.

http://mk.wikipedia.org/wiki/македонски_парламентарни_избори_1990.

<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=38850&pIdx=2>.

<http://nuevomundo.revues.org/index3645.html>.

<http://nzs.trnava.sk/?q=node/1770>.

<http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/253895-slovensko-malo-pravo-solyoma-nepustit-na-svoje-uzemie/>.

<http://tortenelemportal.hu/2013/03/krausz-tamas-agitprop/>.

<http://tportal.sk/kapitulska-ulica-najstarsia-trnava/>.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6250>.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6621>.

http://www.academia.edu/8547499/The_Sacralization_of_Politics_in_the_Political_Catechisms_of_the_French_Revolution.

<http://www.asb.sk/architektura/stavby/nadcasova-architektura/okresna-nemocenska-poistovna-vtrnave>.

<http://www.egipatrona.hu/mvsz/index.php/2341-pragai-konferencia-visszaadni-ester-hazy-janosnak-becsuletet>.

<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1263&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

<http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/asien/abkehr-vom-pazifismus-japan-darf-soldaten-ins-ausland-schicken-13811616.html>.
http://www.japantimes.co.jp/news/2013/05/15/national/history/bigtime-backfire-hashimoto-justifies-sex-slave-use-prostitutes-for-u-s-forces/#.VjdW1_5dHIV.
<http://www.jstor.org/stable/43057095>.
<http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1920/abc/preface.htm>.
<http://www.marxists.org/archive/mehring/1918/marx/ch05b.htm>.
http://www.marxists.org/russkij/bukharin/azbuka/azbuka_kommunizma.htm.
<http://www.nrsr.sk/dl>.
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=110448>.
http://www.profutbal.sk/spravy/clanok73718-MS_1934__75_rokov_po_druhom_mieste_Ceskoslovenska.htm.
http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0705_00.htm.
http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1589_00.htm.
<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/336schuz/s336001.htm>.
<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/336schuz/s336004.htm>.
http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5061_00.htm.
<http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/171schuz/s171003.htm>.
http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2610_01.htm.
<http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/135schuz/s135003.htm>.
<http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/139schuz/s139005.htm>.
<http://www.psp.cz/eknih/1969fs/sn/stenprot/002schuz/s002001.htm>.
<http://www.snemovna.cz/eknih/1948ns/stenprot/030schuz/s030002.htm>.
<http://www.sueddeutsche.de/politik/jahre-anschluss-die-oesterreicher-waren-genauso-taeter-1.69704117>. http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf.
<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/avantgarda/AVA3/2.pdf>.
<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/avantgarda/AVA3/4.pdf>.
<http://www.upn.gov.sk/data/pdf/87-1991.pdf>.
<http://www.welt.de/politik/ausland/article116174314/Buergermeister-rechtfertigt-Zwangsprostitution.html>.
https://de.wikipedia.org/wiki/Hyakunin-giri_Ky%C5%8Ds%C5%8D.
https://de.wikipedia.org/wiki/It%C5%8D_Seichi.
https://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_history_textbook_controversies.
https://en.wikipedia.org/wiki/Saburo_Ienaga.
https://en.wikipedia.org/wiki/Seichi_It%C5%8D.
[https://en.wikipedia.org/wiki/The_Rape_of_Nanking_\(book\)http://www.sdh-fact.com/CL02_1/7_S4.pdf](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Rape_of_Nanking_(book)http://www.sdh-fact.com/CL02_1/7_S4.pdf).
https://en.wikipedia.org/wiki/Yasuhiro_Nakasone.
<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/11/prin-com.htm>.

https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/82/vyhlasene_znenie.html.
www.CISH-XXIIIndCongress,Jinan,JointSession9.

Archívy

Archiv bezpečnostních složek Praha
sign. 305-354-1
sign. 305-112-6

Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha
f. KPR

Archiv mesta Bratislavy
f. Inventár škôl 1

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky Praha
f. Generální sekretariát Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa
f. PMK
f. Právní odbor
f. Teritoriálne odbor – Maďarsko
Londýnský archiv – tajný
Londýnský archiv – důvěrný
Personální spis Z. Fierlingera
Telegramy došlé
Telegramy odeslané
Telegramy odeslané – tajné

Archiv Národního muzea Praha
f. Z. Fierlinger
f. J. Verčík

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky Praha
č. D IV/2
č. D IV/36
č. D IV/36 A
č. D IV/5
č. D IV/7
f. Sbírka Komise vlády ČSFR

Archiv vnější politiky Rossijskoj federacii (AVP RF) Moskva
f. 0138 (Referentura po Českoslovakiji)

f. 06 (Sekretariát V. M. Molotova)

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri Rím
f. Affari politici

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum Generała Sikorskiego Londýn
Kolekcja 28 (Ferdinand Kahánek)
f. Prezydium Rady Ministrów

Bundesarchiv Berlin
f. NS 19
f. R 58 (Reichssicherheitshauptamt)
f. R 70 Slowakei/357
f. R 901/111 310
f. ZB 6175

Bundesarchiv Koblenz
NL 1180/39
NL 1180/40

Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky Bratislava
Nezaradené spisy

Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes Viedeň
17091/a
19811/2

Hadtörténeti Levéltár Budapest
8604/1913 eln

Hoover Institution Archives Stanford
f. Poland. Ministerstwo Spraw Zagranicznych
Táborský Collection

Institut für Zeitgeschichte Mnichov
MA 650/2

Institut für Zeitgeschichte Viedeň

Library of Congress Washington

Jan Papánek Papers

Literárny archív spolku sv. Vojtecha Trnava

Magyar országos levéltár Budapest
f. Külügyministerium

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky Praha
f. Edvard Beneš

Národní archiv České republiky Praha
f. 02/1 (Predsedníctvo ÚV KSČ 1966 – 1971)
f. 07/15 (A. Dubček)
f. 10/7 (Politicko-právna komisia byra ÚV KSČ pre riadenie stránickej práce v Čechách 1969 – 1970)
f. Ministerství školství a národní osvěty 1918 – 1949
f. Ministerstvo vnitra – Londýn
f. ÚPV – B
f. ÚPV ČSSR/ČSFR – běžná spisovna, rok 1969
f. Úrad vlády ČSR
f. USČP
f. ÚV KSČ
f. ÚV KSČ 1945 – 1989
f. Úrad predsedníctva vlády

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-Hof und Staatsarchiv Viedeň
f. Staatskanzlei Kongressakten

Österreichisches Staatsarchiv/Archiv der Republik
Bürckel/Materie

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin
f. Gesandtschaft Preßburg
f. R 105 331

Slovenská národná knižnica – Literárny archív Martin
o. f. 83 (Tido J. Gašpar)
o. f. 131 (Valentín Beniak)

Slovenský národný archív Bratislava

- f. 116-7-1/178
- f. Anton Štefánek
- f. Hlavné štátne zastupiteľstvo
- f. Krajský úrad v Bratislave 1928 – 1938
- f. Ministerstvo pravosúdia
- f. Ministerstvo vnútra
- f. Ministerstvo zahraničných vecí
- f. Národný súd v Bratislave 1945 – 1947
- f. Policajné riaditeľstvo
- f. PPO
- f. S-504-1
- f. Slovenská národná rada 1969 – 1992
- f. Snem Slovenskej republiky
- f. ÚHÚ
- f. Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady
- f. Ústredňa štátnej bezpečnosti
- f. ÚV KSS
- f. ÚV SSR – zasadania vlády SSR 1969 – 1975
- f. ZSS, 1968 – 1977

Štátny archív Banská Bystrica

- f. Firemný register
- f. Okresný úrad v Brezne 1923 – 1945

Štátny archív Banská Bystrica – pobočka Zvolen

- f. Okresný úrad Zvolen

Štátny archív Bratislava

- f. Štátne zastupiteľstvo v Bratislave
- f. Župa Bratislavská II

Štátny archív Bratislava – pobočka Modra

- f. Okresný úrad Bratislava – okolie

Štátny archív Levoča – pobočka Poprad

- f. Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945

Štátny archív v Trnave

- f. Okresný úrad v Trnave

The National Archives Londýn
FO 688 (British Embassy to Poland)

The National Archives Kew, Surrey, Public Record Office
f. Foreign Office
f. KV 2/2482

Vojenský historický archív Bratislava
f. IV. HKP
f. LSBK Trenčín

Yad Vashem Jeruzalem
f. M/5-72
f. M-5/12
f. Police d' Israel 899

Zbierka mikrofilmov Historického ústavu SAV

Zemský Archiv Brno
f. B40

Literatúra

A

„Anschluß“ 1938. Eine Dokumentation, hrsg. v. Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstands. Wien, 1988.

AL-BAGDĀDĪ, °Abdallaṭīf. *Mudakkirāt °Abdallaṭīf al-Bagdādī*. [Memoáre °Abdallaṭīfa al-Bagdādīho]. Diel II. Káhira : al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīth, 1977.

AL-BĪṬĀR, Ṣalāḥaddīn. *Bajna al-mabda' wa at-taṭbīq: as-sijāsa al-°arabīja*. [Medzi princípom a aplikáciou: arabská politika]. Bejrút : Dār aṭ-ṭalī'a, 1960.

AL-MU°ALLIM, Walīd. *Sūrijā 1918 – 1958*. [Sýria]. Nikózia : Ṣarikat Bābil li-n-našr, 1985.

AL-MUWĀFĪ, °Abdalḥamīd Muḥammad. *Miṣr fī džāmi'at ad-duwal al-°arabīja*. [Egypt v Lige arabských štátov]. Káhira : al-Mu'assasa al-miṣrīja al-°amma li-l-kitāb, 1983.

ALTENHÖNER, Florian. Der Auslandsnachrichtendienst des SD und die Erklärung der slowakischen Unabhängigkeit am 14. März 1939. In *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 57, 2009, č. 10.

- ALTENHÖNER, Florian. *Der Mann, der den Zweiten Weltkrieg begann. Alfred Naujocks: Fälscher, Mörder, Terrorist*. Münster : Prospero Verlag, 2010.
- ALVAREZ-BENITO, Gloria – FERNANDEZ-DIAZ, Gabriela – INIGO-MORA, Isabel MA (eds.). *Discourse and Politics*. Newcastle-upon-Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2009.
- AMEIL, Gilbert – NATHAN, Isabelle et SOUTOU Georges-Henri (eds.). *Le Congrès de Paris (1856). Un événement fondateur*, Bruxelles – Bern – Berlin – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien : P.I.E. Peter Lang, 2009.
- As-SUWAJDĪ, Tawfiq. *Mudakkirātī. Nişf qarn min tārīḥ al-ʿIrāq wa al-qaḏīja al-ʿarabīja*. [Moje spomienky. Polstoročia dejín Iraku a arabskej otázky]. Bejrút : Dār al-kātib al-ʿarabī, 1969.
- AUFFENBERG-KOMARÓW, Moritz. *Aus Österreichs Höhe und Niedergang*. München, 1921.

B

- BADA, Michal – BARTLOVÁ, Alena a kol. *Putovanie dejinami pod múrmi Oravského hradu*. Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, 2015.
- BAKKE, Elisabeth. Čechoslovakizmus v školských učebniciach. In *Historický časopis*, roč. 47, 1999, č. 2.
- BALOGH, Béni L. (ed.). „Törvényes” megszállás. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944 – 1947*. Budapest : Magyar Nemzeti Könyvtár, 2015.
- BALOGH, László Levente. A magyar nemzeti áldozat narratíva változásai. In *Korall, társadalomtörténeti folyóirat*, roč. 16, Budapest, 2015, č. 59, s. 37 – 53.
- BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci. Mocensko-politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava : Archa, 1993.
- BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno : Prius, 2002.
- BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch. *Československo roku 1968. 2. díl: počátky normalizace*, Praha : Parta, 1993.
- BATATU, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1978.
- BEDNÁR, Štefan. *Bohém hľadá vlasť I*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1984.
- BEHBEHANI, Hashim S. H. *The Soviet Union and Arab Nationalism*. London : KPI, 1986.
- BEŇA, Jozef – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny práva na Slovensku I. (do roku 1918)*. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015.
- BEŇA, Jozef. *Diskontinuitná kontinuita slovenských ústavných dejín*. Bratislava : Atticum, 2014.
- BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PECKA, Jindřich. *Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970*, zv. 6/2. Praha – Brno : ÚSD AV ČR, 1999.

- BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce*. Zv. 2. Praha : Orbis 1927.
- BIELIK, František – SOPKO, Július. Ústredné orgány štátnej moci a správy na Slovensku. In *Sborník archivních prací*, roč. 13, 1963, č. 2.
- BIHARI, Péter. *Lövészárkok a hátországbán. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországnán*. Budapest : Napvilág, 2008.
- BILÁK, Vasiľ. *Až po mé smrti*. Praha : BVD, 2014.
- BIX, Herbert P. *Hirohito a vznik moderního Japonska*. Praha : BB art, 2002.
- BOLGÁR, Ferenc. *A párbaj szabályai*. Budapest, 1907.
- BOSL, Karl (ed.). *Das Jahr 1945 in der Tschechoslowakei*. Mnichov, Viedeň : Oldenbourg, 1971.
- BRANDENBERGER, D. L. – DUBROVSKY, A. M. „The People Need a Tsar“: The Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology, 1931 – 1941. In *Europe-Asia Studies*, roč. 50, 1998, č. 5, s. 873 – 892.
- BRANDES, Detlef. *Exil v Londýně. 1939 – 1943. Velká Británie a její spojení Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Praha : Karolinum, 2004.
- BRANDES, Detlef. *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939 – 1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. München : Oldenbourg, 1988.
- Bratislava v období noblesy a elegancie*. Rozhovor s PhDr. Elenou Kurincovou, kurátorkou novších dejín z Múzea mesta Bratislavy. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, roč. 8, 2008, č. 4, s. 42 – 43.
- BROD, Toman. *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939 – 1948. Československá cesta do sovětského područí*. Praha : Academia, 2002.
- BROSZAT, Martin. Das Sudetendeutsche Freikorps. In *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, roč. 9, 1963, č. 1, s. 30 – 49.
- BROWN, Martin David. *Jak se jedná s demokracií. Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii, 1939 – 1945*. Praha – Plzeň : Beta-Dobrovský-Ševčík, 2006.
- BŘACH, Radko. *Generál Maurice Pellé. První náčelník hlavního štábu čs. branné moci*. Praha : Ministerstvo obrany České republiky, 2007.
- BŘACH, Radko. Spojenecká smlouva mezi Československem a Francií z 25. ledna 1924 a garanční dohoda čs.-francouzská z 16. října 1925. In *Historie a vojenství*, roč. 43, 1994, č. 6.
- BUJNA, Tomáš a kol. *Slávne vily Slovenska*. Vydavateľstvo: Foibos, 2010.
- BURNS, William J. *Economic Aid and American Policy toward Egypt, 1955 – 1981*. Albany : State University of New York Press, 1985.
- BURUMA, Ian. *Zrod moderného Japonska 1853 – 1964*. Bratislava : Slovart, 2004.

- BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí*. 1. diel. Bratislava : AEPRESS, 2007.
- BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí*. 2. diel. Bratislava : AEPRESS, 2008.
- BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal a kol. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : Veda, 2010.
- BYSTRICKÝ, Valerián – ROGUEOVÁ, Jaroslava a kol. *Storočie škandálov. Aféry v moderných slovenských dejinách*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2008.
- BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1991.
- BYSTRICKÝ, Valerián. Nacistické Nemecko a vznik slovenského štátu. In *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 2.
- BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava : HÚ SAV vo vydavateľstve Prodama s. r. o., 2008.

C

- CACCAMO, Francesco. L'ultima missione di Milan Rastislav Štefánik alla Luce delle nuove fonti. In *Per Rita Tolomeo, scritti di amici sulla Dalmazia e l'Europa centro-orientale* a cura di Ester Capuzzo – Bruno Crevato-Selvaggi – Francesco Guida. Venezia : La Musa Talia, s. 207 – 228.
- CALWER, Robert. *Arbeiter-Katechismus: eine sozialdemokratische Antwort auf das Preis-Ausschreiben des Pfarrers Weber zur Anfertigung eines Arbeiter-Katechismus für evangelische Arbeiter*. Berlin : Vorwärts, 1889.
- CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York : Frederick A. Praeger, 1961.
- Cesty k novembru 1989*. Bratislava : Nová práca, 2000.
- CLAIR, Vilmos. Magyar párbajok Attila hun király idejétől az 1923. év végéig. In *Magyar párbaj*. Budapest : Osiris Kiadó, 2002.
- CLAIR, Vilmos. Párbajkódex. In *Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex* (zost. Ságvári, Gy.) Budapest : Osiris Kiadó, 2002.
- CLEMENTIS, Vladimír. K národnej otázke. In *DAV*, roč. 1, 1924, č. 1.
- CLEMENTIS, Vladimír. Kapitoly o nás. In *Mladé Slovensko*, roč. 5, január 1923, č. 3.
- CLEMENTIS, Vladimír. Trenčianskoteplické rozcestie: K socializmu či k fašizmu. In *DAV*, roč. 5, 1932, č. 6.
- COLOTKA, Peter. *Vo víre času*. Dolný Kubín : D + Gallery, 2015.
- CONNELLY, John. *Zotročaná univerzita*. Praha : Karolinum, 2008.
- CONWAY Martin – GOTOVITCH José (eds.). *Europe in Exile. European Exile Communities in Britain 1940 – 45*. Berghahn Books : New York, Oxford, 2001.

CORDOVA, Nathaniel I. The Constitutive Force of the Catecismo del Pueblo in Puerto Rico's Popular Democratic Party Campaign of 1938 – 1940. In *Quarterly Journal of Speech*, roč. 90, 2004, č. 2, s. 212 – 233.

Č

ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária a kol. *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojenskopolitickým udalostiam*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010.

ČARNOGURSKÝ, Pavol. *14. marec 1939*. Bratislava : Veda, 1992.

ČECHUROVÁ, Jana – KUKLÍK, Jan – ČECHURA, Jaroslav – NĚMEČEK, Jan (eds.). *Válečné deníky Jana Opočenského*. Praha : Karolinum, 2001.

ČEJKA, Eduard. *Československý odboj na Západě*. Praha : Mladá fronta, 1997.

ČERVINKOVÁ, Milada – OTÁHALOVÁ, Libuše (zost.). *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943. Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae. I. zväzok: Vzťahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě*. Praha : Academia, 1966.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava : Veda, 1992.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Tradícia a dejiny. Vybrané kapitoly z slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009.

D

DANCZER, Alfons. *A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar monarchia népei fegyverben és zászlók alatt*. Budapest : Franklin Társulat, 1889.

DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2006.

DANGL, Vojtech. Bratislava ako posádkové mesto (1867 – 1914). In *Vojenská história*, roč. 17, 2013, č. 2, s. 6 – 31.

DANGL, Vojtech. Dôstojnícky súboj ako osobitý spôsob riešenia cti a spravodlivosti (1850 – 1914). In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 2, s. 9 – 38.

DANGL, Vojtech. Dôstojník, manželstvo a rodina v Uhorsku (1850 – 1914). In *Vojenská história*, roč. 15, 2011, č. 1, s. 3 – 32.

DANGL, Vojtech. Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti) – Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig. (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. Bratislava : VHÚ, MO, 2002, s. 259 – 283.

DANGL, Vojtech. Súboj ako osobitý druh výkonu spravodlivosti. In *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.

Das rote ABC oder Sozialdemokratischer Katechismus. Ein Gesprächbüchlein für das arbeitende Volk. Aussig : Berner, 1894.

DEÁK, István. A zsoldtalanságtól a nyomorúságos zsoldig. In *A magyar katonatiszt (1848 – 1945)* zserk. Hajdu T. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1989.

DEÁK, István. Katonatiszti becsület és párbaj. In *História*, roč. 1985, č. 3.

DEÁK, István. *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918*. Budapest : Gondolat 1993.

DEÁK, Ladislav (ed.). *Malá vojna. (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993.

DEÁK, Ladislav (ed.). *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*. Martin : Matica slovenská, 2002.

DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : Veda, 1991.

DEÁK, Ladislav. *Zápas o strednú Európu 1933 – 1938. Politicko-diplomatické vzťahy*. Bratislava : Veda, 1986.

DEAN, Vera Micheles. *The Four Cornerstones of Peace*. New York : Whittlesey House, 1946.

DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František (eds.). *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920 – 1921. Svazek 1. (4. červen 1920 – 31. květen 1921)*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, Historický ústav AV ČR, 2004.

DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František (eds., ve spolupráci s Martinem Nechvátalem, Helenou Nováčkovou a Ivanem Šťovíčkem). *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920. Svazek I. (Listopad 1918 – Červen 1919)*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, Historický ústav AV ČR, 2001.

DEJMEK, Jindřich – LOUŽEK Marek (eds.). *Trianonská smlouva. Devadesát let poté*. Praha : Centrum pro ekonomiku a politiku, 2010.

DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan – MICHÁLEK, Slavomír. *Diplomacie Československa, díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918 – 1992)*. Praha : Academia, 2013.

DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan. *Československá zahraniční politika v roce 1936. Sv. 1 (1. leden – 31. srpen). Sv. 2 (1. září – 31. prosinec)*. Praha : UMV, Karolinum, 2003.

- DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan. *Československá zahraniční politika v roce 1938. Sv. 1 (1. leden– 30. červen). Sv. 2 (1. červenec – 5. říjen)*. Praha : UMV, Karolinum, 2001.
- DEJMEK, Jindřich. *Československá zahraniční politika v roce 1938. Dokumenty československé zahraniční politiky, sv. A/20/1*. Praha : ÚMV, Karolinum, Historický ústav Akademie věd ČR, 2000.
- DEJMEK, Jindřich. *Diplomacie Československa. Díl II*. Praha : Academia, 2013.
- DETLEF, Brandes. *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Praha : Argo, 2012.
- Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, zv. V. Die Bewaffnete Macht*. Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987.
- Documents diplomatiques relatifs aux Conventions d'alliance conclues par la République tchécoslovaque avec le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et le Royaume de Roumanie. Décembre 1919 – août 1921*. Prague, 1923.
- Documents on American Foreign Relations 1957*.
- Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava : NLC, 1998.
- Dokumenty vnějšej politiky, díl 24 (22. 6. 1941 – 1. 1. 1942)*. Moskva, 2000.
- Dokumenty z mezinárodných porad komunistických a robotníckych strán*. Bratislava : Pravda, 1976.
- DOLÍNEK, Vladimír. *Kniha o soubojích*. Praha : Naše vojsko, 2009.
- DRAXLER, Vladimír. *Zázračná skrinka*. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, roč. 6, 2006, č. 4.
- DRUG, Štefan. *DAV a davisti*. Bratislava : Obzor, 1965.
- DRUG, Štefan. *Vladimír Clementis. Život a dielo v dokumentoch*. Bratislava : Osveta, 1993.
- DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná*. Bratislava : Národná obroda, 1993.
- DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011.
- DUCHÁČEK, Ivo. *Jak Rudá armáda mapovala Střední Evropu: Těšínsko a Podkarpatsko*. B. m. : Svědectví, 1981.
- DYROFF, Hans-Dieter (Hg.). *Der Wiener Kongress 1814/15. Die Neuordnung Europas*. München, 1966.

Ď

- ĎURICA, Milan S. *Milan Rastislav Štefánik vo svetle talianskych dokumentov*. Bratislava : THB Vydavateľská a tlačiarenská spoločnosť, s r. o., 1998.
- ĎURICA, S. Milan (ed.). *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2002.

E

- EBERLE, Henrik – UHL, Matthias (eds.). *Akta Hitler. Tajná složka NKVD pro Josifa V. Stalina, sestavená na základě protokolů o výsledku Hitlerova osobního pobočnicka Otto Günscheho a komorníka Heinze Lingeho. Moskva 1948/49.* Praha : Ikar, 2006.
- EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years: Waging Peace, 1956 – 1961.* New York : Doubleday, 1961.
- ENGELS, Frederick. The Principles of Communism. In *Selected Works*, Volume One, Moscow : Progress Publishers, 1969, s. 81 – 97.
- EYNARD, Jean Gabriel. *Der tanzende Kongress. Tagebuch Jean Gabriel Eynards.* Berlin : Hafen-Verlag G.M.B.H., 1923.

F

- FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období.* Bratislava : Veda, 1999.
- FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945.* Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969.
- FATRANOVÁ, Gila. *Boj o prežitie.* Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2007.
- FEDINEC, Csilla – ILYÉS, Zoltán – SIMON, Attila – VIZI, Balázs (szerk.). *A Közép-Európaiság dicsérete és kritikája.* Pozsony : Kalligram, 2013.
- FEIERABEND, Ladislav Karel. *Politické vzpomínky*, díl III., Brno : Atlantis, 1996.
- FELCMAN, Ondřej – VONDROVÁ, Jitka (eds.). *Vláda a prezident: Období normalizace (září 1968 – říjen 1969).* Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 8/2 sv. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk 2010.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan (eds.). *Slovensko v 20. storočí. Tretí zväzok. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939.* Bratislava : Veda, 2012.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila. *Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989.* Bratislava : Veda, 2008.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila. Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu o spolenectve a priateľstve (máj 1923 – január 1924). In *Slovanské historické studie*, 23, 1991, s. 79 – 89.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila. Sui rapporti tra l'Italia e la Repubblica ceco-slovacca tra il 1918 et il 1920. Selezioni di documenti dell'Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale, Roma. In *Slovak Studies – XXXVI.* Rubettino Editore 2015.
- Feyerlichkeiten bey der Rückkehr St. Maj. Des Kaisers von Österreich nach Wien im Jahre 1814, dann bey dem Empfange und während der Anwesenheit der fremden Souveräne in Wien in den Jahren 1814 und 1815.* Wien, 1816.
- FIERLINGER, Zdeněk. *Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje*, díl 1. Praha : Dělnické nakladatelství, 1947.

FILIPOVÁ, Marta. Brno a Výstava soudobé kultury 1928. Výstava jako symbol národa a státu, In *Kontexty*, 2013, roč. 5, č. 5.

FIŠÁK, Ján. *Evanjelium sociálnej demokracie v otázkach a odpovediach. Pravá náuka pre robotnícky ľud*. Bratislava : Slovenské robotnícke noviny, 1905.

FLEURY, Antoine – KNIPPING, Franz – KOVÁČ, Dušan – SCHRAMM, Tomasz (éds.). *Formation et décomposition des États en Europe au 20e siècle*. In *L'Europe et les Europes 19 et 20 siècles*. Bruxelles/Brussels : P.I.E. Peter Lang, 2012.

FÖLDESI, Margit. *Szövetséges Ellenőrző Bizottságok Magyarországon. Visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében 1945 – 1947*. Budapest : Ikva, 1995.

FRANKENBURG, Adolf. *Emlékiratok*, zv. I. Pest, 1868.

FREYTAG, Carl. *Deutschlands „Drang nach Südosten“ „Der Mitteleuropäische Wirtschaftstag und der „Ergänzungsraum Südosteuropa“ 1931 – 1945*. Wiedeň : Vienna University Press, Göttingen : V & Runipress, 2012.

FRIEDER, Emanuel. *Z dennika mladého rabína*. Bratislava : Judaica Slovaca, 1993.

FRIEDL, Jiří. *Na jedné frontě*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 2005.

G

GADDIS, John Lewis. *Studená vojna*. Bratislava : Slovart, 2006.

GAŠPAR, J. Tido. *Za dobro celku*. Bratislava : ČAS, 1942.

GECSÉNYI, Lajos – MÁTHÉ, Gábor. *Sub clausula. Dokumentok két békeszerződés – Trianon, Paris – történeből*. Budapest : Magyar közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

GERLING, Reinhold. *Zlatá kniha manželství*. Praha : SFINX, 1924.

GLATZ, Ferenc. *Minorities in East-Central Europe. Historical Analysis and a Policy Proposal*. Budapest : Europa institut, 1993.

GOLDSCHMIDT Jr., Arthur. *Modern Egypt. The Formation of a Nation-State*. Boulder, Colorado : Westview Press, 2004.

GRZYWACZ, Andrzej – KWIECIEŃ, Marcin. Sikorszczycy kontra sanatorzy 1939 – 1940 (z dziejów konfliktów politycznych uchodźstwa polskiego). In *Zeszyty Historyczne*, zeszyt 127 (1999), s. 63 – 127 (prvá časť), *Zeszyty Historyczne*, zeszyt 129 (1999), s. 44 – 125 (druhá časť).

H

HAFER, Andreas – HAFER, Wolfgang. *Hugo Meisl aneb: Vynález moderního fotbalu. Životopis*. Kostelec nad Černými lesy : Nakladatelství Lesnická práce, 2011.

HAGEN, Walter [HÖTTL, Wilhelm]. *Die geheime Front. Organisation, Personen und Aktionen des deutschen Geheimdienstes*. Linz, Viedeň : Nibelungen-Verlag, 1950.

HAHN, Hans Henning (ed.). *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*. Frankfurt am Main, 2007.

- HAIJECKI, Alexander. *Officiers-Standes-Privilegien. System und Praxis des geltenden Officiersrechtes der k. u. k. bewaffneten Macht*. Wien, 1897.
- HAIJDU, Tibor. A hivatásos és tartalékos tisztek a monarchia hadseregében. In *A magyar katonatiszt (1848 – 1945)*. Szerk. Hajdu, T. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1987.
- HAIJDU, Tibor. A tiszti párbaj. In *História*, roč. 1999, č. 7.
- HAIJDU, Tibor. Párbajdivát a század végén. In *Mozgó Világ*, 1996, č. 3.
- HAIJDU, Tibor. *Tisztikar és középosztály 1850 – 1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1999.
- HAIKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Ḥarb at-talātīna sana. Sanawāt al-ġalajān*. [Tridsaťročná vojna. Roky vrenia]. Káhira : Markaz al-Ahrām, 1988.
- HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel. Oslavy narodenin prezidentů v meziválečném Československu. In *Střed : časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, roč. 7, 2015, č. 2, s. 32 – 58.
- HÁJKOVÁ, Dagmar – WINGFIELD, Nancy. Czech(-oslovak) National Commemorations during the Interwar Period: Tomáš G. Masaryk and the Battle of White Mountain Avenged. In *Acta Histriae*, roč. 18, 2010, č. 3, s. 425 – 452.
- HÁJKOVÁ, Dagmar. Constructing National Unity. Commemorations of Tomáš G. Masaryk's Death. In *Střed : časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, 2012, roč. 4, č. 1, s. 33 – 55.
- ḤAMRŪŠ, Aḥmad. *Qiṣṣat tawrat 23 jūlijū*. [Příbeh revolúcie 23. júla]. Diel III. *‘Abdannāšir wa al-‘Arab*. [Džamāl/ ‘Abdannāšir a Arabi]. Bejrút : Al-mu’assasa al-‘arabīja li-d-dirāsāt wa-n-našr, 1976.
- HEATER, Derek. *A History of Education for Citizenship*. London : RoutledgeFalmer, 2004.
- HERGSELL, Gustav. *Duell-Codex*. Wien-Budapest-Leipzig, 1897.
- HESSE-LICHTENBERGER, Ulrich. *Tor! : The Story of German Football*. Londýn : When Saturday Comes Books, 2007.
- HOENSCH, Jörg Konrad – KOVÁČ, Dušan (hrsg.). *Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918 – 1938*. Essen : Klartext, 1994.
- HOENSCH, Jörg Konrad. *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938 – 1939*. Bratislava : Veda, 2001.
- HOFFMANN, Oliver – RYUNO, Kikue. *Japan*. Bielefeld : Reise Know-How, 2014.
- HOLÁK, Martin. Vstup Hlinkovej slovenskej ľudovej strany do vládnej koalície. In *Historický zborník*, roč. 14, 2004, č. 2.
- HOLEC, Roman. *Tragédia v Černej a slovenská spoločnosť*. Martin : Matica slovenská, 1997.

- HOLEC, Roman. Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 2, s. 291 – 311.
- HOLOTÍK, Ľudovít – KROPILÁK, Miroslav – LIPTÁK, Ľubomír (eds.). *Nemecká otázka a Československo (1938 – 1961)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962.
- HOPWOOD, Derek. *Egypt: Politics and Society, 1945 – 1981*. London : George Allen & Unwin, 1993.
- Hospodárské plánovanie v Poľsku I*. Praha : ŠÚP, 1950.
- HOURANI, Albert H. *A Vision of History: Near Eastern and Other Essays*. London, 1961.
- HOUSKA, Ondřej. *Praha proti Římu. Československo-italské vztahy v letech 1922 – 1929*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011.
- HRABUŠICKÝ, Aurel. Úvodom. Civilistická krajina. Nové v starom svete. In *Nové Slovensko (ťažký) zrod moderného životného štýlu 1918 – 1949*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2011, s. 7 – 16.
- HRADEČNÝ, Pavel – HLADKÝ, Ladislav. *Dějiny Albánie*. Praha : NLN, 2008.
- HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan a kol. *Slovenská republika 1939 – 1945. Slovensko v 20. storočí. IV. zväzok*. Bratislava : Veda, 2015.
- HRADSKÁ, Katarína. *Gizi Fleischmannová. Návrat nežiaduci*. Bratislava : Marenčin PT, 2012.
- HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940 – 1944). Dokumenty*. Bratislava, Zvolen : Dokumentačné stredisko holokaustu, Klemo, 2008.
- HRADSKÁ, Katarína. *Nemeckí poradcovia na Slovensku a židovská otázka. Prípady Wisliceny*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999.
- HRONSKÝ, Marián. *Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920)*. Bratislava : Veda, 2011.
- HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In *Sborník archivních prací*, roč. 17, 1967, č. 2.
- HUSÁK, Gustáv. *Zápas o zajtrajšok*. Bratislava : Nakladateľstvo Obroda, 1948.

CH

- CHANG, Iris. *The Rape of Nanking – The Forgotten Holocaust of World War II*. Basic Books, 1997.
- CHANGOVÁ, Iris. *Nankingský masaker*. Praha : Naše vojsko, 2009.

I

- I Documenti diplomatici italiani. (DDI) Sesta seria 1918 – 1922. Volume III. (24 marzo – 22 giugno 1919)*. Roma : Istituto poligrafico e zecca dello Stato, 2007.
- Inteligencia v socialistickej spoločnosti*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1981.

IVANIČKOVÁ, Edita – SIMON, Attila (eds.). *Maďarská revolúcia a Slovensko*. Šamorín – Bratislava : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV, 2006.

IVANIČKOVÁ, Edita et al. *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011.

IVANIČKOVÁ, Edita et al. *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008.

J

JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2012.

JANAS, Karol. *Trenčianska župa (1940 – 1945). K niektorým otázkam vzniku existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku*. Trenčín : Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2007.

JANKOWSKI, James. *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Boulder, Colorado : Lynne Rienner Publishers, Inc., 2002.

JOHNSTON, C. *The Brink of Jordan*. London : Hamish Hamilton, 1972.

K

KAISER, Johann. *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Dizertačná práca. Bochum : Ruhr-Universität, 1969.

KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.). *Český a slovenský komunizmus (1921 – 2011)*. Praha : ÚSTR, ÚSD, 2012.

KAMENEC, Ivan. *Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947. Tragédia politika, kňaza a človeka*. Bratislava : Archa, 1998.

KAMENEC, Ivan. Lomnický manifest z augusta 1940. In *Romboid*, roč. 47, 2012, č. 2.

KAPLAN Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*. Brno : Barrister & Principal, 2005.

KAPLAN, Karel. *Mocní a bezmocní*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1989.

KÁRNÍK, Zdeněk – KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub (eds.). *Bolševismus, komunizmus a radikální socializmus v Československu*. Svazek VI. Praha : Dokořán, 2011.

KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševizmus, komunizmus a radikální socializmus v Československu*. Svazek III. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004.

KAŠKA, Václav. *Neukáznění a neangažovaní. Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948 – 1952*. Praha – Brno : ÚSTR, 2014.

- KAUTSKY, Karl. *Ein Sozialdemokratischer Katechismus*. Stuttgart : Dietz, 1893.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica – KATUNINEC, Milan. *Dilemy Karola Sidora*. Bratislava : Kalligram, 2006.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica – ORLOF, Ewa a kol. *Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945 očami diplomatov*. Bratislava : HÚ SAV vo vydavateľstve Prodama s. r. o., 2008.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, 2012.
- KERTÉSZ, István. *The Last European Peace Conference: Paris 1946. Conflict of Values*. Hamilton : Hunyady M., 1992.
- KIERNAN, Victor Gordon. *The Duel in European History*. Oxford University Press, 1988.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela. *Mýtus hranice. Devín v kolektívnej pamäti Slovákov, Maďarov a Nemcov*. In *Historický časopis*, roč. 50, 2002, č. 4, s. 633 – 650.
- KIPSOVÁ, Mária a kol. (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968.
- KLIMEK, Antonín – NOVÁČKOVÁ, Helena – POLIŠENSKÁ, Milada – ŠŤOVÍČEK, Ivan (eds.). *Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1994.
- KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava : Paneurópska vysoká škola, Historický ústav SAV, 2013.
- KLÜBER, Johann Ludwig. *Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815, 9 Bde*. Erlangen 1815 – 1835.
- KNORR, Ludwig. *Sozialdemokratischer Katechismus für das arbeitende Volk*. München : Münchner Post, 1893.
- KOJECKÝ, Zdeněk. *Zdeněk Fierlinger a naše revoluce*, Brno : Zář, 1945.
- Kol. autorov. *Dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2000.
- Kol. *Organizace Spojených národů*. Brno : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1981.
- KOLLÁR, Ján. *Pamäti z mladších rokov života*, Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997.
- KOLLÁR, Ján. *Slávy dcéra. Lyricko-epická báseň v päti zpěvích*. Pešť, 1832.
- KONIECZNY, Andrzej. *Pozor, pozor Katowice. Legion Czechosłowacki w Polsce*. Katowice : Śląski Instytut Naukowy, 1989.
- KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce*. Praha : Argo, 2009.
- Korespondence předsedy rady ministrů SSSR s prezidenty USA a ministerskými předsedy Velké Británie za Velké vlastenecké války 1941 – 1945*. Praha, 1981.
- KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana (ed.). *1918: Model komplexního transformačního procesu?* Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010.
- KOT, Stanisław. *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego*. Londýn, 1955.

- KOUBEK, Josef. Populační politika v právních předpisech Československé republiky v letech 1918 – 1938. In *Demografie*, roč. 23, 1981, č. 1.
- KOVÁČIK, Ľudovít. *Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu*. Bratislava, 1955.
- KOVTUN, Jiří. *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka*. Praha : Nakladatelství Torst, 2005.
- KRAMER, Juraj – MLYNÁRIK, Ján. Revolučné hnutie a národnostná otázka na Slovensku v 20. rokoch. In *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 423 – 443.
- KRAUSZ, Tamás – VARGA, Éva Mária (eds.). *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941 – 1947*. Budapest : L'Harmattan, 2013.
- KRAUSZ, Tamás. Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében. *Eszmélet*, č. 106 (leto 2015), s. 86 – 99.
- KRAUSZ, Tamás. Hogyan írta át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? *Századok*, roč. 149, Budapest 2014, č. 1, s. 201 – 227.
- KREISLER, Félix. (ed.). *Anschluss une affaire Européenne*. Rougen, 1991.
- KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : AEP, 2005.
- KRNO, Dalibor, M. *Paríž 1946. Pripravoval sa mier s Maďarskom*. Bratislava : Povereníctvo informácií, 1947.
- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha : Argo, 2005.
- KUBÍK, Petr. *Slovensko-talianske vzťahy 1939 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010.
- KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničnom odboji za druhé svetové války*. Praha : Karolinum, 1999.
- KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *K počátkům druhého exilu Edvarda Beneše*. In *Český časopis historický*, roč. 96, 1998, č. 4.
- KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945*. Praha : Karolinum, 2004.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a kol. „*Výjdeme v noci vo fackovom sprievode a rozsvietime svet*“: *integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012.

L

- LACKO, Martin (ed.). *Slovenská republika očami mladých historikov I*. Trnava : Katedra histórie FiF UCM, 2002.
- LACKO, Martin. *Situačné hlásenia okresných náčelníkov: január – august 1944*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2005.
- LENCZOWSKI, George. *The Middle East in world Affairs*. New York, Ithaca : Cornell University Press, 1962.

- LEONCINI, Francesco. *Il patto di Roma e la Legione Ceco-Slovacca. Tra Grande Guerra e Nuova Europa* a cura di Francesco Leoncini. Vittorio Veneto : Kellermann Editore, 2014.
- LETOŠNÍKOVÁ, Libuše. *Zbraně, šerm a mečíři*. Praha : Albatros, 1983.
- LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1948*. Martin: Matica slovenská, 2006.
- LETZ, Róbert a kol. *Slováci vo víre tridsiatych rokov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov zv. XII b*. Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2014.
- LETZ, Róbert – MULÍK, Peter a kol. *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin : Matica slovenská, 2009.
- LEŽÁK-BORIN, Vladimír. *Curious History of a Nation That Never Existed*. London : St. Clemens Press, 1943.
- LIH, L. T. The Mystery of the ABC. In *Slavic Review*, roč. 56, 1997, č. 1.
- LINHART, Karel. *Intelligence v Československu*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1987.
- LIPSCHER, Ladislav. *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966.
- LIPTÁK, Ľubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky). In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 3, s. 3 – 19.
- LIPTÁK, Ľubomír. *Nepretržité dejiny*. Bratislava : Q111, 2008.
- LIPTÁK, Ľubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960.
- LIPTÁK, Ľubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999.
- LOCHER, Karel. „*Naše akce*”. London, 1942.
- LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky: Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Veda, 2013.
- LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002.
- LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav a kol. *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava : Veda, 2009.
- LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012.
- LONDÁKOVÁ, Elena. *Slovenské predjarie. Mýty a realita slovenskej inteligencie v Československu pred rokom 1956 (a po ňom)*. In *Česko-Slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita, 1998.

M

- Madžmū'at chuṭab wa tašrīhāt wa bajānāt ar-ra'īs Džamāl 'Abdannāšir*. [Zobrané prejavy, vyhlásenia a komuniké prezidenta]. Diel I. Káhira : bez roku vydania.
- Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Zv. II. Hadügy*. Budapest : Légrády testvérek könyvnyomdája, 1911.
- MACHO, Milan. *Fotbal vášeň 20. století: historie fotbalu ve faktech, názorech a obrazech*. Praha : Brána, 1996.
- Makedonija. Put' k samostojatel'nosti. Dokumenty*. Moskva : Rossijskaja akademija nauk, 1997/Македония. Путь к самостоятельности. Документы. Российская академия наук (РАН), Москва 1997.
- MALLE, Avguštin – SIMA, Valentin (eds.). *Der Anschluss und die Minderheiten in Österreich*. Klagenfurt : Drava, 1989.
- MAŇÁK, Jiří. *Čistky v Komunistické straně Československa 1969 – 1970*. Praha : ÚSD AV ČR, 1997.
- MARĪ, Sajjid. *Awraq sijāsija*. [Politické listy]. Diel II. Káhira : al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīth, 1978.
- MARÈS, Antoine. *Edvard Beneš, de la gloire à l'abîme. Un drame entre Hitler et Staline*. Paris : Perrin, 2015.
- MARLOWE, John. *Arab Nationalism and British Imperialism. A Study in Power Politics*. London : The Cresset Press, 1961.
- MAŠLONKA, Štefan – KŠIŇAN, Jozef. *Zlatá kniha futbalu na Slovensku: defilé generácií 1898 – 1987*. Bratislava : Šport, 1988.
- MÁTHÉ, Áron. Kisértet járja be a történettudományt. In *Kommentár*, Budapest, 2013, č. 3.
- MATIĆ, Igor-Philip. *Edmund Veessenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik*. Mníchov : R. Oldenbourg Verlag, 2002.
- MAYER, S. L. a kol. *Japonská válečná mašinerie*. Praha : Naše vojsko, 2011.
- MEDLICOTT, W. N. *The Congress of Berlin and after. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878 – 1880*. London, 1963.
- MEDVECKÝ, Matej (ed.). *Fenomén Bratislava*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011.
- MEDVECKÝ, Matej. *Spravodajské eso slovenského štátu: kauza Imrich Sucký*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007.
- MENCL, Vojtěch a kol. *Československo roku 1968, 2. díl, počátky normalizace*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1993.
- MESEŽNIKOV, Grigorij – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga. *Národný populizmus na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2008.
- METTERNICH, Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von. *Denkwürdigkeiten*, Hrsg. Von Otto Brandt, 2 Bde, München, 1921.

- MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010.
- MIČKO, Peter. Hospodárske vzťahy Slovenskej republiky a „tretej ríše“ v rokoch 1939 – 1945. In *Acta oeconomica Pragensia*, 2009, roč. 17, č. 3, 58 – 85.
- MICHÁLEK, Slavomír (ed.). *Ján Papánek za vojny Edvardovi Benešovi. Dokumenty 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 1997.
- MICHÁLEK, Slavomír et al. *Gustav Husák : moc politiky – politik moci*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV : Historický ústav SAV, 2013.
- MICHÁLEK, Slavomír. *San Francisco 1945. Vznik Organizácie Spojených národov*. Bratislava : Veda, 2015.
- MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László a kol. *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava : HÚ SAV, 2013.
- MICHELA, Miroslav. *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009.
- MIRČESKI, Space. *Almanach na Republika Makedonija. Chronologija 1990 – 1997 god*. Skorje, 1998/МИРЧЕСКИ, Спасе. *Алманах на Република Македонија. Хронологија 1990 – 1997 год*. *Mission militaire française auprès de la République tchécoslovaque 1919 – 1939. Edition documentaire. Francouzská vojenská mise v Československu 1919 – 1939. Série I. 1919 – 1925. Sv. 1. Smlouvy, dohody, statuty*. Vincennes : Service historique de l'Armée de Terre. Praha : Historický ústav armády ČR, 1999.
- MITÁČ, Ján. *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava : ÚPN, 2011.
- MŇAČKO, Ladislav. *Siedma noc. Skúsenosti a obžaloba jedného komunistu*. Bratislava : Práca, 1990.
- MOJŽIŠOVÁ, Iva. *Škola moderného videnia. Bratislavská ŠUR 1928 – 1939*. Bratislava : Artforum, Slovenské centrum dizajnu, 2013.
- MOLNÁR, Imre – SZARKA, László (eds.). *Memories and Reflections of the Disposed*. Komárom : Hungarian of Science Research Institute of Ethnic and National Minorities, 2010.
- MORAVEC, František. *Špión, jemuž nevěřili*. Praha : Rozmluvy, 1990.

N

- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha : ÚV KSČ, 1950.
- NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (eds.). *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty*. díl 1. Praha : Státní ústřední archiv, 1999.

- NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan – BÍLEK, JAN. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, díl III. 1 (leden – červen 1943)*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012.
- NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan – BÍLEK, Jan. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, díl IV/1 (leden – červen 1944)*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.
- NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan (Eds.). *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně I. (1940 – 1941)*. Praha : Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2008.
- NĚMEČEK, Jan (ved. kol.) – KUKLÍK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan (eds.). *Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Československa do uznání československé prozatímní vlády 1939 – 1940 (16. březen 1939 – 15. červen 1940)*, díl B/2. Ed. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Historický ústav Akademie věd ČR, Karolinum 2002.
- NĚMEČEK, Jan. Československá diplomatická mise v Moskvě (březen – prosinec 1939). In *Moderní dějiny*, 4, Praha, 1996, s. 221 – 277.
- NĚMEČEK, Jan. *Od spojení k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939 – 1945*. Praha : Academia, 2003.
- NĚMEČEK, Jan. *Soumrak a úsvit československé diplomacie. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*. Praha : Academia, 2008.
- NEUMANN, Oskar. *In Schatten des Todes. Ein Tatsachenbericht Vom Schicksalskampf Des Slovakischen Judentums*. Tel Aviv : Olamenu, 1956.
- Niḏāl al-Baʿt. Al-quṭr as-sūrī, 1954 – 1958*. Zborník dokumentov. [Boj /strany/ Baas. Sýrsky región]. Díl III. Bejrút : Dār aṭ-ṭalīʿa, 1972.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan. *Holokaust na Slovensku. Zv. 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec Bratislava, 2001.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy v dokumentoch I. 1938 – 1941. Od Mníchova k vojne proti ZSSR*. Prešov : Universum, 2009.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999.

NOVOMESKÝ, Ladislav. *Komunizmus v slovenskej národnej ideí*. Bratislava : Sekretariát ÚV KSS, 1946.

O

OBUCHOVÁ, Viera – JANOVIČKOVÁ, Marta. *Každodenný život a bývanie v Bratislave v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Marenčin PT, 2011.

OLIVOVÁ Věra. *Vila Edvarda Beneše v Sezimově Ústí*. Praha : Společnost Edvarda Beneše, 2001.

OLSON, Robert W. *The Ba 'th and Syria 1947 to 1982. The Revolution of Ideology, Party, and State*. Princeton, N. J. : The Kingston Press, Inc., 1982.

OSYKOVÁ, Linda. *Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR*. Bratislava : Veda, Historický ústav SAV, 2012.

OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969/1989*. Praha : ÚSD AV ČR, 1994.

OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (eds.). *Dokumenty z historie česko-slovenské politiky 1939 – 1943*, díl 1. Praha : Academia, 1966.

P

PAUL, Gerhard – MALLMANN, Klaus-Michael (eds.). *Gestapo za druhé světové války. „Domáci fronta“ a okupovaná Evropa*. Praha : Academia, 2010.

PAVLENDÁ, Viktor. K problému realizácie poznatkov ekonomických vied v praxi. In *Ekonomický časopis*, roč. 17, 1969, č. 5.

PAVLENDÁ, Viktor. Leninské princípy sústavy riadenia socialistickej ekonomiky. In *Ekonomický časopis*, roč. 18, 1970, č. 4.

PAVLÍK, Ondrej (ed.). *Slovenská kultúra a osveta na prahu socializmu*. Bratislava : Obzor, 1979.

PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Komunističtí intelektuálové : a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989)*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů : Technická univerzita v Liberci, 2013.

PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov : Universum, 2007.

PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplinskej župy*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2007.

PEKNÍK, Miroslav (zost.). *Milan Hodža štátnik a politik*. 2. doplnené a rozšírené vyd. Bratislava : Veda, 1994.

PEKNÍK, Miroslav a kol. *Ferdinand Juriga ľudový smer slovenskej politiky*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV Bratislava 2009.

PEKNÍK, Miroslav. Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 48, 2000, č. 2, s. 257 – 281.

PELIKÁN, Jan – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – CHROBÁK, Tomáš – RYCHLÍK, Jan – TEICHMAN, Miroslav – VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny Srbska*. Praha : NLN, 2004.

PELINKA, Anton. *Kreisky – Haider. Bruchlinien österreichischer Identitäten* (mit Hubert Sickinger und Karin Stögner). Wien : Braumüller, 2008.

PELINKA, Anton. *Zur österreichischen Identität. Zwischen deutscher Vereinigung und Mitteleuropa*. Wien : Ueberreuter, 1990.

PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003.

PEŠEK, Jan a kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2006.

PEŠEK, Jan. Centralizmus po straníckej línii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948. In *Česko-Slovenská historická ročenka 1998*. Brno : Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brne, 1998.

PEŠEK, Jan. *Centrum moci. Aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska 1948 – 1989*. Bratislava : AEPRESS, 2006.

PEŠEK, Jan. *Slovensko v rokoch 1953 – 1957. Kapitoly z politického vývoja*. Brno : Prius, 2001.

PEŠEK, Jan.: Komunistická strana Slovenska 1945 – 1948. Členstvo, organizácia, vedenie, stranický aparát, vzťah ku KSČ. In *Historický časopis*, roč. 59, 2011, č. 3, s. 471 – 491.

PEŤKO, Koloman. *Obecní notáři a veřejná správa: vývoj a stav instituce so zreteľom na jej úkolovú podstatu, konštitutívnu (organizačnú) a kvalitatívnu (etickú) reštrikciu, jej nezbytnosť v novej organizácii Československej verejnej správy a kritéria záchranu. (Prvky obecného zriadenia a pôsobnosti obecných starostov)*. Bratislava, 1932.

PETRUF, Pavol a kol. *Slovensko a Československo v XX. storočí. Výbrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lantayovej, DrSc.* Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset s r. o. 2010, s. 23 – 35.

PLEVZA, Viliam. *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava : Taprapress, 1991.

Pocťa Josefu Polišenskému: sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám univerzitiního profesora PhDr. Josefa Polišenského, DrSc. Olomouc : Univerzita Palackého. Filosofická fakulta, 1996.

PODRIMAVSKÝ, Milan. Organizácia Slovenskej národnej strany v rokoch 1900 – 1914. In *Historické štúdie*, 22, 1977, s. 177 – 209.

POLÁČKOVÁ, Zuzana. *Za oponou slovensko-rakúskych vzťahov v 20. storočí*. Bratislava : VEDA, 2013.

PONDĚLÍK, Josef et al. *Svet devětadesátich minut: z dejín československého futbalu. Druhý diel 1945 – 1980*. Bratislava : Šport, 1981.

- PONDĚLÍK, Josef et al. *Svet devät'desiatich minút: z dejín československého futbalu. Diel prvý 1901 – 1945*. Bratislava : Šport, 1976.
- POPÉLY, Gyula. *Felvidék 1914 – 1920*. Budapest : Magyar Napló, 2010.
- POPÉLY, Gyula. *Felvidék 1918 – 1928*. Budapest : Magyar Napló, 2014.
- POTEMRA, Michal (ed.). *Bibliografia článkov zo slovenských periodík 1901 – 1918. Zv. III: Robotnícke hnutie na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1969.
- POTEMRA, Michal. K vývinu slovenskej politiky v rokoch 1901 – 1914. In *Historický časopis*, roč. 27, č. 1.
- PREČAN, Vilém. „Iz dnevnika V. A. Zorina“. Záznamy o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2000.
- Prehľad dejín KSČ na Slovensku*. Ved. red. Viliam Plevza. Bratislava : Pravda, 1971.
- PRÍDAVOK, Peter. *A Good Word to Slovaks Worthy Of It*. Middletown, Pa. April, 1943.
- Programové vyhlásenia vlád Československej socialistickej republiky Slovenskej socialistickej republiky Českej socialistickej republiky*. Bratislava : Epocha, 1969.
- Prudenti dominae nobis honorandae. K životnému jubileu profesorky Márie Kohútovej*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2015.
- PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československá 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009.
- PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské dějiny evropských socialistických zemí*. Praha : Svoboda, 1977.

R

- REISCHAUER, Edwin O. – CRAIG, Albert M. *Dějiny Japonska*. Praha : Lidové noviny, 2000.
- REXHEPI, Z. *Zhivillimet polityko-shoqërore te Shqiptarët në Maqedoni*. Tetovë, 2005.
- Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty. I. časť*. Bratislava : SNM, Oddelenie židovskej kultúry, 1994.
- RIJĀD, Maḥmūd. *Mudakkirāt Maḥmūd Rijād*. [Spomienky Maḥmūda Rijāda]. Diel II. Káhira : Dār al-mustaqbal al-‘arabī, 1986, s. 210; WOODWARD, Peter. *Nasser*. New York : Longman, 1992.
- ROGULOVÁ, Jaroslava a kol. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : HÚ SAV v spoločnosti Garamond s. r. o., 2009.
- RÖHR, Werner. Das Sudetendeutsche Freikorps – Diversioninstrument der Hitler-Regierung bei der Zerschlagung der Tschechoslowakei. In *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, roč. 52, 1993, č. 1, s. 33 – 56.

- ROLDÁN VERA, Eugenia. Talking Politics in Print. Political Catechisms and the Development of Public Opinion in Nineteenth-Century (Mexico). In *La Révolution française*, 2009, č. 1 (Les catéchismes républicains).
- ROMSICS, Ignác. A brit külpolitika és a „magyarkérdés”, 1914 – 1946. In *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest : Osiris, 1996.
- ROMSICS, Ignác. *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava : Kalligram, 2008.
- ROSENBAUM, Karol (ed.). *DAV. Spomienky a štúdie*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965.
- ROTH, Joseph. *Radetzského pochod*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1975.
- ROZENBAUM, Karol (ed.). *Splátka veľkého dlhu. Publicistika 1963 – 1970*. I. zväzok. Bratislava : Nadácia Vladimíra Clementisa, 1993.
- ROZYPAL, Kurt a kol. *Úvod do teorie a praxe národohospodárskeho plánovania*. Praha : ALFA, SNTL, 1978.
- ROZYPAL, Kurt. *Československé národní hospodářství po 2. světové válce*. Praha : Orbis, 1974.
- RUDINSKÝ, Jozef. *Československý štát a Slovenská republika*. Mnichov : Akademische Verlag Dr. Peter Belej, 1969.
- RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha : Academia, 2002.
- RUSSEL, Bertrand. *Manželství a mravnost*. Aventinum : Praha, 1931.
- RYCHLÍK, Jan – KOUBA, Miroslav. *Dějiny Makedonie*. Praha : NLN, 2003.
- RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Bulharska*. 2. vyd. Praha : NLN, 2002.
- RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava : AEP, 1998.
- RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve dvacátém století: spolupráce a konflikty*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2012.

S

- SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama, 2010.
- SALIBI, Kamal S. *The Modern History of Lebanon*. Mondon: Weidenfeld and Nicolson, 1968.
- SEALE, Patrick. *The Struggle for Syria. A Study of Post-War Arab Politics, 1945 – 1958*. London : Oxford University Press, 1965.
- SEBETIC, Raimund. *Párbajszabályok*. Pozsony – Budapest, 1905.
- SEGEŠ, Dušan. Vzťahy Slovákov a Čechov v západnom vojenskom odboji a postoje poľskej exilovej vlády v rokoch 1939 – 1943. In *Vojenská história*, roč. 12, 2008, č. 3.
- SCHELLE, Karel. *Organizace Československého státu v meziválečném období (1918 – 1938)*. Praha : Eurolex Bohemia, 2006.

- SCHERER, Klaus. *Nagasaki. Der Mythos der entscheidenden Bombe*. Berlin : Hanser, 2015.
- SCHOPENHAUER, Arthur. *A becsületről és a párbajról*. Budapest : Hornyászký 1894.
- SCHRIFFL, David. *Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei 1938/39*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2004.
- SCHROEDER, Paul W. *The Transformation of European Politics 1763 – 1848*. Oxford : Oxford University Press, 1994.
- SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter. *Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“*. Dokumenty k náboru a nasadeniu slovenských pracovných síl do Nemeckej ríše v rokoch 1939 – 1945. Bratislava : Prodama, 2012.
- SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David (eds.). *„Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu Dokumenty I. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008.
- SCHVARC, Michal – SCHRIFFL, David (eds.). *„Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. Dokumenty II. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010.
- SCHVARC, Michal – SCHRIFFL, David. *Vznik Slovenskej národnej banky a konštituovanie slovenskej meny vo svetle nemeckých dokumentov*. In *Historický časopis*, roč. 58, 2010, s. 99 – 121.
- SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima: Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968 – 1971*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013.
- SIVÁK, Jozef. *Z mojich pamätí*. Martin : Matica slovenská, 2003.
- SKŘIVAN, Aleš. *Japonská válka 1931 – 1945*. Praha : Libri, 1997.
- Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970*. Zborník štúdií, I. Bratislava : Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970 a Politologický kabinet SAV, 1992.
- SMREK, Ján. *Poézia moja láska 2*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1989.
- SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov 8*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009.
- SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Bratislava : ÚPN, 2008.
- SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Roky prelomu: Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015.
- SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009.
- SSSR i arabskije strany, 1917 – 1960. Dokumenty i materialy*. Moskva : Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury, 1961.
- STADLER, Karl. *Opfer Verlorener Zeiten*. Wien : Europaverlag, 1974.

STAMOVA, Mariana. *Republika Makedonija – složnijat păt kăm integracijata* (rkr. – cit. s povolením autorky)/СТАМОВА, Марияна. Република Македония – сложният път към евроинтеграцията./Sofia, 2011.

STANISŁAWSKA, Stefania (ed.). *Sprawa Polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*. Varšava, 1965.

Statistická příručka republiky Československé. Praha : Státní úřad statisický, 1928.

Statistická ročenka republiky Československé. Praha : Státní úřad statisický, 1931.

STAUBER, Reinhard. *Der Wiener Kongress*. Wien – Köln – Weimar : Böhlau Verlag, 2014.

STAWOWY-KAWKA, Irena. *Albańczycy w Republice Macedonii w latach 1944 – 2001*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.

SULÁČEK, Jozef. *Zápas o slovenskú techniku v rokoch 1919 – 1938*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1996.

SUNDHAUSEN, Holm. *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941 – 1945. Die Scheitern einer Ausbeutungsstrategie*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1983.

SUŠKO, Ladislav. Počiatky hospodárskej exploatacie Slovenska nacizmom (marec 1939 – júl 1940). In *Československý časopis historický*, 1977, roč. 25, č. 5, s. 682 – 714.

SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian (eds.). *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945)*. Banská Bystrica : Katedra histórie UMB, 2012.

SZABÓ, Péter. A magyar királyi honvédség és a tudatos népirtás vádja. In *Történelmi Szemle*, Budapest 2013, č. 2, s. 307 – 324.

SZÁMVÉBER, Norbert. Egy forráskiadvány margójára. *Hadtörténelmi Közlemények*, roč. 126, Budapest 2013, č. 2, s. 571 – 583.

SZARKA, László. A kissebségi kérdés a magyar-csehszlovák kapcsolatokban. In *Regio*, 1993.

Š

ŠESTÁK, Miroslav – TEICHMAN, Miroslav – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – HLADKÝ, Ladislav – PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha : NLN, 1998.

ŠIDLÍKOVÁ, Zuzana. Kam za módou. Z estetiky života medzivojnovnej Bratislava. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, roč. 8, 2008, č. 4.

ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.). *Dejiny Trnavy*. Trnava : Mestský národný výbor Trnava, 1988.

ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Šermíři, rváči, duelanti. Encyklopedie evropského šermu*. Praha : Ivo Železný, 1994.

ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Velká kniha o soubojích a duelantech*. Praha : Regia, 2004.

- ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam. *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : HÚ SAV, 2013.
- ŠOLC, Jiří. *Po boku prezidenta. Generál František Moravec a jeho zpravodajská služba ve světle archivních dokumentů*. Praha : Naše vojsko, 2007.
- ŠTEFÁNEK, Anton. *Školstvo na Slovensku*. Bratislava, 1926.
- ŠTEFANSKÝ, Michal – MICHÁLEK, Slavomír. *Milníky studenej vojny a ich vplyv na Československo (Od Trumanovej doktríny po Vietnam)*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Veda, 2015.
- ŠTEFANSKÝ, Michal. *Gustáv Husák – prvý tajomník ÚV KSČ*. In *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2.
- ŠTEFANSKÝ, Michal. *Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov*. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992.
- ŠTOVÍČEK, Ivan. *Diplomatické pozadí uznání polské lublinské vlády. Dokumenty. Sborník archivních prací*, roč. 43, 1993, č. 1.
- ŠUCHOVÁ, Xénia – BENKO, Juraj (eds.). *Rodina vo vojne*. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1.
- ŠUCHOVÁ, Xénia (ed.). *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?*. Prešov : UNIVERSUM, 2006.
- ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov : Universum, 2014.
- ŠUTAJ, Štefan. *Rokovania o mieri s Maďarskom a ich vplyv na postavenie maďarskej menšiny na Slovensku*. In *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 1, 2013, s. 277 – 299.
- ŠUTAJ, Štefan. *Trianon a szlovákiai történelmi emlékezetben*. In *Limes*, XXIV évfolyam, 89 szám, 2011, 1, s. 71 – 86.

T

- TAYLOR, Alan JP. *The Struggle for Mastery in Europe 1848 – 1918*. Oxford : Oxford University Press, 1954.
- TEPPNER, Friedrich. *Duell – Regeln für Offiziere und Nachschlagebuch in Ehrenangelegenheiten*. Graz, 1898.
- THURZO, Ivan. *O Martinskej deklarácii*. Martin : Obzor, 1968.
- TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013.
- TOMKA, Béla (ed.). *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest : Országgyűlés Hivatala, 2015.
- TÖNSMEYER, Tatjana. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn : Schöningh, 2003.
- TREBST, Stefan. *Bugarško-jugoslovenskata kontroverza za Makedonija 1967 – 1982*. Skopje : Institut za nacionalna istorija, 1997.

Trnava 1238 – 1938. Trnava : Rada mesta Trnavy, 1938.

TŮMA, Oldřich a kol. *Srpen '69.* Praha : ÚSD AV ČR, 1996.

TUNTEV, A. (ed.). *Republika Makedonija – prva dekada 1990 – 1999.* Skopje, 2005.

U

UHER, Ján. *Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie.* Bratislava : Kalligram, 2001.

UNGVÁRY, Krisztián. *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941 – 1944.* Budapest : Osiris, 2015.

United States. Department of State. Foreign Relations of the United States (FRUS), 1955 – 1957. Vol. XVII. Washington D.C., 1990.

US Department of State, American Foreign Policy: Current Documents, 1957.

V

VALIŠ, Zdeněk. Z (ne)známé korespondence. Dopisy Františka Moravce a Dr. Edvarda Beneše z let 1939 – 1945. In *Paměť a dějiny*, 2014, č. 4.

VARTÍKOVÁ, Marta (ed.). *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948.* Bratislava : Pravda, 1971.

VARTÍKOVÁ, Marta (ed.). *Generálna línia výstavby socializmu.* Bratislava : Pravda, 1975.

VELJANOVSKI, Novica. *Makedonija 1945 – 1991. Državsnot i nezavisimost.* Skopje : Institut za nacionalna istorija – Matica makedonska, 2002./БЕЛЈАНОВСКИ, Новица. *Македонија 1945 – 1991. Државност и независимост.* Скопје : Институт за национална историја – Матица македонска, 2002.

VNUK, František (ed.). *Karol Sidor – Denníky 1930 – 1939.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010.

VOLOKITINA, T. V. – ISLAMOV, T. M. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. F. (eds.). *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944 – 1953 gg.* Tom I. Moskva – Novosibirsk : Sibirskij chronograf, 1997.

VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa: Normalizace (listopad 1968 – září 1969).* Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, Díl 9/4 sv. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 2003.

VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Září 1968 – květen 1970.* Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 4/3 sv. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1997.

VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, zv. 4/2.* Praha – Brno : ÚSD AV ČR, Doplněk, 1996.

W

- WEBSTER, Charles, K. (ed.). *British Diplomacy 1813 – 1815. Select documents dealing with the reconstruction of Europe*. London, 1921.
- WEIL, Maurice-Henri. *Les dessous du Congrès de Vienne. D'après les documents originaux des Archives du Ministère Impérial et Royal de l'Intérieur à Vienne, 1 – 2*: Paris, 1917.
- WILDT, Michael (ed.). *Nachrichtendienst, politische Elite. Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*. Hamburg : Hamburger Edition, 2003.
- WILDT, Michael. *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*. Hamburg : Hamburger Edition, 2008.
- WILLKE, Ingeborg. Das schwedische ABC-Buch vergangener Jahrhunderte und seine Hähne. In *Internationale Schulbuchforschung*, roč. 19, 1997, č. 3 (Fibelgeschichte/ History of primers).

Y

- YOSHIDA, Takashi. *From Cultures of War to Cultures of Peace: War and Peace Museums in Japan, China, and South Korea*. Maine : Merwin Asia, 2014.
- YOSHIDA, Takashi. *The Making of the „Rape of Nanking“. History and Memory in Japan, China, and the United States*. New York : Oxford UP, 2006.

Z

- ZAHORÁN, Csaba. A Trianon-jelenség a pozsonyi tükörben. In *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, roč. 13, 2011, č. 4, s. 133 – 148.
- ZAPLETAL, Vlastimil. *Počátky slovenského sociálnědemokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893 – 1900*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1969.
- ZATKO, Martin. *The Rough Guide to Tokyo*. B. m. : Rough Guides, 2014.
- ZAVACKÁ, Marína. Slovenská žena v útoku a obrane. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1.
- Zborník Mestského múzea*. Bratislava, zväzok XVI, 2004.
- ZEIDLER, Miklós. *A revíziós gondolat*. Pozsony : Kalligram, 2009.
- ZEMAN, Zbyněk. *Edvard Beneš – politický životopis*. Mladá fronta : Praha, 2000.
- ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2004.
- ZEMKO, Milan: *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava : HÚ SAV, 2010.
- ZGÓRNIAK, Marian – ROJEK, Wojciech – SUCHCITZ, Andrzej (zost.). *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, 2. diel (czerwiec 1940 – czerwiec 1941)*. Kraków : PAU, 1995.
- ZIKMUND, Zdeněk. *Fotbal ve stínu duceho: příběh zlatých hochů*. Praha : Olympia, 2004.

ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Česká věda a Pražské jaro (1963 – 1970)*. Sborník z konference. Praha : Karolinum, 2001.

Ž

ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970: Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 5/1sv. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1996.

ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970)*. Dokumenty. Praha : ÚSD AV ČR, 2011.

ŽATKULIAK, Jozef a kol. *November 1989 a Slovensko*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV, 1999.

ŽATKULIAK, Jozef. Realizácia ústavného zákona o československej federácii od októbra 1968. In *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 3, s. 356 – 369.

Židovská kultúra. Jüdische Kultur. 2. zošit. Bratislava : Odbor školský a kultúrny Ústredne Židov, 1941.

ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984.

Menný register

A

Abdannāšir, Džamāl 406 – 412
Abe, Šinzó 360, 367, 368
Abrahám, Ladislav 527
Adamec, Ladislav 499
Adžić, Blagoje 421
Ahmeti, Ali 433, 434
Acheson, Dean 262
Akihito 360
Albrecht 109
Alexander I. 327, 331
Alexandrovskej, Sergej Sergejevič 81
Al-Ḥawrānī, Akram 409
Aliti, Abdurahman 416
Al-Qūwatī, Šukrī 410
Ambrose, Stephen Edward 371
Ambruš, Jozef 70
Andov, Stojan 415, 418, 419, 429
Apponyi, Albert 37
Arpinati, Leandro 162
Asaka Yasuhiko 357
As-Sādāt, Anwar 409
As-Suwajdī, Tawfīq 403
Attlee, Clement Richard 238, 263
Awaya, Kentaro 367

B

Babinský, Stanislav 496
Bacílek, Karol 442 – 453, 463, 466
Badinter, Robert 422
Baggallay, Lacy 84
Bakaralz, Karl von 274
Bakke, Elisabeth 211
Balogh, Béni L. 354
Balogh, István 251
Barák, Rudolf 448, 452, 481
Barkov, Vladimír Nikolajevič 81
Bartek 57
Bartek, Henrich 70
Bartík, Josef 234, 235
Bartoš, Jan 344

Bašťovanský, Štefan 442 – 445
Bayer, Jozef 143, 145
Bazovský, Miloš Alexander 111
Beck, Józef 156
Bečko, Ján 242
Bednár, Štefan 53, 111
Bechyně, Rudolf 245
Bella, Matej Metod 27
Belluš, Daniel 142, 143, 145
Belluš, Emil 117
Beneš, Edvard 60, 62, 63, 73, 80 – 82, 84
– 86, 88, 89, 91, 156, 157, 182 – 184,
186 – 189, 191 – 204, 232 – 235, 237,
238, 240, 241, 244, 245, 352
Benešová, Hana 85
Beniak, Valentín 70, 487
Benka, Martin 52, 111
Benko, Juraj 460
Beran, Jiří 467
Bergemann, Günter 270, 272
Berisha, Sali 424
Berov, Ljuben 426
Beuer, Gustav 238, 239
Bevin, Ernest 263
Bíbó, István 353
Bidault, Georges Augustin 263, 386
Bielik, Karol 39
Biľak, Vasiľ 451, 479, 494, 499, 509, 527,
531
Bilka, Jozef (František) 141
Biringer, Jozef 277
Bīṭār, Šalāḥaddīn 406
Blaho, Pavol 27
Blahušiak, J. 283
Boďa, Koloman 517
Bodenek, Ján 486
Bogdanovski, Dragan 414
Bogomolov, Alexander Jefremovič 83, 261
Boldizsár, Iván 250

Bordonaro, Antonio Chiaromonte 187, 188
 Botz, Gerhard 224
 Bracht, Wilhelm 280
 Branecký, Jozef 52
 Bránik, Július 443, 447, 448
 Brežnev, Leonid Iljič 499, 504, 509, 513, 528, 529, 531, 535, 536
 Brychta, A. 171, 177
 Bubnič, Michal 31
 Buday, Jozef 31, 32
 Bucharin, Nikolaj Ivanovič 345
 Bulganin, Nikolaj Alexandrovič 405
 Bürckel, Joseph 225
 Burian, Vlasta 158
 Buruma, Ian 365, 371
 Bush, George Herbert Walker 423
 Byrnes, James Francis 262
 Byron, George Gordon 336
 Bystrický, Valerián 15, 17, 18, 167, 605

C

Calwer, Robert 345
 Carnomarov, Dimitar 415, 426
 Caruthers, Osgood 404
 Castiglioni, Camillo 186
 Caviglia, Enrico 183, 184
 Cavour, Camillo Benso 333
 Ciaffi, Luigi 185
 Cincík, Jozef 70
 Clemenceau, Georges Benjamin 182, 183
 Clementis, Vladimír 91, 257, 261, 262, 443, 444, 445, 452, 456, 458, 460 – 463
 Colotka, Peter 479, 499, 504, 517, 519
 Connelly, John 466
 Constable, Fritz 283
 Coudenhove Kalergi, Richard Nicolaus 227
 Crvenkovski, Branko 418, 419, 425, 246, 427 – 430
 Crvenkovski, Stevo 427
 Cyril 170, 218
 Czambel, Samuel (Samo) 39

Czech, Ludwig 164
 Czernin, Ottokar 332

Č

Čačko, Štefan 274
 Čambal, Štefan 152, 157, 158, 161, 164, 165
 Čapek, Karel 113, 351
 Čečetka, Juraj 70
 Čecháček, J. 350
 Čenek, Šalamon 145
 Čepička, Alexej 448
 Černák, Matúš 291
 Černík, Oldřich 485, 504, 516, 518, 519
 Černý, Jan 30

D

Daladier, Édouard 233
 Damborský, Ján 39
 Dastich, František 256, 259
 Daubner, Vojtech 477
 David, Pavol 445, 446, 448 – 453
 Deák, Ladislav 19
 Dekanozov, Vladimir Georgievič 259
 Delčev, Goce 424
 Dérer, Ivan 47, 59, 140, 141
 Diaz, Armando Vittorio 184
 Dohnány, Miloš 111
 Dollfuss, Alvina-Draher, Anna 227
 Dollfuss, Englebert 227
 Domasta, Ján 486
 Drašković, Vuk 421
 Drug, Štefan 482, 490
 Dubček, Alexander 451 – 454, 477, 479, 481, 491, 493, 497 – 499, 504, 507, 508, 509, 514, 515, 521, 531
 Ducháček, Ivo 87
 Dula, Matúš 29, 43
 Dulles, John Foster 404, 406 – 408
 Dvorník, František 236
 Dzúr, Martin 507

Ď

Ďurčanský, Ferdinand 35, 240, 248, 290, 291, 294
Ďuriš, Július 443 – 445, 463

E

Ebihara, Kinosuke 369
Eden, Anthony Robert 384
Eisenhower, Dwight David 401 – 404, 406 – 408, 411
Eklind, Ivan 163
Eliáš, Alois 215
Engels, Friedrich 341, 342, 348
Erban, Evžen 512
Eröss, János 250
Esterházy, János 304, 354, 362
Ettl 227
Evatt, Herbert Vere 387, 389, 391

F

Falt'an, Michal 448
Fano, Štefan 19
Fatranová, Gila 321
Faulhammer 146
Feierabend, Ladislav Karel 88 – 91, 238, 242
Ferienc, Ján 473
Fierlinger, Otakar 80
Fierlinger, Zdeněk 79 – 93, 184
Filipowicz, Tytus 239
Filkorn, Eugen 32
Fiš, Teodor 482
Fíša, Peregrín 257
Fišák, Ján 345
Florians, František 147
Florin Theo H. (Herkeľ, Teodor) 487
Fogel, Joshua 355
Foch, Ferdinand 183, 184, 190 – 193
Fojtík, Jan 499
Forbát, Eugen 318
Forgách, Ferenc Rosty 257
Franco, Francisco 384
Frank, Karl Hermann 222
Franke, Emil 48

Frankenburg, Adolf 98
František I. 327, 329, 334
František Jozef I. 102, 105, 208
Fraser, Peter 387
Friedrich Wilhelm III. 327
Friš, Edo 448
Fritz, Gejza 31, 32
Fuchs, Buhuslav 123
Fundárek, Jozef 52, 277
Funk, Walther 278
Funke, Jaromír 117
Fürbeck, Anton 147
Furusawa, Iwami 369
Füßy, Kálmán 210
Futák, Ján 233, 236

G

Gacek, Mikuláš 483
Gajda, Radola 47
Galan, František 274
Galanda, Ján 111
Gallenberger, Florian 357
Gascoigne, Alvary Frederic 258
Gasset, José Ortega y 336
Gašpar, Tido Jozef 52, 65 – 77
Gauvain, Auguste 193
Gažik, Marko 31 – 33
Gebert, Erich 271, 272
George, David Lloyd 203
Georgijevski, Ljubiša 427
Georgijevski, Ljupčo 414, 418, 424, 427, 430, 431, 433, 434
Gerling, Reinhold 131 – 134
Gerő, Ernő 259
Giolitti, Giovanni 186
Girsa, Václav 156
Gligorov, Kiro 418, 419, 421, 423, 424, 426, 427, 429, 430
Gogovski, Gligorije (Gligor) 413
Goldbach, Konrad (Kuno) 290 – 293, 298, 300
Gömbös, Gyula 158
Gorbačov, Michail Sergejevič 498, 499
Gošev, Petar 413, 415, 418

Göttsch, Werner 295 – 301
 Gottwald, Klement 86, 87, 91, 439, 442,
 443, 446, 458 – 460, 466, 467
 Graca, Bohuslav 477
 Gramlich, Rudi 159
 Grass 280
 Grebáč-Orlov, Ignác 31
 Grečko, Andrej Antonovič 507 – 509
 Grieg, Edvard Hagerup 108
 Griser, C. M. 284
 Grospič, Jiří 516
 Grossmann, Jiří 147
 Gurion, David Ben 381
 Gwerk, Edmund 111
 Gyöngyösi, János 251, 255 – 262

H

Hácha, Emil 61, 138
 Hair, John 253
 Hajaši, Fusao 370
 Hajdu, Tibor 106
 Hajdu, Vavro 264
 Hajduk, Jozef 39
 Hájková, Dagmar 209
 Haľamová, Máša 482
 Halimi, Iliaz 415
 Halimi, Nevzat 416
 Hamada, Milan 490
 Hamscha, Hans 274
 Hanes, Dalibor 485, 504
 Hanko, Milan 53
 Hapala, N. 274
 Harriman, William Averell 256
 Hasegawa, Csujoshi 364
 Hasinger, Siggí 159
 Hašimoto, Tóru 368
 Hečko, Blahoslav 486
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 334
 Henderson, Loy 403, 404, 405
 Hendrych, Jiří 482
 Henlein, Konrad 222
 Hertling, Georg von 332
 Heydrich, Reinhard 287 – 290, 296, 297,
 300, 301

Higašinakano, Šudo 356
 Hildprandt, Robert 236 – 240, 242, 243,
 244
 Himmler, Heinrich 299
 Hindák, František 18
 Hirohito 369
 Hitler, Adolf 74, 159, 169, 194, 214, 220,
 221, 223, 248, 253, 258, 287, 289,
 293, 295, 298, 299, 301
 Hlbina, Pavol Gašparovič 487
 Hlinka, Andrej 24, 27 – 29, 32, 33, 37,
 211, 213
 Hodina, Franz 222
 Hodža, Milan 27, 30, 31, 33, 46 – 48, 51 –
 55, 58, 60, 61, 63, 221, 222, 233, 234,
 237 – 239, 241
 Hochberg, Karol 317 – 324
 Holdoš, Ladislav 443, 445, 447
 Hollý, Ján 143
 Holotík, Ľudovít 183
 Hora, Tomio 355
 Horthy, Miklós 249, 362
 Horváth, Ivan 447, 483
 Hossbach, Friedrich 220
 Hronec, Juraj 48
 Hronský, Jozef Cíger 487
 Hrušovský, František 70
 Hudeczek, Karl 270, 271
 Hugo, Victor 336
 Hus, Jan 209
 Ĥusajn 405
 Husák, Gustáv 443, 444, 446 – 448, 452
 – 454, 460, 463, 466 – 478, 481, 489,
 491, 492, 494, 497, 499, 504, 508 –
 510, 513, 514, 516, 521 – 523, 528 –
 532, 534 – 538
 Hušek, Karol 56

CH

Chaloupecký, Václav 61
 Chamberlain, Neville Arthur 238
 Chang, Iris 356
 Chorvát, Juraj 117
 Chorváth, Michal 486

Chruščov, Nikita Sergejevič 405, 481
Chudík, Michal 451, 453
Churchill-Spencer, Winston Leonard 87,
238, 389, 393, 394
Chvalkovský, František 80

I

Ienaga, Saburo 363
Indra, Alois 479, 509
Ingr, Sergej 85, 233
Ito, Seiči 363
Ivanka, Milan 33
Izabela 109
Izetbegović, Alija 418

J

Jakeš, Miloš 499
Jaksch, Wenzel 238
Jaksicsová, Vlasta 463
Jakubík, Jozef 274
Jamagata, Aritomo 369
Janák, Ignác 499
Janas, Karol 168
Janík, Ján 524, 525
Janota, Milan 233
Janoviček, Arpád 143
Jarunková, Klára 490
Jehlička, František 32, 34, 39
Jelcin, Boris Nikolajevič 423
Jelínek 61
Jesenský, Fedor 53
Jost, Heinz 297, 299
Jošida, Takaši 356
Jovanovski, Tichomir 414
Juriga, Ferdinand (Ferdiš) 23, 25 – 35,
213
Jurkovič, Dušan 117
Just, Ladislav 318

K

Kádár, János 509, 510
Kagawa, Teruyuki 357
Kahánek, Ferdinand 232 – 235
Kalinová, Mária Paulína 143

Kálmán, Imre (Emmerich) 123
Kamei, Fumio 369
Kanizius, Peter 338
Kánya, Kálmán 248
Karadjordevič, Pavol 204
Karbus, Laurenz 290 – 295, 298, 300
Karmasin, Franz 295 – 299, 301, 305
Karol IV. (I.) 208
Karvaš, Imrich 52
Kats, Jacob 342
Kavec, Matúš 483
Kempný, Ján 277
Keppler, Wilhelm 294, 295, 299
Kertész, István 250, 256, 264
Key, William S. 253
Khuen-Héderváry, Károly 27
Kilian, Heinz 288
Killinger, Manfred von 272
Kleffens, Eelco Nicolaas van 386
Klein, Vojtech 233, 236
Klíma, Jaroslav 33
Klimko, Jozef 41
Klinger, Eugen 461
Kljusev, Nikola 418, 424
Klofáč, Václav 183, 184, 185
Klokočka, Vladimír 513
Knappek, Ľudovít 283
Knopp, Ján 17
Köhler, Bruno 443, 449
Koizumi, Juničiró 367
Kolder, Drahomír 452, 453, 481, 509
Kollár, Ján 330, 331, 335
Kollár, Martin 29
Kolocsay, Géza 157
Komárek, Oldřich 143, 145
Konka, Gejza 315
Konoe, Fumimaro 364
Kopecký, Václav 91
Korenko, Ján 482
Korman, Michal 57
Kostov, Ivan 431
Kosygin, Alexej Nikolajevič 504
Koštunica, Vojislav 434
Kot, Stanisław 84, 85

Koucký, Václav 453
 Kovács, Imre 250
 Krajňák, Otto 443
 Král, Václav 183
 Králik, Štefan 489
 Kratochvíl, Jan 86
 Kraus, František 347
 Kraus, Karl 296
 Krausz, Tamás 352, 353, 354
 Krčil, Rudolf 163
 Krčméry, Karol 32
 Krčméry, Karol 147
 Krčméry, Štefan 113, 487
 Kreibich, Karel 238, 239
 Kriegel, František 511
 Krno, Dalibor Miloš 253, 255, 256
 Krupka, František 147
 Kubiš, Róbert 31
 Kuklík, Jan 263
 Kumpošt, Prokop 232, 234
 Kuner, Vendel 25
 Kupčík, Michal 142
 Kupec, Ivan 490
 Kúttnik Šmálov, Jozef 70
 Kutuzov, Michail Illarionovič 332

L

Labay, Ľudovít 31
 Lacko, Martin 353
 Laco, Karol 506, 515
 Ladvenica, Anton 315
 Ladziansky (Ledényi), Július 52
 Lafargue, Paul 348
 Lago, Mario 185
 Lajčiak, Milan 487
 Laušman, Bohumil 90
 Lazarová, Katarína 489, 490
 Lehár, Franz (Ferenc) 123
 Lenárt, Jozef 451 – 453, 481, 499, 509, 522, 523, 527, 530, 531, 533
 Lenin, Vladimir Iljič (Uljanov) 465, 528
 Leoncini, Francesco 181
 Letzel, Jan 358
 Lévay, Ľ. 27, 29

Ležák-Borin, Vladimír 233, 236 – 238, 240, 243, 245
 Lietavec, Jozef 448
 Lichardus, Branislav 18
 Lichner, Ján 90, 240
 Lindley, Francis 235, 242, 244
 Linhart, Evžen (Eugen) 145, 147
 Linhart, Jaroslav 146
 Lipták, Ľubomír 115, 463
 Liška, Jan 229
 Litvinov, Maxim Maximovič 80
 Lobraisz, Ignác 23
 Lockhart, Robert Bruce 243
 Locher, Karel 233, 236, 237, 239 – 241, 243 – 245
 Luby, Štefan 18
 Ludin, Hanns Elard 324
 Luger 280
 Lukáč, Emil Boleslav 482, 487
 Luknár, Ladislav 482
 Luther, Martin 338

Ľ

Ľudovít Filip II. Orleánsky 333

M

Macdonald, Ramsay James 199, 203
 Mach, Alexander (Šaňo) 34, 65, 289, 295, 312, 448
 Mach, Dominik 282
 Macháček, Pavol 31, 32
 Majskij, Ivan Michajlovič 81
 Maleski, Denko 422
 Malík, Viliam 111
 Malschewski 280
 Malypetr, Jan 215
 Manuilskij, Dmitrij Zacharovič 385
 Marès, Antoine 192
 Mária Terézia 102
 Markovič, Ante 415
 Markuš, Jozef 18
 Marshall, George Catlett 374, 376, 380, 381
 Marujama, Masao 365

- Marx, Karol 66, 341, 342, 348, 525
 Masaryk, Jan 82, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 386
 Masaryk, Tomáš Garrigue 32, 141, 142, 153, 182, 185, 187, 188, 191 – 194, 196 – 199, 201 – 203, 208, 210, 211, 213, 215
 Mason, Oscar 239, 243
 Massenet, Jules 108
 Matulay, Karol 136
 Matuška, Alexander 486
 Mayerová, Anna Serafína 237
 Mazzini, Giuseppe 334
 Meazza, Giuseppe 164
 Mečiar, Stanislav 70
 Mečiar, Vladimír 17, 18
 Mederly, Karol 63
 Medrický, Gejza 271
 Medvecký, Karol Anton 39
 Menkina, Anton (Tóno) 53
 Mercet, René 162
 Metod 170, 218
 Metternich, Klemens Wenzel von 328, 329, 333 – 335
 Mičiko 361
 Mihálik, Vojtech 490
 Millerand, Alexandre 200
 Milosavlevski, Slavko 414
 Milošević, Slobodan 421, 429, 432, 434
 Mináč, Vladimír 486 – 490
 Miškovič, Alojz 70
 Mitsotakis, Konstantinos 422, 425
 Mittelhauser, Eugène Désiré Antoine 185
 Mňačko, Ladislav 449, 486
 Molotov, Vjačeslav Michajlovič 259, 261 – 264, 383 – 385, 387, 463
 Monet, Jean 375, 376
 Moravec, František 234, 244
 Morávek, Augustín 315, 316, 318
 Morháč, Martin 307
 Mościcki, Ignacy 232
 Moško, K. 445
 Moškovič, Koloman 443
 Motoška, Frico 70
 Mozart, Wolfgang Amadeus 108
 Mucuhito (Meidži) 358, 359
 Mudaliar, Ramaswami 387
 Muff, George 238
 Müller, Paul 282
 Murakami, Haruki 368
 Murati, Xheladin 427
 Murgaš, Karol 289, 291 – 295, 300
 Mussolini, Benito 151, 160, 162, 163, 165, 181, 188, 203
- N**
 Nagy, Ferenc 258, 259, 261 – 263
 Nakasone, Jasuhiro 360
 Nakata, Seiči 363
 Napoleon I. Bonaparte 327, 329, 331, 333 – 335
 Naujocks, Alfred Helmut 296, 301
 Nečas, Jaromír 243
 Nejedlý, Oldřich 160, 165
 Nejedlý, Zdeněk 81, 465
 Němec, František 90
 Nerz, Otto 159
 Neubacher, Hermann 224
 Neumann, Antonín 130
 Neumann, Oskar 317
 Noel-Baker, J. B. 263
 Nora, Pierre 207
 Nosek, Jindřich 261, 262
 Novák 142
 Novák, Jozef 27
 Novomeský, Ladislav 444, 447, 452, 455, 457 – 460, 462 – 466, 481, 482, 486, 487, 490
 Novotný, Antonín 442, 446, 448, 451 – 454, 481, 531, 536
- O**
 Okál', Ján 53
 Okáli, Daniel 447, 487
 Ókuma, Šigenobu 360
 Omura, Masujiro 359
 Onderčo, Štefan 31, 32
 Ondreička, Karol 111

Ondrejov, Ľudo 487
 Opočenský, Jan 89
 Osóbka-Morawski, Edward 87
 Osuský, Štefan 80, 192, 193, 233, 238,
 241 – 243, 245
 Osyka, František 143, 145, 146, 148
 Osyková, Linda 211, 213
 Outrata, Eduard 233

P

Pakosta, Adolf 145
 Pal, Radhabinod 361
 Palach, Jan 504
 Paléologue, Maurice 185
 Palugyay, Zolo 111
 Papandreou, Andreas Georgios 425
 Papánek, Ján 84
 Papulias, Karolos 427
 Párvy, Alexander 24, 26, 28
 Pátek, A. 170
 Patzel, Ehrenfield 157
 Paulíny-Tóth, Ján 233, 237
 Pavlát, Jozef 147
 Pavlenda, Viktor 469, 470, 473, 477, 479,
 480, 517
 Pavlík, Ondrej 531, 532
 Pazourek, Stanislav 145
 Pellé, Maurice César Joseph 183, 184
 Peretti de la Rocca, Emmanuel de 197
 Pergler, Karel 47, 238
 Pergler, Miloš 483
 Petkovski, Tito 432
 Petöfi, Sándor 336
 Petrović, Ivan 131
 Petrovský, Ivan 131
 Petru, Karel 157
 Pezlár, Ľudovít 498, 499, 527
 Piccione, Luigi Giuseppe 182, 184, 185
 Pick, Žigmund 148
 Píka, Heliodor 85, 86
 Pilous, Václav 143
 Pirč, Ján 522, 523, 529
 Pius XI. 68
 Plánička, František 157, 161, 165

Plevza, Viliam 529
 Plicka, Karol 111
 Podrimavský, Milan 19
 Poincaré, Raymond 197 – 200, 202 – 204
 Polakovič, Štefan 71
 Polte, Friedrich 290, 300
 Polyák, Štefan 31, 32, 270, 271, 279
 Poničan, Ján (Rob) 458, 489
 Popluhár, Ján 152
 Popovski, Kiro 415
 Porubjak, Martin 17
 Posse-Brázdová, Amelie 91
 Pozzo, Vittorio 162
 Preobraženskij, Jevgenij Alexandrovič 345
 Prchala, Lev 232, 234, 237, 241
 Prídavok, Jozef 53
 Prídavok, Peter 53, 232, 233, 236, 237,
 239, 240 – 245
 Pružinský, Mikuláš 271
 Pščínski, Prochor 416
 Puč, Antonín 163, 165
 Púll, Ján 447, 448

R

Rabl, Kurt 298
 Raffay, Ernő 363, 371
 Rajčáni, Július 18
 Rákosi, Mátyás 255
 Rakovszky Štefan (István) 105
 Rašla, Anton 532
 Ráth, Augustín 25, 27 – 29
 Ravasz, Viktor 31, 32
 Rázl, Stanislav 505, 519
 Rendek, Ignác 517
 Retinger, Józef 84
 Ribárik, V. 170
 Ribbentrop, Ulrich Friedrich Wilhelm
 Joachim von 170, 299, 463
 Richards, James P. 402
 Ripka, Hubert 82, 89, 233, 242, 243
 Roberts, Frank Kenyon 246
 Rojíček, Bohumil 80
 Rolko, Vladimír 70
 Romsics, Ignác 353

- Roosevelt, Franklin Delano 373, 383, 389, 394
Rosa, Jozef 473
Rossi, Gaston 185
Roth Joseph 98
Rudinský, Jozef 51 – 56, 58 – 63
Rúfus, Milan 482
Rühle, Otto 348
Ruppeldt, Miloš 483
Rusnák, Jozef 145, 148
Russel, Bertrand 133
- S**
- Sabolčík, Michal 451, 453
Sádovský, Štefan 470, 477, 478, 505, 513, 517
Saladin 411
Sargent, Orme 263
Sebastián 369
Sebestyén, Arpád 316, 318
Sera, Matilde 132
Seyss-Inquart, Arthur 296
Sforza, Carlo 186 – 188, 195
Shelley, Percy Bysshe 336
Schäffer 280
Scher 227
Scherer, Klaus 364, 366
Schmidt, Karl 274
Schoenfeld, Arthur 256
Schretter, Július 171
Schroeder, Paul W. 331
Schrojf, Viliam 152
Schultze-Schlutius, Karl-Gisbert 270, 272
Schwarz, František 232 – 234, 236 – 245
Schwarz, Heinrich 316, 317
Sidor, Karol 31, 58, 59, 62, 171, 215, 217, 234, 289, 291 – 295, 300
Sikorski, Władysław 84, 239
Silan, Janko 487
Silavecký 35
Silný, Josef 157
Sivák, Jozef 26, 31, 32, 37 – 49
Skála, Jan 345
Skyčák, Ferko 27, 28
Slánský, Rudolf 91, 444
Slávik, Juraj 84, 232, 233, 235, 242, 243
Smrek, Ján (Čietek, Ján) 52, 53, 56, 70, 113, 487
Smrkovský, Josef 485, 491, 504
Smutný, Jaromír 90, 234
Sofianopoulos, John 386
Sonnino, Sidney Costantino 184, 185
Soong, Tse-ven (Tzu-wen) 384
Soukup, František 215
Spaak, Paul-Henri 386
Spina, Franz 164
Stahlecker, Franz Walter 289, 290, 292 – 294, 296 – 298, 300, 301
Stalin, Josif Vissarionovič 87, 91, 259, 260, 262, 364, 365, 389, 390, 394, 528
Stalman, Otto 274
Stanek, Jozef 282
Stano, Július 278
Starova, Vulnet 417
Steinbeck, John 370
Steinhardt 85
Stern, Rudolf 143, 145
Stettinius, Edwardom Reilly Jr. 383, 387
Stockar, Rudolf 148
Stockinger, Friedrich 227
Stodola, Ivan 483, 487
Stránský, Jaroslav 89
Strasburger, Henryk 239
Strauss, Johann ml. 123
Strechaj, Rudolf 445, 446, 448 – 451
Stříbrný, Jiří 47
Stunda, István 214
Suzuki, Kantaró 365
Svetoň, Ján 254
Svoboda, František 165
Svoboda, Ludvík 485, 494, 504, 507
Szabó, Péter 353
Szakály, Sándor 353
Szakasits, Árpád 255, 259, 260
Szálasi, Ferenc 249
Szalatnay, Artur 147
Szathmáry, Ladislav 233
Szegedy-Maszák, Aladár 250, 251

Szentmiklósy, Andor 250
Szulyok, Dezső 258

Š

Šalát, Anton 307, 312
Šamcūn, Kamīl 402
Šeba, Jan 186, 187
Šefránek, Július 486, 487
Šešelj, Vojislav 421
Šigenobu, Ókuma 360
Šik, Ota 469, 471, 478 – 480
Šilinger, Klement 117
Široký, Viliam 442 – 446, 448, 451– 453, 463, 466
Šiška, Karol 534
Škultéty, Jozef 40
Šlapka, Gejza 499, 533, 534
Šmerda 143
Šómei, Tanaka 355
Šoral, Pavel 155
Špaček, Josef 512
Špetka, Jozef 34
Špitzer, Juraj 486
Šrámek, Jan 89, 233
Šrobár, Vavro 45, 144, 185
Štancl, Ján 143
Štefánek, Anton 38, 39, 41, 47, 139
Štefánik 228
Štefánik, Milan Rastislav 49, 59, 139, 182, 183, 184, 212
Štětka, Josef 210
Števec, Pavol 486, 488, 490
Štítnický, Ctibor 486
Štrougal, Lubomír 494, 499, 516
Štúr, Ľudovít 18, 215, 335, 336
Šuchová, Xénia 457
Švehla, Antonín 30
Šverma, Jan 443
Švestka, Oldřich 509

T

Táborský, Eduard 88, 91
Takáč, Samuel 448

Talleyrand-Périgord, Charles Maurice de 329, 335
Tanizaki, Džuničiró 369
Tatarka, Dominik 486
Teleki, Pál 250
Tildy, Zoltán 255
Tiso, Jozef 31 – 33, 35, 59, 60 – 62, 240, 248, 290, 294, 295, 299 – 301
Tisza, István 105
Tito, Josip Broz 386, 416, 418
Todorovski, Gane 414
Tódžó, Hideki 359, 367
Tógó, Šigenori 364
Tománek, Florián 23 – 36
Tomsa, Bohuslav 61
Tóth, Rastislav 18
Trajkovski, Boris 432, 434
Trott 98
Truman, Harry S. 262, 364, 365, 383, 384, 398
Tuček, Miroslav 518
Tuka, Vojtech 30 – 35, 61, 62, 65, 213, 240, 271, 272, 294, 298 – 300, 307, 324
Tupurkovski, Vasil 430
Tusar, Vlastimil 185 – 188, 209
Tvrďý, Vojtech 323

U

Udržal, František 34
Uher, Ján 450, 481
Ungváry, Krisztián 353, 363
Urban, Milo 69, 70, 450, 487
Ursíny, Ján 60
Ursíny, Michal 44, 45, 48
Urx, Eduard 458, 461, 462

V

Vaccaro, Giorgio 162
Vačok, Václav 527
Valášek, Oskár 445
Vaněček, Jozef 143
Varga, Béla 250
Vašečka, Félix 532

Vaucher, Robert 192
Vécsei, Ignác 121
Veessenmayer, Edmund 299
Venizelos, Eleftherios Kyriakou 204
Verčík, Július 457, 459 – 462
Viator, Scotus, (Seton-Watson, Robert William) 216
Viest, Rudolf 233
Viktor Emanuel III. 160
Viktory, Július 443
Viržík, Jozef 145
Viskup, Pavel 52
Vlček, Jaroslav 38, 42, 43
Vojtaššák, Ján 27
Volfová, Marie 130
Vörös, János 251
Voznesensky, Nikolaj Aleksejevič 374
Vydra, Josef 113, 185
Vyskočil, Juraj 143
Vyšinskyj, Andrej Januarjevič 82, 92, 261, 262, 264

W

Wagner, Richard 108
Wakabayaši, Bob 355
Waldmüller-Leśniewski, Josef 232, 236, 237, 239 – 243, 245
Waneck, Wilhelm 296, 297
Wass, Albert 362
Wechselberger, Fanz 277
Weinwurm, Friedrich 117, 121, 147
Wiehle, Fritz 282
Wiesner, Bedřich 236
Wilson, Woodrow 158, 193, 219, 332
Wisliceny, Dieter 316 – 318, 324
Woermann, Ernst 168
Wolff, Theodor P. 203
Wrabec, Wilhelm 277
Wünsch, Alexander 287 – 290, 293

X

Xhaferi, Arben 427, 430

Z

Zand, Ödön 29
Zápotocký, Antonín 91, 448
Zaťko, Peter 52, 60
Zernatto, Guido 227
Znojemský, Vladimír 232
Zogu, Ahmet 378
Zorin, Valerián Alexandrovič 86
Zvrškovec, Jozef 171

Ž

Žalman 143
Žarnov, Andrej 70
Želez, Željko Mitev 426
Ženíšek, Ladislav 165
Židek, Leo 143
Žuffa, Milan 57

Autori

Mgr. Juraj Benko, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc. – Archeologický ústav SAV, Nitra
PhDr. Vojtech Dangl, CSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
Mgr. Matej Hanula, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
Mgr. Maroš Hertel, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
Prof. PhDr. Roman Holec, CSc. – Historický ústav SAV, Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Katarína Mešková Hradská, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
Mgr. Adam Hudek, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Vlasta Jaksicsová, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Ivan Kameneč, CSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Dušan Kováč, DrSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
Prof. PhDr. Róbert Letz, CSc. – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Miroslav Londák, DrSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Elena Londáková, CSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Slavomír Michálek, DrSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
Mgr. Miroslav Michela, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
Doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc. – Historický ústav AV ČR, Praha
Mgr. Linda Osyková, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Jan Pešek, DrSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
Prof. PhDr. Pavol Petruf, DrSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
Mgr. Ondrej Podolec, PhD. – Právnická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Zuzana Poláčková, CSc. – Ústav politických vied SAV, Bratislava
PhDr. Jaroslava Roguľová, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc. – Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Miroslav Sabol, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
Mgr. Alžbeta Sedliaková – Historický ústav SAV, Bratislava
Mgr. Dušan Segeš, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Michal Schvarc, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava
PhDr. Stanislav Sikora, CSc. – Historický ústav SAV, Bratislava
Prof. PhDr. Karol Sorby, DrSc. – Ústav orientistiky SAV, Bratislava

Prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
– Spoločenskovedný ústav, Košice

PhDr. Michal Štefanský, CSc. – Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Martin Vašš, PhD. – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc. – Historický ústav SAV, Bratislava

---

SUMMARY

Candidates for Power and Success Formation of Elites in Modern History

There has been always been a great buzz around Valerián Bystrický. It is not different even today. His study is almost continuously occupied by his friends, colleagues and pupils. They work not only at his household institution – the Institute of History of the Slovak Academy of Sciences – but also at other scholarly institutions and universities. They come to him for a friendly chat and to discuss their professional issues expecting his opinion and advice. Authors who participated on this publication represent a small sample of them. The topics included in this book represent a very broad and colorful spectrum and the same can be said about the view and professional erudition of Dr. Bystrický. It would be not very useful to list all the topics he has dealt with. They can be found in the selected bibliography of his writings at the end of this book. It doesn't matter if he is dealing with European or Slovak history; the 1st and 2nd Czechoslovak republic or the war Slovak republic; politics, personalities or society – all his works are characterized by comprehension, detachment and great knowledge of sources. He doesn't belong to theoreticians or speculative methodologists of various systems and –isms. He goes to the problem always *in medias res*. His method is the accurate documentation of historical processes and consistent knowledge about the searched topic and sources. That is how his pertinent works based on arguments had been created. Many of them belong to fundamental and pioneering works of our historiography.

We must admire the curiousness and interest of Dr. Bystrický for new problems. We can say that a man with such an erudition and detachment can't be surprised easily. It is a gift or a privilege that there is always something which he is interested in – he is still able to contemplate and to think intensely about historical and social problems. He is a proponent of the necessity to always take a clear and resolute stand to key questions. He is not shy to let his positive or negative attitude be known. The latter possibility brought numerous stories, occasional good-hearted acrimonies and anecdotes that are still very popular. They originated from the fact that he is a well-known enemy of small-mindedness and petty wars. As he often says: „*Something is always going to happen.*”

For a scholar of his caliber, one must admire the graciousness of Dr. Bystrický which has an extra significance in the scholarly circles. In connection with his natural authority, it has a special value mainly for the middle generation of today's historians. He has always treated them with human understanding and they have had the opportunity to cooperate with a wise and helpful man.

Adepti moci a úspechu

Etablovanie elit v moderných dejinách

Jubileum Valeriána Bystrického

© **Historický ústav SAV**

© **Autorský kolektív:** Juraj Benko, Dušan Čaplovič, Vojtech Dangl, Bohumila Ferenčuhová, Ludovít Hallon, Matej Hanula, Maroš Hertel, Roman Holec, Katarína Mešková Hradská, Adam Hudek, Vlasta Jaksicsová, Ivan Kamenec, Ľubica Kázmerová, Dušan Kováč, Róbert Letz, Miroslav Londák, Elena Londáková, Slavomír Michálek, Miroslav Michela, Jan Němeček, Linda Osyková, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ondrej Podolec, Zuzana Poláčková, Jaroslava Roguľová, Jan Rychlík, Miroslav Sabol, Alžbeta Sedliaková, Dušan Segeš, Michal Schvarc, Stanislav Sikora, Karol Sorby, Štefan Šutaj, Michal Štefanský, Martin Vašš, Jozef Žatkuliak

Kolektívnu monografiu zostavili: PhDr. Jaroslava Roguľová, PhD.
Mgr. Maroš Hertel, PhD.

Vydal Historický ústav SAV vo Vede, vydavateľstve SAV.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644. Štúdie vznikli v rámci ďalších projektov, uvedených pri jednotlivých kapitolách.

Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV, 2016

ISBN: 978-80-224-1503-3

Poradové číslo 4187